

चतुर्वर्गचिन्तामणिः
हेमाद्रिविरचितः

Caturvargacintāmani
of Hemādri

VOLUME — II (Part-I)

CHAUKHAMBHA SANSKRIT SANSTHAN
VARANASI, INDIA

THE
KASHI SANSKRIT SERIES

235

*****

CATURVARGACINTĀMAṆI

OF

ŚRĪ HEMĀDRĪ

Volume II

VRATAKHAṆḌA

PART I

EDITED BY

PANḌITA BHARATACANDRA ŚĪROMAṆI

CHAUKHAMBHA SANSKRIT SANSTHAN

Publishers and Distributors of Oriental Cultural Literature

P. O. Chaukhambha, P. Box No. 1139

Jadau Bhawan, K. 37/116, Gopal Mandir Lane

VARANASI-221001 (INDIA)

© Chaukhambha Sanskrit Sansthan, Varanasi

Phone : 65889

Price : Rs. 2500-00 for the set of four volumes in seven parts
Rs. 1000-00 for Volume II (Vratakhaṇḍa Part 1, 2)

Originally Published by The Asiatic
Society of Bengal in 1978
Reprinted 1985

Also can be had of

CHAUKHAMBHA VISVABHARATI

Post Box No. 1084

Chowk (Opposite Chitra Cinema)

VARANASI-221001

Phone : 65444

---

*Printers—Srigokul Mudranalaya, Gopal Mandir Lane, Varanasi
and Globe Offset Press, New Delhi*

॥ श्रीः ॥

काशी संस्कृत ग्रन्थमाला

२३५

चतुर्वर्गचिन्तामणिः

श्रीहेमाद्रिविरचितः

तत्र

व्रतखण्डनाम्नो

द्वितीयखण्डस्य

प्रथमो भागः

श्रीभरतचन्द्रशिरोमणिना परिशोधितः

चौखम्भा संस्कृत संस्थान

भारतीय सांस्कृतिक साहित्य के प्रकाशक तथा विक्रेता

पो० आ० चौखम्भा, पो० बा० नं० ११३६

जडाव भवन, के. ३७/११६, गोपाल मन्दिर लेन

वाराणसी (भारत)

प्रकाशक : चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी

मूल्य : रु० २५००-००

संपूर्ण १-४ खण्ड, ७ भाग

रु० १०००-००

द्वितीय खण्ड (त्रयखण्ड भाग १ व २)

22-11-12
८/१५-२:९

मूल रूप से आसियाटिक् सोसायिटि आफ बंगाल द्वारा प्रकाशित, १८७८
पुनर्मुद्रणम् १९८५

अन्य प्राप्तिस्थान

चौखम्भा विश्वभारती

पोस्ट बाक्स नं० १०८४

चौक, (चित्रा सिनेमा के सामने)

वाराणसी-२२१००१ (भारत)

फोन : ६५४४४

मुद्रक—श्रीगोकुलमुद्रणालय, गोपाल मन्दिर लेन, वाराणसी एवं
ग्लोब आफसेट प्रेस, नई दिल्ली

चतुर्वर्गचिन्तामणि

व्रतखण्डम् ।

श्रीहेमाद्रिणा विरचितम् ।

षोडशाध्यायपर्यन्तं प्रथमभागात्मकं ।

—000@000—

आसियाटिक् सोसायिटिनामक समाजानुमत्या तत्साहाय्येन च

प्रचारितम् ।

—

श्रीभरतचन्द्रशिरोमणिना

परिशोधितम् ।

—

सम्बत् १९३४ ।

सूचीपत्रम् ।

— ००० —

अ	पृष्ठा	अ	पृष्ठा
अकार्पणलक्षणं ..	८	अथर्ववेदरूपं ..	१०५
अक्षमालादानमन्त्रः ..	१०२	अथर्ववेदानां ऋषिदेवतच्छ्रद्धांसि	१०८
अक्षयवतीयात्रतं ...	४००	अर्थशास्त्ररूपं ..	१०८
अक्षयफलावाप्तिअक्षयततीयात्रतं	४८८	अदारिद्र्यघटीत्रतं ..	६२६
अखण्डद्वादशीत्रतं ...	११०३	अर्द्धनारीश्वरमूर्तिः ..	१२४
अखण्डद्वादशीत्रतोद्यापनं ..	१११८	अधर्मदेशनिरूपणं ..	२८
अग्निचतुर्थीत्रतं ...	५०६	अनघाष्टमीत्रतं ..	८११
अग्निरूपं ..	१४४	अनन्ततृतीयात्रतं ..	४२२
अग्निरूपं ..	१८७	अनन्तद्वादशीत्रतं ..	१२००
अर्घोऽष्टाङ्गः ..	४८	अनन्तपञ्चमीत्रतं ..	५६४
अङ्गारकचतुर्थीत्रतं ..	५०६	अनन्तफलसप्तमीत्रतं ..	७४१
अङ्गिरसनामवत्सररूपं ..	२०५	अनलरूपं ..	११८
अङ्गुल्यादिमानकथनं ...	५१	अनसूयालक्षणं ..	८
अङ्गुलीयकदानमन्त्रः ..	१८१	अनायासलक्षणम् ..	८
अचलासप्तमीत्रतं ..	६४३	अनिरुद्धरूपं ...	१२३
अजपरूपं ..	१८३	अनिरुद्धसाम्बथीर्म्मूर्तिः ..	११८
अजादानमन्त्रः ..	३०६	अनुराघारूपं ..	१५८
अजैकपदमूर्तिः ..	१२७	अन्नदानमन्त्रः ..	२८८
अतिगण्डरूपं ..	१६३	अनीदनासप्तमीत्रतं ...	७०१
अतिरौद्ररूपं ..	१८६	अपराजितारुद्रमूर्तिः ...	११०

	पृष्ठा		पृष्ठा
अपराजितारूपं ..	८९	अष्टमीव्रतानि ...	८११
अपराद्धादशीव्रतं ..	१०८१	अष्टमीरूपं ...	१५२
अपूपान्नदानमन्त्रः ..	२८८	अष्टाङ्गधूपः ...	४०
अविघ्नविनायकचतुर्थीव्रतं ...	४२४	अष्टादशपुराणानि ...	२०
अविद्योगतृतीयाव्रतं ..	४३८	असंलक्षणं ...	२४६
अविद्योगद्वादशीव्रतं ..	११०७	अस्त्रनामानि ...	१४०
अव्यङ्गसप्तमीव्रतं ..	७४१	अस्पृष्टासंलक्षणं ...	८
अव्ययरूपं ..	२१०	अहीरावरूपं ...	२००
अभिजिद्रूपं ..	१५८	आ	
अभिजिद्रूपपुराणान्तरोक्तं ..	१८४	आकाशरूपं ...	१४७
अभीष्टसप्तमीव्रतं ..	७८१	आग्नेयव्रतं ...	८५८
अभावस्थारूपं ..	१५५	आर्द्रादानमन्त्रः ...	४७१
अमुक्तभरणसप्तमीव्रतं ..	६९२	आर्द्रारूपं ...	१५७
अम्बकरुद्रमूर्तिः ..	१२८	आदित्यमण्डकसप्तमीव्रतं ...	७५२
अम्बारूपं ...	८१	आनन्दपञ्चमीव्रतं ...	५५७
अम्बिकारूपं ..	८८	आनन्दनवमीव्रतं ...	८४८
अम्बितारूपं ..	८२	आनन्दस्यरूपं ...	२१८
अम्बितृतीयरूपं ..	७८८	आय्यघटरूपं ...	१८३
अर्कसप्तमीव्रतं ..	८३५	आयुष्मतीरूपं ...	१६२
अर्काष्टमीव्रतं ..	४०४	आरोग्यचतुर्थीव्रतं ...	५३०
अलकातृतीयाव्रतं ...	१३७	आरोग्यदशमीव्रतं ...	८६३
अश्विनौकुमारमूर्तिः ...	१५६	आरोग्यसप्तमीव्रतं ...	७४७
अश्विनरीरूपं ..	३६६	आलेख्यपञ्चमीव्रतं ...	५६७
अशून्यश्वनद्वितीयाव्रतप्रश्नसा	१५७	इ	
अक्षीषारूपं ..	३४१	इक्षुदण्डदानमन्त्रः ...	९०१
अश्लोकप्रतिपद्व्रतं ...	८३२	इक्षुदरूपं ...	१६२
अश्लोकाष्टमीव्रतं ...	८०२	इन्द्ररूपं ...	१४४
अश्लोकाष्टमीव्रतपुराणान्तरोक्तं			

सूचीपत्रम् ।

३

	पृष्ठा		पृष्ठा
ई		ऋ	
ईश्वराविधवत्पूरुषं ...	२०७	ऋचकणीयपं ...	२३
उ		ऋग्वेदमन्त्राः ...	२४८
उत्क्रान्तिधेनुदानमन्त्रः ...	२८८	ऋग्वेदरूपं ...	१०४
उत्तरफलगुणीरूपं ...	१५८	ऋत्विगादिबखविधिः ...	३०६
उत्तरभाद्रपदपूर्वं ...	१६०	ऋत्विग्रहं ...	८०
उत्तरायणरूपं ...	२०३	ऋषयः ...	१०८
उत्तराषाढारूपं ...	१५८	ऋषिपञ्चमीव्रतं ...	५६८
उदकसप्तमीव्रतं ...	७१६	ए	
उदङ्गुभदानमन्त्रः ...	२८९	एकादशद्रुमूर्तिः ...	१२७
उपपुराणानि ...	११	एकादशरुद्राः ...	१२८
उपवासव्रतानुष्ठानक्रमः ...	१००४	एकादश्यां जाग्रदुत्तरीयाव्रतं ...	८८४
उपानहानमन्त्रः ...	२८७	नीत्युत्तरीयाव्रतं ...	१५९
उभयद्वादशीव्रतं ...	१०११	ऐ	
उभयनवमीव्रतं ...	८२१	ऐन्द्ररूपं ...	१७७
उभयसप्तमीव्रतं ...	७४८	ऐन्द्रीरूपं ...	८१
उभयसप्तमीव्रतपुराणान्तरीक्षं ...	७७८	ऐश्वर्यव्रततीयाव्रतं ...	४६८
उभयद्वैश्वरतृतीयाव्रतं ...	४०२	का	
उभयद्वैश्वरदानमन्त्रः ...	२८३	कन्यादानमन्त्रः ...	३०५
उभयद्वैश्वरमूर्तिः ...	१२५	कन्यारूपं ...	१८
उभारूपं ...	८६	कपिलदानमन्त्रः ...	२८७
उल्कानवमीव्रतं भविष्योत्तरीक्षं ...	८८५	कपिलमूर्तिः ...	१५१
उल्कानवमीव्रतं सौरपुराणोक्तं ...	८८७	कपिलाष्टमीव्रतं ...	५७७
ज		कमण्डलुदानमन्त्रः ...	३०२
ऊनपञ्चाशत्वायवः ...	१३४	कमलसप्तमीव्रतं ...	६२०
ऊर्णादानमन्त्रः ...	२८४	कराङ्गनीरूपं ...	...
ऊर्णापटदानमन्त्रः ...	२८४		

	पृष्ठा		पृष्ठा
ककंदरुपं ...	१८०	काष्ठावरुपं ..	१८२
कर्पूरदागमन्त्रः ...	२८२	किम्बुधरुपं ...	१८८
कलसोत्पत्तिलक्षणम् ...	२२३	किलकस्य रुपं ..	११६
कलारुपं ...	२८२	कुण्डलदानमन्त्रः ..	१८१
कल्किद्वादशीव्रतम् ...	१३८	कुम्भवरुपं ..	१८४
कल्किमूर्तिः ...	११८	कुम्भचतुर्थीव्रतं ...	४२५
कल्पवरुपम् ...	१०५	कुम्भेनृतीयाव्रतं ...	४७८
कल्याणसप्तमीव्रतम् ...	६३८	कुमारपञ्चमीव्रतं ..	५८८
कस्तूरीदानमन्त्रः ...	२८३	कुम्भवरुपं ...	१८१
कांस्यपात्रदानमन्त्रः ...	२८४	कुम्भीव्रतं ...	११०५
कात्यायनीरुपं ...	८८	कुसुमदानमन्त्रः ...	३००
कान्तिद्वितीयाव्रतं ...	३७७	कुशाण्डदानमन्त्रः ...	१८८
कामदाससप्तमीव्रतम् ...	२८८	कुशाण्डमन्त्राः ...	२७८
काममूर्तिः ...	११८	कूर्मद्वादशीव्रतं ...	१०२१
कामपञ्चमीव्रतम् ...	६१	कृतिकारुपं ...	१५६
कामाविषकृतीव्रतं ...	५७५	कृष्णरात्रदानमन्त्रः ...	१८८
कार्त्तिकेयपञ्चमीव्रतम् ...	५८६	कृष्णचैत्रदानमन्त्रः ...	३८०
कार्त्तिकेयपञ्चमीव्रतम् भविष्यपुराणोक्तं ६०५	६०५	कृष्णचतुर्थीरुपं ...	१५४
कार्त्तिकेयपञ्चमीव्रतम् दीपदानविधिः २३७	२३७	कृष्णचतुर्थीव्रतं ...	५०१
कालकलीरुपम् ...	८८	कृष्णचतुर्दशीरुपं ..	१५५
कालयुक्त्यरुपं ...	२१८	कृष्णनृतीयारुपं ...	१५४
कालरात्रिरुपम् ...	८१	कृष्णवयोदशीरुपं ...	१५५
कालरुपायि ...	१८१	कृष्णदशमीरुपं ...	१५५
कालाष्टमीव्रतम् ...	८४८	कृष्णद्वादशीरुपं ...	१५५
कालीरुपं ...	८१	कृष्णद्वादशीव्रतं ...	१०१०
कालीरुपं ...	२८४	कृष्णद्वादशीव्रतं विष्णु धर्मोत्तरोक्तं ११४७	११४७
कालीरुपं ...	३००	कृष्णद्वितीयावरुपं ...	१५३

सूचीपत्रम् ।

५

	पृष्ठा		पृष्ठा
लवणवमोरूपं	१५४	ग	
लवणपञ्चरूपं	१०१	गणपतिचतुर्थीव्रतम्	५१९
लवणपञ्चमोरूपं	१५४	गणेशचतुर्थीव्रतम्	५१०
लवणप्रतिपद्रूपं	१५३	गणेशप्रतिमादानमन्त्रः	३०९
लवणवर्णगोदानमन्त्रः	२८८	गणेशरूपम्	७६
लवणवस्त्रदानमन्त्रः	२८८	गणेशव्रतम्	५१०
लवणमूर्तिः	११८	गन्धद्रव्यदानमन्त्रः	३०३
लवणव्रतपञ्चपुराणोक्तं	११६१	गन्धर्वरूपाणि	१९९
लवणपठोरूपं	१५४	गररूपम्	१८४
लवणपठोव्रतं	६२४	गुडतृतीयाव्रतम्	४९०
लवणसप्तमोरूपं	१५४	गुडदानमन्त्रः	९९६
लवणारूपं	९०	गुर्वष्टमीव्रतम्	८८१
लवणारूपान्तरम्	८६	गुह्यकदादशौव्रतम्	१२०४
लवणाष्टमोरूपम्	१५४	गृहदानमन्त्रः	३०५
लवणाष्टमोव्रतं देवीपुराणोक्तं	८२३	गृहपञ्चमीव्रतम्	५७४
लवणाष्टमोव्रतं विष्णुधर्मोत्तरोक्तं	८१९	गीकर्णाकृतिसौभाढ्यं वक्रैर्विधानम्	३१५
लवणाष्टमोव्रतं भविष्यपुराणोक्तं	८१४	गोदानमन्त्रः	३०४
लवणैकादशीरूपम्	१५५	गोधूमदानमन्त्रः	२९५
लवणैकादशौव्रतं	११५०	गोपालनवमीव्रतम्	९३९
केतुरूपम्	१५१	गोपालमूर्तिः	...
कौटीश्वरीतृतीयाव्रतम्	४५९	गोपीचन्दनदानमन्त्रः	...
कौमारीरूपम्	९२	गोमयादिसप्तमीव्रतम्	...
कौलवरूपम्	१८२	गोबडमूर्तिः	१२१
क्रोधनरूपम्	८८	गोविन्दद्वादशीव्रतं	१०९६
ख		गीबत्सद्वादशीव्रतम्	११८०
खरखररूपम्	१११	गोवत्सद्वादशीव्रतं	१०८०

	पृष्ठा		पृष्ठा
गौरीचतुर्थीव्रतम् ...	५३१	चामरदानमन्त्रः ...	२८२
गौरीरूपम् ...	८२	चित्रभातुषपम् ...	२०८
गौरीव्रतम् ...	४५०	चित्रभातुसप्तमीव्रतम् ...	७८७
गौर्यादिमातरः ...	८४	चित्रारूपम् ...	१४८
घन्यकर्तुः प्रशस्तिः ...	१	चैवभाद्रमाघतृतीयाव्रतम् ...	३८४
गाम्यारण्यभदेन चतुर्दशद्रव्याणि	४८	चैवशुक्लप्रतिपद्विहितं तिलकव्रतम्	१४८
घीरारूपम् ...	१०२	छ	
घ		कयदानमन्त्रः ...	३०५
धर्याकण्ठीरूपम् ...	८१	कन्दोषपम् ...	१०५
घनादिस्नानफलम् ...	२३५	कागदानमन्त्रः ...	३०५
घृतोदरूपम् ...	१४१	ज	
च		जयनिरूपणम् ...	१८
चण्डिकारूपम् ...	८०	जयन्तरुद्रमूर्तिः ...	१२८
चतुःषष्ठीयोगिनीरूपाणि ...	८२	जयन्तव्रतम् ...	७८२
चतुर्थीरूपम् ...	१५२	जयन्तीरूपम् ...	८२
चतुर्थीव्रतानि ...	५०१	जयन्तीसप्तमीव्रतम् ...	६६४
चतुर्दशविद्या ...	१८	जयरूपम् ...	२१२
चतुर्दशीरूपम् ...	१५३	जयापञ्चमीव्रतम् ...	५४३
चतुर्दशीरूपम् ...	५०७	जयासप्तमीव्रतम् ...	६६०
चतुर्भूमिचतुर्थीव्रतम् ...	११४	जलशायिविष्णुमूर्तिः ...	१२२
चतुर्विंशतिभूमिः ...	१८६	जामदग्न्यद्वादशीव्रतम् ...	१०३२
चतुर्विंशतिभूमिः ...	२८२	जीरकदानमन्त्रः ...	३०१
चतुर्विंशतिभूमिः ...	२८२	ज्येष्ठारूपम् ...	८५
चन्दनखण्डदानमन्त्रः ...	१४८	ज्येष्ठारूपम् ...	८२
चन्दनाद्यवुलेपनदानमन्त्रः ...	१४८	ज्येष्ठारूपम् ...	१५८
चन्द्ररूपम् ...	८८	ज्योतिषरूपम् ...	१०९
चन्द्रदामारूपम् ...	८८	ज्वरमूर्तिः ...	१३२
चन्द्रावलीरूपम् ...	५८०		
चम्पाषष्ठीव्रत			

सूचीपत्रम् ।

७

त	पृष्ठा	पृष्ठा
मण्डुलदानमन्त्रः ...	३००	मृतीयाव्रतानि .. ३८४
मपनीरुपं ..	१७०	तैत्तिरुपं .. १८३
मपथरणसप्तमीव्रतं	६३०	तैलदानमन्त्रः ... २८२
मपीव्रतं ..	७८८	चथोदशपदार्थसप्तमीव्रतं .. ७५६
नरलारुपं ..	८६	चथोदशीरुपं .. १५३
नामसधर्मलक्षणं ..	११	त्रिग्निसप्तमीव्रतं .. ७३६
नामपात्रदानमन्त्रः ..	१८०	त्रिविक्रममृतीयाव्रतं तृतीयं ४५६
नाम्बूलकरदानमन्त्रः ...	३०१	त्रिविक्रममृतीयाव्रतं द्वितीयं ४५४
नाम्बूलदानमन्त्रः ..	३०१	त्रिविक्रममृतीयाव्रतं प्रथमं ४५३
नारकद्वादशीव्रतं ...	१०८०	द
नारणरुपं ...	२०८	दक्षिणामूर्तिः ... १२५
नारारुपं ...	८७	दक्षिणायनरुपं ... २०३
नालुजिहिकारुपं ..	८८	दक्षिणण्डोदरुपं ... १४८
निधिरुपाणि ...	१५६	दद्यालक्षणं ... ८
निन्दुकाष्टमीव्रतं ..	८४०	दर्पणदानमन्त्रः .. २८०
निष्ठदानमन्त्रः ...	२८६	दशगणाः ... २८२
निष्ठदात्रीव्रतं ..	११३१	दशमीरुपं .. १५२
निष्ठद्वादशीव्रतं ...	११०८	दशमीव्रतानि .. ८६६
निलद्वादशीव्रतान्तरं ...	११४८	दशाङ्गधूपः .. ४२
तुरगसप्तमीव्रतं ..	७०७	दशावनारव्रतं ... ११५८
तुलसीदानमन्त्रः ...	२८१	दाम्यत्याष्टमीव्रतं .. ८४१
तुलापुरुषदानेष्टतिग्बरुपं ...	३०७	दासीदानमन्त्रः .. ३०४
तुलारुपं ..	१८०	दासीरुपाणि .. १४४
तुष्टिप्राप्तितृतीयव्रतं ...	४८८	दिक्पालरुपाणि .. १४३
तृतीयाव्रतं ...	१४८	दिगुरुपाणि .. ८२
		दितिरुपं .. ८३
		दौष्टिरुपं ...

	पृष्ठा		पृष्ठा
दुग्धदानमन्त्रः ..	२९१	घनद्वयतं ..	११६१
दुग्धभिरुप ..	२०२	घनिष्ठारुपं ...	१६०
दुर्गानवमीव्रतं ...	२३७	घनुर्द्धरुपं ...	१०७
दुर्गानवमीव्रतं प्रकारान्तरं	२५६	धनूरुपं ..	१९१
दुर्गापूजनं ...	२५५	घन्यव्रतं ..	२५५
दुर्गाव्रतं ..	८५६	घन्यनरिभूतिः ..	१११
दुर्गुचरुपं ...	२२०	घर्मादेशनिरुपणं ..	२६
दुर्गयारुपं ..	१०२	घर्मारुपं ...	१०४
दूर्वागणपतिचतुर्थीव्रतं ..	५२०	घर्माक्षयानि ...	२५
दूर्वाष्टमीव्रतं ...	८७९	घर्माव्रतं ...	२६७
दूर्वाष्टमीव्रतं चादित्यपुराणोक्तं	८७५	घर्माशास्त्रप्रणेतृणां सङ्ग्रहा ..	१९
देवकीभूतिः ...	११९	धर्माशास्त्ररुपं ..	१०६
देवताभेदेन गायत्रीभेदः ..	२३२	धर्मास्यप्रशंसा ..	१४
द्रविणरुपं ...	१५६	धर्माधर्माक्षयानि ..	१०
द्वादशसप्तमीव्रतं ..	७२०	धर्मातिपत्तिः ..	११
द्वादशसाध्यगणाः ..	१०६	धातूरुपं ..	१९८
द्वादशादित्यव्रतं ..	११७३	धाचाख्यवत्सररुपं ..	२०
द्वादशाहयज्ञप्रस्तावान्नितृतीयाव्रतं	४९८	धान्यदानमन्त्रः ...	२९५
द्वादशीरुपं ...	१५९	धान्यसप्तमीव्रतं ..	७८७
द्वादशीव्रतं कूर्मपुराणोक्तं	११५८	धृतिरुपं ..	१६४
द्वादशीव्रतानि ..	११६२	ध्रुवरुपं ..	१४८
द्वितीयारुपं ..	१५२	ध्रुवरुपं ...	१६६
द्वितीयाव्रतानि ..	३६६	ध्वजनवमीव्रतं ...	८८८
द्वादशाक्षरादिमन्त्राः ...	२२५	न	
ध		नक्तचतुर्थीव्रतं ..	५३२
धनद्वयतं ...	१४६	नदीव्रतं ..	७९२

सूचीपत्रम् ।

८

	पृष्ठा		पृष्ठा
नन्दानवमीव्रतं	८५६	निचुभार्कसप्तमीव्रतं प्रथमं	६७४
नन्दाकृतिः	८०	निचुभार्कसप्तमीव्रतम् द्वितीयं	६७४
नन्दासप्तमीव्रतं	६६८	निरुक्ताकृतिः	१०५
नन्दिमूर्तिः	१३०	निज्जलैकादशीव्रतम्	१०८८
नयनप्रदसप्तमीव्रतं	७४४	निलज्येष्ठकृतिः	८१
नरनारायणमूर्तिः	११८	नीराजनद्वादशीव्रतम्	११८०
नरसिंहमूर्तिः	११६	नृत्यशास्त्राकृतिः	१०७
नरसिंहव्रतम्	८७६	नृसिंहद्वादशीव्रतम्	१२८
नवदुर्गाकृतिः	८४	प	
नवनीदाकृतिः	१४२	पञ्चसन्धिव्रतं	३५६
नवमीव्रतानि	८८७	पञ्चगव्यं	४४
नवरात्रिव्रतं	८००	पञ्चपिण्डिकागौरीव्रतं	४८५
नवयूहाचर्चणम्	११३०	पञ्चभङ्गाः	४७
नागचतुर्थीव्रतं	५२८	पञ्चमहापापनाशनीद्वादशीव्रतं	१२०१
नागदद्योद्धरणपञ्चमीव्रतं	५६०	पञ्चमहाभूतपञ्चमीव्रतम्	५५५
नागपञ्चमीव्रतं भविष्यपुराणीतं	६७२	पञ्चम्याकृतिः	१५२
नागभैलोपञ्चमीव्रतं	५६०	पञ्चमीव्रतानि	५३७
नागरूपाणि	१३८	पञ्चरत्नकं	४७
नान्दीमुखमातरः	८४	पञ्चशास्त्रं	१०७
नामतृतीयाव्रतम्	४३०	पञ्चाग्निसाधनरश्मानृतृतीयाव्रतम्	४२६
नामतृतीयाव्रतान्तरं	४७७	पदार्थव्रतम्	८६७
नामद्वादशीव्रतं	१०८७	पद्ममुद्रालक्षणं	९४१
नामनवमीव्रतं	८२८	पद्मनाभद्वादशीव्रतम्	१०३८
नामसप्तमीव्रतं	७२६	परशुराममूर्तिः	११७
निचुभार्कसप्तमीव्रतचतुष्टयं	६७८	परजितदशमीविधिः	८६८
निचुभार्कसप्तमीव्रतं तृतीयं	६७७	पराभवस्याकृतिः	२१५
		परिषाकृतिः	१७०

	पृष्ठा		पृष्ठा
परिभाषिन्यासकृतिः ...	२१७	पुराणसूत्रम् ..	२०
परिभाषा ...	३१	पुष्पदानमन्त्रः ..	३०१
परिसररूपदेवताः ...	३१०	पुष्पद्वितीयावृतम् ..	१८१
परिसररूपदेवताकथनं ...	७३	पुष्पाकृतिः ...	१५७
पाताञ्जलं ..	१०७	पुस्तकदानमन्त्रः ...	३०१
पादुकादानमन्त्रः ...	१८१	पूतनाकृतिः ..	१०२
पापक्षयार्थाज्जदानमन्त्रः	२८८	पूर्वफलगुन्याकृतिः ..	१५७
पापनाशनीसप्तमीव्रतम् ...	७४०	पूर्वभाद्रपदूपम् ..	१६०
पायसान्नदानमन्त्रः ...	२८८	पूर्वषाढाकृतिः ...	१५७
पार्थिवकृतिः ...	२०८	पृथिवीपञ्चमीवृतम् ..	५७४
पार्वत्याकृतिः ...	८७	पृथ्वीमूर्तिः ..	१४०
पाशुपतनं ...	१७७	पौरन्दरपञ्चमीवृतम् ..	५६७
पिङ्गलस्याकृतिः ...	२१८	पौर्णमास्याकृतिः ..	१५३
पिङ्गलाद्याकृतिः ...	३८	पौष्णाकृतिः ..	१८८
पिचुवक्त्राकृतिः ...	८८	प्रकृतिपुरुषद्वितीयावृतम् ..	३८१
पितृसङ्ख्या ..	१४०	प्रचण्डोग्राहूपम् ..	८८
पिशार्चाकृतिः ...	१८०	प्रजापतिनामवत्सराकृतिः	२०५
पिशिताशाकृतिः ...	१००	प्रजापत्याकृतिः ..	१०३
पुण्डरीकयज्ञप्राप्तिव्रतम् ..	१२०४	प्रतिपदूपम् ..	१५१
पुत्रप्राप्तिषष्ठीव्रतम् ..	६२८	प्रतिपद्वसं शीराभिरं ...	३९६
पुत्रसप्तमीव्रतम् आदित्यपुराणीकं	७३८	प्रतिपद्वतानि ..	३३५
पुत्रसप्तमीव्रतम् ब्राह्मपुराणीकं	७३४	प्रतिष्ठायासृत्तिगवरणम् ..	३०८
पुत्रीयव्रतम् ...	८४४	प्रदीपसप्तमीव्रतम् ...	८६७
पुत्रीयसप्तमीव्रतम् ...	७८८	प्रद्युम्नमूर्तिः ...	११८
पुनर्व्याकृतिः ...	१५७	प्रपञ्चिकाकृतिः ..	८८
पुरस्सररूपसप्तमीव्रतम् ...	८०५	प्रभवाष्टमवत्सराकृतिः ..	१०४

	पृष्ठा		पृष्ठा
प्रमथ्याकृतिः ..	१०७	ब्रह्माण्डदानेष्टस्मिन्वर्ण ..	१०६
प्रमदनामस्युराकृतिः ..	१०४	ब्रह्म्यादिमात्राकृतिः ..	८२
प्रमादिनाकृतिः ..	११८	ब्रह्माकृतिः ..	१०३
प्रमानतोषर्मानिरूपनम्	१७	भ	
प्रीतिरूपम् ...	१६१	भक्ष्यदानमन्त्रः ...	३०६
पल्लवस्यैवाकृतिः ...	११३	भर्तृप्राप्तिवृत्तं ...	११८८
पल्लवस्यैवरूपम् प्रकारान्तरं	११४	भद्रकाव्याकृतिः ...	८
फ		भद्रकालीवृत्तं ...	८६०
फलतृतीयाव्रतं ...	५००	भद्रकालीवृत्तं प्रकारान्तरं ..	८६०
फलदानमन्त्रः ..	१८८	भद्रानृतीयाव्रतं ..	४८३
फलषष्ठीवृत्तं ..	६०९	भद्राकृतिः ..	८१
फलसप्तमीवृत्तम् ..	७०१	भद्राकृतिः ...	१८५
फलसप्तमीवृत्तं ..	७६१	भद्रासप्तमीवृत्तं ...	६०१
फलसप्तमीव्रतं ..	७४३	भयाननाकृतिः ..	८६
ब		भरणाकृतिः ..	१५६
बहुवामुखाकृतिः ..	८५	भवानीतृतीयाव्रतं ..	४८२
बलाकृतिः ...	१८४	भावसप्तमीवृत्तं ..	७२७
बहुधान्याख्यवत्सराकृतिः ..	१०७	भावाख्यवत्सराकृतिः ..	२०६
बहुपरुद्रमूर्तिः ...	१२८	भास्करसप्तमीवृत्तं ...	२८८
बुद्धादशौव्रतं ...	१०३७	भौमद्वादशौव्रतं पद्मपुराणीकं	१०४४
बुद्धमूर्तिः ..	११८	भौमद्वादशौव्रतं भविष्यपुराणीकं	१०४८
बुधाकृतिः ..	१५०	भूतमादाकृतिः ..	८२
बुधाष्टमीव्रतं ...	८६६	भूदानमन्त्रः ..	३०४
ब्रह्मकूर्चलक्षणम् ...	४५	भैरवमूर्तिः ..	१३०
ब्रह्माकृतिः ..	१८८	भैरवाकृतिः ...	८८
ब्रह्मवृत्तं ..	३७७		

म	पृष्ठा	पृष्ठा
मकराकृतिः	१८१	महाकात्याकृतिः ... ८७
मघाकृतिः	१५७	महाक्रूराकृतिः .. ८६
मङ्गलाकृतिः	१४०	महागन्धर्वराजाकृतिः .. १८६
मङ्गलाकृतिः	८१	महाजयासप्तमीव्रतम् .. ६६८
मङ्गलाष्टकं	४८	महादीपविधिः .. २४३
माङ्गल्यलक्षणं	८	महादेवस्याष्टमूर्तिः ... ११४
मङ्गल्यसप्तमीव्रतं	७६८	महानवम्युत्सवविधिः .. ८०३
मण्डकदानमन्त्रः	२८८	महानवम्युत्सवविधिप्रकारान्तरं ८१०
मण्डपादिकरणं	५८	महापूजाविधिः ... १३८
मत्स्यकूर्मयोन्मूर्तिः	११४	महाफलदादशीव्रतम् ... १०८
मत्स्यद्वादशीव्रतं	१०९९	महालक्ष्म्याकृतिः .. ७८
मदनद्वादशीव्रतम्	११८४	महाव्रतम् .. ८६४
मधुकृततीर्थव्रतम्	४१३	महासप्तमीव्रतम् ... ६५८
मधुदानमन्त्रः	२८६	महास्नानं ... २३६
मधुपर्कः	६८	महिषीदानमन्त्रः .. ३०५
मनीष्यथिन्याकृतिः	८६	महेश्वराष्टमीव्रतम् .. ८४७
मनोरथद्वादशीव्रतम्	१०७२	मातृव्रतम् ... ८५१
मन्दारवष्टीव्रतम्	६०६	मातृव्रतम् .. ८७६
मन्दारसप्तमीव्रतम्	६५०	मार्त्तण्डसप्तमीव्रतम् ... ७५४
मन्मथस्याकृतिः	११२	माषदानमन्त्रः ... २८५
मरकतच्छिङ्गदानमन्त्रः	२८४	मासाकृतिः ... २०१
मरीचसप्तमीव्रतम्	६८६	मिथुनाकृतिः .. १८०
मरुत्सप्तमीव्रतम्	७७५	मीनाकृतिः .. १८१
मल्लद्वादशीव्रतम्	१११५	मीमांसाकृतिः ... १०६
महाकालमूर्तिः	१३०	मुक्तादानमन्त्रः ... २८०
		मुक्तिद्वारसप्तमीव्रतं .. ७८०

	पृष्ठा		पृष्ठा
मुद्रदानमन्त्रः	२८५	याम्याकृतिः	८१
मुद्रालक्षणाणि	२४६	योगनिद्राकृतिः	८९
मुनिरूपाणि	१०८	योगरूपाणि	१५१
मुनिव्रतम्	७८१	योगेश्वरद्वादशीव्रतं	१०४१
मूलाकृतिः	१५८	योगेश्वर्याकृतिः	८८
मृगशिरश्चाकृतिः	१५६		
मृगशीर्षव्रतम्	३५७	रक्तषष्ठयुग्मादानमन्त्रः	१८८
मृत्युमन्त्रिषोदानमन्त्रः	३०६	रक्तष्टषदानमन्त्रः	१८७
मेघनादाकृतिः	८८	रक्ताध्याकृतिः	८८
मेघपालीयनृतयाव्रतम्	४१३	रजतदानमन्त्रः	१८०
मेघदानमन्त्रः	३०६	रत्याकृतिः	८१
मेघदानमन्त्रः	१८८	रत्नदानमन्त्रः	३०४
मेघाकृतिः	१८०	रथदानमन्त्रः	३०४
य		रथनवमीव्रतं	८४६
यक्षरूपाणि	१३८	रथसप्तमीव्रतं	६५२
यजुर्वेदरूपं	१०५	रथाङ्कसप्तमीव्रतं	६५६
यज्ञीयदेवताः	११०	रक्षाकृतिः	८०
यज्ञीपवीतदानमन्त्रः	३०२	रसकल्याणिनौतृतीयाव्रतं	४६१
यमचतुर्थीव्रतं	४२३	रससंग्राह्याकृतिः	८७
यमजिह्वाकूपं	१०१	रसषट्कम्	४७
यमद्वितीयाव्रतं	३८२	राक्षसभूतपिशाचरूपाणि	१३८
यमरूपं	१४४	राक्षसाकृतिः	१८७
यमव्रतं	८८२	राक्षसस्याकृतिः	११८
यमाङ्गिकरूपं	१०२	राक्षस्याकृतिः	८४
यवदानमन्त्रः	२८५	राघवद्वादशीव्रतं	१०३४
यशोदाकृतिः	११८	राजराजेश्वरव्रतं	८६४

	पृष्ठ		पृष्ठ
राजसघर्षलक्षणं ...	११	लक्षणं जयस्य ..	१२२
राज्यतृतीयव्रतं ...	४५७	लक्षणं जयायाः ..	८४
राज्यद्वादशीव्रतं ...	१०६०	लक्षणाद्रात्रतम् ...	८२६
राज्याग्निदशमीव्रतं ...	८६५	लक्ष्मीनारायणकृतिः ...	११३
रामनवमीव्रतं ..	८४१	लक्ष्मीपञ्चमीव्रतम् ..	५६८
रामाष्टकृतिः ...	११८	लक्षाकृतिः ...	८४
राश्याकृतिः ...	१८०	लक्ष्मेश्वर्याकृतिः ...	८५
राश्वोराकृतिः ...	१५१	लयाकृतिः ...	८४
रक्षोष्णष्टमीव्रतं ...	८५३	ललितातृतीयव्रतम् ...	४१७
रुद्रमूर्तिः ...	१२३	ललिताकृतिः ...	८१
रुचिरीन्द्रारिण्याकृतिः ...	१२१	ललिताषष्ठीव्रतम् ...	६१७
रूपनवमीव्रतं ..	८३३	लवणदानमन्त्रः ..	१८५
रूपं क्षणस्य ...	१८२	लवणदानमन्त्रः ...	२८७
रेवत्याकृतिः ...	१०९	लालसाकृतिः ...	८५
रेवत्याकृतिः ...	१६१	लोलाकृतिः ...	८४
रेवत्याकृतिः ...	१३७	लोकपालव्रज्याकृतिः ...	१०३
रेवन्ममूर्तिः ...	६२८	लोलाकृतिः ...	८४
रोगमुक्तिषष्ठीव्रतं ...	६२८	लोलुपाकृतिः ...	१००
रोगहृषष्ठीव्रतं ...	१११३	लौहदाममन्त्रः ..	२८८
रोहिणीद्वादशीव्रतं ...	१५६	लौहपात्रदानमन्त्रः ...	२८८
रोहिण्याकृतिः ...	१५२		
रौद्राकृतिः ..	२९०	वज्राकृतिः ...	१६८
रौद्रस्याकृतिः ..	८५	वसन्याकृतिः ...	१००
रौद्राकृतिः ...	२८८	वरचतुर्थीव्रतम् ...	५३०
रौप्यपात्रदानमन्त्रः ..	१८४	वरदाकृतिः ...	८८
रौहिणेयाकृतिः ...	८	वराटिकासप्तमीव्रतम् ...	७२६
		वराहद्वादशीव्रतम् ...	१०२७
लक्षणं जयायाः ...	...		

सूचीपत्रम्

१५

	पृष्ठा		पृष्ठा
वराहमूर्तिः	... ११८	वासुदेव द्वादशीव्रतम्	... १०३८
वरोचससाकृतिः	... १६९	विकारिणसाकृति	... ११७
वरुणाकृतिः	... १८५	विद्यत्याकृतिः	... १११
वरुणाकृतिः	... १४५	विद्यत्याकृतिः	... १०१
वस्तुकर्णाकृतिः	... ८६	विक्रमाकृति	... १०८
वस्तुप्रमथन्याकृतिः	... ८६	विजयनिकाकृतिः	... १०२
वस्तुमद्रमूर्तिः	... ११८	विद्यात्याकृतिः	... १०२
वस्तुचदामन्त्रः	... १८१	विजयाद्वादशीव्रतम्	... ११३६
ववाकृतिः	... १८१	विजयपञ्चमीव्रतम्	... ५७६
वर्षाकृतिः	... १०२	विजयरूपम्	... ११२
वसन्ताकृतिः	... १०२	विजयाद्यातः	... १८०
वसुदेवाकृतिः	... ११२	विजयसप्तमीव्रतम्	... ७१७
वसुरुपायि	... १३१	विजयसप्तमीव्रतान्तरं सवितुः सख्य-	
वसुव्रतम्	... ८४८	नामानि	... ७७५
वक्रिव्रतम्	... ७८१	विजयद्वादशीव्रतम्	... ११४५
वक्रोर्ध्वधानम्	... ३११	विजयाद्वादशीव्रतं ब्रह्मवैवर्तौक्तं	... ११४२
वाक्पतिरूपम्	... १८८	विजयाकृतिः	... ८१
वामनद्वादशीव्रतम्	... १०१०	विजयारोग्यसप्तमीव्रतम्	... ७४०
वामनमूर्तिः	... ११७	विजयासप्तमीव्रतम्	... ६१३
वामन्याकृतिः	... १००	विजयैकादशीव्रतम्	... ११४२
वामाकृतिः	... ८५	विजयैकादशीव्रतं ब्रह्मवैवर्तौक्तं	... ११४२
वायोराकृतिः	... १८७	विद्याप्रतिपद्व्रतम्	... १३८
वायुव्रतम्	... ८७१	विद्यादिदेवताः	... १०८
वसुणाकृतिः	... ८७	विद्येश्वरामूर्तिः	... १२६
वास्याकृतिः	... ८४	विद्वज्जिज्ञाकृतिः	... ८८
वासुमीकमूर्तिः	... १२१	विधानद्वादशसप्तमीव्रतम्	... ७८१

	पृष्ठा		पृष्ठा
विभवाद्यतिः	७८२	वृद्धाकृतिः	१४५
विभूतिद्वादशीव्रतम्	७८२	वृषाकृतिः	२०८
विमलाद्यतिः	८५	वृहत्कुष्माकृतिः	१०१
विष्णुचतुष्टयमूर्तिः	१२७	वैतरणीदानमन्त्रः	२८७
विभवचतुष्टयमूर्तिः	१२८	वैकुण्ठाकृतिः	१८६
विरोध्याद्यतिः	२१०	वृहस्पत्याकृतिः	१५८
विरोधचतुष्टयम्	२१७	वैतरणीव्रतं	१११०
विशालाक्षीरूपं	८४	वेदिकः मन्त्राः तेषांप्रयोजनं	२४७
विशोकद्वादशीव्रतम्	१०७२	वैद्युत्याकृतिः	१७८
विशोकषष्ठीव्रतम्	६००	वैनायकचतुर्थीव्रतं	५३२
विशोकसप्तमीव्रतम्	७४६	वैराजाद्यतिः	१८३
विश्वरूपिकाकृतिः	१०२	वैष्णवीरूपं	८०
विक्रमाकृतिः	१०४	व्रजनदानमन्त्रः	२८७
विश्वव्रतम्	११४५	व्रतीपातदानमन्त्रः	२८८
विश्वरूपव्रतम्	६५	व्याकरणाद्यतिः	१०५
विश्वचक्रोद्याकृतिः	२१५	व्याघाताद्यतिः	१६७
विश्वरूपिकाकृतिः	१०१	व्यासमूर्तिः	१२१
विश्वदेव संख्या	१४०	व्योममुद्रालक्षणं	१२१
विषाखाकृतिः	१५८	व्योमषष्ठीव्रतं	६१६
विष्णु भाकृतिः	१६१०	व्रतराजतृतीयाव्रतं	४८४
विष्णु प्राप्तिद्वादशीव्रतम्	१२०२	व्रतसामान्यधर्मस्तदधिकारिनश्च	
विष्णोराकृतिः	१११	तन्त्राद्यतिः	३२५
विष्णु व्रत	११७७	व्रतान्यभिधायन्ते	३३५
वीरभद्रमूर्तिः	१२१	व्रतारम्भकालः	२२४
वृद्धाद्यव्रतम्	१०९७	श	
वृषाद्यव्रतम्	८६६	शकुन्याद्यतिः	१८५
वृत्तानां मधुपर्कः	१०८	शक्रदानमन्त्रः	१८८

सूचीपत्रम् ।

१७

	पृष्ठा		पृष्ठा
शक्रव्रतं ...	१२०४	शिशिराकृतिः ..	२०२
शङ्करार्कव्रतं ...	८३१	शीलतृतीयाव्रतं ...	४८४
शङ्खदानमन्त्रः ...	८७	शुक्लनाभवत्सरूपं ...	२०४
शतभिषाकृतिः ...	१६०	शुक्लपञ्चरूपं ...	२०१
शश्याकृतिः ..	१५१	शुक्लरूपं ...	१७५
शवराकृतिः ..	९७	शुक्लाकृतिः ...	१५०
शरदाकृतिः ...	२०९	शुद्धिव्रतं वक्रिपुराणीतं ..	११९६
शर्करादानमन्त्रः ...	१९६	शुभरूपं ..	१७४
शर्करासप्तमीव्रतं ..	६४२	शुभसप्तमीव्रतं ..	६४८
शस्यभूमिदानमन्त्रः ...	२९४	शुभातुरूपं ...	२०८
शाकपञ्चमीव्रतं ..	७६०	शूर्पदानमन्त्रः ..	१०२
शान्नाचतुर्थीव्रतं ..	५१३	शूलदानमन्त्रः ..	२९८
शान्तिनृतीयाव्रतं ...	४६५	शूलरूपं ...	१६४
शान्तिपञ्चमीव्रतं ...	५५६	शैलव्रतं ...	७६२
शान्तिपञ्चमीव्रतं भविष्यपुराणीतं	५६३	शोभच्छद्रूपं ...	२९५
शालग्रामदानमन्त्रः ..	२९७	शोभनरूपं ...	१६८
शालिहीनपञ्चमीव्रतं ..	५७३	शोभनरूपं ..	१७२
शिखारूपं ...	१०५	शौचलक्षणं ...	६
शिवछायाष्टमीव्रतं ...	८२१	शौर्यव्रतं ...	९५७
शिवदूतीरूपं ...	८७	श्रद्धानिरूपणं ...	३०
शिवलाभदानमन्त्रः ...	२९७	श्रवणद्वादशीव्रतं ..	११३८
शिवप्रतिमादानमन्त्रः ...	२९३	श्रवणद्वादशीव्रतं भविष्यपुराणीतं	१६२
शिवलिङ्गदानमन्त्रः ..	२९४	श्रवणारूपं ..	१६७
शिवाचतुर्थीव्रतं ..	५१२	श्राद्धप्रशस्तिनि ..	४९
शिवाकृतिः ...	९०	श्रावणरूपं ..	१६७
शिविकादानमन्त्रः ...	३०५	श्रीपञ्चमीव्रतं ..	५३७
शिलचतुर्थीव्रतं ...	५९१	श्रीपञ्चमीव्रतं गरुडपुराणीतं	५७३

	पृष्ठा		पृष्ठा
चोप्राप्तिपञ्चमीव्रतं ..	५०५	समीरणरूपं ...	२००
चोमुखाख्यवसररूपं ...	२०५	समुद्ररूपं ...	१४३
चोदकनवमीव्रतं ..	८८०	सम्प्राप्तिहादमीव्रतं ...	१०८४
चोव्रतं ..	५०५	सरिद्रुतं ...	७२०
चोव्रतवसदानमन्त्रः ..	२८८	सर्पपञ्चमीव्रतं ...	५६७
चोव्रतारूपं ..	६१	सर्पविषाणरूपपञ्चमीव्रतं ..	५६४
चोव्रतदानमन्त्रः ..	१८७	सर्वकामव्रतं ...	११५१
चोव्रताराधनाः ..	८	सर्वजिद्रूपं ..	२१०
चोव्रतद्वयं प्रश्नपुराणीतं ..	६२७	सर्वज्ञानरूपं ...	८६
चोव्रतं विष्णुधर्मोत्तरोक्तं ..	६२७	सर्वधारिव्रतं ...	२१०
चोव्रतानि ..	५७७	सर्वभूतदमन्याकृतिः ...	८६
चोव्रतकृतिः ...	१५२	सर्वमङ्गलरूपं ...	८१
चोव्रतसंविधिः ..	३६०	सर्वप्राप्तिपञ्चमीव्रतं ...	७०५
चोव्रतसंविधाकृतिः ...	११२	सर्वपञ्चमीव्रतं ..	६८५
चोव्रतसमाकृतिः ...	१८५	सद्विरण्यतिलदानमन्त्रः ..	२८८
चोव्रतानामष्टमीव्रतं ...	८४६	साङ्ग्राहकृतिः ...	१०८
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	२८८	साजिकधर्मलक्षणं ...	११
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	४८	साजिकादिभेदेनधर्मस्वप्रकारान्तरं ..	१०
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	४८	साधारणधर्मः ...	६
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	१५२	साधारणरूपं ...	२१६
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	७८२	साध्यरूपं ...	१७३
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	६३०	साध्यव्रतं ...	११७२
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	७७०	सामवेदपिदेवतच्छन्दांसि ..	१७८
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	७८१	सामवेदरूपं ...	१०४
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	६७८	सारस्वतपञ्चमीव्रतं ...	५५६
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	१४१	सार्वभौमव्रतं ...	८८१
चोव्रतानामष्टमीव्रतमन्त्रः ...	१४१	सार्वरिष्याकृतिः ..	११४

	पृष्ठा		पृष्ठा
सावित्ररूपं	१८३	सूर्यमूर्तिर्वाचमन्त्रः	३८३
सिंहदासमन्त्रः	२८४	सूर्याकृतिः	३४८
सिंहाकृतिः	१८०	सूर्यव्रतं दिव्यधम्मोत्तरोक्तं	७७८
सितरूपं	१८९	सूर्यसप्तमीव्रतं	७७०
सितसप्तमीव्रतं	७७८	सोद्यापनविद्याव्रतं	३४३
सिद्धार्थकादिसप्तमीव्रतं	४२४	सोद्यापनमारोग्यप्रतिपद्व्रतं	३४८
सिद्धार्थस्याकृतिः	२१८	सोद्यापनमासादशमीव्रतं	८७३
सिद्धाराकृतिः	१६४	सोद्यापनमासादशमीव्रतं-	
सिद्धाराकृतिः	८०	भविष्यपुराणीकं	००
सिद्धाराकृतिः	१५२	सोद्यापनपञ्चीव्रतं	०००
सिद्धिविनायकचतुर्थीव्रतं	४२४	सोपदंशदध्यन्नदानमन्त्रः	२
सुकर्माकृतिः	१६४	सोमद्वितीयाव्रतं	३८
सुकृतदादशीव्रतं	१०७८	सोमव्रतं	८०८
सुखचतुर्थीव्रतं	४२६	सोमाष्टमीव्रतं	८३६
सुखपञ्चीव्रतं	६२८	सौभाग्यतृतीयाव्रतं	४७
सुगतिदादशीव्रतं	१०८१	सौभाग्यतृतीयाव्रतं	४
सुगतिव्रतं	८८१	सौभाग्यतृतीयाव्रतं गरुडपुराणीकं	४८
सुजम्बादादशीव्रतम्	११७४	सौभाग्यद्रव्ययुग्मदानमन्त्रः	३०२
सुदर्शनपञ्चीव्रतं	६२०	सौभाग्यपञ्चमीव्रतं	५७८
सुनामदादशीव्रतम्	१०६३	सौभाग्याकृतिः	१८३
सुवर्णदानमन्त्रः	२८७	सौभाग्यशयनव्रतं	४४४
सुवर्णपद्मदानमन्त्रः	१८०	सौभाग्यस्याकृतिः	३२६
सुभगाकृतिः	८८५	सौभाग्याष्टकं	४८
सुरभ्याकृतिः	८२	सौम्याकृतिः	१६८
सुरूपदादशीव्रतं	१९०५	सौरसप्तमीव्रतं	७८७
सुरेश्वररुद्रमूर्तिः	१२८०	स्कन्दमूर्तिः	१२८
सुरोदाकृतिः	१४१	ज्ञानपरिमाणं	२३५

	पृष्ठा		पृष्ठा
सूर्यनागदानमन्त्रः ..	१०१	हरिव्रतं ...	११०९
सूर्यादितिलदानमन्त्रः ...	११०	हरिहरमूर्तिः ...	११६
स्नातीरूपं ...	११८	वर्षाकृतिः ...	११७
		हरघटव्यनिरूपणं ...	११९
हृदयग्रीवमूर्तिः ..	१२०	हकारूपं ...	११८
हयाननाकृतिः ...	१२०	वाचाराकृतिः ...	११९
हरमृतीयाव्रतं ...	४८०	ऊकाराकृतिः ...	१२५
मूर्तिः ...	११८	हेमन्ताकृतिः ...	१०९
रुद्रमूर्तिः ...	१२८	हेमलम्बस्याकृतिः ...	११३
व्रतं ...	८८१	होमविधिः ...	१०९
रिद्रादानमन्त्रः ...	३०२	होमविधिः देवीपुराणोक्तं	११९

ग्रन्थानां वचनसंख्या ।

—000—

	पृष्ठा	पृष्ठा
अ		
अमरसंहिता ८४६ ।		कालीनरं ६१, ४५०, ५८८, ८६४, ८६५, ८६६, ८५५ ।
अगतिः २२७, ३३२ ।		कूर्मपुराणं १३, २१, २९, ५९३, ५९८, १००८, १०१०, ११५८ ।
अग्निपुराणं २१७, ३३२, ८८६ ।		कीरखामो ४७ ।
आ		
आग्नेयपुराणं ८८३ ।		क
आदित्यपुराणं ७४०, ८०४, ८७६, ८४७ ।		मत्स्यपुराणं ४३, ३२१, ३२२, ३३१, ३३८, ३८६, ४६०, ४८३, ५४६, ६९०, ७७० ।
आननं कः ३० ।		मातृपुराणं ४४, ८४१, ८६५, ८८३, १००८
आपस्तम्बः १०, ३९, ३६, ४१ ।		मार्गः २४५, २४६ ।
उ		
उभामाक्षेखरसंवादः १२०३ ।		मृच्छपरिमिष्टं ३३, ४०, ४१ ।
उ		
ऊर्ध्वप्रक्षः ८८६ ।		मोपयन्नाक्षुषं ५८ ।
क		
कात्यायनः ३५, ५५, ७६, ३३२, ८८२, ८८९, १००२, १००३, १००५ ।		मौतमः ८८७ ।
कालिकापुराणं २२, २३७, ४३८, ७८८, ८३१, ८६२, १००१ ।		ख
		खगोलः ३४ ।
		खन्दोगपरिमिष्टं ३२, ३६, ३८, ३८, ४०, ४२, ४८, ५६०, ४८७, ६०६, ६०८, ६२४, ६३०, ६४२, ६५२ ।

पृष्ठा	पृष्ठा
अ	६९०, ७८६, ८८१, ८८२, १००४, १००७, १००८ ।
आवालि: ६८ ।	ब्रह्मसिद्धान्तः ९४६ ।
ओतिपत्राखं ९४४ ।	ब्रह्माष्टपुराणं ४६८ ।
इ	ब्रह्मा ७१ ।
देवता: ६, १०, २२, २६ ।	ब्रह्मवैवर्तः १२, १००४, १००५, १००६, ११५६ ।
देवीपुराणं २८, ६३, ६५, ६८, ८०, ९२३, ९०८, ४८४, ५२५, ८२६, ८२७, ८८०, ११६० ।	अ
१	भगवत्गीता: ८, २० ।
ज	भवदीपिका ८८, ८८, १२८ ।
भरसिंहपुराणं ५१० ।	भविष्यपुराणं ९२, ६६०, ६६८, ६७४, ६७६, ६७८, ६८५, ६८७, ६८०, ६६७, ६६८, ८५६, ८८२, ८८३, १०००, १००१ १००५, १०१०, १०५६, १०८४, ११४५ ११७७, ११८३, ११८८, ११००, १२०२ ।
भारदीयपुराणं ८८९, ८८५, ८८६, १००२, १००३ ।	भविष्यत्पुराणं १०, १८, २६, २७, ३१, ३४, ४२, ४७, ४८, ५०, ५७, ५८, ३१७, ३३०, ३३१, ३३५, ३४५, ३६६, ३७७, ३८१, ४७४, ४७७, ४७८, ४८७, ५१०, ५१२, ५३७, ५५७, ५६६, ५६८, ५७२, ६०५, ६१५, ६१६, ६६८, ६७४, ६७६, ६७८, ६८५, ६८७, ६८०, ६८६, ६८७, ७०१, ७०२, ७०५, ७१७, ७२०, ७२४, ७२६, ७२८, ७३१, ७३४, ७३६, ७४१, ७४३, ७४६, ७४७, ७५२, ७५६, ७५७, ७६०, ७६२, ७६८, ७८६, ७८७, ७८८, ८२३, ८२८, ८४१, ८४४, ८७५, ८८१, ८८२, ८८८, ८९२, ८९०, ८९७, ८९८, ८९८, ८९६,
जिगमपरिमिष्टं ३८, ८८८, १००२ ।	
घ	
घनपुराणं ६७, ३०६, ३११, ३३३, ३५६, ३५७, ३६०, ३८८, ४२२, ४६१, ४७१, ४८३, ४८४, ४८५, ५००, ५३२, ५५३, ५५४, ६३८, ६४८, ७४४, ७८७, ७८८, ८७५, ८५८, ८८३, १०००, १०१०, १०४८, १०७५, ११६१ ।	
घयःसंघः ७८ ।	
पिङ्गला ५८ ।	
गुह्यसूत्रः ८८६ ।	
गैठोनसि ९८, ४२, ८८४ ।	
प्रतिष्ठासारसंघः ५५, ६०, ६१ ।	
प्रभासखण्डं ४६४ ।	
ख	
अक्षपुराणं ३४, ४५, ४७, ५३, २२६, ३३०,	

पृष्ठा

पृष्ठा

८५७, ८८२, ८८३, १०००, १००१, १००६,
१०१०, १०५६, १०८४, ११४५, ११७०, ११८०,
१२००, १२०१ ।

अविष्मोत्तरं ४८, ५३, ६३३, ६५१, ६५३,
६५४, ६८०, ६८२, ६८४, ४०० ४०२, ४०५,
४०५, ४१९, ४१६. ४१८, ४२६, ४३०, ४३५,
५३१, ५४३, ५७४, ५८६, ६००, ६०२, ६०४,
६१७, ६७१ ७५४, ८१४, ८१८, ८३७, ८७३,
८८४, ८८६, ८९०, ८९२, ८५८, ८८१, १०
२१, १०८८, १०८४, १११९, १११४, १११७,
११४५, ११७१ ।

भागवतं ७ ।

भृगुः २२५ ।

म

मत्स्यपुराणं १६, २१, ४८, ५३, ६८, ५८,
८८, १४८, १५०, २२२, २८७, ३०८, ३३१,
८८९, १०००, १००८, १०६०, ११८८ ।

मनुः २२, १००८ ।

मथुरासंघः १३८ ।

मरीचिः ४०, ७५ ।

मार्कण्डेयपुराणं १६, ३४, ३७, ४८, ५२,
८७, ३२१, ४२९, ४४४, ५०८, १०१०,
१०११ ।

महाभारत ७, १२, १४, १५, १६, २४, २५,
३२६, १०८१ ।

महायमोद्यपरिशिष्टं ४२ ।

य

यय १३८ ।

यमपुराणं २३ ।

याम्यवल्काः १५, १८, ३२, ३६, ३७, ३८, ५०

र

रत्नकोषः २४२ ।

ल

लघ्नः २४५ ।

लक्ष्मणसमुच्चयं ८८ ।

लघुवादीनः ३८ ।

लङ्कपुराणं ४३, ६७, २३५, २३६, ३०७ ।

व

वराहपुराणं ११, ५७, ४६, ३२१, ३५५
४७८, ५२४, ५५६, ६१६, ७३५, ७४८, ८७५

८५८ ८८३, १००४, १०११, १०४४, ११२३
११६२, ११७२, १२०४ ।

वराहमिहिरौ २२६ ।

वशिष्ठः २०, ३५, ५२ ।

वज्रपुराणं ३०, १०७, ११५८ ।

वातुलागम ४५ ।

वामनपुराणं ३४, ३८, १४०, ८५८, ११०५ ।

वायुपुराणं २२८ ।

वायुसंहिता २४० ।

विश्वकर्माशास्त्रं ७८, ७८, ८६, ८८, १०४,
११३, १२६, १३९, १५१, १८१, १३८, १४० ।

विश्वकर्मा १३८, १४० ।

पृष्ठा

विश्वामित्रः १०, १७ ।

विष्णुः ५४ ।

विष्णुगुप्तः ५५, ५६ ।

विष्णुधर्मः १०१०, १०८१ ।

विष्णुधर्मोत्तरं ८, २५, ४४, ४७, ७६, ७८,

१०३, ११०, ११५, १२८, १३७, १४०,

, १४७, १५०, १८१, ३१८, १४१, ३४३,

, ३८०, ३८८, ३८९, ३८२, ४५२, ४५४,

६, ४५७, ४८८, ५०५, ५५२, ५७४, ५७५,

७७, ७७४ ७७७, ७७८, ७७९, ७८०, ७८०,

७८१, ७८२, ८२१, ८४७, ८४८, ८४९,

८५०, ८६६, ८६८, १००८, १०६२, ११२२,

११४७, ११४८, ११५०, ११५१, ११७५,

११८४ ।

विष्णुपुराणं १८, २०, २७, २५ ।

विष्णु रक्षस्यं ८८३, ८८५, १००३, १००८,

१०८६, १०८७, ११०१, १२०१ ।

विष्णु स्मृतिः ८८४ ।

बृहद्गर्गः ४४ ।

बृहद्विश्वः ५३, २४४ ।

बृहद्व्यसिः ८५२, ५३, २४४ ।

वेदव्यासः १३ ।

वैधायनः २८, २८, ३५ ।

व्यासः २२, २२६, ३३१ ।

अ

अक्षुखितौ १३, २५ ।

अतपयन्नुतिः ३८ ।

अतातपः २३, २४, ३५ ।

अवधर्मः ४४, १३५ ।

अश्वः १२५ ।

अश्वचारपद्धतिः ५८ ।

अश्विनकः २४५ ।

अ

अष्टविंशत्यतः ४८ ।

अ

अत्यत्रतः २४४ ।

अनन्तकुमारप्रोक्तं ८८३, ८८४, ८८८, ८८९,
८००१ ।

आयम्नः ६० ।

आचार्यसंहिता ११४ ।

सौरपुराणं ५३०, ८८८ ।

स्कन्धपुराणं १३, १४, ३१, ४३, ४४, ४५,

१३७, २२३, ३१८, ३१९, ३२५, ३३३, ३४८,

४८०, ५०१, ५२६, ५३०, ५३१, ५७७, ५८०

६२६, ८२५, ८५५, ८८५, ८८८, १००१ ।

स्कन्धपुराणीयप्रभाषणम् ११५६ ।

स्कान्धः ८१० ।

स्मृतिमौसांसा ८८७ ।

अ

हरिवंशः ३२७ ।

हारीतः ४, २३, ३३, १००८ ।

विज्ञापनम् ।

महामहोपाध्यायश्रीहेमाद्रिविरचितचतुर्वर्गचिन्तामणिर्नाम
ग्रन्थोऽयं यद्य ब्रतखण्ड, दानखण्ड, कालखण्ड, आश्वखण्ड,
परिशेषखण्डसमाख्याकैः कस्यचिन्मते ब्रतखण्ड दानखण्ड
तीर्थखण्ड मोक्षखण्ड परिशेषखण्ड समाख्याकैः पञ्चभिरवय-
वैर्विभक्तस्तेषां दानखण्डात्मकचिन्तामणिः आसियाटिकसोसा-
इटिसभाध्यक्षमहोदयानामनुमत्या मया खाग्निग्रहेन्दुमित-
सम्बदाख्यसम्बत्सरे मुद्रितोऽभूत् साम्प्रतं ब्रतखण्डात्मकः
प्रथमोऽपि मुद्रीयते मुद्रितोऽनयोऽन्योऽवशिष्यते, चतुर्वर्गचिन्ता-
मणौ स्मृतिनिबन्धे महाशास्त्रे ब्राह्मणादीनां वर्णानां ब्रह्मचर्या-
दीनामाश्रमाणामनुलोमप्रतिलोमजातानां सङ्करजातीनाञ्च
षड्विधधर्मा विस्तरेण साधारणधर्माश्चासंशयं निर्णीताः सन्ति,
ग्रन्थोऽयमतिकायः सर्वसाधारणैर्बहुवित्तव्ययायाससाध्यतया-
वत्तीकृत् बहुलतया च स्वयं लेखितु मयोग्यस्तेनास्य
विरलप्रचारतया निखिलधर्मा आचारव्यवहाराश्रयाः साधारणै-
रसंशयमवगन्तुमशक्यन्तेऽतः करुणया सर्वजन गोचरायं
तुम्बुलं निर्धार्य मुद्रादिकरणव्ययोपयुक्तं नतु लाभार्थं मुद्रितः
पस्य तु मुद्राङ्कनैर्न पूर्वराजनामधामचरितादीनि जिज्ञा-

सूनां विभिन्नजातीनामपि महोपकारः सुसम्भाव्यते अत्राणुरपि
संशयो नास्ति साम्प्रतं विज्ञाप्यते हेमाद्रिस्तु देवगिरिस्थ
यादववंशमहाराजाधिराजमहादेवचक्रवर्त्तिनो नृपतेः प्राङ्नि-
वाकापरपर्यायधर्माधिकरणपण्डित आसीत् यस्य सभापण्डितः
श्रीवोपदेव आसीत् सम्भाव्यते स च पञ्चवसुधरेन्दुस्मिन्ने शकनृपति
संवत्सरे द्वित्रादिवत्सर न्यूनाधिक्येन समजनिष्ट, हेमाद्रिस्तु तदैव
समुदयं लेभे च, अत्रायं जनपरम्परासम्बाद् एतदग्रन्यकर्त्ता वोप-
देव इति वोपदेवस्तु महान् पण्डितः पदार्थादर्शं महाभारत भा-
ष्ये कोष व्याकरण काव्य भागवतभाष्य बहुविध वैद्यकग्रन्थान् स च
विरचितवान्, वोपदेवकृतपदार्थाभिधानकग्रन्थकारिकामनस्य-
स्थाने उत्थाप्य यथातत्त्वं कारिकाव्याख्यां समाधाय तत्प्रामास्य
प्रतिपादनार्थं मूलं हेमाद्रौ चिन्त्यमित्यादिभिर्निर्वच्यैः कमला-
करभट्टाद्यभिहितैरेवं प्रतीमस्य, यद्यपि क्रमप्राप्तं व्रतखण्ड
मेवादौ मुद्रयितुमुचितं तं प्रोज्झ्य दानखण्डस्य मुद्राङ्कने
सन्दिहानस्य जिज्ञासोर्जिज्ञासाविनिवारणवीजमिदं व्रतखण्ड-
स्यादर्शीभूतमेकमात्रपुस्तकं तदा लब्धं दानखण्डस्य चत्वारि
पुस्तकानि परिप्राप्तानि अतो हेतोः क्रमप्राप्तमपि पूर्वं तच्च
मुद्रितं, एकमात्रपुस्तकादर्शदर्शनविश्वासेन मुद्राङ्कनस्यानौ-
चित्यात् अस्मिन् वर्षे व्रतखण्डस्यादर्शीभूतक पुस्तकत्रयं लब्धं
अतो व्युत्क्रमं परावर्त्य व्रतखण्डमुद्रयितुमारभ्यते, पुरतः

व्रयन्तु श्रीयुक्तागवर्णमेण्ट संस्कृतपाठशालास्यं, पुस्तकेषु तेषु
अनेकस्थाने पाठानैक्यमस्ति एतावत् किं स्थानं स्थानं
भिन्नकर्तृकमिव प्रतिभाति, तथापि आत्तंशूलपाणि कमलाकरा
दिकृतग्रन्थानवलोक्य बहु विचार्य पुस्तकान्तरे पाठइतिविरुद्ध-
पाठं संरक्ष्य संलग्नीकृत्य मुद्रितः परिशोधितश्च विचार्यतां, व्रत-
खण्डचिन्तामणी व्रतविधानव्यपदेशेन सुरनरतिर्यगादिवार
नक्षत्रकरणतिथीनां स्वरूपवर्णनं पिशाचभूतगन्धर्वकिन्नर विद्या-
धरासुरोयक्षराक्षसादीनाञ्च स्वरूपवर्णनं नानामहर्षीणां नाना-
देवानां हरिहरहिरण्यगर्भादीनाञ्च स्वरूपवर्णनं श्रीमद्दुर्गा-
दीनां भगवतीनाञ्चाकारादिवर्णनं किन्तावत् व्यास वात्सीकि
प्रभृतीनां सर्वेषां महर्षीणां वर्णरूपपरिवर्णनञ्चास्ति, तैर्नाना
जातीयानामपि परोपकारः सम्भाव्यते च, हेमाद्रिकृतचतुर्वर्गं
चिन्तामणिनामकग्रन्थस्य बहुलतया संचितसंग्रहवत् शिथैरुप-
शिथैः पाठ पाठनानामप्रचरद्रूपतया व्यवहाराभावेनेदृगवस्थाभावा
पन्नः, तदवस्थामपाकर्तुं सभ्यराजानामाज्ञया तत्पुरुषाणाञ्च
चेष्टया च तदनुमत्या यद्यपि मया विशदीकर्तुमिष्यते तथापीद-
मपि द्रष्टव्यम् ॥

महारण्यच्छेदात् परमपि कियच्छिष्टमपरं ।
 ततश्चेत्तुर्होषो नहि भवति भाव्ये हि विषये ।
 वनन्यायादत्र कचिदपि भवेद्दुष्टमपरं ।
 वचः क्षम्यं याचे विनति ततिपूर्व^०ं हि कतिन इति ॥ १ ॥
 महाराज्ञी जीव्याच्चिरमखिलराज्याधिपतया
 तदस्या निर्व्विघ्नं भवतु निजराष्ट्रं प्रकृतिभिः ।
 द्विषन्तः सन्त स्त प्रकृतिगुणतः सभ्यनृपतौ
 ततः शान्तस्त्रान्ताः कुरुत नृपकार्य्यं निजमिव ॥ २ ॥
 राज्ञः सत्पुरुषेः प्रयासबहुलै र्ग्रन्थाः समुद्धारिताः ।
 श्रीमद्भागवतावतारसदृशान् जानन्तु नो तान् बुधाः ॥
 मग्नानव्धिषु वेदशास्त्रनिचयान् तेचोद्धरन्ति स्म भोः
 एतै र्व्वेदपुरःसराः कति कति ग्रन्थाः समुद्धारिताः ॥ ३ ॥

श्रीभरतचन्द्रशर्माणा ।

महेशाय नमः ।

हेमादिः ।

तत्र व्रतखण्डं ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथ ग्रन्थकर्तुः प्रशस्तिः ।

पादप्रान्तविनिःसृतद्युसरितो देवस्य लक्ष्मीपते,
र्वक्ताश्वोरुहसम्भवा त्रिजगतौबन्धा जयन्ति द्विजाः ।
राग-द्वेष-मदादि-दोष-विरहादन्तस्फुरज्ज्योतिषाम्
तेषामेव शिरोमणिर्विजयते विश्वाभिधानो मुनिः ॥ १ ॥
गोत्रे तस्य बभूव निर्मलगुण श्रेणीभृतामश्रेणी,
र्विद्या-चार-विवेक विक्रम निधिः श्रीवासुदेवः कृती ।
यत्कीर्त्या धवलीकृते त्रिभुवने श्रीकण्ठ-वैकुण्ठयोः,
कैलासाचलदुग्धसिन्धु विषये नासीन्निवासी गृहे ॥ २

नानादान प्रीणित प्राणिलोको

लोका-लोक-प्रान्तविश्रान्तकीर्त्तिः ।
 तस्मादासीन्नामतः कामदेवः
 पुण्याचारैर्मूर्त्तिमान् धर्म्म एव ॥ ३ ॥
 विमलगुणमणीनामाकरः कामदेवा
 दभवदतुलतेजा नाम हेमाद्रिसूरिः ।
 सकल कलिकलङ्कातङ्कपङ्कापहारी
 सुरसरितद्रवौघः शार्ङ्गपाणेः पदाब्जात् ॥ ४ ॥
 पुरापि यत्पुण्यमगण्यरूपम्
 श्रीकामदेवेन कृतं नु विद्मः ।
 येनादरिद्रां जगतीं विधातुम्
 हेमाद्रिरप्यस्य गृहेऽवतीर्णः ॥ ५ ॥
 चरितं तस्य हेमाद्रेरद्भुतं केन वर्ण्यते ।
 उपैति प्रार्थितो यस्य सन्तानः कल्पवृक्षताम् ॥ ६ ॥
 दृष्ट्वैव भावीनि यशांसि यस्य
 जगत्तयी मण्डलपण्डितानि ।
 तथाविधं शिल्पमनल्पमिन्दो
 धाता विधातुं शिथिलादरोऽभूत् ॥ ७ ॥
 असौ विसीमा महिमा हिमाद्रिम्
 हेमाद्रिसूरेरधरी करोति,
 दूरादगम्यं मृगलोचनानाम्
 येनाजडं मानसमेव धत्ते ॥ ८ ॥
 कलाकलापं सकलं विभर्त्ति
 गवां सहस्राणि सदा ददाति ।

जगत्प्रसिद्धिजराजभाव

स्तथापि यस्तारकतां दधाति ॥ ८ ॥

विध्वस्ता खिलवैरिणः किल महादेवस्य पृथ्वीपते,
राज्यक्षीरममुद्रवर्द्धनशो हेमाद्रिसूरिः परः ।

येन श्रीकरणाधिपत्यपदवीमासाद्य विद्यामपि,
न्यस्ता श्रीश्च सरस्वती च विदुषां गेहेषु देहेषु च ॥ १० ॥

जिज्ञासामिह कुर्वते कतिपये धर्मस्य तेभ्यो परे
जानन्त्येव समस्तशास्त्ररचनादस्माभिरेवं पुनः

निःशेषैरभिधीयते क्षितितले हेमाद्रिसूरेः परो

ज्ञातुं वा चरितुं क्षमो न हि पुरा भूतो न भावी पुरः ॥ ११ ॥

स सम्प्रति निरालोक लोकशङ्कापनुत्तये ।

विदधाति चतुर्वर्ग, चिन्तामणि मुदारधीः ॥ १२ ॥

यं पूर्वं चारुचिन्तामणि ममितगुणं मन्दराद्रिः समुद्रम्
निर्मथ्य प्रायशोऽयं वितरति बहुशः प्रार्थनादर्थमेव ।

सम्प्रत्यालोच्य * सर्वस्मृति-निगम-पुराणे-तिहासा-म्बुराशीन्
हेमाद्रिः स्पृष्ट्यैव प्रकटयति चतुर्वर्गचिन्तामणिं सः ॥ १३ ॥

रुन्धानमन्धानि तमांसि दूरे विचिन्त्य चिन्तामणिमेतमेव ।

मनोरथानां परिपूरणाय नान्यत्र सन्तः श्रममाचरन्तु ॥ १४ ॥

अनन्यमनसा सोऽयं चिन्तामणिरूपासितः ।

द्विदधातु सदाऽशेषमनीषितफलानि वः ॥ १५ ॥

खण्डानि चास्मिन् व्रत-दान-तीर्थ-

मोक्षाभिधानि क्रमशो भवन्ति ।

* आलोड्य इति कचित् पाठः ।

यत् पञ्चमं तत् परिशेषखण्डं
 मखण्डितो यत्र विभाति धर्मः ॥ १६ ॥
 धर्मा जयत्यभ्युदयैकहेतु
 र्यस्य प्रकारान् षड् दाहरन्ति ।
 अवान्तरानेकविशेषयोगा
 दन्येऽपि यस्मिन् वहवो भवन्ति ॥ १७ ॥
 अमुष्य भेदानखिलान् प्रवक्तुम्
 वाचस्पते-रप्यसमर्थभावः ।
 महानुभावा मुनयोऽपि शास्त्रे
 तदेकदेशं प्रतिपादयन्ति ॥ १८ ॥
 तेनेह हेमाद्रिसुधीः स्वशास्त्रे
 साधारणं धर्मविशेषमाह ।
 फलाभिलाषानभिलाषभेदात्
 काम्यञ्च नित्यञ्च यमामनन्ति ॥ १९ ॥

यदाह हारीतः ।

काम्यैरेतैः क्रियमाणैस्तपोभिः
 स्वर्गा-ल्लोकात् पुनरायान्ति जन्म-
 कामैर्मुक्ताः सत्यलोकाः स यज्ञा
 स्तपोनिष्ठानक्षयान् यान्ति लोकानिति ॥ २० ॥

अथ के ते धर्मस्य षट् प्रकाराः कतमश्चासावस्मिन् शास्त्रे
 प्रतिपादयिष्यमाणः साधारणाख्यो धर्मविशेष इत्युच्यते ।
 तत्र धर्म इत्यनुवृत्तौ भविष्यत् पुराणे ।

वर्णधर्मः स्मृतस्त्वेक आश्रमाणामतः परम्
वर्णाश्रमस्तृतीयस्तु गौणोनैमित्तिक स्वया ॥
वर्णत्वमेकमाश्रित्य यो धर्मः सम्प्रवर्तते
वर्णधर्मः स उक्तस्तु यथोपनयनं नृप ॥
आश्रमञ्च समाश्रित्य यो धर्मः सम्प्रवर्तते
सखत्वाश्रमधर्मस्तु भिक्षादण्डादिको यथा ॥
वर्णत्वमाश्रमत्वञ्च योऽधिकृत्य प्रवर्तते
स वर्णाश्रमधर्मस्तु स्थान्मौञ्ची मेखला * यथा ॥
यो गुणेन प्रवर्तते गुणधर्मः स उच्यते ।
यथामूर्खाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनम् ॥
निमित्तमेक माश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्तते ।
नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा ॥

वर्णत्वमेकमाश्रित्येति एकशब्दो वक्ष्यमाणोभयनिमित्तव्या-
वृत्तिपरः, वक्ष्यमाणधर्मस्य वर्णधर्मत्वात् अयं त्वाश्रमत्वमनपेक्ष्य
वर्णत्वनिमित्तकोऽतः सत्यामप्युपनयनस्याष्टवर्षत्वाद्यपेक्षायां नैक
शब्द विरोध इति । अथवा वीप्सायामेकशब्दः ततश्चैकैकं वर्णत्व-
मुद्दिश्य यो विधीयते स वर्णधर्म इति अतएवाष्टवर्षादिवाक्यै-
रनेकवर्णत्वोद्देशेन विधीयमानमुपनयनं दृष्टान्तोक्तं । निमित्त-
मेकमाश्रित्येत्यत्र प्रायश्चित्तस्य नित्य काम्यवैधर्म्यप्रमात्रेण नैमि-
त्तिकत्वं न तु राहुदर्शननिमित्तस्नानादिवदकरणजनितदोष
परिहारार्थतया निषिद्धकर्मकृताधर्म परिहारार्थतयैव तद्विधा-

नोपपत्तेः न च जातेष्टिवदुभयार्थत्वं, तत्र फलनिमित्तयो रुभयो
रूपात्तत्वान्नत्विह तथेति ।

साधारणधर्मस्तु महाभारते ।

यावदकर्म तपश्चैव सत्यमक्रोध एव च ।

स्वेषु दारेषु सन्तोषः शौचं नित्यानसूयिता ।

आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्मः साधारणो नृप ॥

चातुर्वर्ण्यस्येति शेषः ।

‘तप, शान्दायणादि ।

यदाह देवलः ।

व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनं नृप ।

व्रतशब्दोऽत्र ज्ञान-दान-जप-होम-पूजोपवासादिपरः, एतेन
व्रतखण्डप्रतिपाद्यानां धर्माणामपि साधारणत्वं सूचितं, आत्म-
ज्ञानमित्यनेन मोक्षखण्डप्रतिपाद्यानामपि धर्माणां साधा-
रणत्वं, न चापि शूद्राधिकरणन्यायेन शूद्राणां विद्यायामन-
धिकार इति कथं मोक्षधर्माणां साधारणत्वमिति वाच्यं । तेषां
मुपनयनाभावेनाध्ययनासम्भवाद्देवाक्यविचार एवानधिकारः ।
न पुनरवैदिके आचयेच्चतुर्वर्णानिति शूद्राणामपि पञ्चयज्ञादि-
वत् पुराणस्मृति प्रतिपाद्यविद्योपदेशदर्शनात्, ननु तथापि
कथं वेदान्तवाक्यविचारजनितज्ञानाभावे शूद्राणां मोक्षधर्मा-
धिकार इति चेत् मैवं । मोक्षसाधनस्य ज्ञानस्य तदेकसाध्यत्व-
सिद्धेः, तथाच श्रुतिः ‘तरति शोकमात्मवित् ब्रह्मवेद ब्रह्मैव

भवति ब्रह्मविदाप्नोति परं विद्यया मृतत्वमश्नुत इति, मोक्षस्यात्मज्ञानसाध्यतां वदति । आत्मज्ञानस्य च पुराणादिवचननिश्चयनिवारणपरिचयादप्युपपत्तेः श्रोतव्य इत्यादि वाक्यानां तु विचारनियमविधित्वानङ्गीकारात् अङ्गीकारे वा, तस्य द्विजातिनियततया आवयेच्चतुरोवर्णानित्यादिपुराणवचनविषयविधेरप्यध्ययनविधिविचारपर्यन्ततास्तु ततश्च यथा द्रव्यसाध्यत्वाविशेषेऽपि क्रतूनान्तत्तद्वर्णविहितोपायनियमार्जितद्रव्यसाध्यत्वं एव आत्मज्ञानसाध्यत्वाविशेषेऽपि मोक्षस्य तदुपायविशेषजनितज्ञानसाध्यत्वमिति सर्वमनवद्यम् ।

तथाचीकृतं भागवते ।

स्त्रीशूद्रद्विजवन्धूनां त्रयो न श्रुतिगोचरा ।

इति भारतगाख्यानं मुनिना कृपया कृतम् ॥

महाभारतेऽपि ।

मामुपाश्रित्य कौन्तेय येऽपि स्युः पापयोनयः

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रा स्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥

विष्णुः । क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः

अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया ॥

आर्जवं लोभशून्यत्वं देव, ब्राह्मण, पूजनम् ।

अनभ्यसूया च तथा धर्मः सामान्य उच्यते इति ॥

ब्रह्मवैवर्ते ।

विद्या, दया, दमः, शौचं, सत्यमस्तेयता तपः ।

जितेन्द्रियत्वमक्रोधो लज्जा धर्म इति स्मृतः ॥

हेमाद्रिः । । व्रतखण्डे २ अध्याय

विष्णुधर्माक्षरे ।

तस्य हाराणि यजनं तपोदानं दया क्षमा ।
 ब्रह्मचर्यं तथा सत्यं तीर्थानुसरणं शुभम् ॥
 स्वाध्यायसेवा साधूनां सहवासः सरार्चनम् ।
 गुरुणां चैव शुश्रूषा ब्राह्मणानाञ्च पूजनम् ॥
 इन्द्रियाणां यमयैव ब्रह्मचर्यममत्सरम् ।
 गङ्गास्नानं शिवो देवो विप्रपूजात्मचिन्तनम् ।
 ध्यानं नारायणस्यैतत् सन्निपादश्मलक्षणम् ॥
 दानमित्यनेन दानखण्डप्रतिपाद्यानाम् तीर्थानुसरणमित्य-
 नेनापि तीर्थखण्डप्रतिपाद्यानाम् देवब्राह्मणपूजनमित्यनेनापि
 परिशेषखण्डप्रतिपाद्यानाम् देवतापूजनादिधर्माणां साधार-
 णत्वं ।

बृहस्पतिः ।

दया, क्षमा, नसूया, च शौचा, नायास, मङ्गलम् ।
 अकार्पण्य, मस्युहत्वं सर्वसाधारणानि च ॥
 परे वा वन्धुवर्गे वा मित्रे द्वेष्टरि वा सदा ।
 आपन्ने रक्षितव्यं तु दयैषा परिकीर्त्तिता ॥
 बाह्ये वाध्यात्मिके चैव दुःखे चोत्पातिके क्वचित् ।
 न कुप्यति न वा हन्ति सा क्षमा परिकीर्त्तिता ॥
 न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तोति मन्दगुणानपि ।
 नान्यदोषेषु रमते सानसूया प्रकीर्त्तिता ॥
 अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।

स्वधर्मं च व्यवस्थानं शौचमेतत् प्रकीर्तितम् ॥
 शरीरं पीडाते येन शुशुभेनापि कर्मणा ।
 अत्यन्तं तत्र कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥
 प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ।
 एतच्च मङ्गलं प्रोक्तं सृष्टिभिः स्तुतदृशिभिः ॥
 स्तोकादप्युपकर्तव्यमदीनेनान्तरात्मना ।
 अहन्यहनि यत् किञ्चित् अकार्पण्यं हि तत् स्मृतम् ॥
 यद्योपपन्ने संन्तोषः कर्त्तव्योऽत्यल्पवस्तुनि ।
 परस्य चिन्तयन्नर्थं सात्त्विका परिकीर्त्तिता ॥

तदेव निरूपिताः ।

षट् प्रकारा धर्माख्याः ।

अथ क्रमेण प्रतिपाद्यमुच्यते ।

प्रथमे व्रतखण्डेऽस्मिन्नादौ धर्मनिरूपणम् ।
 परिभाषा व्रतानाञ्च प्रशंसा तदनन्तरम् ॥
 व्रतानि प्रतिपन्मुख्यतिथीनां क्रमशस्तथा ।
 नाना तिथि व्रतव्रात वार-तारा-व्रतानि च ॥
 ततश्च योग-करण-संक्रान्ति-व्रतसंग्रहः ।
 मासेषु नानामासर्तुवत्सरेषु व्रतान्यतः ॥
 प्रकीर्णकव्रतानीह ततः शान्तिकपौष्टिकमिति ॥

इति प्रतिपाद्य संग्रहः ।

अथ श्रौत प्रवृत्ति साधनधर्म निरूपणम् ।

तत्र भगवती श्रुतिः ।

धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा, लोके धर्मिष्ठं प्रजा उप-
सर्पन्ति, धर्मेण पापमपनुदति धर्मं सर्वं प्रतिष्ठितम्, तस्माद्धर्मं
परमं वदन्तीति ।

भविष्यत्पुराणे ।

धर्मः श्रेयः समुद्दिष्टं श्रेयोऽभ्युदयलक्षणम् ॥

प्रथमश्रेयःशब्देनात्र श्रेयःसाधनं लक्ष्यते, श्रेयोऽभ्युदयलक्षण-
मिति श्रेयःशब्दस्याभ्युदयार्थत्वात् ।

मनुः । विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्देषरागिभिः ।

हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तन्निबोधत ॥

‘अद्देषरागिभिः, अविहितरागद्देषशून्यैः ।

‘हृदयेन निर्व्विचिकित्सिततया अभ्यनुज्ञातः

प्रतिपन्नी हृदयाभ्यनुज्ञातः ।

आपस्तम्बः ।

न धर्माधर्मौ चरत आवां स्वत इति, न देवा न गन्धर्वा न
पितर इत्याचक्षते, अयं धर्मो अयमधर्म इति, यं त्वार्थाः क्रिय-
माणं प्रशंसन्ति स धर्मो यं विगर्हन्ति सोऽधर्मः ।

विश्वामित्रः ।

यथार्थं क्रियमाणं हि शंसन्त्यागमवेदिनः ।

स धर्मो यं विगर्हन्ति तमधर्मं प्रचक्षते ॥

शृगुः । प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च द्विविधं कर्म वैदिकम् ।

स्वर्गादौ सृजता सृष्टं ब्रह्मणा वेदरूपिणा ॥

प्रवृत्तसंज्ञको धर्मो गुणतस्त्रिविधो भवेत् ।

सात्विको राजसश्चैव तामसश्चेति भेदतः ॥
 काम्यबुद्ध्या च यत् कर्म मोक्षेऽपि फलवर्जितम् ।
 क्रियते द्विज कर्मैह तत् सात्विक मुदाहृतम् ॥
 मोक्षायेदं करोमीति सङ्कल्प्य क्रियते तु यत् ।
 तत् कर्म राजसं ज्ञेयं न साक्षान्मोक्षकञ्जवेत् ॥
 कार्यबुद्धानपेक्षं यत् कर्मविध्यनपेक्षया ।
 क्रियते द्विजवर्यैह तत्तामसमुदाहृतम् ॥

वाराह पुराणे महातपा उवाचः ।

अथोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि धर्मस्य महतीं नृप ।
 माहात्म्येन समायुक्तं विस्तरेण नराधिप ॥
 पूर्वं ब्रह्माव्ययः शुद्धः परादपरसंज्ञितः ।
 स सिद्धिः प्रजास्त्वादी पालनं तासु चिन्तयन् ॥
 तस्य चिन्तयतस्त्वङ्गादक्षिणाङ्गात् सकुण्डलः ।
 प्रादुर्बभूव पुरुषः श्वेतमाभ्यामुलेपनः ॥
 तं दृष्ट्वा वाच भगवांश्चतुष्पादं वृषाकृतिम् ।
 पालयेमाः प्रजाः पुत्र त्वं ज्येष्ठो जगतो भव ॥
 इत्युक्तः स समुत्तस्थौ चतुष्पादः कृते युगे ।
 त्रेतायां स त्रिभिः पादैर्द्वाभ्यां वै हापरेऽभवत् ॥
 कलावेकेन पादेन प्रजाः पालयते विभुः ।
 षड्भेदा ब्राह्मणानां स त्रेधा क्षत्रे व्यवस्थितः ॥
 द्वेधा वैश्येषु शूद्रेषु त्रिकधा जगतः प्रभुः ।
 रसातलेषु सर्वेषु हापरेषु स्वयम्भुवः ॥

चतुःशृङ्गस्त्रिपाञ्चैव द्विधिराः सप्तहस्तवान् ।

त्रिधैव बहो विप्राणां सुख्यगः पालयन् प्रजाः * ॥

ब्रह्मवैवर्त्ते ।

गोषु विप्रेषु वेदेषु वज्रिष्वथ च साधुषु ।

सृष्टत्सु श्रीनिवासेषु तथाचासौ विशेषतः ॥

सतीषु सत्येषु च तथा दानशीलेषु तिष्ठति ।

शुद्धसत्त्वमयः श्रीमान् सप्तलोकसमाश्रयः ।

भविष्यति मनुष्येषु नातिरिक्तः कदाचन ॥

अथ फलतो धर्मनिरूपणम् ।

प्रवृत्तसंज्ञके धर्मे फलमभ्युदयो मतः ।

निवृत्तसंज्ञके धर्मे फलं त्रिःश्रेयसश्चात्मम् ॥

महाभारते ।

विद्या, वित्तं वपुः शौर्यं कुले, जन्म विरोगिता ।

संसारोच्छिच्छिहेतुश्च धर्मादेव प्रकीर्तितः † ॥

शब्दे स्पर्शश्च रूपे च रसे गन्धे च भारत ॥

प्रभुत्वं लभते जन्तु धर्मादेतत् फलं विदुः ॥

तथा । अर्थसिद्धिं परामिच्छन् धर्ममेवादितश्चरेत् ।

नहि धर्मादिनैश्वर्यं-स्वर्गलोकादि वा मृतम् ॥

* जगदिति कश्चित् पाठः ।

† प्रवर्तते इति कश्चित् पाठः ।

धर्मं चिन्तयमानोऽपि यदि प्राणैर्विमुच्यते ।
 ततः स्वर्गमवाप्नोति धर्मस्यैतत् फलं विदुः ॥
 यथाधर्म्येण ते सत्या येऽधर्म्येण धिगस्तु तान् ।
 धर्मं हि शाश्वते लोके न जह्याद्वनकाङ्क्षया ॥
 ऊर्ध्ववाहुर्विरीत्येष नच कश्चिद्दृणाति मे ।
 धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥
 उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात्सुखम् ।
 अदधानाश्च शान्ताश्च धनाढ्याः शुभकारिणः ॥
 धर्मः प्रज्ञां वर्धयति क्रियमाणः पुनः पुनः ।
 हृद्वप्रजास्ततो नित्यं पुण्यमारभते नरः ॥

स्कन्दपुराणे ।

धर्मात्सुखञ्च ज्ञानञ्च यस्मादुभयमाप्नुयात् ।
 तस्मात्सर्वं परित्यज्य विद्वान् धर्मं समाचरेत् ॥

कूर्म पुराणे ।

धर्मात् सञ्जायते ह्यर्थो धर्मात् कामोऽभिजायते ।
 धर्मादेव परं ब्रह्म तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ॥

आह वेदव्यासः ।

कामार्थी लिप्समानस्तु धर्ममेवादितश्चरेत् ।
 नहि धर्मादृते किञ्चिद्दुष्प्रापमिति मे मतिः ॥
 निपानमिव मण्डूका रसपूर्णमिवाण्डजाः ।
 शुभकर्माण मायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥

स्कन्दपुराणे ।

धर्माद्रान्यन्धनं सौख्यमधर्माद्दुःखसम्भवः ।
 तस्माद्धर्मं सुखार्थाय कुर्यात् पापञ्च वर्जयेत् ॥
 लोकद्वयेऽपि यत् सौख्यं तद्धर्मात् प्राप्यते यतः ।
 धर्ममेकमतः कुर्यात् सर्वकामार्थसिद्धये ॥
 यः कर्म धर्मसंयुक्तं मनसापि विचिन्तयेत् ।
 स वर्द्धते यथा वातः शुक्लपक्ष इवोडुराट् ॥
 दीर्घकालेन तपसा सेवितेन तपोवने ।
 धर्मनिर्द्धूतपापानां संसिध्यन्ति मनोरथाः ॥
 धर्मवृद्धौ च वर्द्धन्ते सर्वभूतानि सर्वदा ।
 तस्मिन्नसति हीयेत तस्माद्धर्मं विवर्द्धयेत् ॥
 मनुः । श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि मानवः ।
 इह कीर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य वानुत्तमं सुखम् ॥
 एक एव सुहृद्बन्धोनिधनेऽप्यनुयाति यः ।
 शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्वि गच्छति ॥
 तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं सञ्चिनुयाच्छनैः ।
 धर्मण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥

महाभारते ।

धर्मोमाता पिताचैव धर्मोबन्धुः सुहृत्तथा ।
 धर्मोभ्राता सखाचैव धर्मः स्वामी परन्तपः ॥
 नास्ति धर्मसमोबन्धुर्नास्ति धर्मसमः सुहृत् ।
 नास्ति धर्मसमो लाभो नास्ति धर्मसमा गतिः ॥

तस्माद्धर्मः सहायत्वे खेवितव्यः सदा नृभिः ॥
धर्मः सतां गतिः पुंसां धर्मश्चैवाश्रयः सताम् ।
धर्मीलोकाश्रयश्चातः प्रवृत्तः सचराचरम् ॥

याज्ञवल्क्यः ।

कर्म्मणा मनसा वाचा यस्माद्धर्मं समाचरेत् ॥
मनुः । धर्म एव हतोहन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।
तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो मा नो धर्मो हतोवधीत् ॥

महाभारते ।

बाल एव चरेद्धर्ममनित्यञ्जीवितं*यतः ।
फलानामिव पक्वानां शश्वत्पतनतोभयम् ॥
न कामान्नच संरम्भा न्नोद्दिगाद्धर्ममुत्सृजेत् ।
धर्म एव परे लोक इह चैवाश्रयः सताम् ॥
तथा । इदञ्च त्वामपरं ब्रवीमि पुण्यप्रदं तात महाविशिष्टं ।
न जातु कामान्नभयान्नलीभा धर्मञ्च ह्याज्जीवितस्यापि हेतोः ।
व्यासः । धर्मादपेतं यत् कर्म्म यद्यपि स्यान्महाफलम् ।
न तत् खेवेत मेधावी शुचिः कुशतिलं यथा ॥
सुदुर्लभमिदं † प्राप्य मानुष्यं लोकमध्रुवं ।
न कुर्यादात्मनः श्रेय स्तेनास्मात् वञ्चितश्चिरम् ॥
तृणपत्राद्यगाम्यम्बुबिन्दुवच्चपले यतः ।
जीवितम्बा धन विप्रा स्तस्माद्धर्मं समाचरेत् ॥

* अनुजीवितमिति कश्चित् पाठः ।

† तरमिति कश्चित् पाठः ।

महाभारते ।

एकस्मिन्नप्यतिक्रान्ते दिवसे धर्मवर्जिते ।
 दस्युभिः मुषितस्येव युक्तमाक्रन्दितुच्चिरम् ॥
 अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थञ्च चिन्तयेत् ।
 गृहीतद्रव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥
 यस्य त्रिवर्गशून्यस्य दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
 स लोहकारभस्त्रेव स सन्नपि न जीवति ॥
 तस्मात् सर्वात्मना धर्मं नित्यमेव समाचरेत् ।
 मा धर्मविमुखः प्रेत्य तमस्यस्य पतिष्यति ॥
 नावसीदति चेद्धर्मः कपालेनापि जीवता ।
 आटेगाम्नीत्येव मन्तव्यं धर्मवित्ता हि साधवः ॥

मत्स्यपुराणे ।

अनित्यं जीवितं यस्माद्वसु चातीव चञ्चलम् ।
 केशेष्विव गृहीतस्तु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥

आदित्यपुराणे ।

मानुष्यं यः समासाद्य स्वर्गमोक्षप्रदायकम् ।
 हयोर्न साधयत्येकं स मृतस्तप्यते चरम् ॥
 यावत्स्वास्थ्यशरीरत्वन्तावद्धर्मं समाचरेत् ।
 अस्वास्थ्यं हि ततो नान्यत् किञ्चित्कर्तुं समुत्तमेत् ॥
 विष्णुः । युवैव धर्ममन्त्रिच्छेदनित्यं जीवितं यतः ।
 कृते धर्मो भवेत् कौर्त्तिरिह प्रेत्य च वै सुखं ॥

यथेक्षुहेतीरपि हेवितं * पय
स्तृणानि वल्लीरपि च प्रसिञ्चति ।
तथा नरो धर्मपथेन सञ्चरन्
सुखञ्च कामांश्च वसूनि चाश्रुते ॥

अथ प्रमाणतो धर्मनिरूपणम् ।

तत्र मनुः । वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृति शीले च तदिदम् ।

आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥

विधिर्विधेयस्तर्कश्च वेदषडङ्गानि चेति ।

विधिरज्ञातज्ञापको वेदभागः, विधेयोमन्त्रः, तर्कामीमांसा ।

अङ्गान्याह देवलः ।

शिक्षा-व्याकरण-निरुक्त-च्छन्दः कल्प-ज्योतीषीति वेदाङ्गानि ।
शुची तु चरिते शीलमित्याचारस्यैव शीलत्वाभिधानात् कथं
पृथगुपादानम् । न आचार्यानुष्ठानलक्षणक्रियारूपत्वादा-
चारस्य स्वरूपविशेषत्वाच्छीलस्य व्यक्त एव भेदः । शुची तु-
चरिते शीलमिति शीलस्य चरितविशेषहेतुत्वादुपचारेण चरित-
त्वाभिधानम् । अथ शीलं कस्य धर्मतां प्रमापयति । आत्मन
एव पुरुषविशेषस्वभावोऽन्यथानुपपद्यमानः स्वस्य श्रेयःसाधनतां
वीधयति । तथा च ब्राह्मण्यतेत्यादिहारीतवचने भावप्रत्य-
यान्ततयाभिधानं शीलस्य क्रियाव्यतिरेकिता वीधयन् स्वभाव
तामेव ज्ञापयति यदाह हारीतः । ब्रह्मण्यता, देवपितृ-

* प्रेषितमिति क्वचित् पाठः ।

भक्तता, सौम्यता अपरोपतापिता, अनश्लीलता मृदुता, अपा-
रुध्य, मित्रता, प्रियवादित्वम् कारुण्यं कृतज्ञता-शरण्यता प्रशान्ति
श्चेति तयोदशविधं शीलं, आचारे विवाहादौ कङ्कण वन्धना-
द्यनुष्ठानादात्मतुष्टिरत्र धर्मसन्देहे वैदिकसंस्कारवासि तान्तः
करणानां साधूनामेकत्र पक्षे मनःपरितोषः ।

याज्ञवल्काः ।

श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलं मिदं स्मृतम् ॥
पुराणं न्याय मीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥

विष्णुपुराणे ।

अङ्गानि वेदा सत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः ।
धर्मशास्त्रं पुराणञ्च विद्याह्येताश्चतुर्दशः ॥
आयुर्वेदो-धनुर्वेदो-गान्धर्व-श्चेति ते त्रयः ।
अर्थशास्त्रं चतुर्थञ्च विद्याह्यष्टादशैव ताः ॥

दृष्टार्थानामपि चतसृणा-क्वचिदलौकिकार्थप्रतिपादनाद्धर्मं
प्रमाणभावः । शङ्खलिखितौ । स्मृतयो धर्मशास्त्राणि तेषां प्रणे-
तारोमनु-विष्णु-यम-दक्षा-गिरीति-बृहस्प-त्युशन-आपस्तम्ब-वशि-
ष्ठ-कात्यायन-पराशर-व्यास-शङ्ख-लिखित-सम्बर्त्त-गौतम-शाता-
तप-हारीत-याज्ञवल्का प्राचेतसादयः ॥

यमः । मनुर्यमोवसिष्ठोऽत्रिः दक्षो विष्णुस्तथाङ्गिराः ।

उशना वाक्पति-व्यास आपस्तम्बोऽथ गौतमः ॥

कात्यायनो नारदश्च याज्ञवल्क्यः पराशरः ।

संवर्त्तस्त्रैव शङ्खश्च ह्यारीतो लिखितस्तथा ॥

एतैर्यानि प्रणीतानि धर्मशास्त्राणि वै पुरा ।

तान्येवातिप्रमाणानि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥

आदिशब्दाच्च बुध-देवल-सोम-जमदग्नि-प्रजापति-विश्वामित्र-वृद्ध-
शातातप-पैठीनसि-पितामह-बोद्धायन-कागलिय-जाबालि-व्यवन-
मरीचि-कश्यपाः ।

तथाहि भविष्यत्पुराणे ।

अष्टादशपुराणेषु यानि वाक्यानि पुत्रक ।

तान्यालोच्य महाबाहो तथा स्मृत्यन्तरेषु च ॥

मन्वादिस्मृतयो याश्च षड्विंशत् परिकीर्त्तिताः ।

तासां वाक्यानि क्रमशः समालोक्य ब्रवीमि ते इति ॥

मन्वादिस्मृतीनां षड्विंशत्वमुक्तम्, तच्चानन्तरोक्ताभि-
रेव पूर्यते । यानि पुनर्महाभारत-रामायण-विष्णुधर्म-शिवधर्म-
प्रभृतीनि गृह्यपरिशिष्टानि च तानिच स्मृत्यन्तरेषुचेत्यनेनैवो-
क्तानि ।

तथा चोक्तं भविष्यत्पुराणे ।

अष्टादश पुराणानि रामस्य चरितं तथा ।

विष्णुधर्माणि * शास्त्राणि शिवधर्माश्च भारत ॥

वायवीयश्चेति क्वचित् पाठः ।

कार्णाञ्च पञ्चमोवेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ।

सौराञ्च धर्मो राजेन्द्र मानवोक्ता महीपते ॥

जयेति नाम च तेषां प्रवदन्ति मनीषिण इति ॥

तदपि स्मृत्यन्तरेषु चैवेत्यनेनैव परिगृहीतं वेदितव्यम् एवं
यच्चान्यदप्यविगीतमहाजनपरिगृहीतं यदपि स्मृत्यन्तरेषु चेत्य
नेणैव परिगृहीतं वेदितव्यं ।

वशिष्ठः ।

श्रुति स्मृति विहितो धर्मस्तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणं
तथा । पारंपर्यागतोयेषां वेदः स परिहृणः ।

विशिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेया श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

पुराणलक्षणमुच्यते ।

मत्स्य पुराणे ।

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशीमन्वन्तराणि च ।

वंशानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥

विष्णुपुराणे ।

अष्टादश पुराणानि पुराणज्ञाः प्रचक्षते ।

ब्राह्म-स्मृत्यं वैष्णवञ्च शैवं भागवतं तथा ॥

तथान्यन्नारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमम् ।

आग्नेयमष्टमञ्चैव भविष्यन्नवमं स्मृतम् ॥

दशमं ब्रह्मवैवर्तं लैङ्गमेकादशं स्मृतम् ।

वाराहं * द्वादशञ्चैव स्कान्दञ्चैव त्रयोदशम् ॥

चतुर्दशं वामनञ्च कौर्मं पञ्चदशं स्मृतम् ।
मात्स्यञ्च गारुडैव ब्रह्माण्डञ्च ततः परम् ॥

कूर्मपुराणे ।

अन्यान्यपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु ।
आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम् ॥
तृतीयं नान्दमुद्दिष्टं कुमारिण तु भाषितम् ।
चतुर्थं शिवधर्माख्यं *साक्षान्नन्दोशभाषितम् ॥
दुर्वाससोक्तमाश्वर्यं नारदोक्तमतः परम् ।
कापिलं मानवञ्चैव† तथैवोशनसेरितं ॥
ब्रह्माण्डं वारुणञ्चैव कालिकाह्वयमेव च ।
माहेश्वरं तथा शाम्भुं सौरं सर्वार्थसञ्चयम् ॥
पराशरोक्तं प्रथमं तथा भागवतद्वयम् ।
इदमष्टादशं प्रोक्तं पुराणं कौर्ममुत्तमम् ॥
वेदार्थवित्तमैः कार्यं यः स्मृतं मुनिभिः पुरा ।
स ज्ञेयः परमोधर्म्मो नान्यशास्त्रेषु संस्थितः ॥
या वेदवाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुट्टयः ।
सर्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥

मात्स्यपुराणे ।

पाद्मे पुराणे यत् प्रोक्तं नरसिंहोपवर्णनम् ।
तत्राष्टादशसाहस्रं नारसिंहं मिहोच्यते ॥

* नन्दिकेश्वर युग्मञ्चेति क्वचित् पाठः ।

† सारोचञ्चैवेति क्वचित् पाठः ।

नन्दाया यत्र माहात्म्यं कार्तिकेयेन वर्ण्यते ।
 नन्दीपुराणं तल्लोके नन्दाख्यमितिकीर्त्यते ॥
 यत्र-साम्बं-पुरस्कृत्य भविष्यति कथानकम् ।
 प्रोच्यते तत्पुनर्ल्लोके साम्बमेव शुचित्रताः ॥
 एवमादित्यसंज्ञञ्च तत्रैव परिगद्यते ॥
 अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणे यत्तु दृश्यते ।
 विजानीध्वं द्विजश्चेष्टास्तदेतेभ्यो विनिर्गतं ॥

कालिका पुराणे ।

शैवं यहायुना प्रोक्तं वैरिञ्चिं सौरं मेवच ।
 यदिदं कालिकाख्यं यत् मूलं भागवतं स्मृतम् ॥
 देवलः । आर्षाः पूर्ववृत्तान्ताश्रयाः प्रवृत्तिफला इतिहासः ।
 मनुः । प्रत्यक्षमनुमानञ्च * शाब्दञ्च विविधागमं ।
 त्रयं सुविदितं कार्यं धर्मशुद्धिमभीक्ष्णता ॥
 मनुः । आर्षन्धर्मीपदेशञ्च वेदशास्त्राविरोधिना ।
 यस्तर्कैर्ण तु सन्धत्ते † स धर्मं वेद नेतरः ॥
 तर्कैर्ण मीमांसादिना ।

व्यासः । धर्मशुद्धिमभीप्सङ्गिर्न वेदादन्यदिष्यते ।
 धर्मस्य कारणं शुद्धं मिश्रमन्यत् प्रकीर्तितम् ॥
 अतः स परमोधर्मो यो वेदादवगम्यते ।
 अवरः स तु विज्ञेयो यः पुराणादिषु संस्थितः ॥
 एतेभ्योऽपि यदन्यस्मात् किञ्चिद्वर्णाभिधायकम् ।
 तच्च दूरतरं विद्धि मोहस्तस्याश्रयोमतः ॥

* शास्त्रेति कचित् पाठः ।

† यत्तर्कैराहुसन्धत्ते इति कचित् पाठः ।

शङ्कलिखितौ ।

रागद्वेषादिदग्धानां मग्नानां विषयाश्चसि ।
चिकित्सा सर्वशास्त्राणि व्याधीनामिव भेषजम् ॥

भविष्यत्पुराणे ।

सुनन्तुर्वाच ।

शृणुष्वेदं महाबाहो भविष्यत् पञ्चलक्षणं ।
यत् श्रुत्वा मुच्यते राजन पुरुषो ब्रह्महत्याया ॥
यान्यनेकत्र वै पञ्च कीर्त्तितानि स्वयम्भूवा ।
प्रथमं कथ्यते ब्राह्मं-द्वितीयं वैष्णवं स्मृतम् ॥
तृतीय-त्वाष्ट्रं * व्याख्यातं चतुर्थं भाष्यमुच्यते ।
पञ्चमं प्रतिभाष्यञ्च सर्वलोकेषु पूजितम् ॥

हारीतः ।

अज्ञानतमसात्मानां भ्रामितानान्तु दृष्टिभिः ।
धर्मशास्त्रप्रदोऽयं धार्म्यमार्गानुदेशकः ॥

शातातपः ।

श्रुति स्मृति स्तु विप्राणां चक्षुषी द्वे प्रकीर्त्तिते ।
काणस्तत्रैकहीनस्तु दाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः ॥

यमपुराणे । †

* तृतीयं चैवेति कश्चित् पाठः ।

† पञ्चपुराणे कश्चित् पाठः ।

बहुत्वादिह शास्त्राणां धर्ममूलं श्रुतिस्मृती ।
इतिहासपुराणानि तस्मात्तेषु मनः कथाः ॥

ग्रहं लिखितौ ।

वेदा वै विप्रकीर्णत्वाद्दुर्ज्ञेया धर्मसाधनम् ।
सुबोधोत्तममर्था हि ब्रह्मणा विहिता श्रुतिः ॥
श्रुति स्मृत्युद्दितान् धर्मान् मानवास्तान् पृथक् पृथक् ।
कुर्वन्तः प्राप्नुयुर्धर्ममन्यथा नरके गतिः ॥
श्रौतं स्मात्तं क्रियावाक्यं हेतुभिर्यो विघातयेत् ।
असच्छास्त्रमुपाश्रित्य स ज्ञेयः शिष्टनिन्दितः ॥

महाभारते ।

इतिहास पुराणाभ्यां वेदं समुपहं हयेत् ।
विभेत्यल्पश्रुताद्देदीमामयं प्रतरिष्यति * ॥
धर्मशास्त्राणि वेदाश्च षडङ्गानि नराधिप ।
श्रेयसोऽर्थं विधीयन्ते नरस्याक्तिष्ठकर्मणः ॥
व्यासः । श्रुतिस्मृती द्विजातीनां पुरुषार्थप्रसाधिके ।
इतिहास पुराणञ्च प्रमाणं धर्मान्श्रयः ॥

यमः । वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणम्
धर्मार्थयुक्तं वचनं † प्रमाणम् ।
यस्य प्रमाणं न भवेत् प्रमाणम्
कस्तस्य कुर्याद्वचनं प्रमाणम् ॥

* प्रहरिष्यतीति कचित्पाठः ।

† धर्मार्थयुक्तवचः प्रमाणमिति कचित् पाठः ।

न यस्य वेदा न च धर्मं शास्त्रं
न वृद्धवाक्यञ्च भवेत् प्रमाणम् ।
स धर्मं कार्यान्निहती दुरात्मा
न सोऽपि तस्येह भवेत् प्रमाणम् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे ।

शाङ्खा योगं पञ्चरात्रं वेदाः पाशुपतं तथा ।
कृतान्तं पञ्चमं विद्धि ब्रह्मणः परिमार्गणे ॥
संसारक्षयदः* स्वर्गभावोपकरणेषु च ।
सेतुरावैष्णवाद्धर्मा सारमेतत् प्रकीर्तितम् ॥
एतावानेव सकलो वेदमार्ग उदीरितः ।
आभ्यः प्रशस्ताश्चैवान्याः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
अथ निमित्ततो धर्मनिरूपणम् ।

शङ्खलखितौ ।

तत्र धर्मं लक्षणानि ।

देशः काल उपायो द्रव्यं अङ्गा पात्रन्याग इति । समस्तेषु
धर्मोदयः साधारणोऽन्यथा विपरीतः अङ्गापात्रसपत्नी धर्मः
कालः संक्रान्त्यादिः अङ्गा द्रव्योत्पत्तिरिति कालस्तन्मूलो देशः
देशोब्रह्मावर्त्तादिः ।

उपाय इति कर्त्तव्यता, द्रव्यं स्ववृत्त्युपार्जितं-अङ्गा आस्तिक्य
बुद्धिः ।

पात्रं विद्यात्रयोसम्पन्नं, एषु साधारणधर्मोत्पत्तिः ।

* संसारक्षयहे इति क्वचित् पाठः ।

अन्यथा धर्म्मामुदयः ।

अष्टाद्रव्योत्पत्तिरिति काल इति अयमपि संक्राम्यादिव-
हानादौ धर्म्मकालः । तस्माल्लोदेशइति । एवम्भूत काल संपन्नो
देशोऽपि धर्म्मस्य सम्पादयितेत्यर्थः ॥

अथ देशनिरूपणं तावत् प्रस्तूयते ।

तत्र मार्कण्डेय पुराणे ।

भगवन् कथितस्त्वेष जम्बुद्वीपः समासतः ।
यदेतद्भवता प्रोक्तं कर्म्म नान्यत्र पुण्यदम् ॥
पापदम्बा महाराज वर्ज्जयित्वा तु भारतम् ।
इतः स्वर्गं च मोक्षं च मध्यच्छान्तं च गम्यते ॥
न खल्वत्र मनुष्याणां भूमौ कर्म्म विधीयते ।
योजनानां सहस्रं वै द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् ॥
पूर्वे किराता यस्यान्ते पश्चिमे यवनाः स्मृताः ।
दक्षिणे मलयोयस्य हिमवानुत्तरे तथा ॥
तदेतद्भारतं वर्षं सर्व्वेवीजं द्विजोत्तम ।
ब्रह्मत्वं, ममरेशत्वं देवत्वमपि दुर्लभम् ॥
मृगपक्ष्यौषधि चराद्योनिस्तद्ददतोऽश्रुते ।
स्वावराणाञ्च सर्व्वेषां मतो ब्रह्मन् शुभाशुभे ॥
प्रयान्ति कर्म्मभूर्ब्रह्मन्नान्यलोकेषु विद्यते ।
स्वर्गा, पवर्गा, प्राप्तिश्च पुण्यं पापञ्च * वै तथा ॥

देवानामपि विप्रर्षे सदेवैष मनोरथः ।

अपि मानुष्यमाप्स्यामीदेवत्वात् प्रच्युताः क्षिती ।

मनुष्यः कुरुते यद्यत्तन्न शक्यं सुरासुरैः ॥

विष्णुपुराणे ।

उत्तरञ्च समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणं ।

वर्षं यद्भारतं नाम भारती यत्र सन्ततिः ॥

अत्र जन्म सहस्राणां सहस्रैरपि सप्तम ।

कदाचिह्नभते जन्तुर्मानुष्यं-पुण्यसञ्चरात् ॥

गायन्ति देवाः किल गीतकानि

धन्यास्तु ये भारतभूमिभागे ।

स्वर्गापवर्गास्सदमार्गभूते

भवन्ति भूयः पुरुषः सुरत्वात् ॥

कर्माण्य संकल्पिततत् फलानि

संन्यस्य विष्णौ परमात्मरूपे ।

अवाप्य तां कर्ममही-मनन्ते

तस्मिन् क्षयं ये त्वमलाः प्रयान्ति ॥

भविष्यत् पुराणे ।

ब्रह्मावर्त्तात् परोदेशः ऋषिदेशस्त्वनन्तरम् ।

मध्यदेशस्ततोन्मूना आर्यावर्त्तस्त्वनन्तरम् ॥

नञ् ईषदर्थं अनन्तरः ईषद्व्यून इत्यर्थः ।

मनुः । स्वरस्वतीदृषद्व्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् ।

तं देव निर्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते ॥

कुरुक्षेत्रञ्च मस्याथ पाञ्चालाः शूरसैनिकाः * ।

एष ब्रह्मर्षिदेशोवै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥

मत्स्यो, विराट्देशः, पञ्चालाः कान्यकुब्जादिदेशाः, शूरसैनिका
मथुरादेशः ।

हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये यत् प्राग्विनशनादपि ।

प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्त्तितः † ॥

विनशनं कुरुक्षेत्रम् ।

आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् ।

तयोरेवान्तरङ्गिभ्योऽरार्यावर्त्तं ‡ विदुर्वुधाः ॥

कृष्णसारस्तु चरति मृगीयं च स्वभावतः ।

स ज्ञेयो † यज्ञियो देशोऽस्ते च्छदेशस्ततः परः ॥

एतान् दिजातयो देशान् संश्रयेरन् प्रयत्नतः ।

शूद्रस्तु यस्मिन् कस्मिन् वा निवसेद्भृतिकर्षितः ॥

एष धर्मस्य वी योनिः समासात् कथितः किल ¶ ॥

सर्वपापहरः पुण्यः साधनं सर्वकर्मणाम् ॥

वसिष्ठः । धर्म आर्यावर्त्ते प्रागादर्शात् प्रत्यागालीकाचलादुदक्
कुमारिकाया दक्षिणेन हिमवत, उत्तरेण विन्ध्याद्वेये धर्मायेचा-
रास्ते सर्वे प्रत्येतव्याः नत्वन्धे प्रतिलोमकधर्माः एनमार्यावर्त्तं
मित्याचक्षते गङ्गायमुनयोरन्तरालमप्येके यावद्वा कृष्णमृगी
विचरति तावद्ब्रह्मवर्त्तसम् ।

* शूरसैनिका इति कचित् पाठः ।

† उदाहृत इति कचित् पाठः ।

‡ याज्ञिक इति कचित् पाठः ।

¶ समानेन प्रकीर्त्तिता सप्तवक्त्रास्य सर्वस्य वर्णधर्माग्निवेधत इति क्वचित् पाठः ।

पैठीनसिः ।

आहिमवत आकुर्माय्याः * सिन्धुवैतरणी नदी सूर्यस्योद-
गयनं पुनः यावदा कृष्णसृगो विचरति तत्र धर्मश्चतुष्पादो
भवति ।

संवर्त्तः । स्वभावाद्यत्र चरति कृष्णसारः सदा सृगः ।

धर्मदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्मसाधनम् ॥

व्यासः । सर्व्वे शिलोचयाः पुण्याः सागराः सरितस्तथा ।

अरण्यानि च पुण्यानि विशेषान्नैमिषन्तथा ॥

देवीपुराणे ।

देशो. नदा, गया शैल, गङ्गानर्मद, पुष्करम् ।

वाराणसी कुरुक्षेत्रं प्रयागो जम्बुकेश्वरः ।

केदारं भीमनादञ्च कुण्डकं पुष्कराद्वयम् ।

सोमेश्वरं-महापुण्यं तथा चामरकण्टकम् ॥

कालिञ्जरं तथा विन्ध्यं यत्र वासीगुहस्य च ।

सर्व्वे शिवाश्रमाः पुण्याः सर्वा नद्यः शुभप्रदाः ॥

दान-स्नानो-पवासा-वै फलदाः सततं नृणाम् ।

विष्णुः । चातुर्व्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ॥

तं स्तेच्छदेशं-जानीयादार्थावर्त्तस्ततः परम् ।

बोधायनः ।

आनर्त्तकाङ्गमगधाः सुराद्रा दक्षिणापथः ।

तथा च सिन्धु, सौवीरा एते सङ्कीर्णयोनयः ॥

* मधुवैतरणीति कचित् पाठः ।

आनर्त्तकः ।

यस्मिन् देशे यास्काः * ।

तथा, पद्मां स कुरुते पापं यः कलिङ्गान् प्रपद्यते ।

ऋषयो निष्कृतिं तस्य प्राहुर्वैद्यानरं हविः ॥

अथ अद्धानिरूपणम् ।

आह भगवती श्रुतिः ।

अद्वयाग्निः समिध्यते अद्वया ह्वयते हविः ।

अद्वा भगस्य मूर्धनि वचसा वेदयामसोत्यादिः ॥

मनुः । अद्वा पूतं वदान्यस्य हतमअद्वयेतरत् ।

अद्वयेष्टच्च पूतं च नित्यं कुर्यात् प्रयत्नतः ॥

वज्रि पुराणे ।

अद्वा पूर्वाः सर्वधर्माः अद्वा मध्यान्त, संस्थिताः ।

अद्धानिष्ठाः प्रतिष्ठाश्च धर्माः अद्देव कीर्त्तिताः ॥

श्रुतिमात्ररसाः सूक्ष्माः प्रधानपुरुषेश्वराः ।

अद्वा मात्रेण गृह्यन्ते न करेण न चक्षुषा ॥

कायक्लेशैर्न बहुभिर्न चैवार्थस्य राशिभिः ।

धर्मः संप्राप्यते सूक्ष्मः अद्वा हीनैः सुरैरपि ॥

अद्वा धर्मः परः सूक्ष्मः अद्वा ज्ञानं परन्तपः ।

अद्वा स्वर्गश्च मोक्षश्च अद्वा सर्वमिदं जगत् ॥

* यस्मिन् देशे दारका इति कश्चित् पाठः ।

सर्वस्वञ्जीवितं वापि दद्यादश्वया यदि ।

नाग्नयात् सकलं किञ्चित् अद्धानस्त्वतो भवेत् ॥

व्यासः । अद्या वै सात्विकी देवी सूर्यस्य दुहिता नृप ।

सावित्री प्रसवित्री च विश्वसञ्जीवनो तथा ॥

स्कन्द पुराणे ।

अद्या मातेव जननी ज्ञानस्य सुकृतस्य च ।

तस्माच्छ्रद्धां समुत्पाद्य ज्ञानं सुकृतमर्जयेत् ॥

महाभारते ।

अद्या धर्मसुता देवी पाविनौ विश्वधारिणी ।

अद्या साध्यते धर्मो महद्भिः नार्थराशिभिः ॥

निष्किञ्चना हि मुनयः अद्यापूता दिवङ्गताः ।

धर्मार्थ-काम-मोक्षाणां अद्या परमकारणम् ।

पुसांमद्धानानां न धर्मो नापि तत् फलम् ॥

तथाक्रिया अद्धानोदाता प्राज्ञोऽनसूयकः ।

धर्माधर्मविशेषज्ञस्तमस्तरति दुस्तरम् ॥

कालादीनि तु दानखण्डे वक्ष्यामः ।

तेषां तत्रोपयुक्ततमत्वात् ।

अथ परिभाषा ।

भविष्यत् पुराणे ।

सम्यक् संसाधनं कर्म कर्तव्यं अधिकारिणा ।

निष्कामेन महावीर काम्यं कामान्वितेन च ॥

आचारयुक्तः श्रद्धावान् वेदज्ञो ध्यात्मवित्तमः ।

कर्मणां फलमाप्नोति न्यायार्जितधनश्च यः ॥

सम्यक् प्रथमकल्पादिना, संसाधनं यथाविहितं साधनम् ।
अधिकारिणा, धिना, समर्थेन, विदुषा च, अध्यात्मवित्तमः परलोक
फलभागिन्यात्मनि दृढप्रत्ययवान् ।

‘न्यायार्जितधनः’ स्ववृत्त्यार्जितधनः ॥

आपस्तम्बः ॥

प्रयोजयिता नुमन्ता कर्त्ता चेति स्वर्गनरकफलेषु भागिनः

यो भूय आरभते तस्मिन् फलविशेषः ।

याज्ञवल्करः ।

विधिदृष्टन्तु यत् कर्म करोत्यविधिना तु यः ।

फलं न किञ्चिदाप्नोति क्लेशमात्रं हि तस्य तत् ॥

मनुः ॥ प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते ।

न साम्प्रसारिकं तस्य दुर्मते विवर्त्यते फलम् ॥

छन्दोगपरिशिष्टे ।

कात्यायनः ।

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कामचारिणाम् ।

अक्रिया च परीक्ता या तृतीया चायथाक्रिया

स्वशाखाशेष मुत्सृज्य परशाखाश्रयश्च यः

कर्त्तुमिच्छति दुर्म्मधा मोघं तस्य तु यत् फलम्

यन्नाम्नातं स्वशाखायां पारक्यमविरोधि यत् ।

विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादि कर्मवत् ।

अग्निहोत्रं, यजुर्वेदशाखासु विहितं यथा ॥

छन्दोगप्रभृतिभिरनुष्ठीयते ।

गृह्यपरिशिष्टे ।

ब्रह्मण्यं वा स्वगृह्योक्तं यस्य कर्म प्रकीर्तितम् ।

तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्व्वः कृतो भवेत् ॥

तथा । प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद्यदि मोहात् कथञ्चन ।

यतस्तदन्यथा भूतं तत एव समापयेत् ॥

प्रवृत्तमारब्धम् अन्यथा भूतं क्रमाद्यन्यत्वेन यद्वैपरीत्यमाप-
न्नम् ॥

समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदन्यथा कृतम्* ।

तावदेव पुनः कुर्यात् नावृत्तिः सर्व्वकर्मणः ॥

एतत् कर्मसमाप्तावन्यथाकरणज्ञानविषयम् ।

प्रधानस्या क्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।

तदङ्गस्याक्रियायां तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया ॥

यत्र प्रधानस्य कर्मणोऽकरणं तत्साङ्गमेव पुनः कर्त्तव्यम्,
तदङ्गाकरणे तु न साङ्गप्रधानावृत्तिर्नापि तावन्मातस्याङ्गस्य
करणं किन्तु प्रायश्चित्तमेव कार्य्यम् ।

हारीतः ।

अङ्गुष्ठस्योत्तरतोरेखा ब्रह्मतीर्थं, कनिष्ठकायाः पश्चात् प्राजा-
पत्यम्, अग्रमङ्गुलीनां दैवम्, अङ्गुष्ठप्रदेशिन्योरन्तरा पित्रम्,
मध्यआग्नेयं-उपस्पर्शनं ब्राह्मेण आचमनहोमतर्पणानि प्राजा-

* अथवा कृतमिति कचित् पाठः ।

पत्न्येन कुर्यात्, मार्ज्जनार्चनवलिकर्मभोजनानि दैवेन कुर्यात्
पितृर्थान् पित्रेऽग्नौ, प्रतिग्रह, मान्द्येन-प्रतिगृह्णीयात् ।

कागलेयः ।

हस्तमध्ये ब्रह्मतीर्थं दक्षिणाग्रहणे तु तत् ॥

मार्कण्डेय पुराणे ॥

नान्दीमुखानां कुर्वन्ति प्राज्ञाः पिण्डोदकक्रियाः ।

प्राजापत्येन तीर्थेन यच्च किञ्चित् प्रजायते ॥

ब्रह्मपुराणे ।

मूलरेखासु स्वाङ्गुष्ठमणिवन्धेषु मध्यमम् ।

प्राजापत्यं महातीर्थं विप्रस्तेनाचमेत्सदा ॥

धनायुर्दाररेखासु सोमतीर्थे तु मध्यमम् ।

लाजादिहवनं तेन कर्त्तव्यं वपनं तथा ॥

‘वपनं’ व्रीह्यादिनिर्व्वापः ।

भविष्यत् पुराणे ।

कमण्डलु स्पर्शनं यत् दधिप्राशनमेव च ।

सोमतीर्थेन राजेन्द्र मदा कुर्याद्विचक्षणः ॥

वशिष्ठः । स्नातोऽधिकारी भवति दैवेपित्रेऽच कर्मणि ।

पवित्राणां तथा जाप्ये दाने च विधिनोदिते ॥

वायुपुराणे ।

क्रियां यः कुरुते मोहात् अनाचम्येह नास्तिकः ।

भवन्ति तु वृथा तस्य क्रियाः सर्वा न संशयः ॥

कात्यायनः ।

दान-माचमनं होमं भोजनं देवतार्चनम् ।
प्रौढपादोन कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्तणम् ॥
आसनारूढपादस्तु जान्वीर्वाञ्जलयोस्तथा ।
कृतावसक्थिकीयः स्यात् प्रौढपादः स उच्यते ॥
वसिष्ठः ।

जपहोमोपवासेषु धौतवस्त्रधरोभवेत् ।
अलङ्कृतः शुचिर्मान्नी अद्वावान्विजितेन्द्रियः ॥

वौद्वायनः ।

काषायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान् ।
न तद्देवगमं भवति हव्यं कथ्यं स्वधा हविः ॥
व्यासः । आर्द्रवासास्तु यः कुर्यात् जपहोमप्रतिग्रहान् ।
सर्व्वन्तदासुरं ज्ञेयं वह्निर्जानुञ्च यत् कृतम् ॥

विष्णुपुराणे ।

होमदेवार्चनाद्यास्तु क्रियास्वाचमने तथा ।
नैकवस्त्रः प्रवर्त्तेत द्विजवाचनके जपे ॥
द्विजवाचनके, द्विजस्त्रस्तिवाचनादौ ।

शातातपः ।

सव्यादंशात्परिभ्रष्टं कटिदेशस्थिताम्बरम् ।

एकवस्त्रन्तु तद्विध्याद्देवेपित्रे च वर्ज्येत् ॥

याज्ञवल्क्यः ।

परिधानाद्वहिःकक्षा निवृत्ता ह्यासुरी भवेत् ।
धर्मकर्मणि विद्वद्भिर्वर्ज्यमीया प्रयत्नतः ॥

‘वहिःकक्षा ।’

वह्निर्निर्गतकक्षेत्यर्थः ।

कुन्दागपरिशिष्टे कात्यायनः ।

यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरङ्कं न सूच्यते ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥
यत्र दिङ्नियमो नास्ति जपहोमादिकर्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्री सौम्या पराजिताः ॥
ऐन्द्री प्राची, सौम्या उत्तरा, अपराजिता ईशानदिक्,
आसीन ऊर्ध्वः प्रह्वीवा नियमो यत्र नेदृशः ।
तदासीमेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥

प्रह्वः प्रगतजानुकः ।

प्रह्वेण नम्रेण, तिष्ठता ऊर्ध्वेन,

ओङ्कार इत्यनु वृत्तौ,

आह आपस्तम्बः ।

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञ-दान-तपः क्रियाः ।
वर्त्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥

त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्म्मरन्ध्रेषु सर्वशः ।

तिस्रः सार्द्धास्तु कर्त्तव्या मात्रास्तत्त्वार्थचिन्तकैः ॥

देवताध्यानकाले तु मृतः कुर्यान्न संशयः ॥

कश्यपः । भूति कर्म्मन्युच्चैस्तदादीन्येव वाक्यानि सूर्यथा पुण्याहं

सुसमृद्धमिति, भूतिकर्म्माणि सम्पत्कराणि तदानीति ।

ओंकारादीनि स्वस्यादिवाचनादीनि ॥

यमः । पुण्याहवाचनं देवि ब्राह्मणस्य विधीयते ।

एतदेव निरोद्धारं कुर्यात् क्षत्रियवैश्ययोः ॥

मार्कण्डेय पुराणे ।

सूर्योदयं विना नैव स्नानदानादिकाः क्रियाः ।

अग्नेर्विहरणं चैव कृत्वभावश्च लक्ष्यते ॥

सूर्योदयशब्देन उषः कालो गृह्यते, तेन रात्रौ न कुर्यादिति तात्पर्यं ॥

दत्तः । देवकार्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणान्तु मध्यमे ।

पितृणां मपराह्णे च कार्याणीति विनिश्चयः ॥

अङ्गिराः । सम्यग्योरुभयोर्ज्येष्ठे भोजने दन्तधावने ।

पितृकार्ये च दैवे च तथा मूत्रपुरीषयोः ॥

गुरुणां सन्निधौ दाने यागे चैव विशेषतः ।

एषु मीनं समातिष्ठन् स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥

याज्ञवल्क्यः ।

यदि वाग्यमलोपः स्याज्जपादिषु कथञ्चन ।

व्याहरेद्वैष्णवं मन्त्रं-स्मरेद्वा विष्णु मन्त्रयम् ॥
 अज्ञानाद्यादि वा मोहात् प्रचवेताध्वरेषु यत् ।
 स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादितिश्रुतिः ॥

तथा शतपथ श्रुतिः ॥

अथ यद्वाचंयमोव्याहरति तस्मादुहैष विस्मृतो यज्ञः पराङ्-
 पथ्यावर्त्तते

ततो वैष्णवीमृचं यजुर्व्वा जपेदित्यादिः ।
 सन्तुः । न कुर्यात् कस्यचित् पीडां कर्म्मणा-मनमा-गिरा ।
 आचरन्नभिषेकन्तु कर्म्माण्यन्यान्यथाचरेत् ॥

वायुपुराणे ।

दानं प्रतियहो होमो भोजनं बलिरेव च ।
 साङ्गुष्ठेन सदा कार्यं मसुरेभ्योन्यथा भवेत् ॥

साङ्गुष्ठेन अङ्गुलीसङ्गताङ्गुष्ठेन ।

एतान्येव तु कार्याणि दानादीनि विशेषतः ।
 अन्तर्जानु विधेयानि तद्वदाचमनं नृप † ॥

तद्वदाचमनं स्मृतम् ।

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

सदीपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन तु ।
 विशिखोऽनुपवीतश्च यत् करोति न तत् कृतम् ।

† तद्वदाचमनं स्मृतमिति क्वचित्पाठः ।

निगमपरिशिष्टे ।

वामस्कन्धे यज्ञोपवीतं दैवे,

प्राचीनावीतं, इतरथा-पितृयज्ञे ताभ्यां द्विकण्ठासक्तं उत्सर्गे
निवीतम् ।

पृष्ठदेशावलम्बितं ग्राम्यधर्मेषु । ग्राम्यधर्मः स्त्रीसम्भोगः ।

बोडायनः ।

कर्मयुक्तो नाभेरधःस्पर्शं वर्जयेत् ।

याज्ञवल्क्यः ।

रौद्र, पित्रा, सुरा-न्मन्वान् तथा दैवाभिचारिकान् ।

व्याहृत्यालभ्य चात्मानं अप सृष्ट्या न्य दाचरेत् ॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

पितृमन्त्रप्रवरणे आत्मा लभ्ये ऽअवेक्षणम् ।

अधो वायु समुत्सर्गे प्रहास्ये नृतभाषणे ॥

मार्जारमूषिकस्पर्शं आकृष्टे क्रोधसम्भवे ।

निमित्तेष्वेषु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः सृशेत् ।

आत्मा लभ्ये हृदि स्पर्शः यज्ञादौ विहिते ।

अवेक्षणमपि यज्ञादि विहितमेव ग्राह्यम् ॥

लघुहारोतः ।

जपे-होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ।

अशून्यं तु करं कुर्यात् सुवर्णरजतैः कुशैः ॥

* हृदय स्पर्श इति क्वचित् पाठः ।

दर्भहोना तु या सख्या यच्च दानं विनोदकम् ।
 असंख्यातं च यज्जप्तं तत् सर्वं निष्प्रयोजनम् ॥
 तथा । चितौ दर्भाः पयि दर्भाः ये दर्भा यज्जभूमिषु † ।
 स्तरणामन-पिण्डेषु षट्कुशान् ‡ परिवर्जयेत् ॥
 पिण्डार्थं ये कृता ¶ दर्भा येः कृतं पितृतर्पणम् ।
 मूत्रोच्छिष्टता ये च § तेषां त्यागो विधीयते ॥
 निर्वीमध्ये च ये दर्भा ब्रह्मसूत्रे च ये कृताः ।
 पवित्रां स्तान् विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः ॥ ॥

गृह्यपरिशिष्टे ।

दर्भाः कृणाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणा हविरग्नयः ।
 अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः ॥
 मरीचिः ॥

मासे नभस्यमावास्या तस्यां दर्भचयोमतः ।
 अयातयामास्तेदर्भा विनियोज्याः पुनः पुनः ॥

कुन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पञ्चयज्ञियाः ।
 समूलाः पितृदेवत्याः कल्पाषा वैश्वदेविकाः ॥
 क्रस्वाः प्रवरणीयाः स्युः कुशादीर्घाश्चवर्हिषः ।

† दर्भानिति कश्चित्पाठः ।

‡ कृताइति कश्चित्पाठः ।

¶ मूत्रोच्छिष्ट प्रलेपे तु इति कश्चित्पाठः ।

§ ये घृताइति कश्चित्पाठः ।

पञ्चयज्ञियाः पञ्चयज्ञार्थाः, प्रवरणमनुष्ठानं तदर्हाः प्रवरणीयाः

अनन्तर्गर्भकं * सायं कौशं द्विदलमेव च ।

प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥

तदेव दर्भपिच्छत्पा लक्षणं समुदाहृतम् ।

आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥

आपस्तम्बः ।

देवागारे तथा आर्द्धे गवाङ्गोष्ठे तथाध्वरे ।

सम्ययोश्च द्वयोः साधुसङ्गमे गुरुसन्निधौ ॥

अग्न्यागारे विवाहे तु स्वाध्याये भोजने तथा ।

उद्वरेद्वक्षिणं पाणिं ब्राह्मणानां क्रियापथे ॥

दक्षिणमिति सव्यांशे वस्त्रं निधाय दक्षिणं बाहु मुत्तरीयाद्व
हेः कुर्यादित्यर्थः ।

यथोक्तवस्त्रसम्पत्तौ† याज्यं तदनुकारि यत् ।

यवनामिव गोधूमा व्रीहीणामिव शालयः ॥

आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥

अनादेशे अविधाने ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च अनादेशे प्रजापतिः ॥

देवता ‡ तत्प्रजापका, मन्त्रा समस्तव्याहृतयश्च ।

* अनन्तर्गर्भिणमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† यथोक्तवस्त्रसम्पन्न इति क्वचित् पाठः ।

‡ प्रजापत्यो मन्त्र इति पुस्तकान्तरे ।

भविष्यत् पुराणे ।

अनुक्तद्रव्यसंख्याश्च प्रतिमादेवता नृप ।

सौवर्णी राजती ताम्बी वृक्षजा मार्त्तिकी तथा ॥

चित्रजा पिष्टजा ज्ञेया निजवित्तानुरूपतः ।

आमाघात्पलपर्यन्तं कर्त्तव्याः शाठ्यवर्जितैः ॥

पैठीनसिः ।

काण्ड-मूल-पर्ण-पुष्प-फल-प्ररोहेषु गन्धादीनां सादृश्येन
प्रतिनिधिं कुर्यात्, सर्वालाभे यवः प्रतिनिधिः भवति ।

मैत्रायणीयपरिशिष्टे ।

दक्षिणालाभमूलानां लक्षणम् दक्षिणां ददाति ।

न चात्र यजेत दर्भाभात्रे काशः प्रतिनिधिः ॥

अथेभ्यपालाशा, श्वत्थ-खदिर-लोहित-हरितो दुस्वराणां तद-
लाभे सर्ववनस्पतीनाम् । विल्वनीप, निम्ब-राजवृक्ष-शाल्म-
लूक-कपित्थ-कोविदार-विभीतक-श्लेष्मातक-सर्व-कण्टकिवर्ज-
वृक्षमन्यार्थं प्रतिनिधिस्तदलाभे दधि-पयो वा ।

छन्दोग परिशिष्टे ।

कात्यायनः ।

पाण्याहुतिर्द्वादशपर्वपूरिका

रसादिना चेत स्रुचिगर्तपूरिका ।

दैवेन तीर्थेन च ह्ययते हविः

स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥
 योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
 मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्चैव जायते ॥
 तस्मात् समिद्धे होतव्यन्नासमिद्धे कथञ्चन ।
 आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रिय मात्यन्तिकीं तथा ॥
 जुहुवांश्च* हुतेचैव पाणि† पूर्यस्नुचादिभिः ।
 न कुर्यादग्निधमनं कुर्यात्तु व्यजनादिना ॥
 मुखेनैव धमेदग्निं मुखाद्दोषोभिजायते ।
 नाग्निं मुखेनेति तु यत् लौकिके योजयन्ति तत् ॥

अथ गृह्य परिशिष्टे ॥

मृषदाज्य मिति प्रोक्तं दधिसर्पिरिति द्वयम् ।
 क्षीरे शृतोष्णे दधिषु चामिक्षेति द्विसम्भवा ॥

स्कन्दपुराणे ।

त्वक्पत्रकेशर, लवङ्गैस्तु त्रिसमं मुनिभिः स्मृतम् ॥

लिङ्गपुराणे ।

आज्यं क्षीरं मधु तथा मधुरत्रय मुच्यते ।
 त्वक्पत्रकलवङ्गानि केशरञ्च चतुःसमम् ‡ ॥

गरुड़ पुराणे ।

* जुहुषुरिति कश्चित् पाठः ।

† पाणिसूपेति कश्चित् पाठः ।

‡ समांशकमिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

कस्तूरिकाया हो भागी चत्वारश्चन्दनस्य च ।
 कुङ्कुमस्य त्रयस्यैकः शशिनः स्वाच्चतुः समम् ॥
 कर्पूरं चन्दनं दर्भः कुङ्कुमञ्च चतुः समम् ।
 सर्वगन्धमिति प्रोक्तं समस्तसुरवज्रभम् ॥

वृद्धमगः ।

कुङ्कुमं चन्दनो, शीरं मुस्ता, लामज्ज, केसरम् ।
 कर्पूरं त्रिसुगन्धञ्च सर्वगन्धः प्रकीर्तितः ॥
 त्वगैलापचकैस्तुल्यै स्त्रिसुगन्धः प्रकीर्तितः ॥

गारुड पुराणे ।

कर्पूरमगुरुस्यैव कस्तूरी चन्दनं तथा ।
 कक्कोलं च भवेदेभिः पञ्चभिर्यक्षकहंसः ॥

शिवधर्म ।

पञ्चामृतं दधि-क्षीरं सिता मधु-घृतं नृप ॥

स्कन्द पुराणे ।

ताम्रारुणाश्वेतकृष्णानीलानामाहरेत् गवां ।
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि-सर्पिंषि च क्रमात् ॥

विष्णु धर्मोत्तरे ॥

अपः काञ्चनवर्णाया नीलायाश्च तथा घृतम् ।
 दधि वै कृष्णवर्णायाः श्वेतायाश्चैव गोमयम् ।
 गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः पञ्चगव्ये प्रयोजयेत् ॥

स्कन्दपुराणे ।

विष्णुः । तथा वज्री,न्द्र,वायु,र्क,दैवत्यानि यथा क्रमम् ।
 विद्ध्येतानि कुशोदञ्च पितृराजाधिदैवतम् ॥
 प्रोक्ताभावे त्वथैतानि कपिलायाः प्रकल्पयेत् ।
 गोमूत्रभागस्तस्यार्द्धं शक्नुत चीरस्य च त्रयम् ॥
 हयं दध्नार्घ्यतस्यैकमेकञ्च कुशवारिजः ।
 गायत्र्या चैव गोमूत्रं गन्धहारेति गोमयम् ॥
 आप्यायस्वेति च चीरं दध्निष्काव्णेति वै दधि ।
 तेजोसिशुक्रमित्याज्यं देवस्यत्वा कुशोदकम् ॥
 एभिस्तु पञ्चभिर्युक्तं पञ्चगव्यं प्रचक्षते ।
 एतदेव महापुण्यं ब्रह्मकूर्चमिति स्मृतम् ॥

ब्रह्मकूर्चलक्षणं, ब्रह्मपुराणात् ।

व्यासः । गोमूत्रेताम्रवर्णायास्त्वे षमाषकसंख्यया ।
 पुण्यं वरुणदैवत्यङ्गायत्रार्चामभिमन्त्रितम् ॥
 गोमयं श्वेतवर्णायाश्चतुर्माषकमात्रया ।
 गृह्णीया दग्निदैवत्यङ्गन्धहारेति वै शनैः ॥
 चीरं काञ्चनवर्णायाः सोमदैवत्यमेव च ।
 आप्यायस्वेति मन्त्रेण माष द्वादशसंमितम् ॥
 गृह्णन्ति वायुदैवत्यं कृष्णवर्णोद्भवं दधि ।
 दशमाषकमात्रन्तु दध्निष्काव्ण इति स्मरन् ॥
 घृते तु नीलवर्णायाः पञ्चमाषकसंख्यया ।
 गृह्णन्ति सूर्यदैवत्यन्ते जोसीति जपन् क्रमात् ॥

शतत्रयं माषमानं चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 कुशीदकस्य गृह्णीयाद्देवस्यत्वेति कीर्त्तयन् ॥
 ताम्रपात्रे पलाशे वा पात्रे मिश्रीकृतञ्च यत् ।
 आपोहिष्टेति चालोड्य प्रणवेन पिवन्ति च ॥
 उदङ्मुखस्त्रिराचम्य ततो गच्छेत् स तद्गृहम् ।
 तत्रापि होमेप्राग्देहं कृत्वा दद्याच्चदक्षिणम् ॥
 ब्राह्मणस्य यथा शक्त्या शोभनं तु मनोहरम् ।
 गवां वर्णास्तु शुक्लाद्याः सन्ति देशेषु यत्र न ॥
 तत्र वर्णाविभागेन पञ्चगव्यानि चाहरेत् ।
 वर्णालाभान्न दोषोऽस्ति मात्राहीनं विवर्जयेत् ॥
 त्याज्यानि दूषितानां च दधिमूत्रपयांसि च ।
 प्रसक्तानां च शुक्लेण यत्नं ज्ञानाच्च शोणितम् ॥
 चेलकेशास्थिभक्ष्याणां अभक्ष्यैः सम्पृचां तथा ।
 रोगार्त्तानां च यूकात्तिमृताण्डानाममङ्गलम् ॥

मृताण्डा मृतगर्भाः ।

निष्कलत्वेन वन्यानां कृत्तानां कृमिभि स्तथा ।
 अमानप्रतिदत्तानि सन्धिनीप्रभवानि च ॥
 शुद्धभाण्डे मनोज्ञे च भूमावपतितानि च ।
 ग्रहीतव्यानि विविधं खेदन्तासां न कारयेत् ॥
 ब्रह्मकूर्चं व्रतमिदं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 सर्वकामप्रदं पुंसां रूपारोग्ययशः प्रदम् ॥
 महतामपि पापानां नाशनं श्रीविवर्धनम् ।

ब्रह्म पुराणे ।

अश्वत्थो-दुम्बर-प्लक्ष-चूत-न्यग्रोध-पल्लवाः ।
पञ्चभङ्गा इति प्रोक्ताः सर्वकर्मसु शोभनाः ॥

आदित्य पुराणे ।

सवर्णं रजतं मुक्ता राजावर्त्तं प्रवालकम् ।
रत्नपञ्चकमाख्यातं शेषं वस्तु ब्रवीम्यहम् ॥

विष्णु धर्मोत्तरे ॥

मुक्ताफलं हिरण्यञ्च वैदूर्यं पद्मरागकम् ।
पुष्परागञ्च गोमदनीलं गारुत्मतं तथा ॥

प्रवालमुक्तादीन्युक्तानि ।

भविष्यत् पुराणे ।

मधुरोऽम्लश्च लवणं कषायस्तित्त एव च ।
कटुकश्चेति राजेन्द्र रसषट्क मुदाहृतम् ॥

शाकलक्षणन्तु क्षीरस्वामिनोक्तम् ।

मूल-पत्र-करीरा-ग्रफल काण्डाधिरूढकाः ।

त्वक् पुष्पं कवकश्चेति शाकं दशविधं स्मृतम् ॥

करीरः वंशांकुरः, अग्रं पल्लवाः, काण्डं नालम्, कवकं
छत्राकम् ।

षड्विंशत्यते च ।

यवगोधूमधान्यानि तिलाः कङ्कुस्तथैव च ।
श्यामाकं चीनकश्चैव सप्तधान्यमुदाहृतं ॥

भविष्यत्पुराणे ।

सुवर्णं रजतं ताम्रमारकूटं तथैव च ।
लोहं चपु तथासीसं धातवः सप्त कौर्त्तिताः ॥
अपः क्षीरं कुशाग्राणि दध्यक्षततिलास्तथा ।
यवाः सिद्धार्थकाश्चैव मर्घोऽष्टाङ्गः प्रकौर्त्तितः ॥

भविष्योत्तरात् ।

पुष्पं फलं यवाः क्षीरं दधि दुग्धकुशास्तिलाः ।
तण्डुलाश्च तिलैर्मिश्रा अर्घोऽष्टाङ्गः स उच्यते ॥

मत्स्यपुराणे ।

तथा दग्धेषु लोकेषु भूर्भुवः स्वर्महादिषु ।
सौभाग्यं सर्वलोकानामेकस्थमभवत्तदा ॥

द्यामाप्नोति वसुधातलम् ।

उत्क्षिप्तमन्तरिक्षस्थं ब्रह्मपुत्रेण धीमता ।
दक्षेण पीतमात्रं तु रूपलावण्यकारकम् ॥
वलं तेजोहविर्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः ।
शेषं तदपतङ्गमावष्टधा तदजायते ॥
इक्ष्वाकुस्तुराजश्च नीष्पावा यजिधान्यकं ।
विकारोयवगोक्षीरं कुसुम्भं कुङ्कुमं तथा ॥

लवणं चाष्टमन्त्र सौभाग्याष्टक मुच्यते ।

वातुलागम ।

घृतं दधि मधु चीरन्तराजश्च धान्यकम् ॥

अज्राजीचैव निष्पावा मङ्गलाष्टक उच्यते ।

आदित्य पुराणे ।

मध्याह्नः खड्गपात्रं तत् तथा नेपालकम्बलः ।

रूप्यं-दर्भा-स्तिला-गावी-दौहितः-कुतपाष्टकम् ॥

तथा । दूर्वा यवाङ्गुराश्चैव वालकं चूतपल्लवाः ।

हरिद्रादयः सिद्धार्थं शिखिपत्रोरगत्वचः ।

कङ्कणीषधयश्चैताः कौतुकाख्या नव स्मृताः ॥

छन्दोगपरिशिष्टे ।

कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुरा शैलेय, चन्दनम् ।

वचा चम्पक, मुस्ते च सर्व्वौषध्वीदश स्मृताः ॥

मार्कण्डेयः ।

जग्मुरेतानि बीजानि ग्राम्यारण्याभिधानि च ।

ओषध्यः फलपाकान्ताः शतं सप्तदश स्मृताः ॥

ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः* कङ्कुसर्षपाः ।

प्रियङ्गवः कोविदाराः कोरदूषाः सचीनकाः ॥

माषा मुन्ना मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः ।

आढक्यश्चणकाश्चैव ग्राम्यारण्याश्च षोडशम् ॥

* तिल इति कश्चित् पाठः ।

इत्येता ओषधीनां तु ग्राम्याणां जातयः स्मृताः ।
 ओषधी यज्ञिया ज्ञिया ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥
 व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः कङ्क, सर्षपाः ।
 माषा मुद्गाः सप्तमाश्च अष्टमाश्च कुलत्थकाः ॥
 श्यामाकाश्चैव नीवारा जर्त्तिलाः सगवेधुकाः ॥
 कोविदारसमायुक्तास्तथा वेणुयवाश्च ये ।
 ग्राम्यारण्याः यताश्चेता ओषध्यश्च चतुर्दश ॥

भविष्यत् पुराणे ।

अगुरुं चन्दनं मुस्ता सिद्धकं वृषणं तथा ।
 समभागन्तु कर्त्तव्यं धूपोऽयममृताह्वयः ॥
 तथा । श्रीखण्डं ग्रन्थिसहितमगुरुं सिद्धकं तथा ।
 मुस्तातथेन्दुभूतेश्च शर्कराञ्च दहेत्प्राहम् ॥
 इत्येषोऽनन्तधूपश्च कथितो देवसत्तम ।
 तथा । कृष्णागुरुं सिद्धकञ्च वालकं वृषणं तथा ॥
 चन्दनन्तगरं मुस्ता प्रबोधः शर्करान्वितः ।
 कर्पूरं चन्दनं कुष्ठमुशीरं सिद्धकं तथा ॥
 ग्रन्थिकं वृषणं भीम कुङ्कुमं गृच्छन् तथा ।
 हरीतकी तथोशीरं यक्षधूप उदाहृतः ॥

तथा । षड्भाग कुष्ठं द्विगुणा गुडस्य
 लाक्षात्रयं पञ्चनखस्य भागाः ।
 हरीतकी सर्जरसः समांसी
 भागैकमेकं त्रिलवं शिलाजम् ॥

घनस्य चत्वारि पुरस्य चैकौ

धूपोदशाङ्गः कथितो मुनीन्द्रैः ।

तथा । वृषणं सिद्धकं विप्र श्रीखण्डमगुरुं तथा ।

कपूर् रश्च तथा मुस्तां शर्करां सत्वचं द्विज ॥

इत्येष विजयोधूपः स्वयं देवेन निर्मितः ।

कपूर् रं चन्दनं मांसी त्वक् पचैलालवङ्गकम् ॥

अगुरुं सिद्धकं धूपं प्राजापत्यं प्रचक्षते ।

अथ मानकथनं ।

अथ नामानि ।

आदित्य पुराणे ।

आलान्तरगते भानौ यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।

प्रथमन्तत् प्रमाणानां चसरेणुं प्रचक्षते ॥

चसरेणुश्च विज्ञेय अष्टौ तु परमाणवः ।

चसरेणवस्तु ते ह्यष्टौ रथरेणुस्तु सप्ततः ॥

रथरेणवस्तु ते ह्यष्टौ वालाग्रं तत् स्मृतं बुधैः ।

वालाग्राण्यष्ट लिच्चा तु यूका लिच्चाष्टकं बुधैः ॥

अष्टौ यूका यवं प्रादुरङ्गुलन्तु यवाष्टकम् ।

द्वादशाङ्गुलमात्रो वै वितस्तिश्च प्रकीर्तितः ।

अङ्गुष्ठस्य प्रदेशिन्या व्यासः प्रादेश उच्यते ।

तालः स्मृतो मध्यमया गोकर्णश्चाप्यनामया ।

कनिष्ठया वितस्तिस्तु द्वादशाङ्गुलिकः स्मृतः ।

रत्नि स्वङ्गुलिपर्व्वाणि विज्ञेयश्चैकविंशतिः ।

चत्वारि विंशतिश्चैव हस्तपादाङ्गुलानि तु ।
 किष्कः स्मृतोच्छ्रितः स्त्रिस्त्रः द्विचत्वारिंशदङ्गुलः ।
 षष्ठवत्यङ्गुलैश्चैव धनुर्दण्डः प्रकीर्तितः ॥
 धनुर्दण्डयुगत्रालिर्ज्ञेयाद्येता यवाङ्गुलैः ।
 धनुषां त्रिंशता नस्व माहुः संख्याविदो जनाः ।
 धनुः सहस्रे द्वे वापि गव्यूति रूपदिश्यते ॥
 अष्टौ धनुःसहस्राणि योजनन्तु प्रकीर्तितम् ।

मार्कण्डेय पुराणे ।

परमाणुः परं सूक्ष्मं तसरेणुर्महीरजः ।
 बालाग्रश्चैव लिङ्गा च यूकाचाथ यवाङ्गुलम् ।
 क्रमादष्ट गुणान् प्राहुर्गवाश्चाष्ट ततोङ्गुलम् ।
 षड्ङ्गुलं पदं प्राहुर्वितस्त्रिर्द्विगुणः स्मृतः ॥
 द्वौ वितस्त्री ततोहस्तो ब्रह्मतीर्थं द्विवेष्टनैः ।
 चतुर्हस्तो धनुर्दण्डो नालिका तद्युगेन तु ॥
 क्रोशोधनुःसहस्रे द्वे गव्यूतिश्च चतुर्गुणा ॥
 द्विगुणं योजनं तस्मात् प्रोक्तं संख्यानकोविदैः ।

बृहस्पतिः ॥

दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशदण्डा निवर्त्तनम् ।
 दश तान्येव गोचर्म ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः ॥

वसिष्ठः ॥

दशहस्तेन वंशेन दशवंशात्समन्ततः ।

पञ्चचाप्यधिकान् दद्यादेतद्गोचर्मचोच्यते ॥

विष्णुधर्मोत्तरे ।

यदुत्पन्नमथा आति नरः सम्बत्सरं द्विजाः ।

एतद्गोचर्ममात्रन्तु भुवः प्रोक्तं विचक्षणैः ॥

मत्स्य पुराणे ।

दण्डेन समहस्तेन त्रिंशद्दण्डा निवर्त्तनम् ।

त्रिभागहीनं गोचर्ममानमाह प्रजापतिः ॥

बृहवशिष्ठः ।

गवां शतं वृषश्चैको यत्र तिष्ठेदयन्वितः ।

एतद्गोचर्ममात्रं तु प्राहुर्वेदविदो जनाः ॥

ब्रह्मपुराणे ।

धर्मशास्त्रेषु मानार्थं याः संज्ञा मुनिभिः स्मृताः ।

ताः सर्वाः व्यवहारार्थं बोद्धव्याः सम्प्रदायतः ॥

अनुः । लोक संव्यवहारार्थं याः संज्ञाः प्रथिता भुवि ।

ताम्न रूप्य सुवर्णानां ताः प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥

जालान्तरगते भानौ यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।

परमं* तत् प्रमाणानान्सरेणुं प्रचक्षते ॥

त्रसरेण्यष्टकां* लिच्छाज्ञेयैका परिमाणतः ।

ता रासर्षपस्त्रिस्त्रस्ते त्रयो गौरसर्षपः ॥

* प्रथममिति कश्चित् पाठः ।

* तस्यैव बोद्धाविति कश्चित् पाठः ।

सर्षपाः षट् योमध्यः त्रियवस्त्वेककृष्णलं ।
 पञ्चकृष्णलकोमाषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥
 पलं सुवर्णाश्चत्वारः पलानि धरणं दश ।
 द्वे कृष्णले समधृते विज्ञेयो रौप्यमाषकः ॥
 ते षोडशस्याक्षरणं पुराणञ्चैव राजतः ।
 कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः ॥
 धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः ।
 चतुःसौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाणतः ॥

याज्ञवल्क्यः ।

जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजःस्मृतम् ।
 तैष्टी निच्चा तु तास्तिस्त्री राजसर्षप उच्यते ॥
 गौरस्तु ते त्रयः षट्ते यवा मध्यास्तु ते त्रयः ।
 कृष्णलः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥
 पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्तितम् ।
 द्वे कृष्णले रूप्यमाषो धरणं षोडशैव ते ॥
 शतमानं तु दशभिर्धरणैः पलमेव च ॥
 निष्कः सुवर्णाश्चत्वारः कार्षिकस्ताम्रिकः पणः ।

विष्णुः । जालस्थानमरीचिगतं रजस्तसरेणुसंज्ञकं तदष्टकं
 लिच्चा तत् त्रयं राजसर्षपः तत्त्रयं गौरसर्षपः ते षट् यवः
 तत्त्रयं कृष्णलं तत् पञ्चकं माषः तद्वादशकमर्चाङ्गं स चतुर्माषकं
 सुवर्णः तच्चतुःसौवर्णिकोनिष्कः द्वे कृष्णले रूप्यमाषः ते षोडश
 धरणं ताम्रिकः कार्षापणः ।

कात्यायनः ।

माषोविंशतिभागस्तु ज्ञेयः कार्षापणस्य तु ।
 काकिनी तु चतुर्भागी माषकस्य पणस्य च ॥
 पञ्चनद्याः प्रदेशे तु संज्ञेयं व्यावहारिकी ।
 कार्षापण प्रमाणन्तु तन्निवद्धमिहैकया ॥
 कार्पायणस्यैकाज्ञेया तावतस्तु धानकः ।

अगस्ति प्रोक्तेऽपि ।

यवः स्यात्सर्षपैः षड्भिर्गुञ्जा च स्यात्त्रिभिर्ध्रुवैः ।
 गुञ्जाभिः पञ्चभिश्चैको माषकः परिकीर्तितः ॥
 भवेत् षोडशभिर्मर्षैः सुवर्णस्तैः पुनः स्मृतः ।
 चतुर्भिः पलमेकस्य दशांशोधरणं विदुः ॥
 अष्टभिर्भवति व्यक्तैः तण्डुली गौरसर्षपैः ।
 सवैण्वोयवः प्रोक्तो गोधूमंचापरे जगुः ॥

विष्णुगुप्तः ।

पञ्चगुञ्जी भवेन्माषः सर्षपैश्च चतुर्गुणैः* ।
 कवयो^१ धरणं प्राहुर्मणिमानविशारदाः ॥
 मज्जाटिका कणजविशेषस्तौल्ये गुञ्जाद्वयं विदुः ।
 मज्जाटिकाविंशतिस्तु धरणं तद्विदां मतम् ॥
 स्थूलमध्यातिसूक्ष्माणां सुसूक्ष्माणां मपि स्मृतं ।

* शायस्तेष्वचतुर्गुणैरिति कचित् पाठः ।

कमको इति कचित् पाठः ।

माषकैः पद्मरागः स्यादिन्द्रनीलादिषु स्मृतः ॥
 हस्तत्रयं* प्रयोक्तव्यं न यस्मिन्मानमोरितम् ।
 दीनारो रौप्यकैरष्टाविंशत्या परिकीर्तितः ॥
 सुवर्णस्य सप्ततिमो भाषो रौप्यकद्वयते ।

प्रकारान्तरमाह ।

स एव ।

सुक्षेत्रे यथावत् मध्यपाककाले निष्पन्ना धान्यमाषा दश
 सुवर्णं माषः पञ्चवा गुञ्जाः सुवर्णमाषकः ते षोडश सुवर्णः ॥
 एवं प्रमाणसिद्धस्य द्वितीया संज्ञा कर्ष इति चतुः कर्षं पलं
 पलानां शतेन तुला विंशति तौलिकोभारः । अस्यैव भारस्य
 उदतौलिक इति द्वितीया संज्ञा ।

ब्रह्म प्रोक्ते ।

पलानां विंशतिर्वींशः पञ्चवीशास्तुला मता ।
 उदतौलिकः स एव स्याद्भारो विंशतितौलिकः ॥

विष्णु गुप्तः ।

रूप्यस्य सुवर्णाद्विन्नं मानमभिधीयते ।
 अष्टाविंशति गौरसर्षपा रूप्यमाषकः ते षोडश धरणं नि-
 ष्यावा विंशतिर्वा रूप्यमाषकः पलञ्च दश धरणकं तत् पलानां
 शतं तुला तत् तुलाविंशतिर्भार इति । विंशत्या ब्रीहितण्डुलै
 स्तुलायां विधृतैर्वज्राख्यस्य रत्नस्य धरणं भवति ।

* कुहसनेति कश्चित्पाठः ।

अष्टभि गौरसर्षपैस्तण्डुलं कल्पयेदिति ।

कपर्दिभाष्यकारः ।

निघण्टो ।

तथा । मानं तुला, झूलि, प्रस्थैः गुञ्जाः पञ्चाशमाषकः ।

ते षोडशाक्षः कर्षोऽस्त्रौ पलं कर्षचतुष्टयम् ॥

सुवर्णविस्ती हेम्नोक्षे कुरुविस्तस्तु तत्पले ।

तुला स्त्रियां पलशतं भारः स्याद्विंशतिस्तुला ॥

आचितोदश भाराः स्युः शाकटोभार आचितः ।

कार्पायणः कार्षिकः स्यात् कार्षिक स्ताम्रिकः पणः ॥

भविष्यत् पुराणे ।

पलद्वयं तु प्रसृति द्विगुणं कुडवं मतम् ।

चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थाश्चत्वार आढकः ॥

आढकैस्तैश्चतुर्भिश्च द्रोणस्तु कथितो बुधैः ।

कुम्भो, द्रोणद्वयं शूर्पः खारी द्रोणास्तु षोडश ॥

वाराह पुराणे ।

पलद्वयं तु प्रसृतं मुष्टिरेकं पलं स्मृतम्

अष्टमुष्टि भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ तु पुष्कलम् ॥

पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्तितः ।

चतुराढको भवेद्द्रोण इत्ये तन्मान लक्षणम् ॥

चतुर्भिः सेतिकाभिस्तु प्रस्थ एकः प्रकीर्तितः ।

सेतिका, कुडवः मुष्टिर्यजमानस्येति केचित् मुष्टिरेकं पलं

स्मृतमिति प्रोक्तम् ।

(८)

पाञ्च पलद्वयेन प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतम् ।
 चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थैश्चतुर्भिराठकः ॥
 चतुराठको भवेद्द्वीण इत्येतद्द्वीणमानकम् ।

गोपथ ब्राह्मणे ।

पञ्चकणलकोमाघस्तैश्चतुःषष्टिभिः पलं ।
 द्वात्रिंशद्भिः पलैः प्रस्थो मागधेषु प्रकीर्तितः ॥
 आठकस्तैश्चतुर्भिश्च द्वीणः स्याच्चतुराठकः ।

अथ मण्डपादि लक्षणम् ।

भविष्यत् पुराणे ॥

घनो, घोषो विराजश्च काञ्चनः काम, रामकौः ।
 सुघोषो, घर्घरो, दक्षो मण्डपा नवमा मताः ॥
 चतस्त्री धारिकाः कोणे द्वे द्वे द्वारेषु पार्श्वयोः ।
 विस्तारे तु यथा शोभे अपरा अपि धारिकाः ॥
 प्लक्षो दुम्बरिका, श्वत्था वटाः प्रागादितोरणाः ।
 पञ्चषट्सप्तहस्ताः स्युः कनीयः स्यात्ततः परम् ॥
 वस्त्रे वेदाङ्ग, लावृद्धिः सार्द्धमष्टकरं परम् ।
 शूलं नवाङ्ग, लं चाद्यं विद्वाच्चाद्यङ्ग, लं ततः ॥
 विस्तारं शृङ्गशेखास्य प्रवेशो द्वाङ्गुलायतः ।

अत्र यदुक्तं पिङ्गलामते ।

हस्तद्वयं वह्निस्यक्ता तोरणानि निवेशयेत् ।

शूले नवाङ्गुलं दैर्घ्यं तत्तुरीयांशेन विस्तृतिः ॥
 ऋजु वै मध्यशृङ्गं स्यात् किञ्चिदक्रन्तु पार्श्वयोः ।
 प्रथमं तत्समाख्यातं द्वाङ्गुलं रोपयेदथ ॥
 शेषाणां द्वागुला वृद्धिर्वेश्याङ्गुलवृद्धितः ।
 गल्यं वस्वङ्गुलानाहम्परं वै षोडशाङ्गुलात् ॥
 ललाटे पार्श्वयोश्चैव पृथुत्वं षड्भिरङ्गुलैः ।
 अन्यमेतत् समाख्यातं शेषेऽष्टाङ्गुलवृद्धितः ॥
 स्वस्तिकः श्रीकजाकं वा सर्वतोरणमिष्टदम् ।
 उच्छ्रयेण तदर्द्धार्द्धतोरणानां प्रविस्तरः ॥
 धारिका तोरणै स्तुल्या वेदीस्तम्भाः षडुन्नताः ।
 खातं पञ्चांशतस्तेषां भूमिभागवशेन वा ॥
 वेदी चतुष्करा मध्ये कोणे स्तम्भचतुष्टयं ।
 अष्टाङ्गुलीच्छ्रितान्येषां कराङ्गुलैकवृद्धितः ॥
 विस्तारादुच्छ्रयाद्वापि नान्तरे ग्रन्थिवन्धनम् ।
 पीता महोत्का देवी तु* लिङ्गायामद्विविस्तरा ॥
 विस्तारं नवधा कृत्वा मण्डपानां कचिन्नते ।
 मध्ये पदेन वेदी स्यात् कुण्डानां सैषविस्तरः ॥
 हस्तादूर्ध्वं कचिद्देदी षट् षडङ्गुलवृद्धितः ।
 वेदीपादीत्तरन्यक्ता कुण्डानि नव पञ्च च ॥
 वेदास्तान्येव तानि स्युर्वर्तुलान्यथवा कचित् ।

उक्तं च शौचाचारपद्धती ।

हमाद्रिः । [व्रतखण्डं १ अध्यायः ।

शस्तानि तानि वृत्तानि चतुरस्राणि वा सदा ।
दाहायाम्नौ भगाकारं द्वेषे खं दक्षिणोत्तरे ।
अस्त्रं क्षयाय नैर्ऋत्यां षडस्त्रं वायवे मतम् ॥
वृत्तं कुण्डमिह प्रोक्तं वारुण्यां शान्तिके हितम् ।
कुण्डं कुशेशयाकार, मुत्तरे पुष्टिवर्द्धनम् ॥
रौद्रां भयदमष्टास्त्रमिति वृद्धशिवागमः ।
ऐन्द्रां कुण्डं चतुष्कोणं मुच्यते स्तम्भकर्माणि ॥

तथा प्रतिष्ठासारसंग्रहे ॥

सर्वदिक्षु क्षये कुण्डं वेदास्त्रं स्थापने विधौ ।
तदेव वृत्तं वा कार्यं काम्ये कल्पोदितं तथा ॥
चतुरस्रं भवेत् प्राच्यां सर्वकामप्रदं शुभम् ।
आग्नेयां वोधिपत्राभं सदासन्तानवर्द्धनम् ॥
अर्धचन्द्रनिभं कुण्डं याम्ये विद्वेषणं नृणाम् ।
त्रिकोणं नैर्ऋताशयां मारणार्थं प्रकल्पयेत् ॥
नित्यमाप्यायने वृत्तं पश्चिमे कुण्डमुत्तमम् ।
षट्कोणं वायुकोणस्थं कुण्डमुच्चाटने मतम् ॥
पश्चाकारं भवेत् कुण्डं मुत्तरे पुष्टिसाधनम् ।
अष्टकोणमथेशान्या मत्यन्तं च भयप्रदं ।
काम्यं मेतत् सदा कुण्डं स्थापनादौ विवर्जयेत् ॥

स्वायम्भुवे ।

चतुरस्रं भवेत् कुण्डं वृत्तं वा हस्तसम्मितम् ।

नित्ये नैमित्तिके चैव काम्यं वा कल्पंचोदितम् ॥
 चतुरस्रश्चवेत् प्राच्यामान्नेय्यान्तु भगाकृति ।
 याम्यायामर्धचन्द्रं तु नैऋत्याश्च विकोणकम् ॥
 वृत्तं कुण्डन्तु वारुण्यां वायव्यां पञ्चकोणकम् ।
 पद्माकारन्तु सौम्यायामैशान्यामष्टकोणकम् ॥
 अस्त्राणां वारुणानां तु कुम्भाकारं विधीयते ॥
 वायव्यानां पताकाभं माहेन्द्राणान्तु वज्रवत् !
 सप्तजिह्वाकृति प्रोक्त माम्नेय्याङ्गुलसत्तमैः ॥
 मध्यमोत्तमवीर्याणां चतुरस्राङ्गुलप्रदम् ।
 त्रिकोणमल्पवीर्याणां स्त्रीरूपाणां भगाकृति ॥
 अर्धचन्द्रं तु रौद्राणां सौम्यानां वृत्तमेव हि ।
 पञ्चकोणं तु दूतीनां किन्नराणां तथैव च ॥
 विद्याविद्देषकरणं पद्माकारं हितं मतम् ।
 सर्वेषां मेव मस्त्राणां वृत्तं स्यात् सार्वकामिकम् ॥
 तेन वृत्तं प्रकुर्वन्ति विधिशस्त्रविदोजनाः ।

यदुक्तं कालोत्तरे ।

अष्टमूर्त्यात्मके न्यासे नव कुण्डानि कल्पयेत् ।
 पञ्चमूर्त्यात्मके पञ्च वेदास्त्राण्येव कल्पयेत् ॥
 हास्तिके हस्तमात्राणि कुण्डानि परिकल्पयेत् ।
 क्रमाद्वाङ्गुलया वृद्ध्या ततः शेषेषु षण्मुख ॥
 अष्टादिद्वष्टकुण्डानि वेदीपादोक्तकानि तु ।
 नवमं कारयेत् कुण्डं वेदास्त्रं कुण्डमध्यमम् ॥

चतुर्दिक्षु च चत्वारि पञ्चमं त्र्यंशकोणकं ।

तथा । अवि वेदाङ्गुलं कुण्डदिगादिस्तु यथाक्रमम् ॥

ज्येष्ठादिकन्यसान्तानां वेदीपादाद्वह्निः कृतम् ।

वेदयुग्माश्रितं कृत्वा अङ्गुलं भागसंश्रितम् ॥

तावद्विरङ्गुलैर्हस्तं कुण्डानां परिकल्पयेत् ।

हस्तमात्रं खुनेत्तिर्यक् ऊर्ध्वं मेखलया सह ॥

खाताद्वाह्ये ङ्गुलः कण्ठः सर्वकुण्डेष्वयं विधिः ।

मेखला त्रितयं कार्यं कीर्णैरामयमाङ्गुलैः ।

दैर्घ्यात् सूर्याङ्गुला नाभिस्यंगोनाविस्तरेण तु ॥

एकाङ्गुलोच्छ्रिता सा च प्रतिष्ठाभ्यन्तरे तथा ।

कुम्भद्वयसमायुक्ता चाश्वत्थदलवन्मता ।

अङ्गुष्टमेखला युक्ता मध्येत्वान्न * धृतिस्तथा ॥

दक्षस्या पूर्व्यास्ये तु जलस्या पश्चिमाक्षरे ।

† इतरस्यापि कुण्डस्य योनिर्दक्षदलस्थिता ॥

दिक्षु वेदाप्रवृत्तानि पञ्चमं त्र्यंशगोचरे ।

तस्य नाभिदले दक्षे यदिष्टं तद्विधीयते ॥

कुण्डानां पञ्चक्रं वाप्य कर्त्तव्यं पूर्वतस्थितमिति ।

तद्यथा प्रथमे च ।

कुण्डं जिनाङ्गुलं तिर्य्यगूर्ध्वं मेखलया सह ।

परेषां द्व्यङ्गुला वृद्धिरङ्गजातसमन्विता ॥

* स्थितिरिति कचित् पाठः ।

† नवमस्येति कचित् पाठः

‡ न तेति कचित्पाठः ।

विनामानाङ्गुलादूर्ध्वं चतुर्विंशतिमांशकम् ।
 अङ्गुलान्तेन कुण्डानामङ्गजातं विधीयते ॥
 कण्ठाङ्गुलादहिः कार्य्या मेखलैका षडङ्गुला ।
 चतुस्त्रिंशदङ्गुला-यद्वा-तिस्रः सर्व्वतगोभनाः ॥
 मेखला मध्यतोयोनिः कुण्डार्द्धांशविस्तृता ।
 अङ्गुष्ठमानोष्ठकं वा कार्य्याश्वत्थदलाकृतिः ॥
 प्रागग्नियाम्यकुण्डानां प्रोक्ता योनिरुदङ्मुखी ।
 पूर्व्वामूखाः स्मृताः शेषायथाशोभं समन्विता ॥

देवी पुराणे ।

हस्तादि लिखिते कुण्डे समाख्यातं समीक्षते ।
 ओष्ठमेकांगुलं कार्य्यं भागो द्वादशमायतः ॥
 ओष्ठं विस्तरसामान्यागजोष्ठसदृशी शुभा ।
 चतुरङ्गुलमानेन प्रथमा मेखला भवेत् ॥
 एकोनादंगुलीया तु एवं कुण्डं शुभावहम् ।
 चतुरस्रं तु पूर्व्वदि अश्वत्थदल सम्मितम् ।
 ऊर्ध्वकुण्डङ्गजाकारं वृत्तं पञ्चकमष्टवा ॥
 पद्माकारं प्रकर्त्तव्यं कुण्डं चेशानगोचरम् ।

यदुक्तं प्रतिष्ठासारसंग्रहे ।

प्रतिष्ठास्थापनादीनां मुख्यमास्थापनं यतः ।
 मण्डपोत्तरं मुत्सृज्य कर्त्तव्यं मण्डपद्वयं ॥
 धाम्नीधामान्तरं त्यक्त्वा धामाग्रे यज्ञ मण्डपः ।
 दशद्वादशहस्तीवा द्विद्विहृद्व्या ततः क्रमात् ॥

तन्मध्ये नवधा कृत्वा मध्यभागेन वेदिका ।
 विकारार्काष्टभिः कार्य्या प्राङ्गुता वा नवाङ्गुलैः ।
 तद्वदुत्तरमुत्सृज्य दशहस्तप्रमाणतः ॥
 पूर्वभागेथवा सौम्ये कर्त्तव्यः शान्तित्रण्डपः ।
 तन्मध्ये वेदिकापद्मे कर्त्तव्यं ग्रहपूजनम् ।
 तत्रापि शान्ति होमार्थं न व कुण्डानि कल्पयेत् ॥
 यज्ञमण्डपमध्ये तु वेदीपादादह्निः क्रमात् ।
 सर्वदिक्षु च यत् कुण्डं वेदास्त्रं स्थापने विधी ॥
 तदेव वृत्तं वा कार्य्यमन्यथाकारनिर्मितम् ।
 चतुर्विंशाङ्गुलादूर्ध्वं द्वाङ्गुलादिविस्तृष्टितः ॥
 व्यासात्* खातःकरः प्रोक्तो निम्नस्तिष्ठ्यङ्गुलेनतु ।
 खाताद्वाह्येऽङ्गुलः कण्ठः तद्वाह्ये मेखला क्रमात् ॥
 प्रथमाद्वाङ्गुला व्यासादुन्नतासा नवाङ्गुलैः ।
 मध्यमाद्वाङ्गुला वाह्ये तृतीया तु यमाङ्गुला ॥
 मेखलाः पञ्च वा कार्य्या षट् पञ्चविं त्रिपक्षकैः ।
 पञ्चत्रिमेखलोच्छ्रायं ज्ञात्वाशेषमधः खनेत् ॥
 खाताधिके भवेद्रोगी हीने धेनुधनक्षयः ।
 चक्रकुण्डे तु सन्तापोमरणं भिन्नमेखले ॥
 मेखलारहिते शोकोऽभ्यधिके वित्तसंचयः ।
 भार्याविनाशनं प्रोक्तं कुण्डं योन्या विना कृतं ।
 अपत्यध्वंसनं प्रोक्तं कुण्डं यत् कण्ठवर्जितम् ॥

* खातहीनेधनक्षय इति पाठान्तरं ।

म्यापने सर्व्वकुण्डानां ध्वजाग्रं सर्व्वसिद्धिदं इति ॥
 प्रतिकुण्डं पताकाद्याः प्रोक्ताः कालोत्तरे तथा* ।
 सप्तहस्ताः पताकाः स्युः सप्तमांशेन विस्तृताः ॥
 लोकपालाः सुवर्णेन नवमी तुहिनप्रभाः ।
 पीत, रक्तादिवर्णाश्च पञ्चहस्ता ध्वजाः स्मृताः ॥
 द्विपञ्चहस्तैर्दण्डैस्तैर्वंशजैः संयुता मताः ॥
 सप्तविंशतिभिः काण्डो विष्टरा बहुमात्रकाः ।
 हस्तार्धाः समिधः शस्ता इह वै चोत्तरे पुनः ॥
 पञ्चहस्ताः ध्वजाः कार्या वैपुल्येन द्विहस्तकाः ।
 सप्तहस्ताः पताकाः स्युर्विंशत्यङ्गुलविस्तृताः ॥
 पञ्चहस्तध्वजानान्तु पञ्चमांशप्रवेशिताः ।
 दशहस्तपताकानां दण्डाः पञ्च प्रवेशिताः ॥
 सिन्दूराः कार्ज्वुरा धूम्रा धूसरा मेघसन्निभाः ।
 हरिताः पाण्डुवर्णाश्च शुभ्राः पूर्व्वदितः क्रमात् ॥
 एवं वर्णा ध्वजाः कार्याः पताकाः पाकशासन ।

कलशोत्पत्तिकलशलक्षणम् ।

देवीपुराणे ।

कलशान् सुदृढान् कुर्यात्तल्लक्षणानि वदामि ते ।
 उत्पत्ति-लक्षणं मानं कथयामि यथा मुने ॥
 वारकाः कलशाश्चैव येन लोके प्रकीर्तिताः ।
 अमृते मथ्यमाने तु सर्व्वदेवैः समन्वितैः ॥

* कालोत्तरे यथेति कचित् पाठः ।

मन्यानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् ।
 उत्पन्नममृतं तत्र महावीर्यपराक्रमम् ॥
 तस्यायं धारणायैव कलशः परिकीर्तितः ।
 कलां कलां गृहीत्वा वै देवानां विश्वकर्म्मणा ॥
 निर्मितोऽयं सुरैर्यस्मात् कलशस्तेन कथ्यते ।
 वारयन्ति ग्रहान् यस्मात् मानवा विविधां स्तथा ॥
 दुर्हृदश्च तथाद्योरां स्तेन ते वारकाः स्मृताः ।
 कलशस्य मुखे ब्रह्मा ग्रीवायान्तु महेश्वरः ॥
 मूले तु संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातृगणाः स्थिताः ।
 शिखासु देवताः सर्वा वेष्टयन्ति चतुर्द्दिशम् ॥
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि कलशे निवसन्ति हि ।
 गृहे शान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिर्गौतमि रेव च ॥
 ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च ।
 अथर्ववेदसहिताः सर्वे कलशसंस्थिताः ॥
 पूर्णामृतेन तोयेन श्रितास्त्वेकान्ततो धृताः ।
 सरित्सरः खातजेन तडागेन जलेन वा ॥
 वापी-कूपोददिव्येन सामुद्रेण सुखावहाः ॥
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्याः सर्वकिस्विषनाशकाः ।
 अभिषेके सदा ग्राह्याः कलशा ईदृशाः शुभाः ॥
 यात्रा, विवाह काले वा प्रतिष्ठा यज्ञकर्म्मणि ।
 योजनीया विशेषेण सर्वकर्म्मप्रसाधकाः ॥
 पञ्चाशाङ्गुलवैपुल्या उक्तेषु षोडशाङ्गुलः ।
 कलशानां प्रमाणं तु मुखमष्टाङ्गुलम्वेत् ॥

अथ ऋत्विग्वरणम् ।

तत्र ब्रह्माण्डदानमधिकृत्योक्तम् ।

पद्मपुराणे ।

बालाग्निहोत्रिणं विप्रं सुरुपञ्च गुणान्वितम् ।
 सपत्नीकञ्च सम्पूज्य भूषयित्वा विभूषणैः ॥
 पुरोहितं मुख्यतमं कृतवान्यांश्च तथा द्विजान् ।
 चतुर्विंशद्गुणोपेतान् सपत्नीकान् निमन्त्रितान् ॥
 अहताम्बरसञ्चनान् स्रग्विणस्तु विभूषितान् ।
 अङ्गुलीयकानि तथा कर्णवेष्टांश्च दापयेत् ॥
 एवं विश्वास्य सम्पूज्य तेषामग्रे स्वयं स्थितः ।
 अष्टाङ्गप्रणिपातेन प्रणम्य च पुनः पुनः ॥
 पुरोहिताय पुनः कृत्वा कृत्वा वै करसम्पुटम् ।
 यूयस्वै ब्राह्मणा धान्ना मैत्रलेचानुष्टङ्गता ॥
 सौमुख्येनेह भवतां भवेत्पूतो नरः स्वयम् ।
 भवतां प्रीतियोगेन स्वयं प्रीतः पितामहः ॥

तुला पुरुषमधिकृत्योक्तं ।

लिङ्गपुराणे ।

शतनिष्काधिकं श्रेष्ठं तदर्द्धं मध्यमं स्मृतम् ।
 तस्याप्यर्द्धं कनिष्ठं स्यात्त्रिविधं तत्र कल्पितम् ॥
 वस्त्रयुग्ममयोष्णीषं कुण्डलं कण्ठभूषणम् ।
 अङ्गुलीभूषणञ्चैव मणिवन्धस्य भूषणम् ॥

एतानि चैव सर्वाणि प्रारम्भे सर्वकर्मणि ।
 पुरोहिताय दत्त्वाथ ऋत्विग्भ्यः सम्प्रदापयेत् ॥
 पूर्वोक्तं भूषणं सर्वं सोष्णीषं वस्त्रसंयुतम् ।
 दद्यादेतत् प्रयोक्तृभ्य आच्छादनपटं वुधः ॥

अन्यांश्चतुर्विंश ऋत्विजः ।

कृत्वेतिवचनात्पञ्चविंशतिर्ब्राह्मणा निमन्त्रणीयाः । ते च
 प्रतिष्ठामधिकृत्य मत्स्यपुराणे भेदेनोक्ताः ।

शुभास्तत्राष्ट होतारो द्वारपालास्तथाष्ट वै ।
 अष्टौ तु जापकाः कार्य्याः ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
 सर्वे लक्षणसम्पन्ना * मन्त्रवन्तो जितेन्द्रियाः ।
 कुल,शील समायुक्ताः जापकाःस्युर्हिजोत्तमाः ॥
 हेमालङ्कारिणः कार्य्याः पञ्चविंशतिर्ऋत्विजः ।
 दीक्षयेच्च समं सर्वानाचार्य्यो द्विगुणं लभेदिति ॥

निष्कादीनारभ्य शतं पञ्चविंशतिर्वा वस्त्रालङ्कारमूच्यम् ।
 एतत् प्रयोक्तृभ्यो वरणवाक्यम्, ॐ अद्य अमुकयज्ञेनाहं यज्ये
 यदङ्गभूतममुककर्मार्थममुकगोत्रममुकशर्माणममुकवेदाध्यायिन-
 ममुकं, त्वामहं हृणीमि, वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम् ।

कर्मभेदश्चोक्ती मत्स्यपुराणे ।

गन्धपुष्परलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः ।
 पठध्वमिति तान् ब्रूयादाचार्य्यं त्वभिपूजयेत् ॥

* लक्षणसम्पन्ना इति कश्चित् पाठः ।

यजध्वमिति तान् ब्रूयाद्वोटकान् पुर एव तु ।

उत्कृष्टमन्त्रजाप्येन तिष्ठध्वमिति जापकानिति ॥

प्रारम्भे सर्वकर्मणीति लिङ्गपुराणे वचनादस्य सम्ब
व्रतादीनां ऋत्विक्-साध्यधर्मसाधारणम् ।

अथ मधुपर्कः ।

आह जावालः ।

ब्राह्मणमृत्विजं चैव श्रोत्रियं गृहमागतम् ।

अर्चयेन्मधुपर्केण स्नातकं प्रियमेव च ॥

विश्वामित्रः ।

सम्पूज्य मधुपर्केण ऋत्विजः कर्म कारयेत् ।

अपूज्य कारयन् कर्म किल्विधेनैव युज्यते ॥

अथ होमविधिः ।

देवीपुराणे ।

परिसमुह्यो पलिप्योल्लिख्योद्धृत्याग्निमुपसमाधाय दक्षिणतो
ब्रह्मासनमास्तीर्य प्रणीय परिस्तीर्यार्थवदासाय पवित्रे कृत्वा-
प्रोक्षणीश्च संस्तृत्यार्थवत् प्रोक्षणीनिरूप्याज्जापधिश्रित्यपर्याग्निं
कुर्यात् सुवं प्रतप्य दर्भैश्च संमृज्याभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्याभ्युक्ष्यदध्या-
दाज्य मुदास्योत्थाप्य उत्पूयावेक्ष्य प्रोक्षणीश्च पूर्ववदुपयमन्
कुशानादाय समिधीप्याधाय पर्युक्ष्य जुहुयात् । एष एव विधि-
र्यत्र क्वचिज्जोमतः, परिसमूहनं मानस्तीकेत्युपलेपनम् ।

त्वां वृतेच्छिद्रमिति उन्निव्य, व्रज ङ्च्छेत्युद्धृत्य देवस्यत्वित्य-
भ्युक्ष्य अग्निमूर्ध्वेति अग्निमुपसमाधाय सभिधाग्निं देवस्यत्वेति
समिधमादध्यात्, अपि गृह्णामीत्यग्नेरभ्युक्षणं कृत्वाहिरण्य गर्भं
दर्क्षिणतो ब्रह्मा आपोहिष्टेति उत्तरतः प्रणीता कयानयित्र इति
प्रणीताप्रस्तारणम् । पवित्रेस्थो वैष्णव्यौ सवित्रे हेष्टृनित्याज्य
निरूपणं । ज्ञातारमिति सूचम् प्रतप्य अनिशितोसि स पत्रक्षि-
दिति सम्मार्जनं । प्रत्युष्टरक्षः इति प्रतपनं । सवितुर्वः प्रसव
उत्पन्नामीति पुनः प्रतपनं । तदेवाग्निरित्युत्पन्नं । धूसरोमीति
पर्युक्षणम् । प्रजापतये स्वाहा मूलहोमाहुतयः एवं वैदिकीऽग्निः
संस्कृतो भवति ।

एवं लक्षणसंयुक्तं सर्वयज्ञेषु याज्ञिकम् ।

विधानं विहितं तत्र ब्रह्मणा मिततेजसा ॥

अन्यथा ये प्रकुर्वन्ति सूत्रमाश्रित्य केवलम् ।

निराशास्तत्र गच्छन्ति सर्वे देवा न संशयः ॥

अथातः परिस्तरणदेवताः कथ्यन्ते ।

परिसमूहने करपयः, उपलेपने विश्वेदेवाः, उल्लेखने मित्रा-
वरुणौ, उद्धरणे पृथिवी, अभ्युक्षणे गन्धर्वाः, अग्न्यासादने सर्वः,
दक्षिणासादने ब्रह्मा, उत्तरतः प्रणीतायां सागरः, अर्थावसादने
शतक्रतुः, पवित्रबन्धने पितरः, प्रोक्षणीसंस्कारे मातरः, जुहु
सूक्सुवे* तथा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः, आज्यतापने वसवः,

अधिश्रयणे वैवस्वतः, पर्यग्निकरणे मरुतः, उदासने स्कन्दः,
उत्पवने प्रत्युत्पवने च चन्द्रादित्यो, आज्यावेक्षणे दिशः सर्वाः
पवित्राधाने, प्रणीतायामुमा देवी, इध्मे लक्ष्मीः, विश्वस्य भूतानि ।

पूर्वाक्तानां तु वङ्गीनामेकमादाय पावकम् ।
होमकर्म्मप्रकर्त्तव्यं विधिं ज्ञात्वा महा मुने ॥
एता वै देवताः प्रोक्ता ब्राह्मणानां हिताय वै ।
यज्ञेषु पशुबन्धेषु तथा सर्वक्रियासु च ॥

ब्रह्मोवाच ।

वङ्गे विधानं परमं सर्वकर्म्मसुखावहम् ।
कथयामि नृपञ्चेष्ट नामभेदक्रियादिभिः ॥
अग्नेः परिग्रहः कार्यः सर्वशास्त्रार्थवेदकैः ।
वामदक्षिणसिद्धान्ते खगट्पारगैस्तथा ॥
कार्यः परिग्रहो वङ्गेः सर्वसम्पत्तिवेदिभिः ।
अन्यथा अन्तरायास्ते भवन्ति धनआयुषोः ॥
नित्यव्याधिरधन्यो वा सर्वलोकतिरस्कृतः ।
अविदित्वा यथावच्च तज्ज्ञः सर्वसुखायते ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन अग्न्याधये क्रिया मता ।
कुण्डाष्टकं समाख्यातं त्रिभेदन्तु मया तव ॥
बहुविधिविधानन्तु एकस्मैवोपचारतः ।
स्त्री-वाल-शूद्रैस्तु होतव्यं होतव्यं प्रत्ययं यथा ॥
सभ्ये महानसे वापि न कुण्डे च कदाचन ।
संस्कृतैर्नामभेदैस्तु रक्षयित्वा हुताशनम् ॥

महाविद्यार्थकुशलैर्होतव्यं कर्मकांचिभिः ।
 श्रूयतेच पुरा वक्ष्ये अविदित्वा च तत् सुत ॥
 संस्कृतबहुमानस्तु राज्यभ्रंशमवाप्नुयात् ।
 तथा वारणस्योता च चिराच्छ्रुत्युमवासवान् ॥
 तस्मादस्थिरवक्त्रो तु न होतव्यमवेदिना ।
 वेदनं ते प्रवक्ष्यामि येन सिद्धिः प्रजायते ॥
 चतुष्कोणोत्थकुण्डे च मण्डले मधुसूदन ।
 धनुषाकृतिके रुद्रः सर्वदेवनमस्कृतः ॥
 चतुरस्रे भवेदग्निर्मण्डले तु हुताशनः ।
 अर्धचन्द्रेऽनलोद्गग्निरग्निरिव प्रतिष्ठितः ॥
 द्विजानां देवताः सप्त आचार्यो योगदैवतः ।
 उदको वरुणो देवो दर्भेषु च महोरगाः ॥
 सुवायान्तु महादेवी स्तुचो देवस्त्रिलोचनः ।
 तत्संयोगे परः सर्वः सर्वदेवनमस्कृतः ॥
 प्रणीता पृथिवी ज्ञेया स्वाधिकारे महामखाः ।
 पुष्पेषु कृतवो विद्धि पात्रेषु च महोदधिः ॥
 वेदीमध्ये तु मायत्री सामस्कृत्यक्षणे स्थितः ।
 इन्धने मणिभद्रस्तु शिखावज्रधरस्तथा ॥
 होतारस्तु विजानीयात् चमसादिषु पर्वतान् ।
 जप्त्वा देवता रुद्रस्तालहन्ते च वायवः ॥
 मन्त्रेषु चरणे सर्वे भस्मभूयोपि शङ्कर ।
 लोकपालस्तु कीर्णेषु ओङ्कारे सर्वदेवताः ॥
 मातरो होमभागे तु पुतनादिस्फुलिङ्गकाः ।

आदित्योऽधिष्ठितस्तेजो लये देवः परः शिवः ।
 प्रातर्होमस्तु देवानां प्रहरार्धेन भूतिदः ॥
 मध्याह्ने तु मनुष्याणां भोज्यहेतोस्त्रियामिकः ।
 अपराह्णे पितॄणाञ्च सन्ध्यायाञ्चाङ्गभौतिका ॥
 रात्रौ पापविनाशार्थं दिवासिद्धिप्रसाधने ।
 प्रहरार्धे तु होतव्यमर्चरात्रे तथागुदम् ॥
 प्रत्यूषे पुत्रदम्बत्स गुदाय सर्वकामिकम् ।
 क्षणादौ सर्वकार्येषु सर्वप्राप्तिप्रदायकम् ॥
 क्षणादिदेवता देया प्रथमात्रावराहुतिः ।
 अन्यथा विफलं विप्र भवते हवनन्तदा ॥
 वार्च्यमृषमयतां प्रीत्यै गौर्यै होमो नृपुङ्गव ।
 दशधा पुण्यवृद्धिश्च हवनस्नानभोजनैः ॥
 देवाकैः शूलपद्माङ्कैः शङ्खचक्रशुभाननैः ।
 घृतक्षीररसादीनि गृह्णीयात्तानि बुद्धिमान् ॥
 देव्याः स्थापनयञ्जीयो वसोद्धारैः प्रभाषितैः ।
 द्रव्यैर्होमः प्रकर्त्तव्यो अन्यथा ह्यविधानतः ॥
 आत्मवेलासु ते तृप्तिं पुष्टं यच्छन्ति देवताः ।
 वेलामन्त्रगणानाञ्च अस्तिदैवतगे फलं ॥
 एतत्ते कथितं वत्स सर्वलोकसुखावहम् ।
 होता चेन्नन्त्रहीनस्तु अशुचिर्भवने सदा ॥
 तस्मात्तु संस्कृते वक्त्रौ त्वहोतव्यमवैदिकैः ।
 मन्त्राकदकहोतारो ह्यध्यायजन्ति देवताः ॥
 अवैदिकास्तु होतारो नैव प्रीणन्ति वै सुरान् ।

होमात्सर्व्वफलावाप्तिः सर्व्वेषामपि जायते ॥
 तस्मात् मन्त्रविधानेन प्रातरेव शुभप्रदः ।
 पूर्व्वेग्निर्देवता विष्णुर्दक्षिणेन हरः स्मृतः ॥
 पश्चिमेन स्थितो ब्रह्मा एता वै अग्निदेवताः ।
 रुद्रन्तेजसे जानीयात् जलार्थावापि चर्चिका ॥
 क्रियायुगे तु विप्राणां लक्ष्मीस्तत्राधिदेवता ।
 एवं प्रतिष्ठिते होमे अग्नयश्च त्रयस्तथा ॥
 त्रयोदेवाः* स्त्रयः कालास्त्रिरग्नि स्त्रिगुणस्थिताः ।
 गार्हपत्यो दक्षिणाग्नि राहवनीयश्च ते त्रयः ॥
 एकस्यैव समुत्पन्नी बहुभेदा द्विजोत्तम ।
 शाखाश्चतस्रः श्रीपर्णशुचिवैकङ्कती तथा ॥
 खादिराशनविल्वाद्यैस्तु चोहस्तादिदीर्घतः ।
 अङ्गुष्ठपरिणाहाढाङ्गुण्डं कुम्भकभूषितम् ॥
 पुष्करं पुष्करौ द्वौ तु मध्यरेखास्थितौ किल ।
 स्तुक्तशार्ङ्गक्रिया कार्या दण्डवत्त सुशोभनम् ॥
 षडङ्गुल परीणाहं भूमियन्त्रविनिर्मितम् ।
 द्व्यङ्गुलं मूलदेशे तु कुम्भपुष्कर मूलगम् ॥
 गुढिकान्तद्विजानीयात् त्रिभागेन तु पुष्करम् ।
 वेदी सप्ताङ्गुला कार्या पञ्चवर्णं प्रकल्पयेत् ॥
 त्रिनिखातं समं कार्य्यं अथं कुशात् षडङ्गुलम् ।
 गोकर्णाकृतिशीभाढ्यं कनिष्ठाङ्गुलिरभ्युगम् ॥

घृतनिःक्रमणं कार्यं यवत्रयसुरेषितं ।
 एवं सुवं सुचं कृत्वा ताभ्यां होमः सुखावहः ॥
 शमीगर्भीऽरणी कार्या देव्याहस्तप्रमाणतः ।
 वितस्तिपाणिनाहाट्या मध्यं वै षोडशाङ्गुलम् ॥
 वृत्तङ्गरदयोपेतं दशाङ्गुलसुवृत्तिदम् ।
 आपोडं सुसमं कार्यं मध्यमायसवेधनम् ॥
 घटिकाङ्गुरयागार्थं वालरज्जा प्रमा शमा ।
 सुदृढां वक्त्रिमन्त्रेण पूजयित्वा तु पातयेत् ॥
 अभावे सूर्यकान्तैर्वा तदभावे करीषजा ।
 सामान्यायतनागारे आनयेत्ताम्रभाजने ॥
 शरावे मृगमये पात्रे कुण्डे पूजान्विते न्यसेत् ।
 अग्निचक्रं विधाने तु सर्वकर्मणि कारयेत् ॥
 हेमराजतताम्राणि काष्ठ, शैल, मृदोपि वा ।
 रत्नादीनि च पात्राणि शुभवेदाङ्कितानि च ॥
 अर्घ, नैवेद्यपूजार्थं बलिदानञ्च कल्पयेत् ।
 पश्चादेव विधानेन होमं कुर्याद्यथाविधि ॥

मरीचिः ।

प्रागयाः समिधो ग्राह्याः अखर्वाणीह्यपाटिताः ।
 काम्येषु वश्यकर्मादौ विपरीता जिघांसतः ॥
 विभीर्षा विदला द्रूखा वक्रा बहुशिरः कृशाः ।
 दीर्घाः स्थूला घुणैर्जुष्टाः कर्मसिद्धिविनाशकाः ॥

समिदित्यनुवृत्तौ ब्रह्मपुराणे ।

शमी, पलाश, न्यग्रोध, म्लच्छ, वैकट्यतोन्नवाः ।
 अश्वत्थो, दुष्मरी, विष्वः चन्दनः सरलस्तथा ।
 शालश्च देवदारुश्च खदिरश्चेति यात्रिकाः ॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

नाहु, ष्ठादधिका कार्या समित्स्थूलतया क्वचित् ।
 नविमुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥
 प्रादेशान्नाधिका न्यूना न तथा स्यात् द्विशाखिका ।
 न सपर्णा समित् कार्या हीमकर्णसु जानता ॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

पाण्याहुतिर्द्वादशपर्व्वपूरिका ।

स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥

योनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
 मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्चैव जायते ॥
 तस्मात् समिधे होतव्यं न समिधे कथञ्चन ।
 आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकीं तथा ॥
 जुहुवांश्च हुते चैव पाणिशूर्पसुवादिभिः ।
 अथ वक्ष्यमाणेषु तिथ्यादिव्रतेषु देवतामूर्त्तीनां पूज्यत्वात्
 देवतामूर्त्तयश्चन्ते ।

विशुधन्मोत्तरे ।

विनायकस्तु, कर्त्तव्यो गजवत्तसुर्भुजः ।

स्थलकञ्चाक्षमाला च तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥
 पात्रञ्चोदकपूर्णञ्च परशुसैव वामतः ।
 दन्तशास्त्रं न कर्त्तव्यं वामे रिपुनिघ्नदेन ॥
 पादपीठकृतः पाद एक आसनगो भवेत् ।
 पूर्णे चोदकपात्रे च कराग्रन्तस्य कारयेत् ॥
 लम्बोदर स्तथाकार्यं स्तञ्च कर्णस्य यादव
 व्याघ्रचर्माम्बरधरः सर्पयज्ञोपवीतवान् ॥

स्थलकं, गजदन्ताकारं ।

गणेशस्य ।

देवी सरस्वती कार्या सर्वाभरणभूषिता ।
 चतुर्भुजा सा कर्त्तव्या तथैव च समुत्थिता ॥

समुत्थिता, ऊर्द्धा ।

पुस्तकञ्चाक्षमाला च तस्या दक्षिणहस्तयोः ।
 वामयोश्च तथा कार्या वैष्णवी च कमण्डलुः ॥

वैष्णवी, वीणा ।

समपाद प्रतिष्ठा च कार्या सौम्यमुखी तथा ।

सरस्वती ।

हरेः समीपे कर्त्तव्या लक्ष्मीस्तु द्विभुजा नृप ।
 दिव्यरूपाम्बरधरा सर्वाभरणभूषिता ॥

गौरी शक्ताम्बरा देवी रूपेणाप्रतिमा भुवि* ।
 पृथक् चतुर्भुजा कार्या देवी सिंहासना शुभा ॥
 सिंहासनस्था कर्त्तव्यं कमलञ्चारुकर्णिकम् ।
 अष्टपत्रं महाभाग कर्णिकायान्तु सा स्थिता ॥
 विनायकवदासीना देवी कार्या महाभुजा ।
 बृहन्नल-हरे कार्यं तस्याश्च कमलं शुभम् ॥
 दक्षिणे यादवयेष्ठ केयूरं प्रान्तसंस्थितम् ।
 वामेऽमृतघटः कार्यस्तथा राजन् मनोहरः ॥
 तस्याश्च द्वौ करौ कार्यौ विल्वगङ्गाधरौ द्विज ।
 आवर्जितघटं कार्यं तत् पृष्ठेकुञ्जरद्वयं ॥
 देव्याश्च मस्तके पद्मं तथा कार्यं मनोहरम् ।

लक्ष्मीः ।

पद्मसङ्ग्रहे ।

पद्मस्था पद्महस्ता च गजोक्षितघटप्लुता ।
 श्रीः पद्ममालिनी चैवकालिकाकृतिरेव च ॥

श्रीः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रे ।

क्षेत्रे कोला पुरादन्ये महालक्ष्मीर्यदीच्यते ।
 लक्ष्मीवत् सा तदा कार्या रूपाभरणभूषिता ॥
 दक्षिणाधः करे पात्रमूर्ध्वं कीमोदकी ततः ।

* दिवीति कश्चित् पाठः ।

वामोर्ध्वं खेटकं धत्ते श्रीफलान्तदधः करे ॥

विभ्रती मस्तके लिङ्गं पूजनीया विभूतये ।

महालक्ष्मीः ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

अष्टादश भुजा कार्या भद्रकाली मनोहरा ।

आलीढस्त्रासनस्था च चतुःसिंहे रथे स्थिता ॥

अक्षमाला त्रिशूलश्च खड्गश्चन्द्रश्च यादव ।

वाणचापे च कर्तव्ये शङ्खपद्मौ तथैव च ॥

स्रक् स्रुवौ च तथा कार्या तथोदककमण्डलू ।

दण्डशक्ती च कर्तव्ये कृष्णाजिन-हुताशनौ ॥

हस्तानां भद्रकाल्यास्तु भवेत् कान्तिकरः करः ।

एकैव महाभाग रत्नपात्रधरो भवेत् ॥

भद्रकाली ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

निगद्यते ह्यथो चण्डी हेमाभा सा सुरुपिणी ।

त्रिनेत्रा यौवनस्था च क्रुद्धा चोर्ध्वस्थिता मता ॥

कृशमध्या विशालाक्षी चारुपीनपयोधरा ।

एकवक्त्रा तु सुग्रीवा बाहुविंशतिसंयुता ॥

शूलासि शङ्खचक्राणि बाण शक्तिपवीनपि* ।

अभयखण्डमरुच्चैव कृत्रिकां दक्षिणे करे ॥

ऊर्ध्वादि क्रमयोगेन विभ्रती सा सदा शुभा ।

नागपाशन्तथा खेटं कुठाराङ्कुशकामुकम् ॥
 घण्टा, ध्वज, गदा, दर्श, मुद्गरं वाम एव च ।
 तदधोमहिषश्चिन्मूर्द्धा पतितमस्तकः ॥
 शस्त्रोद्यतकरस्तब्धः तदग्रीवासम्भवः पुमान् ।
 शूलभिन्नो वमद्रक्तोरक्त भ्रूमूर्धजेक्षणः ॥
 सिंहेन खाद्यमानश्च पाशबद्धो गले भृशम्
 याम्याङ्गुलान्तसिंहाच्च सव्याङ्गुलालोढगासुर ॥
 चण्डोचोद्यतशस्त्रेयश्चाशेषरिपुनाशिनी ।

पवि, र्व्वं ।

असुरे, महिषे ।

चण्डिका ।

शक्तिं वाणं तथा शूलं खड्गचक्रञ्च दक्षिणे ।
 चन्द्रबिम्बमधो वामे खेटमूर्ध्वं कपालकम् ॥
 शूलं चक्रञ्च* विभ्राणा सिंहारूढा च दिग्भुजा ।
 एषा देवी समुद्दिष्टा दुर्गा दुर्गापहारिणी ॥

दिग्भुजा, दशभुजा ॥

दुर्गा । नन्दा भगवती देवी भारद्वाजाभिनन्दजा ।
 वर-पाशा-ङ्कुशा-जानि विभ्रती च चतुर्भुजा ॥

गौरवर्णा गजस्था* वा स्रग्-खेट-वराभया ।
 नन्दा । अम्बा कुमुदवर्णाभा पाशाञ्जाभीतिपात्रिणी ॥
 अम्बा । चतुर्वाहुः प्रकर्त्तव्या सिंहस्था सर्व्वमङ्गला ।
 अत्र सूत्रं कजं दत्ते शूलकुण्डोधरोत्तरे ॥
 सर्व्वमङ्गला ।

एकवीणा जया कर्णपूरा नग्ना खरस्थिता ।
 वङ्गोत्था कर्णिकाकर्णी तैलाभ्यक्तशरीरिणी ॥
 वामपादे लसन्नोदकत्यकण्टकभूषणा ।
 वर्द्धयम्बूजकृष्ठा कालरात्रिर्भयङ्करी ॥
 काल रात्रिः ।

शङ्खमूर्धकरादर्शं विभ्रती वामपार्श्वतः ।
 याम्ये फलाञ्जनीहस्ता ललितोर्वा सुभूषणा ॥
 ललिता ।

तुङ्गनासा च लम्बोष्ठी लम्बमानस्तनोदरी ।
 आलोहिता स्मृता श्लेषा ज्येष्ठा लक्ष्मीरिति श्रिये ॥
 उत्पलाभयहस्त्यं द्विभुजा वीरवन्दिता† ।
 ज्येष्ठा । रक्तज्येष्ठा च नीला च भूतलन्वितपादिका ॥
 भूतलं स्पृशते दोर्भ्यां द्विभुजा वीरवन्दिता ।
 नीलज्येष्ठा ।

गौरी कुमारिका रूपा ध्यायमाना महेश्वरैः ।

° कजस्येति कश्चित् पाठः ।

† खेयसेसदेति कश्चित् पाठः ।

वरदाभयहस्ता सा द्विभुजा त्रयसे सदा ॥
 अक्षसूत्रा भये पद्मं तस्याधश्च कमण्डलुः ।
 गौर्या मूर्त्तिश्चतुर्बाहुः कर्त्तव्या कमलासना ॥
 गौरी । श्यामवर्णा विशालाक्षी चौरारुणनिभानना* ।
 द्विभुजा विभ्रती लिङ्गं चर्म शस्त्रन्तु दक्षिणे ॥
 सिंहासनोपविष्टेयं मुक्ताभरणमूर्ध्वजा ।
 भूत प्रेत, पिशाचाद्यैः सेविता तु विशेषतः ॥
 इन्द्ररक्षैश्च गन्धर्वैः सिद्धविद्याधरादिभिः ।
 अश्वत्थस्याप्यधो देवी भूतमातेति विश्रुता ॥

भूतमाता ।

सुरभिर्गोमुखा देवी† सुरूपा‡ सर्वभूषणा ।
 घासमुष्टिं तथा कुण्डीं विम्राणा भूतिपुष्टिदा ॥

सुरभिः ।

निद्रा तु शयनारूढा सुसौम्या मुकुलेक्षणा ।
 पानपात्रधरा चैयं द्विभुजा परिकीर्त्तिता ॥

योगनिद्रा ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि मातृरूपाणि ते जय ।
 तत्र ब्राह्मी चतुर्वक्त्रा षड्भुजा हंससंस्थिता ॥
 पिङ्गला भूषणीपेता मृगचर्मोत्तरीयका ।

* निभां शक्तेति क्वचित् पाठः ।

† गौरीति क्वचित् पाठः ।

‡ स्त्रीरूपेति क्वचित् पाठः ।

वरं सूत्रं सुवंधत्ते दक्षवाहुत्रये क्रमात् ॥
 वामे तु पुस्तकं कुण्डीं विभ्रती चाभयप्रदा ।
 माहेश्वरी वृषारूढा पञ्चवक्त्रा त्रिलोचना ॥
 शुक्लेन्दुभृज्जटाजूटा शुक्ला सर्वसुखप्रदा ।
 षट् भुजा वरदा दत्ते सूत्रं डमरुकं तथा ॥
 शूल-घण्टा-भयं वामे सैव धत्ते महा भुजा ।
 कौमारी रक्तवर्णा स्यात् षड्वक्त्रा सार्कलोचना ॥
 रविवाहुर्मयूरस्था वरदा शक्तिधारिणी ।
 पताकां विभ्रती दण्डच्छापम्बाणं च दक्षिणे ॥
 वामे चापमथो घण्टां कमलं कुक्कुटं त्वधः ।
 परशुं विभ्रती तीक्ष्णं तदधस्त्वभयान्विता ॥
 वैष्णवी तार्क्ष्यगा श्यामा षड्भुजा वनमालिनी ।
 वरदा गदिनी दत्ते विभ्रती चाम्बुजस्रजम् ॥
 शङ्खचक्राभया वामे साचेयं विलसद्भुजा ।
 कृष्णवर्णा तु वाराही शूकरास्या महोदरी ॥
 वरदा दण्डिनी खड्गं विभ्रती दक्षिणे सदा ।
 खेटपाशाभया वामे सैव चापि लसद्भुजा ॥
 ऐन्द्री सहस्रदृक् सौम्या हेमाभा गजसंस्थिता ।
 वरदा सूत्रिणी वज्रं विभ्रत्यूर्ध्वन्तु दक्षिणे ॥
 वामे तु कलशं पात्रं त्वभयं तदधः करे ।
 चामुण्डा प्रेतगा रक्ता विक्रतास्याहिभूषणा ॥
 दंष्ट्राया चीणदेहा च गर्ताची भीमरूपिणी ।
 दिग्वाहुः चामकुचिश्च मुशलं कवचं शरम् ॥

अङ्गुशं विभ्रती खड्गं दक्षिणेत्यथ वामतः ।
 खेटं पाशमनुर्दण्डं कुठारं चेति विभ्रती ॥
 चण्डीका श्वेतवर्णा स्यात् शिवारूढा* च षड्भुजा ।
 जटिला वर्तुलक्ष्मा च वरदा मूलधारिणी ॥
 कर्णिकां विभ्रती दक्षे पानपात्राभयान्यतः ॥
 इत्येवं मातरः प्रोक्ता रूपभेदव्यवस्थया ।

इति ब्राह्मणादिमातरूपं ।

गौर्यादि मातरस्तु भविष्यत् पुराणे निरूपिताः ।
 गौरी पद्मा-शची-मेधा सावित्री विजया जया ।
 देवमाता स्वधा स्वाहा तथान्या लोकमातृकाः ॥
 धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।
 पूज्या शिवेऽथवाच्चायां वरदा भयपाणयः ॥

नान्दीमुखमातरः ॥

नवपद्मान्विते स्थाने पूज्या दुर्गास्त्रमूर्त्तिः ।
 आदौ मध्ये तथेन्द्रादौ † नवतत्वाक्षरैः क्रमात् ॥
 अष्टादश भुजैका तु पीनवक्षीरुहोरुका ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्ता सर्वसिद्धिप्रदायिनी ॥
 मूर्ध्जं ‡ खेटकं घण्डां आदर्शं तर्जनीधनुः ।
 ध्वजं डमरुकं पाशं विभ्रती वामपाणिभिः ॥
 शक्ति, मुद्गर-शूलानि वज्रं शङ्खमथाङ्गुशम् ।

* शिवारूपेति कचित् पाठः ।

† इत्याद्याविति कचित् पाठः ।

‡ पूर्वजसिति कचित् पाठः ।

शलाकां मार्गणं चक्रं दधाना दक्षिणैः करैः ॥
जयमिच्छद्विरित्येताः पूजनीया महात्मभिः ।
शेषाः षोडशहस्ताश्च शलाका मार्गणं विना ॥
रुद्रचण्डा* प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ।
चण्डा चण्डवतीचैव चण्डरूपातिचण्डिका ॥
नवमी चोग्रदण्डा च मध्यस्था वज्रिसन्निभा ।
रोचना वारुणा कृष्णा नीला शुक्ला च धूम्रिका ॥
पीता च पाण्डुरा त्रिधा आनीदस्ता हरिस्थिता ।
महिषस्था सशस्त्रीका दैत्यमूर्धजमुष्टिका ॥
पद्माक्षती रथस्थाप्या इत्युक्तं स्कन्दयामले ।

इति नवदुर्गायाः ।

वृत्तस्था† जटिला चाक्षा‡ वज्रिज्वालासमप्रभा ।
कपालाभयहस्तीया वामा वामफलप्रदा ॥
द्विबाहुरेकवक्त्रैषा विधातव्या विपश्चिता ।

वामा । पाटलाभा भवेदष्टाकपालवरधारिणी ॥

उग्रा महाबला भूत्यै शत्रुघ्नी शेषपूर्वजा ।

ज्येष्ठा । रक्तवस्ता तथा रौद्री कपालचमरीकरा ॥

शेषपूर्वा तु विज्ञेया कृष्णवक्त्रा सुभीषणा ।

रौद्री । घनश्यामा ततः काली ताम्ररक्तनिभानना ॥

कपाल कर्णिका हस्ता विज्ञेया भयनाशिनी ।

* उग्रचण्डेति क्वचित् पाठः ।

† व्रतस्थेति क्वचित्पाठः ।

‡ प्रोक्तेति क्वचित् पाठः ।

काली । नीलशुभ्रा महादेवी विकर्णी कलपूर्विका ।

कपालशक्तिहस्तेयं भयहृच्च सुभप्रदा ॥

कलविकर्णी ।

वभ्रुवर्णा विमालाक्षी कपालजपमालिका ।

विभ्राणा शान्तिदा भूत्यै बलपूर्णा विकर्णिका ।

बलविकर्णिका ।

ताम्राभा श्वेतवर्णा स्यात् बलप्रमथनी शुभा ।

कपालपाशिनी चेयं सर्वशत्रुक्षयहारी ॥

बल प्रमथनी ।

जया कुसुमवर्णाभा दंष्ट्रिणी च महोदरी ।

कपालवज्रिणी भूतदमनी सर्वपूर्विका ॥

सर्वभूतदमनी ।

नीलताम्राक्षणाभासा पृथुवक्त्रा मनोन्मनी ।

कपालखड्गिनी भूत्यै शत्रूणां भयवर्धनी ॥

मनोन्मनी ।

विश्वकर्माशास्त्रात् ।

अक्षसूत्रञ्च कुण्डीं च हृदयाग्रे पुटाञ्जलिं ।

पञ्चाग्निकुण्डमध्यस्था कृष्णान्तामनुधारयेत् ॥

कृष्णा । अक्षसूत्रञ्च कमलं दर्पणञ्च कमण्डलुं ।

उमा विभक्तिं हस्ते तु पूजिता त्रिदशैरपि ॥

उमा । अक्षसूत्रं शिवं देवगणाध्यक्षं कमण्डलुं ।

अग्निकुण्डद्वयं पार्श्वे पार्वती पर्वतीद्वया ॥

पार्वती ।

मार्कण्डेय पुराणे ।

सा भिन्नाञ्जनसङ्काशा दंष्ट्राङ्कितवरानना ।
विशाललोचना नारी बभूव तनुमध्यमा ॥
खड्ग, पात्र-शिरः खेटैरलङ्कृत्य चतुर्भुजा ।
कबन्धहारशिरसा विभ्राणां हि शिरःस्रजम् ॥

महाकाली ।

सैव शिवरात्रिः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

लम्बोदरी तु कर्त्तव्या रक्ताम्बरपयोधरा ।
शूलहस्ता महाभागा भुजप्रहरणा तथा ॥
कार्पासकलुषा देवी वारुणी चातिसुन्दरी ।
वृहन्नखा च कर्त्तव्या बहुबाहुस्तथैव च ॥
चामुण्डा कथिता चैव सर्वसत्त्ववशङ्करी ।

वारुणीचामुण्डा ।

तथैवाकर्त्तुमुखी शुष्का शुष्ककाया विशेषतः ।
बहुबाहुयुता देवी भुजगैः परिवेष्टिता ॥
कपालमालिनी भीमा तथा खट्वाङ्गधारिणी ।

शिवदूतो तु कर्त्तव्या शृगालवदना शुभा ।
 आलीढासनसंस्थाना तथा राजंश्चतुर्भुजा ।
 असृक्पात्रधरा देवी खड्गशूलधरा तथा ॥
 चतुर्थस्तु करस्तस्या स्तथाकार्यस्तु मामिषः ॥

शिवदूतो मत्स्यपुराण ।

कात्यायन्याः प्रवक्ष्यामि रूपं दशभुजं तथा ।
 त्रयाणामपि देवानामनुकारानुकारिणीं ॥
 जटाजूटसमायुक्ता मण्डन्दुकतलक्षणां* ।
 लोचनत्रयसंयुक्तां पूर्णन्दुसदृशाननां ॥
 अतसीपुष्पसङ्काशां सुप्रतिष्ठां सुलोचनां ।
 नवयौवनसम्पन्नां सर्वाभरणभूषिताम् ॥
 सुचारुदर्शनां,† तद्वत्पीनोन्नतपयोधराम् ।
 त्रिभागस्थानसंस्थानां महिषासुरमर्दिनीं ॥
 त्रिशूलं दक्षिणे दध्यात् खड्गञ्चक्रं तथैव च ।
 तीक्ष्णस्वाणं तथा शक्तिर्वामतो विनिबोधत ॥
 खेटकं पूर्णपात्रञ्च पाशमङ्कुशमेव च ।
 घण्टाञ्च परशुञ्चापि चामरं सन्निवेगयेत् ॥
 अधस्ताम्नहिषं विन्द्याद्विशिरस्कं प्रदर्शयेत् ।
 गिर्य्छेदोद्भवं तद्वद्दानवं खड्गपाणिनम् ॥
 हृदिशूलेन निर्भिन्नं तिर्यग्वृत्तिं विभूषणम् ‡ ।

* छतशेखरामिति क्वचित् पाठः ।

† सुचारुदर्शनमिति क्वचित् पाठः ।

‡ निर्य्यदन्तविभूषितमिति क्वचित् पाठः ।

रक्तरक्तीकृताङ्गश्च रक्तविस्तारितेक्षणम् ॥
वेष्टितं नागपाशेन भृकुटीभीषणाननम् ।
वमदुधिरवक्त्रश्च देव्याः सिंहं प्रदर्शयेत् ॥

इति कात्यायन्याः ।

मयदीपिकायां ।

सिंहारूढाश्विका त्राक्षा भूषिता दर्पणोदहा ।
वामभुजे दर्पणोदहा दक्षिण वरयुक्ता । यदुक्तम् ।
निशा युद्धे करे प्रोक्तोवरः साधारणः सदा ॥

अभयञ्चेति ।

खड्गः खेटधरा हाभ्यां कर्त्तव्या च चतुर्भुजा ।

अश्विकायाः ।

लक्षणसमुच्चये ।

दशबाहुस्तिनेत्रा च शस्त्र-शक्त्य-सि-डामरम् ।
विभ्रती दक्षिणे हस्ते वामे घण्टाश्च खेटकम् ।
खट्वाङ्गश्च त्रिशूलश्च देवी योगेश्वरी मता ॥

योगेश्वर्याः ।

एवंरूपा भवेदन्या पाशाङ्गु शयुतारुणा ।
भैरव्याख्या यदीष्टा तु भुजैर्द्वादशभिर्युता ॥

भैरव्याः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

कमण्डल्वचसूत्रे च विभ्रती वज्रमङ्कुशम् ।
गजासनस्थिता रश्मा सुरूपा सर्वकामदा ॥

रश्मायाः ।

देवीपुराणे ।

शिवा वृषासना कार्या विनेता वरपाणिका ।
उमरुरगधारी च त्रिशूलाऽभयदायिका ॥

शिवायाः ।

सुमध्याङ्कारयेत् कीर्त्तिं नीलोत्पलव्यवस्थिताम् ।
सर्वाभरणभूषाङ्गीं कलशोत्पलधारिणी ।
मदिरोदनगन्धा या महार्घमणिभूषणा ॥ तृष्टिः ।
सिद्धिर्देवी प्रकर्त्तव्या सिद्धार्थकवरप्रदा ।
सितचन्दनगन्धा या सितपङ्कजभूषिता ॥
सितासनस्थिता देवी प्रतिहारोपगोभिता । सिद्धिः ।
सुन्दरीङ्कारयेद्विं पर्यङ्कासनसंस्थितां ॥
दर्पणालोकसुमनां तिलकालकभूषिताम् ।
माला, चामरशोभाढ्यां वेणुवीणासदाप्रियां ॥ ऋद्धिः ।
क्षमा तु सुमुखी कार्या योगपट्टोत्तरीयका ।
पद्मासनकृताधारा वरदीप्यतपाणिका ।
शूलमेखलसंयुक्ता प्रशान्ता योगसंस्थिता ॥ क्षमा ।
सुसिद्धा वैष्णवी कार्या खड्गचक्रगदाम्बुजा ।
वनमालाकृतापीडा पीतवस्त्रा सुगोभिता ॥

वैष्णवी ।

ऐन्द्री सुरवराध्यक्षा गजराजोपरिस्थिता ।
 वज्राङ्गुगधरा देवी हारकेयूरभूषिता ॥ ऐन्द्री ।
 वैवस्वती प्रकर्त्तव्या दुर्धरा महिषोपरि ।
 शूकरास्या कपालेऽसृक्पिवन्ती दण्डधारिणी ॥ याम्या ।
 तेजोधिका प्रकर्त्तव्या दीप्तिचन्द्रासनस्थिता । दीप्तिः ।
 कमनीया रतिः कार्य्या वसन्तोज्वलभूषणा ॥
 नृत्यमाना शुभा देवी समस्ताभरणैर्युता ।
 वीणावादनशीला च मदकर्पूरचर्चिता ।
 दण्डाक्ष सूत्रधरा च व्रतस्थायीगसं स्थिता । रतिः ।
 श्वेता पूर्णेन्दुसदृशा श्वेतपङ्कजसंस्थिता ॥ श्वेता ।
 भद्रा सुभद्रा कर्त्तव्या भद्रासनव्यवस्थिता ।
 नीलीत्पलफलहस्ता शूलसूत्राक्षधारिणी ॥ भद्रा ।
 सिंहासनस्थिता देवी जटामुकुटमण्डिता ।
 शूलाक्षसूत्रधरा च वरदा भयचापधृक् ॥
 दर्पणं शरखेटञ्च खड्गचन्द्रधरा शिवा ।
 सुरूपा लक्ष्णोपेता सुस्तनी चारुभाषिणी ।
 सर्वाभरणभूषाङ्गी सर्वशीभासमन्विता ॥

मङ्गला ।

जयाञ्च विजयाङ्गुर्यात् शूलपद्माक्षधारिणीं ।
 वरोदयताञ्च सिंहस्थां सर्वकर्मप्रसाधिनीं ॥

विजया ।

काली करालरूपा च चण्डपाशोदयता भवेत् ।

काली । घण्टाकर्णी प्रकर्त्तव्या घण्टानिशून्धारिणी ।

घण्टाकर्णी ।

जयन्ती सुन्दरी कार्या कुन्तशूनाभिधारिणी ।

खेटकव्यग्रहस्ता च पूजनीया सुभान्वितैः ॥

जयन्ती ।

दितिर्देत्यनुता देवी यदा पूज्या महामुने ।

दण्डासनस्थिता भद्रा सर्वाभरणभूषिता ॥

फलनीलीत्पलकरा चीत्सङ्गशिखभूषिता । दितिः ।

अक्रोधा रुन्धती देवी सितवस्त्रा व्रतस्थिता ॥

पत्रपुष्पोदककरा चन्दनेन सुचर्चिता ।

अरुन्धती ।

अपराजिता च कर्त्तव्या सिंहारूढा महाबला ।

पिनाकेषुकराचैव* खड्गखेटकधारिणी ॥

त्रिनेत्रेन्दुजटाभारा कृतवासुकिकङ्कणा ।

अपराजिता ।

कौमारो चेव कर्त्तव्या मयूरासनशक्तिभृत् ।

त्रिदण्डी कालरूपा च रक्तमाल्या सकुण्टा ॥

कौमारो ।

मयदीपिकायां ।

चतुःषष्टियोगिनीरूपाणि ।

* पिनाकशरचक्राचेति कचित् पाठः ।

वज्रस्थाभयभृद्यास्ये कारयेत् खटकभृत्ततः ॥

हेमभूषणभूषा स्यादक्षोभ्या करिसंस्थिता ।

अक्षोभ्या ॥ १ ॥

अक्षकर्णी तु गौराङ्गी कम्बुवाणाभयावहा ।

धनुःकपालभृत्सौम्ये ऋक्षस्या तर्जनोस्थिता ॥

ऋक्षकर्णी ॥ २ ॥

राक्षसी हेमवर्णा स्याच्चारुगात्री वृषस्थिता ।

कुठारागनिभृद्यास्ये वामे पाशाङ्कुशान्विता ॥

राक्षसी ॥ ३ ॥

क्षपणा चम्पकच्छाया दक्षिणे मुद्गराङ्कुगा ।

कपालञ्च फलं सव्ये धत्ते कुञ्जास्थिसंस्थिता* ।

क्षपणा ॥ ४ ॥

क्षया कूर्मस्थिता गौरी जपस्था सा घटान्विता ।

वामे कपालपिण्डाभृत्सर्व्वालङ्कारभूषिता ॥ ५ ॥

पिङ्गाक्षीस्याद्वभुवर्णा त्रिनेत्रा च हयस्थिता ।

कौशेयपाशभृद्यास्ये वामेवाङ्कुशखेटिनौ ।

पिङ्गाक्षी ॥ ६ ॥

अक्षया हेमवर्णा स्याच्चारुगात्री वृषस्थिता ॥

कुठारखड्गभृद्यास्ये वामेपाशाङ्कुशान्विता ।

अक्षया ॥ ७ ॥

क्षया तु शवगा पीता शक्तिभिन्दिधनुःकरा ।
याम्ये डमरुशूलेषु वस्तुभृत् मृगसंस्थिता ॥

क्षया ॥ ८ ॥

शक्ति खड्गधरा चाक्षा खेटपाशकपालिनी ।
रक्ता बहिःस्थिता वाला क्रीडन्ती दहनैः सह ॥

वाला ॥ ९ ॥

लीला लीलावती रक्ता दक्षपाणिजयान्विता ।
विभ्राणा पट्टिशम्पाशं वामे मस्तार्द्धमम्बुजम् ॥

लीला ॥ १० ॥

वृषारूढा जया रक्ता याम्ये दण्डासिधारिणी ।
कर्त्तरीकार्द्धभृदामे तर्जन्यासक्तसिक्त्रका* ॥

जया ॥ ११ ॥

कर्त्तरी मार्जनी याम्ये सौम्ये पिडनकङ्करे ।
शूलं कुर्युतं हाभ्यां धत्ते लोलातु सारदा ॥

लीला ॥ १२ ॥

वामे लुलापमुण्डञ्च तत् पिवन्त्यसृक् रक्तिका ।
लङ्के शीरस्थिता लङ्का खादन्ती पिशितङ्घनम् ॥

* तर्जन्यासक्तसिक्त्रिका इति क्वचित् पाठः ।

लङ्का ॥ १३ ॥

त्रिफला शाकखोटादामोदकाशी च दक्षिणे* ।
शोणालङ्केश्वरी कुम्भे डिम्भाभूर्वोस्तु विभ्रती ॥

लङ्केश्वरी ॥ १४ ॥

दक्षिणे वरदं चक्रे वामे कङ्कणकङ्करे ।
विभ्राण कोलगा रक्ता लालासृग्लालसा मता ॥

लालसा ॥ १५ ॥

ह्रीपिस्था विमला रक्ता चाक्षालङ्कारभूषिता ।
कर्त्तरीकुम्भभृद्याम्ये वामे पाशकपालिनी ॥

विमला ॥ १६ ॥

कृष्णा हुताशनाञ्जस्था ज्वालिनी दक्षिणे शुभा ।
वामे त्वभयहस्ता स्याद्विष्टराज्यघटान्विता ॥

हुताशना ॥ १७ ॥

शूकरास्या विशालाक्षी त्रिसन्धस्थापितेतरा ।
घण्टावाद्यकरा सौम्ये याम्ये कर्त्तरिकाभया ॥

विशालाक्षी ॥ १८ ॥

हुङ्कारा मीनवक्त्रास्तात् मीनगा साक्षमालिनी ।
मुशलं विभ्रती वामे सौम्ये तु फलपल्लवौ ॥

हुङ्कारा ॥ १९ ॥

अङ्गाभ्यां विभ्रती वालौ पर्यङ्के वडवामुखौ ।

* विफलाशाककोटेन्द मोदकाशिवदक्षिणे इति क्वचित् पाठः ।

समस्यकूर्मभृद्यास्ये कृष्णा नीलधरान्वतः ॥

वड्वामुखो ॥ २० ॥

तर्जन्यभयभृत्सौम्ये याम्ये दण्डकपालिनी ।

कृष्णा हाहारवा क्रूरा रामभस्या खरस्थिता ॥

हाहारवा ॥ २१ ॥

लुलापास्या लुलापस्था महाक्रूरा मितेतरा ।

वामेऽस्याः पागमेलालं दक्षिणे दण्डलेखनी ॥

महाक्रूरा ॥ २२ ॥

अमिता क्रोधना याम्ये खादन्ती मांसमण्डकम् ।

वामे विद्युज्जिह्वा क्रूरा सव्ये सीरकपालिनी ।

चक्रस्था कर्णमदिरं विभ्रती जम्बुकस्थिता ॥

क्रोधना ॥ २३ ॥

कृष्णा भयानना गृध्री दंष्ट्रोग्रास्थिविभूषणा ।

याम्ये स्यात् शिखरं शूलं घर्घरं लेलिहान्वतः ॥

भयानना ॥ २४ ॥

त्रिशूल*पृष्ठभृहामे मुण्डं डमरुकं शवम् ।

विभ्राणा भाजनं हाभ्यां सर्वज्ञा प्रेतगा सिता ॥

सर्वज्ञा ॥ २५ ॥

जानुक्षिप्तौ करौ कृत्वा उद्यन्ती तरलायते ।

शूलडमरुहस्ता च गोधाङ्गा तरला सिता ॥

तरला ॥ २६ ॥

तारा तारगुणैर्युक्ता कीशिकस्या सितेतरा ।
धत्ते शवार्द्धके सौम्ये शूलमुद्गरमन्यतः ॥

तारा ॥ २७ ॥

कृष्णा पद्मस्थिता दत्ते ज्ञानमुद्राक्षमालिनी ।
भृग्वेदं वामतो धत्ते पुस्तकञ्च कमण्डलुम् ॥

कृष्णा ॥ २८ ॥

रौद्रा कृष्णा* तुरङ्गास्या कवचस्था हयानना ।
मुण्ड-शूर्पधरा याम्ये सौम्ये संहारिकाङ्गभृत् † ॥

हयानना ॥ २९ ॥

किन्नहस्ता शवाकृष्टा सारा स्थूला जटाधरा ।
खट्वाङ्गं डमरुं सौम्ये शूलौल्ले बिभ्रती ततः ॥
शवस्था रससङ्ग्राही नृत्यन्ती जटिला सिता ।
कुशूलान् चक्रकङ्कालान् ‡ बिभ्रती चर्मवासिनी ॥

रससङ्ग्राही ॥ ३० ॥

सवेदकविजासक्ता कनिष्ठा शवरालिभा ।
वामे करोपधानासिधरा उल्काधरान्यतः ॥

* रौद्राकृष्टेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† संहारिकाङ्गुभृदिति पुस्तकान्तरे ।

‡ कुशूलचक्रकङ्कालानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शबरा ॥ ३१ ॥

स्फटिकाभा गरुडस्था सुकान्ता तालुजिह्विका ।

शङ्खखेटकहस्ताया याम्ये स्वस्तिकखड्गभृत् ॥

तालुजिह्विका ॥ ३२ ॥

रक्ताची वाहनारूढा रक्तपाना शशिप्रभा ।

गदाखड्गधरा याम्ये वामे पाशकपालभृत् ॥

रक्ताची ॥ ३३ ॥

विद्युज्जिह्वा सिता क्रूरा सव्ये सौरकपालिनी ।

चक्रस्वरचक्रकर्त्तरि धारिणी दक्षिणे करे ॥

विद्युज्जिह्वा ॥ ३४ ॥

ग्राहस्था चामरच्छत्रभृदृतिद्वयसंयुता ।

कुम्भ-पाश-धरा श्वेता क्रोधपुत्रा करङ्गिनी ॥

करङ्गिनी ॥ ३५ ॥

मेघनादा तु चन्द्राभा खड्गखेटक-धारिणी ।

जालैर्वृता घनारूढा तडिन्मण्डलसन्निभा ॥

मेघनादा ॥ ३६ ॥

प्रचण्डोया तु नक्तस्था याम्ये स्याः कर्त्तरीफलम् ।

कपालं मुण्डमन्यत्र शत्रुघ्ना स्फटिकप्रभा ॥

प्रचण्डोया ॥ ३७ ॥

शुक्लवृषासना रौद्रा विभ्रत्यजाक्षसूत्रकम् ।

कालकर्णी जगत्स्थिता* कर्णि कालविभूषणा ॥

कालकर्णी ॥ ३८ ॥

कर्त्तरीमभयं याम्ये धत्ते श्वेता वरप्रदा ।

वृषदंशसमारूढा पूर्णपात्रधरान्यतः ॥

वरदा ॥ ३९ ॥

चन्द्रहासा स्थिता गौरी वेदास्यां दोर्हयोः क्रमात् ।

कमण्डल्वङ्कुशव्यथा मन्त्रमाला शुचान्विता ॥

चन्द्रहासा ॥ ४० ॥

चन्द्रावली तु हेमाभा हेमसिंहासनस्थिता ।

याम्ये ऽक्षमाला मालाभृत् शेषे ऽञ्ज-ध्वजधारिणी ॥

चन्द्रावली ॥ ४१ ॥

फलस्रगन्विता याम्ये कुन्त-कुण्डीधरान्यतः ।

रौक्ममाला प्रपञ्चास्या गौरी विश्वप्रपञ्चिका ॥ ४२ ॥

मर्कटस्था प्रशाखाख्यां विभ्रतीं करयोर्हयोः ।

खादन्याम्रफलं हृष्टा गौराङ्गी वानरानना ॥

प्रपञ्चिका ॥ ४३ ॥

पिचुवक्त्रा मृगव्याली पिङ्गाक्षी याम्यसौम्ययोः ।

भिन्दिपालकखेटाभ्यां† पाशा-सिभ्याञ्च संयुता ॥

* जटाख्यातेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भिन्दिपालकखेटाभ्यामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पिचुवक्ता ॥ ४४ ॥

काकास्या ज्वेनगा गौरी पिशाची रक्तमण्डिता ।
कङ्काल-कर्त्तरी खड्गं विभ्रती याम्यसौम्ययोः ॥

पिशाची ॥ ४५ ॥

फल-तूल धरा वामे सौम्ये-गस्त्रासि-धारिणी ।
खड्गस्या वभ्रुवर्णा स्यात् पिशितायातिदुर्वला ॥

पिशिताया ॥ ४६ ॥

नृत्यन्ती लोलुपा पीना खरस्या याम्यसौम्ययोः ।
खड्गडमरुकर्त्तरौःपाशञ्चैव तु विभ्रती ॥

लोलुपा ॥ ४७ ॥

वमनी पुष्पकस्या स्यात् गौरी यक्षगणान्विता ।
गदापट्टिश-भृत्सौम्ये स्थूलतोमरिणी ततः ॥

वमनी ॥ ४८ ॥

तपनी सर्पगा गौरी वराङ्गी पन्नगानना ।
स्वकर्णयानयोर्भागे* न्यस्तहस्तोग्ररूपिणी ॥

तपनी ॥ ४९ ॥

पीता महाखुगा या स्यात् वामनी विभ्रती करे ।
कुठारं लगुडं वामेऽक्षमालां पनसन्ततः ॥

* सफर्णयानभोगेनेति पुस्तकान्तरे ।

वामनी ॥ ५० ॥

शूलभिन्नलुलापास्या सिंहाकृष्टशरीरिणी ।
जिह्वे ह्ये विभ्रती चैव चतुर्धा विकृतानना ॥ ५१ ॥
शङ्खपूरणिका हाभ्यां वृकाभयधरा हयोः ।
द्विसिंहरथसंस्था स्यात्तालाभा वायुवेगिका ॥ ५२ ॥
भासस्थिता वृहत्कुक्षिः सौम्ये मुण्डकपालभृत् ।
गौरी महातनुः शौर्ये कर्त्तरीपट्टिकादनी ॥

वृहत् कुक्षिः ॥ ५३ ॥

उद्वृष्टा विकृता गौरी भयकृद्विकृतानना ।
तूणञ्च डमरुं याम्ये सौम्ये खड्गाङ्गमस्तकम् ॥

विकृता ॥ ५४ ॥

खेटकं खड्गभृद्दामे* गदा-चक्रा-सिभृत्ततः ।
वनमालावती पीता तार्क्ष्यस्था विश्वरूपिका ॥

विश्वरूपिका ॥ ५५ ॥

मुशलं मुद्गरं याम्ये परशुस्वन्धनं ततः ।
विभ्रती यमजिह्वा स्यात् कराला महिषस्थिता ॥

यमजिह्वा ॥ ५६ ॥

नृत्यन्ती खरगा श्वेता याम्ये डमरुतूलभृत् ॥
सदैत्यशैले मुण्डोग्रा जयन्ती वामहस्तयोः ॥

* खेटशङ्खानन्ददामेदिति पुस्तकान्तरे ।

जयन्ती ॥ ५७ ॥

श्वारूढा दुर्जया श्वेता रौद्री भूतगणावृता ।
खड्गकुन्तोद्यतकरा दुर्गकाननवासिनी ॥

दुर्जया ॥ ५८ ॥

अमकृत् खेटिनीदोर्भ्यां चतुर्द्वार्याम्यसौम्ययोः ।
शूलबाणधरा याम्ये धनुःशक्तिकरीन्यतः ॥

यमाङ्गिका ॥ ५९ ॥

शकटस्थातिघोरास्या चीरवर्णा यमान्तिका ।
मार्जारस्था विडाली च विडालाची भवेत् सिता ॥

विडाली ॥ ६० ॥

वामे तूणञ्च खट्वाङ्गं शूलं टङ्गञ्च विभ्रती ।
कृशा पिशाचवक्त्रीणां कपालस्था च रेवती ॥

रेवती ॥ ६१ ॥

कुशूलयष्टिभृहामे भिन्दिमालाकपालभृत् ।
कुण्डाभा पूतना त्राक्षा विक्रतास्या शवस्थिता ॥

पूतना ॥ ६२ ॥

कर्त्तरीशूलभृद्याम्ये वामे मुण्डकपालिनी ।
श्वेतवर्णा वृषारूढा विजया विजयप्रदा ॥

विजयन्तिका ॥ ६४ ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

ब्रह्माणं कारयेद्विद्वान् देवं सौम्यं चतुर्भुजम् ।
 वज्रपद्मासनन्तुष्टं तथा कृष्णाजिनाम्बरम् ॥
 जटाधरं चतुर्बाहुं सप्तहंसरथस्थितं ।
 वामे न्यस्तेतरकरन्तस्यैकन्दोर्युगं भवेत् ॥
 एतस्मिन् दक्षिणे पाणावक्षमाला तथा शुभा ।
 कमण्डलुं द्वितीये च सर्वाभरणधारिणम् ॥
 सर्वलक्षणयुक्तास्यं शान्तिरूपस्य पार्थिव ।
 पद्मपत्रदलाग्राभं ध्यानसंमोलितेक्षणम् ।
 अर्चायाङ्गारयेद्देवं चित्रे वा वास्तुकर्मणि ॥

ब्रह्मा ।

पद्मपत्रासनस्थस्य ब्रह्मा कार्य्यश्चतुर्मुखः ।
 सावित्री तस्य कर्त्तव्या वामीत्सङ्गता तथा ॥

आदित्यपुराणे ।

आदित्यवर्णा धर्मज्ञा साक्षमालकरा तथा ।
 रूपं पूर्वोदितं कार्य्यं रूपमन्यज्जगत्पतेः ॥

प्रजापतिः ।

हंसयाने न कर्त्तव्यो न कार्य्यश्च चतुर्मुखः ।
 ब्रह्माख्यमपरं रूपं सर्वं कार्य्यं प्रजापतेः ॥
 अक्षसूत्रं पुस्तकञ्च धत्ते पद्मं कमण्डलुम् ।
 चतुर्वक्त्रा तु सावित्री श्रोत्रियाणां गृहे हिता ॥

लोकपाल ब्रह्मा ।

विश्वकर्मा तु कर्त्तव्यः सुररूपधरः प्रभुः ।
सन्दंशपाणिर्द्विभुजस्तेजामूर्त्तिधरोमहान् ॥

विश्वकर्मा ।

चतुर्वक्त्रयतुष्पादयतुर्बाहुः सिताम्बरः ।
सर्वाभरणवान् श्वेतो धर्मः कार्यो विजानता ॥
दक्षिणे चाक्षमाला च तस्य वामे च पुस्तकम् ।
मूर्त्तिमान् व्यवसायस्तु कार्यो दक्षिणभागतः ॥
वामभागे ततः कार्यो वृषः परमरूपवान् ।
कार्यो पद्मकरौ मूर्द्ध्नि विन्यस्तौ तु तथा तयोः ॥

धर्मः ।

विश्वकर्मायास्त्रात् ।

ऋग्वेदः श्वेतवर्णः स्यात् द्विभुजो रासभाननः ।
अक्षमालामयः सौम्यः प्रीतश्चाध्ययनोद्यतः ॥

ऋग्वेदः ।

नीलोत्पलदलाभासः सामवेदो हयाननः ।
अक्षमालान्वितो दक्षे वामे कम्बुधरः स्मृतः ॥

सामवेदः ।

अजास्रः पीतवर्णः स्यात् यजुर्वेदोऽक्षसूत्रधृक् ।

वामे कुलिश पाणिस्तु भूतिदो मङ्गलपदः ॥

यजुर्वेदः ।

अथर्वणाभिधो वेदो धवलो मर्कटाननः ।

अक्षसूत्रञ्च खट्वाङ्गं विभ्राणोयं जयप्रियः ॥

अथर्ववेदः ।

शिचा शुभ्राभयकरा ज्ञानमुद्रान्विता शुभा ।

अक्षसूत्रा सकुण्डीका द्विभुजा दण्डपङ्कजा ॥

शिचा ।

कल्पस्तु कुमुदाभासो वायसास्यो महीदरः ।

दण्डी कुण्डीधरोऽक्षस्थो मेखलाकुण्डलान्वितः ॥

कल्पः ।

सितं व्याकरणं ज्ञेयं मयूरास्यं कटोदरम् ।

वीणाकजान्वितं दिव्यं दिव्यवस्त्रविभूषितम् ॥

व्याकरणम् ।

इन्दुवन्निर्मलं शान्तं बकवक्त्रं कशोदरम् ।

पाशपङ्कजहस्तं स्याच्चाक्षसूत्रं सपुस्तकम् ।

निरुक्तमिति निर्णीतं छन्दोनिर्णीयतेऽधुना ॥

निरुक्तम् ।

जवाकुसुमसंकाशं छन्दो ज्ञेयं विपश्चिताः* ।

* विचक्षण इति पाठान्तरम् ।

चकोरास्यञ्जपाकन्तुः शक्तिं विभ्रष्टिखान्वितम् ।
लोहकुण्डलकोपेतं प्रवालकृतकुण्डलम् ॥

छन्दः ।

ज्योतिषं तु विङ्गालास्यमिन्द्रगोपनिभं शुभम् ।
अक्षसूत्रं कजं विभ्रहस्तयोर्दक्षवामयोः ॥

ज्योतिषम् ।

सोमकान्तिसमाभासं मीमांसाशास्त्रमुत्तमम् ।
अक्षसूत्रं दधदक्षे सुधापूर्णघटं करे ॥

मीमांसा ।

अतसौपुष्यसङ्काशो न्यायो ज्ञेयो विपश्चिता ।
सिंहास्यो दक्षिणे सूत्रं ध्वजं वामकरे दधत् ॥

न्यायः ।

धर्मशास्त्रं सितं शान्तं चाषवक्त्रं कजासनम् ।
मुक्ताजपाङ्गधृग्दक्षे तुलाहस्तन्तु वामतः ॥

धर्मशास्त्रम् ।

पुराणं चम्पकाभासं शुकवक्त्रं चतुर्दलम् ।
अक्षसूत्रत्रये ज्ञेयं नानाभरणभूषितम् ॥
इतिहासः कजाभासः शूकरास्यो महोदरः ।
अक्षसूत्रं घटं विभ्रत् पङ्कजाभरणान्वितः ॥

इतिहासः ।

पीतवर्णो धनुर्वेदः पिकवक्त्रो महातनुः ।
रत्नमालावलिं धत्ते* मस्तके भूषिता जटाः ॥

धनुर्वेदः ।

आयुर्वेदो हरिद्राभो वानरास्यो विशालदृक् ।
अक्षसूत्रं सुधाकुम्भं विभ्रदारोग्यदो भृशं ॥

आयुर्वेदः ।

नृत्यशास्त्रं सितं रम्यं मृगवक्त्रं जटाधरम् ।
अक्षसूत्रं त्रिशूलञ्च बिभ्राणञ्च त्रिलोचनम् ॥

नृत्यशास्त्रम् ।

पञ्चशास्त्राभिधं शास्त्रं धमलं वृषभाननम् ।
अक्षसूत्रं हलं धत्ते वनमालाविभूषितम् ॥

पञ्चशास्त्रम् ।

शास्त्रं पाशुपतं शुभ्रं व्यालवक्त्रं कशीदरम् ।
सूत्रपात्रधरं भीमं व्याघ्रचर्माम्बरावृतम् ॥

पाशुपतम् ।

पातञ्जलाभिधं रक्तं सर्पवक्त्रं सुतेजसम् ।
अक्षसूत्रं पृदाकुञ्च धारयन् कुण्डलान्वितं ॥

‘पृदाकुः, सर्पः ।

पातञ्जलम् ।

साङ्ख्यं तत् कपिलं बभ्रु वक्त्रमुज्ज्वलतुन्दिलम् ।
जाप्यदण्डधरं दीर्घं नखलोमजटाधरम् ॥

साङ्ख्यम् ।

अर्थशास्त्रं भवेद्गौरं सारिकाचन्दनं शुभम् ।
अक्षसूत्रं फलं विभ्रदन्नहारं कमण्डलुं ॥

अर्थशास्त्रम् ।

विद्या ॥ ३३ ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

ऋग्वेदस्तु स्मृती ब्रह्मा यजुर्वेदस्तु वासवः ।
सामवेदस्तथाविष्णुः शम्भुश्चाथर्वणो भवेत् ॥
शिक्षा प्रजापतिर्ज्ञेयः कल्पो ब्रह्मा प्रकीर्तितः ।
सरस्वती व्याकरणं निरुक्तं वरुणः प्रभुः ॥
छन्दो विष्णुस्तथैवाग्निर्ज्योतिषं भगवान् रविः ।
सोमांसा भगवान् सोमो न्यायमार्गो समीरणः ॥
धर्मश्च धर्मशास्त्राणि पुराणञ्च तथा मनुः ।
इतिहासः प्रजाप्यक्षो धनुर्वेदः शतक्रतुः ॥
आयुर्वेदस्तथा साक्षाद्देवो धन्वन्तरिः प्रभुः ।
कलावेदं मही देवी नृत्यशास्त्रं महेश्वरः ॥
सङ्कर्षणः पञ्चरात्रं रुद्रः पाशुपतं तथा ।
पातञ्जलमनन्तश्च साङ्ख्यश्च कपिलो मुनिः ॥

अर्थशास्त्राणि सर्वाणि धनाध्यक्षः प्रकीर्तितः ।
 कलाशास्त्राणि सर्वाणि कामदेवो जगद्गुरुः ॥
 अन्यानि यानि शास्त्राणि यत् कर्माणि प्रचक्षते ।
 स एव देवता तस्य शास्त्रं कार्य्यं च देववत् ॥

अधिदेवता ।

अथ मुनिरूपाणि नय संग्रहे ।

उदासीनाः सोपवीताः कमण्डल्वक्षसूत्रिणः ।
 जटिलाः श्मश्रुलाः शान्ताः आसीना ध्यानतत्पराः ।
 सप्तर्षयो वसिष्ठश्च कार्य्यो भार्य्यासमन्वितः ॥
 गौतमश्च भरहाजो विश्वामित्रश्च कश्यपः ।
 जमदग्निर्वसिष्ठोऽत्रिः सप्त वैवस्वतेऽन्तरे ॥

ऋषयः ।

मरीचि-रत्राङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 प्रचेताश्च वसिष्ठश्च भृगुर्नारद एव च ॥
 जटिलाः श्मश्रुलाः शान्ताः कृशा धमनिसन्तताः ।
 कुसुम्भाक्षधराः कार्य्यो मुनयो द्विभुजा दश ॥
 नारदो देवगन्धर्वः साक्षसूत्रकमण्डलुः ।
 सेथो वै बौण्या वामभुजमूलोपगूढया ॥

नारदस्य ।

मुनयो भविष्योत्तरात् ।

अगस्त्यः ।

प्रकृत्या काञ्चनं कारयित्वा शक्त्या तु शीभितम् ।

पुरुषाकृतिं प्रशान्तञ्च जटामञ्चुलधारिणम् ॥
 कमण्डलुकरं शिष्यैर्मृगैश्च परिवारितम् ।
 मृत्युधुग्विषहन्तारं दर्भहस्तं वरं मुनिम् ॥

अगस्त्यस्य ।

कर्त्तव्याः शक्ररूपेण भृगवो नाम देवताः ।
 भुवनो भावनश्चैव सृजन्यः सृजनस्तथा ॥
 क्रतुः सुवः स्वसुर्नाम व्यजश्च व्यमुनस्तथा* ।
 प्रसवश्चाव्ययश्चैव दक्षो द्वादशकस्तथा ।
 भृगवो नामनिर्द्दिष्टा देवा द्वादश यज्ञियाः ॥

भृगवः ।

जीवरूपेण कर्त्तव्या देवाश्चाङ्गिरसस्तथा ।
 आत्माश्चायुर्मनो दक्षः पदप्राणस्तथैव च ॥
 हविष्यश्च गविष्ठश्च ऋतः सत्यश्च तेजसः ।

अङ्गिरसः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

देवदेवं तथा विष्णुं कारयेद्भक्तुस्थितम् ।
 कौस्तभोद्भासितोरस्कं सर्वाभरणधारिणम् ॥
 सजलाभुद सच्छायं पीतदिव्याम्बरं तथा ।
 मुखाश्च कार्याश्चत्वारो वाहवो द्विगुणास्तथा ॥
 सौम्ये न्दवदनं पूर्वं नारसिंहन्तु दक्षिणम् ।
 कपिलं पश्चिमं वक्त्रं तथा वाराहमुत्तमम् ॥

तस्य दक्षिणहस्तेषु बालार्कमुशलाभयाः ।
चर्मसौरवराविन्दु वामे च* वनमालिनः ॥
कार्याणि विष्णोर्धर्मज्ञ वामहस्तेष्वमुक्तमात् ।

अर्कः, चक्रं 'इन्दुः' शङ्खः ।

विष्णुः ।

एकवक्त्रो हिवाहुश्च गदाचक्रधरः प्रभुः ।

लोकपालविष्णुः ।

एकवक्त्रश्चतुर्बाहुः सौम्यरूपः सुदर्शनः ।
पीताम्बरश्च मेघाभः सर्वाभरणभूषितः ॥
कण्ठेन शुभदेशेन कम्बुतुल्येन राजता ।
वराभरणयुक्तेन कुण्डलोत्तरभूषिणा ॥
अङ्गदौ बद्धकेयूरो वनमालाविभूषणः ।
उरसा कौस्तुभम्बिभ्रत् किरीटं शिरसा तथा ॥
शिरः पद्मःस्तथैवास्त्र कर्तव्यश्चारुकर्णिकः ।
पुष्टिस्त्रिष्टायतभुजस्तनुस्ताम्रनखाङ्गुलिः ॥
मध्येन त्रिवलीभङ्गशोभितेन सुचारुणा ।
स्त्रोरूपधारिणी चौणी कार्या तत्पादमध्यगा ॥
तत् करस्थाङ्घ्रियुगलो देवः कार्यो जनार्दनः ।
तालान्तरपदन्यासः किञ्चिन्निष्क्रान्तदक्षिणः ॥
अनुदृश्या महौ कार्या देवदर्शितविक्रिता ।
देवश्च कटिवासेन कार्यो जान्ववलंबिना ॥

वनमाला च कर्त्तव्या देवजान्वलस्विनी ।
 यज्ञोपवीतं कर्त्तव्यं नाभिदेशमुपागतम् ॥
 उत्फुल्लकमलं पाणी कुर्याद्देवस्य दक्षिणे ।
 वामपाणिगतं शङ्खं शङ्खाकारन्तु कारयेत् ॥
 दक्षिणे तु गदा देवौ तनुमध्या सुलोचना ।
 स्त्रीरूपधारिणी मुग्धा सर्वाभरणभूषिता ॥
 पश्यन्ती देवदेवेशं कार्या चामरधारिणी ।
 कार्यन्तन्मूर्ध्नि विन्यस्तं देवहस्तन्तु दक्षिणं ॥
 वामभागगतश्चक्रः कार्यो लम्बोदरस्तथा ।
 सर्वाभरणसंयुक्तो हस्तविष्कारितेक्षणः ॥
 कर्त्तव्यश्चामरकरो देववीक्षणतत्परः ।
 कार्यं देवकरं रामं विन्यस्तं तस्यमूर्धनि ॥

वसुवैवः ।

वासुदेवस्वरूपेण कार्यः सङ्कर्षणः प्रभुः ।
 स तु शुक्लवपुःकार्यो नीलवासा यदूत्तमः ॥
 गदास्थाने च मुगलचक्रस्थाने च लाङ्गलम् ।
 कर्त्तव्यौ तनुमध्यौ तु नृरूपौ रूपसंयुतौ ॥

सङ्कर्षणः ।

वासुदेवस्वरूपेण प्रद्युम्नश्च तथा भवेत् ।
 स तु दूर्वाङ्गुरश्यामः सितवासा विधीयते ॥
 चक्रस्थाने भवेच्चाप गदास्थाने तथा शरम् ।

तथाविधौ तौकर्त्तव्यौ यथा सुशललाङ्गलौ ॥

प्रद्युम्नः ।

एतदेव तथा रूपमनिरुद्धस्य कारयेत् ।
पद्मपत्राभ-वपुषो रक्ताम्बरधरस्य तु ॥
चक्रस्थाने भवेच्चर्म गदास्थानेऽसिरेव च ।
चर्म स्याच्चक्ररूपेण प्रांशुः खड्गो विधीयते ॥
चक्रादीनां स्वरूपाणि किञ्चित्पूर्वं सुदर्शयेत् ।
रस्याण्यायुध-रूपाणि चक्रादीन्येव यादव ॥
वामपार्श्वगताः कार्या देवानां प्रवराध्वजाः ।
सुपताकायुता राजन् यष्टिस्थास्ते यथेरितम् ॥

अनिरुद्धः ।

विश्वकर्मशास्त्रात् ।

लक्ष्मीनारायणौ कार्यौ संयुक्तौ दिव्यरूपिणौ ।
दक्षिणस्था विभोर्मूर्त्तिर्लक्ष्मीमूर्त्तिस्तु वामतः ॥
दक्षिणः कण्ठलग्नोऽस्या वामो हस्तः सरोजभृत् ।
विभोर्वामकरो लक्ष्माः कुक्षिभागस्थितः सदा ॥
सर्वावयवसम्पूर्णा सर्वालङ्कारभूषिता ।
सुष्ठुनेत्र कपोलास्या रूपयौवनसंयुता ॥
सिद्धिः कार्या समीपस्था चामरग्राहिणी शुभा ।
कर्त्तव्यं वाहनं सव्ये देवाधोभागं सदा ॥
शङ्खचक्रधरौ तस्य द्वौ कार्यौ पुरुषौ पुरः ।
वामनौ हार, केयूर, कीरीट, मणिभूषणौ ॥

उपासकौ समीपस्थौ प्रभोर्ब्रह्मशिवात्मकौ ।
रसनां योगपट्टञ्च शिखामञ्जलिमास्थितौ ॥

लक्ष्मीनारायणौ ।

पद्मासनसमासीनः किञ्चिन्मीलितलोचनः ।
घोणायै दत्तवृत्तिश्च श्वेतपद्मोपरिस्थितः ॥
वामदक्षिणगौ हस्तौ उत्तानावेकभागगौ* ।
तत्करद्वयपार्श्वस्थे पङ्केरुहमहागदे ॥
ऊर्ध्वं करद्वये तस्य पाञ्चजन्यः सुदर्शनः ।
योगस्वामी स विज्ञेयः पूज्यो मोक्षार्थियोगिभिः ॥

योगेश्वरः ।

सिद्धार्यसंहितायां ।

वासुदेवो गदा-शङ्ख-चक्र-पद्मधरो मतः ।
पद्मं शङ्खं गदां चक्रं धत्ते नारायणः क्रमात् ॥
गदां चक्रं तथा शङ्खं पद्मं वहति माधवः ।
चक्रं पद्मं तथा शङ्खं गदाञ्च पुरुषोत्तमः ॥
पद्मं कौमोदकीं-शङ्खं चक्रं धत्ते त्वधोच्चजः ।
सङ्कर्षणो गदा, शङ्ख, पद्म, चक्र, धरः स्मृतः ॥
चक्रं गदां पद्मशङ्खौ गोविन्दो धरते भुजैः ।
गदां पद्मं तथा शङ्खं चक्रं विष्णुर्विभर्ति यः ॥
चक्रं शङ्खं तथा पद्मं गदां च मधुसूदनः ।
गदां सरोजं चक्रञ्च शङ्खन्धत्तेऽच्युतः सदा ॥

* वामभागगौ इति पुस्तकान्तरं ।

पद्मं कौमोदकीं चक्रमुपेन्द्रः शङ्खमुदहेत् ।
 चक्रं, शङ्खं, गदा, पद्मं, धरः प्रद्युम्न उच्यते ॥
 पद्मं कौमोदकीं शङ्खचक्रान्धत्ते त्रिविक्रमः ।
 शङ्खचक्रं गदां पद्मं वामनो वहते सदा ॥
 पद्मचक्रं गदां शङ्खं श्रीधरो धरते भुजैः ।
 चक्रं पद्मं तथा शङ्खं नरसिंहो विभर्ति यः ॥
 पद्मं सुदर्शनं शङ्खं गदान्धत्ते जनार्दनः ।
 अनिरुद्धचक्र-गदा-शङ्ख-पद्म-लसद्भुजः ॥
 हृषीकेशो गदाचक्रं पद्मं शङ्खं च धारयेत् ।
 पद्मनाभो वहेच्छङ्खं पद्मं चक्रं गदां तथा ॥
 पद्मचक्रं गदां शङ्खं धत्ते दामोदरस्तथा ।
 शङ्खचक्रं सरोजं च गदां वहति यो हरिः ॥
 शङ्खं कौमोदकीं पद्मं चक्रं विष्णुर्विभर्ति यः ।
 एताश्च मूर्त्तयो ज्ञेया दक्षिणाधः करक्रमात् ॥
 वासुदेवादिवर्णाः स्युः षट्षड्भेदे तदाश्रयाः ।

चतुर्विंशतिमूर्त्तीनां ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

हंसो मत्स्यस्तथा कूर्मः कार्यास्तद्रूपधारिणः ।
 शृङ्गी मत्स्यस्तु कर्त्तव्यो देवदेवो जनार्दनः ॥

मत्स्यकूर्मौ ।

ऐश्वर्यमनिरुद्धश्च वराहो भगवान् हरिः ।
 ऐश्वर्यशक्त्या दंष्ट्रापसमुद्भूतवसुन्धरः ॥

नृवराहोऽथवा कार्यः शेषोपरिगतः प्रभुः ।
 शेषश्चतुर्भुजः कार्यः चारुरत्नफणान्वितः ॥
 आश्चर्यात्फलनयनो देववीक्षणतत्परः ।
 कर्त्तव्यौ सीरमुग्रलौ करयोस्तस्य यादव ॥
 सर्पभोगश्च कर्त्तव्यस्तथैव रचिताञ्जलिः ।
 आलीढस्थानसंस्थान स्तत् पृष्ठे भगवान् भवेत् ॥
 वामारन्निगता तस्य योषिद्रूपा वसुन्धरा ।
 नमस्कारपरा तस्य कर्त्तव्या द्विभुजा शुभा ॥
 यस्मिन् भुजे धरा देवी तत्र शङ्खकरो भवेत् ।
 अन्ये तस्य कराः कार्य्याः पद्मचक्रगदाधराः ॥
 हिरण्याक्षशिरश्छेदचक्रोद्धृतकरोऽथवा ।
 मृतोद्धृतहिरण्याक्षः सुमुखो भगवान् भवेत् ॥
 मूर्त्तिमन्तमनैश्चर्य्यं हिरण्याक्षं विदुर्वुधाः ।
 ऐश्वर्य्येणाविनाशेन स निरस्तोरिमहानः ॥
 नृवराहोऽथवा कार्य्यो ध्याने कपिलवत् स्थितः ।
 द्विभुजस्त्वथवा कार्य्यः पिण्डनिर्व्वपनोद्यतः ॥
 समग्रक्रोडरूपेण बहुदानवमध्यगः ।
 नृवराहोवराहश्च कर्त्तव्यः क्ष्माविदारणः ॥

वराहस्य ।

य एवं भगवान्विष्णुर्नरसिंहवपुर्ध्वरः ।
 ध्यानविधिः स एवोक्तः परमज्ञानवर्द्धनः ॥
 पीनस्कन्धकटिशीवः कृशमध्यः कृशोदरः ।

सिंहाननो नृदेहश्च नीलवासाः प्रभान्वितः ।
 आलीढस्थानसंस्थानः सर्वाभरणभूषितः ।
 ज्वालामालाकुलमुखो ज्वालाकेसरमण्डलः ॥
 हिरण्यकशिपीर्वक्षः पाटो यन्त्रखरैः खरैः ।
 नीलोत्पलाभः* कर्त्तव्यो देवजानुगतस्तथा ॥
 हिरण्यकशिपुर्देत्यस्तमज्ञानं विदुर्बुधाः ।

नरसिंहः ।

कर्त्तव्यो वामनो देवः शङ्खटैर्गात्रपर्वभिः ।
 पीनगात्रश्च कर्त्तव्यो दण्डी बाध्यनीयतः ।
 दूर्वाश्यामश्च कर्त्तव्यः कृष्णाजिनधरस्तथा ॥

वामनस्य ।

सजलाम्बुदसङ्काश-स्तथाकार्यस्त्रिविक्रमः ।
 दण्डपाशधरः कार्यः शङ्खचक्रगदाधरः ॥
 शङ्खचक्रगदापद्माः कार्यास्तस्य सूरूपिणः ।
 निर्देहास्ते न कर्त्तव्या शेषं कार्यन्तु पूर्वतः ॥
 एकोर्ध्ववदनः कार्यो देवो विस्फारितेक्षणः ॥

त्रिविक्रमः ।

कार्यस्तु भार्गवो रामो जटामण्डलदुर्दृशः ।
 हस्तेऽस्य परशुः कार्यः कृष्णाजिनधरस्य तु ॥

परशुरामः ।

* नीलोत्पलाच्च इति पुस्तकान्तरेपाठः ।

रामो दाशरथिः कार्यो राजलक्षणपालितः* ।
 भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महायशः ।
 तथैव सर्वे कर्त्तव्याः किन्तु मौलिविवर्जिताः ॥

रामादयः ।

कृष्णश्चक्रधरः कार्यो नीलोत्पलदलच्छविः ।
 इन्दोवरधरा, कार्या तस्य साचाच्च रुक्मिणी ॥

कृष्णः ।

सीरपाणिर्बलः कार्यो मुशली चैव कुण्डली ।
 श्वेतोऽतिनीलवसनो मदादञ्चितलोचनः ॥

वलभद्रः ।

चापबाणधरः कार्यः प्रद्युम्नश्च सुदर्शनः ।
 राजन्निन्द्रमणिश्यामः † श्वेतवासा मदीत्कटः ॥

प्रद्युम्नः ।

कामदेवस्तु कर्त्तव्यो रूपेणाप्रतिमो भुवि ।
 अष्टबाहुः प्रकर्त्तव्यः शङ्खपद्मविभूषणः ॥
 चापबाणकरश्चैव मदादञ्चितलोचनः ।
 रतिः प्रीतिस्तथा शक्तिर्मदशक्तिस्तथोज्ज्वला ॥
 चतस्रस्तस्य कर्त्तव्याः पत्न्यो रूपमनोहराः ।
 चत्वारश्च शरास्तस्य कार्या भार्यास्तनोपगाः ॥

* राजलक्षणलक्षित इति पाठान्तरं ।

† दूर्वादलश्याम इति पाठान्तरं ।

केतुश्च मकरः कार्यः पञ्चवाणमुखोमहान् * ।

कामः ।

कर्त्तव्यश्चानिरुद्धोऽपि खड्गचर्मधरः प्रभुः ।

साम्बः कार्यो गदाहस्तः सुरुपश्च विशेषतः ।

साम्बानिरुद्धो कर्त्तव्यो पद्माभौ रक्तवाससौ ।

अनिरुद्ध साम्बयोः ।

पद्मपद्माग्रगौराभा कर्त्तव्या देवकी तथा ।

देवकी ।

मधूकपुष्पमच्छाया यशोदापि सदा भवेत् ।

यशोदा ।

गोपालप्रतिमां कुर्यात् वेणुवादनतत्पराम् ।

वर्हापीडां घनश्यामां द्विभुजामूर्धसंस्थिताम् ॥

गोपालस्य ।

काषायवस्त्रसम्बोधः स्कन्धसंसक्तचीवरः ।

पद्मासनस्थो द्विभुजो ध्यायी बुद्धः प्रकीर्तितः ॥

बुद्धः ।

खड्गोद्यतकरः क्रुद्धो हयारूढो महाबलः ।

क्लेच्छोच्छेदकरः कल्की द्विभुजः परिकीर्तितः ॥

कल्की ।

दूर्वाश्यामो नरः कार्यो द्विभुजश्च महाबलः ।

* खड्गचर्मधरः कार्यः पञ्चवाणधरोमहानिति पुस्तकाकारे ।

नारायणश्चतुर्बाहुर्नीलोत्पलदलच्छविः ॥
 तयोर्मध्ये तु वदरी कार्या फलविभूषणा ।
 वदर्यामवनौ कार्यावचमालाधरावुभौ ॥
 अष्टचक्रे स्थितौ यानेभूतयुक्ते मनोरमे ।
 कृष्णाजिनधरौ दान्तौ जटामण्डलधारिणौ ॥
 पादेन चैकेन रथस्थितेन
 पादेन चैकेन च जानुनेन ।
 कार्यो हरिश्चात्र नरेण तुल्यः
 कृष्णोपि नारायणतुल्यमूर्तिः ।

नरनारायण, हरि, कृष्णाः ।

मूर्तिमान् पृथिवीहस्तन्यस्तपादः सितच्छविः ।
 नीलाम्बरधरः कार्यो देवो हयगिरोधरः ॥
 विन्ध्यात् सङ्कर्षणांशेन देवो हयगिरोधरः ॥
 कर्त्तव्योऽष्टभुजो देवः तत्करेषु चतुर्थतः ॥
 शङ्खं चक्रं गदां पद्मं स्वाकारङ्गारयेद्बुधः ।
 चत्वारश्च कराः कार्या वेदानां देहधारिणः ।
 देवेन मूर्त्तिर्विन्ध्यस्ताः सर्वाभरणधारिणः ॥

हयग्रीवः ।

प्रद्युम्नं विद्धि वैराग्यात् कापिलं तनु* मास्थितः ।
 मध्ये तु करकः कार्यस्तस्योत्सङ्गगतः परः ॥

* कापिलां सिद्धिमिति पाटान्तर ।

दीर्युगं चापरं तस्य शङ्खचक्रधरं भवेत् ।
 पद्मासनीपविष्टश्च ध्यानसंमौलितेक्षणः ॥
 कर्त्तव्यः कपिलो देवो जटामण्डलमन्त्रितः* ।
 वायुसंरोधपीनांसः पद्माङ्गचरणद्वयः ॥
 मृगाजिनधरो राजन् श्मश्रुयज्ञोपवीतवान् ।
 विभूर्मन्त्रमहापद्मकलिकासंस्थितः प्रभुः ॥
 वैराग्यभावेन महानुभावो
 ध्यानस्थितः स्वम्परमं पदन्तत् ।
 ध्यायंस्तथास्ते भुवनस्य गोप्ता
 साङ्ख्यप्रवक्ता पुरुषः पुराणः ॥

कपिलः ।

कृशः कृष्णतनुर्व्यासः पिङ्गलोऽतिजटाधरः ।
 सुमन्तुर्जैमिनिः पैलो वैशम्पायन एव च ।
 तस्य शिष्याश्च कर्त्तव्याश्चत्वारः पारिपार्श्विकाः ॥

व्यासः ।

गौरस्तु कार्य्या वाल्मीकिस्तेजोमण्डलदुर्दृशः ।
 तपस्यभिरतः शान्तो न कृशो न च पीवरः ॥

वाल्मीकिः ।

वाल्मीकिरूपं सकलं दत्तात्रेयस्य धारयेत् ।
 धन्वन्तरिः सुकर्त्तव्यः सुरूपः प्रियदर्शनः ॥
 करद्वयगतश्चास्य सामृतः कलशो भवेत् ।

* जटामण्डलदुर्दृश इति पुष्पकान्तरे पाठः ।

धन्वन्तरिः ।

जलमध्यगतः कार्यः* शेषपन्नगदर्शनः ।
 फणापुञ्जमहारत्नदुर्निरीक्ष्यशिरोधरः ॥
 देवदेवस्तु कर्त्तव्यस्तत्र गुप्तश्चतुर्भुजः ।
 तथापरश्च कर्त्तव्यः शेषभोगाङ्कसंस्थितः ॥
 एकपादोऽस्य कर्त्तव्यो लक्ष्मुप्रत्सङ्गगतः प्रभीः ।
 तथापरश्च कर्त्तव्यस्तत्र जानौ प्रसाधितः ॥
 कर्त्तव्यो नामिदेशस्थस्तथातस्यापरः करः ।
 तथैवान्यः करः कार्यो देवस्य तु शिरोधरः ॥
 सन्तानमञ्जरीधारी तथैवास्यापरो भवेत् ।
 नाभिसरसिसम्भूते कमले तस्य यादव ॥
 सर्वपृथ्वीमथो देवः प्राग्वत्कार्यः पितामहः ।
 नाललग्नौ च कर्त्तव्यौ पद्मस्य मधुकैटभौ ॥
 वृरूपधारीणि भुजङ्गमस्य
 कार्यान्यथास्त्राणि तथा समीपे ।
 एतत्तवाग्रे यदुपुङ्गवाग्रं
 देवस्य रूपं परमस्य तस्य ॥

जलशायिनः ।

तार्क्ष्यो मरकतप्रख्यः कौशिकाकारनासिकः ।
 चतुर्भुजस्तु कर्त्तव्यो वृत्तनेत्रमुखस्तथा ॥
 गृध्रोऽरुजानुचरणः पक्षद्वयविभूषितः ।

* जलमध्यगतः कार्यः इति पाठान्तरम् ।

प्रभासंस्थानसौवर्णकलापेन विराजितः ॥
 कृत्रन्तु पूर्णकुम्भन्तु करयोस्तस्य कारयेत् ।
 करद्वयन्तु कर्त्तव्यं तथा विरचिताञ्जलि ॥
 यदास्य भगवान् पृष्ठे कृतकुम्भधरौ करौ ।
 न कर्त्तव्यौ तु कर्त्तव्यौ देवपादधरौ शुभौ ॥
 किञ्चिन्नखोदरः कार्यः सर्वाभरणभूषितः ।

गरुडः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

देवदेवं महादेवं वृषारूढन्तु कारयेत् ।
 तस्य वक्त्राणि कार्याणि पञ्च यादवनन्दन ॥
 सर्वाणि सोम्यरूपाणि दक्षिणं विकटं मुखम् ।
 कपालमालिनं भीमं जगत्संहारकारकम् ॥
 त्रिनेत्राणि तु सर्वाणि वदनं तूत्तरं विना ।
 जटाकलापे महति तस्य चन्द्रकला भवेत् ॥
 तस्योपरिष्ठावदनं पञ्चमन्तु विधीयते ।
 यज्ञोपवीतं च तथा वासुकिं तस्य कारयेत् ॥
 दशबाहुस्तथा कार्या देवदेवो महेश्वरः ।
 अक्षमालात्रिशूलं च चर्मदण्डमयोत्पलम् ॥
 तस्य दक्षिणहस्तेषु कर्त्तव्यानि महाभुज ।
 वामे च मातुलाङ्गु च पादार्धं कमण्डलुम् ॥
 तथा चर्म च कर्त्तव्यं देवदेवस्य शूलिनः ।
 वणस्तथास्य कर्त्तव्यस्रग्नांशुसदृशप्रभः ॥

रुद्रः ।

ईशस्तत्पुरुषा घोरा वामजातक्रमेण तु ।
 सितपीतकृष्णरक्ताश्चतुर्वर्णाः प्रकीर्त्तिताः ॥
 पञ्चवक्त्राः स्मृताः सर्व्वे दशदीर्घगुणभूषिताः ।
 खड्ग, खेट, धनु, बाण, कमण्डल्वक्षसूचिणः ॥
 वराभयकरोपेताः शूलपङ्कजपाणयः ।

वामो, वामदेवः ।

जातः, सद्योजातः ईशानादि पञ्चमूर्त्तयः ।
 सर्व्वो भीमो महादेवः रुद्रः पशुपतिर्भवः ।
 उग्र ईशान इत्यष्टौ मूर्त्तिर्या शिवसन्निभा ॥
 मृगाङ्गचूडामणयो जटामण्डलमण्डिताः ।
 त्रिनेत्रा वरखट्वाङ्गत्रिशूलवरपाणयः ॥

मूर्त्तीयाष्टकम् ।

अर्धं देवस्य नारी तु कर्त्तव्या शुभलक्षणा ।
 अर्धन्तु पुरुषः कार्य्यः सर्व्वलक्षणभूषितः ॥
 ईश्वरार्धे जटाजूटं कर्त्तव्यं चन्द्रभूषितम् ।
 उमार्धे तिलकं कार्य्यं श्रीमन्तमलकं तथा ॥
 भस्मोद्धलितमर्धन्तु अर्धं कुङ्कुमभूषितम् ।
 नागोपवीतिनं चार्धमर्धं हारविभूषितं ॥
 वामार्धे तु स्तनं कुर्यात् घनं पीनं सुवत्तु लम् ।
 उमार्धे तु प्रकर्त्तव्यं सुवस्त्रेण च वेष्टितम् ॥

मेखलां दापयेत्तत्र वज्रवैदूर्यभूषिताम् ।
जर्दलिङ्गं महेशर्द्धं सर्पमेखलमण्डितम् ॥
पादञ्च देवदेवस्य समपद्मीपरिस्थितम् ।
सालक्तकं स्मृतं राममञ्जनेन विभूषितं ॥
त्रिशूलमक्षसूत्रञ्च भुजयोः सव्ययोः स्मृतम् ।
दर्पणञ्चौत्पलं कार्यं भुजयोरपसव्ययोः ॥

अर्द्धनारीश्वरः ।

एवमेव दिक्पालेशानः ।

दक्षेण मुद्रां प्रतिपादयन्तं
सिताक्षसूत्रं च तथोर्द्धभागे ।
वामे च पुस्तामखिलागमाद्यां
विभ्राणमूर्ध्वेन सुधाधरं च ॥
सिताम्बुजस्थं सितवर्णमीशं
सिताम्बरालेपनमिन्दुमौलिम् ।
ज्ञानं मुनिभ्यः प्रतिपादयन्तं
तं दक्षिणामूर्त्तिमुदाहरन्तं ॥

दक्षिणामूर्त्तिः ।

युग्मं स्त्रीपुरुषं कार्यं लमेशौ दिव्यरूपिणौ ।
अष्टवक्रं तु देवेशं जटाचन्द्रार्द्धभूषितम् ॥
द्विपाणिं द्विभुजां देवीं सुमध्यां सुपयोधराम् ।
वामपाणिन्तु देवस्य देव्याः स्कन्धे नियोजयेत् ॥
दक्षिणन्तु वारं शम्भोरुत्पलेन विभूषितम् ।

देव्यास्तु दक्षिणं पाणिं स्कन्धे देवस्य कल्पयेत् ।

वामपाणौ तथा देव्या दर्पणं दापयेन्द्भम् ॥

इति उमामहेश्वरी ।

कार्यं हरिहरस्यापि दक्षिणार्धं सदाशिवः ।

वाममर्धं हृषीकेशः श्वेतनीलाकृतिः क्रमात् ॥

वरं त्रिशूलं चक्राब्जधारिणो वाहवः क्रमात् ।

दक्षिणे वृषभः पार्श्वे वामभागे विहङ्गराडिति ॥

हरिहरमूर्तिः ।

दिग्वर्णी जटिलाः वरक्षाः पुर त्रिशूलधारिणः ।

पुटाञ्जलिकराः सर्व्वे विश्वे शास्त्रैक वक्त्रकाः ॥

अनन्तश्च त्रिमूर्तिश्च सूक्ष्मः श्रीकण्ठ एव च ।

शिवः शिखण्डेकनेत्र एकरुद्रश्च ते क्रमात् ॥

विद्येश्वराः ।

विश्वकर्म्म शास्त्रात् ।

अथ रुद्रान् प्रवक्ष्यामि बाहुषोडशकान्वितान् ।

अजो नामा महारुद्रो धत्ते शूलमघाकुशम् ॥

कपालं डमरुं सर्पं सुहृदश्च सुदर्शनम् ।

अक्षसूत्रमयो दत्ते तथा वामे कराष्टके ॥

तर्जनी मूर्ध्नि तस्तत्र खट्वाङ्गान्तदधः करे ।

गदां च पट्टिशं घण्टां शक्तिं परशुकुण्डिकाः ॥

अजैकपदः ॥ १ ॥

एकपादाभिधो विभ्रत हादशाक्षाहहिः शरम् ।
चक्रं डमरुकं शूलं मुद्गरं तदधोवरम् ॥
अक्षसूत्रमधो वामे खट्वाङ्गश्चोर्ध्वं हस्तके ।
धनुर्घण्टां कपालञ्च कौमुदीं तर्ज्जनीघटम् ॥
परशुञ्च क्रमावृत्ते धत्ते वाह्यद्वर्कोत्विति* ।
अनेकभोगसम्पत्तिं कुरुते यजनात् सदा ॥

एकपादः ॥ २ ॥

अहिर्बुध्नो गदां चक्रं चण्डी डमरुमुद्गरी ।
शूलाकुशाक्षमालाञ्च दक्षोर्ध्वधःकरः क्रमात् ॥
तोमरं पट्टिशं चर्म कपालं तर्ज्जनीघटम् ।
शक्तिः परशुकं वामे दक्षवज्जारयत्यसौ ॥

अहिर्बुध्नः ॥ ३ ॥

विरूपाक्षस्ततः खड्गं शूलं डमरुकाङ्कुशम् ।
सर्पं चक्रं गदामक्षसूत्रं विभ्रत् कराष्टके ॥
खेटं खट्वाङ्गकं शक्तिं परशुं तर्ज्जनी घटं ।
घण्टाकपोलकौ चेति वामार्धादिकराष्टके ॥

विरूपाक्षः ॥ ४ ॥

रेवती दक्षिणे चापं खड्गशूलं गदां महीं ।

चक्राङ्कुशाक्षमालास्तु धारयन्मूर्धमादितः ॥
 धनुः खेटञ्च खट्वाङ्गं घण्टातर्ज्जनिकांततः ।
 परशुं पट्टिशं पात्रं वामबाह्वकेऽर्कवत् ॥
 सर्वसंस्पृक्तरोत्येष जायते वाचं नानृशम् ।

रेवतः ॥ ५ ॥

हाराख्ये मुहुरश्चैव डमरुं शूलमङ्कुशम् ।
 गदासर्पाक्षसूत्राणि धारयन् दक्षिणोर्ध्वतः ॥
 पट्टिशन्तोमरं शक्तिं परशुं तर्जनीघटम् ।
 खट्वाङ्गं पात्रकञ्चेति वामोर्धादिक्रमेण तु ॥

हरः ॥ ६ ॥

बहुरूपोदधदक्षे डमरुञ्च सुदर्शनम् ।
 सूर्पशूलाङ्कुशेयस्तु, कौमुदीं जपमालिकाम् ॥
 घण्टाकपालखट्वाङ्गं तर्ज्जनीं कुण्डिकां धनुः ।
 परशुं पट्टिशं चैव वामोर्धादि कराष्टके ॥

बहुरूपः ॥ ७ ॥

अम्बकोपि दधच्चक्रं डमरुं मुहुरं शरम् ।
 शूलाङ्कुशाहिजाप्यञ्च दक्षोर्धादिक्रमेण हि ॥
 गदा-खट्वाङ्ग-पात्राणि कार्मुकं तर्ज्जनीं घटौ ।
 परशुं पट्टिशं चेति वामोर्धादिकराष्टके ॥

अम्बकः ॥ ८ ॥

सुरेश्वरं हि-डमरुं चक्रं शूलाङ्कुशावपि ।
 शरञ्च मुहुरं चापं दक्षबाह्वष्टकेत्विति ॥

पङ्कजं परशुं घण्टां पट्टिशं तर्जनीं धनुः ।
खट्वाङ्गं कारयेत्पात्रं वामेऽष्टकरपङ्कजे ॥

सुरेश्वरः ॥ ८ ॥

जयन्तो दशमो रुद्रोऽप्यङ्कुशं चक्र-मुद्गरम् ।
शूला-हि डमरुं वाणमक्षसूत्रं यमेत्विति ॥
गदा-खट्वाङ्ग-परशुं कपालं शक्ति-तर्जनीं ।
धनुः कुण्डली-सुचोर्द्धादि वामबाहुष्वके दधत् ॥

जयन्तः ॥ १० ॥

अथापराजितो दक्षे तोमरं खड्गमङ्कुशम् ।
शूला-हि-चक्र-डमरु-मक्षमालां दधत् क्रमात् ॥
शक्तिं खेटं गदां पात्रं तर्जनीं पट्टिशपङ्कजं ।
घण्टामुत्तरतश्चाथ धारयन्सूत्रमादितः ॥

अपराजितः ॥ ११ ॥

अजैकपादहिर्ब्रध्नः विरूपाक्षश्च रैवतः ।
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ॥
रुद्रा एकादश प्रोक्ता जयन्तश्चापराजितः ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

कुमारः षण्मुखः कार्य्यः शिखण्डिकविभूषणः ।
रक्ताम्बरधरः कार्य्यो मयूरवरवाहनः ॥
कुक्कुटश्च तथा घण्टा तस्य दक्षिणहस्तयोः ।
पताका वैजयन्ती च शक्तिः कार्य्या च वामयोः ॥

स्कन्दः ।

अथातो रूपनिर्माणं वक्ष्येऽहं भैरवस्य तु ।
 लम्बोदरन्तु कर्तव्यं वृत्तपिङ्गललोचनं ॥
 दंष्ट्राकरालवदनं फुल्लनासापुटन्तथा ।
 कपालमालिनं रौद्रं सर्वतः सर्पभूषणम् ॥
 व्यालेन त्रासयन्तश्च देवीं पर्वतनन्दिनीं ।
 सजलाम्बुदसङ्काशं गजचर्मोत्तरच्छदम् ॥
 बहुभिर्बाहुभिर्व्याप्तं सर्वायुधविभूषणम् ।
 वृहत्शालप्रतीकाशैस्तथा तीक्ष्णनखैः शुभैः ।
 साचीकृतमिदं रूपं भैरवस्य प्रकीर्तितम् ॥

भैरवः ।

महाकालस्य कथितमेतच्च भैरवं मुखम् * ।
 देवीत्रासनकक्षास्य करे कार्य्यश्च पन्नगः ।
 नचास्य पुरतः कार्य्या देवी पर्वतनन्दिनी ॥
 शुक्ला न कार्य्यास्य तथा नरक्ता
 समीपतो मातृगणप्रधाने ।
 कार्य्यं तथा या परिवर्हमस्य
 गणाश्च कार्य्या वदुरूपरूपकाः ॥

महाकालः ।

नन्दी कार्य्यस्त्रिनेत्रस्तु चतुर्वर्णहर्महाभुजः ।

* मेतदेव चषण्मुखमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सिन्दूरारुणसङ्काशो व्याघ्रचर्मपरिच्छदः ॥
त्रिशूलभिन्दिपाले च करयोस्तस्य कारयेत् ।
शिरोगतं तृतीयन्तु तर्ज्जयन्तं तथापरम् ॥
आलोकयानं कर्त्तव्यं दूरादागमिकञ्चनम् ।

नन्दी ।

अनेनैव तु रूपेण वीरभद्रं विदुर्व्यूधाः ।

वीरभद्रः ।

ज्वरस्त्रिपादः कर्त्तव्यस्तिने तैर्वदनैस्त्रिभिः * ।
भस्मप्रहरणो रुद्रस्त्रिबाहुर्व्याकुलेक्षणः ॥

ज्वरः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि वसुरूपाणि ते जय ।
पद्माक्ष-मालिके तस्य दक्षवामकरद्वये ॥
सौर-शक्ती दधानोऽयं धराख्यो वसुरादिमः ।
मालां पुष्करबीजोत्थां चक्रं शक्तिं कमण्डलुम् ॥
दक्षाधरादिसव्येन यस्य स्युः स ध्रुवो मतः ।
मुक्ताफलकृतमाला पङ्कजं शक्तिरङ्कुशः ॥
स वसुः कौर्त्तितो वत्स सोमनामेति वै बुधैः ।
सव्यवामोर्द्धगौ यस्य करौ स्तः शक्तिसंयुतौ ॥
सौरा-ङ्कुशान्वितौ चाधः स भवेदापसंज्ञकः ।

* ज्वरस्त्रिपादस्त्रिभिः षड्भुजो नवलोचन इति पाठात्करं ।

अक्षमालोपवीत्यूर्ध्वेऽशृणिशक्तिकरावधः ॥
 यस्य स्तः सोऽनिलाख्यः स्याच्छुभदः पञ्चमो वसुः ।
 स्रुवाक्षमालिको दक्षे वामे शक्ति कपालभृत् ॥
 सव्योर्द्धादिक्रमाद्योसौ नलाख्यस्तु वसुः स्मृतः ।
 खट्वाङ्गुशधरः सव्ये शक्ति-खेटकरोन्यतः ॥
 प्रत्यूषाख्यो वसुश्चायं सप्तमः परिकीर्तितः ।
 सव्ये दण्डकपालोसौ वामे तु शृणि-शक्तिकः ॥
 शुभदः कीर्तितश्चायं प्रभासो-वसुरष्टमः ।
 एते सर्वे समाख्याता नवकाञ्चनसन्निभाः ॥
 धरोध्रुवश्च सोमः स्यादापश्चैवा निलीनलः ।
 प्रत्यूषश्च प्रभासश्च* वसवोष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥

इति वसुरूपनिर्माणम् ।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि सूर्यभेदांस्तु ते जय ।
 यावत् प्रकाशकः सूर्यो जायते मूर्त्तिभिर्यथा ॥
 दक्षिणे पौष्करी माला करे वामे कमण्डलुः ।
 पद्माभ्यां शोभितकरा सा धात्री प्रथमा स्मृता ॥
 शूलं वामकरे चास्याः दक्षिणे सोम एव च ।
 मित्रा नाम त्रिनयना कुशेशयविभूषिता ॥
 प्रथमे तु करे चक्रं† तथा वामे च कौमुदी ।
 मूर्त्तिर्भणिमयी ज्ञेया सप्तद्वैः पाणिपल्लवैः ॥

* प्रभासश्चेति पाठान्तरं ।

† वज्रमिति पुस्तकान्तरे ।

अक्षमाला करे सव्ये चक्रं वामे प्रतिष्ठितम् ।
 सा मूर्त्तिं रौद्रीं ज्ञातव्या प्रधानापञ्चभूषिता ॥
 चक्रं तु दक्षिणे यस्या वामे पाशः सुशोभनः ।
 सा वारुणी भवेन्मूर्त्तिः पञ्चव्यग्रकरद्वया ॥
 कमण्डलुर्दक्षिणतोऽमालाचाक्षमयी भवेत् ।
 सा भवेत् सन्मता सूर्यमूर्त्तिः पञ्चविभूषिता ॥
 यस्या दक्षिणतः शूलं वामहस्ते सुदर्शनः ।
 भगमूर्त्तिः समाख्याता पञ्चहस्ता शुभा जय ॥
 अथ वामकरे माला त्रिशूलं दक्षिणे स्मृतम् ।
 विवस्वन्मूर्त्तिरेषास्याः पञ्चलाञ्छनलक्षिता ॥
 पूषाख्यस्य भवेन्मूर्त्तिर्हि भुजा पञ्चलाञ्छिता ।
 सर्वपापहरा ज्ञेया सर्वलक्षणलक्षिता ॥
 दक्षिणे तु गदा यस्या वामे चैव सुदर्शनः ।
 पञ्चव्यग्रा तु सावित्री मूर्त्तिः सर्वार्थसाधनी ॥
 सुचं च दक्षिणे हस्ते वामे होमजकीलकं ।
 मूर्त्तिस्त्वाष्ट्री भवेदस्य पञ्चरुद्धकरद्वया ॥
 सुदर्शनकरा सव्ये पञ्चहस्ता तु राभतः ।
 एषा स्यात् द्वादशी मूर्त्तिर्विष्णोरमिततेजसः ॥
 धाता, मित्रो, र्यमारुद्रो वरुणः सूर्य एव च ।
 भगो विवस्वान् पूषा च सविता दशमः स्मृतः † ॥

* ऽक्षमालाचैववामत इति पाठान्तरं ।

† धातार्यमाचमिवस्व वरुणोऽशोभगस्तथा ।

इन्द्रो विवस्वाम् पूषा च पर्यग्रन्तो दशमः स्मृतः ।

मनस्वाष्टा तथा विष्णुरजयन्यो जयन्यजः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादशउच्यते ।

इति हादशादित्यरूपनिर्माणम् ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि रूपाणि मरुतां तव ।

अक्षमालाम्बुजे दत्ते वामे कुण्डीध्वजान्वितः ॥

श्वसनाख्यो भवेदेवं साधकानां सुसिद्धिदः ।

चक्राक्ष मालिका पात्र ध्वजयुक् स्पर्शनाभिधः ॥

कपाल ध्वजपाशाञ्ज-धारको वायुनामकः ।

मातरिश्वा कपाला-ञ्ज-ध्वज-पात्र-करो मतः ॥

ध्वजाक्षसूत्र-पात्राञ्जं विभ्राणः स्यात्सदागतिः ।

ध्वजा-सि-खेट-पात्राणि धारयन्स्तु महाबलः ॥

ध्वज-पाश-कपाला-हि-संयुतो बलवर्द्धनः ।

पात्रा-क्षसूत्र पाशा-ञ्ज-धारकः पृषदश्वकः ॥

अक्षसूत्र-गदा-कम्ब-ध्वजी-गन्धवहाभिधः ।

कपाल-ध्वज-पात्रा-ञ्ज-हस्तको गन्धवाहकः ॥

ज्ञान मुद्राक्ष सूत्राञ्ज ध्वजहस्ती निलो मतः ।

अक्षमाला-सुनीला ञ्ज-ध्वज-कम्बुधराशुगः ॥

ध्वज-वाण-धनुः कुण्डी-करयुक् सुमुखो* भवेत् ।

ध्वजा-ञ्ज-पात्र-मुद्राणि धारयेत् कर्कराभिधः ॥

अञ्जा-क्षमालिका-पात्र-ध्वज-हस्तः समीरणः ।

ध्वजपात्रघनाञ्जानि विभ्राणस्तु समीरकः ॥

अक्ष सूत्र ध्वजा,ञ्जानि मुण्डं विभ्रत्यनुत्तमः ।

अक्षमाला-ध्वजा-ज्ञानि धारयन्माकृताभिधः ॥

कं शिरः ।

पव्य-चसूत्र-पाशा-ज-संयुतो नागयोनिजः ।

ध्वज-मुण्डा-क्षपात्री-स्याज्जगत्प्राणाभिधः स्मृतः ॥

ध्वज सूत्र सपाशा-ज-संयुतः पावनाभिधः ।

खट्वाङ्ग-ध्वज-खेटानि विभ्राणो वातसंज्ञकः ॥

ध्वजा-क्षकृतपात्राणि धारयन्तु प्रभञ्जनः ।

अक्षसूत्र ध्वजा-ज्ञा-हि-पाणियुक्कवनामकः ॥

शूला-ज-ध्वज-पात्राणि नभस्वानिति धारयन् ।

ध्वजां-कुशा-क्ष-मुण्डानि विभ्राणोऽतिबलो मतः ॥

सध्वजा-म्बुज-पात्राङ्गस्तरस्त्रीनाम कीर्त्तितः ।

दण्ड मुण्ड ध्वजा-ज्ञानि धारयन् द्वादशो मतः ॥

ध्वजा-क्ष-तर्जनी-पात्र पाणि युग् देवयक्षकः ।

अक्षमाला कुठारा-ज-ध्वज-युग्मात्रजाहकः* ॥

घण्टा-क्ष-ध्वज-मुण्डानि धारयन्नधराभिधः ।

वोधिपञ्चव-सूत्रा-ज-ध्वज-हस्तः सदोर्षट्क ॥

अक्ष सूत्र-ध्वजा-शोकपात्र-युक्मतिरोधनः ।

पाणिको नाम विज्ञेयो वलाक्षध्वज मुण्डयुक् ॥

ध्वजाक्ष घटपात्राणि धारयन् साधकोमतः ।

बीजपूरध्वजाजाक्षसंयुतो विश्वपूरकः ॥

घण्टा-क्षध्वज-मालाभिः संयुतो जगदाश्रयः ।

विश्वातिरिक्तको नाम ध्वजलाञ्छन पाश युक् ॥
 अक्षमालाकजे धण्टाध्वजौ विभ्रत् कजागरः ।
 विश्वोदरो भवेदेष शङ्ख, शूल घट, ध्वजी ॥
 अग्रगो नाम विज्ञेयो यच्चमाणधनुर्धटौ ।
 श्रीफला-ञ्जा-क्षपात्राणि धारयन्स्तीव्रको मतः ॥
 शुक्ति मुण्ड-ध्वज पाशौ सुवहोऽयं प्रकीर्तितः ।
 अक्ष सूत्र ध्वज पाश पात्र युक् वीजवर्धनः ॥
 ध्वज पाश-कपालाञ्जैर्युतो भद्रजवो मतः ।
 टङ्क-पाश-ध्वजा-ञ्जानि धारयन् पुष्करोद्भवः ॥
 पलाशपत्र-पाशा-ञ्ज-ध्वज-हस्तोऽञ्जिनी पतिः ।
 जम्बुवीज-ध्वजा-ञ्जाक्षपाणियुग्व्यक्तमूर्त्तिमान् ॥
 परिघाक्षध्वजाञ्जानि धारयन् विश्वगो मतः ।
 सर्वे चतुर्भुजा ज्ञेया युवानः कुटिलभ्र, वः ॥
 सव्योर्ध्वाद्युत्तरोर्ध्वान्तक्रमेणायुधधारिणः ।
 रक्ताक्षाश्च महावीर्याः सर्वभूषणभूषिताः ॥
 धूम्रवर्णा मृगारूढाः सर्वे ते शवलांशुकाः ।
 इति तेऽत्र समाख्याता शुभदास्तु मरुद्गणाः ॥
 संख्ययैकोनपञ्चाशत् सर्वरोगापनुत्तये ।

एकोनपञ्चाशत्तमरुता ।

स्कान्दे ।

साध्याः पद्मासनगताः कमण्डल्वक्ष सूत्रिणः ।

धर्म पुत्रामहात्मानो द्वादशामरपूजिताः ॥

ब्रह्माण्ड पुराणे ।

मनो, मुमन्ता प्राणश्च नरयानश्च वीर्यवान् ।
वित्ति, ह्यर्थो, नयश्चैव हंसो, नारायणस्तथा ।
प्रभवो, विष्णु, विश्वश्च साध्या द्वादश जग्मिरे ॥

साध्यानां ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

पद्मपत्रसवर्णाभौ पद्मपत्रसमाम्बरौ ।
हिमजो देवभिषजौ कर्त्तव्यौ देहसंयुतौ ॥
सर्वाभरणसम्पन्नौ विशेषाश्चाहलोचनौ ।
तयोरौषधयः कार्य्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः ॥
वामयोः पुस्तके कार्य्ये दर्शनीये तथा हिज ।
एकस्य दक्षिणे पार्श्वे वामे वान्यस्य यादव ॥
नारीयुगं प्रकर्त्तव्यं सुरूपश्चारुदर्शनम् ।
तयोश्च नामनी प्रोक्ते रूपसम्पत्तयाकृतिः ॥
मधूकपुष्पसङ्काशा रूपसम्पत् प्रकीर्त्तिता ।
आकृतिः कथिता लोके शरकाण्डनिभा तथा ।
रत्नभाण्डकरे कार्य्ये चन्द्रशुक्लाम्बरे तथा ॥

अश्विनौ ।

पृष्ठस्थः सूर्यवत् कार्य्यो रेवन्तश्च तथा प्रभुः ।

रेवन्तस्य ।

मय संग्रहे ।

यत्तरूपाणि ।

तुन्दिला दिभुजाः कार्य्या निधिहस्ता मदोत्कटाः ।
 गदी वैश्रवणः प्रेष्ठो नृपालस्त्वष्टमो वरः ॥
 सिद्धार्थो मणिभद्रश्च सुमना नन्दनो यशः ।
 कणूतिः पाञ्चकः शङ्खो मणिमान् पद्म, रामकौ ॥
 सर्व्वत्रभोजी पिङ्गाक्षश्चतुरो मन्दराश्रयः ।
 शुभद्रचन्द्रप्रद्योतमेघवर्णजयावहाः ॥
 द्युतिमान् केतुमान् खेतोमौलिमान् विजयाकृतिः ।
 पद्मवर्ण महाघास पुष्पदन्ताः सुदर्शनाः ॥
 पूर्णमास, हिरण्याक्ष, शतजिह्व, बलाहकाः ।
 वलाक, विपुलौ पद्मनाभः कुमुद, वीरकौ ॥
 सुगन्धद्वयमी यक्षास्तेषां राजा धनाधिपः ।

यत्तरूपनिर्माणं ।

राक्षसरूपं मयदीपिकायां ॥

रक्तवस्त्रधराः कृष्णा नखदीर्घाः सदंष्ट्रिकाः ।
 कार्त्ती-खट्वाङ्ग-हस्ताश्च राक्षसा घोररूपिणः ॥
 हेति प्रहेति यत्तन्न शङ्खुश्च सनवन्धनाः ।
 विद्युत्, सर्ज, मनुष्याद, पौरुषेय सुकेशिनः ॥
 उग्रमालीत्यमी प्रोक्ताः प्रधाना राक्षसाः किल ।
 भूतास्तथैव दानाश्च दीर्घवक्त्राः पिशाचकाः ॥

इति राक्षस भूत पिशाच रूपनिर्माणम् ।

वरदो भक्तलोकानां किरीटी कुण्डली गद्दी ॥

कार्थ्यस्तु रूपी गन्धर्वो वीणावाद्यरतस्तथा ।

गन्धर्वाः ।

नागरूपाण्याह विश्वकर्मा ॥

अनन्तो रक्तकायश्च शितपङ्कजमालिकः ।

शतसाहस्रभोगोऽहिः शिरःकुवलयान्वितः ॥

वासुकिः ।

श्वेतदेहश्च कर्त्तव्यः स्फुरन्मौक्तिकसन्निभः ।

रक्ताङ्गः स्वस्तिकोपेतः सुतेजास्तक्षको महान् ॥

कृष्णः कर्कोटकः कण्ठे शुक्लरेखात्रयान्वितः ।

रक्तपद्मनिभः पद्म शिराः शुक्लेषुविद्वमान् ॥

शङ्खवर्णो महापद्मो मस्तके कृष्णशूलधृक् ।

हेमामः शङ्खपालः स्यात् सितरेखाधरो गले ॥

कुलिको रक्तदेहस्तु चन्द्रार्द्धकृतमस्तकः ।

द्विजिह्वो बाहवः सप्त फणामणिसमन्वितः ॥

अक्षसूत्रधराः सर्वे कुण्डिकापुच्छसंयुताः ॥

एकभोगा स्त्रिभोगावा ह्येतज्जायामुतादयः ।

इति नागरूपनिर्माणम् ।

आह मयः* ॥

* यम इति क्वचित् पाठः ।

कुशपद्म, विष्टरस्थाः पितरः पिण्डपात्रिणः ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

प्रभाकरा वर्हिषदो अग्निष्वात्तास्तथैव च ।

ऋष्यादा स्त्रीपद्मताश्च आन्यपाश्च सुकालिनः * ॥

पितरः ।

वायु पुराणात् ।

ऋतु र्दक्षो वसुः सत्यः कालको धुरिलोचनौ ।

पुरुषरवा माद्रवाश्च विश्वे देवा दश स्मृताः ॥

विदेहास्तु प्रकर्त्तव्या दक्षिणे वाणपाणयः ।

कर्त्तव्या वामभागे तु शरासनपरायणाः † ॥

विश्वे देवाः ।

विश्वकर्मा ।

षड्त्रिंशदङ्गुले खड्ग शक्ती तालाधिकौ मतौ ।

शूलपाशौ पद्मशङ्खौ तालमात्रौ प्रकीर्त्तितौ ॥

गदा द्वितालपाशश्च गोलकाष्ठप्रमाणतः ।

वाणो द्वितालको दण्डो द्विगुणो द्वादशाङ्गुलः ॥

कपालं पङ्कजं चर्म पाञ्चखड्गाङ्गुली मतः ‡ ॥

* अग्निष्वात्ता स्तथासौम्या इविष्यन्तस्तथोक्तपान् सुकालिनोवर्हिषद आन्यां व्यपां कर्पये तत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कुशासन परायणा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ कपालं पङ्कजं तद्वत् दर्पणोष्टाङ्गुलीमत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

डमरुं सुखना घण्टा छुरिका षोडशाङ्गुला ॥
 वज्रं तत् पुरुषस्थूलं कर्कशोऽतिदृढो वली ।
 शक्तिस्तु योषिताकारा लोहिताङ्गी वृकाश्रिता ॥
 दण्डोऽपि पुरुषः कृष्णो घोरो लोहितलोचनः ।
 खड्गश्च पुरुषः श्यामशरीरः क्रुद्धलोचनः ॥
 पाशः सप्तफणः सर्पपुरुषः पुच्छसंयुतः ।
 ध्वजस्तु पुरुषः पीतो व्यावृतास्थो महाबलः ॥
 गदा पीतप्रभा कन्या सुपीनजघनस्थला ।
 त्रिशूलं-पुरुषो दिव्यः सुभ्रूः श्यामकलेवरः ॥
 शङ्खोऽपि पुरुषो दिव्यः शुक्लाङ्गः शुभलोचनः ।
 हेतिर्व्वहुतिथो शास्त्रे भीमः श्यामतनुः पुमान् ॥
 शरः स्यात् पुरुषो दिव्यो रक्ताङ्गो दिव्यलोचनः ।
 धनुः स्त्री पद्मरक्ताभा मूर्द्ध्नि पूरितचापभृत् ॥
 एव मस्त्राणि पूतानि जानीयात् परमेश्वरे ।
 उक्तानां चैव सर्वेषां मूर्द्ध्नि स्वायुधलाञ्छनम् ॥
 भुजौ द्वौ तु प्रकर्त्तव्यौ स्तम्बलग्नौ सदा वधैः ।

इत्यस्त्रनामप्रक्रमः ।

धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च तथैव हि ॥
 सितरक्तपीतकृष्णसिंहरूपाः प्रकीर्त्तिताः ।

धर्मं, ज्ञानं, वैराग्यं, श्रव्याणि ।

शुक्लवर्णा मही कार्य्या दिव्याभरणभूषिता ।
 चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चन्द्रांशुसदृशाम्बराः ॥

रत्नपात्रं सस्यपात्रं पात्रमौषधिसंयुतम् ।
 पद्मं करे च कर्त्तव्यं भुवो यादवनन्दन ॥
 दिग्गजानां चतुर्णाञ्च कार्या पृष्ठगता तथा ।
 सर्वौषधियुता देवी शुक्लवर्णा ततः स्मृता ॥

पृथ्वी ।

लवणोदः प्रकर्त्तव्यो द्विभुजः सर्वसिद्धये ।
 धत्ते जमालिकां दत्ते वामे पात्रं तु रत्नभृत् ॥
 सोत्तरोयोपवीती च पाटलाभः सुवस्त्रधृक् ।
 बर्हिःपवित्रपाणिस्तु लाभदो भूतिमण्डितः ॥

लवणोदः ।

क्षीरोदः श्वेतवर्णस्तु द्विभुजो रत्नकुण्डलः ।
 मकरस्थोऽम्बुजन्दनो वामे तु कलशं दधत् ॥

क्षीरोदः ।

दधिमण्डोद एवात्र विज्ञेयो वारिजासनः ।
 दण्डं शङ्खं च विभ्राणो द्विभुजोऽसौ जटायुतः ॥

दधिमण्डोदः ।

घृतोदः कपिलो ज्ञेयः कुलीरस्थो जटाधरः ।
 कशेरुपीतं पात्रञ्च घटं विभ्रत्तु दोर्हये * ॥

घृतोदः ।

इक्षूदोत प्रकर्त्तव्यो गोमूतसदृशच्छविः ।

* द्विजप्रियमिति वा पाठः ।

दर्दुरस्थो घटं दण्डं विभ्राणो नीलकुण्डलः ॥

इक्षूदः ।

सुरोदो गण्डकान्तस्थो ज्ञेयो गोमेदसन्निभः ।

मुन्नरं कुण्डिकां विभ्रत् द्विभुजो भूतिवर्द्धनः ॥

सुरोदः ।

स्वादूदो मौक्तिकाभासो दर्दुरस्थो सुवेशधृक् ।

मुक्तासूत्रार्चपात्रे च धारयन् सर्पभूषणः ॥

वैडूर्यसदृशाः सर्व्वे द्विभुजाः कलशान्विताः ।

पङ्कजस्थाः प्रकत्तव्याः देवतारूपनाय तु ॥

समुद्रः ।

द्वीप,वर्ष,नगाः सर्व्वे कामरूपधरा यतः ।

प्रेषायुधान्विताः कार्य्याः स्व स्व चिह्न धरामराः ॥

विष्णुधर्म्मात्तरात् ।

पूर्वा गजगता वाला रक्तवर्णा तु दिग् भवेत् ।

पङ्कजस्था प्रतिज्ञेया करेणुक्तहस्तका ॥

वृहद्वक्त्रा वृहत्काया पद्माभा पूर्व्वदक्षिणा ।

रथस्था दक्षिणा पीता तथा स्यात् प्राप्तयोवना ॥

उष्ट्रगा कृष्णपीता च तरुणी याम्यपश्चिमा ।

योवनाद्विच्युता कृष्णा पश्चिमा तुरगास्थिता ॥

आसन्नपलिता नीला मृगगा तदनन्तरा * ।

* अनुर्व्वीणासन्नमरति पुस्तकान्तरे पाठः ।

श्वेता नरपक्ता हृद्भा च तथा भवति चात्तरा ॥
 अतिहृद्भा हृषस्था च शुक्ला पूर्वोत्तरा भवेत् ।
 अवस्तात् पृथिवी तुल्या चोर्द्धा गगनसंस्थिताः ॥
 चतुर्हन्ते गजे शक्तः श्वेतः कार्यः सुरेश्वरः ।
 वामोत्सङ्गता कार्या तस्य भार्या शची नृप ॥
 नीलवस्त्रा सुवर्णाभः सर्वाभरणवांस्तथा ।
 तिर्यग् ललाटके तार्क्षः कर्त्तव्यश्च विभूषितः ॥
 शक्रश्चतुर्भुजः कार्यो द्विभूजा च तथा शची ।
 पद्माङ्गुली च कर्त्तव्यौ वामदक्षिणहस्तयोः ॥
 वामं शचीपृष्ठगतं द्वितीयं वज्रसंयुतम् ।
 वामे श्व्याः करे कार्यौ रक्षाः सन्तानमञ्जरी ॥
 दक्षिणं पृष्ठविन्यस्तं देवराजस्य कारयेत् ।

इन्द्रः ।

रक्तं जटाधरं वज्रिं कारयेद्ब्रह्मवाससम् ।
 ज्वालामालाकुलं सौम्यं त्रिनेत्रं श्मशुधारिणं ॥
 चतुर्बाहुं चतुर्दंष्ट्रं देवेशं वायुसारथिम् ।
 चतुर्भिश्च शुकैर्युक्ते धूमचिह्नरथे स्थितम् ॥
 वामोत्सङ्गता स्वाहा शक्रस्यैव शची भवेत् ।
 रत्नपात्रकरा देवी वज्रेर्दक्षिणहस्तयोः ॥
 ज्वाल त्रिशूले कर्त्तव्ये त्वक्षमामात्यश्च वामके ।

अग्निः ।

सजलाम्बुदसच्छायः तप्तचामीकराम्बरः ।

महिषस्थश्च कर्त्तव्यः सर्वाभरणवान् यमः ॥
 नीलोत्पलाभां धूम्रोर्णां वामोक्तङ्गे च कारयेत् ।
 धूम्रोर्णां द्विभुजा कार्य्या यमः कार्य्यश्चतुर्भुजः ॥
 दण्डखड्गवुभौ कार्य्यौ यमदक्षिणहस्तयोः ।
 ज्वाला त्रिशूला कर्त्तव्या त्वक्षमाला च वामके ॥
 दण्डोपरि मुखं कार्य्यं ज्वालामालाविभूषणम् ।
 धूम्रोर्णां दक्षिणे हस्ते यमपृष्ठगतो भवेत् ॥
 वामे तस्याः करे कार्य्यं मातुलाङ्गं सुदर्शनः ।
 पार्श्वे तु दक्षिणे तस्य चित्रगुप्तं तु कारयेत् ॥
 उदीच्यावेषं स्वाकारं द्विभुजं सौम्यदर्शनं ।
 दक्षिणे लेखनी तस्य वामे पत्रं तु कारयेत् ॥
 वामे पाशधरः कार्य्यः कालो विकटदर्शनः ।

यमः ।

विरूपाक्षो विष्णुत्तास्यः प्रांशुदंष्ट्रोज्ज्वलाननः ।
 जर्धकेशो हरित्श्मश्रुः द्विबाहुर्भीषणाननः ॥
 वर्णेन कृष्णरक्ताङ्गः कृष्णाम्बरधरस्तथा ।
 सर्वाभरणवानुष्टदण्डरश्मिकरस्तथा ॥
 भार्याश्चतस्रः कर्त्तव्या देवी च निर्ऋतिस्तथा ।
 कृष्णाङ्गी कृष्णवदना पाशहस्ता तु वामतः ॥

निर्ऋतिः ।

सप्तहंसे रथे कार्य्यो वरुणो यादसाम्पतिः ।
 क्षिप्रधैर्य्यं संकाशः शङ्खे ताम्बरधरस्तथा ॥

(१८)

किञ्चित्प्रलम्बजठरो मुक्ताहारविभूषितः ।
 सर्वाभरणवान् राजन् महादेवश्चतुर्भुजः ॥
 वामभागगतं केतुं मकरं तस्य कारयेत् ।
 छत्रं तु सुश्रितं मूर्ध्नि भार्या सर्वाङ्गसुन्दरी ॥
 वामोत्सङ्गता कार्या मध्ये तु द्विभुजा नृप ।
 उत्पलं कारयेत् वामे दक्षिणं देवपृष्ठगम् ॥
 पद्मपाशौ करे कार्यौ देवदक्षिणहस्तयोः ।
 शङ्खश्च रत्नपात्रञ्च वामयोस्तस्य कारयेत् ॥
 भागे तु दक्षिणे गङ्गा मकरस्था सचामरा ।
 देवी पद्मकरा कार्या चन्द्रगौरी वरानना ॥
 वामे तु यमुना कार्या कूर्मसंस्था सचामरा ।
 नीलोत्पलकरा सौम्या नीलनीरजसन्निभा ॥

वरुणः ।

वायुरम्बरवर्णस्तु तदाकाराम्बरो भवेत् ।
 कोष्ठपूरितचक्रस्तु द्विभुजो रूपसंस्थितः ॥
 गमनेच्छा शिवा भार्या तस्य कार्या च वामतः ।
 कार्यो गृहीतवक्त्रान्तःकराभ्यां पवनो द्विजः ॥
 तथैव देवी कर्त्तव्या शिवा परमसुन्दरी ।
 व्यावृतास्यस्तथा कार्यो देवीव्याकुल मूर्ध्वजः ॥

वायुः ।

कर्त्तव्यः पद्मपत्राभो वरदो नरवाहनः ।
 चामीकराभो वरदः सर्वाभरणभूषितः ॥

लम्बोदरश्चतुर्बाहुर्वामपिङ्गललोचनः ।
 उदीच्यवेषः कवची हारभारार्दितो हरः ॥
 हे च दंष्ट्रे मुखे तस्य कर्त्तव्ये श्मश्रुधारिणः ।
 वामेन विभवा* कार्या मौलिस्तस्यारिमर्दन ॥
 वामोत्सङ्गता कार्या बुद्धिर्देवी वरप्रदा ।
 देवपृष्ठगतं पाणिर्हिभुजायास्तु दक्षिणम् ॥
 रत्नपात्रधरं कार्यं वामं रिपुनिसूदन ।
 गदा-शक्ती च कर्त्तव्ये तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥
 सिंहाकलक्षणं केतुं शिविकामपि पादयोः ।
 शङ्ख-पद्मनिधौ कार्यौ सुरूपा निधिसंस्थितौ ।
 शङ्ख-पद्माञ्जलिकान्तं वदनं तस्य पार्श्वयोः ॥

धनदः ।

विष्णुधर्मात्तरात् ॥

मौलीत्यलाभं गगनं तद्वर्णांबरधारि च ।
 चन्द्रार्कहस्तं कर्त्तव्यं द्विभुजं सौम्य दर्शनः ॥

आकाशम् ।

चतुरस्रं भवेन्मूलं ततो वृत्तं महाभुज ।
 तत्तुल्यचतुरस्रञ्च मेखवत् संस्थितं शुभम् ॥
 भद्रपीठमयः प्रोक्ती व्योमभागस्त्रितीयकः ।
 स्तम्भवच्चतुरस्रं च मध्यभागः प्रकीर्तितः ॥

भद्रपीठवदन्यच्च तत्र पद्मं न्यवेदयेत् ।
 शुभाष्टपत्रं तन्मध्ये कर्णिकायां दिवाकरः ॥
 पत्राष्टके न्यसेत्तस्य दिक्पालान् सर्वतोदिशः ।

व्योम ।

विष्णुरूपधरः कार्य्यो ध्रुवो ग्रहगणेश्वरः ।
 चक्ररश्मिकरः श्रीमान् हिभजः सौम्यदर्शनः ॥

ध्रुवः ।

रविः कार्य्यः शुभश्मश्रूः सिन्दूरारुणसुप्रभः ।
 उदीच्यवेषः स्वाकारः सर्वाभरणभूषितः ॥
 चतुर्बाहुर्महातेजा कवचेनाभिसंहतः ।
 कर्त्तव्या रसना चास्य पातीयाङ्गेतिसंज्ञिताः * ॥
 रश्मयस्तस्य कर्त्तव्या वामदक्षिणहस्तयोः ।
 ऊर्ध्वं स्रग्दामसंस्थाना सर्वपुष्पचिता शुभा ॥
 स्वरूपरूपः स्वाकारो दण्डः कार्य्यस्य वामतः ।
 दक्षिणे पिङ्गले भागे कर्त्तव्याश्चातिपिङ्गलः ॥
 उदीच्यवेषौ कर्त्तव्यौ तावुभावपि यादव ।
 तयो मुद्गिर्च विन्द्यस्तौ करौ कार्य्यौ विभावसोः ॥
 लेखनी पत्रकौ कार्य्यौ पिङ्गलश्चातिपिङ्गलः ।
 चर्म-शूल-धरो देवस्तथा यन्नाद्विधीयते ॥
 सिंहो ध्वजश्च कर्त्तव्यस्तथा सूर्यस्य वामतः ।

* शार्ङ्गार्याङ्गेतिसंज्ञिता इति पाठान्तरं ।

† पत्रकरकः कार्य्यो भवतीति पाठान्तरं ।

चत्वारश्चास्य कर्त्तव्यास्तनया तस्य पार्श्वयो ॥
 रेवन्तश्च यमश्चैव मनुद्वितयमेव च ।
 ग्रहराजो रविः कार्य्यो ग्रहैर्व्या परिवारितः ॥
 राज्ञी सवर्णा छाया च तथा देवी सुवर्चसा ।
 चतस्रश्चास्य कर्त्तव्या पद्माश्च परिपार्श्वयोः ॥
 एकचक्रे च सप्ताश्वे षडश्वे वा रथोत्तरे ।
 उपविष्टस्तु कर्त्तव्यो देवो ह्यरुणसारथिः ॥

मत्स्य पुराणात् ।

पद्मामनः पद्मकरः पद्मगर्भदलद्युतिः ।
 सप्ताश्वरथसंस्थश्च द्विभुजश्च सदागतिः ॥

सूर्यः ।

चन्द्रः श्वेतवपुः कार्य्यः श्वेताम्बरधरः प्रभुः ।
 चतुर्बाहुर्महातेजाः सर्वाभरणभूषितः ॥
 कुमुदौ च सितौ कार्य्यौ तस्य देवस्य हस्तयोः ।
 कान्तिर्मूर्त्तिर्मती कार्य्या तस्य पार्श्वे तु दक्षिणे ॥
 वामे शोभा तथा कार्य्या रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 चिह्नं तथास्य सिंहाङ्गं वामपार्श्वेऽर्कवद्भवेत् ॥
 दशाश्वे च रथे कार्य्यो ह्येकचक्रे वरसारथी ।

मत्स्यपुराणे ।

श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेताश्वः श्वेतभूषणः ।

गदापाणिर्द्विवाहुश्च कर्त्तव्यो वरदः शशी ॥

चन्द्रः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

भीमोऽग्नि तुल्यः कर्त्तव्यस्त्वष्टास्त्रे काञ्चने रथे ।

मत्स्यपुराणात् ।

रक्तमास्याम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः ।

चतुर्भुजो मेषगमो वरदः स्याद्वरासुतः ॥

भीमः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ॥

विष्णुतुल्यो वधः कार्य्यो भीमतुल्ये तथा रथे ॥

बुधः ।

तप्तजाम्बूनदाकारो द्विभुजश्च बृहस्पतिः ।

पुस्तकं चाक्षमालाञ्च करयोस्तस्य कारयेत् ।

सर्वाभरणयुक्तश्च तथा पीताम्बरौ गुरुः ॥

गुरुः ।

अष्टाश्वे काञ्चने दिव्ये रथे दृष्टिमनोरमे ।

शुक्रः श्वे तवपुः कार्य्यः श्वे ताम्बरधरस्तथा ॥

द्वौ करौ कथितौ तस्य निधिपुस्तकसंयुतौ ।

दशाश्वे च रथेः कार्य्यो राजते भृगुनन्दनः ॥

शुक्रः ।

कृष्णवासास्तथा कृष्णः शनिः कार्यः शिताननः ।
दण्डाक्षमालासंयुक्तः करद्वितयभूषणः ॥
कार्ष्णायसे रथे कार्यस्तथैवाष्टतुरङ्गमे ।

शनिः ।

रौप्ये रथे तथाष्टाश्वे राहुः कार्यो विचक्षणैः ।
कम्बलं पुस्तकं कार्यं भुजेनैकेन संयुतं ।
करमेकन्तु कर्त्तव्यं शस्यं शून्यन्तुदक्षिणं ॥

राहुः ।

भौमवच्च तथा रूपं केतोः कार्यं विजानता ।
केवलं चास्य कर्त्तव्याः दशराजंस्तुरङ्गमाः ॥

केतुः ।

विश्वकर्मशास्त्रात् ।

तिथयोद्यधुनोच्यन्ते प्रतिपदिभुजारुणा ।
मेषगा शक्तिपात्रा सा सितपद्मादिमा मता ॥

प्रतिपदः ।

द्वितीया हंसगा शुभ्रा पाचपुस्तकधारिणी ॥

द्वितीयायाः ।

तृतीया वृषगा गौरी शूलपात्रधरा मता ॥

तृतीयायाः ।

नीलोत्पलदलाभासा चतुर्थी मूषकस्थिता ।
परशुं विभ्रती पात्रं पीतवस्त्रा-हिसंयुता ॥

चतुर्थ्याः ।

पङ्कजस्था प्रवालाभा फणामस्तकमूषणा ।
शङ्खं मुद्रां तथा पाशं विभ्राणा पञ्चमी मता ॥

पञ्चम्याः ।

मयूरगारुणा षष्ठी पात्र कुक्कुटधारिणी ॥

षष्ठ्याः ।

ताम्रवर्णास्त्रपात्रा सा हयस्था सप्तमी मता ।

सप्तम्याः ।

घण्टापात्रधरा गोस्था गोक्षीर धवलाष्टमी ॥

अष्टम्याः ।

नवमी सिंहगा शुन्ना पाश पात्र-धराशुभा ॥

नवम्याः ।

कृष्णवर्णा लुलापस्था दशमी दण्डपात्रिणी ॥

‘लुलापो, महिषः ।

दशम्याः ।

एकादशी मृगाजस्था तुला-कर्त्तरिकायुता ।
सिंहाननाऽरुणगला-तुन्दिला* लासिनी परा ॥

एकादश्याः ।

द्वादशी गरुडारूढा मेघवर्णारपात्रिणी ॥

अरं, चक्रम् ।

द्वादश्याः ।

चाप-वाण-धरा गौरी मकरस्था त्रयोदशी ।

त्रयोदश्याः ।

अजस्था पाटलाभा सा पलपात्रसुरा भृता † ।
नीलकण्ठेन्द्रगोपाभलीचनेयं चतुर्दशी ॥

चतुर्दश्याः ।

शशगा पौर्णिमा शुभ्रा मौक्तिकाभरणान्विता ।
सुधापूर्णघटा धीर वामदक्षिणवाहुका ‡ ।

पौर्णमास्याः ।

धूसरा कृष्णपक्षाद्या मारसंस्था चतुर्मुखा ।
अक्षसूत्रं सुवं पुस्त्रीपात्रं धत्ते चतुर्भुजा ॥

कृष्णप्रतिपदः ।

द्वितीया कुमुदाभासा वृक्षस्थाः साक्षकुण्डिकाः ।

* तुन्दिलीति पुस्तकत्रये पाठः ।

† सुरामृतेति कश्चित् पाठः ।

‡ दृष्येति कश्चित् पाठः ।

कृष्णद्वितीयायाः ।

द्वितीया तार्क्ष्यंगा नीला शङ्खपात्रधरा द्विदीः ।

कृष्णद्वितीयायाः ।

चतुर्थी कज्जलाभा सा महिषस्था चतुर्भुजा ।
धत्ते क्षमालिकां दण्डं पाशं पात्रञ्च दंष्ट्रिणी ॥

कृष्णचतुर्थ्याः ।

ग्राहस्था चन्द्रगौराभा पञ्चमी साक्षकुण्डिका ।

कृष्णपञ्चम्याः ।

त्रयस्त्रिंश मयूरगा रक्ता शक्ति कुकुट धारिणी ।
एकास्या द्विभुजा षष्ठी रक्तवस्त्रा सुभूषणा ॥
नीलकुन्तलकण्ठा सा जटाखण्डेन्दुभूषिता ।

कृष्णषष्ठ्याः ।

द्विभस्या सप्तमी गौरा द्विभुजा वज्रपात्रिणी ।

कृष्णसप्तम्याः ।

प्रेतगा वाष्टमी रक्ता कृष्णग्रीवा शितांशुका ।
अक्षं खड्गं तथा खट्वं पात्रं धत्ते चतुर्भुजा ॥

कृष्णाष्टम्याः ।

सर्पगा नवमी नीला दंष्ट्रिणी पात्रतर्जनी ।

कृष्ण नवम्याः ।

सिंहासनस्थिता शुभ्रा दशमी पीतकुण्डला ।
ज्ञानमद्राक्षपात्रेयं पीतवस्त्राञ्जमालिनी ॥

कृष्णदशम्याः ।

एकादशी वृषस्याञ्जनीलशुभ्रारशूलिनौ * ।

कृष्णैकादश्याः ।

ताम्रवर्णा रथारूढा पात्र-खेटा-सि पङ्कजा ।
द्वादशी शुभ्रवस्त्रेयं नीलकुण्डलभूषिता ॥

कृष्णद्वादश्याः ।

अशोककलिका वाण-चाप-पात्रा त्रयोदशी ।
मेचकाञ्जासना श्यामा हरिदस्त्रा मदालसा ॥
गदा-पात्रधरा गौरा निधिस्था वा त्रयोदशी ।

कृष्णत्रयोदश्याः ।

द्विभुजा तुरगारूढा कृष्णवर्णा चतुर्दशी ।
खड्गभस्त्रधरा नीलकुण्डलां शुक्रभूषणा † ॥

कृष्णचतुर्दश्याः ।

* नीलसुभा विशूलिनीति कश्चित् पाठः ।

† शुक्रभूषणेति कश्चित् पाठः ।

अमावास्या विधातव्या द्विर्दीर्घरक्तप्रभा ।
दंभासनस्थिता चेयं दर्भपिण्डधरा कृशा ॥

अमावास्यायः ॥

अथ नक्षत्ररूपाणि कथयामि समासतः ।
तत्रादावश्विनी ज्ञेया पद्मपञ्चनिभा शुभा ॥
अश्ववक्त्राम्बुजारूढा द्विभुजा च सिताम्बरा ।
दक्षे दिव्यौषधीपात्रं विभ्रती पुस्तकं करे ॥

अश्विन्याः ।

भरणी महिषारूढा गजवक्त्राञ्जनप्रभा ।
दण्डपाशधरात्युग्रा रक्तदृक् परिकीर्तिता ॥

भरण्याः ।

क्वागस्या क्वागवक्त्रास्या पिङ्गभूकेशलोचना ।
सूत्रं शक्तिञ्च विभ्राणा पीनाङ्गजठरारुणा ॥
कीर्तिका कीर्तिता चेयं स्वर्णमालाविभूषणा ।

कृत्तिका ।

रोहिणी तुहिनाभासा सर्पवक्त्रा तु हंसगा ।
सूत्र-कुण्डीधरा देवी कीर्तिता हारभूषणा ॥

रोहिण्याः ।

मृगानना हयास्या वा नागवक्त्रायहायिणी ।

घृधस्था चन्द्रगौराभ कुण्डिका जयमालिनी ॥

मृगशीर्षायाः ।

श्वमुखी कृष्णवर्णा तु रक्ताद्रा शूलपाणिनी ।
नीलवस्त्रा वृषारूढा वास्थिमाला विभूषणा ॥

आर्द्रायाः ।

शूकरास्यो विडालस्यो गौरवर्णः पुनर्वसुः ।
सूत्र-वज्रा-कुशा-भीतीर्विभ्राणः परिकीर्त्तितः ॥

पुनर्वसोः ।

ह्यागारूढश्च मेघाभः पुष्येयं मधुपिङ्गभाक् ।
अक्षचण्डासनी कुण्डीं दधानोत्र चतुर्भुजः ॥

पुष्यस्य ।

कोकास्या वा विडालास्या रक्ताश्लेषा चतुर्भुजा ।
अक्ष-कुण्डीधरा द्वाभ्यां सर्पलिङ्गनकारिणी ॥

अश्लेषायाः ॥

कपिवक्त्रा मघा श्यामा कृष्णाङ्गी च महोदरा ।
दर्भ-पिण्डधराजस्या दिभुजेयमुदीरिता ॥

मघायाः ।

पूर्वा हस्तिमुखा स्फस्या शुक्रहस्तद्वयारुणा ।

स्कः, चक्रम् ।

पूर्वायाः ।

व्याघ्राननोत्तरा गोस्था शुभ्रवर्णा चतुर्भुजा ।
द्व्यक्षिणी सूत्र-खट्वाङ्ग-धारिणी परिकीर्तिता ॥

उत्तरायाः ।

गौरारुणी ललापास्यो हस्तनामा हयस्थितः ।
अक्षवज्रभुजद्वन्द्वो भूतिदः परिकीर्तितः ॥

हस्तस्य ।

व्याघ्रास्या महिषारूढा चित्रा गौरा चतुर्भुजा ।
अक्षकुण्डो सपुस्ती च सुधापूर्णघटान्विता ॥

चित्रायाः ।

महिषस्था मृगारूढा* गौरा श्यामायवा मता ।
पीना चतुर्भुजा स्वात्यक्ष-कुश-ध्वज-पात्रिणी ॥

स्वात्याः ।

हर्यक्षवदना रक्ता नाभिपादान्तहेमभा ।
मेष-च्छागस्थिता सेयं विशाखाङ्गुश वज्रिणी ॥
वामे शक्तिमधः पात्रं विभ्राणा हेमभूषणा ।

विशाखायाः ।

हरिस्था च विडालास्या द्विभुजाश्वजवज्रिणी ।
मूर्धादिनाभि-पादान्तश्यामगौरा क्रमेण तु ॥
अनुराधा परिज्ञेया पद्मरागविभूषणा ।

अनुराधायाः ।

पीतवर्णा गजारूढा भस्मास्या वा मृगानना ।
अक्षसूत्रं पवित्र्यते वामे ज्येष्ठाङ्गुलं शये ॥

ज्येष्ठायाः ।

मूलरूपं विधातव्यं श्यामं कुणपवाहनम् ।
खड्गखेटधरं चोग्रं द्विभुजश्च वृकाननम् ॥

मूलस्य ।

कुम्भीरवदना नीला मर्कटस्था चतुर्भुजा ।
अक्षसूत्रं कजं पार्श्वं पात्रं या विभ्रती सदा ॥
पूर्वाषाढा समुद्दिष्टा पीतवस्त्राञ्जभूषणा ।

पूर्वाषाढायाः ।

सर्पगा चोत्तराषाढा गौरवर्णा सुरुपिणी ।
नागबन्धजटाजूट-स्वर्णकुण्डल-भूषिता ॥
अक्षनागधरा दक्षे वामे पुस्ती सकुण्डिका ।

उत्तराषाढायाः ।

अभिजित् कुमुदाभा सा नक्रवक्त्रा तु हंसगा ।

वरशृङ्ग-पुस्तका-भीति-संयुतेयं चतुर्भुजा ॥

अभिजितः ।

नीलरुक् तुरगारूढा श्रवणो मर्कटाननः ।

शङ्ख-चक्र-गदा-जानि विभ्राणः स्वर्णमूषणः ॥

श्रवणस्य ।

तप्तचामीकराभा सा निधिस्था पङ्कजासना ।

पद्मविम्बाधरा तन्वी पीनोन्नतपयोधरा ॥

दीर्घवेणी सपुष्पा सा मौक्तिकाभरणान्विता ।

चारुनेत्रा सुवेष्टाठ्या द्विभुजा वसनारुणा ॥

वरालयान्विता सौम्या धनिष्ठा परिकीर्त्तिता ।

धनिष्ठायाः ।

शुभ्रा मकरगाऽश्वास्या द्विभुजा पाशपात्रिणी ।

पाटला वस्त्रसंयुक्ता कीर्त्तिता शततारका ॥

शतताराः ।

पूर्वा भाद्रपदा शुभ्र गोवक्त्रा छागगामिनी ।

मेघशीर्षधरा सेयं सीधुपात्रञ्च बिभ्रती ॥

पूर्वभाद्रपदायाः ।

गर्धभास्या वृषारूढा सिता भाद्रपदीत्तरा ।

पात्रञ्च डमकन्धत्ते द्विभुजेयमुदीरिता ॥

उत्तरभाद्रपदायाः ।

रेवती करभास्यास्या द्विभुजा हस्तिगामिनी ।
कमलं कुण्डिकान्धत्ते श्वेतवर्णा महास्वना ॥

रेवत्याः ।

अथ योगानां ।

विष्कुम्भः प्रथमो ज्ञेयः पीतवर्णस्तु षड्भुजः ।
रक्तास्यो नीलकण्ठस्तु वृत्तनेत्रः सुभीषणः ॥
विशालभालो दीर्घाङ्गस्तङ्गनासो जटाधरः ।
लज्जकर्णैर्द्विनीलोत्थस्वर्णरत्नजकुण्डलः ॥
शुभ्रनीलेन्द्रगोपाभवसनः स्वर्णभूषणः ।
मुद्गरं प्रथमे दत्ते द्वितीये कर्त्तरीमिह ॥
तृतीये कुलिशं पाणौ वामाद्ये टङ्गमेव च ।
श्वेनपुच्छं द्वितीये च तृतीये चामृतं घटं ॥
विभ्राणः पूजनीयोऽयं पीतपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
कार्यनिष्पत्तये नूनमन्यथा विधदायकः ॥

विष्कुम्भस्य ।

प्रीतिनामा द्वितीयस्तु जवाकुसुमसन्निभः ।
श्वेतवक्त्रो विशालाक्षो लज्जकर्णैर्द्विकुण्डलः ॥
भालालितिलकोपेतः सौम्यो मुक्ताविभूषणः ।
श्वेतवस्त्रो जटामौलिरष्टबाहुर्वकोदरः ॥
बन्धुपुष्पाङ्गजीवोत्थमल्लिकामादिमे यमे ।

द्वितीये मे दकं पाणी तृतीये कदलोफलं ॥
 चतुर्थे पङ्कजञ्चैव वामाद्ये चासृतं घटं ।
 द्वितीये चात्र वै पात्रं सोमपूर्णं मनोहरं ॥
 तृतीये कुलिशं हस्ते चतुर्थे चात्र वै ध्वजां ।
 दधानो भूतये प्रीत्यै सर्व्वतापनिवृत्तये ॥

प्रीतेः ।

आयुष्मांस्तु तृतीयोऽयं मौक्तिकाभोऽरुणीदरः ।
 क्षीमवस्त्रान्वितञ्चैव मुक्तासौवर्णभूषणः ॥
 द्विभुजः प्रथमे दक्षे चाक्षसूत्रञ्च मौक्तिकं ।
 दूर्वामत्र द्वितीये वै तृतीये चूतपङ्कजं ॥
 चतुर्थे पङ्कजञ्चैव पञ्चमे चातपत्रकं ।
 सुधाकुम्भन्तु वामाद्ये वीजपूरपिधानकम् ॥
 पात्रं दध्यक्षतोपेतं द्वितीये करपङ्कजे ।
 तृतीये श्रीफलं हस्ते चतुर्थे पविमेव च ॥
 पञ्चमे चामरं हस्ते स्पर्णदण्डं सितं शुभम् ।
 धारयन्नेष वै पूज्यो भोगायुष्यविबुधये ॥

आयुष्मतः ।

सौभाग्याख्यश्चतुर्थोऽत्र स्फाटिकाभस्त्रिलोचनः
 स्कन्धारुणी महासत्वः सुन्दरः कुमुदाम्बरः ॥
 दशबाहुरयश्चार्कं प्रथमे श्रीफलं करे ।
 अक्षसूत्रं प्रवालोत्थं द्वितीये करपङ्कजे ॥
 तृतीये कमलं हस्ते चतुर्थे वारवालकं ।

पञ्चमे शक्तिमत्रैव वामाद्ये पात्रमेव च ॥
 द्वितीये चामृतं कुम्भं तृतीये तु प्रकीर्णकं ।
 चतुर्थं दर्पणं हस्ते वेत्तुदण्डञ्च पञ्चमे ॥
 विभ्राणः सौम्यः सौभाग्यो वृद्धये चायुषे श्रिये ।

सौभाग्यस्य ।

शोभनः पञ्चमो योगः श्वेतवक्त्रो वशी वली* ।
 शेषोरुणकुशशङ्खः प्रवालकृतकुण्डलः ॥
 शोणशुक्लाम्बरयैव मुक्ताविद्रुमभूषणः ।
 अक्षसूत्रं सुहेमोत्थं प्रथमे दक्षिणे करे ॥
 द्वितीये पङ्कजं हस्ते तृतीये श्रीफलं शये ।
 तुर्यं शक्तिं कराम्भोजे वामाद्ये वै कमण्डलुम् ॥
 द्वितीये स्वर्णजं पात्रं तृतीये चैव दर्पणम् ।
 चतुर्थे चामरं पाणौ धारयन्नष्टदोरिति ॥
 पूजनीयो महाभक्त्या सौम्य-सौभाग्य-वृद्धये ।

शोभनस्य ।

अतिगण्डाभिधश्चाथ षष्ठो योगः प्रतीयते ।
 गण्डारुणसितः क्रूरः कृष्णवक्त्रोर्कभूषणः ॥
 स्थूलो वृद्धश्रुतिस्तुङ्गनासिकोऽरुणभूषणः ।
 पिङ्गश्मश्रुजटामौलिः षड्भुजः कटिसूत्रवान् ॥
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे लोहजं करपल्लवे ।
 एणं मृगं द्वितीये च तृतीये चैव वारिजम् ॥

पात्रं वामादिमे पाणी द्वितीये शक्तिमेव च ।
 पताकान्तु तृतीये वै दधानः कृष्णलोहितैः ॥
 पूजनीयो महाभक्त्या दुष्टभीतिनिवृत्तये ।

अतिगण्डस्य ।

चतुर्भुजः सुकर्मा वै श्वेतवाहदरश्रुतिः ।
 नीलशुभ्रांशुकोपेतः स्वर्णनीलविभूषणः ॥
 रुद्राक्षमालिकामर्कैः प्रथमे करपल्लवे ।
 द्वितीये कमलं पाणी वामादौ दण्डमेव च ॥
 पताकामत्र वै हस्ते द्वितीये सुमनोहरे ।
 विभ्रत्सुवृद्धये नृणां कर्मारम्भशुभप्रदः ॥

सुकर्मणः ।

धृत्याख्यथाष्टमो योगः कथ्यते वसुवाहुकः ।
 भालारुणस्तु सर्वाङ्गे श्वेतवर्णारुणास्वरः ॥
 स्वर्णमुक्तेन्द्रनीलाढ्यो विद्रुमान्वितभूषणः ।
 मुक्ताक्षमालिकां दत्ते प्रथमे रत्नसुद्रिके ॥
 द्वितीये श्रीफलं पाणी तृतीयेऽशोकपल्लवम् ।
 चतुर्थे हेमजं दण्डं वामाद्ये वै कमण्डलुम् ॥
 द्वितीये चामृतं पात्रं तृतीये चाम्बुजं करे ।
 पताकामत्र वै तुर्ये विभ्राणः श्रीविवृद्धये ॥

धृतेः ।

नवमः शूलनामाथ कथ्यते व्यक्तभागतः ।

ताम्रारुणगलस्यैव श्वेतवर्णः कृशोदरः ॥
 भालरेखात्रयस्यैव त्रिजटो नीलकुन्तलः ।
 अर्कहस्ते यमादिस्थे त्रिशूलं चाति भौषणम् ॥
 द्वितीये मुद्गरं पाणौ तृतीये चाक्षसूत्रकम् ।
 चतुर्थे शृङ्खलामत्र पञ्चमे दण्डमेव च ॥
 षष्ठे चैवाम्बुजं पाणौ कपालं चोत्तरादिमे ।
 टङ्कं द्वितीयके चैव तृतीये वै कमण्डलुं ॥
 सन्दंशन्तु करे तुर्यं पञ्चमे चैव दर्पणम् ।
 पताकामत्र वै षष्ठे धारयन्नेष पूजितः ॥
 भवेदनिष्टनाशाय वैरिविध्वस्तये नृणाम् ।

शूलस्य ।

गण्डाख्यः कथ्यते योगो दशमः सोऽयमत्र हि ।
 गण्डः शुभ्रारुणाङ्गस्तु षड् भुजो मेचकाम्बरः ॥
 हरिन्मणिविभूषाढ्यो नीलविद्रुमकुण्डलः ।
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चन्द्रहासकम् ॥
 तृतीये वारिजं नीलं वामाद्ये वै कमण्डलुं ।
 द्वितीये खेटकं हस्ते पताकाञ्च तृतीयके ॥
 दधानो यज्वनस्तुष्टैर रोगानिष्टनिवृत्तये ।

गण्डस्य ।

एकादशस्तु वृद्धाख्यः कथ्यते रसचन्द्रोः ।
 पादारुणापरश्चे तो भालविस्तीर्णमण्डलः ॥
 विचित्र वसनोपेतो मुक्ता-सौवर्णभूषणः ।

अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चासृतं घटं ॥
 तृतीये नन्दकं पाणौ चतुर्थे वाणमेव च ।
 पञ्चमे मुहुरच्चैव षष्ठे सन्दंशमेव च ॥
 सप्तमे कम्बुमत्रैव पङ्कजञ्चाष्टमे शये ।
 कुण्डिकामादिमे वामे द्वितीये पात्रमेव च ॥
 तृतीये खेटकं हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं ।
 पञ्चमे टङ्कमत्रैव षष्ठे वैष्णं विष्णणकं ॥
 सप्तमे चापमत्रैव पताकामष्टमे करे ।
 विभ्राणः श्रेयसो वृद्धौ चायुर्गोत्रधनस्य च ॥

वृद्धेः ।

द्वादशो ध्रुवनामा वै योगश्चात्रैव कथ्यते ।
 दक्षस्थलारुणश्चैव श्वेतसर्वाङ्ग एव च ॥
 माञ्जिष्ठवसनीपेतो हेम-मुक्ताविभूषणः ।
 चतुर्दशभुजोपेतो दक्षिणाद्ये क्षसूत्रकं ॥
 द्वितीये तु कजं खड्गं तृतीये चैव मुहुरं ।
 चतुर्थे सायकं हस्ते पञ्चमे चैव पङ्कजं ॥
 षष्ठे मनोहरं शङ्खं सप्तमे चामरं शये ।
 पात्रं सौम्यादिमे पाणौ द्वितीये चैव खेटकं ॥
 टङ्कं तृतीयके हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं ।
 पताकामत्र वै हस्ते पञ्चमे वरलक्षणे ॥
 षष्ठे मनोहरादर्शो सप्तमे च क्रमाद्दधत् ।
 पूजनीयो महाभक्त्या लक्ष्मी-स्थैर्यादिहेतवे ॥

ध्रुवस्य ।

कथ्यते चाधुना योगी व्याघाताख्यस्त्रयोदशः ।
 नाभ्युर्ध्वं लोहितश्चायं श्वेतपूर्वस्त्रि लोचनः ॥
 अन्तःश्वे तारुणप्रान्तवसनः सूर्यकुण्डलः ।
 गले स्फटिकमालोत्तरी शेषरुद्राक्षभूषणः ॥
 मणिबन्धालिवर्णस्तु षड्भुजः कुटिलाननः ।
 पङ्कजं प्रथमे दत्ते द्वितीये परशुं शये ॥
 तृतीये चाक्ष वै पाशं वामे पात्रमिहादिमे ।
 द्वितीये चामृतं कुम्भं तृतीये चाङ्गुशं शये ॥
 विभ्राणोयं महापूज्यः कार्यभ्रंशनिवृत्तये ।

व्याघातस्य ।

अधुना कथ्यते योगी हर्षणाख्यस्तुर्दशः ।
 जानूर्ध्वं लोहितश्चायं तत्पूर्वं श्वेत एव च ॥
 पाटलाभांशुकोपेती सुक्ता-वैदूर्यभूषणः ।
 भुजद्वादशकोपेती लम्बकर्णी विशालदृक् ॥
 कौस्तुभं प्रथमे दत्ते द्वितीये चाक्षसूत्रकं ।
 तृतीये पङ्कजं हस्ते चतुर्थे बाणमेव च ॥
 पञ्चमे शङ्खमत्रैव षष्ठे पाशं कराम्बुजे ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चामृतं घटं ॥
 तृतीये परशुं हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं ।
 पञ्चमे तु करे चक्रं षष्ठे चैवाङ्गुशं शये ॥
 विभ्राणः अग्रसे भूत्यै मानोन्नत्यै सुखाय च ।

हर्षणस्य ।

अथ पञ्चदशी योगः कथ्यते वज्रसंज्ञकः ।
 श्वेताहिकाञ्चीं विभ्राणः* कृष्णग्रीवारुणाननः ।
 रोचनावसनीपेतो विडकर्म्मस्त्रिलोचनः ॥
 वज्रवैदूर्यभूषाढ्यः कटिसूत्रसमन्वितः ।
 जटां त्रिवलयं विभ्रत् दिग्भुजः परितो बली ॥
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये बाणमेव च ।
 तृतीये पङ्कजं हस्ते चतुर्थे कुलिशं श्रये ।
 पञ्चमे परशुं पाणौ वामाद्ये चामृतं घटम् ॥
 द्वितीये काम्बुकं चैव तृतीये पात्रमुत्तमम् ।
 चतुर्थे कुलिशं चैव पञ्चमे पाशमेव च ॥
 विभ्रद्विजय-सौख्याय-लक्ष्मी-सन्तानवृद्धये ।

वज्रस्य ।

कथ्यते चाधुना योगः सिद्धिनामा तु षोडशः ।
 पादजङ्घारुणयोर्ध्वे श्वेतवर्णः शुभाननः ॥
 दिग्भुजो लोहितग्रीवो लोहितानिहिताम्बरः ।
 मुक्ताहारमणिस्वर्णभूषणः सोमकुण्डलः ॥
 श्योफलं प्रथमे दक्षे द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
 तृतीये पुस्तकं हस्ते चतुर्थे बाणमेव च ॥
 पञ्चमे तु ध्वजं हस्ते वामे पात्रमिहादिमे ।
 द्वितीये चामृतं कुम्भं तृतीये चैव चामरम् ॥
 चतुर्थे चैव कीदण्डं पताकामिह पञ्चमे ।

दधानः सिद्धये नृणां वाञ्छितार्थस्य सिद्धिदः ॥

मिष्टे ।

व्यतीपाताभिधस्यैव योगः सप्तदशस्त्रिह ।
 कण्ठेन लोहितश्चायं श्वेतग्रीवोऽलिभाननः ॥
 शुभ्रमाक्षिष्टवसनो नीलस्वर्णजभूषणः ।
 अष्टादशभुजो देवो भ्रुकुटीकुटिलाननः ॥
 दात्रमर्कादिमे हस्ते द्वितीये लोष्ठभेदनं ।
 अक्षसूत्रं तृतीये तु तुर्य्ये वाणं मनोहरम् ॥
 पञ्चमे शृङ्खलां लौहीं षष्ठे कवचमेव च ।
 सप्तमे मुहुरं हस्ते पङ्कजं चाष्टमे करे ॥
 कुदालं नवमे हस्ते शृङ्गिकामादिमोत्तरे ।
 पात्रं द्वितीयके चैव स्वर्णकुम्भं तृतीयके ॥
 चतुर्थे कार्मुकं पाणौ पञ्चमे कर्त्तिका मिह ।
 मुशलन्तु करे षष्ठे सप्तमे टङ्कमेव च ॥
 अष्टमे च ध्वजं हस्ते नवमे प्राङ्मुटं शये ।
 दधानो बैरिवर्गस्य ध्वस्तये चैव मृत्यवे ॥
 यज्वनः पुत्रसन्तत्यै लक्ष्मीभोगसुखाय च ।

व्यतीपातस्य ।

अष्टादशो वरीयांश्च कथ्यते योग उत्तमः ।
 आकण्ठशुभ्रवर्णस्तु लोहितग्रीव एव च ॥
 श्वेतवक्त्रो विशालाक्षो लम्बकर्णोऽर्ककुण्डलः ।

(२२)

स्वर्णाभरणभूषाढी लक्षणानेकसंयुतः ॥
 सिताम्बरीऽरुणप्रान्तो हात्रिंशद्भुजसंयुतः ।
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये बीजपूरकं ॥
 चन्द्रहासं तृतीये तु तुर्ये वाणं कराम्बुजे ।
 पञ्चमे गङ्गमत्रैव षष्ठे परशुमेव च ॥
 सप्तमे मुहुरं हस्ते चाष्टमे दातृमेव च ।
 नवमे चात्र वै शृङ्गं दशमे कमलङ्करे ॥
 एकादशे पविञ्चात्र द्वादशे हनूमेव च ।
 दण्डं त्रयोदशे हस्ते शक्तिमस्तं चतुर्दशे ॥
 कजम्पञ्चदशे हस्ते षोडशेऽथ त्रिशूलकम् ।
 घटं वामादिमे पाणी पात्रमत्र द्वितीयके ॥
 तृतीये खेटकञ्चैव तुर्ये कार्मुकमेव च ।
 चक्रन्तु पञ्चमे हस्ते षष्ठे चैव कुठारकम् ॥
 सप्तमे टङ्गमत्रैव चामरञ्चाष्टमे शये ।
 नवमे डमरुञ्चैव दशमे चात्र वल्लकीं ॥
 एकादशे शृणिञ्चैव द्वादशे मुशलं शये ।
 त्रयोदशे तु वै पाशं गदामत्र चतुर्दशे ॥
 दर्पणन्तिथिजे हस्ते ध्वजमत्रैव षोडशे ।
 दधानः श्रेयसे भूत्यै सर्व्वभोगसुखाय च ॥

वरीयसः ।

एकोनविंशकश्चात्र कथ्यते परिवासनः * ।

* परिवासनेति कश्चित् पाठः ।

पादजान्वन्तशुभ्रोऽसौख्ये तवक्त्रो जटाधरः ॥
 मध्याङ्गोदरे नीलरेखासंयुतएव च ।
 नीलाम्बरो महासत्त्वो हेमरत्नजकुण्डलः ॥
 सुवर्णभूषणोपेतो षड्भुजः क्रूरदर्शनः ।
 गदामर्कादिमे हस्ते द्वितीये परिघं शये ॥
 तृतीये कमलं पाणौ वामाद्ये पात्रमेव च ।
 द्वितीये पट्टिशं हस्ते तृतीये चात्र वै ध्वजं ॥
 विभ्राणः शत्रुनाशाय दुष्टभीतिनिवृत्तये ॥

परिघस्य ।

अथ विंगतिर्गो योगः शिवाख्यश्चात्र कथ्यते ।
 शुभ्रवर्णस्त्रिनेत्रस्तु मौक्तिकाभरणान्वितः ॥
 दक्षिणे प्रथमे हस्ते बीजपूरं मनोहरं ।
 अक्षसूत्रं द्वितीये च तृतीये कम्बुमेव च ॥
 चतुर्थे सायकं हस्ते पञ्चमे चन्द्रहासकम् ।
 मुद्गरश्च करे षष्ठे सप्तमे परशुं शये ॥
 कुदालमष्टमे पाणौ नवमे दात्रमेव च ।
 दशमे चात्र वै शृङ्गं पविमेकादशे त्रिह ॥
 द्वादशे पञ्चशाखां वै लोष्टभेदनमेव च ।
 त्रयोदशे हलश्चैव शक्तिमस्तं चतुर्दशे ॥
 करे पञ्चदशे दण्डं षोडशे चाम्बुजन्त्रिह ।
 त्रिशूलं मुनिचन्द्रे च वसुचन्द्रे च तोमरम् ॥
 वामादिमे शये पात्रं द्वितीये चास्रुतं घटं ।

तृतीये चक्रमत्रैव चतुर्थे वै शरासनम् ॥
 पञ्चमे खेटकं हस्ते षष्ठे टङ्कं कराम्बुजे ।
 कुठारं सप्तमे पाणौ प्राङ्कुटच्चाष्टमे त्विह ॥
 नवमे चामरं शुभ्रं दशमे डमरुन्त्विह ।
 शृणिमेकादशे हस्ते द्वादशे चैव दर्पणं ॥
 अष्टादशे शये कुन्तं* विभ्राणः शान्तिवृद्धये

शोभनस्य ।

एकविंशीऽधुना योगः सिद्धिनामाभ धीयते ।
 जवाकुसुमसङ्काशः शुभ्ररेखात्रयोदरः ॥
 जटाभिरष्टभिस्तस्य मुकुटः खण्डचन्द्रयुक् ।
 शोणशुभ्रांशुकोपेतः स्फाटिकाभरणान्वितः ॥
 वसुपक्षभुजः सौम्यस्तुन्दिलः सर्वलक्षणः ।
 तोमरच्चादिमे दत्ते द्वितीयेत्र त्रिशूलकं ॥
 तृतीये पङ्कजं पाणौ तुर्ये दण्डं सुवर्णजम् ।
 पञ्चमे तु करे शक्तिं षष्ठे वै लाङ्गलं शये ॥
 सप्तमे कुलिशं हस्ते शृङ्गमत्रैव चाष्टमे ।
 नवमे दात्रमत्रैव दशमे तु परस्त्रधं ॥
 मुद्गरं रुद्रहस्ते वै द्वादशे चन्द्रहासकम् ।
 तयोदशे शये वाणं शङ्खमत्र चतुर्दशे ॥

कुम्भमिन्द्रादिमे हस्ते द्वितीये डमरुं शये ।
 पात्रन्तु नवमे हस्ते दशमे वै कुठारकम् ॥
 टङ्कमेकादशे हस्ते द्वादशे चैव खेटकम् ।
 त्रयोदशे शये चापं चक्रमत्र चतुर्दशे ॥
 धारयन् पूजनीयोऽसौ भोग-सौख्य-त्रिये जये ।

सिद्धेः ।

साध्यो द्वाविंशकश्चैव कथ्यते योग एव सः ।
 शुभ्रवर्णे विशालाक्षो वज्रिरेखागलाननः ॥
 कौसुम्भबसनोपेतो वज्रवैदूर्यकुण्डलः ।
 वेदवज्रिभुजोपेतो मेखलानेकरत्नयुक् ॥
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये वीजपूरकम् ।
 तृतीये शक्तिमत्रैव तुर्ये चैव त्रिशूलकं ॥
 पञ्चमे सायकं हस्ते षष्ठे वज्रं कराम्बुजे ।
 सप्तमे पङ्कजं पाणौ दण्ड* मत्रैव चाष्टमे ॥
 नवमे तोमरं पाणौ दशमे शक्तिमेव च ।
 एकादशे हलं हस्ते द्वादशे शृङ्गमेव च ॥
 त्रयोदशे शये खड्गं परशुन्तु चतुर्दशे ।
 करे पञ्चदशे रम्ये मुद्गरं कठिनाङ्गुली ॥
 षोडशे दात्र मत्रैव शङ्खं सप्तदशे त्विह ।
 वामादिमे करे कुण्डीं द्वितीये पात्र मेव च ॥
 तृतीये चाभयं हस्ते तुर्ये डमरुमेव च ।

* कुन्तमिति पुस्तकान्तरे ।

पञ्चमे कार्मुकं पाणौ षष्ठे चैवाङ्गुशं शय ॥
 सप्तमे तु ध्वजं दिव्यमष्टमे पाशमेव च ।
 नवमे कुन्तमत्रैव दशमे तु गदामिह ॥
 मृगलं रुद्र हस्ते वै द्वादशे चैव चामरम् ।
 त्रयोदशे करे खेटं कुठारन्तु चतुर्दशे ॥
 टङ्गं पञ्चदशे पाणौ षोडशे चैव दर्पणं ।
 चक्रं सप्तदशे हस्ते दधानः श्रोत्रिवृद्धये ॥

साध्यस्य ।

शुभनामा त्रयोविंशो योगश्चात्रैव कथ्यते ।
 नीलकालिकशोणस्तु मौक्तिकाभस्त्रिलोचनः ॥
 शोणरेखाङ्कितग्रीवः शोणशुभ्रांशुकावृतः ।
 सुक्ताविद्रुममाणिक्यभूषणः स्वर्णकुण्डलः ॥
 दात्रिंशद्वाहुसंयुक्तो जटाकपिलमण्डलः ।
 वरं यमादिमे पाणौ द्वितीये चाक्षसूतकम् ॥
 तृतीये च त्रिशूलं वै तुर्य्ये वाणं कराम्बुजे ।
 पञ्चमे पङ्कजं चैव षष्ठे कुलिशमेव च ॥
 सप्तमे शक्तिमत्रैव दण्डं वै चाष्टमे करे ।
 नवमे तोमरं हस्ते दशमे शृङ्गिकामिह ॥
 हलमेकादशे चैव द्वादशे खड्ग मत्रहि ।
 दात्रं त्रयोदशे हस्ते मुद्गरं च चतुर्दशे ॥
 शङ्खं पञ्चदशे पाणौ षोडशे तु परस्वधम् ।
 अभयं चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुः ।

तृतीये पात्रमत्रैव तुर्ये कार्मुकमेव च ।
 पञ्चमे डमरं पाणी षष्ठे चाङ्गुलमेव च ॥
 सप्तमे बीजपूरं वै ध्वजं वै चाष्टमे करे ।
 नवमे पानपात्रञ्च दशमे कुन्तमेव च ॥
 गदामेकादशे हस्ते द्वादशे चैव खेटकम् ।
 चामरं मन्मथे पाणी टङ्गमत्र चतुर्दशे ॥
 चक्रं पञ्चदशे चैव षोडशे तु कुठारकम् ।
 विभ्राणी भुक्तये* पूज्यः सौन्दर्याय सुखाय च ॥

शुभस्य ।

चतुर्विंशतिमद्यात् शुक्लाख्यः† कथ्यतेऽधुना ।
 चिवुके लोहितश्चायं चन्द्रगौर स्त्रिलोचनः ॥
 जटामुकुटखण्डेन्दु नीलरेखा सुधाधरः ।
 सिन्दरवदनोपेतो भालालितिलकाङ्कितः ॥
 प्रवालमौक्तिक-खर्ण-भूषणः कण्ठकौस्तुभः ।
 खर्वङ्गिवाहुसंयुक्तो रत्नमुद्रासमन्वितः ॥
 शूर्पाक्षमालिकां याम्ये प्रथमे करपल्लवे ।
 द्वितीये च त्रिशूलं वै तृतीये बाणमेव च ॥
 परस्वधं करे तुर्ये पञ्चमे शङ्खमेव च ।
 मुद्गरं चान्न वै षष्ठे सप्तमे दात्रमेव च ॥
 अष्टमे तु करे खड्गं नवमे चैव लाङ्गलम् ।
 दशमे शृङ्गमत्रैव तोमरं रुद्रसन्निभे ॥

* भुक्तये इति कचित्पाठः ।

† शुक्लाख्य इति कचित् पाठः ।

द्वादशे तु करे दण्डं शक्तिमत्र त्रयोदशे ।
 चतुर्दशे शये वज्रं करे पञ्च दशे कजम् ॥
 वीजपूरन्तु वामाद्ये द्वितीये पात्रमेव च ।
 तृतीये कार्मुकं पाणौ तुर्य्यं चैव कुठारकम् ॥
 पञ्चमे चक्रमत्रैव षष्ठे टङ्कं कराम्बुजे ।
 सप्तमे चामरं पाणौ खेटकं चाष्टमे शये ॥
 नवमे तु गदामत्र दशमे वा ऽमृतं घटम् ।
 कुन्तमेकादशे हस्ते द्वादशे पात्र मेव च ॥
 त्रयोदशे शृणिं चैव दर्पणञ्च चतुर्दशे ।
 ध्वजं पञ्चदशे हस्ते दधानस्तु महायच ॥

शुक्लस्य ।

पञ्चविंशतिमो योगो ब्रह्मनामा प्रतीयते ।
 शोणोरुपाण्डुराशेषो चन्द्रगौरस्त्रिलोचनः ॥
 नीलकालिकशोणस्तु ग्रीवास्वर्णस्त्रिरेखिकः ।
 जटात्रयप्रलम्बोऽसौ सौम्यः प्रहसिताननः ॥
 ताम्रवर्णांशुकोपेतः कण्ठरुद्राक्षमालिकः ।
 मुक्तामाणिक्यहेमोत्थभूषणः सोमकुण्डलः ॥
 वियद्वाणभुजीपेतः किङ्किणीजालमेखलः ।
 सौम्याक्षमालिकां दक्षे प्रथमे तलशोभने ॥
 द्वितीये तु वरं पाणौ खड्गमत्र त्रयोदशे ।
 हलं चतुर्दशे हस्ते शृङ्गं पञ्चदशे त्रिविह ।
 षोडशे चैव लोहासिं मुनिरभ्यु च तोमरम् ॥

अष्टादशे शये दण्डं* शक्तिमेकोनविंशके ।
 करे विंशतिमे चक्रं त्रैकविंशे शये कजं ॥
 द्वाविंशे चमसं हस्ते त्रयोविंशे शयेऽर्जुदम् ।
 चतुर्विंशतिमे पाणौ सुदृष्टं लोहभेदनम्† ॥
 पञ्चविंशे तु रक्षास्त्रं वामाये वै कमण्डलुम् ।
 द्वितीये चाभयं हस्ते तृतीये चात्र वै ध्रुवम् ॥
 तुर्ये खट्वाङ्गं मेवेह कुदालं‡ चैव पञ्चमे ।
 षष्ठे शरासनं पाणौ सप्तमे कवचं शये ॥
 अष्टमे पट्टिशं हस्ते नवमे वै सुदर्शनम् ।
 दशमे बीजपूरं वै पाशमेकादशे करे ॥
 द्वादशे चात्र वै टङ्कं खेटमत्र त्रयोदशे ।
 चतुर्दशे कुठाराख्यं ढमरुन्तिथिसंज्ञिते ॥
 षोडशे चामरं हस्ते कुम्भं सप्तदशे त्विह ।
 अष्टादशे गदामत्र मुशलं नन्दचन्द्रजे ॥
 अङ्गुशं विंशके हस्ते पाशचैवैकविंशके ।
 द्वाविंशके ध्वजं शुभ्रं वीरभद्रन्तिपत्रजे ॥
 जिने सुनिर्मलादर्शं पञ्च विंशेऽजिनं शये ।
 दधानो यज्वनो मोत्र-परमायुर्विवृद्धये ॥

ब्रह्मणः ।

ऐन्द्रः षड्विंशकश्चात्र कथ्यते तव साम्प्रतम् ।

* वज्रमिति क्वचित् पाठः ।

† सुदृढं लोहभेदनमि क्वचित् पाठः ।

‡ तुर्येवामाभृतं पात्रमिति क्वचित् पाठः ॥

हस्तपादारुणश्चायं शेषः शुभ्रायतेक्षणः ॥
 धर्मिल्लमल्लिकामाल्यचन्दनाद्यनुलेपनः ।
 भालालितिलकश्चैव कर्णकुण्डलमेचकः ॥
 मुक्ताहारोज्वलोरस्कः सर्व्वरत्नविभूषणः ।
 शुभ्रशोणेन्द्रनीलाभवसनः सर्व्वलक्षणः ॥
 युग्मबाणभुजोपेतो मनागरुणलोचनः ।
 शक्तिमर्कादिमे हस्ते द्वितीये मौक्तिकस्रजम् ॥
 तृतीये कमलं पाणौ चतुर्थे शुक्तिकामिह ।
 स्त्रुवन्तु पञ्चमे पाणौ षष्ठे चात्र त्रिशूलकम् ॥
 सप्तमे चैव योधासिं* कुदालं चाष्टमे करे ।
 नवमे पत्रिकाश्चैव दशमे चन्द्रहासकम् ॥
 एकादशे हलं हस्ते द्वादशे शृङ्गमेव च ।
 तोमरं मन्मथे पाणौ दण्डं चैव चतुर्दशे ॥
 करे पञ्चदशे शक्तिं षोडशे कुलिशं शये ।
 चक्रञ्च मुनिचन्द्रार्कं वसुचन्द्रे परस्वधम् ॥
 एकोनविंशके कन्दुं विंशके पुस्तकं त्विह ।
 विष्टरं त्वेकविंशे वै द्वाविंशे चैव मुद्गरम् ॥
 चमसन्तु त्रयोविंशे चतुर्विंशे त्विहार्बुदम् ।
 पञ्चविंशतिमे हस्ते लोष्टभेदनमेव च ॥
 षड्विंशे च तुरुष्कास्त्रं† वामाद्ये वाभयं शये ।
 द्वितीये कुण्डिकामत्र तृतीये वीजपूरकं ॥

* बोधा सिमिति कचित् पाठः ।

† षड्विंशे चैव षष्ठास्त्रमिति पुस्तकारे पाठः ।

तुर्थ्येवामेष्टं* पात्रं पञ्चमे सुवमेवहि ।
षष्ठे खट्वाङ्गमेवेह सप्तमे उमरुं शये ॥
अष्टमे प्राङ्कुटं† पाणौ नवमे चैव कार्मुकम् ।
दशमे खेटकं हस्ते रुद्रे चैव कुठारकम् ॥
द्वादशे चामरं हस्ते कुन्तमत्र त्रयोदशे ।
गदां चतुर्दशे चैव मुशलन्तिधिसंमिते ॥
अङ्गुशं षोडशे हस्ते पाशं सप्तदशे करे ।
पट्टिशं वसुचन्द्रार्कं चक्रन्त्येकीनविंशके ॥
कवचं विंशके चैव दाक्षिण्यैकविंशके ।
द्वाविंशके तु वै टङ्कं त्रयोविंशे ध्वजम्बुह ॥
वीरभद्रं चतुर्विंशे पञ्चविंशे तु दर्पणं ।
अजिनं चात्र षड्विंशे विभ्राणः श्रीविहङ्गये ॥

ऐन्द्रस्य ।

वैष्ट्याख्यस्तु वै योगः सप्तविंशतिमस्त्रिह ।
शुभ्रवर्णी महारौद्रो श्रीवाशोणः सिताननः ॥
जटापञ्च प्रलम्बस्तु मेचकारणकुण्डलः ।
नीलशीणसुवर्णीत्यभूषणो मेचकाम्बरः ॥
वेदवाणभुजोपेतो वृहत्कुचिसुमन्थरः ।
अक्षसूचं यमादिस्थे द्वितीये वरमेव च ॥
तृतीये चैव सन्दंशं तुर्थे शक्तिं समुद्रजां ।

* तुर्थेवामाभूतमिति च पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रागदंमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पञ्चमे पङ्कजं पाणी षष्ठे चात्र शुवन्तथा ॥
 सप्तमे सायकं पाणी ज्ञानं खड्गमिहाष्टमे ।
 नवमे चैव कुहलं दशमे च त्रिशूलकम् ॥
 शृङ्गमेकादशे हस्ते द्वादशे हलमेव च ।
 त्रयोदशे तु वै खड्गं तोमरन्तु चतुर्दशे ॥
 करे पञ्चदशे दण्डं षोडशे शक्तिमेव च ।
 वज्रं सप्तदशे पाणी कवचं वत्सुचन्द्रजे ॥
 परशुं नन्दचन्द्रोत्थे विंशके चार्धदं करे ।
 एकविंशे शये चैव लोष्टभेदन मेव च ॥
 द्वाविंशे वै तुरष्कास्त्रं त्रयोविंशे तु शङ्खकम् ।
 मुस्तकन्तु चतुर्विंशे पञ्चविंशे तु विष्टरम् ॥
 षड्विंशे मुहरं पाणी चमसं सप्तविंशके ।
 वामादिमे करे कुण्डीमभयन्तु द्वितीयके ॥
 मीनं तृतीयके हस्ते चतुर्थे बीजपूरकं ।
 पञ्चमे पात्रमत्रैव षष्ठे चैव शुवङ्करे ॥
 सप्तमे कार्मुकं पाणी डमरुं चाष्टमे करे ।
 नवमे प्राङ्कुटं हस्ते खट्वाङ्गश्चैव दिक्करे ॥
 चामरं रुद्रजे चैव द्वादशेऽत्र कुठारकम् ।
 खेटं त्रयोदशे चैव कुन्तमत्र चतुर्दशे ॥
 गदां पञ्चदशे पाणी षोडशे मुशलन्तुह ।
 शृणिं सप्तदशे हस्ते पाशमष्टादशे करे ॥
 पट्टिशं नन्दचन्द्रोत्थे वीरभद्रन्तु विंशके ।
 एकविंशे शये टङ्कं द्वाविंशे चाजिनङ्करे ॥

त्रयोविंशे तु वै चक्रं कवचं जिनहस्तके ।
पञ्चविंशे तु वैपातं षड्विंशे दर्पणं शुभं ॥
सप्तविंशे ध्वजं हस्ते धारयन् दुष्टघातकत् ।

वैधृतेः ।

इति योगातां रूपाणि ।

करणानामथो वक्षे रूपसम्बन्धिलक्षणं ।
ववाभिधन्तु वै पीतं जटिलं रत्नकुण्डलम् ॥
नीलवस्त्रन्तु रुद्राक्षभूषणं कण्ठपाण्डुरं ।
चतुर्दशभुजोपेतं पिङ्गभ्रूलोचन त्रयं* ॥
वरं यमादिमे हस्ते द्वितीये वाणमेव च ।
तृतीये कुलिशं पाणौ चतुर्थे चैव पङ्कजम् ॥
मुद्गरं पञ्चमे चैव षष्ठे सन्दंशमेव च ।
सप्तमे वाङ्मुखं दिव्यं पञ्चशाखे महोदरे ॥
प्रथमे बाभयं वामे द्वितीये तु शरासनं ।
तृतीये पुस्तकं हस्ते चतुर्थे मुकुरं शये ॥
टङ्कन्तु पञ्चमे पाणौ षष्ठे कर्त्तरिकामिह ।
करे तु सप्तमे चात्र नागपाशं दध्मिष्वि ॥

अथ ।

वालवाख्यन्तु वै रक्तं नीलग्रीवं महोदरं ।

* त्रिभुल्लोचन त्रयमिति कश्चित् पाठः ।

श्वेतवस्त्रं जटाभारं* पिङ्गलं तुङ्गनासिकम् ॥
 कण्ठरुद्राक्षमालन्तङ्गूतिमत्कालपाण्डुरं ।
 रस-चन्द्रकरोपेतं कक्षालग्नकरण्डकम् ॥
 प्रथमे मोदकं हस्ते दक्षिणे सुमनोहरे ।
 द्वितीये केतकीपत्रं तृतीये शक्तिमेव च ॥
 चतुर्थे पङ्कजं पाणौ पञ्चमे वै सुदर्शनम् ।
 षष्ठे सर्वायसम्बाणं सप्तमे कुलिशं करे ॥
 सन्दंशमष्टमे हस्ते पात्रं वामादिमेत्विह ।
 द्वितीये कुण्डिकामत्र तृतीये चैव पट्टिशं ॥
 बीजपूरं करे तुर्ये पञ्चमे शङ्खमेव च ।
 कोदण्डमत्र वै षष्ठे सप्तमे कुलिशङ्करे † ॥
 अष्टमे पुस्तकं विभ्रदश्यायविजयाय च ।

वालवस्य ।

श्वेताब्जकर्णिकाभासं तृतीयं कौलवाभिधम् ।
 रक्तकण्ठं पिकास्यं वै नीलश्वे तारुणाश्वरम् ॥
 मुक्तारुद्राक्षसौवर्णभूषणं चेन्द्रनीलकम् ।
 अष्टादशभुजोपेतं किङ्किणी कटिसूत्रकम् ॥
 वरं यमादिमे हस्ते द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ।
 तृतीये स्वर्णजं दण्डं चतुर्थे चैव पुस्तकम् ॥
 पञ्चमे मोदकं हस्ते षष्ठे सन्दंशमेव च ।
 सप्तमे डमरुं पाणौ वज्रं मत्रैव चाष्टमे ॥

* जटाधारमिति पुस्तकान्तरे ।

† सप्तमे चाक्षं दण्डं मिति क्वचित्पाठः ।

नवमे शृङ्गिकामत्र शीणगुञ्जाद्यनामिमां ॥
 अभयं चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुम् ।
 तृतीये वासवं पात्रं तुर्ये चाम्भोजमुत्तमम् ।
 पञ्चमे चामरं शुभ्रं षष्ठे दात्रं कराम्बुजे ॥
 सप्तमे वल्लकीमत्र शृणिं चैवाष्टमे करे ।
 नवमे कदलीपत्रं दधत्सम्भृद सुखाय च ॥

कौलवस्य ।

चतुर्थं तैतिलं नाम श्यामवर्णं कृशीदरम् ।
 शीणवस्त्रं जवापुष्पमालिकं तैत्तिराननम् ॥
 वियत्पक्षभुजोपेतं घण्टावहनितम्बकम् ।
 प्रथमे दक्षिणे हस्ते श्रीफलं सुमनोहरम् ॥
 खड्गमत्र द्वितीये वै तृतीये चैव पुस्तकम् ।
 अक्षसूत्रं करे तुर्ये पञ्चमे वाणमेव च ॥
 षष्ठे सुदर्शनं दिव्यं सप्तमे कुलिशं त्विह ।
 अष्टमे तु सुवं पाणौ नवमे चैव मुद्गरम् ॥
 दशमे चाङ्गुशं हस्ते पात्रं वामादिमे करे ।
 द्वितीये खेटकं चैव तृतीये वारिजं शुभम् ॥
 चतुर्थे कुण्डिकामत्र पञ्चमे चैव कार्मुकम् ।
 षष्ठे मनोहरं शङ्खं सप्तमे चामरं सितम् ॥
 स्रुवं चैवाष्टमे हस्ते नवमे टङ्कमत्र हि ।
 दशमे तु करे पाशं विभ्राणं यज्वनः श्रिये ॥

तैतिलस्य ।

पञ्चमं चात्र विज्ञेयं करणन्तु गराभिधं ।
 गोमुखं चित्रितग्रोवं धूमरं लोहिताम्बरम् ॥
 पक्षपक्षभुजोपेतं कृतपद्माक्षभूषणम् ।
 आदिमेदक्षिणे शक्तिं द्वितीये चक्रमेव च ॥
 तृतीये श्रीफलं हस्ते चतुर्थे चैव पङ्कजम् ।
 पञ्चमे पुस्तकं रम्यं षष्ठे वाणं मनोहरम् ॥
 सप्तमे गोवृषं शृङ्गं कुलिशं चाष्टमे करे ।
 नवमे वल्लकीमत्र दशमे वीरभद्रकम् ॥
 एकादशे तु सन्दंशं पञ्चशाखे मनोहरे ।
 अभीति मुत्तरादिस्थे द्वितीये शङ्खमत्र हि ॥
 पात्रमत्र तृतीये वै चतुर्थे चैव चामरम् ।
 पञ्चमे डमरुं हस्ते षष्ठे चैव शरासनं ॥
 सप्तमे कुण्डिकामत्र चाष्टमे दशचक्रकम् ।
 नवमे तु करे वंशं दशमे चैव दर्पणम् ॥
 एकादशे तु रुद्रास्त्रं विभ्रत् कीर्त्ति-सुख-श्रिये ।

गरस्य ।

वानरास्यं वणिक् धूम्रं पीतवस्त्रं ह्यवासनम् * ।
 युगबाहुयुतं चेदं षष्ठं कनकभूषणम् ॥
 वरमर्कादिमे हस्ते द्वितीये चाक्ष सूत्रकम् ।
 तृतीये शक्तिकामत्र मोदकन्तु चतुर्थके ॥

† वृषाननमिति कश्चित् पाठः ।

पञ्चमे कुलिशं हस्ते षष्ठे शक्तिं कराम्बुजे ।
 सप्तमे वैणवं दण्डं खड्गमतैव चाष्टमे ॥
 नवमे पाशमतैव दशमे चैव वै ध्वजम् ।
 एकादशे तुरुष्कास्त्रं द्वादशे वै सुदर्शनम् ॥
 सौम्यादिमे करेऽभीतिं द्वितीये वै कमण्डलुम् ।
 वीजपूरं तृतीयेऽत्र पानपात्रं चतुर्थके ॥
 पञ्चमे पञ्चवक्त्राख्यं षष्ठे चैव तु पट्टिशं ।
 सप्तमे चामरं हस्ते खेटकं चाष्टमे शये ॥
 नवमे चाङ्कुशं पाणौ दशमे हलमेव च ।
 एकादशे करे रम्यं दर्पणं चातिनिर्मलम् ॥
 द्वादशे धारयन् शङ्खं लक्ष्मीसौभाग्यं हृदये ।

वणिजः ।

व्याघ्रचर्मास्त्ररा भद्रा श्वेताभा गर्हभानना ।
 सप्तबाहुसमीपेता त्रिपदा लोहभूषणा ॥
 कर्त्तिकादिमे दक्षे द्वितीये तु गदामिह ।
 तृतीये सायकं हस्ते चतुर्थे चन्द्रहासकम् ॥
 खेटमूर्ध्वकरे वामे तदधश्चैव कार्मुकम् ।
 पात्रमस्त्रादधो वामे धारयन्ती रिपोर्भये * ॥

भद्रायाः ।

अष्टमं शकुनिप्रख्यं करणं हरितप्रभम् ।

* पात्रमस्त्रादधो हस्ते धारयन्ती रिपोर्भजे इति कश्चित् पाठः ।

प्रवालभूषणोपेतं शक्रगोपनिभाम्बरं ॥
 रसपक्ष्मभुजोपेतमेणवक्त्रं वृकोदरम्* ।
 आदिमे रविजे चक्रं द्वितीये वरमेव च ॥
 अक्षसूत्रं तृतीये तु तुर्ये चैव तु पङ्कजम् ।
 पञ्चमे मीदकं हस्ते षष्ठे वक्त्रं कराम्बुजे ॥
 सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमत्रैव चाष्टमे ।
 नवमे हस्तिजन्दन्तं दशमे चन्द्रहासकम् ॥
 एकादशे करे बाणं द्वादशे वाङ्कुशं शये ।
 त्रयोदशे गदामत्र शङ्खं वामादिमे करे ॥
 अभयन्तु द्वितीयेऽत्र तृतीये वै कमण्डलुः ।
 वीजपूरं करेतुर्ये पञ्चमे पात्र मेव च ॥
 षष्ठे कराम्बुजे शृङ्गं सप्तमे कुन्तमेव च ।
 परिधं वाष्टमे हस्ते दण्डन्तु नवमे करे ॥
 खेटकं दशमे पाणौ धनुरेकादशे शये ।
 द्वादशे पात्र मत्त्रैव त्रिशूलन्तु त्रयोदशे ॥
 दधानः त्रयसे भूत्यै विजयाय सुखाय च † ।
 तापाय चैव शत्रूणां विशेषेण समर्चितम् ॥

शकुनिः ।

चतुष्पदाभिधं चात्र नवमं कथ्यते जय ।

* वृकोदरमिति पुस्तकाकारे ।

† विभवाय सुखाय च इति कश्चित् पाठः ।

कृष्णवर्णं चतुष्पादं चतुरास्यं जटान्वितम् ॥
 मनुष्यास्यन्तु वै पूर्वं दक्षिणं चैव गोमुखम् ।
 अजास्यं पश्चिमन्तस्य चोत्तरं शूकराननं* ॥
 मनुष्याकारवत्सर्वं त्रिकपुच्छविनिर्गतम् ।
 पीतवस्त्रं हृत्कुक्षिं नीलमुक्ताविभूषणम् ॥
 वसुपन्नभुजोपेतं दीर्घनादं महाजवं ।
 दक्षिणाये करे शक्तिं द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥
 सुदर्शनं तृतीये तु चतुर्थे चैव पङ्कजम् ।
 पञ्चमे मुहुरं चैव षष्ठे मोदकमेव च ॥
 सप्तमे तु गदां पाणावष्टमे बाहुशं शये ।
 नवमे तु करे बाणं दशमे खड्गमेव च ॥
 एकादशे करे दन्तं द्वादशे शक्तिमत्र हि ।
 त्रयोदशे शये चाक्ष तोमरं सुदृढं शुभम् ॥
 चतुर्दशे तु वै वज्रं वामाद्येभीतिमेव च ।
 कमण्डलुं द्वितीये वै तृतीये शङ्खं मेव च ॥
 चतुर्थे बीजपूरं वै पञ्चमे टङ्कमेव च ।
 षष्ठे पात्रं सुधापूर्णं सप्तमे च त्रिशूलकम् ॥
 अष्टमे पात्रं मन्त्रैव नवमे धनुरेव च ।
 दशमे खेटकं हस्ते दण्डमेकादशे करे ॥
 द्वादशे पट्टिशं पाणौ कुन्तमत्र त्रयोदशे ।
 शृङ्गं चतुर्दशे विभ्रन्नोच्चद्वयं सुपूजितः ॥

चतुष्पदस्य ।

* कमलाननमिति पुष्पाकारे पाठः ।

नागास्यं दशमं रक्तं नीलवस्त्रं जटाधरम् ।
 मनुष्याकारमेवैतन्मस्तकं न्यस्ततत्फलं* ॥
 वियद्गुण भुजीपेतं मुक्तारुद्राक्षभूषणं ।
 प्रथमे मोदकं दत्ते द्वितीये चैव पङ्कजं ॥
 अक्षसूत्रं तृतीयेऽत्र वरन्तुय्ये^० कराम्बुजे ।
 पञ्चमे तु करे चक्रं षष्ठे वज्रन्तु वैशये ॥
 सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमत्रैव चाष्टमे ।
 नवमे सोज्ज्वलं दन्तं दशमे चन्द्रहासकं ॥
 वाणमेकादशे हस्ते द्वादशे चाङ्गुशं शये ।
 त्रयोदशे गदामत्र तुरुष्कास्त्रं चतुर्दशे ॥
 करे पञ्चदशे दात्रं[†] वामे पातन्तु चादिमे ।
 बीजपूरं द्वितीयेऽत्र तृतीये वै कमण्डलुं ॥
 चतुर्थे चाभयं हस्ते पञ्चमे शङ्खमेव च ।
 षष्ठे कराम्बुजे शृङ्गं सप्तमे कुन्तमुत्तमं ॥
 पट्टिशं चाष्टमे हस्ते नवमे दण्डमत्र हि ।
 दशमे खेटकञ्चैव धनुरेकादशे करे ॥
 द्वादशे पाशमत्रैव त्रिशूलञ्च त्रयोदशे ।
 चतुर्दशे दशास्यं वै करे पञ्चदशेऽर्बुदं ॥
 दधानं विजयारीग्यं कुर्वीताभयदं नृणां ।

नागस्य ।

एकादशन्तु किन्तुन्नं करणं कथ्यतेऽधुना ।

* मनुष्याकारमेवैतन्मनुष्यस्तसत्फलमिति पाठान्तरं ।

† पात्रमिति कचित् पाठः ।

गोक्षीरधवलं चैतत्पीतवस्त्रं हयाननम् ॥
 सर्वाभरणसंयुक्तं हात्रिंशद्वाहुसंयुतम् ।
 वरञ्चैवादिमे दत्ते द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥
 तृतीये सोऽङ्गुलं चक्रं तुर्य्यचाङ्गं कराम्बुजे ।
 पञ्चमे मोदकं हस्ते षष्ठे वै कुलिशं शये ॥
 सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमत्रैव चाष्टमे ।
 नवमे गजदन्तञ्च दशमे खड्गमुत्तमम् ॥
 एकादशे तु वै वाणं द्वादशे शृणिमेव च ।
 त्रयोदशे गदामत्र डमरुञ्च चतुर्दशे ॥
 करे पञ्चदशे पुस्तौ परशुञ्चैव षोडशे ।
 अभयञ्चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुम् ॥
 शङ्खमत्र तृतीये वै चतुर्थे बीजपूरकम् ।
 पञ्चमे चासवं पात्रं षष्ठे शृङ्गं मनोहरम् ॥
 सप्तमे कुन्तमत्रैव चाष्टमे पट्टिशं शये ।
 नवमे वैणवं दण्डं दशमे खेटमेव च ॥
 चापमेकादशे पाणौ द्वादशे पात्रं* मत्र हि ।
 त्रयोदशे त्रिशूलं वै द्वादशमत्र चतुर्दशे ॥
 वीणामिष्विन्दुहस्ते च ध्वजञ्चैव तु षोडशे ।
 धारयच्चैरिणां ध्वस्यै पूजनीयं विपश्चिता ॥
 विद्या-लाभाय-सन्तुष्टि-विजयादि-सुखार्थिना ।

किन्तुघ्नस्य ।

इति करण रूपाणि ।

अथ राशिरूपाणि ।

मेषवक्त्रो नरो रक्तो द्विभुजः पङ्कजासनः ।

ज्ञानमुद्राङ्गरः पीतवसनः कनकाङ्गदो ॥

मेषस्य ।

वृषाननो नरः शुभ्रो रक्तवस्त्राक्षकुण्डिकः ।

वृषस्य ।

पुमान् गदो सवीणा वा योषिच्च मिथुनं सितं ।

मिथुनस्य ।

ककटः कपिलोऽश्वस्यः कूर्ममुद्राधरो नरः ।

ककटस्य ।

सिंहवक्त्रोऽरुणोऽजस्यो द्विभुजोऽभयपातयुक् ।

सिंहस्य ।

शुक्लासिभृत् सिता कन्या द्विभुजा पङ्कजासना ।

कन्यायाः ।

तुलाधरो नरो गौरः पिङ्गनेत्रकजासनः ।

तूलस्य ।

वृश्चिकस्यो नरः पिङ्गो द्विभुजो मर्कटाननः* ।

दक्षे वृश्चिकमालाष्ट्रकवामे पातं सुरायुतम् ॥

वृश्चिकस्य ।

अश्ववक्त्रो नरयापी ज्याकृष्टकरदक्षिणः ।

धनुः ।

अक्षकुण्डीधरो नीलो मृगवक्त्रो नरो हि सः ।

मकरस्य ।

मकरास्यो सितोऽमस्यो रिक्तकुम्भो नरो घटः ।

कुम्भस्य ।

मत्स्ययुग्मस्थितः श्यामो मत्स्यहस्तो वृहोदरः ।

मत्सवक्त्रो नरो मीनो हरिन्मणिविभूषणः ॥

मीनस्य ।

विष्णुधर्मीत्तरात् ।

कालः करालवदनो नित्यगश्च विभीषणः ।

पाशहस्तश्च कर्त्तव्यः सर्पवृश्चिकरोमवान् ॥

कालस्य ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

निमेषस्तु भवेदत्र मेचकामोर्ध्वनीलदृक् ।

अक्षसूत्रं करे दत्ते ज्ञानमुद्रामथोत्तरे ॥

दधामो योगसंसिद्धैः पूजनीयो विपश्चिता ।

निमेषस्य ।

नीलवर्णा भवेत् काष्ठा पीतवस्त्रा त्रिलोचना ।
अष्टादशभुजोपेता ज्ञानपुस्तौसमन्विता ॥

काष्ठायाः ।

शुक्लवर्णा कला ज्ञेया नीलवस्त्रा त्रिलोचना ।
व्योमवज्राङ्गरुद्राक्षकण्ठलम्बितमालिका ॥
मुक्ताक्षमालिकाकां सा वामपङ्कजसंयुता ।
पूजनीया विशेषेण ज्ञानविज्ञानहेतवे ॥

कलायाः ।

क्षणाभिधो भवेत् पीता मुनिपञ्चसुमौक्तिकः ।
जटात्रिमौक्तिकोपेतश्चन्दनालिकपाण्डुरः ॥
मुक्तासूत्रार्कहस्तोयं वामे स्वर्णकमण्डलः ।

क्षणस्य ।

सुहृत्तानधुनावक्ष्मि नामलक्षपृथक्फलैः ।
तत्रादिमस्तु रौद्राक्षः श्यामश्चेतारुणकृविः ॥
श्वेतवस्त्रो महातुङ्गा दक्षिणे सर्पमादधत् ।
वामे पात्रं सुधापूर्णं क्षुद्रकर्म्मप्रसिद्धये ॥

रौद्रस्य ।

सिताभिधो द्वितीयस्तु श्वेतवर्णो महोदयः ।

श्वेतशीलाभवस्त्रोऽयं श्वेतमुक्ताविभूषणः ।
दक्षिणे पङ्कजं शुभ्रं वामे चैव कमण्डलुम् ।
दधानस्तु त्रियै पूज्यो योगवृद्धैः सुखाय च ॥

सितस्य ।

तृतीयोद्याजपाख्यस्तु कृष्णः शुभ्रो महातनुः ।
दक्षिणे पङ्कजं नीलं वामे सर्पं महाफणम् ।
विभ्रद्दिपुलभोगाय पूजनीयो महाधिया ॥

अजपस्य ।

तुर्थश्चार्यभटाख्यस्तु नीलः शुभ्रो महोदरः ।
दक्षिणे पुस्तकं हस्ते वामे चैव त्रिशूलकम् ।
दधानः त्र्यसे भूत्यै विजयाय सुखाय च ॥

आर्यभटस्य ।

अधुना चैव सावितः पञ्चमः कथ्यते जय ।
श्वेतवर्णोऽश्ववत्स्तु मेचकावसनान्वितः ॥
पुस्तकं दक्षिणे हस्ते वामे कुण्डन्तु निर्ब्रणम् ।
दधद्रोगविनाशाय पूजनीयोऽप्यहर्निशम् ॥

सावित्रस्य ।

वैराजश्चात्र वै षष्ठः श्यामवर्णो जटाधरः ।
दक्षिणे तु करे दण्डं वामे चैव सुबं करे ॥
विभ्रद्दृष्टैः च सौख्याय पूजनीयोऽतिभक्तितः ।

वैराजस्य ।

सप्तमश्चात्र गन्धर्वस्ताम्रवर्णः कृशीदरः ।
दक्षिणे वल्लकीं पाणौ वामे शक्तिश्च धारयेत् ।
सौख्यद्वयै यशोद्वयै पूजनीयो विपश्चिता ॥

गन्धर्वस्य ।

अधुना चाभिजिन्नाम कथ्यते ह्यष्टमः शुभः ।
पीतवर्णोऽतिरुक्लस्त्वस्तु ताम्रवर्णो महोदरः ।
तूलहस्तद्वयोपेतः पूजनीयः सुखाप्तये ॥

अभिजितः ।

स एव कुतपो नाम विज्ञातव्यो मनीषिभिः ।
पितृणां सुप्रियश्चैव पिण्डहस्तोऽथ चाप्ययम् ॥

कुतपस्य ।

नवमो रौहिणेयाख्यो मुहूर्त्तः कथ्यते जय ।
शुभ्रवर्णो विशालाक्षो नीलवस्त्रोऽभ्रकुण्डलः ॥
दक्षिणे पङ्कजं पाणौ वामे मोदकमेव च ।
दधानः सुखसम्पत्त्यै विजयारोग्यद्वये ॥

रौहिणेयस्य ।

अधुना कथ्यते वत्स दशमस्तु वलाभिधः ।
गौरवर्णोरुणश्चैतवसनः स्वर्णकुण्डलः ॥
दक्षिणे तु करे शङ्खं वामे पङ्कजमादधत् ।

बलस्य ।

हेमवर्णा वृहन्नात्रः कृष्णश्चेतारुणांशुकः ।
अक्षसूत्रं करे दक्षे वामे चैव कमण्डलुं ॥
दधत् प्रजासुखात्यर्थं पूजनीयो विपश्चिता ।
एकादशोऽधुना ज्ञेयो मुहूर्त्तो विजयाभिधः ॥

विजयस्य ।

नैर्ऋताख्योऽधुना ज्ञेयो द्वादशस्तु, मुहूर्त्तकः ।
नीलवर्णोत्पलमौलिः पीतवस्त्रो महाबलः ।
दक्षिणे तु करे चक्रं वामे चाभयमादधत् ॥

नैर्ऋतस्य ।

त्रयोदशो भवेदत्र रक्तः सतमसाभिधः ।
ताम्रवस्त्रो महीजस्त्रो* रत्नहेमजकुण्डलः ।
शोणपङ्कजदक्षस्तु वामकुण्डोसमन्वितः ॥

सतमसस्य ।

मुहूर्त्तः कथ्यते चात्र वरुणाख्यश्चतुर्दशः ।
मुक्ताफलनिभश्चैव मुक्ताहारविभूषणः ।
धनुर्बाणधरश्चैव पूजनीयः सुखामये ॥

वरुणस्य

अथ पञ्चदशो ज्ञेयः सुभगस्तु हरित्प्रभः ।

* महीजस्त्र इति कश्चित् पाठः ।

सुभगस्य ।

अथो निशाचरान् व्रूमो मुहूर्त्तान् तिथिसंख्यकान् ।
 तत्रादिमोऽतिरौद्राख्यः कृष्णवर्णोऽरुणांशुकः ॥
 चतुर्भुजो महाक्रूरः सास्थिसङ्घटकेवलः ।
 आदिमे दक्षिणे विभ्रत् कौशिकञ्चातिभीषणं ॥
 द्वितीये तु करे सर्पं वामोर्द्ध्वे त्वथ वै करे ।
 सन्दंशं तदधः पात्रं विभ्राणः सर्वविघ्नहा ॥

अतिरौद्रस्य ।

महागन्धर्वराजाख्यो द्वितीयस्तत्र चैव हि ।
 कृष्णशुभ्राकरुणग्रीवो नीलवस्त्रो महाबलः ॥
 चतुर्भुजो विशालाक्षो गौरवर्णो जटाधरः ।
 आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजं ॥
 वामोर्द्ध्वे करे वीणां तदधस्थे तु पात्रकम् ।
 धारयन्निष्टसम्पत्त्यै पूजनीयो विचक्षणैः ॥

महागन्धर्वराजस्य ।

तृतीयः कथ्यते चाथ रात्रिजो द्रविणाभिधः ।
 तप्तचामीकराभासः कृष्णनीलाकरुणांशुकः ॥
 दक्षिणे प्रथमे पद्मं हेमजञ्चातिशोभनम् ।
 द्वितीये तु करे वीणां वामोर्द्ध्वे वीजपूरकम् ।
 दधानः सर्वसम्पत्ति सुखायुः श्रीविविहृद्वये ॥

द्रविणस्य ।

आवणाख्यस्ततस्तुर्यो नीलवर्णोऽर्ककुण्डलः ।
नीलारुणांशुकोपेतः कण्ठनीलाञ्जमालिकः ॥
दक्षिणाद्ये करे खड्गं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
वल्ग्वकीमूर्धजे वामे पात्रमस्मादधस्थिते ।
दधानः पूजनीयोऽयं ज्ञानविज्ञानसिद्धये ॥

आवणस्य ।

सुहृत्तः कथ्यते चाथो वायुसंज्ञस्तु पञ्चमः ।
हरिद्वर्णो जवाकर्णः श्वेतवस्त्रो महाबलः ॥
कीरमर्कादिमे हस्ते द्वितीये तु ध्वजं शये ।
वामोर्ध्वगे करे सीरं द्वितीये पात्रमादधत् ॥

वायोः ।

अग्निसंज्ञस्ततः षष्ठो जवाकुसुमसन्निभः ।
कृष्णनीलांशुकोपेतः शिखारुद्राक्षसंयुतः ॥
दक्षिणाद्ये करे पात्रं द्वितीये शक्तिमेव च ।
वामादिमे करे कीरं द्वितीये सीरमेव च ।
दधानः कीर्त्तये भुक्त्यै विजयायुःप्रवृद्धये ॥

अग्नेः ।

अधुना कथ्यते वल्ग्व राक्षसाख्यस्तु सप्तमः ।
नीलवर्णोऽग्रदंष्ट्रस्तु नीलशुभ्रारुणांशुकः ॥

दक्षिणाद्ये करे पद्मं द्वितीये तु त्रिशूलकम् ।
 खट्वाङ्गमुत्तरे वामे पात्रमस्माद्धःस्थिते ।
 दधद्वैरविघाताय पूजनीयस्तु साधकैः ॥

राक्षसस्य ।

धाता चैवाष्टमः पीत वर्णः पाटलभांशुकः ।
 कर्णस्फटिकसौवर्णकुण्डलः कम्बुकन्धरः ॥
 पुस्तीमर्कादिमे हस्ते द्वितीये चैव विष्टरम् ।
 वामादिमे करे पिण्डं द्वितीये स्वर्णकुण्डलं* ।
 दधानः प्रीतये भुक्त्यै विजयाय सुखाय च ॥

धातुः ।

नवमः सौम्यनामाथ शुभ्रवर्णे विशालदक् ।
 पीतवस्त्रो महातेजा मुक्तासर्वाङ्गभूषणः ॥
 आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये सीरमेव च ।
 दधानस्तुष्टये भुक्त्यै पूजनीयस्तु मुक्तिदः ॥

सौम्यस्य ।

दशमश्चात्र विज्ञेयो मुहूर्त्तो ब्रह्मसंज्ञकः ।
 पीतवर्णः शुक्लवस्त्रो जटामुकुटसंयुतः ॥
 कण्ठरुद्राक्षमालोऽयं भालपाण्डुरचन्दनः ।
 सुवर्णकुण्डलोपेतः कटिसूत्रोत्तरीयवान् ॥

* स्वर्णलाङ्गलमिति पुस्तकान्तरे ॥

अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥
वामोर्ध्वे तु स्रुवं हस्ते पुस्तकान्तदधःकरे ।
दधत् सौवर्णमुक्तालाभाय विजयाय च ॥

ब्रह्मणः ।

एकादशोऽधुना ज्ञेयो वाक्पतिर्नामनामतः ।
सुवर्णवर्ण एवायं कृष्णशुभ्रांशुकान्वितः ॥
कुण्डो मर्कादिहस्ते तु द्वितीये सौर मेव च ।
वामादिमे करे कीरं द्वितीये नीरजं दधत् ।
प्रजालाभकरश्चैव कार्यनिष्पत्तिसाधकः ॥

वाक्पतिः ।

द्वादशश्चात्र विज्ञेयो पौष्णनामा सुलोहितः ।
पीतवस्त्रो जटामौलिर्मुनिपुष्पकृतश्रुतिः ॥
तुन्दिलः सोपवीतो च नीलकीलकपाण्डुरः ।
अर्कादिमे करे वीजपूरकं शुभ्रवर्णकम् ॥
द्वितीये वारिजं पाणौ पात्रं वामादिमे करे ।
सन्दंशन्तु द्वितीयेऽयं धारयन् वैरितापद ॥

पौष्णस्य ।

जयाधुनात्र वैकथ्यो वैकुण्ठाख्यस्त्रयोदशः ।
पादजान्वन्तशुभ्रोऽयं कण्ठान्तरुणवर्णकः ॥
अलिवर्णस्त केशान्त कुण्डलानेकरत्नजः ।
दक्षिणाद्ये करे पुस्तीमम्बुजन्तु द्वितीयके ॥

केकीपिच्छन्तु वामाद्ये द्वितीये चातपत्रकं ।
 दधानः कीर्त्तये भुक्त्यौ पूजनौयः सिताम्बुजैः ।

वैकुण्ठस्य ।

चतुर्दशोऽधुना ज्ञेयो नामतस्तु समीरणः ।
 जलनीलनिभश्चैव शुभमारकतद्युतिः ॥
 सितनीलारुणप्रान्तवसनः स्निग्धलोचनः ।
 तालपत्रं यमादिस्थे द्वितीये नीलनीरजम् ॥
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये नीलरुक्मजम् ।
 दधानो यज्वनी मूत्यै वालवृद्धैः सुखाय च ॥

समीरणस्य ।

अथ पञ्चदशो ज्ञेयो मुहूर्त्तो नैर्ऋतोऽरुणः ।
 मेघकाभस्त्रिनेत्रस्तु दंष्ट्रावान् वसनारुणः ॥
 स्वर्णन्द्रनीलभूषाढ्यः शोणालितिलकान्वितः ।
 आदिमे दक्षिणे वाणं द्वितीये कमलं करे ।
 वामादिमे धनुर्हस्ते द्वितीये चैव वारिजं ।
 दधच्छान्तेऽसुभोगाय बलाय विजयाय च ।

नैर्ऋतमुहूर्त्तस्य ।

एते निशाचरा ख्याता मुहूर्त्ताः सकलास्तव ।
 अहोरात्राभिधञ्चात्र कृष्णग्रीवादिमूर्ध्वजः ।
 कण्ठपादान्तशुभ्रोऽयं द्विभुजो दीर्घगोधिकः ।
 सामचन्द्रजटामौलिः पिङ्गलश्मश्रुलोचनः ॥

वृमुण्डमालिकोपेतः कृष्णशुभ्रांशुकान्वितः ।
अर्कमर्के दधानोऽयं वामे चैव विधुन्तुदं ।
इष्टापृत्तं प्रसिद्धार्थं पूजनीयो मनीषिभिः ॥

अहोरात्रस्य ।

शुक्लपक्षो नरः शुक्लो जटामुकुटसंयुतः ।
शोणवस्त्रो विशालाक्षो भालालितिलकान्वितः ॥
सूर्यमर्के दधानोऽयम्वामे चन्द्रजविम्बकम् ।
पूजनीयो महाभक्त्या प्रतिपक्षं सिते सिते ॥
अस्य द्वादश भेदाः स्युर्विज्ञेया वर्णभेदतः ।
पूजनीयोऽवलात्यर्थं-प्रतिमासन्तु भेदतः ॥

शुक्लपक्षस्य ।

श्यामाभः कृष्णपक्षस्तु सितशीणाम्बरी बली ।
सूर्यविम्बं यमे विम्बद्वामे द्वीपं समुज्ज्वलम् ॥
पूजनीयो बलात्यर्थं प्रतिमासन्तु भेदतः ।
इत्यस्यार्कप्रभेदाः स्युर्भपक्षादिजनामतः ॥

कृष्णपक्षस्य ।

स्वनामतस्तु मासः स्यात् द्विवर्णस्तु द्विदोरिति ।
नाभ्युद्धाधःश्वेतकृष्णः पिङ्गलोचनमूर्द्धजः ॥
सूर्यचन्द्रान्वितः सोऽयं प्रतिमासन्तु पूज्यते ।
स्वनामपूर्वकैर्मन्त्रैर्हीमपूजावसानकैः ॥

मासस्य ।

ऋतुषट्कमथो ब्रूमोलक्ष्यनाम पृथक्फलैः ।
हेमन्ताख्यस्तु तत्राद्यः कपिलः पिङ्गकुण्डलः ।
पीतवस्त्रसमोपेतस्त्रिजटः कृष्णगोधिकः ॥

गोधिल्ललाटं ।

धान्यमञ्जरिकाव्यस्तु वामपात्रपिधानकः ।
पूजनीयोविभूत्यर्थं धान्यसम्पत्तिवृद्धये ॥

हेमन्तस्य ।

शिशिराख्यो द्वितीयस्तु हरित्पीतनिभारुणः ।
पीतकुण्डलकर्णस्तु कण्ठविद्रुममालिकः ॥
मधुद्रुमप्रसूनाङ्गपालमर्कं कराख्यजे ।
वामे धान्यशरावन्तु धारयन्निष्टवृद्धये ॥

शिशिरस्य ।

विष्णुप्रकरणोक्तस्तु ज्ञातव्योऽत्र वसन्तकः ॥

वसन्तस्य ।

ग्रीष्माभिधद्यतुर्थस्तु धूसरो रुक्षगात्रकः ।
अक्षसूत्रार्कहस्तस्तु वामे शुभ्रातपत्रयुक् ।
रोगसन्तापनाशाय पूजनीयोऽरिपक्षहा ॥

ग्रीष्मस्य ।

पञ्चमस्तोदत्तस्तु हरिद्वर्णोऽरुणक्षणः ।

ताम्रवर्णांशुकोपेतः कृष्णविट्कुण्डलः ॥
मीनमर्कं दधानोयं तीर्थपूर्णघटं परे ।
मेघमालावृतश्चैव विद्युद्हनदीप्तिमान् ।
हरितालिदलैः पूज्या पुष्टिसन्तुष्टिवद्वये ।

वर्षायाः ।

शरद्वृत्तरथो षष्ठश्चन्द्रगौरः सुलोचनः ।
कण्ठमौक्तिकमालस्तु कर्णचन्द्रजकुण्डली ॥
चन्द्रविम्बंकरे दक्षे वामे चामृतजं घटं ।
दधानः पूजनीयोऽयमायुर्वर्द्धैः सुखाय च ॥

शरदः ।

दक्षिणायनसंज्ञोऽथ श्यामः सोमेन्द्रलोचनः ।
पीतवस्त्रो बृहत्कुण्डः कर्णिकारदलश्रुतिः ॥
बीजाङ्कुरशरावार्कः खनित्रोत्तरहस्तकः ।
पूजितः सिद्धये नित्यं धनधान्यसमृद्धये ॥

दक्षिणायनस्य ।

उत्तरायणसंज्ञोऽथ शुभ्रवर्णो विशालदृक् ।
माञ्जिष्ठवसनोपेतः स्वर्णमुक्ताविभूषणः ॥
पुस्तकं दक्षिणे हस्ते वामे तु रविबिम्बकम् ।
दधद्भूतये मुदे चैव पूजनीयस्तु कीर्तये ॥

उत्तरायणस्य ।

अथ संवत्सरान् ब्रूमो नाम लक्षफलादितः ।
 प्रभवाख्योभवेदाद्यः पीतवर्णो महोदरः ॥
 नीलवस्त्रसमोपेतो दक्षकाञ्चनकुण्डलः ।
 वामे स्फाटिकवर्णस्तु पृष्ठलम्बिजटात्रयः ॥
 दक्षिणे प्रथमे शक्तिं पङ्कजन्तु द्वितीयके ।
 वामादिमे शरावन्तु बीजपूर्णं कराम्बुजे ।
 द्वितीये चैव सन्दंशं दधानः पुष्टिवृद्धये ॥

प्रभवस्य ।

विभवाख्यो द्वितीयस्तु नीलपीतारुणछविः ।
 पीतशुभ्रान्तवस्त्रोऽयं कण्ठे पद्माक्षमालिकः ॥
 दक्षिणाद्ये शरं पाणौ द्वितीये नीलपङ्कजम् ।
 सन्दंशमुत्तरार्द्धस्थे द्वितीये चैव कार्मुकम् ॥
 दधद्विभूतये नित्यं पूजनीयो विपश्चिता ।

विभवस्य ।

शुक्लनामा तृतीयस्तु श्वेतपिङ्गल सन्निभः ।
 कण्ठपद्माक्षमालीयं शुभ्रप्रान्तालिवस्त्रधृक् ॥
 दक्षिणाद्ये शरावन्तु द्वितीये वाणमेव च ।
 दर्पणञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये चैव कार्मुकम् ।
 दधानो भूतये मर्त्यैः पूजनीयः कृतात्मभिः ॥

शुक्लस्य ।

प्रमोदाख्यश्चतुर्थस्तु नीलग्रीवो महोदरः ।

श्वेतवस्त्रोऽञ्जसङ्काशो योगपट्टोत्तरीयवान् ॥
दक्षिणाद्ये तु सन्दंशं द्वितीये सौरमेव च ।
वामादिमे शरावन्तु द्वितीये नीलपङ्कजम् ।
दधत् सौख्याय भोगाय विजयाय महाय च ॥

प्रमोदस्य ।

प्रजापत्याख्य एवात्र पञ्चमः स्वर्णसन्निभः ।
शीणभूषणवस्त्राढास्तुन्दिलो गौरपाण्डुरः ॥
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये परशुं करे ।
शरावमुत्तरादिस्थे द्वितीये पुस्तकं दधत् ॥
प्रजावृक्षैः विभूत्यै च पूजनीयोविजानता ।

प्रजापतेः ।

अङ्गिराख्यस्ततः षष्ठो वर्णशुभ्रोऽतिलोमशः ।
ताम्रवस्त्रो महातेजा द्वादशाङ्गः सचन्दनः ॥
पवित्रदर्भपाणिस्तु जटामण्डितमस्तकः ।
ज्ञानखड्गन्तु दक्षाद्ये द्वितीये समिधङ्करे ॥
वामादिमे शरावन्तु ब्रह्मदण्डं द्वितीयके ।
दधत्पूजितो भूत्यै श्रेयसे च सुखाय च ॥

अङ्गिरसः ।

सप्तमः श्रीमुखाख्यस्तु पीतवर्णो विशालदृक् ।
पाटलावसनोपेतो दीर्घ कर्णालकारुणः ॥
सुवर्णरत्नभूषाढः सर्वानर्थविघातकृत् ।

श्रीफलं दक्षिणादिस्थे द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥
 पुस्तकञ्चोर्ध्वे वामे तदधस्तु शरावकम् ।
 दधानः पुष्टये लक्ष्म्यै चन्दनादिभिरर्चितः ॥

श्रीमुखस्य ।

भावाभिधोऽष्टमस्तत्र नीलशुभ्राण्यङ्गविः ।
 पीतकृष्णारुणप्रान्त वसनश्चित्तकुण्डलः ॥
 मुक्ता विद्रुम मालोऽयं जटापिङ्गाक्षएव च ।
 दक्षिणे प्रथमे पुस्तमं शकन्तु द्वितीयके ॥
 वामोर्ध्वे करे शूलं तदधः पात्रमासवं ।
 विस्मृतं पूजनीयस्तु धान्यलाभाय वै श्रिये ॥

भावस्य ।

नवमोऽत्र युवाख्यस्तु पाटलाभोरुणेक्षणः ।
 नीलवस्त्रजटोत्तङ्गी रत्नमेचककुण्डलः ॥
 दक्षिणे प्रथमं शङ्खं द्वितीये तु सुदर्शनम् ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये नीलपङ्कजम् ।
 विभ्राणः कान्तये पूज्या लक्ष्मीसौभाग्यवृद्धये ॥

युवाख्यस्य ।

धाताचैव प्रविज्ञेयो दशमः पिङ्गलोचनः ।
 हस्तशुभ्राण्यङ्गप्रान्तवसनः श्वेतकुण्डलः ॥
 शरावमादिमे दक्षे द्वितीये बीजपूरकम् ।
 वामोर्ध्वे करे पुष्पीं नीलमिन्दीवरन्वधः ॥

जयाय पुत्रसम्पत्त्यै पुजनीयः सुभक्तितः ॥

धात्राख्यस्य ।

ईश्वराभिधएवात्र ज्ञेय एकादशोप्यमौ ।
कैरवाभस्तिनेत्रस्तु जटाखण्डेन्दुमौलिकः ॥
सुक्तास्फाटिकरौद्राक्षभूषणस्तुङ्गनासिकः ।
त्रिशूलमादिमे दक्षे द्वितीये सौरमेवच ॥
शरावमादिमे वामे द्वितीये चैव पुस्तकम् ।
विभ्रत् सौख्याय पूज्योऽसौ योगहृद्वै सुतामये ॥

ईश्वरस्य ।

द्वादशो बहुधान्याख्यः पीतनीलारुणच्छविः ।
पीतवस्त्रो विशालाक्षस्तुन्दिलोदीर्घगोधिकः ॥
जवाकुसुममालोयङ्गवर्ची गजकुण्डलः ।
दक्षिणाद्ये करे कुम्भं सौवर्णं सर्वधान्यकम् ॥
बीरपूरपिधानन्तत् खचितानेकरत्नकम् ।
द्वितीये डमरुं पाणौ चोर्ध्वं नीलजनीरजम् ॥
द्वितीये तु करे सीरं दधानः सर्वधान्यकम् ।
सिद्धये पूजितो नित्यं स्वनामाद्यैस्तु संस्कृतः* ।

बह्वधान्यस्य ।

प्रमाथिसंज्ञकश्चाद्यः शुक्लवर्णो महाभुजः ।
जटात्रितयसंयुक्तो दीर्घभारोऽर्ककुण्डलः ॥

* स्वनाम्नाद्याण संस्कृतमिति पुस्तकान्तरे ।

शीर्णनीलाम्बरोपेतः काञ्चनानेकमुद्रिकः ।
 पिकमर्कादिमे हस्ते द्वितीये कम्बुमेवच ॥
 पाशं वामोर्ध्वे हस्ते तदधश्चाम्बुपात्रकम् ।
 दधानो वैरिघाताय स्ववर्गस्यैव पुष्टये ॥

प्रमाथिनः ।

विक्रमाख्यो द्वितीयस्तु नीलशुभ्रो महोदरः ।
 पीतवस्त्रो वृष्टझालः कण्ठमौक्तिक मालिकः ॥
 आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
 वामादिमे करे पात्रं पाशमत्र द्वितीयके ॥
 दधानोऽपि बलात्पथं पूजनीयस्तु यत्नतः ।

विक्रमस्य ।

वृषाभिधस्तृतीयस्तु श्वेतगौरो विशालदृक् ।
 स्थूलरोमातिसंहृष्टः केतकीदलकर्णयुक् ॥
 पीतप्रान्तारुणोपेतवसनः कटिघण्टिकः ।
 आदिमे दक्षिणे पाशं द्वितीये शङ्खमेवच* ॥
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये मृगमेवच ।
 धनधान्यप्रवृद्धार्थं पूजनीयोऽतिसादरम् ।

वृषस्य ।

चतुर्थश्चित्रभान्वाख्यश्चित्रग्रीवोऽरुणांशुकः ।
 मुक्तागर्भनिभश्चैव वरदः स्वर्णकुण्डलः ॥
 मुक्तास्त्रजन्तु दक्षायै द्वितीये चैव पाशकम् ।

वामादिमे करे कम्बुं द्वितीये पङ्कजं शुभम् ।
विभ्रदानन्दसम्पत्त्यै प्रतरपार्थविहङ्गये ॥

चित्रभानोः ।

पञ्चमस्तु शुभान्वाख्यः शुभ्रशीणरुचिः शुभः ।
कण्ठतिरेखशीणस्तु जटाकाञ्चनसन्निभः ॥
आदिमे दक्षिणे पद्मं द्वितीये शङ्खमुज्ज्वलम् ।
वामोर्ध्वे तु करे पाशं तदधःस्थे शयेऽङ्गुशं ।
विभ्राणः सुखदः शाल्यै रिपुपक्षक्षयाय च ॥

सुभानोः ।

अत्र संवत्सरः षष्ठस्तारणाख्यः सिताम्बरः ।
श्वेतनीलारुणश्चैव स्वर्णकुण्डलभूषणः ॥
प्रथमे दक्षिणे कुम्भं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
उत्तराद्ये करे पाशं द्वितीये शङ्खमादधत् ।
दुर्गत्यनेकनाशाय भूतये विजयाय च ॥

तारणस्य ।

सप्तमः पार्थिवाख्यस्तु तप्तकाञ्चनसन्निभः ।
पीतशीणाम्बरश्चैव कृष्णग्रीवोऽतिसुन्दरः ॥
सर्व्वरत्नविभूषाढ्यः केतकीदलमस्तकः ।
आदिमे दक्षिणे धारुणं द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥
कार्मुकश्चोत्तरादिस्थे द्वितीये शङ्खमेव च ।
दधद्राज्यादिलाभाय पूजनीयः प्रयत्नतः ॥

(२७)

पार्थिवस्य ।

अव्ययाख्योऽष्टमश्चात्र कैरवारुणसन्निभः ।
 कृष्णनीलारुणश्चेतवसनश्चित्रकुण्डलः ॥
 कौरमर्कादिमे हस्ते द्वितीये सीरमेव च ।
 शङ्खं वामादिमे हस्ते द्वितीये पाशमादधत् ।
 यज्वनोभूतये नित्यं वृद्धये चायुषे श्रिये ॥

अव्ययस्य ।

सर्वजिन्नवमोऽप्यत्र श्वेतनीलोऽसितप्रभः ।
 नीलवस्त्रजटोत्तङ्गः कृष्णनीरजकुण्डलः ॥
 अर्कादिमे करे वाणं द्वितीये चैव पुस्तकम् ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये पात्रमेव च ।
 दधानः पूजनीयोऽयं विजयाय सुखाय च ॥

सर्वजितः ।

अधुना कथ्यते वत्स दशमः सर्वधारकः ।
 कङ्कपत्रनिभश्चैव पाटलावसनान्वितः ॥
 नीलपङ्कजवर्णस्तु मुक्ताहारविभूषणः ।
 पाशमर्कादिमे हस्ते द्वितीये केतकीदलम् ॥
 शङ्खचैवोत्तरादिस्थे द्वितीये चैव पुस्तकम् ।
 दधानो विजयारोग्यवृद्धये चैव यज्वनः ॥

सर्वधारिणः ।

एकादशोऽधुना ज्ञेयो विरोधिर्नाम वत्सरः ।

कृष्णपाण्डुरदेहस्तु वरदो नीलकुण्डलः ॥
 कृष्णप्रान्तारुणश्चैव वसनप्रान्तभूषणः ।
 बिम्बीफलन्तु चार्काद्ये द्वितीयं श्वेतपङ्कजम् ॥
 वामादिमे करे सर्प' द्वितीये पाशमादधत् ।
 पूजनीयोऽरिघाताय बलवृद्धैश्च यज्वनः ॥

विरोधिनः ।

ह्लादशो विकृतमुखस्तु धूमरः पिङ्गलोचनः ।
 नीलशुभ्रांशुकोपेतो मेषशृङ्गकुण्डलः ॥
 दक्षिणाद्ये करे पाश द्वितीये मेषशृङ्गकम् ।
 वामोर्ध्वे करे शङ्ख' पाशमस्मादधःकरे ।
 दधानो रोगनाशाय दुष्टशत्रुविधानकृत् ॥

विकृतेः ॥

खराभिधानस्तवाद्यो रक्तवर्णो वृहोदरः ।
 नीलवस्त्रो वृहद्भालो घनवर्वरमूर्धजः ॥
 दक्षिणाद्ये करे शक्ति' द्वितीये खड्ग मेव च ।
 वामादिमे करे पात्र' द्वितीये चामरन्दधत् ।
 शत्रुतापाय पूज्योऽसौ विजयायैव यज्वनः ॥

खरस्य ।

नन्दनाख्यो द्वितीयस्तु पीतशोणाननो बली ।
 शुभ्रवस्त्रो जटालम्बो दौर्घकर्णः कजासनः ॥
 पङ्कजन्तु यमादिस्थे द्वितीये शक्तिमेव च ।

वज्रमिन्द्रादिमे पाशौ द्वितीयेचाङ्गुशं श्रये ।

दधानः श्रयेसे भूत्यै पूजनीयोमहोदयः ॥

नन्दनस्य ।

विजयाख्यस्तृतीयस्तु श्वेतपीतारुणच्छविः ।

कृष्णवस्त्रः कृशोत्पलजटारुद्राक्षमालिकः ॥

अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये कुलिशह्वरे ।

शक्तिं वामादिमे हस्ते द्वितीये चैव पङ्कजम् ।

दधानो विजया रोग्य वृद्धये चैव पूजितः ॥

विजयस्य ।

जयाभिधस्तुर्थोऽत्र पीतशीर्णः सुचिः सुखी ।

पीतवस्त्रो जटैकस्तु पीतरुक्मणवेष्टितः ॥

पुस्तकं प्रथमे दक्षे द्वितीये नीलपङ्कजम् ।

वामादिमे करे वज्रं द्वितीये शक्ति मेव च ।

दधानः शुभमाङ्गल्यवृद्धये चैव पूजितः ॥

जयस्य ।

पञ्चमो मन्मथाख्यस्तु नीलशीर्णशुचिः शुभः ।

स्वर्णकुण्डलसंयुक्तः कीरपक्षनिभांशुकः ॥

मल्लिकाधन्वबाणस्तु मूर्ध्वापुष्पजमालिकः* ।

दण्डन्तु दक्षिणे हस्ते द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥

वामादिमे करे पुस्तीं द्वितीये शक्ति मेव च ।

दधानः सिद्धये भूत्यै योषिद्वर्गवशीकृतौ ॥

* मोवापुष्पजमालिक इति पुस्तकान्तरे ।

मन्मथस्य ।

षष्ठस्यै वाच विज्ञेयो वल्मरो दुर्मुख्याभिधः ।
शुकचक्षुनिभस्यै व नीलकुण्डलसम्बरः ॥
दक्षिणाद्ये करे शक्तिं द्वितीये वज्रमेव च ।
शुकं वामादिमे पाणौ द्वितीये सर्पमादधत् ॥
पूजनीयो विधानेन भ्रूकुटीकुटिलाननः ।
दुष्टशत्रुविनाशाय सर्वरोगोपशान्तये ॥

दुर्मुखस्य ।

सप्तमो हेमलम्बाख्यो रक्तपीतनिभश्चविः ।
गृध्रपक्षांशुकस्यै व रत्नकुण्डलभूषणः ॥
हेमजं पङ्कजं दत्ते प्रथमे करपङ्कजे ।
द्वितीये कुलिशं पाणौ वामाद्ये पात्रं सुत्तमम् ।
द्वितीये तु करे शक्तिं दधानो भुक्तये जय ॥

हेमलम्बस्य ।

अष्टमस्तु विलम्बाख्यः पाटलाभः कृशीदरः ।
पीतवस्त्रो वृहद्गालीजटाखण्डेन्दुमण्डनः ॥
प्रथमे दक्षिणे सर्पं द्वितीये शक्तिमेव च ।
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
दधानः शत्रुघाताय पूजनीयोविशेषतः ॥

विलम्बस्य ।

विक्रारी नवमस्याथ कृष्णनीलारुणश्चविः ।

ताम्रकुण्डलवस्त्राढ्यः कण्ठगोणतिरेखिकः ॥
 दक्षिणाद्ये करे वाणं द्वितीये चैव पुस्तकम् ।
 वामादिमे धनुर्हस्ते द्वितीये शक्तिमादधत् ।
 पूजनीयोविशेषेण सर्वरोगोपशान्तये ॥

विकारिणः ।

दशमः शार्वरिप्रख्यः कृष्णशुभ्राकृणच्छविः ।
 गोणवस्त्रोऽतिदीर्घाङ्गः स्थूलवर्बरमूर्धजः ॥
 दक्षिणाद्ये करे सर्पं द्वितीये शास्त्रलीदलम् ।
 कौशिकचोत्तरादिस्थे द्वितीये शक्तिमेव च ।
 दधानः कीर्त्तये पुष्ट्यै शत्रुभङ्गाय पूजितः ॥

शार्वरिणः ।

एकादशः प्लवाख्यस्तु शशकर्णनिभच्छविः ।
 दर्दुराभाभ्यरोपेतो लोहकुण्डलसंयुतः ॥
 आदिमे दक्षिणे हस्ते दर्दुरं मणिसंयुतम् ।
 द्वितीये तु करे शक्तिं पात्रं वामादिमे करे ।
 द्वितीये पङ्कजं बिभ्रत् पूजनीयोप्यमित्रहा ॥

प्लवस्य ।

शुभकृत् द्वादशोप्यत्र नागजाभः सुलोचनः ।
 पाटलावसनोपेतः कृष्णकुण्डलभूषणः ॥
 दक्षिणे भीषणां शक्तिं प्रथमे करपङ्कजे ।
 द्वितीये हेमजं पद्मं वामाद्ये चैव दर्पणम् ॥

द्वितीये कुलिशं हस्ते दधत्सौख्याय सम्पदे ॥

शुभकृतः ।

श्रीभक्तत् पीतधूम्रस्तु प्रथमो नीलजाम्बरः ।

नीलभूषणसंयुक्तो रत्नमुद्राकराङ्गुलिः ॥

घटमर्कादिमे हस्ते द्वितीये चैव पुस्तकम् ।

वामादिमे करे पात्रं द्वितीये ध्वजमेव च ॥

दधानः श्रेयसे पुष्ट्यै पूजनयोजयाय च ।

श्रीभक्ततः ।

क्रोधिसंज्ञो द्वितीयस्तु नीलशुभ्रः कृशोदरः ।

मेचकाम्बरसंयुक्तस्तुङ्गनासालिपाण्डुरः ॥

पद्ममर्कादिमे हस्ते द्वितीये ध्वजमेव च ।

वामादिमे कजं पाणौ द्वितीये सीरमेव च ।

दधानो वैरिनाशाय कृष्णद्रव्यैः संपूजितः ॥

क्रोधिनः ।

विश्वावसुस्तृतीयस्तु कृष्णश्रीवः सुलोलदृक् ।

कृष्णशुभ्राकृष्णप्रान्तवसनश्चित्रकुण्डलः ॥

ध्वजमर्कादिमे पाणौ द्वितीये कुलिशं श्रेये ।

दधानो भुक्तये प्रीत्यै नानाभोगफलाप्तये ॥

विश्वावसोः ।

पराभवश्चतुर्थस्तु धूसरोऽरुणजाम्बरः ।

नीलोत्पलश्रुतिश्चैव क्षुद्रघण्टिकमेखलः ॥
 नीलोत्पलन्तु दक्षाद्ये द्वितीये ध्वजमेव च ।
 वामादिमे करे पात्रं सन्दंशन्तु द्वितीयके ।
 धारयन्नरिघाताय पूजनोयो विपश्चिता ॥

पराभवस्य ।

पञ्चमस्तु प्लवङ्गाख्यो हरिणाजिनसन्निभः ।
 मेषोदराभवस्तोयं संयुतकृष्णकन्धरः ॥
 दक्षिणाद्ये ध्वजं पाणौ द्वितीये मेषशृङ्गकम् ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये पाशमेव च ।
 दधानो भूतये भूक्त्यै पूजनोयः सदा नृभिः ॥

प्लवङ्गस्य ।

किलकाख्यस्ततः षष्ठः कृष्णवर्णोऽतिदीर्घयुक् ।
 नीलवस्त्रो जटाभारः कृष्णकुण्डलभूषणः ॥
 कीलकं दक्षिणादिस्थे द्वितीये ध्वजमेव च ।
 वामादिमे करे पाशं सन्दंशन्तु द्वितीयके ।
 दधानो विजया, रोग्य, वृद्धये चैव पूजितः ॥

किलकस्य ।

सप्तमः सौम्यनामाथ कीर्त्यते वत्सरः शुभः ।
 नीलपीत जटायुक्तोरम्भादलनिभांशुकः ॥
 स्वर्णपत्रश्रुतिश्चैव कण्ठपङ्कजमालिकः ।
 चन्द्रमर्कादिमे हस्ते द्वितीये केतकीदलम् ॥

वामादिमे ध्वजं हस्ते द्वितीये नीरजं शुभं ।
विभ्रत्सौभाग्ययोगाय पूजनीयः सुभक्तितः ॥

सौम्यस्य ।

साधारणोऽष्टमो ज्ञेयो नील गौरारुणच्छविः ।
पीतशोणान्तवस्त्रोऽयं स्वर्णं कुण्डल रत्नयुक् ॥
चन्द्रहासं यमादिस्थे द्वितीये चैव कीलकम् ।
वामादिमे ध्वजं पाणौ सन्दंशञ्चोत्तरे दधत् ।
धनवृद्धेयं सुखाप्त्यर्थं पूजनीयः सिताम्बजैः ॥

साधारणस्य ।

विरोधकञ्च विज्ञेयो नवमो वत्सरो जय ।
पिकामः शुक्लवस्त्रोऽयं पिङ्गश्मश्रुजटेक्ष्णः ॥
दक्षिणायै करे शङ्खं द्वितीये चैव वै ध्वजम् ।
चन्द्रहासन्तु वामाद्ये द्वितीये परशुं शये ।
बिभ्राणो रोगनाशाय शत्रुसन्तापकत् जय ॥

विरोधकत् ।

परिधावी तु विज्ञेयो दशमश्चैव वत्सरः ।
इन्दीवरारुणश्वेतः कृष्णपीतनिभांशुकः ॥
ब्रह्मप्रसवकर्णस्तु कण्ठपङ्कजमालिकः ।
पिकमर्कादिमे हस्ते द्वितीये ध्वजमेव च ॥
घण्टां वामादिमे पाणौ द्वितीये चैव मुद्गरम् ।
दधानो वृद्धये चैव श्रेयो-भूति-सुखा-युषाम् ॥

परिधाविनः ।

प्रमादी चापि विज्ञे यो रुद्रसंख्योऽपि वत्सरः ।
 अतसोपुष्पसङ्काशो हरिनीलारुणाम्बरः ।
 मदघूर्णितनेत्रस्तु तन्द्रीभूत इवालसः ।
 दण्डमर्कादिमे हस्ते द्वितीये दण्डमेव च ॥
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये विसिनीदलम् ।
 दधानो रोगविच्छिद्यै शत्रुभङ्गाय यज्वनः ॥

प्रमादिनः ।

आनन्दाख्यः सितः पीतवसनो वादशोऽत्र हि ।
 मुक्तेन्द्रनीलसौवर्णभूषणो नीलकुण्डलः ॥
 पङ्कजं दक्षिणादिस्थे द्वितीये केतकीदलम् ।
 वामोर्ध्वन्तु ध्वजं पाणौ तदधःस्थे तु मोदकम् ।
 योषिद्विधाय स पूज्यो गन्धपुष्पाचतादिभिः ॥

आनन्दस्य ।

तामसानां भवेदाद्यो राक्षसो नाम वत्सरः ।
 इन्द्रीवरदलाभासो हेमवस्तोऽर्कभूषणः ॥
 शर्कमर्कादिमे हस्ते द्वितीये शृणिमेव च ।
 नीलोत्पलन्तु वामाद्ये द्वितीये कुलिशं शये ॥
 दधद्रोगादिनाशाय पूज्यः स्थाणुभिरेव सः ।

राक्षसस्य ।

अनलाख्यो द्वितीयस्तु नीलशुभ्रारुणच्छविः ।

पीतप्रान्तालिवस्तु वज्रकुण्डलभूषणः ॥
चन्द्रहासं यमादिस्थे द्वितीये चार्ककङ्करे ।
पिशितञ्चोत्तरादिस्थे परे चैव परस्वधम् ।
दधत् सुसम्पदेऽरीणां विजयायैव यज्वनः ॥

अनलस्य ।

पिङ्गलाख्य स्तृतीयोऽत्र कुमुदारुणसन्निभः ।
श्वेतप्रान्तारुणानीलवसनः स्वर्णभूषणः ॥
आदिमे पिशितं याम्ये द्वितीये सीर मेव च ।
कुलिशञ्चैव वामाद्ये सन्दंशन्तु द्वितीयके ।
विभ्राणो विजया-रीग्य-वृद्धये चैव पूजितः ॥

पिङ्गलस्य ।

कालयुक्ताभिधस्तुर्यो नीलकण्ठो वृकोदरः ।
पीतारुणांशुकोपेतो नील स्वर्णजभूषणः ॥
यमादिमे करे सर्पं द्वितीये सीर मेव च ।
सीधूपात्रन्तु* वामाद्ये द्वितीये कीलमेव च ।
पूजनीयो विशेषेण यज्वनो वैरिमृत्यवे ॥

कालयुक्तस्य ।

अधुना कीर्त्यते वत्स सिद्धार्थो नाम पञ्चमः ।
तप्तकाञ्चनसङ्काशो नीलशुभ्रारुणांशुकः ॥
नीलकुण्डलसंयुक्तो मुक्ताविद्रुम भूषणः ।

* सीन्धपावन्तु इति पुस्तकान्तरे ।

सौवर्णं कलशं याम्ये प्रथमे करपङ्कवे ॥
 इन्दीवरं परे चैव कुलिशञ्चोत्तरोर्ध्वगे ।
 वीजपूरमधस्तस्माद्धानः त्रैयसे मुदे ॥

सिद्ध्यार्थस्य ।

रौद्राभिधस्ततः षष्ठः पिङ्गलः कृष्णलोहितः ।
 पाटलावसनोपेतो ह्रस्ववर्णमूर्ध्वजः ॥
 कीर* मर्कादिमे हस्ते द्वितीये हलमादधत् ।
 कुण्डलीमिध्यादिमे† पाणौ परे कुण्डलिनं शये ।
 रोगनाशाय संभुक्त्यै पूज्योऽयं परिपन्थिषु ॥

रौद्रस्य ।

सप्तमः कथ्यते चायं मेचकाभः सुदुर्मतिः ।
 शङ्खमर्कादिमे हस्ते स्वर्णमेखलरत्नजम् ॥
 सर्पमत्र द्वितीये वै कुण्डलीमिन्द्रादिमे शये ।
 द्वितीये पुस्तकं पाणौ दधद्विद्वेषकद्रिपोः ॥

दुर्मतेः ।

अष्टमे दुन्दुभिप्रख्यो नीलश्रीवो विशालदृक् ।
 सोमवर्णः सिताम्भोजवसनः कृष्णगोधिकः ॥
 जटा मुकुट भालेऽयं‡ स्वर्णं पत्रद्युतिः शुभः ।
 कदलीफलमर्काद्ये द्वितीये शङ्ख मेव च ॥

* कीलमिति पुस्तकान्तरे ।

† मिं द्वादिमे इति पुस्तकान्तरे ।

‡ जटामुकुट सामीमिति पुस्तकान्तरे ।

बीजपूरन्तु वामाद्ये द्वितीये सस्यमञ्जरीं ।
विभ्राणी धनधान्याय पूजनीयः सदा नृभिः* ॥

दुन्दुभेः ।

नवमो रुधिरोद्गारी नीलगोणालिदेवयुक् ।
कृष्णप्रान्ताकृष्णश्वेत वसनो नीलभूषणः ॥
लोहिताक्षो जटापिङ्गः शोणचन्दनचर्चितः ।
रक्तोत्पलं यमादिस्थे द्वितीये कुलिशं शये ॥
पिशितञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये चाङ्गुशं दधत् ।
वैरिभङ्गाय वै पूज्यो बालवृद्धैश्च हि यज्वनः ॥

रुधिरोद्गारिणः ।

दशमश्चैव रक्ताक्षी नीलकण्ठः कशोदरः ।
पीतनीलतनुश्चैव नील शोणालिकाभ्वरः ॥
शरमर्कादिमे पाणौ द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
सीरमिन्द्रादिमे हस्ते द्वितीये चैव कर्त्तरीं ।
दधहैरिविघाताय पूजनीयः प्रयत्नतः ॥

रक्ताक्षी ।

एकादशोधुना वत्स क्रोधनाख्यो निगद्यते ।
सजलाम्बुदसङ्काशः पीतशोणाम्बरान्वितः ॥
लोहभूषणसंयुक्तः केशमध्यगपङ्कजः ।
दक्षिणाद्ये करे शूलं पलशुष्कायसंयुतः ॥

* सदात्मनिदति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्वितीये कर्त्तरीमत्र वामाद्ये पात्रमामवम् ।
सन्दंशन्तु द्वितीये वै दधानो वैरिमृत्यवे ॥

क्रोधनस्य ।

क्षयाभिधौ भवेदत्र द्वादशी वत्सरो जय ।
कृष्णग्रीवः सुनीलाङ्गो रक्तनेत्रो जटाधरः ॥
मेचकारुणवस्त्रस्तु नीलकारुणगोधिकः ।
आदिमे दक्षिणे सर्पं द्वितीये चैव पाशकम् ॥
विषकुम्भन्तु वामाद्ये द्वितीये चैव कैतवम् ।
कृष्णप्रसूनकं विश्वदमित्राणां विघातकृत् ॥

क्षयस्य ।

इति देवता मूर्त्तयः ।

अथ ग्रहस्थापनविधिः ।

मत्स्यपुराणे ।

मध्ये तु भास्करं विद्यात्तोहितं दक्षिणेन तु ।
उत्तरेण गुरुं विद्यात्सोमं दक्षिणपूर्वकम् ॥
पश्चिमे तु शनिं विद्याद्राहुं दक्षिणपश्चिमे ।
पश्चिमोत्तरतः केतून् स्थापयेत् शुक्लतण्डुलैः ॥

स्कन्दपुराणे ।

सूर्यस्य चोत्तरे शम्भुमुमां सोमस्य दक्षिणे ।
स्कन्दमङ्गारकस्यैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ॥

सौम्यपश्चिमतो विष्णुं ब्रह्माणं जीवपूर्वतः ।
 इन्द्रमैन्द्रां सिताहिमिन्द्रं मन्दाग्रेरग्रतोयमम् ॥
 राहोः पूर्वोत्तरे कालं सर्वभूतभयावहम् ।
 केतोर्नैऋतदिग्भागे चित्रगुप्तं निधापयेत् ॥
 उत्तरे शनिमूर्त्याभ्यां गुरुकेत्वोश्च दक्षिणे ।
 गणाधिपं प्रतिष्ठाप्य सर्वदेवनमस्कृतम् ॥
 स्थानाधिदेवतानाञ्च स्थाप्य प्रत्यधिदेवताः ।
 विनायकादिदुर्गाद्या नान्तरे ग्रहदेवयोः ॥

स्मृत्यन्तरे ।

इन्द्रं पूर्वे तु संस्थाप्य प्रेतेशं दक्षिणे तथा ।
 वरुणं पश्चिमे भागे कुबेरं चोत्तरे तथा ॥
 अग्न्यादिलोकपालांश्च कोणभागेषु विन्यसेत् ।
 इन्द्रस्य दक्षिणे पार्श्वे वसूनावाहयेद्बुधः ॥
 देवेशेशानयोर्मध्ये आदित्यानां तथायनम् ।
 अग्नेः पश्चिमभागे तु रुद्राणामयनं विदुः ॥
 प्रेतेशरक्षोमध्ये तु मातृस्थानं प्रकल्पयेत् ।
 नैऋतेरुत्तरेभागे गणेशायतनम्विदुः ॥

कुबेर मरुतां स्थानमुच्यते ।

अथ कलशोत्पत्तिस्तत्तत्क्षणञ्च ।

देवीपुराणे ।

कलशान् सुदृढान् कुर्यात्तत्क्षणानि वदामि ते ।

उत्पत्तिं लक्षणं मानं कथयामि यथामुने ॥
 वारिकाः कलशाश्चैव येन लोके प्रकीर्त्तिताः ।
 अमृते मथ्यमाने तु पानार्थं सर्वदैवतैः ॥
 मन्यानं मन्दरकृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् ।
 उत्पन्नममृतं तत्र महावीर्यपराक्रमम् ॥
 तस्यायं धारणार्थाय कलशः परिकीर्त्तितः ।
 कलां कलां गृहीत्वा वै देवानां विश्वकर्म्मणः ॥
 निर्मितोऽयं सुरैर्यस्मात् कलशस्तेन कथ्यते ।
 वारयन्ति ग्रहान् यस्मात् मातरो विविधांस्तथा ।
 दुरितांश्च तथाघोरां स्तेन ते वारकाः स्मृताः ॥
 कलशस्य मुखे ब्रह्मा ग्रीवायान्तु महेश्वरः ।
 मूले तु संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातृगणाः स्थिताः ॥
 शाखासु देवताः सर्वा वीक्ष्यन्ति चतुर्दिशम् ।
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि कलशे निविशन्ति ह ॥
 गृहे शान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिर्गोत्रिभिरेव च ।
 ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च ॥
 अथर्ववेद सहिताः सर्वे कलश संस्थिताः ।
 पूर्णामृतेन तोयेन सितास्ते काञ्चनोज्जलाः ॥
 सरित्सरःखातजेन तडागादिजलेन वा ।
 वापीकूपोददिव्येन सासुद्रेण सुखावहाः ॥
 सर्वं मङ्गल माङ्गल्याः सर्वकिल्बिषनाशनाः ।
 अभिषेके सदा ग्राह्याः कलशा ईदृशाः शुभाः ॥
 यात्राविवाह काले वा प्रतिष्ठा यज्ञकर्मणि ।

योजनीया विशेषेण सर्वकर्मप्रसाधकाः ।
पञ्चाशाङ्गुलवैपुल्यमुत्सेधे षोडशाङ्गुलः ।
कलशानां प्रमाणं हि मुखमष्टाङ्गुलं भवेत् ॥

नारदीय नृसिंहखण्डात् ।

भृगुरुवाच ।

तुङ्गा भद्रा च भगिनी द्वेनयौ सहस्रसम्भवे ।
तयोर्भद्रा तटेवत्स त्वं प्रतिष्ठाप्य केशवम् ॥
तमाराध्य जगन्नाथं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
हृदि कृत्वेन्द्रियग्रामं मनः संयम्य यत्नतः ॥
हृत्पुण्डरीके देवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
ध्यायन्नेकमनावत्स द्वादशाक्षरमभ्यसेत् ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

इमं मन्त्रं हि जपतो देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ।
प्रीतो भवति विश्वात्मा मृत्युन्तेनोपशाम्यति ॥

इति द्वादशाक्षरः ।

नारदीय नृसिंहखण्डात् ।

शुक उवाच ।

किं जपन् मुच्यते तात सततं विष्णुतत्परः ।
संसारदुःखात्सर्वेषां हिताय वद मे पितः ॥

व्यास उवाच ।

अष्टाक्षरं प्रवक्ष्यामि मन्त्राणां मन्त्रमुत्तमम् ।
 यज्ञपन् मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥
 हृत्पुण्डरीकमध्यस्थं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
 एकाग्रमनसा ध्यात्वा विष्णोः कुर्याज्जपन्नरः ॥
 एकाग्रे विजने स्थाने विष्णुग्रे वा जलान्तिके ।
 जपेदष्टाक्षरं मन्त्रं चित्ते विष्णुं निधाय च ।
 अष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य ऋषिर्नारायणः स्मृतः ॥
 छन्दोऽस्य देवी गायत्री परमात्मा च देवता ।
 शुक्लवर्णस्तु ओङ्कारो नकारो रक्त उच्यते ॥
 मीकारो वर्णतः कृष्णो नाकारो रक्त एवच ।
 राकारः कुङ्कुमाभासो यकारः पीत उच्यते ॥
 णाकारो मञ्जनाभस्तु यकारो बहुवर्णकः ।
 ॐ नमो नारायणायैति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥

ब्रह्म पुराणे ।

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं सर्वं नारायणात्मकम् ।
 नारायणान्तरं किञ्चिन्नेह पश्यामि हे द्विज ॥
 तेन व्याप्तमिदं सर्वं दृष्ट्वा दृश्यं चराचरम् ।
 स्मरेन्नारायणं ध्यायेदस्ते काये च विन्यसेत् ॥
 शेषे हस्त तलं यावत्तर्जन्यादितयोन्यसेत् ।
 ॐकारं वामपादे तु नकारं दक्षिणे न्यसेत् ।
 मीमारं वामकटग्रान्तु नाकारं दक्षिणे तथा ॥

राकारं नाभिदेशे तु यकारं वामबाहुके ॥
 णाकारं दक्षिणे पाणौ यकारं मूर्ध्नि विन्यसेत् ।
 अधसोर्ध्वं च विन्यसेत् पार्श्वतः पृष्ठतोऽथतः ॥
 ध्यात्वा नारायणं देवं विदध्यात् कवचं पुनः ।
 पूर्वे मां पातु गोविन्दो दक्षिणे मधुसूदनः ॥
 पश्चिमे श्रीधरो देवः केशवश्च तथोत्तरे ।
 पातु विष्णुः स्तथाग्रे वै नैऋत्ये माधवोऽव्ययः ॥
 व्यायव्ये तु हृषीकेशस्तथेशाने च वामनः ।
 भूतले पातु वाराहस्तथोर्ध्वे तु त्रिविक्रमः ॥
 कृत्वैवं कवचं पञ्चादात्मानं चिन्तयेन्नरः ।
 अहं नारायणो देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 एवं ध्यात्वा तदात्मानमिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥

इति नारायणाष्टाक्षरः ॥

अग्निपुराणे ।

मुक्तिहेतुं हरः साक्षात् सर्वज्ञो ज्ञानभावकः ।
 अस्याभिधानमन्त्रोऽयमभिधेयश्च स स्मृतः ॥
 अभिधानाभिधेयत्वात् मन्त्रात् सिद्धिप्रदीहरः ।
 तस्मात् वेदे मुनिश्रेष्ठ मन्त्रः षडक्षरः परः ॥
 किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः शास्त्रैर्वा बहुविस्तृतैः ।
 यस्य नमोहरायेति मन्त्रोऽयं हृदि संस्थितः ।
 तनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥
 धर्मस्थानानि यावन्ति विधिस्थानानि यानि च ।

षड्चरस्य मन्त्रस्य भाष्यन्तानि समासतः ॥

इति षड्चरः ।

शैवी पञ्चाक्षरी विद्या ।

वायुसंहितायाम् ।

अथो परमविद्यायाः स्वरूपं मधुनोच्यते ।
 आदौ नमः प्रयोक्तव्यः शिवाय च ततः परं ॥
 शैवीयञ्चाक्षरी विद्या पञ्च श्रुतिशिरोगता ।
 शब्दजातस्य सर्वस्य बीजभूता समासतः ॥
 प्रथमं मन्त्रखोद्गीर्णा समासेनात्मवाचिकाः ।
 तप्तचामीकरप्रख्या पीनोन्नतप्रयोधरा ॥
 चतुर्भुजा त्रिनयना वालेन्दुकृतशेखरा ।
 पद्मोत्पलधरा सौम्या वरदाभयपाणिका ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ।
 सितपद्मासनासीना नीलकुञ्चितमूर्द्धजा ॥
 अस्याः पञ्चविधा वर्णाः प्रस्फुरद्रश्मिमण्डला ।
 पीतः कृष्णस्तथा धूम्रवर्णतोरक्तएव च ॥
 पृथक् प्रयुक्ताः पञ्चैते विन्दुनादविभूषिताः ।
 अर्धचन्द्राकृतिर्विन्दुर्नादो दीपशिखाकृतिः ॥
 बीजं द्वितीयं बीजेषु मन्त्रस्यास्य वरानने ।
 दीर्घं पूर्वं तुरीयस्य पञ्चमं शक्तिमादिशेत् ॥
 वामदेवो नाम ऋषिः पंक्तिः छन्द उदाहृतं ।
 देवता शिवएवाहं मन्त्रस्यास्य वरानने ॥

गौतमोऽत्रिर्वरारोहे विश्वामित्रस्तथाङ्गिराः ।
 भरद्वाजश्च वर्णानां क्रमशो ऋषयः स्मृताः ॥
 शायत्वानुष्टुप् त्रिष्टुप्च्छन्दांसि बृहती विराट् ।
 इन्द्रो रुद्रो हरिर्ब्रह्मा स्कन्दस्तेषां च देवताः ॥
 मम पञ्च मुखान्याहुः स्थानं तेषां वरानने ।
 पूर्व्यादिचोर्षं पर्यन्तं नकारादि यथा क्रमं ॥
 उदात्तः प्रथमो वर्णस्तुर्थश्च द्वितीयकः ।
 पञ्चमः स्वरितश्चैव मध्यमो निहतः स्मृतः ॥
 मूलं विद्या शिवः शैवं सूत्रं पञ्चाक्षरं विना ।
 सामान्यस्यापि जानीयाच्छैवं मे हृदयं मतम् ॥
 नकारः शिव उच्येत मकारस्तु शिखीच्यते ।
 शिकारः कवचं तद्वहाकारोनेत्र उच्यते ॥
 यकारोस्त्रं नमः स्वाहा वषट् वौषडिति पुनः ।
 फडिति पञ्चवर्णानां मन्त्राङ्गत्वं यदा यदा ॥
 तदापि मूलमन्त्रोऽयं किञ्चिद्वेदसमन्वयात् ।
 अत्रास्य पञ्चमो वर्णो द्वादशस्वरभूषितः ॥
 तस्मादनेन मन्त्रेण मनोवाङ्मयभेदतः ।
 आवयोरर्चनं कुर्याज्जपद्गीमादिकैस्तथा ॥

इति शिवपञ्चाक्षरः ।

अथ सौरषडक्षरः ।

भविष्यपुराणे ।

सनत् कुमार उवाच ।

अथार्चना विधिं वच्मि मन्त्रोद्धारं निबोध मे ।
सर्वपापहरं पुण्यं सर्वरोग विनाशनं ॥

ॐ खखोत्काय नमः ।

मूलमन्त्रः ।

ॐ विठिठिठठःशिरः ॥

ॐ ज्वलज्वलठठशिखा ॥

ॐ सहस्र सौठठः कवचं ॥

ॐ सर्वनेजोधिपतये ठठ अस्त्रं ॥

ॐ सहस्र किरणोज्ज्वलाय ठठ उर्ध्वबन्धः ॥

पृथिव्यै भूभाविन्यै ठठ भूतबन्धः ॥

ज्वलने प्रज्वल ठठ अग्निप्राकारः ॥

आदित्याय विद्महे विश्वभावनाय धीमहि ।

तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ॥

गायत्री ।

सङ्कलीकरणमिदं ।

ॐ धर्मात्मने नमः पूर्वतः ।

यमाय नमो दक्षिणतः ।

दण्डनाथाय नमः पश्चिमतः ।

रैवताय नमः उत्तरतः ॥

ॐ श्याम पिङ्गलायनमः ईशान्याम् ॥

ॐ दीक्षिताय नमः ॐ लक्ष्मै बच्चधर विश्वजये नमो
नैऋत्ये ।

ॐ आदित्याय भूर्भुवः स्वर्नमः वायव्याम् ।

चन्द्राय चन्द्राधिपतये नमः पूर्वतः ॥

ॐ कारकाय क्षितिसुतायनमः आग्नेर्यां ॥

ॐ बुधाय सोम पुत्रायनमः दक्षिणे ॥

ॐ बृहस्पतये अङ्गिरःसुताय नमः नैऋत्यां ॥

ॐ शुक्राय महर्षये भृगुसुताय नमः पश्चिमतः ॥

ॐ शनैश्चराय रविसुताय नमः वायव्याम् ।

राहवे नमः पश्चिमतः यमाय नमो दक्षिणतः ॥

ॐ भगवन्नपरिमितमयूखमालिन् सकलजगत्पते सप्ताश्व-
वाहन चतुर्भुज परमसिद्धिप्रद विष्णुलिङ्ग भानो पाहि
पाहि इममर्घ्यं मम शिरसि गतं गृहाण तेजोयरूपानन्त
ज्वल ठठः ॥

इत्यर्घ्यावाहनमन्त्रः ।

ॐ नमो भगवते आदित्याय सहस्रकिरणाय गच्छ गच्छ
सुरवरपुरं पुनरागमनाय ।

विसर्जनमन्त्रः ।

शृणुष्वहो विधिं कृत्स्नं प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।

इति सौरः षड्चरः ॥

अथ देवताभेदेन गायत्र्यः ।

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि

तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥

गणार्धिकायै विद्महे कर्मसिद्धौ धीमहि

तन्नोगौरी प्रचोदयात् ॥

तत् पुरुषाय विद्महे वज्रिवक्त्राय धीमहि ।

तन्नः स्कन्दः प्रचोदयात् ॥

तत् पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि

तन्नोदन्ती प्रचोदयात् ॥

हंससेनाय विद्महे वज्रिवक्त्राय धीमहि

तन्नः स्कन्दः प्रचोदयात् ॥

तीक्ष्णशृङ्गाय विद्महे वज्रिपादाय धीमहि

तन्नो वृषः प्रचोदयात् ॥

हरिवक्त्राय विद्महे रुद्रवक्त्राय धीमहि

तन्नोनन्दी प्रचोदयात् ॥

नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि

तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ।

महास्त्रिकायै विद्महे कर्मसिद्धौ धीमहि

तन्नो लक्ष्मी प्रचोदयात् ।

समुद्रतायै विद्महे विष्णुनैकेन धीमहि

तन्नो धरायै प्रचोदयात् ।

वैनतेयाय विद्महे सुपर्णपचाय धीमहि

तन्नो गरुडः प्रचोदयात् ।

पद्मोद्भवाय विद्महे देववक्त्राय धीमहि

तन्नः स्रष्टा प्रचोदयात् ।

शवास्रजायै विद्महे शिवास्त्रजायै धीमहि

तन्नो वाचः प्रचोदयात् ।

देवराजाय विद्महे वज्रहस्ताय धीमहि

तन्नः शक्रः प्रचोदयात् ।

वैश्वानराय विद्महे आललीलाय धीमहि

तन्नो अग्निः प्रचोदयात् ।

वैवस्वताय विद्महे दण्डहस्ताय धीमहि

तन्नो यमः प्रचोदयात् ।

निशाचराय विद्महे खड्गहस्ताय धीमहि

तन्नो निऋतिः प्रचोदयात् ।

शुक्लहस्ताय विद्महे पाशहस्ताय धीमहि

तन्नो वरुणः प्रचोदयात् ।

सर्वप्राणाय विद्महे सृष्टिहस्ताय धीमहि

तन्नो वायुः प्रचोदयात् ।

यक्षेश्वराय विद्महे गदाहस्ताय धीमहि

तन्नो हस्तः प्रचोदयात् ।

सर्वेश्वराय विद्महे शूलहस्ताय धीमहि

तन्नोरुद्रः प्रचोदयात् ।

कात्यायन्यै विद्महे कन्याकुमार्यै धीमहि

तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात् ।

सुभगायै विद्महे काममालिन्यै धीमहि

तन्नो गौरी प्रचोदयात् ।

वेदात्मकाय विद्महे हिरण्यवर्भाय धीमहि

तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात् ।

भास्कराय विद्महे सहस्ररश्मिन् धीमहि

तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ।

रुद्रहस्ताय विद्महे शक्तिहस्ताय धीमहि

तत्रोदेवी प्रचोदयात् ।

एवं प्रभिद्य गायत्रीन्तत्तद्देवानुरूपतः ।

पूजयेत् स्थापयेत्तेषामासनं प्रणवं स्मृतमिति ॥

इति लैङ्गे गायत्रीभेदाः ।

शिवधर्मः ।

कल्पकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्जितम् ।

घृतस्नानेन तत्सर्वं दहत्यग्निरिवेभ्यनम् ॥

अयुतं योगवां दद्याद्दोग्ध्रीणां वेदपारगे ।

वस्त्रं हेमादियुक्तानां चीरस्नानस्य तत्फलम् ॥

दध्ना तु स्नापयेत्क्षिप्तं सकृद्व्रत्त्या तु यो नरः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥

मधुना स्नापयित्वा तु सकृद्व्रत्त्या तु यो नरः ।

पापकञ्चुकमुत्सृज्य वज्रिलोके महीयते ॥

स्नानमित्तुरसेनापि योलिङ्गे सकृदाचरेत् ।

लभेद्विद्याधरं लोकं सर्वकामसमन्वितम् ॥

पयो, दधि, घृत, चीद्र, शर्कराद्यै, रनुक्रमात् ।

इशादिमन्त्रैः संस्त्राप्य शिवलोकमवाप्नुयात् ॥

यः पुमांस्तिलतैलेन करयन्त्वोद्भवेन च ।

शिवाभिषेकं कुरुते स शैवं पदमाप्नुयात् ॥

परिमाणन्तु तत्रैवीक्ष्यम् ।

स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यङ्गः पञ्चविंशतिः ।

पलानां द्वे सहस्रे तु महास्नानं प्रकीर्तितम् ॥

लिङ्गपुराणात् ।

महास्नानञ्च यः कुर्यात् घृतेन मधुना ततः ।

स याति मम सायुज्यं स्थानेष्वेतेषु सुव्रत ॥

स्नानं पलशतं ज्ञेयं मध्यङ्गः पञ्चविंशतिः ।

पलानां द्वे सहस्रे तु महास्नानं प्रकीर्तितम् ॥

स्नाप्य लिङ्गं मदीयञ्च गव्येनैव घृतेन वा ।

विशोध्य सर्वद्रव्यैस्तु तोयेनाप्यभिषेचयन् ॥

महास्नाने प्रसक्ते तु ज्ञानमष्टगुणं स्मृतम् ।

जलेन केवलेनैव गन्धतोयेन भक्तितः ॥

अनुनिम्नेश्च तत्सर्वं पञ्चविंशत्पलेन वै ।

शमीपत्रञ्च विधिना बिल्वपत्रञ्च चम्पकम् ।

अथान्यानि च पत्राणि बिल्वपत्रं न संत्यजेत् ॥

दशद्रोणैस्तु नैवेद्यमष्टद्रोणैरथापि वा ।

शतद्रोणसमं पुण्यमाढकेन विधीयते ॥

वित्तहीनस्य मर्त्यस्य नात्र कार्या विचारणा ।

भेरी, मृदङ्ग, मुरज, करताल, पटहादिभिः ॥

वादित्रैर्विविधैश्चान्यै रान्दोलैर्विविधैस्तथा ।

जागरं कारयेत्तत्र प्रार्थयेच्च यथाक्रमम् ॥

स्वभृत्य, पुत्र, दारैश्च तथा सम्बन्धिबान्धवैः ।

सार्धं प्रदक्षिणं कृत्वा प्रार्थयेत्लिङ्गमैश्वरम् ॥

इत्युक्त्वा चैव रुद्रञ्च त्वरितं शान्तिमेव च ।

मन्त्रइति महाबीजं तथा पञ्चाक्षरस्य वै इति ॥

इति महा स्नानम् ।

कालिका पुराणात् ।

कार्तिक्यामथ वैशाख्या मयनादिषु पर्वसु ।
 दत्त्वा दीपान् समुद्धोध्य देवस्याग्रे बलिन्ततः ॥
 भूतानां देवदेवस्य ब्रह्मादिषु भवेत् सुधीः ।
 स व्रती देवमामन्त्रा स्वपेङ्गमौ हरिं स्मरन् ॥
 उपलिप्य गृहं गत्वा निराहारो निशि स्वपेत् ।
 अपरेऽहनि पूर्वाह्ने गत्वा तत्रैव मन्दिरे ।
 कारयेत्तु महास्नानं हराय विधिना शृणु ॥
 पञ्चविंशत्पलेनैव अभ्यङ्गं कारयेदथ ।
 शिवस्य सर्पिषा स्नानं प्रोक्तं पलशतेन वै ॥
 फलानां द्विसहस्रेण महास्नानं विधीयते ।
 तावता मधुनाचैव दध्ना चैव ततः पुनः ॥
 तावतैव हि क्षीरेण गव्येनैव भवेत्ततः ।
 भूयः सार्द्धसहस्रेण फलानामैक्षवेण तु ॥
 रसेन कारयेत् स्नानं भक्त्याचेक्ष्ण्मुना ततः ।
 पुनः शीताम्बुना दत्त्वा वस्त्रपूतेन मन्त्रवित् ॥
 स्नापयेत् भक्तितो भूमौ गन्धपात्रस्थितेन तु ।
 विधिना स्नाप्य दाणेन गोरीचन-याथालिपेत् ॥
 कण्णकुङ्कुम कर्पूर चन्दनागुरुयुक्तया ।

कणाकस्तूरी ।

लेपयित्वा ततो लिङ्गमापीडान्तं घनं शुभम् ।
 नीलोत्पलसहस्रेण मालाम्बध्वा प्रपूजयेत् ॥
 अलाभात्तु सहस्राणामर्द्धार्द्धेनैव पूजयेत् ।
 उत्पलानामलाभे तु पत्रैश्च श्रितगोर्थजेत् ॥
 पद्मैर्वा चम्पकैर्वापि जात्यापाटलयापि वा ।
 पुन्नागैः कर्णिकारैर्वा श्वेतमन्दारजैरपि ॥
 मदनेर्मरुपुष्पैर्वा शमीशुक्लार्कनागरैः ।
 यथालाभञ्च पत्रैर्वा निर्गन्धैरमलोर्जितैः ॥
 प्रपूज्य कारयेद्भक्त्या सुगन्धपुष्पमण्डपम् ।
 गुग्गुलुञ्चाज्यसंयुक्तमगुरुं वासितं दहेत् ॥
 संपूज्य गौरीभक्तारं गीत,वादित्र,मङ्गलैः ।
 शालिपिष्टोद्भवैः सिद्धैर्घृतपूणैः समुज्ज्वलैः ॥
 ततो नीराजनं दीपैः षड्विंशत्या तु कारयेत् ।
 सर्षपैर्दधियुक्तैश्च दूर्वागोरोचनाक्षतैः ॥
 गन्धपुष्पोदकं दद्यात् धूपार्थञ्चिन्त्य शङ्करम् ।
 शातकुम्भं ततः पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥
 ध्यात्वा निवेदयेत् मूर्द्धि लिङ्गस्य कुसुमैः सह ।
 सूक्ष्मवस्त्रयुगङ्गीतं श्वेतं वा पद्मसन्निभम् ॥
 चामरं दर्पणञ्चैव दीपवर्त्तिं प्रदापयेत् ।
 धूपसञ्चारणञ्चैव सङ्घटं पूर्वमेव च ॥
 वितानकध्वजौ दद्यात् किङ्किणीरवकान्बितौ ।

अथाष्टभिः क्षितिः षोडशा अङ्गैर्भक्त्या तु दण्डवत् ॥
 तत उच्चैः पठेत् स्तान् शङ्करश्च शिवप्रियम् ।
 प्रदक्षिणं ततो गच्छेच्छनैर्निर्मात्यवर्जितः ॥
 प्रणम्य च पुनः पश्चान्नैवेद्यञ्च निवेदयेत् ।
 दीनाम्बुक्तपणांश्चैव आगतान् शिवदीक्षितान् ॥
 तर्पयेदन्नपानेन सर्वास्तानुक्तगौरवात् ।
 कुर्यादेतन्महास्नानं विधिनानेन धर्मवित् ॥
 कारयेद्यः शिवेभक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 समुद्धृत्य शतं सार्द्धं कुलानां पापवर्जितः ॥
 भुवनं ब्रह्मलोकान्तं भुक्त्वा भोगानशेषतः ।
 व्रजेत् क्रीडायते तस्मिन् विमानस्थोऽमरैर्युतः ॥
 भोगान् यथेष्टितान् भुक्त्वा शिवसा पुज्यतां व्रजेत् ।
 मायाञ्च तां समुत्सृज्य अन्ते योग मवाप्नुयात् ॥
 केवलेनाथ वाज्येन दध्ना गव्येन चैव वा ।
 पयसा पञ्चगव्येन मधुनेक्षुरसेनवा ॥
 यः कारयेन्महास्नानं विधिनानेन मन्त्रतः ।
 सोपि तेनैव मार्गेण गमिष्यति परम्पदम् ॥
 अन्तरा स्त्रियते यस्तु अपूर्णो नियमेन वा ।
 सोपि गच्छेत्पदन्तत्तु शिवभक्त्या ह्यतन्द्रितः ॥
 विधिनानेन निःस्त्रीयः स्नानं तोयेन कारयेत् ।
 नराणां विंशतिं यावत्स यास्यति परम्पदम् ॥
 एवमेव हि शूद्रस्य स्पर्शमन्त्रविवर्जितम् ।
 मन्त्रयुक्त्वा चर्चयेद्यस्तु ततः पुण्याधिकी भवेत् ॥

इति महा पूजा विधिः ।

वास्तु संहितायाम् ।

पूजनीयो महादेवो लिङ्गमूर्तिः सनातनः ।
 पद्ममष्टदलं हेमं नवरत्नैरलङ्कृतं ॥
 कर्णिकाकेसरोपेतमामनं परिकल्पयेत् ।
 राजतन्तुदभावे तु रक्तसितमद्यापि वा ॥
 पद्मं तस्याप्यभावे तु केवलं भावनामयम् ।
 तत्पद्मकर्णिका मध्ये कृत्वा लिङ्गङ्गनीयसम् ।
 अथ वा स्फाटिकोपेतं पूजयेद्विस्तृतक्रमात् ।
 प्रतिष्ठाप्य विधानेन तल्लिङ्गं कृतशोधनम् ॥
 परिकल्पयासनं मूर्त्तौ पञ्चवक्त्रप्रकारतः ।
 पञ्चगव्यादिभिः पुण्यैर्यथाविभवसंश्रितैः ॥
 स्नापयेत् कलशैः पूणैः सहस्राद्यैस्तु शश्ववे ।
 गन्धद्रव्यैः स कर्पूरैश्चन्दनाद्यैः स कुङ्कुमैः ॥
 सवेदिकं समालिप्य लिङ्गं भूषणभूषितम् ।
 विल्वपत्रैश्च पद्मैश्च रक्तैः श्वेतैस्तथोत्पलैः ॥
 नीलोत्पलैस्तथान्यैश्च पुण्यैस्तैस्तैः सुगन्धिभिः ।
 पुण्यैः प्रशस्तैश्चित्रैश्च पत्रैर्दूर्वाक्षतादिभिः ॥
 समभ्यर्च्य यथा लाभं महा पूजा विधानतः ।
 धूपं दीपं तथा दद्यान्नेवेवेद्यञ्च विशेषतः ॥
 निवेदयित्वा विभवं कल्याणञ्च समाचरेत् ।
 द्रष्टानि च विशिष्टानि न्यायेनीपार्जितानि च ॥

सर्वद्रव्याणि देयानि व्रते तस्मिन् विशेषतः ।
 श्रीपत्रोत्पलादिफलन्तत्प्रमाणं बिल्वपत्रके ॥
 पुष्पान्तरेण नियमो यथालाभं निवेदयेत् ।
 अष्टाङ्गमर्घमुद्दिष्टं धूपदीपौ विशेषतः ॥
 कृष्णागुरुघोराख्ये वक्त्रे सव्ये मनःशिला ।
 चन्दनं वामदेवाख्ये मुखे कृष्णागुरुं पुनः ॥
 पीरुषे गुग्गुलुं सव्ये सौम्ये सौगन्धिकं मुखे ।
 ईशानेऽपि त्विशानीं वा दद्याद्भूपं विशेषतः ॥
 अगुरुमिश्रं गुग्गुलुं प्रदर्श्यात् घृतसंयुतम् ।
 चन्दनागुरुकुष्ठाद्यं सामान्यन्तु प्रचक्षते ॥
 कर्पूरवर्त्तिना देयो दीपो घृतबलिस्ततः ।
 अर्घ-माचमनं देयं प्रतिवक्त्रमतः परम् ॥
 प्रथमावरणे पुज्यो क्रमाच्च हरषण्मुखी ।
 ब्रह्माङ्गानि तिलांश्चैव प्रथमावरणेऽर्चिताः ।
 द्वितीयावरणे पूज्या विद्येशाश्चक्रवर्त्तिनः ॥
 तृतीयावरणे पञ्चादष्टमूर्त्तिर्महेश्वरः ।
 महादेवादयस्तत्र तथैकादशमूर्त्तयः ॥
 चतुर्थावरणे पूज्याः सर्व्वेऽपि गणेश्वराः ।
 बहिरेव तु पद्मस्य पञ्चमावरणक्रमात् ॥
 दशदिक्पतयः पूज्याः शास्त्रात्सानुचरास्तथा ।
 ब्रह्मणो मानसाः पुत्राः सर्व्वेऽपि ज्योतिषाङ्गणाः ॥
 सर्व्वे देवाश्च देव्यश्च सर्व्वाः सर्व्वेऽपि खेचराः ।
 पातालवासिनश्चान्ये सर्व्वे मुनिगणा अपि ॥

योगिनो मरुतः पञ्च पञ्चगोमातरस्तथा ।
 चित्रपालाश्च सगणाः सर्वैश्चैव चराचरम् ॥
 अथावरणपूजान्ते संपूज्य परमेश्वरं ।
 साज्यं सव्यञ्जनं हृद्यं हरेर्भक्तं निवेदयेत् ॥
 मुखवासादिकं दत्त्वा ताम्बूलं सोपदंशकम् ।
 अलङ्कृत्य च भूयोऽपि नानापुष्पविभूषणैः ॥
 नीराजनान्तं विस्तार्य पूजाशिषं समापयेत् ।
 वराङ्गं सोपहारञ्च शयनञ्च समीरयेत् ॥
 यदन्नं पाचितं हृद्यं तत्सर्व्वमनुपूर्व्वशः ।
 कृत्वा च कारयित्वा च हुत्वाचैव प्रपूजनम् ॥
 स्तोत्रं व्यामोहनं जप्त्वा विद्यां पञ्चाक्षरीं जपेत् ।
 दत्त्वाधर्मष्टौ पुष्पाणि देवमुद्धासलिङ्गतः ॥

ताम्बूलमुखवासयोर्लक्षणं मुक्तं

रत्नकोशे ।

महापिप्पलपत्राणि क्रमुकस्य फलानि च ।
 शुक्तिक्षारेण संयुक्तं ताम्बूलमिति संज्ञितं ॥
 श्वेतपत्रञ्च पूर्णञ्च क्रमुकस्य फलानि च ।
 नारिकेलफलोपेतं मातुलाङ्गसमायुतम् ।
 एलाकक्षीलकर्पूरैर्मुखवासं प्रचक्षते ॥
 एतेषामप्यलाभि तु तत्तद्द्रव्यं स्मरेद्बुधः ।
 तत्तद्द्रव्यन्तु सङ्कल्प्य पुष्पैर्व्वापि समर्पयेदिति ॥

इति प्रकारान्तरेण महापूजाविधिः ।

विष्णुधर्मात्तरात् ।

महावर्त्तिः सदा देया भूमिपाल महाफला ।
 कृष्णपक्षे विशेषेण तत्रापि च विशेषतः ॥
 अमावास्या च निर्दिष्टा द्वादशी च महाफला ।
 आश्वयुज्यामतीतायां कृष्णपक्षस्य या भवेत् ॥
 अमावास्या महापुण्या द्वादशी च विशेषतः ।
 देवस्य दक्षिणे पार्श्वे देया तैलतुला नृप ॥
 पलायकयुतां राजन् वर्त्तिं तत्र प्रकल्पयेत् ।
 महारजनरक्तेन समग्रेण तु वाससा ॥
 वामपार्श्वे तु देवस्य देया घृततुला नृप ।
 पलायकयुतां पुण्यां शुक्लां वर्त्तिञ्च दापयेत् ॥
 वाससा तु समग्रेण सोपवासी जितेन्द्रियः ।
 एवं वर्त्तिद्वयमिदं सकृद्वत्त्वा महीपते ॥
 स्वर्णलोकच्चिरं भुक्त्वा जायते भूतले यदा ।
 तदा भवति लक्ष्मीवान् रूपसौभाग्यसंयुतः ॥
 राष्ट्रे च जायते तस्मिन् देशे च नगरे तथा ।
 कुले च राजशार्दूल तत्रस्याहीपवत्प्रभा ॥
 अत्युज्ज्वलश्च भवति युद्धेषु कलहेषु च ।
 ख्यातिं याति सदा लोके सज्जनानाञ्च सद्गुणः ॥
 एकामप्यथ वा दद्यादभीष्टामनयोर्द्वयोः ।
 मानुष्ये सर्व्वमाप्नोति यदुक्तान्ते मयानघ ॥
 सामान्यस्य तु दीपस्य राजन् दानं महाफलम् ।
 किं पुनर्महतस्तस्य फलस्यान्तो न विद्यते ॥
 दीपदानं महापुण्यमन्यदेवस्य च ध्रुवम् ।

किं पुनर्देवदेवस्य अनन्तस्य महात्मनः ॥
 गिरिशृङ्गेषु दातव्या नदीनां पुलिनेषु च ।
 चतुष्पथेषु रथ्यासु ब्राह्मणानाञ्च वेश्मसु ॥
 वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु कान्तारगहनेषु च ।
 दीपदानं महामन्त्रं महत्फलमुपाश्रुते ॥

इति महादीपविधिः ।

अथ व्रतारम्भकालः ।

तत्र सत्यव्रतः ।

उदयस्या तिथिर्थाहि न भवेद्दिनमध्यभाक् ।
 सा खण्डा न व्रतानां स्यादारम्भे च समापने इति ॥

एतद्वातिरिक्तायामखण्डायां

प्रारम्भमाह वृद्धवशिष्ठः ।

खखण्डव्यापिमार्त्तण्डा यद्यखण्डा भवेत्तिथिः ।

व्रतप्रारम्भणन्तस्यामनष्टगुरुशुक्रयुगिति ॥

तिथिर्यद्यनष्टगुरुशुक्रयुक् अनस्तमितगुरुशुक्रयुक्ता तस्यां व्रत-
 मारम्भणीयमित्यर्थः, इदमुपलक्षणं । गुरुशुक्रयोर्वात्ये वार्द्ध-
 क्येऽपि व्रतप्रारम्भणीयमित्यर्थः ।

तथाच वृद्धमनुवृहस्पती ।

अग्न्याधानं प्रतिष्ठाञ्च यज्ञदानव्रतानि च ।

वेदव्रत-वृषोत्सर्ग-चूडाकरण-मेखला ।

माङ्गल्यमभिषेकञ्च मलमासे विवर्जयेत् ॥

वात्ये वा यदि वा वृद्धे शुक्ले वास्तङ्गते गुरौ ।

मलमासद्वैतानि वर्जयेद्देवदर्शनमिति ॥

गार्ग्याऽपि ।

नामान्नप्रागन-च्चौडं विवाहं मौञ्जिवन्धनम् ।

निष्क्रमज्जातकर्मापि काम्यं दृषविसर्जनम् ॥

अस्तगे च गुरौ शुक्रे वाले वृद्धे मलिन्नुचे

उद्यापनमुपारम्भं व्रतानां नैव कारयेदिति ॥

लनः ।

नीचस्थे वक्रसंस्थे प्यभिचरणगते बालवृद्धास्तगे वा

सन्ध्यासो देवयात्रा व्रतचरणविधिः कर्णवेधस्तु दीक्षा ।

मौञ्जोवन्धोऽथ चूडा परिणयनविधिर्वास्तुदेवप्रतिष्ठा

वर्ज्याः सद्भिः प्रयत्नात् त्रिदशपतिगुरौ सिंहराशिस्थिते चेति ॥

नीचलक्षणन्तु ज्योतिःशास्त्रे ।

सूर्यादिषूचमजगोमकराः क्रमात् स्युः ।

स्त्री कर्कि-मीन-वणिजोस्तगमच्च नीचमिति ॥

उच्चस्थानात्सप्तमं नीचमित्यर्थः ।

तथाच नीचस्थे गुरौ मकरगते इत्यर्थः ।

शौनकः ।

कीर्त्यागारविवाह याग गमनं* क्षौराद्यकर्णव्यधं

विद्या-देवविलोकनो-पनयनं दीक्षा-परीक्षा व्रतं ।

स्नानं तीर्थगमं रणं पुर महादान प्रतिष्ठापनं

सिंहस्थे विवधार्चिते न शुभदं कर्तुंस्तथा सूर्यगे ॥

अस्तलक्षणन्तु ब्रह्मसिद्धान्ते ।

रविणासत्तिरन्येषां ग्रहाणामस्तउच्यते ।

ततोर्व्याक् वार्षिकं विद्यादूर्ध्वं बाल्यं प्रकीर्तितमिति ॥

एतयोरवधिः ज्योतिःशास्त्रे ऽनेकधादर्शितः ।

बालः शुक्रो दिवसदशकं पञ्चकञ्चैव वृद्धः

पञ्चादङ्गस्त्रितयमुदितः पञ्चमौढ्यः क्रमेण ।

जीवो वृद्धः शिशुरपि सदा पञ्चमन्यैः शिशू तौ

वृद्धौ प्रोक्तौ दिवसदशकञ्चापरैः सप्तरात्रमिति ॥

एतेषां पक्षाणां व्यवस्था देशान्तरविषया आपदिषया वा ।

तथाच गार्ग्यः ।

शुक्रो गुरुः प्राक्पराक्च बालो

विन्ध्ये दशावन्तिषु सप्तरात्रं ।

वङ्गेषु ह्णेषु च षट्च पञ्च

शेषेच देशे त्रिदिनं वदन्तीति ॥

वराहमिहिरोऽपि ।

बहवो दर्शिताः काला ये बाल्ये वार्षिकेऽपि च ।

ग्राह्यास्तत्राधिकाः शेषा देशभेदादुतापदीति ॥

अथमुद्रालक्षणानि ।

संमुखीकृत्य हस्तौ द्वौ किञ्चिदङ्गुलिताङ्गुली ।

मुकुली तु समाख्याता पङ्कजप्रसृतव सा ॥

मुकुलीपङ्कजमुद्रयोः ।

पूर्वाच्च मुकुली या च प्रदेशे निरुताङ्गुलिः ।

व्याकीर्णमुद्रा मुकुला पद्ममुद्रां प्रदर्शयेत् ॥

पद्ममुद्रायाः ।

अङ्गुष्ठौ कुञ्चितौ द्वौ तु स्वकीयाङ्गुलिवेष्टितौ ।

उभौ चाभिमुखौ हन्तौ योजयित्वा तु निष्ठुरा ॥

निष्ठुरायाः ।

तर्जन्यौ कुञ्चितौ कृत्वा तथैव च कनीयसी ।

अधोमुखा दृष्टनखा स्थिता मध्ये करस्य तु ॥

चतस्रश्चोच्छ्रिताः पृष्ठे अङ्गुष्ठावेकतः कुरु ।

नालं व्यवस्थितौ द्वौ तु व्योममुद्रा प्रकीर्त्तिता ॥

व्योममुद्रायाः ।

अथ वैदिकमन्त्राणामृषि दैवत कन्दांसि ।

तत् प्रयोजनमाह याज्ञवल्करः ।

आर्षं कन्दो दैवतञ्च विनियोगस्तथैव च ।

वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषतः ॥

अविदित्वा तु यः कुर्याद्याजनाध्ययनं जपम् ।

होममन्तर्जले, दानं तस्य चाल्पफलं लभेत् ॥

तथा ।

यो विजानाति मन्त्राणामर्षं कन्दश्च दैवतम् ।

विनियोगं ब्राह्मणञ्च मन्त्रार्थं ज्ञानकर्म्म च ॥

एकैकस्य ऋषेः सोऽपि वन्द्यो ह्यतिथिवद्भवेत् ।
 देवता याश्च सायुज्यं गच्छत्यत्र न संशयः ॥
 पूर्वोक्तेन प्रकारेण ऋष्यादीन् वेत्ति यो हिजः ।
 अधिकारो भवेत्तस्य रहस्यादिषु कर्मसु ॥
 येन गृह्यणिगृह्यं सिद्धिः प्राप्ता च येन वै ।
 मन्त्रेण यस्य यत्प्रोक्तमृषेर्भावस्तदार्षकम् ॥
 छन्दात् छन्द उद्दिष्टं वाससा इव चाकृतिः ।
 आत्मा सञ्ज्ञादितो देवैर्मृत्योर्भीतैस्तु वै पुरा ॥
 आदित्यैर्वसुभीरुद्रैस्तेन छन्दांसि तानि वै ।
 यस्य यस्य तु मन्त्रस्य उद्दिष्टा देवता तु या ।
 तदाकारं भवेत्तस्य देवत्वं देवतोच्यते ॥
 पुरा देवैः समूत्पन्ना मन्त्राः कर्मार्थमेव च ।
 अनेन चेदं कर्त्तव्यं विनियोगः स उच्यते ॥
 नैरुक्त्यं यप्य मन्त्रस्य विनियोगप्रयोजनं ।
 प्रतीष्ठानं स्तुतिश्चैव ब्राह्मणं तदिहोच्यते ॥
 एवं पञ्चविधं योगं जपकाले ह्यनुस्मरेत् ।
 होमे चान्तर्जले योगे स्वाध्याये याजने तथेति ॥

तत्रादौ ऋग्वेदमन्त्राः ।

अग्निमीलेति सूक्तस्य मधुछन्दो विश्वामित्रोऽग्निर्गायत्री ।

वायवायाहीति सप्तानां मधुछन्दाः ।

आद्यानातिमृणां वायुः अनन्तराणामिन्द्रवायू । सप्तमा-
 यामित्रावरुणौ । सप्तानां गायत्री ।

सदसम्पतिमितिमन्त्रस्य काण्वोमेधातिथिः सदसम्पतिर्गायत्री ।

अम्बयोयं त्यध्वमित्यस्य काण्वोमेधातिथिरापोगायत्री ।

यत्सिद्धिसत्यसोमपा इति आजोगर्त्तः शुनःश्रेफः इन्द्रः ।

आद्यानां सप्तानां पंक्तिर्नवानां गायत्री ।

युवाना मेधातिथिः काण्व ऋभयो गायत्री ।

स्योनाष्टयिवी मेधातिथिः काण्वः पृथ्वी गायत्री ।

अतोदेवेतिद्वयोर्मेधातिथिर्देवोविष्णुर्गायत्री ।

कस्यनूनमिति षष्ठदशर्चस्य आजोगर्त्तिर्वैश्वामित्रो ।

वा शुनःश्रेफः ऋषिः प्रथमायाः कः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ।

द्वितीयाया अग्निस्त्रिष्टुप् ।

अभित्वेति तिसृषु सविता ।

भगस्येत्यस्यां भगोवा गायत्री ।

नहितइत्याद्या दश वारुण्यस्त्रिष्टुभः ।

त्वमग्नेप्रथमोज्जिरा इत्यष्टादशर्चस्य ।

आङ्गिरस हिरण्यस्तूपः अग्निर्जगती ।

अष्टमीषोडश्याष्टादश्यास्त्रिष्टुभः ।

एतेति पञ्चदशर्चस्य आङ्गिरस हिरण्यस्तूप इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

कदुद्रोयेति नव घोरःकाण्वो रुद्रः ।

तृतीयायां रुद्रो मित्रावरुणौ सप्तम्यादित्रिषु सोमः

गायत्री ।

यास्तइत्यन्त्या अनुष्टुप् ।

(३२)

उदुत्यच्चातवेदसमितिचयोदश, अम्यास्त्रिष्टुप् प्रस्कन्नः ।

सूर्यः आद्या, नव गायत्राः ।

दशम्यादिचतस्रोऽनुष्टुभः अम्यवृचो रोगघ्नः ।

अम्योध्यर्चः शत्रुघ्नः । पञ्चानं दशर्चस्य शाक्त्यः

पाराशरोऽग्निर्द्विपदा विराट् ।

शौनकमतेपञ्च पङ्क्तिः विराट् ।

रपिर्नत्रिचादशर्चं शाक्त्यः पाराशरोऽग्निर्द्विपदा विराट् ।

शौनकमते पञ्च पङ्क्तिः विराट् । वनेषुजायुर्दश शौनक
मते पञ्च । श्रीण्वपदश शौनकमते पञ्च । वनेमपूर्वी एकाद-
शर्चं शौनकमते षट् । उपप्रजिन्वन् दशर्चस्य शाक्त्यः पाराश-
रोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

निकाव्यावेधसः । दश शाक्त्यः । पाराशरोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।
रपिर्नयः पितृवित्तः दशर्चस्य ।

पाराशरोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

उपप्रयन्तो नव राहुगणो गौतमोऽग्निर्गायत्री ।

हिरण्यकेशो रजसो द्वादशर्चस्य गौतमोऽग्निः आद्यास्त्रिस्त्रि-
ष्टुभः ।

तासु मध्यस्थानो वा शुद्धीवाऽग्निःचतुर्थाद्यास्त्रिस्त्रि उष्णिहः ।

ततः षट्गायत्राः ।

त्वं सोम प्रचिकेतोमनीषेतित्रयोविंशत्यृचस्य ।

गौतमः सोमः आद्यचतसृणां त्रिष्टुप् ।

ततो द्वादशानां गायत्री ।

सप्तम्युष्णिक् । ततःषष्ठां त्रिष्टुप् ।

प्रपन्दिने एकादशर्चस्य । आङ्गिरसः कुत्सः मरुत्वानिन्द्रः ।

आद्याः सप्त जगत्यः आद्या गर्भस्त्राविणी उपनिषत् ।

ततश्चतस्त्रिष्टुभः ।

इमा रुद्रायतपसे इत्येकादशर्चस्य ।

कुत्सो रुद्रः नवानां जगती ।

दशम्येकादशोस्त्रिष्टुप् ।

उभेपुनामीति सप्तर्चस्य । पारुक्षेप इन्द्रः आद्या त्रिष्टुप् ।

द्वितीयाद्यास्त्रिष्टोऽनुष्टुभः पञ्चमी गायत्री षष्ठी धृतिः सप्त
म्युष्णिक् । येदेवासः पारुक्षेप विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् ।

पितृनुस्तोषं एकादशर्चं* 'अगस्तोत्रं'* प्रथमा अनुष्टुप् ।

गर्भोष्णिक् । द्वितीयचतुर्थ्योर्गायत्री तृतीया अनुष्टुप् ।

पञ्चम्यादितिष्टोऽनुष्टुभः ततस्त्रिष्टोर्गायत्रीः अन्त्या बृहत्पुष्टुभः

अग्नेनयेत्यष्टर्चं* । अगस्त्योऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

अनर्वाणं वृषभमित्यष्टर्चस्य । अगस्त्यो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप्

उपेमसृक्षीति पञ्चदशर्चं* । गृत्सद अपोनसा । त्रैष्टुभम् ।

करिकदज्जनुषमिति त्रयचस्य गृत्समदः शकुन्त इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

इन्द्रापर्ष्वता चतुर्विंशत्रुचं । आद्यायां इन्द्रपर्ष्वती । तत-
श्चतुर्दशीपर्यन्तानामिन्द्रः ।

ततो द्वयोः सप्तर्षरीवाक् । सप्तदश्यादिचतसृषु रथाङ्गानि
इन्द्रश्च । अन्तग्रानां चतसृणामिन्द्रः ।

आद्या नव त्रिष्टुभः दशमी जगती । एकादशी त्रिष्टुप् ।

द्वादश्यनुष्टुप् । त्रयोदशी गायत्री । ततो द्वे त्रिष्टुमौ । शोडशी जगती । सप्तदशी त्रिष्टुप् । अष्टादशी बृहती । एकोन-
विंशी त्रिष्टुप् । विंशी द्वाविंशी चानुष्टुप । एकविंशी त्रयोविंशी
चतुर्विंशी च त्रिष्टुप् ।

अग्निनेन्द्रेणेति चतुर्विंशदृचस्य सूक्तस्य

श्यावाश्व आत्रेयः अश्विनौ उपरिष्टान्योतिषं ।

द्वाविंशी चतुर्विंशौ पंक्ती त्रयोविंशी महावृहती ।

अवितासीति सप्तर्चस्य श्यावाश्व इन्द्रः शक्वरी ।

अन्या महापंक्तिः ।

अग्रिमस्तोषीति दशर्चस्य । नाभाकः । काण्वोग्निर्महं
पङ्क्तिः ।

द्वमेविप्रस्येति । त्रयस्त्रिंशदृचस्य सूक्तस्य आङ्गिरसो
विरूपाग्निर्गायत्री ।

समिधाग्निमिति त्रिंशदृचस्य विरूपाग्निर्गायत्री ।

आद्यायेति । द्विचत्वारिंशदृचस्य सूक्तस्य । त्रिशोकः काण्व
इन्द्रो गायत्री ।

महिवः । अष्टादशर्चस्य । त्रितत्रास्यः आदित्यो देवता ।

अन्याः पञ्च उपस्यः महापंक्तिः दुःस्वप्नघ्नम् ।

प्रतिते । पञ्चर्चं । पृषन्न काण्वः ऐन्द्रं गायत्रं आग्नि सौरी-

अन्या पंक्तिः ।

प्रोअस्मै द्वादशः प्रगायकाण्वः ऐन्द्रम् पंक्तम् ।

* उपस्येति कश्चित् पाठः ।

सप्तम्यष्टमीनवम्यो बृहत्यः त्याज्यचत्रियान् ।

एक विंशत्र्यस्य । मत्स्यः साम्नादः अगस्त्यः ।

बहवोजालबद्धा मत्स्याश्च ऋषयः आदित्यो देवता दशम्ये-
कादशी द्वादशीष्वा दितिः । गायत्रीच्छन्दः ।

यो राजा पञ्चदशर्चं । पुरुहन्ता आङ्गिरसः ऐन्द्रं
वार्हतम् ।

द्वितीया चतुर्थी षष्ठ्याः सतोबृहत्यः त्रयोदश्युष्णिक् ।

चतुर्दश्यनुष्टुप् । पञ्चदशी पुरउष्णिक् ।

त्वन्नो अग्ने महोभिरिति पञ्चदशर्चस्य सूक्तस्य ।

सुदीति पुरमौडावन्यतरो वा ।

अग्निः गायत्री दशम्याद्याः समा बृहत्यः एकादशाद्याः
विषमाः सतो बृहत्यः । कन्याऽवाः सप्तर्चस्य आत्रेय इन्द्रोऽनु-
ष्टुप् आद्ये द्वे पंक्ती । उद्देदभि । चतुस्त्रिंशत् । सूक्तञ्च इन्द्रो
गायत्री ऐन्द्राभवी अन्त्या ।

आपोहिष्टेति नवर्चस्य । आम्बरीषः सिन्धुद्वीप आपो-
गायत्री

पञ्चमी वर्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा अन्त्ये द्वे अनुष्टुभौ ।
परेपिवांसमिति षोडशर्चस्य ।

यमो वैवस्वतो यमः षष्ठो लिङ्गोक्तदेवता । सप्तम्या-
दितिस्तः पितरा वा याम्या वा ।

दशम्यादितिष्टुष्वाणौ त्रिष्टुप्च्छन्दः त्रयोदशी चतुर्दशी
च अनुष्टुप् । पञ्चदशी बृहतौ । परमृत्याविति चतुर्दशर्चस्य

सङ्कुसुकोयामः आद्यानां चतसृणां मृत्युः । पञ्चम्याधाता ।
 षष्ठ्यां त्वष्टा । पराः पितृगन्धदेवत्यः अन्त्या प्राजापत्या वा त्रिष्टुप् ।
 एकादशी प्रस्तारपङ्क्तिः त्रयोदशी जगती । अन्त्याऽनुष्टुप् ।
 भद्रन्नइति दशर्चस्य । ऐन्द्रोविमदः प्राजापत्योवा वसुकृद्वा
 सुक्तः अग्निर्गायत्री । आद्यैकपदा शान्त्यर्था द्वितीयानुष्टुप्
 नवमी विराट् । अन्त्यास्त्रिष्टुभः । प्रदेवतेति पञ्चदशर्चस्य पृलूषः
 कंषवः आपोवा आपोनप्तीवा त्रिष्टुप् । प्रावेपामामिति चतुर्द-
 शर्च । मौजवानक्षः कवयोवा । आद्या सप्तमी नवमीषु
 कृषिस्तुतिः द्वादश्यामक्षस्तुतिः शेषाष्वक्षनिन्दा । त्रैष्टुभं अम्बु-
 घ्नमिति चतुर्दशर्चस्य धानाकोलूषो विश्वेदेवा जगती अन्ये द्वे
 त्रिष्टुभौ । नमोमित्रस्येति द्वादशर्चस्य । सौर्योभितयाः सूर्यो-
 जगती दशमी त्रिष्टुप् । दिवस्परिद्वादशर्चस्य । वत्सप्रिरग्नि
 स्त्रिष्टुप् अन्येऽध्यर्चलिङ्गोक्ता देवता । माप्रगामेति षडर्चस्य ।
 बन्धुसुवन्धुश्रुतबन्धुविप्रबन्धव इन्द्रोगायत्री । यत्तेयममिति
 द्वादशर्चस्य बन्धाद्यश्चत्वार ऋषयो यमादयो मनआवर्त्तनम-
 नुष्टुप् । इदमित्या इति सप्तविंशत्वारचस्य । नाभानेदिष्टोमा-
 मवो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् बृहस्पतेर्इत्येकादशर्चस्य बृहस्पत-
 इत्याङ्गिरसः परमात्मा त्रिष्टुप् नवमी जगती यस्ते मन्यो इति
 सप्तर्चस्य । मनुस्तापसोमन्युस्त्रिष्टुप् । प्रथमा जगती । रक्षो-
 हणमिति पञ्चविंशत्वारचस्य ॥ वायुर्भरद्वाजोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

अन्त्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः । हविष्यान्तमित्येकौनविंशत्यृचस्य
 आङ्गिरसो वा वामदेव्यो वा सुधन्वान् सूर्यो वैश्वानर-
 स्त्रिष्टुप् । सहस्रशीर्षाषोडशर्चस्य नारायणः परमात्मा त्रिष्टुप् ।

या ओषधीरिति त्रयोविंशष्टचस्य । आथर्वणोभिषगोषधीरनु-
ष्टुप् । बृहस्पतिप्रतिमइति द्वादशर्चस्य । देवापि राष्ट्रिषेणो ।
वृष्टिकामो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् ।

कयानश्चित्रं द्वादशर्चस्य । वैखानसो चन्द्र इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
आशुःशिशान इति त्रयोदशर्चस्य । ऐन्द्रोऽप्रतिरथ इन्द्र-
स्त्रिष्टुप् ।

चतुर्थी^० वार्हस्पत्या उपान्या मारुती अन्त्या च मारुत्य-
नुष्टुप् ।

वैश्याऽग्निमिति सप्तर्चस्य । क्रमेण सप्तर्चांजूति वातजूति-
र्विप्रजूतिर्वृषणकः ।

करिकृतः ऐतशः ऋष्यशृङ्गः ऋषयः केयी देवता अनु-
ष्टुप् ।

उतदेवा इति सप्तर्चस्य । भरद्वाज-कश्यप-गोतमा-त्रि-विश्वा-
मित्र-जमदग्नि-वशिष्ठाः क्रमेण ऋषयो विश्वे देवाऽनुष्टुप् ।
अग्नेऽच्छषडर्चस्य तापसोऽग्नि विश्वे देवाऽनुष्टुप् ।

द्रुमां खनामीति षडर्चस्य इन्द्राणी ऋषिका ।

उत्तमिषद्रहविश्वादेवता सप्तलो बाधनमनुष्टु वन्त्या पंक्तिः ।
शासः पञ्चर्चस्य भरद्वाजः शास इन्द्रोऽनुष्टुप् । सुचामि
पञ्चर्चस्य यक्ष्यनाशनः प्रजापति इन्द्रग्नौ इन्द्रोवा
त्रिष्टुप् । अन्त्या बृहती वा ब्रह्मणाग्निसंविदानः षडर्चस्य
रक्षोहा ब्राह्मो । गर्भसमाधानोऽग्निरनुष्टुप् । अपेहिपञ्चर्चस्य
आङ्गिरसः प्रचेतो विश्वेदेवाऽनुष्टुप् तृतीया त्रिष्टुप् । अन्त्या-
पंक्तिर्दुःखप्रन्न । देवाः कपोतः पञ्चर्चस्य नैऋतः कपोतो

विश्वे देवास्त्रिष्टुप् कपोतो पद्याते प्रायश्चित्तम् । मयो-
भूःचतुष्कस्य । काक्षीवतः शबरो गौस्त्रिष्टुप् । पतङ्गमिति वृच-
स्य । प्राजापत्यः पतङ्गोमायभेद स्त्रिष्टुप् । अपश्यन्त्वेति वृचस्य ।
प्रजापत्यः प्रजावां स्त्रिष्टुप् । विष्णुर्योनिमिति वृचस्य गर्भ-
कर्त्ता त्वष्टा प्राजापत्योविष्णुर्वा विश्वे देवाऽनुष्टुप् ।

कस्यचिन्मते विष्णुर्योनिमिति पञ्चर्चम् ।

महित्रीणामिति वृचस्य वारुणिः सत्यधृतिर्गायत्री ।

आयङ्गौस्त्रिष्टुप् सार्पराक्षी आत्मा सूर्योवा गायत्री ।

संसमित् चतूरिचस्य सम्बनन आङ्गिरसः संज्ञानमनु-
ष्टुप् तृतीयात्रिष्टुप् ।

वास्तोष्मते वृचस्य मैत्रावरुणौ वशिष्ठोवास्तोष्मति स्त्रिष्टुप् ।

तत्सवितुर्नवर्चस्य श्यावाश्वः सविता गायत्री प्रथमाऽनुष्टुप् ।

मातारुद्राणामिति मन्त्रस्य जमदग्निर्भागवो गावस्त्रिष्टुप् ।

शन्नो देवीसूक्तस्य वशिष्ठो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

युवंवस्त्राणि सप्तर्चस्य दीर्घतमा मित्रावरुणौ त्रिष्टुप् ।

समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्य वामदेवऋषिः अग्निः ।

सूर्यः गावो घृतं वा देवताः अन्त्यास्त्रिष्टुप् ।

उपान्त्या जगती ।

स्वस्तिदाविशस्यतिः शासो भरहाज इन्द्रोऽनुष्टुप् ।

सुदेवइत्यस्य प्रियमेव इन्द्रोऽनुष्टुप् ।

वायो एते एकविंशत्यृचस्य गृत्तमदः आद्ययोर्वायुः तृतीयाया

इन्द्रावायू ।

ततस्त्रिष्टुप् मित्रावरुणौ ततस्त्रिष्टुप् मित्रावरुणौ ।

दशम्ये-कादशी-द्वादशीनामिन्द्रः ।

ततस्तृचस्य विश्वेदेवास्ततस्त्रिष्टुणां सरस्वती ।

एकोनविंश्याः द्यावापृथिव्यौ हविर्धानो वा ।

तृतीयपादेग्निर्वा । अन्ययोर्द्वयोर्द्यावापृथिव्यौ हविर्धानो वा ।

गायत्रीकृन्दः सर्वासां । आदित्यानामिति तृचस्य वशिष्ठ आ-
दित्यस्त्रिष्टुप् ।

आदित्यास इत्यृचस्य तद्वत् । यो यजाति मनुः आशिष अत्र-
इज्यास्तुतिद्वारा यजमानः प्रशंस्यः । पञ्चम्यां दम्पती । शिष्टाद-
म्पत्याशिषः गायत्री ।

चतुर्दश्यनुष्टुप् । पञ्चदश्याद्याः पंक्तयः ।

प्रवोदेवा समर्चस्य वैश्वामित्रो ऋषभोऽग्निरनुष्टुप् ।

क्राणाशिशुरित्यृचस्य । त्रितः सोमोऽनुष्टुप् ।

पिवासोममिति पञ्चदशर्चस्य भरद्वाज इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

अन्या द्विपदा । एषोऽषाः पञ्चदशर्चस्य प्रक्षरवाश्विनौ गायत्री ।

अग्निर्हुतमिति द्वादशर्चस्य काण्वो मेधातिथिरग्निर्गायत्री ।

अग्निनेति पादे निर्मन्यग्राहवनीयावग्नी ।

विष्णोर्नृकमिति षडर्चस्य दीर्घतमा विष्णुस्त्रिष्टुप् ।

तवश्रियेति मन्त्रस्य वसुस्तुतो विश्वेदेवा स्त्रिष्टुप् ।

द्यौर्वः पितेत्यस्य अगस्त्यो विश्वेदेवाः अनुष्टुप् ।

आवीराजानमिति षोडशर्चस्य वामदेव—

आद्या रौद्री द्वितीयादिषग्निस्त्रिष्टुप् ।

उत्तानपर्णसुभग इत्यस्येन्द्राण्युपनिषद्विद्यानुष्टुप् ।

मित्रोजनानिति नवर्चस्य विश्वामित्रो मित्रः ।

आद्याः पञ्च त्रिष्टुभः सतश्चतस्रो गायत्रीः ।

अमन्दांस्तोमानिति सप्तर्चस्य कक्षीवान् स्वनयनस्तुतिस्त्रि-
ष्टुप् ।

अन्ये द्वेऽनुष्टुभौ । आवांरथो अश्विनाइत्येकादशर्चस्य कक्षी-
वानश्विनौ त्रिष्टुप् । स्वादिष्टयेति दशर्चस्य ।

मधुक्छन्दा विश्वामित्रः सोमो गायत्री । पवस्वदेववीति ।

दशर्चस्य मेधातिथिः काण्वः सोमो गायत्री ।

एषदेवः दशर्चस्य शुनःशेफः सोमो गायत्री ।

सनाचेति दशर्चस्य हिरण्यस्तूपः सोमो गायत्री ।

समिधः एकादशर्चस्य । कश्यपः असितः देवलोवा
ऋषिः ।

ऋक्मेण समिधीग्नि-तनूनपात् ईलः बर्हिः देव्योद्धारः
उषासानक्वाई देव्यो होतारौ तिस्रोदेवीः त्वष्टा वनस्पतिः
स्वाहाकृतयः गायत्रीच्छन्दः अन्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः ।

मन्द्रयेति नवर्चस्य असितो वा देवलो वा सोमो गायत्री ।
असृग्रमिति नवर्चस्य देवलः काश्यपो वा सोमो गायत्री ।
एते सोमा इति नवर्चस्य अतो वा देवलो वा सोमो
गायत्री । परिप्रियादिवः नवर्चस्य प्रस्त्रानासः इति नवर्चः ।
उपास्मैनवर्चः । सोमा असृग्रं नवर्चः । सोमः पुनानौ अर्षति
नवर्चम् ।

परिप्रासिष्यदशर्चः । एषधिया अष्टर्चः । एते सेतारः
अष्टर्चः । प्रनिस्त्रेनेवाष्टर्चां पेरिसुवानः सप्तर्चः ।

यत्सोमसप्तर्चः । प्रकविः सप्तर्चः । एते धावन्ति सप्तर्चः ।

एते सोमासः सप्तर्चं । सोमा असृयं सप्तर्चं । प्रसोमासः
सप्तर्चं

एतेसोमा इति वत्सर्वाणीमानि । एवं षड्र्चस्य ।

दृढच्युत आगस्यः सोमोगायत्री । तममृचन्त ।

षड्र्चस्य दार्ढ्यच्यतेभवाहः सोमोगायत्री । एष कविः षष्ठां ।

नृमेध आङ्गिरसः सोमोगायत्री । एषवाजीनां ।

प्रियमेध आङ्गिरसः सोमोगायत्री ।

प्रास्यधावाः षष्ठां मामधमाङ्गिरः सोमोगायत्री । प्रास्य-
धाराः ॥

षष्ठां नृमेध आङ्गिरसः सोमो गायत्री ।

प्रधाराः ॥ अस्य षष्ठां विन्दुराङ्गिरसः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षष्ठां गौतमीराहुगणः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षष्ठां श्यावाश्व आग्नेयः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षष्ठान्वितआस्यः सोमो गायत्री ।

प्रसुवानः ॥ षष्ठाङ्गोतमीराहुगणः सोमोगायत्री ।

त्रित आनःपवस्य ॥ षष्ठां प्रभवसुः । असर्जिरथ्यः ॥ ३७ ॥

षष्ठां प्रभूवसुः । सप्तसुतः ॥ षष्ठां राहुगणः । एष उत्थः ॥

षष्ठां राहुगणः । आसुरर्षः ॥ षष्ठां आङ्गिरसो बृहन्मतिः

पुनानः ॥ षष्ठां बृहस्पतिः । प्रयेगावः ॥

षष्ठां । जनयन् ॥ षष्ठां । यो अत्य इव ॥

षष्ठाञ्च । मेधातिथिः सोमोदेवता । गायत्रीच्छन्दः

सर्व्वत्र ॥

प्रया इन्दो इति षष्ठामपास्यः । सयवस्वः षणां मयास्य
आङ्गिरसः । असृग्र मितिषणामयास्यः । अयासोमः पञ्चानां
भार्गवः कविः ।

तत्वानृम्याणि पञ्चानां । पवस्व स्वष्टिमिति पञ्चानाञ्च
कविः ।

उत्तेशुभासःपञ्चानां । उतथ्य आङ्गिरसः अध्वर्योपञ्चानां ।

परिद्युच्चः पञ्चानाञ्च उतथ्यः । उत्ते इतिचतुर्णां ॥

अस्यप्रस्त्रामिति चतुर्णां ।

वयं वयं चतुर्णाञ्च अवत्सारः परिसोमः ।

चतुर्णामवत्सारः काश्यपः ।

प्रतेधराः चतुर्णां । तरत्समन्दीचतुर्णां । पवस्यः ॥ ६० ॥

चतुर्णाञ्च अवत्सारः । सोमो देवता गायत्रीच्छन्दः
सव्वत् ।

प्रगायत्रेण चतुर्णामवत्सारः सोमो गायत्री तृतीयापुर
उष्णिक् ॥

अयावीती ॥ त्रिंशदृचस्य अमहौयुः सोमोगायत्री ।

एते असृग्रन्त्रिंशदृचस्य ॥ भार्गवोजमदग्निः सोमो गायत्री ।

आपवस्य त्रिंशदृचस्य निधुविः काश्यपः सोमोगायत्री ।

पवस्व विश्वचर्मणे त्रिंशदृचस्य ।

शत । वैखानसाः सोमः एकोनविंशाद्यास्त्रिंश आग्नेयः
गायत्री अष्टादश्यनुष्टुप् ।

अत्रस्वादिष्टयेति सूक्तमारभ्य द्विकण्वन्तीति सूक्तपथ्येन्तपव-
मानगुणविशिष्टएव सोमो देवता । त्वं सोमासीति द्वात्रिंशदृचस्य

आट्टचस्ये भरद्वाजः चतुर्थ्यादितिसृणां कश्यपः सप्तम्यादिति-
सृणां गौतमः ।

दशम्यादिभितिसृणामत्रिः । त्रयोदश्यादितिसृणां विश्वा-
मितः ।

षोडश्यादितिसृणां जमदग्निः । एकोनविंश्यादितिसृणां
वशिष्ठः ।

पञ्चविंश्यादितिसृणां सप्तविंश्यादिति पञ्चानां सप्तर्षयः ।

सोमो देवता । दशम्यादितिसृणां पूषा वा सोमो वा अनु-
भौवा । त्रयोविंशीचतुर्विंशोरग्निः पञ्चविंशी सावित्री ।

षड्विंश्यग्निसावित्री सप्तविंशी वैश्वदेवी । शेषेषु

सुसोमः । गायत्रीच्छन्दः । सप्तविंश्यनुष्टुप् । द्वादश्यादितिस्रो-
विपदा गायत्र्यः त्रिंशीपुरउष्णिक् ।

अन्त्योऽनुष्टुभौ । त्रिरस्त्रे सप्तधेनवः दशस्यार्चरेणुर्वैश्वामित्रः ।

सोमो जगती अन्तरा त्रिष्टुप् ।

आदक्षिणा नवर्चस्य ऋषभो वैश्वामित्रः सोमो जगती
अन्तरा त्रिष्टुप् ।

हरिमृजन्ति नवर्चस्य हरिमन्त आङ्गिरसः । सोमो जगती ।

स्रक्तेनवर्चस्य यवित् आङ्गिरसः सोमो जगती ।

स्मिगुर्नवर्चस्य वक्षोवानो शिजः सोमो जगती अष्टमी त्रिष्टुप् ।

अभिप्रियाणि पञ्चर्चस्य भार्गवः कविः सोमो जगती । धर्त्ता-
दिवः पञ्चर्चस्य ।

एष प्रपञ्चर्चस्य । प्रराजापञ्चर्चस्य । अचोदसोनः पञ्चर्चस्य च
कविः सोमो जगती ।

सोमस्यधारा पञ्चर्चस्य भारद्वाजो वसुः सोमो जगती ।

प्रसोमस्य पञ्चर्चस्य वसुः सोमो जगती अन्या
त्रिष्टुप् ।

असो विसोमः पञ्चर्चस्य वसुः सोमो जगती अन्या त्रिष्टुप् ।

पवित्रन्ते पञ्चर्चस्य आङ्गिरसः पवित्रः सोमो जगती ।

पवस्वदेवमादनः पञ्चर्चस्य । वाच्यः प्रजापतिः सोमो
जगती ।

इन्द्राय सोम द्वादशर्चस्य भार्गवोवेनः सोमो जगती ।

अन्ये द्वे त्रिष्टुभौ ।

प्रतआश्वः अष्टाचत्वारिंशदृचस्य सूक्तस्य । आद्यासु
दशसु अकृष्टाभाषाः एकादश्यादिदशसु सिकता निवावर्षः ।
एकविंश्यादिदशसु पृश्निगोत्राः । एकत्रिंश्यादिदशसु आत्रेयः
एकचत्वारिंश्यादिपञ्चसु अत्रिः ।

अन्यासु त्रिष्टुषु गृत्समदः सोमो जगती सर्वासां ।

प्रतुद्रवर्चस्य उग्रना सोम स्त्रिष्टुप् ।

अयं सोम इन्द्रा अष्टर्चस्य उग्रना सोम स्त्रिष्टुप् ।

प्रोस्यवक्त्रिः सप्तर्चस्य उग्रना सोमस्त्रिष्टुप् ।

प्रहिवानः षडर्चस्य वशिष्ठः सोमस्त्रिष्टुप् ।

असर्जिवक्त्रा षडर्चस्य कश्यपः सोम स्त्रिष्टुप् ।

परिसुवानः षडर्चस्य कश्यपः सोमस्त्रिष्टुप् ।

साकमुक्षः पञ्चर्चस्य नोधा गौतमः सोम स्त्रिष्टुप् ।

अधियत् पञ्चर्चस्य कठव आङ्गिरसो धीरः सोम स्त्रिष्टुप् ।

कनिक्रान्ति पञ्चर्चस्य च स्कन्नः सोमस्त्रिष्टुप् ।

प्रसेनाणीञ्चतुर्विंशत्वाचस्य दैवोदासिः प्रतर्दनः सोमः चिष्टुप् ।
इति सूक्तानि ।

अथ मन्त्राः । वायवाया ॥ १ ॥ २ ॥ १ ॥

मेधा तिथिः गायत्री । सदसम्प्रति ॥ १ ॥ ३५ ॥ १ ॥

मेधा तिथिकाणवः सदसम्प्रतिर्गायत्री । युवाना ॥ २४१ ॥

मेधातिथिः काणव ऋभवो गायत्री स्याना पृथिवी ॥ २ ॥

६ ॥ ५ ॥

मेधा तिथिः काणवः पृथिवी गायत्री ।

आनोदेवा ॥ २ ॥ ७ ॥ १ ॥

मेधातिथिः काणवो विष्णुर्गायत्री ।

इदं विष्णुः ॥ २ ॥ ७ ॥ २ ॥

मेधातिथिः काणवो विष्णुर्गायत्री ।

तद्विष्णोः ॥ २ ॥ ७ ॥ ५ ॥

तद्वत् । वरुणः ॥ २ ॥ १५ ॥ १ ॥

मेधातिथिः कणवो मित्रावरुणौ गायत्री ।

तत्वायामिन्द्र ॥ २ ॥ १५ ॥ १ ॥

शुनः शेफो अजीगर्त्तिर्वरुण स्तिष्टुप् ।

उदुत्तम ॥ २ ॥ १५ ॥ ५ ॥

शुनः शेफोजीगर्त्तिर्वरुण स्तिष्टुप् ।

इममेवरुण ॥ २ ॥ १८ ॥ ४ ॥ शुनः शेफोऽजीगर्त्तिर्वरुणो

गायत्री ।

कद्रद्राय ॥ ३ ॥ २६ ॥ १ ॥ कणवो घोरो रुद्रो गायत्री ।

आकृष्णेन ॥ ३ ॥ ३ ॥ २ ॥ हिरण्यरूपः सविता चिष्टुप् ।

उदुत्यम् ॥ ४ ॥ ७ ॥ १ ॥ प्रस्कण्वः सूर्यो गायत्री ।

एषोउषा ॥ ३ ॥ ३३ ॥ १ ॥ प्रस्कण्वोऽश्विनौ गायत्री ।

शुक्रःशु ॥ ५ ॥ १३ ॥ १ ॥ पराशरः शुक्रो द्वैपदं वैराजम् । इम-

मिन्द्रा ॥ ६ ॥ ५ ॥ ४ ॥ राहुगणो गौतम इन्द्र अनुष्टुप् । कीदृ-

युक्त ॥ ६ ॥ ८ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगण इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

आनोभद्रा ॥ ६ ॥ १५ ॥ १ ॥ गौतमो राहुगणो विश्वे देवा
स्त्रिष्टुप् ।

अदितिर्व्योः ॥ ६ ॥ १६ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

क्रदुनोति ॥ ६ ॥ १७ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगणो विश्वे देवा
गायत्री ।

मधुवाता ॥ ६ ॥ १८ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगणो विश्वे देवा
गायत्री ।

आप्यायस्व ॥ ६ ॥ २२ ॥ ३ ॥ गौतमः सोमो गायत्री सन्तेप-
यार्दस गौतमो राहुगणः सोमस्त्रिष्टुप् ।

सोमो धेनुम् ॥ ६ ॥ २२ ॥ ५ ॥ तद्वत् । तच्छ्रयोः ॥ ० ॥

शंयुर्विश्वे देवाः शक्ररीरीम । जातवेदसे ॥ ७ ॥ ७ ॥ १ ॥

कश्यपो जातवेदाग्निस्त्रिष्टुप् ।

द्रुमारुद्राय ॥ ८ ॥ ५ ॥ ११ ॥ कुत्सोरुद्रो जगत्पते त्रिष्टुभौ ।

मानस्तीके ॥ ८ ॥ ६ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।

चित्तं देवानां ॥ ८ ॥ ७ ॥ १ ॥ कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् ।

गृहं गृहं ॥ ८ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कक्षीवानुषस्त्रिष्टुप् ।

ये देवासो ॥ १० ॥ ४ ॥ ६ ॥ पारुक्षेयो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

युवं वस्त्राणि ॥ १० ॥ २२ ॥ १ ॥ दीर्घतमो मित्रावरुणौ त्रिष्टुप् ।

विष्णोर्नुकम् ॥ १० ॥ २४ ॥ १ ॥ दीर्घतमाविष्णुः त्रिष्टुप् ।

तद्विष्णोः ॥ १० ॥ २४ ॥ २ ॥ तद्वत् । प्रविष्णवे ॥ २४ ॥ १० ॥

२४ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।

यदक्रन्द ॥ ११ ॥ ११ ॥ १ ॥ दीर्घतमाअश्वस्त्रिष्टुप् ।

सप्तपुञ्जन्ति ॥ ११ ॥ १४ ॥ २ ॥ दीर्घतमाअक्षरं त्रिष्टुप् ।

हिंक्षणवती ॥ ११ ॥ १८ ॥ २ ॥ दीर्घतमाविश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

सूयवसा ॥ ११ ॥ २१ ॥ ३ ॥ तद्वत् !

गौरीमिमाय ॥ ११ ॥ २२ ॥ १ ॥ दीर्घतमाविश्वे देवाजगती ॥ १० ॥

पितुंनुस्तीषं ॥ १३ ॥ ६ ॥ १ ॥ अगन्त्योत्रपितरस्त्रिष्टुप् ।

अग्नेनय ॥ १३ ॥ १० ॥ १ ॥ अगस्तिरग्निस्त्रिष्टुप् ।

त्वमग्ने रुद्र ॥ १३ ॥ १८ ॥ १ ॥ गृत्समदोऽग्निर्जगती ।

ष्टतं मिमिक्षे ॥ १३ ॥ २६ ॥ ६ ॥ गृत्समदोऽग्निः स्वाहान्तस्त्रिष्टुप् ॥ १३ ॥

गणानां त्वा ॥ १४ ॥ २८ ॥ १ ॥ गृत्समदो गणाधिपतिर्जगती ।

त्वन्नोगोपा ॥ १४ ॥ ३० ॥ १ ॥ गृत्समदोबृहस्पतिर्जगती ।

बृहस्पते ॥ १४ ॥ ३१ ॥ ५ ॥ गृत्समदोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् ।

ब्रह्मणस्पते ॥ १४ ॥ ३२ ॥ ४ ॥ गृत्समदोब्रह्मणस्पतिस्त्रिष्टुप् ॥ १४ ॥

स्तुतिश्रुतम् * ॥ ५ ॥ १८ ॥ १ ॥ गृत्समदोरुद्रो-जगती ॥ १५ ॥

स्तुतिश्रुतमिति पुष्पाकान्तरे पाठः ।

कनिकदत् ॥ १६ ॥ ११ ॥ १ ॥ गृह्यमदः शकुन्तस्त्रिष्टुप् ।
 युवासुवासाः ॥ १७ ॥ ३ ॥ ५ ॥ विश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुप् ।
 वनस्पते ॥ १७ ॥ ४ ॥ ६ ॥ विश्वामित्रोवनस्पतिस्त्रिष्टुप् ।
 इन्द्राग्नी ॥ १७ ॥ १७ । १२ ॥ विश्वामित्र इन्द्राग्नी गायत्री ।
 अभितष्टे ॥ १८ ॥ २४ ॥ त्रिष्टुप् । विश्वामित्र इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
 सद्योहजाइन्द्रः ॥ १८ ॥ ११ ॥ २ ॥ विश्वामित्र इन्द्रस्त्रि-
 ष्टुप् ।

त्वन्नी अग्ने ॥ २० ॥ १२ ॥ ५ ॥ विश्वामित्रोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।
 तेमन्वत् ॥ २० ॥ १५ ॥ १ वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।
 आवीराजा ॥ २० ॥ २० ॥ १ ॥ तद्वत् ।
 कयानः ॥ २२ ॥ २४ ॥ १ । वामदेवइन्द्रोगायत्री ।
 दधिक्राव्णो ॥ १३ ॥ १३ ॥ ५ ॥ वामदेवोदधिक्राव्णो-
 अनुष्टुप् । हंसःशुचिषत् ॥ २३ ॥ १४ ॥ ५ वामदेवः सूर्यो
 जगती ॥

वायोः शतं ॥ २३ । ५ । ३ । सदस्यर्वायुरनुष्टुप् । चेतस्य
 पतिना ॥ २४ । ८ । १ । पुरुमिन्द्राचेत्राधिपतिरनुष्टुप् ।
 यस्त्वाष्टदा । २४ । १८ । ५ । वसुश्रुतोऽग्निस्त्रिष्टुप् ॥
 अग्निस्तुविश्व ॥ २५ । १० । ४ । वसूयवोऽग्निरनुष्टुप् ।
 वीति हीत्रः ॥ २५ । १८ । ३ । वसूयवोऽग्निर्गायत्री ॥
 छ ॥ २५ ॥ वो ॥ २८ । २ । १ । अर्चनामा मित्रावरुणा-
 वनुष्टुप् ॥

हिरण्यवर्णा । २८ । ३ । ८ । १ । आनन्दकव्वनञ्चि-
 क्रीतन्दिरालक्ष्मीरनुष्टुप् ।

मूर्धनम् ॥ २८ ॥ ८ ॥ १ ॥ भरद्वाजो विश्वामरस्त्रिष्टुप् ।
युगेयुगे ॥ २८ ॥ १० ॥ ५ ॥ भरद्वाजो विश्वे देवा जगती ।
अग्न आयाहि ॥ २८ ॥ २२ ॥ भरद्वाजो निर्गायत्री । पिवासीम ।
३० ॥ १ ॥ १ ॥ भरद्वाज इन्द्र स्त्रिष्टुप् । आत्वावहन्तु ॥ ३० ॥
१ ॥ ८ ॥ मेधा तिथिरिन्द्रो गायत्री । मह्यं इन्द्रो ॥ ३० ॥ ७ ॥
१ ॥ भरद्वाज इन्द्र स्त्रिष्टुप् । आगावः ॥ ३० ॥ २५ ॥ १ ॥
वीतहव्योगौ स्त्रिष्टुप् । त्वां हवेषु ॥ ३१ ॥ १७ ॥ १ ॥ शंयुरिन्द्रो
हवती । त्वामिहि ॥ ३१ ॥ २७ ॥ १ ॥ शंयुर्वाहं सत्य इन्द्रो
हवती । चातारमिन्द्रा ॥ ३१ ॥ ३३ ॥ १ ॥ गर्ग इन्द्र स्त्रिष्टुप् ।
इन्द्रः सुत्रा ॥ ३१ ॥ ३३ ॥ २ ॥ तद्वत् । विश्वे देवाः ॥ ३२ ॥
१६ ॥ ६ ॥ सुहोत्रादयो विश्वे देवा भरद्वाजो विश्वे देवा स्त्रिष्टुप् ।
सरस्वती ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ४ ॥ कुर्मामात्ममदः सरस्वती त्रिष्टुप् ।
धन्वनागा ॥ ३३ ॥ १८ ॥ २ ॥ पायुर्धनु स्त्रिष्टुप् । इन्द्रो नरो ॥
३५ ॥ ११ ॥ १ ॥ वसिष्ठोऽग्नि स्त्रिष्टुप् । अभित्वा स्तर ॥ ३५ ॥ २१ ॥
२ ॥ वशिष्ठ इन्द्रो हवती ।

अत्र इन्द्राग्नी ॥ ३५ ॥ २८ ॥ १ ॥ वसिष्ठो विश्वे देवा-
स्त्रिष्टुप् ।

अहिर्बुध्नः ॥ ३६ ॥ ५ ॥ ५ ॥ वशिष्ठः सविता त्रिष्टुप् ।
इमारुद्राय ॥ ३६ ॥ १३ ॥ १ ॥ कुत्सोरुद्रो जगती ।
समुद्रज्येष्ठा ॥ ३६ ॥ १६ ॥ १ ॥ वशिष्ठ आपस्त्रिष्टुप् ।
वास्तीष्यते ॥ ३६ ॥ २१ ॥ १ ॥ वशिष्ठ वास्तीष्यति स्त्रिष्टुप् ।
अश्वकम् ॥ ३६ ॥ ३० ॥ ६ ॥ वशिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् ।
तच्चक्षुः ॥ ३७ ॥ ११ ॥ १ ॥ वशिष्ठः सूर्य उपर उष्णिक् ।

कुविदङ्गं ॥ ३८ ॥ १३ ॥ १ ॥ वशिष्ठो वायुस्त्रिष्टुप् ।

आवायो ॥ ३८ ॥ १४ ॥ १ ॥ तद्वत् ।

नतेविष्णो ॥ ३८ ॥ २४ ॥ २ ॥ वशिष्ठो विष्णुस्त्रिष्टुप् ।

इरावती ॥ ३८ ॥ २४ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।

आदित्प्रत्वस्य ॥ ४० ॥ १४ ॥ ५ ॥ वत्सइन्द्रो गायत्री ।

उशना ॥ ४० ॥ २३ ॥ ५ ॥ वत्सामरुहायत्री ।

शमग्निः ॥ ४१ ॥ २६ ॥ ४ ॥ इरिष्विष्टिरग्निरुष्णिक् ।

मित्रावरुणवन्ता ॥ ४३ ॥ १६ ॥ १ ॥ तद्वत् ।

समिधाग्निं ॥ ४३ ॥ २६ ॥ १ ॥ विरूपोग्निर्गायत्री ।

अग्निर्मूर्धा ॥ ४३ ॥ ३८ ॥ १ ॥ विरूपोग्निर्गायत्री ।

अग्निः शुचिः ॥ ४३ ॥ ३८ ॥ १ ॥ विरूपोग्निर्गायत्री ।

तदन्नाया ॥ ४४ ॥ १० ॥ ३ ॥ हविर्ज्ञानाग्निस्त्रिष्टुप् ।

त्वमिदमप्रथ ॥ ४४ ॥ १४ ॥ ५ ॥ भर्गोऽग्निर्वहती ।

यत इन्द्र भयामहे ॥ ४४ ॥ २० ॥ ३ ॥ भर्ग इन्द्रः प्रगाथम्

अस्मैरुद्रा ॥ ४४ ॥ २५ ॥ ६ ॥ प्रगाथ इन्द्र स्त्रिष्टुप् ।

त्यातुक्षत्रियाअ ॥ ४४ ॥ ३३ ॥ १ ॥ मत्स्यस्वामिद आदित्या

गायत्री ।

सुदेवी असि ॥ ४५ ॥ ७ ॥ २ ॥ पृथुमेधावरुणोनुष्टुप् ।

आतून इन्द्रा ॥ ४५ ॥ ३१ ॥ १ ॥ कुसीदीकाण्वः । इन्द्रो

गायत्री ।

आनोविश्वासुहव्यः ॥ ४६ ॥ १३ ॥ १ ॥ सुकच इन्द्रो गायत्री ।

त्वन्दाता ॥ ४६ ॥ १३ ॥ २ ॥ सुकचं इन्द्रो गायत्री ।

योविष्ठा ॥ ४७ ॥ १४ ॥ १ ॥ सौभरिरग्निर्वहती ।

योजिनाति ॥ ४८ ॥ १२ ॥ ४ ॥ अवत्सारः सोमः पवमानो
गायत्री ।

तरत् समन्दी ॥ ४८ ॥ १४ ॥ १ ॥ अयास्यः सोमो गायत्री ।
यन्मे गर्भे ॥ ४८ ॥ १३ ॥ १ ॥ भृगुः सोमस्त्रिष्टुप् ।

उच्चातेजातं ॥ ४८ ॥ १८ ॥ ५ ॥ अमहीयः सोमः पवमानो
गायत्री ।

अग्नआयूषी ॥ ५० ॥ १० ॥ ४ ॥ वैखानसोग्निर्गायत्री ।

अयेजातः ॥ ५२ ॥ ४ ॥ ४ ॥ कण्वः सोमः पवमानस्त्रिष्टुप् ।

इन्द्रायेन्दी ॥ ५२ ॥ ७ ॥ ३ ॥ कश्यपः सोमः पवमानो गायत्री ।

क्राणाशिष्ठः ॥ ५३ ॥ ४ ॥ १ ॥ तनु इन्द्र उणिक् ।

पुनानः सोमधारया ॥ ५१ ॥ १२ ॥ ४ ॥ सप्तर्षयः सोमः पव-
मानो वृहती ।

आपोहिष्ठा ॥ ५४ ॥ ५ ॥ १ ॥ सिन्धु द्वीप आपो गायत्री ।

अन्नोदेवी ॥ ५४ ॥ ५ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।

इदमापः ॥ ५४ ॥ ८ ॥ सिन्धुद्वीप आपोनुष्टुप् ।

यमस्यमायम्या ॥ ५४ ॥ ७ ॥ २ ॥ यमोयमः पंक्ती ।

यमायसोमं ॥ ५४ ॥ १६ ॥ ३ ॥ यमोयमोऽनुष्टुप् ।

यमायमधु ॥ ५४ ॥ १६ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

आपो अस्मान् ॥ ५४ ॥ २५ ॥ ५ ॥ देवत्रया आपस्त्रिष्टुप् ।

आनिवर्त्तनिवर्त्तय ॥ ५७ ॥ १ ॥ ६ ॥ पवमानो भार्गवः सोम

आस्तारः पंक्तिः ।

आम ॥ ५७ ॥ २६ ॥ ५ ॥ गर्ग इन्द्रास्त्रिष्टुप् ।

सर्वे नन्दन्ति ॥ ५८ ॥ २४ ॥ ५ ॥ वृहस्पतिर्ज्ञानं त्रिष्टुप् ।

वसूनां ॥ ५८ ॥ ५ ॥ १ ॥ गौरवीतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

इमं मे गङ्गे ॥ ५८ ॥ ६ ॥ ५ ॥ पृथमेधानद्यो जगती ।

विश्वतश्चक्षुः ॥ ५८ ॥ १६ ॥ ३ ॥ विश्वकर्मा त्रिष्टुप् ।

नवोनवो ॥ ५८ ॥ २३ ॥ ४ ॥ विप्रचितौ चन्द्रमा स्त्रिष्टुप् ।

पुनःपत्नी ॥ ५८ ॥ २७ ॥ ४ ॥ सूर्यात्मा अनुष्टुप् ।

इहैवस्तं ॥ ५८ ॥ २८ ॥ २ ॥ सावित्री सूर्योऽनुष्टुप् ।

इमान्त्वां ॥ ५८ ॥ ३० ॥ ५ ॥ सावित्री आत्मानुष्टुप् ।

रक्षोहणं ॥ ६० ॥ ५ ॥ १ ॥ पायुरग्नि स्त्रिष्टुप् ।

चतस्त्रीअत्य अनुष्टुभः । सम्बाहुभ्यां ॥ ६० ॥ १६ ॥ ३ ॥

विश्वकर्मा त्रिष्टुप् ।

सहस्रशीर्षा ॥ ६१ ॥ ७ ॥ १ ॥ नारायणः पुरुषोऽनुष्टुप्

अन्त्या त्रिष्टुप् ।

या ओषधी ॥ ६१ ॥ ८ ॥ १ ॥ अथर्वणोभिषगोषधयोऽनुष्टुप् ।

अश्वत्ये वो ॥ ६१ ॥ ८ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

उद्ध्यध्वं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १ ॥ बुधोबुध स्त्रिष्टुप् ।

आयुः शिशानो ॥ ६१ ॥ २० ॥ १ ॥ ऐन्द्रो प्रतिरथ इन्द्र

स्त्रिष्टुप् ।

वृहस्पते गृत्समदो ॥ ६५ ॥ २२ ॥ ४ ॥ वृहस्पतिर्जगती ।

इन्द्र आसां ॥ ६१ ॥ २३ ॥ ५ ॥ अप्रतिरथं इन्द्र स्त्रिष्टुप् ।

अस्माकं ॥ ६१ ॥ २४ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

अद्वादिन्द्रा ॥ ६२ ॥ २१ ॥ ३ ॥ काश्यप इन्द्र स्त्रिष्टुप् ।

हिरण्य गर्भं ॥ ६३ ॥ ३ ॥ १ ॥ प्रजापतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

नाके सुपर्णं ॥ ६१ ॥ ८ ॥ १ ॥ वेनोवेन स्त्रिष्टुप् ।

रात्री व्यस्यदा ॥ ६३ ॥ १४ ॥ १ ॥ कुशिकी रात्रीर्गायत्री ।
ममाग्नेवर्चः ॥ ६३ ॥ १५ ॥ १ ॥ विहव्यो वैश्वदेवस्त्रिष्टुप् ।
चायन्तां ॥ ६३ ॥ २५ ॥ ५ ॥ वशिष्ठो विश्वेदेवा स्त्रिष्टुप् ।
सवोरीजानं ॥ ६३ ॥ २८ ॥ ८ ॥ अग्निस्तापसाविश्वेदेवा
अनुष्टुप् ।

उत्तानपर्णा ॥ ६४ ॥ ३ ॥ २ ॥ इन्द्राणी उपनिषदनुष्टुप् ।
स्वस्तिदाविशस्यति ॥ ६४ ॥ १८ ॥ २ ॥ शास इन्द्रोनुष्टुप् ।
सहस्राक्षेण ॥ ६४ ॥ १९ ॥ ३ ॥ यक्ष्मनाश इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
शतं जीव ॥ ६४ ॥ १९ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।
अक्षिभ्यां ॥ ६४ ॥ २१ ॥ ११ ॥ कश्यपो यक्ष्मानुष्टुप् ।
अङ्गादङ्गात् ॥ ६४ ॥ २१ ॥ ६ ॥ तद्वत् ।
देवाः कपोतः ॥ ६४ ॥ २३ ॥ १ ॥ कपोतइन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
विभ्राट् ॥ ६४ ॥ २८ ॥ १ ॥ भार्गवः सूर्यो जगती ।
अन्वाहार्धं ॥ ६४ ॥ ३१ ॥ १ ॥ भ्रुवा राजानुष्टुप् ।
भ्रुवाद्योः ॥ ६४ ॥ ३१ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।
अभावर्त्तन ॥ ६४ ॥ ३२ ॥ ५ ॥ श्रुतिदत्तं इन्द्रोनुष्टुप् ।
आपङ्गीः ॥ ६४ ॥ ४८ ॥ १ ॥ सार्पिरग्निः सर्पागायत्री ।
नमो ब्रह्मणे ॥ ६४ ॥ ४८ ॥ ० ॥ वामदेवो लिङ्गोक्तास्त्रिष्टुप् ।

अथ यजुर्वेदमन्त्राणाम् ।

दूषेत्वा ॥ १ ॥ १ ॥ प्रजापतिः शाखानुष्टुप् ।

कुक्कुटोसि प्रजापतिर्वाक ।

भूरसि ॥ १ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रजापतिर्वाक ।

अत्युष्टं रक्षः ॥ १० ॥ १ ॥ प्रजापती रक्षः ।
 अतिश्रितोसि ॥ १ ॥ १० ॥ १० ॥ प्रजापतिः शुवः ।
 सवितुर्वः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रजापति रायः ।
 कुरुविष्णो ॥ २ ॥ ६ ॥ ८ ॥ बृहती विष्णुः ।
 चित्रावसोः ॥ ३ ॥ ३ ॥ १० ॥ ऋषयो रात्रिः ।
 एष ते रुद्रभागः ॥ १ ॥ ८ ॥ १ ॥ प्रजापतीरुद्रः ।
 द्रमाआपः ॥ ४ ॥ १ ॥ २ ॥ प्रजापतिरापः ।
 अभित्यं देवं ॥ ४ ॥ ८ ॥ ३ ॥ प्रजापतिः सविता ।
 वरुणस्योत्तम्भनमसि ॥ ४ ॥ १० ॥ ८ ॥ प्रजापतिर्वरुणः ।
 विष्णोरराटं ॥ ५ ॥ ५ ॥ ८ ॥ प्रजापति विष्णुः ।
 उद्दिवंस्तः ॥ ५ ॥ ७ ॥ २ ॥ प्रजापति रौदुस्वरी ।
 अपन्नो अग्निः ॥ ५ ॥ ८ ॥ ३ ॥ प्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप् ।
 देवस्यत्वा ॥ ६ ॥ १ ॥ १ ॥ प्रजापतिः लिङ्गोक्ता ।
 सुमित्रगान ॥ ३ ॥ ५ ॥ ४ ॥ प्रजापतिरापः ।
 कार्ष्णिंरमि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ६ ॥ प्रजापतिस्थोऽनुष्टुप् ।
 नमोस्तुसर्पेभ्यः ॥ १४ ॥ १ ॥ ६ ॥ अश्विनौ नरुक्काकृतिः ।
 ब्रह्मयज्ञानं ॥ १४ ॥ १ ॥ २ ॥ अश्विनावादित्य स्त्रिष्टुप् ।
 शुक्रज्योतिः ॥ १८ ॥ ७ ॥ १ ॥ परमेष्ठी मरुतनुष्णिक् ।
 सूर्यस्था । परमेष्ठी प्रजापतिः सूर्यः । व्याहृतीनां पर-
 मेष्ठी प्रजापतिः । अग्नि वायुः सूर्य प्रजापतयः । उपप्रयन्तो
 बृहदेवाग्निर्गायत्री । तनूया अग्ने बृहदेवाग्निर्गायत्री । एष ते
 रुद्रभाग इतिद्वयोर्यजुषोः प्रजापतीरुद्रः प्रथमस्य बृहती साम
 पंक्तिर्वा । द्वितीयस्य यजुर्बृहती । अदस्तेनत्वा परमेष्ठौ प्रजा-

प्रति राज्यं । भेषजमसि प्रजापती । रुद्रः ककुप् । अश्वक-
मिति द्वयोः प्रथमायाः वशिष्ठः द्वितीयायाः प्रजापतिरुभयोः
रुद्रोऽनुष्टुप् । आकूल्यैः प्रयुजे, मेधायै । दीक्षायै, सरस्वत्यै ।
इत्येतेषां चतुर्णां मौद्गभ्यानां प्रजापतिरग्निरासुराविष्टुप् ।
यजुः पंक्तिर्वा । चिदसि मनासीस्यप्रजापतिः सोमकयणी
गौः ब्राह्मी पंक्तिरतिगङ्गरी वा । अग्नेस्तनुपपरमेष्ठी प्रजा-
पतिर्हविः । देवो वा विष्णुः प्रजापतिर्विष्णुरनुष्टुप् । विष्णो-
र्नुकं । दिवो वा । प्रतद्विष्णुः । इतितिसृणां प्रजापतिर्विष्णु
स्तिष्टुप् । आद्ये यजुरन्ते । विष्णोरराटमिति पञ्चयजुषां प्रजा-
पतिर्विष्णुराद्यस्यदेवी जगती । ततश्चतुर्णां देवी पंक्तिः । अग्ने-
व्रतपा प्रजापतिरग्निर्वृक्षा विष्टुप् । अयन्नः प्रजापतिरग्नि-
र्यजुस्तिष्टुप् । इदमापः प्रजापतिरापोमहापंक्तिस्तिष्टुबव-
साना पावमानश्चान्यः पादः । देवास्त्वशुक्रपा । देवास्त्वा
मन्यपा, इत्यनयोः प्रजापतिः क्रमेण शुक्रमन्यनी हविर्धानोऽग्नि
र्यजुःपंक्ती । आदिव्ययाकुवक्त्यै । मनुः सतो बृहती । युक्ष्वा
हिकेशिनेति मधुच्छन्दा इन्द्रोऽनुष्टुप् । अग्नेषवत्त्व वैखानसोऽ-
ग्निर्गायत्री । उदुत्यज्जातवेदसमिति देवाः सूर्योर्गायत्री ।
उदुत्यम्भस्करवः सूर्योर्गायत्री । चित्रन्देवानां कुत्स आङ्गि-
रसः सूर्यस्तिष्टुप् । चत्वारि शुक्लापरमेष्ठी यज्ञपुरुषस्तिष्टुप्
देवायन्नं प्रजापतिः सरस्वत्यः लिङ्गीक्तानुष्टुप् । पितृभ्यः प्रजा-
पत्यः सरस्वत्यः पितरः । वसेन क्रतुना प्रजापतिः सरस्वती
लिङ्गीक्तानुष्टुप् । सेना प्रजापतिरनुष्टुप् । अग्नयेऽसिपतये*

* असिपतये इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दक्षिणान्निरासुरीपंक्तिः अग्नेयत्तैशुकमित्यस्य प्रजापतिर-
 ग्निर्गायत्री । सुपर्णेसि गरुत्माऽनित्यस्य प्रजापतिर्गरुत्मान्
 कृतिः । द्रुपदादिवेति* । कीकिलीराजपुत्रोवा द्रुपदो वा आपो
 अनुष्टुप् । शतवन्तः आथर्वणओषधीरनुष्टुप् । याओषधीरित्या-
 द्यानां योअस्मैभिदासतीत्यन्तानां सप्तविंशतीनां आथर्वणपुत्रोभि-
 षगोषधीरापोऽनुष्टुप् । अश्वावतीर्गोमतीः वशिष्ठउषात्रिष्टुप् ।
 सीरा युञ्जन्तिभ्यः प्रजापतिः सार्पिरग्निः प्रजापतिरनुष्टुप् । कृण-
 ष्वपाजइतिपञ्चानां देवा वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् । काण्डात्
 काण्डादिति द्वयोरग्निरिष्टिका अनुष्टुप् । अपाङ्गम्भन् प्रजापति-
 र्वरुणः पंक्तिः । इमं माहिर्गं सीरितिपञ्चर्चा† प्रजापतिरग्निस्त्रि-
 ष्टुप् । अपात्वा ओषधीरापोग्निरनुष्टुप् । नमस्तेरुद्रमन्यवइति
 रुद्राध्यायस्य प्रजापतिर्वामदेवा वा ऋषयः ॥ आद्योऽनुवाकः
 षोडशर्चीरुद्रदैवतः । प्रथमा गायत्री । ततोयातेरुद्र इत्याद्यास्ति
 स्त्रोऽनुष्टुभः । असौयस्ताम्रइत्याद्यास्तिस्रः पंक्तयः । नमोस्तु-
 नीलश्रीवायेत्याद्याः समानुष्टुभः । तत इति हे जगती । मनोमन्तं
 मानस्तोके इतिद्वयोः कुत्सोऽन्यत्पूर्ववत् । द्रापेअन्धसस्यत
 इत्यन्तानुवाके सप्तऋचः । तत्राद्या उपरिष्टाद्बृहती द्वितीयाया
 कुत्सर्षिं दृष्टा जगती । तृतीयाऽनुष्टुप् । परितोरुद्रस्य । मीढष्ट
 मेति हे त्रिष्टुभौ । ततोहेअनुष्टुभौ असङ्ख्याताः सहस्राणि-
 त्याद्याः य एतावन्तइत्यन्ताः दशावतानसंज्ञका मन्त्राः बहुरुद्र
 दैवत्याः अनुष्टुप्छन्दस्काः । ततोऽन्याभिनमोस्तुरुद्रेभ्योयेदिवी

• इमं माहिर्सीरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† द्रुपदादिविः पुस्तकान्तरे पाठः ।

ति त्रीण्यजूंषि प्रत्यवरोहसंज्ञकानि बहुरुद्रदैवतानि धृति
छन्दस्कानि । आद्याम्यानुवाकयोर्मध्ये । नमो हिरण्यबाहव
इत्यादीनि नमन्नानिर्हतेभ्य इत्यन्तानि सर्वाणि यजूंषि ।
तेषां सर्वेष्वान्तिस्त्रोशीतयो देवताः । तेषां मध्ये । नमो हिर-
ण्यबाहवेसेनाख्ये दिशाञ्च पतये नम इत्यादि । नमः एभ्यः
अपतिभ्यश्च वो नम इत्यन्ता मग्नाः उभयतो नमस्काराः । नमो
भवायेत्यादयो नम आखिदते च प्रखिदतेचेत्यन्ताः अन्यतरतो
नमस्काराः । नमः सभाभ्य इत्यादयो जातसंज्ञकाः रुद्राः । नमो
वः किरिकेभ्य इत्याद्यास्तस्त्रोव्याहृतिसंज्ञकाः बहुरुद्रदैवता
अग्नि, वायु सूर्य, हृदयभूताः । आशुशिशान इति पञ्चानां देवा
वैश्वानरोऽग्निर्जगती । अपांफेन । प्रजापतिः सरस्वत्योऽग्निर्गायत्री
अग्निश्च पृथिवी च आदित्योऽग्निः । ब्रह्मजज्ञानं प्रजापतिरादित्य
स्त्रिष्टुप् कयानस्त्रिवावामदेव इन्द्रो जगती । संवत्सरोसि प्रजा
पतिः प्रजापतिर्गायत्री । अहिरिवभोगैः प्रजापतिर्हविस्त्रि-
ष्टुप् । बह्वीनां प्रजापतिर्लिङ्गीक्ता त्रिष्टुप् । युञ्जन्तिवध्नं
मधुच्छन्दा आदित्यो गायत्री । यमेन दत्तं भार्गवो जमदग्नि-
दीर्घतमाश्चस्त्रिष्टुप् । आकृष्णेन हिरण्यस्तूपः । सविता
त्रिष्टुप् । आनोमित्रावरुणा गृत्समदो मित्रावरुणौ गायत्री ।
यज्जाग्रत इति पञ्चानां षष्ठां । शिवसङ्कल्पमनस्त्रिष्टुप् ।
पञ्चनद्यः गृत्समदो मित्रावरुणौ गायत्री । उभापिबन्तः
प्रक्लृण्वाश्विनौ गायत्री । यदाबन्धुदक्षो हिरण्यं त्रिष्टुप् ।
इमं देवेभ्यः सङ्कुशिको मृत्युस्त्रिष्टुप् । यनीमो भरद्वाजः विरि-
श्चिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् । अन्नोमित्रः दध्यङ्गार्थवणो लिङ्गीक्ताऽनु-

ष्टुप् । मनसः कामं दध्यङ्गाथर्वणः श्रीरनुष्टुप् । गणाना-
 म्ब्वेति चतुर्णां यजुषां प्रजापतिर्लिङ्गीकृताऽनुष्टुप् । समास्त्वा
 अग्निरग्निरनुष्टुप् । शन्नोदेवी दध्यङ्गाथर्वण आपो गायत्री ।
 एकाचमे । देवाअग्निर्जगती । उदुत्तमं शुनःशेफो वरुण
 स्त्रिष्टुप् । वनस्पते वीड्वङ्गोप्रजापतिर्वनस्पतिस्त्रिष्टुप् ।
 भद्रं कर्णेभिस्त्रिष्टुषां गौतमो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् । शन्नो
 शन्नो मित्रः दीर्घतमा इन्द्राग्निस्त्रिष्टुप् । देवकृतस्येति षष्ठां
 प्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप् । मानस्तोके सङ्कुशिको रुद्रो जगती ।
 तद्विष्णोः मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री । काते । प्रजापतिः काम
 स्त्रिष्टुप् । नमः सभवायेत्यादीनां नमो वाकिरेभ्य इत्यन्तानां
 ऋचां* परमेष्ठी रुद्रस्त्रिष्टुप् । आनो नियुङ्घि स्यृचां† रुद्र
 स्त्रिष्टुप् । चातारमिन्द्रं प्रजापतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् । बृहस्पते
 अप्रतिरथ इन्द्रस्त्रिष्टुप् । वर्थसोमबन्धुः सोमो गायत्री ।
 तमीशानं गौतमो विश्वे देवा गायत्री । स्योनाष्टयिवी मेधा
 तिथिः ष्टयिवी गायत्री । वरुणस्योत्तम्भनमसि प्रजापतिर्व-
 रुणः । समुद्रायत्वा । दध्यङ्गाथर्वणोवाताः । पुनन्तुमा-
 न्देवाः प्रजापतिः । अदितिर्योः गौतमो विश्वे देवा स्त्रिष्टुप् ।
 पितृब्रह्मस्तोषं । अगन्त्योन्नउष्णिक् । स नः पितेव । विश्वामित्रो
 मधुच्छन्दोऽग्निर्गायत्री । विश्वे देवा स आगतः । गृत्समदो
 विश्वे देवा गायत्री । विश्वतश्चक्षुर्विश्वकर्मा भौवनो विश्वकर्मा
 त्रिष्टुप् । यवोऽसि । प्रजापतिर्यवः । सोमउष्णिक् । तेजोसि पर-

* प्राजामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† क्षिर्या इति क्वचित् पाठः ।

मेष्ठी प्रजापतिः । देवा वा । प्रजापतिर्वा आन्ध्रं वापि देवा
सोममोत्राताः वाक्यानां पानौ आयुष्यं वर्चस्यमिति तिसृणां
दक्षो हिरण्यं क्रमेणोष्णिक् शक्ररस्त्रिष्टुप् । तं यज्ञं नारायणः
पुरुषः पुरुषोऽनुष्टुप् । सप्तऋषय इत्यध्यात्मवादिनी जगती ।
उपवहरेगिरीणां* वक्षोऽग्निर्गायत्री । शन्नइन्द्राग्नी दध्यङ्गा
थर्वणलिङ्गीक्ता त्रिष्टुप् । इन्द्रोविशामधुच्छन्दा इन्द्रोऽनुष्टुप् ।
अभित्यन्देवं प्रजापतिः सविता अष्टिरग्निर्गायत्री । ध्रुवास्ति
प्रजापतिरौदुम्बरी । अग्निन्दतं विरूपोऽग्निर्गायत्री । ऋचं
वाचं दध्यङ्गाथर्वणः लिङ्गीक्ता । इशावास्पन्दध्यङ्गाथर्वणः
आत्मा अनुष्टुप् । सप्तते अग्ने सप्तर्षिऽग्निस्त्रिष्टुप् । यदक्रन्द
इति त्रयोदशानां भागवोजमदग्निरश्वस्त्रिष्टुप् । आब्रह्मन्
प्रजापतिर्ब्राह्मा यजुः । सजोषसा इन्द्र विशामित्र इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
कार्ष्णिर्रसि अथर्वा ज्योतिरनुष्टुप् । चित्रावसोः स्वस्तितेति
ऋषयो रात्रिः । उद्विवं प्रजापतिरौदुम्बरी । शंयुर्वार्हत
इन्द्रोऽनुष्टुप् । आयङ्गीः सग्विरपिः परापररूपेण सर्पा गायत्री ।
सुमित्रियानः प्रजापतिरापः । उर्मित्रियानस्तथा । पृथिवी देव
यजनं परमेष्ठी प्रजापतिः देवा वा प्रजापतिर्वा । वेदिर्विश्व-
कर्मा विमनाविश्वकर्मा त्रिष्टुप् । सुत्रामाणङ्गयस्तात
अदितिः त्रिष्टुप् । अहं पितृन् शङ्खः पितरस्त्रिष्टुप् ।
नमोस्तु नीलघ्रीवाय परमेष्ठी रुद्रोऽनुष्टुप् । परितो† रुद्रस्य
परमेष्ठी रुद्रस्त्रिष्टुप् । विकिरिदविलोहितः परमेष्ठी रुद्रो-

* उपकरे वीणामिति कश्चित् पाठः ।

† परिणो रुद्रस्येति कश्चित् पाठः ।

ऽनुष्टुप् । उपप्रागाद्दीर्घतमाशस्त्रिष्टुप् । इन्द्रः सुचामाः
 प्राजापत्याशिसरस्वतीरुद्रोजगती युञ्जतइत्यनुवाकस्य । श्यावा-
 श्वः सावित्री वायुर्जगती । इदं विष्णुर्मेधातिथिर्वैष्णवी ।
 गायत्री । इरावती वाशिष्ठो विष्णुस्त्रिष्टुप् । देव सुतावश
 धरौ प्राचीस्यङ्गोष्ठमत्र हविःस्थाने । विष्णोर्नुकमिति तिस्रो
 वैष्णव्यस्त्रिष्टुभः ।

अथ कुष्याण्डमन्त्राः ।

यद्देवास्ति, यदि दिवा । यदिजाग्रदिति तिसृणां प्रजा-
 पतिर्ऋषिः क्रमेणाग्निर्वायु सूर्यादेवताः सर्वासामनुष्टुप् ।
 यद्भ्रामे इत्येतद्यजुर्लिङ्गोक्तदैवतं समुद्रेते द्विपदा विराड्दैवी ।
 द्रुपदादिव । प्रजापतिरापोनुष्टुप् । उदयन्तमिति प्रस्तवः
 सूर्योऽनुष्टुप् । आपो अद्यन्नचारिषमिति प्रजापतिरग्निः
 पंक्तिः । एधोसि । समिदसीत्येते । शमिदैवते यजुषी ।
 समाववर्त्तीत्यस्याः अग्निरभिरुक्ता गायत्री । वैश्वानर ज्योति-
 रिति वैश्वानरं यजुः । अभ्यादधामीति ऋचस्य । आश्वतरा-
 श्विरग्निरनुष्टुप् । अंशुना । इत्यस्याः सूर्योऽनुष्टुप् । सिञ्चति
 परिषिञ्चतीत्यस्याः सूर्य इन्द्रोवा अनुष्टुप् । धानावन्तमि-
 त्यस्या विश्वामित्र इन्द्रो गायत्री । बृहदिन्द्राय नृमेध पुरु-
 मेधसाविन्द्रो बृहती । नये मायावकानः सरस्वतीत्यस्य
 ऋचस्य मधुच्छन्दाः सरस्वतीर्गायत्री । आमन्द्रोर्विश्वामित्र
 इन्द्रो बृहती । आनो विशासुहव्यं श्यावाश्व इन्द्रो बृहती ।
 प्रसेनानीः सकुशस्कन्धः स्कन्दस्त्रिष्टुप् । पवित्रन्तइति द्वयो-
 रकंपृष्ठस्कन्धो जगती । एषा स्कन्धसंहिता नाम । यद्वा

उपविशति अगस्त्योन्निर्गायत्री । सनादग्ने श्रुतिर्यातुधानो गायत्री
 अक्षममीमदन्तः यम इन्द्रः पञ्चपदा पंक्तिः । अविष्टुष्टः शंयु
 वरुण स्त्रिष्टुप् अक्रात् समुद्रः वैखानसः सोमस्त्रिष्टुप् । कनि-
 क्रान्त इति द्वयोः सोमः स्वधा त्रिष्टुप् । एषामित्रया नाम
 संहिता । ये ते पत्न्या अजितस्य जित्यन्ता गायत्री । एतो-
 न्विन्द्रशुद्धिय इन्द्रो विराट् । शुक्रन्ते अन्यत् । पूषामि-
 स्त्रिष्टुप् महतस्सोमा वशिष्ठः पवमानस्त्रिष्टुप् । अग्निस्त्रि-
 अग्निनेति वामदेवाग्निर्गायत्री । परितोषिञ्चता सुतमच्छिद्रः
 सोमो बृहती पवस्वसोमेति धर्म इन्द्रोच्चरपंक्तिः । चक्रं
 यदस्य भारद्वाज इन्द्रो बृहती । छतवतीति वरुणो द्यावा
 पृथिव्यावविर्जगती । अद्यानो देवसवितः सउच्च सविता
 गायत्री । तातारमिन्द्रं मैत्रइन्द्रो बृहती । महित्रीणां पष्ठोह
 इन्द्रो गायत्री । विश्वामित्रस्य बृहदिन्द्राय बृहती । यो
 भूतानामित्यस्याः नारायणीयकौण्डिन्य ऋषिः गृत्थ्यमाण ग्रंही
 देयता पंक्तिः छन्द आत्माप्रवादरूपेयं प्राणायामे । अग्निन
 कृतस्येति हे अनुष्टुप् परास्ताबृहत्यौ लिङ्गोक्तदैवत्ये । समिञ्च
 इन्द्र इत्येकादशानामाग्नी संश्रक्तानामाङ्गिरसऋषिः क्रमेण ।
 इत्यास्तनूपात् । नाराशंसीईडो बर्हिर्द्वारउषसानक्ता दैव्या
 रातिस्त्रो देवीस्त्वष्टा वनस्पतिः स्वाहा कृतय इत्येता देवताः
 अत्र उरूपथाः प्रथमानं व्यूहः । सुवीरावीरं द्वादशकः ।
 अच्छिन्नं द्वादशकः ।

इति यजुर्विधानं ।

अथ साम्नां ऋषि दैवत छन्दांसि ।

इदं विष्णुः पृच्छकस्य विष्णोः प्रकाव्य मुशनेव भूबाणा इति
 बागहभं पुरुष व्रतेचैषा वैष्णवी नाम । तत्र इदं विष्णुः प्रजा-
 पतिर्गायत्री । वृक्षस्य विष्णो विष्णुर्विष्णुर्जगती । प्रकाव्यमुश-
 नेव भूबाणः वरोहे विष्णुस्त्रिष्टुप् । पुरुष व्रते पुरुषौ नारा-
 यणोऽनुष्टुप् । इदं ओं ह्यत्वोजसेति प्रथमे तेन यो मधुच्छन्दा
 इन्द्रो गायत्री । सप्तव्योमघोनां मधुच्छन्दाः विमेदेवा अनुष्टुप्
 पुरासिन्धुर्नुवा कवि दुःमरुत इन्द्रोऽनुष्टुप् । उपक्षेम मधुमती
 क्षिपन्तः मधुच्छन्दा इन्द्रो द्विपदा विराट् । तवस्व सोमं ।
 मधुच्छन्दाः पवमानस्त्रिष्टुप् । सूरूपकलु मधुच्छन्दा गायत्री ।
 उदुत्तमं वरुणपाशमिति गौतमो वरुणोऽनुष्टुप् । शुक्रं चन्द्रो
 शुक्रश्चन्द्रमाः गायत्री । शुद्धाशुद्धा शुद्धोय इन्द्रोऽनुष्टुप् । नृत
 सूक्तञ्चः अग्निः श्येनस्त्रिष्टुप् । इन्द्रस्त्रिधातु इन्द्रे इन्द्रो
 वृहती । विशा घृतना त्रिशाक इन्द्रो जगती । सोमं राजानं
 वृहस्पतिरग्न्या, दित्य वरुण विष्णवः । चरुषणी घृतं वार्हत्णः
 सर्पं प्रसर्पं उत्सर्पां जगती । समिन्यायन्ति जनिधानं अयां गर्भं
 आपस्त्रिष्टुप् । इन्द्राहो नृपमग्निर्गायत्री । सन्ते पयांसि सोम
 व्रते सोमः सोमस्त्रिष्टुप् । सोमव्रतेऽपि दैवव्रते ऋषिव्रते रुद्रः ।
 तृतीये विश्वेदेवा । यज्ञपदिन्द्रोऽनयदने नेति पूषा पूषा गायत्री ।
 भगो न चित्रेति सान्तनिक अग्निर्विराट् । सामहयेऽपि ।
 इममिन्द्रेति वर्गद्वयस्य वशिष्ठ इन्द्रोऽनुष्टुप् । परिप्रिया कवि-
 रिति । अर्णापवः कविर्गायत्री । रथन्तरे वशिष्ठः । ईशान
 इन्द्रो वृहती । वामदैव्ये वामदेवः सर्वदेवा गायत्री । यशः
 समेति । यशा इन्द्रोवृहती । इन्द्रमिहासिनः कण्वइन्द्रोवृहती ।

रथन्तरं पूर्ववत् गीर्वाणा पाहि नः सुत मिति । हरिः श्री निर्धनं इन्द्रो गायत्री । अत्राविशन्विन्दवः आशित इन्द्रो गायत्री इन्द्रोहिमत् सिन्धवः पूषा इन्द्रो गायत्री । त्रायन्तीह त्रायन्ति ये इन्द्रोवृहती । गव्येषु गोदये श्यावाश्व इन्द्रो गायत्री । इदं मोघन्त्विति मधुच्छन्दा इन्द्रो गायत्री । भद्रानो अग्निराहुत इति । गौतमो भग इन्द्रो गायत्री । वैरूप्याष्टके विरूप इन्द्रोवृहती । अत्राष्टके क्रमादृषयः । आद्ययोः शिखण्डी । तदुत्तरयोरतिः । तदुत्तरयोः महास्त्रवेतसः । तदुत्तरयोः शिरीषः । सर्वत्रेन्द्रोदेवता जगतीच्छन्दः । अग्ने विवस्वदुषसः इडिमाण्ड्यो जातवेदाऽनुष्टुप् । एवस्यते सोम इन्द्रस्त्रिष्टुप् । त्रिरस्मैमरुतां धन्वन्धेनवी जगतीस्त्रात्वाहित्वेति ॐ सहस्र इति इन्द्रो यजुः । धानावन्तं करयन्मिणमिति अभिषव इन्द्रो गायत्री वास्तीष्यते इति प्रजापतिर्वास्तुयजुः । अभ्रातुव्य इति अभ्रातुव्य इति अभ्रातुव्य इन्द्रः ककुप् । वातआवातुभेषजं काशिनो वायुर्गायत्री पञ्च निधानं वामदेव्यो वामदेव्यः । राहुर्गायत्री । असित्वा पूर्वपीतय इति । वषट्कारः प्रजापतिरिन्द्रो वृहती । अभि त्वाशूरनोनुमरहस्येन हिशब्देन अजिति इन्द्रो वृहती । इन्द्र मिद्देवतातये क्रसुव इन्द्रो वृहती । गवान्रते प्रजापतिर्गावस्त्रिष्टुप् । पुरुष व्रते पुरुषोनारायणोऽनुष्टुप् । रात्रेर्व्रते प्रजापति रात्रिरनुष्टुप् । इन्द्र सानसिरोहितकुलाय इन्द्रो गायत्री । भारुण्डसामनि भारुण्डो ब्रातवेदाग्निः जगती । गायत्रं सापीष्कलमाग्नेयगायत्री । रेवत कुम्भवरेवत इन्द्रो गायत्री । त्रिसुपर्णं त्रिसुपर्णः सूर्यो गायत्री । महावैश्वानरव्रते वैश्वानरोऽग्नि

स्त्रिष्टुप् । आनिगेति आनिषङ्गः इन्द्रः नामाकन्दांसि । वृद्धत्
सामनि भारद्वाज इन्द्रो वृद्धती ।

इति सामविधानं ।

अथ अथर्वमन्त्राणां ऋषि दैवतकन्दांसि ॥

ग्राम्नातीयगणस्य ग्राम्नातीयाश्च इन्द्रः सर्वाणि कन्दांसि ॥

भैषज्यगणस्य भैषज्यं आयुरुणिक् ।

रौद्रगणस्य, ब्रह्मारौद्रः सर्वाणि कन्दांसि ।

अथ दशगणः ।

ग्राम्निगणस्य ब्रह्मा सोमोऽनुष्टुप् ।

कुत्पादूषणगणस्य ।

शक्रः कुत्पादूषणः सर्वाणि कन्दांसि ।

धातनगणस्य धातागणोऽग्निः सर्वाणि कन्दांसि ।

मातृनामगणस्य मातृनामा ऋषिः मातृनामदेवता
उष्णिक्कन्दः ।

वास्तोष्पतिगणस्य ।

ब्रह्माऋषिर्वास्तोष्पतिर्देवता सर्वाणि कन्दांसि ।

पाप्मन गणस्य ॥

ब्रह्मा ऋषिः पाप्महा देवता ।

गायत्र्युणिक् । ककुदनुष्टुप् ।

यक्षनाशनगणस्य, मातृनामाऋषिः * यक्षनाशनो देवता
सर्वाणि हन्दांसि ।

दुःस्वप्ननाशनगणस्य ।

यमऋषिः दुःस्वप्ननाशनो देवता सर्वाणि हन्दांसि ।

आयुष्मणस्य, ब्रह्मा आयुर्गायत्रादि सप्तहन्दांसि ।

सर्वस्यगणस्य, अथर्वा ऋषिः बृहस्पतिर्देवता ।

अनुष्टुप् बृहती पंक्तिरनुष्टुप् ।

अष्टादश गणानां अथर्वाऋषिः सर्वाणि हन्दांसि ।

शनो देवीसूक्तस्य सिन्धुद्वीप आपोगायत्री । हिरण्यवर्णाः
शुचयः अथर्वाभ्युक्तस्त्रिष्टुप् ।

अथर्वाणानुवाकादीनां अथर्वाऋषिः सर्वाणि हन्दांसि ।

याओषधीः, ब्रह्मा बृहस्पतिरनुष्टुप् ।

ममग्ने वसव इत्यादीनां चतुर्दशानां कुवेरस्त्रिष्टुप् ।

नदीपं त्वष्टरोवादरायणीरप्सरोजगती ।

सोदक्रामत्सादेवानां अपरिव्रत इन्द्रोतिच्छन्दाः ॥

सुपर्णोसि सौपर्णो गरुत्माननुष्टुप् ।

इन्द्रजीववेति हृदयसूक्तस्य ब्रह्मा इन्द्रो गायत्री ।

यत्स्वन्मृत्पुत्रभ्यत्स्व बृहस्पतिः मृत्पुत्रानुष्टुप् ।

मातृनामगणः सुपर्णस्त्वागरुत्माननुष्टुप् ।

यथेदं शून्यमश्नोतिसूक्तम् ।

अथर्वाभूमिः पंक्तिः पृथिव्यामग्ने, अग्निः पृथिव्यन्तरिक्षं

द्यौश्चन्द्रमसो देवताः पङ्क्त्यतिजगतीहृन्दः । उत्तमोऽसीति
मन्त्रस्य प्रतिसर इन्द्रो विष्णुः । सवितारुद्रो अग्निः प्रजापति
देवता आद्या पङ्क्तिः तदुत्तराणां सप्तानामनुष्टुप् ।

उदुम्बरेति, मणिनेति, सूक्तम् ।

ब्रह्मा कुवेरः पञ्चमादीनां त्रयाणां त्रिष्टुप् ।

शेषाणां त्रयोदशानामनुष्टुप् ।

योनस्वइति ब्रह्मा ईश्वर अनुष्टुप् ।

इन्द्रेण वृत्तमिति ।

वरुण इन्द्रस्त्रिष्टुप् । हिरण्यवर्णाः शुचयः पातकाः ब्रह्मा
आपस्त्रिष्टुप् ॥

द्वयं वेदिरिति ब्रह्मा इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

अभितव्यमे तातस्य अथर्वा आपः पङ्क्तिः ।

सरस्वतीव्रतेषुते इति सूक्तं ।

ब्रह्मासरस्वती अनुष्टुप् ।

सौरसामानि विषासहि सहमानमित्यादीनि आथर्वण
आदित्याजगती ।

पिशाचक्षयो गमशियातनः पिशाचक्षयौ गायत्री ।

यमस्य लोकादध्या, ब्रह्मा यमस्त्रिष्टुप् ।

अग्निर्वैशनायद्वाय अग्निरिन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

जर्धो भवेत् अग्नि कृत्वा प्रतिहरणोऽनुष्टुप् ।

इन्द्र वय वाणिजं अथर्वा ईशानस्त्रिष्टुप् ।

कमोमेराजन्विति, ब्रह्मा, कामस्त्रिष्टुप् ।

भद्रायकर्णभद्रव्येति कौशिकाश्विनावनुष्टुप् ।

तुभ्यमेव जनिमन्विति शंयुर्जरिमा त्रिष्टुप् ।

आयातु मित्र इति ।

मित्रावरुणावापोऽग्नय स्त्रिष्टुप् । आशानामाशापालेभ्यः,
वाचस्यतिराशापाला अनुष्टुप् । इदञ्जनासो विदथ ब्रह्मा
द्यावापृथिव्यावनुष्टुप् । अग्नेगोभिरित्येतत् ब्रह्मा अग्नि
स्त्रिष्टुप् । शान्ता द्यौरितिसूक्तस्य ब्रह्मा पृथिव्यन्तरिचं दिवो-
ऽनुष्टुप् । अयन्तेयोनिर्ऋत्यजः अथर्वाग्निरनुष्टुप् । विवि-
धानश्चेति अथर्वाग्नि स्त्रिष्टुप् । ध्रुवंध्रुवेणेति अथर्वा सोमनं
अनुष्टुप् । अधुते राजन्निति, चतसृणां अथर्व एक स्त्रिष्टुप् ।
ययो देवीष्विति ब्रह्मा शास्त्रानुष्टुप् युनक्तिसीरा वियुगा ।
अथर्वा सीता त्रिष्टुप् । सुयवसादिति अथर्वा ब्रह्मा त्रिष्टुप् ।
यदाग्रइति वाक्देवता एकवर्च अग्निरनुष्टुप् । अर्हते भग
इत्येतत् अथर्वा सीता* त्रिष्टुप् । ऐते पन्थाः पन्थां पन्था
अतिजगती । अवितस्तइति । ब्रह्मा उन्मोचनः पंक्तिः । यो
नस्त्री अरणी अथर्वा ईश्वरस्त्रिष्टुप् । अहन्नहन्निति षडञ्च
इन्द्र स्त्रिष्टुप् । त्वमुत्तममिति अवर्वा सोमोऽनुष्टुप् । यथा
यशश्चन्द्रमसि । वरुणश्चन्द्रमा जगती । आनोअग्निइति
पतिवेदनः सोमस्त्रिष्टुप् । येन देहीति अयमपामर्थ्यमा अथर्वा
अर्थ्यमानुष्टुप् । यत्पृथिव्यामनावृत्तं । कल्पमन्त्र । कृन्दर्षि
देवता नाह । शिवःशिवेभिरित्येतत् ब्रह्मा शिवस्त्रिष्टुप् । कृत्या

* सूर्य इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दूषणे । ब्रह्मा कृत्यादूषणोऽनुष्टुप् । बृहस्पते नः परिपातु-
मिहेति बृहस्पति स्त्रिष्टुप् । मामानो बिन्दन्तीति सूक्तं, ब्रह्मा
ईश्वरोऽनुष्टुप् । अयन्नोऽग्निरध्यक्षः कौशिकोऽग्निरनुष्टुप् ।
पूषाषितसौति तिसृणां शुक्रो देवता । प्रथमायाः पंक्तिः तदु-
त्तरयोरनुष्टुप् । अन्त्या गायत्री । प्रगोनयइति सूक्तानि
त्रीणि प्राणेः सव्वैरनुष्टुप् । देवा मारुतइति, ब्रह्मा मरुत
स्त्रिष्टुप् । मुञ्चामि त्वाइति सूक्तस्य, यक्ष्मनाशन इन्द्राग्नि-
स्त्रिष्टुप् । अथर्वशिरोऽसि । अग्निरिति भस्मवायुरिति भस्म
जलमिति भस्मस्थलमिति भस्म सर्व्वं हवा भस्मेति ।

इत्यथर्व्वणो विधानम् ।

अथोङ्कारस्य छन्दर्षिदेवतानि । याजुषसर्व्वानुक्रमे । ॐ मिति
परमाक्षरस्य योगिनामालम्बभूतस्य परस्य ब्रह्मणः प्रणवा-
ख्यस्य स्थूलादिगुणयुक्तस्य ब्रह्मा ऋषिः छन्दो गायत्रं परमात्मा
देवता ब्रह्मारम्भे विरामे च यागहोमादिषु शान्तिषु कर्मषु
चान्येष्वपि कर्मसु नित्यनैमित्तिकादिषु सर्व्वेषु विनियोगस्येति ।
तथा च शाटप्रायनः । दानं यज्ञं तपः स्वाध्यायं जपाध्यानसन्ध्यो-
पासनं प्राणायामं होमं दैव, पित्रामन्त्रोच्चारणं ब्रह्मारम्भादिति
प्रणवेषु धार्य्यं । प्रवर्त्तयेदिति मन्त्राणां छन्दर्षिदेवता ज्ञाना-
वश्यकत्वमुक्तं । याजुषसर्व्वानुक्रमे ऋषिदेवतछन्दसां स्वरूप
मुक्त्वा एतान्यविदित्वा योऽधीतेऽनुब्रूते जपते जुहोति यजते
याजयते तस्य ब्रह्मर्चं न चिरं यातयामं भवति स्थाणुं
वर्द्धति प्रदूयते वा पापीयान् भवतीति छन्दोगब्राह्मणे योह

व्रतच्छब्दः १ अध्यायः ।] हेमाद्रिः ।

२८७

वा अविदिताभिर्गन्धर्वाद्येन मन्त्रेण याजयति वाध्यापयति वा
स्थाणुं वर्द्धति गर्त्तं वा यजते प्रच्छामीयते पापीयान् भवति
यातयामान्यस्य छन्दांसि भवन्ति तस्मादेतानि मन्त्रे मन्त्रे विद्या-
दिति ।

अथ नानाद्रव्यदानमन्त्राः ।

तत्र नवग्रहदक्षिणा दान मन्त्राः ।

मातृस्ये ।

कपिले सर्वभूतानां पूजनीयासि रोहिणि ।
सर्वतीर्थमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कपिलायाः ।

पुण्यस्त्वं शङ्खपुण्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलं ।
विष्णुना विधृतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

गङ्गस्य ।

धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः ।
अष्ट मूर्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

रक्तवृषस्य ।

हिरण्यगर्भगर्भस्य हेमवीजं विभावसीः ।
अनन्तपुण्यफलद मतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सुवर्णस्य ।

पीतवस्त्रयुगं वज्राहासुदेवस्य वल्लभं ।
प्रदानात्तस्य मे विष्णुरतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

पीतवस्त्रयुग्मस्य ।

यस्मा विष्णु स्वरूपेण यस्मादमृतसम्भवः ।

चन्द्राकंवाहनं नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

श्वे ताश्वस्य ।

यस्मात्त्वं पृथिवीसर्वाधेनुः केशवसन्निभाः ।

सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कृष्णवर्णगोः ।

यस्मादायसकर्माणि त्वदधीनानि सर्वदा ।

लाङ्गलाद्यायुधादीनि ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

लोहस्य ।

यस्मात्त्वं छागयज्ञाना मङ्गत्वेन व्यवस्थितः ।

यानं विभावसो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

छागस्य ।

शरण्यं सर्वलोकानां लज्जाया रक्षणं परं ।

सुवेशधारि त्वं यस्माद्दासः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

श्वे तवस्तस्य ।

रक्तवस्त्रयुगं यस्मादादित्यस्य प्रियं सदा ।

प्रदानादस्य मे सूर्यो ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

रक्तवस्त्रयुग्मस्य ।

धर्मराजेन विष्टं कृष्णवस्त्रं सुशीभनं ।

सर्वं क्लेशविनाशाय कृष्णवस्त्रं ददाम्यहं ॥

कृष्णवस्त्रस्य ।

अन्नमेव यतो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः ।

अन्नं ब्रह्माखिल प्राण मस्तु मे जन्मजन्मनि ॥

अन्नस्य ।

चन्द्रमण्डलमध्यस्थं चन्द्राखुजसमप्रभं ।
दध्यन्नं तस्य दानेन प्रीयतां वामनो मम ॥
दध्यन्नं सोपदंशश्च ब्रह्मा विष्णु शिवात्मकं ।
प्रीयतां धर्म्मराजोहि तद्दानान्मम सर्वदा ।

सोपदंशदध्यन्नस्य ।

पानीयसहितञ्चैतत् सदध्योदनपात्रकं ।
समर्चितं तत् सफलं सदक्षिणं गृहाण दध्योदनपात्रकं मम ।

सपानीय दध्यन्नस्य ॥

सर्वात्मा सर्वलोकेशः सर्वव्यापी सनातनः ।
नारायणः प्रसन्नः स्यात् कृषरान्नप्रदानतः ॥

कृषरान्नस्य ।

पायसं परमान्नञ्च सर्वदानोत्तमोत्तमम् ।
सर्वदेवतयोग्यञ्च श्रेयःपुष्टिं प्रयच्छतु ॥

पायसान्नस्य ।

आदित्यतेजसा भक्तं जातिश्रेष्ठकरं परं ।
तदन्नं मम विप्र त्वं प्रतीच्छ पूपमुत्तमं ॥

अपूपान्नस्य ।

प्राजापत्या यतः प्रोक्ताः शक्तवो यन्नकर्म्मणि ।
तस्मात् शक्तून् प्रयच्छामि प्रीयतां मे प्रजापतिः ॥

शक्तूनां ।

असुरेषु समुद्भूतं रजतं पितृबल्लभं ।
तस्मादस्य प्रदानेन रुद्रः सम्प्रीयतां मम ॥

रजतस्य ।

परापवादपैशून्यादभक्ष्यस्य च भक्षणात् ।
तत्प्रजातञ्च यत् पापं ताम्रपात्रं प्रशाश्वतु ॥

ताम्रपात्रस्य ।

यानि पापानि काम्यानि कामोत्थानि कृतानि च ।
कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

कांस्यपात्रस्य ।

देव देव जगन्नाथ वाञ्छितार्थफलप्रदः ।
तिलपात्रं प्रदास्यामि तवाङ्गे संस्थितेरहं ॥

स्वर्णादितिलपात्रस्य ।

दर्शनेन त्वमादर्शं नृणां मङ्गलदायकः ।
शौर्य-सौभाग्य, सत्कीर्ति, निर्मलज्ञानदी भव ॥

दर्पणस्य ॥

ताम्रपर्णवोत्पन्ना वर्णाद्या कल्पवर्णिताः ।
मुक्ताः शृङ्गुव्राः सन्तु भुक्तिमुक्तिप्रदा मम ॥

मुक्तानां ।

त्वदुद्भवो जगत्स्रष्टुर्वधसो हेमपङ्कजः ।
पद्मवासहरेर्नाभिजातं मां पाहि सर्व्वदा ॥

सुवर्णपद्मस्य ।

कान्तारवनदुर्गेषु चौरव्याला, कुले पथि ।
हिंसकास्तु न हिंसन्तु सिंहदानप्रभावतः ।

सिंहस्य ।

हिरण्यगर्भं सम्भूतं सौवर्णमङ्गुलीयकं ।
धर्मप्रदं प्रयच्छामि प्रीयतां कमलापतिः ॥

अङ्गुलीयकस्य ।

काञ्चनं हस्तवलयं रूपकान्तिसुखप्रदं ।
विभूषणं प्रदास्यामि विभूषयति मां सदा ॥

वलयस्य ।

वीरोदमथने पूर्वमुद्भूतं कुण्डलद्वयं ।
श्रिया सह यदुद्भूतं ददे श्रीः प्रीयतां मम ॥
कुण्डलद्वयस्य ।

मणिकाञ्चन पुष्पाणि मणिमुक्तामयानि च ।
तुलसीपत्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ।
तुलसीपत्रदानाद्वा ब्रह्मणः कायसम्भवम् ।
पापप्रशमनं यातु सर्वे सन्तु मनोरथाः ॥

तुलसीदानमन्त्रः ।

अलक्ष्मीहरणं नित्यं नित्यं सौभाग्यवर्धनम् ।
क्षीरं मङ्गलमायुष्यं ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

दुग्धस्य ।

कामधेनीः समुद्भूतं विष्णोस्तुष्टिकरं परं ।

नवनीतं प्रदास्यामि वलं पुष्टिञ्च देहि मे ॥

नवनीतस्य ।

कामधेनुसमुद्भूतं देवानामुत्तमं हविः ।
आयुर्विवर्धनं दातूराज्यं पातु सदैव मां ॥

आन्यस्य ।

तैलं पुष्टिकरं नित्यमायुष्यं पापनाशनम् ।
अमाङ्गल्यहरं पुण्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

तैलस्य ।

कण्टकोच्छिष्ट, पाषाण, वृश्चिकादि, निवारणे ।
पादुके सम्प्रदास्यामि विप्र प्रीत्या प्रगृह्यताम् ॥

पादुकामन्त्रः ।

शशाङ्करसङ्काशं हिमडिण्डीरपाण्डुरम् ।
प्रीत्सारयाशु दुरितं चामरामरवत्तमं ॥

चामरस्य ।

चन्दनावासमन्दारसखे छन्दारकाञ्चितं ।
चन्दन त्वत्प्रसादान्मे सान्द्रानन्दप्रदो भव ॥

चन्दनखण्डस्य ।

श्रीखण्डकाण्डकर्पूरकस्तुरी कुङ्कुमान्वितम् ।
विलेपनं प्रयच्छामि सौख्यमस्तु सदा मम ॥

चन्दनाद्यनुलेपनस्य ।

समस्तेभ्योऽपि वस्तुभ्यः संस्तुतासि सुरासुरैः ।
विन्यस्ताङ्गेषु कस्तूरी सुखदास्तु सदा मम ॥

कस्तूरीयाः ।

कन्दर्पदर्पदो यस्मात् कर्पूरं प्राणतर्पणम् ।
आहमतै भवस्तापस्त्वदानादपसर्पतु ॥

कर्पूरस्य ।

यदभूदङ्गसंलग्नं कुङ्कुमादिविलेपनम् ।
जलक्रीडासु गोपीनां द्वारवत्यां जलार्पितं ॥
गोपीचन्दनमित्युक्तं मुनीन्द्रैः किल्बिषापहं ।
तस्मादस्य प्रदानेन विष्णुर्हि शतु वाञ्छितम् ।

गोपीचन्दनस्य ।

त्वया सुराणाममृतं विधाय
हालाहलं संवृतमेव यस्मात् ।
तथा सुराणां त्रिपुरञ्च दग्ध
मेकेषुणा लोकहितार्थमीश ॥
त्वत्प्रदानादहमप्यदोषी
दोषैर्विमुक्तस्तु गणान् प्रपद्ये ।
तथा कुरु त्वं शरणं प्रपद्ये
मयि प्रभो देव वर प्रसीद ॥

शिवप्रतिमायाः ।

प्रसीदतु भवोनित्यं कृत्तिवास महेश्वरः ।

पार्वत्या सहितो देवोजगदुत्पत्तिकारकः ॥

उमामहेश्वरयोः ।

शिवशक्त्यात्मकं यस्यात् जगदेतच्चराचरं ।
तस्मादनेन सर्वमेकरोतु भगवन् शिवं ॥
कैलासवासी गौरीशो भगवान् भगनेतभित् ॥
चराचरात्मको लिङ्गरूपी दिशतु वाञ्छितम् ।

लिङ्गस्य ।

इदं मरकतं लिङ्गं रौप्यपीठसमन्वितं ।
धान्यैर्द्वादशभिर्युक्तमेकादशफलान्वितम् ॥
सम्प्रदद्याद्विधानेन यथोक्तं फलमस्तु मे ॥

मरकतलिङ्गस्य ।

काश्मीरलिङ्गपक्षे तु इन्द्रकाश्मीरजं वदेत् ।

काश्मीरलिङ्गस्य ।

सर्वभूताश्रया भूमिर्व्वराहेण समुद्धृता ।
अनन्तसस्यफलदा अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सस्यभूमेः ।

जर्णामेषसमुत्पन्ना शीतवातभयापहा ।
यस्मात्तुषारहारी स्यादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

जर्णायाः ।

श्रीर्णपदमनुध्येयं स्वर्णवीजं तव प्रभो ।

दत्तं गृहाण देवेश पापं संहर सत्वरम् ॥

ऊर्णापदस्य ।

धान्यं करोषि दातारमिह लोके परत्र च ।
तस्मात् प्रदीयतां धान्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

धान्यस्य ।

यस्मादनमयोजम्बूद्वीपो गोधूमसम्भवः ।
गन्धर्व्वसौख्यधनदः अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

गोधूमानाम् ।

मुद्गबीजानि वै यस्मात् प्रियाणि परमेष्ठिनः ।
तस्मादेषां प्रदानेन प्रीतिः सिद्धयतु मे सदा ॥

मुद्गानां ।

पुरा गोवर्द्धनोद्धारसमये हरिभक्षिताः ।
चणकाः सर्व्वपापघ्ना अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

माषाणाम् ।

रसानामग्रजं श्रेष्ठं लवणं बलवर्द्धनं ।
ब्रह्मणा निर्मितं साक्षादतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

लवणस्य ।

धान्यराजास्य माङ्गल्या द्विजप्रीतिकरा यवाः ।
तस्मादेषां प्रदानेन ममास्वभिमतं फलम् ॥

यवानां ।

तिलाः पापहरा नित्यं विष्णोर्देहसमुद्भवाः ।
तिलदानेन सर्वं मे पापं नाशय केशव ॥

तिलानां ।

अमृतस्य कुलोत्पन्नाः इक्षुधारातिशर्व्वरी ।
सूर्यप्रोतिकरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

शर्करायाः ।

मनोभवधनुर्मध्यादुद्भूता शर्करा इति ।
तस्मादस्य प्रदानेन मम सन्तु मनोरथाः ॥

खण्डस्य ।

प्रणवः सर्व्वमन्त्राणां नारीणां पार्व्वती सदा ।
तथा रसानां प्रवरः सदैवेक्षुरसोमतः ।
मम तस्मात् त्वरां लक्ष्मीं-ददस्व गुडं सर्व्वदा ।

गुडस्य ।

यस्मात्पितृणां आदि त्वं पीतं मध्वृतोद्भवं ।
तस्मात्तवप्रदानेन रक्ष मां दुःखसागरात् ॥

मधनः ।

वारिपूर्णघटीपेतं देवत्रयमयं यतः ।
प्रीयतां धर्मराजोऽस्तु दानेनानेन पुण्यद ॥

उदकुम्भस्य ।

उपानहौ प्रदास्यामि कण्टकादिनिवारणे ।
सर्वस्थानेषु सुखदा वतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

उपानहोः ।

पत्रिका सर्वजन्तूनां शैत्यानन्दकरी शुभा ।
पितृणां तृप्तिदा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

व्यजनस्य ।

महाकोशनिवासेन चक्राद्यैरुपशोभितम् ।
अस्य देवप्रदानात्तु मम सन्तु मनोरथाः ॥

शालग्रामस्य ।

महाकोशनिवास त्वं महादेवी महेश्वरः ।
प्रीयतां तव दानेन अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

शिवनाभस्य ।

यमहारे महाघोरे या सा वैतरणी नदी ।
तान्तर्तुकामोयच्छामि उत्तारय सुखेन मम ॥

वैतरण्याः ।

यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वाधेनु वैष्णवमग्निभा ।
सर्वपाप हरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

लब्धधेनोः ।

मृत्युक्रान्ती प्रवृत्तस्य सुखक्रान्तिविबुद्धये ।
तुभ्यं सम्प्रददे नाम्ना गां समुत्क्रान्तिसंज्ञितां ॥

उत्क्रान्तिधेनोः ।

वाङ्मनः, काय, जनितां यत् किञ्चिन्मम दुष्कृतम् ।
तत् सर्वं विलयं यातु त्वद्दानेनोपसेवितम् ॥

मेष्ट्याः ।

भगवन् शूलहस्तेषु दद्याद्यरिविनाशन ।
तवायुधप्रदानेन शूलं नश्यतु मे सदा ॥

शूलस्य ।

यानि पापन्यनेकानि मया कामकृतानि च ।
लोहपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु सर्वदा ॥

लोहपात्रस्य ।

अगम्यागमनं चैव परदाराभिमर्षनम् ।
रौप्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

रौप्यपात्रस्य ।

तिलाः सर्वा सभायुक्ता दुरितक्षयकारकाः ।
विष्णुप्रीतिकरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सहिरण्यतिलदानानां ।

तिलाः पुण्याः पवित्राश्च सर्वकामकराः शुभाः ।

शुक्लाद्यैव तथा कृष्णा विष्णुगात्रसमुद्भवाः ॥
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ।
तिलपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

सहिरण्यतिलपात्रस्य ।

ब्रह्महत्यादिपापघ्नं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।
कुष्माण्डबहुबीजात्ममतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कुष्माण्डस्य ।

इदं फलं मया विप्र प्रभूतं पुरतस्तव ।
तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥

फलस्य ।

आदित्यतेजसोत्पन्नाः सर्वमङ्गलकारकाः ।
मण्डकाः सर्वपापघ्ना अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

मण्डकानां

जन्मान्तरसहस्रेषु यत् कृतं दुरितं मया ।
स्वर्णपात्रप्रदानेन शान्तिः किञ्चिदिहास्तु मे ॥

व्यतीपातस्य ।

यायालक्ष्मीर्यदङ्गेन सर्वगात्रे व्यवस्थितं ।
तत् सर्वं शमयाज्य त्वं लक्ष्मीं पुष्टिं च वर्धय ॥

आरीग्यार्थान्यस्य ।

पाज्यं तेजः समद्विष्टमाज्यं पापहरं स्मृतम् ।

आज्यं सुराणामाहार आज्ये देवाः प्रतिष्ठिताः ॥

पापक्षयार्थाज्यस्य ।

त्वं देवानां मनुष्याणां रक्षमामायुधी ह्यसि ।
यस्मात् सर्वप्रयत्नेन शान्तिर्भवतु सर्वदा ॥

आयुधस्य ।

केशवप्रीतिदा भक्त्या शम्भुं ब्रह्मा, कर्तुष्टिदा ।
पृथग्विधापूपकायाः यच्छन्तु वलमीरसम् ॥

भक्ष्याणां ।

सोमोद्भवानि दारूणि जातवेदः प्रियाणि च ।
तस्मादेषां प्रदानेन श्रियं देहि विभावसोः ॥

काष्ठानां ।

अग्निवर्णोद्भवा नाम वलकीर्त्तिप्रवर्द्धनाः ।
कुलत्थः सर्वपापघ्न अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कुलत्थानां ।

मदारोहति वीजानि काले कृष्टे महीतले ।
तव प्रदानात्सकला मम सन्तु मनोरथाः ॥

कृष्णक्षेत्रस्य ।

सर्वग्रहर्क्षतारेश सर्वेश त्वं हि भास्कर ।
संक्रान्तिशूलदीपन्मे निवारय दिवाकर ॥

संक्रान्तिशूलस्य ।

सर्वविद्या, अम, जान. करणं ललिताक्षरं ।
पुस्तकं सम्प्रयच्छामि प्रिया भवति भारती ॥

पुस्तकस्य ।

अग्नेन जायते विश्वप्राणिनां प्राणरक्षणं ।
तन्दुला वैश्वदेवत्याः पाकेनाग्ने भवन्ति ये ॥
पावनाः सर्वयज्ञेषु प्रशस्ता होमकर्म्मणि ।
तस्मात्तन्दुलदानेन प्रीयतां विश्वदेवताः ॥

तण्डुलानां ।

आश्रयन्ति मनो यस्मात् तस्मात् सुमनसः स्मृताः ।
दत्ता ददतु मे नित्यमत्याह्लादं सतीं श्रियम् ॥

पुष्पाणां ।

जीरानो जायते यस्मान्मण्डलं शुभकर्म्मसु ।
तस्माज्जीरकदानेन प्रीयतां गिरिजा मम ॥

जीरकस्य ।

ताम्बूलं श्रीकरं भद्रं ब्रह्म, विष्णु, शिवात्मकम् ।
अस्य प्रदानात् ब्रह्माद्याः शिवन्दन्तु पुष्कलम् ॥

ताम्बूलस्य ।

पूरितं पूयपूरेण नारायणौदनान्वितम् ।

पूर्णेन चूर्णपात्रेण कर्पूरपूरकेण च ॥
 सपूगखण्डनं दिव्यं गन्धर्व्वाप्सरसां प्रियं ।
 कण्टक त्वं निरासकन्वत् प्रसादात् कुरु क्षमाम् ॥

ताम्बूलकरस्य ।

लक्ष्मीप्रिया या लक्ष्मीदा लक्ष्मीव वसनप्रिया ।
 सौभाग्यकहरस्त्रीणां हरिद्रा श्रीमदस्तु मे ॥

हरिद्रायाः ।

कञ्चूकौवस्त्युग्मैश्च तथा कर्णावतंसकैः ।
 कण्टसूत्रैश्च भूषाभिः प्रीयतां निमिनन्दिनी ॥

सौभाग्य द्रव्ययुग्मस्य ।

रामपत्नि महाभागे पुण्यमूर्ते निरामये ।
 गृहाणेमानि शूर्पाणि मया दत्तानि जानकि ॥

शूर्पस्य ।

कमण्डलजलैः पूर्णः स्वर्णगर्भः सुलक्षणः ।
 अपितस्ते महासेन प्रसन्नश्च सदा भव ॥

कमण्डलोः ।

ब्रह्मसूत्रं महादिव्यं मया यत्नेन निर्मितम् ।
 ब्राह्म जन्मास्तु मे देव ब्रह्मसूत्रसमर्पणात् ॥

यज्ञीषवीतस्य ।

अष्टाविंगतिसंख्याकैरुद्राक्षैर्योजिता मया ।
अर्पिता तव हस्ते च गृहाण सुरसैन्यकः ॥

अक्षमालायाः ।

विधुन्तुद नमस्तुभ्यं सिंहिकानन्दनोऽव्यय ।
दानेनानेन नागस्य रक्ष मां वेधजात्ययात् ॥

स्वर्णनागस्य ।

इक्षुदण्डं महापुण्यं रसालं सर्वकामदम् ।
तुभ्यन्दास्यामि तेनाशु प्रीयतां परमेश्वरः ॥

इक्षुदण्डस्य ।

कर्पूरः कदलीभूतो देव देव प्रियः सदा ।
भाग्योत्तमो नृपाणाञ्च तद्दानात् सुखमश्नुते ॥
जरामांस्कभवं देवी मणेनाभि समुद्भवाम्* ।
भक्त्याहं संप्रदास्यामि मम सन्तु मनोरथाः ।

गन्धद्रव्यस्य ।

ददाति भानुर्भवते सर्वोपस्करसंयुतम् ।
मनोभिलषितावाप्तिं करोतु मम भास्करः ॥

सूर्यमूर्तः ।

यमाननन्ति विश्वेशं विश्वनाथमुमासुतम् ।
विघ्नेश्वरं क्षिप्रतरं तुभ्यन्दास्याम्यभीष्टदं ॥

* मुरामांसी भवं देवं मृगनाभि समुद्भव मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

गणेश प्रतिमायाः ।

गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दशः ।
यस्मात् तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥

गोदानमन्त्रः ।

यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च ।
शय्या ममाप्यशून्यास्तु तस्माज्जन्मनि जन्मनि ॥
यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवा व्यवस्थिताः ।
तथा शान्तिं प्रयच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः ॥

रत्नमन्त्रः ।

यथाभूमिं प्रदानस्य कलां नार्हन्ति घोडग्रीवं ।
दानान्यन्यानि मे शान्तिं भूमिदानाद्भवत्विति ॥

भूदानमन्त्रः ।

इयं दासी मया तुभ्यं श्रवीत्स प्रतिपादिता ।
तदा कर्मकरी भोग्या यथेष्टं भद्रमस्तु मे ॥

दासीमन्त्रः ।

रथाय रथनाथाय नमस्ते विश्वकर्माणे ।
विश्वभूताय नाथाय अरुणाय नमोनमः ॥

रथस्य ।

इहामुलोभयत्राणं कुरु केशव मे प्रभो ।
कृत्रन्त्वत्प्रीतये दत्तं ब्राह्मणाय मया शुभम् ॥

कृत्रमन्त्रः ।

देवदेव जगन्नाथ विश्वात्मन् दत्तयानया ।
प्रभो शिविकया देव प्रीतो भव जनार्दन ॥

शिविकामन्त्रः ।

इदं गृहं गृहाण त्वं सर्वोपस्करसंयुतम् ।
तव विप्र प्रसादेन ममास्त्वभिमतं फलम् ॥

गृहमन्त्रः ।

समाश्रयं प्रयच्छामि प्रीत्यर्थं मे जगन्निधिः ।

आश्रयमन्त्रः ।

गौरी कन्यामिमं विप्र यथाशक्ति विभूषितां ।
गोत्राय गर्शणे तुभ्यं विप्र त्वं तां समाश्रय ॥

कन्यामन्त्रः ।

चन्द्रादिलोकपालानां या राजमहिषी शुभा ।
महिषीदानमाहात्म्यमस्तु मे सर्वकामदं ॥
धर्मराजस्य साहाय्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः ।
महिषासुरस्य जननी सा स्तु मे सर्वकामदा ॥

महिष्याः ।

महिषीं वत्ससंयुक्तां-सुशीलाञ्च पयस्विनीं ।
रत्नवस्त्रेण पुष्पेण दत्त्वा ऋत्युञ्जयेन्नरः ॥

ऋत्युमहिष्याः ।

शागत्वङ्मांसमज्जाद्यैः सर्वोपकरणैः शुभा ।
जगतः सम्प्रदत्तासि त्वामतः प्रार्थये शिवम् ॥

मेषस्य ।

देवानां योमुखं हव्यवाहनः सर्वपूजितः ।
तस्य त्वं वाहनं पूज्यं देवैः सेन्द्रैर्महिषिभिः ॥
अग्निमाद्यं पूर्वकर्मविपाकीत्यन्तु यन्मया ।
तत्सर्वं नाशय क्षिप्रं जठराग्निं विवर्द्धय ॥
त्वं पूर्वं ब्रह्मणा सृष्टाः पवित्रा भवती परा ।
त्वत्प्रसूतीत्यिता यज्ञा तस्माच्छान्तिकरी भवः ।

अजामन्त्रः ।

अथ ऋत्विगादिवरणविधिः ।

तत्र ब्रह्माण्डदानमधिकृत्योक्तं ।

पद्मपुराणे ।

बालाग्निहोत्रिणं विप्रं सुरूपञ्च गुणान्वितं ।
सपत्नीकञ्च सम्पूज्य भूषयित्वा च भूषणैः ॥

पुरोहितं मुख्यतमं कृत्वान्यांश्च तथर्त्विजः ।
 चतुर्विंशद्गुणोपेतान् सपत्नीकान्निमन्वितान् ॥
 अहताम्बरसंछन्नान् स्त्रग्विणः शुचिभूषितान् ।
 अङ्गुलीयकानि तथा कर्णवेष्टान् प्रदापयेत् ॥
 एवं विधांश्च सम्पूज्य तेषामग्रे स्वयं स्थितः ।
 अष्टाङ्गप्रणिपातेन प्रणम्य च पुनः पुनः ॥
 पुरोहिताय पुरतः कृत्वा वै करसम्पूटम् ।
 यूयं वै ब्राह्मणा धावा मित्वेनानुगृह्यता ॥
 सीमुख्येनेह भवतां भवेत् पूतो नरः स्वयम् ।
 भवताम्पीतियोगेन स्वयं प्रीतः पितामहः ॥

तुला पुरुषमधिकृत्योक्त' ।

लिङ्ग पुराणे ।

शतनिष्काधिकं श्रेष्ठन्तर्द्धं मध्यमं स्मृतम् ।
 तस्याप्यर्द्धं कनिष्ठं स्याद्विविधं तत्र कल्पितम् ॥
 वस्त्रयुग्ममशोणीषं कुण्डले कण्ठभूषणम् ।
 अङ्गुलीभूषणं चैव मणिवन्धस्य भूषणम् ॥
 एतानि चैव सर्वाणि प्रारम्भे सर्वकर्माणां ।
 पुरोहिताय दत्त्वार्द्धं ऋत्विग्भ्यः सम्प्रदापयेत् ॥
 पूर्वोक्तभूषणं सर्वं सोणीषं वस्त्रसंयुतम् ।
 दद्यादेतत्प्रयोक्तृभ्य आच्छादनपटं तथा ।

तत्र अन्यांश्चतुर्विंशद्वर्त्विजः कृत्वेत्यत्यत्रच विंशति ब्राह्मणा

ते च प्रतिष्ठामधिकृत्य ।

मत्स्य पुराणे भेदेनीताः ।

शुभास्तवाष्ट होतारोद्धारपालास्तथाष्ट वै ।

अष्टौ तु जापकाः कार्य्याः ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥

सर्व्वलक्षणसम्पूर्णाः मन्त्रवन्तो जितेन्द्रियाः ।

कुलहयसमायुक्ताः स्थापकाः स्युर्द्विजोत्तमाः ॥

हेमालङ्कारिणः कार्य्याः पञ्चविंशतिर्ऋत्विजः ।

दक्षयेच्च समं सर्व्वानाचार्य्यीं द्विगुणं भवेत् ॥

निष्कादीनामत्र शतं पञ्चाशतः पञ्चविंशति र्वा मूल्यं ज्ञेयं
वस्त्रालङ्काराणां एतत्प्रयोक्तृभ्यः सदस्येभ्यः । वरणवाक्यन्तु अ-
शामुकयज्ञेनाहं यज्ञ्ये तदङ्गभूतममुककर्म्मार्थममुकगोत्रममुकश-
र्माणममुकवेदाध्यायिनममुकं त्वामहं हृणोमीति हृतोस्मीति
प्रतिवचनम् ।

कर्मभेदश्चोक्तो मत्स्यपुराणे ।

गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः ।

यजध्वमितितान् ब्रूयादाचार्य्यस्त्वभिपूजयेत् ॥

यजध्वमितितान् ब्रूयाद्वोटकान् पूज्य एव तु ।

उत्सृष्टं मन्त्रजप्येन तिष्ठध्वमिति जापकान् ॥

प्राग्धर्मधर्मकर्मणामिति वचनादस्य सर्व्वगतदानपूजा
होमादि ऋत्विक्ताभ्ये धर्मकर्मणि साधारण्यं ज्ञेयम् ॥

अथ हृतानां मधुपर्कमाह जाबालः ।

वैवाह्यमृत्विजं चैव श्रोत्रिवं गृहमागतम् ।

अर्हयेन्मधुपर्केण स्नातकं प्रियमेव च ॥

विश्वामित्रः ।

सम्पूज्य मधुपर्केण ऋत्विजः कर्म कारयेत् ।

अपूज्य कारयन् कर्म कित्त्विषेणैव युज्यते ॥

अथ होमविधिः ।

देवोपुराणे ।

परिसमुद्धोपलिप्योत्तिष्ठोद्भृत्याभ्युक्ष्याग्निमुपसमाधाय दक्षि-
णतो ब्रह्मासनमास्तोर्यं प्रणीय परिस्तीर्यार्थवदासाद्य पवित्रे
कृत्वा प्रोक्षणी संस्क्रत्यार्थवत् प्रोक्ष्य निरूप्याज्यमधिश्रित्य पर्यग्नी
कुर्यात् । सुवं प्रतप्य संमृज्याभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य निदध्यादाज्य
मुद्वास्योत्पूयावेक्ष्य प्रोक्षणीञ्च पूर्व्ववदुपयमनकुशानादाय समि-
धोभ्याधाय पर्य्युक्ष्य जुहुयात् । एष एव विधिर्यत्र कचिद्धोमेऽथ-
परीसमूहनादिषु देवताप्रविभागमन्त्रान् व्याख्यास्यामः ॥

यद्देवादेवहेडनमिति परिसमूहनम् । मानस्तीकेत्यनुलेप-
नम् । त्वां हवैरिन्द्र सत्यतिमित्युत्तिष्ठ्य । ब्रजं गच्छेत्युद्भृत्य ।
देवस्यत्वेत्यभ्युक्ष्य । अग्निर्मूढेत्यग्निमुपसमाधाय । समिधा-
ग्निं दुवस्ततेति समिधमादध्यात् ॥

अपि गृह्णामीत्यग्नेरखुक्षणं कृत्वा

हिरण्यगर्भेति दक्षिणतो ब्रह्मा ।

आपोहिष्टेत्युत्तरतः प्रणीताः

कयानश्चित्र इति प्रणीताप्रस्तरणम् ॥

पवित्रे स्थोवैष्णवे इति पवित्रे

ईषेत्वेत्याज्यनिरूपणम् ।

त्रातारभिन्द्रमिति सुवं प्रतप्य

अतिशिनोसि सपत्नीनिति मार्जनम् ॥

प्रत्युष्णरक्ष इति पुनः प्रतपनं

सशिनुर्वः प्रसव उत्पुनामीत्युत्पवनम् ।

तदेवाग्निरित्युद्दिङ्गनं भूरसौति पर्युक्षणं

प्रजापतये स्वाहा इन्द्राय स्वाहा । अग्नये स्वाहा । अन्त-
रिक्षाय स्वाहा । ॐ भूः स्वाहा । ॐ भुवः स्वाहा । ॐ स्वः
स्वाहा । मूलहोमाहुतयः । एवं दैदिकोद्यग्निः संस्कृतो भवति ॥

एवं लक्षणसंयुक्तं सर्वहोमेषु याज्ञिकम् ।

विधानं विहितं तत्र ब्रह्मणामिततेजसा ॥

अन्यथा वै प्रकुर्वन्ति सूत्रमाश्रित्य केवलम् ।

निराशास्तत्र गच्छन्ति सर्वे देवा न संशयः ॥

अथातः परिस्तरणदेवताः कथ्यन्ते ।

परिसमूहने काश्यपः, उपलेपने विश्वेदेवाः । उल्लिखने
मित्रावरुणौ । उद्धरणे पृथ्वी । अभ्युक्षणे गन्धर्वाः । अग्न्या-
सादने सर्वः । दक्षिणासाधने ब्रह्मा । उत्तरतः प्रणीते
आपराः । अर्थवदासादने शतक्रतुः । पवित्रबन्धने पितरः ।
प्रोक्षणीसंस्कारणे मातरः । जुहुसुवे सुवायां च ब्रह्मविष्णुमहे-
श्वराः । आज्यस्थापने वसवः । अधिग्रयणे वैवस्वतः । पर्य-

ग्निकरणे मरुतः । उद्वासने स्कन्दः । उत्पवने प्रत्युत्पवने चन्दा-
दित्यौ । आज्यावेक्षणे दिशः । सर्वाः पवित्राधाने प्रणीताना-
मुमादेवी । इध्मे लक्ष्मीः । विश्वस्य विश्वाभूतानि ॥

पूर्वोक्तानां सुवक्त्राणामेकमादाय पावकम् ।
होमकर्म प्रकर्त्तव्यं विधिं ज्ञात्वा महासुने ॥
एता वै देवताः प्रोक्ता ब्राह्मणानां हिताय वै ।
यज्ञेषु पशुबन्धेषु सर्वकर्मक्रियासु च ॥

ब्रह्मोवाच ।

वक्त्रेर्विधानं परमं सर्वकर्मप्रसाधनम् ।
कथयामि नृपश्येष्ट नामभेद, क्रियादिभिः ॥
अग्नेः परिग्रहः कार्यः सर्वगास्त्वार्थवेदकैः ।
वामदक्षिणमिद्वान्त वेदान्त गृह्यपारगैः ॥
कार्यः परिग्रहो वक्त्रैः सर्व सम्पत्तिवेदिभिः ।
अन्यथा अन्तरायास्तु भवन्ति धनआयुषे ॥
नित्यव्याधिरधन्योवा सर्वलोकतिरस्कृतः ।
अविदित्वा यथा वच्च ज्ञात्वा सर्वसुखाय च ॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ब्रह्मप्रापेयक्रिया मताः ।
कुण्डाष्टकं समाख्यातं त्रिभेदन्तु मया तव ॥
बहुवक्त्रविधानञ्च एकस्यै वीपचारतः ।
स्त्री, बाल, शूद्र मूर्खैस्तु हीतव्यं प्रत्यहं यथा ॥
महानसे तथा वापि न कुम्भे तु कदाचन ।
संस्कृतैर्नामभेदैश्च रक्षयित्वा हुताशनम् ॥

महाविद्यार्थकुशले ह्येतच्च फलकाङ्क्षिभिः ।
 श्रूयते च पुरा वत्स अविदित्वा वसोः सुताः ॥
 संस्कृते हवमानास्तु राज्यमंत्रमवाप्नुवन् ।
 तथा हवणि होता च अचिरात्प्रत्युमाप्तवान् ॥
 तस्मादस्थिरवक्त्रौ तु न होतव्यं न वेदिना ।
 वेदनं ते प्रवक्ष्यामि येन सिद्धिः प्रजायते ॥
 चतुष्कोणेष्टहङ्कुण्डे कुण्डले मधुसूदनः ।
 धनुराकृतिके रुद्रः सर्वदेवनमस्कृतः ॥
 चतुरस्रं भवेदग्निर्भण्डले तु हुताशनः ।
 अर्धचन्द्रे नलोद्यग्निरग्निरेवं प्रतिष्ठितः ॥
 द्विजानां देवता सत्यमाचार्य्योगिदैवतः ।
 उदके वरुणो देवीदर्भेषु च महोरगाः ॥
 सुवायाञ्च महादेवो सुवे देवस्त्रिलोलनः ।
 तत् संयोगे परो देवः सर्वदेवनमस्कृतः ॥
 प्रणोता पृथिवी ज्ञेया स्वाहाकारे महामखाः ।
 पुष्पेषु क्रतवो विद्धि पात्रेषु च महोदधिः ॥
 वेदीमध्ये तु गायत्री सीमस्वभ्युक्षणे स्थितः ।
 रन्ध्रने मणिमद्रस्तु शिखां वज्रधरस्तथा ॥
 होतारस्तु विजानीयाश्चमसादिषु पर्वतान् ।
 उषायां देवतारुद्रस्तालवृन्ते च वायवः ॥
 मन्त्रेषु च गणाः सर्वे भस्म भूयेपि शङ्करः ।
 लोकपालास्तु सर्वेषु कोणेषु सर्वदेवताः ॥
 मातरो होमभागेषु पूतनादिस्फुलिङ्गकाः ।

आदित्योऽधिष्ठितस्तेजे लये देवः परः शिवः ॥
 देवानां प्रातर्होमस्तु प्रहरार्धेन भूतिदः ।
 मध्याह्ने तु मनुष्याणां मोक्षहेतोस्त्रियामिकः ॥
 अपराह्णे पितृणाञ्च सन्ध्यायां गुह्यभौतिकम् ।
 रात्रौ-पापविनाशार्थं दिवासिद्धिप्रसाधने ॥
 प्रहरार्धे तु होतव्यमर्द्धरात्रे तदायुषम्* ।
 प्रत्यूषे पुत्रदं वत्स उदये सार्वकामिकम् ॥
 क्षणादौ सर्वकार्येषु सर्वप्राप्तिप्रदायकम् ।
 क्षणाधिदेवता देया प्रथमा च चराहुतिः ॥
 अन्यथा विफलं विप्र भवते हवनं तव ।
 वार्त्तमन्मयताम्रोत्थैरौष्यैर्हैममण्डुज्ज्वैः ॥
 दशधा पुण्यवृद्धिस्तु हवनस्नानभोजनैः ।
 देवाङ्गैः शूलपद्माङ्गैः शङ्खचक्रशुभाननैः ॥
 घृत-क्षीर-रसादीनि गृह्णीयात्तानि बुद्धिमान् ।
 देवान् स्थाप्य तु यज्ञीयैर्वसोर्धाराप्रतापितैः ।
 द्रव्यैर्होमः प्रकर्त्तव्यो अन्यथा वा विधानतः ॥
 आत्मवेलासु सन्तृप्तिं पुष्टिं यच्छन्ति देवताः ।
 वेलामन्त्रगणानाञ्च अधिदैवतजं फलम् ॥
 एतत्ते कथितं वत्स सर्वलोक सुखावहम् ।
 होताचेन्मन्त्रहीनः स्यादशुचिर्भवते सदा ॥
 तस्मात्त्वसंस्थते वक्त्रौ न होतव्यमवैदिकैः ।
 मन्त्रवैदिकहोतारः आप्यादयन्ति देवताः ॥

तदायुषमिति क्वचित् पाठः ।

अवेदिकास्तु होतारो नैव प्रीणन्ति वै सुरान् ।
 होमात् सर्वफलावाप्तिः सर्वघामपि जायते ॥
 तस्मान्मन्त्रविधानज्ञः प्रातरेव शुभप्रदः ।
 पूर्वोऽग्निदेवता विष्णुर्दक्षिणेन हरःस्थितः ॥
 पश्चिमेन स्थितो ब्रह्मा एता वै अग्निदेवताः ।
 तेजे रुद्रं विजानीयाज्ज्वालार्था वापि चर्चिका ॥
 त्रियायुषे च विप्राणां लक्ष्मीस्तत्राधिदेवता ।
 एवं प्रतिष्ठिते होम अग्नयश्च तयः स्थिताः ॥
 त्रयो देवास्त्रयो लोकास्त्रिरग्निस्त्रिगुणाः स्थिताः ।
 गार्हपत्योदक्षिणाग्निराहवनीयश्च ते तयः ॥
 एकस्यैव समुत्पन्ना बहुभेदा द्विजोत्तम ।
 हस्तादिलक्षिते कुण्डे समखाते समीकृते ॥
 ओष्ठमेकाङ्गुलं कार्यं नाभी द्वादश वा यता ।
 ओष्ठविस्तारसामान्या गजोष्ठसदृशा शुभा ॥
 चतुरङ्गुलमानेन प्रथमा मेखला भवेत् ।
 एकोर्ध्वोना द्विद्वितीया एवं कुण्डं शुभावहं ॥
 चतुरस्रञ्च पूर्वादि अश्वत्थदलसन्निभं ।
 अर्धन्तु कुक्कुटाकारं वृत्तपञ्चकमष्ट वा ॥
 पद्माकारं प्रकर्त्तव्यं कुण्डश्चेष्टानगोचरे ।
 शाखाश्वत्थाम्बुपानीसुचिवैकङ्कती तथा ॥
 खादिरासनबिल्वाद्यैः सुवोहस्तादिदैर्घतः ।
 अङ्गुलपरिणाहाढ्यं दण्डं कुम्भकभूषितं ॥
 पुष्करं पुष्करी क्षीतु मध्यरेखाच्छ्रिताङ्कितः ।

सूक्तच-सार्धकरा कार्या दण्डं वृत्तं सुशीभनं ।
 षडङ्गुल परिणाहं भूमियन्त्रविनिर्गतं ॥
 द्वाङ्गुलं मूलदेशेतु कुम्भं पुष्करमूलगम् ।
 गण्डिकान्तद्वज्जानीया द्विभागेतु च पुष्करां ॥
 वेदी सप्ताङ्गुला कार्या पञ्चवृत्तां प्रकल्पयेत् ।
 त्रीणि स्वातं समङ्कार्यमथ कुर्यात् षडङ्गुलं ॥
 गोकर्णाकृतिशोभाढ्यं कन्यसाङ्गुलिरभ्युक्तं ।
 घृतनिःक्रमणं कार्यं यवत्रयसुरेखितं ॥
 एवं सुवच्च कृत्वा वै ताभ्यां होमः सुखावहः ।
 शमीगर्भारणी कार्या दैर्घ्याद्वस्तुप्रमाणिता ॥
 वितस्तिपरिणाहा सा मध्ये वै षोडशाङ्गुलं ।

गोकर्णा कृतिशोभाढ्यम् ।

वृत्तङ्करद्वयोपेतं दशाङ्गुल सुवृत्तिगं ॥
 आपीडसुसमङ्कार्यं मध्यमायसबन्धनं ।
 अटिकाङ्करहोमार्थं बालरज्वाप्रमाणकम् ॥
 सुदृष्टं वक्रिमन्त्रेण पूजयित्वा तु पातयेत् ।
 अभावे सूर्यकान्ते वा तदभावे करीषजा ॥
 सामान्यायतनागारे आनयेत्ताम्रभाजने ।
 त्रपुजे मृन्मये पात्रे कुण्डे पूजान्विते न्यसेत् ॥
 अग्निचक्रविधानेन सर्वकर्माणि कारयेत् ।
 हेम-राजत-ताम्राणि-काष्ठशैलपदोपिवा ॥

रत्नानि चैव पात्राणि शुभदेवाङ्कितानि च ।
 अर्घ-नैवेद्य पूजार्थं बलिदानञ्च कल्पयेत् ॥
 पञ्चादेवं विधानेन होमं कुर्याद्यथाविधि ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकर-
 णाधीश्वरश्रीहेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्गचिन्ता-
 मणौ व्रतकाण्डे * परिभाषा प्रकरणम् ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ व्रत प्रशंसा ।

तत्र भविष्यत्पुराणे ।

अनग्नयस्तु ये विप्रास्तेषां श्रेयो विधीयते ।
व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा नृप ॥
देवाद्यो भवन्त्येवं तेषां प्रीता न संशयः ।

महाभारते ।

नास्ति वेदात्परं शास्त्रं नास्ति मातृसमो गुरुः ।
न धर्मात्परमस्तीह* तपोनोपीषणात्परम् ॥

अत्रार्थे शातपथी श्रुतिः ।

एतद्वै सर्व्वं तपो यदनाशक इति ।

पद्मपुराणेऽपि ।

ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति पावनं दिवि चेह च ।
उपवासैस्तथा तुल्यं तपः कर्म न विद्यते ॥
दिव्यं वर्षसहस्रन्तु विश्वामित्रेण धीमता ।
तपसाक्रान्तमेकेन भक्तेनसच विप्रत्वमागतः ॥

परमोऽस्ती इति पुलकान्तरे पाठः ।

उपोष्य विधिवद्देवांस्त्रिदिवं प्रतिपेदिरे ।
 ऋषयश्च परां सिद्धिमुपवासैरवाप्नुयुः ॥
 क्षुद्धर्मसंज्ञान् प्राणांश्च प्रदत्तैर्द्वैतैर्मैव च ।
 यो दुर्जयांस्तान् जयति स्वर्गस्तेन जितो भवेत् ॥

तथा । नाग्निचिन्नरकं याति सत्पुत्री नच सद्वती ।
 नास्ति मेधादियाजी च गोसहस्रप्रदो न च ॥
 ये कुर्वन्त्युपवासांश्च विधानेन शुभान्विताः ।
 न यान्ति ते मुनिश्रेष्ठ नरकान् भीमदारुणान् ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

व्रतोपवासैर्यैर्विष्णुर्नान्यजन्मनि तोषितः ।
 ते नरा मुनिशार्दूल ग्रहरोगादिबाधिनः ॥

स्कन्दपुराणे ।

न पूजितो भूतपतिः पुरा यै
 व्रतं न चीर्णं न च सत्यमुक्तम् ।
 दारिद्र्यशीका-मय-दुःख-दग्धाः
 प्रायोऽनु शीचन्ति त एव मर्त्याः ॥
 गो-भू-गृह-क्षेत्र-कलत्र-भृत्य-
 पुत्रार्थसम्पन्नमताभितप्ताः ।
 लोभग्रह-ग्रस्तधियोऽत्र मर्त्या
 भजन्ति देवं न च सद्गतानि ॥
 त्यक्त्वा च तस्मायोपभोगान्
 विषोपमानो ह्यकराननित्यान् ।

प्रध्वस्तकामो विमदश्च धीरः
 सेवेत् स्वधर्मश्च शिवं व्रतश्च ॥
 स्ववर्णवर्माभिरतश्च भीतः
 शिवव्रती चाम्बकपूजकश्च ।
 प्राप्नोत्यवश्यं परमं पदम्
 निरामयं यत् प्रवदन्ति सन्तः ॥
 राज्यं श्रियं जगति साधुजनोपभोग्य
 माप्नोति चापि शिवलोकमथामृतत्वम् ।
 नावाप्यमस्ति भुवनेषु दृढव्रतानां
 तस्मात्सदा व्रतपरेण नरेण भाव्यम् ॥
 ये सर्व्वदा व्रतपराश्च शिवं स्मरन्ति
 तेषां न दृष्टिपथमप्युपयान्ति दूताः ।
 याम्या महाभयकृतोऽपि च पाशहस्ताः
 दंष्ट्राकरालवदना विकटोग्रवेषा इति ॥

तथा स्कन्दपुराणे ।

शिवं प्रति पार्व्वतीवाक्यं ।

यदि तेऽहमनुग्राह्या यदि ते मयि सौहृदं ।
 यत्पृच्छामि महादेव तस्मै ब्रूहि यथातथम् ॥
 यांश्च वै नियमान् कुर्य्युर्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः ।
 ये चान्ये नियमाः केचित्तेषां वै ब्रूहि यत् फलम् ॥
 नियमोव्रतम् ।
 नियमानां हि दृश्यन्ते समृद्धाः फलसिद्धयः ।

यथा विनिमयानाञ्च घोरा व्यापत्तयोऽनघ ॥

ईश्वर उवाच ।

एष एषैव नियमो नियमस्यैः सुलोचने ।
 बहुधा क्रियते पुंभिः कायक्लेशकरः परः ॥
 नियमस्तत्र कर्त्तव्यो यद्यहै यस्य रोचते ।
 दुष्करं देवि कुर्वाणः सहस्रफलमश्नुते ॥
 अनित्ये सुखवित्ते हि मानुष्यं बुहुदोषमं ।
 तेन वैचित्यमापन्नोभिनत्ति नियमं बुधः ॥
 दुष्करो नियमः कर्त्तुं मनुष्येण विशेषतः ।
 रागलोभाभिभूतानरा धर्म्माभिगच्छिनः ॥
 वर्त्तमानसुखासक्ता अधर्म्मरुचयोऽबुधाः ।
 उद्यमाद्यश्च नियमं करोत्यतिमना नरः ॥
 स तु वर्षसहस्राणि बद्धलं फलमश्नुते ।
 असिधारात्रतं यद्वत्तद्वन्नियमशीलनं ॥
 तेन धारणशीलेन नियमस्यानुपालनं ।
 देवत्वं देवता प्राप्ता नियमान्नियमान्विते ॥
 तारारूपा ज्वलन्त्येते नियमात्तु तपोधने ।
 नियमेन वरारोहे-वेलात्तु क्रमतेऽर्णवः ॥
 नियमाज्वलते-चाग्निस्तपते नियमाद्भुविः ।
 नियमावर्द्धते वायुर्नियमाद्भियते जगत् ॥
 निष्कल्मषं तपः कृत्वा नियमश्च यथातथं ।
 मामियन्नियमात् प्राप्ता त्वं शुभे नात्र संशयः ॥

वर्षञ्च नियमं यस्तु कुरुते मत्परो नरः ।
स लोके देवतानां हि रमते देववत्सुखं ॥

वाराह पुराणे ।

अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्मषं ।
एतानि मानसान्याहुर्ब्रतानि व्रतधारिणि ॥
एकभक्तं तथानक्तमुपवासादिकञ्च यत् ।
तत्सर्वं कायिकं पुंसां व्रतं भवति नान्यथा ॥

उपवासीऽत्राहोरात्राभोजनं, आदिशब्दादयाचितादि ।

तथा ।

किञ्चिद्भूतं वा क्रियते पूज्यते यत् त्रिलोचन ।
विप्रेभ्यो दीयते सर्वमेतज्जन्म तरोः फलं ॥

गरुड पुराणे ।

तपो गतिर्हि भूतानां तप एव परायणं ।
तपसा विजिता लोकास्तपसा निर्वृतिः सतां ॥
तपसा पूतपाप्मानो निर्व्राणं परमङ्गताः ।
तपसा परमायुश्च शान्तिं वापि तथाप्नुयात् ॥
तपसा विन्दते लोकानखिलानपि पूरुषः ।
तपसा परमिच्छन्ति निर्व्राणमपि शाश्वतं ॥
तपसा चैहिकीं सिद्धिं विपुलामपि विन्दति ।

लभन्ते च सुतादींस्तु तपसा मर्त्यजातयः ॥
 अक्षयञ्च धनञ्चाहुस्ततस्यन्ते नरा भुवि ।
 व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनन्तपः ॥
 उत्थितस्तु दिवा तिष्ठेदुपविष्टस्तथा निशि ।
 एतद्दीरासनं प्रोक्तं महापातकनाशनं ॥
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥

कूर्मपुराणे ।

व्रतोपवासनियमैर्होमब्राह्मणतर्पणैः ।
 आराधय महायोगैर्योगिनं हृदि संस्थितं ॥
 तथा । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तमा ।
 अर्चयन्ति महादेवं यज्ञ-दान-समाधिभिः ॥
 व्रतोपवासनियमैर्होमैः स्वाध्यायतर्पणैः ।
 तेषां वै रुद्रसायुज्यं सामीप्यञ्चातिदुर्लभं ॥
 सलोकता च सारूप्यं जायते तत्प्रसादतः ।

गरुडपुराणे ।

धुम्भुमारस्तु राजर्षिर्लभे पुत्रशतं पुरा ।
 दानेन नियमेनैव तपसा च व्रतेन च ॥
 सगरो नाम राजर्षिर्दिक्षु सर्वासु विश्रुतः ।
 पुत्राणाञ्च शतं प्राप्तं तेन राज्ञा महात्मना ॥
 तथा दशरथो राजा व्रतेषु निरतः सदा ।

यज्ञ दान तपो योगैः सन्तुष्टः पुरुषोत्तमः ।
 स्वयं पुत्रत्वमापेदे तस्य राज्ञो महात्मनः ॥
 जनको नाम राजर्षिस्तपोव्रतनिधिः स्वयम् ।
 ऐश्वर्यमतुलं प्राप्य योगिनां गतिमाप्नुयात् ॥
 एवमेव महाराज राजानो ब्राह्मणास्तथा ।
 ऐश्वर्यलक्षणं प्राप्नुगतिं वै व्रतवैभवात् ॥
 अतः कुरुष्व सततं तपः सञ्चयमात्मवान् ।
 व्रतोऽपवासनिरतस्तीर्थानि नृपसत्तम ॥
 तथा । विनिग्रहश्चेन्द्रियाणां कुर्वीत नियमात्मवान् ।
 उपवास जप, ध्यान तीर्थस्नाना, दिकैरपि ॥
 व्रतैर्यज्ञेन दानेन तपसा तीर्थसेवया ।
 अनेकजन्मसंसिद्धिमेनः क्षपयति द्विजः ॥
 व्रतादीनां चातुर्वर्णसाधारणत्वाभिधानात् द्विजग्रहण
 मत्र वर्णमात्रोपलक्षणार्थं । नचैवं सति शूद्रस्य यज्ञेऽनधिकारा-
 द्यज्ञशब्दविरोध इति वाच्यं । यज्ञैरनेकार्थत्वेन देवतापूजा-
 द्यर्थसम्भवात् ।
 कायिकं मानसञ्चैव वाचिकञ्च त्रिधा मतं ।
 यज्ञोदानं तपश्चैव वदतस्तच्छृणुष्व मे ॥
 अहिंसा व्रतचर्या च तपः कायिकमुच्यते ।
 वाचिकं सत्यवचनं भूतद्रोहविवर्जितम् ॥
 मानसं मनसः शान्तिः सर्ववैराग्यलक्षणं ।

आदित्यपुराणे ।

व्रतोपवासान् खलु यी विधत्ते
 दारिद्र्यपाशं स भिनत्ति चाशु ।
 व्रतोपवासेषु रतस्य पुंस
 शैवापदः शान्तिं वदन्ति तज्ज्ञाः ॥

इति श्री हेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ
 व्रतखण्डे व्रतप्रशंसा प्रकरणम् ।

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

—०—

अथ व्रतसामान्यधर्मस्तदधिकारिणश्च निरूप्यन्ते ।

स्कन्दपुराणे ।

निजवर्णा अमा-चार-निरतः शुद्धमानसः ।
व्रतैश्चधिकृतो राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥
अलुब्धाः सत्यवादी च सर्वभूतहिते रतः ।
व्रतैश्चधिकृतो राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥
अहावान्नप्रायभौरुष मददम्भविवर्जितः ।
व्रतैश्चधिकृतो राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥
समः सर्वेषु भूतेषु शिवभक्तो जितेन्द्रियः ।
व्रतैश्चधिकृतो राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥
पूर्वं निश्चित्य शास्त्रार्थं यथावत् कर्मकारकः ।
अवेदनिन्दको धीमानधिकारी व्रतादिषु ॥

सहाभारते ।

आह्वकर्म तपश्चैव सत्यमक्रोध एव च ।
स्वेषु दारेषु सन्तोषः शौचं नित्यानसूयता ॥
आत्मज्ञानन्तितिच्चा च धर्मः साधारणो नृप ।

देवलोऽपि ।

व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनैस्तथा ।

वर्णाः सर्वेऽपि मुच्यन्ते पातकेभ्यो न संशय इति ॥

तदेवंवचनसन्दर्भेणोक्तनियमवतां चतुर्णामपि वर्णानां स्त्रीपुं-
साधारण्येन व्रतेष्वधिकार इति प्रतिपाद्यते ।

तथा च महाभारते ।

मासुपाश्रित्य कौन्तेय येऽपि स्युः पापयोनवः ।

स्त्रियो वैश्याश्च शूद्राश्च तेऽपि यान्ति पराङ्गतिमिति ॥

तत्रायं परोविशेषो यत्स्त्रीणां भर्तुराज्ञां विना न स्वात-
न्त्र्येण व्रतादिष्वधिकार इति ।

तथा च मार्कण्डेय पुराणे ।

नास्ति स्त्रीणां पृथक् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणं ।

भर्तृशुश्रूषयैवैता लोकानिष्टान् व्रजन्ति हि ॥

यद्देवेभ्यो यत्र पित्रादिकेभ्यः

कुर्याद्भर्ताभ्यर्चनं सत्क्रियाञ्च ।

तस्यार्द्धं वै सा फलं नान्यचित्ता

नारी भुङ्क्ते भर्तृशुश्रूषयैव ॥

धर्मार्थकामसंसिद्धौ भवेद्भर्तुः सहायिनी ॥

आदित्य पुराणे ।

नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणं ।

पतिं शुश्रूषतेया तु तेन स्वर्गे महीयते ॥

पत्युरभ्यधिकं नारी नोपवासव्रतञ्चरेत् ।

अनायुष्यं द्विजश्रेष्ठ पत्युस्तस्यास्तदुच्यते ॥

देवताराधनङ्गुर्यात् कामं वा ब्राह्मणोत्तमः ।

नारी पतिव्रता नाम प्राप्यानुज्ञान्तु भर्तुतः ॥

नारी खल्वननुज्ञाता पित्रा भर्ता सुतेन वा ।

विफलन्तद्भवेत्तस्या यत्करोत्यौर्ध्वदेहिकं ॥

पित्रे तिकन्यात्वे । भर्तुति सौभाग्यदशायां । सुतेनेति वैध-

व्यदशायां । और्ध्वदेहिकं व्रतानि ।

अथवा सर्वमुत्सृज्य पतिपूजनतत्परा ।

केशवाराधनङ्गुर्यात् साध्वी स्त्री पुरुषर्षभा ॥

विनैव सर्गमाप्नोति यत् किञ्चिन्ननसेच्छति ।

अफलं सर्वमेव स्यात् भर्तुनुज्ञां-विना कृतं ॥

केशवाराधनं यच्च तथापि सफलं स्त्रियः ॥

तथा हरिवंशे ।

अरुन्धतीं प्रतिपार्वतीवचनं ।

सतीत्वधर्मचरणं यस्या नित्यमखण्डितं ।

पुण्यकानां विधिस्तस्याः पुराणे परिकीर्तितं ॥

दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्यप्यरुन्धति ।

निःफलान्यसतीनां हि पुण्यकानि तथा शुभे ॥

पुण्यकानि व्रतानि ।

या नर्चयन्ति भर्तारं योनिदुष्टाश्च याः स्त्रियः ।
 योनिदोषात् पुण्यफलं नाश्रन्ति निरयङ्गमाः ॥
 साध्वी जगद्धारयन्ति सुशीलाः पतिदेवताः ।
 अनन्यधर्मनित्याश्च सतां पत्यानमाश्रिताः ॥
 अवाक्दुष्टाः शौचयुक्ताः धृतिमत्यः शुचिब्रताः ।
 सततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत् श्वलु ॥
 व्याधितः पतितोवापि निर्द्वनोवा कथञ्चन ।
 न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्ता धर्म एष सनातनः ॥
 अकार्यकारिणं वापि निर्गुणं स्त्री पतिं तथा ।
 तारयत्येव साध्वी सा तथात्मानं शुभानने ॥
 योनिदुष्टस्त्रियोनास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा ।
 वाक्दुष्टे विहितं सद्भिः प्रायश्चित्तं पुरातनैः ॥
 भर्तुः कन्देन कर्त्तव्यं व्रतकं सर्वदा स्त्रियाः ।
 उपवासोऽपि वा सत्ये काङ्क्षन्त्यास्तु शुभाङ्गतिं ॥
 कल्पान्तरसहस्रेषु न स्त्री सा लभते गतिं ।
 तिर्यग्योनिसहस्रेषु पच्यते योनिविभ्रमात् ॥
 यदि स्यान्नाम मानुष्यं स्त्री लभेदसती सती ।
 चण्डालयोनी दुर्मेधा जायते कुकुरानना ॥
 भर्ता देवः सदा स्त्रीणां स्त्रीभिर्दृष्टः सनातने ।
 यस्याहि तुष्यते भर्ता सा सती धर्मचारिणी ॥
 कीतूहलहतानान्तु स्त्रीणां लोकोन शोभनः ।
 भर्तुर्येव मनो यासां सद्भावेन व्यवस्थितं ॥
 कर्मणा मनसा वाचा पतिं नातिचरन्ति याः ।

तासां पुण्यफलं सीम्ये पुण्यकैः समुदाहृतम् ॥
 पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं सर्व्वलोकं प्रति शोभने ।
 निबोध स हि सर्व्वान्नि दृष्टोऽयं तपसा मया ॥
 स्नात्वा स्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेद्व्रती ।
 उपवासर्यमथवा व्रतकार्य्यं धृतव्रते ।
 स्मृष्ट्वा कराभ्यां चरणौ सततं सत्तमस्य च ॥
 गृहीत्वौदुम्बरं पात्रं सकुशं साक्षतं तथा ।
 गोशृङ्गं दक्षिणं सिच्यं प्रतिगृह्णीत तज्जलम् ॥
 ततो भर्त्तुः सती दद्यात् स्नातस्य प्रयतस्य च ।
 आत्मनोऽथ निषेक्तव्यं ततः शिरसि तज्जलम् ॥
 त्रैलोके सर्व्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतम् ।
 उपवासेषु कर्त्तव्यमेतच्च व्रतकेषु च ॥
 स्नानमेतच्च सामान्यं स्त्रीणां पुंसाञ्च भामिनि ।
 अरुन्धति मया दृष्टं तपसा हरतोषकम् ॥
 अशून्यं विजिशयनमासनञ्च तथा विधम् ।
 स्वयं प्रक्षालणं चापि पादयोरनुशब्दितम् ॥
 अनुशब्दितं व्रतोपयोगितया कथितम् ।
 अशुप्रपातो रोषश्च कलहस्य कृतिः संति ।
 उपवासात् व्रताङ्गमपि सखी भिन्निशयति स्त्रियम् ॥
 शुक्लमेव सदा वासः प्रशस्तं चन्द्रसम्भवे ।
 अन्तर्वासोऽपरश्चैव उपवासव्रते तथा ॥
 पादुकार्य्यस्तणैः कार्य्यः सर्व्वदा व्रतके सति ।

उपवासेऽपि च विधिरेष एव प्रकीर्तितः ॥
 अञ्जनं रोचनञ्चापि गन्धान् सुमनसस्तथा ।
 व्रतकेचोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् ॥
 'रोचनं कुङ्कुमादिना, मुखोज्ज्वलीकरणम् ।
 दन्तकाष्ठं शिरःस्नानमुदत्तनमथापि वा ।
 विवर्जितां मृदं सर्वां शौचार्थन्तु विधीयते ॥
 तिलामलफलैर्नित्यं श्रीफलैश्च समाचरेत् ।
 प्रक्षालणञ्च शिरसः सदामृन्मिश्रितैर्जलैः ॥
 शिरसोभ्यञ्जनं सौम्ये नैवमेतत् प्रशस्यते ।
 न पादयोर्न गात्रस्य स्नेहेनेति स्थितिः स्मृता ॥
 गोयानमुष्ट्रयानञ्च कथञ्चिदपि नाचरेत् ।
 खरयानञ्च सततं व्रते चाप्युपवासके ॥
 नदीजलं प्रस्रवजं शस्तं वै सोमनन्दिनि ।
 शुभे तडागे वाप्यादौ विस्तीर्णे जलजाप्नुते ॥
 गत्वा स्नानं प्रशस्तन्तु सदैव खलु सर्वथा ।
 अलाभे त्ववरुद्धा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् ॥
 नवैश्च कुम्भैः स्नातव्यं विधिरेष सनातनः ।
 स्नानञ्च कार्यं शिरसा तपःफलमवाप्नुयात् ॥

भविष्यत्पुराणे ।

क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनियहः ।
 देवजाग्निहवनं सन्तोषः स्तेयवर्जनम् ।
 सर्व्वं व्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशमः स्थितः ॥

अत्र क्षमादीनां स्वतन्त्रतया चतुर्वर्गसाधनत्वेन विहितानां
व्रताङ्गतयाभिधानं खादिरं वीर्यकामस्येत्यादिवत्संयोगपृथ-
क्कान्यायादुपपन्नम् ।

मत्स्यपुराणे ।

तस्मात् कृतीपवासेन ज्ञानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।
वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपम् तत्परं नृप ॥

यत्तु गुरुपुराणे ।

गन्धा-लङ्कार-वस्त्राणि पुष्पमाला-नुलेपनम् ।
उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावनमञ्जनमिति ॥

यच्च व्यासीक्तम् ।

दन्तधावनपुष्पाणि व्रतेपि स्यान् दुष्यति ॥

तदेतत्सभट् कोपवासविषयं ।

भविष्यत्पुराणे ।

अञ्जनञ्च सताम्बूलं सिन्दूरं रक्तवाससी ।
विभृयात्सोपवासापि अवैधव्यकरं परं ।
विधवा-यतिमार्गेण कुमारी वा यदृच्छया ॥

पद्मपुराणे ।

गर्भिणी सूतकादिश्च कुमारी वाद्य रोगिणी ।

यदाशुद्धा तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयं ॥

गर्भिण्यादिरुपवासे कर्त्तव्ये नक्तं कुर्यात् ।

सूतकादिभिरशुद्धा अन्येन व्रतं कारयेत् । प्रयता शुद्धा,
स्वयं कुर्यात्, पूंसोऽप्येषविधिः । लिङ्गस्याविवक्षितत्वात् तदेवं
स्त्रीणां कन्यादशायां पित्रादेराज्ञया, विन्नानां भर्तुराज्ञया,
विधवानां पुत्राद्याज्ञयैव व्रताधिकारोऽनान्यथेति सिद्धं ।

अग्निपुराणे ।

ब्रीहिषष्टिकमुन्नाश कलायाः सलिलं पयः ।

श्यामाकाश्चैव नीवारा गोधूमाद्या व्रते हिताः ॥

कूष्माण्डालावुवार्त्ताकीपालङ्क्य ज्योत्स्निकास्त्यतेत् ।

चरुभैक्षं शक्नुकणाः शाकन्दधि घृतं मधु ॥

श्यामाकाः शालि नीवारा यावक मूलतन्दलं ।

हविष्य व्रतनक्तादावग्निकार्यादिकं हितं ॥

मधु मांसं विहायान्यद्व्रते च हितमीरितं ॥

‘ज्योत्स्निका, कोशातकी ।

छन्दोगपरिशिष्टे ।

कात्यायनः ।

हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु ब्रीहयः स्मृताः ।

माषकोद्रवगौरादीन् सर्वाभावेऽपि वर्जयेत् ॥

भविष्योत्तरे ।

हेमन्तिकं सितास्त्रिं धान्यं मुन्ना यवास्तिलाः ।
 कलायकङ्गुनीवारा वास्तूकं हिलमोचिका ॥
 षष्टिका कालशाकञ्च मूलकं केमुकेतरत् ।
 कन्दः सैन्धव सामुद्रे * लवणे मधुसर्पिर्घौ† ॥
 पयोऽनुवृतसारञ्च पनसा, म्र, हरीतकी ।
 पिप्पली जीरकञ्चैव नागरङ्गञ्च तित्तिटौ ॥
 कदली लवलो धात्री फलान्यगुडमैत्रवम् ।
 अतैलपक्कं मुनयो हविष्याणि प्रचक्षते ॥
 सर्पिः पयश्चात्र गव्यं । अतैलपक्कमित्येतत् कथितहवि-
 ष्याणामेव विशेषणमिदं ।

पद्मपुराणे ।

हविष्यभोजनं स्नानं संत्यमाहारलाघवम् ।
 अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी षडाचरेत् ॥
 अग्निकार्यमत्र महाव्याहृतिमन्त्रैराज्यहोमः ।

स्कन्दपुराणे ।

अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः ।
 हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ॥
 पयःपानादीनामव्रतघ्नत्वं स्त्री-वाला-त्यन्तन्तपीडित-व्रत-
 यिष्यम् ।

* लवणे सैन्धरसामुद्रे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† लवणे च दक्षिसर्पिर्मौति पुस्तकान्तरे ।

सर्वभूतभयञ्चैव प्रमादो गुरुशासनम् ।

अव्रतघ्नानि कथ्यन्ते सकृदेतानि शास्त्रतः ॥

सर्वभूत भयं सर्वेभ्यो भूतेभ्यः सकाशाद्भूतकर्तुर्भयम् ।

मोहात् प्रमादास्तीमाहा व्रतभङ्गीभवेद्यदि ।

तदा त्रिरात्रं नाश्नीयात् कुर्याद्वा केशमुण्डनम् ।

प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रतौ भवेत् ॥

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्त

करणाधीश्वर श्रीहैमाद्रिपण्डितकृते चतुर्वर्ग-

चिन्तामणौ व्रतखण्डे व्रताधिकारित-

धर्मनिरूपणं नाम प्रकरणम् ।

—

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

—०*०—

शुणानामाधारो मलयजरसालेपसुहृदां
प्रसिद्धो हेमाद्रिः स्फुरदमलशास्त्रार्थनिलयः ।
स लोकानां कर्त्तुं सुकृतिनिपुणानासुपकृतिं
व्रतव्रातं कृत्स्नं कथयति तिथीनां क्रमवशात् ॥
वदति सम्प्रति सम्प्रतिपत्तये
सुकृतिनां कृतिनामपि सम्मतम् ।
व्रतसमुच्चयसमुच्चयशस्करं
प्रतिपदाश्रित पदाश्रित कामधुक् ॥

अथ व्रतान्यभिधीयन्ते ।

तत्र तिथिव्रतप्रकरणे प्रतिपद्गतानि तावदुच्यन्ते ।

शतानीक उवाच ।

द्विजैतास्तिथयः प्रोक्ताः संचेपान्नतु विस्तरात् ।
विस्तरेणैव मे ब्रूहि भूयोद्विजवरोत्तम ॥
रहस्यं यत्तिथीनाञ्च देवतानाञ्च चेष्टितम् ।
यानीष्टानि च देवानां भोज्यानि नियमास्तथा ॥
तानि मे वद धर्मज्ञ येन पूतो भवाम्यहम् ।
निर्व्विनोऽपि यथा विप्र लभेदिष्ट फलानि* च ॥

---

* द्विजफलानीति पुलकान्तरे पाठः ।

सुमन्तुर्वाच ।

रहस्यं यत्तिथीनाञ्च भोजनं फलमेव च ।

यावाञ्च यस्य नियमो विशेषात् स्त्रीजनस्य च ॥

एवन्तु सर्व्वमाख्यानं रहस्यं तन्निबोध मे ।

पञ्चासनोक्तं पूर्व्वन्तु कथञ्चित् स्वप्रियस्य तु ॥

तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यस्य देवस्य या तिथिः ।

देवतानां रहस्यानि व्रतानि नियमास्तथा ॥

तान् शृणुष्व महाभाग गदतोमम मानद ।

ब्रह्मा नारायणश्चैव सृष्टिं कर्त्तुं समुद्यतौ ॥

ताभ्यां तदानीमखिलद्यावाभूमी च निर्म्ममे ।

दिशश्च प्रदिशश्चैव लोकपालाष्टकावृताः ॥

तिथिं पूर्व्वामिमां राजन् चक्राराधिपतिः स्वयम् ।

तिथीनां प्रवरा यस्मात् ब्रह्मणा समुदाहृता ॥

प्रतिपादिता पदे पूर्व्वे प्रतिपत्तेन कथ्यते ।

अस्यान्ते कथयिष्यामि चोपवासविधिं परम् ॥

कार्त्तिक्यामथ सप्तम्यां वैशाख्यां वा युगादिषु ।

नियमोपवासं प्रथमं ग्राहयेत विधानवित् ॥

कार्त्तिके वैशाखे वा मासि प्रतिपत्तिथिव्रतस्यारम्भः ।

सप्तमीव्रते माघे । युगादि तिथि व्रतस्य माघ वैशाख भाद्रपद

कार्त्तिकेष्वन्यतमे आरम्भः ।

या तिथिर्निर्गमं कर्त्तुं शक्या समनुगच्छति ।

तस्यां तिथौ विधानं यत्तन्निबोध जनाधिप ॥

नियमोपवासं प्रथमं ग्राहयेद्विधिवन्नरः ।
 यदा वै प्रतिपद्यादौ गृह्णीयान्नियमं नृप ॥
 चेतुर्दृश्यां कृताहारः सङ्कल्प्य परिकल्पयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥
 पवित्राणि जपेन्नित्यं गायत्रौ शिरसा सह ।
 अथवेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम् ॥
 येषां जपेद्य होमैश्च पूयन्ते तमसावृताः ।
 अथमर्षणं देवकृतं शुद्धवत्यस्तरत्नमाः ।
 कुष्माण्डाः पावमान्यश्च दुर्गासावित्रिरेव च ॥
 भाण्डाणि च सामानि गायत्रं रैवतं तथा ।
 शतपर्वाथर्वशिरस्त्रिसुपर्णं महाव्रतम् ॥
 अभिषङ्गापदस्तोभः सामानि व्याहृतिस्तथा ।
 अस्तिङ्गावार्हस्पत्यश्च वाक्सूक्तं मध्वृतस्तथा ॥
 तथा । पुरुषसूक्तमवनाशश्च तथा देवव्रतानि च ।
 गोसूक्तमश्वसूक्तञ्च ऐन्द्रशुद्धे च सामनी ॥
 तीर्णान्यदोहानि रथन्तरञ्च
 अग्निव्रतं वामदेव्यं हुहञ्च ।
 एतानि जप्तानि पुनन्ति जन्तून्
 जातिस्मरत्वं लभते य इच्छन् ॥
 अर्चयित्वा विधानेन गन्धमाल्यैर्हिजोत्तमान् ।
 शक्त्या क्षीरं प्रदद्यात्तु ब्रह्मा मे प्रीयतां विभुः ॥
 ततो भुञ्जीत गोक्षीरमनेन विधिना नृप ।
 एष एव विधिः प्रोक्तः सर्वासु तिथिषु नृप ॥

सर्वासु तिथिषु मार्गशीर्षादिप्रतिपत्सु ।
 संवत्सरगते काले व्रतमस्य समाप्यते ।
 व्रतान्ते यत् फलं यस्य तन्निबोध नराधिप ॥
 विमुक्तपापशुद्धस्य दिव्यदेहस्य देहिनः ।
 ब्रह्मा ददाति सन्तुष्टो विमानमभितौजसम् ॥
 अव्याहतगतिं दिव्यमम्बरः किन्नरैर्वृतम् ।
 रमित्वा सुचिरं तत्र देवतैः सह देववत् ॥
 ब्रह्म चागत्य विप्रत्वं दशजन्मान्यसौ लभेत् ।
 वेदवेदाङ्गविद्यज्ञी विद्वान् दीर्घायुरेव च ॥
 भोगी धनपतिर्दाता जायतेऽसौ कृते युगे ।
 क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा ब्राह्मणत्वमवाप्नुयात् ॥
 हैहयैस्तालजङ्घैश्च तुरुष्कैर्यवनैः शकैः ।
 उपोषिता ब्रह्मन्नेव ब्राह्मणत्वं लभन्ति ते ॥

इति भविष्यत्पुराणे क्षीरप्रतिपद्ब्रतम् ।

सनत्कुमार उवाच ।

अथ त्वं प्रतिपत्कृत्यं शुणु सम्प्रत्करं व्रतम् ।
 यत् कुर्वाणः श्रियं विन्देद्दुर्लभं मानुषैरिह ॥
 शालितन्दुलसंसिद्धे मण्डले चतुरस्रके ।
 श्रीशं श्रियमथावाह्य पूजयेत्सपुरःसरम् ॥

अप्रच्छन्नदसैः पद्मैरयुतैस्तं प्रपूजयेत् ॥

अप्रच्छन्नदलैः विकसितैः ।

सहस्रैर्व्या यथा योगं पश्यसा पायसेन च ।

ततश्च विधिनाभ्यर्च्य पार्श्वं देवीं सरस्वतीम् ॥

अथातः पूजयेदिन्दुं गुरुं पञ्चादनन्यधीः ।

परिवारनियोगेन तांश्च सत्कारयेदथ ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

मम विद्यां प्रदिश तु देवी वागीश्वरी हरिः ।

विद्याधिदैवतं देवी विद्यां दिशतु मेन्दिरा ॥

सरस्वती प्रदिश तु वाग्वृद्धिमतिशालिनीम् ।

शीतांशुरपि मे पुष्टिं सर्वभोगप्रपूरिणीम् ॥

पूजा-प्रणवादिनमोन्तैर्नाममन्त्रै रेव कर्त्तव्या ।

इत्येवं कारयेत्साध्यं प्रसन्नः पूजितो गुरुः ॥

साध्यं शिष्यमुपदेश्यम् ।

विधिना चोपवासन्तु कारयेन्नियमान्वितम् ।

समभ्यर्च्य द्वितीयायां देवदेवं श्रियःपतिम् ।

भुञ्जीत पयसान्नेन शुचिराचम्य सन्निधौ ॥

साध्य इपि शेषः ।

आचार्याय वरं दत्त्वा कुर्यात् सुप्रीणनं पुनः ।

वरशब्देन हिरण्यमभिधीयते ।

अनधीतमनारब्धं तदानीमारभेत .ह ।

विद्याव्रतप्रदं नित्यं गुरुं दैवतमित्यपि ॥

मन्येतेतिशेषः ।

तन्मखादि तदा तस्य निययससमागमम् ।

निःश्रेयसमतिशयितं श्रेयः ।

तदा तदुक्तकारौस्थान्नस्यात्तच्छासनातिगः ।

तिष्ठेत्तिष्ठन्तु गुरुषु न चासीत् तदग्रतः ॥

न शयीत् तदासीने कुर्वीत वचनान्यपि ।

न लङ्घयीत् वचनं गुरोः कृच्छ्रगतेन च ।

निवेद्य गुरवे सर्वं कुर्यादादौ हिताहितम् ॥

एवमाचार्यनिष्ठस्तु मतिमान् प्राज्ञसम्मतः ।

उत्पन्नज्ञानवैराग्यो दीर्घमायुरवाप्य च ॥

यश्च विपुलं लब्ध्वा सदाचारप्रवर्त्तनम् ।

पुत्र पौत्र श्रिया जुष्टः* पुण्याङ्गतिमवाप्नुयात् ॥

एवं समापयेद्विद्वान्विद्याव्रतमुदारधीः ।

दद्यात् फलानि विप्रेभ्यो ह्युत्कृष्टानि बह्वन्यथ ॥

कदली-चूत-पनस-सम्भवानि शुचीनि च ।

यस्त्वेवं कुरुते विद्वान् विद्याव्रतमनन्यधीः ।

समस्तविद्यानिपुणो वैष्णवं पदमृच्छति ॥

इति गरुड पुगाणोक्तं विद्याप्रतिपद्वतम् ।

—ॐ—

पुष्कर उवाच ।

संवत्सरावसाने तु पञ्चदश्यामुपोषितः ।

प्रातःप्रतिपदि स्नातः कुर्याद्भूतमनन्यधीः ॥

पूजयेद्भास्करं देवं वर्णकैः कमले कृते ॥

शुचौ स्थण्डिलदेशे नानावर्णैः कमलं विधाय तत्र भास्करं
ध्यात्वा पूजयेदित्यर्थः ।

शुक्लेन गन्धमाल्येन चन्दनेन सितेन च ।

तथा कुन्दरुधूपेन घृतधूपेन भार्गव ॥

‘कुन्दरुः, सल्लकीनिर्यासः ।

अपूपैः सैकतैर्दध्ना परमानेन भूरिणा ॥

सैकतैः शर्कराविकारैः ।

ओदनेन च शुक्लेन सता लवणसर्पिषा ।

‘सता, उत्तमेन ।

क्षीरेण च फलैः शुक्लैर्वर्णिब्राह्मण तर्पणैः ।

पूजयित्वा जगद्धाम दिनभागे चतुर्थके ॥

आहारं प्रथमं कुर्यात्सष्टतं मनुजोत्तम ॥

मर्त्यञ्च मनुजश्चेष्ट घृतहीनं विवर्जयेत् ॥

भुक्त्वा च सकृदेवान्नमाहारञ्च समाचरेत् ।

पानीयपानं कुर्वीत ब्राह्मणानुमते पुनः ॥

प्रथममाहारं प्रथमग्रासं । सर्वं प्रथममप्रथमञ्चाहारं सकृ-
देवान्नं भुक्त्वा एकमेव ग्रासं भक्षयित्वाऽवशिष्टमन्नं त्यजेत् ।
ब्राह्मणानुमत्या पुनराहारमवशिष्टान्नभोजनं पुनः पानीयपानञ्च
कुर्यादित्यर्थः । ब्राह्मणानुमत्या भुञ्जानोऽपि घृतहीनं न भुञ्जीत
घृतहीनं विवर्जयेदिति निषेधात् ।

संवत्सरमिदं कृत्वा ततः साक्षात् त्रयोदशम् ।

पूजनं देवदेवस्य तस्मिन्नहनि भार्गव ॥

संवत्सरं प्रतिमासं शुक्ल प्रतिपदि ततः साक्षात् त्रयो-
दशमितिलिङ्गदर्शनात् ।

समापयेत् व्रतं पुण्यं राम इत्यभिधीयते ।

हे राम, शास्त्रे एवमभिधीयतइत्यर्थः ।

स हिरण्यं सवस्त्रञ्च तथा दद्याद्द्विजोत्तम ॥

सूर्यायेति शेषः ।

व्रतेनानेन धर्मज्ञ रोगमेवं व्यपोहति ॥

आरोग्यमाप्नोति गतिं तथाग्यां

यशस्तथाग्यां विपुलांश्च भोगान् ।

व्रतेन सम्यक् पुरुषोऽथ नारी

संपूजयेद्यस्तु जगत्प्रधानं ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरे सोद्यापनमारोग्य-प्रतिपद्धतम् ।

—०*०—

मार्कण्डेय उवाच ।

अष्टपत्रन्तु कमलं विन्यसेद्वर्णकैः शुभैः ।

ब्रह्माणं कर्णिकायान्तु तस्य संपूजयेद्विभुम् ॥

‘तस्य, कमलस्य ।

ऋग्वेदं पूर्वपत्रे तु यजुर्वेदन्तु दक्षिणे ।

पश्चिमे सामवेदन्तु उदक् चाथर्वणं तथा ॥

आग्नेये च तथाङ्गानि धर्मशास्त्राणि नैर्ऋते ।

पुराणञ्चैव वायव्ये ईशान्ये न्यायविस्तरौ ॥

एवं विन्यस्य धर्मज्ञः सोपवासस्तु पूजयेत् ।

चैत्र शुक्लमथारभ्य सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

सदा प्रतिपदं प्राप्य शुक्लपक्षस्य यादव ।

संवत्सरं महाभाग शुक्लगन्धानुलेपनैः ।

भूरिणा परमानेन धूपदीपैरतन्द्रितः ॥

संवत्सरान्ते गान्ध्यात् व्रते चौर्ये नरोत्तमः ।

इदं व्रतं यस्तु करोति राजन्

स वेदवित्याहुवि धर्मनिष्ठः ।

कृत्वा तदा द्वादशवत्सराणि

निरिञ्चिलोकं पुरुषः प्रयाति ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सोद्यापनं विद्याव्रतम् ।

—१०९—

मार्कण्डेय उवाच ।

एक एव जगत्सर्वं प्रकृतिः पुरुषः स्मृतः ।

चैत्रशुक्लसमारम्भे सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

समारम्भे, वर्षारम्भे ।

पूर्ववत् पञ्चदश्यामुपवासः ।

पुरुषं पूजयेद्विष्णुं स्थले वा यदि वा जले ।

गन्ध-मात्य-नमस्कार-धूप-दीपान्न-सम्पदा ॥

पौरुषन्तु तथा सूक्तं जपेदन्तर्जले नरः ।

शुचौ जले विष्णुं ध्यायन् गन्धादिभिः पूजयेदित्यर्थः ।

तथार्चनं प्रत्यूचञ्च धूपं दद्याज्जलाञ्जलिम् ।

तथा धूपानि धर्मज्ञ फलानि च महाभुज ॥

धूपं दत्त्वा च नैवेद्यं जपेच्छक्त्या तथैव तत् ।

जुहुयाच्च तथान्येन द्विजे दद्याच्च काञ्चनम् ॥

आहारं पयसा दद्यान्निशाकाले च भार्गव ।

दद्यात्संवत्सरं कृत्वा नित्यव्रतमनन्दितः ।

पञ्चयोरुभयोर्वीर सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

प्रसादमासाद्य च वासुदेवात्

सुर्वेष्टरात्सर्वगतादचिन्त्यात् ।

लोकेश्वरादेव पदं प्रयाति

यां वान्ति सिद्धाः पुनरेव सिद्धिम् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरे पौरुषप्रतिपद्धतम् ।

—:○:—

उद्यापनमन्त्रः पूर्ववत् ।

सुमन्तुर्वाच ।

पौर्णमास्युपवासन्तु कृत्वा भक्त्या नराधिप ।

अनेन विधिना यस्तु विरिञ्चिं पूजयेन्नरः ॥

पौर्णमासीग्रहणं पूर्वदिनोपलक्षणं तेन यदा शुक्लप्रति-
पदि व्रतं क्रियते तदामावास्यायामुपवासः ।

अनेन वक्ष्यमाणेन ।

प्रतिपद्यां महाबाहो ज्ञातश्चैव समाहितः ।

अग्निर्विशेषतो देवो विरिञ्चिर्वात्र देवता ॥

कार्तिके मासि देवस्य रथयात्रा प्रकीर्त्तिता ।

यः कुर्यान्मानवो भक्त्या याति ब्रह्मसलोकताम् ॥

कार्तिके मासि राजेन्द्र पौर्णमास्यां चतुर्मुखम् ।

मार्गेण मुदितः सर्वं नानावासैः समन्वितम् ॥

स्थापयेद्भ्रामयित्वा तु सलोकं नगरं नृप ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु शाण्डिलेयं प्रपूज्य च ॥

शाण्डिलेयो वैश्वानरः ।

आमोदयेद्देवदेवं ब्रह्मवादितनिस्रनैः ।

रथाग्रे शाण्डिलीपुत्रं पूजयित्वा विधानतः ॥

ब्राह्मणानर्चयित्वा तु कृत्वा पुण्याहमङ्गलम् ।

देवमारोपयित्वा तु रात्रौ कुर्यात् प्रजागरम् ॥
 नानाविधैः प्रक्षपैश्च ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलं ।
 कृत्वा प्रजागन्त्वेतन् प्रभाते ब्राह्मणान् नृप ॥
 पूजयित्वा यथाशक्त्या भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ।
 पूजयित्वाजनं वीर वज्रिण विधिना नृप ॥
 वाजेन च महाबाहो पयसा पायसेन च ॥

वज्रमाज्यम्, वाजमन्नम् ।

ब्राह्मणाम्वाचयेद्रात्रौ नागेन विधिना नृप ।
 कृत्वा पुण्याहशब्देन रथञ्च भ्रामयेत्पुनः ॥
 चतुर्विंशद्विद्विंशैर्भ्रामयेत् ब्राह्मणोरथम् ।
 बह्वृचा यजुषा वीर कन्दोगायत्र्यभिस्तथा ॥
 भ्रामयेद्देवदेवस्य शुभश्रेष्ठस्य तं रथम् ।
 प्रदक्षिणं पुरं सर्वं मार्गेण सुसमेन च ॥
 आरोढव्यं रथं वीर शूद्रेण शुभमिच्छता ।
 नारोहयेद्रथं प्राज्ञो मुक्तकं भोजकं नृप ॥
 ब्रह्मणो दक्षिणे पार्श्वे सावित्रीं स्थापयेन्नृप ।
 भोजको ब्रामपार्श्वे तु पुरतः पङ्कजं न्यसेत् ॥
 एवं रूपं निनादैश्च शङ्खशब्दैश्च पुष्कलैः ।
 भ्रामयित्वा रथं वीर पुरं सर्वं प्रदक्षिणम् ॥
 स्थापयेत् स्थापयेद्दीर कृत्वा नीराजनं बुधः ।
 एवं यः कुरुते यात्रां भक्त्या यथापि पश्यति ॥
 रथं वा कर्षयेद्यस्तु दीपं यस्तु प्रदापयेत् !

शालायां ब्राह्मणः कुर्यात् समिच्छेत्परमं पदम् ॥
 प्रतिपत् ब्रह्मणश्चापि गुडमिश्रैः प्रपूजयेत् ।
 वासोभिरहृतैश्चापि स गच्छेत् ब्रह्मणः पदम् ॥
 गन्धैः पुष्पैर्नवैर्वस्त्रैरात्मानं पूजयेच्च यः ।
 तस्यां प्रतिपदायान्तु स गच्छेत् ब्रह्मणः पदम् ॥
 महापुण्या तिथिरियं बह्वी राज्यप्रवर्त्तिनी ।
 ब्रह्मणस्तु प्रिया नित्यं बालीयी सा प्रकीर्त्तिता ॥
 ब्राह्मणान् पूजयेद्योऽस्यामात्मानञ्च विशेषतः ।
 स याति परमं स्थानं विष्णोरमिततेजसः ॥
 चैतमासे महाबाहो पुण्या प्रतिपदा वरा ।
 तस्यां योऽथपदं दृष्ट्वा स्नानं कुर्यान्नरोनृप ॥
 न तस्य दुरितं किञ्चिदाधयोव्याधयस्तथा ।
 भवन्ति कुरुशादू ल तस्मात् स्नानं हि तैलतः ॥
 नारीनीराजनं तत्र सर्वं रोगनिवारणम् ।
 गोमहिष्यादि यत्किञ्चित्तत्सर्वं भूषयेन्नृपः ॥
 तैलवस्त्रादिभिः पुष्पैस्तोरणानि पुरानयेत् ।
 ब्राह्मणानां तथा भोज्यं दद्यात् कुरुकुलोद्दह ॥
 तिस्रो ह्याद्याः पुरा प्रोक्तास्तिथयः कुरुनन्दन ।
 कार्तिके चाश्वयुग्मासे चैत्रे मासि समाचरेत् ॥
 स्नानं दानं शतगुणं कार्तिके या तिथिनृप ।
 बलिराज्यात् शुभदा यामूलाशुभनाशिनी ॥

आमूलमशुभहन्त्री ।

इति भविष्यत्पुराणे बलिप्रतिपत्त्रययात्रा व्रतम् ।

—:—

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्रह्मेश केशवादीनां गौर्या गणपते स्तथा ।
दुर्गा सीमाग्नि सूर्याणां व्रतानि मधुसूदन ॥
शास्त्रान्तरेण दृष्टानि भवेदुद्धिगतानि च ।
तानि सर्वाणि मे देवदेव देवकिमन्दन ॥
प्रतिपत्क्रमयोगेन विहिता यस्य या तिथिः ।
देवस्य यस्यां तत्कार्यं तदशेषेण मे वद ॥

कृष्ण उवाच ।

वसन्ते किंशुकाशोकशोभिते प्रतिपत्तिथिः ।
शुक्ला तस्यां प्रकुर्वीति स्नानं नियममास्थितः ॥
नारी नरो वा राजेन्द्र संतर्प्य पिष्टदेवताः ।
नद्यास्तीरे तडागे वा गृहे वा तदलाभतः ॥
पिष्टातकेन विलिखेदक्षरं पुरुषाकृतिम् ।
'पिष्टातकं, पटवासकी गन्धद्रव्यचूर्णविशेषः ॥
ततश्चन्दनचूर्णेन पुष्पधूपादिनार्चयेत् ।
मासर्त्तुनामभिः पञ्चात्रमस्कारान्तयोजितैः ॥
मासर्त्तुनामभिश्चैत्र वसन्तादिनामभिः ।
पूजयेत् ब्राह्मणो विद्वान् मन्त्रैर्वदोदितैः शुभैः ।
संवत्सरोसीतियजुर्मन्त्रैः । ब्राह्मणोत्र द्विजः मन्त्रस्तु । संव-
त्सरोसि परिवत्सरोसीदावत्सरोसि अनुवत्सरोसि उदावत्सरोसि ।

उषसस्ते कल्पन्तां अहोरात्रास्ते कल्पन्तां अर्द्धमासास्ते कल्पन्तां
मासास्ते कल्पन्तामृतवस्ते कल्पन्तां संवत्सरास्ते कल्पन्ताम् ।

संवत्सरोसीति पठन् मन्त्रं वेदोदितं द्विजः ।

नमस्कारेण मन्त्रेण शूद्रोऽपि त्वां प्रपूजयेत् ॥

नमस्कारेण मन्त्रेण, संवत्सरोसीत्यादिना ।

एवमभ्यर्च्य वासीभिः पञ्चाक्षमभिवेष्टयेत् ॥

कालद्रव्यैर्मूलफलैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः ।

ततस्तं प्रार्थयेत्पञ्चात्पुनःस्थित्वा कृताञ्जलिः ॥

भगवंस्त्वत् प्रसादेन वर्षाङ्गे महिमास्तु मे ।

संवत्सरोपसर्गा मे विलयं यान्त्वशेषतः ॥

एवमुक्त्वा यथा शक्त्या दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ।

ललाटपट्टे तिलकं कुर्याच्चन्दनपङ्कजम् ॥

चन्दनपङ्कोष्ठचन्दनम् ।

ततः प्रभृत्यनुदिनं तिलकालङ्कृतं सुखम् ।

घार्य्यं संवत्सरं यावच्छशिमेव नभस्तलम् ॥

एवं नरो वा नारी वा व्रतमेतत्समाचरेत् ।

सदैव पुरुषश्चाग्न भोगान् भुवि भुनक्त्यसौ ॥

भूतप्रेतपिशाचाद्याः दुर्वारा वैरिणो ग्रहाः ।

निरर्थका भवन्त्येते तिलकं वीक्ष्य तत्क्षणात् ॥

पूर्वमासीन्महीपालो नाम्ना शत्रुञ्जयोजयो ।

चित्रलेखेति तस्याभूद्भार्या चारित्रभूषणा ॥

तथा व्रतमिदञ्चैव गृहीतं द्विजसन्निधौ ।

संवत्सरं पूजयित्वा ध्यात्वा हृदि जनार्दनम् ॥

हन्तुमाचेष्टुकामो वा समागच्छति यः पुरः ।

प्रयाति प्रियकृत्तस्याः दृष्ट्वा तु तिलकं नरः ॥

सपत्नीदर्पापहरा वशीकृतमहीतला ।

भर्तुर्दृष्ट्वा प्रदृष्ट्वा तु सुखमास्ते निराकुला ॥

यावत् करिणाभिभूती भर्ता पुत्रः सवेदनः ।

शिरोर्त्तिना संप्रयातः सुहृदां सुखदायकः ॥

शिरोर्त्तिना संप्रयातः शिरो वेदना युक्तः ।

धर्मराजपुरात्प्राप्ताः सर्व्व भूतापहारकाः ।

तस्मिन् क्षणे महाराज आगत्य यमकिङ्कराः ॥

तस्य द्वारमनुप्राप्ताः प्रविष्टा गृहमञ्जसा ।

शत्रुञ्जयं समानेतुं कालमृत्युपुरःसराः ॥

पार्श्वस्थितां चित्रलेखां तिलकालङ्कृतां नानाम् ।

दृष्ट्वा प्रनष्टसङ्कल्पाः परावृत्य गताः पुनः ॥

गतेषु तेषु स नृपः पुत्रेण सह भारत ।

नीरुजोबुभुजे भोगान् पूर्व्वकामार्जितान् शुभान् ॥

अक्रूरेण समख्यातं मम पूर्व्वं युधिष्ठिर ।

एतत् त्रिलोकी तिलकाख्यभूषणम्

पुण्यं व्रतं सकलदुष्टहरं परञ्च ।

दृच्छन् समाचरति यः स सुखं विहृत्य

मर्त्यः प्रयाति पदमच्युतमिन्दुमोले ॥

इति भविष्योत्तरे चैत्र शुक्ल प्रतिपदि विहितं तिलकव्रतम्

—:ॐ:—

श्रीकृष्ण उवाच ।

अश्वयुक् शुक्लपक्षस्य प्रथमेऽङ्गे दिनोदये ।
 अशोकं पूजयेत् वृक्षं प्ररुढशुभपक्षवम् ॥
 प्ररुढैः सप्तधान्यैश्च गुणकैर्मोदकैः शुभैः ।
 फलैः कालोद्भवैर्दिव्यैर्नारिकेलैः सदाडिमैः ॥
 धूपदीपादिना तत्र पूजयेत्तत्तुमुत्तमम् ।
 अशोकं पाण्डवश्चेष्ट शोकं नाप्नोति कुत्रचित् ॥
 पितृभ्रातृपति श्वश्रू सुत जामातृणां तथा ।
 अशोकशोक शमनी भव सर्वत्र नः कुले ॥
 इत्युच्चार्य ततो दद्यादर्घ्यं अद्वासमन्वितः ।
 पताकाभिरलङ्कृत्य प्रच्छाद्य च सुवाससा ॥
 दमयन्ती यथा स्वाहा यथा देवी च जानकी ।
 तथा शोक व्रतादस्माज्जायते पतिवत्सभा ॥
 वने वसन्त्या सङ्कर्षः सीतया संप्रदर्शितः ।
 दृष्ट्वाशोकं वने पार्थ पक्ष्मवालङ्कृतं ततः ॥
 कृत्वा समीपे भर्तारं देवरश्च तिलाक्षतैः ।
 दीपालक्तकनैवेद्यैर्धूप सूत्र फलार्चनैः ॥
 अर्चयित्वाभ्यर्चिती सौ रक्ताशोको युधिष्ठिर ।
 मैथिली प्राञ्जलिं कृत्वा शृण्वतो राघवस्य च ॥

प्राञ्जलिं, वक्षमञ्जलिम् ।

चिरञ्जीव तु मे वृद्धः श्वसुरः कोशलेश्वरः ॥
 भर्ता मे देवराष्ट्रैव जीवन्तु भरतादयः ।
 कौशल्यामयि जीवन्ती यस्येयमिति मैथिली ॥
 ययाचेदं महाभागाद्रसंवन्विभूषणम् ।
 प्रदक्षिणमुपावृत्य ततः सा प्रययौ गृहम् ॥
 एवमन्यापि या नारी पूजयेदवनीनगम् ।
 तिलतन्दुलं संमिश्रैर्यवगोधूमसर्षपैः ॥
 क्षमाप्य शेचयेन्मूले पादपं रक्तपल्लवम् ।
 तदभावे च सौवर्णं राजतं वा स्वशक्तितः ॥
 वर्णकैर्वा समालिख्य पूजितं विधिवत्ततः ।
 मन्त्रेणानेन प्रणम्य या स्त्री कुर्यात् पतिव्रता ॥
 महावृक्षं महाशाखं मकरध्वजमन्दिरम् ।
 प्रार्थयेत्त्वं महाभाग सर्वकामप्रदोभव ॥
 एवमाभाष्य तं वृक्षं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम्
 तच्च वृक्षं कृतं दत्त्वा वस्त्रयुग्मसमन्वितम् ॥

कृतं सुवर्णादिघटितम् ।

सखीभिः सहिता साध्वी भुञ्जीत ब्रह्मचारिणी ॥

याः शोकनाशनमशोकतरुं युवत्यः

सम्पूजयन्ति कुसुमाक्षतधूपदीपैः ।

ताः पार्थ सौख्यमतुलं भुवि भवन्ति जातम् ।

गौरीपदं प्रमुदिताः पुनराप्रवन्ति ॥

इति भविष्योत्तरेऽशोकप्रतिपद्वतम् ।

—:०:—

मगवाञ्जुषाच ।

ज्येष्ठे मासे शुभेपक्षे प्रथमिऽङ्किं दिनोदये ।
 देवोद्यानभवं हृद्यं करवीरं समर्चयेत् ॥
 रक्ततन्तुपरीधानं गन्ध-धूपविलेपनैः ।
 प्ररुढसप्तधान्यैश्च नारङ्गैर्वीजिपूरकैः ॥
 गुणकैर्बदरैर्भक्ष्यैर्नारिकेलैः सुशोभनैः ।
 अभ्युक्ष्याच्चततीयेन मन्त्रेणेत्यं चमापयेत् ॥
 करवीर विष्णवासा नमस्ते भानुवक्त्रभ ।
 मौलिमण्डन दुर्गादिदेवानां सततं प्रिय ॥
 आकृष्णेनेति वेदोक्तमन्त्रेणाभ्यर्च्य भक्तितः ।
 एवं भक्त्या समग्यर्च्य दत्त्वा विष्णवे दक्षिणाम् ॥
 प्रदक्षिणं ततः कुर्यात्ततः स्वभवं ब्रूयेत् ।
 एतद्व्रतं पुरा पार्थ सूर्याराधनकाम्यया ॥
 दमयन्त्या सरस्वत्या गायत्र्या गङ्गया तथा ।
 अन्याभिरपि नारीभिर्मर्त्यलोकेऽप्यनुष्ठितम् ॥
 करवीरव्रतं पार्थ सर्वसौख्यफलप्रदम् ।
 संपूज्य रक्तकुसुमार्चितसर्वशाखं
 नीलैर्दलैस्तततनुं करवीरवृक्षम् ।
 भुक्त्वा मनोमिलषितान् भुवि भव्यभोगा
 मन्त्रे प्रयान्ति भवनं सरताग्रभानोः ॥

इति भविष्योत्तरे करवीर प्रतिपत् व्रतम् ।

—०—

ब्रह्मोवाच ।

अग्निमिष्टाच हुत्वा च प्रतिपद्यामिति स्मृतम् ।

हविषा सर्वधान्यानि प्राप्नुयादमृतं धनम् ॥

इष्ट्वा पूजयित्वा । प्रतिपद्यां प्रतिपदि । इति स्मृतं कामानु-
सारेण हिरण्यरेतस्कृतया विदितं । हविषा घृतेन । सर्वं
धान्यानि हुत्वेत्यन्वयः ।

मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभि रङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।

पूर्ववत् पञ्चपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥

मूलमन्त्राः प्रधानमन्त्राः । अङ्गमन्त्राः । परिवार देवता
मन्त्राः अग्नये हृदयाय नम इत्येवमादयः । स्वसंज्ञाभिः
ॐ अग्नये नम इत्यादिपूजायां । ॐ अग्नये स्वाहा इत्यादि
होमे । पूर्ववत् सूर्यव्रतवत् । पञ्चमध्यस्थः कर्णिकायां स्वमूर्त्या
पत्रेषु परिवारमूर्त्या स्थितः । तिथीश्वरोऽत्र वज्रिः । स च जटा
श्रमशुधारी त्रिलोचनो रक्ताङ्गश्चतुर्वर्हुः प्रदक्षिणे शूलं तदपरे
ज्वाला । उत्सङ्गगताया अन्नपात्रहस्तायाः स्वाहायाः स्कन्धे च
न्यस्तपरोक्षरः । चत्वारः शृङ्गा रथस्य वोदारः । वायुः सारथि-
रित्येवं विष्णुधर्मोत्तराभिहितो वेदितव्यः ।

गन्ध पुष्पोपहारैश्च यथा शक्तिं विधीयते ।

पूजाऽश्वादेष्टन शोदेष्टन कृतापि तु फलप्रदा ॥

अशोदेष्टन, अक्षपटेन, शोठेष्टनेत्यादिस्तुतिः ।

आज्यधारासमिद्भिश्च दधि क्षीरान्नमाक्षिकैः ॥

पूर्वोक्तफलदो होमो विहितः शान्तचेतसा ।

आज्यधारादिभिः षड्भिः पृथक्कृतो होमः पूर्वोक्तफल
दोधनदः । माक्षिकं मधु । आदौ पूजा ततो घृताक्तधान्यहोम-
स्ततो आज्यधारादिहोमः ।

इति भविष्ये वैश्वानरव्रतम् ।

—:—

अगस्त्य उवाच ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि धन्यव्रतमनुत्तम ।

येन सद्यो भवेद्वन्योऽधन्योऽपि हि यो भवेत् ॥

मार्गशीर्षेऽमले पक्षे प्रतिपद्या तिथिर्भवेत् ।

तस्यां नक्तं प्रकुर्वीत रात्रौ विष्णुञ्च पूजयेत् ॥

वैश्वानराय आदौ तु अग्नये चोत्तरन्तथा ।

हविर्भुजे तथोरुश्च द्रविणोदाय वै भुजे ॥

सम्बर्त्तायेति च शिरो ज्वलमायेति सर्व्वतः ।

अभ्यर्च्यैवं विधानेन देवदेवं जनाह्वनं ॥

तस्यैव पुरतः कुण्डं कारयित्वा विधानतः ।

होमान्ते व्रतं कुर्व्वीत एतैर्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥

एतैर्मन्त्रैः, वैश्वानरायेत्यादिप्रागुक्तैः ।

ततस्तु यावकं चान्नं भुञ्जीत घृतसंयुतम् ।

क्षणापक्षेऽप्येवमेव चातुर्मास्यान्तु यावकम् ॥

चत्रादिषु तु भुञ्जीयात् पायसं सष्टतं बुधः ।
 श्रावणादिषु सक्तूँश्च ततश्चैव समाप्यते ॥
 समाप्ते च व्रते वह्निकाञ्चनं कारयेन्नृपः ।

वह्निरूपं पूर्वोक्तं ।

रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं रक्तपुष्पानुलेपनम् ॥
 कुङ्कुमेन तथा लिप्मेत् ब्राह्मणं त्वेवमेव तु ।
 सर्वावयवसम्पूर्णं गुणिनं प्रियदर्शनम् ॥
 पूजयित्वा विधानेन रक्तवस्त्रयुगेन च ।
 पश्चात् प्रदद्यात्तत्तस्मिन् मन्त्रेणानेन मन्त्रवान् ॥
 धन्योसि धन्यधर्मा च धन्योस्मि धन्यवान् भवान् ।
 धन्येनानेन चीर्णेन व्रतेन स्यां सदा सुखी ॥
 एवमुच्चार्य तं विप्र न्यस्य कोशमिवात्मनः ।
 सद्यो धन्यत्वमाप्नोति योऽपि स्याद्भाग्यवर्जितः ।
 ब्रह्म जन्मनि सौभाग्यं धन्यं धान्यञ्च पुष्कलम् ॥
 अनेन कृतमात्रेण जायते नात्र संशयः ।
 वाङ्मनःसञ्चितं पापं वह्निर्दहति तस्य वै ॥
 दग्धपापः स शुद्धात्मा असुत्रेह च विन्दति ।

इति वराह पुराणोक्तं धन्यव्रतम् ।

—:—

पुलस्त्य उवाच ।

प्रतिपद्येकभक्ताशी समान्ते कपिलाग्रदः ।

वैश्वानरपुरं याति व्रतं वैश्वानरन्विदम् ॥

पद्मपुराणे वैश्वानर व्रतमिति ।

पृथिवीं भाजनं कृत्वा यो भुङ्क्ते पक्षसन्दिषु ।

अहोरात्रेण चैकेन त्रिरात्रफलमश्नुते ॥

इति पद्मपुराणे पक्षसन्धि व्रतं ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

वैदिकेन विधानेन व्रतं पुण्यं महत्तमम् ।

कस्मिंस्तिथौ तु कर्त्तव्यं विधानं तद्वदस्मि मे ॥

स्कन्द उवाच ।

मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे च प्रतिपत्तिथौ ।

नैवेद्यन्तु पचेन्मीनी षोडशत्रिगुणानि च ॥

फलानि पिष्टपक्वानि दद्याद्विप्राय षोडश ।

देवाय षोडशैतानि दातव्यानि प्रयत्नतः ॥

भुञ्जन्ते षोडश तथा व्रतस्य नियमाश्रयात् ।

सौवर्णं कारयेद्देवं यथा शक्त्या हिरण्यमयम् ॥

सुवर्णं कर्षस्तद्वटितं यथा शक्त्या च कृतम् ।

नेत्रत्रयं समायुक्तं जटा मण्डलं मण्डितम्* ॥

पञ्चवक्त्रं चतुर्बाहुं षडाराजस्य मध्यगम् ।

* जडाखण्डे न्दु मण्डितं इति पुस्तकान्तरे ।

त्रिशूलं चाक्षसूत्रञ्च वहन्तं दक्षिणे करे ॥
 कपालं कुण्डिकां वामे शिखायां चन्द्रधारिणम् ।
 पञ्चान्यतेन स्नपनं कृत्वा संस्थापयेत्ततः ॥
 कुम्भस्योपरि देवेशः शुक्लवस्त्रयुगान्वितः ।
 गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य फलैर्नानाविधैस्तथा ॥
 प्रसीद देवदेवेश चराचरजगद्गुरो ।
 वृषध्वज महादेव त्रिनेत्राय नमोनमः ॥

पूजामन्तः ।

देवस्य च परीधानं दद्यात् धेनुं पयस्विनीम् ।
 अनेन तु विधानेन यः कुर्यात् व्रतमुत्तमम् ॥
 स राजा लभते देव दीर्घमायुस्तथैव च ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥
 भुक्त्वा तु विविधान भोगान् ततः शिवपुरं व्रजेत् ।
 इति स्कन्दपुराणोक्तं महत्तमव्रतं सीद्यापनम् ।

श्रीभगवानुवाच ।

आवर्णे मासि कृष्णपक्षे शङ्करः प्रथमेऽहनि ।
 त्रिपर्वणा त्रिशल्येन त्रिमुखेन शरेण च ॥
 मुखानि त्रीणि चिच्छेद यज्ञस्यमृगरूपिणः ।
 तैः शिरोभिस्तपस्तप्तं वरः प्राप्नोऽथ शङ्करात् ॥
 त्रिशल्येन त्रिमुखेन शल्यरूपत्रिमुखेनेत्यर्थः ।
 मृगरूपिणस्त्रिमुखमृगरूपिण इत्यर्थः ॥
 *स्त्रीभिः पूज्यानि तानीति न मनुष्यैः कदाचन ।

मृगशीर्षन्ततः कृत्वा लिङ्गाकारन्तु मृन्मयम् ॥

क्षीरेण तपनीयं वै पूजनीयं यथाविधि ।

अर्घ्यैः पुष्पैश्च धूपैश्च नैविद्यैर्विविधैरपि ॥

शाकैः सौवर्चलाभिश्च कृतैः पिष्टमयैः शुभैः ॥

सौवर्चलाभिः अतसीमिश्रपिष्टविकृतिभिः ।

कांस्यभाजनवाद्यैश्च पश्चात् कार्य्यञ्च भोजनम् ॥

इति श्रीहेमाद्रि व्रतकाण्डे प्रतिपत् व्रतप्रकरणे पञ्च

पुराणीकं मृगशीर्षव्रतम् ।

—

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

—०—

श्रीभगवानुवाच ।

चैत्रे मासि जगत्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमेऽहनि ।
शुक्लपक्षे समग्रन्तु तदा सूर्योदये सति ॥
प्रवर्त्तयामास तथा कालस्य गणनामपि ।
ग्रहान्नागानृतून्मासान् वत्सरान् वत्सराधिपान् ॥
ददौ स भगवान् ब्रह्मा सर्वदेवसमागमे ।
ब्राह्मणां सभायां ब्रह्माणंमनुद्दिश्यवपुस्ततः ॥
यथोक्तास्ते नमस्यन्तः स्तुवन्तश्च उपासते ।
ततस्तैः कृतशुश्रूषास्ततो गत्वा स्वमालयम् ॥
स्नानि स्नान्यथ कर्माणि ते नियुक्ताश्च चक्रिरे ।
ब्राह्मी सभा कामरूपा विशेषेण तदा नृप ॥
धारयन्त्यमलं रूपमनिर्द्देश्यं मनोहरम् ।
ततः प्रभृति यो धर्मः पूर्वैः पूर्वतरैः कृतः ॥
अद्यापि रूढः सुतरां कर्तव्योऽसौ प्रयत्नतः ।
तत्र कार्या महाशान्तिः सर्वकल्मषनाशिनी ॥
सर्वोत्पातप्रशमनी कलिदुःस्रप्रनाशिनी ।
आयुःप्रदा पुष्टिकरी धनसौभाग्यवर्द्धिनी ॥
मङ्गल्या च पवित्रा च लोकद्वयसुखावहा ।
तस्यामादौ तु संपज्यो ब्रह्मा कमलसम्भवः ॥

पाद्याद्यैश्चैव धूपैश्च वस्त्रालङ्कारभोजनैः ।

होमैर्व्वल्युग्रहारैश्च तथा ब्राह्मणतर्पणैः ॥

ततः क्रमेण देवेभ्यः पूजा कार्या पृथक् पृथक् ।

कृत्वोङ्कारनमस्कारौ कुशोदकतिलाक्षतैः ॥

पुष्प धूप प्रदीपाद्यैर्भोजनैश्च यथाक्रमम् ।

ॐकार नमस्कारौ कृत्वा ॐ ब्रह्मणे नम इत्यादि । मन्त्रं
संपूजनार्थं बहु रूपं परिस्पृशेत् मन्त्रमित्येकः वचनं बहु-
रूपं मन्त्रं नानारूपान्मन्त्रान् परिस्पृशेत् पठेदित्यर्थस्तथा च
ब्रह्मणे नम इत्युपक्रम्य विष्णवे परमात्मने नम इत्यन्त वाक्य
वृन्दोपात्तदेवतानामानि प्रणवादिचतुर्थ्यन्तनमोन्तानि मन्त्र-
त्वेन ग्राह्याणि ।

ॐ नमो ब्रह्मणे तुभ्यं कामाय च महात्मने ।

नमस्तेस्तु निमेषाय त्रुटये च नमोस्तु ते ॥

लवाय च नमस्तुभ्यं नमस्तेऽस्तु क्षणाय च ।

नमो नमस्ते काष्ठायै कलायै चाथ सर्व्वदा ॥

नाभिकायै सुसूक्ष्मायै सुहृत्तायै नमो नमः ।

नमो निशाम्यः पुण्येभ्यो दिवसेभ्यश्च नित्यशः ॥

पक्षाभ्याञ्चाथ मासेभ्यो ऋतुभ्यः षड्भ्य एव च ।

अयनाभ्याञ्च पञ्चभ्यो वत्सरेभ्यश्च सर्व्वदा ॥

नमस्कृत्य युगादिभ्यो ग्रहेभ्यश्च नमोनमः ।

नमः पुरन्दरेभ्यश्च तत्संस्थेभ्यो नमोनमः ॥

पञ्चाशते नमोनित्यं दक्षकन्याभ्य एव च ।

• मन्त्रमिति जाताधिक वचनमिति क्वचित् पाठः ।

नमोदेव्यै सुप्रभायै जपायै चाथ सर्व्वदा ॥
 ऋशास्त्राय नमस्तुभ्यं सर्व्वीस्त्रजनकाय च ।
 नमस्ते बहुपुत्राय पत्नीभिः सहिताय च ॥
 नमोबुद्धयै तथा वृद्धेयै निद्रायै धनदाय च ।
 नलकूबरयक्षाय शुद्धकस्वामिने नमः ॥
 नमोस्तु शङ्खपद्माभ्यां निधिभ्यामथ नित्यशः ।
 भद्रकाल्यै नमोनित्यं सुरभ्यै च नमोनमः ॥
 वेदवेदाङ्गवेदान्त विद्यासंख्याभ्य एव च ।
 नागयक्षसुपर्णेभ्यो नमोऽस्तु गरुडाय च ॥
 सप्तभ्यश्च समुद्रेभ्यः सागरेभ्यश्च सर्व्वदा ।
 उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च नमोहैरण्यताय च ॥
 भद्राश्वकेतुमालाभ्यां नमः सर्व्वं च सर्व्वदा ।
 ब्रह्मावृताय च नमो हरिवर्षाय चैव हि ॥
 नमः किंपुरुषेभ्यश्च भारताय नमोनमः ।
 नमो भारतदेशेभ्यो नवभ्यश्चैव सर्व्वदा ॥
 पातालेभ्यश्च सप्तभ्यो नरुकेभ्यो नमोनमः ।
 कालाग्निरुद्रशेषाभ्यां हरये क्रोधरूपिणे ॥
 सप्तभ्यस्त्वथ लोकेभ्यो महाभूतेभ्य एव च ।
 नमस्ते बुद्धये चैव नमः प्रकृतये तथा ॥
 पुरुषायाभिमानाय नमोस्त्वव्यक्तमूर्त्तये ।
 हिमवत्प्रमुखेभ्यश्च पर्व्वतेभ्यो नमस्तथा ॥
 पौराणीभ्यश्च गङ्गाभ्यः सप्तभ्यश्च नमोनमः ।
 नमोस्त्वाद्यमुनिभ्यश्च सप्तभ्यश्चाथ सर्व्वदा ॥

नमोस्तु पुष्करादिभ्यस्तीर्थभ्यश्च पुनः पुनः ।
 निम्नगाभ्यो नमोनित्यं वितस्ताद्याभ्य एव च ॥
 चतुर्दशभ्यो दीर्घाभ्यो धादिणिभ्यो नमोनमः ।
 नमोधात्रे विधात्रे च कृन्दोभ्यश्च नमोनमः ॥
 सुरभ्यैरावणाभ्याञ्च नमो भूत्यै नमोनमः ।
 नमस्तथोच्चैः श्रवसे ध्रुवाय च नमोनमः ॥
 नमोस्तु धन्वन्तरये शस्त्रास्त्राभ्यां नमोनमः ।
 विनायककुमाराभ्यां विघ्नेभ्यश्च नमः सदा ॥
 शाखाय च विशाखाय निगमेशाय वै नमः ।
 नमस्कन्दग्रहेभ्यश्च स्कन्दमातृभ्य एव च ॥
 ज्वराय रोगपतये भस्मप्रहरणाय च ।
 ऋषिभ्यो वालखिल्येभ्यः कश्यपाय नमः सदा ।
 अगस्तास नारदाय व्यासादिभ्यो नमोनमः ॥
 अप्सरभ्यः सोमपेभ्यो देवभ्यश्च तथा नमः ।
 असोमपेभ्यश्च नमस्तुषितेभ्यो नमः सदा ॥
 आदित्येभ्यो नमोनित्यं द्वादशभ्यश्च सर्व्वशः ।
 एकादशेभ्यो रुद्रेभ्यस्तपस्विभ्यो नमोनमः ॥
 नमोनासत्यदस्ताभ्यामश्विभ्यां नित्यमेष हि ।
 साध्येभ्यो द्वादशेभ्यश्च पौराणेभ्यश्च सर्व्वदा ॥
 एकोनपञ्चाशते च मरुद्गाय नमोनमः ।
 शिल्पाचार्याय देवाय नमस्ते विश्वकर्म्मणे ॥
 अष्टभ्यो लोकपालेभ्यः सानुगेभ्यश्च सर्व्वदा ।
 आयुधेभ्यो वाहनेभ्यो धर्मभ्यश्च नमः सदा ॥

आसनेभ्यो दुन्दुभीभ्यो देवेभ्यश्च नमःसदा ।

दैत्यराक्षस गन्धर्व पिशाचेभ्यश्च नित्यशः ॥

पितृभ्यः सप्तभेदेभ्यः प्रेतेभ्यश्च नमोनमः ।

सुसृक्ष्मेभ्यश्च देवेभ्यो भावगम्येभ्य एव च ॥

नमस्ते बहुरूपाय विष्णवे परमात्मने ।

अथ किं वहुनोक्तेन मन्त्रेणानेन चार्चयेत् ॥

प्राङ्मुखोदङ्मुखान्विप्रान् देवानुद्दिश्य पूर्ववत् ।

अथ वा किं मन्त्रविस्तारेण ब्राह्मणानेव देवतोद्देशेन
पूजयेदित्यर्थः । पूर्ववत् मन्त्रोक्तक्रमेणेत्यर्थः ।

अर्घैः पुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रैर्माल्यैः सहष्टकम् ।

सहष्टकं सरीमाञ्चं हृष्टरोमा सन्नञ्चयेदित्यर्थः ॥

धनधान्यान्नविभवेर्दक्षिणाभिश्च सर्व्वदा ।

इतिहास पुराणाभ्यां तद्वक्तृश्च द्विजोत्तमान् ॥

इतिहास पुराणाभ्यां तत् पुस्तकदानेनेत्यर्थः ।

कालज्ञान् वेदवेदज्ञान् भृत्यान् सम्बन्धि, बान्धवान् ॥

अनेनैव तु मन्त्रेण स्वाहान्तेन पृथक् पृथक् ।

यविष्टायाग्नये होमः कर्त्तव्यः सर्व्वतप्तये ॥

वेदविच्चक्षुषीदत्त्वा स्थाने प्राधानिके सति ।

यविष्टोऽग्निरग्निविशेषः । वेदविद्देवोक्तविधिज्ञः । चक्षुषी,
आन्यभागौ । प्राधानिके स्थाने प्रधानहोमारम्भे ।

होमारम्भे ततः कुर्यान्मङ्गलालम्भनं नरः ॥

भोजयित्वा द्विजान् सर्व्वान् सुहृत्सम्बन्धि बान्धवान् ।

विशेषेण च भोक्तव्यं कार्यञ्चापि महोत्सवः ॥

नवसंवत्सरारम्भः सर्वसिद्धिप्रवर्त्तकः ।

इति ब्रह्मपुराणोक्तः संवत्सरारम्भविधिः ॥

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-

धीश्वर सकलविद्या-विशारद श्रीहेमाद्रि पण्डित

विरचिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे

प्रतिपद्ब्रतानि ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

—०*०—

अथ द्वितीयाव्रतानि ।

ब्राह्मप्रन्तेजो दिनकर करस्पर्द्धया वर्द्धमानं
प्रौढं यस्य स्फुरति परितो रोदसीत्यशुवान् ॥
प्रांशुर्वंशो जगति विजयी यस्य हेमाद्रिनामा
वक्ति व्यक्तं क्रममुपगलं स द्वितीयाव्रतानाम् ।

शतानीक उवाच ।

ऋषेऽहं तव पृच्छामि भगवन् ब्रूहि तत्त्रतम् ।
यथा व्रतप्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥
अल्पायासम्बहुफलं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
प्रसादं कुरु मे देव येन व्रतं करोम्यहम् ॥

ऋषिरुवाच ।

अस्ति व्रतं महापुण्यमशून्यशयनं नृप ।
चन्द्रोदयेचार्घदानं पूजनीयो जनार्दनः ॥

शतानीक उवाच ।

कस्मिन्नासे प्रकर्त्तव्यं पक्षैव तिथिश्च का ।
किं दानं भोजनञ्चैव कथयस्व महाप्रभो ॥

ऋषिरुवाच ।

चातुर्मास्ये भवेद्राजन् वर्षायां व्रतमुत्तमम् ।
 आवणस्य द्वितीयायां कृष्णपक्षे नराधिप ॥
 आवणादि कार्तिकान्तं कुर्यात् तत्त्रतमुत्तमम् ॥
 पुष्पं धूपञ्च नैवेद्यं दीपमालाविशेषतः ।
 नानाफलं सनैवेद्यं नानारससमन्वितम् ॥
 मौक्तिकं रजतञ्चैव शङ्खं दुग्धसमन्वितम् ।
 ब्राह्मणाय प्रदातव्यं पूजनीयो जनार्दनः ॥
 ततो भाद्रपदे मासे यवदानं ददाति च ।
 दुग्धं दद्याच्च विप्राय दक्षिणाञ्च विशेषतः ॥
 दधि चैव फलञ्चैव बीजपूरसमन्वितम् ।
 जनार्दनं नमस्तिभक्त्या पूजनीयो नराधिप ॥
 एवं यः कुरुते राजन् प्राप्नोति परमं पदम् ।
 ततश्चाश्विद्वितीयायां शय्यादानं विशेषतः ॥
 न तस्य शून्यं शयनमपुत्रो न भवेन्नरः ।
 जलमध्ये स्थितो विष्णुः पूजनीयो जनार्दनः ॥
 श्वेत पुष्पैः फलैर्वस्त्रैः सताम्बूलं सदक्षिणम् ।
 विप्राय भोजनं दद्यात् फलं शृणु नराधिप ॥
 एवं यः कुरुते राजन् लभते काञ्चनीं पुरीं ।
 ततश्च कार्तिके मासि द्वितीयायां नराधिप ॥
 शर्कराखण्डखाद्यानि दधिक्षीरघृतानि च ।
 उपहारं भगवते दद्यात्सर्वं प्रयत्नतः ॥

पुष्पं फलं सनैवेद्यं गीतवाद्यसमन्वितम् ।
 क्वचं कमण्डलुं दद्यादुपानहौ विशेषतः ॥
 चतुर्वर्षं प्रकुर्वन्तु पुरुषाश्च तथा स्त्रियः ।
 एवं यः कुरुते राजन्नशून्यशयनव्रतम् ॥
 न च दुःखं न दारिद्र्यं न च कष्टं भवेत् क्वचित् ।
 न तस्य शून्या शय्या स्यादपुत्रो न भवेन्नरः ॥
 शोक व्याधि भयं दुःखं न भवन्ति कदाचन ।
 न भवेद्विधवा नारी निर्धना न भवेत् क्वचित् ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ।

शतानीक उवाच ।

अत्यद्भुतं व्रतं कृष्ण न दृष्टं न श्रुतं मया ।
 अशून्यशयनं नृणां नारीणां यत् प्रकीर्तितम् ॥
 केन चेदं पुरा चीर्णं मर्त्यलोके प्रकाशितम् ।
 फलञ्च कीदृशं प्राप्तं तत्सर्व्वं कथयस्व मे ॥

ऋषिरुवाच ।

राजन् रुक्माङ्गदो नाम सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
 कदाचिन्मृगखेटेन गतोऽसौ गहनं वनम् ॥
 भव्यं सरोवरं दृष्टं जलपूर्णं मनोहरम् ।
 हंससारस सङ्कीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥
 आलोलं बहुदाकारैर्नानाऋषिसमन्वितम् ।
 तत्र स्नानं स कृत्वा तु चलितो वनगङ्गरात् ॥

हौ करौ संपुटी कृत्वा गतो सौ वामनाश्रमम् ।
उग्रं व्रतं चरन्नर्घपाद्यसत्कृतवानृषिः ॥
नमस्कारं विधायाशु स्थितोऽसौ वामनाश्रतः ।

वामदेव उवाच ।

किं ते कार्यं समुत्पन्नं येन त्वमिदमागतः ।
वनं मे गच्छरं स्थानं पर्वतश्चातिदुर्गमम् ।
किमर्थं भवता राजन् मम पार्श्वे समागतम् ॥

रुक्माङ्गद उवाच ।

भगवन् त्वाच्च पृच्छामि वार्त्तामेकां सविस्मयाम् ।
केन पुण्यप्रभावेन लब्धो धर्म्माङ्गदः सुतः ॥
सन्ध्यावलीसमा भार्या मम प्राणस्य वल्लभा ।
सप्तह्रीपवती राजा मत्पुत्री नवखण्डपः ॥
केन कर्मप्रभावेन सत्यं ब्रूहि महामुने ।

वामदेव उवाच ।

अहो नृपवर्येष्ठ सत्यवादिन् जितेन्द्रियः ।
पृष्टवान् गहनं प्रश्नं दुर्विज्ञेयमवृद्धिभिः* ॥
मनोनुकूला प्रवणा भार्या पुत्रश्च तादृशः ।
नह्यल्पपुण्यैः राजेन्द्र प्राप्यते पुरुषैः क्वचित् ॥
येन पुण्येन सकलं प्राप्यते भुवि मानवैः ।
तत्सर्वं शुणु भूपाल यथा राज्यन्त्वमाप्तवान् ॥
पुरा जन्मनि शूद्रस्त्वं सत्यं न वदसि क्वचित् ।

* गच्छरं प्रश्नमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

हव्यं कथं न जानासि तव भार्या पतिव्रता ॥
 तव समीपे विप्राश्च चत्वारो वेदपारगाः ।
 सत्कर्मनिरताः चान्ता विद्वांसश्च जितेन्द्रियाः ॥
 चत्वारो वेदधर्मज्ञास्तव ते प्रतिवेशिनः ।
 तेषां कृतवतामेतदशून्यशयनव्रतम् ॥
 श्रुत्वा महाफलं दृष्ट्वा त्वयाप्ये तदनुष्ठितम् ।
 अर्घ्यं दत्त्वा तु चन्द्रस्य उदये द्वितीयादिने ।
 उदकञ्च घृतञ्चैव माषचारविवर्जितम् ॥
 प्राशनन्ते कृतं दत्त्वा ब्राह्मणाय विशेषतः ।
 चतुर्वर्षसमायुक्तं चातुर्मास्ये सदा नृप ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन सुतो लब्धोऽभिवाञ्छितः ।
 सन्ध्यावलीसमा भार्या धर्माङ्गदसमः सुतः ॥
 अन्ये ये च करिष्यन्ति फलं सर्वं लभन्ति ते ।
 पुत्र पौत्र समायुक्तौ धन धान्य समाकुलः ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ।
 गच्छ त्वं नृप शार्दूल भोक्ष्यसे सकलां महीम् ॥
 जाया पुत्र समायुक्तः स्वर्गं गच्छसि नान्यथा ।

शतानीक उवाच ।

कथयस्व व्रतं देव प्रकारेण समन्वितम् ।
 उद्यापनं कथं कुर्यात्परिपूर्णं व्रतोत्तमे ॥

ऋषिरुवाच ।

चन्द्रोदये व्रतं कुर्याच्चतुर्वर्षमिदं नृप ।

आचार्यं वेदविदुषं धर्मज्ञं वरयेदथ ॥
 ऋत्विजैश्च* समायुक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 यज्ञोपवीतं वस्त्रञ्च उपानहसमन्वितम् ॥
 सुवर्णं रौप्यमुद्राञ्च हेमं कृत्वा तु वैष्णवम् ।
 सौवर्णीं विष्णुमूर्तिञ्च रुक्मलक्ष्मीसमन्विताम् ।
 शय्याञ्च तुलिकाञ्चैव सप्तधान्यसमन्विताम् ॥
 गोप्रदानञ्च दातव्यमनुजानी भवेन्नरः ।
 ब्राह्मणान् भोजनं दद्यात् छतपूरैः सशर्करैः ।
 एवं यः कुरुते पार्थ प्राप्नोति परमं पदम् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तमशून्यशयनद्वितीयाव्रतम् ॥

—:—

भविष्योत्तरात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् भवता प्रोक्तं धर्मार्थादेः सुसाधनम् ।
 गार्हस्थ्यं तच्च भवति दम्पत्योः प्रियमाणयोः ॥
 पत्नीहीनः पुमान् पत्नी भर्त्रा विरहिता न च ।
 धर्मार्थकाम संसिद्धैश्च तस्मात् तु मधुसूदन ॥
 तच्छ्रोत्र्ये देव देवेश विधवा स्त्री न जायते ।
 व्रतेन येन गोविन्द पत्न्या विरहितो नरः ॥

कृष्ण उवाच ।

अशून्यशयनां नाम द्वितीयां शृणु भारत ।

यामुपोष्य न वैधव्यं स्त्री प्रयाति नराधिप ॥

पत्नीवियुक्तश्च नरो न कदाचित् प्रजायते ।

अत्रोपवासदिने न पुनरशनं नक्तं भुञ्जीतेत्यग्रेऽभिधानात् ।

शेते जगत्पतिः कृष्णः श्रिया सार्द्धं यदा नृप ।

अशून्यशयना नाम तदा ग्राह्या तु सा तिथिः ॥

उपवासेन नक्तेन तथैवायाचिते न च ।

कृष्णपक्षे द्वितीयायां श्रावणे मासि भारत ।

यदा शेते तदेयं ग्राह्या शयनीसन्निहिता ग्राह्येत्यर्थः ।

तेन श्रावणोऽत्र पौर्णमास्तपक्षेण ज्ञेयः ।

स्नानं नदीतडागे वा शृङ्गे वा नियतात्मवान् ।

स्थण्डिलं चतुरस्रञ्च मन्त्रयं कारयेत्ततः ॥

तत्रस्थं श्रीधरं श्रीशं भक्त्याभ्यर्च्य श्रिया सह ।

नैवेद्यैः पुष्प धूपाद्यैः फलैः कालोद्भवैः शुभैः ॥

इदमुच्चारयेन्मन्त्रं प्रणम्य च जगत्पतिम् ।

श्रीवत्सधारिन् श्रीकान्त श्रीवास श्रीपतेऽव्यय ।

गार्हस्थ्यमाप्रनाशं मे यातु धर्मार्थकामदम् ॥

शुचयो माप्रणश्यन्तु मा प्रणश्यन्तु निर्जराः ।

याम्यगा मा प्रणश्यन्तु मत्तो दाम्पत्यभेदतः ॥

शुचयोऽन्नयः निर्जराः देवाः याम्यगाः पितरः ।

लक्ष्म्या वियुज्यते देव न कदाचिद्यथा भवान् ।

तथा कलत्रसम्बन्धो देव मा मे वियुज्यताम् ॥

लक्ष्म्या न शून्यं वरद यथा ते शयनं सदा ।
शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथात्र मधुसूदन ॥

विष्णुरहस्ये पुनरिमे मन्त्राः ।

पत्नी भर्तृ वियोगञ्च भर्ता भार्यासमुद्भवम् ।
नाप्नुवन्ति यथा दुःखं दाम्पत्यानि तथा कुरु ॥
यथा श्रिया वियुक्तस्त्वं लक्ष्मीर्देव त्वया यथा ।
प्रसादात्तव देवेश स्थितिरस्तु तथावयोः ॥
मात्मपुत्राः प्रणश्यन्तु मा धनं माकुलक्रमः ।
अग्नयो मा प्रणश्यन्तु गृहभङ्गोस्तु मावयोः ॥

शेषोग्रन्थो भविष्योत्तरेण तुल्यार्थः ।

एवं प्रसाद्य पुजाञ्च कृत्वा लक्ष्म्यास्तथा हरेः ।
फलानि दद्यात् शय्यायामपीष्ठानि जगत्पतेः ॥
नक्तं प्रणम्यायतने हरिं भुञ्जीत वाग्यतः ।
चन्द्रोदये स्नानपूर्वं पञ्चगव्येन संयुतम् ॥
विप्राय दक्षिणां दत्त्वा स्वशक्त्या फलसंयुतम् ।

हरिं प्रणम्य नक्तं भुञ्जीतेत्यन्वयः ।

अनेन विधिना राजन् यावन्मासचतुष्टयम् ।
कृष्णपक्षे द्वितीयायां प्रागुक्तविधिनाचरेत् ॥
कार्तिकेत्वथ संप्राप्ते शय्यां श्रीकान्तसंयुताम् ॥
सोपस्करां सोदकुम्भां सान्नां दद्यात् द्विजातये ।
प्रतिमांसञ्च सोमाय अर्घ्यं दद्यात्समन्वकम् ॥

दध्यक्षतेर्मूलफलैः रत्नैः सौवर्णभाजनैः ।

गगनाङ्गणसम्भूत दुग्धाश्विमयनोद्भव ॥

भाभासितदिगाभोग रमानुज नमोस्तुते ।

ब्राह्मणाय द्वितीयेऽङ्गि शक्त्या देया च दक्षिणा ॥

यानि तत्र महाबाहो काले सन्ति फलानि च ।

फलानि दद्यात् शय्याशामित्यनेन सामान्येनोपात्तफलानां
यानौत्यादिना विशेषाभिधानं ।

मधुराणि न तीव्राणि न चापि कटुकानि च ।

दातव्यानि नृपयेष्ठ स्वशक्त्या शयने नृप ॥

मधुराणि च दत्त्वा तु मनोवत्सभतां व्रजेत् ।

तस्मात् कटुकतीव्राणि स्त्रीलिङ्गानि च वर्जयेत् ।

खर्जूर मातुलङ्गानि स्थितेन शिरसा सह ।

फलानि शयने राजन् यज्ञभागं हरस्य तु ॥

स्थितेन शिरसा सह नालिकेरं यथास्थितं वर्जयेत् । अन्त-
र्गोलं दद्यात् हरस्य यज्ञभागं वर्जयेत् । रुद्र प्रीत्यर्थं कतिचि-
दवशेष्य परितस्त्यजेदित्यर्थः ।

एतान्येव तु विप्राय गाङ्गेयसहितानि च ।

द्वितीयेऽङ्गि प्रदेयानि भक्त्या शक्त्या च भारत ॥

वासोदानं तथा धान्यफलदानसमन्वितम् ।

एतान्येव यानि शयने दत्तानि गाङ्गेय मघ सुवर्णम् ।

एवं करोति यः सम्यक् नरोमासचतुष्टयम् ।

तस्य जन्मत्रयं वीर गृहभङ्गो न जायते ॥

मासचतुष्टयं कृष्णद्वितीयास्त्रितिशेषः ॥

बोधिन्यनन्तरं द्वितीयायां समाप्तिरित्यर्थः ।
 तस्य जन्मत्रयं यावत् गृहभङ्गी न जायते ।
 अशून्यशयनश्चैव धर्मकामार्थसाधकः ॥
 भवत्यव्याहृतैश्वर्यः पुरुषो नात्र संशयः ।
 नारी च पार्थ धर्मज्ञा व्रतमेव यथाविधि ॥
 या करोति न सा शोच्या बन्धवर्गस्य जायते ।
 वैधव्यं दुर्भगत्वञ्च भर्तृत्यागञ्च सत्तम ॥
 प्राप्नोति जन्मत्रितयं न सा पाण्डुकुलोद्बह ।

एषाह्य शून्यशयना नृपते द्वितीया
 ख्याता समस्त कलषापहरा द्वितीया ।
 एनां सदाचरति यः पुरुषोऽथ योषित्
 प्राप्नोत्यसौ शयनमग्न्यमहार्हभोगम् ॥
 पद्मपुराणे तु तदेव सकलं मन्त्रादिकमभिधाव

शङ्कर उवाच ।

गीतं वादित्रं निर्घोषैर्देव देवस्य कारयेत् ।
 घण्टावादनशक्तस्य सर्वदेवमयीं नमः ॥
 एवं संपूज्य गोविन्दमग्नीयात्तैलवर्जितम् ।
 नक्तमक्षारलवणं यावत्तत्स्याच्चतुष्टयम् ॥
 यामुपोष्येति तु तैलादिवर्जनाद्द्वाभोजनवर्जनाच्च ।
 ततः प्रभाते सञ्जाते लक्ष्मीपतिसमन्विताम् ।
 दीपान्नभोजनैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विचक्षणः ॥
 पादुकीपानहृच्छत्रचामरासनसंयुताम् ।
 तथाभरणधान्यैश्च यथा शक्त्या समन्विताम् ॥

अव्यङ्गाङ्गाय विप्राय वैष्णवाय कुटुम्बिने ॥
 दातव्या वेदविदुषे न वक्त्रतिने क्वचित् ।
 तत्रोपवेश्य दाम्पत्यमलङ्कृत्य विधानतः ॥
 पत्न्याश्च भोजनं दद्याद्भक्ष्यभोज्यसमन्वितम् ।
 ब्राह्मस्यापि सौवर्णीमुपस्करसमन्विताम् ॥
 प्रतिमां देव देवस्य सोदकुम्भां निवेदयत् ।
 एवं यस्तु पुमान् कुर्यादशून्यशयन व्रतम् ॥
 न तस्य वित्तविरहः कदाचिदपि जायते ।
 नारो वाविधवा ब्रह्मन् यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥

मत्स्यपुराणात् ।

न विरूपं न शोकार्त्तं दाम्पत्यं जायते क्वचित् ।
 न पुत्रपशुरत्नानि क्षयं यान्ति नृपोत्तम ॥
 सप्तकल्प सहस्राणि सप्तकल्पशतानि च ।
 कुर्वन्नशून्यशयनं विष्णुलोके महीयते ॥

भविष्यत्पुराणे ।

अशून्यशयनं तस्य धर्मं कामार्थं साधकम् ।
 भवत्यव्याहतैश्वर्यं पुरुषो नात्र संशयः ॥
 नारो च राजन्धर्मज्ञा व्रतमेतद्यथा विधि ।
 या करोति न शोच्यासौ बन्धुवर्गस्य जायते ॥
 वैधव्यं दुर्भगत्वञ्च भर्तृत्यागञ्च सत्तम ।
 नाप्नोति जन्मचितयमेतत् कृत्वा महाव्रतम् ॥

इत्येषा कथिता राजन् द्वितीया तिथिरुत्तमा ।
यामुपोष्य नरो राजनृद्विद्विं स्वयं व्रजेत् ॥

इति अशून्यशयनद्वितीयाव्रतम् ।

— :: —

ब्रह्मा उवाच ।

ब्रह्माणञ्च द्वितीयायां संपूज्य ब्रह्मचारिणम् ।
भोजयित्वा तु विधिना सर्वासां पारगो भवेत् ॥
मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।
पूर्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥

तिथीश्वरी ब्रह्मा ।

गन्ध पुष्पोपहारैश्च यथा शक्ता विधीयते ।
पूजाऽशाढेन शाढेन कृतापि च फलप्रदाः ॥
आज्यधारा समिद्धिश्च दधि क्षीरान्न माक्षिकैः ।
पूर्वोक्त फलदोहोमः कृतः शान्तेन चेतसा ॥
एतद्भूतं वैश्वानरप्रतिपत् व्रतवत् व्याख्येयम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं ब्रह्माव्रतम् ।

अगस्त्य उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि कान्तिव्रतमनुत्तमम् ।

(४८)

द्वितीयायान्तु राजेन्द्र कार्तिकस्य सिते दिने ॥

नक्तं कुर्वीत यत्नेन अर्चयेद्वलकेशवी ।

बलदेवाय पादौ तु केशवाय शिरोऽर्चयेत् ।

एवमभ्यर्च्य मेधावी वैष्णवं रूपमुत्तमम् ॥

परस्वरूपं सोमाख्यं द्विकलन्तद्दिनेऽर्चयेत् ।

सोमरूपं विष्णुरूपं कृत्वा तस्य पादौ बलदेवायेत्यर्चयेत् ।
शिरः केशवायेति एवमङ्गद्वयमभ्यर्च्य शेष रूपमर्चयेत् । तद्दिने
द्वितीयादिने द्विकलं तत् द्विकले यस्य तत् द्विकले बलदेवकेशवाख्ये
निग्रहानुग्रहशक्ती व्यक्ते भवतः ।

दद्याद्धर्षञ्च मतिमान् मन्त्रेण परमेष्ठिनः ।

परमेष्ठिनः चन्द्ररूपस्य विष्णोः तमेव मन्त्रमाह ।

नमस्त्वमृतरूपाय सर्वोपधिधराय च ।

यज्ञ लोकाधिपतये सोमाय परमात्मने ॥

अनेन खलु मन्त्रेण दत्त्वाध्यं शशिने नृप ।

रात्रौ स विप्रो भुञ्जीत यवान्नं सष्टतं नृप ।

स विप्रः स ब्राह्मणस्तेन ब्राह्मणाय भोजनं हुत्वा स्वयं भोक्त-
व्यमित्यर्थः सिद्धयति ।

फाल्गुनादि चतुष्कन्तु पायसं सष्टतं शुचिः ।

तिलहीमं प्रकुर्वीत कार्तिकादौ यवैस्तथा ॥

आषाढादिचतुष्के तु घृतहीमञ्च कारयेत् ।

नक्तं तिलान्नं भुञ्जीत एष एव विधिक्रमः ॥

कार्तिकादिचतुष्के यवान्नं भुञ्जीतेत्यर्थसिद्धम् ।

अतः संवत्सरे पूर्णं सोमं कृत्वा तु राजतम् ॥

सितवस्त्र युगच्छत्रं सितपुष्पानुलेपनम् ।
 एवमेव द्विजं पूज्य ततस्तं प्रतिपादयेत् ॥
 कान्तिमानखिलोके तु सर्वज्ञः प्रियदर्शनः ।
 त्वत्प्रसादात्सौम्यरूपी नारायणनमोऽस्तु ते ।
 अनेन खलुमन्त्रेण दत्त्वा विप्राय वाग्यतः ॥
 कृतमात्रे ततस्तस्मिन् कान्तिमान् जायते नरः ।
 आत्रेयेणापि सोमेन कृतमेतत् पुरा नृप ।
 तस्य व्रतान्ते तन्तुष्टः स्वयमेव जनाह्वनः ॥
 इति वराह पुराणोक्तं सोद्यापनं कान्तिद्वितीयाव्रतम् ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

कथयामि परं पार्थ सर्वविघ्नोपशान्तिदम् ।
 शुण्वाभिनवस्येन्दोरर्घ्यदानविधिं परम् ॥
 रवेर्द्वादशभिर्भागैर्वारुण्यां दृश्यते शशी ।
 प्रदोषसमये पार्थ अर्घ्यं दद्यात्तथा विधौः ।
 चन्द्रात् द्वादश भागान्तरिते भूर्ध्ये अर्घ्यं दद्यात् प्रतिपद्यु-
 तायां द्वितीयायामित्यर्थः ।

द्वितीयायां सितेपत्रैः सन्ध्याकाले ह्युपस्थिते ।
 संस्थाप्याभिनवं चन्द्रं रूप्यं गोमयमण्डलैः ॥
 रोहिणीसहितं देवं चन्दनेनाभिलेखयेत् ।
 पुष्पचन्दन कर्कशु फलैस्तान्दुल मिश्रितैः ।
 दूर्वाङ्गुरै रत्नवरैः फलेर्वस्त्रैश्च पाण्डुरैः ॥
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र अर्घ्यं दद्याद्विचक्षणः ।

कर्कन्धु फलानि वदराणि ।

नवो नवोसि मासान्ते जायमानः पुनः पुनः ।
 आप्यायस्वसमेत्येवं सोमराज नमोऽस्तुते ॥
 अनेन विधिनाचार्यं सर्वकामं फलप्रदम् ।
 यः प्रयच्छति सोमाय मासि मासि समाहितः ॥
 सर्वकामानवाप्नोति दीर्घमायुश्च विन्दति ।
 दत्त्वाध्यं विप्र सहितः शाल्यन्नं क्षीरसंयुतम् ॥
 नक्तं भुञ्जीत कीन्तेय प्रसन्नवदनेक्षणः ।
 युक्तःसुकीर्त्या यशसा कान्त्या पुष्ट्या च मानवः ॥
 पुत्र पौत्रैः परिवृतो गोधान्यधनसङ्कुलः ।
 स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये मृतः शशि पुरं व्रजेत् ॥
 तत्रास्ते दिवि दिव्यांस्तु भोगान् भुञ्जन्वृपोत्तमः ।
 वरस्त्रीभिः सहात्यर्थं यावदाभूतसंभवम् ॥
 सर्वां समृद्धिमतुलां यदि वाञ्छसि त्वं
 मासानु मासमिह महचनं कुरुष्व ।
 सोमस्य सोम कुलनन्दन चन्दनाद्यै
 रध्यं प्रयच्छ नवजातनवोदितस्य ॥

इति भविष्योत्तरे नवोदितचन्द्रार्घ्यदानविधिः ।

—:○:—

मार्कण्डेय उवाच ।

इमां तथान्यां वक्ष्यामि द्वितीयां सर्वकामदाम् ॥

यामुपोष्य नरः कामान् सर्वानाप्नोत्यभीक्षितान् ।
 चैतशुक्लद्वितीयायां संप्राप्य नृप मानवः ॥
 दिनावसाने कुर्वीत सम्यक् स्नानं नदीजले ।
 बालेन्दुमण्डलं कृत्वा पूजयेच्छेतवर्णकैः ॥
 श्वेतैः पुष्पैः फलैश्चैव परमानेन भूरिणा ।
 द्रक्ष्येत्तुविकारैश्च शुभ्रेण लवणेन च ॥
 दिनावसाने देवेशं पूजयेद्वा निशाकरम् ।
 अथवा मण्डलं कृत्वा गगनस्थं प्रपूजयेत् ॥
 घृतेन हवनं कृत्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 नाम मन्त्रेण पूजा होमौ ततस्तैलेन पचितं भक्षयेन्न स
 दैवतत् । तैलपक्वं संवत्सरं वर्जयेत् ।
 एतद्व्रतं नरः कृत्वा सम्यक् संवत्सरं शुचिः ।
 सौभाग्यं महदाप्नोति स्वर्गलोकं स गच्छति ॥
 एतत्पवित्रं रिपुनाशकारि
 सौभाग्यदं रोगहरञ्च राजन् ।
 प्रोक्तं व्रतं यादववंशमुख्य
 कार्यं प्रयत्नेन तथा स्त्रियापि ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरे बालेन्द्र द्वितीया व्रतम् ।

—:○:—

कृष्ण उवाच ।

रूपं सुरूपं यो वाञ्छेत्सौभाग्यं प्रवराः स्त्रियः ।

कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां नराधिप ॥
 पुष्पाहारो वर्षमेकं वसेत्सन्निधतात्मवान् ।
 कार्तिकशुक्लपक्षे द्वितीयायां व्रतमारभ्यान्यास्वपि शुक्लपक्षे
 द्वितीयास्तेव वर्षपर्यन्तं पुष्पाहारी व्रतं कुर्यादित्यर्थः ।
 कालं प्राप्तानि यानि स्युर्हविष्यकुसुमानि तु ॥
 भुञ्जीत तानि दत्त्वा तु ब्राह्मणेभ्यो नराधिप ।
 हविष्य कुसुमानि पूजार्हाणि भक्षणे चाविरुद्धानि । अश्वि-
 नौचात्र नाममन्त्रेण पूजनीयौ तयोः फलदाढत्वेन अवणात् ।
 सुवर्णस्य च पुष्पाणि गवा सह ददाति दः ।
 व्रतान्ते तस्य सन्तुष्टौ देवौ त्रिभुवनेश्वरौ ॥
 दद्युः कामांस्तथा दिव्यान्विमानमपि तैजसम् ।
 सुचिरं देवनारीभिर्लोकं रमयताश्विनौ ॥
 इह चागत्य कल्पान्ते द्विजोविप्रपुरस्कृतः ।
 वेदवेदाङ्गविद्वान् स्यात् समजन्मान्तराण्यसौ ॥
 दाता दान्तमतिर्वाग्मी अधिव्याधिविवर्जितः ।
 पुत्रपौत्रैः परिवृतः सह पत्न्या रमेच्चिरम् ॥
 मध्यदेशे सुरम्ये च धर्मिष्ठे राज्यभाग्भवेत् ।
 कथिता ते मया तुभ्यं द्वितीया पुण्यसंज्ञिता ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं पुण्यद्वितीयाव्रतम् ।

—:○:—

कृष्णउवाच ।

सन्धेतास्तिथयः पार्थ द्वितीयाद्याश्च विश्रुताः ।
 मासैस्तुर्भिद्यतस्रः प्रावृट्काले महामहाः ॥

गोपतास्तिययः पार्थ न प्रोक्ताश्च मया क्वचित् ।
 प्रकाशयामि ताः सम्यक् शृणु सर्वाः समाहितः ॥
 प्रथमा आवणे मासि तथा भाद्रपदे परा ।
 तृतीयाश्वपूजे मासि चतुर्थी कार्तिके भवेत् ॥
 आवणे कलुषा नाम तथा भाद्रे च गोर्मला ।
 आश्विने प्रेतसञ्चारा कार्तिके याम्यका मता ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कस्मात् सा कलुषा प्रोक्ता कस्मात्सा गोर्मला मता ।
 कस्मात्सा प्रेतसञ्चारा कस्माद्यास्या प्रकीर्तिता ॥

कृष्ण उवाच ।

पुरा व्रतवधे वृत्ते प्राप्तराज्ये पुरन्दरे ।
 ब्रह्महत्यापनोदार्थमश्वमेधे प्रवर्तिते ॥
 क्रोधादिन्द्रेण वज्रेण ब्रह्महत्या निस्तृप्तिता ।
 षड्विधा सा क्षिती क्षिप्ता वृक्षतोयमहीतले ॥
 नारी, ब्रह्महणे, वक्रो संविभज्य यथा क्रमम् ।
 तत्पापं आवणे व्यूढं द्वितीयायामिनोदये ॥
 नारीं वृक्षं नदीं भूमिं वक्रं ब्रह्महणं तथा ।
 निर्मलीकरणं जातमतोर्थं कलुषा स्मृता ॥
 मधुकैटभयोरक्ते पुरामग्ना हि मेदिनी ।
 अष्टाङ्गुलाऽपवित्रास्मान्नारीणान्तु रजोमलम् ॥
 नद्यो जलमलाः सर्वा वक्त्रे धूमशिखामलम् ।
 कलषाणि चरन्त्यस्यां तेनैषा कलुषा मता ॥

चरन्ति कृत प्रायश्चितान् परित्यज्या कृतप्रायश्चितान् ग्रहीतुं
विचरन्ति । अतएव तस्यां प्रतिसंवत्सरं किञ्चित् प्रायश्चित्तं
कर्त्तव्यम् ।

गौर्गिरां भारतीवाणी वारामेधा सरस्वती ।

गौर्म्मलं वहते यस्मा द्वितीया गौर्म्मला मता ॥

देवर्षि पितृधर्म्माणं निन्दका नास्तिकाः गठाः ।

तेषां सा वाग्मलं व्यूढा द्वितीया तेन गौर्म्मला ॥

अनध्यायेषु शास्त्राणि पाठयन्ति पठन्ति च ।

शाब्दिकास्तार्किकाः श्रौतास्तेषां ये शब्दजा मलाः ॥

ते च व्यूढा द्वितीयायां ततोर्यं गौर्म्मला च सा ।

अतस्तस्यां सरस्वती पूजा कार्य्येत्यर्थः ।

प्रेतास्तु पितरः प्रोक्तास्तेषां तस्यां तु सञ्चरः ।

द्वितीयायाञ्च लोकेषु तेन सा प्रेतसञ्चरा ॥

अग्निष्वत्ता बर्हिषद् आज्यपाः सोमपास्तथा ।

पितृन् पितामहान् प्रेतान् सञ्चारात् प्रेतसञ्चराः ॥

पुत्रैः पौत्रैश्च दौहित्रैः स्वधामन्त्रैस्तु पूजिताः ।

आइदान मखैस्तृप्ता यान्त्यतः प्रेत सञ्चरा ॥

अतस्तस्यामपि यादं कर्त्तव्यमित्यर्थः ।

कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर ॥

यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वर्गहे* सदा ।

द्वितीयायां महोत्सर्गं नारकीयाश्च तर्पिताः ॥

पापेभ्योपि विमुक्तास्ते मुक्ताः सर्वनिबन्धनात् ।

अंगिताद्यातिसन्तुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया ।
 तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रसुखावहः ॥
 अतो यमद्वितीया सा प्रोक्ता लोके युधिष्ठिर ।
 अस्यां निजगृहे पार्थ न भीक्तव्यमतीवुधैः ॥
 स्नेहेन भगिनीहस्ता*ज्ञोक्तव्यं पुष्टिवर्द्धनम् ।
 दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्योविधानतः ॥
 स्वर्णालङ्कारवस्त्राणि पूजा सत्कारभोजनैः ।
 सर्वाभगिन्यः संपूज्या अभावे प्रतिपन्नकाः ॥

प्रतिपन्नकाः, मित्तभगिन्य इत्यर्थः ।

पितृव्यभगिनीहस्तात् प्रथमायां युधिष्ठिर ।
 मातुलस्य सुताहस्तात् द्वितीयायां तथा नृप ॥
 पितुर्मातुःस्वसुः कन्ये तृतीयायां तयोः करात् ।
 भीक्तव्यं सहजायाश्च भगिन्या हस्ततः परम् ॥
 पितृव्यभगिनी, पितृव्यसम्बन्धेन भगिनी पितृव्यकन्येत्यर्थः ।
 सर्वस्वभगिनीहस्ताज्ञोक्तव्यं वलवर्द्धनम्† ॥
 धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्मकामार्थसाधकम् ।
 व्याख्यातं सकलं पार्थ सरहस्यं मया तव ॥
 यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः
 सम्भोजितः प्रतिजगत्स्वसुसौहृदेन ।
 तस्यां स्वसुकरतलादिह यो भुनक्ति

* यत्ने नभगिनी हस्तादिति पुस्तकाक्षरे पाठः ।

† पुष्टि वर्द्धनमिति पुस्तकाक्षरे पाठः ॥

प्राप्नोति रत्नशुभगन्धनमुत्तमं सः॥

इति भविष्योत्तरे यमद्वितीयाव्रतम् ।

—:—

सनत्कुमार उवाच ।

अनन्तरं द्वितीयायां यत्कार्यं तच्छृणुष्व मे ।

सर्वविद्याप्रदं पुण्यं बुद्धिप्रभवदोषहृत् ॥

सुस्नातः कतजप्यश्च कतपर्व्याङ्गिकक्रियः ।

ब्रह्मचारी जितक्रोधो जितवाक्कायमानसः ॥

मण्डलं चतुरस्रन्तु कुर्यात्तच्छेततण्डुलैः ।

तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं विधाय कुसुमोत्करैः ॥

कर्णिकायां श्रियं देवीं पद्महस्तां हरिप्रियाम् ।

पद्माननां पद्मनेत्रां पद्मकिञ्चल्कसन्निभाम् ॥

सरस्वती रति-भूति-दान्तिः कान्तिश्च सर्वदा ।

मैत्रीविद्येति चाख्याता दिव्यास्ताश्चाष्टशक्तयः ॥

तद्दलेषु यथायोगं न्यसेदष्टसु योजिताः ।

तत्तदाद्यर्णयुक्तेन नाममन्त्रेण पूजिताः ॥

तत्तदाद्यर्णयोगेनेति, तत्तन्नामादिवर्णकतमन्त्रेणेत्यर्थः यथा
सं सरस्वत्यै नम इति एवं वक्ष्यमाणेष्वपि ज्ञेयम् ।

पद्मां मेधां प्रभां सत्वाः सुत्तरस्यामिति क्रमात् ।

स्मरेद्दिदिक्षु क्वायाद्या मिश्रवर्णाः पृथक्पृथक् ॥

नन्दी दक्षोऽरुणः सिद्ध इति दिक् पतयः क्रमात् ।
विष्णुः शेषोत्तरखण्ड इति कोणाधिपाः स्मृताः ॥
द्वारपाला बहिष्वाष्टौ दिक्षु वै हन्धशः स्थिताः ।

हन्धशः दिशि द्वौ द्वौ ।

वक्रतुण्डो महादंष्ट्रो नौलजिह्वा बृहच्छिराः ॥
क्रोधेक्षणो दीप्तमुखो दीप्ताक्षः काल इत्यपि ।
शङ्ख-पद्मनिधौ दिक्षु-पङ्कजोपरि संस्मरेत् ॥
दिक्षु प्रतिदिशं निधिद्वयम् ।
व्यासः क्रतु-र्मनु-र्दक्ष-सत्वारो गुरवः स्मृताः ॥

‘दिक्षु, इत्यनुवर्तते ।

अत्रिर्द्युमत् कविः काण्ड इति दिक्कोणतः स्थिताः ॥

‘दिक्कोणतो, विविक्षु ।

वशिष्ठो वामदेवश्च जीमूतश्च पराशरः ।
शाण्डिलकोह्वरः कान्तो मित्र इत्यपि विश्रुताः ॥
एवमादि सुसंयुक्तं मण्डलं कारयेत् सुधीः ।
चन्दनागुरुधूपेन श्वेतपुष्पैः समर्चयेत् ॥
पायसञ्च पयःसिद्धं निवेद्य च यथोदयम् ।
श्रीलता पद्म कुसुमैः श्वेतपुष्पैश्च तण्डुलैः ॥
फल पुष्पदलैर्विल्वैः नन्द्यावर्त्तप्रसूनकैः ।
जाति केशर पुष्पैश्च मल्लिका चम्पकोद्भवैः ॥

श्रीलता पद्मिनी, पद्मन्तु पुष्पं कुशमन्तु केसरन्तयोः पृथक्-
27-2

ग्रहणं फलाधिक्यार्थं । सितं पुण्डरीकं नन्द्यावर्तं तगरं केसरो
बकुलः, मल्लीका मुहुरकः ।

श्रीबीजेन यथा योगमर्चयेद्दीश्वरप्रियाम् ।
द्वारपालान् वहिष्वाष्टौ दिक्षु वै द्वादशस्थिताः ॥
वक्रतुण्डो महादंष्ट्रो नीलजिह्वो वृहच्छिराः ।
क्रोधेक्ष्णो दीप्तिमुखो दीप्ताक्षः कालइत्यापि ॥
शङ्खपद्मनिधी दिक्षु पङ्कजोपरि संस्मरन् ।
व्यासः क्रतु-सुनि-दर्दक्ष-श्रुतारो गुरवः स्मृताः ॥
शक्तीश्च तत्तन्मन्त्रेण सर्व्वत्रैवं विधिः स्मृतः ।
प्रातरेवं विधिः कार्य्यो नापराह्णे कदाचन ॥
एवमभ्यर्च्य विधिना देवीं शक्त्यादिसंयुताम् ।
प्रदक्षिणं नमस्कृतान् स्तोत्रालापानि कारयेत् ॥
श्रीसूक्तमन्यसूक्तानि वैष्णवानि च कीर्त्तयेत् ।
'श्रीसूक्तं, हिरण्यवर्णां हरिणीमित्यादि प्रसिद्धम् ॥

'अन्यसूक्तानि, पुरुष सूक्तानि ।

एवं समाप्य विधिवत्सपर्यामथानन्यधीः ।
गामन्नग्रामदकुम्भश्च गुरुभ्यः प्रतिपादयेत् ॥
गामन्नग्रामिति गौर्ध्वः, अघ्न्या धेनुः, वृषधेनू प्रतिपादयेदित्यर्थः ।
लाजापूर्णानि पात्राणि तिलपूर्णानि पञ्च च ।
हरिद्राचूर्णपूर्णानि योषिद्वा प्रतिपादयेत् ॥
दद्यात् कुटुम्बिने हेम, अन्नं हि क्षुधिताय च * ।

अन्नं रिक्ताय दापयेत् रिक्ताय क्षुधिताय इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथ विद्याप्रदं शिष्यं आचार्यमभिवाद्य च ॥
 देहि विद्यां प्रपन्नायेत्यर्थयेत विचक्षणः ॥
 एवमभ्यर्चितः पूर्वमाचार्यो देवसन्निधौ ।
 विद्यामुपदिशेत्तस्मै शिष्याय व्रतचारिणे ॥
 नियमो विद्याधिगतिकारणम् ।
 सम्यगुक्तो मया ब्रह्मन् येन पारम्यमृच्छति ।
 पारम्यं परमता

यो विद्या वा कुलभूतिमुच्चैः ।
 प्राप्तुं पदम्बा परमस्य पुंसः
 इत्थं द्वितीयानियमप्रभाव
 प्राप्तात्मविद्यः स परं समेति ॥

इति गारुड पुराणोक्तं विद्याव्रतम् ।

—:—

दद्यान्नितद्वितीयायामिन्दोर्लवणभोजनम् ।
 समाप्ते गोप्रदो याति विप्राय शिवमन्दिरम् ॥
 विप्राय लवणभोजनं दद्यादित्यन्वयः । सोमश्चात्र देवानां
 सोमव्रतमिदं स्मृतमिति सोमस्य देवतात्वं गम्यते ।
 कल्पान्ते राजराजस्य सोमव्रतमिदं स्मृतम् ।

इति पद्म पुराणोक्तं सोमव्रतम् ।

—:—

पुष्कर उवाच ।

पौषशुक्लद्वितीयायां गवां ऋजोदकेन तु ।

स्नात्वा शुक्ताम्बरो भूत्वा सूर्य्यैवस्तमुपागते ॥

वालेन्दोः पूजनं कृत्वा गन्धमाल्यानुलेपनैः ।

दीप धूप नमस्कारैस्तथाचैवान्नसम्पदा ॥

दध्ना च परमान्नेन गुडेन लवणेन च ।

पूजनैर्ब्राह्मणानाञ्च पूजयित्वा निशाकरम् ॥

सोमरूपं कान्ति द्वितीयायां नाममन्त्रेण पूजा यावदस्तं न
यातीन्दुस्तावदेव समाचरेत् ।

आहारं गोरसप्रायमधःशायी निशान्नयेत् ।

एवं संवत्सरे पूर्णे सोम्ये मासि द्विजोत्तम ॥

एवमिति प्रतिमासं शुक्लद्वितीयायां-सूर्य्यचन्द्रपूजनं विधिनेत्यर्थः ।

‘सौम्यो, मार्गशीर्षः ।

वालेन्दोः पूजनं कृत्वा पूर्व्वस्मृतिविशेषतः ।

वाससी रसकुम्भञ्च काञ्चनञ्च द्विजातये ॥

दत्त्वा तु पूर्व्ववद्भक्त्या व्रतपारगतो भवेत् ।

पूजा, भोजनं, पूजयेत् ।

व्रतारम्भ इति, गोरसः ।

क्षीरादि ।

व्रतेनानेन धर्म्मज्ञो रोगमेवं व्यपोहति ।

सौभाग्यमाप्नोति तथा पुष्टिञ्च मनुजोत्तम ॥

कामं समाप्नोत्यथचैकमिष्टं

यशस्तथाग्र्यं प्रचुरं स धर्म्मम् ।

अभ्यासतस्तस्य समस्तकामान्

नरस्तथाप्नोत्यथ वापि नारी ॥

इति विष्णु धर्म्मोत्तरारोग्यद्वितीयाव्रतम् ।४

—:—

मार्कण्डेय उवाच ।

पुरुषः प्रकृतिशोभौ जगत्सर्वं प्रकीर्त्तितम् ।

अग्नीषोमात्मकं सर्वं तथा तच्च प्रकीर्त्तितम् ॥

वासुदेवश्च लक्ष्मीश्च तावेव परिकीर्त्तितौ ।

चैत्रशुक्ल द्वितीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

पुरुषेण च सूक्तेन वज्रिं संपूजयेन्नरः ।

सोपवास इति प्रतिपदि कृतोपवासो द्वितीयायां वज्रिं
पूजयेदित्यर्थः । उपरिष्ठाच्च क्षीरं दृतं भोजनस्य विहितत्वात् ।

गन्धमाल्य नमस्कार दीप धूपान्न सम्पदा ।

लक्ष्मीश्च वरदं देवं पूजयेदुदकं हरिम् ॥

श्रीसूक्तेन च धर्मज्ञ तथार्चनानुजोत्तमम् ।

हरि सोमौ वज्रिं जलकुम्भश्च प्रतिष्ठाप्य पुरुषमग्निं वासु-
देवश्चैकोपरि पूजयेत् ।

काञ्चनं रजतं ताम्रं दद्यात् विप्रेषु दक्षिणाम् ।

प्राण्यात्रां बुधः कुर्यात् क्षीरेण सद्यतेन च ॥

प्राण्यात्रामिति, प्राणनिर्व्वहणम् ।

संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं सम्यगुपोषितः ।

मुच्यते पातकैः सर्वैर्भोक्षोपायश्च विन्दति ।

कामानवाप्नोत्यथ वाञ्छितांश्च
 लोकांश्च पुण्यान् वसुधांसमग्रां ।
 विरूपवान् रूपमथापि वाग्यं
 यशस्तथायन्तनयांश्च मुख्यान् ॥

इति श्रीविष्णु धर्मेत्तरोक्त प्रकृतिपुरुषद्वितीयाव्रतम् । १२

—:०:—

मार्कण्डेय उवाच ।

नासत्यौ देवभिषजावश्विनौ परिकीर्त्तितौ ।
 ताविव कथितौ लोके सूर्यताराधिपौ नृप ॥
 अश्वयानरतौ यस्मादश्विनौ परिकीर्त्तितौ ।
 चैत्रशुक्ल द्वितीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
 नासत्यौ देवभिषजौ पूजयेत् प्रयतः शुचिः ।
 गन्धमाल्यनमस्कारधूपदीपान्न सम्पदा ॥
 कृत्वा च रूपनिर्माणं नासत्यौ पूजयेन्नरः ।

नासत्यमूर्त्तिस्तु विश्व कर्माक्ता
 द्विभुजौ देवभिषजौ कर्त्तव्यावश्ववाहनौ ।
 तयोरोषधयः कार्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः ॥
 वामदोः पुस्तकौ कार्यौ दर्शनीयौ तथा द्विजाः ।
 दीपमालां तथा दद्यात्तयोर्निशि विशेषतः ॥
 कनकं रजतं चीमे दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ।
 स-पूज्य तत्रयुगलं विष्णोः संवत्सरं ततः ॥

प्रदीप्ततेजा भवति चक्षुषांश्चैव जायते ।
प्राणयान्त्रान्तु कुर्वीत दध्ना दृतयुतेन च ॥
नेच व्रतं द्वादश वत्सराणि
कृत्वा भवेद्भूमिपतिः प्रतीतः ।
ततः* सुरूपोऽरिगणप्रमाथी
धर्माभिरामो नृपवर्गमुख्यः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरे नेच व्रतम् ।

—:~:—

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणाधीश्वर
सकल-विद्या-विशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते चतुर्वर्ग-
चिन्तामणौ व्रतखण्डे द्वितीयाव्रतानि ।

—

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

—०—

अथ तृतीयाव्रतानि ।

परोपकाराय गृहीतदृष्टिः

*सर्व्वं भूतेषु समानदृष्टिः ।

हेमाद्रि राख्याति पुराणदृष्टं

कृती तृतीयाव्रतजातमिष्टम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

चैत्रे भाद्रपदे माघे रूपसौभाग्यसौख्यदम् ।

तृतीयाव्रतं मेतस्मै कृष्ण कस्मान्न कीर्त्तितम् ॥

किमहं भक्तिरहितः त्रयीमार्गातिगोऽथवा ।

सुप्रसिद्धं जगत्प्रेतत् गोपितं केन हेतुना ॥

कृष्ण उवाच ।

भवान् धर्मार्थकुशलः सर्व्वज्ञ इति मे मतिः ।

व्रतचैतन् जगत्ख्यातं नाख्यातं तेन ते मया ॥

यद्यस्ति अवशे बुद्धिः श्रूयतां कुरुनन्दन ।

कोवाण् श्रीना जगत्प्रेस्मिन् भवता सदृशो मम ॥

---

* स सर्व्वं भूतेषु समान दृष्टिरिति कश्चित् पाठः ।

† सम्पदमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ तृतीया यत्र मे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

॥ कोऽन्ध इति कश्चित् पाठः ।

जया च विजयाचैव उमायाः परिचारिके ।
आगत्य मुनिकन्याभिः पृष्टोऽभीष्टफलेच्छया ॥
भवत्यौ सर्वदा देव्याश्चित्तवृत्तिविदौ किल ।
केन व्रतोपवासेन कस्मिन्नहनि पार्वती ॥
पूजिता तोष मायाति मन्त्रैः कैश्चिद्वरानने ।
तासां तद्वचनं श्रुत्वा जया प्रीवाच सादरं ।
व्रतमुखवसंयुक्तं नरनारीमनोरमम् ॥
श्रूयतामभिधास्यामि सर्वकामफलप्रदम् ॥
चैत्रे मासि तृतीयायां दन्तधावनपूर्वकम् ।
उपवासस्य नियमान् गृह्णीयाद्भक्तिभावतः ॥
अञ्जनं च सताम्बूलं सिन्दूरं रक्तवाससी ।
विभृयात्सोपवासापि अवैधव्यकरं परम् ॥
विधवा यतिमार्गेण कुमारी च यदृच्छया ।
कुर्यादार्थार्चनविधिं श्रूयतामत्र च क्रमः ॥
नेत्रपदपटीवस्त्रैः वस्त्रमण्डयिकां शुभाम् ।
कारयेत् कुसुमामोदवासितां भूषितां शुभाम् ॥
प्रवालालम्बितप्रोतामन्तर्दिव्य वितानकम् ।
विन्यस्तपूर्णकलसां पीठसंविष्टसद्विजाम् ॥
पुरतः कारयेत् कुण्डं हस्तमात्रं समेखलम् ।
यतः* ज्ञात्वा शुद्धिर्भूत्वा परिधाय सुवाससी ॥
देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य ततो देवीगृहं व्रजेत् ।

नामाष्टकेन संपूज्य गौरी जीभर्तृवल्लभाम् ॥

नामाष्टकेन वक्ष्यमाणेन, गोभर्तृवल्लभान् वृषध्वजवल्लभान् ।

तत्कालप्रभवैः पुष्पैः गन्धादलिकुलाकुलैः ।

कुङ्कुमेन समालभ्य कर्पूरागुरुचन्दनैः ॥

एवं सम्पूज्य विधिवत् सुधूपेनाधिवासयेत् ।

पार्वती ललिता गौरी गायत्री शङ्करा शिवा ॥

उमा सती समुद्दिष्टं नामाष्टकमिदं सदा ।

लङ्कुकैः खण्डवेष्टैश्च गुणकैः सिंहकेशरैः ॥

सोमालङ्कैश्च क्षुरसैः दधिभक्तैः सपूपकैः ।

घृतपक्कैर्वहुविधैः शुचिभिः परिकल्पयेत् ॥

दृष्टिप्राण प्रियैर्हृद्यैर्नैवेद्यैः पूजयेदुमां ।

सिंहकेशरैः, सिंहकेशरवद्वलिताकृतिभिः ।

धान्यकं जीरकं भव्यं कुङ्कुमं लवणं गुडम् ।

कुसुमं वेत्तुकाण्डं च हरिद्राञ्च पुरोन्यसेत् ॥

भव्यमुत्कृष्टं ।

नालिकेरसनारङ्गं बीजपूरञ्च दाडिमम् ।

कुष्माण्डं त्रपुसं वृत्तं दधित्थं पनसं तथा ॥

वृत्तं वृत्तवत् नातिपक्कमित्यर्थः ।

त्रपुसं कक्कटीफलं दधित्थं कपित्थं ।

कालोद्भवान्यथान्यानि फलानि पुरतो न्यसेत् ।

यन्त्रकोलखल शिला सूर्पाणान्ततिभिः सह ॥

नेत्राञ्जनं शलाकाञ्च नखसाधनकारि च ।
दर्पणं विमलं घण्टां भवान्यै विनिवेदयेत् ॥
शङ्खतूर्यनिनादैश्च गीतमङ्गलनिस्वनैः ।
भक्त्या शक्त्या च संपूज्य देवीं शङ्करवल्लभाम् ॥
ततोऽस्तमये भानाः कुमार्यः करकैर्नवैः ।
स्नानं कुर्युर्मुदायुक्ताः सौभाग्यभाग्यवद्भवे ॥

कुमार्य इति व्रतचारिलीनामुपलक्षणम् ।

यामे यामे गते स्नानं देवीपूजनमव च ।
तैरेव नामभिर्हीमस्तिलाज्येन प्रशस्यते ॥
पद्मासनस्थिता साध्वी तेनैवार्द्रेण वाससा ।
गौरीवक्त्रेक्षणपरा तां रात्रिमतिवाहयेत् ॥
काश्चिन्नायन्ति संहृष्टाः काश्चित् नृत्यन्ति हर्षिताः ।
कथयन्ति कथाः काश्चिद्धर्मकामार्थं संश्रयाः ।
गीत तालालुसंवद्धमनुद्धतमनाकुलम् ।
नृत्यन्ति च पुरो देव्याः काश्चिद्दिनसितभ्रुवः ॥
नृत्येन तुष्यति हरो गौरी गीतेन तुष्यति ।
सङ्गावेनाथ वा सर्वे गृणन्ति त्रिदिवौकसः ॥
स्वासिनीभ्यस्ताम्बूलं कुङ्कुमं कुसुमानि च ।
प्रदेयं जागरवतामन्येषामथ वारितम् ॥
नटैर्विटैर्भटैः श्वैर्घटैः प्रेरणैः प्रेक्षणोत्सवैः ।
मन्त्रीभिः सह तां रात्रिं गीबनृत्यहसैर्नयेत् ॥
एवं प्रभातसमये स्नात्वा संपूज्य पार्वतीम् ।

शक्त्या तुलां समारोहेदस्त्रालङ्कारभूषिताम् ॥
तोलयेत् श्रितयात्मानं* सितेन लवणेन च ।

श्रितया शर्करया ।

कुङ्कुमेनाथ वा शक्त्या कर्पूरागुरुचन्दनैः ।
पर्वतानामपीच्छन्ति दानं केचिच्च सुरयः ॥
कुण्डमण्डपसम्भारमन्त्रैरत्रैवमेव तत् ।
लवणेन सहात्मानं तोलयन्त्या गुडेन च ॥
कयापि शक्तिपरया सौभाग्यमतुलीकृतम् ।
एवं देवीं प्रणम्याथ क्षमाप्य गृहमाविशेत् ॥
आमन्त्र्य द्विजदम्पत्यं वासीभिर्भूषणैस्तथा ।
संपूज्य भोजयित्वा च दद्यात्तेभ्योऽपि दक्षिणां ॥
यद्यदात्माभीष्टतमं शयनं याममेव च ।
वस्त्रमाभरणं गावः सर्व्वन्तेभ्यो निवेदयेत् ।
हैमं पत्रं रत्नफलं मुक्ताचूर्णावचूर्णितम् ॥
ताम्बूलं केचिदिच्छन्ति दीयमानं सखीजने ।
पत्रस्थाने सुवर्णं पत्राणि, पूगफलस्थाने रत्नानि ।
चूर्णस्थाने मुक्ताफलानि एवं विधं ताम्बूलं सखीजने देयम् ।
अनस्तं मधुरप्रायं भोजयित्वा सुवासिनी ॥
स्वयं भुञ्जीत सहिता ज्ञातिवन्धुजनैः स्वकैः ।
यच्च देव्याः पुरोदत्तं नैवेद्यादि सुशोभनम् ॥
प्रतिगेहं नयेत्सर्व्वं विभज्या आन्तमानसा ।

दन्तवायनकं दिव्यं कृतकृत्यो भवेत्ततः ॥

वायनकं वायनमिति लोके * ।

विधिर्भाद्रपदे ह्येष सर्व्वसौख्य प्रदायकः ।

सप्त धान्य विधिभ्यश्च सूर्पस्थां पूजयेदुमां ॥

सूर्पकलशस्थाने सूर्पमिति शेषः ।

गोमूत्रं प्राशनं यस्मात्तस्माद्गोमूत्रसंज्ञिता ।

माघमासे तृतीयायां विशेषः श्रूयतां मया ॥

पूर्व्वोक्तं सकलं कृत्वा प्रभाते यवसंस्तरे ।

स्थापयित्वा कुन्दपुष्पैः पूजयेत् ससुतामुमाम् ॥

एतेन कारणेनोक्ता चतुर्थी कुन्दसंज्ञिता ।

पूर्व्वोक्तं सकलं तृतीयायां कृत्वा प्रभाते इति चतुर्थीदिवसे ।
ससुतां विनायकसहितामुमां पूजयेदित्यर्थः ।

उमारूपन्तु कर्त्तव्यं सौधासनगतं† शुभम् ।

सौवर्णञ्च महाराज साक्षसूत्रकमण्डलम् ॥

विनायकश्च कर्त्तव्यो गजवक्त्रश्चतुर्भुजः ।

तृतीयात्रयमेतत्ते कथितं सर्व्वकामदम् ॥

जयया मुनि कन्यानां यत्पुरा समुदाहृतम् ।

एवं या कापि कुरुते नारी व्रतमिदं शुभम् ॥

सा रूपसौभाग्ययुता मृता स्वर्गे महीयते ।

न दुर्भगा कुले तस्याः काचिद्भवति भारत ॥

* वायनकं वाणमिति पुलकान्तरे पाठः ।

† गोधासनगतमिति कचित् पाठः ।

न दुर्विनीतश्च सुतो न भृत्यो विघ्नकृद्भवेत् ।
 न दारिद्र्यं गृहे तस्मिन् न व्याधिरुपजायते ॥
 यत्र सा रमते नारी धौतचामीकर प्रभा ।
 अन्याश्च याश्चरिष्यन्ति ब्राह्मणानुमते व्रतम् ॥
 संपूज्य वाचकं भक्त्या भूषणाच्छादनादिभिः ।
 तास्ताःस्युः सुखसम्पन्ना अविपन्नमनोरथाः ॥
 भविष्यन्ति कुरुयेष्ठ कुलज्येष्ठ नमीऽस्तु ते ।
 माघे महार्हमणिमण्डितपादपीठां ॥
 चैत्रे विचित्रकुसुमोत्कर चर्चिताङ्गो * ।
 सूर्यप्ररूढ नवग्रह्यमयीं नभस्ये ।
 संपूज्य शम्भुदयितां प्रभवन्ति नार्यः ।
 इति भविष्योत्तरे चैत्रभाद्रमाघवृततोयाव्रतम् ।

—:—

कृष्ण उवाच ।

बहुनात्र किमुक्तेन किं वद्वत्तरमालया ।
 वैशाखस्य सितामेकां तृतीयामक्षयां† शृणु ॥
 तस्यां स्नानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 दानञ्च क्रियते किञ्चित् तत्सर्वं स्यादिहाक्षयम् ।
 आदिः कृत युगस्येयं युगादिस्तेन कथ्यते ॥
 सर्वपापप्रशमनी सर्व सौख्यप्रदायिनी ।

* नृप इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भुञ्जीतधाचितितले दयिता समृद्धिमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पुरा महोदये पार्थ वणिगासीत् सुनिर्व्वनः ।
 प्रियंवदः सत्यवृत्तिर्देव ब्राह्मण पूजकः ॥
 पुण्याख्यानैकचित्तोऽभूत् कुटुम्बव्याकुलोपि सन् ।
 तेन श्रुता वाच्यमाना तृतीया रोहिणीयुता ॥
 यदा स्यात् बुधसंयुक्ता तदा सा सुमहत्फला ।
 तस्यां यद्गोयते किञ्चिदक्षयं स्यात्तदेव हि ॥
 इति श्रुत्वा स गङ्गायां सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
 गृहमागत्य करकान् सान्नानुदकसंयुतान् ॥
 अशुपूर्णान् बृहत्कुम्भान् जलेन विमलेन च ।
 यवगोधूमचणकान् सक्तुदध्मोदनं तथा ॥
 इक्षुक्षीरविकारांश्च सहिरण्यांश्च शक्तितः ।
 शुचिः शुद्धेन मनसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ वणिकः ॥

अन्नोदकाभ्यां उदकेन अन्नेन च पूर्णान् कलशान् अशुजल
 मध्ये पूर्णान् न तूद्धृतोदकेन ।

भार्य्या वार्य्यमाणोऽपि कुटुम्बासक्तिचित्तया ।
 तावत्तस्थौ स्थिते सा च मत्वा सर्व्वं विनश्चरम् ॥
 धर्मासक्तमतिः पार्थ कालेन बहुना ततः ।
 जगाम पञ्चत्वमसौ वासुदेवमनुस्मरन् ॥
 ततः स चन्द्रियोजातः कुशावत्यां युधिष्ठिर ।
 वभूव चाक्षया तस्य समृद्धिर्धर्मसंयुता ॥
 द्रुपदो महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
 सदा दौ गोहिरण्यादिदानान्यन्यान्यहर्निशम् ॥
 वभुजे कामतो भोगान् दीनान्यांस्तर्पयन्धनैः ।

तद्याप्यक्षयमेवास्त्र क्षयं यान्ति न तद्धनम् ।
 अद्वापूर्वं तृतीयायां यद्वत्तं विभवं विना ॥
 इत्येतत्ते समाख्यातं श्रूयतामत्र यो विधिः ।
 तृतीयान्तां समासाद्य स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥
 एकभक्तं तदा कुर्यात् वासुदेवं प्रपूजयेत् ।
 उदकुम्भान् सकनकान् सान्नान् सर्व्वरसैः सह ॥
 ग्रैष्मिकं सर्व्वमेवात्र शस्यं दाने प्रशस्यते ।
 कृत्रोपानत्प्रदानं वै गोभूकाच्चनवाससाम् ॥
 यद्यदिष्टतमं चान्यत्तद्देयमविशङ्कया ।
 एतत्ते सर्व्वमाख्यातं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥
 अनाख्येयं न मे किञ्चिदस्ति स्वस्त्यस्तु तेऽनघ ।
 अस्यां तिथौ क्षयं मुपैति हुतं न दत्तं
 तेनाक्षयेति कथिता मुनिभिस्तृतीया ।
 उद्दिश्य यत् सुरपितृन् क्रियते मनुष्यै
 स्तच्चाक्षयं भरतभारत सर्व्वमेव ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमक्षय तृतीयाव्रतम् । १८

युधिष्ठिर उवाच ।

केन धर्मेण नारीणां व्रतेन नियमेन च ।

सौभाग्यं जायतेऽतीव पुत्राश्च बहवः शुभाः ॥

धनधान्यं हिरण्यञ्च वस्त्रालङ्कारमेव च ।
अवियोगश्च सततं भर्तृपुत्रैः सुहृज्जनैः ॥
सम्यगाख्याहि मे कृष्ण दयातीव हि ते मयि ॥

कृष्ण उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
यच्चीर्त्वा सुभगा नारी बह्वपत्या च जायते ॥
धनधान्यहिरण्यादिदासीदासैः समन्विता ।
लोके हितार्थं पार्वत्या उमामाहेश्वरव्रतम् ॥
समाख्यातं पुरा पार्थ नाद्यापि प्रथितं भुवि ।
मार्गशीर्षे सिते पक्षे तृतीयायां समाहिता ॥
कृतोपवासा राजेन्द्र सर्वभोगविवर्जिता ।
संवेष्ट्य श्वेतवस्त्रेण शिवं रक्तेन चाम्बिकाम् ॥
पश्चाद्भूपं दहेन्नारी भक्तिभावेन भाविता ।
भोजयेच्छिवभक्तांश्च ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥
भक्तेभ्यो दक्षिणं दद्याद्भक्त्या ग्राठं विना कृताम् ।
कृतोपवासा संकल्पितोपवासा ।
स्नात्वा संपूज्य ललितां हरकायार्द्धवासिनीं ।
गीतवाद्यादिकं कृत्वा क्षपयित्वा क्षितौ क्षणं ॥
ततः प्रभातसमये स्नानं चाकृत्रिमे जले ।
धृत्वा शुक्ताम्बरनारी वाक्यमेतदुदीरयेत् ॥
नमोनमस्ते देवेश उमादेहार्द्धधारक ।
महादेव नमस्तुभ्यं हरकायार्द्धवासिनीम् ॥

हृदि कृत्वा शिवं देवो जपेत् यावद्गृहं व्रजेत् ।
 पूजयेद्देवमीशानं पुष्पैः कालोद्भवेस्ततः ॥
 वामपार्श्वे स्थितां देवीं दक्षिणे तु महेश्वरम् ।
 धूपं सगुग्गुलुं चाग्ने दहेत् ध्यानपरायणा ॥
 नैवेद्यं विविधं देयं घृतपक्वं स्वयत्कृतम् ।
 कारयेद्देवैश्च देवन्तु तिलाज्येन सुसंस्कृतम् ॥
 पञ्चगव्यं ततः प्राश्य हव्यं भुञ्जीत वाग्यता ।
 एवं द्वादशमासांस्तु पूजयित्वा महेश्वरी ॥
 उद्यापनं ततः कुर्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 शिवं रौप्यमयं कुर्यादुमां हेममयीन्तथा ॥
 आरूढौ वृषभे * गौरी सर्वालङ्कारभूषिता ।
 चन्दनेन शिवं चर्च्य कुङ्कुमेन तु पार्वतीम् ॥
 अर्चयेत् कुशुमैः पश्चात् सुगन्धैः सुमनोहरैः ।
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा मन्त्रमेतदुदीरयेत् ॥
 उमामाहेश्वरी देवी सर्वलोकपितामही ।
 व्रतेनानेन सुप्रीतौ भवतां मम सर्वदा ॥
 एवमुक्त्वा जितक्रोधा ब्राह्मणे वेदपारगे ।
 व्रतं निवेदयेद्भक्त्या वाचके वा गुणान्विते ॥
 एवं कृत्वा व्रतं नारी महेशार्पितमानसा ।
 प्रयाति परमं स्थानं यत्र देवी शिवप्रिया ॥
 तत्रैव सा वसेत्तावद्यावदिन्द्राक्षतुर्दश ।
 अक्षरोभिः परिवृता किन्नरीभिस्तथैव च ॥

यदा मानुषतां याति जायते विमले कुले * ।
 नृप सौख्ये समाप्नोति पुत्र पौत्रसुतादिभिः ॥
 मृता शिवपुरं याति शिवया सह मोदते ।
 हेमोमुमां रजतपिण्डमयं महेशम्
 रौप्ये सुरूपवृषभे समुपस्थितौ तौ ।
 संपूज्य रक्तसितवस्त्रयुगोपगूढौ
 नारी भवत्यविर्वा सुतसौख्ययुक्ता ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमुमामादेश्वर व्रतम् ।-

—:○:—

युधिष्ठिर उवाच ।

शुक्लपक्षे तृतीयासु बहवः समुदाहृताः ।
 आनन्तर्यव्रतं ब्रूहि तृतीयोभयसंयुता ॥
 हिताय व्रतशीलानां नारीणाञ्च विशेषतः ।
 नाम प्राशन नैवेद्यं मासि मासि पृथग्विधम् ॥

कृष्ण उवाच ।

ब्रह्म विष्णु महेशाद्यैर्यज्ञोक्तं सुरसत्तमैः ।
 अपूर्वसर्वतन्त्राणामानन्तर्यव्रतं शृणु ॥
 मार्गशीर्षे महाराज व्रतमेतत्समारभेत् ।
 नक्तं कुर्यात् द्वितीयायां तृतीयायामुपोषिता ॥

* रूपयौवन सन्पन्ना वड पुत्रापतिव्रता ।

धन धान्य समायुक्ता शिवया सहमोदते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

उर्जां देवीं समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिभिः क्रमात् ।
 शर्करापुत्रिकां दद्याद्यथाशक्ता च भक्तितः ॥
 दधि सं प्राशयेद्रात्रौ स्वपेदेकाकिनौ भुवि ।
 प्रभाते विधिवद्विप्र मिथुनं भोजयेन्नृप ॥
 अश्वमेधफलावाप्तिर्जायते नात्र संशयः ।
 तथा कृष्णतृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
 यजेत् कात्यायिनीं नाम नारिकेलं निवेदयेत् ।
 चौरं प्राश्य स्वपेद्रात्रौ काम क्रोध विवर्जिता ॥
 भोजयेद्विजदाम्यत्यं गोमेधफलमाप्नुयात्* ।
 पौषमासे तृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
 गौरीं नाम्ना तु संपूज्य खण्डवर्त्तिं निवेदयेत्† ।

खण्डवर्त्तिः शर्करा निर्मितो वलिताकृतिर्भक्षः ॥
 ततः कुशोदकं प्राश्य स्वपेद्भूमौ जितेन्द्रियः ।
 प्रभाते रूपसम्यन्नं मिथुनं भोजयेत्ततः ॥
 क्षमाप्य तं नमस्कृत्य बहुस्वर्णफलं लभेत् ।
 पुनरेव तुलामाघे कृष्णपक्षे यतव्रता ॥
 आर्यां नाम्नाथ संपूज्य स्वाद्यकञ्च निवेदयेत् ।
 स्वाद्यकं स्वस्तिकादि ।

मधुं प्राप्य स्वपेद्रात्रौ सर्वभोग विवर्जिता ।
 मिथुनं भोजयित्वा तु वाजपेयफलं लभेत् ॥
 तथैव फाल्गुने मासि सोपवासा शुचिव्रता ।

* पुष्पधूपादिभिः शर्करा निर्मितो वलिताकृतिर्भक्षः पाठः ।

† खण्डवर्त्तिं निवेदयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

भव्यां नाम्ना प्रपूज्याथ कासांङ्गं विनिवेदयेत् ।
 शर्करां प्राशयित्वा तु स्वपेद्राक्षौ विमत्तरा ॥
 प्रभाते मिथुनं भोज्य सौतामणिफलं लभेत् ।
 पुनः कृष्णतृतीयायां फाल्गुनस्यैव भारत ॥
 विशालाक्षीं समभ्यर्च्य पूरिकां विनिवेदयेत् ।
 संप्राश्य तण्डुलजलं स्वपेद्राक्षौ मनस्विनी ॥
 भोजयेन्मिथुनं प्रातरग्निष्टोमफलं लभेत् ।
 चैत्रस्वादिहृतीयायां सुचिःज्ञाता जितेन्द्रिया ।
 श्रियं नाम्ना तु संपूज्य वटकान् विनिवेदयेत् ॥
 बिल्वपत्रं ततः प्राश्य स्वपेत् ध्यानपरायणा ।
 ततः प्रभाते विमले द्विजदाम्पत्यपूजनात् ॥
 प्रणिपाताच्च तस्यैव राजसूयफलं लभेत् ॥
 ततः कृष्ण तृतीयायां चैत्रे सम्यगुपोषिता ।
 कालीं नाम्ना तु सम्पूज्य पिष्टं प्राश्य स्वपेन्निशि ॥
 पूषकान् विनिवेद्याथ कुर्याज्जर्जरकथां शुभाम् ।
 भक्त्या संभोज्य मिथुनमतिरात्रफलं लभेत् ॥
 एवं वैशाखमासन्तु सोपवासा जितेन्द्रिया ।
 पूजयेच्चण्डिकां देवीं मधुकार्या निवेदयेत् ॥

मधुकार्या मधुकपूरणपूरिकाः ।

श्रीखण्डं निशि संप्राश्य स्वपेद्देव्यग्रतोभुवि ।
 भोजयित्वा च दम्पत्यं चान्द्रायणफलं लभेत् ॥
 तथा कृष्ण तृतीयायां सोपवासा विमत्तरा ।

पूजयेत् कालरात्रिन्तु पुष्पधूपैर्मनोरमैः ॥
 गुडाढ्यं यावकं दत्त्वा तिलान् प्राश्य स्वपेन्निशि ।
 प्रभाते मिथुनं भोज्यमतिकृद्गुणं लभेत् ॥
 ज्यैष्ठे सिततृतीयायां सोपवासा यतव्रता ।
 स्कन्दमातेति संपूज्य इन्द्रज्योति निवेदयेत् ॥
 प्राशयेत्पञ्चगव्यञ्च देवीं ध्यात्वा स्वपेन्निशि ।
 प्रभाते मिथुनं भोज्य कन्यादानफलं लभेत् ।
 आषाढमासे संप्राप्ते तृतीयायां युधिष्ठिर ॥
 नाम्ना यशोधरां देवीं पूजयेत् भक्तितत्परः ।
 करभक्तञ्च नैवेद्यं गोमृद्गाभिः पिवेन्निशि ॥

करभक्तं दधिमिश्रा सक्तवः ।

प्रभाते मिथुनं भोज्य भूमिदानफलं लभेत् ॥
 तथा कृष्ण तृतीयायां कुष्माण्डीं नाम पूजयेत् ।
 सक्तून् खण्डाज्यसंयुक्तान् पुरतो विनिवेदयेत् ।
 कुम्भोदकञ्च संप्राश्य स्वपेदेव्याः पुरःचितौ ॥
 प्रभातेमिथुनं भोज्य गोप्रदानफलं लभेत् * ।
 श्रावणे सोपवासाथ चण्डघण्डां प्रपूजयेत् ॥
 कुल्माषांस्तत्र नैवेद्यं पिवेत्पुष्पोदकं निशि ।

कुल्माषाः अर्द्धस्त्रिन्नानि धान्यानि ।

प्रभाते भक्तितो विप्र मिथुनं भोजयेत् नृप ।
 द्विजाना मविदुषां प्राश्नाणफलं लभेत् ॥

* पात्रदान फलं लभेदिति प्रसक्तानरे पाठः ।

तद्वत् कृष्णतृतीयायां रुद्राणीं नाम पूजयेत् ।

सिद्धपिण्डानि दिव्यानि नैवेद्यं सम्मदापयेत् ॥

सिद्धपिण्डानि पिण्डीकृताः सक्तवः ।

पिण्याकं प्राशयित्वा तु स्वपेद्रात्रौ विमत्तरा ॥

संपूज्य द्विजदाम्पत्यमिष्टापूर्त्तफलं लभेत् ।

तथाभाद्रपदस्यादौ तृतीयायामुपोषिता ॥

पुष्पैर्नानाविधैर्हव्यैः पूजयेत् कमलाभयां ।

कर्णावर्त्तन्ततोदेव्या नैवेद्यं पललाचितम् ॥

कर्णावर्त्तं वर्णाकृतिभञ्जः पललन्तिलपिष्टम् ।

गन्धोदकं ततः प्राश्य स्वपेत् संहृष्टमानसा ॥

प्रभाते मिथुनं भोज्य ग्रामदानफलं लभेत् ।

तद्वत् कृष्णतृतीयायां दुर्गान्देवीं समर्चयेत् ॥

दद्यान्नन्दीफलं देव्या गुडाज्यपरिपूरितम् ।

नन्दीफलं नन्दीवृक्षफलम् ।

प्राशयित्वा च गोमूत्रं स्वपेत् कान्तेन चेतसा ।

प्रभाते मिथुनं भोज्य सदा सत्रफलं लभेत् ॥

मासिचाश्वयुजे भक्त्या नाम्ना नारायणीं यजेत् ।

सोपवासा खण्डखाद्यनैवेद्यं परिकल्पयेत् ॥

खण्डखाद्यं शर्करानिर्मितं खाद्यम् ।

सम्प्राश्य चन्दनं रत्नं नक्तं स्वप्यात्तदाग्रतः ॥

प्रभाते द्विजदाम्पत्यं भोजयित्वा पतिव्रता ।

निदाघे निर्जले मार्गे प्रपादानफलं लभेत् ।

तथा कृष्णं तृतीयायां स्वस्ति ताम्ना प्रपूजयेत् ॥
 शाल्योदनं गुडोपेतं नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।
 कुसुम्भबीजतीयञ्च सम्प्राश्य प्रयतः स्वपेत् ॥
 सन्भोज्य मिथुनं प्रातरग्निहोत्रफलाप्तये ।
 कार्तिकस्य तृतीयायां स्वाहा नाम प्रपूजयेत् ॥
 पायसं घृतखण्डाद्यं नैवेद्यमुपकल्पयेत् ।
 स्वपेद्रात्रौ जितक्रोधा प्राश्य कुङ्कुमजं जलम् ।
 प्रभाते मिथुनं भोज्यं प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥
 अतीवदुर्द्धरे वर्षे नवाङ्गिकफलं लभेत् ।
 तथा कृष्णतृतीयायां सोपवासा कृतव्रता ॥
 विज्ञाप्य स्वगुरुं भक्त्या धर्मशास्त्रार्थकीविदं ।
 मण्डलञ्च ततो लिख्य नवनाभं वरप्रदं ॥
 सौवर्णं कारयेद्देवमुमया सहितं शिवम् ।
 तेभ्योनेत्रे पु दातव्यं मौक्तिकं तिलमेव च * ॥
 प्रवालमोष्ठयोदंद्यात् कर्णयोरेव कुण्डले ।
 उपवीतन्तु देवस्य देव्या हारं समुज्ज्वलम् ॥
 रत्नावरधरां देवीं सितवस्त्रं महेश्वरम् ।
 चन्दनेन समालभ्य पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत् ॥
 मण्डलं पूजयित्वा च होमं कुर्यात्ततो गुरुः ।
 तत्रापराजितां-नाम्ना देवीं भक्त्या प्रपूजयेत् ॥
 मधूदकञ्च सम्प्राश्य कुर्याद्वात्रौ च जागरम् ।
 जयवायुज्जपोपेतं वीशावेणुमनोहरम् ॥

* मौक्तिकं बोलमेव चेति पुस्तकान्तरे ।

माङ्गल्य गीत-निनदैः प्रेक्षणैरतिशोभितम् ।
 ताम्बूलाशन सिन्दूर पुष्प कुङ्कुमदीपकैः ॥
 सखीजनैः सुघेषैश्च समन्तात् परिपूजितम् ।
 उत्सवं कारयित्वेत्यं नयेद्रात्रिं विमलरा ॥
 ततः प्रभाते विमले कृतकौतुकमङ्गला ।
 कृत्वा तु नूननान्तूलीं कन्दुकादिसमन्विताम् ॥
 मण्डले देवमुद्रित्य पर्यङ्कोपरि विन्यसेत् ।
 वितानध्वजमालाभिः कुम्भदर्पणशोभना ॥
 पुष्पमण्डयितां कृत्वा धूपगुग्गुलुवासिता ।
 तस्याग्रे भोजयेद्भक्त्या मिथुनानि यथेच्छया ॥
 ग्रीणयेद्भक्ष्यभोज्यैश्च पक्वानैर्मधुरै रसैः ।
 ततोदत्त्वा कृतं हस्ते ताम्बूलं चन्दनं तथा ॥
 इदमुच्चारयेन्नाम्ना देवस्य च पुरोगुरोः ॥
 ग्रीयतां मे उमाकान्तः पार्वत्या सहितस्तदा ।
 उच्छिष्टं शोधयित्वा च ततो भोज्यसमन्वितां ॥
 रक्तवर्णां सुशीलां च सुरूपां सुपयस्विनीं ।
 शृङ्गाभ्यां दत्तकनकां राजतखुरसंयुताम् ॥
 कांस्यदोहनकीपेतां रक्तवस्त्रां च गुण्ठिताम् ।
 घण्टाभरणशोभाढ्यां सितचन्दनचर्चिताम् ॥
 पूजितां पुष्पमालाभिः देवस्य पुरतः स्थिताम् ।
 पादुकीपानहस्तभक्ष्यभोजनसंयुताम् ॥
 त्रिधा प्रदक्षिणीकृत्य गुरोः सर्व्वं निवेदयेत् ।
 पुनश्चोदाहरेद्देवं गुरोरग्रे कृतव्रता ॥

उमामहेश्वरं यद्वदवियोगं सुरार्चितम् ।
 अवियोगः स्वभर्ता मे तद्वदस्तु सुसम्पदा ॥
 प्रणम्य गिरसा भूमौ क्षमस्वेति गुरुं वदेत् ।
 एवं समाप्यते सम्यगानन्तर्यव्रतोत्तमं ।
 यः कुर्यात्पुरुषः स्तोवा तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 गन्धर्व्यं यक्षसिद्धानां विद्याधरमहोरगैः ॥
 देवदैत्य, मुनीनां च कन्याभिः परिवारितः ।
 कामगेन विमानेन क्रीडयित्वा यथेष्टितम् ॥
 समुद्रतः कुलं भर्तुः पितुश्चामरपूजिता ।
 ब्रह्मादिभिरनुक्रान्ता विष्णुलोकं सनातनम् ॥
 प्रयाति पुरुषो वापि नात्र कार्या विचारणा ।
 भुक्त्वा भोगांस्ततो दिव्यान् पुण्यशेषेण पार्थिव ॥
 पार्थिवो जायते भूमौ शार्वभौमोपराजितः ॥
 नारी वा महिषी राज्ञः सर्वभौमस्य जायते ।
 तरेतर्पं यथा देवो भोगांश्च पतिना सह ॥
 त्रैलोक्यपतिना भुङ्क्ते तथा स्वपतिना तु सा ।
 हरिः शच्या हरिर्लक्ष्मणा समं पत्न्या यथा सुखम् ॥
 भुङ्क्ते निरन्तरं तद्वत्तया सार्धं नरेश्वर ।
 मुनिनारुन्धती यद्व सतां सन्ना हृदि स्थिता ॥
 तद्वद्भनक्ति सौभाग्यं नैरन्तर्येण पाण्डव ।
 येनैव पतिना सार्धं करोत्येतद्भुतोत्तमम् ॥
 सप्तजन्मनि तेनैव न वियोगमवाप्नुयात् ।
 एतत्ते सम्यगाख्यातमानन्तर्यव्रतं महत् ॥

भक्तीसि मे सखाचेति रहस्यं परमं मया ।
 नाविनीताय दातव्यं नाभक्ताय कथञ्चन ॥
 नास्तिके हेतुके पापे दाता भवति किल्बिषी ।
 एषा विशेष विधिना सहसा तृतीया
 यानोक्तो विधवाभिरुदाहृतोच्चैः ।
 एतामुपोष्य विधिवत् प्रतिपन्नयोगा-
 न्नैवान्तरं सुतसहृत्स्नजनैरुपेति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमानन्तर्यतृतीयाव्रतम् ॥८

—❖❖❖❖—
 युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं मधुहक्षस्थमर्चयन्ति वरस्त्रियः ।
 गौरीं जगद्गुरोर्भार्यां भगवं स्तुद्ववीषि मे ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पुरा क्षीरोदमथने मधुहक्षो विनिर्गतः ।
 स इहारोपितो मर्त्यैर्मधुना मुनिकारणात् ॥
 विषदर्थोपहाराय व्याधिसंघवधाय च ।
 स्त्रीणां सौभाग्यदानाय यत्र पुष्पफलार्चितः ।
 शोभितस्तवकैरभ्यैः दृष्टोललितया वने ॥
 तत्राश्रिता महादेवी पार्वती शङ्करप्रिया ।
 विजयाजयागणेशेन संयुता पर्वतात्मजा ॥
 तत्रस्था देवताभिः सा पूजिता कुसुमैः फलैः ।
 भक्षैर्बहुविधैराजन् मनसेषितकारणात् ॥

स्वयं लक्ष्म्या सरस्वत्या सावित्र्या गङ्गया तथा ।
 रोहिण्या रश्म्या राजन् चरुन्धत्या सुशीलय ॥
 स्त्रीभिरेताभिरागत्य पूजिता मूलशङ्करौ ।
 तासां प्रसन्ना वरदा ददावभिमतं फलम् ॥
 फाल्गुनस्य सिते पक्षे तृतीयायामुपोषिता ।
 स्नाता स्थिता ब्रह्मचर्यं ततोऽन्यस्मिन् दिने पुनः ॥
 ब्रजेन्मधुवनं गौरीं पूजयेत् यतमानसाः* ।
 मन्त्रेणानेन ध्यायन्ती पार्वतीप्रतिमां शुभाम् ॥
 मृगाजिनावृतकुचां जटामुकुटशोभिताम् ।
 गोधारयगतां देवीं रुद्रध्यानपरायणां ॥
 पूजयेत् गन्ध कुसुमैर्दीपालक्तकचन्दनैः ।
 केसरैर्मधुरद्रवैः स्वर्णमाणिक्यसंयुतैः ॥
 अम्बिका ऋषिका देवी मूषिका ललिता उमा ।
 तपेवनरता गौरी सौभाग्यं मे प्रयच्छतु ॥
 काली कासी सती देवी रुद्राणी पार्वती शिवा ।
 अष्टाङ्गैः प्रणता भक्ता पतिपुत्रान् प्रयच्छतु ॥
 सौभाग्यं मे प्रयच्छन्तु सुप्रसन्नाननाः सदा ।
 अवैधव्यकुले जन्म ददातु प्रति जन्मनि ॥
 अङ्ग प्रत्यङ्ग देशेषु प्रतिपञ्च स्थितामृता ।
 सुखदृष्टिस्पर्श-रसं गौरी सौभाग्यं मृच्छतु ।
 एव मुच्चार्य मन्त्रेण नारी ज्ञानवती सती ॥
 पूजयेत् ब्राह्मणीनाञ्च भव्या मुख्याः सुवासिनी ।

कुसुमैर्जीरकैश्चैव लवणैर्गुडसर्पिषा ॥
 अद्वैरागैः फलैश्चूर्णैः मनोज्ञैश्च सचन्दनैः ।
 अद्वैः मच्चैः चुण्णपक्वैः, रागैः, पुष्पचन्दनैः
 चम्पकादि पुष्पवासितैश्चन्दनैः ।
 कुसुमैः कुङ्कुमैर्गन्धैः कालेयागुरुचन्दनैः ॥
 कालेयं पीतचन्दनं चन्दनं, श्वेतचन्दनम् ।
 सिन्दूरेणाभिरक्तेन वस्त्रैर्नानाविधैः शुभैः ॥
 पवित्रकैः पीतवर्णैः पूषकैस्तिलतन्दुलैः ।
 अशोकवर्त्तिकुण्ठकैः घृतपूरैः मलद्भुक्तैः ॥
 अशोकवर्त्तिकुण्ठकविशेषः पूजयित्वा महाद्रुमः ।
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा दद्याद्दिप्राय दक्षिणाम् ॥
 एतत् व्रतं समाख्यातं कांक्षयायेन पुरा नृप ।
 याचरिष्यन्ति सर्वास्ता भविष्यन्ति निरामयाः ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गसुगन्धा लोके दृष्टिमनोहराः ।
 स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये ततो रुद्रपुरं शुभम् ॥
 यास्यन्ति हंसयानेन किङ्कीणीशब्दनादिना ।
 तत्र गत्वा रमिष्यन्ति कल्पमेकं युधिष्ठिर ।
 पुनरभ्यागता मर्त्ये सर्वसौख्यकभाजना ॥
 नार्थ्याभवन्ति संपूज्या मधुवृक्षं सुशोभनम् ।
 अर्घ्यं महार्घ्यमणिकुङ्कुमकेसराढ्यं ॥
 पर्यङ्गशुक्लं सुखरालिकुलोपगीतम् ।
 दत्त्वा फलाक्षतयुतं मधुपादपस्य
 गौरीव कामसदृशा भवतीह नारी ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं मधुकव्रतम् ।^{११५}

—:०:—

युधिष्ठिर उवाच ।

मेघपालीव्रतं कृष्ण कदाचित् क्रियते नृभिः ।
किं पुण्यं किमनुष्ठानं कीदृदल्ली सृता नु सा ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

आश्वयुक् शुक्लपक्षे च तृतीयायां युधिष्ठिर ।
मेघपाली प्रदातव्या भक्त्या स्त्रीभिर्नृभिस्तथा ॥
अर्चैः विरुद्धैः गोधूमैः सप्तधान्यसमन्वितैः ।
तिलतण्डुलमिश्रैश्च दातव्या धर्मलिप्सुभिः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशीं सा भवेदल्ली मेघपाली जनार्दन ।
लक्षणं कीदृशं तस्याः कोमन्त्रइति मे वद ॥

श्रीकृष्ण उवाच ॥

ताम्बूलसदृशैः पत्रैरक्तावल्ली समञ्जरी ।
वाटीषु या न मार्गेषु प्रेक्षिता पर्वतेषु वा ॥
यत्र वा दृश्यते राजन् शुची देशे समुत्थिता ।
मेघपाली समभ्यर्च्य फलैः पुष्पैस्तथाचतैः ॥
खजूरैर्नालिकेरैश्च नारङ्गैर्दाडिमैस्तथा ।
वीजपूरैः कपित्थैश्च सप्तधान्यैर्विरुढकैः ॥

तपुसीर्वाचीनकैस्तु पिण्डैस्तु तिलपिष्टजैः ।
 चपुसम्बालकम् इर्वा, कर्कटी चीनकं प्रसिद्धं ॥
 ततस्तैः प्रथमे पात्रे दूर्वादधि समन्वितम् ।
 तिलतण्डुलमिश्रन्तु चन्दनेन सुगन्धिना ॥
 सुगन्धैर्जातिपुष्पैश्च फलैर्कर्कन्धुकैरपि ।
 कृत्वार्चनं प्रदातव्यं मन्त्रेणानेन भारत ॥
 अनेन भद्रादिति जपेत् मन्त्रं वेदोक्तमादरात् ।
 स्त्रीशूद्रैः पूजयेत्ताच्च नमस्कारेण भारत ॥
 इत्येवं पूजयित्वा तां मेघपालीं पुमांस्ततः ।
 नारी वा पुरुषव्याघ्र प्राप्नोति परमं गतिं ॥
 हन्ति पापान्यसङ्ख्यगानि* प्रमादादन्यजान्यपि ।

अन्यजानि अपण्यजानि, अविक्रियजानि
 पूजिता मेघपालीयं ददाति हृदयेप्सितम् ॥
 स्थित्वा वर्षशतं मर्त्यैस्तस्यां सौभाग्यगर्विता ।
 त्रिषु लोकमवाप्नोति पुनर्जाता कुलीत्तमे ॥
 नारीमरोनरकभीरुतया ददाति
 योऽर्घं फलात् शुभतनुर्ननु मेघपाल्यै ।
 उन्मादकूटकपटानि कृतानि यानि
 पापानि हन्ति सवितेव भवप्रदोषात् ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमेघपालीय तृतीयाव्रतम् ॥

—:—

युधिष्ठिर उवाच ॥

* हन्तिपापानिशङ्खानि ।

अहमन्यच्च पृच्छामि व्रतं द्वादशमासिकम् ।
ललिताराधनं नाम कीदृक्मासक्रमेण तु ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु पाण्डवयत्तेन यथा व्रतं* पुरातनम् ।
शङ्करस्य महादेव्याः सम्वादं पुण्यवर्धनम् ॥
कैलासशिखरे रम्ये बहुपुष्पफलाकुले ।
तत्र देवी स्वभर्तारं जगद्भर्तारमब्रवीत् ॥

देव्युवाच ।

स्वामिन् लोकोपकाराय मम प्रीति विवृद्धये ।
कथयस्व प्रयत्नेन तृतीयाव्रतमुत्तमम् ।
भक्तास्त्रियो हि मान्देवं पूजयन्ति सदा भुवि ॥
दुर्भगानिरपत्याश्च पुरुषा निर्विनाशाश्च ।
आर्त्तिं तासां परिच्छेत्तुमतः पृच्छाम्यहं विभो ॥
येन ताः सुखसंयोगरूपलावण्यसम्पदा ।
पुत्रसौभाग्यवित्तोद्यैः प्रयुक्ताः सुरसत्तम ॥
तन्मे कथय यत्नेन नूनं नारीसुखव्रतम् ।

ईश्वर उवाच ।

माघमासे सिते पक्षे तृतीयायां यतव्रता ।
पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ च मुखञ्चैव समाहितः ॥
उपवासञ्च नियमं दन्तधावनपूर्वकम् ।

* व्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कुरुपा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मध्याह्ने तु नदीं गत्वा तिलैरामलकैः शुभैः ॥
 स्नात्वा त्रीत्यं जलात् शुक्ले वाससी परिधाय च ।
 सुगन्धैश्च सुपुष्पैश्च मनोज्ञैः कुङ्कुमादिभिः ॥
 अर्चयित तथा देवीं त्वां भक्त्या भक्तिवत्सले ।
 कर्पूराद्यैः सुगन्धैश्च नैवेद्यैः शर्करादिभिः ॥
 यथा विभवसम्पन्नैर्गीतवाद्यैर्मनोरमैः ।
 इशानीनाम जल्पन्ती प्रतिच्छेत् घटिकाजलम् ॥
 पात्रं तान्त्रमयं शुभ्रज्जलाक्षतसमन्वितम् ।
 सहिरण्यं द्विजस्याग्रे कुर्यात् वाज्जलिभिस्तथा ॥
 द्विजोभिषेकान्तेनैव कुर्यात्तस्यै समन्वकम् ।
 जलेन दर्भपूतेन शिवध्यानं परं पठन् ॥
 नारी च ध्यायमाना त्वां शुभाभिधानतत्परा ।
 रागादीन् दूरतस्त्यक्त्वा प्रतीच्छेच्छिरसा जलम् ॥
 ब्रह्मावर्त्ताद् समायाते ब्रह्मयोनिसमुद्भवे ।
 भद्रेश्वरि महादेवि ललितेशङ्करप्रिये ॥
 गङ्गाद्वाररते मातर्गङ्गाजलविशोधिते ।
 सौभाग्यारोग्यपुत्रांश्च तथैवार्थान्मनेप्सितान् ॥
 प्रयच्छास्यै सुप्रसन्ना भवदेवि नमोनमः ॥

अभिषेकमन्त्रः ।

अभिषिक्ता ततो भक्त्या प्रीयमाणेन चेतसा ।
 दत्त्वा हिरण्यं तत्तस्मै प्राशयीत कुशीदकं ॥
 आचम्य प्रयता भूत्वा भूशय्यां क्षपयेत् क्षपाम् ।
 ईशानी ध्यायमाना च आत्तेसा दर्भ संस्तरे ॥

द्वितीयेऽङ्गि ततः स्नात्वा तथैवाभ्यर्च्य पार्वतीम् ॥
 यथा शक्त्या द्विजाः पूज्या भीजयित्वा सुवासिनीम् ।
 ततः कुटुम्बं शेषान्नं स्वयं भुञ्जीत वाग्यता ॥
 एवं हि प्रथमे मासि ईशानीं नामपूजयेत् ।
 द्वितीयं पार्वतीनाम तृतीये शङ्करप्रिया ॥
 भवान्यथा चतुर्थे तु स्कन्दमाता तु पञ्चमे ।
 दक्षस्य दुहिता षष्ठे मैनाकी सप्तमे स्मृता ॥
 अष्टमे ललिता नाम सती च नवमे तथा ।
 दशमे मासि विख्याता देवी सोभाग्यदायिनी ।
 उमात्वेकादशे मासि गौरीति द्वादशे स्मृता ॥
 कुशीदकं पयः सर्पिर्गोमूत्रं गोमयं फलम् ।
 निखपत्रं कदम्बं वा गवां शृङ्गोदकं दधि ॥
 पञ्चगव्यं तथा शाकं प्राशनानिह्यनुक्रमात् ।
 प्रतिमासमुपोष्यैव यथा शक्त्या तु दक्षिणाम् ॥
 ददाति अङ्गवोपेता वाचके ब्राह्मणोत्तमे ।
 कुसुम्भमार्द्रलवणं जीरकं गुडमेव च ॥
 सिन्दूरञ्च हरिद्राञ्च शूर्पस्थं देवमादिशेत् ।
 मासि मासि भवेन्नन्वो गकारी द्वादशाक्षरः ॥
 ओङ्कारपूर्विकां देवीं नमस्कारान्तयोजितां ।

ॐ गं ईशान्यै नमः गो पार्वत्यै नमः ।

ॐ गुं शङ्कर प्रियायै नम इत्यादि एभिस्तु पूजितैर्मन्त्रै
 स्तुष्यति ब्राह्मणैः प्रिये ।

तुष्टात्वभोप्सितान् कामान् दास्यामि प्रीति पूर्वकान् ।
 समाप्ते तु व्रते ह्यस्मिन् ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 सहितं भार्ययाभ्यर्च्य गन्धधूपादिभिस्तथा ॥
 द्विजं महेश्वरं विद्धि भार्या गौरीं तथैव च ।
 इति दत्त्वा ब्राह्मणानान्दपत्योः पूजयेत् प्रिये ॥
 अन्नं सदक्षिणं देयं तथा शुक्रे च वाससी ॥
 ब्राह्मण्यैरक्तवासांसि देयानि ममवल्लभे ।
 एवं चीर्णं व्रतं सम्यक् यत्फलं लभते शृणु ॥
 भुक्त्वा भोगान् समस्तांश्च ब्रजेत् भूपतिना सह ।
 शतवर्षसहस्राणां प्राप्य लोकान् परावरान् ॥
 मोदते भर्तृसहिता यथेन्द्रेण शची तथा ।
 मानुषत्वं पुनः प्राप्य तेन भर्ता सहैव सा ॥
 पुण्ये कुले श्रियायुक्ते निरजा स्वशुसत्कृता ।
 सप्तजन्मानि यावच्च न वैधव्यमवाप्नुयात् ॥
 पुत्रान् भोगान् तथा रूपं सौगाय्यारोग्यमेव च ।
 एकपत्नी तथार्भतुः प्राणैभ्यो ब्यधिकाभवेत् ॥
 शृणुयाद्वाच्यमानन्तु भक्ताय ललिताव्रतम् ॥
 मया स्नेहेन कथितं सापि सौभाग्यमृच्छति ।

संपूज्यपूज्यपूज्यललिताङ्गयष्टिं
 गन्धोदसंभृतघटां शिरसि क्षिपेद्या ।
 सासभ्यमर्त्यललनासु ललामभूता
 भूताधिपं पतिमवाप्य भुवं भुनक्ति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं ललिताव्रतम् ॥

—:—

भीष्म उवाच ।

सौभाग्यारोग्यफलदं विपक्षक्षपणं विभो ।
भुक्ति मुक्ति प्रदं किञ्चित् व्रतं ब्रूहि महामुने ॥

पुलस्त्य उवाच ।

बहुमायाः पुरादेवः प्रोवाचासुरसूदनः ।
कषासु संप्रहृत्तासु ललिताराधनं प्रति ॥
तदिदानीं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदं शुभम् ।

ईश्वर उवाच ।

शृणुष्वावहिता देवि तथैवानन्तपुण्यकृत् ।
नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तम् ॥
नभस्ये वाय वैशाखे मार्गशीर्षेऽथवा पुनः ।
शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नातः सन् गौरसर्षपैः ॥
गोरीचनाथ गोमूत्रं सुस्तागोःशकृतं दधि ।
चन्दनेन च संमिश्रं ललाटे तिलकं न्यसेत् ॥
सौभाग्यारोग्य क्लृप्तस्मात्सदा च ललिताप्रियम् ।
प्रतिपक्ष तृतीयासु पुमान् वाय सुवासिनी ॥
धारयेद्रक्तवस्त्राणि कुसुमानि सितानि च ।

मत्स्य पुराणे ।

पुरुषस्य रक्त वस्त्र धारणं मुक्तम् ।
प्रतिपक्ष तृतीयायां पुमान् वै पीतवाससी ॥

त्यनेन वत्तु पुरुषस्य रक्त
वस्त्र धारण मुक्तमतस्तयोः

पुरुषे विकल्पः ।

विधवा शुक्ल वसननेकमेव हि धारयेत् ।
कुमारी सूक्ष्मसूत्रे च वाससी परिधाय वै ॥
देव्यर्चां पञ्चगव्येन ततः क्षीरेण केवलम् ।
स्नापयेन्मधुना तद्वत् पुष्प-गन्धोदकेन* तु ॥
पूजयेत् शुक्लवस्त्रैस्तु फले नानाविधै रपि ।
धान्यकाजाजिलवणगुडक्षीर घनान्वितैः ।
शुक्लाक्षतैस्त्रिलै रर्चां ललितायै सदा र्चयेत् ॥
धान्यकं कुस्तुवुरं । अजा जीरकम् । अर्चा प्रतिमा ।
आपादादर्चनं कुर्यात् प्रतिपच्चं समाधिना ।
वरदायै नमः पादौ शिवायै गुल्फये नमः ॥
अशोकायै नमोजङ्घे भवान्यै जानुनी तथा ।
गुह्यं मङ्गलकारिण्यै वामदेव्यै तथा कटीम् ॥
पद्मोदरायै जठर मुरः कामश्रिये नमः ।
करौ सौभाग्यं दायिन्यै बाहू शशिसुखप्रिये ॥
मुखं दर्पणवासिन्यै पार्वत्यै नु स्मितं तथा ।
गौर्यै नमस्तथानासां सुनेत्रायै च लोचने ॥
तुष्ट्यै ललाटफलकं कात्यायन्यै शिरस्तथा ।
नमो गौर्यै नमस्तुष्ट्यै नमः कान्त्यै नमः श्रिये ॥

* पुष्पै रिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

रन्भापै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः ।

इति सर्वाङ्गपूजामन्त्रः ।

एवं संपूज्य विधिवदग्रतः पद्ममालिखेत् ।
 पत्रैर्द्वादशभिर्युक्तं कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ॥
 पूर्व्वेण विन्यसेत् गौरीमपर्णाञ्च ततः परम् ।
 भवानीं दक्षिणे तद्वद्दुद्राणीञ्च ततः परम् ॥
 विन्यसेत्पश्चिमे सौम्यं ततो मदन वासिनीं ।
 वायव्ये पाटलासुग्रा सुत्तरेण ततो ह्युमाम् ॥
 लक्ष्मीं स्नाहा स्वधान्तुष्टिं मङ्गलां कुमुदां सतीं ।
 रुद्राणीं मध्यतः स्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि ॥
 अतर्ह्ण चतुष्कोणे गौर्याद्यष्टदिशो लिखेत् ।
 वह्निर्दलाष्टके उमामेकमेक शोलिखेत् ॥
 कुसुमैरक्षतैः शुभ्रैः नमस्कृतेण विन्यसेत् ।
 गीतमङ्गलघोषांश्च कारयित्वा सुवासिनी ॥
 पूजयेद्रक्तवासोभिरक्तमाल्यानुलेपनैः ।
 सिन्दूरमालिकां श्रेष्ठं वासः शिरसि दापयेत् ।
 सिन्दूरं कुङ्कुमं स्नान मिष्टं देव्याः सदा यतः ॥
 नभस्यै पूजयेत् गौरीमुत्पलैरसितैः सदा ।
 बन्धुजीवै राश्वयुजे कार्तिके शतपत्रकैः ॥
 जातिपुष्पै र्मार्गशोर्षे पुष्पैः धीतै कुरुण्टकैः ।
 माघे तु पूजयेद्देवीं कुन्दपुष्पैः सुभक्तितः ॥
 सिन्धुवारिण जात्यावा फाल्गुने पूजयेदुमां ।
 चैत्रे तु मालिकाशकैः वैशाखे गन्धपाठलैः ॥

सिन्दुवाराणि गुण्डिमल्लिका मुद्गवकः ।
 ज्यैष्ठे कमलमन्दारैराघाटे च जवार्चनम् ॥
 कदम्बैरयमालत्या श्रावणे पूजयेद्गुप्तम् ।
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥
 विष्वक्पार्श्वकुसुमं यवगोमृङ्गवारि च ।
 तिलोदकं पञ्चगव्यं प्राशयेत् क्रमशस्तदा ॥
 एतद्भाद्रपदाद्यन्नप्राशनं समुदाहृतम् ।
 प्रतिपक्षं तृतीयायां कर्त्तव्यञ्चाहलीचने ॥
 ब्राह्मणं ब्राह्मणीश्चैव शिवं गौरीं प्रकल्पयेत् ।
 भोजयित्वा च येद्भक्त्या वस्त्रमाभ्यानुलेपनैः ॥
 पुंसः पीताम्बरे दद्यात् स्त्रियः कौशुंभवाससी ।
 निष्यावाजाजिलवणमिन्दुदण्डगुडान्वितम् ॥
 स्त्रियैर्दद्यात् फलं पुंसे सुवर्णोत्पलकं तथा ।
 यथा न देवि देवेशस्त्वां परित्यज्य गच्छति ॥
 तथा मां संपरित्यज्य पतिर्नान्यत्र गच्छतु ।
 कुमुदा विमला नन्दा भवानो वसुधा शिवा ॥
 ललिता कमला गौरी सती रत्नाथ पार्वती ।
 नभस्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥
 व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।
 मिथुनानि चतुर्विंशत्तदङ्गवाथ शक्तितः ॥
 अष्टावष्टौ च मासान्ते चातुर्मास्येऽथवा च येत् ।
 तथोपदेशारमपि पूजयेच्च लतो गुरुं ॥
 न पूज्यते गुरुर्यत्र सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ।

उक्तामन्ततृतीयैषा सुतानन्दफलप्रदा ॥
 सर्वपापहरा देवी सौभाग्यारोग्यवर्धनी ।
 न चैनां वित्तघाटेन कदाचिदपि क्षण्येत् ॥
 नरो वा यदि वा नारी यतः शाठ्यात् पतत्यधः ।
 गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारीवाथ रोगिणी ॥
 यदा शुद्धा तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयम् * ।
 इमामनन्तफलदां या तृतीयां समाचरेत् ॥
 कल्पकोटिशतं सेयं गौरीलोके मञ्जीयते ।
 वित्तहीनापि कुर्वीत वर्षत्रयमुपोषणैः ॥
 पुष्पमन्त्रविधानेन सापि तत् फलमश्नुते ।
 इति पठति शृणोति वा य इत्थं
 गिरितनयाव्रतमण्डले लोकसंस्थः ।
 मतिमपि च ददाति सोपि दैवी
 ममरवधूजन किन्नरैश्च पूज्यः ॥

† इति पद्म पुराणोक्त मनन्ततृतीया व्रतम् ।

—०—

युधिष्ठिर उवाच ।

स्त्रीणां सम्पद्यते येन मर्त्यलोके दृष्टे शुभम् ।

* क्रियतेऽयमेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भविष्योत्तरोक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सर्वोपस्करसंयुक्तं सुखं सौभाग्यं वृद्धिमत् ॥
सपत्नीरहितं कान्तं महिमानमनुत्तमम् ।
एतदाचक्ष मे कृष्ण प्रसादात् सुमुखो भव ॥

कृष्ण उवाच ।

कैलाशशिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते ।
शङ्करः पार्वतीं प्राह किं त्वया सद्भूतं कृतम् ॥
येन सौभाग्यमन्यन्तं प्रियासि वरवर्णिणी ।

देव्युवाच ।

पुराहं देव तिष्ठामि कुमारी पितुरन्तिके ।
तत्र पृष्ट्वा मया नाथ जननीं मुखमास्थिता ॥
कथयस्वाम्ब मे किञ्चित् व्रतं सौभाग्यवर्द्धनम् ।
एवमुक्त्वा मया देवी जननीं मामथाब्रवीत् ॥
भद्रे कुरुष्व यत्नेन रश्माव्रतमनुत्तमम् ।
मनोऽभिलषितं कामं येन प्राप्नोषि शङ्कर ।
ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां स्नाता नियमतत्परा ।
कुरु पार्श्वेषु पञ्चाग्नीन् ज्वालमालान् ज्वालाहुतीन् ॥
गार्हपत्यं दक्षिणाग्निं सभ्यकाहवनीयकम् ।
पञ्चमं भास्करं तेजइत्येते पञ्च बह्वयः ॥
इत्येषां मध्यमा भूत्वा तिष्ठ पूर्वामुखी भवत् ।
चतुर्मुखं ध्यायमानं पद्मजोपरिसंस्थितम् ॥
मृगाजिनहन्तकुचां जटावल्ललधारिणीं ।
सर्वाभरणसम्पन्नां देवीमभिमुखं कुरु ॥

महाकालो महालक्ष्मीर्भहाकाश महामनाः ।
 महामाया महादेवी महामहिषनाशिनी ॥
 सरस्वती वतरणो सैव प्रोक्ता महासती ।
 तदास्यप्रेक्षणपरा भवतो भावभाषिता ।
 होमं कुर्युर्भहात्मानो ब्राह्मणाः सर्वतोदिशम् ॥
 देव्याः पूजा च कर्त्तव्या पुष्पधूपादिना ततः ।
 बहुप्रकारं नैवेद्यमनित्यं घृतपाचितम् ॥
 दापयेदयतो देव्याः सौभाग्याष्टकमेव च ।
 कुस्तुम्बरीं जीरकञ्च कुसुमं कुङ्कुमं तथा ॥
 निष्पावाः पञ्चमी पुत्रि लवणं शर्करा गुडम् ।
 पुष्पमण्डयिका कार्या गन्धधूपादिवासिता ॥
 यज्ञासनेतिसन्तिष्ठेद्यावत् परिणतो रविः ।
 ततः प्रणम्य बद्राणीं मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥
 वेदेषु सर्वशास्त्रेषु दिवि भूमौ रसादले ।
 दृष्टः श्रुतश्च बहुशो न शक्त्या रहितः शिवः ॥
 त्वं शक्तिस्त्वं स्वधा स्वाहा त्वं सावित्री सरस्वती ।
 पतिं देहि गृहं देहि सुतान् देहि नमोऽस्तुते ॥
 एवं क्षमाप्य तां देवीं प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 देहि शक्त्या गृहं रम्यं विचित्रं बहुभूमिकम् ॥
 क्वाद्य कङ्कारकेदारप्रतिलीभिरलङ्कृतम् ।
 कुड्यं स्तम्भगवाक्षाढ्यं मणिमण्डिततीरणम् ॥
 पद्मराग महानीलमणि, वैदूर्य, शोभितम् ।
 गृहधानाविधानेन ब्राह्मणाय यमस्त्रिने ॥

सपत्नीकाय संपूज्य सर्वोपस्करसंयुतम् ।
 प्रयच्छ प्रणता भूत्वा मनोवाञ्छितदायकम् ॥
 सुवासिनीभ्यस्तद्देयं नैवेद्यं सूर्पसंस्थितम् ।
 निर्व्वृत्य विधिनानेन ततः पश्चात् क्षमापयेत् ॥
 दम्पत्यानि च संपूज्य सम्पत्त्या मधुरैः रसैः ।

देव्यवाच ।

इत्युक्तया मया चीर्णं देव रत्नाव्रतं पुरा ।
 व्रतान्ते देवदत्तस्य दत्तं गृह्वरं मया ।
 लोपामुद्रा सभर्त्तृकाचास्मिन् वेश्मनि पूजिता * ।
 व्रतेन तेन देवेश भर्त्ता लब्धोऽस्मि शङ्कर ॥
 अर्द्धकायेस्थिता तेऽहं सौभाग्यबलगर्व्विता ।
 एवमेतन्मयाख्यातं यन्मात्रा कथितं मम ॥
 नीलकण्ठ नमस्तुभ्यं ममार्त्तिहर शङ्कर ।

श्रीकृष्णउवाच ॥

पूर्व्वमेव मया चीर्णं याचरिष्यन्ति योषितः ।
 पुरुषास्त्वथ कौन्तेय ख्यातं रत्नाव्रतं भुवि ॥
 भार्या पुत्र गृहं भोगान् कुलवृद्धिमवाप्नुयुः ।
 स्त्रीणां चारुलसौभाग्यं गार्हस्थ्यं सार्व्वकामिकम् ॥
 बाल मध्यस्थ वृद्धानां रूप लावण्यवृंहणम् ॥
 अनेन व्रतधर्मेण परलोके युधिष्ठिर ।
 काम-यान विमानेन वाञ्छितार्थप्रदेन तु ॥

* पूजिता च वरारोहा लोपामुद्रा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

रुद्रलोके महाभोगान् भुक्त्वा पाण्डवनन्दन ।
 मर्त्यलोके शुभे देशे धन धान्य समाकुले ॥
 हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये आर्यावर्त्त मनीहरे ।
 कुले च धर्मशीलानां पार्थिवानाञ्च पाण्डव ॥
 उत्पत्स्यते न सन्देहो रूपसौभाग्यसंयुतः ।
 नारीवेत्थं महाभागा प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन शिवधर्मपरो भवेत् ।
 भुक्त्वा भोगान् सुविपुलान् रुद्रैकगतमानसः ॥
 मृतोऽत्र कर्मनिर्मुक्तो रुद्रस्यानुचरो भवेत् ।
 भद्रं भवेद्भवभयापहरं नृलोके
 गौर्या स्वमातृभवन स्थितया च चीर्णं ।
 या स्त्री व्रतं भुवि करोति रता स्वधर्मं
 ब्रह्मेश केशव समं पतिमालभेत् सा ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं पञ्चाग्निसाधनरम्भाव्रतम् । २

—:—:—

कृष्ण उवाच ।

रम्भाद्वतीयां वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनीम् ।
 सुख सौभाग्य फलदं सर्वमयनिवारिणीं ॥
 सर्वदुःखहरां पुण्यां पुत्रपौत्रप्रदां तथा ॥
 सपत्नीदर्पदलनां रूपैश्वर्यकरीं शुभाम् ॥
 शङ्करेण पुराख्याता पार्वत्याः प्रियकाम्यया ।
 तामिसां नृणु भूपाल भूतानां परमं हितम् ॥

उपवासस्य नियमं गृह्णीयात् भक्तिभाविता ।
 देवी सम्बत्सरं यावत् तृतीयायामुपोषिता ॥
 प्रतिमासं करिष्यामि पारणञ्चापरेऽहनि ।
 तद्विघ्नेन मे यातु समाप्तिं व्रतमुत्तमम् ।
 शरणं त्वां प्रपन्नास्मि दौर्भाग्यादुद्धरस्व माम् ॥
 एवं सङ्कल्प्य विधिवत् कौन्तेय कृतनिश्चया ।
 भक्त्या नारी ध्यानपरा स्नानं कृत्वा जितेन्द्रिया ॥
 नद्यां तडागे वाप्यां वा गृहे वा नियतेन्द्रिया ।
 पूजयेत्पार्वतीं नान्ना रात्रौ प्राश्य कुशोदकम् ॥
 प्रभाते भोजयेद्द्विप्रान् शिवभक्तान् विशेषतः ।
 सहिरण्यञ्च लवणं दत्त्वा तेषां तु दक्षिणाम् ।
 गौरीण्याश्च यथा शक्त्या भोजयेत् प्रयता सती ॥

गौरीण्याः सुवासिनीः ।

अनेन विधिना राजन् यः कुर्यात् पार्वतीव्रतम् ।
 सा कुलानां शतं सायन्तारयेन्नात्र संशयः ॥
 ब्रह्म लोके सुखं भुक्त्वा शिवलोके महीयते ।
 षोष्णे मासे तृतीयायां गिरिजां नाम पूजयेत् ॥
 गोमूत्रं प्राशयेद्वात्रौ प्रभाते भोजयेद्द्विजान् ।
 हिरण्यं जीरकञ्चैव स्वशक्त्या दापयेत्ततः ॥
 शक्रलोके वसेत् कल्पं ततः शिवपुरं व्रजेत् ।
 माघमासे तृतीयायां सुदेवीं नाम पूजयेत् ॥
 गोमूत्रं प्राशयेद्वात्रौ स्वपेद्वात्रौ विमत्सरा ।

हिरण्यं च कुशभक्तु दिवा दद्यात् द्विजातये ॥
 विष्णुलोके चिरं स्थित्वा प्राप्नोति शिवमन्दिरम् ।
 गौरीतिफाल्गुने नाम गोक्षीरं प्राशयेन्निशि ॥
 प्रभाते भोजयेद्विप्रान् यथाशक्त्यं सुवासिनीम् ।
 कुस्तुम्बुरीः सकनकास्तेभ्यो दत्त्वा विसर्जयेत् ॥
 वाजपेयातिरात्राभ्यां फलं प्राप्ता दिवं व्रजेत् ।
 चैत्रे राजन् विशालाक्षीं पूजयेद्भक्तितत्परा ॥
 दधि प्राश्य स्त्रपेत् प्रातर्दद्यात् हेमसकुड्मम् ।
 शुभसौभाग्यसम्पन्ना मृता शिवपुरं व्रजेत् ॥
 वैशाखस्य तृतीयायां श्रीमुखीं नाम पूजयेत् ।
 घृतं च प्राशयेद्रात्रौ पुनर्दद्यात् द्विजातये ।
 कनकं शर्कराञ्चैव पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति मृता शिवपुरं व्रजेत् ।
 ज्येष्ठे नारायणीं नाम पूजयेत् पुष्पदीपकैः ॥
 प्राशयेत्क्षवणं रात्रौ ततश्चैका निशि स्वपेत् ।
 शिवभक्तान् द्विजान् प्रातर्भोजयित्वा यथेष्टितान् ।
 सुवासिनीर्यथाशक्त्या भक्ष्यभोज्यैश्च भोजयेत् ॥
 ताम्बूलहवनं दद्यात् प्रनिपत्य विसर्जयेत् ।
 घृतं च प्राशयेद्रात्रौ पुनर्दद्यात् द्विजातये ।
 कनकं शर्कराञ्चैव पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति मृता शिवपुरं व्रजेत् ।
 मार्गशीर्षे शुभे मासि तृतीयायां नराधिप ।
 शुक्लायां प्रातरुत्थाय दन्तधावनपूर्वकम् ॥

अन्तकाले सुखं याति यत्र देवो महेश्वरः ॥
 आषाढे माधवीं नाम प्राशयित्वा तिलोदकं ।
 प्रभाते भोजयेद्विप्रान् हेमयुक्तं गुडं ददेत् ॥
 सर्वसम्पत्सुखं भुक्त्वा देव्याद्यानुचरी भवेत् ।
 आवणे तु त्रियं पूज्य पिवेद्गोशृङ्गजञ्जलम् ।
 प्रभाते ब्राह्मणं भोज्य दद्याद्विम तिलैः सह ॥
 भोगान् भुक्त्वा महीपृष्ठे गोलोकमधिगच्छति ।
 तथा भाद्रपदे मासि सुभद्रां नाम पूजयेत् ॥
 विल्वपत्ररसं प्राश्य स्वपेत्तु ब्रह्मचारिणी ।
 प्रभाते विप्रमुत्थाय दद्याद्विम फलैः सह ॥
 सर्वलोकेश्वरी भूत्वा भुक्त्वा भोगाननेकधा ॥
 प्राप्नोति ब्रह्मसदनं व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥
 आश्विनस्य तृतीयायां पूजयित्वा शिवप्रियां ।
 प्राशयेत्तण्डुलजलं प्रातर्विप्रांश्च भोजयेत् ॥
 दक्षिणाचात्र निर्दिष्टा चन्दनञ्च सकाञ्चनम् ।
 सर्वयज्ञफलं प्राप्य गौरीलोके महीयते ॥
 पद्मोद्भवां कार्तिके च पञ्चगव्यं पिवेन्निशि ।
 वादिचैर्जागरं कृत्वा प्रभाते भोजयेत् द्विजान् ॥
 सपत्नीकान् सुभाचारान् माल्यवस्त्रैर्विभूषणैः ।
 भूषयेद्भरतश्रेष्ठ गौरिणीर्भोजयेत्तथा ॥
 उमामाहेश्वरं हैमं समाप्ते कारयेत् शुभम् ।
 उमामाहेश्वररूपं विष्णुधर्मीत्तरोदितम् ॥
 वामार्धे पार्वती कार्या शिवः कार्यश्चतुर्भुजः ।

अक्षमालां त्रिशूलञ्च दर्पणञ्च करे दधत् ॥
 एकवक्त्रस्त्रिनेत्रश्च वामार्द्धदयितातनुः ।
 यथा विभवसारेण वितानं पञ्चवर्णकम् ॥
 अथाचात्र विनिर्दिष्टा सर्वोपस्करसंयुता ।
 सवत्सां शीलसम्पन्नां गाञ्च दद्यात् पयस्विनीं ॥
 आमनञ्च मृदुं दद्यात् श्वे तच्छतं कमण्डलुम् ।
 पादुकोपानहौ दिव्ये वस्त्रयुग्मञ्च पाण्डुरम् ॥
 पीतयज्ञोपवीतञ्च पट्टसूत्रसमुद्भवम् ।
 शङ्खशुक्तिसमोपेतं दर्पणञ्च समुज्ज्वलम् ॥
 रक्तं सकम्बुकं देयं स्त्रियाश्च परिधानकम् ।
 उमामाहेश्वरं स्थाप्य आसने ताम्रजे नृप ॥
 मूर्त्त्यां विरचयेद्भक्त्या ध्यायमान्य महेश्वरम् ।
 नानादिव्यैः सुगन्धैश्च पुष्पैः पत्रैः फलैस्तथा ॥
 घृतपक्वैश्च नैवेद्यैर्दीपमालाविभूषितैः ।
 कूष्माण्डैर्नालिकेरैश्च दाडिमैर्बर्जिपूरकैः ॥
 जीरकैर्लवणैश्चैव कुसुमैः कुङ्कुमैस्तथा ।
 रसपात्रैः सुमृष्टैश्च गीतवाद्यैरनेकधा ॥
 पूजयेद्देवदेवेशं सपत्नीकं क्षमापयेत् ।
 ततो द्विजं समाह्वय वेदवेदाङ्गपारगम् ॥
 वेदध्वनिसमायुक्तमुपवेश्य वरानने ।
 सपत्नीकं नृपश्चैव दिव्यचन्दनचर्चितम् ॥
 परिधापयित्वा लङ्घृत्य सर्व्वं तस्मै निवेदयेत् ।

एवं कृते फलं यस्यात्तत्र शक्त्यं मयेरितुम् ॥
 सर्वोक्तफलसंयुक्ता सर्वदेवैः सुपूजिता ।
 जाता जाता महाकल्ये सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥
 तदन्ते शिवसायोज्यं नारी प्राप्नोत्यसंशयम् ।
 पुरुषो वा नृपश्चैव शिवभक्तिश्च सुव्रत ॥
 सोऽपि तत्फलमाप्नोति नान्यथा शिवभाषितम् ।
 सौभाग्यार्थं पुरा चीर्णं रश्मया राजसत्तम ॥
 तेन रश्मातृतीयेयं परं सौभाग्यदायिनी ।
 योऽहं स एव भूतेशो गौरी सै वन संश्रयः ।
 इतिमत्वा महाभाग शरणं ब्रज पार्वतीम् ॥
 एषा हिमाद्रि दुहितुर्दयिता तृतीया
 रश्माभिधानमभवत् भुवि मत्कृतेति ।
 संप्राशनैरुचितनामयुतामुपोष्य
 प्राप्नोति वाञ्छितफलान्यवला वह्नि ॥

इति भविष्योत्तरोत्तरं नाम व्रतम् ।*

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् हरिकालीति का देवी प्रोच्यते भुवि ।
 आर्द्रधान्ये स्थिता कस्मात् पूज्यते स्त्रीजनेन सा ।
 पूजिता किं ददातीह सर्वं मे ब्रूहि केशव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पार्थ पौराणिकीं दिव्यां मत्तः शृणु कथामिमाम् ।

आसीदक्षस्य दुहिता काली नाम सुकन्यका ॥
 वर्णेनापि च सा कृष्णा नवनीलोत्पलप्रभा ।
 चरम्यकाय च सा दत्ता महादेवाय शूलिने ॥
 विवाहिता विधानेन शङ्खतूर्य्यजिनादिता ।
 यज्ञयात्रां गतैर्द्वैः ब्राह्मणानाञ्च निस्त्रनैः ॥
 निर्व्वर्त्तिते विवाहे तु कन्यासार्धं त्रिलोचनः ।
 क्रीडते विविधैः कामैर्मनसः प्रीतिवर्द्धनैः ॥
 अथ देवसमाजे तु कदाचित् वृषभध्वजः ।
 आस्थानमण्डपे रम्ये आस्ते विष्णुसदायवान् ॥
 तत्रस्थानाह्वयामास नर्मणा त्रिपुरान्तकः ।
 काली, नीलोत्पलश्यामां गणमाटगणान्विताम् ॥
 एह्ये हि त्वं मतिः काली भिन्नकृष्णाञ्जनप्रभे ।
 कालमप्यतिसौन्दर्यात्तत्त्वरूपं मम प्रियं ॥
 इत्येवमुक्ता सा देवी व्रीडिता क्रोधमानसा * ।
 निश्वासीच्छासताम्नाक्षी वाष्पगद्गदया गिरा ॥
 कुरोद् सस्वनं वाला प्रोवाच स्फुरिताधरा ।
 किं देव नाम्ना या गोरी सा गोरीत्यभिधीयते ॥
 यस्मान्ममोपमा दत्ता भिन्नकृष्णाञ्जनं विभो ।
 समाजे देवसिद्धानां वासुदेवस्य सन्निधौ ॥
 तस्माद्देहमिमं कृष्णं जुहोमि ज्वलितेऽनले ।
 इत्युक्ता वार्य्यमाणापि हरिकाली रुषान्विता ॥
 मुमोच हरितच्छायां कान्तिं हरति शादले ।

चित्तेप देहं रोषेण ज्वलिते हव्यवाहने ॥
 पुनः पर्वतराजस्य गृहे गौरी बभूव सा ।
 महादेवस्य देहाद्धे स्थिता संपूज्यते सुरैः ॥
 या मुक्ता शाहले देव्या कालीकान्तिः स्वदेहजा ।
 सा बभूव महावीर्या देवी कात्यायनी पुनः ॥
 तथा कृतानि भूरीणि देवकार्याणि पाण्डव ।
 तुष्टेर्देवगणैर्दत्तो वरस्तस्यै शृणुष्व मे ॥
 यच्च शाहलसंस्था वै कालीति वरदायिनी ।
 पूजयिष्यन्ति पुरुषा नार्योवापि विशेषतः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्ताः सुखसौभाग्यगर्विताः ।
 चिरायुषो भविष्यन्ति भर्तृपुत्रसमन्विताः ॥
 एवं सा हरिकालीति गौरी शस्ये व्यवस्थिता ।
 पूजनीया महाराज मन्त्रेणानेन भक्तिः ॥
 हरेर्नाम्नः समुत्पन्ने हरिकालि हरिप्रिये ।
 सर्वदा शस्य मूर्त्तिस्थे प्रणतार्त्तिहरे नमः ॥
 इत्थं संपूज्य तां देवीं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ।
 ततो जलाशये रम्ये मन्त्रेणैवं विसर्जयेत् ॥
 अर्चितासि मया भक्त्या गच्छ देवि सुरालयम् ।
 मम दौर्भाग्यनाशाय पुनरागमनाय च ॥
 एवं यः पाण्डवश्रेष्ठ हरिकालीव्रतं चरेत् ।
 प्रतिवर्षं विधानेन नारी वा भक्तितत्परा ॥
 नीत्वा यत् फलमाप्नोति तदन्येन न लभ्यते ।
 मर्त्यलोकात् चिरं जीवेत् सर्वकामैः सुपूरिता ॥

पुत्र पौत्र सुहृन्नित्र नमृदौहित सङ्कुलम् ॥
 सार्द्धं वर्षशतं जीवेत् भोगान् भुक्त्वा महीतले ।
 ततोऽवसाने देहस्य शिवलोके महीयते ॥
 वीरभद्र महाकाल नन्दीश्वर विनायकाः ।
 सर्वे प्रसादसुखा भवन्ति व्रतयोगतः ॥
 संपूज्य शूर्पं गतसप्तनिरूढशस्यां
 देवीं हिमाद्रितनयां हरिकालिकाख्यां ॥
 नैवेद्य जागर समुद्यतगीत वाद्यैः
 संप्राप्नुवन्ति मनुजाः सुचिरं सुखानि ॥

कृष्ण उवाच ।

,शुक्लभाद्रपदस्यैवं तृतीयायां समाचरेत् ।
 रत्नधान्यैः स वैरूढैः कृत्वा विहितशादले ॥
 खर्जूरैर्नारिकेलैश्च फलैश्च मधुरैस्तथा ।
 मातुलाङ्गकुसुमैश्च धान्यकैर्जम्बिकैस्तथा ॥
 गन्धैः पुष्पैः फलैर्धूपैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः ।
 प्रीणयित्वा समासाद्य पद्मरागेण भाविता ॥
 घण्टावाद्यादिभिर्गीतैः शुभैर्दिव्यैः कथानकैः ।
 पूजनीया महाराज मन्त्रेणानेन भक्तितः ॥
 हरेर्नान्नः समुत्पन्ने हरकालि हरप्रिये ।
 सर्वदा शस्य मूर्त्तिस्थे प्रणतार्त्तिहरे नमः ॥
 इत्थं संपूज्य तां देवीं दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ।
 कृत्वा जागरणं रात्रौ प्रभाते किञ्चिदुदते ॥

रात्रौ सुवासिनीभिश्च सा नेया तु जलाशये ।
 ततो जलाशये रम्ये मन्त्रेणैव विसर्जयेत् ॥
 अर्चिता च मया भक्त्या गच्छ देवि सुरालयम् ।
 मम दौर्भाग्यनाशाय पुनरागमनाय च ॥
 एवं यः पाण्डवश्रेष्ठ हरिकालीव्रतं चरेत् ।
 प्रतिवर्षं विधानेन नारी वा भक्तितत्परा ॥
 नीत्वा यत् फलमाप्नोति तदन्येन न लभ्यते ।
 मर्त्यलोके चिरञ्जीवेत् सर्वकामैः सुपूजितः ॥
 पुत्रं पौत्रं सुहृन्मित्रं नमृदौहित्रं सङ्कुलम् ।
 साग्रं वर्षं शतं जीवेद्भोगयुक्ता महीलले ॥
 ततोवसाने देहस्य शिवलोके महीयते ।
 वीरभद्र महाकाल नन्दीश्वर विनायकाः ॥
 सर्वे प्रमादसुखा भवन्ति व्रतयोगतः ।
 संपूज्य शूर्पगत सप्तविरूढश्चस्यां
 देवीं हिमाद्रितनयां हरिकालिकाख्याम् ।
 नैवेद्यजागर समुद्धतगीतवाद्यैः
 संप्राप्नुवन्ति मनुजाः सुचिरं सुखानि ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं हरिकालिव्रतम् ॥

—:०:—

तृणविन्दुरुवाच ।

येनावियोगमासाद्य व्रतेन नियमेन वा ।

सदा नारी सुतान् येन व्रजेद्येन पदञ्च तत् ॥

विधवा च परे लोके भवेव मुनिपूज्यते ।
सुखेनापि सदा ब्रह्मन् वद येन धनेन च ॥

अनिलाद उवाच ।

उमया चरितं यच्च भवान्या ललिताव्रतम् ।
वाल्मे हिमवतो जन्म दत्तकोपादिसुचया ॥
महासौभाग्यसन्दोहं दृष्ट्वा देव्या महात्मना ।
अरुन्धत्या वशिष्ठेन कथितं तत् व्रतं शृणु ॥

वशिष्ठ उवाच ।

अरुन्धति शृणुष्वेदं व्रतं सौभाग्यवर्धनम् ।
अवैधव्यपदं स्त्रीणामवियोगव्रतन्विदम् ॥
मार्गशोषे सिते पक्षे स्नाता शुक्ताम्बरप्रिया ।
ऽष्टचन्द्रं द्वितीयायां नक्तं भुञ्जीत पायसम् ॥
आचम्य च शुचिभूत्वा दण्डवच्छङ्करन्मेत ।
मुदान्विता नमस्कृत्य विज्ञाय परमेश्वरम् ॥
ॐ उदुम्बरमयं वृक्षं ग्राह्यमष्टाङ्गुलं शुभम् ।
उत्तराशागतं सायं सत्वचं निर्ब्रणं दृढम् ॥
वाग्यता प्राङ्मुखी भूत्वा भक्षयेदन्तधावनम् ।
द्वितीयायां ततः स्वप्याङ्गुली तद्गतमानसा ॥
तृतीयायां समुत्थाय मुहूर्ते ब्रह्मणः शुभे ।
कृतकार्या च सुस्नाता शुक्लमात्याम्बरा ततः ॥
शालिपिष्टमये कृत्वा स्त्रीपुंसःप्रतिमे शुभे ।
वेणुपात्रे तु संस्थाप्य पूजयेद्भक्तितत्परा ॥

उपवासञ्च कुर्वीत सर्वभोगविवर्जितम् ।
 पाषण्डादिभिरालापं कृत्वा स्नाता विवर्जयेत् ॥
 ततो निशायां शुश्रोणि कृतपूजां कृतोत्सवाम् ।
 कृतवादित्रनिर्घोषां जागरं तत्र कल्पयेत् ॥
 विधिवत् पूजयित्वा तत् पैष्टिकं पुत्रिकाद्वयम् ।
 सुप्रभाते द्विजाग्राय सहिरण्यं प्रदापयेत् ॥
 यथा शक्त्या महाभागे वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ।
 उमामाहेश्वरं ह्येतत् कल्पयित्वा तु चेतसि ॥
 ब्राह्मणाऽपि जलेऽगाधे पैष्टन्तन्मिथुनं क्षिपेत् ।
 एवं कृते स्वस्त्ययना मिथुनानि तु भोजयेत् ॥
 शिवभक्तान् द्विजान् भोज्य मिष्टान्नेन स्वशक्तिः ।
 प्रतिमासं प्रकुर्वीत विविधान्नेन सयुतं ॥
 मार्गशीर्षे पुनर्भ्रासि कार्तिकान्ते समुद्यते ।
 नामानि ते प्रवक्ष्यामि प्रतिमासक्रमेण तु ॥
 पूजाजपनिमित्तञ्च सिद्धार्थं चिन्तितस्य च ।
 शङ्करं मार्गशीर्षे तु नाम गौरीसमन्वितम् ॥
 गौरीं वा पार्वतीञ्चैव पुष्यमासे तु पूजयेत् ।
 भवञ्चैव भवानीञ्च माघमासे प्रपूजयेत् ॥
 फाल्गुने तु महादेवमुमया सहितं यजेत् ।
 चैत्रे त्रिलोचनं देवं ललिताञ्च प्रपूजयेत् ॥
 स्याणुं वैशाखमासे तु लोलनेत्रा समन्वितम् ।
 रुद्राख्या सहितं रुद्रं ज्येष्ठे मासे यजेत च ॥
 आषाढे पशुनाथञ्च सत्या सार्द्धं सुचिन्तिते ।

श्रीकण्ठं श्रावणे देवं सुभद्रां परमेश्वरीम् ॥
 भीमं भाद्रपदे तद्वत् कालरात्रिसमन्वितम् ।
 शिवमाश्रयुजे भक्त्या गङ्गाया सहितं यजेत् ॥
 ईशानं कार्तिके मासि शिवां देवीं प्रपूजयेत् ।
 प्रतिमासे विना नान्ना व्रतसिद्धिर्न विद्यते ॥
 प्रतिमासेषु पुष्पाणि यानि पूजासु योजयेत् ।
 तानि ते संप्रवक्ष्यामि सद्यः प्रीतिकराणि वै ॥
 आदौ नीलोत्पलं योज्यं तदभावेऽपराण्यपि ।
 पवित्राणि सुगन्धीनि योजयेद्भक्तितो वने ॥
 करवीरं विस्वपत्रं किंशुकं कुजमल्लिकाम् ।
 पाटलीं च कदम्बञ्च तरगन्द्रोणमालतीं ॥

अशुं कुङ्कुमं द्रोणं कुरवकः ।

एतान्युक्तक्रमेणैव मासेषु द्वादशेष्वपि ।
 भक्त्या योज्यानि रश्मोरु देवस्य प्रियकाम्यया ॥
 तथा च पञ्चगव्यन्तु प्राशनं प्रतिमासिकम् ।
 नान्यद्दि पावनं किञ्चित् पञ्चगव्यात्परं स्मृतम् ॥
 एवं व्रते कृते भद्रे शिवभक्तिसमन्विता ।
 वत्सरान्ते वितानञ्च ध्वजं किङ्किणिमालिकम् ॥
 षण्णटा दीपं वस्त्रयुग्मं शिवभक्त्या निवेदयेत् ।
 त्रापयित्वानुलिप्ता च सौवर्णं विद्धि पङ्कजम् ॥
 यथा विभवतो देयं देवदेवस्य तुष्टये ।
 रौप्यञ्च रूपयुगलं देवस्य पुरतो न्यसेत् ॥

बहुप्रकारं नैवेद्यं गीतवाद्यसमन्वितम् ।
 कुर्यात्नीराजनं शम्भोः स्नात्वा गच्छेत् गृहं स्वकम् ॥
 चतुरस्रं महादेवमुमाञ्चैव त्रिकोणिकीं ।
 स्नात्वाचार्याय तद्गुग्मं मौक्तिकादियुतन्ददेत् ॥
 व्रतिनो भोजयेत् पश्चाद्वा दशैव द्विजोत्तमान् ।
 मिथुनानि च यावन्ति भक्त्या शक्त्या च दक्षयेत् ॥
 कर्षकैकप्रमाणेन श्रातकुन्धमयं शुभम् ।
 उमामाहेश्वरञ्चैव कारयित्वा सुशोभनम् ॥
 उमामाहेश्वरं रूपं रश्मादतीयाव्रतीकृतं वेदितव्यम् ।
 मौक्तिकानि चतुर्विंशतिस्तावन्तोऽपि प्रवालकाः ।
 तावन्ति पुष्करागाणि* ताम्रपात्रोपरि न्यसेत् ॥
 वस्त्रेण वेष्टयित्वा च गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ।
 एतत्सर्वं सारयुक्तमाचार्याय निवेदयेत् ॥
 व्रतिनां ब्राह्मणानां वा विद्युनानामथापि वा ।
 अशक्तो निष्क्रयं दद्याद्वित्तशोकाविवर्जितः ॥
 दत्त्वा हिरण्यं वासांसि प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।
 चत्वारिंशत् तथाष्टौ च कुम्भान् कृत्वा मुपानहौ ॥
 सहिरण्यान् कृतान् सर्वान् दधिपुण्योदकाञ्चितात् ।
 दीनान्धवधिरादीनां तद्दिने बानिवारितम् ॥
 कल्पयेदन्नपानञ्च सुमृष्टं ह्ययमात्मनः ।
 न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं स्ववित्तपरिमाणतः ॥

* पुष्करागाणि इति पुष्पकान्तरे पाठः ।

संपूरयेत् कल्पनया यदि वित्तं न विद्यते ।
 अवियोगकरं वै तत् रूपसौभाग्यवित्तदम् ।
 आयुः पुत्र, प्रदं काम्यं शिवलोकप्रदायकम् ॥

इति कालिकापुराणोक्तमवियोगवतीयाव्रतम् ।

—:○:—

मत्स्य उवाच ।

तथैवान्यत् प्रवक्ष्यामि सर्व्वकामफलप्रदम् ।
 सौभाग्यश्रयनं नाम यत्पुत्राणविदोविदुः ॥
 पुरा दग्धेषु लोकेषु भुर्भुवःस्वर्गहादिषु ।
 सौभाग्यं सर्व्वलोकानामेकस्थमभवत्तदा ॥
 तच्च वैकुण्ठमासाद्य विष्णुवक्षस्थले स्थितम् ।
 ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृप ॥
 अहङ्कारावृते लोके प्रधानपुरुषान्विते ।
 विवादे संप्रवृत्ते च कमलासनकृष्णयोः ॥
 लिङ्गाकारा समुद्भूता ज्वलतीवोरूपिणी ।
 तथाभितप्तदेहस्य विष्णोर्वक्षस्थलाश्रितम् ॥
 सौभाग्यात् यत् द्रवीभूतं न्यायतत्तस्य वक्षसः ।
 रसरूपं न तद्यावत् प्राप्नोति वसुधातलम् ॥
 उत्क्षिप्तमन्तरिक्षस्थं ब्रह्मपुत्रेण धीमता ।
 दक्षेण प्रीतमात्रन्तु रूपलावण्यकारकम् ॥
 बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः ।

शेषं तदपतङ्गमावष्टधा तदजायत ॥
 इक्षवः*स्तराजश्च निष्पावाजाजिधान्यकम् ।
 विकारवच्च गोक्षीरं कुशुम्भं कुङ्कुमं तथा ।
 लवणं चाष्टमन्त्र सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥
 तवराजमत्युत्तमा शर्करा
 विकारवत् विकारसहितम् ।
 पीतं यत् ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा तथा ।
 दुहितास्याभवत्तस्माद्या सतीत्यभिधीयते ॥
 लोकानतीत्य ललिता ललिता तेन चोच्यते ।
 त्रैलोक्यसुन्दरी राजन् उपयेमे पिनाकधृक् ॥
 या सौभाग्यैकनिष्पन्ना भुक्ति मुक्ति फल प्रदा ।
 तामाराध्य पुमान् भक्त्या नारी वा किं न विन्दति ॥

मनुर्वाच ।

कथमाराधनं तस्या जगद्धात्रया जनार्दन ।
 तद्विधानञ्च जगतो जायते तद्वदस्व नः ॥

मत्स्य उवाच ।

वसन्तमासमासाद्य तृतीयायां जनप्रियाम् ।
 शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्ने तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥
 तस्मिन्नहनि सा देवी किल विश्वात्मना सती ।
 पाणियहणकैः मन्त्रैरुदूढा नारवर्णिनी ।
 तथा सहैव देवेशं तृतीयायां समर्चयेत् ॥

* क्षवराजमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

फलैर्नानाविधैर्धूपैर्दीपैर्नैवेद्यसंयुतैः ।

प्रतिमां पञ्चगव्येन तथा गन्धोदकेन च ।

स्नापयित्वा च येनैव गौरीशयोः सौवर्णमेव प्रतिमाद्वयं

कत्तव्यम् ।

सौवर्णप्रतिमाद्वयं प्रतिपादयेदित्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ।

नमोस्तु पाटलायै तु पादौ देव्याः शिवस्य तु ।

शिवायेति च संकीर्त्य जयायै गुल्फयोर्द्वयोः ॥

त्रिगुणायैति रुद्रस्य भवान्यै जङ्घयोर्द्वयम् ।

शिवं रुद्रेश्वरायेति जयायै इति जानुनी ॥

संकीर्त्य हरिकेशाय तथोरु वरदे नमः ।

द्वैशायै शङ्खटिं रत्यै शङ्करायेति शङ्खके ॥

कुक्षिद्वये च कोटयै शूलिनं शूलपाणये ।

मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरं वापि पूजयेत् ॥

सर्वात्मने नमोरुद्रमीशान्यै च कुचद्वयम् ।

शिवं वेदात्मने तद्वद्गङ्गायै कण्ठमर्चयेत् ॥

त्रिपुरघ्नाय विश्वेशमनन्तायै करद्वयं ।

त्रिलोचनायेति हरं बाहू कालानलप्रिये ।

सौभाग्यभवनायेति भूषणाङ्घ्रिं समर्चयेत् ॥

‘भूषणाङ्घ्रिं, शिवं ।

स्वाहा स्वधायै च मुखमीश्वरायेति शूलिनः ।

अशोकमधुवासिन्यै पूज्या चौष्ठौ च कामदौ ॥

स्थाणवे च हरन्तद्वदास्यच्चन्द्रमुखप्रिये ।
 नमोऽर्धनारीशहरमसिताङ्गीति नासिकम् ॥
 अर्धनारीशाय नम इति हरं पूजयेदित्यर्थः ।
 नम उग्राय लोकेशं ललितेति पुनर्भवौ ।
 शर्वाय पुरहन्तारं वासुदेव्यै तथालकं ॥
 नमः श्रीकण्ठनाथाय शिवं केशांस्तथार्चयेत् ।
 तथा अलक पूजामन्त्राभ्यामुपेययोः केशानर्चयेदित्यर्थः ।
 भीमोग्रसौम्यरूपिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः ।
 शिवमभ्यर्च्य विधिवत्सौभाग्याष्टकमग्रतः ॥
 स्थापयेद्दृत, निष्पाव, कुसुम्भ, क्षीर, जीरकम् ।
 तवराजेल्लवणं कुस्तुम्बुरुमथाष्टकम् ॥
 दत्तं सौभाग्यकव्यस्नात्सौभाग्याष्टकमित्यतः ।
 अत्र दृतक्षीरयोरेककोटिता ।

विकारवच्चगोक्षीरमिति सौभाग्याष्टकमध्ये मत्स्यपुराणएव
 पूर्ववत्ताभिधानात् ।

कुस्तुम्बुरुं, धान्यकम् ।
 तवराजः शर्कराविशेषः ।
 एवं निवेद्य तत्सर्वमग्रतः शिवयोःपुरः ।
 चैत्रे शृङ्गोदकं प्राश्य स्वपेत् भूमावरिन्दम् ॥
 पुनः प्रभाति उत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः ।
 संपूज्य द्विजदाम्पत्यं मातृवस्तविभूषणैः ॥

सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णप्रतिमाद्वयम् ।
 प्रीयतामत्र ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 एवं संवत्सरं यावत्तृतीयायां सदा मनो ।
 प्राशने दानमन्त्रे च विशेषोऽयं निबोध मे ॥
 गोशृङ्गोदकमाद्यं स्याद्वैशाखे गोमयं पुनः ।
 ज्यैष्ठ्ये मन्दारकुसुमं विल्वपत्रं शुची स्मृतम् ॥
 श्रावणे दधि सम्प्राश्य नभस्ये च कुशोदकम् ।
 क्षीरमाश्वयुजे मासि कार्तिके पृषदाज्यकम् ॥
 पृषदाज्यं दधिमिश्रं घृतम् ।

मार्गशीर्षे तु गोमूत्रं पौषे सम्प्राशयेद्वृतम् ।
 माघे कृष्णतिलांस्तद्वत् पञ्चगव्यञ्च फाल्गुने ॥
 ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ।
 वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला सती ॥
 उमा च दानकाले तु प्रीयतामिति कीर्तयेत् ।
 मल्लिका, शोक, कमल, कदम्बो, त्वल, मालतीं ॥
 कुलत्थं करवीरञ्च वाण, मन्लान, कुङ्कुमम् ।
 सिन्दुवारञ्च सर्वेषु मासेषु क्रमतः स्मृतम् ॥

वाणं नीलकुरण्टकं, अम्लानं महासहापुष्पं, सिन्दुवारं निर्-
 गुण्डीपुष्पम् ।

जपा-कुसुम्भ-कुसुम-मालती-शतपत्रिकाः ।
 यथालाभं प्रशस्तानि करवीरञ्च सर्वदा ॥
 एवं सम्बत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः ।

स्त्री वा भक्त्या कुमारी वा शिवावभ्यर्च्य शक्तिः ।
 व्रतान्ते शयनं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ॥
 उमामाहेश्वरं हैमं वृषभञ्च गवा सह ।
 स्थापयित्वा च शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

उपस्करमुपधानादि ।

शोमिथुनमपि हैममेव मुख्यस्य शयने स्थापनासम्भवात् ।
 अन्यान्यपि यथा शक्त्या मिथुनान्यध्वरादिभिः ॥
 धान्यालङ्कारगोदानैरभ्यर्च्य धनसञ्चयैः ।
 वित्तशठेन रहितः पूजयेद्गतविस्मयः ॥
 एवं करोति यः सम्यक् सौभाग्यशयनव्रतं ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति पदमानन्त्यमश्रुते ।
 फलस्यैकस्यच त्यागमेतत् कुर्वन् समाचरेत् ॥
 यत्र कीर्त्तिं समाप्नोति प्रतिमासं नराधिप ।
 सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वस्त्रालङ्कारभूषणैः ॥
 न विमुक्ता भवेद्राजन्नद्धावुदशतत्रयं ।
 यस्तु द्वादशवर्षाणि सौभाग्यशयनव्रतम् ॥
 करोति सप्त वाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनेऽमरैः ।
 पूज्यमानो वनेऽस्यक् यावत् कल्पायुतत्रयम् ।
 नारीवा कुरुते वापि कुमारी वा नरेश्वर ॥
 सापि तत्फलमाप्नोति देव्यानुग्रहलालिता ।
 शृणुयादपि यश्चैव प्रदद्यादथवा मतिम् ॥
 सोऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरम्बसेत् ।

इति मन्स्यपुराणोक्तं सौभाग्यशयनव्रतम् ॥*

—:○:—

गौरीव्रतमथो वक्ष्ये स्त्रीणां सौभाग्यवर्द्धनम् ।
 चैत्रशुक्लतृतीयायां गौरीव्रतं-समाचरेत् ।
 उपोष्य तु प्रयत्नेन विधानमिदमाचरेत् ॥
 रक्ताम्बरधरो भूत्वा क्रीधलोभविवर्जितः ।
 स्थण्डिले हस्तमात्रे तु कर्त्तव्यं गन्धमण्डलम् ॥
 कुङ्कुमेन्दुशीतेन वत्तुलं परिवर्त्तयेत् ।

इन्दुः, कर्पूरं शीतं चन्दनम् ।

तत्र मध्ये पूजितव्या प्रतिमा हेमसम्भवा ।
 मधुजा तदभावे तु पुरा केनापि निर्मिता ॥
 रक्तचन्दनजा वाथ कर्त्तव्या सा प्रमाणतः ।
 पञ्चामृताथवा पूज्या तत्र मासं विधानतः ॥

पञ्चामृता पञ्चामृतजा ।

रक्तपुष्पैस्तु संपूज्या जातीचम्पकसंयुतैः ।
 पाटलाकरवीरैश्च रक्तपद्मैर्यथातथा ॥
 पारिजैर्म्मल्लिकार्जुनैस्तथा रक्तोत्पलैरलम् ।
 स्थलपद्मैः किंशुकैश्च सुमनोत्पलकेतकैः ॥
 एवं पुष्पैस्तथान्यैश्च पूजनीया प्रयत्नतः ।
 इन्दुना कुङ्कुमेनैव भूयोभूयः समालभेत् ॥
 नानाविधानि रत्नानि मुकुटाङ्गदकानि च * ।
 कुण्डलाभरणान्यत्र रशनादीनि दापयेत् ॥

भक्ष्याणि यन्नात् कल्प्यानि घृतकुण्डयुतानि च ।
 शीतलञ्च घनं दुग्धं सुग्धञ्च दधि पिच्छिलम् ॥
 करम्भं नवनीतञ्च तथा शिखरिणीं पुनः ।
 पानकञ्चैव पानौयं सचन्द्रं दापयेत्ततः ॥
 रक्तवस्त्राणि देयानि सम्भारादीनि चाग्रतः ।
 आचार्य्यञ्चैव पूजान्ते पूजनीयः प्रयत्नतः ॥
 हेमवस्त्रान्नपानैश्च वित्तशाट्रं विना ततः ।
 रात्रौ जागरणं कार्यं कुमारीर्भोजयेत्तथा ॥
 देवीनामानि वक्ष्यामि मासि मासि यथाक्रमम् ।
 प्राशनन्तु विशेषेण यथावदनुपूर्वशः ॥
 गौरी उमा च ललिता सुभगा भगमालिनी ।
 मनोव्रतानी भवानी च कामदा भोगवर्द्धनी ॥
 अम्बिका च तथा कृष्णा रुद्राणी पूजयेत् क्रमात् ।
 इत्येताः सितपक्षे तु कृष्णपक्षे तथा शृणु ॥
 रतिर्धृतिर्व्युद्धिर्भक्तिः पुष्टिश्च परिकीर्त्तिताः ।
 प्रज्ञा मेधा तथा चर्या श्रीरक्ता कीर्त्तिरेव च ॥
 सितासिताभ्यां पक्षाभ्यां व्रतं यन्नात्समाचरेत् ।
 अशक्तत्वादभावाच्च द्रव्याणान्तु स्थितं हितम् ॥
 प्राशनं तत्र कर्त्तव्यं शास्त्रोक्ते नैव वर्त्मना ।

तत्तन्मासोक्तद्रव्यस्यालाभे रोगादिजनकत्वेन प्राशनाशक्तौ च
 क्रमेण क्रमेण द्वादशेषु मासेषु यत् स्थितं लब्धं यच्च हितं
 तत् प्राशनीयमित्यशक्तत्वादित्वादेरर्थः ।

31-2 प्रति मासि प्रवक्ष्यामि शृक्तपक्षे क्रमेण तु ।

क्षीरं दधि घृतञ्चैव गोमूत्रञ्च कुशोदकम् ॥
 बिल्वपत्रीदकञ्चैव तथान्यच्चन्दनोदकम् ।
 जातीपत्रोदकञ्चैव पद्मकेसरमेव च ॥
 नागकेसरसञ्ज्ञञ्च लवङ्गं चन्द्रमेव च ।
 शुक्लपक्षे तु कथितं चैवात् प्रभृति षण्मस्र ॥
 प्राशनं क्षणपक्षे तु कथ्यमानं शृणुष्व तत् ।
 वलाकं कोलकञ्चैव प्राशयेत्तु शतावरीम् ॥
 वनं लघुसुरं दारु सारिवां शङ्खपुष्पिकाम् ।
 शिरीषं सुरभीयुक्तं रक्तञ्च मौक्तिकं तथा ॥
 भारोदकं द्वादशमं प्राशनं कथितं तव * ।
 इतिगौरीव्रतं ख्यातं सौभाग्यं स्त्रीषु पुत्रदम् ॥
 आयुरारोग्यदं स्त्रीणामिह लोके परत्र च ।
 इदं व्रतवरन्यक्ता स्त्रीषु नान्यद्व्रतं हितम् ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गौरीव्रतमुपाचरेत् ।
 अञ्जनं रक्तवस्त्रञ्च ताम्बूलं कुङ्कुमं तथा ॥
 दर्पणं व्यजनं कृत्वा मासनं यानमुत्तमम् ।
 गृहोपकरणं सर्वं हेमजं वाथ ताम्रजम् ॥
 व्रतान्तेचैव दातव्यमाचार्याय प्रयत्नतः ।
 स्त्रीणाञ्चैव कुमारीणां वस्त्राण्याभरणानि च ॥
 दातव्यानि प्रयत्नेन यदीच्छेत् भूतिमात्मनः ।
 इत्ये तत्परहस्यन्तु गौरीव्रतमुदाहृतम् ॥

* तारोदकमिति पुलकान्तरे पठः ।

इतिकालोत्तरोक्तं गौरीव्रतम् ।^{१२}

—:○:—

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपत्रे तृतीयायां सोपवासोजितेन्द्रियः ।
मण्डलत्रितयं कुर्याद्वर्णकेन पृथक् पृथक् ॥
तथा मण्डलं दक्षिणे भागेश्चेतं कुर्यात्ततो नरः* ।
रक्तं मध्ये रवेः कुर्यात् तादृक्श्चेतं ध्रुवस्य तु ॥
विष्णोः पदत्रयं तेषु पूज्यं स्यात् मण्डलेन तु ।
भूमौ तु प्रथमं पादं द्वितीयं सूर्यमण्डले ॥
तृतीये तु ध्रुवे देवे पूययेत् प्रयतः शुचिः ।

होममन्त्रेण पूजा ।

यथा मण्डलवर्णोक्तगन्धमाल्यादिभिर्हिज ।
तद्विष्णोः परमिष्यैव होममन्त्रोविधीयते ॥
चित्रिक्रमायेति तथा स्त्रीशूद्रश्च द्विजोत्तम ।
अक्षतानि तिलानाञ्चं होमयेत् संयुतत्रयं ॥
ताम्ररूप्य सुवर्णानि शक्त्या दद्यात्तुदक्षिणाम् ।
भोजनञ्च त्रिमधुरं भोजयेत् ब्राह्मणोत्तमान् ॥
प्राण्यात्मान् कुर्वीत त्रिगन्धेन तु तद्दिने ।

तद्दिने व्रतदिने व्रतिनो †

उपवासित्वमितरान्नवर्जनात् ।

* धौत मिति पुस्तकान्तरे ।

† तद्दिने व्रतिन उपवासित्व इतरान्नवर्जनात् द्वितीयभोजन वर्जनाश्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्वितीयायामुपोष्य तृतीयायां त्रिगव्य
 प्राशनं गव्यमिति दधि क्षीरं दृतम् ॥
 एवं वर्षत्रयं कृत्वा व्रतान्ते च त्रिहायनीम् ।
 ब्राह्मणाय तु गां दत्त्वा सर्वकामानवाप्नुयात् ।
 त्रिहायनीं त्रिवर्षां ।
 भूमौ तथान्तरिक्षे च दिवि चैव नरोत्तम ।
 गतिस्तस्याप्रतिष्ठता भवत्यरिनिःसूदन ॥
 त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रिविक्रमव्रतचारिणी ।
 मानसं वाचिकञ्चैव कायिकञ्च विमुञ्चति ॥
 सर्वपापं महाभाग मनुष्यो जायते तथा ।
 कुले धनाढ्ये महति रूपद्रविणसंयुतः ॥
 विरोगः सर्वसिद्ध्यर्थस्त्रिवर्गस्य च साधकः ।
 कृत्वा द्वादशवर्षाणि शिवलोके महीयते ॥
 तत्रापि नित्यं वरदं वरेण्यं
 लक्ष्मीसहायं पुरुषं पुराणम् ।
 पश्यत्यामीषं विभुमप्रतर्क्यं
 सनातनं दुःखविनाशहेतुम् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं त्रिविक्रम तृतीयाव्रतम् । १२

—:—

मार्कण्डेयउवाच ।

द्वितीयञ्च प्रवक्ष्यामि शृणु त्रैविक्रमं व्रतम् ।
 भूमिस्तु प्रथमः पादः अन्तरिक्षं तथा परः ॥

अप्रमत्त इति पुलकान्तरे पाठः ।

तृतीयादिविधिर्ज्ञेयो देवदेवस्य चक्रिणः ।

भुवः पतिः स्मृती वक्त्रिरतिरिक्तस्य चानलः ॥

दिशांपतिस्तथा सूर्यस्तव विष्णोः पदत्रयम् ।

ज्येष्ठे शुक्लतृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

कल्पे कूपजलं स्नातो वक्त्रिं संपूयेन्नरः ।

सोपवासो द्वितीयायां कृतोपवासः कल्पं प्रातःकालः ।

गन्धमाल्यनमस्कारं दीपधूपान्नसम्पदा ।

नदीजले ततः स्नात्वा मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ॥

वायोः संपूजनं कृत्वा सक्तून् दत्त्वाद्दिजातये ।

स्नात्वा तुसारतीये च सायं सूर्यं समर्चयेत् ॥

ततश्च नक्तं प्राग्नीयाद्विष्यं वाग्यतः शुचिः ।

एवं सम्बत्सरं राजन् कृत्वा व्रतमनुत्तमं ॥

समापयित्वा वैशाखे दद्याद्विघ्नेषु दक्षिणाम् ।

तान्नं रूप्यं सुवर्णञ्च त्रीणि लोहानि यादव ।

वासोयुगन्तयोष्णीषं त्रीणि चैतानि भक्तितः ।

एतत्सम्बत्सरं कृत्वा नरस्त्रैर्विक्रमं व्रतम् ॥

सर्वकाम सन्तुष्टस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ।

विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ॥ ५

देवरेण गुणाढ्येन वीणामुरजवादिना ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति कामचारो विहङ्गमः ।

कामत्रयमुपासाद्य वरत्रयमुपाश्नुते ॥

अन्नमायुः श्रुतश्चैव प्रसन्ने गरुडध्वजे ।

आक्रान्तलोकं त्रितयस्य पूज्यः

प्रथमं पारणं कृत्वा वज्रिष्टोमफलं लभेत् ।
 अतिरात्रफलं राजन् द्वितीयपारणे तथा ॥
 तृतीये पारणे विश्वं वाजपेयफलं लभेत् ।
 चतुर्थे पारणे प्रोक्तं राजसूयस्य यत्फलं ॥
 विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ।
 हंसयुक्तेन दिव्येन* वीणामुरजवादिना ॥
 वराप्सरोगणाढ्येन कामगेनापि चारुणा ।
 यद्येष्टकामी भवति बहुकालमसंशयम् ॥
 मानुष्यजन्म चासाद्य त्रीणि शुक्तान्यवाप्नुयात् ।

शुक्तानि परिशुद्धानि ।

विद्या जन्म तथा कर्म नात्र कार्या विचारणा ॥
 त्रिविक्रमस्याप्रतिमस्य तस्य
 चराचरेशस्य पदत्रये तु ।
 यः पूजयेत्तस्य भवन्ति कामाः
 सर्वे समृद्धिर्नहि संशयोऽत्र ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं त्रिविक्रमव्रतम् ॥२

मार्कण्डेयउवाच ।

ज्यैष्ठे शुक्लतृतीयायां निराहारो नरः शुचिः ।
 त्रिमूर्त्तिपूजनं कृत्वा तृतीयायां यथाविधि ॥

* देवरासागणाढ्येनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

त्रिमूर्त्तिपूजनं तिसृषां मूर्त्तीनां वायु-सूर्य-चन्द्रमसां
पूजनम् ।

कूपनदतडागाद्यैर्मिश्रैः प्रातःशुचिर्जले ।

प्रत्यूषे पूजयेद्वायुमनुलिप्ते शुभस्यले ॥

गन्धमाख्यनमस्कारद्वीपधूपान्नसम्पदा ।

होमं कुर्याद्यत्रैर्मुख्यैर्वस्त्रं दद्याद्द्विजातये ॥

मध्याह्ने पूजयेद्दक्षौ तथा सूर्यमतन्द्रितः ।

तिलांश्च शुद्ध्यादक्षौ दद्याद्विप्रेषु काश्चनम् ॥

सूर्यास्तमनवेलायां जले चन्द्रश्च पूजयेत् ।

जले चन्द्रमसमभिधाय पूजयेदितियावत् ।

वङ्गावभिधाय मध्याह्ने सूर्यं प्रपूजयेदिति यावत् ।

घृतेन होमं कुर्यात् रजतं दक्षिणा स्मृतम् ।

नक्तं भुञ्जीत धर्मघ्नः तैलहीनं ततो नरः ॥

पूर्णं सम्बत्सरं कृत्वा व्रतमेतदतन्द्रितः ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति सहस्रं परिवत्सरं ॥

मानुष्यमासाद्य ततो राजा भवति भूतले ॥

व्रतं कृत्वा महाभाग पूर्णं सम्बत्सरचयम् ।

पञ्चवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥

मानुष्यमासाद्य ततो राजा भवति भूतले ।

विरीगो दर्शनीयश्च सुभगोधनवान्नरः ॥

कृत्वा द्वादशवर्षाणि व्रतमेतदनुत्तमम् ।

व्रतावसाने विप्राणां सहस्रभोजयेत्ततः ॥

भोज्यं त्रिमधुरप्रायं दद्यात्कृत्या च दक्षिणाम् ।

ततः स्वर्गमवाप्नोति वर्षाणाञ्च दशायुतम् ॥
ततो मानुष्यमासाद्य राजा भवति धार्मिकः ।
प्रदीप्तचक्रो धनवान् धर्मराजो जनप्रियः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं राज्यव्रतम् ।^२

—:○:—

रश्मिवाच ।

देवलोके महादेवि गणिकाः सौख्यसंयुताः ।
मर्त्यलोके तथा सर्वाः स्त्रियः सौभाग्यवर्जिताः ॥
कथं भाग्यञ्च भोगाञ्च लभन्ते परमेश्वरि ।
जन्मजन्मनि सौभाग्यं यथा भवति पार्वति ।
तथा मे सर्वमाख्याहि कारुण्याद्भक्तवत्सले ॥
उपवासे व्रते चैव तथा नियमएव च ।
एतत्सर्वं यद्यान्यायं ब्रूहि मे परमेश्वरि ॥

पार्वत्युवाच ।

शृणु भद्रे परं गुह्यं सर्वकामफलप्रदं ।
दुर्भगानाञ्च नारीणां सौभाग्यकरणं परम् ॥
लक्ष्मेश्वरीति विख्यातं ततः कोटीश्वरीव्रतम् ।
तृतीया शुक्लपक्षे तु मासि भाद्रपदे भवेत् ॥
तस्यां व्रतं तु संपाद्य यावद्दशचतुष्टयम् ।
उपवासेन कर्त्तव्यं वर्षे वर्षे तु सुन्दरि ॥
अखण्डानां तन्दुलानां तिलानां वा सुलोचने ।
लक्ष्मणेकं विरच्याद्य क्षिपेत् पयसि शोभने ॥

क्षीरसंमिश्रितैः कार्थ्या देव्यामूर्तिः सुलोचना ।
 कृत्वा तु पुष्पप्राकारं पुष्पमालाभिमण्डितम् ॥
 संस्थाप्य पार्वतीं देवीं पूजयेद्भक्तिशक्तितः ।
 पूजयेद्विविधैः पुष्पैः कुङ्कुमागुरुचन्दनैः ॥
 गन्धैर्धूपैश्च नैवेद्यैः फलैश्च विविधैस्तथा ।
 वस्त्रेण चतुरेणैव पूजयेत्परमेश्वरीं ॥
 नमोनमस्ते देवेशि लक्ष्मेश्वरि नमोस्तु ते ।
 कीर्तीश्वरि नमस्तुभ्यं नमस्तेहरवल्लभे ॥
 उमादेवि नमस्तुभ्यं कात्यायनि नमोस्तु ते ।
 नमः कालि महाकालि शिवदुर्गे नमोस्तु ते ॥
 नमः सर्वाणि रुद्राणि अपर्णे शङ्करप्रिये ।
 सर्वभूतहिते देवि त्वहि संसारसागरात् ॥

पूजामन्त्रः ।

नमो लक्ष्मेश्वरी देवि कीर्तीश्वरि नमोस्तु ते ।
 गृहाणार्घ्यं मया दत्तं शङ्करेण समं मम ॥

अर्घ मन्त्रः ।

पुरा व्रतमिदं भद्रे इन्द्राण्या च कृतं शुभम् ।
 सन्ध्यावत्या च सावित्र्या अरुन्धत्या कृतं पुरा ॥
 दमयन्त्या च रोहिण्या कृतं व्रतवरं शुभे ॥
 गौरिणीर्भोजयेत्कृत्या इज्यान्ते च मुदीक्षिताः ।

गौरिणीः, सुवासिनीः ।

एवंविधविधानेन करोति नियता व्रतम् ।

ततोऽस्याः स्याच्च दारिद्र्यं न च दृष्टवियोजनम् ॥
अष्टपुत्रा भवेन्नारी भर्तारञ्च गुणाधिकम् ।
सूरूपं गुणिनं कान्तं पण्डितं प्रियदर्शनम् ।
ईश्वरं चैव राजानं भवेद्दीर्घायुषं प्रियम् ॥

भवेत्, प्राप्नुयात् ।

दातारञ्चैव भोक्तारं समस्तजनवल्लभम् ।
सुशीलं धार्मिकं शूरं चन्द्रवत्प्रियदर्शनम् ॥
सूरूपा सुगमा साध्वी भर्तृराज्यप्रदर्शिनी ।
धर्मशीला सुचरिता वाचयामृतभाषिणी ॥
दयाप्रदा च सर्वस्य सौभाग्यमतुलं भवेत् ।
सह पत्या वरारोहा कुरुते राज्यमुत्तमम् ॥
अन्तकाले समं तेन मोदते त्रिदिवे तथा ।
षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥
इदं कृत्वा पुरेन्द्राणीन्द्रं लेभे पतिमुत्तमम् ।
रोहिणी पतिमालेभे चन्द्रव्रतनिषेवणात् ।
रण्या देवी सुभर्तारमादित्यं प्राप्य सत्यतिम् ॥
इदन्ते कथितं भद्रे व्रतं कोटीश्वरञ्चर ।
लक्षेश्वरीतिविख्यातं कुरु रश्मे मनोहरं ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं कोटीश्वरीव्रतम् ॥५

—:—

पुलस्त्यउवाच ।

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशनीम् ।

रसकल्याणिनीमेतां पुराकल्पविदोविदुः ।
 माघमासे तु संप्राप्य तृतीयां शुक्लपक्षतः ॥
 प्रातर्गव्येन पयसा तिलैः स्नानं समाचरेत् ।
 स्नापयेन्मधुना देवीं तथैवेक्षुरसेन च ॥
 गन्धोदकेन च पुनः पूजनं कुङ्कुमेन वै ।
 दक्षिणाङ्गानि संपूज्य ततो वामानि पूजयेत् ॥
 ललितायै नमो देव्याः पादौ गुल्फं ततोऽर्चयेत् ।
 जङ्घाजानु तथा शान्धै तथैवोरुं त्रिये नमः ॥
 मङ्गलस्त्रायै तु कटिं मङ्गलायै तथोदरम् ।
 स्तनं मदनवासिन्यै कुमुदायै च कन्धरं ॥
 भुजं भुजाग्रं माध्व्यै कमलायै मुखस्मिते ।
 भ्रूललाटश्च रुद्राख्यै शङ्करायै तथा ललकान् ॥
 मुकुटं विन्ध्यवासिन्यै पुनः काल्यै तथा ललकान् ।
 मदन्यायै ललाटन्तु मोहनायै पुनर्भुवम् ॥
 नेत्रे चन्द्रार्धधारिण्यै तुष्ट्यै च वदनं-पुनः ।
 उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठमभयायै नमः स्तनम् ॥
 रन्ध्रायै वामबाहुश्च विशोकायै नमः करम् ।
 हृदयं मदनगामिन्यै पाटलायै तथोदरम् ॥
 कटिं सुरतवासिन्यै तथोरु चम्पकत्रिये ।
 जानुजङ्घे नमो गौर्यै गुल्फं गायत्रिकै नमः ॥
 धराधरायै पादन्तु विशोकायै नमः शिरः ।
 नमो भवान्यै कामिन्यै कामदेव्यै जगत्त्रिये ॥
 आनन्दायै सुनन्दायै सुभद्रायै नमोनमः ।

एवं संपूज्य विधिवत् द्विजदम्पत्यमर्चयेत् ॥

भोजयित्वा न्नपानेन मधुरेण विमत्सरः ।

सलङ्कुं वारिकुशं शुक्ताम्बरयुगद्वयम् ॥

दत्त्वा सुवर्णकमलं गन्धमात्यै रथाञ्चयेत् ।

प्रियतामत्र कुमुदा गृह्णीयान्नवणव्रतम् ॥

कुमुदाप्रोयतमिति मन्त्रेण कुशतयं सुवर्णकमलं दत्त्वा मासं
लवणं न भक्षयामीति व्रतं गृह्णीयात् ।

अनेन विधिना देवीं मासि मासि सदाञ्चयेत् ।

लवणं वर्जयेन्माघे फाल्गुने च गुडं पुनः ॥

तवराजं तथा चैत्रे वर्ज्यं च मधु माधवे ।

पानकं ज्येष्ठमासे तु तथा षाढे च जोरकम् ॥

श्रावणे वर्जयेत् क्षीरं दधि भाद्रपदे तथा ।

वृत्तमाश्वयुजे तद्दूर्जं वर्ज्याथ मर्जिका ॥

‘जर्ज’, कार्तिके । ‘मर्जिका’, रसाला । लोके शिखरिणी-
ति प्रसिद्धा ।

धान्यकं मार्गशीर्षे तु पौष्णे वर्ज्याथ शर्करा ।

व्रतान्ते करकं पूर्णमेतेषां मासि मासि च ।

दद्यादिकालवेलायां भक्ष्यपात्रेण संयुतं ॥

व्रतान्ते करकमित्यादि । एतेषां लवणगुडादीनां मध्ये
यस्मिन्मासे यत्त्यक्तं तन्मासव्रतान्ते तेन लवणादिना पूर्णं
करकं वक्ष्यमाणलङ्कुकादि भक्ष्यपात्रयुक्तं दद्यादित्यर्थः ॥

लङ्कुकान् श्वेतवर्त्तीयं संयावमथ पूरिकाः ।

पारिकाष्टतपूराश्च पिष्ठापूपांस मण्डकान् ॥

क्षीरशाकञ्च दध्यन्नं* इन्दुर्योगोक्तवर्त्तिकं ।
 माघादिक्रमशो †दद्यादेतानि करकोपरि ॥
 कुसुदा माधवी गौरी रत्ना भद्रा जया शिवा ।
 उमा रतिः सती तद्वन्मङ्गला रतिलालसा ॥
 क्रमान्माघादिसर्व्वत्र प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ।
 सर्व्वत्र पञ्चगव्यन्तु प्राशनं समुदाहृतम् ॥
 उपवासौ भवेन्नित्यमशक्तौ नक्तमिष्यते ।
 पुनर्माघे तु सम्प्राप्ते शर्करा करकोपरि ॥
 कृत्वा तु काञ्चनीं गौरीं पञ्चरत्नसमन्विताम् ।
 हैमीयाङ्गुष्ठमात्राञ्च साक्षसूत्रकमण्डलम् ॥
 चतुर्भुजामिन्दुयुतां सितनेत्रपटावृताम् ।
 तद्वह्नीमिथुनं शुक्लं सुवर्णाब्जं सिताम्बरम् ॥
 सवस्त्रं भोजनं दद्याद्भवानी प्रीयतामिति ।
 अनेन विधिना यस्तु रसकल्पाणिनीव्रतम् ।
 कुर्यात् स सर्व्वपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥
 भवार्जुदसहस्रन्तु न दुःखीजायते क्वचित् ।
 अग्निष्टोमसहस्रेण यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥
 नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा वरानने ।
 विधवा च वराकी वा सापि तत्फलभागिनी ।
 सौभाग्यारोग्यसम्पन्ना गौरीलोके महीयते ॥
 इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसङ्गात् ।

* द्यारिका इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† क्षीरान्नमथ फेनिका इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सकलकलुषमुक्तः पार्वती लोकमेति ।
मतिमपि च जनानां योद्दाति व्रतार्थं ॥
विपुलगतिजनानां नायकः स्यादमोघः ।
इति पद्मपुराणोक्तं रसकल्पाणिनीव्रतम् ॥०

—:०:—

सनत्कुमार उवाच ।

तृतीयायां महाभाग कर्त्तव्यञ्च व्रतं शृणु ।
येनानन्तभवारम्भमेनः क्षपयति द्विजः ॥
ग्रहपीडादिकैरन्यैरुपसर्गैः प्रपीडितः ।
अस्यां शान्तिं प्रकुर्वीत यतवाक्कायमानसः ॥
स्थण्डिलं * रचयित्वा तु नरोवीजप्रसूनकैः ।
चक्राजं मण्डलं कुर्यादस्त्रिन्नसिततण्डुलैः ॥
तत्र चावाहयेद्देवं नरसिंहाकृति विभुं ।
प्रसन्नमधुरोदारवीक्षणक्षपितार्त्तिकं ।
अशेषभयविध्वंसचतुरं पुरुषं हरिम् ।
अभयं भयतप्तानां ददतां ददतांवरम् ॥
प्रपन्नार्त्तिमुष्णं तत्र प्रसादपरमेण च † ।
वदनेन च सुस्त्रोणि नयनेन विराजितम् ॥
विपक्षपक्षविक्षोदचतुरानन्तबाहुकम् ।
विद्युन्मालावृतोत्तुङ्गरजताद्रिमिवापरम् ॥
किरोटहारकेयूरवनमालाविभूषितम् ।

* मण्डलञ्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रयतानिमुखा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शङ्खचक्र गदा शार्ङ्गनन्दनाद्यैरलङ्कृतम् ॥
 जातिप्रसूनकैश्चित्रैः* सिताभोजैरखण्डितैः ।
 अचूतैर्भक्तिकाद्यैश्च नन्द्यावर्तप्रसूनकैः ॥
 अक्षतैर्विल्वपत्रैश्च तत्फलैश्च तदङ्कुरैः ।
 तिलैः सतण्डुलैः सिद्धैः तुलसीश्रीलताङ्कुरैः ॥
 नीलोत्पलैः कुवलयैः कुमुदैश्च सकेसरैः ।
 काश्मीरचन्दनक्षोदकपूरागुरुमिश्रितैः ॥

चित्रैः अपूर्वगन्धैश्च अखण्डितैः संवृतैः, अक्षतैरनुपहतैः, नन्द्या-
 वर्तन्तगरम्, अक्षतैरपृथक्कृतैः, सिद्धैः साधितैः, श्रीलतापद्मिनी,
 कुवलयैरुत्पलैः, केसरं वकुलम् । काश्मीरं केसरं क्षोदश्चूर्णम् ।

पयसा पायसान्नेन गुडत्रैमधुरोल्बणैः ।
 आभ्यगौतिपदैश्चारुनृत्यवाद्यप्रदर्शनैः ।
 प्रदक्षिणं नमस्कारस्तोत्राद्यैर्भक्तिभावितैः ॥
 सम्यगभ्यर्च्य देवेशं विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 नानौषधिसमायुक्तं नानातीर्थोदकान्वितम् ॥
 नानारससमायुक्तं नानाकुसुमसंश्रितम् ।
 नानाव्रीजोपरिचक्षितं नानावस्त्रसमन्वितम् ॥
 नानाकूर्चयुतं पूर्णकुम्भं संस्थापयेत् पुरः ।
 तस्मिन्नावाहयेद्देवं सुदर्शनमनन्यधीः ।
 पूर्वोक्तेनैव मार्गेण सम्यगभ्यर्च्य शक्तितः ॥
 पूर्वोक्तमयोगेन संस्थाप्य चतुरो घटान् ।
 कोणेषु च तथा तेषु क्रमाद्देवांश्च संस्मरेत् ॥

तेषु अष्टकुण्डेषु, तान् नन्दकादीन् ।

नन्दकं मुग्नलं पद्मं गदा शार्ङ्गञ्च शङ्खकम् ।

पाशञ्च शक्तिरित्येते तद्वाङ्मेऽपि तथैव च ॥

लोकपालप्रतिष्ठानं कृत्वा सर्वत्र पूजयेत् ।

तथा च मध्यमे कुम्भे तथान्येष्वप्यलंकृतम् ॥

एवं समाप्य विधिवत् पूजां तत्र विचक्षणः ।

जपेद्दशसहस्रञ्च सुदर्शनमनन्यधीः ॥

जपेत्सहस्रमन्यत्र प्रतिकुम्भं विचक्षणः ।

अथ कुण्डप्रतिष्ठानमग्न्याधानं यथाविधि ॥

विधाव सस्कृते चाग्नौ जुहुयात्सर्वशान्तये ।

त्रिमध्वतैस्तिलैः शुद्धैराज्येन पयसापि च ॥

श्रीलताकुसुमापाणिविल्वपत्रप्रसूनकैः ।

दूर्वाङ्गुरैस्त्रिमध्वतैः बीजतण्डुलसर्षपैः ॥

आयुः कामस्तु दूर्वाभिः श्रीकामो विल्वसम्भवैः ।

सौभाग्यकामो लक्ष्मीवान् श्रीलतापर्णप्रसूनकैः ॥

‘लक्ष्मीवान्, लक्ष्मीकामः ।

आरोग्यकामः पयसा गव्याज्येन तथा तिलैः ॥

पुष्टिकामस्त्वपामार्गैरपमृत्युर्गद्गूचिभिः ।

अपमृत्युः अपमृत्युयुक्तः ।

पद्मैश्चाव्याहता लक्ष्मीः पुष्टिश्च कुमुदैरपि ।

जातिपुष्पैर्धरालाभो नन्यावर्त्तप्रसूनकैः ॥

एकपत्रैः सितैः पद्मै रधिराजं संमृच्छति ॥

रजतं मक्षिकाद्यैश्च सुवर्णचम्पकोद्भवैः ।

वीजान्नतण्डुलाद्यैश्च तत्तन्नाभो भविष्यति ॥
 एतेष्वन्यतमैदृष्टैर्यथ्यं कामयते वरं ।
 दशसाहस्रयोगेन तन्तं विन्दत्यसंशयम् ॥
 होमाच्च द्विगुणं प्राहुस्तर्पणं मन्त्रनिश्चयः ।
 तस्य तद्विगुणं प्राहुर्जपणं विधिक्रमः ॥
 नियोगारम्भसमये नियमान् प्रतिपालयेत् ।
 त्रयं वाहरहः कुर्वन् नक्तकालं समापयेत् ॥
 नियोगा मण्डले खनयः, नियमान्मौनादीन् ।
 त्रयञ्चाहरहः पूर्वं नक्तकालान् समापयेत् ।
 त्रयं होम तर्प्यणं जपान् ।
 अहरहः प्रतिदिनं संख्या च सङ्कल्पित होमसंख्या निक्षेपा
 येक्षया ।

हविष्याशी जितक्रोधो यतवाक्कायमानसः ।
 नित्यं त्रिःसवणं स्वायात्मदाचाररतोमुनिः ॥
 नचानृतकथोनग्निं ब्रह्मचारी जितश्रमः ।
 गौरी विमलरो नित्यं स्वाध्यायनिरतः शुचिः ।
 अनश्वन् वायशाकाशी फलस्य गुरुलाघवम् ॥
 मत्वाद्दीत नियमानासमाप्तिः प्रयत्नतः ।
 'नियमान्, हविष्यान्नाशनं । शाकाशनमनशनं च ।
 तथा संख्या समुत्कर्षः फलगौरवहेतुकः ॥
 अयुतञ्च वरं वाहु स्तद्वृद्धिस्तत्फलानुगा ।
 कृत्वैवं सम्यगाचार्यं समानीय च साधकम् ।
 मध्यमं कुम्भमादाय स्नापयेद्देवसन्निधौ ॥

‘साधकं, यजमानं ।

सुदीपित महाज्वालाविदीपितदिगन्तरम्* ।

त्रायस्वचैनमापद्मो भद्रं प्रदिशते नमः ॥

अन्यैरपि यथा योगं कुर्यात्तस्याभिषेचनम् ।

तत्तन्मन्त्रेण वाचार्यस्तत्समच्चं महामतिः ॥

ॐ दैतेयनिकराभोग शैलनिर्भेददीक्षितः ।

पद्मशङ्खमनोनन्द चाह्नेनमपि नन्दक ॥

ॐ विपक्षकाथमथनतच्छिरोलुलितानन ।

कमलाकान्तदयितपाह्नेनं सुषलायुध ॥

विश्वोद्भवभयनाणलीलस्य परमात्मनः ।

लीलारविन्दसुभग पाह्नेनमपि पङ्कजः ॥

कौमोदकीगदा सा वै देवी दिशतु मङ्गलम् ।

या मुकुन्दकराभोजविलसद्भूषणायते ॥

ॐ स्वविष्कारहृताशेषरक्षोदनुजजीवितम् ।

येनासौ रक्षतादेनं विष्णोःशार्ङ्गं धनुर्वर ॥

दैत्यसौमन्तिनीगर्भनिर्भेदचतुरस्वन ।

स्त्रवदव्यक्तरक्ताञ्जमधुपूर्णसुख स्वराट् ॥

दैत्यरक्षोधिपप्राणवसारुधिरभोजन ।

एनं सर्वत्र रक्षन्तु शार्ङ्गपाणेःशरोत्कराः ॥

अरातिहेतिप्रमुखशक्त्योजःक्षपणक्षमा ।

आपद्मरक्षतादेनं शक्तिः श्रीःसवरायुध ॥

एवं स्वात्मा हतैर्वस्त्रैर्भूषणाद्यैरलङ्कतं ।

सुदर्शनमहाज्वालाविदीपितदिगन्तरमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नोराजनविधिर्दयोदद्यात् द्विप्राय दक्षिणाम् ॥
 गुरवे च वरं दत्त्वा वन्धुभ्यो दक्षिणादिकम् ।
 अन्यथापि तदार्थिभ्यो दद्याद्भूरि यथोदयम् ॥
 द्विजमध्यमथानौय तैः स्नातोमङ्गलाकृतिः ।
 तिलचन्दनलाजाज्ज्वेतसर्पपचन्दनैः ॥
 ब्राह्मणैः स्वस्तिमावाच्यमाशीरपि च कारयेत् * ।
 कूर्चोदकेन चाचार्यः कुर्याद्भद्रवचः कृती ॥
 ॐ आयुश्च विपुलं देव श्रियश्च विपुलां भुवि ।
 अक्षय्यमपि चारोग्यं मनःशान्तिमथाक्षयां ॥
 विद्यामानकुलवृद्धिरोगाद्यैरप्यनाहतम् ।
 विद्याधिकं तथात्यर्थं श्रीशो दिशतु मङ्गलम् ॥
 स्वस्तिचास्तु शिवं चास्तु भद्रमस्तु सदा तव ।
 आपद्भास्य भयेभ्यश्च रक्षन्तु त्वां श्रियःपतिः ॥
 इति रक्षाविधिं कृत्वा लोकपालबलिं क्षिपेत् ।
 पूर्वत्र तन्दलैः कार्यः कृशराक्षेन दक्षिणा ॥
 पश्चिमे पायसेनैव शुद्धाक्षेन तथोदरे ।
 कोणेषु शक्तिभिः कुर्यात् गुडमिश्रैस्ततोबहिः ॥
 सर्वार्थैश्च बलिन्दद्यात् सर्वैर्द्रव्यैर्महामतिः ।
 इति शान्तिव्रतं प्रोक्तं तृतीयायां महामते ॥
 सर्वदुःखप्रशमनं सर्वरोगविनाशनम् ।
 सर्वसौख्यप्रदं स्त्रीणामन्नकामफलप्रदम् ।
 सर्वार्तिशमनं धन्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥

* ब्राह्मणैः स्वस्ति वचनमाशीलिरपि कारयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यस्त्वेतत् कुर्वते मर्त्यः यदाभक्तिसमन्वितः ।
 स सर्वार्त्तिविनिर्मुक्तो शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ॥
 दुःखप्रे वामयशासे उग्रपीडाद्युपद्रवे ।
 विषाद्युपनिपाते च पुत्रनाशधनक्षये ॥
 राज्यनाशे जनक्षोभे दुर्भिक्षे शत्रुपीडने ।
 ज्वराक्षिरोगार्त्तिघोरप्लौहकुष्ठभगन्दरैः ॥
 क्षयापस्मरणाद्यैश्च तीव्रदुःखचये सति ।
 स्नानमेतत् प्रकुर्वीत प्रज्ञासारस्तु पूरुषः ॥
 मुक्तावारक्तपुरुषः प्रज्ञावाञ्छास्त्रसम्मतः ।
 अत्युपद्रवसाहस्रमतीत्यसुखमेधते ॥

इति गरुडपुराणोक्तं शान्तिव्रतम् । ॥

—०*०—

पुलस्त्य उवाच ।

तथैवान्यां प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीं ।
 लोके तु नाम्ना विख्यातां, सान्द्रानन्दकरीमिमाम् ॥
 यदा शुक्लतृतीयायामाषाढर्चं भवेत् क्वचित् ।
 ब्रह्मर्चं वाथ वाय्यं वा हस्तो मूलमथापि वा ॥
 आषाढर्चं उत्तराषाढा, ब्रह्मर्चं, अभिजित् ।
 'आय्य',पूर्वाषाढा ।
 दर्भगन्धोदकैः स्नानं तदा सम्यक् समाचरेत् ।
 शुक्लमाय्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ॥

भवानीमर्चयेद्भक्त्या शक्तपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
 भवेन सहितां राजन् उपविष्टास्वरासने * ॥
 वासुदेव्यै नमः पादौ शङ्कराय ततोहरम् ।
 जङ्घे शोकविनाशिन्यै आनन्दाय नमः प्रभो ॥
 रश्मायै पूजयेदरू शिवाय च पिनाकिने ।
 आनन्दिन्यै कटिं देव्याः शूलिने शूलपाणये ॥
 माधव्यै च तथा नाभिं तथा शम्भोर्भवाय च ।
 स्तनावानन्दकारिण्यै शङ्करायेन्दुधारिणे ॥
 उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठं नीलकण्ठाय वै हरम् ।
 करावुत्पलधारिण्यै रुद्राय यजतां पतौ ॥
 बाह्वच परिरम्भिण्यै नृत्यशीलाय वै हरम् ।
 देव्या मुखं विनाशिन्यै हृषेशाय पुनर्विभो ॥
 स्मितञ्च स्मरशीलायै विश्ववक्त्राय तत्परे ।
 नेत्रे दमनवासिन्यै विश्वधात्रे त्रिशूलिने ॥
 भ्रुवौ नेत्रप्रियायै च ताण्डवेशाय वै विभो ।
 देव्या ललाटमिन्द्राण्यै हव्यवाहाय वै विभो ॥
 स्वाहायै मुकुटन्देव्याः शम्भोर्गङ्गाधराय वै ।
 विश्वकायौ विश्वमुख्यौ विश्वपादकरो शिवौ ॥
 प्रसन्नवदनौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ।
 एवं संपूज्य विधिवद्ग्रतः शिवयोः पुनः ॥
 पद्मोत्पलानि रजसा नानावर्णानि वा लिखेत् ।
 शङ्खं चक्रं स्वस्तिकञ्च तथा चैवार्चनार्णकम् ।

* उपविष्टां वरानने इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यावन्तः पांशवस्तत्र रजसः पतिता भुवि ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ।
 चत्वारि धृतपात्राणि सहिरण्यानि भक्तितः ॥
 दद्याद्विजाय करकमुदकेन समन्वितं ।
 प्रतिपक्षं चतुर्मासं यावदेतान्निवेदयेत् ॥
 ततस्तु चतुरो मासान् पूर्व्ववत् करकोपरि ।
 चत्वारिंशत् पात्राणि तिलपात्राणि तत्परम् ॥
 पूर्व्ववत्सहिरण्यानि करकोपरिधाय दद्यात् ।
 गन्धोदकं पुष्पवारि चन्दनं कुङ्कुमोदकं ।
 अपक्वं दधि दुग्धं वा गोमृङ्गोदकमेव च ॥
 पिष्टोदकं तथा वारि कुष्ठचूर्णान्वितं पुनः ।
 उशीरसलिलं तद्वत् यववल्गुदकं तथा ॥
 तिलोदकञ्च सम्प्राश्य स्वपेन्मार्गशिरादिषु ।
 मासेषु पक्षहितये प्राशनं समुदाहृतम् ॥
 सर्व्वत्र शुक्लपुष्पाणि प्रशस्तानि शिवार्चने ।
 दानकालेषु सर्व्वेषु मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥
 गौरी मे प्रीयतां नित्यमनघा सर्व्वमङ्गला ।
 सौभाग्याय सुललिता भवानी सर्व्वसिद्धये ॥
 सख्यत्सरान्ते लवणं गुडकुम्भसमन्वितम् ।
 चन्दनं नेत्रपट्टञ्च* सहिरण्याम्बुजं तथा ॥
 उमामहेश्वरं हैमं तद्वदिक्षुफलैर्युतम् ।
 सुशुक्लामास्तृतां शय्यां सोपधानां निवेदयेत् ॥

नेत्रपट्टेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सपत्नीकाय विप्राय गौरी मे प्रीयतामिति ।
 आर्द्रानन्दकरी नाम तृतीयैषा सनातनी ॥
 यामुपोष्य नरोयाति शश्वोस्तत्परमं पदम् ।
 इह लोके सदानन्दं प्राप्नोति च न संशयः ॥
 आयुरारोग्यसम्पन्नो न क्वचित् शोकमाप्नुयात् ।
 नारी वा कुरुते या तु कुमारी विधवा तथा ।
 सापि तत्फलमाप्नोति प्रसादाच्छूलपाणिनः ॥
 प्रतिपक्षमुपोष्यैवं मन्त्रार्चनविधानतः ।
 रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
 य इदं शृणुयान्नित्यं आवयेद्वापि मानवः ।
 रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥
 य इदं शृणुयान्नित्यं आवयेद्वापि मानवः ।
 शक्रलोकैः सगन्धर्वैः पूज्यतेऽव्दायुतावधि ॥
 आनन्ददां सकलदुःखहरां तृतीयां
 या स्त्री करोति विधवा सधवाथवा वा ।
 सा स्वे गृहे सुखसुखान्यनुभूय भूयो
 गौरीपुरं सदयिता मुदिता प्रयाति ॥

इति पद्मपुराणोक्तमार्द्रादानव्रतम् ।

—००—

सुमन्तुर्वाच ।

पतिव्रता पतिप्राणा पतिशुश्रूषणे रता ।

एवंविधा प्रियायुक्ता शुचिसम्भोजना सती ॥

सोपवासा तृतीयायां लवणं परिवर्जयेत् ॥

सोपवासेति व्रतारम्भे द्वितीयायां कृतोपवासा तृतीयायां
लवणं परिवर्जयेत् ।

सा वै गृह्णातु वै भक्त्या व्रतमामरणान्तिकम् ।

गौरी ददाति सन्तुष्टा रूपसौभाग्यमेव च ॥

लावण्यलवणं हृद्यं श्लाघ्यं पुंसां मनोनुगन् ।

पुंसां मनोरमा नारी मर्त्ता भार्यामनोरमः ॥

गौरीव्रतेन लभते राजन् लवणवर्जनात् ।

उभया च पुरा प्रोक्तं यद्वा तच्च निबोधत ॥

इतिव्रतं प्रतिविभी धर्म्मराजस्य शृण्वतः ।

मथानन्तमिदं सृष्टं सौभाग्यकरणं नृणाम् ॥

मर्त्ये तु नियता नारी व्रतमेतच्चरिष्यति ।

सह मोदिष्यते भर्त्ता यावद्भर्त्ता हरोमम ॥

या वै कल्याणभर्त्तारं विन्दते शोभना सती ।

सात्विदं व्रतमुद्दिश्य भवेदक्षारभोजना ॥

मच्चित्ता मन्मना कुर्यान्मदभर्त्ता मत्परिग्रहा ।

गौरीं संस्थाप्य सौवर्णीं गन्धालङ्कारभूषिताम् ॥

वस्त्रैः सुसूक्ष्मैः सम्ब्रीतां पुष्पमण्डनमण्डिताम् ।

लवणामृतं गुडं तैलं देव्याः शुक्ले निवेदयेत् ॥

कदुखण्डं जीरकञ्च शङ्खं पत्रञ्च भारत ।

शुक्ले पक्षे इति शेषः ।

‘कदुखण्डं’, आर्द्रकम् ।

गुडपूपास्तथा पूपाः खण्डवेष्टास्तथा नृप ।
 ब्राह्मणे वेदसम्पन्ने प्रदेयाः सुवज्ज्युते ॥
 शक्ते शक्ते सदा देया यथा शक्त्या हिरण्मयी ।
 धनहीनैस्तु शक्त्या वै मधुक्षीरमयी नृप ॥
 अक्षारलवणं रात्रौ भुङ्क्ते वीर सुवाग्यता ।
 गौरी सन्निहिता नित्यं भूमौ संस्तरशायिनी ॥
 भर्तारं लभते कन्या या वाञ्छति मनोनुगम् ।
 सुचिरं सह भर्ता वै क्रीडयित्वा स हैव सा ॥
 सन्ततिञ्च प्रतिष्ठाप्य सह तेनैव गच्छति ।
 इह लोकान् परे लोके भोगश्चित्तशिखण्डिनाम् ॥
 विधवा तु महाराज देव्या व्रतपरायणा ।
 भर्तारं नियता नित्यं सद्दार्चनपरायणा ॥
 इह वोत्सृज्य देहस्य दत्त्वा हरपुरे प्रियम् ।
 आकृष्य यमदूतेभ्यः सा भर्तारं रमेद्विवि ॥
 वर्षकोटिं शतगुणां परीत्वा पुनरागता ।
 भर्ता सहैव पूर्वोक्तं लभते फलमोप्सितम् ॥
 इत्येषा तिथिरित्येवं तृतीया लोकपूजिता ।
 सदा विशेषतः पुण्या वैशाखे मासि वा भवेत् ॥
 पुण्यभाद्रपदे मासि माघस्यैव न संशयः ।
 माघभाद्रपदे वापि स्त्रीणां धन्यां प्रचक्षते ॥
 साधारणा तु वै पूर्वा सर्वलोकस्य भारत ।
 माघमासे तृतीयायां गुडस्य लवणस्य च ॥
 दानं श्रेयस्करं राजन् स्त्रीणाञ्च पुरुषस्य च ।

गुडेन तुष्यते देवी लवणेन तु शङ्करः ॥
 गुडपूपास्तु कर्त्तव्या मासि भाद्रपदे तु या ।
 तृतीया याच्यया लोके गौर्वाणै रूपशब्दप्रते ॥
 योऽस्यां ददाति करकान् वारिधारासमन्वितान् ।
 स याति पुरुषो वीर लोकान् वै हेतिमालिनः ॥
 वारिदानं प्रशस्तं वै मोदकानाञ्च भारत ।
 वैशाखे मासि राजेन्द्र तृतीया चन्दनस्य च ॥
 वारिणा तुष्यते देवी मोदकैर्भवएव हि ।
 दानात्तु चन्दनस्येह* नरयोनावसम्भवः ॥
 यात्वेषा कुरुशार्दूल वैशाखे मासि या तिथिः ।
 तृतीया साच्यया लोके गौर्वाणैरिह श्रम्यते ॥
 योऽस्यां ददाति करकान् वारिधान्यसमन्वितान् ।
 स याति पुरुषो वीर लोकान् वै हेतिमालिनः† ॥
 इत्येषा कथिता वीर तृतीया तिथिरुत्तमा ।
 यामुपोष्य नरो राजन् बुद्धिबुद्धिं श्रियं व्रजेत् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं अलवणतृतीयाव्रतम् ।

—:०:—

ब्रह्मोवाच ।

गौरी काली उमा भद्रा दुर्गा कान्तिः सरस्वती ।

* वंजनोनावसंशय इति पुस्तकान्तर पाठः । कंषपौनावसम्भवा इति कश्चितपाठः ।

† हेममालिन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मङ्गला वैष्णवी लक्ष्मीः शिवा नारायणी क्रमात् ॥
 मार्गतृतीयामारभ्य पूजयेत् स्वर्गभाक् भवेत्,
 मार्गशीर्षतृतीयामारभ्य प्रतिमासमे कैकेन नाम्ना पूज-
 येदित्यर्थः

अर्दनारीश्वरं रुद्रमथवा उमाशङ्करम् ।

पूजयेद्विधिवन्नारीमवियोगमवाप्नुहात् ।

यथा वा विष्णुरूपेण पूजयेद्दीश्वरं सदा ॥

ईशस्य वामभागस्थां सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

अर्दनारीश्वरमूर्त्तिमुमामहेश्वरम्

वा सुवर्णादिमयं विधाय वामभागस्थां देवीं गौर्यादिभिः
 पूजयेत् । अथवा विष्णुरूपेण संयुतं ईश्वरमिति । हरिहर
 मूर्त्तिं कृत्वा वामार्द्धस्थकेशवादिनामभिः प्रत्येकं पूजयेत् ।
 केशव नारायण माधव गोविन्द विष्णु मधुसूदन श्रीधर हृषीकेश
 पद्मनाभ दामोदराख्यान देवान् धूपस्तग्दीपाद्यैरुपोष्य पूज्य
 दक्षिणाभिर्नामभिः । अश्वमेधादिसर्वमखानां गोलचदान
 स्यापि नित्यसर्वनामस्मरणादभिमतफलमाप्नोति ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं नाम तृतीयाव्रतम् ।

—:—

ब्रह्मोवाच ।

तृतीयायान्तु वित्तेशं वित्तादयो जायते ध्रुवम् ।

पूजयित्वेति शेषः ।

क्रयादिव्यवहारे च लाभोद्विगुणो भवेत् ।

मूलमन्त्राः स्वज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ॥
 पूर्वतः पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ।
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥
 पूजाशठैन शठैन कृतापि तु फलप्रदा ।
 आज्यधारां समिद्धिम् दधिचीरान्नमाक्षिकैः ।
 पूर्वोक्तफलदो होमो भवेच्छान्तेन चेतसा ॥
 एतत् व्रतं वैश्वानरप्रतिपद्व्रतवत् व्याख्येयम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं कुबेरव्रतम् ।

—:○:—

अगस्त्य उवाच ।

अतः परं महाराज सौभाग्यकरणं व्रतम् ।
 शृणु येनाशु सौभाग्यं स्त्रीपुंसामभिजायते ॥
 फाल्गुनस्य तु मासस्य तृतीया शुक्लपक्षतः ।
 उपोषितेन नक्तेन शुचिना सत्यभाषिणा ।
 सश्रीकञ्च हरिं पूज्य रुद्रं वा उमया सह ॥
 अत्र देवताया इति प्रतिमालक्षणविधानं ततस्तं ब्राह्मणे दद्या-
 दिति वक्ष्यमाणत्वात् । सा च प्राधान्येन सुवर्णमयी प्राप्नोति ।
 गभीरायेति पादौ तु सुभगायेति वै कटिम् ।
 उदरं देवदेवेति श्रीकण्ठेति च वै उरः ।
 त्रिलोचनायेति शिरो रुद्रायेति समन्ततः ।
 एवमभ्यर्च्य मेधावी विष्णुं लक्ष्मीसमन्वितम् ॥
 विष्णु पूजायान्तु वैष्णवमन्त्रप्रयोगः ।

हरं वा गौरीसंयुक्तं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
 ततस्तस्याग्रतो होमं कारयेन्मधुसर्पिषा ॥
 तिलैः सह महाराज सौभाग्यपतयेति च ।
 ततस्त्वच्चारसंयुक्तं निःस्नेहं धरणीतले ॥
 गोधूमान्नं तु भुञ्जीत कृत्वाप्येवं विधिः स्मृतः ।
 आषाढादिद्वितीया तु पायसं तत्र भोजयेत् ॥
 यवान्नन्तु ततः पश्चात् कार्तिकादिषु पार्थिव ।
 श्यामाकान्नं हविर्वापि यथा शक्त्या प्रसन्नधीः ॥
 ततस्तं ब्राह्मणे दद्यात् पात्रभूते विचक्षण्ये ।
 अनङ्गहीने वेदानां पारगे साधुवर्त्तिनि ॥
 सदाचारयुते दद्यादल्पचित्तेऽपि भूपते ।
 खड्गैः पात्रैरुपेतञ्च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 एकं मधु घृतं पात्रं द्वितीयं घृतपूरितम् ।
 तृतीयं तिलतैलस्य चतुर्थं गुडसंयुतम् ।
 पञ्चमं लवणापर्णं षष्ठं गोक्षीरसंयुतं ॥
 एतान् दत्त्वा रसान् राजन् सप्तजन्मान्तरे भवेत् ।
 सुभगो दर्शनीयश्च नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥

इति श्रीवराह पुराणोक्तं सौभाग्य तृतीयाव्रतम् ।

—:ॐ:—

नारद उवाच ।

भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
 सौभाग्यजननञ्चैव अभीष्टफलदायकम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

मृणु विप्र विधानेन तृतीयां प्रहरात्मिकाम् ।
 या योषितो विधानेन स्वर्ग सौभाग्यदा भवेत् ॥
 माघे शुक्लतृतीयायामुपवासन्तु कारयेत् ।
 रात्रौ सन्भारमाहृत्य गौरीयागस्य मण्डपे ॥
 अष्टपत्रं लिखेत्पद्मं मण्डपे मुनिपुङ्गव ।
 उमामहेश्वरं तत्र पूजयेत्सुसमाहितः ॥
 पूर्वपत्रे न्यसेद्गौरीमाग्नेय्यां ललितां न्यसेत् ।
 दक्षिणे तु उमानाम नैर्ऋत्ये च स्वधां तथा ॥
 पश्चिमे वामदेवीन्तु वायव्यां मूलगौरिकां ।
 उत्तरे तु शुभगान्तु ऐशान्यां गिरिजां तथा ॥
 उमामहेश्वरं मध्ये गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ।
 भृङ्गारञ्चैव संस्थाप्य तण्डुलैः परिपूरयेत् ॥

‘भृङ्गारः, कलशः ।

ततस्तस्याग्रतः कुण्डं हस्तमात्रं समेखलम् ।
 घण्टां कोणे तु संस्थाप्य चत्वारो वारिसंभृताः ॥
 घृतेनान्याहुतीहुत्वा तिलहोमन्तु कारयेत् ।
 आहुतीनां शतं हुत्वा गायत्र्या तु समाहितः ॥
 अथवा गौरीनान्ना तु जुहुयात् ब्राह्मणो मुने ।
 कुण्डस्य चोद्वारे भागे व्रती स्नानं समाचरेत् ॥
 आग्नेय्यां दिशि संस्थेन घटेन प्रथमे विभो ।
 यामे वै द्विजशार्दूल ततो होमं समाचरेत् ॥

(६१)

एवं यामानुयामन्तु ज्ञानं होमन्तु कारयेत् ।
 प्रभाते विमले जाते सपत्नीकं द्विजोत्तमम् ॥
 पूजयित्वा विधानेन वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
 रक्तवस्त्रे गुरोः पत्न्यै गुरवे सितवाससी ॥
 एवं कृत्वा विधानेन मुने वर्षचतुष्टयम् ।
 आराधनन्तु देव्याश्च सौभाग्यजननं परम् ॥
 उद्यापनं ततः कुर्यात्तस्मिन्नेव ततोदिने ।
 उमामहेश्वरं हैमं स्वच्छन्दे मञ्चके स्थितम् ॥
 वस्त्रैर्गन्धैश्च धूपैश्च दीपमालादिभिस्तथा ।
 भक्तैर्नानाविधैः सम्यक् पूज्य भक्त्या ततो मुने ॥
 तद्वद्गुरुं सभार्यश्च पूजयेत् द्विजमुत्तमम् ।
 गाञ्चैव गुरवे तद्वत् वस्त्रालङ्कारसंयुताम् ॥
 मिथुनानीह चत्वारि भोजयेत्सुसमाहिता ।
 उमामहेश्वरं हैमं दत्त्वा भक्त्या क्षमापयेत् ॥
 या चरेद्विधिना सम्यक् सौभाग्यारोग्यभागभवेत् ।
 इह जन्मनि सौभाग्यं मृता शिवपुरं व्रजेत् ॥
 विधिहीना न कर्त्तव्या तृतीया फलमिच्छता ।
 व्यर्थः परिश्रमस्तस्य पर्वते खननं यथा ॥
 नारी वा नरशार्दूल नरो वा विधिना मुने * ।
 फलं यथोक्तं प्राप्नोति सत्यमुक्तं मया द्विजाः ॥

* विधवाविधवा मुने इति पुस्तकान्तरेपाठः ।

इति स्कन्दपुराणोक्तं हरतृतीयाव्रतम् ॥१०

—०*०—

फासगुनादितृतीयायां लवणं यस्तु वर्जयेत् ।
समान्ते शयनं दद्यात् गृहं सोपस्करान्वितम् ॥

‘समान्ते, वत्सरान्ते ।

संपूज्य विप्रमिथुनं भवानौ प्रीयतामिति ।
गौरीलोकप्रदं नित्यं सौभाग्यव्रतमुच्यते ॥

इति गरुड पुराणोक्तं सौभाग्यव्रतम्* ।

—०*०—

कार्तिकादि तृतीयायां प्राश्य गोमूत्रयावकम् ।
नक्तञ्चरेदब्दमेकं तदन्ते गोप्रदो भवेत् ॥
गौरीलोके वसेत् कल्पं ततो राजा भवेदिह ।
एतद्भद्राव्रतं नाम सर्वकल्याणकारकम् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं भद्राव्रतम् ।

—०*०—

आलेपनञ्च यः कुर्यात् तृतीयायां शिवालये ।

‘शिवा, पार्वती ।

समान्ते धेनुदोषाति भवानीव्रतमित्युत ॥

इति पद्मपुराणोक्तं भवानीव्रतम् ।

—:~:—

अनग्रिपक्कमस्नाति तृतीयायान्तु योनरः ।
गान्धत्वा शिवमभ्येति पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥
बृहदानन्दकृत्युंसां श्रीलव्रतमिदं स्मृतं ।

इति पद्मपुराणोक्तं श्रीलव्रतम् * ।

—:~:—

माघेमास्यथवा चैत्रे गुडधेनुप्रदोभवेत् ।
गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीलोके महीयते ॥
'गुडव्रतः, गुडवर्ज्जो ।
महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं महातृतीयाव्रतम् ।

—:~:—

ब्रह्मोवाच ।

तृतीयायान्तु शुक्लायां लिखेदस्त्रयुगे शुभे ।
रोचनासितकर्पूरैः शिवोमां पूजयेत्ततः ॥
हेमरत्नस्रजैर्वत्स मन्त्रयुग्ममुदीरयेत् ।
समस्तकामफलदं यत्तत् पूर्वमुदाहृतं ॥
तदेव मन्त्रद्वयं लिख्यते ।

नमः समस्तभुवनसर्गास्थित्यन्तकारक ।

ईशान ध्यानपरम योगिगम्यायते शिव ॥
 नमः शिवायै विश्वेशशरीरार्द्धापहारिणि ।
 सत्यं चराचरस्येह जनन्यै कामदायिनि ॥
 ततो जपार्चनं ह्रीमं कर्त्तव्यं द्विजसत्तम ।
 अवियोगाय नारीणां व्रतराजं सदा हितं ॥
 सहेमपुष्परत्नाढ्यं सवस्त्रं दापयेत्तु तं ।
 महापुण्यं महाभाग्यं सर्वकामप्रदायकं ॥
 सुतभ्रातृवियोगस्तु न भवेत्तेन भो द्विज ।
 न व्याधिर्नोपसर्गाश्च यावत्तन्तुरजो भवेत् ।
 तावत्कालमुमालोके राजते मोदते* चिरं ॥

इति श्रीदेवौपुराणोक्तं व्रतराज तृतीयाव्रतम् † ।

—००—

सूत उवाच ।

अत्र वः कीर्त्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनं ।
 यदत्तं काशिराजस्य भार्याया द्विजसत्तम ॥
 काश्यांराजः पुराह्वासीत् जयमेन इति स्मृतः ।
 तस्य भार्यासहस्रन्तु आसीद्रूपसमन्वितं ॥
 तथैवान्या प्रिया तेन लब्धा भार्या शुशोभना ।
 सुता मद्राधिराजस्य विश्वकीनस्य धीमतः ॥
 सा स्वप्नात् प्रातरुत्थाय गत्वा गङ्गातटं शुभम् ।

* जौडते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† इति व्रतराजव्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पञ्चपिण्डात्मिकां गौरीं कृत्वा कर्हमसम्भवाम् ॥
 यदा तु प्रभया भावौ तदात्मानं करोत्यसौ ।
 पृथिव्यापञ्च तेजश्च वायुराकाशमेव च ॥
 सृष्ट्यर्थं सृजतीत्येषा ततस्तत्पञ्चपिण्डिका ।
 ततः संपूजयामास मन्त्रैः पञ्चभिरेवच ॥
 ततो गन्धैः फलेर्गन्धैर्धूपैर्वस्त्रैः सुशोभनैः ।
 नैवेद्यैः परमान्नैश्च गौतैर्नृत्यैः प्रचोदितैः ॥
 ततो विसृज्य तां देवीं तदुद्देशेन वै ततः ।
 दत्त्वा दानानि भूरीणि गौरिणीनां द्विजन्मनाम् ॥
 ततश्च गृहमभ्येत्य भूरिवादितनिस्त्रनैः ।
 यथा यथा सतीपूजां तस्या गौर्याः करोति या ॥
 तथा तथा तु सौभाग्यं तस्याः प्रत्यधिकं भवेत् ।
 अथ तस्याः सपत्न्यो याः सर्वा दुःखसमन्विताः ॥
 दृष्ट्वा सौभाग्यवृद्धिं तां तस्या एव दिने दिने ।
 एकाः प्रोचुर्वाञ्छं चैनां यदेषा कुरुते सदा ॥
 मृन्मयीञ्च समादाय पूजयेत् पञ्चपिण्डिकाम् ।
 अन्या प्रोचुर्मन्त्रसिद्धां तां वदन्ति महर्षयः ॥
 अन्या वदति पुण्यानि नास्याः पूर्वकृतानि च ।
 एवं तासां सुदुःखेन महाकालो जगाम ह ॥
 कस्यचित्क्षणकालस्य* सर्वाः संमन्त्र्य ता मिथः ।
 तस्याः सन्निधिमाजग्मुस्तस्मिन्नेव जलाशये ॥
 यत्र सा पूजयेद्गौरीं कृत्वा ताः पञ्चपिण्डिकाम् ।

सा च सर्वाः समालोक्य त्यक्त्वा गौरीप्रपूजनम् ॥
संमुखी प्रययौ तूर्णं कृताञ्जलिपुटस्थिता ।
स्वागतं वो महाभागा भूयः सुस्वागतं वचः ।
कृत्यं निवेद्यतां शीघ्रं येनाशु प्रकरोम्यहं ॥

सपत्न्य उचुः ।

वयं सर्वाः समायाताः कौतुकेन तवान्तिकम् ।
दीर्भाग्यवर्जिता दग्धास्तव सौभाग्यजेन च ॥
तस्माद्दद महाभागे मृन्मयीं पञ्चपिण्डिकाम् ।
नित्यमर्चयसीति त्वं सौभाग्यस्य विवर्द्धनम् ॥
किं ते कारणमेतच्च किं वा मन्त्रसमुद्भवः ।
प्रभावोयं महाभागे गुह्यञ्चेत्तत् वदस्व नः ॥

पद्मावत्युवाच ।

रहस्यं परमं गुह्यं यत्पृष्टास्मि शुभाननाः ।
अव्यक्तव्यं वदिष्यामि भवतीनां तथापि च ॥
गौरीपूजनकाले तु यस्माच्चैव समागताः ।
सर्वा मम मगिन्यस्तु ईर्ष्या धर्म्मो न मेऽस्ति वा ॥
अहमासं पुरा कन्या पुरे कुसुमसंज्ञिते ।
वीरसेनस्य शूद्रस्य वर्णिकपुत्रस्य धीमतः ॥
तेन दत्तास्मि धर्म्मेण विवाहार्थं महात्मना ।
ततो विवाहसमये मम दत्तानि वृद्धये ॥
पञ्चाक्षराणि श्रेष्ठानि योषितां दीक्षया सह ।
गौरीपूजा तथा चैव प्रोक्ता चाहं ततः परम् ॥

यावत्तु पुत्रि गीरीं त्वमेतैः पूजयसेऽक्षरैः ।
 जलपानं न कर्त्तव्यं तावच्चैव कथञ्चन ॥
 येन संप्राप्तासेऽभीष्टं तत्प्रभावात् यथेक्षितम् ।
 तथेति च मया प्रोक्तं तस्मात् प्रीता शुभाननाः ॥
 ततो विवाहे निर्वृत्ते गताहं पतिना सह ।
 श्वशुरस्तिष्ठते यत्र श्वश्रूश्चैव सुदारुणा ॥
 गीरीपूजाकृते माञ्च निवारयति सर्व्वदा ।
 ततोऽहं भयसन्वस्ता गौरीभक्तिपरायणा ॥
 जलार्थं यत्र गच्छामि तस्मिंश्चैव जलाशये ।
 तत्र कर्द्दममादाय मन्त्रैः पञ्चभिरेव च ॥
 पञ्चपिण्डात्मिकां गौरीं विनिर्माय ततः पुनः ।
 तैरेव पूजयाम्येतां गौरीभक्तिपरायणा ॥
 प्रक्षिपामि पुनस्तीये ततो गच्छामि मन्दिरम् ।
 कस्यचित्त्वथ कालस्य भर्त्ता मे प्रथितः शुभाः ॥
 देशान्तरं वणिग्वृत्या सोऽपि मार्गं समाश्रितः ।
 सगच्छन्मरुमार्गेण मां समादाय स्नेहतः* ॥
 संप्राप्तोनिर्जलं देशं सुरौद्रं मरुमण्डलम् ।
 तथा रौद्रतमे काले वृषस्थे दिवसाधिप ॥
 ततः सार्धः समग्रश्च विश्रान्तः स्थलमध्यगः ।
 कूपमेकं समाश्रित्य गम्भीरं दूरतोयकम् ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु मया दृष्टं समीपगम् ।
 तोयाकारं मरुद्देशं ततस्तीयं विचिन्तितम् ॥

एतच्च दृश्यते तोयं समीपस्थं तथा बह्व ।
तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा गोरीमभ्यर्च्य भक्तितः ॥
पिबामि सलिलं पश्चात् सुखाद् सुरसौ* भवेत् ।
ततः संप्रस्थिता यावत् प्रयच्छामि पदात्पदम् ॥
ततो दूरतरं याति क्षणेन मृगदण्डिका ।
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते नभोमध्यं दिवाकरः ।
वृषस्थस्तेन दग्धास्मि† उपरिष्ठात् शुभाननाः ॥
अधोभागे तु तप्ताभिर्वालुकाभिः समन्ततः ।
भ्रममाणा ततस्तस्मिन्मरुदेशे समाकुला ॥
ततश्च पतिता भूमौ विष्कोटकसमावृता ॥
ततो मया स्मृता चित्ते कथा भारतसम्भवा ।
एतेन तु पुरा पञ्चवालुकाभिर्विनिर्मिता ।
कूपे तु क्षिप्यमाणेन वन्धुभ्यान्तोयवर्त्तिते ॥
भक्तिग्राह्यास्ततो देवास्तुष्टास्तस्य महात्मनः ।
तदेवं वालुकाभिश्च पूजयामि हरिप्रियाम् ॥
तेन तुष्टा तु सा देवी मम राज्यं प्रयच्छति ।
अन्य देहतरं संस्थे मन्येभीऽष्टमनन्तकम् ॥
ततस्तु पञ्चभिर्मन्त्रैस्तैरेव स्मृतिमागतैः ।
पञ्चभिर्मुष्टिभिर्देवी वालुकोत्थैः प्रपूजिता ॥
ततः पञ्चत्वमापन्ना तत्कालेऽहं वराङ्गनाः ।
दशार्णाधिपतेर्जाता सदने लोकविश्रुते ॥
जातिस्मरणसंयुक्ता तस्या देव्याः प्रभावतः ।

* सुरभीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† दग्धमानासीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

भवतीनां कनिष्ठास्त्रिज्येष्ठा सौभाग्यतः स्थिता ॥
 एतस्मात् कारणाद्गौरीं कृत्वैतां पञ्चपिण्डिकान् ।
 कर्हमेनं विधायाथ पूजयामि दिने दिने ॥
 एतत् गुह्यं समाख्यातं भवतीनामसंशयम् ।
 समेनानेन मे गौरी मनोभीष्टं प्रयच्छतु ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

ततः सर्वाः सपत्न्यस्ताः कृताञ्जलिपुटस्थिताः ।
 तामूचुर्हीनया वाचा प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥
 प्रसादं कुरुचास्माकं दीयतां मन्त्रपञ्चकम् ।
 तदेव येन ते गौरी सन्तुष्टा परमेश्वरी ॥
 त्वया प्रोक्ता च यं सर्वाः प्रार्थयध्वं यथेच्छया ।
 अहं सर्वं प्रदास्यामि तत्सत्यं वचनं कुरु ॥
 ततो देव मया प्रोक्तं तासां तन्मन्त्रपञ्चकम् ।
 शिथलं गमितानान्तु वाष्प, नः, काय, कर्म, भिः ॥

विष्णुरुवाच ।

ममापि वद देवेशि कीदृक् तन्मन्त्रपञ्चकं ।
 यत्त्वयानुष्ठितं पूर्वं तासां गौर्या निवेदितम् ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

नमः पृथिव्यै चान्यै ते नम आपोमये शुभे ।
 तेजस्विनि नमस्तुभ्यं नमस्ते वायुरूपिणि ॥
 आकाशरूपसम्पन्ने पञ्चरूपे नमोनमः ।
 एभिर्मन्त्रैर्नीया पूर्वं पूजिता परमेश्वरी ॥
 तेन राज्यं पुरा प्राप्तं सर्वस्त्रीणां सुदुर्लभम् ।

ततः स्वस्थापितां देवीं कृत्वा रत्न मयीं शुभाम् ॥
 षाट्केश्वरजे क्षेत्रे मया तत्र सुरेश्वर ।
 तां या पूजयते नारी साचापि * पतिवत्सभा ।
 जायते नात्र सन्देहः सर्वपापविवर्जिता ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

एवं राज्यं मया प्राप्तं गौर्याः पूजाकृते विभो ।
 सौभाग्यं परमञ्चैव दुर्लभं सर्वयोषिताम् ।
 नचापत्यं मया लब्धं तथापि परमेश्वर ॥
 तादृशेऽपि च सौभाग्ये तारुण्ये तादृशे स्थिते ।
 तथापि तेन दुःखेन दिवानक्तं सुखेन मे ॥
 कस्यचित्त्वथ कालस्य दुर्वासा मुनिपुङ्गवः ।
 आनर्त्ताधिपते ईर्ष्यं संप्राप्ते गौरवाय सः ॥
 चातुर्र्मासीकृतेचैव मृत्तिकाग्रहणाय च ।
 ततः संपूजितो राज्ञा आनर्त्तेन यथाक्रमम् ॥
 दत्त्वा र्घं मधुपर्कञ्च ततः प्रोक्तः प्रणम्य च ।
 स्वागतन्ते मुनिश्रेष्ठ भूयः सुस्वागतञ्च ते ॥
 नान्योऽधन्यतमोलोके भूपोऽस्ति सदृशो मया ।
 यत्ते पादौ रजोग्रस्तौ केशैर्म्म निर्म्मलीकृतौ ॥
 तदुब्रूहि किङ्करोस्तथ गृहायातस्य ते मुने ।
 अपि राज्यं प्रयच्छामि का वार्त्तान्येषु सुशुभः ॥

दुर्वासा उवाच ।

चातुर्र्मासीविधानन्ते करिष्ये नृप मन्दिरे ।

मृत्तिकाग्रहणं यावत् शुश्रूषा क्रियतां मम ॥
 स तथेति प्रतिज्ञाय* माम्चे पार्थिवोत्तमः ।
 शुश्रूषा चास्य कर्त्तव्या सर्वदेव वरानने ॥
 चातुर्न्मासीकृतं यावद्देवतार्चनपूर्वकम् ।
 वाढमित्येवमुक्ताथ मया सर्वमनुष्ठितम् ॥
 शुश्रूषार्थं च यत् कर्म दुहित्वा तु पितुर्यथा ।
 चातुर्न्मास्यां व्यतीतायां यदा संप्रस्थितो मुनिः ।
 तदा प्रोचे स मां तुष्टः पुत्रि किं करवाणि ते ॥
 ततः स भगवान् प्रोक्तः प्रणिपत्य मया गुरुः ।
 अपत्यं नास्ति मे ब्रह्मन् तेन दग्धास्माहर्निशम् ॥
 तादृशे फलिते राज्ये यौवनेऽपि महत्तरे ।
 तस्मैवद मुनिश्चेष्ट येन स्यात्कृतम सत्कृतिः ॥
 व्रतेन नियमेनाथ दानेन च हुतेन वा ।
 ततः स सुचिरं ध्यात्वा मामुवाच स्मयन्निव ॥
 अन्यदेहान्तरे पुत्रि त्वया गौरी प्रपूजिता ।
 तप्ताभिर्वालुकाभिश्च मृत्युकाल उपस्थिते ॥
 तद्भक्त्या लब्धराज्योऽपि तापेन परिभूयसे ।
 गौरी यत्तापसंयुक्ता वालुकाभिः कृता त्वया ॥
 न देवो विद्यते काष्ठे पाशाने मृत्तिकासु च ।
 भावेषु विद्यते देवो मन्त्रमंयोगतस्ततः ॥
 तव भक्तिसमायुक्ता मन्त्रसंयोजनेन च ।
 देवी तत्र समायाता त्वया वालुकया चिंताः ।

तप्तयानेन सत्तापा भवत्यः सर्व्वदा स्थिताः ॥
 तस्माद्रत्नमयीं कृत्वा देवीं त्वं पञ्चपिण्डिकां ।
 हाटकेश्वरजे चेत्रे संस्थापय शुभानने ।
 वृषस्थे भास्करे पञ्चाक्षस्या उपरि स्थावि यत् ॥
 जलयन्त्रं दिवानक्तं धारयस्व प्रयत्नतः ।
 ततो यथा यथा तस्याः शैत्यभावो भविष्यति ॥
 तथा तथा च ते देहः शान्तिं यास्यत्यसंशयं ।
 देहात्ते भविता गर्भस्ततः पुत्रमवाप्स्यसि ॥
 राज्यभारक्षयं श्रैष्ठं सुरलोकेषु विश्रुतम् ।
 अन्यापि कामिनी यात्र एवं तां पूजयिष्यति ।
 ज्यैष्ठे मासि तथा सापि यथा त्वं प्रभविष्यसि ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

ततो मया पुनः प्रोक्तो भगवान् स मुनीश्वरः ।
 मानुषत्वे च मे रागविरक्तिर्न हती स्थिता ॥
 नदीवेगोपमं दृष्ट्वा जीवितं सर्व्वदेहिनाम् ।
 तन्मे वद महाभाग किञ्चिद्भूतमनुत्तमम् ॥
 मानुषत्वं न येन स्यात् सम्यक् चीर्णेन सहजः ।
 ततः स सुचिरं ध्यात्वा मा याहि परमेश्वरि ॥
 अस्ति पुत्रि व्रतं पुण्यं गौरीतुष्टिकरं परम् ।
 येन चीर्णेन वै सम्यक् योषिद्देवत्वमाप्नुयात् ॥
 गोमयाख्या महादेवी कृता गोमातृभिः पुनः ।
 ततो गोलोकमापन्नाः सर्व्वास्ता वरवर्णिनि ॥
 ताञ्च कुरुष्व कल्याणि ततो देवत्वमाप्स्यसि ।

ततो मया पुनः प्रोक्तः स मुनिः सुरसत्तम ॥
 कस्मिन् काले प्रकर्त्तव्या विधिना केन मन्त्रे ।
 सर्व्वं विस्तरतो ब्रूहि येन तां प्रकरोम्यहम् ॥

दुर्वासा उवाच ।

नभस्ये च सिते पक्षे तृतीयादिवसे स्थिते ।
 प्रातरुत्थाय पश्चाच्च भक्षयेत् दन्तधावनम् ॥
 ततश्च नियमं कुर्यादुपवाससमुद्भवम् ।
 गौरीनाम समुच्चार्य्य श्रद्धापूतेन चेतसा ॥
 ततो निशागमे प्राप्ते कृत्वा गौरीचतुष्टयम् ।
 मृन्मयं यादृशञ्चैव तदिहैकमनाः शृणु ॥
 एका गौरी प्रकर्त्तव्या पञ्चपिण्डा यथोचिता ।
 प्रहरे प्रहरे प्राप्ते तासु पूजां समाचरेत् ॥
 यैर्मन्त्रैस्तान्निवोध त्वं एकैकस्याः पृथक् पृथक् ।
 हिमाचलगृहे जाता देवि त्वं शङ्करप्रिया ॥
 मेनागर्भं समुद्भूता पूजां गृह्ण नमोऽस्तु ते ।
 धूपं दद्यात्ततश्चैव कर्पूरं शङ्खद्वयसह ॥
 रक्तसूत्रेण दीपञ्च घृतेन परिकल्पयेत् ।
 जातीपुष्पैः समभ्यर्च्य नैवेद्यं मोदकाश्चरेत् ॥
 रक्तवस्त्रञ्च सम्पाद्य अर्घ्यं दद्यात्ततः परम् ।
 यस्य वृक्षस्य विहितं तस्य स्यादन्तधावनम् ॥
 मातुलङ्गेन चार्घ्यन्तु मन्त्रेणानेन भक्तितः ।
 शङ्करस्य प्रिये देवी हिमाचलसुते शुभे ॥
 अर्घ्यन्तेन मया दत्तं परिगृह्ण नमोऽस्तु ते ।

तदेव प्राशनं कार्यं ततः कायविशुद्धये ॥

तदेव मातुलङ्गमेव ।

द्वितीये प्रहरे प्राप्ते अर्धनारीश्वरं ततः ।

सुरभ्या पूजयेद्भक्त्या मन्त्रेणानेन पार्वतीम् ॥

रमाद्वाराहिणीचैवं या हरस्य व्यवस्थिता ।

सा मे पूजां प्रगृह्णातु तस्यै देव्यै नमोनमः ॥

अगुरुञ्च ततो दद्याद्भूषं दद्यात्तदासुते ।

नैवेद्यं गुणकाञ्चैव नालिकेरेण चार्धकम् ॥

मन्त्रेणानेन दातव्यं तदेव प्राशनं स्मृतम् ।

अर्धनारीश्वरौ यौ च संस्थितौ परमेश्वरौ ॥

अर्धं मे तु प्रगृह्णानां स्यातां सर्वसुखप्रदौ ।

तृतीये प्रहरे प्राप्ते शतपत्रया प्रपूजयेत् ॥

उमामाहेश्वरौ देवौ मन्त्रेणानेन सुन्दरि ।

उमामहेश्वरौ देवौ यौ तौ सृष्टिलयात्मकौ ॥

तौ गृह्णीतामिमां पूजां मया दत्तां प्रभक्तितः ।

गुग्गुलूत्थं ततो धूपं नैवेद्यं धारिकात्मकम् ॥

जातीफलेन चार्धञ्च तदेव प्राशनं स्मृतम् ।

ततश्चार्धः प्रदातव्यो मन्त्रेणानेन भक्तितः ।

उमामहेश्वरौ देवौ सर्वकाम सुखप्रदौ ॥

गृहीत्वा दत्तमर्घं मे दयां कृत्वा महेश्वरौ ।

चतुर्थे प्रहरे प्राप्ते गौरीं पञ्च च पिण्डिकाम् ॥

भृङ्गराजेन संपूज्य मन्त्रेणानेन भक्तितः ।

पृथिव्यादीनि भूतानि यानि प्रोक्तानि पञ्च च ॥

पञ्चरूपाणि देवेशि पूजां गृह्ण नमोस्तु ते ।
 नैवेद्यं घृतपूरञ्च दद्याद्देव्याः प्रभक्तितः ॥
 यन्त्रिचूर्णेन धूपञ्च अर्घ्यं मदनजं फलम् ।
 तदेव प्रशमं कार्यं अर्घ्यं मन्त्रइति स्मृतः ॥
 पञ्चभूतमयी देवी पञ्चधा या व्यवस्थिता ।
 अर्घ्यमेनं मया दत्तं सा गृह्णातु सुरेश्वरी ॥
 एवं सर्व्वां निशां वापि गीतवाद्यादिनिःस्वनैः ।
 तासां चैवाग्रतो नेया नैव निद्रां समाचरेत् ॥
 ततः प्रभाते विमले प्रोहते रविमण्डले ।
 स्नात्वा संपूजयेद्विप्रं सह पत्न्या सुभक्तितः ॥
 वस्त्रैराभरणैश्चैव स्वशक्त्या नृपनन्दिनि ।
 गौरीभक्ते च दातव्यं मिष्टान्नञ्च शुचिस्मिते ॥
 ततः करेणुमानीय वडवां वा सुमध्यमे ।
 गौरीचतुष्टयं तच्च समारोप्य तदोपरि ॥
 गीतवादित्रयध्वेन वेदध्वनियुतेन च ।
 नद्यां वाथ तडागे वा वाघ्यां वाथ परिक्षिपेत् ॥
 मन्त्रेणानेन सङ्गत्या तत्ते ऽहं वच्मि सुन्दरि ।
 आगतासि महादेवि पूजितासि मया शुभे ॥
 मम सौभाग्यदानाय यत्रेष्टं तत्र गम्यताम् ।

लक्ष्मीरुवाच ।

एवं मया कृता देव सा तृतीया यथोदिता ।
 नभस्ये मासि संप्राप्ते भक्त्या परमया विभो ॥
 द्वितीये तु तथा प्राप्ते तृतीये तु विशेषतः ।

तावद्गोमगता वाणी समुत्तस्थौ सुरेश्वर ।
 मा पुत्रि जलमध्ये त्वं मम मूर्त्तिचतुष्टयम् ॥
 परिक्षिपाद्य महाक्यं श्रुत्वा चैवं विधीयताम् ।
 हाटकेश्वरजे क्षेत्रे स्थापयेत्तत्संदाक्षयात् ॥
 अक्षयं जायते येन सर्वस्त्रीणां हिताय च ।
 त्वं प्रार्थय यदाभीष्टं वरं सर्वं ददाम्यहम् ॥
 ततः सा प्रणिपत्योच्चैर्मया प्रोक्ता सुरेश्वरी ।
 यदि यच्छसि मे देवी वरन्तुष्टा सुरेश्वरि ॥
 तदहं मानुषे गर्भे मा भूयासं कथञ्चन ।
 भर्ता भवतु मे विष्णुः शाश्वतोऽभीष्टदः सदा ॥
 नान्यत् किञ्चिदभीष्टं मे चेद्राज्यं त्रिदशोद्भवम् ।
 अन्यापि कुरुते या तु व्रतमेतत् समाहिता ॥
 सर्वव्रतैर्यदा तुष्टिस्तव देवि प्रजायते ।
 तथा तस्याः प्रकर्त्तव्या एकेनानेन पार्वति ॥
 एवं भविष्यतीत्युक्त्वा ततश्चादर्शनं गता ।
 स्वदेवी च मया तत्र तच्च देवीचतुष्टयम् ॥
 हाटकेश्वरजे क्षेत्रे मया संस्थापिता प्रभो ।
 तत्प्रभावान्मया लब्धो भर्तायं परमेश्वरः ॥
 शाश्वतसाक्षयश्चैव सुखप्रेक्ष्यश्च सर्वदा ।

इति पद्मपुराणीयनागरखण्डे पञ्चपिण्डकागौरीव्रतम् ॥

—000—

गुडेन तुष्यते देवी पार्वती सर्वमङ्गला ।
 यावत्प्रशामि प्रत्यूषं तावद्गौरीचतुष्टयम् ॥

(६३)

जातरत्नमयं तच्च मया तत्परिवर्जितम् ।
 प्रस्थिता तत्समादाय परिक्षेप्तुं जलाशये ॥
 गुडपूपास्तु दातव्या मासि भाद्रपदे तु या ।
 तृतीया पायसेनापि वामदेवस्य प्रीतये ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं गुडतृतीयाव्रतम् । ५

—000—

साध्या द्वादश प्रोक्ताः

ब्रह्माण्डपुराणात् ।

मनोऽनुमन्ता प्राणश्च नरयानश्च वीर्यवान् ।
 वित्तिर्हयो* नयश्चैव हंसो नारायणस्तथा ॥
 प्रभवो विष्णुर्विश्वश्च साध्या द्वादश यच्चिरे ।
 तृतीयायां महाभाग पूजयेत्तानुपोषितः ॥
 प्रतिवृत्तीयायां यावद्वर्षं सोपवास इति शेषः ।
 इतिविष्णुधर्म्मोत्तरोक्तद्वादशाक्षयज्ञफलावाप्नितृतीयाव्रतम् । ५

—000—

तृतीयायां तथाभ्यर्च्य ब्रह्म विष्णु महेश्वरान् ।
 पृथक् पृथक् नाम मन्त्रैर्नैवेद्यादि निवेदयेत् ॥
 त्रीन् लोकांश्च तदा नाम सम्यक् संपूजयेन्नरः ।
 ऐश्वर्यं महदाप्नोति गतिमयमाञ्च विन्दति ।

इति विष्णुधर्माक्तमैश्वर्य तृतीयाव्रतम् ।

—000—

तृतीया आवणे कृष्णा या स्यात् अवणसंयुता ।

आवणोऽत्र पौर्णमास्यन्तोमासो ग्राह्यः अतः आवणकृष्ण
तृतीयायाः अवणयुक्तत्वं न दुर्घटं ।

तस्यां संपूज्य गोविन्दं तुष्टिमग्रामवाप्नुयात् ।

पूजादि प्रणवादिनमोन्तैर्नाममन्त्रैः ।

इति विष्णुधर्माक्त तुष्टि प्राप्ति तृतीयाव्रतम् ।

—000—

वशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायामुपोषितः ।

अक्षयं फलमाप्नोति सर्वस्य सुकृतस्य तु ॥

सा तथा कृत्तिकोपेता विशेषेण च पूजिता ।

तत्र दत्तञ्च जप्तञ्च सर्वमक्षयमुच्यते ॥

अक्षया सा तिथिस्तस्मात्तस्यां सुकृतमक्षयं ।

अक्षतैः पूजितो विष्णुस्तेन सायाक्षता स्मृता ॥

अक्षतैस्तु नरः स्नातो विष्णोर्दत्त्वा तथाक्षतान् ।

शक्तून् सुसंस्कृतांश्चैव हुत्वा चैव तथाक्षतान् ॥

विप्रेषु दत्त्वा तानेव तथा शक्तून् सुसंस्कृतान् ।

पक्वान्तुः* महाभाग फलमक्षयमश्नुते ।

एकामप्युक्तां यः कृत्वा तृतीयां भृगुनन्दन ।

एतावत्तु तृतीयानां सर्वासान्तु फलं लभेत् ॥

इति विष्णुधर्मीत्तरोक्तमश्वफलावाप्तिं अक्षयतृतीयाव्रतं ।

—०००—

ईश्वर उवाच ।

फलतृतीयां या नारी कुरुते तत्र भाविता ।
 वर्षमेकं सिते पक्षे देवीं पूज्य विधानतः ॥
 फलानि ब्राह्मणे दद्याद्भीष्टानि च यानि तु ।
 फलानि वर्जयेत् नक्तं अत्रात्ति सुरसुन्दरि ॥
 निष्पावानाढकीं मुहान् माषांश्चैव कुलत्थिकान् ।
 मसूरान् राजमांषाश्च गोधूमान् स्त्रिपुटांस्तथा ॥
 चणकान् वर्तुलान् वापि मुकुटां भक्तितोऽत्तिजः ।
 नरो वा यदि वा नारी यावद्गौरीव्रतं चरेत् ॥
 तस्याः पुण्यफलं वक्ष्ये कथ्यमानं शृणुष्व मे ।
 धनं धान्यं गृहे तस्य न कदाचित् क्षयं व्रजेत् ॥
 दुःखिता दुर्भगा दीना सदा जन्मनि नो भवेत् ।
 कथानकञ्च श्रोतव्यं देव्या माहात्म्यसंयुतम् ॥
 कृतपातकनाशाय सर्वकामसमृद्धये ।

इति पद्मपुराणीयप्रभासखण्डोक्तं फलतृतीयाव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य सकलकरणा-
 धीश्वर सकलविद्याविशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते
 चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
 तृतीयाव्रतानि ।

अथ चतुर्थीव्रतानि ।

—०००—

अनाथलोकोद्धरणैकबन्धुरगण्यपुण्यामृतसारसिन्धुः ।
हेमाद्रिरज्ञानसमुद्रमेतुं ब्रूते चतुर्थीव्रतमिष्टहेतुं ॥

स्कन्द उवाच ।

केन भोगानवाप्नोति निर्विघ्नं पुरसूदन ।
पुत्रपौत्रांस्तथारोग्यं व्रतेनाप्नोति शङ्कर ॥

ईश्वर उवाच ।

पुरा देवासुरे युद्धे असुरैर्निर्जिता रणे ।
शक्राद्या देवताः सर्वास्त्रिपुरावासिभिर्यदा ॥
तदा विवर्णवदनास्ते सर्वे मामुपागताः ।
त्राहि त्राहि वदन्तस्ते मयाप्याश्वासितास्तदा ॥
विघ्नैरुपहतानाञ्च समादिष्टं व्रतं मया ।
तत्कृतं तैस्तदास्कन्द तेषां तुष्टे गणाधिपः ॥
गणेशेन तु तुष्टेन विघ्नानां संचयः कृतः ।

स्कन्द उवाच ।

विधिना केन देवेश व्रतमेतन्महाफलं ।
कृतं भवति देवेश तन्मे ब्रूहि वृषध्वज ॥

ईश्वर उवाच ।

-मार्गशीर्षे शुभे मासि सिते पक्षे तु षण्मुख ।

चतुर्थ्यां नियमं गृह्य विघ्नेशं पूज्य भक्तितः ॥
 पुष्पैर्गन्धैश्च नैवेद्यैः लङ्ङुकैश्च सुसंस्कृतैः ।
 पल्लैस्तिलपिष्टैश्च तथा सोहालकैः प्रभुं ॥
 पल्लं तिलपिष्टं षडेते पिष्टादिमयाः* ।
 पूजयित्वा विधानेन प्रार्थयेत्तत्र मानवः ॥
 त्वत्प्रसादेन देवेश व्रतं व्रतचतुष्टयं ।
 निर्विघ्नेन तु मे या तु प्रमाणं तु खगध्वज† ॥
 संसारार्णवदुस्तरं सर्वविघ्नसमाकुलं ।
 तस्मात् ध्यानजगन्नाथ चाहि मां गणनायक ॥
 एवं प्रार्थ्य गणाध्यक्षं भुञ्जीयाद्वाग्यतस्ततः ।
 एवं क्रमेण संपूज्य एकभक्तो नरोत्तमः ॥
 गणेशं मनसा ध्यायंस्ततोरात्रौ स्वपेद्बुधः ।
 एवं संवत्सरं कृत्वा चतुर्थीव्रतं षण्मुख ॥
 ततो मार्गशिरे मासि विघ्निना तस्य पूजनं ।
 नक्ताशी च भवेत्तद्दद्यावत्संवत्सरं पुनः ॥
 मार्गशीर्षे तु संप्राप्ते तथैवायाचितो भवेत् ।
 अयाचितेनाद्भ्यमेकं ततो मार्गशिरे पुनः ॥
 आरभ्योपवसेद्भ्यमेकं तद्वच्च पूजनं ।
 एवं क्रमेण विधिवच्चत्वार्युद्धानि मानवः ॥
 समाप्य तु ततो ह्यन्ते व्रतस्नातो महाव्रत ।
 कारयेद्देमघटितं स्वशक्त्या खुरथं शुभं ॥

* पल्लोद्धेदकैश्चैव तथा सोमालिकैः प्रभुं । पल्लं तिलपिष्टं, उद्धेरकापि-
 ष्टादिमया इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रमाणं खगध्वज इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

आखुरथं, गणेशं ।

तद्रूपं विष्णुधर्मीत्तरात् ।

विनायकस्तु कर्त्तव्यो गजवक्त्रश्चतुर्भुजः ।

शूलर्क्षञ्चाक्षमाला च तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥

पादोदकपूर्णञ्च परश्चैव वामतः ।

दक्षिणस्यास्य नकर्त्तव्यो वामो रिपुनिघूदन ॥

पादपीठकृतः पादोदकशामनगो भवेत् ।

लम्बोदरस्तथाकार्यस्तन्तुकणश्च यादव ॥

व्याघ्रचर्मधरः सर्पव्यालयज्ञोपवीतवान् ।

कारयेद्दण्डकैः शुभैररविन्दं सपत्रकं ॥

तस्योपरि घटं स्थाप्य ताम्रपात्रेण संयुतं ।

पूरयेत् शुभ्रशालेयैस्तन्दुलैरेव वा खग् ॥

तस्योपरि न्यसेद्देवं वासोभिर्व्वेष्ट्य सुव्रत ।

पूजयेत् पुष्पधूपाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ।

मोदकैश्च ततः शुभैः पक्वान्नैर्घृतपाचितैः ॥

नैवेद्यं कल्पयेत्तत्र गणेशः प्रीयतामिति ।

जागरं कारयेद्दिहान् गीतवादित्रनिखनैः ।

पुराणाख्यापनञ्चैव तां रात्रिं क्षपयेद्बुधः ॥

प्रभाते विमले स्नातो होमकार्य्याणि कारयेत् ।

तिलत्रोहियवैश्वेव तथा सिद्धार्थकैः शुभैः ॥

ॐ गणेशाय स्वाहा । ॐ गणपतये स्वाहा । ॐ मेघवर्णाय

स्वाहा । ॐ कुम्भाण्डाय स्वाहा । ॐ त्रिपुरान्तकाय स्वाहा ।

ॐ एकदन्ताय स्वाहा । ॐ लम्बोदराय स्वाहा । ॐ रुक्मदंष्ट्राय

स्वाहा । ॐ विघ्ने श्वराय स्वाहा । ॐ ब्रह्मणे स्वाहा । ॐ इन्द्राय
स्वाहा । ॐ यमाय स्वाहा । ॐ वरुणाय स्वाहा । ॐ सोमाय
स्वाहा* । ॐ गणेशं परमेष्ठिने स्वाहा । गणपति मन्त्रेण होमयेत् ।

अष्टोत्तरं शतं हुत्वा ततो व्याहृतिभिर्हुनेत् ।

यावत् शक्यं महावाहो ततो होमं समाप्यते ॥

ततस्तमर्चयेद्विद्वान् आचार्य्यं भक्तिभावितः ।

वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैः पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥

तत्पद्मैः पुरुषो भक्त्या रत्नैराभरणैः शुभैः ।

शय्या देया ततो राजन् सोपधानां सलङ्कुकां ॥

गां सवक्त्रां ततो दद्यात् सर्वालङ्कारभूषितां ।

प्रीयतां गणनाथोऽत्र इति मन्त्रमुदाहरेत् ॥

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या चतुर्विंशतिसंख्यया ।

तेभ्यस्तु करकान् दद्यात् तिलपावसमन्वितान् ॥

अनेन विधिना यस्तु करोति व्रतमुत्तमम् ।

न विघ्नैरभिभूयेत गणनाथप्रसादतः ॥

यः करोति समारम्भं निर्विघ्नं तत्फलप्रदम् ।

पूर्वं* तथा कृतं सर्वैरिन्द्राद्यैस्त्रिदशैर्विभो ॥

रुद्रेण ब्रह्मणा पूर्वं विष्णुना च पुरा कृतम् ।

अन्यैश्चैव महीपालैः राजभिर्बहुभिः कृतम् ॥

एतदेव व्रतं चीर्णं मनुष्यैर्भूतले मुने ।

अनेन क्रियमाणेन न विघ्नैरभिभूयते ।

स्वर्गलोकात्परिभ्रष्टस्ततो याति पराङ्गतिम् ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं सोपधानं कृत्वा चतुर्थो व्रतम् ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्तिव्रतं तदा ।
 चैत्रस्यामलपक्षे तु सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
 चतुर्थ्यां वासुदेवस्य कृत्वा संपूजनं शुभम् ।
 काञ्चनं दक्षिणां दद्यात् द्विजाय ब्रह्मचारिणे ॥
 तथा सङ्कर्षणं देवं पूजयित्वा जगद्गुरुं ।
 वैशाखे तु गृहस्थाय दद्याच्छय्यां सुसंस्कृतां* ॥
 संपूज्य देवं प्रद्युम्नं† ज्यैष्ठे मासि यथा विधि ।
 वनस्थाय तदा दद्यात् फलमूलान्तु गोरसम् ।
 अनिरुद्धं यथाषाढे पूजयित्वा जगद्गुरुं ॥
 दद्यादलावुपात्रान्तु योगस्थाय द्विजाय तु ।
 इत्येव पारणं‡ प्रोक्तं स्वर्गलोके महीयते ॥
 द्वितीये पारणे प्राप्ते शक्रलोके महीयते ।

सालोक्य मायात्यथ केशवस्य

प्राप्ते तृतीये त्वथ पारणास्यात् ।

पारणं त्वय विधानात् व्रतावृत्तिः

इत्याश्रमाणां व्रतमुत्तमं ते

मयेरितं कल्पघनाशकारि ।

* दद्याच्छय्यं सुसंस्कृतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पुत्रमिति पुस्तकान्तरे पाठः । ‡ पारणे प्राप्ते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति बिष्णु धर्मात्तिरोक्तमाश्रमव्रतम् ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्तिव्रतं तव ।
चतुरात्मा हरिः प्रोक्तश्चत्वारश्च हुताशनाः ॥
आहिताग्निर्हिजो यस्य विद्यतेऽग्निचतुष्टयम् ।
सोपवासश्चतुर्थान्तु शृङ्गपक्षस्य फाल्गुने ॥
अभ्यर्च्य चतुरात्मानं वासुदेवमतन्द्रितम् ।
तस्मै दद्याद्वाहिजेन्द्राय तिलप्रस्थानि षोडश ॥
सुवर्णस्य सुवर्णञ्च वस्त्रं घृततुलामपि ।

सूवर्णं कर्षोर्न ।

एवं संवत्सरं कृत्वा व्रतमेतदतन्द्रितः ।
सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥
विमानेनाकर्षणेन स्वर्गलोकश्च गच्छति ।
मनुष्यो दीमतेजाः स्यात् दीमाग्निः प्रमदाप्रियः ॥
रिपून् जयति संग्रामे धनवांश्च तथा भवेत् ।
ये त्वग्नयो वै चतुरप्रविष्टाः
स वासुदेवः कथितश्चतुर्धा ।
यः पूजयेत् ब्राह्मणमाहिताग्नि-
देवः स तेनाप्यथ पूजितः स्यात् ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तमग्निव्रतम् । ११

—***—

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्भूतिव्रतं तव ॥
 वासुदेवांशकात् जाताः सर्व्वे देवगणा नृप ।
 अधिकेन तु देशेन साध्या जातास्तथा सुराः ॥
 तत्रापि वाधिकांशेन* चतुरात्मा हरिः स्मृतः ।
 नरो नारायणश्चैव हरिः कृष्णश्च वीर्य्यवान् ॥
 चतुरात्मा हरिर्जातो गृहधर्म्मस्य यादव ।
 आदित्येषु तु यावुक्तौ मित्रावरुणसंज्ञकौ ।
 तावेव नान्यौ जानीहि हरिकृष्णौ च यादव ॥
 आदित्येषु तु यावुक्तौ शक्रविष्णू सुरोत्तमौ ।
 तावेव सिद्धसाध्येषु नरनारायणौ पुनः ॥
 चैत्रशुक्लचतुर्थ्यान्तु सोपवासस्तु पूजयेत् ।
 देवेशं चतुरात्मानं वित्तशक्त्या नराधिप ॥
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा पूर्णद्वादशवत्सरम् ।
 न दुर्गतिमवाप्नोति मोक्षोपायश्च विन्दति ॥
 ततः समासाद्य वनिप्रभुत्वं
 परेण पूंसा समसत्त्वमेति ।
 सर्व्वेश्वरश्चाप्रतिमप्रभावो
 विमुक्तदुःखो भुवनस्य गोप्ता ॥

इति विष्णुधर्मात्तिरोक्तं चतुर्मूर्त्तिव्रतम् ॥२

— ००० —

शुक उवाच ।

चतुर्थङ्गारकदिने यदा भवति भारत ।

मृदा स्नानं तदा कुर्यात् पद्मरागविभूषितः ॥

अग्निमूर्द्धा दिवो मन्त्रं जपंस्तिष्ठेदुदङ्मुखः ।

शूद्रस्तुष्णीजपं भौममास्ते भोगविवर्जितः ॥

अथास्तमितआदित्ये गोमयेनोपलिप्य च ।

प्राङ्गणं पुष्पमालाभिरक्षताभिः समन्ततः ॥

अभ्यर्च्यभिलिखेत्पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्रकम् ।

कुङ्कुमस्याप्यभावे तु रक्तचन्दनमिष्यते ॥

चत्वारः करकाः कार्य्या भक्ष्यभोज्यसमन्विताः ।

तण्डुलैरक्तशालेयैः पद्मरागैश्च संयुताः ॥

चतुःकोणेषु तान् कृत्वा फलानि विविधानि च ।

गन्धमाल्यादिकं सर्व्वं तथैव विनिवेदयेत्

सुवर्णमृङ्गीं कपिलामथार्च्य

रौप्यैः खुरैः कांस्यदोहां सवस्त्राम् ।

धुरन्धरं रक्तमतीव सौम्यं

धान्यानि सप्तावरसंयुतानि ॥

सप्त धान्यानि, यव गोधूम धान्यकम्

कङ्कुश्यामा चणक चीनकानि ।

अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव

सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम् ।
 चतुर्भुजं हेममये निविष्टं
 पात्रे गुडस्योपरि सर्पिषायुतम् ॥
 सामस्वरज्ञाय जितेन्द्रियाय
 पात्राय शीलत्रयसम्भवाय ।
 दातव्यमेतत्सकलं द्विजाय
 कुटुम्बिने नैव च दम्भयुक्ते ॥

भूमि पुत्र महातेजः खेदोद्भव पिनाकिनः ।
 रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणाध्यं नमोऽस्तु ते ॥
 मन्त्रेणानेन दत्त्वाध्यं रक्तचन्दनवारिणा ।
 ततोऽर्चयेद्विप्रवरं रक्तमाल्यांबरादिभिः ॥
 दद्यान्मन्त्रेण तेनैव भौमं गोमिथुनान्वितम् ।
 शय्यां च शक्तितो दद्यात्सर्वोपस्करसंयुताम् ॥
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विसर्ज्य द्विजपुङ्गव ।
 नक्तमक्षारलवणमश्रीयात् घृतसंयुतम् ।
 शक्त्या यस्तु पुमान् कुर्यादेवमङ्गारकाष्टकम् ॥
 अङ्गारकाष्टकमिति, अङ्गारकचतुर्थष्टकम् ।
 चतुरोवाथ वा तस्य यत् पुण्यं तद्वदामि ते ॥
 रूपसोभाग्यसम्पन्नः पुनर्जन्मनि जन्मनि ।
 वैष्णवोऽथ शिवोभक्तः समद्वीपाधिपो भवेत् ॥
 समकल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।

इति मत्स्यपुराणोक्तं *अङ्गारकचतुर्थीव्रतम् ॥

—000—

ब्रह्मोवाच ।

गणेशपूजनं कुर्यात् चतुर्थीं सर्वकर्मसु ।
अविघ्नं सुरलोके च गतिमिष्टां प्रयच्छति ॥
कर्मस्वविदुषं विघ्नं कुर्याच्चैव न संशयः ।
सर्वेषां कर्मणामादौ ततः पूज्यो गणाधिपः ॥
मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।
पूर्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यस्तिथीश्वरः ॥

तिथीश्वरोऽत्र गणेशः ।

तद्रूपप्रकारस्तु कच्छचतुर्थीव्रते विलोकनीयः ।
गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ।
पूजाशाठेऽन शाठेऽन कृतापि तु फलप्रदा ॥
आज्यधारासमिद्धिश्च दधिचीरान्नमाक्षिकैः ।
पूर्वोक्तं फलदा होमो यस्तु शान्तेन चेतसा ॥
एतद्धृतं वैश्वानरं प्रतिपद्धृतवद्वाख्येयं ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं गणेशव्रतम् ।

—0*0—

सूत उवाच ।

चतुर्थीं न तु भुञ्जीत स्नात्वा नद्यां नृपोत्तम ।

रक्ताम्बरधरो भूत्वा रक्तगन्धानुलेपनः ॥
 रक्तचित्तो गणाधीशं विनायकमघार्चयेत् ।
 रक्तचन्दनतोयेन स्नानपूर्वविधानतः ॥
 विलिप्य रक्तगन्धेन रक्तपुष्पैः प्रपूजयेत् ।
 ततोसौ दत्तवान् भूयः साज्ययुक्तं च चन्दनम् ॥
 नैवेद्यं चैव हारिद्र गुडखण्डं घृतप्लुतम् ।
 एवं सम्बत्सरं पूज्यं विनायकमथ स्तुवन् ॥
 नमस्तुभ्य महादेवं स्तोत्रेऽहं त्वां विनायकम् ।
 महागणपतिं शूरमश्वितं जयवर्द्धनम् ॥
 एकदन्तं द्विदन्तञ्च चतुर्दन्तं चतुर्भुजम् ।
 अक्षत्रिशूलहस्तञ्च रक्तनेत्रं वरप्रदम् ॥
 आविकेयं शङ्खवर्णं प्रचण्डं दण्डनायकम् ।
 आरक्तं दण्डिनं चैव वज्रिवक्त्रं हुतप्रियम् ॥
 अनर्चितो विघ्नकरः सर्वकार्येषु यो नृणाम् ।
 तं नमामि गणाध्यक्षं भीममुग्रमुमासुतम् ॥
 मदमत्तं विरूपाक्षं भववृत्तसमुद्भवं ।
 सूर्यकोटिप्रतीकाशं रक्ताञ्जनसमप्रभम् ॥
 बुधं सुनिश्चलं शान्तं नमस्यामि विनायकम् ॥
 नमोऽस्तु ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः ।
 नमोऽस्तु गजरूपाय गजानां पतये नमः ।
 मेरु मन्दररूपाय* नमः कैलासवासिने ॥
 नमो विघ्न विनाशाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे ।

भक्तस्तुताय देवाय नमस्तुभ्यं विनायक ।
 त्वया पुराणं सर्वेषां देवानां कार्यसिद्धये ॥
 गजरूपं समास्थाय त्रासिताः सर्व्वदानवाः ।
 ऋषीणां देवतानाञ्च कृताः सर्व्वे मनोरथाः ॥
 यतस्ततः सुरैरग्रे यः पूज्यसे त्वं भवात्मज ।
 त्वामाराध्य गणाध्यक्षं सर्व्वज्ञं कामरूपिणम् ॥
 कार्य्यार्थं रक्तकुसुमैः रक्तचन्दनवारिभिः ।
 रक्ताम्बरधरो भूत्वा चतुर्थ्यामर्चयेज्जपन् ॥
 त्रिकालमेककालं वा नियतो नियतात्मनाः ।
 राजानं राजपुत्रं वा राजमन्त्रिणमेव च ॥
 राज्यं वा सर्व्वविघ्ने शो वशी कुर्यात्सराङ्गकम् ।
 अविघ्नं कुरु मे नित्यं कुरु विघ्नविनायक ॥
 मया त्वं संस्तुतो भक्त्या पूजितश्च विशेषतः ।
 यत् फलं सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु यत्फलम् ॥
 तत् फलं सर्व्वमाप्नोति स्तुत्वा देवं विनायकम् ।
 विघ्नं न भवेत्तस्य न च गच्छेत्पराभवम् ॥
 न च विघ्नो भवेत्तस्य जातो जातिस्मरो भवेत् ।
 य इदं पठति स्तोत्रं षड्भिर्मासैर्वरं लभेत् ॥
 सम्बत्सरेण सिद्धिञ्च लभते नात्र संशयः ।
 इति नरसिंहपुराणोक्तं गणेशचतुर्थीव्रतम् ।

— 000 —

सुमन्तुरुवाच ॥

शिवा शान्तासु खी राजन् चतुर्थी त्रिविधा स्मृता ।

मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवा लोकेशपूजिता ॥
 तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासोजपस्तथा ।
 क्रियमाणं शतगुणं प्रसादाहन्तिनो नृप ॥
 गुड लवण घृतानान्तु दानं शुभकरं स्मृतम् ।
 गुडपूपाः* स्तथा वीर पुण्यं ब्राह्मणभोजनम् ॥
 चतुर्थीं नरशार्दूल पूजयेत सदा स्त्रियः ।
 गुड लवण पूजाभिः श्वश्रुश्वशुरमांतरः ॥
 ताः सर्वा सुभगाःस्युर्वै विघ्नेशस्यानुमोदनात् ।
 कन्यकाश्च विशेषेण विधिनानेन पूजयेत् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं शिवाचतुर्थीव्रतम् ।

—०*०—

सुमन्तुरुवाच ।

माघमासि तथा शुक्ला या चतुर्थी महीपते ।
 सा सर्वशान्तिदा नित्यं शान्तिं कुर्यात्सदैव हि ॥
 स्नानं दानं बलिः कर्म सर्वमस्यां कृतं विभी ।
 भवेत्सहस्रगुणितं प्रसादाहन्तिनः सदा ॥
 कृत्वोपवासं यस्तस्यां पूजयेद्दिग्ननायकम् ।
 तस्यां होमादिकं कर्म भवेत्साहस्रिकं नृप ॥
 लवणं गुडपूर्णं च घृताक्तं तच्च भारत ।
 दत्त्वा भक्तो तु विघ्नेशं फलं साहस्रिकं लभेत् ॥

विशेषतः स्त्रियोराजन् पूजयेत् स्वगुरुं नृप ।
गुड लवण दृते वीर सदास्यां कुरुनन्दन ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं शान्ताचतुर्थब्रतम् ॥

—:—

सुमन्तुर्वाच ।

सुखावहां शृणु सुखां सौभाग्यकरिणीं * शुभां ।
चतुर्थीं कुरुशार्दूल रूपसौभाग्यदां शुभां ॥
सुखव्रतं महापुण्यं रूपारोग्यप्रदायकम् ।
सुसूक्तां सुकरं धन्यभिदं पुण्यं सुखावहं ॥
परत्र फलदं वीर दिव्यरूपप्रदायकम् ।
विलासं विभ्रमाक्षेपं हसितं चेष्टितं शुभम् ।
सुखव्रतेन सर्व्वं स्यात् शुभं कुरुकुलोद्दह ॥
कृतपूजे तु देवेशे विप्रेश शिवयोः सुते ।
यदा शुक्लचतुर्थ्यान्तु वारो भौमस्य भाक् भवेत् ॥
तदा सा सुखदा ज्ञेया चतुर्थी वै सुखेति च ।
पुरा मैथुनमाश्रित्य स्थिताभ्यान्तुहिनाचले ॥
भौमोमाभ्यां महाबाहोः† रवि रिन्दुश्रुतः क्षितौ *
मेदिन्या सुप्रयत्नेन सुखेन तु भूतो यथा ।

* परामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† रक्तचिन्दरिति पुस्तकान्तरे ।

जातस्तस्यां महावीर रक्ती रक्तसमुद्भवः ॥
 उमया आर्त्तवोत्पन्नस्तस्मादङ्गारको ह्ययम् ।
 अङ्गदोऽङ्गारकान्तिश्च अङ्गानान्तु सदा नृप ॥
 सौभाग्यादिकरो यस्मात्तस्मादङ्गारको मतः ।
 भक्त्या चतुर्थी नत्तेन* यो वै अङ्गासमन्वितः ॥
 उपोष्यति नरो राजन् नारी वानन्यमानसा ।
 पूजयेच्च कुजं भक्त्या रक्तपुष्पविलेपनैः ॥
 अङ्गारकस्वरूपञ्च वक्ष्यमाणमस्यपुराणोक्ताङ्गारकचतुर्थी
 व्रते द्रष्टव्यम् ।

गणेशं प्रथमं पूज्य भक्त्या अङ्गासमन्वितः ।
 स तु तुष्टः प्रयच्छेत् सौभाग्यं रूपसम्पदम् ॥
 पूर्वन्तु कृतसङ्कल्पः स्नानं कृत्वा यथाविधि ।
 गृहीत्वा मृत्तिकां वन्दे मन्त्रेणानेन भारत ॥
 इह त्वं वन्दिता पूर्वं कृष्णेनोद्धरता किल ।
 तस्मान्मे दह पाप्मानं यन्मया पूर्वसञ्चितं ॥
 इमं मन्त्रं पठन् वीर आदित्याय प्रदर्शयेत् ।
 आदित्यरश्मिभिः पूतां गङ्गाजलकणोक्षितां ॥
 दत्त्वा मृदं शिरसि तां सर्वाङ्गेषु नियोजयेत् ।
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत मन्त्रपूर्वं जले शुभे ॥
 यूयमापःस्य सर्वेषां दैत्यदानवसञ्चिताः ।
 स्वेदाण्डजोद्भिदानाञ्च जरायूणाञ्च योनयः ॥

स्नातोऽहं सर्वतीर्थेषु सर्वप्रश्रवणेषु च ।
 तथा काशादितीर्थेषु मानसादिसरःसु च ॥
 नदीषु देवखातेषु स्नातोऽहं तेषु तेषु वै ।
 ध्यायन् पठन्निमं मन्त्रं ततः स्नानं समाचरेत् ॥
 ततः स्नातः शुचिर्भूतो गृहमागत्य च स्पृशेत् ।
 दूर्वांश्चतुश्शमीः स्पृष्ट्वा गाञ्च मन्त्रेण मन्त्रवित् ॥
 दूर्वां नमोन्तमन्त्रेण चतुश्शमयस्तथा ।
 गां दृष्ट्वा तु ततो देवीं वन्द्याद्द्वोर प्रदक्षिणम् ॥
 समालभ्य तु हस्तेन ततो मन्त्रमुदीरयेत् ।
 सर्वदेवमयी देवी निर्ऋतिस्त्वं प्रपूजिता ।
 तस्मात् स्पृशामि वन्दे त्वां वन्दिता पापहा भव ॥
 नतो मौनेन चागच्छत् वन्दिता गृहदेवता ।
 प्रक्षाल्य च मृदा पादावाचान्तोऽग्निगृहं विधेत् ॥
 होमं तत्र प्रकुर्वीत एतैर्भस्त्रपदैर्व्वरैः ।
 सर्वाय सर्वपुत्राय पार्व्वतीयसुताय च ॥
 कुजाय लोहिताङ्गाय ग्रहेणाङ्गारकाय च ।
 ओंकारपूर्व्वकैर्भस्त्रैः स्वाहाकारसमन्वितैः ॥
 अष्टोत्तरशतं वीर अर्द्धमात्रार्द्धमेव च* ।
 एतैर्भस्त्रपदैर्भक्त्या कामतोऽकामतोऽनृप ॥
 स्वादिरोभिः समिद्धिश्च आज्यदिग्धैयवैस्तिलैः ।
 भक्ष्यैर्नानाविधैश्चान्यैः शक्त्या भक्तिसमन्वितः ॥

* अर्द्धमर्द्धमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कृत्वा होमं ततो वीर देवं संस्थापयेत् क्षिप्रम् ।
सौवर्णं राजतं ताम्रं भद्रदारुमयं नृप ॥
देवदारुमयं वापि श्रीखण्डघटितं तथा ।

भद्रदारुः, शरलः ।

गाङ्गेय पात्रे रौप्ये वा अक्षयः कुङ्कुमकेसरैः ।
अन्यैर्वा लोहितैर्भवैः पत्रैः पुष्पैः फलैरपि ॥
रत्नैश्च विविधैर्वीरैश्च वा भक्तितश्चरेत् ।
यावद्धि विभृतं वित्तं चित्तञ्च वीर शक्तितः ।
तावद्धिवर्द्धते पुण्यं दातुः शतसहस्रकम् ॥
यद्वा ताम्रमये पात्रे वंशजे मृन्मयेऽथवा ।
पूजयेत नरो भक्त्या शक्त्या कुङ्कुमकेसरैः ॥

ओं अङ्गारकाय नमः पादौ । ओं कुञ्जराय नमः वदनं ।
ओं भीमाय नमः स्कन्धयोः । ओं मङ्गलाय नमः बाह्वोः । ओं
वज्राय नमः ऊर्ध्वोः । ओं खेदजाय नमः जङ्घयोः । ओं लाहिताय
नमः शिखायां ।

पुरुषाकृतिं कुञ्जपात्रे एतैर्मन्त्रपदैर्यजेत् ।
भूमिपुत्र महादेव, खेदोज्ज्व पिनाकिनः ।
रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्थं नमोऽस्तु ते ॥
अर्घमन्त्रः ।

महादेवाङ्गसम्भूत मेदिनीगर्भसम्भव ।
अङ्गारक महाराज लोहिताङ्ग नमोऽस्तु ते ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

सुगन्धपुष्पधूपाद्यैर्ब्राह्मणो यः प्रपजयेत् ।
गुडोदनघृत चीर गोधूमान् शालितण्डुलान् ॥
अपेक्ष्य शक्तिं द्रव्यादौ ब्राह्मणेभ्यो यतेन्द्रियः ।
वित्तशाठ्यं न कुर्वीत विद्यमाने धने नृप ।
वित्तशाठ्यञ्च कुर्वाणो नामुत्रफलभागभवेत् ॥

शतानीक उवाच ।

अङ्गारकेण संयुक्ता चतुर्थी नक्तभोजनैः ।
उपोष्याः कतिसंख्यास्तु उताहो सकृदेव हि ॥

सुमन्तुर्वाच ।

चतुर्थी तु चतुर्थी तु यदाङ्गारकसंयुता ।
उपोष्य तत्र तत्रैव प्रदेयो विधिवत् कुजः ॥
उपोष्य नक्ते न विभो चतस्रः कुजसंयुताः ।
चतुर्थ्यान्तु चतुर्थ्यान्तु विधानं शृणु यादृशम् ॥
एकश्चतुर्थीशब्दः तिथिविशेषवचनः, अपरस्तत्संख्यापर इति
दशसौवर्णिके मुख्यं दशार्द्धादं यथापि वा ।
सौवर्णपात्रे रौप्ये वा भक्त्या ताम्रभयेऽपि वा ।
विंशत्यलानि पात्राणि विंशत्यर्द्धपलानि च ।
विंशत्कर्षाणि वा वीर अतोहीनं न कारयेत् ॥
शक्त्या वित्तस्य भक्त्या च पात्रे ताम्रभयेऽपि वा ।
प्रतिष्ठाप्य कुजपात्रे रक्तवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥

पुष्पमण्डयिकां कृत्वा दिव्यैर्धूपैस्तु धूपिताम् ।
 तत्तत्स्थमर्चयेद्देवं पूर्वमन्त्रैः क्रमेण तु ॥
 भक्ष्य भोज्यै रनैकैश्च फलैरन्यैश्च संमतैः ।
 वस्त्रैः प्रावरणैः पात्रैः शय्योपानद्वरासनैः ॥
 छत्रैः पुष्पैर्गन्धवरैः शक्ता विज्ञानुसारतः ।
 ब्राह्मणाय च तं दद्याद्दक्षिणासहितं नृप ॥
 वाचकाय महाबाहो गुणिने श्रेयसेन च ।
 अङ्गारकेन संयुक्तां धेनुं शीलसमन्विताम् ॥
 अनेन विधिना दत्त्वा यथोक्तफलभाग्भवेत् ।
 इति ते कथिता पुराण तिथोनामुत्तमा तिथिः ॥
 यामुपोष्य नरो रूपं दिव्यमाप्नोति भारत ।
 कान्त्यात्रेयसमं वीर तेजसा रविसप्रभम् ॥
 प्रभया हरितुल्यञ्च सर्व्वतो बलसस्मितः ।
 ईदृश्रूपं वरं प्राप्य याति मौमसदनृप ॥
 प्रसादाद्विघ्नराजस्य गणेशस्य गणायते ।
 पठतां शृण्वतां राजन् कुर्व्वतांश्च विशेषतः ॥
 ब्रह्महत्यादिपापानि क्षीयन्ते नात्र संशय इति ।

इति भविष्यत् पुराणोक्तं सुखव्रतम् ।

—000—

चतुर्थ्यान्तु महाराज निराहारो व्रतान्वितः ।
 दत्त्वा तिलान्नं भुङ्क्ते यः स्वयं भुङ्क्ते तिलोदकम् ॥

दिवा निराहारो रात्रौ भुङ्क्ते इति विरोध परिहारः ।

वर्षद्वये समासिद्धिर्ब्रातस्य तु यदा भवेत् ।

विनायकस्तस्य तुष्टोददाति फलमीप्सितम् ॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तं गणपति चतुर्थीव्रतं ।

—:०:—

स्कन्द उवाच ।

केन व्रतेन भगवन् सौभाग्यमतुलं भवेत् ।

पुत्र पौत्रधनैश्वर्यं मनुजः सुखमेधते ॥

तन्मे वद महादेव व्रतानामुत्तमं व्रतं ।

येन चीर्णेन देवेश नरो राज्यञ्च विन्दति ॥

राज्ञीय जायते नारी अपि दासीकुलोद्भवा ।

राजपुत्री जयेच्छत्रून् गरुडः पन्नगानिव ॥

ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्त्वं प्राप्य सर्वार्चको भवेत् ।

वर्णाश्रम विहीनोऽपि साऽपि सिद्धिञ्च विन्दति ॥

ईश्वर उवाच ।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं ।

अपूर्वं गणपते व्रतं यत् त्रैलोक्य विश्रुतं ॥

भगवत्या पुरा चीर्णं पार्वत्या पद्मया सह ।

सरस्वत्या महेन्द्रेण विष्णुना धनदेन च ॥

अन्यैश्च देवैर्भुनिभिर्गन्धर्वैः किन्नरैस्तथा ।

चौर्णमेतद्व्रतं सर्वैः पुराकल्पे षडानन ।

चतुर्थी या भवेदुक्ता नभोमासस्य पुण्यदा ॥

तस्यां व्रतमिदं कुर्यात् कार्तिक्यां वा षडानन ।

गजाननं चतुर्विंशमेकदन्तं विपाटिनम् ॥

विपाटिनं, मदधारास्त्राविणं । आयुधानि कच्छचतुर्थी
व्रतवद्दिधाय हेन्ना विघ्नेशं हेमपीतासनस्थितं ।

तथा हेमौमथो दूर्वां तदाधारे व्यवस्थितां ।

तदाधारे, विघ्नेशासने ।

संस्थाप्य विघ्नहन्तारं कलसे ताम्रभाजने ।

वेष्टितं रक्तवस्त्रेण सर्व्वतोभद्रमण्डले ॥

पूजयेच्छुक्लकुसुमैः पत्रिकाभिश्च पञ्चभिः ।

विल्वपत्रमपामार्गं शमी दूर्वा हरिप्रिया ॥

हरिप्रिया, तुलसी ।

एता एव पञ्चपत्रिकाः ।

अन्यैः सुगन्धकुसुमैः पत्रिकाभिः सुगन्धिभिः ।

फलैश्च मोदकैः पञ्चादुपहारं प्रकल्पयेत् ।

यथावदुपचारैश्च पूजयेद्भिरिजासुतं ॥

आवाहनमन्त्रः ।

उमासुत नमस्तुभ्यं विश्वव्यापि सनातन ।

विघ्नौघं छिन्दि सकलं अर्घ्यं पादं ददामि ते ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

गणेश्वराय देवाय उमापुत्राय वेधसे ।
पूजामथ प्रयच्छामि गृहाण भगवन्नमः ॥

गन्धमन्त्रः ।

गणेश्वराय देवाय वरदाय गजानन ।
उमासुताय देवाय कुमारगुरवे नमः ॥
लम्बोदराय वीराय सर्वविघ्नविहारिणे ।

पुष्पमन्त्रः ।

उमामङ्गलसद्गते* दानवानां वधाय वै ।
अनुग्रहाय लोकानां स देवः पातु वैश्वधृक् ॥

धूपमन्त्रः ।

परंज्योतिःप्रकाशाय सर्वसिद्धिप्रदाय च ।
दीपं तुभ्यं प्रदास्यामि महादेवात्मने नमः ॥

दीपमन्त्रः ।

गणानाञ्च गणपतिं इव महाकविं-कवीनां ।
उपमन्त्रवश्रवं ज्येष्ठ रागं ब्रह्मणां ब्राह्मणस्यातिश्राणं शृण्वन्
ज्योतिभिः सिद्धसादनं ।

उपहारमन्त्रः ।

गणेश्वर गणाध्वक्ष गौरीपुत्र गजानन ।
व्रतं सम्पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादादिमार्थना ॥

* उमामङ्गलसद्गते इति पुस्तकान्तरेषावः ।

प्रार्थना मन्त्रः ।

एवं संपूज्य विघ्नेशं यथाविभवविस्तरैः ।
 सोपस्कारं गणाध्यक्षमाचार्याय निवेदयेत् ॥
 गृहाण भगवन् ब्रह्मन् गणराज प्रदक्षिणं ।
 व्रतं तद्वचनादद्य सम्पूर्णं यातु सुव्रत ॥

दानमन्त्रः ।

एवं यः पञ्चवर्षाणि कृत्वोद्यापनमाचरेत् ।
 ईप्सिताल्लभते कामान् देदान्ते शाङ्करं पदम् ॥
 अथवा शुक्लपञ्चस्य चतुर्थ्यां संयतेन्द्रियः ।
 कुर्याद्वर्षत्रयञ्चैवं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 उद्यापनं विनायकस्य करोति व्रतमुत्तमम् ।
 तेन शुक्लतिलैः कार्यं प्रातःस्नानं षडानन ॥
 हेन्ना वा रजतेनापि कृत्वा गणपतिं बुधः ।
 पञ्चगव्यैस्तु संस्नाप्य दूर्वाभिः संप्रपूजयेत् ॥
 मन्त्रैस्तु दशभिर्भक्त्या दूर्वायुक्तैः शिखिध्वज ।
 दूर्वायुक्तैः पञ्चगव्यैः स्नपनं दूर्वायुक्तैर्दशभिर्धनैः
 पूजा एकस्य मन्त्रस्य दशत्वं ।
 इत्येवं कथितं वत्स सर्वसिद्धिप्रदं शुभं ।
 व्रतं दूर्वागणपतेः किमन्यच्छौतुमिच्छसि ॥
 इति सौरपुराणोक्तं दूर्वागणपतिव्रतम् ।

—000—

भरण्यान्तु चतुर्थ्यान्तु शनैश्चरदिने यमम् ।

पूजयन् सप्तजन्मोत्थैर्मुच्यते पातकैर्नरः ॥

इति कूर्मपुराणोक्तं यमव्रतम् ।

—०*०—

अगस्त्यः ।

अथ विघ्नहरं राजन् कथयामि तवानघ ।
येन सम्यक्कृतेनेह न विघ्नमुपजायते ॥
चतुर्थीं फाल्गुने मासि ग्रहीतव्यं व्रतन्विदम् ।
नक्ताहारेण राजेन्द्र तिलान्नं पारणं स्मृतं ॥

पारणं नक्तभोजनम् ।

तदेव वक्त्रौ होतव्यं ब्राह्मणाय च तद्भवेत् ।

दिव्याय शूराय गजाननाय

दंष्ट्राकरालाय नमः शिवाय ।

नगात्मजादेहमलोद्भवाय

कुमारहस्ताय नमस्तथा ॥

एवं संपूज्य मनुभिर्हीमं कुर्याद्यथाविधिः ।

मनुभिर्मन्त्रैः ।

एकस्यैव वृथा बहुलं ब्रवीमि तत् होमं ब्रवीमि होम-
मन्त्रो होमद्रव्यञ्च तदेव वक्त्रौ होतव्यं इत्यादिनोक्तं वर्त्तमान

समीपे वर्त्तमानवदिहातीते लट् ।

चतुर्न्मासव्रतञ्चैव कृत्वैतत् पञ्चमे तथा ।

सौवर्णं राजतं वापि कृत्वा विप्राय दापयेत् ॥

ताम्रपात्रे पायसाद्यैश्चतुर्भिः सहितं नृप ।
 पञ्चमेन तिलैः सार्द्धं गणशान्तिकरेण च ॥
 मृगमयानि हृदिद्वैस्तु विधिनानेन कारयेत् ।
 होमञ्च राजतं शक्त्या विधिनानेन दापयेत् ॥
 इत्थं व्रतमिदं कृत्वा सर्वविघ्नात् स मुच्यते ।
 हयमेधस्य यज्ञे तु सञ्जाते सगरः पुरा ॥
 एतदेव हरश्चक्रे त्रिपुरं येन हन्ति* च ।
 मया समुद्रमथने त्वितदेव व्रतं कृतं ॥
 अन्यैरपि महीपालैरेतदेव पुरा कृतं ।
 ततो निर्विघ्नसिद्ध्यर्थं विघ्नोपशमनं परं ॥
 अनेन कृतमात्रेण सर्वविघ्नैः प्रमुच्यते ।
 ततो रुद्रपुरं याति वाराहवचनं यथा ॥
 विघ्नानि तस्य न भवन्ति गृहे कदाचित्
 धर्मार्थकामसुखसिद्धिविघातकानि ।
 यः सप्तमीन्दुशकलाकृतिकान्तदृप्तं
 विघ्नेशमर्चयति नक्तं कृती चतुर्थ्यां ॥
 इति वराहपुराणोक्तमविघ्नविनायकव्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

माघमासे तु सम्प्राप्ते चतुर्थी कुन्दसंज्ञिता ।

सोपोष्या तु सुरश्रेष्ठ ततो राज्यं भविष्यति ॥
 सर्वोपहारसम्पन्नं सर्वोपस्करमाहरेत् ।
 कन्दपक्वं फलं शाकं लवणं गुडशर्करा ॥
 खण्डं कुस्तु म्वरी जीरं धान्यानि विविधानि च ।
 दातव्यानि रघुश्रेष्ठ कन्यकानान्तु भक्तितः ॥

खण्डं, शर्कराभेदः ।

सूर्यपात्रं* तथा भाण्डं मृगमयानि विशेषतः ।
 उद्दिश्य दापयेद्देवो प्रीयतां मे सदा इति ॥
 अनेन विधिना शक्र सौभाग्यं पुत्रसन्ततिः ।
 वर्धते नात्र सन्देहो नान्यथा मम भाषितं ॥

इति देवीपुराणोक्तं कुन्दचतुर्थीव्रतम् ।

—000—

ऋषय ऊचुः ।

निर्विघ्ने न तु कार्याणि कथं सिद्ध्यन्ति सूतज ।
 अप्रसिद्धिः कथं नृणां पुत्रसौभाग्यसम्पदां ॥
 दम्पत्योः कलहे चैक्यं बन्धुभेदे तथा नृणां ।
 उदासीनेषु लोकेषु कथं संमुखता भवेत् ॥
 विद्यारम्भे तथा नृणां वणिज्यायां कृषौ तथा ।
 नृपतेः परचक्रस्य जयसिद्धिः कथं भवेत् ॥
 कां देवतां नमस्कृत्य पूजासिद्धिकरी नृणां ।

सूत उवाच ।

सन्नद्धयोः पुरा विप्राः कुरुपाण्डवसेनयोः ।
पृष्टवान् देवकीपुत्रं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
निर्विघ्ने न जयोह्येषां वद देव कथं भवेत् ।
कां देवतां नमस्कृत्य समयां ह्यलभन्महीम् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पूजयस्व गणाध्यक्षं विघ्नेशं सिद्धिदायकम् ।
तस्मिन् संपूजिते राजन् सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देव केन विधानेन पूजनार्हो गणाधिपः ।
पूजितश्च त्रिगुणैः कस्यां सिद्धिदो गणपो भवेत् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

गजवक्त्रन्तु शुक्लायां चतुर्थ्यां पूजयेन्नृप ।
यदा वोत्पद्यते भक्तिर्मासे पूज्यो गणाधिपः ॥
प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेन्नृप ।
स्वशक्त्या गणनाथस्य स्वर्णरौप्यां यथाकृतिम् ॥
कृत्वा पूजां प्रयत्नेन स्नाप्य पञ्चामृतैः पृथक् ।
गणाध्यक्षेति नाम्ना वै गन्धं दद्याच्च भक्तितः ॥
विनायकेति पुष्पाणि धूपञ्चोमासुतेति च ।
दीपं रुद्रप्रियायेति नैवेद्यं विघ्ननाशनम् ॥
वस्त्रं सर्वप्रदे रक्तं पुष्पं दद्यात् शुभाहतम् ।
ततो दूर्वा कुशान् गृह्य विंशतिञ्चैकमेव च ॥

पूजयेत प्रयत्नेन एभिर्नामपदैः पृथक् ॥
 गणाधिप नमोऽस्तेऽस्तु उमापुत्राघनाशन ।
 विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक ॥
 एकदन्तेभवक्त्रेति नमो मधिकावाहन ।
 कुमारगुरवेत्यन्तं पूजनीयः प्रयत्नतः ॥
 दूर्वायुग्मं ग्रहीत्वा तु गन्धयुक्तं प्रपूजयेत् ।
 एकैकेन च नाम्ना वै पूज्य एकेन सर्वतः ॥
 एकेन, दूर्वाङ्गुरेण, युग्मे नावशिष्टेन ।
 सर्वतः, सर्वैर्नामभिः पूजा कार्या ॥
 तथैकविंशतिर्गृह्य मोदकान् घृतपाचितान् ।
 स्थापयित्वा गणाध्यक्षं समीपे कुरुनन्दन ॥
 दश विप्राय दातव्या स्वयं चाद्यात्तथादश ।
 एकं गणाधिपे दद्यात् सनैवेद्यं नृपोत्तम ॥
 विप्राय भोजनं दद्याद्भुञ्जीयात्तैलवर्जितं ।
 कृत्वा नैमित्तिकं कर्म पूजयेदिष्टदेवतां ॥
 एवं कृते धर्मराज विघ्ननाथस्य पूजने ।
 विजयस्ते भवेन्नूनं सत्यं सत्यं मयोदितः ॥
 विद्याकामो लभेद्दियां धनकामो धनं यथा ।
 जयं विजयकामस्तु पुत्राधीं विन्दते सुतान् ॥
 पतिकामा च भर्तारं सौभाग्यञ्च सुवासिनीम् ।
 विधवा पूजयित्वा तु वैधव्यं नाप्नुयात् क्वचित् ॥
 वैष्णवाद्यासु दीक्षासु आदौ पूज्यो गणाधिपः ।
 यस्मिन् संपूजिते विष्णुरीशो भानुस्तथा उमा ॥

हव्यवाहमुखा देवाः पूजिताः स्युर्न संशयः ।
 चण्डिकाद्या मातृगणाः परितुष्टा भवन्ति च ॥
 यस्मिन् संपूजिते भक्त्या विप्राः सिद्धिविनायके ।
 य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः ॥
 सिद्धान्ति सर्वकार्याणि सिद्धिदस्य प्रसादतः ।
 इति स्कन्दपुराणोक्तं सिद्धिविनायकव्रतम् ।

—०००—

अथास्यामेव भविष्योत्तरोक्तं कृत्यान्तरम् ।
 मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवलोके प्रपूजिता ॥
 तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासोऽर्चनं तथा ।
 क्रियमाणं शतगुणं प्रसादादृत्तिनो नृपेति ॥
 चतुर्थीत्यत्रानुषङ्गः ।
 अस्यां चन्द्रदर्शनं न कर्त्तव्यम् ॥
 अतएवोक्तं मार्कण्डेयेन ।
 सिंहादित्ये शुक्लपक्षे चतुर्थीं चन्द्रदर्शनम् ।
 मिथ्याभिदूषणं कुर्यात्तस्मात् पश्येन्न तं तदेति* ॥
 पराशरस्मृतावपि ।
 कन्यादित्ये चतुर्थीन्तु शुक्ले चन्द्रस्य दर्शनम् ।
 मिथ्याभिदूषणं कुर्यात्तस्मात् पश्येन्न तं तदा ॥
 अत्र सिंहादित्यकन्यादित्यशब्दाभ्यां चान्द्रो भाद्रपद उपलभ्यते ।

* चतुर्थीं न पश्येदित्यन्वयः प्रबान्निषान्वयनात् तेन चतुर्थ्यामुदितस्य प्रबन्धा-
 न निषेध इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सौरमासग्रहणे शिष्टाचारविरोधप्रसङ्गात् ।

दोषस्य शान्तये सिंहः प्रसेनमिति वै पठेत् ।

स च श्लाको विष्णुपुराणे ।

सिंहः प्रसेनमवधौक्षिंहो जाम्बवता हतः ।

सुकुमारक मारोदौस्तवह्येष स्यमन्तक इति ॥

अथ कार्तिकशुक्लचतुर्थ्यां कूर्मपुराणोक्तं नागव्रतम् ।

कार्तिकशुक्लपक्षमुपक्रम्य ।

तिथौ युगाह्वयाद्यान्तु समुपोष्य यथाविधि ।

शङ्खपालादिनागानां श्रेष्ठस्य च महात्मनः ॥

पूजा कार्या पुष्प-गन्ध-क्षीराप्यायनपूर्वकमिति ।

युगाह्वयायाञ्चतुर्थ्यैः प्रातर्मध्याह्न्यापिन्याञ्च कर्त्तव्यम् ।

तथा च स्कन्दपुराणे ।

प्रातर्मध्यन्दिने तत्र तत्रोपोष्य फणीश्वरान् ।

क्षीरेणाप्याय्य पञ्चम्यां पारयेत् प्रयता मरः ।

विषाणि तस्य नश्यन्ति न तं हिंसन्ति पन्नगाः ॥

इति नागव्रतम् ।

अथ मार्गशीर्षशुक्लचतुर्थ्यामारभ्य स्कन्दपुराणोक्तं

वरचतुर्थीव्रतम् ।

चतुर्थ्यां मार्गशीर्षे तु शुक्लपक्षे नृपोत्तम ।

प्रारभ्य प्रतिमासञ्च चतुर्थ्यां गणनायकम् ॥

संपूज्य विधिना कुर्यादेकभक्तं समाहितः ।

अक्षारलवणं त्वेवं पूर्णसम्बत्सरे ततः ॥

द्वितीये वत्सरे चाथ नक्तं प्रतिचतुर्थि च ।

कुर्याद्दण्डशमभ्यर्च्य तृतीयेऽयाचितं तथा ॥

एवमेव प्रकुर्वीत चतुर्थे स्यादुपोषणम् ।

ततश्चतुर्थं संपूर्णं तदुद्यापनमाचरेत् ।

इदं वरचतुर्थ्याख्यं व्रतं सर्वार्थसाधकम् ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं वरचतुर्थीव्रतम् ।

अथास्यामेव ब्रह्मपुराणोक्तं गौरीचतुर्थीव्रतम् ।

समाचतुर्थ्यां माघे तु शुक्लायां योगिनीगणैः ।

प्राग्भक्षयित्वा सृष्ट्वा च भूयः स्वाङ्गात् स्वकैर्गुणैः ॥

तस्मात्सा तत्र संपूज्या नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः ।

कुन्दपुष्पैः प्रयत्नेन सम्यग्भक्त्या समाहितैः ॥

कुङ्कुमालंकाभ्याश्च रक्तसूत्रैः सकङ्कणैः ।

अर्घैः पुष्पैस्तथाधूपैर्दीपैश्च लिभिरेव च ॥

गुडार्द्रकाभ्यां पनसलवलीभ्याश्च पालकैः ।

पूज्या स्त्रियश्च विधवास्तथा विप्राश्च श्रीभनाः ॥

सौभाग्यवृद्धये पश्चात् भाक्तव्यं बन्धुभिः सहेति ।

पालकैः कुण्डलैर्मृद्गाण्डविशेषैरित्यर्थः ।

इति गौरीचतुर्थीव्रतम् ।

लवणैर्धान्यैर्युक्तं जीरकं मरीचानि च ।

हिङ्गं शूलठीं हरिद्राश्च सर्वं परिकरं तथा ॥

चतुर्थ्यामेकभक्ताशौ सकृद्वत्त्वा कुटुम्बिने ।

गृहेषु समस्तु तथा शिलायुक्तानि भारत ॥

शिला, मनःशिला ।

एतच्छिलाव्रतं नाम लक्ष्मीलोकप्रदायकम् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं शिलाव्रतम् ॥

—000—

चतुर्थीं नक्तभुग्दद्यादब्दान्ते हेमवारणम् ।

वारणः, करी ।

व्रतं वैनायकं नाम सर्वविघ्नोपशान्तिदम् ।

इति पद्मपुराणोक्तं वैनायकव्रतम् ॥

—0*0—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

विनायकचतुर्थ्याख्यं व्रतं वक्ष्यामि तेऽनघ ।

धन्यं यशस्यमायुष्यं समोहितफलप्रदम् ॥

विघ्नोपशमनायातं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।

प्रियं गणपतेर्नित्यं नृषिभिश्चाप्युपासितम्* ॥

मार्गशुक्लचतुर्थ्यान्तु प्राच्यां व्रतमिदं महत् ।

क्षुत्ताहारेण विप्रेन्द्र तिलान्नं पारणं स्मृतम् ॥

तदेव वक्त्रौ होतव्यं ब्राह्मणाय ददेत् सदा ।

नद्यां नदे वा नैवेद्यं विघ्नराजाय संयमौ ॥

पूजयेत् गणपतिं रात्रौ गन्धैः पुष्पैर्यथाक्रमम् ।

स्थापितं कुम्भा[†] संस्थं तं स्थापितं कुङ्कुमाभसा ॥

* प्रियं हि विघ्नराजस्य इदं व्रतमुपासितमिति पाठान्तरम् ।

† चिन्दूरस्थितचकुम्भमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सुमार्गादिष्वथो तैस्तु नामभिश्चाच्च येत्ततः ।
 विनायकश्चैकदन्तः कृष्णपिङ्गो गजाननः ॥
 लम्बोदरो भालचन्द्रो हेरम्बो त्रिकटस्तथा ।
 वक्रतुण्डश्चाखुरथो विघ्नराजो गणाधिपः ॥
 इत्येवं मासनान्ना तु जपहोममथाच्च नम् ।
 कृत्वेवं प्रार्थयेत् पञ्चान्मन्त्रेणानेन भक्तिमान् ॥
 हैमातुराय वीराय परशुहस्ताय वै नमः ।
 विघ्नेशायैकदंष्ट्राय नमो लम्बोदराय च ॥
 नमस्ते गजवक्त्राय सर्वज्ञायाष्टमूर्तये ।
 समीहितार्थसंप्राप्तौ निर्विघ्नं कुरु मे सदा ॥
 भोजयित्वा ततो विप्रान् यथाशक्त्या विमत्सरः ।
 भुञ्जीत च स्वयं नक्तं वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ॥
 सायम्प्रातश्च सर्वेषां भोजनं श्रुतिचोदितम् ।
 एकभक्तं पुनस्तस्मादुपवासस्ततोधिकः ॥
 उपवासात्परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात्परमयाचितम् ।
 अयाचितात्परं नक्तं तस्मान्नक्तं तपो भवेत् ॥
 देवैस्तु भुक्तं पूर्वाह्ने मध्याह्ने मानुषैस्तथा ।
 अपराह्णे च पितृभिः सन्ध्यायां प्रेतराक्षसैः ॥
 विलास्यैता अतिक्रम्य नक्तभोजी च यो भवेत् ।
 स तैस्तु तर्पितैः सर्वैर्यत्पुण्यं तदवाप्नुयात् ॥
 इविश्वभोजनं स्नानमाहारस्य च लाभवम् ।
 अधिकार्थमधः शय्यां नक्तभोजी समाचरेत् ॥
 एवं संवत्सरस्यान्ते व्रते पूर्णे गजानन ।

अत्रापि कच्छचतुर्थामुक्तरूपं निर्माणम् ।
 सौवर्णरौप्ये वारोप्यमधिवास्य प्रयत्नतः ।
 ताम्रपात्रैर्द्वादशभिर्मृण्मयैर्व्याथ वैणवैः ॥
 तिलसंमोदकभृतैः प्रातर्विप्राय दापयेत् ।
 दद्याच्च विधिवद्भक्त्या वृषभञ्च गवा सह ॥
 अष्टाङ्गपदसंयुक्तसमधान्यसमन्वितम् ।
 भोजयेत् ब्राह्मणान् पश्चात् वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥
 इत्थं व्रतमिदं चीत्वा सर्वविघ्नैः प्रमुच्यते ।
 विद्यां श्रियं यशः सौख्यं प्राप्नोत्यविकलं सदा* ॥
 अपुत्री लभते पुत्रं दरिद्रस्तूतमं धनम् ।
 कन्यार्थी लभते कन्यां परत्र च शुभां गतिम् ॥
 श्रूयतेऽत्र पुरावृत्तं पुष्पधूपादिसाधनम् ।
 मल्लिकारक्तमभोज जातितगरमेव च ॥
 पुष्पिकां केतकीं वानसुवर्णकुसुमानि च ।
 प्रति मासन्तु कार्याणि पुष्पाण्येतानि नारद ॥
 फलानामप्यभावे तु बीजपूरं प्रशस्यते ।
 अलाभेतूक्तपुष्पाणां शतपत्रं विशिष्यते ॥
 नारिकेलं बीजपूरं नारङ्गं दाडिमं तथा ।
 सारिवां पनसञ्चैव सहकारं तथैव च ॥
 क्षीरीफलं वामलकं कुष्माण्डं त्रपुषं तथा ।
 भूमीफलं† क्रमाच्चान्न अर्घ्यकाले प्रयोजयेत् ॥

* कलमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भुमीफलमिति पाठान्तरं ।

एकदन्त महादन्त गौरीसुत गणाधिप ।
चतुर्थीव्रतपूजार्थं अर्घं गृह्य नमोऽस्तु ते ॥

अर्घमन्त्रः ।

शतपत्रं तथा कुण्डं मरुकङ्कणवीरकम्* ।
स्फारविन्दं वकुलाशोकानादाय पूजयेत्ततः ॥
अर्थान् सम्बृंहयति वर्धयतीह धर्मं
कामं प्रसाधयति तस्य पिनष्टि पापम् ।
यः पूजयन्निखिललोकानुताङ्गिपद्मम्
गौरीसुतं फणितनूदरमादिदेवम् ॥
विघ्नाश्च तस्य न भवन्ति गृहे कदाचित्
धर्मार्थकामसुखसिद्धिविधायकाय ।
यः सप्तमीन्दुशकलाकृतिकान्तिदन्तम्
विघ्नेशमर्चयति तं सुकृती चतुर्थी ॥
आनन्ददां सकलपापहरां चतुर्थी ।
या स्त्री करोति विधवा सधवा च कन्या ।
सा स्वे गृहे सुखशतान्यनुभूय भूयो
हेरम्बमाष्टभवनं मुदितः प्रयाति ॥
एवञ्च यः प्रकुरुते वरदां चतुर्थीं
वैनायकीं विविधपुत्रसुकान्तिकीर्तिः ।
शम्भोः शशाङ्ककलिकाङ्कितशेखरस्य
स्थानं प्रयाति परमैकसुखस्वरूपम् ॥

* मरुकं करवीरमिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

स्थविरगणपतिं पूजयन्तुऽजयन्त्यां
 सक्तदपि समुपेत्य ध्वस्तदोषास्तु मर्त्याः ।
 हिरदवदनमाद्यं ते प्रयान्तीह धन्याः
 सुरनगरपुरन्ध्रीलोचनैः प्रीयमानाः ॥
 इति स्कन्दपुराणोक्तं नक्तचतुर्थीव्रतम् ।
 इति श्रीमहाराजाधिराज महादेवस्य समस्तकरणाधी-
 श्वर-सकलविद्याविशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते
 चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
 चतुर्थीव्रतानि ॥

अथ नवमोऽध्यायः ।

—000—

अथ पञ्चमीव्रतानि ।

चेतो लक्ष्मीरमणचरणद्वन्द्वराजीबलीनं ।
हर्षोत् कर्षादतिरसलसद्गृहभङ्गीमुपति ॥
यस्य स्फारस्फुरितमतिना तेन हेमाद्रिणेह ।
प्रस्तूयन्ते विपुलफलकृत्पञ्चमीषु व्रतानि ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं सा प्राप्यते लक्ष्मीर्दुर्लभा यामरैः*र्विभो ।
दानेन तपसा वापि व्रतेनापि† वदस्व तत् ॥
जप-होम-नमस्कारैः संस्कारैर्वा पृथग्विधैः ।
एतद्वद यदुश्रेष्ठ सर्व्वं विच्छ्वं मतिर्मम ॥

कृष्ण उवाच ।

भृगीः ख्याता समुत्पन्ना पूर्व्वं स्त्री श्रोपतेः शुभा ।
वासुदेवाय दत्ता सा मुनिनां मम वृद्धये ॥
वासुदेवोऽपि तां प्राप्य पीनोन्नतपयोधरां ।
पद्मपत्रविशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननां ॥
भाभासितदिगाभोगामर्काङ्गानोः प्रभामिव ।

---

* नरैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† नियमेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नितम्बाङ्गधरवतीं मत्तमातङ्गगामिनीं ।
 देमसह मया राजन् विभ्रमोद्भ्रान्तचिन्तया ॥
 सा च विष्णुं जगज्जिष्णुं पतिं श्रीजगतां पतिं ।
 प्राप्य कृतार्थमात्मानं मेने मानयशोधरा ॥
 कृष्ण कृष्ण जगत्सर्वं भगवन् धारितं त्वया ।
 लक्ष्मि मां पाल पद्मभ्यां सदृष्ट्येव महीतलम् ॥
 चेमं सुभिन्नमारोग्यमनाक्रन्दमनामयान् ।
 रसाज्जलं जायतेऽस्मात् हविर्विक्रौ हुनेत्ततः ॥
 चातुर्वर्ण्यं ससङ्कीर्णं पाल्यते पार्थ पार्थिवैः ।
 विरोचनप्रभृतिभिर्दृष्ट्वैव दैत्यसत्तमैः ॥
 तपसस्तमथाभ्यर्च्यमग्निमाश्रित्य संयमैः ।
 सोमसंस्था हविः संस्था पाकसंस्थादिभिर्मखैः ॥
 समाचारैः समभ्यर्च्य येषु भक्तिप्रकारिभिः ।
 पञ्चधर्मप्रधानैस्तैर्देवदानवराक्षसैः ॥
 जगदासीत्समाक्रान्तं विक्रमेन क्रमेण च ।
 लक्ष्मी विलासप्रभवो देवानाञ्च सदा मदः ॥
 शीलं शर्मच सत्यञ्च सद्योलक्ष्मीश्च सद्गृहे ।
 सत्यशौचविहीनां स्तान् देवान् सन्त्यज्य चञ्चला ॥
 जगाम दीना वाक्कूलं कुदेवानुरागतः ।
 लक्ष्म्या भावितदेहैस्तैः पुन रुदतमानसैः ॥
 व्यवहर्त्तुं समारब्धामन्यायेन मदीक्षतैः ।
 वयं देवा वयं यक्षाः वयं विप्रा वयं जगत् ॥
 ब्रह्मविष्णू सशक्राद्या वयं सर्वदिवौकसः ।

अहङ्कारविमूढांस्तान् ज्ञात्वा दानवसंत्तमान् ॥
 सागरे सलिले पार्थं भ्रान्तचित्ता भृगोः सुता ।
 क्षीरोदमध्ये गतया लब्धः क्षीणार्थसम्भयम् ॥
 निरामदं गतश्रीकंमभवद्भुवनत्रयम् ।
 गतश्रीकमथात्मानं मत्वा शङ्करसूदनम् ॥
 पप्रच्छाङ्गिरसम्ब्रिप्रं ब्रूहि किञ्चित् व्रतं मम ।
 येन संप्राप्यते लक्ष्मीर्लब्धा न चलते पुनः ॥
 निश्चलापि सुहृन्मित्र भोग्या भवति सा मुने ।
 न सा स्त्रीत्यभिमन्तव्या कन्या सा पाल्यते गृहे ॥
 परार्थं या सुहृन्मित्र भृत्यैर्नैवोप भुज्यते ।
 शक्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा बृहस्पतिरुदारधीः ।
 कथयामास सच्चित्य शुभं श्रीपञ्चमीव्रतम् ॥
 यत् पुरा कस्यचित् नोक्तं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
 तदहं कथयामास सरहस्यमशेषतः ॥
 तच्छ्रुत्वा कर्तुमारब्धं शुभं नरवरैः सह ।
 दैत्यदानवगन्धर्वैर्यक्षैः प्रक्षीणकल्मषैः ॥
 सिद्धैः प्रसिद्धचरितैर्विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 ब्राह्मणैर्ब्रह्मतत्वज्ञैः समर्थैः पार्थिवैः सह ।
 कैश्चित् सात्विकभावेन राजसेनापरैरपि ॥
 तामसेन तथा कैश्चित् कृतं व्रतमिदं तथा ।
 व्रते समासभूयिष्ठे निष्ठया परया प्रभो ॥
 देवानां दानवानाञ्च युधि चासीदमोघता ।
 निर्भीथ्य भुजवीर्येण सागरं सरितां पतिम् ।

समाहरामोह्यमृतं हित्वा यतिदिवौकसः ॥
 इत्येतत्समयं कृत्वा ममन्युर्वरुणालयं ।
 मन्यानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिं ॥
 मथ्यमाने जलाज्जातसन्दः शीतांशुश्चञ्चलः ।
 अनन्तरे समुत्पन्ना लक्ष्मीः क्षीराब्धिमध्यतः ॥
 तथा चालोकिताः सर्वे दैत्यदानवसत्तमाः ।
 आलोक्य तान् जनामासौ विष्णोर्वचस्थलं शुभम् ।
 विधिना विष्णुना चीर्णं व्रतं तेनाव्यसम्भवा ॥
 शरीरस्था बभूवास्य विभ्रमोद्भ्रान्तलोचना ।
 किञ्च राजसभावेन शक्रेणैव कृतं यतः ॥
 तेन स्वर्गवलैश्वर्यं प्राप्यतेऽस्म महर्षिमत् ।
 तमसावृतचित्तैस्तु सञ्चीर्णं दैत्यदानवैः ॥
 तेन तेषामथैश्वर्यं दष्टनष्टमभूत् किल ।
 एवं स श्रीकमभवत् सदेवासुरमानुषं ॥
 जगति जगतांश्रेष्ठ व्रतस्यास्य प्रभावतः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

कथमेतद्व्रतं कृष्ण क्रियते मनुजैः कदा ।
 प्रारभ्यते पार्थ कस्मिन् सर्वं वद जनार्दन ॥

कृष्ण उवाच ।

यदिन्द्रेण पुरा चीर्णं श्रीवियुक्तेन पार्थिव ।
 श्रीसमृद्धिकरं तद्वि शृणु श्रीपञ्चमीव्रतम् ॥
 मार्गशीर्षे सिते पक्षे पञ्चम्यां पन्नगोत्सवे ।

उपवासस्य नियमं कुर्यात् पद्मां स्मरेद्बुद्धिः ॥
 स्वर्णरौप्यां यथा शक्त्या ताम्नां मृत्काष्ठजामथ ।
 चित्रपट्टगतां देवीं लक्ष्मीं क्षमापाल कारयेत् ॥
 पद्मासनां पद्महस्तां पद्मां पद्मदलेक्षणाम् ।
 दिग्गजेन्द्रैः स्नाप्यमानां काञ्चनैः कलसौत्तमैः ॥
 लक्ष्मीरूपनिर्माणन्तु विष्णुधर्मीत्तरोक्तं वेदितव्यम् ।
 तद्यथा ।

समुत्थिता श्रोः कर्त्तव्या शङ्खगाम्बुजकरा शुभा ।
 सुखस्थिता महाभाग पद्मे पद्मकरा शुभा ॥
 द्विभुजा चारुसर्वाङ्गी सर्वाभरणभूषणा ।
 द्वौ च मूलकरो मूर्ध्नि कार्थ्यौ विद्याधरो शुभाविति ॥
 ततो यामत्रये याते निम्नगायाः मृदाथवा ।
 स्नानं कुर्यादसंभ्रान्तः शक्तिमदुपचारतः ॥
 देवान् पितॄंश्च सन्तर्प्य ततो देवगृहं व्रजेत् ।
 तत्रस्थां पूजयेद्देवीं पुष्पैस्तत्कालसम्भवैः ॥
 चपलायै नमः पादौ चञ्चलायै च जानुनी ।
 कटीं कमलवासिन्यै नाभिं ख्यात्यै नमो नमः ॥
 स्तनौ मन्मथवासिन्यै ललितायै भुजद्वयं ।
 उत्कर्णितायै कम्बुच्च माधव्यै सुखपङ्कजम् ॥
 नमः श्रियै शिरः पूज्य दद्यान्ने वेद्यमादरात् ।
 फलानि च यथालाभं विरूढं धान्यसञ्चयम् ॥
 ततः स्ववासिनी पूज्या कुङ्कुमैः कुसुमेन च ।
 भोजयेन्मधुरान्नेन प्रणिप्रत्य विसर्जयेत् ॥

ततस्तु तण्डुलप्रस्थं दृतपात्रेण संयुतम् ।
 ब्राह्मणाय प्रदातव्यं सा श्रीर्भो प्रीयतामिति ॥
 निर्वर्त्यैतदशेषेण ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 मासानुमासं कर्त्तव्यं विधिनानेन भारत ॥
 श्रीर्लक्ष्मीः कमला सम्पत् पद्मा नारायणी तथा ।
 पद्मघृतिः स्थितिः पुष्टिस्तुष्टिः* सिद्धिः क्षमा ज्ञप्ता ॥
 मासानुमासं राजेन्द्र प्रीयतामिति कौत्तयेत् ।
 ततो द्वादशमे मासि सम्प्राप्ते पञ्चमीदिने ॥
 वस्त्रमण्डयिकां कृत्वा पुष्पगन्धादिवासितां ।
 शय्यायां स्थापयेत्तन्मूर्तिं सर्वोपस्करसंयुताम् ॥
 सौभाग्याष्टकसंयुक्तां नेत्रपट्टाहृतस्तनीं ।
 सप्तधान्यसमोपेतां रसधातुसमन्विताम् ॥
 पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसंस्कृताम् ।
 देवीं संपूज्य विधिवद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
 व्यासाय वेदविदुषे यस्मै वा रोचते स्वयं ।
 सोपस्करां सवत्साञ्च धेनुं दत्त्वा क्षमापयेत् ॥
 क्षीराब्धिमथनोद्भूते विष्णोर्वक्षस्थलालये ।
 सर्वकामप्रदे देवि सिद्धिं यच्छं नमोस्तु ते ॥
 ततः स्ववासिनीः पूज्या वस्त्रैराभरणैः शुभैः ।
 भोजयित्वा स्वयं पश्चाद्भुञ्जीत सह वन्धुभिः ॥
 य एवं कुरुते पार्थ भक्त्या श्रीपञ्चमीव्रतं ।
 तस्य श्रीर्भवने भाति कुलानामेकविंशतिम् ॥

नारी वा कुरुते या तु प्राप्यानुज्ञां स्वभर्तुतः ।

सुभगा दर्शनीया च बहुपुत्रा च जायते ॥

यः पञ्चमीव्रतमिदं दयितं सुरारे-

भक्त्या समाचरति पूज्य भृगोस्तनूजाम् ।

राज्यश्रियं स भुवि भव्यजनोपभोग्यं

भुक्ता प्रयाति भवनं मधुसूदनस्य ॥

इति श्रीभविष्यपुराणोक्तं श्रीपञ्चमीव्रतं सम्पूर्णम् ।

—000—

श्रीकृष्ण उवाच ।

माहात्ममभिवक्ष्यामि पञ्चम्यास्तव भारत ।

जयेति या च विख्याता व्रतिनां जयदायिनी ॥

यस्माज्जया जयाशब्दं कुर्वन्ति व्रतिनो बुधाः ।

परिपूर्णं व्रतं यस्यां सा ज्ञेया जयपञ्चमी ॥

जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशिनी ।

जया, कार्तिकशुक्लपञ्चमी ।

केशवो भगवान् शम्भू र्गङ्गाद्याः सरितस्तथा ।

प्रभासाद्यानि तीर्थानि जम्बूद्वीपसरांसि वा ॥

प्रयागं पुष्करं गङ्गां गयाक्षेत्रं कुरुष्वथ ।

एतान्यन्यानि तीर्थानि व्रतिनः स्नापयन्त्यत ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्नानं कुर्याज्जयादिने ।

स्नेहेनोदत्तनेनैव द्विजान् संस्नापयेद्बहून् ॥

तीर्थे प्रस्रवणे गत्वा स्नापयेत् स्वयं हरिं ।

जयासहितमित्यर्थः ।

शङ्ख-चक्र-गदापाणिं वामभागे जयां स्थितां ।
 वरदाभयहस्ताच्च श्वेतां हंसीपरिस्थिताम् ॥
 पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्धूपनैवेद्यजादिभिः ।
 एभिर्मन्त्रैस्तु तं देवं जयाच्च प्रतिपूजयेत् ॥
 पादौ वै पद्मनाभाय जानुभ्यो माधवीति च ।
 जरू वै नारसिंहाय मध्ये वै मन्मथाय वा ॥
 दामोदरायेत्युदरं चक्षुः श्रीवत्सधारिणे ।
 श्रीकण्ठायेति कण्ठं वा बाह्व स्र्वास्त्रधारिणे ॥
 मुखं पद्ममुखायेति शिरः सर्वात्मने नमः ।
 अनेन विधिना चैव पूजयेद्गरुडध्वजम् ॥
 अनन्तरं तु तां देवीं वेणुपात्रोपरिस्थिताम् ।
 जातीलताधोभागस्थितां देवीं प्रपूजयेत् ॥
 नमः पुष्टे पादयुग्मे जानुभ्याच्च श्रिये नमः ।
 नदायै च कटीदेशे विजयायै च वक्षसि ॥
 शिरः सर्वार्थदायिन्यै सर्वार्ङ्गे विजयां तथा ।
 विधिनानेन संपूज्य अर्चयेद्विजयां हरिं ॥
 ॐ जयायै जयरूपाय जयगोविन्द रूपिणे ।
 जय दामोदरायेति जय सव्वनमोऽस्तुते ॥

अर्घ्य मन्त्रः ॥

वेणुपात्राणि सर्वाणि सप्तधान्यभृतानि च ।
 रक्तसूत्रेण सम्पूज्य सफलानि निवेदयेत् ॥
 तथा वेणुफलं दृष्ट्वा तुष्यते मधुसदनः ।

तथा मे अशुभं सर्वं वेणुपात्रप्रदानतः ॥

वेणुपात्रदानमन्त्रः ।

अनेन विधिना चैव दत्त्वा पात्राणि गोसुरे ।

गोसुरे, ब्रह्मणे ।

रक्षाबन्धमतः कुर्यात् सुहृत् स्वजन बन्धुषु ।

अक्षताः सर्षपा दूर्वा रक्षामध्ये च रोचना ॥

ओं येन बद्धो वलीराजा दानवेन्द्रो महाबलः ।

तेन त्वामाशु बध्नामि रक्षे माचल माचल ॥

रक्षाबन्धनमन्त्रः ।

रक्षाबन्धं नरो यस्तु कुर्याद्भक्तिसमन्वितः ।

न तस्य ग्रहपीडा स्यात् न च मृत्युभयं भवेत् ॥

भूतवेतालरक्षाद्यैः पिशाचैर्नाभिभूयते ।

रक्षायाबन्धनं कृत्वा संग्रामे प्रविशेत्तु यः ॥

जयते स रिपून् सर्वान् जीयते न स केनचित् ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षाबन्धं तु कारयेत् ॥

यस्तु वै भक्तिसंयुक्तः स्नानं कुर्याज्जयादिने ।

कुतस्तस्यैव पापानि माघमासप्लवे यथा ॥

यथाश्वमेधावभृथं* तादृशं कारयेद्बुधः ।

जलाञ्जलिस्तु व्रतिना क्षिप्यते यस्य मूर्धनि ॥

ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।

अपुत्री लभते पुत्रान् बन्ध्या गर्भं विविन्दति ॥

* यथाश्वमेधावभृथमिति पुस्तकान्तरे पाठः

रोगी रोगैर्विमुच्येत प्रयाति हरिमन्दिरम् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं जयापञ्चमीव्रतम् ॥

—000—

भरद्वाज उवाच ।

आचक्षतो विधिं ब्रह्मन् पञ्चम्याः परमं व्रतम् ।

स एष महिमा यस्य सर्वान् कामान् प्रवर्षति ॥

सनत्कुमार उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि भगवन् पञ्चम्याः परमं विधिं ।

यस्य श्रवणमात्रेण नरः पापात् प्रमुच्यते ॥

श्रवणेन यदा युक्ता शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।

उत्तराफाल्गुनौ यस्यामिन्दुवारसमागमः ॥

आरभेत नरस्तस्यां व्रतं पूर्वमुपोषितः ।

चतुर्थ्यामेकभक्ताशी ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः* ॥

धृतिमान् कृतसंकल्पो भवेन्नियमवाचरः ।

ततः कल्पं समुत्थाय स्नात्वा नियतमानसः ॥

धृतसङ्कल्पया पत्रया कुर्याद्विल्वस्य चार्चनम् ।

विल्वमूले ततः कुर्याद्देदिं पुष्पाक्षतैर्युतां ॥

स्थापयेत् कलशानष्टौ तस्यामष्टसु दिक्षु वा ।

तन्मध्ये विल्वमूलं तु स्थापयेच्च महाघटान् ।

सौवर्णं राजतं ताम्रमार्त्तिकं वा सुभान्वितम् ॥

* चतुर्थ्यां विधिना स्नात्वा ब्रह्मचारी विजितेन्द्रिय इति पुस्तकान्तरे ।

वस्त्रयुग्मेन सञ्चवं नवरत्नसमन्वितम् ॥
 कलसांश्च तथा कुर्यात्तीर्थोदकसमन्वितान् ।
 दूर्वा च विष्णुपर्णी च श्रीलता पङ्कजं सितम् ।
 शालपत्रमपामार्गस्तुलसी जातिरित्यपि ॥
 विष्णुपर्णी, प्रश्निपर्णी, श्रीलता, पद्मिनी ।

शालपत्रं शालवृक्षपत्रं ।

विश्वाम्भ-ताल-तिन्दूक-धात्री-रश्मा-फलान्यथ ।
 तिन्दूकं, टिवरुणीफलं ।
 जम्बूपनसजातानि बुद्धिः शक्तिः सरस्वती ।
 अडा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिरित्यष्ट शक्तयः ।
 एलासर्षपकक्कोलतिलकर्पूरपद्मकाः ॥

पद्मको, वृक्षविशेषः ।

लोध्रमांसीसमायुक्तान् इति सर्वान् विनिक्षिपेत् ।
 पूर्वादीशानपर्यन्तं कलशेषु महामतिः ॥
 मध्यमे तु क्षिपेत् सर्वं दूर्वादि यदुदौरितम् ।
 अथ तत्र अथ देवोमष्टशक्तिसमन्वितां ॥
 श्रीबीजेन समावाह्य तत्र पूजादि साधयेत् ।
 एवं सर्वत्र शक्तीनां बीजेनावाहनं विदुः ॥
 स्वनामाद्याचरं बीजं मनुस्वारसमन्वितम् ।
 तत्र तत्र च तत्पूजां विधिना सम्यगाचरेत् ॥
 श्रीलताजातिबकुलैर्नन्यावर्त्तं प्रसूनकैः ।

नन्यावर्त्तं, तगरम् ।

एला पत्र सिताश्वजैः मल्लिकाकुसुमान्वितैः ।*

श्रीशूक्तेन श्रियं देवीमर्चयेत् प्रवृत्तं सुधीः ॥

श्रीसूक्तं, हिरण्यवर्णां हरिणीमित्यादि ।

गुडान्नपायसापूपसुज्ञान्नदधिसंयुतैः ॥

शाल्यन्नेः क्षीरमधुरैः श्रियं देवीं समर्चयेत् ।

बुद्ध्यादिशक्त्यर्चनं नाममन्त्रैः ।

एवं कृत्वा यथा योगं ततः संहणुयाद्हरम् ।

देवि पद्मपलाशाक्षि नमस्ते श्रीधरप्रिये ॥

सिद्धार्थं मां वृणुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥

बोध्यं बुद्ध्या च भूतानां बोधयन्ति हृदि स्थिते ।

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

शक्तिः सती सती देविवेष्टयन्त्यनिशं प्रजाः ॥

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

सिद्धाशयेऽमृतकलेः पद्मवासे सरस्वती ॥

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

अङ्गे अङ्गावतीशानि सत्त्वानि कुर्व्वतीवशे ॥

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

लक्षितासि सतीलक्ष्मी दीव्यन्ती स्वस्तिमज्जगत् ।

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

धृत्यैमां वृंहति धात्री मन्दिरे दिवसे शुभे ।

* मल्लिका कुसुमान्वितै रिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† जिद्धाशयेऽमृतकले इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।
 सती तोषयतां तुष्टिप्रदात्रीकमलेऽमले ।
 सिद्धार्थं माङ्कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥
 सन्धुष्यसि सुसंपृष्टमङ्गलायतनं जगत् ।
 सिद्धार्थं माङ्कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥
 इति मन्त्रीतसकलाः संपूर्णा मे मनोरथाः ।
 इन्दिरायाः प्रसादेन व्रतेनासमहं सुखी ॥
 ततः परिसमाप्यैवं श्रियः पूजां समाहितः ।
 मध्यमस्य समीपे तु महितं स्थापयेद्दण्डं ॥
 तस्मिन्नावाहयेद्देवं श्रीधरं श्रीपतिं प्रभुं ।
 वस्त्रयुग्मेन सञ्चरन् सर्व्वरत्नसमन्वितम् ॥
 विधाय विधिना कुम्भं तत्र पूजां समाचरेत् ।
 अथावस्थापिते पूर्व्वं देवमावाह्य पूजयेत् ॥
 समाप्य विधिवत् पूजां ततश्च शृणुयाद्वरम् ।
 भगवन् श्रीपते श्रीश श्रीनिवास जगन्नाथ ॥
 प्रसादात्तव ते सन्तु संपूर्णा मे मनोरथाः ।
 अत्र संपूजयेद्दिहान् ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥
 नवकं मिथुनं कृत्वा तत्र मन्त्रेण वैष्णवान् ।
 तेभ्योदद्याद्यथायोग्यं भूषणानि धनं बहु ॥
 बर्हिस्तत्तदाशीर्भिर्व्विसृज्य द्विजसत्तमान् ।
 ततस्तु लोकपालानां दलं दिक्षु विनिक्षिपेत् ॥
 उग्रवासश्च कर्त्तव्यः सहवध्वा वरेण वा ।
 पाषण्डादिभिरालापो न कर्त्तव्यः कथञ्चन ॥

यदि स्यात्पतनं गच्छेन्निरयच्चाप्यधोमुखः ।
 वृथाजल्पपरो न स्यात् वृथारम्भो वृथामतिः ॥
 न स्वपेत्तु दिवारात्रौ नाद्यादपि कथञ्चन ।
 न क्रोडां नोपहासञ्च न मिथ्याभाषणं क्वचित् ॥
 श्रीधराय नमोनित्यं श्रियै नम इतीरयेत् ।
 एवमेव दिनं नीत्वा ततः षष्ठ्यां समाहितः ॥
 समभ्यर्च्य श्रियं देवीं तथा देवं यथा पुरा ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चाद्विधिवत्सपरिग्रहात् ॥
 दत्त्वा धनादिक मथ स्नात्वा कुम्भोदकेन वा ।
 पत्न्या सह हविःशेषं ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 तथा दानं दरिद्रेभ्यो योषिद्वाश्चान्नमुत्तमम् ।
 गुरवे दक्षिणान्दद्यात् पितृभ्यश्च स्वधामपि ।
 बिल्वञ्च दृष्ट्वा प्रणमेत् तदग्रे प्रणतो व्रजेत् ॥
 न कुर्यात्ताडनं तस्य तथा पादाभिमर्शनं ।
 न लङ्घयेत् तच्छायां नाद्यात्तस्य फलादिकं ॥
 प्रशस्तं विल्वपात्राणां वारणं मूर्द्ध्नि नित्यशः ॥
 शतपत्रं चैकपत्रं श्रीलताकुसुमान्यपि ।*
 दूर्वाञ्च कूर्चकुसुमं तिलसर्षपतण्डुलान् ॥
 शिरसा धारयेन्नित्यं श्रियमिच्छन्ननाकुलः ।
 आयुर्विद्यां श्रियन्तुष्टिमारोग्यं कान्तिमुत्तमाम् ॥
 सौभाग्यं क्षेमसम्पत्तिं व्रतेनाप्नोति मानवः ।
 विन्दते व्रतकृद्राजा राज्यं श्रियमनुत्तमाम् ॥

* जातिकुसुममिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

देशे च लभते वित्तं* शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ।
 कन्या च लभते सौम्यं पतिं हृदयहारिणम् ॥
 बन्ध्या वाभिमतं पुत्रं विन्देताशु न संशयः ।
 योषित्परममाङ्गल्यं प्राप्नुयात् व्रतसम्पदा ।
 अपत्यं* भर्मिणी नारी यावद्बहुसुतार्थिनी ॥†
 पायसेन श्रियं देवीं देवेशचसमर्चयेत् ।
 श्रियं कामयमानेन पूर्वोक्तविधिनार्चनं ।
 सौभाग्यमिच्छता कार्यं घृताग्नेन समर्चनं ॥
 हविष्यफलमूलाद्यं कार्यं राजन्यपार्थिवैः ॥‡
 विद्यार्थिना च देयानि हवीं षि मधुराणि च ।
 आयुःकामेन विधिना पयसा कार्यमर्चनं ॥
 एवमेव च वर्षान्तमनुतिष्ठेत्तु पञ्चमीं ।
 अथवा सकृदुक्ते न विधिना कार्यमिष्यते ॥
 अथ यावत् फलप्राप्तिः कार्यमेतत् व्रतं मतं ।
 सर्वं भाग्यवशादेव फलं भुङ्क्ते नरो भुवि ॥
 तद्योगात्तत्त्वणात्तावदचिरं स्याच्चिरं फलं ।
 अपि च क्षीणभाग्यानामसतामपि सम्पदः ॥
 भवेयुः सर्वसत्त्वानां व्रतेनानेन वै ध्रुवं ।
 एवमुक्ते न विधिना व्रतञ्च व्रतिनाम्बरः ॥
 सर्वसिद्धिकरं पुंसामुक्तमेतन्महाव्रतं ।

* नित्यञ्च लभते वित्तं मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† अपत्यं प्रार्थयेत्तावत् पूजाकाले सुतार्थिनीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ राज्ञो जयार्थिनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति श्रीगरुडपुराणोक्तं श्रीपञ्चमीव्रतम् ।

—000—

श्रीमार्कण्डेय उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि पञ्चमूर्त्तस्तथार्चनं ।
 पृथिव्यापस्तथातेजो वायुराकाशमेव च ॥
 एता वै देवदेवस्य* कथिताः पञ्चमूर्त्तयः ।
 चैत्रे तु पञ्चमीं शुक्लां समासाद्य विचक्षणः ॥
 सोपवासो हरिं देव पञ्चात्मानं समर्चयेत् ।
 पञ्चमण्डलकाः कार्य्यः पञ्चभिर्वर्णकैः पृथक् ॥
 पार्थिवं मण्डलं कार्य्यं शुक्लवर्णं महीपते ।
 वारुणञ्च तथा श्वेतं रक्तमाग्नेयमिष्यते ॥
 पीतं भवति वायव्यं कृष्णमाकाशदैवतं ।
 समानवर्णगन्धैश्च† पुष्पैस्तानर्चयेत् पृथक् ॥
 शक्त्या च धूपदीपान्नैर्यथा लाभमरिन्दम ।
 यवैर्मर्षैस्त्रिलैश्चैव सर्षपैश्च घृतेन च ॥
 पञ्चभिर्जुहुयान्मन्त्रैः सर्वेषाञ्च पृथक् पृथक् ।

हुत्वा ॐ पृथिव्यप्तेजोवायुराकाशेभ्यः स्वाहेति सर्वेषां
 मित्रैर्जुहुयात् ।

तस्मिङ्गैरेव मन्त्रैश्च अथवा नृप नामभिः ।

ॐकारपूर्वकैर्हुत्वा शक्त्या विप्रांश्च भोजयेत् ॥

एवं संवत्सरं कृत्वा पूर्णसंवत्सरे ततः ।

* वामदेवस्य देवस्येति पाठान्तरम् ।

† तमाखवर्णगन्धैश्चेति पुस्तकान्तरे ।

दत्त्वा विप्रेषु वस्त्राणि देवरङ्गसमानि तु ॥
महाभूतव्रतमिदं यः करोत्यथ पञ्चकम् ।
पञ्चयज्ञानवाप्नोति क्रमशो ये तु कीर्त्तिताः ॥
बह्वन्यद्दसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।

मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगो
बलान्वितो वैरिगणादिहन्ता ।
श्रुतेन रूपेण धनेन युक्तो
जनाभिरामः प्रमदाप्रियश्च ॥

इति विष्णुधर्मेत्तरोक्तं पञ्चमहाभूतव्रतं ।

—०*०—

श्रीभीष्म उवाच ।

मधुरा भारती केन व्रतेन मधुसूदन ।
तथैव जनसौभाग्यं सर्व्वं विद्यानुकौशलं ॥
अभेदश्चापि दम्पत्योस्तथावन्भुजनैः सह ।
आयुश्च विपुलं पुंसां तन्मे कथय सत्तम ॥

पुलस्त्य उवाच ।

सम्यक् पृष्टं त्वया राजन् शृणु सारस्वतं व्रतं ।
यस्य सङ्कीर्त्तनादेव तुष्यतीह सरस्वती ॥
यो यद्व्रतः पुमान् कुर्यादेतद्भुतमनुत्तमं ।
तद्वासरादौ संपूज्य विप्रानेतत्समारभेत् ॥
अथवादित्यवारेण अहतारावलेन च ।

पायसभोजयित्वा तु कुर्याद्वाङ्मनवाचनं ॥
 शुक्लवस्त्राणि दद्याच्च सहिरण्यानि शक्तितः ।
 गायत्रीं पूजयेद्भक्त्या शुक्लमाख्यानलेपनैः ॥
 एभिर्मन्त्रपदैः पश्चात् सर्वं कुर्यात् कृताञ्जलिः ।
 यथा न देवि भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
 त्वां परित्यज्य सन्तिष्ठेत् तथा भव वरप्रदा ।
 वेदाः शास्त्राणि सर्वाणि नृत्यगीतादिकञ्च यत् ॥
 न विहीनं त्वया* मातस्तथा मे सन्तु सिद्धयः ।
 लक्ष्मीर्धर्मो धरा पुष्टिः† गौरी तुष्टिः प्रभा मतिः ॥
 एताभिः पाहि तनुभिरष्टाभिर्भ्यां सरस्वती ।
 एवं संपूज्य गायत्रीं वीणाक्षमणिधारिणी ॥
 शुक्लपद्मेऽक्षतैर्भक्त्या सकमण्डलपुस्तकां ।
 मौनव्रतेन भुञ्जीत सायं प्रातश्च धर्मवित् ॥
 पञ्चम्यां प्रतिपद्ने च पूजयित्वा सुवासिनीः ।
 तस्यां तु तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतं ॥
 क्षीरं दद्यात् हिरण्यञ्च गायत्री प्रीयतामिति ।
 सन्ध्ययोश्च तथा मौनमेतत् कुर्वन् समारभेत् ॥
 नान्तरा भोजनं कुर्याद्यावन्मासास्त्रयोदश ।
 समाप्ते तु व्रते दद्यात् भाजनं शुभतण्डुलैः ॥
 पूर्णं सवस्त्रयुग्मन्तु गां सवत्सां सुशीभनां ।
 विप्राय वेदविदुषे वाचकायाथ पार्थिव ॥

* त्वयादेवी पुस्तकान्तरे पाठः ।

† घृतिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

देव्यै वितानं घण्टाञ्च सितचामरसंयुतां ।

चन्दनं वस्त्रसंयुग्मञ्च दध्यन्नं शिखरं तथा ॥

शिखरं दधि क्षीरं घृतानां सन्तानिका शिवा ।

शिखरं चिरं संख्यस्य द्रवस्योपरिपीडिकेत्यायुर्वेदस्मृतेः ।

तथोपदेष्टारमपि भक्त्या संपूजयेद्गुरुं ॥

वित्तशठेन रहितो वस्त्रमाभ्यानु लेपनैः ।

अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् सारस्वतं व्रतं ॥

विद्यावान् धनयुक्ताश्च रक्तकण्ठस्य जायते ।

सरस्वत्याः प्रसादेन व्यासवत्सकविर्भवेत् ॥

नारी वा कुरुते या तु सापि तत्फलभागिनी ।

ब्रह्मलोके वसेत्तावद्यावद्युगशतत्रयं ॥

सारस्वतं व्रतं यस्तु शृणुयाच्छ्रावयेत्तथा ।

विद्याधरपुरं सोपि प्राप्नोति गतकल्मषः ॥

सारस्वतव्रतवरेण सरस्वतीं ये

संपूजयन्ति विधिवज्जगतो जनित्री ।

विद्यावदातद्दद्या मधुरस्वरास्ते

रूपान्विता बहुगुणाः कुशला भवन्ति ॥

अत्र व्रते शुक्लपक्षे स्नेष्टदेवतातिथौ ।

रविदिने शुभदिने वा आरम्भः प्रतिदिनं सम्यग्योर्भोजने च
मौनं शुक्लपक्षस्यां सरस्वतीपूजा सुवासिनी पूजा च ।

इति पद्मपुराणोक्तं सारस्वतं व्रतम् ।

—०*०—

भगवत्य उवाच ।

शान्तिव्रतं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ।
 येन चौर्येण शान्तिः स्यात् सर्वदा गृहमेधिनः ॥
 पञ्चम्यां शुक्लपक्षस्य कार्तिके मासि प्रार्थिव ।
 आरभ्य वर्षमेकन्तु भुञ्जीयादन्तवर्जितं ॥
 नक्तन्तु पूजयेद्देवं हरिं शेषोपरिस्थितं ।
 देव प्रतिमा शेषोपरिमुक्ता चतुर्भुजा
 लङ्क्यात्सङ्गतस्तत्रैकपादः, शेषोपरिस्थित
 एवापरो, जानूपरि तस्यैकः करो, नाभिदेशस्थो अपरः
 गौर्धरः, सन्तानमञ्जरीधरश्चान्यः नाभौ पद्मं, पार्श्वेऽस्त्राणीति ।
 अनन्तायेति पादौ तु धृतराष्ट्राय वै कटीं ।
 तक्षकायेति जठरमुरः कर्कोटकस्य तु ॥
 पद्माय कण्ठं संपूज्य महापद्माय दीर्यगं ।
 शङ्खपालाय वक्तन्तु कुलिकायेति वै शिरः ॥
 विष्णुं सर्वार्ङ्गमप्येवं पृथक् चैव प्रपूजयेत् ।
 पृथक्चैवेति अनन्ताद्यानष्टौ नागान् पृथगपि पूजयेदित्यर्थः ।
 क्षीरेण स्नपनं कुर्याद्भरिमुद्दिश्य वाग्यतः ।
 नागानपि हरिबुद्ध्या स्नापयेत् ।
 तदग्नौ होमयेत् क्षीरं तिलैः सह नृपोत्तम ।
 एवं संवत्सरस्यान्ते कुर्यात् ब्राह्मणतर्पणं ॥

नागन्तु काञ्चनं कृत्वा स्वकर्णेन विधारयेत् ।
 गां सवक्त्रां वस्त्रयुगां कांस्यपात्रां पयस्विनीं ॥
 हिरण्यञ्च यथा शक्त्या ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 एवं यः कुरुते भक्त्या व्रतमेतन्नराधिप ।
 तस्य शान्तिर्भवेन्नित्यं नागेभ्यश्चाभयं तथा ॥
 शेषाहिभोगशयनस्थमपां प्रसूतिं
 संपूज्य यज्ञपुरुषं पतगेन्द्रकेतुं ।
 येऽश्वन्त्यनन्तमधुरं सितपञ्चमीषु
 तेषां न नागजनितं भयमस्ति किञ्चित् ॥
 इति वराहपुराणोक्तं शान्तिव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुर्वाच ।

पञ्चमी दयिता राजन् नागानां नन्दवर्धिनी ।
 पञ्चम्याः किल नागानां भवतीत्युत्सवी महान् ॥
 वासुकिस्तच्चक्षैव कालियो* मणिभद्रकः ।
 धृतराष्ट्रश्चैरावतःकर्कोटकधनञ्जयौ ॥
 एते प्रयच्छन्त्यभयं प्राणिनां प्राणदाः सदा ।
 पञ्चम्यां स्नापयन्तीह नागान् क्षीरेण ये नराः ॥
 तेषां कुले प्रयच्छन्ति अभयं प्राणदक्षिणां ।
 शस्ता† नागा यदा मात्रा दह्यमाना दिवानिशं ।

* कालिक इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† शस्ता इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

निर्व्वापिता गवां चीरैस्तेषां चीरन्तु दुर्लभं ॥

शतानीक उवाच ।

मात्रा त्रासाः कथं नागाः किमुद्दिश्य च कारणं ।

कथं ग्रापस्य ग्रावस्य विनाशो वै महामुने ॥

सुमन्तुरुवाच ।

उच्चैःश्वरराजा च श्वेतपर्णोऽमृतोद्भवः ।

तं दृष्ट्वा धवलं कद्रुर्नागानां जननीस्वसा ॥

उवाचेतिशेषः ।

अश्वरत्नमिदं श्वेतं पश्य पश्यामृतोद्भवं ।

कुलस्य यस्य ते बालाः सर्वश्वेतयुतास्तथा ॥

सर्वश्वे ताकृतिवरो नायं कृष्णो न लोहितः ।

कथं त्वं यस्य कृत्कृष्णं विनतोवाच तत्स्वमां ॥

कद्रुरुवाच ।

यस्याहमेकनयनं कृष्णत्वचसमन्वितं ।

द्विनेत्रा त्वं सविनते यदि पश्य पशं कुरु ॥

विनतोवाच ।

अहं दासी भवित्री ते कृष्णे केशप्रदर्शितं ।

न च दर्शयसे कद्रुर्ममदासी भविष्यसि ॥

एवं ते च पशं कृत्वा गते क्रोधसर्मान्विते ।

शपिते प्राक्प्रदेवोपि कद्रुर्जिह्ममचिन्तयत् ॥

आह्वय पुत्रान् प्रीवाच वालोभूत्वा हृथोत्तमे ।

तिष्ठध्वं विषणं ज्येष्ठां विनतां जयवर्द्धिनौ ॥
 प्रोचुस्ते जिष्णुवृद्धीनां नागमातां विगृह्य च ।
 स्वधर्मपृष्ठः सुमहान न करिष्यामि तं वचः ॥
 एवं पुत्रवचः श्रुत्वा कद्रूः क्रोधसमाकुला ।
 शशाप पुत्रान् सकलान् वाचकीशं प्रधक्ष्यति ॥
 गते बहुतिथे काले पाण्डवो जनमेजयः ।
 सर्पसत्रञ्च कर्त्ता वै यदन्यैर्भुविदुष्करं ॥
 तस्मिन् यज्ञे पावको वै दहिष्यति न संशयः ।
 एवमुक्त्वाभवत्तुष्णीं कद्रुः क्रोधपरायणा ॥
 तानुवाच तदा सर्वान् ब्रह्मलोकपितामहः ।
 पञ्चम्यां शुक्लपक्षे तु सत्रञ्चोपरमिष्यते ॥
 तत्र वो भविता नन्दस्तेनानन्दो भविष्यति ।
 इत्युक्त्वा पन्नगान् सर्वान् देवदेवपितामहः ।
 जगाम त्रिदिवं भूयो नागाः स्वस्थानमास्थिताः ॥
 तस्मादियं महाराज पञ्चमी दयिता सतां ।
 नागानां हर्षजननीं दत्ता वै ब्रह्मणा पुरा ॥
 अपरं ते प्रवक्ष्यामि नियमं पञ्चमीं प्रति ।
 यं कृत्वा न विभेति स्म नरो नागकुलात् क्वचित् ॥
 नागान् सौवर्णरीष्यान् वा अथवा मृगमयान् नृप ।
 नागान् वासुकिस्तचकश्चैवेत्यादिप्रथमश्लोकपठितान् ।
 करवीरैः शतपत्रैः जातीपत्रैश्च सुव्रत ।
 तथा गन्धप्रधूपैश्च पन्नगान् पूज्य चोत्तमान् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात् घृतपायसमोदकैः ॥

कृत्वा तु भोजनं पूर्वं ब्राह्मणानान्तु कामतः ।
 विसृज्य नागा प्रीयन्तां ये केचित् पृथिवीतले ॥
 हिमाचले तु ये विन्ध्ये येऽन्तरिक्षे दिविस्थिता ।
 ये नदीषु समुद्रेषु ऋदेषु च सरः सुच ॥
 ये वापीषु तडागेषु तेभ्यः सर्वेषु वै नमः ।
 नागानिति नमस्कृत्य विप्रान् पूज्य विसर्जयेत् ॥
 ततः स्वयञ्च भुञ्जीयात्सहभृत्यैर्नराधिप ।
 प्रथमं मधुरं भोज्यं स्वेच्छ्या तदनन्तरं ॥
 एवं नियमयुक्तस्य यत्फलं तन्निबोध मे ।
 मृतो नागपुरं याति पूज्यमानोऽक्षरोगणैः ॥
 विमानवरमारुढो रमते सूर्यपथ्ययं ।
 इह वागत्य राजासौ मण्डलाधिपतिर्भवेत् ॥
 सर्वरत्नसमृद्धस्तुं बाहनाद्यैश्च जायते ।
 पञ्चजन्मानि भूपालो द्वापरे द्वापरे भवेत् ॥
 आधिव्याधिविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रसहायवान् ।
 तस्मात् पूज्याश्च मान्याश्च हृतपायसगुगुलैः ॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तमानन्दपञ्चमीव्रतं ।

—000—

सुमन्तुर्वाच ।

नागदष्टो नरो राजन् प्राप्य मृत्युं व्रजत्यधः ।
 अधोगत्या भवेत्क्षपीं निर्बिषो नात्र संशयः ॥

शतानीक उवाच ।

नागदष्टः पिता यस्य भ्राता च दुहितापि वा ।
माता पुत्रोऽथवा भार्या कर्त्तव्यं तद्वदस्व मे ॥
मौनाय तस्य विप्रेन्द्र दानं व्रतमुपोषितं ।
ब्रूहि मे द्विजशार्दूल येन तद्वै करोम्यहं ॥

सुमन्तुरुवाच ।

उपोष्य पञ्चमीं सम्यक् नागानां वलवर्द्धनं ।
स्वमेकमेकं यावच्च विधानं शृणु भारत ॥

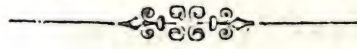
स्वमेकं, सम्बत्सरम् ॥

मासि भाद्रपदे राजन् शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।
सापि पुण्यतमा प्रोक्ता ग्राह्यासौ गतिकाम्यया ॥
चतुर्थ्यामेकभक्तञ्च तस्यां नक्तं प्रकीर्तितं ।
तस्यां पञ्चम्यामुपोष्येति दिवा भोजनवर्जनात् ।
कुर्याच्चान्द्रमसं नागमथवा कलधौतजं ।
अथ दारुमयं भव्यं मृण्मयं वाप्यशक्तिः ॥
चान्द्रमसं, सौवर्णं, कलधौतजं, रूप्यमयं ।
पञ्चम्यामर्चयेद्भक्त्या नागं पञ्चफणन्तथा ॥
करवीरैस्तथा पद्मैः जातीपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
गन्धैर्धूपैः सनैवेद्यैः स्नाप्य क्षीरादिभिर्मृप ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् छतपायसमोदकैः ।
अनन्तं वासुकिं शङ्खं पद्मं कम्बलमेव च ॥
तथा कर्कोटकं नागं नागमश्वतरं नृप ।

धृतराष्ट्रं शङ्खपासं कालिवं तच्चकं तथा ॥
 पिङ्गलञ्च महानागं मासि मासि क्रमाद्यजेत् ।
 पूजयित्वा प्रयत्नेन पञ्चम्यां नक्तभुग्भवेत् ॥
 एवं द्वादश कृत्वा वे मासि भाद्रपदे नृप ।
 वत्सरान्ते यथाशक्त्या महाभाष्यन्तु कारयेत् ॥
 ब्राह्मणानां यतीनाञ्च नागानुद्दिश्य भक्तितः ।
 इतिहासविदे नागं काञ्चनं रत्नचिचितं ॥
 गाञ्च दद्यात्सवत्साम्यै सर्वोपस्करसंयुतां ।
 दानकाले पठेदेतत् स्मरन्मारायणं विभुं ॥
 सर्वगं सर्वधातारमनन्तमपराजितं ।
 येकेचिन्मे कुले सर्पैः दष्टाः प्राप्ताश्चधोगतिं ॥
 व्रतदानेन गोविन्द मुक्तिभाजो भवन्तु ते ।
 इत्युच्चार्याक्षतैर्युक्तं तिलचन्दनमिश्रितं ॥
 वासुदेवाग्रतो भूयस्तोयं तोये विनिक्षिपेत् ।
 अनेन विधिना सर्वे येऽर्चयिष्यन्ति चामृताः ॥
 सर्पतस्तेऽपि यास्यन्ति स्वर्गतिं नृपसत्तम ।
 कृत्वा सर्वान् समुद्धृत्य कुलजान् कुलनन्दन ॥
 प्रयाति विष्णुसान्निध्यं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 विस्रशाठ्यविहीनो यः सर्वमेतत् फलं लभेत् ॥
 नक्तेन भक्तिसहिताः सितपञ्चमौषु
 ये पूजयन्ति भुजगान् कुसुमोपहारैः ।
 तेषां गृहेष्वभयदा हि भवन्ति सर्पा-
 दर्शान्विता मणिमयूखविभाषिताङ्गाः ॥

इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं नागदष्टोत्तरणपञ्चमी व्रतं ।

सुमन्तुरुवाच ।

तद्वज्राद्रपदे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः ।
यस्ताम्रिस्थ नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्णकैः ॥
पूजयेन्नन्यधूपैस्तु सर्पिर्गुग्गुलपायसैः ।
तस्य तुष्टिं समायान्ति पन्नगास्तक्षकादयः ॥
आसमासकुलात्तस्य न भयं नागतो भवेत् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्ने न नागान् संपूजयेद्दधः ॥
तथा वाश्वयुजे मासि पञ्चम्यां कुरुनन्दन ।
कृत्वा कुशमयान्नागानिन्द्राण्या सह पूजयेत् ॥
नागान्, पूर्वं व्रतोक्तानमन्तादीन् ।
शची द्विवाहुः सन्तानमालाहस्ता गजस्थिता ।
घृतोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा विशाम्भते ॥
गोधूमैः पयसा स्निग्धैर्भक्षैश्च विविधैस्तथा ॥
यस्तस्यां विधिवन्नागान् शुचिर्भक्त्या समन्वितः ।
पूजयेत् कुरुगार्हल तस्य शेषादयो नृप ।
नागाः प्रीता भवन्तीह शान्तिमाप्नोति वा विभो ॥
प्रशान्तिलोकमासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः ।
यथायं कथ्यते मन्त्रः सदा विषनिर्षधतः ॥

ॐ कुरुकुले हुं फट् स्वाहा ।

नक्ते न भक्तिमहितं सितपञ्चमीषु

ये पूजयन्ति भुजगान् कुशुमोपहारैः ।
 तेषां गृहेष्वभयदा हि भवन्ति नागाः
 सर्वे फणामणिमरीचिरुचो भवन्ति ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं शान्तिपञ्चमीव्रतं ।

—०*०—

ईश्वर उवाच ।

यो नरः पूजयेद्दिव्यं पञ्चम्यां फाल्गुने सिते ।
 पञ्चोपचारविधिना मिताहारो जितेन्द्रियः ॥
 न तं दशन्ति फणिनी दशवर्षाणि पञ्च च ।
 विषं न क्रमते तस्य कुले मातृकुलेऽपि च ॥
 तस्मात्तं पूजयेद्यत्नात् पञ्चम्याञ्च विशेषतः ।
 इति स्कान्दे प्रभाषखण्डोक्तमनन्तपञ्चमीव्रतं

—०*०—

ईश्वर उवाच ।

श्रावणे मासि पञ्चम्यां शुक्लपक्षे वरानने ।
 आरभ्योभयतो लेख्याः गोमयेन विषोत्खणा ॥
 कृत्वा च कौस्तुभान्नागान्निद्रालीच प्रपूजयेत् ।
 घृतोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा वरानने ॥
 गोधूमैः पयसा पूज्य लाजभिर्विविधैस्तथा ।
 पूजयेत् विधिवद्देवि दधिदूर्वाङ्कुरैः क्रमात् ॥

गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणं ।
 अथवा श्रावणे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः ॥
 यशालेख्यं नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्णकैः ।
 गुरुकल्पान् तथा वीथ्यां स्वगृहे विलिखेत् बुधः ॥
 पूजयेद्गन्धधूपैश्च पयसा पायसेन च ।
 तस्य तुष्टिं समायान्ति पद्मकास्तचकादयः ॥
 आमसमात् कुलं तस्य न भयं नागतो भवेत् ।
 प्रमुच्यते मन्त्रः सर्पविषञ्च प्रतिषेवकः ॥
 तस्य प्रजपमात्रे तु न विषं क्रमते सदा ।

ॐ कुकुलं हुं फट् स्वाहा ।

इत्येवं कथितं देवि नागव्रतमनुत्तमं ॥
 यत् श्रुत्वा च पठित्वा च मुच्यते सर्वपातकैः ।

इति स्कान्दे प्रभाषखण्डोक्तं सर्पविषापह पञ्चमीव्रतं ।

— ००० —

ईश्वर उवाच ।

मासि भाद्रपदे यापि शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।
 सा तु पुण्यतमा प्रोक्ता ख्याता स्वर्गतिकाम्यया ॥
 या च द्वादशवर्षैस्तु पञ्चम्याञ्च वरानने ।
 चतुर्थ्या मेकभक्तान्तु तस्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ॥

तस्यां पञ्चम्यां ।

भूरिचन्द्रमयं नागमथवा कलधीतजं ।

कृत्वा धातुमयं वापि अथवा मृक्षमयं प्रिये ॥
 पञ्चम्यामञ्चयेत् शक्त्या नागं पञ्चफणं स्मृतं ।
 करवीरैः शतपत्रैः जातीपुष्पैश्च शोभनैः ॥
 गन्धैः पुष्पैश्च धूपैश्च पूजयेन्नागमुत्तमं ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् दृतपायसमोदकैः ॥
 अनन्तं वासुकिं शङ्खं पद्मकम्वलमेव च ।
 तथा कर्कोटकं नाम नागमश्वतरं नरः ।
 दृतराष्ट्रं शङ्खपालं कालिकं तच्चक्रं तथा ॥
 पिङ्गलञ्च महानागं मासि मासि प्रकीर्तितं ।
 व्रतस्यान्ते पारणं स्यात् क्षीरैर्ब्राह्मणभोजनैः ॥
 सुवर्णतारनिष्पन्नं नागं दद्याच्च गां तथा ।
 तथा वस्त्राणि देयानि विप्रायामिततेजसे ॥
 पूजयेत्पद्मगान् सर्वान् सदा भक्त्या समन्वितः ।
 विशेषतस्तु पञ्चम्यां पञ्चम्यां पायसेन च ॥

इति स्कान्दे प्रभाषखण्डे नागपञ्चमीव्रतम् ।

—:ॐ:—

सुमन्तुरुवाच ।

पञ्चमी सां तिथिर्धन्या सर्वपापहरा शुभा ।
 एतस्यां सर्वतो यस्तु कर्माणि परिवर्जयेत् ॥
 क्षीरेण स्नापयेन्नागान् ते च यास्यन्ति मित्रतां ।

इति भविष्यपुराणे नागमैत्रीव्रतं ।

—000—

सुमन्तुवाच ।

तथा भाद्रपदे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः ।
 यस्त्वालेख्य नरो राजन् कृष्णवर्णादिवर्णकैः ॥
 पूजयेन्न्यधूपैश्च सर्पिभिः फलपायसैः ।
 पायसेन घृताढ्येन पूजयित्वा द्विजोत्तमं ॥
 नक्तं स्वयं तदश्रियात् यतवाक् वीतमत्सरः ।
 तस्य तुष्टिं समायान्ति प्रज्ञगास्तक्षकादयः ॥
 आसप्तसं कुलन्तस्य न भयं नागतो भवेत् ।

इति भविष्यत् पुराणोक्तमालेख्यप्रश्चमीव्रतं ।

—000—

पयोव्रतन्तु पञ्चम्यां दत्त्वा नागं द्विजातये ॥
 सौवर्गं सर्पजनितं भयं तस्य न जायते ।
 एतत् सर्पव्रतं प्रोक्तं सर्वमैतौकरं परं ॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तं सर्पपञ्चमीव्रतम् ।

—000—

तिलपिष्टमयं कृत्वा गजं हैमविभूषितं ।
 कक्षाङ्कुशयुतं तददारोहकसमन्वितं ॥
 तद्वदिति निरन्तरव्रतोक्तमन्त्रगजस्वरूपं गृह्यत ।

नक्षत्रमालासहितं चामरापीठधारिणं ॥
 दशनाग्रवडनेत्रं रक्तवस्त्रयुगावृतं ।
 ताम्रपात्रां कुण्डके वा कृतदन्ताग्रमोदकं ।
 प्रदद्याद्द्विजदम्पत्योः पूज्य मालातिभूषणैः ॥
 कर्णाभरणकं दद्यात् वस्त्रञ्च मलवर्जितं ।
 कान्तारतकरतं ह्येतत् कथितं हि युधिष्ठिर ॥
 कान्तारगिरिदुर्गेषु तारयत्यापि दुःखितान् ।
 इह लोके परे चैतन्नात्र कार्या विचरणा ॥
 ये कुर्वन्ति दिने पुण्ये व्रतं पौरन्दराह्वयं ।
 तेषां पौरन्दरे लोके वासः स्यात् सुचिरं नृप ॥
 दिनेपुण्ये, पञ्चम्यां प्रकरणवशात् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं पौरन्दरव्रतं ।

—000—

लक्ष्मीमभ्यर्च्य पञ्चम्यामुपवासी भवेन्नृपः ॥
 समान्ते हेमकमलं दद्याद्देनुसमन्वितं ।
 स वैष्णवं पदं याति लक्ष्मीर्जन्मनि जन्मनि ॥
 एतल्लक्ष्मीव्रतं नाम दुःखशोक विनाशनं ।

इति यमपुराणोक्तं लक्ष्मीव्रतम् ।

सिताम्ब उवाच ।

श्रुतानि देव देवश व्रतानि सुवह्नि च ।
 साम्प्रतं मे समाचक्ष व्रतं पापप्रणाशनम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
 ऋषिपञ्चमीति विख्यातं सर्वपापहरं परम् ॥
 येन चीर्षेण राजेन्द्र नरकानि व्यपोहति ।
 अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥
 वैदेहे ऽत्र द्विजवर उत्तमो नामनामतः ।
 तस्य भार्या सुशीलेति पतिव्रतपरायणा ॥
 तस्या अपत्ययुगलं पुत्री हि सुविभूषणं ।
 अधीतवान् सुतस्तस्य वेदान् साङ्गपदक्रमात् ॥
 समाने च कुले तेन सुता वापि विवाहिता ।
 विवाहितैव सा देवात् वैधव्यं प्राप सत्वरं ॥
 तां पालयति ह्यास्ते सा सुतांनिजपितुर्गृहे ।
 तस्या दुःखेन सन्तप्तः सुतं संस्थाप्य वैश्वनि ॥
 गङ्गातीरे वनं प्राप्तः सकलवस्तुया सह ।
 स तत्राध्यापयामास शिष्यान्वेदान् द्विजोत्तमः ॥
 सुता बहुमतं तस्य पितुः श्रुश्रुषणे रता ।
 श्रुश्रुषणं ततः कृत्वा परिश्रान्ता कदाचन ॥
 निशीथे किल संसृप्ता कृमिराशिरजायत ।
 तथाविधाश्च तां दृष्ट्वा विबस्वां प्रस्तरम्बिना ॥
 शिष्या निवेदयामासुस्तन्मातुः करुणान्विताः ।
 न जानीमो वयं किञ्चिद्देवीं सांध्यौ तथाविधां ॥
 कृमिराशिरथोजाता मातः सम्प्रति दृश्यते ।
 अजपातसदृशं तत् श्रुत्वा शिष्यैरुदीरितम् ॥

सम्भ्रान्तमनसा ग्रीष्मं तत्समीपमुपागता ।
 सा तां तथाविधां दृष्ट्वा विलललाप सुदुःखिता ।
 उरश्च ताडयामास सुतरां मा भ्रीहमाप न ॥
 क्षणेन प्राप्य चैतन्यं तामुत्थाप्य प्रमृज्य च ।
 समालम्ब्य च बाहुभ्यां निन्ये तत्पितुरन्तिकम् ॥
 स्वामिन् कथय मे साध्वी केन दुःकृतकर्मणा ।
 निशीथे संप्रसुप्तेयं जायते कृमिसंकुला ॥
 एतत् श्रुत्वा ततो वाक्यमृषिर्ध्यानपरायणः ।
 ज्ञात्वा निवेदयामास तस्याः प्राग्जन्मचेष्टितम् ॥

ऋषिरुवाच ।

प्रागियं सप्तमेऽतीते जन्मनि ब्राह्मणी ह्यभूत् ।
 तदभागा द्रपदे* संजाता च रजस्वला ॥
 अस्या स्तत्पापभावेन जायते कृमिवहपुः ।
 रजस्वला च भावेन युक्ता भवति सानघ ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ग्रामशूकरो ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
 तथानया सखीसंगाद्गतं दृष्ट्वावमानितम् ।
 दृष्टव्रतप्रभावेन जाता द्विजकुलेऽमले ॥
 अवमानाद्गतस्यास्य कृमिराशिभेदाधुना ।
 एतत्ते कथितं सर्वं कारणं कन्यकाकृते ॥

सुग्रील्लोघाच

दर्शनेनापि यस्य स्वादिप्राणां निर्मले कुले ।

जन्मभुक्महिधानां हि जायते ब्रह्मतेजसां ॥
अयज्ञया प्रजायन्ते विग्रहे कृमिराशयः ।
महाशय्यकरं नाथ तद्वर्त कथयस्व मे ॥

ऋषिर्वाच ।

सुशीले शृणु तत् सम्यक् व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
येन चीर्णेन सहसा पाषादस्मादिमुच्यते ॥
दुःखचयाभिघातश्च जायते सात संशयः ।
कल्पाणानि विवर्द्धन्तौ सम्पदश्च निरापदः ॥
नभस्ये शुक्लपक्षे तु यदा भवति पञ्चमी ।
नद्यादिषु तदा स्नानं कृत्वा नियममेव च ॥
विधाय नित्यकर्मादि गत्वा द्वारवतीमृषीन् ।
स्नापयेद्विधिवद्ब्रह्म पञ्चाष्टतरुमैः शुभैः ॥

द्वारवती, अग्निहोतृशाला

धूमनिर्गमहारैर्वहुमिर्युतत्वात् ।

चन्दनाशुरुकपूरैर्विलिप्तं च सुगन्धिभिः ।
पूजयेद्विभिधैः पुष्पैर्गन्धधूपादिदोषकैः ॥
समाच्छाद्य शुभैर्वस्त्रैः शेषकोतैर्यथाविधि ।
ततो नैवेद्यसंपन्नमर्थ्यं दद्याच्छुभैः कलैः ॥

अर्थ्यमन्तः

कश्यपोतिर्भरद्वाजो विश्वामित्रस्तु गौतमः ।
जमदग्निर्वसिष्ठश्च समैते ऋषयः स्मृताः ॥
श्रोतव्यमिदमाख्यानं शाकाहारं प्रकल्पयेत् ।
स्थातव्यं ब्रह्मचर्येण ऋषिश्चानपरायणैः ॥

अनेन विधिना सम्यग्ब्रतश्चेतत् समाचरेत् ।
 यस्य यज्जायते पुण्यं तद्गुणं समाहितः ॥
 सर्वव्रतेषु यत् पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ।
 सर्वदानेषु दत्तेषु तदस्य व्रतपारणात् ॥
 कुरुते या व्रतं चैतत्सा नारी सुखभागिनी ।
 रूपलावण्यसंयुक्ता पुत्रपौत्रादिसंयुता ॥
 इह लोके सदैव स्यात् परताप्यक्षया गतिः ।
 व्रतस्यास्य प्रभावेन जातिं स्मरति पौर्व्विकीं ॥
 इति ब्रह्माण्डपुराणोक्तं ऋषिपञ्चमीव्रतम् ।

—०*०—

ब्रह्मीवाच ।

नाशानिष्टा तु पञ्चम्यां न विषैरभिभूयते ।
 स्त्रियं च लभते पुत्रं परमां श्रियमाप्नुयात् ॥
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कौर्त्तिताः ।
 पूर्व्ववत् पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥

तिथीश्वरोऽत्र नागः ।

गन्धपुष्पोपहारश्च यथाशक्ति विधीयते ।
 पूजा शठेन शठेन कृतापि तु फलप्रदा ॥
 आज्यधारासमिद्धिश्च दधिचोराब्रमाचिकैः ।
 पूर्व्वोक्तफलदो होमो यतः शान्तेन चेतसा ॥
 पुनर्ब्रतं त्रैश्वानरप्रतिपद्वतवद्भाष्येयं ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं नागव्रतम् ।

—000—

अश्वराष्टमृताज्जातो वातरंहा मनोजवः ।
उच्चैः श्रवाः पूजनीयश्चैत्रशुक्लस्य पञ्चमी ॥
तत्रैव पूज्या गन्धर्व्वास्तुरङ्गाणान्तु बान्धवाः ।
पत्रवाणधराः केचित् केचित् पत्रैश्च संयुताः ॥*
भीमश्चित्ररथश्चैव विख्यातः सर्व्वविद्वषम् ।†
तथा सालिशिराः श्रीमान् प्रद्युम्नश्च महायशः ॥
नारदश्च कलिन्दश्च गन्धर्व्वश्च हाहा हुहुः ।
सुबाहुस्तुम्बुरुश्चैव तथा चित्ररथः प्रभुः ॥
चित्राङ्गदश्च विख्यातश्चित्रसेनश्च वीर्य्यवान् ।
सिद्धपूर्णश्च ददौ पर्णाशश्च महायशः ॥
ब्रह्मचारी रतिगुणः सुपर्णोऽतिवलस्तथा ।
विश्वावसुः सुरेन्द्रश्च गन्धर्व्वोऽतिपराक्रमः ॥
इत्येते पूजनीयाः स्युर्गीर्तेरुष्यावचैः शुभैः ।
गोदकैः पीलिकाभिश्च परमाग्नेन चाचतैः ॥
दध्ना गुडेन पयसा शालिपिष्टेन भूरिशः ।
धूपैर्माल्यैस्तथा दीपैर्हिजानां स्तुतिवाचनैः ॥
एवं हि पूजिताः सग्यक् तुरगाणां हि बान्धवाः ।
बलमायुः प्रमच्छन्ति संग्रामेष्वपराजयम् ॥
आरोग्यं परमां पुष्टिं तथैव च विधीयते ।

* पदवानाः क्वचित् पत्रं संयुक्तश्च महायशः इति पुलकान्तरे पाठः ।

† सर्व्वविद्वषमिति पुलकान्तरे पाठः ।

इति शालिहोत्रहयपञ्चमीव्रतम् ।

—000—

सर्वोषधदकस्नातः पञ्चम्यां पूज्य पद्मजम् ।
 सर्वोपस्करदानञ्च यः करोति गृहाम्भमे ॥
 गृहाटोदूखलं शूर्पं शिलां स्थालीञ्च पञ्चमीं ।
 गृहाटः, पेषणयन्त्रं उदूखलं, ध्यान्यकण्डनम् ॥
 उदकुम्भञ्च पूर्यञ्च एतेषामनुगञ्च यत् ।
 एतानि गृहिणां गेहे प्रस्थाप्य पुरुषोत्तम ॥
 उपस्करकृते नारी न सीदति कदाचन ।
 एतद्गृहव्रतं नाम सर्वसौख्यप्रदायकं ।
 इति भविष्योत्तरोक्तं गृहपञ्चमीव्रतम् ।

—000—

पञ्चम्यां पूजनं कृत्वा तथा चन्द्रमसो नरः ।
 आयुश्च विपुलां लक्ष्मीं यशश्चाप्यञ्च विन्दति ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सौभाग्यव्रतम् ।

—0*0—

पञ्चम्यां पृथिवीं देवीं तथा सम्पूजयेन्नरः ॥
 तमेवाप्नोति यत्ने न नात्र कार्या विचारणा ।
 इति विष्णुधर्मोत्तं पृथिवीव्रतम् ।

—000—

विश्वे देवाश्च ये प्रोक्ताः पूर्वमेव मया दश ।
 तेषां संपूजनं कृत्वा पञ्चम्यां द्विमाप्नुयात् ॥

वायु पुराणात् ।

क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामो विरोचनो ।

गुरुर्वा भाद्रवाश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः ॥

इति विष्णु धर्म्मोत्तरोक्तं रूपावाप्तिव्रतं ।

—000—

वारुणैः पुष्करण्यां यः पूजाञ्चैव समाचरेत् ।

सर्व्वकाम समृद्धस्य यज्ञस्य तु फलं लभेत् ॥

वारुणैः, पुण्यैः ।

पुष्करं, उत्तमं तथा पूजामपि कुर्यात् ।

इति विष्णु धर्म्मोत्तरोक्तं श्रीप्राप्तिव्रतं ।

—०—

चैत्रशुक्लस्य पञ्चम्यां पूजयित्वा यथाश्रियं ।

सकृदेवाप्नुयादेतत् फलं सम्बत्सरोदितं ॥

इति विष्णु धर्म्मोत्तरोक्तं श्री व्रतम् ।

—000—

उमां मेधां भद्रकालीं तथा कात्यायनीमपि ।

धृतिं स्वाहां स्वधामृदि मनसूयां तथा क्षमां ॥

सुरभीं देवसेनाञ्च वेलां ज्योत्स्नां तथा शर्चीं ।

गौरीं वरुणपत्नीञ्च धूम्राणीञ्च तथैव च ॥

अभीष्टदेवजननो देवपत्नीं तथैव च ॥

पूजयन् काममाप्नोति वीतशोको न संशयः ।

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं कामाचिव्रतं ।

— 000 —

ऐरावतं वायुतुण्डमुच्चैःश्रवस मेव च । •

तदा संपूजयन् राजन् विजयं ससुपाश्रुते ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं विजयव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकरणा

धीश्वर-सकलविद्याविशारद-श्रीहेमाद्रि-विरचिते

चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे पञ्चमीव्रतानि ।

— — —

अथ दशमोऽध्यायः ॥

—०००—

अथ षष्ठीव्रतानि ।

अध्यास्ते सततं यदीयरसना*सिंहासनं भारती
यस्योत्फुल्लमनःसरोजनिलयं क्षीरोदशायी विभुः ।
स्नाप्यं दक्षिणपाणिपल्लवतलं यस्यापि कल्पद्रुमो
हेमाद्रिः स निरूपयत्यभिमतं षष्ठीव्रतानां गणं ॥

विक्रान्त उवाच ।

रूपसम्पदमारोग्यं स्वर्गवासञ्च† पुष्कलं ।
प्राप्नुवन्ति नरा येन नियमं तं वदस्व मे ॥

अगस्त्य उवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ यत् पृष्टोऽहन्त्वयानघ ।
तत्सर्वं‡ कथयिष्यामि ततः श्रेयो भविष्यति ॥
शृणु पार्थिव वक्ष्यामि सर्व्वमोक्षप्रदं नृणां ।
यच्च गुप्तं पुरा राजन् ब्रह्म-विष्णुन्देवतैः§ ॥
असुराणाञ्च सर्व्वेषां राक्षसानां तथैव च ।
शङ्करेण पुरा चैतत् षण्मुखाय निवेदितम् ॥
षण्मुखेन समाख्यातं महापातकनाशनम् ।

---

* अध्यास्ते सप्तजपदीपरसनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† धनं धान्यञ्चेति पाठान्तरं ।

‡ ब्रह्मविष्णुन्देवतैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यत्कृत्वा ब्रह्महा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ॥
 अगारदाही गरदः सर्वपापरतोऽपि वा ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो व्रतं श्रुत्वा नरोत्तमः* ॥
 सर्वपुण्यं पवित्रञ्च नृणामद्भुतनाशनं ।
 उपकाराय लोकानां तथा तव नृपोत्तम ॥
 शृणु भूप महापुण्यं व्रतमाहात्म्यमुत्तमं ॥
 प्रोष्ठपदामिते पक्षे षष्ठी भौमेन संयुता ।
 व्यतीपातेन रोहिण्या सा षष्ठी कथिला स्मृता ॥

प्रोष्ठपदो, भाद्रपदः

सचात्र दर्शन्तीग्राह्याः, रोहिणीव्रीगस्य तत्रैव सम्भवात् ।
 द्वितीया तु महापुण्या दुर्लभा व्रतिनः क्वचित् ।
 षष्ठी संवत्सरस्यान्ते सा पुनस्तेन संयुता ॥
 चैत्रवैशाखयोर्मध्ये सिते पक्षे शुभोदया ।
 वैशाखेऽपि च राजेन्द्र द्वारवत्यां परा स्मृता ॥
 यदि हस्ते सहस्रांशुस्तदा कार्यं ब्रह्मं वृधैः ।
 अस्यां चैव हुतं दत्तं यत् किञ्चित् प्रतिपादितम् ॥
 तस्य सर्वस्य पुण्यस्य संख्यां वक्तुं न शक्यते ।
 यस्मिन् काले भवेदेतैर्गुणैः षष्ठी युता तदा ॥
 पञ्चम्यामेकभक्तान्तु कुर्यात्तत्र विचक्षणः ।
 षष्ठ्यां प्रातः समुत्थाय कृत्वादौ दन्तधावनम् ॥
 जलपूर्णाञ्जलिं कृत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 निराहारीऽद्य देवेश त्वद्भक्तस्वतुपराधयः ॥

पूजयिष्याम्यहं भक्त्या शरणं भव भास्कर ।
 अर्घ्यं दत्त्वेति संकल्पं कृत्वा तत्र शुचिस्ततः ॥
 स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन नद्यां तीर्थेऽथवा क्रदे ।
 तडागे दीर्घिकायां वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥
 देवदारु तथोशीर कुङ्कुमैः, ला मनःशिलाः ।
 पत्रकं पद्मकं यष्टीमधु गव्येन पेषयेत् ॥
 चीरेणालोड्य कल्केन स्नानं कुर्यात्समन्त्रकं ।
 ॐ आपस्त्वमसि देवेश ज्योतिषां पतिरेव च ॥
 पापं नाशय मे, देव वाङ्मनःकायकर्मजम् ।
 पञ्चगव्यकृतस्नानः पञ्चभङ्गैस्तु मार्जयेत् ॥

पञ्चभङ्गैः, पञ्चपल्लवैः ।

आनयेन्मृत्तिकां शुद्धां स्नानार्थं प्रयत्नतः ।
 मृत्तिके व्रक्षपूतासि काश्यपेनाभिमन्त्रिता ॥
 पवित्रं कुरु मां नित्यं सर्वपापात्ममुद्धर ।
 मन्त्रेणानेन वरुणं पूजयेद्ब्रह्मिमात्ररः ॥
 पाशाग्रहस्त बरुण सर्ववारीश्वर प्रभो ।
 अद्याहं प्रार्थयामि त्वां पूतं कुरु सुरेश्वर ॥
 आदित्यो भास्करो भानूरविः सूर्यो दिवाकरः ।
 प्रभाकरोऽसि तिमिरो देवः सर्वेश्वरो हरिः ॥
 गोमयेनानुलिप्तायां भूम्यां वै कुङ्कुमेन तु ।
 मण्डलं सर्वतोभद्रमालिखेद्ब्रह्मिमात्ररः ॥
 तत्र मध्ये लिखेत्पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकं ।

पूर्वपत्रे न्यसेत् सूर्यमाग्नेये तपनं न्यसेत् ।
 सुवर्षुरेतसं याम्ये नैर्ऋत्ये च न्यसेद्रविं ॥
 आदित्यं वारुणे पत्रे वायव्ये च दिवाकरं ।
 सौम्ये प्रभाकरं तत्र सूर्यमीशानपत्रके ॥
 तीव्ररश्मिधरं देवं ब्रह्माणचैव विन्यसेत् ।
 आधाररूपिणं देवं मध्यन्तु वरुणं न्यसेत् ॥
 सहस्ररश्मिं सूर्यं च सूक्ष्मं स्थूलं गुणान्वितं ।
 सर्वगं सर्वरूपं च मध्ये भास्करमेव च ॥
 सप्ताश्वरथमारुढं पद्महस्तं दिवाकरं ।
 अक्षसूत्रधनुःपाणिं कुण्डलैर्मुकुटेन च ॥
 रत्नैर्नानाविधैर्युक्तं सौवर्णं तत्र कारयेत् ।
 शक्तितस्तु पलादूर्ध्वं तदर्द्धं कर्षतोऽपि वा ॥
 सौवर्णमारुतं कुर्यात् रौक्यञ्चैव तथा रथं ।
 सप्ताश्वैर्भूषितं कृत्वा रथं तस्याग्रतः स्थितं ॥
 अरुणं विनतापुत्रं गृहीताश्वमनूरुक् ।
 एवं रूपं रथं कृत्वा पद्मस्योपरि विन्यसेत् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं रक्तवस्त्रविभूषितं ।
 रक्तचन्दनमाल्यादिमण्डितं वातिशोभितं ॥
 अग्रतः सारथिं कृत्वा पूजयेद्दरुणं शुचिः ।
 रक्तपुष्पैः शुगन्धैश्च तथान्यैरपि शक्तितः ॥
 ॐ विनतातनयो देवः कर्मसाक्षी तमोनुदः ।
 सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च अरुणो मे प्रसीदतु ॥
 मन्त्रेणानेन संपूज्य सारथिं तदनन्तरं ।

देवस्य वाचनं कल्प्य प्रभूतादिकपञ्चकं ॥
 प्रभूतं विमलं सारमाराध्यं परमं शुभं ।
 दीप्ताभिः शक्तिभिश्चैव ततोभानुं प्रपूजयेत् ॥
 दीप्ता सूक्ष्मा तथा भद्रा विनता विमलानघा ।
 अमोघा वैद्युताचेति नवमी सर्वतोमुखी ॥
 अपवित्रः पवित्रोवा सर्व्वावस्थां गतोऽपि वा ।
 यः स्मरेद्भास्करं देवं स वाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥
 शिखायां भास्करं न्यस्य ललाटे सूर्यमेव च ।
 चक्षुर्ध्वं न्यसेद्भानुं मुखे तत्र रविं न्यसेत् ॥
 कण्ठे न्यसेद्भानुमन्तं पद्मगर्भं द्विहस्तयोः ।
 तिमिरं क्षयकृद्देवं स्तनयोरेव विन्यसेत् ॥
 जातवेदोभिधं नाभ्यां कट्यां भानुं तथा न्यसेत् ।
 उग्रसूर्यं गुह्यदेशे तेजोरूपं द्विजङ्गयोः ॥
 पादयोः सर्व्वरूपं तु सूक्ष्मस्थूलगुणान्वितं ।
 एवं यथोक्तं विन्यस्य पात्रं गृह्य तत्राचरेत् ॥
 करयो रार्ककुसुमैरक्तचन्दनचम्पकैः ।
 पुष्पैः सुगन्धैर्धूपैश्च कुङ्कुमैरुपशोभितं ॥
 मार्त्तण्डं भानुमादित्यं भास्करं तपनं रविं ।
 हंसं दिवाकरं चेति पादतो मुकुटावधि ॥
 पादौ जङ्घे तथा जानुद्वयमूर्ध्वं कटिन्तथा ।
 नाभिवक्षस्थलं शीर्षमेतेष्वङ्गेषु पूजयेत् ॥
 आनयेद्वर्षपात्रन्तर्द्रोष्यं वा ताम्रमेव च ।
 अर्घ्यार्थं दैवतं पात्रमुदकेन प्रपूरयेत् ॥

पूजयेत्तत्र प्रागादिदेवतास्ताः समाहितः ।
 दिग्देवतास्ततः पूज्य गन्धपुष्पानुलेपनैः ॥
 पात्रे तोयं समादाय सपुष्पं फलचन्दनं ।
 जानुभ्यामवनीं गत्वा सूर्यायाध्यं निवेदयेत् ॥
 वेदगर्भं नमस्तुभ्यं वेदगर्भं नमोस्तु ते ।
 अव्यक्तमूर्त्तये तुभ्यमर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ॥
 ब्रह्ममूर्त्तिधरोमेश चतुर्वक्त्र सनातन ।
 सृष्टिस्थितौ संस्थिताय गृहाणाघ्र्यं नमोस्तु ते ॥
 विष्णुरूपधरो देवः पीतवस्त्रश्चतुर्भुजः ।
 प्रभवः सर्वलोकानामर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ॥
 यं रुद्ररूपिणं देवं भगवन्तं त्रिशूलिनं ।
 यो दहेच्च त्रिलोके वै अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ॥
 त्वं ब्रह्मा त्वच्च विष्णुश्च रुद्रस्त्वच्च प्रजापतिः ।
 त्वमेव सर्वभूतात्मा अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ॥
 कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा सर्वतोमुखः ।
 जन्ममृत्युजराशोकसंसारभयनाशनः ॥
 दारिद्र्यव्यसनध्वंसी श्रीमान् देवो दिवाकरः ।
 सुवर्णस्फटिको भानुः स्वर्णरेता दिवाकर ॥
 हरिदस्त्रोऽंशुमाली च अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ।
 चतुर्भिर्मूर्त्तिभिः संस्थामष्टाभिः परिगीयते ॥
 चतुर्भिर्मूर्त्तिभिः संस्थामष्टाभिः परिमीयते ।
 सामध्वनिस्रयो यज्ञे अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ॥
 अथ गन्धश्च पुष्पश्च तथा धूपश्च दीपकं ।

नैवेद्यञ्च यथाशक्त्या प्रार्थयेत्सूर्यदेवतां ॥
 अग्निमीले नमस्तुभ्यं नमस्ते जातवेदसे ।
 ईषेचैव नमस्तुभ्यमग्नेचैव नमोनमः ॥
 शक्तीदेवीनमस्तुभ्यं जगज्जन्म नमोनमः ।
 आत्मरूपिन्नमस्तुभ्यं विश्वमूर्त्ते नमोनमः ॥
 त्वं ब्रह्मा त्वञ्च वै विष्णुस्त्वन्धाता त्वं हुताशनः ।
 मुक्तिकाममभीप्सामि प्रार्थयामि सुरेश्वर ॥
 विश्वतश्चक्षुराख्यातो विश्वतश्चरणानन ।
 विश्वात्मा सर्वतो देवः प्रार्थयामि सुरेश्वर ॥
 इति मन्त्रं समुच्चार्य नमस्कृर्वीत भास्करं ।
 संवच्चर्सेति पाणिभ्यां तोयेन विरुजेन्मुखं ॥
 हंसः शुचिषदितृचा सूर्यास्यैवाबलोकनं ।
 उदुत्यं चित्रमित्येतत् सूक्तं देवाग्रतो जपेत् ॥
 प्रथमे चैवकोणे तु फलञ्चैव च कारयेत् ।
 फलैः पुष्पैरक्षतादिभक्ष्यैर्नानाविधैरपि ॥
 शय्यां तत्र च देवस्य शुभे देशे प्रकल्पयेत् ।
 षट्धान्यं षड्रसं देवं रौप्यञ्चैव महाप्रभुं ॥
 पुरुषं खड्गहस्तञ्च कारयेच्चैव बुद्धिमान् ।
 वस्त्रयुग्मेन सञ्चक्रं लवणोपरि विन्यसेत् ॥
 अनेनैव च मन्त्रेण स्नानमर्घार्चनन्ततः ।
 नमस्ते क्रोधरूपाय खड्गहस्तजिघांसवे ॥
 जिघांसकामस्त्वां दृष्ट्वा जुहुवुः सर्वदेवताः ।
 त्वया व्याप्तं मेरुपृष्ठं चण्डभास्करसुप्रभं ॥

अतस्त्वं पूजयिष्यामि अर्घ्यं गृह्ण नमोस्तु ते ।
 क्षपयित्वा ततो रात्रिं गीतवादित्रनिखनैः ॥
 ततस्त्वभ्यदिते सूर्यो होमं कुर्यात् स्वशक्तितः ।
 पूजयेत्तत्र शक्त्या च देवांश्च विधिवद्गुरुं ॥
 होमोऽर्कस्य समिद्धिश्च घृतमिश्रैस्त्रिलैस्तथा ।
 संसिद्धचरुकश्चैव घृतञ्च जुहुयात् द्विजः ॥
 आकृष्णे नेतिमन्त्रेण शतमष्टोत्तरं शतं ।
 होमो व्याहृतिभिश्चाथ स्विष्टकृत्तदनन्तरं ।
 कपिलां पूजयेद्देवीं सवत्सां पापनाशिनीं ॥
 वस्त्रयुग्मां सघण्टाञ्च स्वर्णशृङ्गविभूषितां ।
 सुवर्णास्यां रौप्यपुंरां कांस्यदोहनकल्पितां ॥
 मन्त्रेणानेन तां दद्याद्वाह्मणाय च शक्तितः ।
 कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणी ॥
 सर्वतीर्थमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे* ।
 या लक्ष्मीः सर्वदेवानां या च देवेष्ववस्थिता ॥
 धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु ।
 देहस्था, या च रुद्राणां शङ्करस्य च या प्रिया ॥
 धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ।
 विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा चैव विभावसोः ॥
 चन्द्रार्कानलशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा श्रिये ।
 चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च ॥

* शान्तिं प्रयच्छतु इति पुस्तकान्तरेपाठः ।

लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे ॥
स्वधा त्वं पिष्टमुखाणां स्वाहा यज्ञभुजामपि ।
वषट् या प्रीच्यते लोके सा धेनुस्तुष्टिदास्तु मे ॥
गावो मे अग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः ।
गावो मे हृदये सन्तु नवां मध्ये वसाम्यहम् ॥

गोपूजनमन्त्रः ।

गावः स्पृष्ट्वा नमस्कृत्य यो वै कुर्यात् प्रदक्षिणं ।
प्रदक्षिणीकृता तेन समहीपा वसुन्धरा ॥
नमस्ते कपिले देवि सर्वपापप्रणाशिनि ।
संसारार्णवमग्नं मां गोमातस्त्रातुमर्हसि ॥

गोदानमन्त्रः ।

हिरण्यगर्भगर्भस्त्वं हेमवीजं विभावसोः ।
अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

अलङ्कारदानमन्त्रः ॥

रक्तवस्त्रयुगं यस्मादादित्यस्य च वस्त्रभम् ।
प्रदानात्तस्य मे सूर्य्य अतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

वस्त्रदानमन्त्रः ।

सुवर्णं वस्त्रयुग्मञ्च परिधानं च कारयेत् ।
सुवर्णमलङ्कारं परिधानं यथास्थानधृतं कारयेत् परिग्राहकेण ॥
एतैः प्रकारैः संयुक्तां दद्यात्तेन द्विजातये ।
भागुं सदक्षिणं दद्यान्मन्त्रेणानेन यत्नतः ॥*

* कपिष्ठां कपिलपृष्ठीं च धेनुं दद्यात् व्रतस्यापि देवतारूपत्वादिति कश्चित्
पुस्तकान्तरे पाठः ।

भास्करो विधितो जातो द्रव्यस्थो भास्करः स्वयम् ।

भास्करस्य प्रदाता च तेन वै भास्करो मम ॥

दानमन्त्रः ।

भास्करं प्रतिगृह्णामि भास्करो वै ददाति च ।

भास्करस्तारकोभाभ्यां तेन वैभास्करो मम ॥

प्रतिग्रहमन्त्रः ।

ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पायसेन गुडेन च ।

शक्त्या च दक्षिणां दद्यात्तेभ्यश्चैव विशेषतः ॥

अल्पवित्तोऽपि यः कश्चित् सोऽपि कुर्यादिमं विधिं ।

आत्मशक्त्यनुसारेण सोऽपि तत्फलमाप्नुयात् ॥

आचार्यस्य ततो भक्त्या सर्वप्राणैर्विनिक्षिपेत् ।

गोभूहिरण्यवासांसि व्रीहयो लवणं तिलाः ॥

एतत्सर्वं प्रदत्त्वा च कपिलां प्रार्थयेत्ततः ।

कपिले पुण्यकर्मासि निष्पापे पुण्यकर्माणि* ॥

मां समुद्धर दीनं वाददतो ह्यभयं कुरु ।

अददतो अदातुरपि ।

दिव्यवादित्रशब्दैश्च सेव्यसे कथिता सदा ।

तथा विद्याधराः सिद्धा भूतनागगणा ग्रहाः ॥

कपिला रोमसंख्यातास्तत्र देवाः प्रतिष्ठिताः ।

पुष्पहृष्टिं प्रमुञ्चन्ति नित्यमाकाशमास्थिताः ॥

ब्रह्मणोत्पादिता देवी अग्निकुण्डा तु सुप्रभा ।

नमस्ते कपिले पुण्ये सर्वदेवनमस्कृते ॥

* पुण्यवद्दनीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

जय नित्यमहासत्वे सर्व्वतौर्यादिमङ्गले ।
दातारं स्वजनोपेतं ब्रह्मलोकं नयाशु वै ॥

दातारं व्रताङ्गानां ।

प्रदक्षिणं ततः कृत्वा नत्वा ब्राह्मणपुङ्गवान् ।
आशीर्वादान्वदेयुस्ते पुत्रपौत्रधनागमान् ॥
आरोग्यं रूपसौभाग्यं सर्व्वदुःखविवर्जितः ।
अन्ते गोलोकमासाद्य चिरायुः सुखभाग् भवेत् ॥
यदा स्वर्गात् प्रपतति राजा भवति धार्मिकः ।
सप्तद्वीपवतीं भुङ्क्ते भुक्त्वा राज्यमकण्ठकम् ॥
अहो व्रतमिदं पुण्यं सर्व्वदुःखप्रणाशनम् ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि दानस्य फलमुत्तमम् ॥
महावेदमये पात्रे सहृत्ते चाक्षयं भवेत् ।
व्रतं सर्व्वव्रतश्रेष्ठमिदमग्रं महाफलं ॥
तारयिष्यति दातारं नूनमक्षयमव्ययम् ।
एवं देवगणाः सर्व्वे भूतसंघाश्च हर्षिताः ॥
आकाशस्थाः प्रनृत्यन्ति पुण्येऽस्मिन् दिवसागमे ।
पात्रभूताय ऋषये श्रोत्रियाय कुटुम्बिने ॥
एवं यः कपिलां दद्यात् विधिदृष्टेन कर्मणा ।
स याति परमं स्थानं* यावन्न च्यवते पुनः ॥

स्तान्दे प्रभासखण्डे तु विशेषः ।

उपलिप्ते शुभे देशे पुष्पाक्षतविभूषिते ।
स्थापयेद्ब्रह्मणं कुम्भञ्चन्दनोदकपूरितं ॥

पञ्चरत्नसमायुक्तं दूर्वापुष्पाक्षतान्वितम् ।
 रत्नवस्त्रयुगच्छत्रं ताम्रपात्रेण संयुतम् ॥
 रथो रौक्मफलस्यैव एकचक्रः सुचिचितः ।
 सौवर्णफलसंयुक्ता मूर्तिं सूर्यस्य कारयेत् ॥
 कुम्भस्योपरि संस्थाप्य गन्धपुष्पैस्तथार्चयेत् ।
 आदित्यं पूजयेद्देवं नामभिः स्वैर्यथोदितैः ॥
 आदित्य, भास्कर, रवे भानो सूर्य दिवाकर ।
 प्रभाकर नमस्तुभ्यं संसारान्नां समुद्धर ॥
 भुक्ति मुक्ति प्रदो यस्मात्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ।

प्रार्थनमन्त्रः ।

नमो नमस्ते वरद ऋक्सामयजुषां पते ।
 नमस्ते विश्वरूपाय विश्वधान्ते नमो स्तुते ॥
 एवं संपूज्य विधिवद्देवं दिवाकरम् ।
 पूजयेत् कपिलां धेनुं वस्त्रमाभ्यानुलेपनैः ॥

दानमन्त्रः ।

दिव्यमूर्तिर्जगच्चतुर्द्वादशात्मा दिवाकरः ।
 कपिलासहितो देवो मम मुक्तिं प्रयच्छतु ॥
 तस्मात्त्वं कपिले पुण्या सर्वलोकस्य पावनी ।
 प्रदत्ता सह सूर्येण मम मुक्तिप्रदा भव ॥
 इति स्कन्दपुराणोक्तं कपिलाषष्ठीव्रतम् ।

—०*०—

ईश्वर उवाच ।

चैत्रशुक्लात्सभारभ्य व्रतार्थमधुनीच्यते ।
 उपोष्य विधिना षष्ठीं बिशेषात् षण्मुखं यजेत् ॥

मृगयीं प्रतिमां रम्यां तदा कुर्याद्विशेषतः ।
 षण्मुखं द्वादशभुजं बालवत् काञ्चनप्रभम् ॥
 मयूरवाहनं देवं सौम्यं लावण्यपूरितम् ।
 शक्तिघण्टा पताकास्त पाशकुक्कुटभूषितम् ॥
 दण्डाभयं सवरदं खड्गे पुधिगरासनम् ।
 संपूज्य परया भक्त्या शुक्तपुष्पोपचारकैः ॥
 नैवेद्यं गन्धवस्त्राणि शुक्तान्येव प्रदापयेत् ।
 ब्राह्मीरसं समादाय कपिलाज्यपलं तथा ॥
 सारस्वतमनुनामन्त्र्य सहस्राष्टोत्तरेण तु ।

सारस्वतमनुना सरस्वतीमन्त्रेण ।
 आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रहेमान्नवाहनैः ।
 ब्राह्मीरसघृतं पश्चाद्भतान्ते प्राशनं हितम् ॥
 मासि मासि प्रकर्त्तव्यं यावत्सम्बत्त्रावधि ।
 ब्रह्मचर्येण शुचिना षड्मेकं समाचरेत् ॥
 महाकविर्भवेत्सोऽपि भुवि वाचस्पतिर्यथा ।
 सकृद्ब्रह्माति शास्त्राणि वादिनां मूर्ध्नि तिष्ठति ॥
 रक्षोविनायकास्तस्य न हिंसन्ति कदाचन ।
 स्कन्दग्रहा महाघोरास्तथापस्मारदुर्गहाः ॥
 न हिंसन्ति महासेनव्रतस्यास्य प्रभावतः ।
 द्वादं व्रतोत्तमं श्रेष्ठं कर्त्तव्यं भूतिवर्द्धनम् ॥
 षण्मुखं पार्वतीपुत्रं गुह्यं स्कन्दं कुमारकम् ।
 कार्तिकेयं तथा बालं तथा कौञ्चनिसूदनम् ॥
 तारकारातिसंज्ञञ्च तथान्यं कृत्तिकासुतं ।

वैशाखञ्च विशाखञ्च मासि मासि प्रपूजयेत् ॥
 सूर्यं सूर्यकलायुक्तं शशिना मूर्ध्नि भूषितम् ।
 क्रमेण मन्त्रा वोढव्या द्वादशानां शिखिध्वज ॥

इति कालोत्तरोक्तं कुमारषष्ठीव्रतम् ।

—०*०—

स्कन्दउवाच ।

प्राप्तराज्यं च राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 कदाचिदाययौ द्रष्टुन्दुर्वासा मुनिसत्तमः ॥
 तं पप्रच्छ महातेजा धर्मसूनुः कृताञ्जलिः ।
 तद्व्रतं श्रोतुमिच्छामि कर्तुञ्च मुनिसत्तम ॥

दुर्वासा उवाच ।

शृणु राजन्महाभाग व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
 अस्तीह यच्चीर्णमात्रात् सर्वकामांस्तु पूरयेत् ॥
 सर्वपापक्षयं कुर्यादखण्डितव्रतीह्यपि* ।
 यदि लभ्येत जीवेऽङ्गि देवेन नृपसत्तम ॥
 षष्ठी भाद्रपदे शुक्ला वैधृतेन समन्विता ।
 विशाखा भीमयोगेन साचम्येतीह विश्रुता ॥
 देवासुरमनुष्याणां दुर्लभा षष्टिहायनी ।
 कृते त्रेतायां पञ्चाशद्वायनो द्वापरे पुनः ॥
 चत्वारिंशत् कलौ त्रिंशद्वायनी दुर्लभा ततः ।
 आदौ कृतयुगे पूर्वं या चीर्णा विश्वकर्माणा ॥
 तत्फलाद्द्विष्वकर्तृत्वं प्राजापत्यमवाप्तवान् ।

पृथुना कार्त्तवीर्येण भुवा नारायणेन च ॥
ईश्वरेणोमया सार्द्धमितरेतरलिप्सया ।
यद्यैनां विधिवत् कुर्यात् सोऽनन्तं फलमश्नुते ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

तद्विधिं श्रोतुमिच्छामि विस्तराद्भद्रतो मुने ।
के मन्त्राः के च नियमाः सापि किंलक्षणा भवेत् ॥

दुर्वासा उवाच ।

द्विदैवत्यर्चभौमेन वैष्टेन समन्विता ।
नभस्ये वासिता षष्ठी सा चम्येति निगद्यते ॥

द्विदैवत्यर्चं विशाखा ।

पञ्चम्यां नियमङ्कुर्यादुपवासस्य च व्रतौ ।
उपवासस्याङ्गभूतनियममेकभक्तं कुर्यादित्यर्थः ॥
चम्याषष्ठीव्रतं कुर्याद्यथोक्तवचनाद्भद्रोः ।
ततः प्रभाते विमले दन्तधावनपूर्वकम् ॥
कृत्वा सम्यक् व्रतं तस्य सङ्कल्पं कुरुते नरः ।
सम्यक्कृत्वा सर्वाङ्गोपेतव्रतनिःपादनशक्तिं निर्द्धार्य ।
निराहारीऽद्य देवेश त्वङ्गत्तस्तत्परायणः ॥
पूजयिष्याम्यहं भक्त्या शरणं भव भास्कर ।

संकल्पमन्त्रः ।

ततः स्नानं प्रकुर्वीति नद्यादौ विमले जले ।
मृदमालभ्य मन्त्रैश्च तिलैः शुक्लैश्च मन्त्रवित् ॥
सावित्रः परमस्त्वं हि परं धाम जले मम ।
त्वत्तेजसा परिभ्रष्टं पापं यातु सहस्रधा ॥

प्रार्थनमन्त्रः ।

आपस्वमसि देवेशज्योतिषां पतिरेव च ।

पापं नाशय मे देव वाङ्मनःकर्माभिः कृतम् ॥

स्नानमन्त्रः ।

ततः सन्तर्पयेद्देवाः कृषीन् पितृगणानपि ।

ततश्चेत्य गृहं मौनी पाषण्डालापवर्जितः ॥

स्थण्डिलं कारयेत्कुम्भश्चतुरस्रं सुशोभनम् ।

स्थापयेदन्नं कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥

रक्तवस्त्रयुगच्छत्रं रक्तचन्दनचर्चितं ।

तस्योपरि न्यसेत्पात्रं सौवर्णं ताम्रमेव वा ॥

कुङ्कुमेन लिखेत्पद्मं द्वादशारं सकर्णिकं ।

तस्योपरि न्यसेत् सूर्यं सौवर्णं सरयारुणम् ॥

शक्त्या वा वित्तसारेण वित्तशठैर्विवर्जितः ।

तमर्चयेद्बन्धुपुष्पैर्विधिमन्त्रपुरःसरं ॥

पञ्चामृतेन स्नपनं कुर्यादर्कस्य संयतः ।

ततस्तु गन्धतोयेन परां पूजां समाचरेत् ॥

अन्धैर्नानाविधैर्दिव्यैः कर्पूरागुरुकुङ्कुमैः ।

फलैस्तदनु सन्भूतैरनेकैश्च सुगन्धिभिः ॥

मण्डपं कारयेत्तत्र पुष्पमालाविभूषितम् ।

यथाशोभं प्रकुर्वीत अधश्चोपरिसर्व्वतः ॥

ततस्तु पूजयेद्देवं भास्करं कमलोपरि ।

आदित्याय नमः । तपनाय नमः । पुष्णे नमः । भानुमते नमः ।

भानवे नमः । अर्यन्त्रे नमः । विश्ववक्त्राय नमः । अंशुमते नमः ।

व्रतखण्ड' १० अध्यायः ।]

हेमाद्रिः ।

५८३

सहस्रांशवे नमः । खनायकाय नमः । सुकराय नमः । सूर्याय
नमः । खगाय नमः ।

एषु प्रथमेन मन्त्रेण मध्ये पूजनं इतरैर्द्वादशभिः
पूर्वादिदलक्रमेण पूजनम् ।

आदित्यपूजामन्त्रः ।

जन्मान्तरसहस्रेण दुष्कृतं यन्मया कृतं ।
तत् सर्वं नाशमायातु दिवाकर तवार्चनात् ॥

प्रार्थनमन्त्रः ।

विनतातनयो देवः कर्मसाक्षी तमोनुदः ।
सप्ताद्यः सप्तरज्जुश्च अरुणो मे प्रसीदतु ॥

रथपूजामन्त्रः ।

ततः संपूजयेद्देवमच्युतन्तद्रथस्थितं ।
अष्टाक्षरेण मन्त्रेण गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥
अष्टाक्षरो, छणिभन्तः सम्प्रदायादवगन्तव्यः ।
कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतोमुखः ।
जन्म-मृत्यु-जरा-रोग-संसारभयनाशनः ॥

सूर्योदये अर्ध्यमन्त्रः ।

ततः संपूजयेच्छुक्तां सवक्त्रां गां पयस्विनीं ।
सवस्त्रकण्ठाभरणां सृषण्टाभिरलङ्कृतां ॥
ब्रह्मणोत्पादिते देवि सर्वपापविनाशिनि ।
संसारार्णवमग्नं मां गोमातस्तातुमर्हसि ॥

सुरूपा बहुरूपाश्च मातरो लोकमातरः ।
 गावोमासुपसर्पन्तु सरितः सागरं यथा ॥
 या लक्ष्मीः सर्वदेवानां या च देवेषु संस्थिता ।
 धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥
 या लक्ष्मीर्लोकपालानां या लक्ष्मीर्धनदस्य च ।
 चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या सा धेनुर्व्वरदास्तु मे ॥

धेनुपूजामन्त्रः ।

तिलहोमं ततः कुर्यात् सावित्राष्टोत्तरं शतम् ।
 ततस्तां कल्पयेद्देनुमर्की मे प्रीयतामिति ॥
 आचार्याय ततो दद्यादादित्यं सरथारुणं ।
 सकुम्भरत्नवस्त्रैश्च सर्व्वोपस्करणैः सह ॥
 ददामि भानुं भवते सर्व्वोपस्करसंयुतं ।
 मनोभिलषितावासं करोतु मम भास्करः ॥

दानमन्त्रः ।

गृह्णामि भास्कर रवे अनन्त विश्वतो मुख
 मनोऽभिलषितावाप्तिमुभयोः कर्त्तुमर्हसि

प्रतिग्रहमन्त्रः ।

सर्व्वतीर्थमयीं धेनुं सर्व्वयज्ञमयीं शुभां ।
 सर्व्वदानमयीं देवीं ब्राह्मणाय ददाम्यहम् ॥

गोदानमन्त्रः ।

गृह्णामि सुरभिं देवीं सर्व्वयज्ञमयीं शुभां ।

उभौ पुनीहि वरदे उभयोस्तारिका भव ॥

प्रतिग्रहमन्त्रः ।

ततस्तु भोजयेद्विप्रान् द्वादशैव स्वशक्तितः ।

दद्याच्च हचिणां तेभ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥

अवैकल्यं व्रतं तस्य सा धेनुर्द्विजसत्तमः ।

अभिनन्दतु ह्याशीर्भिरभिरम्येरनिन्दिता ।

ततस्तु स्वयमग्रीयात् द्विजानां शेषमिष्टवान् ॥

सह पुत्रैः कलत्रैश्च अन्यैर्बहुजनैर्वृतः ।

एवं यः कुरुते चम्पां सोऽत्यन्तं फलमश्नुते ॥

प्रभूणाञ्चविधिः प्रोक्तस्तत्प्रभूणाञ्च गोचरः ।

सर्वर्ह्येतद्गतं कार्यं स्वशक्त्या दुःखभीरुभिः ॥

प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते ।

विफलं तस्य तत्र स्यादनौशस्त्वानुकल्पिकः* ॥

पञ्चम्यां नियमं कुर्यादाचार्यवचनाद्भूती ।

षष्ठ्यां स्नानं प्रकुर्वीत सन्तप्य पितृदेवताः ॥

अभ्येत्य स्वगृहं मौनी सूर्यं मनसि चिन्तयेत् ।

स्थापयेद्व्रणं कुम्भं सृत्पात्रञ्च तथोपरि ॥

तस्योपरि न्यसेत् सूर्यं पल्लकेन विनिर्मितम् ।

सौवर्णं भक्तिसंयुक्तं वित्तसारं† तथारुणं ॥

तमर्चयेज्जगन्नाथं गृहीत्वान्नां गुरोः स्वयम् ।

षडक्षरेण मन्त्रेण गन्धपुष्पानुसम्भवम् ॥

* न साम्प्रदायिकं तस्य दुर्गतेर्बिद्यते फलमिति पाठान्तरं ।

† वित्तशब्दमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ॐ नमः सूर्यायेतिमन्त्रः ।

संपूज्य विधिवद्देवं फलपुष्पादिकञ्च यत् ।
 सूर्यायावेदयेत् सर्वं सूर्यो मे प्रीयतामिति ॥
 ततः प्रभाते विमले गत्वा गुरुगृहं व्रती ।
 सर्वोपकरणैः सूर्यमाचार्याय निवेदयेत् ॥
 धान्यं पुष्पं फलं वस्त्रं रत्नं गवादिकञ्च यत् ।
 गवां कोटिसहस्रेण कुरुक्षेत्रेऽर्कपर्वणि ॥
 चम्पादानस्य राजेन्द्र कलां नार्हन्ति षोडशीं ।
 सर्वतौर्यप्रदानानि तथान्यान्यपि षोडश ॥
 चम्पायास्तुलना पार्थ चम्पैकात्वतिरिच्यते ।
 आदित्यस्तपनः पूषा भानुमान् भानुरर्थमा ॥
 विश्ववक्त्रोऽशुमान् * देवः सहस्रांशुः खनायकः ।
 सूरः सूर्यः खगः पूज्यः पूर्वपत्रादिषु क्रमात् ॥

देवद्वयं शुमतो विशेषणं ।

आदित्यो मध्ये पूज्यस्तपनादयः पूर्वपत्रादिषु पूज्या इत्यर्थः ।

पञ्चम्यामित्यादिना पुनर्व्रतविधिर्धनहीनविषयः ।

इति स्कन्दपुराणोक्तचम्पाषष्ठीव्रतं ।

— ००० —

कृष्णउवाच ।

मार्गशीर्षे सिते पक्षे षष्ठी भरतसत्तम ।

पुण्या पापहरा ज्ञेया शिवा श्रीता गुहप्रिया ॥

† विश्ववक्त्रोऽशुमानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

निहत्य तारकं षष्ठ्यां गुहस्तारकराजवत् ।
 रराज तेन दयिता कार्तिकेयस्य सा तिथिः ॥
 स्नानदानादिकं कर्म तस्यामक्षयमुच्यते ।
 येऽस्यां पश्यन्ति गाङ्गेयं दक्षिणाशां समाश्रितं ॥
 ब्रह्महत्यादिपापैस्ते मुच्यन्ते नात्र संशयः ।
 तस्मादस्यां सोपवासः कुमारं स्वर्णसम्भवं ॥
 राजतश्च महाराज मृगमयश्चाथ दारुजं ।
 कारयित्वा रथसारेण कामामर्षविवर्जितः ॥
 अपराह्णे ततः स्नात्वा सम्यगाचम्य बुद्धिमान् ।
 पद्मासनस्थं गाङ्गेयं ध्यायंस्तिष्ठेच्च शक्तितः ॥
 ब्राह्मणस्तु ततो विद्वान् गृहीत्वा करकन्नवं ।
 दक्षिणास्यः स्वगिरिसि धाराच्चैव निपातयेत् ॥
 चन्द्रमण्डलसम्भूता भवभूतिपवित्रिता ।
 गङ्गाकुमार धारेयं पातिता तव मस्तके ॥
 एवं ध्यात्वा समभ्यर्च्य मार्त्तण्डमण्डलं दिवः ।
 पुष्पधूपादिना पश्चात् पूजयेत् कृत्तिकासुतं ॥
 देव सेनापते स्कन्द कार्तिकेय भवोद्भव ।
 कुमार गुह गाङ्गेय शक्तिहस्त नमोस्तुते ॥
 एभिर्नामपदैः पूज्य नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।
 फलानि पनसादीनि दक्षिणाश्राभवानि वै ॥
 चन्दनं मलयोद्भूतं कर्पूरं स्वामिवत्तमं ।
 पार्श्वस्थौ पूजयेद्वागकुक्कुटौ सर्वदा प्रियौ ॥

सकलापम्यूरश्च प्रत्यक्षं हेमजन्तथा ।
 कृत्तिका, शकटं पार्श्वे सम्पूज्य स्कन्दवत्सलं ॥
 तैरेव नामभिर्हीमः कार्यः साज्यैस्तिलैस्ततः ।
 एवं निर्वृत्य विधिवत् फलमेकं युधिष्ठिर ॥
 प्राशयित्वा स्वपेद्रात्री क्षितिस्थे दर्भसंस्तरे ।
 नालिकेरन्मातुलङ्गं नारङ्गमनसन्तथा ॥
 जम्बीरन्दाडिमन्दाचां श्रीफलामलकन्तथा ।
 कदल्याश्च फलं हृद्यं त्रयुषं क्रमशो नृप ॥
 प्रतिमासम्प्राशयित्वा मासमेकं विवर्जयेत् ।
 अलाभे देशकालोत्थैः फलैर्द्वादशभिः क्रमात् ॥
 सम्पूर्णं जायते राजन् नक्तभुक्तस्य नान्यथा ।
 प्रत्यक्षो हेमघटितः छागो वा कूकुटोऽथवा ॥
 प्रातर्दद्यात् वाचकाय सेनानीः प्रियतामिति ।
 सेनानीश्वरसम्भूतः कौञ्चारिः षण्मुखो गुहः ॥
 गाङ्गेयः कार्तिकेयश्च स्वामी वाली ब्रह्मशर्णीः ।
 छागप्रियः शक्तिवरः कुमारो हादयः स्मृताः ॥
 प्रीयतामिति सर्वेषु क्रमान्मासेषु कीर्त्तयेत् ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वादौ पञ्चाङ्गुक्षीत वाग्यतः ॥
 एवं सम्बत्सरस्यान्ते कार्तिके मासि भारत ।
 कार्तिकेयं समभ्यर्च्य वासोभिर्भूषणैस्तथा ॥
 प्रतिमासमशक्तोयः सकृदेतत्समाचरेत् ।
 सम्बत्सरविधानेन पूजाहोमपुरःसरं ॥
 दद्यात्सर्वं द्विजेन्द्राय वाचकाय विशेषतः ।

पारितेऽस्मिन् व्रते पार्थ तीर्णः स्याद्भवसागरात् ॥
 य एवं कुरुते भक्त्या नरो योषिदद्यापि वा ।
 संप्राप्येह शुभान् कामान् गच्छतीन्द्रसलोकतां ॥
 सदैव पूजनीयस्तु कार्तिकेयो महाभुजः ।
 कार्तिकेयादृतेनान्योराज्ञां पूज्यः प्रचक्षते ॥
 संश्रामे गच्छमानो यः पूजयेत् कृत्तिकासुतम् ।
 स जयेच्छत्रसंघातान् यथेन्द्रो दानवान् रणे ॥
 तस्मात् प्रतिकृतिं कृत्वा कार्तिकेयस्य शोभनां ।
 दक्षिणाशास्थितस्यैव* सम्यग् वीक्ष्य विचक्षणः ॥
 हेमादिकां यथा शक्त्या गृहे संस्थाप्य पूजयेत् ।
 पूज्यमानस्तु तां भक्त्या सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥
 यस्तु षष्ठ्यां सदा नक्तं कुर्यादुद्दिश्य तं विभुं ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो गाङ्गे यस्य प्रियो भवेत् ॥
 त्रिःकृत्वो दक्षिणाभाशां गच्छेत् अद्वासमन्वितः ।
 यः पश्येद्देवदेवेशं पुत्रं पशुपतेः स्वयं ॥
 विहाय दुर्भेतिं सद्यः प्रशान्तात्मा स जायते ।
 विमुक्तो दुःखदौर्गत्या सुखमास्ते चिरायुषा ॥
 मृतः शिवपुरङ्गत्वा मोदते स्कन्दवच्चिरम् ।
 ततः कुले द्विजाग्रगणां वेदवेदाङ्गपारगे ॥
 समृद्धे धर्मशीले च यज्वनां दानशीलिनाम् ।
 गुणैर्युक्तः समस्तैस्तु वेदवेदाङ्गपारगः ॥
 सर्वभूतदयालुश्च स्कन्दैकगतमानसः ।

* दक्षिणाशार्चितस्येति पुस्तकान्तरे पाठः ।

जायते भरतश्चेष्ट पुराणार्थैकनिष्ठितः ।
 विमुक्तकर्म्मबन्धश्च प्रयाति परमं पदं ॥
 इति सर्वं मयाख्यातं स्कन्दमाहात्म्यमुत्तमम् ।
 यः पठेत् शृणुयाद्भक्त्या सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥
 यः पूजयेच्छरवणोद्भवमादिदेवं
 शम्भोः सुतञ्च दयितं गिरिराजपुत्राः ।
 स्वर्गे निरर्गलसुखान्यनुभूय भूयः
 सेनापतिर्भवति राज्यधुरन्धरोऽसौ ॥

इति भवतिष्योत्तरे कार्तिकेयषष्ठीव्रतं ॥

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

षष्ठीविधानमधुना कथयस्व जनार्दन ।
 सर्व्वव्याधिप्रशमनं सर्व्वकामफलप्रदं ॥
 श्रुतस्मया पूज्यमानो भानुः कामान् प्रयच्छति ।
 दिवाकराराधनं मे तस्मात् कथय केशव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

विशोकषष्ठीमधुना वक्ष्यामि मनुजोत्तम ।
 यामुपोष्य नरः शोकं न कदाचिदिह सृशेत् ॥
 माघे कृष्णतिलैः स्नानं पञ्चम्यां शुक्लपक्षतः ।
 कृताहारः कृशरया दन्तधावनपूर्व्वकं ॥

कृशरया, तिलतण्डुलान्नेन ।

उपवासव्रतं कृत्वा ब्रह्मचारो भवेन्निशि ।

ततः प्रातः समुत्थाय कृतस्नानतपः सुचिः ॥
 कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममर्कौऽयमिति पूजयेत् ।
 करवीरेण रक्तेन रक्तवस्त्रयुगेन च ॥
 यथा विशोकं भुवनमुदिते त्वयि जायते ।
 तथा विशोकता मे स्याच्चङ्गतेः प्रतिजन्मनि ॥
 एवं सम्पूज्य पश्चान्तु द्विजान् शक्त्या प्रपूजयेत्* ।
 सुध्यात्संप्राश्य गोमूत्रं समुत्थाय ततः शुचिः ॥
 संपूज्य विप्रान् दानेन गुडपात्रेण संयुतं ।
 वस्त्रेणाच्छाद्य गुरवे सर्वमेतन्निवेदयेत् ॥
 अतैललवणं भुक्त्वा सप्तम्यां मौनसंयुतः ।
 ततः पुराणश्रवणं कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥
 अनेन विधिना सर्वभुभयोरपि पक्षयोः ।
 कुर्याद्यावत् पुनर्माघशुक्लपक्षस्य सप्तमी ॥
 व्रतान्ते कलशं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितं ।
 शय्यां सोपस्करां तद्वत् कपिलाञ्च पयस्विनीं ॥
 यस्त्वेनेन विधानेन वित्तशायविवर्जितः ।
 विशोकषष्ठीं नान्नीयं कृत्वा याति पराङ्गतिं ॥
 ब्रह्म लोके समायातः शोकभागी न जायते ।
 जन्मद्वादशकं यावन्नात्र कार्या विचारणा ॥
 यं यं प्रार्थयते कामन्तं तं प्राप्नोति पुष्कलम् ।
 निःकामः कुरुते यस्तु स याति परमं पदम् ॥
 यः पठेत् शृणुयाद्वापि षष्ठीं शोकविनाशिनी ।

* द्विजसम्पूज्य शक्तिर इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सोऽपि पापविनिमुक्तः सुखी स्याद्भानुभक्तितः ॥

ये भास्करं करकदम्बकपूरिताशं

संपूजयन्ति मनुजाश्च कतोपवासाः ।

ते दुःखशोकरहिताः स्वजनैः सुहृद्भि-

र्भूमौ विद्वत्य रविलोकमवाप्नुवन्ति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं विशोकषष्ठीव्रतम् ।

—०*०—

कृष्णउवाच ।

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि फलषष्ठीं शुभां तथा ।

यामुपोष्य नरः पापैर्विमुक्तः फलभाग् भवेत् ॥

मार्गशीर्षे सिते पक्षे पञ्चम्यां नियमस्थितः ।

कृत्वा तु दन्तधावनं स्वपेद्राक्षौ विमत्सरः ॥

ततः प्रभाते विमलेकारयित्वा तु काञ्चनम् ।

कमलञ्च फलन्वेकं स्वशक्त्या शाठावर्जितः ॥

ततस्तु सङ्गमे स्नातो मध्याह्ने कृतनित्यकः ।

आगत्य भवनं देवं पूजयित्वा जगद्गुरुम् ॥

कृत्वा तु कमलं पात्रे सफलं शर्करान्वितं ।

श्रीडुम्बरे मृगमये वा यथाशक्त्या नृपोत्तमः ॥

पूजयेत् पुष्पधूपाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैः फलैः ।

गीतनृत्योत्सवैर्युक्तं कारयित्वा तु जागरम् ॥

स्नात्वा प्रातः शुचिर्भूत्वा कृतकृत्यस्त्वनातुरः ।

गुरुं संपूज्य यत्नेन वस्त्रमाख्यविभूषणैः ॥

देयं तत्कलं तस्मै भानुर्मे प्रीयतामिति ।
 भक्त्या विप्रांस्तु संभोज्य स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 सप्तम्यां कुरुगार्दूलं यद्भीष्टं स्वदेवताः* ।
 तावद्वर्ज्यं फलं त्वेकं यावत् कृष्णा तु पञ्चमी ॥
 पुनः प्राक्कथितं हुत्वा फलपञ्चकं संयुतम् ।
 षष्ठ्यामुपोष्य दातव्यं सप्तम्यां तद्विधानतः ॥
 पुनरन्यत् फलन्याज्यं यावच्छुक्ता तु पञ्चमी ।
 एवं षष्ठ्योर्द्वयोराजन् वर्षमेकं यतव्रतः ॥
 उपोष्य दत्त्वा क्रमशः सूर्यमन्त्रमुदीरयेत् ।
 सोपस्कृतं यथा शक्त्या ताम्रवर्णां पयस्विनीं ॥
 तद्वर्णानि च दम्पत्योर्व्वासांस्याभरणानि वा ।
 भानुरर्कोरविर्ब्रह्मा सूर्यः शक्रो हरिः शिवः ॥
 श्रीमान्विभावमुख्यश्च वरुणः प्रीयतामिति ।
 प्रतिमासञ्च सप्तम्यामेकैकं नाम कीर्तयेत् ॥
 यथा न विफलाः कामास्त्वज्ञानां सदा रवे ।
 तथानन्तफलावाप्तिरस्तु मे प्रतिजन्मनि ॥
 इमामनन्तफलदां फलघटीं करोति यः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥
 इह चागत्य राजासौ पुत्रपौत्रसमन्वितः ।
 सर्वत्र सफलारम्भो जायते नात्र संशयः ॥
 क्रियमाणन्तु यः पश्येद्यस्तथा चानुवर्तयेत् ।

* स्वचेतसा इति पुस्तकान्तरे पठ्यते ।

† फलपङ्कजेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शृणुयाद्वा पठेद्वापि सोऽपि कल्याणभाग् भवेत् ॥

हैमं फलं सकमलं कलशं वितानं

षष्ठ्यामुपोष्य विधिवद्विजपुङ्गवाय ।

दद्यात् सुरासुरशिरोमणिष्टृष्टपादं

भानुं प्रणम्य फलसिद्धिमुपैति मर्त्यः ॥

इति श्रीभविष्योत्तरोक्तं फलषष्ठीव्रतम् ।

—०००—

षष्ठ्यां फलाशनो राजन् विशेषात् कार्तिके नृप ।

राज्यच्युतो विशेषेण स्वराज्यं लभतेऽचिरात् ॥

षष्ठीतिथिर्महाराज सर्वदा सर्वकामदा ।

उपोष्या सा प्रयत्नेन सर्वकालं जयार्थिना ॥

कार्तिकेयस्य दयिता एका षष्ठी महातिथिः ।

देवसेनाधिपत्यं हि प्राप्तमस्यां महात्मना ॥

अस्यां हि श्रीसमायुक्तो यस्मात् स्कन्दो भवेत् पुरा ।

तस्मात् षष्ठ्यां न भुञ्जीत प्राप्नुयाद्भागं वीं सदा ॥

भार्गवी, लक्ष्मीः ।

दत्त्वार्घ्यं कार्तिकेयाय स्थित्वा वै दक्षिणामुखः ।

दध्ना घृतोदकैः पुष्पैर्मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥

सप्तर्षिदारज स्कन्द सेनाधिप महाबल ।

रुद्रोऽग्निज षड्वक्त्र, गङ्गागर्भं नमोस्तु ते ॥

प्रीयतां देव सेनानीः सम्पादय सुहृदृतं ।

दत्त्वा विप्राय वामानं यच्चान्यदपि व्रतते ॥

पश्चाद्भुङ्क्ते त्वसौ रात्र्यां भूमिं कृत्वा तु भाजनं
 एवं षष्ठीव्रतस्थस्य उक्तं स्कन्देन यत् फलम् ॥
 तन्निबोध महाराज प्रोच्यमानं मयाखिलम् ।
 षष्ठ्यां फलाशनो यस्तु नक्ताहारो भविष्यति ॥
 शुक्लायामथ कृष्णायां ब्रह्मचारी समाहितः ।
 तस्य सिद्धिर्धृतिः पुष्टिः राज्यमायुर्निरामयम् ॥
 पारत्रिकं चैहिकञ्च दद्यात् स्कन्दो न संशयः ।
 अशक्तो ह्युपवासस्य स नक्तेन व्रतौ भवेत् ॥
 तैलं षष्ठ्यां न भुञ्जीत न दिवा कुरुनन्दन ।
 यस्तु षष्ठ्यां नरो नक्तं कुर्याद्भरतसत्तम ॥
 सर्वपापैर्विनिर्मुक्तो गाङ्गे यस्य सदा व्रजेत् ।

गाङ्गे योत्र स्वामिकार्त्तिकेयः ।

स्वर्गे च नियतं वासो भवते नात्र संशयः ।
 इह चागत्य कालेन यथोक्तफलभाग्भवेत् ॥
 देवानामपि वन्द्योऽसौ राजराजो भविष्यति ।
 इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं स्कन्दषष्ठीव्रतम् ।

—०*०—

ब्रह्मोवाच ।

संपूज्य कार्त्तिकेयन्तु द्विजश्रेष्ठः प्रजायते ।
 मेधावी रूपसम्पन्नो दीर्घायुःकीर्त्तिवर्धनः ॥
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।

तिथीश्वरोऽत्र कार्तिकेयः ॥

पूर्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ।
 पूजाशाठेन शाठेन कृतापि च फलप्रदा ॥
 आज्यधारा समिद्धिश्च दधिक्षीरान्नमाक्षिकैः ।
 पूर्वोक्तफलदो होमः कृतः शान्तेन चेतसा ॥
 एतत् व्रतं वैश्वानरप्रतिपद्व्रतं बहुप्राख्येयम् ।
 इति भविष्यन्पुराणोक्तं कार्तिकेयव्रतम् ।

—०००—

कृष्णउवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि सर्वं पापप्रणाशिनीं ।
 सर्वकामप्रदां पुण्यां षष्ठीं मन्दारसञ्ज्ञितां ॥
 माघस्यामलपक्षे तु पञ्चम्यां लघुभुक् नरः ।
 दन्तकाष्ठं ततः कृत्वा स्वपेङ्गुमौ जितेन्द्रियः ॥
 सर्वभोगविहीनस्तु षष्ठीमुपवसेन्नरः ।
 प्राप्यानुज्ञां द्विजश्रेष्ठं मन्दारं प्रार्थयेन्निशि ॥

मन्दारो, राजार्कः ।

ततः प्रभाते उत्थाय कृतस्नातः पुनर्द्विजान् ।
 संपूज्य संहतं कृत्वा मन्दारं कुङ्कुमान्वितम् ॥
 सौवर्णं पुरुषं तद्वत् पद्महस्तं सुशोभनम् ।
 पद्मं कृष्णतिलैः कृत्वा ताम्रपात्रे दलाष्टकम् ॥

पूज्यमन्दारकुसुमैः भास्करायेति पूर्वतः ।
 नमस्कारेण तद्वच्च सूर्यायेत्यानलेदले ॥
 दक्षिणे तद्वदकार्य यज्ञेशाय च नैर्ऋते ।
 पश्चिमे वसुधान्तेति वायव्ये चण्डभानवे ॥
 क्षणेत्युत्तरतः पूज्य आनन्दायेत्यतः परम् ।
 कर्णिकायां च पुरुषं पूज्य सर्वात्मना हरिम् ॥
 शुक्लवस्त्रैः समावेष्ट्य भक्षमात्यफलादिभिः ।
 एवमभ्यर्च्य तत् सर्वमुपाध्याये निवेदयेत् ॥
 भुञ्जीतातैललवणं वाग्यतः प्राङ्मुखः स्थितः ।
 अनेन विधिना सर्वं सप्तम्यां मासि मासि च ॥
 कुर्यात् संवत्सरं यावत् वित्तशोठाविवर्जितः ।
 एतदेव व्रतान्ते तु निधाय कलशोपरि ॥
 रवियुक्तं द्विजेन्द्राय दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 रवियुक्तमिति सौवर्णं रवियुक्तमित्यर्थः ॥
 नमोमन्दारनाथाय मन्दारभवनाय च ।
 त्वं रवे तारयस्वात्मानस्मात् संसारसागरात् ॥
 विधिनानेन तत् कुर्यात् षष्ठीं मन्दारसंज्ञितां ।
 विपाप्मा ससुखी धन्यो मृतः स्वर्गे महीयते ॥
 इमां सम्मोहपटलध्वान्तीहासनदीपिकां ॥
 प्रगृह्य गच्छन् संसारगर्त्तायां न स्वलेनरः ।
 मन्दारषष्ठीं विख्यातामीप्सितार्थफलप्रदां ॥
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 षष्ठीमुपोष्य तिलपङ्कजकर्णिकायां

संपूज्य भास्करमहस्कर वृक्षपुष्पैः ।

ये प्राप्नुवन्ति पुरुषा नहि तत् कदाचित्

गोभूहिरण्यतिलदाः फलमाप्नुवन्ति ॥

इति श्रीभविष्योत्तरोक्तं मन्दारपष्ठीव्रतम् ।

—०*०—

युधिष्ठिर उवाच ।

आरोग्य रूप-सौभाग्य-विपक्षक्षयकारकम् ।

भुक्ति-मुक्तिपदं नृणां व्रतं मे ब्रूहि केशव ॥

कृष्ण उवाच ।

यदुमायाः पुरा देव उवाच त्रिपुरान्तकः ।

कथासु सुवृत्तासु भास्कराराधनं प्रति ॥

तदिदानीं प्रवक्ष्यामि धर्मकामार्थसिद्धिदम् ।

नराणामथ नारीणां समाराधनमुत्तमम् ॥

शृणुष्ववहितो भूत्वा सर्वपापप्रणाशनं ।

मासि भाद्रपदे शुक्ले एकभक्ताशनी भवेत् ॥

दन्तधावनपूर्वं नु षष्ठ्यामुपवसेन्नरः ।

गौरसर्पपक्वले न स्नायात् कायविशुद्धये ॥

रोचना-कृष्णगोमूत्र-मुस्ता-चन्दन-गोसक्तम् ।

दधिकालागुरुच्चैव ललाटे तिलकं न्यसेत् ॥

शिलारुणदलैश्चैव सौभाग्यारोग्यकथितः ।

स्वजं कुङ्कुमताम्बूलं सिन्दूरं रक्तवाससी ॥

वितरेत् सोपवासाच्च नारीमङ्गल्यवर्धनम् ।

विधवा तु विविक्तानि कुमारौ शुक्लवाससौ ।
ततः स्वभवने भानुं पूजयेत् शीतलौदकेः* ॥
अपराह्णे ततः स्नात्वा सुमौनी नियतव्रतः ।
प्रतिमां स्थापयेद्भानोः पञ्चगव्येन वारिणा ॥
रक्तचन्दनपङ्केन कुङ्कुमेन समालभेत् ।
अगस्त्यकुसुमैरक्तैः करवीरैः प्रपूजयेत् ॥
दद्यात्तु गुग्गुलुं धूपं तथा कुन्दुरुक्तेण च ।
रक्तांशुकैरलङ्कृत्य कालागुरुविभूषितैः ॥
तत्र ताम्रमयं पात्रं पुष्पाक्षतजलान्वितं ।
सदूर्वाकुङ्कुमं कृत्वा रक्तचन्दनमिश्रितं ।
करवीरोत्पलैरक्तैर्भिन्नां कोरण्डकैः शुभैः ।
रक्तागस्त्यजवापुष्पैर्भालती कुन्दमुद्गरैः ॥
मुचुकुन्दैरथान्यैश्च शतपत्रैः सुगन्धिभिः ।
गोरोचना कुशायाणि सिद्धार्थतिलपङ्कजैः ।
यथासम्भवसंलब्धैर्दधिकुङ्कुमकेसरैः ॥
एभिरर्घ्याः प्रदातव्यः उच्चैः कृत्वा करौ नृप ।
देवदेव जगन्नाथ सहस्रांशो दिवाकर ॥
पूजेयं परिपूर्णस्तु गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते ।
भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तं पायसं मधुसर्पिषा ॥
नैवेद्यं विनिवेद्याथ ततो नीराजयेद्भविम् ।
धातारमिति संपूज्य प्रणिपत्य पुनःपुनः ॥
पुष्पमण्डयिकां कृत्वा रात्रौ जागरणं तथा ।

* दीनदोलदे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अवणञ्च पुराणस्य वाचनं वास्य ग्रस्यते ॥
 श्रोतव्यं ब्राह्मणादेतद्वाचकादन्यतः क्वचित् ।
 गीतनृत्यैश्च वाद्यैश्च चपयेत्सकलां निशाम् ॥
 एवमाश्वपुजे मासि अर्थ्यमेति प्रपूजयेत् ।
 भित्रेति कार्तिके पूज्यो वारुणो मार्गशीर्षके ॥
 पुष्येऽंशुमान् सुसंपूज्योमाघे पूज्योभगेति च ।
 इन्द्रेति फाल्गुने* मासि विवस्वानिति चैत्रके ॥
 पूषेति पूज्योवैशाखे ज्येष्ठे पर्यण्यमर्चयेत् ।
 पूज्यस्त्वष्ट्रेति चाषाढे आवणे विष्णुमर्चयेत् ॥
 ततः प्रभाते विमले सप्तम्यां स्नानमाचरेत् ।
 देवं संपूजयेद्भूमौ गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 ततः प्रणम्य देवेशं सर्वार्होऽङ्गेष्वधिपूजयेत् ।
 पादौ धात्रे ततः पूज्यो नमः कण्ठं विवस्वते ॥
 पूष्णे नम इति घ्राणं पर्यन्यायेति लोचने ।
 नमस्त्वष्ट्रे ललाटन्तु विष्णवेति शिरोऽर्चयेत् ॥
 वाचकं पूजयेत् पथात् व्रतमार्गोपदेशकम् ।
 भूम्या हिरण्यवासौभिर्वित्तशायं विवर्जयेत् ॥
 वाचके पूजितेचैव सदा तुष्यति भास्करः ।
 एवं संपूजयेद्यावद्वत्सरं मासि मासि च ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात्पायसं सर्पिषा सह ।
 दक्षिणाञ्च यथा शक्त्या भास्करः प्रनैयतामपि ॥
 ततो हविष्यमग्नीयात्स्वयं बन्धुजनैः सह ।

---

* चन्द्रेति पुलकान्करं पाठः ।

अथोद्यापनमाख्यामि श्रूयतामत्र च क्रमः ॥
 नेत्रपट्टैः शुभैर्वस्त्रैः कृत्वा मण्डयिकां शुभाम् ।
 कुङ्कुमामोहितां कुर्व्यादिव्याभरणभूषिताम् ॥
 कृत्वा देयं विमानन्तु प्रान्तलम्बितपल्लवम् ।
 तन्मध्ये रक्तकलशीं पञ्चरत्नसमन्वितां ॥
 घटस्योपरि विन्यस्य ताम्रपात्रसमन्वितां ।
 पद्मं कृष्णतिलैः कार्यमष्टपत्रं सकर्णिकम् ।
 सौवर्णं भास्करं कृत्वा पद्महस्तं रथे स्थितम् ।
 कर्णिकायां न्यसेत्तन्तु स्नापयित्वा घृतादिभिः ॥
 ततः स्नातोऽनुलिप्तश्च परिधाय सुवासिनी ।
 देवान् पितॄन्* समभ्यर्च्य ततोदेवगृहं व्रजेत् ॥
 पञ्चगव्येन संस्नाप्य नामद्वादशकेन च ।
 पूजयित्वा च येत्यश्वात् नैवेद्यं परिकल्पयेत् ॥
 तर्पयेत्पायसैः सान्ज्यैः लड्डु, कैः खण्डहारकैः ।
 सोमालकैः कोकरसैः* शीघ्रघ्राणप्रियैः शुभैः ॥
 श्रीफलैर्मातुलङ्गैश्च नारिकेलैः सदाङ्गिमैः ।
 कूष्माण्डैः कर्कटैर्वृक्षैर्नारङ्गपनसादिभिः ॥
 कालोज्ज्वानि सर्वाणि फलानि विनिवेदयेत् ।
 शङ्खतूर्य्यनिनादेन गीतनृत्यैः समर्चयेत् ॥
 ततः प्रभातसमये भास्करं कलशैर्नवैः ।
 स्नापयित्वा व्रतोपेतः सौभाग्यारोग्यकृद्यतः ॥

* सन्नर्थेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

* दृष्टिघ्राणेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तैरेव नामभिर्होमस्तिलान्द्येन प्रशस्यते ।
 ततः सूर्यस्य पुरतः सूर्ययागं समाचरेत् ॥
 रक्तचन्दनपङ्केन विलिखेत्समभूतलम् ।
 हस्तमात्रं द्विहस्तान्तु चतुर्हस्तमथापि वा ॥
 मनःशिलाभिः सिन्दूरैः सूर्यमण्डलमालिखेत् ।
 रक्तपुष्पैः सुगन्धैश्च धूपैः कुङ्कुमकादिभिः ॥
 संपूज्य दद्यान्नैवेद्यं विधिवत् घृतपायसम् ।
 पुरतः स्थापयेत् कुम्भं सहिरण्यं सवाससं ॥
 दद्यात् कन्याभ्यस्ताम्बूलं कुङ्कुमं कुसुमानि च ।
 वस्त्रैश्चैव सुहृद्भिश्च वन्धुभिस्तां क्षमापयेत् ॥
 एवं षष्ठ्यावसाने तु सप्तम्यामुषसि व्रती ।
 द्रव्यैः प्राक्विहितैः स्नात्वा द्विजैर्होमञ्च कारयेत् ॥
 आकृष्टेनेतिमन्त्रेण समिद्भिश्चार्कजादिभिः ।
 तिलैराज्यगुडोपेतैर्दद्यादष्टशताहुतीः ॥
 ततस्तु दक्षिणा देया ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ।
 भोजयित्वा द्विजान् वस्त्रैर्विविधैः परिधापयेत् ॥
 द्वादशात्र प्रशंसन्ति गावो वस्त्रान्विताः शुभाः ।
 कृत्रोपानद्युगैः सार्धं दद्याद्विप्रेषु संयतः ॥
 यदाशक्तस्तदैकान्तु दद्याद्विभुं पयस्विनीं ।
 ततः संपूज्य गन्धाद्यैर्ब्राह्मणं शीलसंयुतम् ॥
 तस्मै तां प्रतिमां दद्यान्मन्त्रेणानेन पाण्डव ।
 ॐ नमोऽर्काय सकलध्वान्तविच्छित्तिकारिणे ॥
 त्वद्दानेन रवेः सन्तु मम सर्व्वे मनोरथाः ।

रथवस्त्रयुताङ्गाच्च भूमिं सखीचितामपि ॥
 हिरण्यसहितां दद्यात् भास्करः प्रीयतामिति ।
 कृत्रोपानद्युगञ्चैव मण्डलस्याग्रतो न्यसेत् ॥
 अरुणं तत्पुरोन्यस्य तस्याग्रे सप्त वाजिनः ।
 तदन्तरे तु रेवन्तं तत्पश्चादश्विनौ न्यसेत् ॥
 तद्दक्षिणे शनिं विन्द्यादि*क्कालांश्च यथाक्रमम् ।
 दानानि च प्रदेयानि शयनानि गृहाणि च ॥
 आह्वानि पितृदेवानां शाश्वतीं हस्तिमिच्छता ।
 एवमेषा तिथिः प्राज्ञ सर्व्वकामप्रदा नृणां ॥
 वरा सुखप्रदा सौम्या भानुलोकप्रदायिनो ।
 अल्पचित्तोऽपि कुर्व्वीत षष्ठ्यां षष्ठ्यामुपोषणम् ॥
 सप्तम्यां भोजयेद्द्विप्रं यावत्संवत्सराष्टकम् ।
 व्रतान्ते सुरभिं यच्छेद्दिप्रायोज्वलवृत्तये ॥
 अखण्डकरणाद्राजन् सोऽपि तत्फलमाप्नुयात् ।
 उत्पद्यते सदा भक्तिर्भानोरुपरि शाश्वती ॥
 एवं यः कुरुते पार्थ व्रतमेतदनुत्तमं ।
 सूर्य्यकोटिप्रतीकाशैर्व्विमानैः सर्व्वकामिकैः ॥
 अप्सरोगणसम्पन्नैर्देवगन्धर्व्वसेवितैः ।
 हंससारससंयुक्तैर्वाद्यगीतरवाकुलैः ॥
 दीधूयमानचमरैर्नाना*रससमन्वितैः ।
 सर्व्वैः सुहृद्भिः संयुक्तो नानाकिन्नरभास्करैः ॥

* दिक्पतिश्चेति पुस्तकान्तरे पाठः

* नाना रत्नेति पुस्तकान्तरे पाठः

विमानवरमारूढो विद्याधरगणैः सह ।
 स याति परमं स्थानं यत्रास्ते रविरंशुमान् ॥
 यावच्चन्द्रार्कताराणि यावच्च कुलसप्ततिः ।
 तावद्युगसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥
 त्रिभिस्तु पुरुषैः सार्द्धं भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ।
 ब्रह्मविष्णुहरादीनां लोके स्थित्वा सुखी चिरं ॥
 पुण्यक्षयाद्गतो राज्ञां राजा चैव ध्रुवं भवेत् ।
 पश्चाच्च* कीर्त्तियुक्तश्च लोचनानन्दकारकः ॥
 पुत्रपौत्रसमायुक्तोयज्ञदानक्रियारतः ।
 प्रज्ञावान् धार्मिकः शूरः सर्वं शास्त्रविशारदः ॥
 ब्रह्मण्यः* सत्कृतिश्चैव सत्यवक्ता जितेन्द्रियः ।
 वक्ता शरण्यः सुमना दानानाथदयापरः ॥
 भुनक्ति वसुधां चीर्णां विग्रहेवाजितः परैः ।
 नारी वा कुरुते पार्थ सापि तत्फलभागिनी ॥
 भवितव्याहृतैश्वर्या महिषी चक्रवर्त्तिनः ।
 सपत्नीदलनीचैव सौभाग्यारोग्यपुत्रिणी ॥
 मोदते सुचिरं कालं सुखेन वसते गृहे ।
 योदासो वा भवेत् कश्चिद्भूतमेतत् समाचरेत् ॥
 तस्य श्रीर्विजयश्चैव त्रिवर्गश्च प्रवर्द्धते ।
 मृतः स्वर्गमवाप्नोति विमानवरमास्थितः ॥
 सूर्यलोकेषु निवसेत् सर्वकामसमन्वितः ।

* रूपवानिपाठान्तरं ।

* सत्यवांश्चेति पुलकान्तरेः पाठः ।

सेवितः सुरनारीभिः सिद्धगन्धर्वसेवितः ॥

वादितगेयनिनदैर्मान्वन्तरगणान्वहन् ।

ज्ञानयोगन्तु संप्राप्य सूर्यमण्डलमाविशेत् ॥

एतां नरेन्द्र समुपोष्य नभस्यमासे

षष्ठीं सितान्तरणिमर्चयितुं यदीच्छेत् ।

गोभूहिरण्यवसनैर्द्विजपुङ्गवानां

प्रीतिं विधाय स रवेर्भवन् प्रयाति ॥

इति भविष्योत्तरे सोद्यापनसूर्यषष्ठीव्रतम् ।

—०*०—

अनस्य उवाच ।

कामव्रतं महाराज शृणु मे गदतोऽधुना ।

येन कामाः समृध्यन्ति मनसा चिन्तिता अपि ॥

षष्ठ्यां फलाशनी यस्तु वर्षमेकं व्रतं चरेत् ।

माघमासे सिते पक्षे पञ्चम्यां नक्तभोजनः ॥

षष्ठ्यान्तु प्राशयेद्दीमान् फलमेकन्तु पार्थिवं ।

ततो भुञ्जीत यत्नेन वाग्यतः शुद्धमोदनं ॥

ब्राह्मणैः सह राजेन्द्र अथवा केवलं फलम् ।

तमेकं दिवसं स्थित्वा सप्तम्यां पारणं नृप ॥

अग्निकार्यं च कुर्वीत गुहरूपेण केशवम् ।

पूजयित्वा विधानेन वर्षमेकं व्रतं चरेत् ॥

गुहरूपेण केशवमिति कार्तिकेयरूपं विष्णुं पूजयेदित्यर्थः ।

वैष्णवपुराणेषु

सर्वदेवा विष्णोरैकरूपा इति निरूपणादियं मुक्तिः ।

षट्पत्तः कार्त्तिको गुहः सेनानी पावकात्मजः ॥

कुमारः स्कन्द इत्येवं पूज्यो विष्णुश्च नामभिः ।

समाप्तौ तु व्रतस्यास्य कुर्याद्वाङ्मणभोजनं ॥

षण्मुखं सर्वसौवर्णं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।

सर्वकामाः समृध्यन्तां मम देव षडानन ॥

त्वत्प्रसादादिदं भक्त्या गृह्यतां विधिनाचिरम् ।

अनेन दत्त्वा मन्त्रेण ब्राह्मणाय सयुग्मकम् ॥

वस्तुयुग्मसहितं ।

ततः कामाः समृध्यन्ते सर्व एवेह जन्मनि ।

अपुत्री लभते पुत्रानधनो लभते धनं ॥

अष्टराज्यो लभेद्राज्यं नात्र कार्या विचारणा ।

इति वराहपुराणोक्तं कामषष्ठीव्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

भाजनं यत्र संपूर्णं मधुना च समन्वितम् ।

दद्यात् कण्ठतिलानां तु प्रस्थमेकन्तु मागधं ॥

त्रिगुणं तण्डुलानां च पृथक् प्रस्थं च कारयेत् ।

भाजनं प्रस्थचतुष्टयपूरणीयं पात्रं, त्रिगुणं प्रस्थत्रयं ।

पृथगिति घृतमधुतिलतण्डुलपात्राणि पृथक् कुर्यात् । मागध

प्रस्थपरिमाणं परिभाषायामुक्तं ॥

गन्धपुष्पैस्तथा धूपैर्नानावाद्यैर्विशेषतः ।

ततः संपूजयेत् सूर्यं नानावाद्यसमन्वितम् ॥

सूर्यं गगनस्थं ।

पूजयेच्च ततो व्योम वलिं दिक्षु प्रपूजयेत् ।

व्योमदेव गृहे चैव सर्वभूतानि योजयेत् ।

व्योमदेवगृहे तत्र यत्र व्योम प्रतिष्ठितम् ॥

व्योमनिर्माणं विष्णुधर्मात्तरात् ॥

चतुरस्रं भवेन्मूले तत्रवृत्तं महाभुजम् ।

ततीन्यत् चतुरस्रञ्च प्रथमे संस्थितं शुभं ॥

भद्रपीठमये प्रोक्तो व्योमभागस्तुरीयकः ।

स्तम्भे वैश्वानरोद्यास्तु मध्यभागः प्रकीर्तितः ॥

भद्रपीठवदन्यच्च तत्र पद्मं निवेशयेत् ।

शुभाष्टपत्रं तन्मध्ये कर्णिकायां दिवाकरः ॥

पत्राष्टके न्यसेत्तस्य दिक्कालान् सर्वतोदिशमिति ।

य एवं कुरुते षष्ठ्यां सन्ध्याकाले वलिं रवेः ॥

स सूर्यलोकमासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः ।

पुण्यक्षयादिहागत्य समृद्धे जायते कुले ॥

मेधावी सुभगः श्रीमान् पुण्यवान् दानशीलवान् ।

पुनर्लोकमवाप्नोति भास्करस्य न संशयः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं व्योमषष्ठीव्रतम् ।

— ००० —

कृष्ण उवाच ।

भाद्रभाद्रपदे मासि शुक्ले षष्ठ्यां सुसंयता ।

(७८)

नारी स्नात्वा प्रभाते च शुक्लमाभ्याम्बरप्रिया ॥
 सुविषाभरणोपेता भूत्वा संगृह्य वालुकाः ।
 नवे वेषमये पात्रे गृहं गच्छेद्वाङ्मुखी ॥
 सोपवासा प्रयत्नेन तत्र देवीं प्रपूजयेत् ।
 कृत्वा वस्त्रयुगं रम्यं पुष्पमालाविचित्रितं ॥
 तत्र संस्थाप्य तां देवीं पुष्पैः संपूजयेद्हरिं ।
 तां देवीमिति जलान्तरगतां वालुका-मानीय वंशपात्रे
 पञ्चपिण्डाकृतिं वालुकामयीं देवीं पूजयेदिति ।
 ध्यात्वा तु ललितां देवीं तपोवननिवासिनीम् ।
 पङ्कजं करवीरञ्च नेपालीं मालतीं तथा ॥
 नेपाली पुष्पविशेषः, गृहीत्वा पूजयेदिति शेषः ।
 नीलोत्पलं केतकीञ्च संगृह्य तगरं वरम् ।
 एकैकाष्टशतं ग्राह्यमष्टाविंशतिरेव वा ॥
 अक्षताः कलिका गृह्य ताभिर्देवीं समर्चयेत् ।
 प्रार्थयेत् व्रती भूत्वा गिरिजां गिरिशप्रियाम् ।
 गङ्गाद्वारे कुशावर्त्ते विल्वके नीलपर्वते ।
 स्नात्वा कनखले तीर्थे हरिं पद्मावतीपतिम् ॥
 ललिते ललिते देवि सौख्यसौभाग्यदायिनि ।
 अनन्तं देहि सौभाग्यं भवत्वघहरं परम् ॥
 मन्त्रणानेन कुसुमैश्चम्यकस्यातिशोभनैः ।
 एवमभ्यर्च्य विधिना नैवेद्यं पुरतो न्यसेत् ॥
 त्रपुष्पे वालुकुष्माण्ड-नालिकेरैः सदाडिमैः ।
 बीजपूरैः सतुण्डीरैः कारवेक्षैः सर्व्वटैः ॥

फलेस्तत्कालसम्भूतैः कृत्वा शोभां तदग्रतः ।
 त्रपुष्पं वालुकम् । एलबालुः कर्कटी । तुण्डीरम् वृक्षभेदः ।
 विरूढैर्नान्यसम्भूतैर्दीपालीभिः समन्ततः ।
 सार्द्धं सगुणकैर्धूपैः सोमालककरङ्गकैः ॥
 गुडपुष्पैः कर्णवैष्टैर्मोदकैरुपमोदकैः ।
 बहुप्रकारैर्नैवेद्यै र्यथाविभवसारतः ॥
 एवमभ्यर्च्य विधिवद्वाची जागरणीत्सवा ।
 गीतवाद्यनटैर्नृत्यैः प्रेक्षणीयैरनेकधा ॥
 सखोभिः सहिता साध्वी तां रात्रिं प्रशयन्नयेत् ।
 न च सम्मौलयेन्नेत्रे नारी यामचतुष्टयम् ॥
 दुर्भगा दुर्गता बन्ध्या नेत्रसम्मौलनाद्भवेत् ।
 एवं जागरणं कृत्वा सप्तम्यां सरितन्नयेत् ॥
 गन्धधूपैरथाभ्यर्च्य गीतवाद्यपुरःसरम् ।
 तच्च दद्याद्द्विजेन्द्राय नैवेद्यादि नरोत्तम ॥
 स्नात्वा गृहं समागत्य हुत्वा वैश्वानरं क्रमात् ।
 देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च पूजयित्वा सुवासिनीः ॥
 कान्यकाश्चैव सभ्राज्या ब्राह्मण्यो दश पञ्च च ।
 भक्ष्यभोज्यैर्व्वहुविधैर्हत्वा दानानि भूरिशः ॥
 ललिता मेऽस्तु सुप्रीता इत्युक्त्वा तु विसर्जयेत् ।
 यः कश्चिदाचरेदेतद्भूतं सौभाग्यसम्पदम् ॥
 ललितापठोसंज्ञञ्च सर्वपापनिवर्हणम् ॥
 नरी वा यदि वा नारी तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 यदलभ्यं व्रतैश्चान्यैर्दानैर्वा नृपसत्तम ॥

तपोभिर्नियमैर्वापि तदेतेन हि लभ्यते ।
 इह चैवातुलं सम्यत्सौभाग्यमनुभूय च ॥
 कृत्वा मूर्ध्नि पदं पार्थ सपत्नीनां यशस्विनी ।
 नृता शिवपुरं प्राप्य देवैरसुरपन्नगैः ॥
 प्राप्नोति दर्शनं देव्या तथा तु सह मोदते ।
 पुण्यशेषादिहागत्य पुण्या सौभाग्यभाजना ॥
 सत्य-चेता-युगे नारी* सीतेव प्रियवत्सभा ।
 इदं यः शृणुयात्पार्थ पठेद्वा साधुसंसदि ।
 सोऽपि पापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते ॥
 षष्ठ्यां जलान्तरगतां वरवंशपात्रे
 संगृह्य पूजयति या सिकतां क्रमेण ।
 नक्तञ्च जागरमनुव्रतवेषशीला
 कुर्यादसौ त्रिभुवने ललितेव भाति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं ललिताषष्ठीव्रतम् ।

—०*०—

सनत्कुमार उवाच ।

अथ षष्ठ्यान्तु राजन्यः समुपोष्य यथाविधि ।
 चक्राजमण्डलं कृत्वा कर्णिकायां सुदर्शनम् ॥

दलेषु लोकपालानामायुधानि समर्चयेत् ॥

चक्राजं चक्रनाभिघटिताजं

स्नान्यायुधानि पुरतः प्रतिष्ठाप्य प्रपूजकः ।

रक्तचन्दनसिद्धार्थरक्तपद्माङ्कुरैरपि ॥

रक्तवस्त्रैः सुगन्धाटैर्भूषणादिभिरर्चयेत् ।

अपूपफलसंयुक्तं गुडान्नञ्च निवेदयेत् ।

सुदर्शनं महाचक्रं ज्वालाव्याप्तदिगन्तरं ।

दैत्यारिचक्रोन्मथनं विहिषो मे निबर्हय ॥

अनिशं लोकपालानां सर्वप्रहरणायपि ।

अभयं विजयं युद्धे मङ्गलं प्रदिशन्तु नः ॥

यथा विष्णुर्वरः पुंसां यथा लक्ष्मीश्च योषिताम् ।

तथा शत्रुहरं चक्रं विजयं मे करोत्वलं ॥

चक्रप्रतिमरूपाणि शस्त्रान्यव्याकुलान्यपि ।

आयुधानि समस्तानि भवन्तु मम सर्वदा ॥

मत्तमातङ्गनिकररथवाजियुतं मम ।

हृष्टपुष्टपदात्पोषं वलं रक्ष सुदर्शनं ॥

इति सम्प्रार्थ्य तद्भक्त्या सालभेतायुधं स्वकम् ।

ततश्च पुरतो वृत्तमण्डलद्वारयेत्सुधीः ॥

तण्डुलेन समायुक्तान् तिलबीजेन पूरितान् ।

अन्नान् वस्त्रसंस्कृतान् सर्वौषधिसमन्वितान् ॥

चतुरः स्थापयेद्दिक्षु कलसांश्च चतुर्वर्षि ।

मध्ये सर्वौषधियुतं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥

वस्त्रयुग्मेन संस्कृतं कुम्भं तत्र निधाप्य च ।

तस्मिन्नावाहयेद्देवं सुदर्शनमनन्यधीः ॥
 शङ्खं च नन्दकञ्चैव शार्ङ्गं कौमोदकीं गदाम् ।
 न्यसेत् प्राच्यादिकुम्भेषु तत्र तत्र प्रपूजयेत् ॥
 पायसञ्च गुडानञ्च मुद्गान् दधिसम्भवं ।
 निवेदयेत् यथा योगं मध्यमे सकलं मतम् ॥
 अथवा पञ्चकुम्भेषु पुज्या वै पञ्च हेतयः ।
 चक्रं शङ्खं तथा पद्मं शार्ङ्गञ्च नन्दकं गदां ।
 बहिस्तु लोकपालानामायुधानि न्यसेद्युगमिति ॥
 युगमिति प्रतिकुम्भं द्वे द्वे ।

तदग्रे महतीं यष्टिं पीतकौशेयसंहताम् ॥
 संस्थाप्य तार्क्ष्यसंस्थानं ध्वजमग्रे निवध्य च ।
 तार्क्ष्यं सम्पूजयेत्पञ्चाङ्गन्यपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 अपूपफलमूलान् भूरि तत्र निवेदयेत् ।
 प्रदक्षिणनमस्कारस्तोत्रालापानि कारयेत् ॥
 घनं घनानां पटलं द्रावयन्ननिलो यथा ।
 तथा मयि च विवेष्टुन् विद्राव्यतु पक्षिराट् ॥
 इति सम्प्रार्थ्य विधिवत्पूजां परिसमाप्य च ।
 लोकपालबलिं दद्यात् क्लृप्तरान्नेन साधकः ॥

क्लृप्तरान्नेन तिलतण्डुलान्नेन ।

तदग्रे वयमानीय सौवर्णं सिंहविष्टरम् ।

सिंहविष्टरं, सिंहासनं ।

तस्मिन्नृपं समारोप्य सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 सौवर्णपात्रमानीय तस्मिन्देवं सुदर्शनम् ॥

तन्मन्त्रेण समावाह्य गन्धपुष्पादिनार्चयेत् ।
वर्त्तिं सिद्धार्थसंयुक्तां रक्तवस्त्रेण वेष्टिताम् ॥

सिद्धार्थाः, सर्षपाः ।

प्रज्वाल्य तत्र संस्थाप्य पूजां कुर्याद्यथाविधि ।
मूर्द्ध्नि त्रिःपरिवृत्याथ प्राच्यां योषिद्विनिक्षिपेत् ॥
परिवृत्य, नीराजनं कृत्वा ।

आयुधानां प्रदानञ्च हेतिराजस्य मन्त्रतः ।
हेतिराजस्य सुदर्शनस्य ।

तत्तन्मन्त्रेण वावाह्य वाहनादिसमर्पणम् ।
तत्रैवंभूषणादीनामेष एव विधिः स्मृतः ॥
युद्धारम्भे महोत्पाते परसेनाप्रपीडने ।
राज्यभ्रंशपरिक्लेशे शोकव्याध्यादिपीडिते ॥
इष्टदारवियोगे च सुतनाशे वलक्षये ।
स्नानमेव प्रकुर्वीत शुक्लषष्ठ्यां समाहितः ॥
निमित्ते लक्षिते वास्याज्जन्मर्त्तवात्स्यं विधिः ।
तार्क्ष्यध्वजञ्च सम्पूज्य युद्धारम्भे च भूपतिः ॥
रणप्रमुखतः कृत्वा सुध्वजत्रयमावहेत् ।
ध्वजस्य चलनादादौ फलाफलविनिश्चयः ॥
जयं शक्रचलाद्भूयुर्हृच्छिणे च पराजयम् ।
पश्चिमे परसैन्यानामुत्तरे च पलायनम् ॥
आग्नेय्यामधिपोनश्येत् नैर्ऋत्यां वलनाशनं ।
वायव्ये वाजिमरणं ऐशान्यां धनसंचयम् ॥

अन्यद्विदिशि लाभः स्यात्*ध्वजस्येति परीक्षणम् ।

छिन्ने बन्धे स्वमरणं यष्टिच्छेदे परस्य वा ॥

तत्कृतञ्च स्वदेहस्य विद्यादेवं विचक्षणः ।

आदौ सर्वं परीक्ष्यैव कुर्वीत रणपण्डितः ॥

कार्यान्तरेऽप्येवमेव भावो भवविनिश्चयः ।

ब्राह्मणैः स्वस्तिवचनं पश्चाद्ब्राह्मणभोजनम् ॥

एवं नाम्ना ततः कुर्यात् पूजां चैवापरेऽहनि ।

विप्रशेषेण तत् कुर्यादशनं बान्धवैः सह ॥

विप्रशेषेण ब्राह्मणभोजनावशेषेण

गुरवे दक्षिणां दद्यादृत्विग्भ्योभुरिदक्षिणाम् ॥

वित्तशाठ्यं न कुर्वीत यावद्गतं समापयेत् ।

न ब्रूयादवृतं कुर्याद्ब्रह्मचर्यस्य दक्षिणाम् ॥

एतत्स्वस्थयनं प्रोक्तं सर्वरोगविनाशनम् ।

सर्वदुःखप्रशमनं सर्वस्य विजयावहम् ॥

एतद्व्रतं पुष्टिकरं शृणुतां कुर्वतामपि ।

एतत्सर्वाधिकारः स्याद्ब्राह्मणैः श्रेयो ददात्यलं ।

षष्ठीव्रतं समाख्यातं सर्वकामफलप्रदम् ॥

इति श्रीगारुडपुराणोक्तं सुदर्शनषष्ठी व्रतम् ।

—000—

आदित्य उवाच ।

कृष्णषष्ठां प्रयत्नेन कृत्वा नक्तं विधानतः ।

मासि मार्गशिरस्यादावं शुमानिति पूजयेत् ॥

विधिवत् प्राश्य गोमूत्रमनाहारो निशि स्वपेत् ।
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 पुण्येष्ट्येवं सहस्रांशुं भानुमन्तमुशन्ति वै ।
 वाजपेयफलं तत्र प्राप्तव्रते लभेन्नरः ॥
 माघे दिवाकरं नाम कृष्णषष्ठ्यां नियोजयेत् ।
 निशीथे चास्ति गोमूत्रं गोमेधफलमाप्नुयात् ॥
 तिलैस्तु फाल्गुने मासि पूजयेद्भक्षयेत्तिलान् ।
 राजसूयस्य यज्ञस्य तुल्यं फलमवाप्नुयात् ॥
 चैत्रे च हंसनामानं कृष्णषष्ठ्यां प्रपूजयेत् ।
 शुक्लपुष्पन्नरः प्राश्य अश्वमेधफलं भवेत् ॥
 वैशाखे सूर्यनामानं कृष्णषष्ठ्यां प्रपूजयेत् ।
 पीत्वा कुशोदकं पुण्यं जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 महामेधस्य यज्ञस्य वैनतेय फलं लभेत् ॥
 ज्येष्ठे दिवस्पातिं पूज्य गवां शृङ्गोदकं पिवेत् ।
 गवां कोटिप्रदानस्य निखिलं फलमश्नुते ॥
 आषाढे अर्कनामानमिष्ट्वा प्राश्य च गोमयम् ।
 प्रयात्यर्कसलोकत्वं वर्षाणां द्विशतं शतम् ॥
 आवर्णेऽर्यमनामानं पूजयित्वा पयः पिवेत् ।
 वर्षाणामयुतं सायं मोदते भास्करालये ॥
 मासि भाद्रपदे षष्ठ्यां भास्करं नाम पूजयेत् ।
 दूर्वाङ्गुरं सकृत् प्राश्य राजसूयफलं लभेत् ॥
 आश्विने देवदेवस्य सप्ताश्वमिति पूजयेत् ।
 दधि संप्राश्य विधिवत् पुण्डरीकफलं लभेत् ॥

मासे तु कार्तिके षष्ठां शक्राख्यं नाम पूजयेत् ।

गोमूत्रफलमश्वीयादश्वमेधफलं लभेत् ॥

गोमूत्रभावितफलं गोमूत्रफलम् ॥

वर्षान्ते भोजयेद्विप्रान् सूर्यभक्तिपरायणान् ।

पायसं मधुसंयुक्तमाज्येन सुपरिप्लुतम् ॥

शक्त्या हिरण्यवासांसि भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् ।

निवेदयेत्तु सूर्याय गाञ्च कृष्णां पयस्विनीम् ॥

वर्षमेकञ्चरेदेवं नैरन्तर्येण यो नरः ।

कृष्णषष्ठीव्रतं भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वकामसमन्वितः ।

मोदते सूर्यलोके तु स नरः शाश्वतीः समाः ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं कृष्णषष्ठी व्रतम् ।

—000—

षष्ठीनामतिथिर्याज्या सामान्या दैवतैरपि ।

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥

उपवासेन दानेन तैलचारविवर्जितः ।

अयं हि भगवान् देवो भास्करश्च परद्युतिः ॥

येन शीघ्रेण दृश्येत तद्गुह्यं कथयाम्यहम् ।

गोपनीयं व्रतं दिव्यमिह लोके फलप्रदम् ॥

यस्मिन् कृते व्रते चैव दरिद्रो न भवेत् कुले ।

षष्ठीतिथिं समुद्दिश्य ब्राह्मणस्य च भोजनम् ॥

शाल्योदनञ्च पयसि कृत्वा च शर्करायुतम् ।
वाहुल्यघृतसंयुक्तं वर्षमेकं प्रदापयेत् ॥
कुले तस्यैव ये जाता ये भविष्यन्ति मानवाः ।
इह तस्यैव ये सन्ति तान् दारिद्र्यं न गच्छति ॥

इति स्कन्दपुराणीक्तमदारिद्र्यषष्ठीव्रतम् ।

—०*०—

स्तुतिजप्योपहारेण पूजया च विवस्वतः ।
उपवासेन षष्ठ्यां वै सर्व्वं पापैः प्रमुच्यते ॥

इति ब्रह्मपुराणीक्तं षष्ठीव्रतम् ।

—०*०—

कृतोपवासः पञ्चम्यां षष्ठ्यां योऽर्च्यते रविं
नियमव्रतचारौ च रवेर्भक्तिसमन्वितः ।
सप्तम्यां वा महाभाग सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

इति ब्रह्मपुराणीक्तं षष्ठीव्रतम् ।

—०*०—

षष्ठ्याञ्च शुक्लपक्षस्य ये नरा भीमवासरे ।
व्रतञ्चरति यत्नेन तथा तासां पृथक् पृथक् ॥
न तेषां दुर्लभं किञ्चित् भविष्यति सुरीक्ष्णम् ।
द्वियोगे हि गुणं तेषां फलं स्कन्द भविष्यति ॥
त्रियोगे पूजनं कृत्वा मासेषु सुरसत्तम ।

अक्षयं जायते पुण्यं नात्र कार्या विचारणा ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं षष्ठीव्रतम् ।

—000—

वैशाखमासादारभ्य पञ्चम्यां य उपोषितः ।
 भवन्तं पूजयेत् षष्ठ्यां संवत्सरमतन्द्रितः ॥
 पुत्रार्थी प्राप्नुयात् पुत्रान् धनकामो धनी भवेत् ।
 स्वर्गार्थी प्राप्नुयात् स्वर्गमपि तुष्टो ममात्मजः ॥
 स्तोत्रेण च मदीयेन ये स्तोष्यन्ति नरः प्रभोः ।
 लोकद्वयेऽपि ते कामान् प्राप्नोति तमसः प्रियान् ॥
 कुमारश्च तथा स्कन्दो विशाखश्च गुहस्तथा ।
 चतुरात्मा विनिर्दिष्टो भगवान् क्रौञ्चसूदनः ॥
 तमभ्यर्च्य नरः षष्ठ्यां पुत्रान् प्राप्नोत्यभीष्टितान् ।
 बालकानां गृहेऽपि नरः प्राप्नोत्यसंशयम् ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं पुत्रप्राप्तिव्रतम् ।

—0*0—

ऋषीणां पूजनं कृत्वा षष्ठां सुखमवाप्नुयात् ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं सुखव्रतम् ।

—0*0—

स्कन्दपार्श्वचरान् राजन् रुद्रपार्श्वचरानघ ।
 यमपार्श्वचरां चैव रोगमुक्तिमवाप्नुयात् ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं रोगमुक्तिव्रतम् ।

—000—

कालपाशं तथाभ्यर्च्य ज्वरव्याधीशमेव च ।

रोगमोक्षमवाप्नोति वायुवह्निदवांस्तथा ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं रोगहरषष्ठीव्रतम् ।

इति श्रीमहाराजाधिराजसमस्तकरणाधीश्वरसकल-

विद्याविशारदश्रीहेमाद्रिविरचिते चतुर्वर्गं

चिन्तामणौ व्रतखण्डे षष्ठीव्रतानि ।

—

अथ एकादशोऽध्यायः ।

अथ सप्तमीव्रतानि ।

आचारैः प्रथमयुवा युगेन सार्द्धं
न स्पृष्टां कलिरपि साम्प्रतं विधत्ते ।
यस्योच्चैः स्वरितमवाप्य साधुसोऽयं
हेमाद्रिः कथयति सप्तमीव्रतानि ॥

कृष्ण उवाच ।

पार्थ श्रुतं मया पूर्वं शाण्डिल्याद्व्रतमुत्तमम् ।
गुह्याद्गुह्यतमं पुण्यं तपश्चरणसंज्ञितम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं कार्यं व्रतं देव तपश्चरणसंज्ञितम् ।
सविस्तरं मम ब्रूहि सरहस्यं समन्तकम् ॥

कृष्ण उवाच ।

शृणुष्वावहितो भूत्वा युधिष्ठिर तपोव्रतम् ।
मार्गशीर्षादिमासेषु कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥
तस्मिन् स्थितो व्रते विप्रो बह्वृचो वेदपारगः ।
ब्रह्मवित् कृष्णसप्तम्यां दद्यादर्घ्यं महीतले ॥
ऋग्वेदवर्गचितयं पठिता सूर्यवक्त्रभम् ।

पादक्रमेण कौन्तेय कनिष्ठददिति श्रुतम्* ॥

पादक्रमेणातिप्रतिपादनमर्घ्यदानम् ।

एकभक्तेन नक्तेनायाचितेन तथा सुधीः† ॥

द्विजो वेदोक्तमन्त्रैस्तु प्रागुक्तैः पाण्डवाग्रज ।

अर्घ्यं दद्युर्विना मन्त्रैः शूद्राः सूर्यपरायणाः ।

चतुर्थ्यन्तेन मन्त्रेण नामचादौ व्यवस्थितम् ॥

शूद्राणां परमोमन्त्रः सर्वशास्त्रेषु पठ्यते‡ ॥

कृत्वा ताम्रमये पात्रे सार्द्रपुष्पाक्षतैर्नृप ॥

रक्तचन्दनसंमिश्रं दूर्वापल्लवशोभितम् ।

रक्तानि करवीराणि तथा रक्तोत्पलानि च ॥

कीरण्टकविमिश्राणि जवाशोकाञ्चितानि च ।

किंशुकागस्त्यकुसुमकरवीराणि मालतीं ॥

सुचकुन्दञ्च कुन्दञ्च शतपत्रं समल्लिकम् ।

एतानि च यथालाभं* ताम्रपात्रे विनिक्षिपेत् ॥

गोरोचनाकुशाग्राणि श्रीखण्डकुङ्कुमन्तथा ।

तिलतन्दुलसिद्धार्थदधिकुङ्कुमकेसरम् ॥

कुङ्कुमकेशरं कुसुमं ।

एभिरर्घ्यं वरं दद्यादुच्चैः कृत्वा भुजौ नृप ।

व्योममुद्रां पुनर्वध्वा नमस्कृत्य समापयेत् ॥

* निःकन्ददिति श्रुतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कुर्याद्व्रतमिदं सुधीरिति क्वचित्पाठः ।

‡ सुनिश्चित इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

¶ पुष्पाणि रक्तवर्णानीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

** एतानि जवने कुर्यादिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

व्योममुद्रान्तु विष्णुधर्मोत्तरात् ।

करयोः संपुटोन्योन्यमणिवन्धस्थिताङ्गुलिः ।

सान्तरालान्तरोयत्र व्योममुद्रेति तां जगुरिति ॥

अत्र प्रतिमानुक्तेः प्रत्यक्षस्यैव सूर्यविम्बस्यार्घ्यदानमिति ।

एवं मामक्रमेणैव यावत्सम्बत्सरं नृप ।

समाप्ते तु व्रते दद्याद्विप्रेभ्यः अन्नयान्वितः ॥

द्वादश प्रणीताः पार्थ पायसेन प्रपूरिताः ।

सौवर्णं पङ्कजं शक्त्या विप्रेभ्यो दक्षिणा स्मृता ॥

वस्तयुग्मञ्च काषायं दद्याद्देवाय दानव ।

एवं यः कुरुते सम्यक् तपश्चरणसंज्ञितं ॥

व्रतं नरो वा नारी वा सूर्यभक्त्या सुभावितः ।

स याति भवनं तत्र यत्र देवो दिवाकरः ॥

पूज्यमानोऽप्सरोवृन्दैः वृन्दारकइवापरः ।

सम्प्राप्य जन्मचैवाग्रं दुःखदौर्भाग्यवर्जितः ॥

आदित्यस्य प्रसादेन भक्तिः स्यात्तत्र निश्चला ।

श्रीदुस्वरैः फलयुगैः सममाचितं च

दर्भान्वितञ्च कुसुमाक्षतपूरितञ्च ।

अर्घ्या विधाय विधिवत् नृप यः प्रदद्यात्

लोकं प्रयात्यमलदोषितिनासित सः ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं तपश्चरणव्रतम् ।

—*—

कृष्ण उवाच ।

मुनीन्द्रोलीमशोनाम मथुरायां गतः पुरा ।

सोऽर्चितौ वसुदेवेन देवक्या च युधिष्ठिर ॥
 उपविष्टः कथाः पुण्याः कथयित्वा मनोरमाः ।
 ततः कथयितुं भूप कथामेतां प्रचक्रमे ॥
 कंथेन ते हताः पुच्छि पुच्छा जाताः पुनः पुनः ।
 मृतवत्सा देवकि त्वं पुच्छदुःखेन दुःखिता ॥
 यथा चन्द्रमुखी दीना बभूव नहुषप्रिया ।
 पञ्चाक्षीर्णव्रता सैव बभूवाक्षतवत्सका ॥
 त्वमेव देवकि तथा भविष्यसि न संशयः ।

देवक्युवाच ।

का सा चन्द्रमुखी ब्रह्मन् बभूव नहुषप्रिया ।
 किञ्च चीर्णं व्रतं पुण्यं तथा सन्ततिवर्द्धनम् ॥
 सपत्नीदर्पदलनं सौभाग्यारोग्यदं विभो ।

लीमश उवाच ।

अयोध्यायां पुरा राजा नहुषो नाम विश्रुतः ।
 तस्यासीद्रूपसम्पन्ना देवी चन्द्रमुखी प्रिया ॥
 तथा तत्रैव नगरे विष्णुगुप्तोऽभवद्विजः ।
 आसीद्गुणवती तस्य पत्नी भद्रमुखी तथा ॥
 तयोरासीद्दृढा प्रीतिः स्पृहनीया परस्परम् ।
 अथ ते द्वेपि सख्यौ वै स्नानार्थं शरयूतटे ॥
 प्राप्ते प्राप्ताश्च तत्रैव वान्याश्च नगराङ्गनाः ।
 ताः स्नात्वा मण्डलक्ष्मस्तन्मध्ये व्यक्तरूपिणम् ॥
 लेखयित्वा शिवं शान्तमुमया सह शङ्करम् ।
 गन्धपुष्पाक्षतैर्भक्त्या पूजयित्वा यथाविधि ॥

प्रणम्य गन्तुकामास्ताः पप्रच्छतोवरस्त्रियः ।
 ता जघुः शङ्खरोक्ताभिः पार्वत्या सह पूजितः ॥
 बद्धा सूत्रमयं तन्तुं शिवस्यात्मा निवेदितः ।
 धारणीयमिदन्तावद्यावत्प्राणविधारणम् ॥
 तासां तद्वचनं श्रुत्वा सख्यावेतेऽपि देवकि ।
 कृत्वा च समयं तत्र बद्धा दीर्घ्यां सुडोरकम् ॥
 ततस्ताः स्वगृहं जग्मुः स्वसखीभिः समावृताः ।
 कालेन महता तस्यास्तद्वृतं विस्मृतं शुभम् ॥
 चन्द्रमुख्याः प्रमत्तायाः विस्मृतः स च डोरकः ।
 भद्रमुख्या तथा भद्रे विस्मृतं सर्वमेव तत् ॥
 मृते कैश्चिद्दहोरात्रैः सा बभूव प्रवङ्गमी ।
 भद्रा स्यात् कुकुटी जाता व्रतभङ्गाच्छुभानने ॥
 कालेन पञ्चतां प्राप्ते सखीभावस्य हेतवे ।
 अद्वैवमाटके देशे जाते गोकुलसङ्कुले ॥
 ब्राह्मणी ब्राह्मणी जाता क्षत्रिया क्षत्रियी तथा ।
 राज्ञी जाया बभूवाथ पृथ्वीनाथस्य वत्सभा ॥
 ईश्वरी नाम विख्याता यासीत् चन्द्रमुखी पुरा ।
 नान्ना भद्रमुखी यासीत् भूषणानाम साभवत् ॥
 अग्निमीलस्य सा दत्ता पित्रा तस्य पुरोधसा ।
 अतीववत्सभा आसीत् भूषणा भूषणप्रिया ॥
 भूषिता भूषितवरैरूपेणालङ्कृता स्वयम् ।
 तस्या बभूव रस्याश्च पुत्राः सर्वगुणान्विताः ॥
 माटवद्रूपसम्यक्ताः पितृवत्कर्माशीलिनः ।

सख्यौ तेचैव तद्वच्च जाते जातिस्मरे किल ॥
 पुनर्निरन्तरा प्रीतिस्तयोरासीद्यथा पुरा ।
 काले बहुतिथे याते त्यक्त्वा सा सत्यव्रतभा ॥
 मध्ये वयसि सा राज्ञी पुत्रमेकमजीजनत् ।
 द्वैश्वरी रोगिणं मूकं प्रज्ञाहीनञ्च विस्तरम् ॥
 तादृशोऽपि महाभागे मृतोऽसौ नववार्धकः ।
 ततस्तां भूषणभ्रष्टामौश्वरीं पुत्रदुखिताम् ॥
 सखीभावादतिस्नेहात् पुत्रैश्च परिवारिता ।
 अमुक्ताभरणा भद्रा स्वरूपेणैव भूषिता ॥
 तां दृष्ट्वा सदृशीं भार्यां प्रज्ज्वालेश्वरी कृपा ।
 ततो गृहं प्रेषयित्वा ब्राह्मणी तीव्रमत्सरा ॥
 चिन्तयामास सा राज्ञी तस्याः पुत्रबधं प्रति ।
 निश्चित्य चेतसा क्रूरा यातयामास तत्सुतान् ॥
 हताहताश्च ते पुत्राः पुनर्जीवन्त्यनामयम् ।
 तदद्भुततरं दृष्ट्वा सतीमाह्वय भूषणां ॥
 उपवेश्यासने श्रेष्ठे बहुमानपुरःसरम् ।
 अपृच्छत् विस्मयाविष्टा राज्ञी सा मृतवत्सका ॥
 ब्रूहि तथ्यं महाभागे किन्त्वया मुक्तं कृतम् ।
 दानव्रतं तपोवापि शुश्रूषणमुपोषितम् ॥
 येन ते निहताः पुत्राः पुनर्जीवन्त्यनामयाः ।
 तथा हि बहुपुत्रा च जीवन्त्या शुभानने ॥
 अमुक्ताभरणा नित्यं भर्तुं श्रेतस्यवस्थिता ।
 अतीव शोभसे देवि विद्युद्वर्णात्यये यथा ॥

भूषणीवाच ।

मृगु देवि प्रवक्ष्यामि जन्मान्तरविचेष्टिनम् ।
किं तर्हि विस्मृतं सर्वमयोध्यायाञ्च यत् कृतं ॥
आवाभ्यां व्रतवैकल्यं प्रमत्ताभ्यां वरानने ।
येन त्वं प्लवगौ जाताहं सा च कुकुटी तथा ॥
तथापि व्रतवैकल्यं त्वया च नान्यतः कृतम् ।
मया तु सर्वभावेन चेतसाध्याय शङ्करम् ॥
तिर्थग्योन्यं गता येन मनोवृत्त्या खनुष्ठितम् ।
एतद्वि कारणं भद्रे नान्यत्किञ्चित् करोम्यहम् ॥

लोमश उवाच ।

इत्याकर्ण्य च संगृह्य पूर्वजन्मनि चेष्टितम् ।
ईश्वरी च तथा सार्धं पुनःसम्यक् चकार ह ॥
व्रतस्यास्य प्रभावेन पुत्रपौत्रादिसम्भवैः ।
भुक्ता च सौख्यमतुलं मृता शिवपुरङ्गता ॥
तस्मात्त्वमपि कल्याणि व्रतमेतत् समाचर ।
प्रारब्धेऽस्मिन् व्रते दिव्ये जीवत्युक्ता भविष्यसि ॥

देवक्युवाच ।

ब्रह्मन्नास्याद्वि ते सम्यक् व्रतमेतत् सुखप्रदम् ।
सन्तानवृद्धिकरणं शिवलोके स्थितिप्रदम् ॥

लोमश उवाच ।

भाद्र भाद्रपदे मासि सप्तम्यां सलिलाशये ।
स्नात्वा शिवं मण्डलके लेखयित्वा तथाम्बिकाम् ॥

भक्त्या सम्पूज्य समयं कुर्याद्वा करे गुणम् ।
यावज्जीवं मयात्मा तु शिवस्य विनिवेदितः ॥
इत्येवं समयं कृत्वा शिवस्य विनिवेदितः ।
इत्येवं समयं कृत्वा ततः प्रभृतिडोरकम् ॥
सौवर्णं राजतञ्चापि सौत्रं वा धारयेत् करे ।
मण्डकान् वेष्टिकानद्यादश्चपत्रेयवा द्विज ॥
स्वयन्ताश्चैव भोक्तव्या व्रतभङ्गभयाच्छुभे ।
पारिते मुद्रिका वासो हैमौरीप्याः स्वशक्तितः ॥
ताम्रपात्रोपरि स्थाप्य ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।
आचार्याय विशेषेण कर्त्तव्यञ्चाङ्गुलीयकम् ॥
पुष्प कुङ्कुम सिन्दूर ताग्वूलाञ्जनसूचकैः ।
एवं तत्पारयित्वा तु व्रतं सन्ततिवर्द्धनम् ॥
सर्वपापविनिर्मुक्ता कृत्वा सौख्यं मनोरमम् ।
सन्तानं वर्द्धयित्वा च शिवलोके महीयते ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातमाख्यानसहितव्रतम् ।
कुरु देवकि यत्नेन जीवपुत्रा भविष्यसि ॥

कृष्ण उवाच ।

इत्युक्त्वा स मुनिश्चेष्ट स्तत्रैवान्तरधीयत ।
चकार सर्वयत्नेन यदुक्तं तेन धीमता ॥
व्रतस्यास्य प्रभावेण देवकी मामजीजनत् ।
तस्मात् पार्थ नरैः कार्यं स्त्रीभिः कार्यं विशेषतः ॥
व्रतं पापहरं भव्यं सुखसन्ततिदं सदा ।
इदञ्च शृणुयाद्भक्त्या यच्चैतत् प्रतिपादयेत् ॥

व्रतमाख्यानसहितं सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ।
 सान्तानकं व्रतमिदं सुख मोक्षकामा
 या स्त्री चरिष्यति शिवं हृदये निधाय ।
 विहाय दुःखमतुलङ्गतकल्मषौघा
 सा स्त्री व्रताद्भवति शोभनजीववत्सा ॥

इति भविष्योत्तरे अमुक्ताभरणसप्तमीव्रतम् ।

—000—

भीष्म उवाच ।

भगवन् दुर्गसंसारसागरोत्तारकं तथा ।
 किञ्चिद्भूतं समाचक्ष्व स्वर्गारोग्यसुखप्रदम् ॥

पुलस्त्य उवाच ।

सौरधर्मं प्रवक्ष्यामि पार्थ कल्याणसप्तमीं ।
 विधानं तस्या वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥
 यदा तु शुक्लसप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत् ।
 सा तु कल्याणिनी नाम विजया च निगद्यते ॥
 प्रातर्गव्येन पयसा स्नानमस्यां समाचरेत् ।
 शुक्ताम्बरधरः पद्ममक्षतैः परिकल्पयेत् ॥
 प्राङ्मुखोऽष्टदलं मध्ये तद्भुजं सकर्णिकम् ।
 सर्वेष्वपि दलेष्वोशं विन्यसेत् पूर्वतः क्रमात् ॥
 पूर्वेषु तपनायेति मार्त्तण्डायेति वै ततः ।
 याम्ये दिवाकरायेति विधात्रे इति नैर्ऋते ॥
 पश्चिमे वरुणायेति भास्करायेति चानिले ।

सौम्ये विकर्त्तनायेति रचयेदष्टमे 'दले ॥
 आदावन्तेच मधेयं च नमोस्तु परमात्मने ।
 मन्त्रैरेभिः समभ्यर्च्य नमस्कृत्तान्तदीपितैः ॥
 शुक्लवस्त्रैः फलैर्भक्ष्यैर्धूपैर्मात्स्यानुलेपनैः ।
 स्थण्डिले पूजयेद्भक्त्या गुडं न लवणेन च ॥
 ततो व्याहृतिमन्त्रेण विमृजेत् हिजपुङ्गव ।
 शक्तितस्तर्पयेद्भक्त्या गुडं क्षीरघृतादिभिः ॥
 तिलपात्रं हिरण्यञ्च गुरवे विनिवेदयेत् ।
 एवन्तु नियमं कृत्वा प्रातरुत्थाय मानवः ॥
 कृतस्नानजपैर्विप्रैः सहैव घृतपायसम् ।
 भुक्त्वा च वेदविद्वद्भिर्वैडालव्रतवर्जितः ॥
 घृतपात्रं सकनकं सोदकुम्भं निवेदयेत् ।
 प्रीयतामत्र भगवन् फलमाह दिवाकरः ॥
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ।
 एवं सम्बत्सरस्यान्ते कृत्वैतदखिलं नृप ॥
 उद्यापयेद्यथाशक्त्या भास्करं संस्मरन् हृदि ।
 ततस्त्रयोदशे मासि गावोदद्यात् त्रयोदश ॥
 वस्त्रालङ्कारसंयुक्ता हेमशृङ्गीः पयस्विनीः ।
 एकामपि प्रदद्याद्गां वित्तहीनश्च निःक्रियः ॥
 वित्तशार्ङ्गं न कुर्वीत ततो लोभात् पतत्यधः ।
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् कल्याणसप्तमीम् ॥
 श्रुत्वेति पठनाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 कर्त्ता शिवपुरे स्थित्वा कल्पमेकमिहागतः ॥

राजा भवति राजेन्द्र चेतायां राघवो यथा ।

पञ्चाष्टपत्रकमलोदरकर्णिकायां

सम्पूजयेत्कुचम धूप विलेपनाद्यैः ।

षष्ठ्याः परेहनि जनार्त्तिहरं दिनेशं

कल्याणभाजनमसौ भवतीह नूनम् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं कल्याणसप्तमीव्रतम् ।

—*—

पुलस्त्य उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि व्रतं कमलसप्तमीं ।

यस्य संकीर्तनादेव तुष्यतीह दिवाकरः ॥

वसन्तामनसप्तम्यां स्नातः सन्* गौरसर्षपैः ।

तिलपात्रे तु सौवर्णं निधाय कमले रविम् ॥

वस्त्रोपवीताभरणगन्धपुष्परघार्चयेत्* ।

नमस्ते पद्महस्ताय नमस्ते विश्वधारिणे ।

दिवाकर नमस्तुभ्यं प्रभाकर नमोस्तु ते ॥

ततस्तु कालवेलायामुदकुम्भसमन्वितं ।

विप्राय दद्यात्संस्पृज्य वस्त्रमाल्यादिभूषितम् ॥

रविं सकमलं दद्यादलंकृत्य विधानतः ।

उपवासं प्रकुर्वीत परं नियममास्थितः ॥

प्रभातायान्तु शर्व्वर्थ्यामष्टम्यां भोजयेद्द्विजान् ।

* कमल' शुभमिति पुलकान्तरे पाठः

* वस्त्रयुग्मादृतमिति वा पाठः

यथाशक्त्या स्वयं पश्चात् भुञ्जीत मांसवर्जितम् ॥
 अनेन विधिना शुक्लसप्तम्यां मांसि मांसि तु ।
 सर्वं समाचरेद्भक्त्या वित्तघाटाविवर्जितः ॥
 व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।
 गाञ्च दद्याद्यथाशक्त्या सर्व्वालङ्कारभूषिताम् ॥
 व्यजनासनदीपांश्च यच्चान्यत् कल्पितं गृहे ।
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् कमलसप्तमीं ॥
 आधिव्याधिविनिर्मुक्तः सुखसौभाग्यभाजनः ।
 भुक्त्वा भोगांश्चिरं मर्त्ये मृतोरविपुरं व्रजेत् ॥
 कल्पानेकं ततः स्थित्वा आगत्यात्र नराधिपः ।
 सर्व्वसम्पत्समृद्धे च कुले भवति भूभुजाम् ॥
 तत्रापि भानुनिरतोव्रतैः सन्तोष्य भास्करम् ।
 उपर्य्युपरि संप्राप्य जन्म भक्त्योरवेस्तथा ॥
 सप्तजन्मानि राजेन्द्रस्ततोयाति परं पदम् ।
 यदर्थैर्भुनक्ति नयः सिद्धाः सुराष्ट्रेन्द्रपुरोगमाः ॥
 निर्व्विण्णा भरतश्रेष्ठ प्राप्नुवन्त्यक्षतोद्यमं ।
 एवं व्रतं महेन्द्रस्य समाख्यातं स्वयम्भुवा ॥
 तेनैव नारदस्योक्तं नारदेन स्वयं मम ।
 आख्यानं विजनं कृत्वा यतो गुह्यतरं नृप ॥

यः पश्यतीदं शृणुयान्मुहूर्त्तं
 पठेच्च भक्त्याथ मतिं ददाति ।
 सोऽप्यत्र लक्ष्मीमचलामवाप्य
 गन्धर्व्वविद्याधरलोकमेति ॥

इति पद्मपुराणोक्तं कमलसप्तमीव्रतम् ।

पुलस्त्य उवाच ।

शर्करासप्तमीं वक्ष्ये सर्वकल्मषनाशिनीं ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं यथानन्तं प्रजायते ॥
 माधवस्य सिते पक्षे सप्तम्यां श्रद्धयान्वितः ।
 प्रातस्नातस्तिलैः शुक्लैः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥
 स्थण्डिले पद्ममालिख्य कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ।
 तस्मिन्नमः सवित्रेति धूपं पुष्पं निवेशयेत् ॥
 स्थापयेदन्नं कुम्भं शर्करापात्रसंयुतम् ।
 शुक्लवस्त्रेण संवेष्ट्य शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥
 सहिरण्यं यथाशक्त्या मन्त्रेणानेन पूजयेत् ।
 विश्वेदेवमयोयस्माद्देवादीति पठ्यते ॥
 त्वमेवामृतसर्वस्व अतः पाहि सनातन ।
 पञ्चगव्यं ततः पीत्वा स्वपेत्तत्पार्श्वतः क्षितौ ॥
 सौरसूक्तं जपंस्तिष्ठेत् पुराणश्रवणेन च ।
 अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्याङ्कृतनित्यकः ॥
 तत्सर्वं वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 भोजयेच्छक्तितोविप्रान् शर्कराघृतपायसैः ॥
 भुञ्जीतातैललवणं स्वयमस्याथवाग्रतः ।
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ॥
 वत्सरान्ते पुनर्दद्याद्ब्राह्मणाय समाहितः ।
 शयनं वस्त्रसंस्वीतं शर्कराकनकान्वितं ॥
 सर्वोपस्करसंयुक्तं तथैकां गां पयस्विनीम् ॥

गृहञ्च शक्तितोदयात् समस्तोपस्करान्वितं ।
सहस्रेणाय निष्काणाङ्गुत्वा दद्याच्छतेन वा ॥
दशभिर्वा त्रिभिर्निकैर्निकैर्नैकेन वा पुनः ।
पद्मं स्वशक्तितो दद्यात् वित्तगाथाविवर्जितः ॥

पद्मं, सौवर्णपद्मम् ।

अमृतं पिवतो वक्तात् सूर्यस्यामृतविन्दवः ।
निष्पेतुर्य्यं तदुत्पन्नाः शालिमुद्गे च वः स्मृताः ॥
शर्करा च परं तस्मादिक्षुसारामृतोपमा ।
इष्टा रवेरतः पुण्याः शर्करा हव्यकव्ययोः ॥
शर्करासप्तमी चैषा वाजिमेधफलप्रदा ।
सर्वदुःखोपशमनी पुत्रसन्ततिवर्द्धनी ॥
यः कुर्यात्पराया भक्त्या स वै सद्गतिमाप्नुयात् ।
कल्पमेकं वसेत् स्वर्गे* ततो याति परं पदम् ॥

इदमनघं शृणोति यः स्मरेद्वा

पठति स याति सुरेश्वरस्य लोकम् ।

मतिमति च ददाति यो जनानां

ममरवधूजनकिन्नरैः स पूज्यः ॥

इति पद्मपुराणोक्तं शर्करासप्तमीव्रतम् ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

अध्रुवेण शरीरेण सुपुष्टेनापि किं फलम् ।

माघस्नानविहीनेन त्वयोक्तं यदुनन्दन ॥

* तनो राजा भवेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।
43-2

प्रातश्चानसमर्थानां शरीरं यस्य देहिनः ।
 किं तेन वद कर्तव्यं माघे संसारभीरुणा ॥
 कायक्लेशसहा नार्थो न भवन्ति यदूत्तम ।
 सौकुमार्याच्छरीरस्य अवलात्वात्तथैवच ॥
 कथञ्च ताः सुरूपाः स्युः सुभगाः सुप्रजास्तथा ।
 स्वकृतस्यैव पुण्यस्य सर्वमेतत् फलं यतः ॥
 अत्यायासेन समुहत् केन पुण्यमवाप्यते ।
 स्त्रीभिर्माघे भवेद्ब्रूहि ज्ञानं तच्च जगद्गुरो ॥

कृष्ण उवाच ।

श्रूयतां पाण्डवश्रेष्ठ रहस्यं मुनिभाषितम् ।
 यन्मया कस्यचिन्नोक्तमचलासप्तमीव्रतं ॥
 वेश्या चेन्दुमती नाम रूपौदार्यगुणान्विता ।
 आसीत् कुरुकुलश्रेष्ठ मगधस्य विलासिनी ॥
 तनुमध्या सुजघनी पीनोन्नतपयोधरा ।
 सम्यग्विभक्तावयवा पूर्णचन्द्रनिभानना ॥
 सौन्दर्यं सुकुमार्थञ्च तस्याः कामेन गीयते ।
 यस्याः सुदर्शनादेव कामः कामातुरोभवेत् ॥
 मूर्त्तिः शशधरस्यैव नयनानन्दकारिणी ।
 वशीकरणविद्यैव सर्वं लोकमनोहरा ॥
 एकस्मिन् दिवसे प्रातः सन्मुखस्थितया तया ।
 चिन्तिता हृदये राजन् संसारस्यानवस्थितिः ॥
 संनिमज्जज्जगदिदं विषवेलायसागरे ।
 जरामृत्युज्वरग्राहे न कश्चिदवबुध्यते ॥

अकूपारभूतभाण्डो धातुशिल्पिविनिर्मितः ।
 स्वकर्मवनसम्भोतः पच्यते कालवह्निना ॥
 ये यान्ति दिवसाः पुंसां धर्मकर्मार्थवर्जिताः ॥
 न ते पुनरिहायान्ति हरभक्तनरा यथा ॥
 पूजास्नानतपोहोमस्वाध्यायपितृतर्पणं ।
 यस्मिन् दिने न क्रियते वृथा तद्विवसं नृणाम् ॥
 पुत्राणां दारगृहके समासक्तं हि मानवम् ।
 वृकीवीरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥
 इत्येवं चिन्तयित्वा तु वेष्ट्याचेन्दुमती ततः ।
 वसिष्ठस्याश्रमं पुण्यं जगाम गजगामिनी ॥
 वसिष्ठमृषिमासीनं प्रणम्य विनयान्विता ।
 कृताञ्जलिपुटो कृत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥

इन्दुमत्युवाच ।

मया न दत्तं न हुतं नोपवासकृतं व्रतम् ।
 भक्त्या न पूजितः शम्भुः स्वामिन् शार्ङ्गधरो न च ॥
 साम्प्रतं तप्यमानाया व्रतं किञ्चिददस्व मे ।
 येन दुःखाम्बुपङ्क्तौषादुत्तरामि भवार्णवात् ॥
 एतत्तस्याः सुबहुशः श्रुत्वातिकरणम्बुचः ।
 कारुण्यात् कथयामास वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥
 माघस्य सितसप्तम्यां सर्व्वकामफलप्रदम् ।
 रूपसौभाग्यजननं ज्ञानं कुरु वरानने ॥
 कृत्वा षष्ठ्यामेकभक्तं सप्तम्यां निधनं जलम् ।
 रात्रंते चालयेथास्व दत्त्वा शिरसि दीपकम् ॥

माघस्य सितसप्तम्यामचलच्चालितञ्च यत् ।
 जलं मलानां सर्वेषां स्नानं चालनन्ततः ॥
 वसिष्ठवचनं श्रुत्वा तस्मिन्नहनि भारत ।
 चकारेन्दुमतीस्नानं दानं सस्यक् यथाविधि ॥
 स्नानस्यास्य प्रभावेण भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ।
 इन्द्रलोकेऽक्षरः सङ्घे नायकत्वमवाप सा ॥
 अचलासप्तमीस्नानं कथितं ते विशाम्पते ।
 सर्वपापप्रशमनं सुखसौभाग्यवर्द्धनम् ॥

*युधिष्ठिर उवाच ।

सप्तमीस्नानमाहात्म्यं श्रुतं निरवशेषितम् ।
 साम्प्रतं श्रोतुमिच्छामि विधिं मन्त्रसमन्वितम् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

एकभक्तेन सन्तिष्ठेत् षष्ठ्यां संपूज्य भास्करम् ।
 सप्तम्यां तु व्रजेत् प्रातः सुगन्धीरजलाश्रयम् ॥
 सरित्सारस्तङ्गागं वा देवखातमथापि वा ।
 सुखावगाहसलिलं दुष्टसत्त्वैरदूषितम् ॥
 व्यालाम्बुपक्षिभिश्चैव जलगैर्मत्स्यकच्छपैः ।
 न केन चाल्यते यावत्तावत् स्नानं समाचरेत् ॥
 सौवर्णं राजते पात्रे भक्त्या ताम्रमयेऽथ वा ।
 तैलवर्त्तिः प्रदातव्या महारजतरञ्जिता ॥

महारजतङ्गुसुम्भं

समाहितमना भूत्वा दत्त्वा शिरसि दीपकम् ।
 भास्करं हृदये ध्यात्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 नमस्ते रुद्ररूपाय रसानां पतये नमः ।
 वरुणाय नमस्तेस्तु हरिवास नमोस्तु ते ॥
 जलोपरि तरेद्दीपः स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ।
 चन्दनेन लिखित्पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥
 मध्ये शिवं सपत्नीकं प्रणवेन च संयुतम् ।
 शक्रे दले रविः पूज्यो भानुश्चैवानले तथा ॥
 याम्ये विवस्वान्नैर्ऋत्ये भास्करं पूजयेद्बुधः ।
 पश्चिमे सविता पूज्यः पूज्योऽर्कश्चानिले दले ॥
 सौम्ये सहस्रकिरणः शैवे सर्वात्मने नमः ।
 पूज्याः प्रणवपूर्वास्तु नमस्कारान्तयोजिताः ॥
 पुष्पैः सुगन्धधूपैश्च पृथक्त्वेन युधिष्ठिर ।
 विसर्ज्य वस्त्रसम्प्रीतं स्वस्थानं गम्यतामिति ॥
 विसर्जिते सहस्रांगौ समागम्य स्वमालयम् ।
 ताम्रपात्रे यथाशक्त्या मृण्मये वाथ भक्तिमान् ॥
 स्थापयेत्तिलपिष्टञ्च सष्टतं सगुडं तथा ।
 काचनं तैलकं कृत्वा अशक्तस्तिलपिष्टजम् ॥
 तैलकं दीपपात्रं ।
 संच्छाद्य रक्तवस्त्रेण पुष्पैर्धूपैश्चार्चयेत् ।
 ततस्तान् वाचयेद्दिप्रान्दद्यान्मन्त्रेण तालकम् ॥
 आदित्यस्य प्रसादेन प्रातस्नानफलेन च ।
 दुष्टदौर्भाग्यदुःखघ्नं मया दत्तन्तु तालकम् ॥

तालकं तालपत्रं कर्णाभरणविशेषः ॥

पूजयित्वापदेष्टारं विप्रानन्यांश्च पूजयेत् ।

ततोद्दिनं समयञ्च भास्करध्यानतत्परः ॥

ताएव च कथाः शृणुन्वत्या वा धर्मसंहिताः ।

षाषण्डादिभिरालापदर्शनस्पर्शननादिकम् ॥

वर्जयेत् चपयेत् प्राञ्चस्तृतीयभुजनेः सह ।

नक्तं भुञ्जीत च नरोदीनान् सन्नो ज्य शक्तिः ॥

एतत्ते कथितं पार्थ रूपसौभाग्यकारकम् ।

अचलासप्तमीस्नानं सर्वकामफलप्रदम् ॥

इति पठति यद्दृश्यं यः शृणोति प्रसङ्गात्

कलिकलुषविनाशं सप्तमीस्नानमेतत् ।

मतिमपि च जनानां यो ददाति प्रयत्नात्

सुरभवनगतोऽसौ सेव्यते वाचरोभिः ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं अचलासप्तमीव्रतं ।

—०*०—

पुलस्त्य उवाच ।

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि शोभनाशुभसप्तमीम् ।

यामुपोष्य नरोरोगात्* शोकदुःखात् प्रमुच्यते ॥

शुक्लेचाश्वयुजे मासि कृतस्नानजपः शुचिः ।

वाचयित्वा दिजयेष्ठानारभेच्छुक्लसप्तमीम् ॥

कपिलां पूजयेद्भक्त्या गन्धमाल्यानुलेपनैः ।

● दौर्गत्यादिमुच्यते इति कचित् प्राठः ।

नमामि सूर्यसम्भूतामशेषभुवनालयाम् ॥
 त्वामहं सर्वकल्याणेशरीरां सर्वसिद्धये ।
 अथाहृत्य तिलप्रस्थं ताम्रपात्रे कृतं नवम् ॥
 काञ्चनं हृषभं तद्वहस्रमाख्यगुडान्वितम् ।
 फलैर्नानाविधैर्भक्ष्यैः* सर्वोपस्करसंयुतैः ॥
 दद्यादिकालवेलायाज्यमा प्रीयतामिति ।
 पञ्चगव्यं तु संप्राश्य स्वपेद्ममौ विमलतरः ॥
 ततः प्रभाते सुजातो भक्त्या सन्तर्पयेद्दिजान् ।
 चनेन विधिना दद्यात् मासि मासि सदा नरः ॥
 चाससी हृषभं हैमं तद्वहस्रन्दोषं† पूजनम् ।
 वत्सरान्ते च शयनमिच्छुदण्डगुणान्वितम् ॥
 शीपधानकविश्रामभाजनासनसंयुतम् ।
 ताम्रपात्रे तिलप्रस्थं सौवर्णहृषभैर्युतम् ॥
 दद्यादेदविदे सर्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ।
 अनेन विधिना राजन् कुर्याद्यः शुभसप्तमीम् ॥
 तस्य श्रीर्विजयः‡ सौख्यं भवेज्जन्मनि जन्मनि ।
 अप्सरोगणगन्धर्वैः पूज्यमानो हरालये ॥
 वसेद्गणाधिपोभूत्वा चतुर्युगविपर्ययेण ।
 ततः पुनरिहागत्य सार्वभौमो भविष्यति ॥
 समानीतो देवलोकात् सुराणामारदेन तु ।

* घृत पायससंयुतैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सुरालये इति क्वचित् पाठः ।

‡ पूज्यमानोऽसौ प्राप्येति पुस्तकान्तरे पाठः ।

॥ तद्वहस्रेतेषूपजन मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शुभाख्या सप्तमीचेयं शतकोटिप्रविस्तरा ॥
 ब्रह्महत्यादिपापानां विनाशाय दयालुना ।
 समाख्याता नारदेन मया च कथिता तव ॥

इमां पठेद्यः शृणुयाच्च भक्त्या
 पश्येत् प्रसङ्गादपि दीयमानाम् ।
 सोप्यत्र सर्वाघवियुक्तदेहः
 प्राप्नोति विद्याधरनायकत्वम् ॥
 यावत् समा व्रतमिदं करोति
 यः सप्तमी सप्तविधानयुक्तः ।
 स सप्तलोकाधिपतिः क्रमेण
 भूत्वा पदं याति पदं मुरारेः ॥

इति पद्मपुराणोक्तं शुभसप्तमीव्रतम् ।

—०*०—

पुलस्त्य उवाच ।

अघातः संप्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 सर्वकामप्रदां पुण्यां नान्ना मन्दारसप्तमीम् ॥
 माघस्यामलपक्षे तु पञ्चम्यां लघुभुक् नरः ।
 दन्तकाष्ठं ततः कृत्वा षष्ठीमुपवसेन्नरः ॥
 विप्रान् संभोजयित्वा तु मन्दारं प्राशयेन्निधि ।
 ततः प्रभाते उत्थाय कुर्यात् स्नानं पुनर्दिजान् ॥
 भोजयेच्छक्तिः कृत्वा मन्दारकुसुमाष्टकम् ।

मन्दारोराजाकर्कः ।

सौवर्णं पुरतस्तद्वत् पद्महस्तं सुशोभनम् ॥

पद्मं कण्ठतिलैः कृत्वा ताम्रपात्रेऽष्टपत्रकम् ।
 हेमं मन्दारकुसुमं स्थाप्य मध्ये च पूजयेत् ॥
 नमस्कारेण तद्वच्च सूर्यायेत्यनले दले ।
 ऐशान्यां मित्रनामानं नमस्कारेण पूजयेत् ।
 दक्षिणे तद्वद्वर्णाय अथार्थन्नेति नैर्ऋते ॥
 पश्चिमे वेदधाम्नेति वायव्ये चण्डभानवे ।
 पूष्णे चोत्तरतः पूज्य आनन्दायेत्यतः परम् ॥
 कर्णिकायाञ्च पुरुषं स्थाप्य सर्वात्मनेति च ।
 शुक्लवस्त्रैः समावेष्ट्य भस्मैर्मातृफलादिभिः ॥
 एवमभ्यर्च्य तत्सर्वं दद्याद्देविदे पुनः ।
 भुञ्जीतातैललवणं वाग्यतः प्राङ्मुखोऽष्टही ॥
 अनेन विधिना सर्वसप्तम्यां मासि मासि वा ।
 कुर्यात् संवत्सरं यावद्विज्ज्ञातविजितः ॥
 एतदेव व्रतान्ते तु विधाय कलशोपरि ।
 गोभिर्विभवतः सार्धं दातव्यं भूतिमिच्छता ॥
 नमोमन्दारनाथाय मन्दारशयनाय च ।
 त्वं वै तारयस्वास्मान्मातृसारसागरात् ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्मन्दारसप्तमीं ।
 विहार्यातिसुखी लोके कल्पञ्च दिवि मोदते ॥
 इमामधौषपटलभीषणध्वान्तदीपिकाम् ।
 गच्छन् प्रगृह्य संसारशर्व्वार्थ्यां न स्वलेन्नरः ॥
 मन्दारसप्तमी नाम ईशितार्थफलप्रदा ।
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥

इति पद्मपुराणोक्तं मन्दारसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं सा क्रियते कृष्ण मनुष्यैरथसप्तमी ।

चक्रवर्त्तित्वफलदा या विख्याता त्वया मम ॥

कृष्ण उवाच ।

आसीत् काम्बोजविषये यशोधर्मनराधिपः ।

ब्रह्मेवयसि तस्यासीत् सर्व्वव्याधियुतः सुतः ॥

तत्कर्म्मपाकं सोऽपृच्छ द्विनीतो द्विजपुंगवान् ।

सचाह राजन् वैश्योयं कृष्णः पूर्व्वजन्मनि ॥

ददर्श रथसप्तम्यां क्रियमाणव्रतं नृप ।

व्रतदर्शनमाहात्म्यादुत्पन्नोजठरे तव ॥

अदाता विभवे तस्मात्तेनायं व्याधितोऽभवत् ।

ततः स राजा पप्रच्छ किं मे तत्संविधीयताम् ॥

यस्य सन्दर्शनात् प्राप्तो लाभस्तव निकेतनम् ।

तदेव क्रियतां राजन् रथसप्तमिसंज्ञितम् ॥

व्रतं पापहरं येन चक्रवर्त्तित्वमाप्स्यते ॥

राजोवाच ।

ब्रूहि विप्र व्रतं कृत्स्नं सविधानं समन्त्रकम् ।

ईश्वराणां दरिद्राणां सर्व्वसम्पत्प्रदायकम् ॥

द्विज उवाच ।

शुक्लपत्रे तु माघस्य षष्ठ्यामामन्त्रयेत् गृही ।

ज्ञानं शक्तिलैः कार्यं नद्यभावे तु कुचचित् ॥
 विमले सलिले राजन् विधिवद्वर्णधर्मतः ।
 देवादीन् पूजयित्वा तु गत्वा सूर्यालयं ततः ॥
 सूर्यं सम्यक् नमस्कृत्य पुष्पधूपाक्षतैः शुभैः ।
 आगत्य भवनं पश्चात् पञ्चयज्ञांश्च निर्वपेत् ॥
 संभोज्यातिथिभृत्यांश्च बालवृद्धाश्रितान् स्वयम् ।
 विद्यमाने दिनेऽन्वीयाद्वाग्यतस्तैलवर्जितम् ॥
 रात्रौ विप्रं समाहूय विधिघ्नं वेदपारगम् ।
 संपूज्य नियमं कुर्यात् सूर्यमाधाय चेतसि ॥
 सप्तम्यान्तु निराहारो भूत्वा भोगविवर्जितः ।
 भोक्ष्येऽष्टम्यां जगन्नेत्रं निर्विघ्नं तत्र मे कुरु ॥
 इत्युच्चार्य नृपयेष्ट तोयं तोयेषु निक्षिपेत् ।
 ततो विसर्ज्य तं विप्रं स्वपेद्भूमौ जितेन्द्रियः ॥
 ततः प्रातः समुत्थाय कृतावश्यः शुचिर्नरः ।
 कारयित्वा रथं दिव्यं किङ्किणीजालमालिनम् ॥
 सर्पोपस्करसंयुक्तं रत्नैः सर्वाङ्गचित्रितम् ।
 काञ्चनं राजतञ्चाथ हयसारथिसंयुतम् ॥
 ततो मध्याह्न समये कृतस्नानादिकोव्रती ।
 अतीर्यग्वीक्षमाणस्तु पाषण्डालापवर्जितः ॥
 सौरसूक्तं जपन् प्राज्ञः समागच्छेत् स्वमालयम् ।
 निर्वर्त्तय नित्यकार्यन्तु कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥
 वस्त्रमण्डयिकामध्ये स्थापयेत्तं रथोत्तमम् ।
 कुङ्कुमैर्न सुगन्धैर्न चार्चयित्वा समन्ततः ॥

मालाभिः पुष्पदीपानां समन्तात्परिवेष्टयेत् ।
 धूपेनागुरमित्रेषु धूपयित्वा रथोपरि ॥
 रथस्य स्थापयेद्भानुं सर्वसम्पूर्णलक्षणं ।
 वित्तानुरूपं हैमञ्चं वित्तशायि विवर्जितः ॥
 शायिनात् व्रजति वैकल्पं वैकल्यादिकल्पं फलम् ।
 ततोदेवं समभ्यर्च्य सरथं सहसारथिम् ॥
 पुष्पैर्धूपैस्तथागन्धैर्वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
 फलैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्नैवेद्यैर्घृतपाचितैः ॥
 पूजयेद्भास्करं भक्त्या मन्त्रैरेभिस्त्रिभिः क्रमात् ।
 भानो दिवाकरा, दित्य मार्त्तण्ड जगताम्यते ॥
 अर्पानिधे जगद्रक्ष भूतभावन भास्कर ।
 प्रणतार्त्तिहराचिन्त्य विश्वविन्तामणे विभो ॥
 विष्णो हंसादिभूतेशादिमध्यान्तकारक ।
 भक्तिहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं जगत्पते ॥
 प्रसादात्तव सम्पूर्णमर्चनं यदिहास्तु मे ।
 एवं सम्पूज्य देवेशं प्रार्थयेच्च मनोगतं ॥
 ददाति प्रार्थितं भानुर्भक्त्या सन्तोषितो नरैः ।
 वित्तहीनोपि विधिना सर्वमेतत् प्रकल्पयेत् ॥
 रथं ससारथिं साश्वं वर्णकैर्भित्तिलेखितम् ।
 सौवर्णञ्च तथा भानुं यथाशक्त्या विनिर्मितं ॥
 प्रागुक्तेन विधानेन पूजयित्वा सुविस्तरम् ।
 जागरङ्कारयेद्वात्री गीतवादिचनिखनैः ॥
 प्रोक्षणीयैर्विचित्रैश्च पुण्याख्यानकथादिभिः ।

रथयात्रां प्रपश्येत भानोरायतनं श्रितः ॥
 अनिमोलितनेत्रस्तु नयेत्तां रजनीं बुधः ।
 प्रभाते विमले ज्ञातः कृतकृत्यस्ततोहिजान् ॥
 तर्पयेद्विविधैः कामैर्दानैर्वा सोविभूषणैः ।
 अश्वमेधेन तुल्यं तदिदं ब्रह्मविदो विदुः ॥
 अतो देयानि दानानि यथाशक्त्या विचक्षणैः ।
 रथन्तु गुरवे देयं सर्वोपस्करसंयुतम् ॥
 रक्तञ्च वस्त्रयुगलं रक्तधेनुसमन्वितम् ।
 एवं चीर्णव्रतो राजन् किन्नाप्नोति जगत्त्रये ॥
 तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन कुरु त्वं रथसप्तमीं ।
 येनारोग्यो भवेत् पुत्रः स्वदीपो नृपसत्तम ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन प्रसादाद्वा स्करस्य च ।
 भविष्यति महातेजा महाबलपराक्रमः ॥
 मुक्ता भोगान् सुविपुलान् कृत्वा राज्यमकण्ठकम् ।
 दत्त्वा सो रथसप्तम्यां नृतेत्वपि माहाभुजः ॥
 उत्पाद्य पुत्रान् पीतांशुं सूर्यलोकं स यास्यति ।
 तत्र स्थित्वा कल्पमेकं चक्रवर्त्ती भविष्यति ॥

कृष्ण उवाच ।

इति सर्व्वं समाख्याय विपरितो हिजोत्तमः ।
 यथागतं जगामासौ नृपः सर्व्वञ्चकार ह ॥
 यदादिष्टं हिजेन्द्रेण तत्तत्सर्व्वं बभूव ह ।
 एवं स चक्रवर्त्तित्वं प्राप्तवान् नृपनन्दन ॥
 श्रूयते यस्तु मान्धाता पुराणेषु परन्तप ।

य इदं शृणुयाद्भक्त्या योवापि परिकीर्त्तयेत् ॥
 तस्यैव तुष्यते भानुर्यःशुत्वैवाभयं सदा ।
 एवं विधं रथवरं रथवाजियुक्तं
 हैमच्च हैमशतदीधितिना समेतम् ।
 दद्याच्च माघसितसप्तमिवासरेषु
 सोसङ्गचक्रगतिरेव महीं भुनक्ति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं रथसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

माघे मासि महादेव सिते पक्षे जितेन्द्रियः ।
 षष्ठ्यामुपोषितोभुत्वा गन्धपुष्पोपहारकैः ॥
 पूजयित्वा दिनकरं रात्रौ तस्याग्रतः स्वपेत् ।
 विबुधस्त्वय सप्तम्यां भक्त्या भानुं समर्चयेत् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या वित्तशाठं विवर्जयेत् ।
 खण्डवेष्टैर्मोदकैश्च तथेक्षुगुडपूपकैः ॥
 प्रथमं* वत्सरे पूर्णं सप्तम्यां कारयेद्बुधः ।
 देवदेवस्य वै यात्रां पूर्वोक्तविधिनाचरेत् ॥
 पूर्वोक्तविधिनेति नानातिथिप्रकरणं
 स्थितं रथयात्राविधिनेत्यर्थः ।
 कच्छपादं व्रतं कुर्याद्द्वयारूढं व्रतं रविम् ॥

● चय चन्तस्वरे पूर्णं इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

● कच्छपादं कच्छपादं कच्छपादं इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पश्येद्भक्त्या जगन्नाथं स याति परमाङ्गतिम् ।
 तृतीयायामेकभक्तं चतुर्थ्यां नक्तमुच्यते ॥
 अयाचितन्तु पञ्चम्यां षष्ठ्याञ्चैव उपोषितः ।
 सप्तम्यां पारणं कुर्यात् दृष्ट्वा देवं रथे स्थितम् ॥
 पूजयित्वा च विधिना भक्त्या देवं त्रिलोचनम् ।
 सौवर्णन्तु रथं कृत्वा ताम्रपात्रोपरिस्थितम् ॥
 रथमध्ये न्यसेद्गोम पूजितं मणिभिर्नवम् ।
 व्योमनिर्माणं तु व्योमषष्ठीव्रतएव व्याख्यातम् वेदितव्यं ।
 पद्मरागं न्यसेन्मध्ये मौक्तिकं पूर्वतो न्यसेत् ।
 इन्द्रनीलमयो याम्या वारुण्याः* मकरध्वजम् ॥
 प्रबालमुत्तरे रुद्रे सर्वज्ञं विन्यसेद्बुधः ।
 श्वेतं पीतं सितञ्चापि रक्तञ्चान्यकसूदन ॥
 एतानि नववस्त्राणि दिक्षु सर्वासु विन्यसेत् ।
 पताका रथसंस्थाने घण्टाभरणभूषिते ॥
 पुष्पदान्ना स्तलङ्कृत्य रथं व्योमसमन्वितम् ।
 यथान्यायं पूजयित्वा भास्कराय निवेदयेत् ॥
 भोजयित्वाथवा विप्रमाचार्याय निवेदयेत् ।
 योऽधीते सप्तमीकल्पं सोपाख्यानञ्च शाङ्करम् ॥
 आचार्यः सहिजोज्ञेयो वर्णानामनुपूर्वशः ।
 सौराणां वैष्णवानाञ्च शैवानां पार्वतीपतिः ॥
 अलाभे तु सुवर्णस्य रथं राजतमादिशेत् ।

* मकरकतमिति पुस्तकान्तरे शब्दः ।

तदलाभे तान्नमयं रथं व्योमञ्च कारयेत् ।
 अलाभेन च तान्नस्य रथः पिष्टमयः स्मृतः ॥
 सहिरण्यं महादेवं ताम्रभाजनमास्थितम् ।
 काषाययुग्मसहितं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 पूर्वोक्तेन महादेव* वाचकाय महाद्युते ।
 पञ्चरत्नममायुक्तं शुभाङ्गप्राप्तं सितं ॥
 स्वशक्त्या तु विरूपाक्षं वित्तगाढं विवर्जयेत् ।
 एषा पुण्या पापहरा रथाङ्गा सप्तमी हर ॥
 कथिता ते मया रुद्रमहतीयं प्रकीर्त्तिता ।
 स्नानं दानमग्नौ होमः पूजनं ग्रहनायकम् ॥
 शतसाहस्रिकं पुण्यं भूत्यै भूधर विद्यते ।
 एवमेषा पुण्यतमा माघे प्राप्ता तु सप्तमी ॥
 यामुपोष्य नरोभक्त्या सूर्यस्यानुचरोभवेत् ।
 ब्राह्मणो याति देवत्वं क्षत्रियोविप्रतां व्रजेत् ॥
 वैश्यस्तु क्षत्रतां याति शूद्रो वैश्यत्वमेति वै ।
 विद्याविनयसम्पन्नं भर्तारं कन्यका लभेत् ॥
 अपुत्रा स्त्री सुतं विन्द्यात् सौभाग्यञ्च गणाधिप ।
 विधवा चाप्युपोष्येनामुत्तमं† लोकमश्रुते
 नान्यजन्मसु वैधव्यं प्राप्नुयात्पार्वतीप्रिय ।
 बहुपुत्रा बहुधना भर्तुर्वल्लभतां व्रजेत् ।
 यावद्भिः सप्तजन्मानि नारी वा पुरुषस्तथा ॥

* शुभम-आन्वितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सप्तमौ त्रिपुरान्तक इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं रथाङ्गसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

वासुदेव उवाच ।

माघस्य शुक्लपक्षे तु चक्ष्म्याच्च कुरुवह ।
 एकभक्तं समाख्यातं षष्ठ्यां नक्तमुदाहृतम् ॥
 सप्तम्यामुपवासञ्च केचिदिच्छन्ति सुव्रत ।
 षष्ठ्यां केचिदुशन्तीह सप्तम्यां राधनं किल ॥
 कृतोपवासः षष्ठ्यान्तु पूजयेद्भास्करं बुधः ।
 रक्तचन्दनमिश्रैस्तु करवीरैः समाहृतैः ॥
 गुग्गुलेन महाबाहो सुगन्धेन च सुव्रत ।
 पूजयेद्देवदेवेशङ्गहेशङ्करं रविं ।

शङ्करं सुखकरमित्यर्थः ॥

एवं हि चतुरोमासान् माघादीन् पूजयेद्रविम् ।
 आत्मनश्चापि शुद्धार्थं प्राशनं गोमयस्य च ॥
 स्नानञ्च गोमयेनेह कर्त्तव्यञ्चात्मशुद्धये ।
 ब्राह्मणान् दिव्यभौमांश्च भोजयेच्चापि शक्तितः ॥
 दिवि देवकुले भवाः दिव्या इतरेभौमाः ।
 ज्यैष्ठादिष्वपि मासेषु श्वेतचन्दनमुच्यते ।
 श्वेतानि चापि पुष्पाणि शुभगन्धान्वितानि वै ॥
 कृष्णागुरु तथा धूपं नैवेद्यं पायसं स्मृतम् ।
 तेनैव ब्राह्मणान् साधून् भोजयेच्च महामते ॥
 प्राशयेत्पञ्चगव्यन्तु स्नानं तेनैव सुव्रत ।

कार्त्तिकदिशु मासेषु अगस्तिकुचमेः स्मृतं
 पूजनं कुरुशार्ङ्गल धूपस्यैवापराजितः ॥
 नैवेद्यं गुडपूपाच्च तथैवैक्षुरसः स्मृतः ।
 तेनैव ब्राह्मणान् स्नातोभोजयेच्च स्वशक्तितः ॥
 कुशोदकं प्राशयेच्च स्नानञ्च कुरु सिद्धये ।
 तृतीयपारणस्यान्ते माघे मासि महामते ॥
 भोजनं तत्र दानञ्च द्विगुणं समुदाहृतं ।
 देवदेवस्य पूजा च कर्त्तव्या शक्तितो बुधैः ॥
 रथस्य चापि दानन्तु रथयात्रा च सुव्रत ।
 रथस्य प्राप्तिहेतोर्वै कर्त्तव्या विभवै सति ॥
 दानं सूर्यरथस्येह यद्योक्तं विभवै सति ।
 इत्येषा कथिता पुत्र रथाङ्गसप्तमी शुभा ॥
 सप्तमीति महाख्याता महापुण्या महोदया ।
 यामुपोष्य धनं पुत्रान् कीर्त्तिं विद्यां समश्नुते ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं महासप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

जया च विजया चैव जयन्ती चापराजिता ।
 महाजया च नन्दा च भद्रा वामा प्रकीर्त्तिता
 शुक्लपञ्चम्या सप्तम्यां नक्षत्रं पञ्चतारकम् ।
 यदा भवेत्तदा ज्ञेया जयानामेति सप्तमी ॥
 पञ्चतारकमिति रोहिण्यक्षे षामघाहस्ताच्च ।
 तस्यां दत्तं हुतं जप्तं तर्पणं देवपूजनम् ॥

सर्व्वशतगुणं प्रोक्तं पूजाद्यापि दिवाकरीं ।

हंसे हस्तसमारूढे शुक्ला या सप्तमी परा ॥

हंसः सूर्यः,

वर्षमेकन्तु कर्त्तव्या विधिनानेन भास्करम् ।

सौवर्णं कारयेद्भक्त्या दिभुजं पद्मधारिणम् ॥

पारणत्रितयं तस्यां क्रियते गोपते पुरा ।

प्रथमचतुरोमासान् पारणं कथितं बुधैः ॥

कथितान्यत्र पुष्पाणि करवीरस्य सुव्रत ।

चन्दनञ्च तथा रक्तं धूपार्थं गुडगुलः स्मृतः ॥

कासारन्तु सितासारं नैवेद्यं भास्कराय वै ॥

कासारो गोधूमचूर्णैश्चवष्टैर्भृष्टा निर्मितो

लोके प्रसिद्धः सितातारः शर्कराबहुलः ॥

अनेन विधिना पूज्य मार्त्तण्डं विबुधाधिपम् ।

पूजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या* भक्ष्यभोज्यैर्यथाविधि ॥

कासारं भोजयेद्विप्रान् पारणं फलदम्भवेत् ।

स्वयमेव तथाश्रीयादादृतो मौनमास्थितः ॥

पञ्चम्यामेकभक्तञ्च षष्ठ्या नक्तन्तु कीर्त्तितम् ।

कृत्वापवासं सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥

सिद्धार्थकैः स्नानमत्र प्राशनं पायसेन तु ।

भानुर्मे प्रीयतामत्र दन्तकाष्ठं तथा कर्कजम् ॥

द्वितीयं श्रूयतां कर्म पारणं गदतो मम ।

मालतीकुसुमानीह श्रीखण्डं चन्दनं तथा ॥

* भोजयेद्ब्राह्मणान् भोजनानि पुष्पक, नरे पाठः ।

नैवेद्यं पायसम्भानोर्धूपं विजयमाविशेत् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेच्चापि समन्नीयात् स्वयं विभो ॥
 रविर्मे प्रीयतामन्नं नाम देवस्य कीर्त्तयेत् ।
 प्राशयेत्पञ्चगव्यन्तु खादिरं दन्तधावनम् ॥
 द्वितीये पारणे चापि विधिरुक्तो मयाधुना ।
 तृतीये पारणे चैव विधानन्तु निबोध मे ॥
 अगस्त्यकुसुमैरन्नं भास्करं पूजयेद्बुधः ।
 स्वमालम्बनमात्रोक्तं श्रीखण्डं कुङ्कुमं तथा ॥
 सिद्धकं धूपनिर्दिष्टं सूर्यप्रीतिकरं परम् ।
 शाल्योदनन्तु नैवेद्यं रसालोपरिसंयुतम् ॥

रसालशिखण्डिनो

ब्राह्मणानामघौ दानं भोजयेच्च तथात्मना ।
 कुशोदकप्राशनञ्च बह्वर्था दन्तधावनम् ॥
 विकर्त्तनः प्रीयतां मे नाम देवस्य कीर्त्तयेत् ।
 वर्षान्ते देवदेवस्य पूजा कार्या विधानतः ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च नानाप्रोक्षणकैस्तथा ।
 गोदानभूमिदानैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ॥
 इत्थं सम्पूज्य देवेशन्देवस्य पुरतः स्थितं ।
 कारयेत् परमं पुण्यं धर्मपुस्तकवाचनम् ॥
 वस्त्रैर्गन्धैस्तथाधूपैर्व्याचकं पूज्य यत्नतः ।
 देवस्य पुरतः स्थित्वा ततो मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 देवदेव जगन्नाथ सर्वव्याधि विनाशन ।

ग्रहेश लोकतपन विकर्त्तन तमोपह ॥
 कृतेयं देव देवस्य जया नामेति सप्तमी ।
 मया तव प्रसादेन धन्या पापहरा शिवा ॥
 अनेन विधिना वीर यः कुर्यात्सप्तमीव्रतम् ।
 तस्य स्नानादिकं सर्वं भवेच्छतगुणं विभो ॥
 कृत्वेमां सप्तमीं वीर पुरुषः प्राप्नुयाद्यशः ।
 धनं धान्यं सुवर्णञ्च पुत्रानायु, बलं स्मृतम् ॥
 प्राप्येह नरशार्दूल स्वर्गलोकञ्च गच्छति ।
 तस्मादेत्य पुनर्भूमौ राजा भवति धार्मिकः ॥
 इत्येषा कथिता वीर जया नामेति सप्तमी ।
 कृताश्रुता स्मृता या तु हंसलोकप्रदायिनी ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं जयासप्तमीव्रतम् ।

—०००—

ब्रह्मीवाच ।

शुक्लपञ्चस्य सप्तम्यां सूर्यवारो भवेद्यदि ।
 सप्तमी विजया नाम तत्र दत्तं महाफलम् ॥
 स्नानं दानं जपो होम उपवासस्तथैव च ।
 सर्वं विजयसप्तम्यां महापातकनाशनम् ॥
 पञ्चम्यामेकभक्तं स्यात् षष्ठ्यां नक्तं प्रचक्षते ।
 उपवासस्तु सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥
 उपवास परः षष्ठ्यां अन्नस्य पूजयेद्भविम् ।
 उपवासपरः विजय सप्तम्यामुपवासं करिष्यन् ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ।

प्रकल्प्य पूजा भूमौ च देवस्य पुरतः स्वपेत् ॥
 जपमानस्तु गायत्रीं सौरसूक्तमथापि वा ।
 त्र्यक्षरं वा महाश्वेतं षडक्षरमथापि वा ।
 विबुद्धस्त्वथ सप्तम्यां कृत्वा स्नानं गणाधिपं ॥
 ग्रहेशं पूजयित्वा तु होमं कृत्वा विधानतः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्भक्त्या च गणनायकम् ॥
 शाल्योदनमपूपांश्च खण्डवेष्टाश्च शक्तितः ।
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या ततो विप्रान् विमर्जयेत् ॥
 इत्येषा कथिता देव पुण्या विजयसप्तमी ।
 यामुपोष्य नरोगच्छेत्परं वैरोचनं पदम् ।
 करवीराणि रक्तानि कुङ्कुमञ्च विलेपनम् ।
 विजयं धूपमस्यान्तु भानोस्तुष्टिकराणि वै ॥
 एषा पुण्या पापहरा महापातकनाशिनी ।
 अत्र दत्तं हुतञ्चापि अक्षयञ्च गणाधिप ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं विजयासप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

माघस्य शुक्लपक्षे तु सप्तमी या त्रिलोचना ।
 जयन्ती नाम सा प्रोक्ता पुण्या पापहरा तथा ॥
 उपोष्य येन विधिना शृणु तं पार्वतीप्रिय ।
 पारणानि तु चत्वारि कथितानि च पण्डितैः ॥
 पशुस्यामेकभक्तन्तु षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ।

उपवासस्तु सप्तम्यामष्टम्यां पारणभवित् ॥
 माघे च फाल्गुने मा स तथा चैत्रे च सुव्रत ।
 अर्कपुष्पाणि धन्यानि कुङ्कुमञ्च विलेपनम् ॥
 नैवेद्यं मोदकञ्चाक्षं धूपमाद्यमुदाहृतम् ।
 प्राशनं पञ्चगव्यस्य पवित्रीकरणं परम् ॥
 मोदकैर्भोजयेद्विप्रान् यथाशक्त्या गणाधिप ।
 शाख्योदनञ्च भूतेश दद्याद्भक्त्या हिजेषु वै ॥
 इत्थं संपूजयेद्यस्तु भास्करं लोकपूजितम् ।
 सर्वेषु पारणेष्वेवं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
 द्वितीये पारणे पूज्य राजसूयफलं लभेत् ।
 वैशाखे त्वद्य ज्यैष्ठे तु आषाढे मासि सुव्रत ॥
 पूजार्चमन्त्रे भानोर्वै शतपञ्चाणि योजयेत् ।
 श्वेतञ्च चन्दनं भीमं धूपी गुग्गुलुरुच्यते ॥
 नैवेद्यं गुडपूपाञ्च प्राशनं गोमयस्य च ।
 भोजनञ्चापि विप्राणां गुडपूपाञ्च कीर्त्तिताः ॥
 द्वितीयमिदमाख्यातं पारणं पापनाशनम् ।
 तृतीयं शृणु देवेश पूजार्थं भास्करस्य तु ॥
 आवणे मासि देवेश तथा भाद्रपदे विभो ।
 आश्विने चापि मासे तु रक्तचन्दनमिष्यते ॥
 मालतीकुसुमानीह धूपी विजयद्वयते ।
 नैवेद्यं घृतपूपाञ्च भोजने तु हिजातिषु ॥
 कुशोदकं प्राशनन्तु कायशुद्धिकरं परम् ।
 तृतीयमपि त्वाख्यातं पारणं पापनाशनम् ॥

राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलदन्भास्करप्रियम् ।
 चतुर्थमप्यहं वच्मि पारणं त्रयसे नृप ॥
 मासि कार्तिक के वीर मार्गशीर्षे तथापि च ।
 पौषे च नरशार्दूल शृणु पुष्पाण्यशेषतः ॥
 करवीराणि रक्तानि तथा रक्तञ्च चन्दनम् ।
 अमृताख्यं तथा धूपं नैवेद्यं पायसन्तथा ॥
 अर्जुनीयं तथा वज्रं प्राशनं परमं मतम् ।
 अगुरुं चन्दनं मुस्तां सिङ्गकं वृषणं तथा ॥
 समभागन्तु कर्त्तव्यं धूपञ्चामृतसम्भवं ।

अर्जुनीयं । गव्यं । वज्रं । घृतं ।

नामानि कथितान्यत्र भास्करस्य महात्मनः ॥
 चित्रभानुस्तथा भानुरादित्यौ भास्करस्तथा ।
 प्रीयतामिति सर्वेषु पारणेष्वेवमादिशेत् ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्पूजां विभावसोः ।
 अस्यान्तिथौ महादेव स याति परमं पदम् ॥
 कृत्वेवं सप्तमीं भीम सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धनार्थी लभते धनम् ॥
 स रोगो मुच्यते रोगात् शुभं प्राप्नोति पुष्कलं ।
 पूर्णं सम्बत्सरे भीम कार्या पूजा दिवाकरे ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ।
 नानाविधैः प्रोक्षणकैः पूजया वाचकस्य च ॥
 इत्थं संपूज्य देवेशं ब्राह्मणञ्च प्रपूजयेत् ।
 वाचकं द्विजं संपूज्य इदं वाक्यमुदीरयेत् ॥

धर्मकार्येषु मे देव अर्थकार्येषु नित्यशः ।
 कामकार्येषु सर्वेषु जयो भवति सर्वदा ॥
 तदा विसर्जयेद्विप्रान् वाचकश्च द्विजोत्तमम् ।
 इत्थं कुर्यादिदं पश्चात् स जयं प्राप्नुयात्सदा ॥
 सर्वपापविशुद्धात्मा सूर्यलोकं स गच्छति ।
 विमानवरमारूढः कविजोद्भवमुत्तमम् ॥
 तेजसा कविसंकाशः प्रभया पतगोत्तमः ।
 कविजं, कविरग्निस्तज्जं सुवर्णं । पतगः, सूर्यः ।

इति भविष्यपुराणोक्तं जयन्तीव्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

मासि भाद्रपदे शुक्ला सप्तमी या गणाधिप ।
 अपराजितेति विख्याता महापातकनाशिनी ॥
 चतुर्थ्यामेकभक्तान्तु पञ्चम्यां नक्तमादिशेत् ।
 उपवासस्तथा षष्ठ्यां सप्तम्यां पारणं भवेत् ॥
 पारणान्यत्र चत्वारि कथितानि मनौषिभिः ।
 पुष्पाणि करवोराणि तथा रक्तञ्च चन्दनम् ॥
 धूपक्रिया गुग्गुलुना नैवेद्यं गुडपूपकाः ।
 नभस्यादिषु मासेषु विधिरेष प्रकीर्तितः ॥
 तथाशुभगपुष्पाणि कुङ्कुमञ्च विलेपनम् ।
 धूपार्थं सिद्धकं प्रोक्तमथवा बिल्वसम्भवम् ॥
 शाल्योदनञ्च नैवेद्यं रसालाः फाल्गुनादिषु ।

रक्तोत्पलानि भूतेश अगुरुचदनं तथा ॥

अनन्तधूपमुद्दिष्टं नैवेद्यं गुडपूपकाः ।

ओखण्डं ग्रन्थिसहितं अगुरुः सिद्धकं तथा ॥

सुस्ता तथेन्दुं भूतेश शर्कराञ्च दहेत्तृहम् ।

इत्येवोऽनन्तधूपञ्च कथितो देवसत्तम ॥

ग्रन्थि, ग्रन्थिपर्णी, इन्दुः, कर्पूरः ।

ज्यैष्ठादिषु तथाह्येव विधिरक्तो मनीषिभिः ।

नृणु नामानि देवस्य प्राशनानिच सुव्रत ॥

भगो ऽंशुमानर्यमा च सविता त्रिपुरान्तकः ।

पारणेषु च सर्वेषु प्रीयतामिति कौर्त्तयेत् ॥

गोमूत्रं पञ्चगव्यञ्च घृतमुष्णञ्च वै पयः ।

यस्त्विमां सप्तमीं कुर्यादनेन विधिना नरः ॥

अपराजितो भवेत्सोऽपि सदा शत्रुभिराहवे ।

हन्याच्छत्रून् जयेच्चापि त्रिवर्गं नात्र संशयः ॥

त्रिवर्गमथ संप्राप्य भानोः पुरमवाप्नुयात् * ।

गन्धपुष्पोपहारैश्च पुराणश्रवणेन च ॥

अश्वदानेन च विभो ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ।

वाचकं पूजयित्वा तु भास्करस्य प्रियं सदा ॥

स पराजित्य वै शत्रून् याति हंससलोकताम् ।

शुक्रजोऽङ्गवयानेन आपगेयपताकिना ॥

आपगाधिपसंकाशो ह्यापगाधिपतिर्भवेत् ।

शुक्रजं, सुवर्णं आपगेयमपि सुवर्णमेव, आपगाधिपो, वरुणः ।

* पुच्छपुर्णं लभेत्कल्पावयेत् शक्तिः च गच्छति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति भविष्यपुराणोक्तमपराजितासप्तमीव्रतम् ।

—*—

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां यदा संक्रमतेरविः ।
 महाजया तदा स्याद्वै सप्तमी भास्करप्रिया ॥
 ज्ञानं दानं जपो होमः पितृदेवाभिपूजनम् ।
 सर्व्व^१ कोटिगुणं प्रोक्तं तपनेन महौजसा ॥
 यस्त्वस्यां मानवो भक्त्या घृतेन ज्ञापयेद्भविम् ।
 सोऽश्वमेधफलं प्राप्य ततः सूर्य्यपदम्भजेत् ॥
 पयसा ज्ञापयेद्यस्तु भास्करं भक्तिमान्नरः ।
 विमुक्तः सर्व्व^२ पापेभ्यः स याति सूर्य्यलोकताम् ॥
 स्थित्वा तत्र चिरं कालं राजा भवति संजय ।
 महाजयेषा कथिता सप्तमी त्रिपुरान्तक ॥
 यामुपोष्य नरोभक्त्या अचलां स्वर्गतिं* लभेत् ।
 ततो याति परं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥
 इति भविष्यपुराणोक्तं महाजयासप्तमीव्रतम् ।

—०००—

ब्रह्मोवाच ।

या तु मार्गशिरे मासि शुक्लपक्षे तु सप्तमी ।
 नन्दा सा कथिता वीर सर्व्वानन्दकरी शुभा ॥
 पञ्चम्यामेकभक्तं तु षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्त्तितम् ।

* सज्जामिति पुलकान्तरे पाठः ।

सप्तम्यामुपवासश्च कीर्त्तयन्ति मनीषिणः* ।
 मासतो कुसुमानीह सुगन्धं चन्दनं तथा ।
 कर्पूरागुरुसंमिश्रं धूपञ्चात्र विनिर्दिशेत् ।
 दध्नीदनं खण्डञ्च नैवेद्यं भास्करप्रियम् ॥
 तदेव दद्याद्विप्रेभ्यो ह्यश्रीयाच्च स्वयं तथा ।
 पूजार्थं भास्करस्यैव प्रथमे पारणे विधिः ॥
 पालाशपुष्पाणि विभो यच्चचन्दनमेव च ।
 कर्पूरं सिङ्गाकं कुष्ठमुशीरं चन्दनं तथा ॥
 वन्यन्निवृषणं भीम कुङ्कुमं गृञ्जनं तथा ।
 हरीतकी तथा भीम एष यच्चाङ्गउच्यते† ॥

गृञ्जनं, पलाण्डुमेदः ।

धूपं प्रबोधमादिष्टं नैवेद्यं खण्डखाद्यकम् ।
 कृष्णागुरुः सिङ्गाकश्च चाणक्यं वृषणं तथा ॥
 चन्दनन्तगरं मुस्ता प्रबोधः शर्करान्वितः ।

चाणक्यं, मूलकभेदः ।

भोजयेद्ब्राह्मणांश्चापि खण्डाद्यैर्गङ्गाधिप ॥
 विलम्पतं तु संप्राश्य ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 पारणस्य द्वितीयस्य विधिरेष प्रकीर्त्तितः ॥
 नीलोत्पलानि पुष्पाणि धूपं गुग्गुलुमाहरेत् ।
 नैवेद्यञ्च पांशुमुखाः प्रीतये भास्करस्य तु ॥
 पांशुमुखाः, शर्कराचूर्णपूर्णवदना भक्ष्याः ।

* पारणाख्येन वेदाणि उक्तानीह मनीषिणः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† यच्चचन्दनमुच्यते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

विलेपनं चन्दनस्य मुस्ताप्राशनं*मुच्यते ॥
 तृतीयस्यापि हे वीर कथितो विधिरुत्तमः ।
 शृणु नामानि देवस्य पावनानि नृणां सदा ॥
 विष्णुर्भगस्तथा धाता प्रीयतामुच्चरेद्बुधः ।
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्नन्दां नरः सदा ॥
 स कामानेह संप्राप्य विधातारमवाप्नुयात् ।
 पुत्रकामो लभेत्पुत्रं धनकामो लभेद्धनम् ॥
 विद्यार्थी लभते विद्यां यशोर्थी च यशस्तथा ।
 सर्वकामस्तथाप्राप्य मोदते शाश्वतोः समाः ॥
 ततः सूर्यसदो गत्वा नन्दते नन्दवर्द्धनम् ।
 इत्येषा नन्दजननी नन्दा ख्याता मया द्विज ॥
 यामुपोष्य तथा श्रुत्वा नन्दतेऽर्कमवाप्य वै ।

इति भविष्योत्तरोक्तं नन्दासप्तमी व्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां नक्षत्रं सवितुर्भवेत् ।
 यदा प्राप्यमषेशेण तदा सा भद्रतां व्रजेत् ॥
 सवित्वनक्षत्रं, हस्ता ।
 चतुर्थ्यामेकभक्तान्तु पञ्चभ्यां नक्षत्रमादिशेत् ।
 षष्ठ्यामयाचितं प्रोक्तं उपवासस्ततः परम् ॥

* विश्व प्राशनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† रविरिति कश्चित् पाठः ।

तर्पणं देवदेवेशी-ष्टेन कथितं बुधैः ।
 क्षीरेण च तथा वीर पुनरिक्षुरसेन च ॥
 स्नापयित्वा तु देवेशं चन्दनेन विलेपयेत् ।
 दद्याच्च गुग्गुलुं तस्मै दद्याद्गोम तथाग्रतः ॥
 गोधूमचूर्णनिष्पन्नं विमलं शशिसन्निभम्
 सुवर्णं सगुडञ्चैव रक्तपुष्पोपशोभितम् ॥
 यदत्र शृङ्गमीशानं तत्र वैमौक्तिकं न्यसेत् ।
 यद्ये तत्र माणिक्यं न्यसेद्वा रोहितं मणिम् ॥
 नैर्ऋते मरकतन्दद्याद्वायव्येयज्जरागकम् ।
 सरोजं वाप्युत्तरतः स्वशक्त्या विन्यसेद्बुधः ॥
 पाषण्डिनो विकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान् त्यजेत् ।
 सप्तम्यां भोजयेद्वाज्ञो दिवास्वप्नञ्च वजेत् ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुर्याद्वै भद्रमसमीम् ।
 भद्रा ददाति सप्तम्यां भद्रन्तस्य व्रतं भवेत्* ।
 तस्य भद्राः सर्वे एव गच्छन्ति ज्ञातयःसदा ॥
 तदशक्तः फलं तस्यां विधिनाकेन दीयते ।
 व्योमभद्रमिति प्रोक्तं देवचिह्नं मनोरमम् ॥
 शालिपिष्टमयं प्रोक्तं चतुःकोणं मनोरमम् ।
 गव्येन सर्पिषा युक्तं खण्डशर्करान्वितम् ॥
 चतुर्जातकचूर्णेन द्राक्षाभिश्च विशेषतः ।
 चतुर्जातकचूर्णेनेति, एलालवङ्गपत्रकनागकेसरचूर्णेनेत्यर्थः ॥
 नालिकेलफलैश्चैव शुभगन्धैर्गणाधिप ।

* इदं भद्रमिति प्रोक्तं षट्पञ्चाङ्गं तु भूषण इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मध्येन्द्रनीलं भद्रस्य न्यसेत् प्राङ्गः स्वशक्तिः ॥
 पुष्करागं मरकतं पद्मरागन्तथैव च ।
 अतोयमेचमाणिक्यं क्रमात्कोशेषु विन्यसेत् ॥
 प्रस्थमात्रं भवेद्भद्रं प्रस्थार्धं स्याच्च वा विभी ।
 अनेन विधिना कृत्वा देवस्य पुरतो न्यसेत् ॥
 वाचकायाथ वै दद्यादथवा भोजके स्वयम् ।
 अनेन विधिना यस्तु कृत्वा भद्रं प्रयच्छति ॥
 स हि भद्राणि संप्राप्य गच्छेद्गोपतिमन्दिरम् ।
 ब्रह्मलोकं ततो गच्छेद्यानारूढो न संशयः ॥
 तेजसा रविसङ्काशः कान्त्यात्रेयसमस्तथा ।

आत्रेय, चन्द्रः

प्रभया गोपतेस्तुल्यस्तेजसा शङ्करस्य च ।
 तस्मादेत्य पुनर्भूमौ गोपतिः श्वाभ संशयः* ॥
 प्रसादाद्गोपतेर्वीर भद्रवानभिजायते ।
 इत्येवा कथिता वीर भद्रानामेति सप्तमी ॥
 यामुपोष्य नरो वीर ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ।
 शृण्वन्ति च पठन्तीह कुर्वन्ति च गणाधिप ॥
 ते सर्वे चन्द्रमासः† यान्ति तद्ब्रह्म शाश्वतम् ।

* सर्वगोपप्रपूजित इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भद्रमासाद्येति कचित् पाठः ।

इति भविष्यपुराणोक्तं भद्रासप्तमीव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुरवाच ।

सूर्यभक्ता तु या नारी भुवं सा पुण्यो भवेत् ।
 स्त्री चैवाप्युत्तमं नाभं यत्कृत्वा शृणु साम्प्रतम् ॥
 निक्षुभार्कव्रतं भानोः सदा प्रीतिविवर्द्धनम् ।
 अविद्योगकरं वीर धर्मकामार्थसाधकम् ॥
 सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वा संक्रान्तौ भानवे दिने ।
 हविषा हविषा होमं सोपवासः समाचरेत् ॥
 निक्षुभार्कस्य देवार्चां कृत्वा स्वर्णमयीं शुभाम् ।
 राजतीं वाद्य वार्त्तां वा ज्ञापयेच्च घृतादिभिः ॥
 निक्षुभा, सूर्यापत्नी तया सहितोऽर्कः ।

हविषा हविषा, गव्यघृतेन ।

रूपनिर्माणं विष्णुधर्मोत्तरात् ।
 कर्त्तव्यो निक्षुभार्कस्तु वारीकवचभूषितः ॥
 रश्मयस्तस्य कर्त्तव्या वामदक्षिणदक्षयोः ॥
 करयोरन्ययोस्तस्य कमले कमलासनः ।
 एकचक्रे रथे चैव षडारे निक्षुभक्तिः ॥
 चतुर्बाहुर्गहातेजा रसनाभिर्विभूषितः ।
 उपविष्टस्तु कर्त्तव्यः स देवोऽक्षयसारथिः ॥
 गन्धमात्यैरलङ्कृत्य वस्त्रयुग्मैश्च शोभनैः ।
 भस्मभोज्यै रशेषैश्च विमानध्वजचाभरैः ॥

भोजयेत्सूर्यभक्तांश्च भोजकांश्च तथा नृप ।
 भक्त्या च दक्षिणां दद्याद्भास्करः प्रीयतामिति ॥
 ताम्रपात्रे च कांस्थे वा शुक्लवस्त्रावगुण्ठितम् ।
 कृत्वायतनमध्ये तु प्रतिमामुपकल्पयेत् ॥
 कृत्वा शिरसि तत् पात्रं वितानच्छदशोभितम् ।
 ध्वजकृत्वादिभिश्चैव व्रध्नत्वायतनं व्रजेत् ॥
 निम्बुभार्कदिनेशस्य व्रतमेतन्निवेदयेत् ।
 तत्पीठे स्थापयेत् पात्रं पुष्पशोभासमन्वितम् ॥
 प्रदक्षिणीकृत्य रविं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 संप्राप्यैतद्गतं पुण्यं शृणु यत् फलमाप्नुयात् ॥
 द्वादशादित्यसंकाशैर्महायानैर्नगोपमैः ।
 यथेष्टं वै रवेर्लोके सौरैः सार्द्धं प्रमोदते ।
 वर्षकोटिसहस्राणि कोटिवर्षगतानि च* ॥
 नन्दते च महाभागैर्विष्णुलोके महीयते ।
 ततः कर्मविशेषेण सर्व्वकामसमन्वितः ॥
 ब्रह्मलोकं समासाद्य परं सुखमवाप्नुयात् ।
 ब्रह्मलोकात् परिभ्रष्टः श्रीमान् सङ्गिः प्रपूजितः ॥
 प्रजापतित्वमाप्नोति सुरासुरनमस्कृतः ।
 भोगानिह चिरं भुक्त्वा सोमलोके महीयते ॥
 सोमाश्चान्द्रं पुनर्लोकमासाद्येन्द्रसमो भवेत् ।
 इन्द्रलोकाच्च गान्धर्वलोकं प्राप्य स मोदते ॥
 गन्धर्वराजप्रतिना सह भोगैर्वसेत्सुखम् ॥

* वर्षकोटि व्रतानि चेति पुस्तकाकारे पाठः ।

महारत्नप्रभावेन उपशीभितमद्भुतम् ।
 यच्चलोकमपि प्राप्तो यथा कामं प्रमोदते ॥
 यच्चलोकात् परिभ्रष्टः क्रोडते मेरुमूर्धनि ।
 स्थानानि लोकपालानां क्रमादागत्य मोदते ॥
 लोकालोकांस्तपर्यन्ते सर्वस्मिन् क्षितिमण्डले ।
 यत्र तत्र सुखी नित्यं तदशेषमवाप्नुयात् ॥
 धर्मार्थिकाममोक्षाश्च राज्यं प्राप्य प्रमोदते ।
 आदिव्यात् प्राप्यते भोगः सुभगो नात्र संशयः ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं निक्षुभार्कसप्तमीव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुरुवाच ।

या तु षष्ठ्यां तु सप्तम्यां नियता व्रतचारिणी ।
 वर्षमेकन्तु कृत्वैवं^० महालोकजिगीषया ॥
 वर्षान्ते प्रतिमाहृत्वा निक्षुभार्कातिविश्रुतां ।
 निक्षुभार्करूपनिर्माणं नियत व्रतोक्तं वेदितव्यम् ॥
 स्नानाद्यञ्च विधिं कृत्वा निक्षुभार्केति विश्रुतम् ।
 पूर्वोक्तांस्तभते कामान् पूर्वोक्तान् लभते गुणान् ॥
 जाम्बूनदमयैर्यानैः स्वर्गेन रमते चिरम्^१ ।
 गत्वादित्यपुरं रम्यं निखिलं विन्दते फलम् ॥
 सौरादिसर्वलोकेषु भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ।
 क्रमदागत्य लोकेऽस्मिन्नाजानं पतिमाप्नुयात् ॥

^० वर्षमेकं न भुङ्क्ते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

^१ दिवि मन्दर्वशीभितेरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति प्रथमम् ।

या नार्थ्यपवसेदेवं कृष्णामेकान्तु सप्तमीं ।
 सा गच्छेत्परमं स्थानं भानोरमिततेजसः ॥
 वर्षान्ते प्रतिमाङ्गुला शालिपिष्टमयीं शुभाम् ।
 पीतानुलेपनैर्माल्यैः पीतवस्त्रैः प्रपूजयेत् ॥
 पूर्वोक्तं निखिलं कृत्वा भास्कराय निवेदयेत् ।
 सर्वभूमौ महीपालो धातुचामीकरप्रभः ॥
 वर्षकोटिसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ।
 सौरादिसर्वलोकेषु भोगान् भुक्त्वा यथेप्सितान् ॥
 क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् जनेशं विन्दते पतिम् ।
 कुलीनं रूपसम्पन्नं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥

इति द्वितीयम् ।

सप्तम्यां या निराहारा भवेदब्दनियन्त्रिता ।
 गजं पिष्टमयं कृत्वा वर्षान्ते विनिवेदयेत् ॥
 विधाय राजतं पद्मं सुवर्णकृतकर्णिकम् ।
 भक्त्या विन्यस्य तत्पृष्ठे सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥
 कामतोऽपि कृतं पापं भ्रूणहत्यादि यद्भवेत् ।
 तत्सर्वं गजदानेन क्षीयते नात्र संशयः ॥
 महापद्मविमानेन नरो नारायणान्वितः ।
 वर्षकोटिशतं पूर्णं सूर्यलोके महीयते ॥
 सौरादिसप्तलोकेषु* भोगान् भुक्त्वा यथेप्सितान् ।

* सौरलोकादिलोकं भिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कामादागत्य लोकेऽस्मिन् जनेन विन्दते पतिं ॥
 कुलीनं रूपसम्पन्नं* सर्वशास्त्रविशारदम् ।
 सर्वलक्षणसम्पन्नं धनधाव्यसमन्वितम् ॥
 महोक्ताहं महावीर्यं महासन्धं महाबलम् ।

इति तृतीयम् ।

कृष्णपक्षे तु माघस्य सप्तम्यां या दृढव्रता ।
 वर्षकमुपवासेन सर्वभोगविवर्जिता ॥
 वर्षान्ते सर्वगन्धोत्थं निक्षुभाकं निवेदयेत् ।
 सुवर्णमणिमुक्ताढ्यं भोजयित्वा द्विजोत्तमम् ।
 इतिहासविदम्यान्नं वाचकं भार्यया सह ॥
 सुविचित्रैर्महायानैर्दिव्यगन्धर्वशोभितैः ।
 क्रीडेद्युगयतं सार्धं सूर्यलोके नराधिपः ।
 प्रभया सूर्यशङ्काशस्तेजसा हरिसन्निभः ।
 यथेष्टं भानवे लोके भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ॥
 कामादागत्य लोकेऽस्मिन् राजा भवति धार्मिकः ।
 य एवं कुरुते राजन् व्रतं पापभयापहम् ॥
 निक्षुभाकमिदं पुण्यं स याति परमं पदम् ।
 वर्षमेकं महाबाहो श्रद्धया परयान्वितः ॥
 वर्षान्ते भोजयेद्द्वौ वाचकं भार्यया सह ।
 भोजयित्वा तु दाम्पत्यं महाभारतवाचकम् ॥
 पूजयेद्गन्धमाज्जैश्च वासीभिर्भूषणैस्तथा ।

कृत्वा तास्त्रमये पात्रे वक्ष्यपूर्णेष्वसङ्कृते ।
 निक्षुभार्कस्तु सौवर्णन्द्यास्ताभ्यां स्वयत्नितः ॥
 निक्षुभा ब्राह्मणी ज्ञेया वाचकोऽर्कः प्रकीर्तितः ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं निक्षुभार्कचतुष्टयम् ।

—०*०—

सप्ताश्वतिलक उवाच ।

वैनतेय शृणुष्व त्वं विधानं सप्तमीव्रतम् ।
 एतच्च परमं गुह्यं रवेराराधनं परम् ॥
 सिद्धार्थकैस्तु प्रथमा द्वितीया चार्कसङ्गुटेः ।
 तृतीया मरिचैः कार्य्या चतुर्थी निम्बसप्तमी ॥
 षट्युता पञ्चमी कार्य्या षष्ठी च फलसप्तमी ।
 सप्तम्यनोदना वीर सप्तमी परिकीर्त्तिता ॥
 षट्युता इति सिद्धार्थकादिष्वङ्गिः प्रकारैर्युता* ।
 इत्येताः सप्तसप्तम्यः कर्त्तव्या भूतिमिच्छता ॥
 तथा चानुक्रमेण साङ्कर्यं कथयाम्यहम् ।
 माघे वा मार्गशीर्षे वा कार्य्या युक्ता तु सप्तमी ॥
 न च स्यान्नियमभ्रंशः पक्षमासकतो भवेत् ।
 आर्त्तिवशादन्यस्मिन् माघे पक्षे च कार्य्येत्यर्थः ।
 अर्द्धप्रहरशेषे तु कुर्याद्द्वैदन्तधावनम् ॥
 अर्द्धप्रहरशेषे पूर्वदिनेऽवशिष्टार्द्धप्रहरे ।

* षट्युता षडङ्गिः सर्वापार्कमरिचनिम्बफलपयोमिरिति सप्त सप्तमीव्रतं युक्ता
 सम्युक्तं शब्दावच्छमाच्च सप्तमे व्याख्याता इति पाठान्तरं ।

तत्रैव दन्तकाष्ठानां फलन्तव वदाम्यहम्* ॥

मधूके पुत्रलाभः स्याद्राजवृक्षाज्जयं लभेत्† ॥

गुरुतां याति सर्वत्र‡ आढरूपकसम्भवे ॥

अशोकेन विशोकः स्यादश्वत्थवदरे यशः ।

अयं प्राप्नोति विपुलां शिरौषस्य निषेवणात् ॥

प्रियङ्गुं खेवमानस्य सौभाग्यं परमं भवेत् ।

अभीक्ष्णितार्थसिद्धिः स्यान्नित्यं प्लक्षनिषेवणात् ॥

वदर्याञ्च वृहत्याञ्च क्षिप्रं रोगात् प्रमुच्यते ।

वृहती, डोरलो ।

ऐश्वर्यञ्च भवेद्विण्वे खदिरे धनसञ्चयः ।

शत्रुक्षयं कदम्बे च अर्थलाभोऽतिमुक्तके ॥

अतिमुक्तः काराङ्गुदी ॥

चूतेन नृपवश्यं स्यात्सौभाग्यं पनखेन तु ।

आयुः स्यात् पङ्कजञ्चैव अर्थलाभोऽविमुक्तये ।

अविमुक्तः, रापशालः ।

न पाटितं समश्नीयादन्तकाष्ठञ्च सत्रणम् ।

न चार्द्धशुष्कं शुक्रम्वा न चैव त्वग्निवर्जितं ॥

वितस्तिमात्रमश्नीयाद्दीर्घं क्लृप्तं विवर्जयेत् ।

उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा सुखासीनोऽथ वाग्यतः ॥

* सप्तम्यां ये तु ते वृक्षा कामिकास्तान् वदाम्यहमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† अर्जुने भार्गवी स्थितेति कश्चित् पाठः । तत्र अर्जुनः, ककुभः । भार्गवी, प्लक्षीरिति पाठान्तरं ।

‡ ज्ञातिप्रधानतां यातीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कामं यथेष्टं हृदये कृत्वा समभिमन्त्र्य च ।
 मन्त्रेणानेन मतिमानश्रीयादन्तधावनम् ॥
 वरं दत्त्वाभिजानामि कामदच्च वनस्पते ।
 सिद्धिं प्रयच्छ मे नित्यं दन्तकाष्ठं नमोस्तु ते ॥
 चीन् तथा परिजप्यैव भक्षयेदन्तधावनम् ।
 पञ्चात्पृच्छाल्य तत्काष्ठं शुची देशे विविक्षिपेत् ॥
 जर्धे निपतिते सिद्धिस्तथा वाभिमुखस्थिते ।
 अतोऽन्यथा निपतिते आनीय पुनरुत्सृजेत् ॥
 पुनस्तथा निपतितं तद्यथा दन्तधावनम्* ।
 असिद्धिं तु विजानीयात् न ग्राह्या सातु सप्तमी ॥
 ब्रह्मचारी तु तां रात्रिं स्वप्यात् मङ्गल्यसेवया ।
 विभ्रद्वासोऽनुपहतं शुचिराचारसंयुतः ॥
 तस्यां रात्र्याम्बरातीतायां प्रातरुत्थाय वै खग ।
 प्रक्षालयेत् मुखं धीमानश्रीयादन्तधावनम् ॥
 उपविश्य शुचिर्भूत्वा प्रणम्य शिरसा रविम् ।
 जपं यथेष्टं कृत्वा तु जुहुयाच्च हुताशनम् ॥
 ततोऽपराह्णसमये स्नात्वा शृङ्गोद्भवांबुभिः ।
 विधिपूर्वमुपस्पृश्य मीनी शुक्लाम्बरः शुचिः ॥
 पूजयित्वा तु विधिना भक्त्या देवं दिवाकरम् ।
 स्वपेदे वस्य पुरतो गायत्रीजपतत्परः ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि यैर्यैर्यत् फलमादिशेत् ।
 स्वप्नेऽष्टैस्तु सप्तम्यां पुरुषो नियतव्रतः ॥

* पराङ्मुखं यदि भवेत् चीन् वारान् दन्तधारणमिति पाठान्तरं ।

समाप्य विधिवत् सर्वाञ्जपहोमादिकां क्रियाम् ।
 भूमौ शय्यां समास्थाय देवदेवं विचिन्तयेत् ॥
 अत्र सुप्तो यदि नरः पश्ये दुद्यद्दिवाकरम् ।
 शक्रध्वजं वा चन्द्रं वा तस्य सर्वाः समृद्धयः ॥
 वृषभं गजगोवत्सवोणां लोकाननामयान् ।
 शृङ्गारममलादर्शकरकामौ सुखोत्सवः ॥
 रुधिरस्य श्रुतिः सेकः परमैश्वर्यकारकः ।
 सप्तवृक्षाधिरोहश्च क्षिप्रमैश्वर्यमावहेत् ॥
 दोहने महिषीं सिंहीं गोधिन्नां करिष्वकः ।
 गन्धर्वानां राज्यलाभो लाभस्तु द्युमणेर्गतिः ।
 अभिपत्य स्वयं खादेत्सिंहङ्गाम्भुजगान्पि ॥
 स्वाङ्गमस्थि हुताशम्बा सुरापानं तथा खग ।
 हैमे वा राजते चापि यो भुङ्क्ते पायसन्नरः ॥
 पात्रे तु पद्मपात्रे वा तस्यैश्वर्यम्परं भवेत् ।
 द्यूते चापि च वादे वा विजयो हि सुखावहः ॥
 गात्रस्य च प्रज्वलनं शिरोवेधश्च भूतये ।
 माल्याम्बराणां शुक्लानां धारणं पशुपत्तिणाम् ॥
 सदा लाभं प्रशंसन्ति तथा विष्ठानुलेपनम् ।
 हययाने भवेत् क्षेमं रथयाने प्रजागमः ॥
 नानाशिरोभक्षणाच्च हस्तस्थां कुरुते श्रियम् ॥
 अगम्यागमनं लब्धं वेदाध्ययनमुत्तमं ।
 देवा द्विजवरा वीरा गुरुवृद्धतपस्विनः ॥
 यद्वदन्ति नरं स्वप्ने सत्यमेवेति तद्विदुः ।

प्रशस्तं दर्शनं तेषामाग्रीर्वादः खगाधिप ।
 राज्यं स्यात् स्वशिरःच्छेदे धनं बहुतरं भवेत् ॥
 रुदिते* भक्ष्यसम्प्राप्ती राज्यं निगडबन्धनैः ।
 पर्वतं तुरगं सिंहं वृषभङ्गजमेव हि ॥
 महदैश्वर्यमाप्नोति विमानं योऽधिरोहति ।
 यसमाना ग्रहास्तारा महीञ्च परिवर्त्तयेत् ॥
 उन्मूलयन् पर्वतांश्च राजा भवति भूतले ।
 देहलीक्रान्तरत्नानां वेष्टनञ्च खगाधिप ॥
 यानं समुद्रसरितामैश्वर्यसुखकारकम् ।
 सरितं चाश्वधिं वापि तीर्त्वा पारं प्रयाति यः ॥
 तस्मै फलं भवेद्दीरः सकलं कमलोपमम् ।
 अद्रिं लङ्घयतश्चापि भवत्यर्थो जयस्तथा ॥
 मांसमामं तथा विष्टां फलं नानाविधं खग ।
 भवत्यर्थागमः शीघ्रं कृमिर्त्वा यदि भक्षयेत् ॥
 अङ्गनानां† कुरूपाणां लाभो दर्शनमेव च ।
 संयोगश्चैव माङ्गल्यैरारोग्यं धनमेव च ।
 ऐश्वर्यं राज्यलाभो वा यस्मिन् स्वप्नं पदाहृतम् ॥
 तत्र स्यान्नात्र सन्देहस्तैस्तैर्दृष्टैर्विहङ्गम ।
 दृष्ट्वा तु शोभनं स्वप्नं न भूयः शयनं ब्रजेत् ॥
 प्रातश्च कीर्त्तयेत् स्वप्नं यथा दृष्टं खगाधिप ।
 प्राञ्चे भोजकविप्रेभ्यः सुहृदां देवतासु वा ॥

* रुधिर इति पाठान्तरं ।

† कुरूपानां मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततो मध्याह्नसमये स्नातः प्रयतमानसः ।
 तथैवदेवं विधिवत् पूजयित्वा दिवाकरम् ॥
 सम्यग्जपत्ततो मौनी ततो हुतहुताशनः ।
 निष्क्रम्य देवायतनाद्भोजयेद्वाह्मणांस्ततः ॥
 रक्तानि चैव वस्त्राणि तथा चैव सुगन्धयः ।

सुगन्धिमाल्यानि हविष्यमन्नं
 पयस्विनीं गामथ वाचक्राय ।
 देयानि यावच्च भवेदभीष्टम्
 भवेदलाभो यदिवाचकानां ॥
 विप्रा यदर्हन्ति विशिष्टबुद्ध्या
 ये मन्त्रवेदाहतपातकाः* वै !
 ये वापि सामाध्ययने नियुक्ताः
 यजुर्विदो वापि ऋचां विधिज्ञाः ॥

कृत्वैवं सप्तसप्तम्यो नरो भक्तिसमन्वितः ॥
 अन्नधानीनसूयश्च स कथं प्राप्नुयात् फलम्† ।
 दशानामश्वमेधानां कृतानां यत् फलं भवेत् ॥
 तत् फलं सप्तसप्तम्यां कृत्वा प्राप्नोति मानवः ।
 दुःप्रापं नास्ति तद्दीर सप्तम्यां यन्न लभ्यते ।
 न च रोगोत्थसौ लोके य एताभिर्विंशाम्यते ॥
 कुलानि यानि रौद्राणि दुःस्थितानीह यानि च ।

* ऊत पावकेति कचित् पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सकलं प्राप्नुयात् फलमिति वा पाठः ।

शाम्यन्ते तानि सर्वाणि गरुडेनेव पन्नगाः ॥
 व्रतनियमविशेषैः सप्तमी सप्त चैवं
 विधिवदिह हि कृत्वा मानवी धर्मशीलः ।
 श्रुतधनफलयोगैः सौख्यपुण्यैरुपेतो
 व्रजति तदनुलोकं शाश्वतं तीक्ष्णरश्मेः ॥

एष दन्तधावनादिब्राह्मणभोजन्तः सप्तानां सप्तमीनां साः
 विधिः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं सिद्धार्थकादिसप्तमीव्रतम् ॥

—000—

ब्रह्मोवाच ।

संपूज्य विधिवद्देवं पुष्पधूपादिभिर्बुधः ।
 यथाशक्ति ततः पञ्चान्नैवेद्यं भक्तितो न्यसेत् ॥
 पुष्पाणां प्रवरा जातिर्धूपानां विजयः परः ।
 गन्धानां कुङ्कुमं श्रेष्ठं लेपानां रक्तचन्दनं ॥
 दीपदाने घृतं श्रेष्ठं नैवेद्यं मोदकं परम् ।
 एतैस्तृष्यति देवेशः सान्निध्यं चापि गच्छति ॥
 एवं संपूज्य विधिवत् कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
 प्रणम्य शिरसा देव देवदेवं दिवाकरम् ॥
 सुखासीनस्ततः पश्येद्देवैरभिमुखस्थितः ।
 एवं सिद्धार्थकं कृत्वा हस्तेष्वानीयसंयुतः ॥
 सिद्धार्थकं पश्येदित्यन्वयः ।
 कामं यथेष्टं हृदये कृत्वा तं वाञ्छितं नरः ।

हमाद्रिः । [व्रतखण्डं ११ अध्यायः ।

५८ सन्तोषयन् विप्रमसृगन् दशनैः सक्तत् ॥

रात्राविति शेषः ।

द्वितीयायान्तु सप्तम्यां द्वौ गृहीत्वा तु सुव्रत ।
तृतीयायां तु सप्तम्यां पातव्यास्तयएव हि ॥
चतुर्थ्यां वापि चत्वारः पञ्चम्यां पञ्च एव च ।
षट् पिवेच्चापि षष्ठ्यां तु इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥
सप्तम्यां वारिसंयुक्तां सप्त चैव पिवेन्नरः ।

वारिशब्दः द्रववाची पञ्चगव्यस्य वक्ष्यमाणत्वात् ।

आदित्यप्रभृति ज्ञेयो मन्त्रोऽयमभिमन्त्रणे ॥

सिद्धार्थकत्वं लोके हि सर्वत्र श्रूयते सदा ।

तथा ममापि सिद्धार्थमर्थिनः कुरु तद्रवे ॥

ततो हविरुपसृश्य जपं कुर्याद्यथोचितं ।

हुताशं चैव जुहुयाद्विधिदृष्टेन कर्मणा ।

एवमेवापराः कार्याः सप्तम्यः सप्त सर्वदा ॥

एवमर्कसंपुटाद्येकोत्तरवृद्ध्या पराः षट् सप्तम्यः प्रत्येक
कार्याः तन्मन्त्रास्तु वक्ष्यमाणास्त्वं सप्तमीषूक्ता विज्ञेयाः ।

उदकप्रभृतिं यावत् पञ्चगव्येन सप्तमी ।

एकं तोयेन सहितं द्वौ वापि घृतसंयुतौ ॥

तृतीयं मधुना सार्द्धं दध्ना पि च चतुष्टयम् ।

युक्तास्तु पयसा पञ्च सट् च गोमयसंयुताः ॥

पञ्चगव्येन वै सप्त पिवेत् सिद्धार्थका द्विज ।

अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् सर्षपसप्तमीं ॥

बहुपुत्रो बहुधनः सिद्धार्थश्चापि सर्व्वदा ।

इह लोके नरो भूत्वा प्रेत्य याति विभावसुम् ॥

इति श्रीभविष्यत्पुराणोक्तानि सर्षपसप्तमीव्रता

—०००—

सुमन्तुर्वाच ।

स्वयं या कथिता पूर्व्वमादित्येन खगम्य तु ।

अरुणस्य महावाहोः सप्तम्यः सप्त पूजिताः ॥

अर्कसम्पुटकैरेका द्वितीया मरिचैस्तथा ।

तृतीया निम्बपत्रैश्च चतुर्थी फलसप्तमी ॥

अनोदना पञ्चमी स्यात् षष्ठी विजयसप्तमी ।

सप्तमी कामिकी ज्ञेया विधिना मां निबोध मे ॥

शुक्लपक्षे रविदिने प्रवृत्ते चोत्तरायणे ।

पुनरामधेये नक्षत्रे गृहीत्वा सप्तमीव्रतम् ॥

सर्वांसु ब्रह्मचारो स्यात् शौचयुक्तो जितेन्द्रियः ।

सूर्यार्चनपरो दान्तो जपहोमपरस्तथा ॥

पञ्चम्यामेकभक्तन्तु कुर्यान्नियतमानसः ।

षष्ठ्यान्नमैशुनं गच्छेत् मधुमांसञ्च वर्जयेत् ॥

नक्तं कुर्व्वन्निति शेषः ।

अर्कसम्पुटकैरेकां तथान्यां मरिचैर्नयेत् ।

तथापरां निम्बपत्रैः फलाख्यां फलभक्षणात् ॥

हेमाद्रिः । [व्रतखण्डं ११ अध्यायः ।

अनोदनो निराहारः उपवासी यथाविधि ।

अहोरात्रं वायुमक्षः कुर्याद्विजयसप्तमीं ॥

तथैताः सप्तकृत्वा तु प्रतिमासं विचक्षणः ।

एताः षट् प्रत्येकं सप्तकृत्वैत्यर्थः ।

कुर्याद्विधानं विधिवत् ततः कुर्वीत कामिकीं ।

आसां गृह्णीत्वा नामानि पात्रेष्वथ पृथक् पृथक् ॥

तानि सर्वाणि पात्राणि क्षिपेद्भिनवे घटे ।

श्वेतचन्दनदिग्धाङ्गे माल्यदामोपशोभिते ॥

धनधान्यहिरण्याटैः शुद्धकुन्देन्दुसन्निभैः ।

अश्वत्थाशोकपत्राढे र्दध्योदनसमन्वितैः ॥

तदर्थं यो न जानीते बालोवान्योपि वै नरः ।

तेनाभ्युद्धारयेदेकं तत् कुर्याद्विचारयन् ॥

तेनैव विधिना या तु प्रतिमासं परन्तप ।

सप्तैव यावत् संप्राप्ता विज्ञेया सा तु कामिकी ॥

इत्येताः सप्तसप्तम्यः स्वयं प्रोक्ता विवस्वता ।

कुर्वीत यो नरो भक्त्या स यात्यर्कसदो नृप ॥

श्वेतचन्दनदिग्धाङ्गे माल्यदामोपशोभिते ।

सप्तधान्यहिरण्याटैः शुद्धकुन्देन्दुसन्निभे ॥

अश्वत्थाशोकपत्राढे र्दध्योदनसमन्विते ।

अर्कसम्पुटकैर्वित्तममलं साप्तपौरुषम् ॥

मरिचैः सङ्गमः स्याद्द्वै प्रियपुत्रार्थिनः सदा ।

सर्वं रोगाः प्रणश्यन्ति निम्बपत्रैर्न संशयः ॥

फलैश्च पुत्रपौत्रैश्च दौहित्रैश्चापि पुष्कलैः ।
 अनोदनादनं धान्यं सुवर्णं रजतं तथा ॥
 तथा* यशो हिरण्यञ्च आरोग्यं-सन्ततिर्नृप ।
 उपोष्य विजयं शत्रून् राजा जयति नित्यशः ।
 साधयेत्कामदा कामान् विधिवत्पर्युपासिता ॥
 पुत्रकामो लभेत्पुत्रमर्थकामोऽर्थमक्षयम् ।
 विद्याकामो लभेद्विद्यां राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् ।
 कृत्स्नान् कामानं ददात्येषा कामदा कुलनन्दन ॥
 नरो वा यदि वा नारी यथोक्तं सप्तमीव्रतम् ।
 करोति नियतात्मा चेत् स याति परमां गतिं ॥
 मोहात् प्रमादाहोभावा व्रतभङ्गो भवेद्यदि ।
 तदा त्रिरात्रं नाश्नीयात् कुर्यात् वा केशमुण्डनं ॥
 प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रती भवेत् ।
 सप्तैव यावत् संप्राप्ता सप्तम्यः सप्तसंयुताः ॥
 सप्तसंयुताः, सप्तगुणिता एकोनपञ्चाशदित्यर्थः ।
 अभ्यर्च्य सूर्यं सप्तम्यां मातृधूपादिभिर्नरः ॥
 भोजयित्वा द्विजान् भक्त्या प्राप्नुयात्स्वर्गमक्षयम् ।
 सप्तम्यां विप्रमुख्येभ्यो हिरण्यं यः प्रयच्छति ॥
 स तदक्षयमाप्नोति सूर्यलोकञ्च गच्छति ।

* पशु हिरण्येति पाठान्तरं ।

इति भविष्यपुराणोक्तः सप्तसप्तसप्तमी कल्पः ।

— १०० —

सुमन्तुर्वाच ।

अथ अर्कसम्पुटकादिसप्तमीसप्तकम्
 सप्तद्वेषवर्णं पुनरेकैव सा विवर्णेति
 इत्येवं सप्तमीकल्पः समासात् कथितस्तव ।
 विस्तरन्ते पुनर्वर्त्तिमं शृणुष्वेकमना शृणुम् ॥
 फाल्गुनामलपक्षस्य षष्ठ्यां सम्यगुपोषितः ।
 पूजयेद्भास्करं स्नात्वा पुष्पगन्धानुलेपनैः ॥
 अर्कपुष्पैर्महावाहो गुग्गुलेन सुगन्धिना ।
 सितेन भूषयन् देवं चन्दनेन दिवाकरम् ॥
 गुडोदनञ्च नैवेद्यं पलानां त्रितयं रवेः ।
 एवं पूज्य दिवा भानुं रात्रौ तस्याग्रतः स्वपेत् ॥
 जपेद्भूमौ परं जप्यमानिद्रागमनादुधः ।
 ध्यायमानो महात्मानं देवदेवं दिवाकरम् ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण जपपूजां समाहितः ।
 जपहोमं तथा पूजां शतशब्देन सर्व्वदा ॥
 सावित्र्या च जपं पूर्वं कृत्वा शतसहस्रशः ।
 पञ्चाक्षरं प्रकुर्व्वीत जपादिकमनाकुलः ॥
 त्रयोऽर्थमात्मनो वीर धनपुत्रार्थसिद्धये ।
 ॐ भास्कराय विद्महे सहस्ररश्मिं धीमहि
 तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ।

इति सावित्री ।

जप एष परः प्रोक्तः सप्तम्यां भानुना स्वयं ॥
जप्त्वा संकतं भवेत् पूतो मानवो नात्र संशयः ।
प्रभाते त्वद्य सप्तम्यां स्नातो नियतमानसः ॥
पूजयेद्भास्करं भक्त्या पूर्वोक्तविधिना नृप ।
अथवा भोजयेद्वापि ब्राह्मणान् भक्तितो नृप ॥
दिव्यैर्भोगैश्च विधिवत् भास्करप्रोतये पुमान्* ।
वित्तशाठ्यं न कुर्वीत भोजनाहंस्तु भोजयेत् ॥
सम्भोजयेत्तथा सौरान् सौरादन्यत्र भोजयेत् ।
घटी भोज्यो भवेद्दिप्रः सप्तमीं कुरुते च यः ॥
सौरतन्त्रे षु कुशलः स भक्तो वै दिवाकरे ।
एते भोज्या द्विजा राजन् आदित्येन समासतः ॥
प्रोक्ताः कुरुकुलश्रेष्ठ तथाभोज्यान् शृणुष्व मे ।
परभार्यारतिर्यस्तु कुष्ठरोगवहश्च यः ॥
अथान्यदेवताभक्ताः तथा नक्षत्रसूचकः ।
परापवादनिरतीयश्च देवलकस्तथा ।
एते ह्यभोज्या विषेषु स्वयं देवेन निर्णिताः ।
घटते तु त्रयीं विद्यां ब्राह्मणानां कदम्बके ॥
घटेत्युक्ता तु सा राजन् अतः सानुघटा स्मृता ।
साघटा विद्यते यस्य सघटीत्युच्यते द्विजः ॥
ब्रह्मचरविशां वीर शूद्राणाञ्च कदम्बके ।

* भस्व भोज्यैरनेकजप इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शृणुतां विधिवत्पुण्यं भक्त्या पुस्तकवाचनं ॥
 इतिहासनिबद्धा* या सा समस्येति भानुना ।
 प्रीच्यते कुरुशार्दूल स्वयमाकाशगामिना ॥
 कर्त्ता तस्या भवेद्यस्तु समस्याकारकोमतः ।
 स विप्रो राजशार्दूल स द्वेष्टि भास्करस्य तु ॥
 जयोपजीवी व्यासस्य समस्याजीवकस्तथा ।
 यान्येतानि पुराणानि सेतिहासानि भारत ॥
 जयेतिकथितानीह सत्यं देवेन भानुना ।
 एतानि वाचयेद्यस्तु ब्राह्मणो ह्युपजीवति ॥
 जयोपजीवी स ज्ञेयो वाचकस्तु तथा नृप ।
 समाश्वा यत्र नो भक्त्या प्रीतये भास्करस्य तु ॥
 आरुणेयादिशास्त्राणि समाश्वतिलकं तथा ।
 यस्तु जानाति सौराणि स विप्रः सौरतन्त्रवित् ॥
 जयोपजीवी व्यासस्य समस्याजीविकन्तथा ।
 पूजयेत्सततं यस्तु पूजयेत् भास्करं नृप ॥
 स याति परमं स्थानं यत्र पश्यन्ति सूरयः ।
 भोजकस्तु यथा राजन्यथादेवो दिवाकरः ॥
 स ज्ञेयो भास्करेणोक्तो भोजनीयः प्रयत्नतः ।
 भोजनं निन्दयेद्यस्तु न च तं पूजयेत्तथा ॥
 ज्ञेयोन्यदेवताभक्तः स विप्रः कुरुनन्दन ।
 मुण्डो व्यङ्गी तथा गौरः शङ्खपद्मधरस्तथा ॥

* इतिहासनिबद्धायां सा समस्येति सद्भिज इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यस्य याति गृहे राजन् भोजको मानवस्य तु ।
 तस्यायान्ति गृहं देवाः पितरो भास्करस्तथा ॥
 ब्राह्मणो यश्च राजेन्द्र वृत्त्या कर्म करोति वै ।
 देवतायतनेष्वेव देवानां पूजनं तथा ॥
 साधिपत्यं भक्षणन्तु नैवेद्यञ्च परन्तप ।
 स विज्ञेयो देवलोको ब्राह्मणो ब्राह्मणाधमः ॥
 नाधिकारोऽस्ति विप्राणां भीमानां देवपूजने ।
 वृत्त्या भरतशार्दूल आधिपत्ये विशेषतः ॥
 देवालयेषु सर्वेषु वर्जयित्वा शिवालयम् ।
 देवानां पूजने राजन् अग्निकार्येषु वा विभो ॥
 अधिकारः स्मृतो राजन् लोकानाञ्च न संशयः ।
 पूजयन्तस्तु देवास्तु प्राप्नुवन्ति पराङ्गतिम् ।
 नैवेद्यं भुञ्जते यस्मात् भोजयन्तीव भास्करम् ॥
 पूजयन्ति च वै देवान् दिव्यत्वं तेन ते गताः ।
 पूजयित्वा तु वै देवान् नैवेद्यं भुञ्जते विभो ॥
 यान्ति ते परमं स्थानं यत्र देवो दिवाकरः ॥
 हावेव तु प्रियो राजन् भास्करस्य द्विजौ नृप ॥
 वाचको भोजकश्चैव तावेवोत्तमतां गतौ ।
 स्वयं गत्वा गृहं भक्त्या पाणिभ्यां पादमालभेत् ॥
 ब्रवीति च तथा विप्र प्रसादं कुरु मे विभो ।
 भास्करप्रीतये विप्र भोजनं भुङ्क्ष्व मे गृहे ॥
 येन मे देवास्तृप्यन्ति त्वयि तस्मै दिवाकरे ।
 ब्राह्मणस्यापि तं ब्रूयात् क्षणे सति महामते ॥

एवं करिष्ये अयोऽर्थमात्मनस्तव वा विभो ।
 इत्यामन्त्र्य ततो गच्छेत् स्वगृहं कुरुनन्दन ॥
 तथापराङ्ग* समये भक्त्या देवं दिवाकरम् ।
 हुत्वाथ पावकं राजन् भोजयेत् ब्राह्मणांस्ततः ॥
 शाल्योदनं तथा मुद्गान् सुगन्धघृतमेव च ।
 अपूपान् गुडपूर्णान्श्च पयोदधि तथा गुडम् ॥
 एतैस्तु दक्षिमायाति भास्करोऽनैस्तु सप्तधा ।
 वर्षाणि भरतश्रेष्ठ नात्र कार्या विचारणा ॥
 शियुकुन्दं तथात्यन्तं राजमासास्तथैव च ।
 कुलोत्थकान् मसूरांश्च तिलाश्चाणक्यमेव च ।
 एतान्न भास्करेदद्याद्यदीच्छेच्छेय आत्मनः ॥
 दुर्गन्धं यच्च कटुकं अत्यन्तं भास्करस्य च ।
 विमिश्रां स्तदुलांश्चापि नो दद्याद्भास्कराय वै ॥
 इत्थं भोज्य द्विजान्† सर्वान् भक्षयेत्सर्वसम्पुटम् ।
 प्रणम्य शिरसा देवमुदकेन समन्वितः ॥
 निष्क्रम्य नगराद्राजन् गत्वा पूर्वोत्तरां दिशम् ।
 नात्युच्छ्रितं नातिनीचं शुचौ देशेऽर्कमुत्तमम् ॥
 जातं दृष्ट्वा महाबाहो पूजयित्वा खखोल्कतः ।

खखोल्कत इति खखोल्कमन्त्रेण । तद्यथा खखोल्काय
 नमः इति पूर्वोत्तरगतायां वै तस्य साभिभूमीयायां शाखायां

* तथापराङ्ग संपूज्यपूजति पाठः ।

† प्राण्येद्वासं पृष्टमिति पुस्तकान्तर पाठः ।

अग्रगते पत्रे सुसूक्ष्मपल्लवाश्रिते संश्लिष्टे पृथग्भूते गृहीत्वा
गृहमाव्रजेत् । दिवचनप्रयोगात् पत्रद्वयायतनं प्रतीयते ।

ज्ञातः पूज्य विवस्वन्तमर्कपुष्पैः खखोल्कतः ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु अर्कोमे प्रीयतामिति ॥

प्राश्य मन्त्रेणार्कपुटं ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

देवस्य पुरतो वीर अस्थश्च दशनैः पुटं ॥

ओं अर्कं संपुट भद्रं ते सुभद्रं मेस्तु वै सदा ।

ममापि कुरु भद्रं वै प्राशनादित्तदोभव ॥

इमं मन्त्रं जपेद्राजन् जपन्नर्कं महीपते ।

स्थित्वा पूर्वमुखः प्रह्वो वारिणा सहितं नृप ॥

प्राश्य भुङ्क्ते च यो राजन् स याति परमम्यदम् ।

अनेन विधिना भक्त्या कर्त्तव्या सप्तमी सदा ॥

वर्षं यावन्महाबाहो प्रीतयेऽर्कस्य अक्षया ।

यद्यै मां सप्तमीं कुर्यात् भास्करप्रीतये नृपः ॥

तस्याक्षयं भवेदित्तमचलं सामपोरुषम् ।

कृत्वे मां सिद्धिमायातः कौद्युभिः सामगः पुरा ॥

कुष्ठरोगाच्च वै मुक्तो जपन् साम महामतिः ।

वृहद्वल्कोऽथ जनको याज्ञवल्क्योऽथ कृष्णजः ॥

कृष्णजः शाम्बः ।

अनयाऽर्कमाराध्यागतौर्कसात्मतां नृप ।

द्वयं धन्यतमा पुण्या सप्तमी पापनाशिनी ॥

पठतां शृण्वतां राजन् कुर्वताञ्च विशेषतः ।

तस्मादेषा सदा कार्या विधिवच्छेयसे नृप ।

अर्कप्रिया महाबाहो महापातकनाशिनी ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तार्कसम्पुटसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

तथा संपूज्य देवेशं भानुं कामप्रदं नृप* ।

भोजयित्वा यथाशक्ति ब्राह्मणांश्च विशेषतः ॥

सप्तम्यां प्राशयेच्चापि मरीचं मनुजाधिपः ।

गृहीत्वामरीचशतमव्रणं सुदृढं परं ॥

मरीचं प्राशयेद्वाजन् मन्त्रेणानेन वामृशन् ।

ॐ खखोल्कायस्वाहा ।

प्रीयतां प्रियसङ्गदीभव डाहा ।

इति सम्प्रार्थ्य मरीचं, ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

प्रियसङ्गममाप्नोति तत्क्षणादेव नान्यथा ॥

इतीयं सप्तमी पुण्या प्रियसङ्गमदायिनी ।

यः कुर्यादुत्सवं वीर वियोगं स न गच्छति ॥

पुत्रादिभिर्नरैश्चैष्ठ प्रजापतिरभाषत ।

कुरु तस्मान्महा बाहोतामेतां प्रियदायिनीं ॥

उपोष्य इन्द्रोविधिवत् पुरा मारिचसप्तमीम् ॥

संयोगं गतवान् वीर सहस्रांश्चाधिपः पुरा ।

रामपत्न्या नलस्यापि दमयन्त्या सहापि च ।

रामोपि सीतया सार्द्धं उपोष्येतां नराधिप ॥

* एतन् विधिना नृप इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं मरौचसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

तृतीयां सप्तमीं वीर शुण्वैकमना नृप ।

निम्बपत्रैः स्मृता या तु पापघ्नी* पापनाशिनौ ॥

तथार्चनविधिं वान्यं येन पूजयते रविम् ।

देवदेवं गदापाणिं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥

तथार्चनविधिं वच्मि मन्त्रोद्धारं निबोध मे ।

सर्वपापहरं पुण्यं सर्वरोगविनाशनम् ॥

ॐ खंखोल्काय नमः । मूलमन्त्रः विदि विव शिरः ।
 ओं ज्वल ठठ शिखा । ओं सहस्रधाम्ने व कवरं । ओं सर्व
 तेजोधिपतये अस्त्राः सहस्रकिरणोज्ज्वलाय ववजघनं ओं भूतभयै
 भूतभाविन्यै वव भूतवन्धः । ओं ज्वल नेत्र ज्वल प्रज्वलत ठठ
 अग्निप्रकारः† । ॐ आदित्याय विश्वहे विश्वभावायधीमहि
 तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् । गायत्री सकलौकरणमिदं । ओं धर्मात्मने
 नमः पूर्वतः । यमाय नमः दक्षिणतः । ओं कालदण्डनायकाय
 नमः पश्चिमतः‡ । ओं रैवताय नमः । ओं उत्तरतः ।

श्यामपिङ्गलाय नम ऐशान्यां ॐ दीक्षिताय नम आग्नेय्याम् ।

* रोगनाशिनौति क्वचित् पाठः ।

+ ॐ विटि धिटि वव शिरः । ॐ उवलति वव शिखा । ॐ सवीताधि-
 पतये वव अस्त्राः । ॐ सहस्रकिरणोज्ज्वलनाय वव ऊर्ध्ववन्धः । ॐ पृथिवैभूत
 भाविन्यै वव भूतवन्धः । ओं ज्वलनेत्र प्रज्वलन वव अग्निप्रकार इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† दण्डनायकाय नमः पश्चिमत इति पाठान्तरं ।

ॐ वज्रपाणये नमः नैऋत्यां ॥ आदित्याय भूर्भुवःस्वर्नभो
वायव्यां ॐ चन्द्राय चन्द्राधिपतये नमः पूर्वतः । ओं अङ्गार-
काय क्षितिसुताय नमः आग्नेयां ।

ॐ कुधाय सोमपुत्राय नमः दक्षिणे । ॐ नमो वागी-
श्वराय सर्वबिद्याधिपतये नैऋत्यां । ॐ शुक्राय महर्षये
भृगुसुताय नमः पश्चिमतः । ओं शनैश्वराय रविसुताय नमो
वायव्यां । ॐ राहवे नमः उत्तरतः* । केतवे नम ईशान्यां† ।
भगवन्नपरिमितमयूखमालिन् सकलजगत्पते सप्ताश्ववाहनच-
तुर्भुजपरमसिद्धिप्रदं विष्णुलिङ्गभावो एह्येहि इममर्घं मम शिरसि
गतं गृहाण तेजो ग्ररूप अनन्तज्वलन ठठः ।

अर्घ्यावाहनमन्त्रः ।

ॐ नमो भगवते आदिद्याय सहस्रकिरणाय गच्छ सुखं पुन-
रागमनाय ।

विसर्जनमन्त्रः ।

शृणुष्यात्त विधिं कृत्स्नं प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।
दीर्घायाश्च विधानञ्च लोकानां हितकाम्यया ॥
आचार्यो विधिवद्भ्राजन् मन्त्रपूतेन वारिणा ।
प्रोक्ष्य देवस्य पुरतो भूमिं भारतसत्तम ॥
प्राणायामत्रयं कुर्याच्छ्वासेन सुसमाहितः ।
हृदयादि तथार्ङ्गेषु मन्त्रं‡ विन्यस्य मन्त्रवित् ॥

* पश्चिमत इति पाठान्तरं ।

† ओं यमाय नमः दक्षिणत इति पाठान्तरं ।

‡ दिशाश्च प्रति शोधने इति कश्चित् पाठः ।

कुर्यात्सतर्जनीमुद्रां दिशान्तं प्रतिशोधयेत् ।
 पातालभूशोधनञ्च वह्निप्रकारमेव च* ॥
 शोधनं नभसश्चैव कुर्वीतास्त्रमनुस्मरत् ।
 याम्यःसौम्यस्तथाविष्णुर्ब्रह्मा ईशान अग्नयः ॥
 रुद्रं नैऋतवायव्यः पद्ममेतत् प्रकीर्तितम् ।
 अष्टपत्रे लिखित्यङ्गं शुचौ देशे सकर्णिकम्† ॥
 आवाहनं ततो वङ्गा मुद्रासाधारण्येदृशम् ।
 खल्वीस्कं स्थापयेत् तत्र स्वरूपं लोकभावनम् ॥
 स्थापयेत् स्थापयेच्चैव मन्त्रैर्मन्त्रशरीरिणम् ।
 पुरतो देवदेवस्य हृदये स्थापयेत्तृप ॥
 ऐशान्यां शिर संस्थाप्य नैऋत्यां विश्वसेच्छिवम् ।
 पौरन्दर्यां न्यसेत्पद्ममेकाग्रस्थितिमात्मनः ॥
 ऐशान्यां स्थापयेत्क्षीमं पौरदञ्चातिलोहितम् ।
 वायव्याञ्चैव कवचं वारुण्यामस्तमेव च ।
 आग्नेयां सोमतनयं याम्याञ्चैव बृहस्पतिम् ॥
 नैऋत्यां दानवगुरुं वारुण्यान्तु शनैश्चरम् ।
 वायव्याञ्च तथा राहुं, कौबेर्यां केतुमेव च ॥
 द्वितीयायान्तु कक्षायां देवतेजःसमुद्भवान् ।
 स्थापयेद्वादशादित्यान् काश्यपेयान् महाबलान् ॥
 भगःसूर्योऽर्यमा चैव मित्रो वै वरुणस्तथा ।
 सविता चैव धाता च विवस्वाश्च महाबलः ॥

* अष्ट पत्रं लिखित् पद्मं अष्ट पत्रं सकर्णिकमिति पाठान्तरं ।

† आग्नेयां दिशि देवस्तेति पाठान्तरं ।

त्वष्टा पूषा तथा चन्द्रो द्वादशो विष्णुरुच्यते ।

पूर्वे इन्द्राय, दक्षिणे यमाय, पश्चिमे वरुणाय, उत्तरे
कुबेराय, ऐशान्यामीश्वराय, आग्नेय्यामग्नये, नैऋत्यां नैऋतये,
वायव्यां वायवे नमः ।

जया च विजया चैव जयन्ती वापराजिता ।

श्रेष्ठस्य वासुकिश्चैव रेवन्तोऽथ विनायकः ॥

महाश्वेता तथा देवी राज्ञी चैव सुवर्चला ।

तथान्यावपि विख्याता दण्डनायकपिङ्गलौ ॥

पुरस्ताद्भास्करस्यैते स्थापनीयौ विजानता ।

सिद्धिर्वृद्धिः, स्मृती देवी तथैवोत्पलमालिनी ।

स्थाप्यास्तु दक्षिणे पार्श्वे लोकपूज्याः समन्ततः ॥

प्रज्ञा तन्त्री क्षुधा ब्राह्मी हारीता तुष्टिरेव च ।

कायापार्श्वे च विज्ञेया इत्येता देवशक्तयः ।

दौपमन्नमजङ्गार वासःपुष्पाणि मन्त्रतः ।

देयान्येतानि देवस्य सानुगस्य च मूर्त्तये ॥

विधिनानेन सततं सर्वदा याति भास्करम् ।

सं प्राप्य परमान् कामांस्ततोभानुसमी भवेत् ॥

अनेन विधिना यस्तु पूजयेद्भास्करं नृप ।

रविप्रसादाहच्छेत्तु परमं स्थानमव्ययम् ॥

पुत्रानवाप्तवान् राजन् पुर्जयत्वं तथा रिपोः ।

अनेन विधिना पूज्य भगवान् भास्करं हरिम् ।

अनेन विधिना पूज्य षष्ठ्यां भानुमनूदितं ॥

देशास्त्वष्टकपक्षस्य जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।

निम्बपत्रं ततोऽश्रीयत् सप्तम्यां मन्त्रतो नृप ॥
निम्बपञ्चव भद्रन्ते सुभद्रन्ते स्तु वै सदा ।
समाप्रि कुरु भद्रञ्च प्राशनाद्रोगद्वहाभवेः ॥

इत्युदितो मन्त्रः ।

इत्थं प्राश्य स्वपेङ्गमी देवस्य पुरतो नृप ॥
अष्टम्यां पूजयेद्भानुं पुनरेव तु पात्रतः ।
ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चाच्छक्त्या दत्त्वा च दक्षिणाम् ॥
भुञ्जीत वाग्यतः पश्चान्मधुराम्भविर्वर्जितम् ।
इत्येषा वत्सरं यावत् कर्त्तव्या निम्बसप्तमी ॥
कुर्वाणः सप्तमीं चैव सर्वरोगैः प्रमुच्यते ।
सर्वरोगविनिर्मुक्तः सूर्यलोकञ्च गच्छति ॥
इति भविष्यत्पुराणोक्तं निम्बसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

अथ भाद्रपदे मासि सिते पक्षे महीपते ।
कृत्वीपवासं सप्तम्यां विधिवत् पूजयेद्भविः ॥
माहेश्वरेण विधिना पूजयेदत्र भास्करम् ।
अष्टम्यां तु पुनः प्रातः पूजयित्वा दिवाकरम् ॥
दद्यात् फलानि विप्रेभ्यो मार्त्तण्डः प्रीयतामिति ।
खर्जूरं नारिकेलञ्च मातुलङ्गफलानि च ॥
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु फलाहारः स्वयं भवेत् ।
पूर्वमेकन्तु सप्ताश्यं सुसूक्ष्मं फलमादरात् ॥
मन्त्रेण भरतस्यैव ततः शेषाणि भक्षयेत् ।

फलं प्राश्य कुलश्रेष्ठ भवेदिन्द्रत्वमेव च ।
 सर्वं भवन्तु सफला मम कामाः समन्ततः ॥
 इत्युक्त्वा भक्षयेत्तानि फलानि कुरुनन्दन ।
 आकण्ठं तत् कुरुश्रेष्ठ न चान्यत् किञ्चिदेव हि ॥
 फलाहारो भवेदेवमष्टम्यां कुरुनन्दनः* ।
 इति संवत्सरं यावत् कर्तव्या फलसप्तमी ॥
 कृता च या महाबाहो पुत्रपौत्रान् प्रयच्छति ।
 इति भविष्यपुराणोक्तं फलसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

सुमन्तुरुवाच ।

शुक्लपत्रे तु वैशाखे† षष्ठ्यां सम्यगुदीक्षितः ।
 पूजयेद्वास्करं भक्त्या पुष्पधूपादिलेपनैः ॥
 येन तत् पूजयेद्देवं स विधिः कथ्यते तव ।
 तदा वैश्वना येन विधिना पूजयेत्तृप ॥

ओं प्रज्वतने स्वाहा । ओं अग्निप्रकारः । ओं नमः सहस्र-
 किरणीज्ज्वालाय स्वाहा । ओं यं वः । ओं पृथिव्यै सर्वप्रधिकषिस्वी
 स्वाहा । पृथिव्यस्त्वं नमः सकर्त्तृकरणमन्तः । आत्मनो देव
 शरीरे वा ओं धर्मात्मने नमः धूर्वतः । ओं धर्माय नमोद्-
 जिगतः‡ । ओं रेवन्ताय नमः प्रक्षिप्तः । ओं सततज्ज्वाला-
 रूपाय नमः । उत्तरतः । ओं श्यामशिङ्गलोहिताय नमः ।

* पूर्वोक्तानि फलानीति क्वचित् पाठः ।

† चैत्रस्येति क्वचित् पाठः ।

‡ दण्डकाय नमो दक्षिणत इति पाठान्तरं ।

ऐशान्यां । नीललोहिताय नमः आग्नेयां । ईशानेश्वराय
नमो नैऋत्यां । वज्रपाणये नमो वायव्यां । ओं नमो हरदेहाय
महाबलपराक्रमाय सर्व्यनैजीधिपतये स्वाहा ।

उत्तरशक्तिधराय नमः ।

प्रथमः प्रातः प्रतीहारः । ओं हरदेहाय वज्ररूपधराय*
नमः । द्वितीयः प्रतिहारः दक्षिणतः । ओं हरिताय नमस्तृतीयः
पश्चिमतः । ओं अश्वमुखाय नमः पूर्वतः । द्वारपाल-
वत्सृष्टयम् । ओं कुन्देन्दुवरप्रभाय स्वाहा । प्रथमोऽश्वः ।
ओं रक्ताक्षरक्तवर्णदीप्ताय नमः । द्वितीयोऽश्वः । ओं क्षीरवर्ण-
तेजस्विने नमः । तृतीयोऽश्वः । ओं भिन्नाञ्जनवर्णाय नमः ।
चतुर्थः । ओं तीव्रनेत्रे नमः । पञ्चमोऽश्वः । व्योमवर्णाय
प्रदीप्तमालिने† नमः । षष्ठोऽश्वः । ओं सर्ववर्णाय
सर्वार्थाधिपतये नमः । सप्तमः । ओं नमो अगगकटाय कवचिने-
कश्वपुत्राय प्रजापतये नमः । ओं अनन्तदेवाय नमः । ओं असा-
धारणविक्रमतेजसे नमः ॥

आवाहन मन्त्रः ।

ओं भास्कर देवाधिदेव गच्छ गच्छ यथा सुखं स्वभवनं पुन-
रागमनाय ॥

विसर्जनमन्त्रः ।

गायत्र्या स्वागमनार्थं पाद्याचमन स्नानातिथ्यकरण मन्त्र-
पुष्पधूपबलिहोमोपहारादिनिवेदनं ।

* उग्ररूपधराय इति कश्चित् पुस्तके पाठः ।

† प्रदीप्त वर्णाय इति कश्चित्पाठः ।

मुकुलीपद्ममुद्रा च निष्करा च तथा परा ॥

नागाख्या व्योममुद्रा च उग्रा चैव पराः स्मृताः ।

सप्तैतास्तु परा मुद्राः कीटिमुद्रास्तथैव च ।

ओं खखोल्काय नमः हृदयं । ओं त्रिपिष्टपायाय नमः । शिरः ।
ओं तेजसे नमः शिखा । आदित्याय तेजोधिपतये नमः कवचम् ।
आदित्याय सहस्रकिरणोज्ज्वलाय नमोऽस्त्रं । तेजोधिपतये नमः
मुखं । ओं मेघवृषाय नमः गुह्यं । ओं सहस्रकिरणाय नमः पादौ ।
ओं दीप्ताधिपतये नमः पृष्ठम् । ओं भास्कराय विज्ञहे
सहस्ररश्मये* धीमहि तन्नाभानुः प्रचोदयात् ॥

सुमन्तुरुवाच ।

अनेन विधिना पूज्य षष्ठ्यामुपवसेच्छुचिः ।

पुरतः शयनं भानोः सप्तम्यां पूजयेत् पुनः ॥

भोजयेच्चापि विप्रांस्तु दध्ना वा पायसेन वा ।

स्वगत्या दक्षिणां दत्त्वा यद्वया तु ब्रजेत् तान् ॥

पयः पीत्वा ततो गव्यं स्थातव्यं कुरुनन्दन ।

सुरभिरसिभद्रन्ते भद्रन्तेस्तु सुखाय वै ॥

तथा समापि भद्रं वै प्राशात् सम्पत्करीभव ।

द्वयमिहितेन मन्त्रेण पयः पानम् ॥

इन्तखाद्यं भवेद्यद्वि तदोदनमिति स्मृतम् ॥

भक्ष्यं चूथं तथालेह्यमोदनन्त्रिः प्रकीर्तितम् ।

तोयं वा नोदनं प्राक्तं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥

तत् परिवर्जयेदिति तच्छब्देन ओदनः परामृश्यते ।
तस्मादोदनमेव वर्जयेन्न तु पेयमपि तस्यानोदनत्वात् ॥

प्राशन मन्त्रः ।

इत्येषानोदना नाम सप्तमी भरतर्षभ ।
यामुपोष्य नरो भक्त्या धनधान्यमवाप्नुयात् ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तमनोदना सप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

आघे मासि सितेपक्षे सप्तम्यां कुरुनन्दन ।
निराहारो रविं भक्त्या पूजयेद्विधिना नृप ॥
पूर्वोक्तेन जपेज्जप्यं देवस्य पुरतः स्थितः ।
शुद्धैकाग्रमना राजन् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
वायो वलिष्ठ भद्रन्ते भद्रन्ते स्तु च वै सदा ।
समापि कुरु भद्रं वै प्राशनात् शत्रुहा भव ।
इत्यभिहितेन मन्त्रेण पीतपवनो निराहार इति

शतानीक उवाच ।

केन मन्त्रेण जप्तेन दर्शनं भगवान् व्रजेत् ।
स्तोत्रेण वापि सविता तन्मे कथय सुव्रत ॥ ३ ॥

सुमन्तुरुवाच ।

स्तुतो नामसहस्रेण यदा भक्तिमता मया ।
तदा मे दर्शनं यातः साक्षाद्देवो दिवाकरः ॥ ४ ॥

शतानीक उवाच ।

नान्नां सहस्रं सवितुः श्रोतुमिच्छामि तद्विज ।

येन ते दर्शनं यातः साक्षाद्देवो दिवाकरः ॥ ५ ॥

सुमन्तु उवाच ।

सर्वमङ्गलमाङ्गल्यं सर्वं पापप्रणाशनम् ।

स्तोत्रमेतन्महापुण्यं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ ६ ॥

न तदस्ति भयं किञ्चिद्यदनेन न शाय्यति ।

ज्वरादिमुच्यते राजंस्तोत्रेऽस्मिन् पठिते नरः ॥ ७ ॥

अन्ये च रोगाः शाय्यन्ति पठतः शृण्वतस्तथा ।

सम्पद्यन्ते तथा कामाः सर्वे एव यथेष्टिताः ॥ ८ ॥

य एतदादितः श्रुत्वा सङ्ग्रामं प्रविशेन्नरः ।

स जित्वा समरे शत्रूनभ्येति गृहमक्षतः ॥ ९ ॥

बन्ध्यानां पुत्रजननं भीतानां भयनाशनम् ।

भूतकारिदरिद्राणां कुष्ठिनां परमौषधम् ॥ १० ॥

बालानां चैव सर्वेषां ग्रहरक्षोनिवारणम् ।

पठेदेतद्विधो राजन् स श्रेयः परमाप्नुयात् ॥ ११ ॥

स सिद्धसर्वसङ्कल्पः सुखमन्यन्तमश्रुते ।

धर्मार्थिभिर्द्वैर्धर्मैश्च सुखाय च सुखार्थिभिः ॥ १२ ॥

राज्याय राज्यकामैश्च पठितव्यमिदन्नरैः ।

विद्यावहन्तु विप्राणां क्षत्रियाणां जयावहम् ॥ १३ ॥

पञ्चावहं तु वैश्यानां शूद्राणां धर्मवर्धनम् ।

पठतां शृण्वतामेतद्ववतीति न संशयः ॥ १४ ॥

तच्छृणुष्व नृपश्रेष्ठ प्रयतात्मा ब्रवीमि ते ।

नान्नां सहस्रं विख्यातं देवदेवस्य भास्करः ॥ १५ ॥
 श्रीं विश्वविद्विष्वजितकर्त्ता विश्वात्मा विश्वतोमुखः ।
 विश्वेश्वरी विश्वयोनिर्नियतात्मा जितेन्द्रियः ॥ १६ ॥
 कालाश्रयः कालकर्त्ता कामहा कालनाशनः ।
 महायोगी महाबुद्धिर्महात्मा सुमहाबलः ॥ १७ ॥
 प्रभुर्विभूभूतनाथो भूतात्मा भुवनेश्वरः ।
 भूतभव्यभावितात्मा भूतान्तकरणः शिवः ॥ १८ ॥
 शरण्यः कमलानन्दो नन्दनो नन्दिवर्द्धनः ।
 वरणी वरदो योगी सुसंयुक्तः प्रकाशनः ॥ १९ ॥
 प्राप्तयानः परः प्राणः प्रीतात्मा प्रयतः प्रियः ।
 सहस्रपात्सुष्ठुसाधुर्दिव्यकुण्डलमण्डितः ॥ २० ॥
 अव्यङ्गधारो धीरात्मा सविता वायुवाहनः ।
 समाहितमतिर्धाता विधाता कृतमङ्गलः ॥ २१ ॥
 कपर्दी कल्पकद्रुद्रः सुमेता धर्मवत्सलः ।
 समायुक्तो वियुक्तात्मा कृतात्मा कृतिनाम्बरः ॥ २२ ॥
 अविचिन्त्यवपुःश्रेष्ठो महायोगी महेश्वरः ।
 कान्तः कामारिरादित्यो नियतात्मा निराकुलः ॥ २३ ॥
 कामः कारुणिकः कर्त्ता कमलाकरबोधनः ।
 सप्तसप्तिरचिन्त्यात्मा महाकारुणिकोत्तमः ॥ २४ ॥
 सञ्जीवनी जीवनाथो जपो जीवो जगत्पतिः ।
 अजयो विश्वनिलयः संविभागी वृषध्वजः ॥ २५ ॥
 वृषाकपिः कल्पकर्त्ता कल्पान्तकरणो रविः ।

एकचक्ररथो मौनी सुरयो रश्मिनाम्बरः ॥ २६ ॥

अक्रोधनी रश्मिमाली तेजोराजिर्विभावसुः ।
 दिवाक्तद्दिनक्तदेवो देवदेवो दिवस्पतिः ॥ २७ ॥
 दिननाथो हवो होता दिव्यवाहो दिवाकरः ।
 यज्ञो यज्ञपतिः पूषा स्वर्णरेताः परावरः ॥ २८ ॥
 परावरन्नस्तरणिः अंशुमाली मनोहरः ।
 प्राज्ञः प्रज्ञापतिः सूर्यः सविता विष्णुरंशुमान् ॥ २९ ॥
 सदागतिर्गन्धर्वहो विहितोविधिराशुगः ।
 पतङ्गः स्थाणुर्विहगो विहङ्गो विहतोवरः ॥ ३० ॥
 हर्ष्यश्चो हरिताश्च हरिदश्चो जगत्प्रियः ।
 अन्तकः सर्वदमनो भावितात्मा भिषग्वरः ॥ ३१ ॥
 आलोककृत्तृकनाथो लोकालोकनमस्कृतः ।
 कालः कल्पान्तको वह्निस्तपनः सम्प्रतापनः ॥ ३२ ॥
 विरोचनो विरूपाक्षः सहस्राक्षः पुरन्दरः ।
 सहस्ररश्मिर्महिरो विविधाम्बरभूषणः ॥ ३३ ॥
 खगः प्रतर्दनो धन्यो हयगो वाग्विशारदः ।
 श्रीमानग्निशिरो वाग्मी श्रीपतिः श्रीनिकेतनः ॥ ३४ ॥
 श्रीकण्ठः श्रीधरः श्रीमाच्छ्रीनिवासो वसुप्रदः ।
 कामचारो महामायो महेशो विदिताश्रयः ॥ ३५ ॥
 तीर्थक्रियावान् सुनयोचितवो भक्तवत्सलः ।
 कीर्त्तिः कीर्त्तिकरो नित्यं कुण्डली कवची रथी ॥ ३६ ॥
 हिरण्यरेताः सप्ताश्वः प्रयतात्मा परन्तपः ।
 बुद्धिमान्परश्रेष्ठो रोचिष्णुः पाकशासनः ॥ ३७ ॥
 समुद्रोध २०० नदीधाता मान्धाता कश्मलापहः ।

तमोन्नो ध्वान्तहा वज्रहोतान्तकरणो गुहः ॥ ३८ ॥
 पशुमान् प्रयतानन्दो भूतेशः श्रीमताम्बरः ।
 नित्योदितो नित्यरथः सुरेशः सुरपूजितः ॥ ३९ ॥
 अजितो विजयोजेता जङ्गमः स्थावरात्मकः ।
 जीवानन्दो नित्यगामी विज्ञेता वियदप्रदः ॥ ४० ॥
 पर्जन्योऽग्निस्तिथिः स्थेयः स्थविरोऽणुर्निरञ्जनः ।
 प्रद्योतनो रथारूढः सर्व्व लोकप्रकाशकः ॥ ४१ ॥
 ध्रुवो मेधी महावीर्य्यो हंसः संसारतारकः ।
 सृष्टिकर्त्ता क्रियाहेतुर्भार्त्तण्डो मरुतांपतिः ॥ ४२ ॥
 मरुत्वान् दहनस्त्वष्टा भगोभाग्योऽर्थ्यमा कपिः ।
 वरुणोऽजोजगन्नाथः कृतकृत्यः सुलोचनः ॥ ४३ ॥
 विवस्वान् भानुमान् कार्य्यं कारणं तेजसान्विधिः ।
 असङ्गगामी तिग्मातिर्व्वर्त्मांशुर्हीमदीधितिः ॥ ४४ ॥
 सहस्रदीधितिर्ब्रह्मः सहस्रांशुर्दीवाकरः ।
 गभस्तिमान् दीधितिमान् स्रधिमानमलद्युतिः ॥ ४५ ॥
 भास्करः सुरकार्य्यज्ञः सव्व ज्ञस्तीक्ष्णदीधितिः ।
 सुरज्येष्ठः सुरपतिर्वहुज्ञो वचसाम्पतिः ॥ ४६ ॥
 तेजोनिधिर्व्वृहत्तेजा बृहत्कीर्त्तिर्व्वृहस्पतिः ।
 अहिमानूर्जितोधीमानामुक्तः कीर्त्तिर्वर्द्धनः ॥ ४७ ॥
 महावैद्यो गणपतिर्गणेशो गणनायकः ।
 तीव्रः प्रतापनः स्थापी तापनो ३०० विश्वतापनः ॥ ४८ ॥
 कार्तस्वरो हृषीकेशः पद्मानन्दोभिनन्दितः ।
 पद्मनाभोऽमृतहरः स्थितिमान् केतुमान्नभः ॥ ४९ ॥

अनाद्यन्तोच्यतोविश्वो विश्वामित्रो वृणीविराट् ।

आमुत्रकवचो वाग्मीकशुक्ली विश्वभावनः ॥ ५० ॥

अनिमित्तमतिःश्रेष्ठः शरण्यः सर्वतोमुखः ।

विगाही रेणुरसहः समायुक्तः समाक्रतुः ॥ ५१ ॥

धर्मकेतुर्धर्मरतिः संहर्त्ता संयमो यमः ।

प्रणतार्त्तिहरोऽमेयः सिद्धकार्यो जपेश्वरः ॥ ५२ ॥

नभोविगाहतः सत्योऽमितात्मासुमनोहरः ।

हारी हरिर्हयो वायुऋतुः कालानलद्युतिः ॥ ५३ ॥

सुखसेव्यो महातेजा जगतामन्त्रकारणम् ।

महेन्द्रो निष्ठुतःस्तोत्रं स्तुतिहेतुः प्रभाकरः ॥ ५४ ॥

सहस्रकरसायुष्मानरोगः सुखदःसुखी ।

व्याधिहा सुमुखः सौख्यं कल्याणं कल्पनाम्बरः ॥ ५५ ॥

आरोग्यकरणं सिद्धिर्बृद्धिर्द्विरहस्पतिः ।

हिरण्यरेताश्चारोग्यं विश्वान् बुद्धो बुधो महान् ॥ ५६ ॥

प्रणमान् धृतिमान् धर्माधर्मकर्त्ता रुचिप्रदः ।

सर्वप्रियः सर्वसहः सर्वशत्रुनिवारणः ॥ ५७ ॥

अंशुर्विद्योतनोद्योतः सहस्रकिरणः कृती ।

केयूरी भूषणोक्तासी भासिता भासनाऽनलः ॥ ५८ ॥

शरण्यार्त्तिहरोऽज्ञाता खद्योतः खगसत्तमः ४०० ।

सर्वद्योतमवद्योतः सर्वद्युतिहरोऽमतः ॥ ५९ ॥

कल्याणः कल्याणकरः कल्पः कल्पकरः कविः ।

कल्याणकृतकल्पवपुः सर्वकल्याणभाजनं ॥ ६० ॥

शान्तिक्रियः प्रसन्नात्मा प्रशान्त उत्तमप्रियः ।

उदारकर्मा सुनयः सुवर्चा वृषलोचनः ॥ ६१ ॥
 वर्चस्वीवर्चसामीश स्त्रैलोक्येशो वशानुगः ।
 तेजस्वी सुयशःवर्णी वर्णाध्यक्षो बलिप्रियः ॥ ६२ ॥
 यशस्वी वेदनिलयस्तेजस्वी प्रकृतिः स्थितिः ।
 आकाशगः शीघ्रगतिराशुगो गतिमान् खगः ॥ ६३ ॥
 गोपतिर्ग्रहदस्त्रेशो गोमानेकः प्रभञ्जनः ।
 जनिताप्रजनञ्जीवो दीपः सर्वप्रकाशनः ॥ ६४ ॥
 कुम्भोसाक्षी योगनित्यो नभस्वान् त्रिपुरान्तकः ।
 रक्षोघ्नो विघ्नशमनः किरीटी प्रशमप्रियः ॥ ६५ ॥
 मरीचिमालो सुमतिः कृतो नित्यो विशेषकः ।
 शिष्टाचारः शुभाचारः स्वाचाराचारतत्परः ॥ ६६ ॥
 मन्दारो मातुरो दण्डः क्षुधापः पाक्षिको गुरुः ।
 अवशिष्टो विशिष्टात्माविधेयो ज्ञानशोभनः ॥ ६७ ॥
 महाश्वेतप्रियोऽज्ञेयः सामगो मोक्षदायकः ।
 सर्ववेदप्रणीतात्मा सर्ववेदालयोऽलयः ॥ ६८ ॥
 वेदमूर्त्तिश्चतुर्वेदो वेदमृद्वेदपारगः ।
 क्रियावानसितोजिष्णुर्वरीयांश्च वरप्रदः ॥ ६९ ॥
 व्रतचारी व्रतधरो लोकबन्धुरलङ्घनः ।
 अलहारोऽक्षरो विहान् विद्यावान् विदिताश्रयः ॥ ७० ॥
 आकारो भूषणो भूष्यो भूष्णुर्भवनपूजितः ।
 चक्रपाणिर्वज्रधरः सुरेशो लोकवत्सलः ॥ ७१ ॥
 राज्ञां पतिर्महाबाहुः प्रकृतिर्वैकृतिर्भुङ्गः ।
 अन्धकारापहः श्रेष्ठो युगावर्त्ती युगादिक्तुः ॥ ७२ ॥

अप्रमेयः सदा योनिर्द्भिरहङ्कार ईश्वरः ।
 शुभप्रभः शुभः शोभा शुभकर्मा शुभप्रदः ॥ ७३ ॥
 सत्यक् च स्तुतिमानुच्चैर्न करो वृद्धिदोऽनलः ।
 बलभृवलदेवभुर्म्महिमान् बलिनां वरः ॥ ७४ ॥
 अनङ्गो नागराडिन्द्रः पद्मयोनिर्गणेश्वरः ।
 सम्प्रत्सर ऋतुर्नेता कालवक्तप्रवर्त्तकः ॥ ७५ ॥
 पद्मेक्षणः पद्मयोनिः प्रभावानमरप्रभुः ।
 सुमूर्त्तिः सुमतिः सोमो गोविन्दो जगदादिजः ॥ ७६ ॥
 पीतवासाः कृष्णवासादिग्वसातीन्द्रियो हरिः ।
 अतीन्द्रोऽनेकरूपात्मा स्कन्दः परपुरञ्जयः ॥ ७७ ॥
 शक्तिमाञ्कूलधृग्वाली* मोक्षहेतुरयोनिजः ।
 सर्ववर्षाजितादर्शो दुःखहा शुभनाशनः ॥ ७८ ॥
 माङ्गल्यकर्त्ता तरणिर्वेगवान् कुमलापहः ।
 स्पष्टाक्षरो महामन्त्रो विशाखो यजनप्रियः ॥ ७९ ॥
 विश्वकर्मा महाशक्तिर्ज्योतिरीशो विहङ्गमः ।
 विचक्षणो दत्त इन्द्रः प्रत्यूहः प्रियदर्शनः ॥ ८० ॥
 अखिलो वेदनिलयो वेदविहिदिताश्रयः ।
 प्रभाकरो जितरिपुः सजनोऽरुणसारथिः ॥ ८०० ॥ ८१ ॥
 कुबेरः सुरथः स्कन्दो महितो भिमतो गुरुः ।
 ग्रहराजो ग्रहपतिर्ग्रहनक्षत्रमण्डलः ॥ ८२ ॥
 भास्करः सततानन्दो नन्दनो नरवाहनः ।
 मङ्गलोऽखो मङ्गलवान् मङ्गल्यो मङ्गलावहः ॥ ८३ ॥

मङ्गलं चारुचरितः सर्वसर्वव्रतीव्रती ।
 चतुर्मुखः पद्ममाली पूतात्मा प्रणतार्त्तिहा ॥ ८४ ॥
 अकिञ्चनः सत्यसन्धो निर्गुणोगुणवान् शुचिः ।
 संपूर्णः पुण्डरीकाक्षोविधेयोगततत्परः ॥ ८५ ॥
 सहस्रांशुः क्रतुपतिः सर्वस्वं सुमतिः सुवाक् ।
 सुवाहनो माल्यदामा कृताहारो हरिप्रियः ॥ ८६ ॥
 ब्रह्मा प्रचेताः कथिताः प्रतीतात्मा स्थितात्मकः ।
 शतविन्दुः शतमुखो गरीयाननलप्रभः ॥ ८७ ॥
 धीरोमहोत्तरोबित्तः पुरुषः पुरुषोत्तमः ।
 विद्याराजो धिराजो हि विद्यावान् भूतिदः स्थितः ॥ ८८ ॥
 अनिर्देश्यवपुः श्रीमान् विपाप्मा बहुमङ्गलः ।
 सुस्थितः सुरथः स्वर्णो मेधाधारनिकेतनः ॥ ८९ ॥
 निर्द्वन्द्वोद्वन्द्वहा सर्गः सर्गगः सम्यकायकः ।
 दयालुः सूक्ष्माक्षो चाचिः क्षेमाक्षेपस्थितिप्रियः ॥ ९० ॥
 भूधरो भूपतिर्वृत्ता पवितात्मा त्रिलोचनः ।
 महावराहः प्रियकृत् धाता भोक्ता भयप्रदः ॥ ९१ ॥
 चतुर्वेदधरोऽचिन्त्यो विनिर्दो विविधासनः ।
 चक्रवर्त्तो धृतिकरः संपूर्णोऽथ महेश्वरः ॥ ९२ ॥
 विचित्ररथ एकाकीस्वप्नः सुप्तिः परावरः ।
 सर्वोदधिस्थितिकरः स्थितिस्थेयः स्थितिप्रियः ॥ ९३ ॥
 निष्कलः पुष्कलनखो वसुमान् वासवप्रियः ।
 पशुमान् वासरस्वामी वसुधाता वसुप्रदः ॥ ९४ ॥
 बलवान् ज्ञानवान् तत्त्वमोक्षारस्त्रिषु संस्थितः ।

संक्षल्ययोनिर्दिनकृत् भगवान् कारणावहः ॥ ८५ ॥

नीलकण्ठो धनाध्यक्षस्तुर्वेदप्रियम्बदः ।

वषट्कारो व्रतं हीता स्वाहाकारो हुताहुतिः ॥ ८६ ॥

जनार्दनो जनानन्दो नरो नारायणो बुधः ।

सन्देहक्षेपणो वायुरापः सुरनमस्कृतः ॥ ८७ ॥

विग्रही विमलो विन्दुर्विशोको विमलद्युतिः ।

द्योतिती द्योतिनी विद्युद्विद्युद्देवारिदी बली ॥ ८८ ॥

वर्मदोहिमदोहोमः कृष्णवर्मा सभाजितः ।

सावित्रीभाजितो राजा विरुतो विदुषी विराट् ॥ ८९ ॥

सप्तार्चिः सप्ततुरगः सप्तलोकनमस्कृतः ।

संपन्नोर्थी जगन्नाथः सुमनाः शोभनप्रियः ॥ ९० ॥

सर्वात्मा सर्वयष्टिः स्यात् सप्तिमान् सप्तमीप्रियः ।

प्रमेधा मेधिक्रोमेध्योमेधावी मधुसूदनः ॥ ९१ ॥

अङ्गिरागतिकालज्ञो धूमकेतुः सुकेतनः ।

सुखीसुखप्रदः सौख्यं कार्त्तिकृतिप्रियीसुनिः ॥ ९२ ॥

सन्तापनः सन्तपनः आतपस्तपसां निधिः ।

उन्नपतिः सहस्रांशुः प्रियकारी प्रियङ्करः ॥ ९३ ॥

प्रीतिर्वियत्पवारम्भोऽद्योः खजगज्जगतां पतिः ।

जगत्पिता प्रीतमनाः सर्वसर्वोऽगुहोऽनलः ॥ ९४ ॥

सर्वगोजगदानन्दो जगन्नेता सुरारिहा ।

अयः अयस्करोज्यायानुत्तमोत्तमउत्तमः ॥ ९५ ॥

उत्तमोमेरुमेयोऽथ धारणो धरणीधरः ।

धाराधरो धर्मराजो धर्माधर्मप्रवर्त्तकः ॥ ६ ॥
 रथाध्यक्षोपशुपतिस्वरमानोमनोनलः ।
 उत्तरोत्तरस्तापी तारापतिरपांपतिः ॥ ७ ॥
 पुण्यसंकीर्त्तनः पुण्योहेतुर्लोकत्रयाश्रयः ।
 स्वर्भानुर्विगतारिष्टोविशिष्टोत्कृष्टकर्मकृत् ॥ ८ ॥
 व्यधिप्रणाशनः क्षेमः सुरः सर्वजितोनरः ।
 एकनाथोरथाधीशः शनैश्चरपिता सितः ॥ ९ ॥
 वैवस्वतो गुरुर्भृत्युर्धर्मनित्यो महाव्रतः ।
 प्रलम्बहारः सञ्चारी प्रद्योतोद्योतितानलः ॥ १० ॥
 शताक्षरपरोमन्त्रोमन्त्रमूर्त्तिर्महाबलः ।
 तुष्टात्मा सुप्रियः शम्भुर्मन्त्रतामिष्वरेश्वरः ॥ ११ ॥
 संसारगतिविच्छेत्ता संसारार्णवतारकः ।
 समजिह्वः सहस्रार्चिर्नीलगर्भोऽपराजितः ॥ १२ ॥
 धर्मकेतुरमेयात्मा धर्माधर्मफलप्रदः ।
 लोकसाक्षी लोकगुरुर्लोकेशः छन्दवाहनः ॥ १३ ॥
 धर्मयूपोधर्मवृक्षो धनुष्याणिधनुर्धरः ।
 पिनाकधृष्टहेत्साहेनेकमायो महाशनः ॥ १४ ॥
 वीरःशक्तिभक्तां श्रेष्ठः सर्वशास्त्रभृताम्बरः ।
 ज्ञानगम्योदुराराध्या लोहिताङ्गीरिमर्दनः ॥ १५ ॥
 खखल्वकीर्धर्मदेनित्या धर्मकृच्च त्रिविक्रमः ।
 भगवान् स्वामीरेवन्तोषश्चरोनीललोहितः ॥ १६ ॥
 एकोऽनेकस्त्रयीव्यासः सविता समितिञ्जयः ।
 शार्ङ्गधन्वाऽनलोभीमः सर्वप्रह्वरण्यायुधः ॥ १७ ॥

अहमः परमेष्ठी च नाकपाली दिविस्थितः ।
 वदान्धोवासुकिर्वैद्यः आचयेऽश्वपदाक्रमः ॥ १८ ॥
 द्वापरः परमेदारः परमेव्रह्मवर्चवान् ।
 उदीच्यवेशीमुकुरीपद्महस्तोहिमांशुभृत् ॥ १९ ॥
 शीतः प्रसन्नवदनः पद्मोदरनिभाननः ।
 सायं दिवादित्यवपुरनिर्देश्यो महारथः ॥ २० ॥
 महारथो महानीशः शेषः सत्वरजस्तमः ।
 धृतातपत्रप्रतिभोविमर्षीनिर्णयस्थितः ॥ २१ ॥
 अहिंसकः शुद्धमतिरद्वितीयोऽरिमर्दनः ।
 सर्वदोधनदोमोक्षोविहारीबहुदायकः ॥ २२ ॥
 वारुणार्त्तिहरोनाथो भगवान् सर्वगोऽव्ययः ।
 मनोहरवपुः शुभ्रः शोभनः सुप्रभावनः ॥ २३ ॥
 सुप्रभः सुप्रभाकारः सुनेत्रोनिष्ठुभापतिः ।
 राज्ञां प्रियः शब्दकरोयहेशस्तिमिरापहः ॥
 सैहिकेयरिपुर्देवोवरदोवरनायकः ।
 चतुर्भुजो महायोगी योगीशोऽश्वपतिस्तथा ॥ १००० ॥
 एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 नास्तीं सहस्रं सवितुः पाराशर्यो यदाह मे ॥ २६ ॥
 धन्यं यशस्यमायुष्यं दुष्टदुःस्वप्ननाशनम् ।
 बन्धमोक्षकरंचैव भानोर्नामानुकीर्त्तनम् ॥ २७ ॥
 यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं पठेद्वा प्रयतो नरः ।
 अक्षयस्सर्गमन्वाद्यं भवेत्तस्योपसाधितम् ॥ २८ ॥
 दुराखितस्करभयं व्याधिभ्यो न भयं भवेत् ।

विजयी विभवेन्नित्यं श्रेयश्च समवाप्नुयात् ॥ ८२ ॥
 कीर्त्तिमान् सुभगोविहान् सुमुखी प्रियदर्शनः ।
 भवेत्तर्पणतायुश्च सर्वबाधाविवर्जितः ॥ ३० ॥
 नास्त्रां सहस्रमिदमंशुमतः पठेद्यः
 प्रातःशुचिर्नियमवान् सुसमाधियुक्तः ।
 दूरेण तं परिहरन्ति स दैव रीगाः
 भीताः सुपर्णमिव सर्वमहोरगेन्द्राः ॥ ३१ ॥
 इत्थं राजन् जपेद्रात्रौ यावन्निद्रावशङ्कतः ।
 जपेत् भक्त्या पुनर्वीर आदित्यादिमुखस्थितः ॥
 पूजयित्वा यथादित्यमर्चयित्वा द्विजोत्तमम् ।
 भुञ्जीत वाग्यतः पश्चादमांसं सुसमाहितः ॥
 विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा यथाशक्त्या नराधिपः ।
 एवं संवत्सरं यावत् कुर्याद्विजयसप्तमीम् ॥
 स जयेदखिलाच्छत्रून् सूर्यलोकं स गच्छति ॥
 इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं विजयसप्तमीव्रतम् ।

—०*०—

युधिष्ठिर उवाच ।

सप्तमी जयदा नाम कस्मिन्काले विधीयते ।

किंफला नियमः कश्चिद्देवकिनन्दन ॥

कृष्ण उवाच ।

शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां यदादित्यदिनं भवेत् ।

सप्तमी विजया नाम तत्र दत्तं महाफलम् ॥

स्नानं दानं जपो ह्येव उपवासस्तत्रैव च ।

सर्व्वदा* जयसप्तम्यां महापातकनाशनम् ॥
 प्रदक्षिणं यः कुरुते फलैः पुष्पैर्द्दिवाकरम् ।
 स सर्व्वगुणसम्पन्नं पुत्रं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥
 प्रथमा नालिकेरैस्तु द्वितीया बीजपूरकैः ।
 तृतीया रक्तनारङ्गैश्चतुर्थी कदलीफलैः ॥
 पञ्चमी ऋजुकुष्माण्डैः षष्ठी पक्षैश्च तेन्दुकैः ।
 हन्ताकैः सप्तमी ज्ञेया शतेनाष्टोत्तरेण तु ॥
 नौत्तिकैः पद्मरागैस्तु तिलैः कर्कटकैस्तथा ।
 गोमेदैर्वज्रवैद्यैः शतेनाष्टाधिकेन तु ॥
 ईङ्गुदैर्गदरैर्विल्वैः करमर्द्दैः सवर्भटैः ।
 आम्नातकैश्च जम्बीरैर्जम्बू कर्कटिकैः फलैः ॥
 पुष्पैर्धूपैः फलैः पत्रैर्मोदकैश्चतुर्थादितैः ॥
 एभिर्विजयसप्तम्यां भानोः कुर्यात्प्रदक्षिणम् ।
 अन्यैः फलैश्च कालोत्थैरखण्डैर्ग्रन्थिववर्जितैः ।
 रवेः प्रदक्षिणं देयं फलेन फलमादिशेत् ॥
 न विशेषेण च संजल्पेत् न स्पृशेत्किञ्चिदेव हि ।
 एकचित्ततया भानुश्चिन्तितोतिप्रयच्छति ॥
 वसोर्धारा प्रदातव्या भानोर्गव्येन सर्पिषा ।
 चन्द्रातपत्रं बध्नीयात् ध्वजं किङ्किणिकायुतम् ॥
 कुङ्कुमेन समायुक्तं पुष्पैर्वस्त्रैश्च वेष्टयेत् ॥

* सर्व्वं विजय सप्तम्यां मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पूगीफलै रिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ पूजयेदिति पाठान्तर ।

शुचिर्निवेद्य नेवेद्यं ततोदेवं क्षमापयेत् ॥
 भानो भास्करमात्तण्ड चण्डरश्मे दिवाकर ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं पुत्रान् देहि नमोस्तु ते ॥
 उपवासेन नक्तेन भक्तैकायाचितेन च ।
 नेया नियमयुक्ते न राजन् विजयसप्तमी ।
 रोगी प्रमुच्यते रोगात् दरिद्रः श्रियमाप्नुयात् ॥
 अपुत्रो लभते पुत्रान् विद्यार्थी पूज्यते सभां ।
 शुकपक्षे यदा पार्थ साहित्या सप्तमी भवेत् ॥
 तदानक्तेन मुद्गाशी क्षपयेत्सप्तसप्तमीम् ।
 भूमौ पलाशपत्रेषु स्नात्वाहुत्वा यथाविधि ॥
 समाप्ते तु व्रतं दद्यात्सुवर्णं मुद्गमिश्रितम् ।
 मुद्गभोग्याय सूर्याय कवकायाथवा नृप ॥
 सप्तमीः सप्तसंयुक्ता आदित्येन तु योनरः ।
 षडक्षरेण मन्त्रेण सर्वकार्याणि कारयेत् ॥
 होमार्चनं प्राशनानि शतेनाष्टोत्तरेण च ।
 होमः साज्यतिलः कार्यः प्राशनं चन्दनोदकम् ॥
 पूजां तत्कालसंभूतैः सुपुष्पैः करवीरकैः ।
 एवं पूर्णं व्रते पश्चात् सुवर्णेन घटायितम् ॥
 स्वशक्त्या भास्करं पार्थ रुक्मपात्रमुपस्थितम् ।
 आदित्यरूपमिर्माणांस्तु निक्षुभार्कसप्तमीव्रतोक्तं वेदितव्यं ।
 कषायवाससा युक्तां गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम् ।
 मन्त्रेणानेन विप्राय वाचकाय गुणान्विते ॥
 भास्करेश नमस्तुभ्यं यशस्कर नमोस्तु ते ।

अथ यस्मात् प्रसीद त्वं वाञ्छितं देहि मे विभो ॥
 दानान्यत्र प्रदेयानि नृहाणि शयनानि च ।
 अन्नया अन्नदया पार्थ शाश्वतीं प्रीतिमिच्छता ॥
 यात्रा प्रशंस्या यातॄणां राज्ञां विजयमिच्छतां ।
 विजयो जायते वश्यं गतानान्तु नृणान्तदा ॥
 अतोऽर्थं विश्रुता पार्थ लोके विजयसप्तमी ।
 एवमेषा तिथिः सद्यः सर्व्वकामफलप्रदा ॥
 इह वाम्नूत्रफलदा सूर्य्यलोकप्रदायिनी ।
 तदनुष्ठानतो* विद्वान्दीर्घायुर्नीरुजः सुखी ॥
 इहागत्य भवेद्राजा हस्त्यश्वरथसंकुलः ।
 नारी वा कुरुते या तु सापि तत्फलभागिनो ॥
 नित्यं महीतलजयप्रतिपादयित्री
 या सप्तमी मुनिवरैः प्रवरा[†] तिथीनाम् ।
 सा भानुपादकमलार्चनचिन्तकानां
 पुंसां सदैव विजया विजयं ददाति ॥
 इति श्रीभविष्योत्तरोक्तं विजयसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

श्रीकृष्ण उवाच ।

अथान्यन्ते प्रवक्ष्यामि सप्तमीकल्पमुत्तमम् ।
 माघमासात् समारभ्य शुक्लपक्षे युधिष्ठिर ॥
 सप्तम्यां कृतसङ्कल्पो वर्षमेकं व्रती भवेत् ।

* दाता रोगो नृदुर्विद्वानिति पाठान्तरं ।

† या नृग्यते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वरुणं माघमासे तु भानुं संपूज्य कारयेत् ॥
 ब्रह्मकूर्चविधानेन यथा शक्त्या नृपोत्तम ।
 अष्टम्यां भोजयेद्दिप्रान् तिलपिष्टगुडोदनैः ॥
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं कृत्स्नसवाप्यते ।
 तपनं* फाल्गुने मासि सूर्यमित्यभिपूजयेत् ॥
 वाजपेयस्य यज्ञस्य† फलं प्राप्नोति दुर्लभम् ।
 सप्तम्यां चैत्रमासे तु वेदांशुरिति पूजयेत् ॥
 उक्थाध्वरसमं पुण्यं नरः प्राप्नोत्यसंशयम् ।
 वैशाखस्य तु सप्तम्यां धाताइत्यभिपूजयेत् ॥
 पशुबन्धाध्वरं पुण्यं सम्यक् प्राप्नोति मानवः ।
 सप्तम्यां ज्यैष्ठमासस्य इन्द्रमित्यभिपूजयेत् ॥
 अश्वमेधफलावाप्तिर्जायते नात्र संशयः ।
 तथाषाढस्य सप्तम्यां पूजयित्वा दिवाकरम् ॥
 बहुस्वर्गस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ।
 श्रावणे मासि सप्तम्यामातपानां प्रपूजयेत् ॥
 सौत्रामण्यफलं पार्थ नरः प्राप्नोति भक्तितः ।
 रविं भाद्रपदे मासि सप्तम्यामर्चयेच्छुचिः ॥
 तुलापुरुषदानस्य गुडेन फलमाप्नुयात्‡ ।
 अश्वयुक्शुक्लसप्तम्यां सवितारं प्रपूजयेत् ॥
 गोसहस्रप्रदानस्य फलमाप्नोति भक्तितः ।

* भद्रकचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† यथोक्तं लभते फलं मिति पाठान्तरं ।

‡ फलत्यागी भवेन्नर इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कार्तिके शुक्लसप्तम्यां समाश्वं नाम पूजयेत् ॥
 योभ्यर्चयति पुण्यात्मा पौण्डरीकफलं लभेत् ।
 मार्गशीर्षे तथा भानुं पूजयित्वा विधानतः ॥
 राजसूयस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति वै नरः ।
 भास्करं पुष्यमासे तु पूजयित्वा विधानतः ॥
 चतुर्णामपि वेदानां स्वाध्यायस्य फलं लभेत् ।
 तथैव कृष्णसप्तम्यां नामपूजादिकन्तु यः ॥
 सोपवासः प्रयत्नेन वर्षमेकं समाचरेत् ।
 पारिते नियमे पार्थ सूर्ययागं समारभेत् ॥
 शुद्धभूमौ समे* दशै रक्तचन्दनलेपिते ।
 एकहस्तं द्विहस्तं वा चतुर्हस्तमथापि वा ॥
 सिन्दूरेणातिरागेण सूर्यमण्डलमालिखेत् ।
 रक्तपुष्पैश्च पद्मैश्च धूपैः कुन्दरुकादिभिः ॥
 सम्पूज्य दद्यान्नैवेद्यं विचितं घृतपाचितम् ।
 पूरतः स्थापयेत् कुम्भान् जलपूर्णान् सदक्षिणान् ।
 द्वादशात्र नृपञ्चे ष्ठ रक्तवर्णान् सुचर्चितान् ॥
 अग्निकार्यं ततः कार्यं सम्यक्कुतहुताशनः ।
 आकृष्णे नेति मन्त्रेण समिद्धिश्चार्कहृच्चजैः ॥
 तिलैराज्यमुडेपेतैर्दद्यादष्टशताहुतीः ।
 दक्षिणा च ततो देया ब्राह्मणेभ्यः पृथक् पृथक् ।

१ मानव इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

* शुभेदेशे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

देयानि रक्तवासांसि शानां द्विजदादन्मनां ।
 द्वादशात्र प्रशंसन्ति गावा वस्त्रविभूषिताः ॥
 छत्रोपानद्युगच्चैवमेकैकाय प्रदापयेत् ।
 वित्तहीनोऽन शक्नोति दानं द्वादशधेनुकम् ॥
 एकाह्यपि सुशीला च रक्तवर्णा पर्यस्विनी ।
 उपदेष्टुं प्रदातव्या वित्तशायमकुर्वतः ॥
 ततोऽविस्मृत्य तान् विप्रान् स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 य एवं कुरुते पार्थ सप्तमीव्रतमादरात् ।
 निरुजो रूपवान् वाग्मी दीर्घायुश्चैव जायते ॥
 विमुक्तो दीर्घरोगैश्च यस्तः कुशादिना तु यः ।
 तेन कार्यं प्रयत्नेन व्रतमेतद्गुणपहम् ॥
 नेहास्ति * भास्करादन्यदौषधं रोगहानिदम् ।
 भास्करैकगतिर्यस्तु सर्वं भूतहिते रतः ॥
 तस्य सन्दर्शनस्यर्थाद्गोहानिः प्रजायते ।
 कथं वा सूर्यभक्तानां रोगदौर्गत्यसम्भवः ॥
 जायते भरतश्चैष्ठ प्रत्यक्षे परमेष्ठिनि ।
 सप्तम्यां प्रतिमासन्तु जन्मव्रतचरो हि यः ॥
 उपवासीरवेर्भक्तः सर्वं भूतहिते रतः ।
 अष्टम्यां विप्रसहितो हविष्यं भोजयेन्नरः ॥
 एकादशसमा यस्य दिव्यरूपा च सप्तमी ।
 सूर्यस्य मण्डलं भित्त्वा याति ब्रह्मसनातनम् ॥
 व्रतमेतन्महाराज सर्वशुभविनाशनं ।

+ न किञ्चिद् भास्करादन्यदौषधं रोगहानिक मिति पाठान्तरं ।

सर्वं दुःखीपशमनं शरीरारोग्यदायकम् ॥

सूर्यलोकप्रदक्षान्ते प्राहेदं नारदोमुनिः ।

ये सप्तमीमुपवसन्ति सितासिताञ्च

नामाच्चरैरमितदीधितिमर्चयन्ति ।

ते सर्वं रोगरहिता सुखिनः सदैवे

भूत्वा रवेरनुचरा सुचिरं वसन्ति ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं द्वादशसप्तमीव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुबवाच ।

यः क्षिपेद्गोमयाहारः शक्ताः द्वादशसप्तमीः ।

राजेन्द्र याचकाहारः* शीर्णपर्णाशनापि वा ॥

क्षीराशीवैकभक्त्या भिक्षाहारोऽथवा पुनः ।

जलाहारोऽथवा भूत्वा पूजयित्वादिवाकरम् ।

पुष्पोपहारैर्विविधैः पद्मसौगन्धिकोत्पलैः ॥

नानाप्रकारैर्गन्धैस्तु धूपैर्गुग्गुलचन्दनैः ।

शर्करापयसाद्यैश्चविचित्रैश्च विभूषणैः† ॥

अर्चयित्वा नरञ्चैः हिरण्मनादिभिर्नरैः ।

यथोक्तफलमाप्नोति क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥

तद्वच्च प्राप्यते वीर सप्तम्यां केवलं रवेः ।

विमानवरमारुहः सूर्यलोके महीयते ॥

* याचकाहार इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† क्लृप्ता शर्करेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततः पुण्यकृतां राजन् कुले महति जायते ।
 एवं भक्त्या विवस्वन्तं प्रतिमासं समाहितः ॥
 पूजयेद्विधिवद्भक्त्या नामान्येतानि कीर्त्तयेत् ।
 मधौ मासे विष्णुरिति माधवे चार्यमेति च ॥
 शुक्ले विवस्वान् मासे च शुक्लौ मासे दिवाकरः ।
 पर्जन्यः आवणे मासि नभस्ये तरणिस्तथा ॥
 भित्तश्चाश्वयुजे मासि कीर्त्तनीयो दिवाकरः ।
 मार्त्तण्डेति रविर्ज्ञेयः कार्तिके काञ्चनप्रभः ॥
 मार्गशीर्षे रविः प्रोक्तः सर्वपापविनाशनः ।
 पुष्यमासे* च पूषेति विज्ञेयः काञ्चनप्रभः ॥
 माघे भगश्च विज्ञेयः त्वष्टा वैवाथ फाल्गुने ।
 एवं क्रमेण नामानि कीर्त्तयेत् प्रीतये रवेः ॥
 धूपार्चनं विधानन्तु सप्तम्यान्तु विधानतः ।
 यः करोति नरो भक्त्या स याति परमां गतिं ।
 तेजसा हरिसङ्काशः प्रभयारविसन्निभः ॥
 एतत्ते सर्वमाख्यातं शृणुतत् पापनाशनम् ।
 न वदेष्वह्यश्रिण्याय नाभक्ताय कदाचन ॥
 न च पापकृते देयं नातप्तपसे पि च ।
 न कृष्णे नास्तिके वीर न देयं क्लृप्तकर्मेणे ॥

* पुषा पौषे तथा मासे तूजनीयः प्रथमत्वा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति श्रीभवित्पुराणोक्तगोमयादिसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुवाच ।

उदकप्रभृतिं पीत्वा क्रियते या तु सप्तमी ।

सा ज्ञेया सुखदा वीर सदैवोदकसप्तमी ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तमुदकसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

या काचित् सप्तमी प्रोक्ता ततोवक्ष्यामि शोभनम् ।

वराटिकात्रयक्रीतं यत् किञ्चित् प्रागयेन्नरः ।

अनेन देही मूढ्येन यत्नय्यं तच्च भक्षयेत् ।

अभक्ष्यं वापि भक्ष्यं वा नात्र कार्या विचारण ।

अनेन विधिना कार्या वराकाङ्क्षसप्तमी ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तवराटिकासप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि रहस्या नामसप्तमीं ।

पवित्राहि पवित्राणां महापातकनाशिनी ॥

सप्तमी कृतमात्रेयं नरस्तारयते भवात् ।

सप्तापरान् सप्तपूर्वान् पितृंश्चापि न संशयः ॥

रोगांश्चिनन्ति दुष्टेद्यान् दुर्जयान् जयते रिपून् ।

अर्थं प्राप्नोति दुःप्राप्यं सकृत् कृत्वापि सप्तमीं ॥

कन्यार्थी लभते कन्यां धनार्थी लभते धनम् ।
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धर्मार्थी धर्ममाप्नुयात् ॥
 समयान् पालयन् सर्वान् कुर्याच्चेमां विचक्षणः ।
 शृणुयात् शृणु भूतेश श्रेयसे गदतोमम ॥
 आदित्यभक्तः पुरुषः सप्तम्यां गणनायकम् ।
 मैत्रीसर्वत्र वै कुर्यात् भास्करंवापि* चिन्तयेत् ॥
 सप्तम्यां न स्पृशेत्तैलं नीलवस्त्रं न धारयेत् ।
 न च वामलके स्नानं न कुर्यात् कलहं क्वचित् ॥
 तथैवान्नमलं मद्यं न दद्यान्नपिविदुषः
 न द्रोहं कस्यचित् कुर्यान्नपारुष्यं समाचरेत् ।
 न च भाषेत चाण्डालं वचनैः स्त्रीं रजस्वलां ॥
 स चापि संस्पृशेत् स्थानं मृतकं नावलोकयेत् ।
 न नृत्येदतिरागेण न च वाद्यानि वादयेत् ।
 न स्वपेच्च स्त्रिया स्वाङ्गं न सेवेत दुरोदरम् ॥
 न रोदेदस्त्रुपातेन न चाद्यात् पञ्चशाकिकम् ।
 पञ्चशाकिकं कन्दमूलफलदलपुष्पाणि पञ्चशाकानि ॥
 नाकर्षेच्च शिरोयूकान् न हृथा वादमाचरेत् ।
 परस्यानिष्ट कथनं मतिशोकं विवर्जयेत् ॥
 नास्फोटयेच्चापि हसेत् गायेच्चापि न गीतकं ॥
 न किञ्चित्ताडयेजन्तुं न कुर्यादतिभोजनम् ।
 न चैव हि दिवास्त्रप्रं दम्भं शाठ्यं च वर्जयेत् ॥
 रथ्या यामटनं चापि यत्नतः परिवर्जयेत् ।

* पूजयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथापरोविधिश्चात्र श्रूयतां त्रिपुरान्तक ॥
 चैत्रात् प्रभृति कर्त्तव्या सव्यंदा नाम सप्तमी ।
 धातेति मधुमासे तु पूजनीयो दिवाकरः ॥
 अर्थमेति च वैशाखे ज्यैष्ठे मित्रः प्रकीर्त्तितः ।
 आषाढे वरुणो ज्ञेय इन्द्रो नभसि कथ्यते ॥
 विवस्वांश्च नभस्ये तु पर्जन्योऽश्वयुजि स्मृतः ।
 पूषा कार्त्तिकमासे च मार्गशीर्षे तु कथ्यते ॥
 भगः पौषे विवस्वांश्च त्वष्टामासे तु कथ्यते ।
 विष्णुस्तु फाल्गुने मासि पूज्यो वन्द्यश्च भास्करः ॥
 सप्तम्यां चैव सप्तम्यां भोजयेद्भोजकान् बुधः ।
 सष्टतं भोजनं देयं भोजयित्वा विधानतः ॥
 भोजकाय प्रदेया तु दक्षिणा स्वर्णमाषकम् ।
 सष्टतं भोजनं देयं रक्तवस्त्राणि चैव हि ॥
 अलाभे भोजकानान्तु दक्षणीया द्विजोत्तम ।
 तथैव भोजनीयाश्च अहया परयान्वितः ॥
 विशेषतः पूजनीयाः ब्राह्मणाः कल्पचित्सदा ।
 इत्येता कथिता तुभ्यं सप्तमी गणनायक ।
 श्रुता सती पापहरा सूर्यलोकप्रदायिनी ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं नाम सप्तमीव्रतम् ।

—000—

पितामह उवाच ।

फाल्गुणामलपक्षस्य सप्तम्यां च घनाघन ।

उपोषिता नरो नारी समभ्यर्च्य तमोपहम् ॥
 सूर्यनाम जपन् भक्त्या भावयुक्तो जितेन्द्रियः ।
 उत्तिष्ठन्नपविशंश्चैव सूर्यमेवानुकीर्त्तयेत् ॥
 ततोऽन्यदिवसे प्राप्ते अष्टम्यां नियतो रविम् ।
 स्नात्वा सम्यक् समभ्यर्च्य दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥
 रविमुद्दिश्य चैवाग्नौ कृतहोमः कृतक्रियः ।
 प्रणिपत्य रविं देव* मिति वाक्यमुदीरयेत् ॥
 यमाराध्य पुरा देवा सावित्री काममाप वै ।
 स मे ददातु देवेशः सर्वान् कामान् विभावसुः ।
 समभ्यर्च्य दितिः प्राप्ता कृत्स्नान् कामान् यथेक्षितान् ।
 ददातु सकलान् कामान् प्रसन्नो मे दिवस्पतिः ॥
 भद्रराज्यः स देवेन्द्रो समभ्यर्च्य दिवाकरम् ।
 कामार्थमाप्तवान् राज्यं स मे कामान् प्रयच्छतु ॥
 एवमभ्यर्च्य पूजाञ्च निष्पाद्येह विशेषतः ।
 भुञ्जीत च ततः सम्यक् हविष्यं पतगध्वज ॥
 फाल्गुने चैत्रवेशाखे ज्यैष्ठमन्यं तथा परम् ।
 चतुर्भिः पारणं मासैरेभिर्निष्पाद्य सम्भवेत् ॥
 करवीरैश्चतुरोमासान् तथा संपूजयेद्रविम् ।
 कृष्णागुरुं दहेद्भूपं प्राश्य गोशृङ्गं जलं ॥
 नैवेद्यं खण्डवेष्टांश्च दद्याद्विप्रेभ्य एव च ।
 तनस्तु श्रूयतामन्यच्चाषाढादिषु या क्रिया ॥
 जातीपुष्पाणि शस्तानि धूपो गुग्गुलुश्चते ।

* जगन्नाथमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कुतपोदकमश्नीयात् नैवेद्यं पायसं मतम् ॥

स्वयं तदेव चाश्नीयात् शेषं पूर्व्ववदाचरेत् ।

कुतपोदकं, कुशीदकं ।

कार्त्तिकदिषु मासेषु गोमूत्रं कायशीधनं ।

महाङ्गं धूपमुद्दिष्टं पूजारत्नोत्पलैस्तथा ॥

महाङ्गधूपो, भविष्यत्पुराण उक्तो यथा ।

कर्पूरं कुङ्कुमं सुस्तामगुरुं सिद्धकं तथा ॥

व्यजनं शर्करा कृष्ण महाङ्गं सिद्धकं तथा ।

महाङ्गोऽयं स्मृतो धूपः प्रियो देवस्य सर्व्वदा ॥

कुतपोदकमश्नीयात् नैवेद्यं पायसं मतम् ।

कासारश्चैव नैवेद्यं प्रदद्याद्वास्कराय वै ।

प्रतिमासञ्च विप्राय दद्याच्छक्त्या तु दक्षिणां ॥

प्रीणनं स्वेच्छया भानोः पारणं पारणे गते ।

यथाशक्ति यथायोगं वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥

सद्भावेनैव समाश्वः पूजितः प्रीतये मतः ।

पारणान्ते यथाशक्त्या पूजितः स्नापितो रविः ॥

प्रीणीतश्चे स्मितान् कामान् दद्यादव्याहतान् रविः ।

एषा पुण्या पापहरा सप्तमी सर्व्वकामदा ॥

यथाभिलषितान् कामान् ददाति गरुडध्वज ।

अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधनो धनमाप्नुयात् ॥

रोगाभिभूतश्चारोग्यं कन्या विन्दति सत्यतिम् ।

समागमं प्रवासेभ्य उपोष्यैतदवाप्नुयात् ॥

सर्व्वान् कामानवाप्नोति गोगतश्चापि मोदतेः ।

गोगत इति, स्वर्गतः ।

पुनरेत्य महीं-कृष्ण घनाघन समोत्प ।

घनाघनसमः, शक्रतुल्यः ।

क्ष्मातले स्यान्नसन्देहः प्रसादान्नोपतेर्नरः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं कामदासप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

अथ भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षे महामते ।

उपोष्या प्रथमा तत्र विधानं शृणु यद्ववेत् ॥

अयाचितो चतुर्थ्यान्तु पञ्चम्यामेकभोजनम् ।

उपवासपरः षष्ठ्यां जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥

अर्चयित्वा दिनकरं गन्धपुष्पनिवेदनैः ।

पुरतः स्थण्डिले रात्रौ स्वपेद्देवस्य पुत्रक ॥

प्रध्याय* न्ननसा देवं सर्वभूतार्त्तिनाशनं ।

सर्वदोषप्रशमनं सर्वपातकनाशनं ॥

विवुहस्त्वथ सप्तम्यां कुर्याद्वाङ्मणभोजनम् ।

पूजयित्वा दिनकरं पुष्पधूपविलेपनैः ॥

नैवेद्यं तत्र देवस्य फलानि कथयन्ति हि ।

खर्जूरं नालिकेरञ्च तथैवास्त्रफलानि च ॥

मातुलङ्गफलानीह कथितानि मनीषिभिः ।

भोजयित्वा ततो विप्राणां नात्मना चैव भोजयेत् ॥

* सन्ध्यायेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† एतच्च भोजयेद्विप्राणि पाठान्तरं ।

तथैषां चाप्यभावेतु शृणु वान्यानि सुव्रत ।
 ग्वालिलगोधूमपिष्टेन कारयेद्गणनायकम् ॥
 गुडगर्भकृतानीह घृतगर्भाणि पाचयेत् ।
 जातु जीरक मिश्राणि* आदित्याय निवेदयेत् ॥
 जातुजीरकमिश्राणि एलापत्रनागकेशराणि ।
 शर्कराखाद्यमिश्राणि आदित्याय निवेदयेत् ॥
 अग्निकार्यमथो कृत्य ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ।
 इत्थं द्वादश वै मासान् कार्यं व्रतमनुत्तमम् ॥
 मासि मासि फलाहारः फलदायी भवेन्नृप ।
 व्रतमेतत्तु कुर्वीत भक्त्या ब्राह्मणभोजनम् ॥
 स्नानप्राशनयोश्चापि विधानं शृणु सुव्रतम् ।
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥
 तिलाः सर्षपजं कल्कश्चेतमृदापि सुव्रत ।
 दूर्वाकल्क घृतञ्चापि गोशृङ्गचालनं जलं ।
 जाती गुल्म विनिर्यासः प्रशस्तं स्नानकर्माणि ।
 दूर्वाकल्कघृतं, दूर्वाकल्कघृतयुतं ।
 गोशृङ्गचालनं, येन गोशृङ्गं चाल्यते ।
 जातीगुल्म विनिर्यासं, समूलशाखजातीपक्षवम् ।
 प्राशनेचाप्यथैतानि सर्वपापहराणि वै ॥
 आदौ कृत्वा भाद्रपदे यथा संख्यं विदुर्वुधाः ।
 इत्थं वर्षान्तमासाद्य भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 दिव्यान् भौमान् महादेव ततस्तेभ्यो निवेदयेत् ॥

देवकुले भवा, दिव्या, इतरे भौमाः ।

फलानि चाथ हेमानि यथा शक्त्या कृतानि तु ॥

सवत्सामथवा धेनुं भूमिं शस्यान्विता* मथ ।

प्रासादमथवा भौमं सर्व्वधान्यसमन्वितं ॥

भौमप्रासादं, राजगृहतुल्यं गृहं ।

दद्याद्रक्तानि वस्त्राणि ताम्रपात्रं सविद्रुमम् ।

शक्तियुक्तस्य चैतानि दरिद्रस्य च मे शृणु ॥

फलानि पुष्पाणि च तथा तिलचूर्णानि तानि तु ।

भोजयित्वा द्विजान् दद्याद्राजतानि फलानि च ॥

धातूरक्तं वस्त्र युग्ममाचार्याय निवेदयेत् ॥

सहिरण्यं महादेवं पञ्चरत्नसमन्वितम् ।

इत्थं समाप्यते सम्यग्वदन्ते तात पारणम् ॥

इत्येषा वै पुण्यतमा सप्तमी दुरितापहा ।

यामुपोष्य नराः सर्व्वे यान्ति सूर्य्यसलोकतां ॥

पूज्यमानाः सदा देवैर्गन्धर्वाप्सरसां गणैः ।

अनया मानवी यस्तु पूजयेद्भास्करं सदा ॥

दारिद्र्यदुःखदुरितैर्मुक्ती याति दिवाकरम् ।

ब्राह्मणो मोक्षमायाति क्षत्रियश्चन्द्रतां व्रजेत् ॥

वैश्यो धनदसालोक्यं शूद्रो विप्रत्वमाप्नुयात् ।

अपुत्रो लभते पुत्रं दुर्भगा सुभगा भवेत् ॥

विधवा या सती भक्त्या अनया पूजयेद्भविं ।

* भूमिं शस्यान्विता मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† आन्धिकमिति पाठान्तरं ।

नान्यजन्मनि वैधव्यं नारी प्राप्नोति मानद ॥
 चिन्तामणिसमा ह्येषा विज्ञेया फलसप्तमी ।
 पठतां शृण्वतां भक्त्या सर्व्वकामप्रदा स्मृता ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं फलसप्तमीव्रतम् ॥

— ००० —

अगस्त्य उवाच ।

मासि भाद्रपदे प्राप्ते शुक्लपक्षे सुरेश्वरः ।
 सप्तम्यामुपवासेन पुत्रप्राप्तिप्रदं व्रतम् ॥
 षष्ठ्यां चैव सुसंकल्प्य सप्तम्यां पूजयेद्धरिं ।
 हरिं, विष्णुं नाममन्त्रैः पूजा ।
 देवै, ब्रह्मादिभिः तद्गुपाणि पुष्याभिषेके ।
 देवैर्यमगतं देवंमातृभिः परिवारितम् ॥
 ततः प्रभाते विमले अष्टम्यां प्रयतो हरिं ।
 प्राग्विधानेन गोविन्दं अर्चयित्वा विधानतः ॥
 प्राग्विधानेन वैष्णवमार्गेण गोविन्दमिति विशेषेण गोपाल
 मन्त्रेण होमपूजा ।
 तस्याग्रतः कृष्णतिलैः सष्टतैर्होममाचरेत् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत् भक्त्या यथाशक्त्या तु दक्षिणां ॥
 ततः स्तुतं तु भुञ्जीत प्रथमं विल्वमेककम् ।
 विल्वप्राशने फलसप्तमीषूक्तो मन्त्रः ।
 पश्चाद्यष्टं भुञ्जीत स्नेहाद्यं षड्रसान्वितम् ॥
 प्रतिमासमनेनैव विधिनोपोष्य मानवः ।
 कृष्णाष्टमीमपुत्रोपि लभेत् पुत्रं न संशयः ॥

वत्सरान्ते च गोयुग्मं कृष्णं देयं द्विजातये ।

इदं पुत्रव्रतं नाम मया ते परिकीर्तितम् ॥

एतत् कृत्वानरः पापैः सर्वैरेव प्रमुच्यते ।

इति वाराहपुराणोक्तं पुत्रसप्तमीव्रतम् ।

— ~ ००० —

ब्रह्मोवाच ।

कृष्णपक्षे तु माघस्य सर्वाग्निं सप्तमीं शृणु ।

यामुपोष्य समाप्नोति सर्वान् कामान् धराधर ॥

पाषण्डादिभिरालापमकुर्वन् भानुतत्परः ।

पूजयेत् प्रणतो देवमेकाग्रमतिरंशुगं ॥

माघादिपारणं मासेः षड्भिः शुच्यन्तकं स्मृत ।

शुच्यन्तकं, आषाढान्तिकम् ।

मार्त्तण्डं प्रथमं नाम द्वितीयोऽर्कः प्रकीर्तितः ।

तृतीयं चित्रमानुष विभावसुरतः परम् ।

भगेति पञ्चमो ज्ञेयः षष्ठोऽहंसः प्रकीर्तितः ॥

पूर्वेषु षट्सु समासेषु स्नानप्राशनयोस्त्रिलाः ।

आवणादिषु मासेषु पञ्चगव्यमुदाहृतं ।

स्नाने च प्राशने चैव प्रशस्तं पापनाशनं ॥

प्रतिमासन्तु देवस्य कृत्वा पूजा यथाविधि ।

विप्राय दक्षिणां दद्यात् अह्वानः स्वशक्तितः ॥

पारणान्ते च देवस्य प्रीणनं भक्तिपूर्वकम् ।

कुर्वीत शक्त्या विधिवद्भविं शक्त्या दिवस्पतिं ॥

नक्तं भुञ्जीत वै विष्णोः तैलाक्षारविवर्जितम् ।
 कृष्णषष्ठग्रामुपोष्यैवं सप्तम्यामथवादिने ॥
 एतामुषित्वा धर्मज्ञः हंसप्रीणनतत्परः ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति यद्यदिच्छति चेतसा ॥
 स्वतो लोकेषु विख्याता सर्वाप्तिरिति सप्तमी ।
 कृताभिलषिता ह्येषा प्रारब्धा कर्मतत्परैः ॥
 पूरयत्यखिलान् कामान् आश्रितानां दिने दिने ।
 इति श्रीभविष्यत्पुराणोक्तं सर्वाप्तिसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

सप्तम्यां शुक्लपक्षे तु फाल्गुन्यां यो यजेन्नरः ।
 जपेद्दलीति देवस्य नाम भक्त्या पुनः पुनः ॥
 देवार्चनं वाष्टयतं कृत्वैवं तु जपेच्छुचिः ।
 स्नातः प्रस्थानकाले तु उत्थाने खलिते क्षुते ॥
 पाषण्डान् पतितांश्चैव तथैवान्यावशायिनः ।
 नालापयेत् तथा भानुमर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ।
 इदञ्चोच्चारयेद्भानुं मनसा ध्यानतत्परः ॥
 हंस हंस कृपालो त्वं अगतौनां गतिर्भव ।
 संसारार्णवमग्नानां त्राता भव दिवाकर ॥
 एवं प्रसाद्योपवासं कृत्वा नियतमानसः ।
 पूर्वार्हणैव वान्येद्युः सकृत् प्राश्नार्जुनीयकं ॥
 आर्जुनीयकं, सकृद्भोमयं ।
 स्नात्वा च यित्वा हंसेति पुनर्नाम प्रकीर्तयेत् ।

वारिधारात्रयंचैव त्रिचिपेदेवप्रादयोः ॥
 चैव वेशाखयोश्चैव तद्वज्जोष्ठे च पूजयेत् ।
 मर्त्तलोके गतिं श्रेष्ठां कृत्वा प्राप्नोति वै नरः ॥
 उत्क्रान्तश्च व्रजेत् कृष्ण दिव्यहंसमयं शुभम् ।
 धर्मध्वजप्रसादाहै संक्रन्दनसमो भवेत् ।
 आषाढे श्रावणे चैव मासि भाद्रपदे तथा ॥
 मासि चाश्वयुजे चैव मनेन विधिना नरः ।
 उपोष्य संपूज्य तथा मार्त्तण्डेति च कीर्तयेत् ॥
 गोमूत्रप्राशनात्सूर्यपुरं गत्वा महीयते ।
 आराधितस्य जगतामीश्वरस्य कृतात्मनः* ॥
 उक्तान्तिकाले स्मरणं भास्करस्य तथा श्रुते ।
 चौरस्य प्राशने कृष्ण विधिरेष मयोदितः ॥
 कार्त्तिकदि यथा न्यायं कुर्यान्मासचतुष्टयम् ।
 तेनैव विधिना कृत्वा भास्करेति प्रकीर्तयेत् ॥
 स याति भानुसालोक्यं भास्करानुरतिः क्षये† ।
 प्रतिज्ञासं हिजातिभ्यो दद्याद्दानं यथेच्छया ॥
 चातुर्मास्ये तु संपूर्णं कुर्यात् पुस्तकवाचनं ।
 कथायां भास्करस्येति तत्कीर्तनमथापि वा ॥
 धर्मश्रवणमिष्टन्तु सदा धर्मध्वजस्य च ।

धर्मध्वजः, सूर्यः ।

वाचकं पूजयित्वा तु तस्मात् कार्यं च श्रद्धया ।

* अथयथात्मनेति क्वचित् पाठः ।

† भास्करं स्मरति क्षये इति पाठान्तरं ।

आङ्गमन्त्रेन पक्वेन होमेन च द्विजेन तु ॥
 दिव्येन च तथा शुक्ल मभीष्टं भास्करस्य हि ।
 एवमन्ते गतिश्रेष्ठ देवनामानुकीर्त्तयेत् ॥
 प्राप्नोति त्रिविधान् कृष्ण त्रिलोकान्मानवः सदा ।
 कथितं पारणं यत्ते तथेमङ्गोधराधर ॥
 आधिपत्यं तथा भोगांस्तेन प्राप्नोति मानुषः ।
 द्वितीयेन तथा भोगान् गोचारेः प्राप्नुयान्नरः ॥
 गोचारि, रिन्द्रः ।

सूर्यलोकं तृतीयेन पारणेन तथाप्नुयात् ।
 एवमेतत् समाख्यातं गतिप्रापकमुत्तमम् ॥
 विधानं देवशार्दूल यदुक्तं सप्तमीव्रतम् ।
 यस्त्वेतां सप्तमीं कुर्यात् त्रिगतिं श्रद्धयान्वितः ॥
 तथा भक्त्या च वै नारी प्राप्नोति त्रिविधां गतिं ।
 एषा पुण्या पापहरा त्रिगतिः समुदाहृता ।
 आराधनाय शास्त्रेण सदा भानोर्गतिप्रदा ॥
 पठतां शृण्वतांश्चैव सर्वपापभयापहा ।
 तथा कर्मसु पुण्येषु त्रिवर्गा, ज्येष्ठदा सदा ।
 त्रिवर्गज्येष्ठदा, धर्माः ।

अत्र व्रते हेलिनाम चातुर्मास्यत्रयसाधारण्यां
 हंस-मार्त्तण्ड-भास्करनामानि प्रातिस्विकानि ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं त्रिगतिसप्तमीव्रतम् ।
 आदित्य उवाच ।

माघमासे तु शुक्लायां सप्तम्यां समुपोषितः ।

पूजयेद्यस्तु मां भक्त्या तस्याहं प्रभुतां व्रजेत् ॥

समुपोषितः, षष्ठ्यां ।

एवञ्चोभय सप्तम्यां मासि मासि शूरोत्तम ।

यस्तु मां पूजयेद्भक्त्या स्वमेकमेकमादरात् ॥

स्वमेकः, सम्बत्सरः ।

प्रयच्छामि सुतान् तस्य ह्यात्मनो ह्यङ्गसम्भवान् ।

वित्तं यशस्तथा पुत्रानारोग्यपरमं सदा ।

माघमासे तु यो ब्रह्मन् शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ॥

पाषण्डान् पतितानन्त्यान् जल्पन्निजितेन्द्रियः ।

उपोष्य विधिवत्षष्ठ्यां श्वेतमाल्यविलेपनैः ।

पूजयित्वा तु मां भक्त्या निशि भूमौ स्वपेदुधः ॥

पुनरुत्थाय सप्तम्यां कृत्वा स्नानादिक्रियां ।

पूजयित्वा तु मां वीरहोमं ब्रह्मन् समाचरेत् ॥

पूजयित्वा हरिं भक्त्या हविषा पद्मलोचनम् ।

वीरहोम, मग्निहोमं हरिविष्णुरूपं ।

दध्यादनेन पयसा पायसेन द्विजांस्तथा ॥

तस्यैव कृष्णपक्षस्य षष्ठ्यां सम्यगुपोषितः ।

तस्यैवेति, माघमासस्य ।

रक्तोत्पलैः सुगन्धाढैररक्तपुष्पैस्तु पूजयेत् ।

एवं यः पूजयेद्भक्त्या नरो मां विधिवत्सदा ॥

उभयोरपि देवेन्द्र स पुत्रं लभते फलम् ।

इत्यादित्यपुराणोक्तं पुत्रसप्तमीव्रतम् ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां यदा ऋचङ्गो भवेत् ।

तदा पुण्यतमा प्रोक्ता सप्तमी पापनाशिनी ॥

करो, हस्तः ।

अयं हि योगी बहुले आवर्णमासि सम्भवति ।

तस्यां संपूज्य देवेशं चित्रमानुषगद्गुहम् ।

सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥

यद्योपवासं कुरुते तस्यां नियतमानसः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ।

दानं यद्दीयते किञ्चित्समुद्दिश्य दिवाकरम् ॥

होमी वा क्रियते तत्र तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ।

एका ऋग्वेदपुरतो जप्त्वा अक्षापरेण तु ॥

ऋग्वेदस्य समस्तस्य यच्छते तत्फलं ध्रुवं ।

सामवेदफलं साम यजुर्वेदे फलं यजुः ॥

अथर्वणोथर्वणश्च निखिलं यच्छते फलम् ।

यतः पापमशेषेण नाशयत्यत्र भास्करः ॥

करर्चा सप्तमी कृष्णा तेनोक्ता पापनाशिनी ।

अस्यां समभ्यर्च्य रविं याति सौमनसं पुरं ॥

विमानवरमारुह्य कर्वूरोद्भवसुत्तमम् ।

सौमनसम्पुरम्, देवलीकं, कर्वूरं, दुर्वर्णं ।

तेजसा रविसङ्काशः प्रभया कविसन्निभः ॥

कान्त्यात्रेयसमः कृष्ण शौर्ये हरिसमः सदा ।
मोदते तत्र सुचिरं वृन्दारकगणैः सह ।
इति भविष्यत्पुराणोक्तं पापनाशिनीव्रतम् ।

—०*०—

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां मासि भाद्रपदेऽच्युत ।
प्रणम्य शिरसा देवं पूजयेत् सप्तवाहनम् ॥
पुष्पधूपादिभिर्वीरं कुतपानाञ्च तर्पणैः ।
कुतपानां, ब्राह्मणादीनां
पाषण्डादिभिरालापमकुर्वन् न्रियतात्मवान् ।
विप्राय दक्षिणां दत्त्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।
तिष्ठन् ब्रुवन् प्रस्थितश्च क्षुतप्रस्वलितादिषु ।
आदित्यनामस्मरणं कुर्यादुच्चारणं तथा ॥
अनेनैव विधानेन मासान् द्वादश वै क्रमात् ।
उपोष्य पारणे पूर्णे समभ्यर्च्य जगद्गुरुम् ॥
पुण्येन श्रवणेनेह प्रणयेत्पुष्टिमाप्नुयात् ।
एवं यः पुरुषः कुर्यादादित्याराधनं शुचिः ॥
नारी वा स्वर्गमभ्येत्य सानन्त्यफलमश्नुते ।
इति भविष्यत्पुराणोक्तमनन्तफलसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लपक्षे समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिभिः शुचिः ।

आवणेमासि सप्तम्यां देवाग्रं सप्तिवाहनम् ॥

प्राप्येह विपुलं देवं धर्मानन्तरमक्षयम् ।

अमूत्रलोकमायाति दिव्यं खगपतेः शुभम् ॥

धर्मानन्तरमर्थं खगपति, रत्नादित्यः ।

पाषण्डादिभिरालापमकुर्वन्नि यतात्मवान् ॥

विप्राय दक्षिणां दत्त्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।

अव्यङ्गं देवदेवस्य वर्षे वर्षे नियोजयेत् ॥

अव्यङ्गं, एकवर्णः शोभनकार्पाससूत्रनिर्मित सर्पनिर्मीका-
कृतिरन्तःसुचिरो द्वाविंशत्यधिकशताङ्गुलपरिमितमध्यमाष्टोत्त-
रशताङ्गुलपरिमितोऽङ्गुल इति बोद्धव्यम् । एतत्सर्वं भविष्यत्पुराणे
एव साम्बोपाख्याने विस्तरेणोक्तम् ।

सप्तम्यामत्र देवाग्रं शुभं शुक्लं नवन्तथा ।

खभवेषु यथान्येषु पवित्राण्यत्र वै विदुः ॥

तथा देवस्य मासेस्मिन्नव्यङ्गः परिगीयते ।

खभवेषु, देवेषु ।

यस्त्वारोपयते भक्त्या भास्करस्य नरोऽच्युत ।

अव्यङ्गं विधिवत् कृत्वा भक्त्या ब्राह्मणभोजनम् ॥

शङ्खतूर्यनिनादैश्च ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ।

स दिव्यं यानमारुढो लोकमायाति हेलिनः ॥

अनेनैव विधानेन मासान् द्वादश वै क्रमात् ।

उपोष्य पारणे पूर्णं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥

एवं यः पुरुषः कुर्यादादित्याराधनं सुचिः ।

स गच्छेत्तु परं लोकं समुद्दिश्य दिवाकरम् ॥

होमार्चा क्रियते तत्र तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ।

इति श्रीभविष्यपुराणोक्तमव्यङ्गसप्तमीव्रतम् ।

—000—

पुलस्त्य उवाच ।

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि नान्ना तु फलहसमीम् ।

यामुपोष्य नरः पापैर्विमुक्तः स्वर्गभागभवेत् ॥

मार्गशीर्षे शुभे मासि पञ्चम्यां नियतव्रतः ।

षष्ठ्यामुपोष्य कमलं कारयित्वा तु काञ्चनम् ॥

शर्करासंयुतं दद्यात् ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।

रूपन्तु काञ्चनं कृत्वा फलस्यैकस्य धर्मवित् ॥

दद्याद्विकालवेलायां भानुर्ध्मे प्रीयतामिति ।

भक्त्या तु विप्रान् संपूज्य सप्तम्यां क्षीरभोजनम् ॥

कृत्वा कुर्यात्फलत्यागं यावत्सरात् कृष्णसप्तमी ।

तामुपोष्य विधिं कुर्यादनेनैव क्रमेण तु ॥

तद्वक्षेमफलं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।

शर्करापात्रसंयुक्तं वस्त्रमालाविभूषितम् ॥

संवत्सरमनेनैव विधिनीभयसप्तमीम् ।

उपोष्य दद्यात् क्रमशः सूर्यमन्त्रमुदीरयेत् ॥

भानुरर्को रवि ब्रह्मा सूर्यः शक्रो हरिः शिवः ।

श्रीमान्विभावसुखष्टा वरुणः प्रीयतामिति ।

प्रतिमासञ्च सप्तम्यां एकैकं नाम कीर्तयेत् ॥

प्रतिपक्षं फलत्यागमेकं कुर्वन् समाचरेत् ।
 व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूजयेदस्त्रभूषणैः ॥
 शर्कराकलशं दद्याद्देमपुष्पसमन्वितम् ।
 यथा न विफलाः कामास्त्वङ्गकानां सदा रवे ।
 तथानन्तफलावासिर्भ्योऽस्तु जन्मनि जन्मनि ॥
 इमामनन्तफलदां यः कुर्यात्फलसप्तमीम् ।
 सर्वपापविशुद्धात्मा शूर्यलोके महीयते ॥
 सुरापानादिकं पापं यद्यहमपुराकृतम् ।
 तत्सर्वनाशमायाति यः कुर्यात् फलरुप्तमीम् ॥
 कुर्वाणः सप्तमीमेतां सततं रोगवर्जितः ।
 भूतान् भव्यांश्च पुरुषांस्तारयेदेकविंशतिम् ।
 इति पद्मपुराणोक्तं फलसप्तमीव्रतम् ।

—000—

विष्णुरुवाच ।

कुले जन्म तथारोग्यं धनञ्चैवेह दुर्लभम् ।
 तृतीयं प्राप्यते येन तन्मे वद जगत्पते ॥

ब्रह्मीवाच ।

यो मार्गशीर्षे सितसप्तमेऽङ्गि
 हस्तार्चयिगे जगतः प्रसूतिं ।
 संपूज्य भानुं विधिनीपवासी
 स्रग्गन्धधूपान्नवनोपहारैः ॥
 गृहीतगव्यं प्रतिशय्यपूजा
 दानादियुक्तं व्रतमब्दमेकम् ।

यव्यो, मासः ।

दद्याच्च दानं द्विजपुगङ्गवेभ्य
स्तत्कथ्यमानं विनिबोध वीर ॥
वज्रं यथा ब्रीहियवं हिरण्यं
यवान्नमन्मःकरकान्नपात्रम् ।
छत्रं पयोन्नं गुडफाणिताढ्यं
दद्यात्तथा वस्त्रमनुक्रमेण ।
गव्ये च यव्ये विधिचोदिते च
तस्यां तिथौ लोकगुरुं प्रपूज्य ।
करकान्नपात्रं, अन्नपूर्णपात्रपिहित
उदकपूर्णकलसं । गुडफाणिताढ्यं गुडान्नमन्मं ।
अश्रीतधान्यानि विशुद्धिहेतोः ॥
संप्राशनानीह निबोध तानि
गोमूत्रमन्मो घृतमामशाकं ।
दूर्वादिब्रीहियवांस्त्रिंशं
सूर्यांशुतप्तं जलमंबुजानि ।
क्षीरञ्च मासक्रमशोऽपि योज्यं
कुले प्रधाने धनधान्यपूर्णं ॥
पद्मावृते ध्वस्तसमस्तदुःखे
प्राप्नोति जन्माविकलेन्द्रियस्य ।
भवत्यरोगी मतिमान् सुखी च
पद्मावृते लज्जग्राहते ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं* नयनप्रदसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

विशोक सप्तमीं तद्वत् वक्ष्यामि मुनिपुङ्गव ।
यामुपोथ्य नरः शोकं न कदाचिदिहाश्रुते ॥
माघे कृष्णतिलैः, स्नातः पञ्चम्यां शुक्लपक्षतः ।
कृताहारः कृशरया दन्तधावनपूर्वकम् ॥
उपवासव्रतं कृत्वा ब्रह्मचारी भवेन्निशि ।
ततः प्रभाते चोत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः ॥
कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममर्कोऽयमिति पूजयेत् ।
करवीरैश्च पुष्पैश्च रक्तवस्त्रयुगेन च ॥
यथा विशोकं भुवनं तथैवादित्य सर्व्वदा ।
तथा विशोकीमेवास्तु त्वद्भक्तेः प्रति जन्मनि ॥
एवं संपूज्य षष्ठ्यां तु भक्त्या संपूजयेद्द्विजान् ।
सुप्ता संप्राश्य गोमूत्रसुत्थाय कृतनित्यकः ॥
संपूज्य विप्रं यत्नेन गुड़पात्रसमन्वितं ।
सुसूक्ष्मं वस्त्रसंयुक्तं* ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
अतैललवणं भुङ्क्ते सप्तम्यां मौनसंयुतः ।
ततः पुराणश्रवणं कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥
अनेन विधिना सर्व्वसुभयोरपि पक्षयोः ।
कुर्व्याद्यावत् पुनर्माघशुक्लपक्षस्य सप्तमीम् ॥
व्रतान्ते कलसं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।

* हृत्तीक्ष्णप्रदहति पुलकान्त रे ।

† तद्वत्सयुग्मं पञ्चमेति क्वचित् पुलकं पाठोऽपि ।

शय्यां सोपस्करां दद्यात् कपिलां गां पयस्विनीं ।
 अनेन विधिना यस्तु वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥
 विशोकसप्तमीं कुर्यात् स याति परमां गतिं ।
 यावज्जन्मसहस्राणि सार्धकोटिशतं भवेत् ॥
 तावन्नशोकमभ्येति रोगदौर्गत्यवर्जितः ।
 यं यं कामयते कामं तं तं प्राप्नोति पुष्कलं ॥
 निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं विशोकसप्तमीव्रतम् ।

—000—

अगरुह्य उवाच ।

अथापरं महाराज व्रतमारोग्यसंज्ञितम् ।
 कथयामि परं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनं ॥
 तस्यैव माघमासस्य सप्तम्यां समुपोषितः ।
 पूजयेद्भास्करं* देवं विश्वरूपं सनातनं ॥
 आदित्य भास्कर रवे भानो सूर्य दिवाकर ।
 प्रभाकरेति संपूज्या देवः सर्वेश्वरो विभुः ॥
 षष्ठ्यां चैव कृताहारः सप्तम्यामुपवासकृत् ।
 अष्टम्याञ्चैव भुञ्जीत एष एव विधिः क्रमः ।
 अनेन वत्सरं पूर्णं विधिना योऽर्चयेद्भविम् ॥
 तस्यारोग्यं धनं धान्यमिह जन्मनि जायते ।
 परत्र च सुखं स्थानं यद्गत्वा न निवर्त्तते ॥

* श्रोजयेत् इति पुस्तकाकारे पाठः ।

इति वराहपुराणोक्तमारोग्यसप्तमीव्रतम् ।

सुमन्तुरुवाच ।

हन्त ते संप्रवक्ष्यामि सूर्य्यं व्रतमनुत्तमम् ।
 धर्मकामार्थमोक्षाणां प्रतिपादकमुत्तमम् ॥
 पौषे मासे च सप्तम्यां यः कुर्यान्नक्तभोजनं ।
 जितेन्द्रियः सत्यवादी स्नाति गोमूत्रगोरसैः ॥
 पक्षयोः सप्तमीं यत्नादुपवासेन यो नयेत् ।
 त्रिसन्ध्यमर्चयेद्भानुं शान्दिलेयञ्च सुव्रतम् ॥

शान्दिलेयोऽग्निः !

अधःशायी भवेन्नित्यं सर्व्वं भोगविवर्जितः ।
 मासि पूर्णे तु सप्तम्यां घृतादिभिररिन्दम् ॥
 कृत्वा स्नानं महापूजां सूर्य्यमन्त्रेण भारत ।
 नैवेद्यमोदनप्रस्थं क्षीरसिद्धं निवेदयेत् ॥
 भोजयित्वा द्विजानष्टौ सूर्य्यं भक्तांस्तु सामगान् ।
 गां च दद्यान्महाराज कपिलां भास्कराय च ॥
 य एवं कुरुते पुण्यं सूर्य्यव्रतमनुत्तमम् ।
 तस्य पुण्यफलं वच्मि सर्व्वकामसमन्वितम् ॥
 सूर्य्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सर्व्वकामिकैः ।
 अप्सरोगणसंपूर्णैर्महाविभवसंयुतैः ॥
 सङ्गीतनृत्यनिर्द्योषैर्गन्धर्व्वगणशोभितैः ।
 दीभ्यमानस्रमरैस्तयमानः सुरासुरैः ॥

सहस्रकिरणाद्भानोर्ध्वनैश्वर्यसमन्वितः ।
 स याति परमं स्थानं यत्रास्ते रविरंशुमान् ॥
 रोमसंख्यातया तस्यास्तत्पुसूतिकुले युवा ।

तस्याः, कपिलायाः ।

तावद्युगसहस्राणि शूर्यलोके महीयते ।
 त्रिःसप्तकुलजैः सार्द्धं भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ॥
 ज्ञानयोगं समासाद्य सूर्यस्य निलयं व्रजेत् ।
 माघमासे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥
 पिण्याकं घृतसंमिश्रं भुञ्जानः सञ्जितेन्द्रियः ।
 उपवासश्च सप्तम्यां भवेदुभयपक्षयोः ॥
 घृताभिषेकमष्टम्यां कुर्याद्भानोर्नराधिप ।
 गाञ्च दद्याद्दिनेशाय तरुणीं नीलसन्निभां ॥
 गत्वादित्यपुरं रम्यं भोगान् भुङ्क्ते यथेष्टितान् ।
 फाल्गुने मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥
 श्यामाकैः क्षीरनीवारैः जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 षष्ठ्यां वाप्यथ सप्तम्यामुपवासपरो भवेत् ॥
 अष्टम्यां तु महास्नानं पञ्चगव्यघृतादिभिः ।
 वल्मीकाद्यादिमृद्भिश्च गोमूत्रसक्ततादिभिः ॥
 त्वग्निश्च क्षीरहृक्षाणां स्नापयित्वा प्रपूजयेत् ।
 सौरभेयीं ततो दद्यात् रक्ताभां रश्मिमालिने ॥

सौरभेयी, गौः ।

गत्वादित्यपुरं रम्यं मोदते शाश्वतौः समाः ।

मासि चैत्रे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥

शाल्यन्नं पयसायुक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ।

भानवे पाटलां दद्याद्वैष्णवीं तरुणीं नृप ॥

वैष्णवी, गौरेव ।

पुष्परागमयैर्यानैर्नानाहंसानुयायिभिः ।

गच्छेत्सूर्यपुरं रम्यं दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥

वैशाखे मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

दध्योदनञ्च भुञ्जानो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥

गोष्ठेशयोह्यधःशायी निशायामेकवस्त्रधृक् ।

नियमञ्च यथोद्दिष्टं सामान्यं सर्व्वमाचरेत् ॥

सामन्यो, नियमः पाषण्डाद्यसम्भाषणादिः ।

वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु कुर्यात् स्नानं घृतादिभिः ॥

सूर्याग्न्यालंकृतान्ते कां दद्याद्भान्तरुणीं नृप ।

शङ्खकुन्देन्दुवर्णाभैर्भूहायानैरलंकृतैः ॥

श्वेतैर्गरुडसंयुक्तैर्गच्छेदर्कस्य मन्दिरम् ।

सर्व्वतिशयरूपाभिर्नारीभिः परिवारितः ॥

नीलोत्पलसुगन्धाभिर्भोदिते कालमक्षयम् ।

मासि ज्येष्ठे महावाही यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥

भुञ्जानः पायसस्वीर सर्पिषा मधुना सह ।

वीरासनो निशायां स्यादहर्गाः समनुव्रजेत् ॥

वीरासनं, अनुपविश्यावस्थानम् ।

हितकारी गवां नित्यं गवां हिंसाविवर्जितः ॥

उभयोरपि सप्तम्यां कुर्यात्सन्ध्यादिकं विधिम् ।

उभयोः पक्षयोरिति शेषः ।

सूर्याय धेनुं दद्याच्च धूम्रवर्णमलङ्कृतम् ।
नीलोत्पलसमप्रख्यैर्महायानैरनूपमैः ॥
महासिंहनिबद्धैश्च मोदते कालमक्षयम् ।
आघाते मासि यः कुर्यात्क्षयती नक्तभोजनम् ॥
षष्टिकोदनसंमिश्रं सक्कदश्रीत गोरसम् ।
गां दद्याच्च महाराज भास्कराय शुभाननाम् ॥
सामान्यञ्च विधिं कुर्यात्प्रागुक्तो योमयानघ ।
शुद्धस्फटिकसङ्काशैर्यानैर्वर्हिणवाहनैः ॥
अणिमाद्रिगुणैर्युक्तः सूर्यवह्निचरेद्विवि ।
संप्राप्ते आवणे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥
क्षीरषष्टिकयुक्तान्नं सर्वसत्त्वहिते रतः ।
पीतवर्णाञ्च गान्दद्याद्भास्कराय महात्मने ॥
सामान्यमखिलङ्गुर्थ्यादिधानं यत्प्रकीर्तितम् ।
सुविचित्रैर्महायानैर्हंससारसयायिभिः ॥
गत्वादित्यपुरं श्रीमान् पूर्वोक्तं लभते फलम् ।
वीर भाद्रपदे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥
हुतशेषं हि विश्वात्मन् वृक्षमूलमुपाश्रितः ।
स्वप्यादायतने रात्रौ सर्वभूतानुकम्पया ॥
दद्याद्गां तरुणीं वीर भास्कराय महात्मने ।
निशाकरसमप्रख्यैर्वज्रवैद्यैश्चित्रितैः ॥
चक्रवाकसमायुक्तैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।
गत्वादित्यपुरं रम्यं ससुरासुरवन्दितः ॥

मोदते स महायानैर्यावदाहृतसंज्ञव ।
 श्रीमानश्वयुजे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥
 घृताशनञ्च भुञ्जानो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 दद्याद्गां पद्मवर्णाभां भानोरमिततेजसे ॥
 पृष्ठाभरणसम्पन्नां तरुणीञ्च पयस्विनीं ।
 स्वच्छमौक्तिकसङ्काशैरिन्द्रनीलोपशोभितैः ॥
 जीवञ्जीवकसंयुक्तैर्विमानैः सर्वकामिकैः ।
 गच्छेद्भानुसलीकत्वं तेजसा रविमन्निभः ॥
 कान्त्या विधुसमो राजन् प्रभया भृगुसन्निभः ।
 राजेन्द्र कार्तिके मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥
 क्षीरोदनञ्च भुञ्जानः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
 दिवाकराय गां दद्यात् ज्वलनार्कसमप्रभाम् ॥
 पूर्वोक्तञ्च विधिङ्कुर्यात् सूर्यतुल्यो भवेन्नृप ।
 कालानलशिखाप्रत्यैर्महायानैर्नगौपमैः ॥
 महासिंहकृतोद्धूतैः सूर्यवत् मोदते सुखी ।
 मार्गशीर्षे शुभे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥
 यवान्नं पयसा युक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ।
 प्रयच्छेद्गां तथा कृष्णां नानालङ्कारभूषिताम् ॥
 सूर्याय कुरुशार्दूल विधिं वापि समाचरेत् ।
 सितपद्मनिभैर्यानैः श्वेताश्वरथसंयुतैः ॥
 गत्वादित्यपुरं रम्यं प्रभया परयान्वितः ।
 अहिंसा, सत्यवचन, मस्तेयः, चान्ति, राजवम् ॥
 त्रिषवणाग्निहवनं भूशय्या नक्तभोजनम् ।

पक्षयोऽपवासेन सप्तम्यां कुरुनन्दन ॥
 एतान् गुणान् समाश्रित्य कुर्वाणो व्रतमुत्तमम् ।
 सप्तम्युभयमाख्यातं सर्वरोगभयापहम् ॥
 सर्वपापप्रशमनं सर्वकामफलप्रदम् ।
 इत्येवमादिनियमैश्चरेत् सूर्यव्रतं सदा ।
 य इच्छेद्विपुलं स्थानं भानोरमिततेजसः ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तमुभयसप्तमीव्रतम् ।

—000—

श्रीकृष्णउवाच ।

अथान्यदपि ते वच्मि दानं पापविनाशनम् ।
 आदित्यमण्डकं नाम समीहितफलप्रदं ॥
 यवचूर्णेन शुभ्रेण कुर्याद्भूमजेन वा ।
 सुपक्वं भानुविम्बाभं गुडं गव्याज्यपूरितं ॥
 सम्पूज्य भास्करं भक्त्या तदग्रे मण्डलं शुभम् ।
 रक्तचन्दनजं कृत्वा कौड्यं वा विशेषतः ॥
 मण्डकं तत्र संस्थाप्य रक्तपुष्पैः प्रपूजितम् ।
 सहिरण्यं सवस्त्रञ्च वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥
 ब्राह्मणाय प्रदातव्यं मन्त्रेणानेन पाण्डव ।
 आदित्यतेजसीत्पन्नं राज्ञः करविनिर्भितम् ॥
 श्रेयसे मम विप्र त्वं प्रतीच्छापूपमुत्तमम् ।
 ब्राह्मणोपि पठेन्नन्त्रं गृह्णीयाद्भास्करप्रियम् ॥
 दत्तं भास्करभक्तेन स्वयं तद्भक्तिभावतः ।
 कामदं धनदं धर्मार्थं पुत्रदं सुखदं तथा ॥

आदित्यप्रीतये दत्तं प्रतिगृह्णातु मण्डकम् ।
 एवं कृत्वा नरोभक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 धनधान्यसमृद्धात्मा भूतात्मा भक्तवत्सलः ।
 आदित्याराधनपरस्ततः स्वर्गं महीयते ।
 ब्रह्म चागत्य राजेन्द्र निजपुण्यस्य संचयात् ॥
 सर्वकामसमृद्धार्थी मण्डलाधिपतिर्भवेत् ।
 दातव्यो रथसप्तम्यां महादानसमो नृप ॥
 दातव्यः प्रतिवर्षं च फलमत्यन्तमीप्सता ।
 एकेनापि प्रदत्तेन वाल्य यौवन वार्द्धकैः ॥
 पापं घृणाशमायाति बहुभिः पुण्यभागभवेत् ।
 गोधूमचूर्णं जनितं यवचूर्णं वा ॥
 आदित्यमण्डकमखण्डमदीनसत्त्वः ।
 कृत्वा द्विजांय विधिवत्प्रतिपादयेद्यो
 नूनं भवत्यमितमण्डलमण्डनोऽसौ ।
 इति भविष्यत्तरोक्त मादित्यमण्डकव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

मार्त्तण्ड सप्तमीं कृष्ण अथान्यां वस्त्रिमेतेऽनघ ।
 पौषमासे सिते पक्षे सप्तम्यां समुपोषितः ॥
 सम्यक् संपूज्य मार्त्तण्डं मार्त्तण्ड इति वै जपन् ।
 पूजयेत्कुतपं भक्त्या श्रद्धया परयान्वितः ॥

कुतपः सूर्यः ।

पुष्य धूपोपहाराद्यैरुपवासैः समाहितः ।

मार्त्तण्डेति जपन्नाम पुनस्तद्गतमानसः ॥
 विप्राय दक्षिणां दद्यात् यथाशक्त्या खगध्वज ।
 स्वपन् विबुधः स्वलितो मार्त्तण्डेति च कीर्त्तयेत् ॥
 पाषण्डिभिर्विकर्मस्थैरालापञ्च विवर्जयेत् ।
 गोमूत्रं गोमयं वापि दधिक्षीरमथापि वा ।
 गोदेहतः ससुद्धूतं प्राप्नोयादात्मशुद्धये ।
 द्वितीयेऽङ्गि पुनस्तात स्तत्रैवाभ्यर्चनं रवेः ॥
 तेनैव नाम्ना सन्धूय दत्त्वा विप्राय दक्षिणां ।
 ततो भुञ्जीत गोदेहसमूद्धूतसमन्वितम् ॥
 एवमेवाखिलान् मासान् उपोष्य प्रयतः शुचिः ।
 दद्याद्गवाङ्गिकं विद्वान् प्रतिमासञ्च शक्तितः ।
 पारितेच* पुनर्वर्षे यथा पूर्वं गवाङ्गिकम् ॥
 दत्त्वा परगवे भूयः शृणु यत् फलमश्नुते ।
 स्वर्णशृङ्गाः पञ्चगावः षष्ठञ्च वृषभनरः ॥
 प्रतिमासं द्विजातिभ्यो दत्त्वा यत् फलमश्नुते ।
 तदाप्नोत्यखिलं सम्यग्ब्रतमेतदुपोषितः ॥
 तच्च लोकमवाप्नोति मार्त्तण्डोयत्र तिष्ठति ।
 शाण्डिलेयसमः कृष्ण तेजसा नात्र संशयः ॥
 शाण्डिलेयसमः अग्निसमः ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं मार्तण्डसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

युधिष्ठिर उवाच ।

यामुपोष्य नरःकामानाप्नोति मनसः प्रियान् ।

तामेकां वद मे देव सप्तमीं पापनाशिनीं ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

भानोर्दिने सिते पक्षे अतीते चोत्तरायणे ।

पुत्रामधेयनक्षत्रे गृह्णीयात् सप्तमीव्रतं ॥

सत्रीहकांस्तिलयवान् सह माघसुद्धे

गोधूममांसमधुमैद्युनकांस्यपात्रैः ।

अभ्यञ्जनाञ्जनत्रिलातल चूर्णितानि

षष्ठीव्रती परिहरेदहनीष्टसिद्धे ॥

देवान् पितॄन् मुनिगणान् सजलाञ्जलीभिः

सन्तर्प्य पूज्य गगनाङ्गनहस्तदीपम् ।

हुत्वानले तिलयवान् बहुशोष्टाक्तान्

भूमौ स्वपेत् हृदि निधाय दिनेशविस्त्रं ॥

यानि त्रयोदशदिनैरिह वर्जितानि

द्रव्याणि तानि परिहृत्यदिने* च षष्ठ्यां ।

संप्राश्य शुद्धचणकानि ह वर्षमेकं

प्राप्नोति भारत पुमान् मनसेषितानि ॥

चणकग्रहणं विवर्जितान्तरोपलक्षणार्थं

मन्थवाग्रीक्षादिवर्जनमनर्थकं स्यात् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं त्रयोदशपदार्थवर्जनसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

वसुदेव उवाच ।

नैमित्तिकान् ततोवक्ष्ये यज्ञांश्चात्र समाहितः ।

सप्तम्यां ग्रहणे चैव संक्रान्तिषु विशेषतः ॥

नैमित्तिकान् ततो वक्ष्ये इत्यनेन श्लोकेन ग्रहणसंक्रान्तिषु
साधारण्येन यज्ञप्रतिज्ञा कृता सप्तसप्तमीयज्ञ तावदाह शुक्ल-
पक्षस्येत्यादिना ।

शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां हविं भुक्तैकदा दिवा ।

सप्तम्याचम्य सप्तम्यायां वरुणं प्रणिपत्य च ॥

वरुणोत्र सूर्यः ।

इन्द्रियाणि तु संयम्य स तं ध्यात्वा स्वपेदुधः ।

दर्भशय्यागतोरात्रौ प्रातःस्नातः सुसंयुतः ।

सर्वस्यादौ तथेवान्ते पूर्व्ववद्वरणं यजेत् ।

जुहुयादह्नृचस्त्वग्निं सूर्याग्निं परिकल्प्य वै ॥

सूर्याग्निकरणं वक्ष्ये तर्पणं च समासतः ।

अस्त्रेणोङ्कारमुल्लिख्य सावित्राभ्युक्ष्य वानले ॥

अस्त्रेण अस्त्रमन्त्रेण सावित्रा सूर्यगायत्रा ।

एतच्च सर्व्वं निक्षुभाः सप्तम्यामेवाभिहितं वेदितव्यम् ॥

प्रक्षिप्यास्तीर्थं दर्भांश्च देशे भूमौ यथेक्षिते ।

प्रागग्रैरुदगग्रैश्च पात्राण्यालभ्य चक्रवत् ।

षवित्रं द्विकुशं कृत्वा साग्रं प्रादेशसन्मितम् ॥

* निम्बसप्तम्यामेवाभिहितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तेन पात्राणि संप्रोक्ष्य संशोध्य च विलोप्य च ।
 उदग्भागस्थिते पात्रे साग्निनाचोल्मुकेन च ॥
 पर्यग्निकरणं कृत्वा ततश्चोत्पवनं त्रिधा ।
 परिमृज्य स्नुचादींश्चदर्भैः संप्रोक्षितैश्च तैः ॥
 जुहुयात् प्रोक्षिते बज्जौ तत्रार्कं पूर्व्ववत् यजेत् ।
 भूमौ स्थितेन पात्रेण विस्तरेण तु पाणिना ॥
 वामेन यदुशादूर्ध्वं नान्तरिक्षे तु पूयते ।

अन्तरिक्षे त्रिकादौ ।

दक्षिणेन शुचौ गृह्य जुहुयात्प्रावकं बुधः
 हृदयेन क्रियाः सर्वाः कर्त्तव्याः पूर्व्वोदिताः ।
 हृदयेन हृदयमन्त्रेण ।
 अनेन हुत्वा सन्तप्य दद्यात् पूर्णाहुतिं ततः ।
 वरुणायादरान्माघे सप्तम्यां वरुणं यजेत् ॥
 यथा शक्त्या तु विप्रेभ्यः प्रदद्यात् खण्डवेष्टकान् ।
 दद्याच्च दक्षिणां शक्त्या प्राप्यते यागजं फलं ॥
 एवञ्च फाल्गुने सूर्यं चैत्रे टे वांशुमालिनम् ।
 वैशाखे मासि धातारं इन्द्रं ज्येष्ठे यजेद्रविम् ॥
 आषाढे यावणे मासि भगं भाद्रपदं तथा ।
 आश्विने चापि पर्जन्यं त्वष्टारं कार्तिकेय जेत् ॥
 मार्गशीर्षे तु मित्रञ्च पौष्णे विष्णुं यजेद्यदि ।
 सम्बत्सरेण यत् प्रोक्तं फलमिष्टा दिने दिने ॥
 तत् सर्व्वं प्राप्नुयात् क्षिप्रं भक्त्या अद्वासमन्वितः ।
 एवं सम्बत्सरे पूर्णं कृत्वा वै काञ्चनं रथम् ॥

सप्तभिर्वाजिभिर्वृत्तां नानारत्नोपशोभिताम् ।
 आदित्यप्रतिमां मध्ये शुद्धहेम्ना कृतां शुभाम् ॥
 रत्नैरलंकृतां कृत्वा हेमपद्मोपरिस्थिता ।
 तस्मिन् रथवरे कृत्वा सारथिं चाग्रतः स्थितम् ॥
 वृत्तं द्वादशभिर्विप्रेः क्रमान्मासाधिपात्मभिः ।
 सर्वकल्पज्ञमाचार्यं पूजयित्वा रथाग्रतः ॥
 मासाधिपाः प्रतिमासोक्ताः सूर्याः ।
 अतस्तद्भक्तिभावितैर्द्वादशभिर्विप्रे
 वर्तमानाचार्यं पूजयेदित्यर्थः ।
 संचिन्त्यादित्यवर्त्तं वै वसुरत्नादिनार्चयेत् ॥
 एवं मासाधिपान् विप्रान् संपूज्याथ निवेदयेत् ।
 आचार्य्याय रथं चक्रं ग्रामं वासो महीं शुभाम् ॥
 माघान्मासाधिपेभ्यश्च द्वादशेभ्यो निवेदयेत् ।
 एवं भक्त्या यथा शक्त्या हेमरत्नादिभूषणम् ॥
 दत्त्वा तस्य नमस्कृत्य व्रतं पूर्णं निवेदयेत् ।
 अतज्जं न दोषोस्ति व्रतस्य करणादिह ॥
 एवमस्त्विति विप्रेन्द्रैः सहाचार्यैः पुनः पुनः ।
 वद्धचैराशिषोदत्त्वा प्रवदेत् प्रीयतामिति ॥
 आदित्यो येन कामेन यस्त्वयाराधितो व्रतैः ।
 तुभ्यं ददातु तं कामं संपूर्णं भवतु व्रतम् ॥
 विप्रेभ्यो गुणवद्भ्यश्च निस्त्रेभ्यश्च विशेषतः ।
 दीनान्धकृपणेभ्यश्च शक्त्या दत्त्वा च दक्षिणाम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु व्रतमेतत्समापयेत् ।

कृत्वैवं सप्तमीमब्दं राजा भवति धार्मिकः ॥
 पुरुषश्च* भवेद्दाता भास्कस्यातिवल्लभः ।
 शतयोजनं विस्तीर्णं निःसपत्नमकण्टकम् ॥
 त्रिःशतं मण्डलं भुङ्क्ते सायं वर्षशतं सुखी ।
 वित्तहीनोऽपि यो भक्त्या कृत्वा ताम्रमयं रथम् ॥
 दद्यात्† व्रतोपवासञ्च कृत्वा सर्वं यथोदितम् ।
 साशीतियोजनं भुङ्क्ते विस्तीर्णं मण्डलं भुवः ॥
 एवं पिष्टमयं योपि वित्तहीनोददेद्रथम् ।
 आषष्टियोजनं भुङ्क्ते सायं वर्षशतं सुखी ॥
 सूर्यलोकञ्च कल्पान्ते सक्तद्देदमवाप्नुयात् ।

इति श्रीभविष्यत्पुराणोक्तं विजयायज्ञसप्तमी‡ व्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

क्षमासत्यं दयादानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 सूर्यपूजाग्निहवनं सन्तोष स्तेयवर्जनं ॥
 सर्वव्रतेष्वयं वत्स सामान्येन सदा स्थितिः ।
 गृहीत्वा सप्तमीकल्पं ज्ञानतोयस्तु तामसः ॥
 त्यजेत्कामाद्भयाद्वापि सन्नेयः पतितोबुधैः ।
 सप्तम्यां सोपवासस्तु रात्रौ भूङ्क्ते तु यो नरः ॥
 कृतोपवासः षष्ठ्यां तु पञ्चम्यामेककालभुक् ।

* पुरुषः सम्भवेद्राजा स्कन्दस्यातीववल्लभ इति पाठान्तरं ।

† दद्याद्ब्रतावसानेन तु इति पाठान्तरं ।

‡ विजयायज्ञसप्तमीति कचित् पाठः ।

दत्त्वा तु संस्कृतं शाकं भक्ष्यभोज्यैः सुसंस्कृतम् ॥
 देवाय ब्राह्मणेभ्यश्च राज्ञो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 यावज्जीवं नरः कसि व्रतमेतच्चरिष्यति ॥
 तस्य श्रीर्विजयस्यैव विवर्गश्च विवर्द्धते ।
 मृतः स्वर्गमवाप्नोति विमानवरमास्थितः ॥
 सूर्य्यलोके स रमते* मन्वन्तरब्रह्मण्य ।
 ब्रह्मचागत्य कालान्ते रिपून् शास्ति समस्ततः ॥
 पुत्रपौत्रैः परितुतोदातास्याभियतव्रतः ।
 स भुनक्ति परान् राजन् विश्वैरजितः परैः ।
 यानेन राजशादूर्ल शाकाहारेण सप्तमीम् ।
 चपोष्य सव्यं तत्तीर्थं पैत्रं वै गयसंज्ञितम् ॥
 कुरुणां तत्र पूर्व्वेण शाकाहारेण वै तथा ।
 धर्म्येष्वं कुरुक्षेत्रं कृतं तेन विवस्वता ॥
 सप्तमी नवमी षष्ठी तृतीया पञ्चमी तथा ।
 कामदास्तिथयोद्धेता इतरत्र न योषिताम् ॥
 सप्तमी माघमासस्य नवम्यश्वयुजे तथा ।
 षष्ठी भाद्रपदे धन्या वैशाखे तु तृतीयका ॥
 पुण्या भाद्रपदे ज्ञेया पञ्चमी नागपञ्चमी ।
 इत्येताः स्वेषु मासेषु विशेषास्तिथयः शुभाः ॥
 शाकं सुसंस्कृतं कृत्वा भक्ष्यभोज्यसमन्वितम् ।
 दत्त्वा विप्रे यथाशक्तापञ्चाङ्गुक्ते निशि व्रती ॥
 कार्तिके शुक्लपक्षस्य ग्राह्योयं कुरुनन्दन ।

* मन्वन्तरमतानाथेति पुस्तकाकारे पाठः ।

चतुर्भिरपि मासैस्तु पारणं प्रथमं स्मृतम् ॥
अगस्तिकुसुमैश्चात्र पूजा कार्या विभावसोः ।

विभावसोरिति स्मर्यस्य ।

विलेपनं कुङ्कुमञ्च धूपैश्चैवापराजितः ।
ज्ञानं तु पञ्चगव्येन तदेव प्राशयेत्तथा ।
नैवेद्यं पायसं चात्र पूजा कार्या विभावसोः ॥
तद्देव देयं विप्राणां शाकं भक्ष्यमद्यात्मनः ।
शुभशाकसमायुक्तं भक्ष्यपेयसमन्वितम् ॥

शुभं शाकः अनिषिद्धशाकः ।

द्वितीयपारणे राजन् शुभगन्धानि यानि वै ।
पुष्पाणि तानि देवस्य तथाश्चेतच्च चन्दनं ॥
अगुह्यश्चापि धूपोऽथ नैवेद्यं गुडपूपकाः ।
ज्ञानं कुशोदकेनात्र प्राशनं गोमयेन तु ॥
तृतीये करवीराणि तथा रक्तञ्च चन्दनम् ।
धूपानां गुग्गुलुश्चात्र प्रियोदेवस्य सर्व्वदा ॥
शाल्योदनं च नैवेद्यं दधिमित्रं महामते ।
तमेव ब्राह्मणानां तु भक्ष्यलेह्यसमन्वितम् ॥
कालशाकेन च विभो युक्तं दत्त्वा विचक्षणः ।
गौरसर्व्वपक्वत्केन ज्ञानं चात्र विदुर्बुधाः ॥
तस्यैव प्राशनं धन्यं सर्व्वपापहरं शुभम् ।
तृतीय पारणस्यान्ते ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥
आवणञ्च पुराणस्य वाचनञ्चापि शस्यते ।
देवस्य पुरतः ज्ञातो ब्राह्मणानां तदग्रतः ॥

ब्राह्मणाद्याचकाष्टाव्यं नान्यवर्णसमुद्भवात् ।

आवयेत् ब्राह्मणान् सर्वान् शक्त्या भक्ता प्रपूजयेत् ।

वाचकस्यामले राजन् वाससी संनिवेदयेत् ॥

वाचके पूजिते देवः सदा तुष्यति भास्करः ।

करवीरं यथेष्टन्तु तथा रक्तञ्च चन्दनम् ॥

यथेष्टं गुग्गुलुं तस्य यथेष्टञ्चैव भाजनम् ।

यथेष्टं तु घृतं तस्य यथेष्टो वाचकः सदा ॥

पारणञ्च यथेष्टं वै सवितुः कुरुनन्दन ।

इत्येषा सप्तमी पुण्या सुप्रिया गोपतेः सदा ॥

यामुपोष्येह पुरुषोदौर्गत्येनच युज्यते ।

क्षीरं प्रतिपदि विशेषोऽवगन्तव्य इति

शाकसप्तमीव्रतम्

कार्तिकशुक्लसप्तम्यामारभ्य प्रतिमासं कुर्वता पुनर्मासं
चतुष्टयम् यावत्शुक्ल सप्तमी तस्यां तस्याञ्च पारणं कार्यम् ।
एकस्मिन् वर्षे वारत्रयं पारणं भवति एवमेव वर्षान्तरेषु तादृशं
व्रतं यावज्जीवं कर्त्तव्यम् ।

इति भविष्यपुराणोक्तं शाकसप्तमीव्रतम् ।

—ooo@ooo—

नारद उवाच ।

किमुरोगेऽद्भुते कृत्यमलक्ष्मीः केन हन्यते ।

मृतवत्साभिषेकादिकार्यं किञ्च विधीयते ॥

शङ्करउवाच ।

पुराकृतानि पापानि फलं तत्र तपोधन ।
 रोगदौर्गत्यरूपेण तथैवेष्टवधेन च ॥
 तद्विघाताय वक्ष्यामि तदाकल्याणकारकम् ।
 सप्तमीक्षपनं नामव्याधिपौड़ाविनाशनम् ॥
 बालानां मरणं यत्र क्षीरपानां च दृश्यते ।
 तद्वद्वृद्धेतराणां च यौवनं वापवर्त्तिनाम् ॥
 शान्तं यत्तत् प्रवक्ष्यामि स्रुतवत्साभिषेकतः ।
 एतदेवाद्भुते वेगे चित्तविभ्रमनाशनम् ॥
 भविष्यति महावाहो यदा कल्पस्तपोधन ।
 विवस्त्रतश्च तत्रापि यदा मनुरनुत्तमः ॥
 भविष्यति च तत्रापि पञ्चविंशतिमं यदा ।
 कृतं नाम युगं तत्र हैहयान्वयवर्द्धनम् ॥
 भविता तु पतिर्वीरः कार्त्तवीर्यः प्रतापवान् ।
 स सप्तमीयमखिलं पालपिष्यति भूतलम् ॥
 यावद्वर्षसहस्राणि सप्तसप्तानि नारद ।
 जातमात्रञ्च तस्याश्च यावत् पुत्रशतं तदा ॥
 च्यवनस्य तु शापेन विनाशमुपयास्यति ।
 सहस्रबाहुश्च यदा भविता तस्य वै सुतः ॥
 कृतवीर्यः समाराध्य सहस्रांशुं दिवाकरम् ॥
 उपवासैर्व्रतैर्दिव्यैः वेदसूक्तैश्च नारद ।
 पुत्रस्य जीवनायासमन्त्रज्ञानमवाप्स्यति ॥
 कृतवीर्येण वै पृष्ट इदं च कतिभास्करः ।

अशेष दुष्टशमनं सदा कल्मषनाशनं ॥
 अलंक्ते शेन महता पुत्रस्तव नराधिप ॥
 भविष्यति चिरञ्जीवी किन्नु किल्बिषनाशनम् ।
 सप्तमीक्षपनं वक्ष्ये सर्वलोकहिताय वै ॥
 जातस्य मृतवत्सायाः सप्तमे मासि नारद ।
 अथवा शुक्लसप्तम्यामेतत्सर्वं प्रशस्यते ।
 ग्रहताराबलं लब्ध्वा कृत्वा ब्राह्मणवाचनं ॥
 अलंक्ते शेन महता पुत्रस्तव नराधिप ।
 बालस्य जन्मनक्षत्रं वर्जयेत्तान्तिथिविबुधः ॥
 तद्वद्वृद्धातुराणान्तु कृत्वा तदितरेषु च ।
 गोमयेनोपलिप्तायां भूमावेव तु संस्थितः ॥
 तण्डुलैरक्तशाल्यैश्चतुरः चौरसंयुतं ।
 निर्वपेत् सूर्यं रुद्राभ्यां मातृभ्यश्च विशेषतः ॥
 कीर्त्तयेत् सूर्यदेवत्यं सूक्तं पूर्वं धृताहुतीः ।
 जुहुयाद्ब्रह्मसूक्तेन तद्वद्ब्रह्म नारद ॥
 होतव्या समिधश्चात्र तथैवार्कपलाशयोः ।
 यवैः कृष्णतिलैर्होमः कर्त्तव्योऽष्टशतं पुनः ॥
 व्याहृतिभिरथाज्येन तथैवाष्टशतं बुधाः ।
 हुत्वा स्नानञ्च कर्त्तव्यं मन्त्रैस्त्रैरेवधीमता ॥
 विप्रेण वेदविदुषा विधिवद्भर्माणिना ॥
 स्थापयित्वा तु चतुरः कुम्भान् कीर्णेषु शोभनान् ।
 पञ्च पञ्च पुनर्मध्ये दध्यक्षतविभूषितान् ॥
 स्थापयेद्व्रणं कुम्भं सौरेणैवाभिमन्त्रितम् ।

पूरयेत्तीर्थतोयेन स्वर्णरत्नसमन्वितम् ॥

सर्वान् सर्वौषधियुतान् पञ्चभङ्गजलान्वितान् ।

पञ्चरत्नफलैर्युक्तं वासोभिः परिवेष्टितान् ॥

गजाश्वरथावलमीकसङ्गमव्रजगोकुलम् ।

सङ्गत्य मृदमानोय सर्वेष्वेव विनिक्षिपेत् ॥

सङ्गत्य एकीकृत्य । चतुर्ष्वपि च कुम्भेषु तोयगर्भेषु मध्यमम् ।

गृहीत्वा ब्राह्मणस्तत्र सौरान्मन्त्रानुदीरयन् ॥

नारीभिः सप्तसख्याभिरव्यङ्गाङ्गीभिरत्र च ।

पूजिताभिर्यथाशक्त्या मातृवस्त्रादिभूषणैः ॥

सवस्त्राभिश्च कर्त्तव्यं मृतवत्साभिषेचनं ।

दीर्घायुरुक्तवालोयं जीवपुत्रास्त्रियं तथा ॥

आदित्यश्चन्द्रमा सार्द्धं ग्रहनक्षत्रतारकैः ।

शक्रः सलोकपालो वै ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥

एतेचान्येच देवीवाः सदा पान्तु कुमारकम् ।

न शनिर्नाल राहुश्च नात्र वालग्रहाः क्वचित् ॥

पीडां कुर्वन्तु वालस्य समातुर्जनकस्य च ।

ततःशुक्लाश्वधरा कुमारी पतिसंयुता ।

त्रयस्वकं पूजयेत्स्त्रीणाभाचार्यं सह भार्यया ॥

काञ्चनीयां ततः कृत्वा ताम्रपात्रीपरिष्ठितां ।

प्रतिमां धर्मराजस्य गुरवे विनिवेदयेत् ॥

धर्मराजस्तु महिषस्थो दक्षिणकरे सम्पुण्ड्रदण्डधरस्तदुपरि-
खण्डं वामे फलकं अपराध धूम्रवर्णा अष्टौसवत् साःसङ्गता वामे
भवा तदक्षिणकरे यमपाशश्च लेखनीयः ।

पत्रकरः श्मश्रूधारो चित्रगुप्तः प्रकर्त्तव्यः ।
 वस्त्रैः काञ्चन रत्नाद्यैर्मन्त्रैः सष्टतपायसैः ॥
 पूजयेद्ब्राह्मणांस्तत्र वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
 भुक्त्वा च गुरुणाचैवमुच्चार्या मन्त्रसन्ततिः ॥
 दीर्घायुरुक्तचालीयंयावद्वर्षंशतं सुखी ।
 यत्किञ्चिदस्य दुरितं तत् क्षिप्तम्बडवामुखे ॥
 ब्रह्मारुद्रोवसुः स्कन्दोविष्णुः शक्रो हुताशनः ।
 रक्षन्तु सर्वे दुष्टेभ्यो वरदाः सन्तु सर्वशः ॥
 एवमाद्यानि चैतानि वदन्तं पूजयेद्भुवि ।
 शक्तितः कपिलां चैव प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥
 गुरुञ्च पुत्रसहितं प्रणम्य रविशङ्करौ ।
 हुतशेषं समग्रीयादादित्याय नमो स्त्विति ॥
 इदमेवाहुते वेगे दुःस्वप्नेषु च दृश्यते ॥
 कर्त्तुर्जन्मदिनर्क्षञ्च हित्वा संपूजयेत्तदा ।
 शान्त्यर्थं शुक्लसप्तम्यामेतत् कुर्वन् सोदति ॥
 पुण्यं विधत्तमायुष्यं सप्तमीस्तवनं रवेः ।
 कथयित्वा हिजम्बेष्ठ तथैवान्तरधीयत ॥
 सवानेन विधानेन दीर्घायुरभवन्नृप ।
 संवत्सरप्रसूतोपि सप्तम्यां पृथिवीमिमाम् ॥
 एतत्ते सर्वमाख्यातं सप्तमीस्नानमुत्तमम् ।
 सर्वदुष्टोपशमनं बालानां परमं हितम् ॥
 आरोग्यं भास्करादिच्छेदनमिच्छेद्भुसनात् ।
 शङ्करात् ज्ञानमन्विच्छेद्भतिमिच्छेज्जनार्हनात् ॥

एतन्महापातकनाशनं स्यात् परंहितम्

वालविवर्द्धनञ्च ।

शृणोति यश्चैव मनन्यचेता

स्तस्यापि सिद्धिं मुनयो वदन्ति ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं सप्तमीस्नपनम् ।

—000—

सनत्कुमार*उवाच ।

मङ्गल्यं परमिच्छन्ति मङ्गलायतनं हरिम् ।

अर्चयेद्दिनता देवं सप्तम्यां समुपोषिता ॥

मण्डलं चतुरस्रञ्च विधायाक्षतसंयुतम् ।

तस्मिन्नावाहयेद्देवं श्रीशमिन्द्रिरया सह ॥

पङ्कजैर्जातिकुसुमैर्नन्यावर्त्ते प्रसूनकैः ।

एकपत्रैर्विल्वदलैर्दूर्वातण्डुलकेसरैः ॥

मधुरैः फलमूलैश्च पायसेन समर्चयेत् ।

मृगमयं राजतन्ताम्रं सौवर्णञ्च चतुष्टयम् ॥

पात्रमव्रणमच्छिन्नं द्रोणपूर्णञ्च कारयेत् ।

चतुरः कलशांस्तत्र मृगमयांश्च विचक्षणः ॥

चतुःप्रस्थप्रमाणेन सहितान् वस्त्रसंयुतान् ।

लवणञ्च तिलञ्चैव हरिद्राचूर्णधान्यकैः ॥

मृत्त्रिधा राजतेथैवं शान्तिकुम्भे निधापयेत् ।

सर्पिषा मधुना दध्ना पयसा च प्रपूरितान् ॥

स्थापयेत् कलगानग्रे पात्राण्यपि महामतिः ।

योषितः पूजयेदष्टौ सपुत्राः पतिदेवताः ॥
 सर्वमङ्गलसंयुक्ताः सर्वाभरणभूषिताः ।
 ताभ्योदद्याद्यथायोगं मङ्गलार्थं विचक्षणः ॥
 तास्ततः पूजयेत्तासां दक्षिणाश्च प्रदापयेत् ।
 ततश्च सन्निधौ तासां प्रार्थयन्ते त्रियःपतिम् ॥
 माङ्गल्यं परमन्देहि मङ्गलायतने नमः ।
 इन्दिराकान्तनयने श्रीकान्तनयनप्रिये ॥
 श्रीपते श्रीलताश्लेषप्रियचातुर्भुजहये ।
 माङ्गल्यं परमन्देहि मङ्गलायतलोचने ॥
 अथ ताभिश्च वनिता योषिद्भिः कृतमङ्गला ।
 अनुज्ञाप्य हरेः पूजां समाप्य च विरुज्य ताः ॥
 आचार्य्यो दक्षिणां दद्यात् ब्राह्मणेभ्यो धनञ्चय ।
 सङ्कल्पग्राहौ विधिस्तस्याः सुतो वा जनकोपि वा ॥
 कुर्वीत स्वगुरे वा वै गुरुर्वा नृपतिः क्वचित् ।
 कार्यः पूजाविधिरयं मन्त्रेणाष्टाचरेण तु ॥
 अष्टम्याश्च ततः कुर्यात् पूर्ववदेवपूजनम् ।
 अष्टाभिः सह योषिद्भिः कुर्यान्नान्ते ण पारणम् ॥
 उपवासश्च कर्त्तव्यः पतिना च सुखार्थिना ।
 अष्टम्यां पारणं कुर्याद्दद्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥
 आचार्य्ये दक्षिणां दद्याद्भूतञ्चैव समापयेत् ।
 इतश्चारोग्यजननमायुः पुष्टिः सुखावहम् ॥
 माङ्गल्यप्रभवः स्त्रीणां पुत्रपौत्रप्रदन्तथा ।
 सुतार्थिनी सुतम्बिन्दे दायुश्चापि तदर्थिनी ॥

मङ्गल्यं परमिच्छन्ती व्रतेनानेन चाप्नुयात् ।
 पुमानपि यशः कीर्त्तिं वलमायुश्च विन्दति ॥
 राज्ञामायुर्हि जाग्रयाणां विद्याञ्च विपुलामपि ।
 वैश्यानां विपुलां लक्ष्मीं शूद्राणाञ्च मुखम्भवेत् ॥
 व्रतमेतत्सदाकार्यमात्मनो जयमिच्छता ।
 युष्मानि चेहमानानामादौ कार्यमिदं व्रतम् ॥
 कन्यकापि पतिं विन्देत् कुर्वन्ती व्रतमुत्तमम् ।
 एवमेव परंप्रोक्तं सप्तमीव्रतमुत्तमम् ।
 सर्वपुण्यप्रदं नृणां सर्वपुष्टिप्रदम्भुवि ॥

इति गरुडपुराणोक्तं मङ्गल्यं*व्रतम् ।

अथ सूर्यव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रे शुक्लस्य पक्षे तु सम्यक् षष्ठ्यामुपोषितः ।
 सप्तम्यामर्चनं कुर्याद्देवदेवस्य भूपते ॥
 वह्निःस्नानं नरः कृत्वा गोमयेनोपलेपितः ।
 लेपयेत्स्थण्डिलं सम्यक् ततो गौरमृदा नृप ॥
 तत्राष्टदलकमलं वर्णकैस्तु समं लिखेत् ।
 कर्णिकायां न्यसेत्तत्र देवदेवं विभावसुं ॥
 पूर्वपत्रे न्यसेद्देवीं राजन् द्रव्यानुचारकौ ।

* मङ्गल्यं सप्तमीति पुलकान्तरे पाठः ।

† पूर्वपत्रे न्यसेद्देवीं द्वौ राजन् तुराजकौ इति पाठान्तरं ।

आग्नेये च न्यसेत्पत्ने गन्धर्वौ ऋतुकारकौ ॥
 दक्षिणे च न्यसेत्पत्ने तथैवाङ्गारकौ शुभौ ।
 नैऋत्ये हौ महाराज पत्रिनैऋतकौ न्यसेत् ॥
 काद्रवेयौ महाभागौ पश्चिमे ऋतुचारिकौ ।
 वायव्ये यातुधानौ हौ तथैव नृपसत्तम ॥
 उत्तरे च तथा पत्रे विन्यसेच्च ऋषिद्वयं ।
 ईशान्यां विन्यसेत्पत्रे ग्रहमेकं द्विजोत्तम ॥

एते च देवादयो वसन्तादि ऋतुकमेण दर्शिताः ।

यस्मिन् यस्मिन्नृतौ ब्रह्मन् अनुयान्ति रविं प्रभुं ।
 ये ये देवप्रभृतयस्तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ।

मार्कण्डेय उवाच ।

धातार्यम्ना च राजेन्द्र वसन्ते देवताद्वयं ।
 ओं तुम्बुरुर्नारदश्चैव गन्धर्वौ गायताम्बरी ॥
 कृतुवेलाप्सराश्चैव तथा यापुष्पिकस्वला ।
 होलप्रहोलश्च तथा रक्षोग्रामणिपुङ्गवौ ॥
 उरगोवासुकिश्चैव तथैव ऋषिसत्तमौ ।
 अनुयाति सितश्चैव ग्रीष्मदेवौ वसन्तिकौ ॥
 ऋषिरतिर्वसिष्ठश्च तथा होदक्षतक्षकौ ।
 मेनका सहजान्या च गन्धर्वौ च हहा हुहुः ॥
 रथश्चलश्च ग्रामण्योरथकृत्तश्च तावुभौ ।
 पौरुषादौवधश्चैव यातुधानौ च तौ स्मृतौ ॥
 अनुयाति कुजश्चैव निदाघे च तथा ग्रहः ।

येनुयान्ति रविं देवं प्रावृट्काले निबोध मे ॥

इन्द्रश्चैव विवस्वांश्च अङ्गिरा भृगुरेव च ।
 एलापत्रस्तथासर्पः शङ्खपालश्च पन्नगः ॥
 शुचिः सेनीयसेनश्च व्रतश्चैवारुणिः सह ।
 प्रन्तोचन्त्यप्सराश्चैव निन्तोचन्तीह ते उभे ॥
 यातुधानस्तथा सर्पौव्याघ्रश्च मनुजेश्वर ।
 ग्राह्यत् काले तु यात्येनं ग्रहोदेवपुरोहितः ॥
 अतःपरं निबोध त्वं शरत्काले नराधिप ।
 पर्जन्यश्चैव पूषा च भरद्वाजश्च गौतमः ॥
 चित्रसेनश्च गन्धर्वस्तथा च सुकविः सह ।
 विश्वासी च घृताची च तथा देवाप्सरोदयं ॥
 नागस्त्वैरावतश्चैव विश्रुतश्च धनञ्जयः ।
 सेनजिश्च सुषेणश्च राक्षसौ भूम विक्रमौ ॥
 यातौ द्वौ तौ च तथा यातुधानौ महाबलौ ।
 ग्रहः शनैश्चरश्चैव अनुयाति दिवाकरं ॥
 अतःपरं प्रवक्ष्यामि हेमन्ते तव पार्थिव ।
 अंशोभगश्च द्वावेतौ कश्यपश्च क्रतुः सह ॥
 भुजङ्गश्च महापद्मः सर्पः कर्कोटकस्तथा ।
 चित्रसेनश्च गन्धर्व ऊर्णायुश्च महाबलः ॥
 अप्सराः पूर्ववित्तिश्च गन्धर्वा उर्वशीवशाः ।
 तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च राक्षसौ भीमविक्रमौ ॥
 विस्फूर्जतस्तथैवाग्रेयातुधानौ महाबलौ ।
 अनुयाति बुधश्चैव ग्रहोराजन् दिवाकरम् ॥
 अतःपरं च धर्मज्ञ शिशिरे गदतः शृणु ।

त्वष्टा विष्णुर्जमदग्निर्विष्णामित्रस्तथैव च ॥
 काद्रवेयो तथा नागौ कम्बलश्चतुरावुभौ ।
 तिलोत्तमाक्षराश्चैव देवी रन्भा मनोरमा ॥
 ग्रामणीरतिजाश्चैव सत्यजिच्च महायशाः ।
 ब्रह्मोपेतश्च वैरक्तोयज्ञोपेतस्तथैव च ॥
 गन्धर्वोद्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चास्तथापरः ।
 चन्द्रमा यहराजश्च अनुयाति दिवाकरं ॥
 सूर्यमाध्याययन्त्येते तेजसातेजउत्तमम् ।
 एवं हि शिशिरे राजन्ननुयानं प्रकुर्वन्ते ॥
 स्थानानिमानिनोद्धेते सप्तद्वादशका गणाः ।
 गणघट्कस्तथैवैकमनुयाति दिवाकरम् ॥
 सूर्यमारोपयत्तेजस्तेजसातेजउत्तमम् ।
 तथैतैस्तेर्वचोभिश्च कुर्वन्ति ऋषयस्तव ॥
 गन्धर्वाप्सरसश्चैव सुगीताद्यैरुपासते ।
 विद्याग्रामणिनश्चैव कुर्वन्त्यत्राभिषुग्रहं ॥
 सर्पाविहन्ते वैसूर्यं यातुधानानुयान्ति च ।
 परिचाराग्रहाश्चैव नयन्तश्च यथाविधि ॥
 एतेषामेव देवानां यथार्चायां तथा तपः ।
 यथायोगं यथा धर्मं यथासत्त्वं यथाबलम् ॥
 यथासत्वमसौसूर्यस्तेषां सिद्धिस्तु तेजसा ।
 भूतानामशुभं कर्म विनाशयति तेजसा ॥
 शोभे हिमे च वर्षासु विमुच्यमानो
 घर्मं हिमश्च वर्षं च निशादिनञ्च ।

गच्छत्यसावृतुवशात्परिचर्तुमस्मिन्
 देवान् पितॄंश्च मनुजांश्च सतर्पयन्ति ॥
 तेषां सम्पूजनं कार्यं गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 धूपदीपैः सनैवेद्यैः पृथक् पृथगरिन्दम ॥
 एवं संपूजनं कृत्वा सर्वेषां तदनन्तरम् ।
 हृतेन होमं कुर्वीत सूर्यस्याष्टशतेन तु ॥
 अन्येषाञ्च तथा दद्यादष्टावष्टौ नरोत्तम ।

अन्येषां कमलाविन्यस्तदेवानां अष्टावष्टौ आहुतय इति शेषः ॥
 नास्मा तथैव सर्वेषां मेकैवां भोजयेद्विजं ।
 शक्त्या च दक्षिणां दद्यात्तेषामेव यदूत्तम ॥
 एवं संवत्सरं कृत्वा व्रतमेतन्नरोत्तम ।
 पौराणिकाय विप्राय व्रतस्यान्ते पयस्विनीं ॥
 विधिवच्च ततो दद्यात्सुवर्णं यदूत्तम ।
 सर्वकामप्रदं ह्येतत् व्रतमुक्तं स्वयम्भुवा ॥
 व्रतेनानेन चीर्णेन सूर्यलोकमवाप्नुयात् ।
 अथ द्वादशवर्षाणि करोत्येनं महाव्रतम् ॥
 भित्वा कर्मण्डलं राजन् विष्णोः सायुज्यतां व्रजेत् ।

एतद्व्रतं पापविनाशकारि
 धन्यं यशस्यं रिपुनाशकारि ।
 लोके तथास्मिंश्च परे च राजन्
 स्वर्गं तथामोक्षकरं तथैव ॥

इति विष्णुधर्मोत्तिरोक्तं सूर्यव्रतम् ।

अथ मरुद्वतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रस्य शुक्लपक्षे तु सम्यक् षष्ठ्यामुपोषितः ।

सप्तम्यामर्चनं कुर्याद्व्रतनां तत्र तत्र च ॥

तत्र श्रेणीगतं सप्तमण्डलं नृप कारयेत् ।

श्रेणी तथा कार्यसमा सप्तमण्डलकान्विता ॥

श्रेणीसप्तकस्त्रिधाय ततश्चैकैकस्यां श्रेण्यान्मण्डलसप्तकद्वयौदित्यर्थः ।

गन्धैर्मण्डलकं कार्यं नामचिह्नं पृथक् पृथक् ॥

एकज्योतिश्च द्विज्योतिस्त्रिज्योतिश्च महाबलः ।

एकद्वित्रि चतुः पञ्च क्रमेणैव तथा नृप ॥

विन्यसेत् प्रथमश्रेण्यां यथोक्तं नृपसत्तम ।

क्रमेणेति एकज्योतिःप्रभृति सप्तज्योतिपर्यन्तं सप्त नामानि
विन्यसेदित्यर्थः ॥

ईदृक् सदृक् वचोन्यादृक् ततः प्रतिसदृक् तथा ।

मितश्च संमितिश्चैव अमितश्च महाबलः ॥

द्वितीयायामथ श्रेण्यां क्रमेणेनैव च विन्यसेत् ।

वृत्तजित्सत्यजिचैव सुखेनः सेनजित्तथा ॥

श्रुतमितोनुमितश्च पुरुजिच्च तथैव च ।

तृतीयायां तथा श्रेण्यां देवानेतांश्च विन्यसेत् ॥

ऋतश्च ऋतवादश्च विदग्धश्चारणो भुवः ।

सत्योधाता वै चतुर्थ्यां श्रेण्यां च पार्थिवं न्यसेत् ॥

इदृक्ष्य सटृक्ष्य एतादृगमिताशनः ।
 क्रीडितः समष्टक्ष्य सरभश्च महायशाः ॥
 विन्यसेत्पञ्चमश्रेण्यां सप्त देवान्नराधिप ।
 धर्त्तादुर्योधनिर्भीमो अनियुक्तः क्षयः सह ॥
 षष्ठ्याश्च विन्यसेत् श्रेण्यां सप्तदेवान् यथाक्रमं ।
 *धृतिर्वपुरनाष्टुषो वासः कामो जयो विराट् ॥
 सप्तम्याश्च तथा श्रेण्यां विन्यसेत् सप्त पार्थिव ।
 प्रथमा तु भवेत् श्रेणी युक्तापार्थिवसप्तमी ॥
 द्वितीया पद्मपत्राभा तृतीया रुधिरापमा ।
 पीतवर्णा चतुर्थी स्यात् पञ्चमी शुक्लसन्निभा ॥
 आकाशसन्निभा षष्ठी कृष्णवर्णा च सप्तमी ।
 मात्यानुलेपनं देयं तासां वर्णसमं द्विज ॥
 एकोनास्तत्र दातव्या दीपाः† पञ्चाशदेव तु ।
 पृथक् पृथक् देवतानां नैवेद्यादि निवेदयेत् ॥
 घृतञ्च जुहुयाद्ब्रह्मै नामभिश्च पृथक् पृथक् ।
 भोजयेत् ब्राह्मणांश्चात्र सुरसिद्धसमन्वितान् ॥
 संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं पुरुषसत्तम ।
 सुवर्णमहतं वासी गाञ्च दद्यात् पयस्विनीं ॥
 पौराणिकाय विप्राय व्रतान्ते विनिवेदयेत् ।
 व्रतस्यास्य तु राजेन्द्र सम्यक् विप्रो विधानवित् ॥
 आरोग्यकामः कुर्वीत व्रतमेतन्नरोत्तम ।

* धृतिर्दौ प्रिरनाष्टुषो इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पञ्चदर्शनेवति पुस्तकान्तरे ।

पुत्रकामार्थकामश्च धनकामोऽपि वा पुनः ॥
 तथा विजयकामश्च व्रतमेतत्समाचरेत् ।
 श्रीकामश्च तथा राजन् विद्याकामोऽपि वा पुनः ॥
 सर्व्वकामप्रदं ह्येतत् पवित्रं पापनाशनं ।
 माङ्गल्यं स्वर्गदं प्रीक्तं व्रतानासुमुत्तमं व्रतम् ॥
 व्रतेनानेन चीर्णेन चिरं स्वर्गं समश्नुते ।
 मानुष्यमासाद्य भवेत्स्वर्गभ्रष्टस्तथाचिरात् ॥

धनेन रूपेण बलेन युक्तो
 जनाभिरामः प्रमदाप्रियश्च ।
 नीरोगदेहोद्धत शत्रुपक्षो
 वाग्मी तथा शास्त्रधनश्च लोके ॥

इति विष्णुधर्मोक्तं मरुद्व्रतम् ।

अथ तुरगसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

चैत्रमासस्य सप्तम्यां शुक्लपक्षे नराधिप ।
 गोमयेनोपलिप्ते तु मृदा कुर्यात्तु मण्डलं ॥
 तत्राष्टपत्रं कमलं कर्त्तव्यं वर्णकैः शुभैः ।
 कृतोपवासस्तन्मध्ये भास्करं पूजयेन्नरः ॥
 अरुणश्चैव पुत्राकं निकुम्भश्च तथापरं* ।
 यमुनाञ्च यमं कालं द्वितीयमनुमेव च ॥

* अरुणश्चैव रत्नाङ्गं निकुम्भापत्तिरिति पुस्तकाकारे पाठः ।

शनैश्चरं तथा राज्ञीं छायां रेवन्तमेव च ।

सप्तच्छन्दांसि वर्षञ्च द्याञ्च पिङ्गलमेव च ॥

केसरे पूजयेद्राम पत्रे उक्ताश्च देवताः ।

उक्ता देवता धातार्यमेत्याद्याः सूर्यसप्तमीव्रतोक्ताः ।

दिक्कालपूजनं कार्यं वह्निःपद्मस्य पार्थिव ॥

गन्धमात्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ।

व्रते समाप्ते दातव्यं तुरगान् ब्राह्मणाय तु ॥

प्राप्याश्वमेधस्य फलं यथाव

लोकानवाप्याथ पुरन्दरस्य* ।

उपोष्य राजन्-सुचिरञ्च कालं

सायोज्यमायाति दिवाकरस्य† ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं तुरगसप्तमीव्रतम् ।

अथ सितसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

मार्गशीर्षस्य मासस्य शुक्लपक्षे नराधिप ।

सोपवासस्तु सप्तम्यां कमलैः पूजयेद्रविम् ॥

अर्चायां वा स्थले वापि शुक्लैः पुष्पैर्यथाविधि ।

चन्दनेन तु शुक्लेन वटकैः पूरणेन च ॥

* चन्दनेन महारज परामाञ्जनेन पूरणेति पाठः ।

† सराजेति पुस्तकान्तरपाठः ।

दद्याद्भूतान्ते द्विजपुङ्गवाय
वस्त्रे सुशुक्ले रिपुनाशनेच्छुः ।
सौभाग्यकामस्तु तथैव राजन्
प्राप्नोति लोकान् सवितुस्तथान्ते* ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सितसप्तमीव्रतम् ।

अथ उभयसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

अनेनैव विधानेन प्रतिमासन्तु योनरः ।
सप्तमीद्वितयं कुर्याद्यावत् सम्बत्सरं भवेत् ॥
सोऽश्वमेधमवाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति ।
कुलमुद्धरते राजन् सर्वान् कामानुपश्रुते ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं उभयसप्तमीव्रतम् ।

अथ सूर्यव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

शिरसोवपनं कृत्वा योऽर्चयेत् दिवाकरम् ।
तपनस्तोषमायाति वक्त्रिष्टोमञ्च विन्दति ॥
अपूपैः सगुडैर्भक्त्या तथा लवणपाचितैः ।
सहिरण्यैः समभ्यर्च्य वक्त्रिष्टोमफलं लभेत् ॥

* वाश्वस्त्रिणको न नरकः शब्द इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सूर्याङ्गि यस्तु नक्ताशी संपूजयति भास्करम् ।

दृष्टान् कामानवाप्नोति सूर्यलोकञ्च गच्छति ॥

यथा यथा पूजयन्तस्तु सूर्यं

कामाः समग्राः सफला भवन्ति ।

आरोग्यमयञ्च तथा नृवीर

मृतस्य लोकाः सवितुस्तथैव ॥

इति विष्णुधर्मीत्तरोक्तं सूर्याव्रतम् ।

अथ मुक्तिद्वारव्रतम् ।

— ००० —

राज्ञवल्का उवाच ।

मुक्तिद्वारं यद्वतं मे तथोक्तं

दुःकर्मघ्नं रोगसंघाञ्च हन्तुः ।

अक्षीणाख्यं मोक्षदं कर्म यत्स्या

तन्मे ब्रूहि त्वं सुरेश प्रसादात् ॥

सप्तद्वीपेषु यत् प्रोक्तं ब्रह्महत्याद्यघापहं ।

सर्वकर्मक्षयकरं सर्वकामैकधर्मवित् ॥

मुक्तिद्वारमिति प्रोक्तं देवानां तुष्टिदं तथा ।

भगवानुवाच ।

अश्वमेधादियज्ञानां लक्ष्मीकोट्यर्बुदैरपि ।

तत् फलं लभ्यते पुंसां मुक्तिद्वारव्रतेन यत् ॥

योगमार्गमनभ्यस्य यथेष्टाचारवानपि ।

अथ युक्तोऽन्यथापि व्रतेनानेन मुच्यते ॥

गोब्राह्मणस्वामिवधे महार्णवे
 त्यत्त्वा शरीरस्य भयान्मुने नराः ।
 नारोगिणोयत्* परमार्थचिन्तकाः†
 फलं लभन्ते प्यमुना व्रतादिना‡ ॥
 मुने त्वमाकर्ण्य यदा न सम्यक्
 विधिं तदीयं तदहं वदामि ।
 यज्ञोपितोयं सततं मया प्राक्
 पुत्रे पि मित्रेपि तथा कलत्रे ॥

सप्तमीं प्राप्य हस्तेन दन्तधावनमाचरेत् ।
 नमोर्कायेत्युदीर्याथ अर्ककाष्ठेन भक्तिमान् ॥
 अथवा पुष्यऋक्षेण जलेनाप्लावनं तथा ।
 हुत्वा पवित्रं देवानां मन्त्रेणार्कसमित्स्थितम् ॥
 रक्तचन्दनपद्मन्तु लिखेन्नोमयवारिणा ।
 प्राङ्गणे षोडशदलं सगर्भदलकर्णिकम् ॥
 गोमयवारिणासिते प्राङ्गणे रक्तचन्दनेन पद्मं
 प्रलिखेत् सगर्भदलकर्णिकाकर्णिक गर्भं दलवतः वक्ष्यमाण-
 देवतावतः ।

तपनादित्यपूषार्यसूर्यमित्तजलेश्वरान् ॥
 भानुच्चारञ्च विष्णुञ्च समार्चयत्सवित्तिकान् ।
 सहस्रांशुञ्च पूर्व्वदिदिग्दलेषु न्यसेत् क्रमात् ॥

* नोद्योगिनोयं पठतीति पुलकान्तरे पाठः ।

† तथार्कान्तोपयेदिति क्वचित् पाठः ।

‡ फलं लभन्ते ऽथ व्रताव्रतादिभिरिति पुलकान्तरे पाठः ।

आरो मङ्गलः ।

भानुहंसार्थमवधविकर्त्तनदिवाकराम् ।

सप्ताश्वसप्तकिरणसमस्तग्रहनायकान् ॥

प्रभाकरं सुविषदं पतङ्गं लोकसाक्षिणम् ।

विवस्वन्निहिरो पूर्वं न्यसेद्भद्रले यथा ॥

तमोग्रं द्वादशात्मानं भास्करं लोकचक्षुषम् ।

विश्वकर्म्मानमजरं परमात्मानमुत्तमम् ॥

कर्त्तारमकृतं वन्द्यं कर्णिकायान्तु षोडश ।

कर्णिकायां कर्णिकालगनेषु, परञ्च परमेश्वरम् एवमष्टाचत्वारिंशतीनामलेखनमेवावगन्तव्यं ।

ओं तस्मै नमः सवित्रेति क्रमाद्वावाहनं नमः ॥

कुर्यादथासनं दद्यात् पाद्यार्घ्याचमनीयकम् ।

रक्तगन्धाक्षतान् दद्यात् रक्तपुष्पाणि धूपकं ॥

नमः नमस्कारः ।

दद्यात् सुगन्धपञ्चाङ्गदीपान् रक्ताम्बराणि च ।

अथवा रैत्ये ताम्बे वा पात्रे प्रोक्ते सपङ्कजे ॥

रक्तगन्धाक्षतैर्हंसं मणिकुण्डलमण्डितम् ।

षडङ्गुलौक्यं स्थूलं पृथुलम्बितमालिनम् ॥

रक्तचन्दनपद्मस्य कर्णिकायां न्यसेद्बुधः ।

हैमं बारिरुहं चात्र वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥

कुर्यादिति शेषः ।

अथ हैमेऽथवा ताम्बे पात्रे प्रोक्ते सपङ्कजे ।

रक्तगन्धाक्षतान् चिन्ता रक्तपुष्पाणि च द्विज ॥

पञ्चरत्नफलैः सार्द्धमादायाञ्जलिना जलम् ।
ललाटाञ्जलिमासाद्य जानुभ्यामवनीं गतः ॥
वीक्ष्य प्राणीदिनकरं दद्यादर्घ्यन्तु मन्त्रतः ।
ॐ तुभ्यं नमः सकलकारणकारणाय
विश्वात्मने तु भवनान्तविवर्जिताय* ।

विश्वेश्वराय सकलामरवन्दिताय
वेदात्मने तरणये भवमोक्षदाय ॥
नमामि देवासुरमौलिलालितान्
सुरेश चूडामणिवाहुचुम्बितान् ।
यदुच्यते सारजलेश्वरालयान्
पादौशरण्ये रममानहंसान् ।
अनन्तशक्ते सकलार्थसिद्धिं
प्रसीद सर्वेश समस्तमव्ययम् ॥
समग्रदृष्टे परमेश्वरेश्वर
प्रयच्छ मे वाञ्छितकर्म मुक्तिद ।
उच्चार्यार्च्यं भास्करायाय दद्यात्
धेन्वाज्याद्यं सूर्यतिथ्यर्चयोगौ
रक्तां धेनुं शोभनोपस्कराढ्यां ।
दत्त्वा कुर्याच्चोपवासं तदङ्गि
ध्यायेत् द्वितीयेपि दिने तु तिथ्य
क्षयैर्युतिः स्यात्तु तदोपवासः,

* भवमध्येति क्वचित् पाठः ।

पूर्वं प्रदद्याद्विषसे द्वितीये
दिनेशभक्तोय तदा व्रतार्थी ।

यदा द्वितीयेविहितेपि तिथ्या सह ऋचयोगमुपैतितदा पूर्वं
पूर्वदिवसे नोपवासोनाघ्यं दानञ्च किन्तु द्वितीयदिने व्रतं सम्ब-
ध्याघ्यं दद्यादित्यर्थः ।

दिनेशः सूर्यः ।

उदयव्यापिनीग्राह्या कुले तिथिरुपोषणैः ।
निम्बार्की भगवानेषां वाञ्छितार्थफलप्रदः ॥

इति भविष्यत्पुराणवचनात् ।

भोज्यान्ते वरं भुञ्जीत प्राश्याकं कुङ्कुमं भुवि ।
व्रते व्रतेऽस्मिन् भवति मुक्तिमार्गान्मुदुर्लभान् ॥
मासि मास्यर्चय दानादि कुर्याद्विस्तन्वर्जितं ।
सर्वदानं परित्यज्य विशेषः श्रूयतामथ ॥
वर्ज्यं* कर्कन्धुन्धान्यञ्च यत्रपुष्पफलद्वयं ।
रसमेकैकमेवन्तु द्वादशार्कान् प्रपूजयेत् ॥
एला† गुग्गुलनागकेशरमुरादीन् द्वादशान् कुङ्कुमं ।
कर्पूरागुरुदेवदारुसरलान् जातीफलं ग्रन्थिकं ॥
मांसीचन्दनपत्रकेसजलदान् कम्बोलकसूरिकाः
सेरुं हंससरसञ्च वाक्लकमलान्यल्पं मटोरं वचाः ।
यद्यदेषु परिपूर्यते पुनस्तत्प्रदाय विनियोजयेत् स्वयं ॥

* धूर्ज्येतिपि पुस्तकान्तरे पाठः ।

† एला गुग्गुल नागकेशर द्वादशकानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

केतकीवकुलमल्लिकायुलं जातिपद्मकुमुदानि यूथिकाः ।
 पाटलाकुरुवकातिमुत्तकं कुञ्जकं तगरकर्णिका मुनिः ॥
 रक्तपुष्पशतपत्रकदम्बा सिन्दुवारसुचुकन्दजवाश्र ।
 चम्पकं कुखकोरमशीकं सन्त्यजेच्चगुडमेषु यथोक्तैः ॥
 कुखकोरक्तकुरुण्टः, अतिमुत्तकी माधवी, कर्णिकाः कर्णिकारः,
 मुनिरगस्त्यः ॥

खर्जूरनारङ्गमधूकजम्बु
 कवौरमेवार्ककपित्थविल्वं ।
 द्राभाक्तिका दाडिमतिन्दुकानि
 भस्मातरामाफलचारुकाणि ।
 वृन्ताककालिङ्गकनारिकेलैः
 कूष्माण्डवात्रीफलविश्वकञ्च ॥
 कर्कन्धुकीशातकमातुलङ्गतृथी
 यथाकाल भवानि युग्मतः ।
 शालिमाषतिलमुद्गसर्षपा
 व्रीहिकंगुचणका स्तथावको ॥
 राजमाष चरको इवातसी
 पुष्टिकामसूरमर्कटान् ।
 गोमूत्रवृन्ताकत्रिपुटञ्जकण
 शमामाकनौवारकचूर्णकानि
 त्यजेद्यथा सम्यक्मेषु धान्ये
 प्वर्ष्यं समासाद्य तु युग्मयुग्मम् ॥

क्षीरेक्षुनिर्यासयुतञ्च चुक्रं
 गुडं तथाज्यं नवमी तु शर्करा ।
 विवर्त्तयेद्देतराजसंयुता
 दधौमथोपायसमित्यनुक्रमात् ॥

मधुरं लवणं तिक्तं कषायं कटुकं तथा ।
 अन्नञ्चैतानिवाञ्जीयात् ह्री ह्री मासौ यथोदयम् ॥
 त्रयोदशं प्राप्य तथा समानं व्रतं तदानीञ्चैव सर्वशः ।
 समाप्यदत्त्वा कपिलां विधानतः ।
 प्रसादमाप्नोति तस्यात्वयं रवेः ॥
 देवराज्य महाराज्य विभोगादिमहत्फलम् ।
 सकामः सर्वमाप्नोति निष्कामो मोक्षमक्षयम् ॥
 खेसङ्ग्रहाने यथोद्भूती रजसान्तु यथा भुवि ।
 समुद्रे सिकतानाञ्च धारणा वारिवर्षणं ।
 मुक्तिद्वारस्य ते तद्वत् फलसङ्ग्रहा न विद्यते ॥
 इति मत्स्यपुराणोक्तं मुक्तिद्वारसप्तमीव्रतम् ।

अथ भानुव्रतम् ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

सप्तम्यां नक्तभुक् दद्यात्समान्ते गां सकाञ्चनां ।
 सूर्यलीकमवाप्नोति भानुव्रतमिदं स्मृतम् ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं भानुव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

सप्तम्यां पूज्य ऋक्षेशं चित्रभानुं दिवाकरम् ।
 रक्तैश्च गन्धकुसुमैर्महदारोग्यमाप्नुयात् ॥
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।
 पद्मवत् पद्मपत्रश्च यथा शक्तिं विधीयते ॥
 पूजाशठेन शठेन कृतापि तु फलप्रदा ।
 आज्यधारा समद्भिश्च दधिक्षीराद्यमाषकैः ॥
 पूर्वोक्तफलदोहोमः कृतः शान्तेन चेतसा ।
 एतद्वैश्वानर व्रतं प्रतिपद्यारख्यम् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं चित्रभानुव्रतम् ।

अथ सौरव्रतम् ।

—०००—

यद्योपवासी सप्तम्यां समान्ते हेमपद्मजम् ।
 गावश्च शक्तितोदद्याद्वोमान्ते घटसंयुताः ।
 एतत् सौरव्रतं नाम चतुर्थलोकप्रदायकं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं सौरव्रतम् ।

अथ धान्यसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

संपूज्य सितसप्तम्यां भानुं धान्यानि सप्तच ।
 ददाति नक्तभुक् गार्ह्यं लवणेन समन्वितम् ॥

गार्हं गृहप्योपकरणं ।

अ तारयतिसप्तान्यान् कुल्यानात्मान मेव च ।

एतद्धान्यव्रतं नाम व्रतं धान्यसुखप्रदम् ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं धान्यसप्तमीव्रतम् ।

अथ भास्करव्रतम् ।

— ००० —

कृतोपवासः पञ्चान्यु सप्तम्यां यस्तु मानवः ।

करोति विधितः श्राद्धं भास्करः प्रीयतामिति ॥

सर्व्वभोगविनिर्मुक्तः स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥

इति कालिकापुराणोक्तं भास्करव्रतम् ।

अथ तपोव्रतम् ।

— ००० —

माघे निशाद्धवासाः स्यात् सप्तम्यां गोप्रदोभवेत् ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति तपोव्रतं सिद्ध्यते ॥

इति पद्मपुराणोक्तं तपोव्रतम् ।

अथार्कसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

अर्कसंपुटसंयुक्तगुदकाप्रवृत्तिं पिवेत् ।

क्रमाद्दद्यात् चतुर्विंशं एकैकं क्षिपते पुनः ।

दाभ्यां संवत्सराभ्यां तु समाप्य नियमोभवेत् ॥

सर्वकामप्रदा ह्येषा प्रसीदत्यर्कसप्तमी ॥

इति ब्रह्मपुराणोक्त मर्कसप्तमीव्रतम् ।

अथ पुत्रीयसप्तमीव्रतम् ।

— ००० —

पुष्कर उवाच ।

मार्गशीर्षे शुभे मासि शुक्लपक्षे द्विजोत्तम ।

पुत्रीयां सप्तमीं राम गृह्णीयात् प्रयतः शुचिः ॥

अथवा पुत्रकामश्च विधिना तेन यत् शृणु ।

पुत्रीयां पुत्रदां ।

हविष्याशी शिरःस्नानं कृत्वा भास्करपूजनम् ।

अधःशायी द्वितीयेऽङ्गि गोवृषाणोदकेन तु ॥

स्नात्वा च लिप्य च तथा शुभे देशे तु मण्डलम् ।

तत्राष्टपत्रकमलं विन्यसेत् वर्णकैः शुभैः ॥

तस्यैव कर्णिकामध्ये भास्करं चन्दनेन तु !

रत्नेन पूजयेद्देवं गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥

भक्ष्यैर्भोज्यैस्तथापेयैर्धूपैर्दीपैश्च भास्करं ।

एवं संपूजनं कृत्वा सर्वकाम प्रदस्यतु ।

नक्तं भुञ्जीत सर्वज्ञ सर्वकामविवर्जितः ॥

दन्तोदूखलकोभूत्वा कृत्वा सम्बत्सरं व्रतम् ।

व्रतावसाने दातव्या शक्त्या ब्राह्मणदक्षिणा ॥

तथा तिमधुरपायं कर्त्तव्यं द्विजभोजनम् ।

अधःशायी निशान्ते च भूय एव तथा भवेत् ॥

पुत्रीयमेतद्व्रतमुत्तमन्ते

मयोदितं कल्पषणाशकारि ।

आराधनं देववरस्य राम

सर्वामयघ्नञ्च तथैतदुक्तम् ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं पुत्रीयसप्तमीव्रतम् ।

अथ कामव्रतम् ।

सप्तम्याञ्च तथाभ्यर्च्य सूर्यपत्नीं सुवर्चसाम् ।

इष्टान-कामान् वाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥

इति विष्णुधर्म्मोक्तं कामव्रतम् ।

अथ शैलव्रतम् ।

इष्टस्य पूजां शैलस्य तदा पूज्य सुखी भवेत् ।

पूजान्तु नाम मन्त्रेण ।

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं शैलव्रतम् ।

अथ सरिद्व्रतम् ।

पूजयित्वा सदाभीष्टं सरितं पुण्यभाग्भवेत् ।

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं सरिद्व्रतम् ।

अथ वक्रिव्रतम् ।

वक्रिसंपूजनं कृत्वा वक्रिष्टोममवाप्नुयात् ।

इति विष्णुधर्मोक्तं वक्रिव्रतम् ।

अथ वायुव्रतम् ।

वायोः संपूजनं कृत्वा प्राप्नोति परमाङ्गतिम् ।

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं वायुव्रतम् ।

अथ सप्तर्षिव्रतम् ।

—०००—

संपूज्य च ऋषीन् सप्त सोमसंस्था तया स्मृता ।

सप्त प्राप्नोति ते एव मतिमार्थं च विन्दति ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सप्तर्षिव्रतम् ।

अथ मुनिव्रतम् ।

—०*०—

सप्तम्यां मुनिशार्दूल इष्टमभ्यर्चयेन्मुनीन् ।

साध्यायफलमाप्नोति तद्वामफलमश्रुते ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं मुनिव्रतम् ।

अथ अभीष्टसप्तमीव्रतम् ।

—०००॥०००—

पूजयित्वा समुद्रांश्च दीपान्नव तदा नरः ।

पातालान्श्च महाभाग भुव माप्नोत्यभीष्टितम् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं अभीष्टसप्तमीव्रतम् ।

अथ सप्तमीलोकव्रतम् ।

—000—

सप्तलोकांस्तत्र भूष पूजयित्वा सुखी भवेत् ।
तथैव महतीं प्रज्ञां गतिमप्रतिमां भवेत् ॥
इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं सप्तमीलोकव्रतम् ।

अथ नदीव्रतम् ।

—♦♦♦♦—

मङ्गलः सप्तप्रकाराश्च तथा देवीं सरस्वतीम् ।
सप्तज्ञानान्यवाप्नोति नरः पूजयते ध्रुवम् ॥
इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं नदीव्रतम् ।

अथ सुगतिव्रतम् ।

—000—

सरेन्दूपूजनं कृत्वा गतिमग्रान्तु वै भवेत् ।
इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं सुगतिव्रतम् ।
अथ जयन्तव्रतम् ।

—000—

जयन्तं शक्रतनयं पूजयेच्च सुखी भवेत् ।
इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं जयन्तव्रतम् ।
अथ विधानद्वादशसप्तमीव्रतम् ।

—~~~~~—

निरुक्तसप्तमीनान्तु शृणु नारद निर्णयम् ।
यः शान्तिमधिगच्छेत् स्मरणात् सर्वकिल्बिषैः ॥

शातना सर्वपापानां शातनां नमतां विदुः ।
 तत्रोपवासविधिना धातारं य उपासते ॥
 चैत्रमासे तु सप्तम्यामतिरात्रफलं लभेत् ।
 वैशाखमासे सप्तम्यां पर्जन्यं यस्तु पूजयेत् ॥
 चातुर्मासस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति तत्र वै ।
 विभा विभावमोहं ह्य भागवदो व्याप्तिदीप्तिषु ॥
 विभा नाम निरुक्तञ्च स्वयमेव विभावसुः ।
 सप्तम्यां ज्येष्ठमासन्तु वरुणं यः समर्चयेत् ॥
 आप्तोयामदशानान्तु फलं विन्दति मानवः ।
 अमृतार्थं यदा देवा जयशब्देन निर्ययुः ॥
 पूजयन्ति जयां देवास्तमस्याश्च तत् स्मृतम् ।
 आषाढमासे सूर्यन्तु सप्तम्यां पूजयेन्नरः ॥
 अश्वमेधमवाप्नोति कुलञ्चैव समुद्धरेत् ।
 सप्तम्यां निर्जिता देवैरसुरा दानवास्तथा ॥
 समाराध्य सुरैः सेन्द्रैः सङ्ग्रामे तारकाभये ।
 त्रैलोक्यं विजयप्राप्ते तस्माद्विजयसप्तमी ॥
 यः पूजयति मां भक्त्या तस्मिन्नहनि मानवः ।
 ज्ञात्वा सम्यगुपसृज्य शुक्लवासाः कृताञ्जलिः ॥
 सदा यज्ञोपवीती च ब्रह्मचारौ जितेन्द्रियः ।
 अक्रोधनो ह्यचपलः स्थिरचित्तः समाहितः ॥
 ध्यायमानं तथा सास्त्रं मत्परः संजितेन्द्रियः ।
 न च रजस्वलाश्चैव सूतिकां नाम न स्पृशेत् ॥
 स्त्रीवृन्दं नाभिभाषेत मुखबन्धञ्च सर्वशः ।

तथा भूत पुरीषश्च निष्ठीवश्च न लङ्घयेत् ॥
 मन्त्रपूतेनोदकेन प्राभ्यक्ष्य विधिवत्तदा ।
 मृत्तिकासुपलिम्बेत यजमानो वरार्थिकः ।
 यथाकालोदितैः पुष्पैर्धूपैश्चापि रविप्रियैः ॥
 दीपैर्लाजैर्यवैर्मृद्भिस्तिलैः सिद्धार्थकैस्तथा ।
 चन्दनैर्हृद्यगन्धैश्च* मण्डलैर्हर्षयेद्बुधः ॥
 प्रथमे पिण्डिकास्थाने भूर्लोकश्च प्रकीर्तितः ।
 द्वितीये तु भुवर्लोकः स्वस्तृतीये प्रतिष्ठितः ॥
 सहर्लोकश्चतुर्थे तु जनलोकस्तु पञ्चमे ।
 तपोलोकस्तु वै षष्ठे सत्यलोकस्तु सप्तमे ॥
 मण्डलं ह्यर्चयेद्यस्तु अष्टाभक्तिसमन्वितः ।
 सप्तलोकावृता देवा भवेयुस्तेन पूजिताः ॥
 उपक्रीडाचाहलाभ्यां योऽर्चयेन्मित्रमण्डलम् ।
 सोऽपि स्वर्गसदैः सार्द्धं मोदते विगतज्वरः ॥
 शीलाचारदयावन्तोदमशौचसमन्विताः ।
 मङ्गलाचारसम्पन्ना वेदशास्त्रार्थचिन्तकाः ॥
 तेभ्योऽवनितले विप्र नद्याम्बा विविधैस्तथा ।
 यजनैरुपहारैश्च वलिपात्रैः सुसंस्कृतैः ॥
 पादसैः कण्ठशरैर्भक्ष्यैर्भासैश्च विविधैस्तथा ।
 फलमूलैस्तथाश्रेष्ठैः शाकैश्चापि मुनिप्रियैः ॥
 दध्ना पूर्णं पयःपूर्णं गुडपूर्णं तथैव च ।
 लाजापूर्णं दातव्यं मन्त्रं जप्य पुनः पुनः ॥

* सद्यगन्धैश्चति पञ्चकान्तरे पाठः ।

सङ्गवे पूजयेद्भक्त्या देवज्ञानं शीलसम्मतान् ।
 तैस्तुष्टैस्तुष्यते देवः सर्वान् कामान् ददाति च ॥
 तस्य पुण्यफलञ्चैव शृणु क्रीर्त्तयतो मम ।
 पुत्रपौत्रैः समृद्धन्ति धनधान्यगवेडकैः ॥
 अश्वा हिरण्यवासांसि दासीदामश्च लभ्यते ।
 या नार्थः पूजयिष्यन्ति सप्तम्यां भक्तितोरविं ॥
 ता भाष्ययुक्ताः श्रीमत्यः सर्वालङ्कारभूषिताः ।
 प्रियास्ता हि भविष्यन्ति भर्तृणां स्वजनस्य च ॥
 सूर्यलोके च मोदन्ते भर्तृभिः सहिताः सुखं ।
 मानुष्यं पुनरागत्य महाधनपरिग्रहे ।
 महाकुले हि जायन्ते मङ्गला वै भवन्ति च ॥
 प्रीणयेत्तु प्रयच्छन्ती शुक्ला विजयसप्तमी ।
 गावोहिरण्यवासांसि मणिमुक्तास्ततो धनं ।
 अर्चयेतोपहारैश्च भक्त्या नानाविधैस्तथा ॥
 पूर्णकाणि सुरादीनि व्यञ्जनानि मधूनि च ।
 शाल्यादनं तथा मांसं शाकानि विविधानि च ॥
 फलानि च यथाकालं दधिचीरष्टतं मधु ।
 यत्किञ्चिद्दीयते दानं सप्तम्यामक्षयं ततः ।
 त्रैलोक्यविजयप्राप्तिस्तस्माद्विजयसप्तमी ॥
 सप्तम्यां यावणे मासि भास्करं पूजयेन्नरः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्ता वाजिमेधफलं लभेत् ॥
 यावणे मासि सप्तम्यां त्वष्टारं पूजयेन्नरः ।
 अग्निष्टोममवाप्नोति विन्दते च महत्प्रियं ॥

तपः सन्तपनं नाम तावतः प्रोक्तवानृषिः ।
 मरीचस्य तु योगेन प्रोक्ता मरीचसप्तमी ॥
 फलं तस्याः प्रवक्ष्यामि धन्यं पुण्यं तथापि च ।
 ब्रह्मणामादितः कृत्वा पूर्वं देवाः सवासवाः ॥
 यक्ष-गन्धर्वपक्षाश्च महर्षिपन्नगा जगाः ।
 विद्याधराः पितृगणाः सहिताश्चाप्सरोगणैः ।
 उदीक्षन्ते भगवत उदयं भास्करस्य च ।
 चन्दनानां यथा तादृकं काष्ठकूटैर्महौजसः ॥
 हुताशनश्च भगवान् सप्तसर्पिर्दिवाकरः ।
 निर्धूमाङ्गे समारुह्य सरथेऽरुणसारथिः ।
 समुत्तिष्ठति दीप्तांशुरंशुभिर्भासयन्मभः ॥
 जयशब्देन सहितः पूज्यमानस्तथासुरैः ।
 तथान्तरे वनं यच्च तदादित्यवनं स्मृतं ॥
 शतयोजनविस्तारमायामदशशो गुणैः ।
 तत्र ते बह्वोहृक्षाः विषयैः पृथुधास्त्रिनः ॥
 तस्माद्वायुः प्रभवति सर्व्वोविषयसाश्रयः ।
 प्राणिनां धीजयेद्वाधिं नित्यं नानाविधाकृतिं ॥
 यथामध्यस्थसत्त्वास्ते षण्णवत्या दिवाकरं ।
 शरणं देवदेवस्य पृथिव्यास्तापशान्तये ॥
 स नाशयति सत्त्वानां रोगं देहसमुद्भवं* ।
 कुष्ठदद्रूस पिट्को कण्डूः श्वित्राणि स्त्रीपदं ॥
 जलोदरं तथा गुल्मं अतिसारञ्च विद्वधिं ।

हृद्रोगं पाण्डुरोगञ्च आनाहं सगलग्रहं ॥
 गिरःशूलं पार्श्वशूलं अक्षिशूलं विमूचिकां ।
 आध्माख्यं वातमय्यस्त्रा सामं वाताख्यमेव च ॥
 क्षयाद्वितीयकाशश्च सान्निपातिकएव च ।
 नित्यं बलक्षयं व्याधिं प्राणस्य यदपाचकं ॥
 एतां-ग्रान्यांश्च सुबद्धं न रोगान्-क्रमप्रणाशकान् ।
 सत्त्वनाशाय इति च आयुर्दीर्घं ददाति च ॥
 आज्ञानिमेषमात्रेण समतिक्रम्य भास्करः ।
 उदयं गिरिमारुह्य भासयन् सर्वं तोदिशः ॥
 भगवान् सविषाग्रेषु मुहूर्तं तिष्ठते रविः ।
 तस्मिन्नुदतिमात्रे तु शुचिः प्रयतमानसः ॥
 शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां व्रतं द्वादशमासिकं ।
 गृह्णीयान्नियतः स्नातः सर्वसत्त्वानुकम्पकः ॥
 पूर्वामुखः शुचिर्भूत्वा मिहिराय महात्मने ।
 पुष्पोपहारं दत्त्वा तु धूपं दद्यात्तु वेष्टतः ॥
 प्रणत्य देवं जानुभ्यामरिकं प्रक्षिपेन्मुखे ।
 उपस्थस्य दिनं सम्यक् रात्रिं वोपवसेन्नरः ॥
 ततः कल्पं समुत्थाय शुचिः स्नातः सुवस्त्रधृक् ।
 प्राङ्मुखः प्रयतो भूत्वा हृदि कृत्वा दिवाकरं ॥
 पूजयेन्नम्रमाल्यैश्च धूपेन तु सुगन्धिना ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन भास्कराय निवेदयेत् ॥
 उपहारैस्तथाभक्ष्यैर्वर्लिपात्रैः सुसंस्कृतैः ।
 मन्त्रेण चैव दातव्यं जप्तव्यञ्च पुनः पुनः ॥

मन्त्रः । ॐ नमः सूर्यायेति ।

वर्षमानस्तु मरीचान्येवं मासांस्तु द्वादश ॥
 सप्तमीं शुक्लपक्षस्य यच्चरिष्यति मानवः ।
 तस्य पुण्यफलञ्चैव शृणु कौर्त्तयतोमम ॥
 सुवासा दर्शनीयश्च सुगन्धश्च स्त्रलङ्घृतः ।
 सुवेषश्च सुरूपश्च भूत्वा सूर्यप्रभो नरः ॥
 इह लोके च दीर्घायुः प्राप्य भोगांश्च पुष्कलान् ।
 पुत्र पोत्रैः परिवृतो दासीदाससमन्वितः ॥
 इतस्ततः स्वर्गलोके महत्सुखमवाप्नुयात् ।
 तस्माच्च पुनरावृत्य कुले महति जायते ॥
 आढ्यश्च बहुपुत्रश्च भोगवांश्च भवेन्नरः ।
 दीक्षितश्चापि पुरुषो भवेन्मासांस्तु द्वादश ॥
 मरीचस्य तु मान्ना च प्रोक्ता मरीचसप्तमी ।
 यस्तु भाद्रपदे मासि सप्तम्यामिन्द्रमर्चयेत् ॥
 उपोष्य विधिवत्तत्र पौण्डरीकफलं लभेत् ।
 महर्षिभिस्तु भृग्वाद्यैर्धर्मलुब्धैस्तपोधनैः ॥
 आदित्यस्वर्चितोयैस्तु शाकमूलपयःफलैः ।
 प्रत्यक्षं दर्शयामास सहस्राक्षस्तु गोपतिः ।
 वरेण च्छन्दयामास प्रीतोऽस्मीति तपोधनात् ॥

ऋषय ऊचुः ।

अस्माकं वर एवाऽस्तु प्रीतो यदि दिवाकरः ।
 ईर्ष्यान् विस्मयात् क्रोधात् तपो न क्षयतां व्रजेत् ॥

एवमस्त्विति तानुक्ता तत्रैवान्तरधीयत ।
 फलैर्यस्मात् सहस्रांशुस्तुष्टोऽस्माकं महाद्युतिः ॥
 फलेन महता युक्ता नामास्याः फलसप्तमी ।
 फलसप्तमी तु याचैव विधिं वक्ष्यामि तच्छृणु ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन उदयन्तं दिवाकरं ।
 स्नातः शुचिः शुक्लवासाः प्राङ्मुखः प्रयतः स्थितः ॥
 श्वेतस्त्रजा समायुक्ता भूमी दत्त्वानुलेपनं ।
 स्रग्भिः पुष्पसुगन्धाभिरभ्युक्ष्यार्कं निरीक्ष्य च ॥
 जानुभ्यां पतितोभूत्वा वाग्भिः स्तुत्वा दिवाकरं ।
 दत्तोपहारपुष्पैस्तु पुष्पैः सुरभिगन्धिभिः ॥
 धूपं दत्त्वा तु अगुरुं फलानां पुञ्जमयतः ।
 यथालाभेन सम्भूत्य भास्कराय निवेदयेत् ॥
 आम्नाम्नातकजम्बूनां वित्त्वतिन्दुकशाखिनां ।
 परुषकीविदाराणां खर्जूराणां तथैव च ॥
 फलानि चैव देयानि छिन्नं स्नानं विवर्जयेत् ।
 व्रती भुञ्जीत नियतः प्रयतः स्याद्विशेषतः ॥
 एवं द्वादशसामान्यैः फलवल्लीचयी नरः ।
 भवत्यरीगोद्युतिमान् वर्णरूपत्रिधान्वितः ॥
 धनधान्य समायुक्तः पुत्रपौत्रपरिव्रतः ।
 भुञ्जेह मानुषान् भोगान् सूर्यलोके महीयते ॥
 तस्मात्तु पुनरावृत्य माहात्म्यं प्रतिपद्यते ।
 बहुयोगिवहुधने कुले महति जायते ॥
 ब्राह्मणः सर्वदेवः स्यात् क्षत्रियो विजयी भवेत् ।

वैश्याऽपि लभते भोगान् शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥
 कृषिं कुर्याद्यदि नरस्त्वभ्यर्च्य फलमसमी ॥
 यवान् माषान् कलश्यांश्च शालिगोधूममेव च ॥
 यद्धान्यं वपते चेत्ते तत्तद्वहुफलं भवेत् ।
 वाणिज्यं कुरुते दिग्भ्यस्तथा स्वविषये पुनः ।
 अक्षेप्तेनैव पण्यानि विक्रीणीते सुखं नरः ॥
 लाभो बहुफलं तस्य भवतीह यतः फलं ।
 यदि प्रयुञ्जीत धनं लाभार्थं मानवः क्वचित् ॥
 बहुलाभं भवेत्तस्य यत् प्रयुङ्क्ते तदाप्नुयात् ।
 नारीभिः फलमाप्नोति पुत्रान् दुहितरन्तथा ॥
 एषा ते कथिता तुष्टा फलदा फलसममी ।
 ततश्चाश्वयुजे मासि त्रिवसन्तमुपासते ॥
 भक्ष्यभोज्यान्नपानैश्च फलमूलरसैस्तथा ।
 एतैः सर्वैः समायुक्तं शकटं दापयेद्बुधः ॥
 अतः शकटमित्युक्तं धातुरेषोऽभिपद्यते ।
 अतोन्नमहेते यस्मात् तस्मात् सा तु अनोदना ॥
 वाजपेयमवाप्नोति आसप्तकुलमुद्धरेत् ।
 सर्व्ववौजौषधीः सर्व्वी आपातालागमाश्च याः ॥
 पृथी राजानुरूपेण काले तत्र ददाति वै ।
 पुष्ट्यर्थमौषधीनाञ्च नराणां वलवृद्धये ॥
 अनोदना च या चैव शृणु तस्यापि निर्णयं ।
 सम्बत्सरं प्रयत्नेन पक्षौचोभौ च मानवः ॥
 पूर्व्वीक्तेन विधानेन भास्करं चाच्च येन्नरः ।

उपवासकृताञ्चैव तेषां पुष्पफलं शृणु ।
 यच्चापि परिहर्त्तव्यं तन्नेनिगदतः शृणु ॥
 मैथुनं मधुमांसञ्च गव्यमञ्जनमेव च ।
 अनृतं कुलसाध्यञ्च परद्रव्यञ्च वर्जयेत् ॥
 सूतकं मृतकञ्चैव वर्जयेच्च रजस्वलां ।
 हाविषे मासि रक्षेद्यः पितेव स्वसुतान् यथा ॥
 परिपात्य प्रयत्नेन इह लोके परत्र च ।
 अनेन विधिना येन ये कुर्वन्ति च सप्तमीं ॥
 लभन्ते निखिलान् कामान् पत्नीञ्च प्राप्नुयान्नरः ।
 नद्यादिशत्रुशमनं भोगान् प्राप्नोति पुष्कलान् ॥
 तस्माच्च पुनरावृत्तः कुले महति जायते ।
 रत्नवैदूर्यरुचिरैर्वर्णवीणाविनोदितैः ॥
 उपगोयमानोऽसौरोभिः सुखं वैशाश्वतं लभेत् ।
 दिव्यलक्षणसंयुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥
 तस्मिन् तपसि क्षीने च नरः क्षितिमवाप्य च ।
 बहुभोगे बहुधने कुले महति तेजसा ॥
 सूर्यसङ्कासोलोकानां बालचन्द्र इव प्रियः ।
 तेनैवाभ्यासयोगेन त्वभ्यस्यति पुनः पुनः ॥
 योमां मित्रस्य दिवसे यजेद्वै मित्रतेजसा ।
 उपवासी शुचिर्भूत्वा ह्यभ्यर्चनपरायणः ॥
 ब्राह्मणान् भोजकाञ्चैव यथाशक्त्या च पूजयेत् ।

स तैस्तु तुष्यते देवः सर्वकामप्रदो भवेत् ॥
 ईप्सितान् लभते कामान् विशेषेण तु मानवः ।
 मिहिरे त्रिविधं यच्च प्रतिमाव्योममण्डलं ॥
 सर्वाकृति भवेद्गोम चतुःशृङ्गसमन्वितं ।
 चतुरस्रं समं सारं तन्मध्ये व्योममण्डलम् ॥
 उच्छ्रयाद्यत्रिभागेन द्वौ भागौ मध्यतः क्षिपेत् ।
 विस्तारश्च चतुर्भागं चतुःशृङ्गीकृतं शुभम् ॥
 चतुर्दशन्तु ये लोका ब्रह्माण्डस्य च मध्यतः ।
 गमागमे निवर्त्तत क्रियाकारणसंश्रयात् ॥
 कल्पितोऽयं यदा मध्ये मेरुलोकनिवन्धनः ।
 नाभीवन्धनसम्भूता मेरुलोकान्तरेऽव्ययः ॥
 दिव्यधातुमयश्चित्तः सर्वदेवैरभिष्टुतः ।
 अजे चतुर्दले दिक्षु कर्णिकेत्यभिप्रक्षितः ॥
 चतुर्वर्णः ससौवर्णश्चतुर्जातिसमन्वितः ।
 स्थिता तस्याम्बरः सिद्धा मुनिविद्याधरादयः ॥
 शक्रोऽयमोऽथ वरुणः कुबेरोऽग्नि पुरःसरः ।
 लोकपालाग्रहानागा स्तारकाश्चान्यदेवताः ॥
 देवपत्न्योमातरश्च त्रिदिवाद्याः स्मृतास्तथा ।
 आतोद्यनृत्यगीतैस्तु सुदितश्च तथा भवेत् ॥
 स्वयम्भुर्भगवान् मेरुः पूजितो नात्र संशयः ।
 रसान् ददाति यस्माद्वै रसादन्ने नभः स्मृता ॥
 खगेषु दाता सप्रोक्तः पूज्यते ह्यर्थमा ततः ।
 नार्चयिष्यन्ति ये मोहात् मौढ्योपहतचेतसः ॥

दैवतस्तत्र यत्पापं भाग्यतस्तु लभेदिति ।
तस्यां त्रिधौ तु यः कश्चिदादित्यार्चनतत्परः ॥
सर्व्वतीर्थे भवेत् स्नातो गोसहस्रफलं लभेत् ।
तथा मार्गशिरे मासि सप्तमी कीर्त्तिता शुभा ॥

तस्मिन्नयं याति जगत् समस्तं
तैलोक्य संरक्षणउद्यतोयः ॥
स्फीतासमस्या वसुधा समग्रा
मित्रप्रसादाद्भवते ह्यरोगाः ।
पर्यायनाम्ना तु तथोपदिष्टा
सूर्य्यस्य सा सप्तमि पूजनीया ॥
व्रतोपवासं कुरुते तु कश्चित्
दारिद्र्यपाशं सच्छिनत्ति चाशु ।
दशाश्वमेधा खलु तेन इष्टा
विधानतो वै मुनयो वदन्ति ॥

पौषे पूषणमभ्यर्च्य सप्तम्यां नियतेन्द्रियः
जातिस्मरत्वं लभते नरमेधं न संशयः ।
पौषे प्रापुः सुपुष्टिं ते पितरो देवमानवाः ।
पूषि वोत्पादिता योषित् पुष्टिस्तेन तवीच्यते ॥
माघमासे तु सप्तम्यां त्रिरात्रं नियतोभवेत् ।
जपेत् षड्चरं मन्त्रं नाभिमात्रजलान्ततः ।
जपेच्चाष्टसहस्राणि विष्णोरभिमुखस्थितः ॥

ओं नमः सूर्यायेति षड्चरमन्त्रः ।

ईप्सितान् लभते कामान् सर्व्वान् सम्पादयेद्भविः ।

ईप्सिता सा समाख्याता लोकानां विष्णुना स्वयम् ॥

फलं बहुसुवर्णस्य नरः प्राप्नोति सर्वदा ।

मासे तु द्वादशे यस्तु सप्तम्यां भगमर्चयेत् ॥

राजसूयमवाप्नोति गच्छेच्चार्कसलोकताम् ।

फाल्गुने चैव सप्तम्यां सिद्धार्थाः सिद्धसम्पदः ॥

वरं मे सिद्धवल्लोकसिद्धसङ्कल्पजाः स्मृताः ।

जह्यात् ययोरगः कृत्तिं तिमिरं भास्करो यथा ।

व्याधिदारिद्र्यपञ्चत्वं तथैव त्यजते नरः ॥

द्वादशसप्तमीषु सूर्यः पूज्यः तद्रूपं आरोग्यं प्रतिपद्यते पूजा
तु नाम मन्त्रेण ।

एवं द्वादशमासांस्तु ह्यर्चयेत् सततं रविम् ।

अष्टौ क्रतुसहस्राणि तेन सर्वसदक्षिणाः ॥

सर्वतीर्थं भवेत् स्नातः सर्वदानानि यच्छति ।

पक्षे पक्षे ह्यूपवसेत् सप्तम्यामर्कं पूजने ॥

स्त्रीषु वल्लभतां याति वश्याद्यापि भवन्ति वै ।

राजसूयमवाप्नोति गच्छेदर्कसलोकताम् ॥

मोक्षद्वारमवाप्नोति भानुवच्चरते दिवि ।

विधिदृष्टो रहस्येन नारदेन महर्षिणा ॥

इत्यादित्यपुराणोक्तानि विविधानि द्वादशसप्तमीव्रतानि ।

अथ पुरश्चरणसप्तमीव्रतम् ।

—०००—

ऋषय ऊचुः ।

पुरश्चरणसंज्ञां तु सप्तमीं वद सूतज ।
विधिना केन कर्त्तव्या कस्मिन् काले उपस्थिते ॥

सूत उवाच ।

अहन्ते कीर्त्तयिष्यामि रोहिताश्वस्य भूपतेः ।
मार्कण्डेयेन पुरा प्रोक्तं पृच्छमानेन भक्तिः ॥
सप्तकल्पस्मरौविप्रो मार्कण्डेयो महामुनिः ।
रोहिताश्वेन पृष्टः स हरिसन्द्रात्मजेन च ॥

रोहिताश्व उवाच ।

अज्ञानात् ज्ञानतो वापि यत् पापं कुरुते नरः ।
उपायञ्चास्य नाशाय किञ्चिन्मे वद सन्मने ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

मानसं वाचिकं चैव कायिकञ्च तृतीयकं ।
त्रिविधं पातकं लोके नराणामिह जायते ॥
पश्चात्तापे कृते तस्य तत्क्षणादेव नश्यति ।
मानसञ्चैव यत् पापं यदुक्तैः संप्रजायते ॥
गुरूणां वचनात्तच्च सर्वमेव प्रणश्यति ।

पुरश्चरणकार्यैवं सत्यमेतन्मयोदितं ॥
 नैवेद्यं ब्राह्मणेन्द्राणां तदुक्तं स समाचरेत् ।
 प्रायश्चित्तं यथोक्तन्तु ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
 अथवा पार्थिवो ज्ञात्वा कुरुते तस्य निग्रहम् ।
 तेन शुद्धिमवाप्नोति यद्यपि स्याच्च किन्विषी ॥
 लज्जया ब्राह्मणेन्द्राणां योनं ब्रूते कथञ्चन ।
 न च राजा विजानाति शरीरस्थेन योन्मियेत् ॥
 तस्य निग्रहकर्त्ता च स्वयं वैवस्वतीयमः ।
 तस्मात् पापं प्रयत्नेन कृत्वा पापं विजानता ॥
 प्रायश्चित्तं तु कर्त्तव्यं यथोक्तं ब्रह्मणोदितं ।
 सर्वेषामेव पापानां विहितानां मुनीश्वर ॥
 किञ्चिद्भूतं समाचक्ष्व दानं वा होममेव वा ।
 पिपाप्मा जायते येन पुरश्चरणसेवनात् ॥
 व्रतानि कुरुते योवै नरः सूक्ष्माणि सर्वतः ।
 प्रायश्चित्तानि सर्वेषां कर्त्तुं शक्तः कथञ्चन ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अस्ति राजन् व्रतं पुण्यं पुरश्चरणसंज्ञितम् ।
 पुरश्चरणसंज्ञां च सप्तमीं सूर्यवत्सभां ॥
 यथा सर्वात्मना राजन् कायस्थो यमसम्भवः ।
 विचित्रोमार्जयत्यत्र शतं पापस्य लेखनं ॥
 तस्मात् कुरु महाराज यथा वहचनं मम ।
 येन वा मुच्यते पापात् सर्वस्मात् कायसम्भवात् ॥

रोहिताश्व उवाच ।

पुरस्सरणसंज्ञान्तु सप्तमीं मुनिसत्तम ।

विधिना केन कर्त्तव्या कस्मिन् काले वदस्व मे ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

माघमासे वरे पक्षे मकरस्थे दिवाकरे ।

सप्तम्यां सूर्यवारेण व्रतमेतत् समाचरेत् ॥

पाषण्डैः पण्डितैः सार्धं तस्मिन्नहनि वर्जयेत् ।

भक्षयित्वा नृपश्रेष्ठ प्रभाते दन्तधावनं ॥

मन्त्रेणानेन पश्चाच्च कर्त्तव्यो नियमो नृप ।

पुरस्सरणकृत् पापात् सप्तम्यां दिवसाधिप ॥

उपवासं करिष्यामि अद्य त्वं शरणं मम ।

ततोपराह्वयमये स्नात्वा धोताम्बरः शुचिः ॥

प्रतिमां पूजयेद्भक्त्या दिनाधिपसमुद्भवां ।

रक्तैः पुष्पैर्महावीर पादौ सम्पूजयेत्ततः ॥

पतङ्गाय नमः पादौ मार्त्तण्डाय च जानुनी ।

गुह्यं दिवसनाथाय नाभिं दिवसमूर्त्तये ॥

बाहुच्च पद्महस्ताय हृदयन्तीक्ष्णदीधिते ।

कम्बुं पद्मदलाभीष्ट शिशुन्तेजोमयाय च ॥

एवं सम्पूज्य विधिवत् रूपं कर्पूरमादहेत् ।

गुडोदनञ्च नैवेद्यं रक्तवस्त्राभिवेष्टितम् ॥

रक्तसूत्रेण दीपञ्च तथैवारत्रिकं नृप ।

शङ्खे तोयं समादाय रक्तचन्दनमिश्रितं ॥

सफलञ्च ततः कृत्वा अर्घ्यं दद्यात्ततः परं ।

दुष्कृतं यत् कृतं किञ्चिदज्ञानात् ज्ञानतोऽपि वा ॥
 प्रायश्चित्ते कृते देव समार्थश्च प्रगृह्यतां ।
 ततः सम्पूजितं विप्रं गन्धधूपानुलेपनैः ॥
 दत्त्वा तु भोजनं तस्मै दक्षिणाञ्च स्वशक्तितः ।
 प्राशनं कायशुद्ध्यर्थं पञ्चगव्यं समाचरेत् ॥
 कृताञ्जलिपुटोभूत्वा समुदीक्ष्य दिवाकरं ।
 दिवाकरं नतश्चैव मन्त्रमेतं समुचरेत् ॥
 इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव ।
 अविघ्नसिद्धिमायातु प्रसादात्तव भास्कर ॥
 ततस्तु फाल्गुने मासि सम्प्राप्ते नृपनन्दन ।
 कुन्देन पूजयेद्देवं तेनैव विधिना ततः ॥
 धूपञ्च गुग्गुलं दद्यात् नैवेद्यं भक्तमेव च ।
 प्राशनं गोमयं प्रोक्तं सर्वपापविशुद्ध्यै ॥
 चैत्रमासे तु सम्प्राप्ते सुरभ्या पूजयेद्भरिं ।
 नैवेद्यं गणकाः प्रोक्तं धूपं खर्जूरसोद्भवं ॥
 कुशोदकञ्च सम्प्राप्य कायशुद्धिमवाप्नुयात् ।
 वैशाखे किंशुकैः पूज्यं यथावच्च समाचरेत् ॥
 घृताशनैश्च नैवेद्यं पुरासांसञ्च पूषकं ॥
 दधिप्राशनमेवाथ कर्त्तव्यं कायशीघ्रनं ।
 ज्यैष्ठ्ये पाटलया पूजा विधातव्या रवेर्नृप ॥
 धूपञ्च गुग्गुलं चैव रवेः प्रीतिकरं परं ।
 नैवेद्ये सक्तवः प्रोक्ताः प्राशनञ्च घृतं स्मृतम् ॥
 घृतं प्रणाशनकरं कपिलाया विशुद्ध्यै ।

आषाढे मुनिपुष्ये च पूजयेद्भास्करं नृप ॥
 धूपञ्चैवागुरुं दद्यात् अद्वया परया नृप ।
 नैवेद्यं घारिका प्रेक्ष्य प्राशनं मधुना सह ॥
 श्रावणे तु कदम्बेन पूजनं तीक्ष्णदीधितेः ।
 नैवेद्यं मोदकाद्यैव तगरं धूपमाहरेत् ॥
 गोशृङ्गोदकमासाद्य सर्वपापाद्विमुच्यते ।
 जात्या भाद्रपदे पूर्वं क्षीरं नैवेद्यमाचरेत् ॥
 धूपं नखीसमुद्भूतं प्राशनं क्षीरमेव च ।
 आश्विने कमलैः पूजा नैवेद्यं घृतपूरिका ॥
 धूपं कुङ्कुमं संगीतं कर्पूरं प्राशनं स्मृतं ।
 तुलस्या कार्तिके पूजा भास्करस्य प्रकीर्तिता ॥
 नैवेद्यञ्चैव मृष्टान्नं धूपं कौसुम्यकं नृप ।
 प्राशनं चलिचङ्गाख्यं सर्वपापविशोधनं ॥
 भृङ्गराजेन पूजाञ्च सौम्ये मासि समाचरेत् ।
 नैवेद्यं कर्णिका देया धूपं गुडसमुद्भवम् ॥
 ककीलप्राशनञ्चैव भास्करस्य प्रतुष्टये ।
 शतपत्रचयैः पूजा पौषे मासि रवेः स्मृता ॥
 सहजं धूपमादिष्टं नैवेद्यं सकुलीयकं ।
 प्राशने पूर्वमुक्तानि सर्वाण्येव समाचरेत् ॥
 समाप्तौ तु ततोदयाषड्भाजां गृहसम्भवां ।
 ब्राह्मणाय नृपश्रेष्ठ सर्वपापविशुद्धये ॥
 इष्टभोज्यं ततः कार्यं स्वशक्त्या पार्थिवोत्तम ।
 एवन्तु कुरुते यस्तु सप्तमीं भास्करोद्भवाम् ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तोनिर्म्मलत्वञ्च गच्छति ।

ब्राह्मणा जचुः ।

एवं पुरा वै कथिता रोहिताश्वाय धीमते ।

मार्कण्डेयेन महाभाग तस्मात्त्वमपि तां कुरु ॥

इति स्कान्दे नागरखण्डोक्तं पुरश्चरणसप्तमीव्रतम् ।

इति श्रीमहाराजाधिराज-श्रीमहादेवस्य-समस्त-

करणाधीश्वर-सकलविद्याविशारदश्रीहैमाद्रि

विरचिते चतुर्वर्ग-चिन्तामणौ व्रतखण्डे

सप्तमीव्रतानि ।

— — —

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

अथाष्टमीव्रतानि ।

जगत्रयीमण्डपमण्डयित्वा यत्कीर्त्तिवह्नीजनमानसानां ।
निहन्ति सन्तापमशेषशोषा हेमाद्रिराह व्रतमष्टमीषु ॥

तत्र जयन्तीव्रतमुच्यते ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

पुलस्त्य उवाच ।

रोहिण्यश्च यदा कृष्णे पक्षेऽष्टम्यां द्विजोत्तम ।
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा तिथिः ॥
यद्वाक्ये यच्च कौमारे यौवने वार्द्धके तथा ।
बहुजन्मकृतं पापं हन्ति सोपोषिता तिथिः ॥

वल्गुपुराणे ।

वशिष्ठ उवाच ।

कृष्णाष्टम्यां भवेद्दुष्टकलीका रोहिणी नृप ।
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता उपोष्या सा प्रयत्नतः ॥
सप्तजन्मकृतं राजन् जगत्यां त्रिविधं नृणाम् ।
तत् क्षालयति गोविन्दतिथौ तस्मिन् सुभावितः ।
उपवासश्च तत्रोक्ता महापातकनाशनः ॥

जगत्यां जगतीपाल विधिना नात्र संशयः ।
 त्रेतायां हापरेचैव राजन् कृतयुगे पुरा ॥
 रोहिणीसंयुता चेयं विद्वद्भिः समुपोषिता ।
 वियोगे पारणं चक्रुर्मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥
 सांयोगिके व्रते प्राप्ते यत्नैकोऽपि वियुज्यते ।
 तत्रैव पारणङ्ग्यादेवं वेदविदो विदुः ।
 अतः शृणु महीपाल सम्प्राप्ते तामसे कलौ ।
 जन्मतो वासुदेवस्य भविता व्रतमुत्तमम् ॥

जन्मतोहेतौ पञ्चमी ।

भविता भविष्यति ।

आराधितस्तु देवक्या विष्णुः सर्वेश्वरः पुरा ॥
 समायोगे तु रोहिण्या निशीथे राजसत्तम ।
 समजायत गोविन्दो बालरूपश्चतुर्भुजः ॥
 तं दृष्ट्वा जगतान्नाथं प्रणम्य गरुडध्वजम् ।
 देवकी प्राञ्जलिर्भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥

देवक्युवाच ।

न वियोगश्च संसोढुं सौहार्दात् पद्मलोचन ।
 तवेदग्रूपमालोक्य शङ्केह मधुसूदन ॥

वासुदेवउवाच ।

त्वं मां द्रक्ष्यस्ससन्दिग्धं दिनेऽस्मिंश्चैव भामिनि ।
 तवदर्शनमेष्ट्याणि बालरूपेण देवकि ॥
 सममीसंयुताटस्यां निशीथे रोहिणी यदि ।

भविता सप्तमी पुण्या यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥
 ये त्वां पुष्यादिभिर्देवीं पूजयिष्यन्ति मानवाः ।
 दिनेऽस्मिन्मां महाभागा तवोत्सङ्गे व्यवस्थितम् ॥
 दास्यन्ति ये निशीथेऽर्घ्यं रोहिण्या सहिते विधौ ।
 रोहिण्या सहितं चेन्दुं कृत्वा रौप्यमयं वुधः ।
 हादशाङ्गुलविस्तारं तत्रार्घ्यं सन्निवेशयेत् ॥
 सुवर्णेन कृते पात्रे राजते वा नरोत्तम ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति इह लोके परत्र च ॥
 शङ्के तीर्थं समादाय सपुष्पफलकाञ्चनम् ॥
 जानुमेकं धरां कृत्वा चन्द्रायार्घ्यं
 निवेद्य लोकानामुपकारकम्
 अनवत्पदं सद्यः पुमान् सङ्कीर्तनादपि ।
 कृष्णाष्टम्यां मार्गशीर्षे दाम्पत्यं दर्भनिर्मितम् ॥
 अनघं वानघीञ्चैव बहुपुत्रैः समन्वितम् ।
 स्थापयित्वा शुभे देशे गोमयेनानुलीपिते ॥
 स्नात्वा समर्चयेत् पुष्पैः सुगन्धैश्चानुलेपनैः ।
 ऋग्वेदेनोक्तमन्त्रैश्च दण्डकं मनसा स्मरन् ॥
 अनघं वासुदेवन्तु पत्नी तस्यास्थिसम्भवा ।
 प्रद्युम्नादिपुत्रवर्गं हरिवंशे यथोदितम् ॥
 ॐ अतोदेवा अवन्त्वादि मन्वाः प्रोक्ता विजातिषु ।
 अतोदेवा अवन्त्वित्यादि बह्वृचप्रसिद्धाः ॥
 नमस्कारेण मन्त्रेण स्त्रीशूद्राणां युधिष्ठिर ।
 कालोद्भवैः फलैः कन्दैः भृङ्गारैस्तु नवैः शुभैः ॥

भृङ्गारं कलशः ।

विरूढधान्यैर्धूपैश्च दीपैर्गन्धैः सुधूपकैः ।
 ततो द्विजान् भोजयित्वा सुहृत्सम्बन्धिवान्धवान् ॥
 तेषां मध्येषु दृढवागनघव्रतपारगः ।
 भुक्त्वावसाने गृह्णीयात् किञ्चिदेकं महाव्रतम् ।
 इदं जीवन् न हनिष्ये सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
 वर्षमेकं ततः कृत्वा इदं तदनघं स्मृतम् ।
 रात्रौ प्रेक्षयिष्ये कार्यं नटनर्त्तक गायकैः ॥
 प्रभाते च नवम्याञ्च तीयमध्ये विसर्जयेत् ।
 एवं यः कुरुते पार्थ वर्षे वर्षेऽनघार्चनम् ॥
 भक्त्या परमया युक्तः स एवानघ उच्यते ।
 इह कौर्त्तिमवाप्योच्चैः मृतोयाति हरेः पदम् ॥
 आरोग्यं समजन्मानि पुत्रपौत्रैः समन्वितः ।
 अवाप्याष्टमियोगेन ततः सिद्धिमवाप्नुयान् ॥
 एतामघौघशमनीमनघाष्टमीति ।
 कौन्तेय सम्प्रति मया कथिता हिताय ॥
 कुर्वन्तिनान्य मनसः स्वयमाभिष्टुङ्घौ ।
 वृद्धिं प्रयान्ति कृतवीर्य्य सुतानुरूपाम् ।

इति भविष्योत्तरे अनघाष्टमीव्रतं नाम ।

कृष्ण उवाच ।

कृष्णाष्टमीव्रतं पार्थ शृणु पापहरं परम् ।
 धर्मस्य जननं लोके रुद्रप्रीतिकरं परम् ॥

मार्गगौर्मेऽथ वैमासि दन्तधावनपूर्वकं ।

उपवासस्य नियमं कुर्वान्नक्तस्य च व्रती ॥

समर्थसमर्थभेदेन व्यवस्थितो विकल्पः ।

अश्वत्थवटीदुम्बरप्लक्षजम्बूकदम्बकम् ॥

द्राक्षाकोस्तुभकाम्नातकरीरार्जुनजातिजम्* ।

दन्तधावनकं कुर्यात् प्रतिमासं यथा क्रमं ॥

करवीरं कुशपुष्पं मरुकां किंशुकं तथा ।

चन्दनं बिल्वपत्रञ्च पाटलाभोजमल्लिकां ॥

जाती च शतपत्राणि स्वर्णपुष्पाणि वा क्रमात् ।

चीरोय कशरश्चैव मोदकामण्डकास्तथा ॥

वटकाधारिका पूषादधिभक्तं च पूरिका ।

गुडोदन शर्कराच नैवेद्यानि हृतं तथा ॥

कृष्णाष्टम्यां वर्षभेकं गुरोरग्रे शिवस्य च ।

ब्रह्मचारौ जितक्रोधः शिवजल्पपरायणः ॥

विभागे दिवसस्येह कृत्वा स्नानादिकाः क्रियाः ।

गत्वा शिवालयं पार्थ गुरोरग्रे शिवस्य च ॥

ब्रह्मचारौजित क्रोधः शिवार्चन परायणः ।

विभागेदिवसस्येह कृत्वा स्नानादिकाः क्रियाः ॥

गत्वा शिवालयं पार्थ पञ्चामृतपुरः सरम् ।

स्नपनं कारयित्वाथ लिङ्गस्य वरवारिणा ॥

चन्दनेनानुलिप्याथ पूजयेत् कुसुमोत्तमैः ।

धूपं वागुक्मिश्रञ्च देवदेवस्य भक्तितः ॥

शिवसूक्तेन कर्त्तव्यं शिवसूक्तैर्विजोत्तमैः ।
 मार्गशीर्षे तथा मासि शङ्करेत्यभि पूजयेत् ॥
 गोमयं प्रागशित्वा च स्वपेद्रात्रौ जितेन्द्रियः ।
 प्रतिमासं शिवस्याग्रे होमं कृण्वतिलैः नृप ॥
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥
 एवं पुण्ये तु सम्पूज्य शम्भुं नाम महेश्वरम् ।
 कृष्णाष्टम्यां घृतं प्राश्य वाजपेयफलं लभेत् ॥
 गोमूत्रं प्राशयित्वा च स्वपेद्रूमौ जितेन्द्रियः ।
 माघे महेश्वरं नाम देवदेवस्य पूजयेत् ॥
 गोक्षीरं निशि सम्प्राश्य गोमेधफलमाप्नुयात् ।
 फाल्गुने च महादेवं सम्पूज्य प्राशयेत्तिलान् ।
 राजसूयस्य यज्ञस्य प्राप्नोत्यविकलं फलं ।
 चैत्रे स्थाणुं समभ्यर्चयवान् सन्धास्य भक्तितः ॥
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ।
 वैशाखे शिवमभ्यर्च्य प्राशयेच्च कुशोदकम् ॥
 फलमेधात् फलं यज्ञात् भक्तितः प्राप्नुयान्नरः ।
 ज्येष्ठे पशुपतिं पूज्य गवां शृङ्गोदकं पिबेत् ॥
 गोसहस्रप्रदानस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ।
 आषाढे चीयनामानं पूजयेज्जितितत्परः ॥
 गोमयं प्राशयेद्रात्रौ सौत्रामणिफलं लभेत् ।
 श्रावणे सर्वनामानं पूजयित्वा जितेन्द्रियः ॥
 प्राशयेदर्कपत्राय तस्मिन् सर्वेश्वरं यजेत् ।
 बहुस्वर्णस्य यज्ञस्य फलमाप्नोत्यसंशयम् ॥

मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां त्राम्बकं नाम पूजयेत् ।
 विल्वपत्रं निशि प्राश्य ग्रामदानफलं लभेत् ॥
 आश्विने भवनामानं पूजयेद्भक्तितत्परः ।
 प्राशयेत् तण्डुलजलमग्निहीतफलं लभेत् ॥
 कार्तिके रुद्रनामानं सम्पूज्य प्राशयेदपः ।
 चतुर्णामपि वेदानामध्यापनफलं लभेत् ॥
 आपोशानवदश्वीयाद्भवद्रव्यं सकृद्भूति ।
 अङ्गुष्ठोपकनिष्ठाभ्यां गृहीत्वा पतितोदकम् ॥
 इत्युक्तैश्च तथैवान्यैः पुष्पाद्यैश्च यथाक्रमात् ।
 सम्पूज्य प्रार्थयेद्दीपं मन्त्रेणानेन भक्तिमान् ॥
 विश्वात्मन् सुमहादेव व्रते वास्मिन् त्वयोदितं ।
 दन्तधावननैवेद्य कुसुमप्राशनादिकं ।
 मोहाहा यदि वा लोभान्नक्तं यदमन्त्रवत् ।
 प्रसादात्तव तच्छब्दोः परिपूर्णं महामुने ॥
 मासि मासि यजेदेवं लिङ्गमूर्त्तिं महेश्वरम् ।
 अथचार्चाकृतिं रुद्रं सोमं कुम्भोपरिस्थितं ॥

सोमं उमासहितं ।

रूपनिर्माणन्तु विष्णुधर्मोत्तरे ।
 वामार्धे पार्वती कार्य्या शिवः कार्य्यस्तुर्भुजः ।
 अक्षमालां त्रिशूलञ्च तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥
 दर्पणेन्दीवरौ कार्य्यौ वामयोर्यदुनन्दन ।
 एकवक्त्रोभवेच्छम्भुर्दाता च दयितातनुः ॥
 त्रिनेत्रश्च महादेवः सर्वाभरणभूषितः ।

मन्त्रपूर्वन्तु विधिवत्पूजयेच्छङ्करं व्रतौ ॥
 कृष्णाष्टमीषु सर्वासु शिवभक्तान् यतीन् सदा ।
 भोजयेद्वाह्मणान् शक्त्या दद्यात्तेभ्यश्च दक्षिणाम् ॥
 व्रतान्ते शङ्करं कृत्वा सौवर्णमतिमाकृतिम् ।

शङ्करं उमासहिममिति शेषः ।

कृष्णाष्टम्यां तथा रात्रौ देवं समधिवासयेत् ॥
 गन्धैः पुष्पैः फलैर्धूपैर्नैवेद्यैर्विविधैः शुभैः ।
 पूजा स्तुतिकथाभिस्तु कारयेच्च महोत्सवम् ॥
 निवेदयेत्तथेशाय शय्यां सोपस्कुरान्विताम् ।
 वितानं व्यजनं कृत्वा घण्टाभारतिकादिकम् ॥
 ततः प्रभातसमये स्नात्वा चाभ्यर्च्य शूलिनम् ।
 कृत्वाभिकार्यौ विप्राय शिवायै तत्समर्पयेत् ।
 वस्त्रालङ्कारसंयुक्तां गाञ्च कृष्णतिलैर्युताम् ।
 प्रीयतां मे शिवो नित्यमित्युक्ता विधिवत्ततः ॥
 ततस्तु भोजयेद्विप्रान् शिवभक्तान् स्वभक्तितः ।
 पायसेनाज्ययुक्तेन दद्यात्तेषाञ्च दक्षिणाम् ॥
 शक्त्या हिरण्यवासांसि शिवध्यानैकमानसः ।
 लिखाप्य शिवशस्त्राणि दद्याच्च शिवतुष्टये* ॥
 सजलाः कृष्णकलशास्त्रिलैर्भक्ष्यैः समन्विताः ।
 द्वादशान्नं प्रदातव्यं कृत्वापानद्वयुगान्वितं ॥
 वाचकाय प्रदातव्या गौः कृष्णा तु पयस्विनी ।
 सोपस्कुरा तु रुद्रीमे प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥

रुद्राय कृष्णकलशान् लड्डुकांश्च वितानकम् ।
 ध्वजं किङ्किणिसंयुक्तं कृष्णमेवात्र कल्पयेत् ॥
 एवं यः कुरुते पार्थ व्रतमेतदनुत्तमम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥
 इन्द्राद्यैस्त्रिदशैस्त्रीर्णं व्रतमेतन्महाफलम् ।
 देवत्वमापुः सर्वे ते व्रतस्यास्य गभावतः ॥
 गुणत्वमायुश्च गणाधिराजतां ।

गुणग्रहत्वञ्च तथागुणग्रहः ॥
 बहुनात्र किमुक्तेन तोषमायाति शङ्करः ।
 कृष्णाष्टमीव्रतेनेह भक्त्याचीर्णेन पाण्डव ॥
 न तथा तपसा दत्तैर्व्रतैस्तीर्थाभिषेचनैः ।
 इत्येतत्ते समाख्यातं पार्थ कृष्णाष्टमीव्रतम् ॥
 यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
 कृष्णाष्टमी व्रतमिदं शिवभावितात्मा
 सम्प्राशनैरुदितनामयुतैरुपोष्य ।
 कृष्णान् ददाति कलशान्* नृप गाञ्च कृष्णां
 योऽसौ प्रयाति पदमुत्तममिन्दुमौलेः ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं कृष्णाष्टमीव्रतं ।

पुलस्त्यउवाच ।

शृणु दास्ये परं काम्यं व्रतं सन्ततिदं नृणाम् ।
 यस्मिन् चीर्णं न विच्छेदः पितृपिण्डस्य जायते ॥

कृष्णाष्टम्यां चैत्रमासे स्नातो नियतमानसः ।
 कृष्णमभ्यर्च्य पूजाञ्च देवक्यां कुरुते तु यः ॥
 निराहारो जपन्नाम कृष्णस्य जगतः पतेः ।
 उपविष्टो जपन् स्नातः क्षुतप्रस्रवलितादिषु ।
 पूजायाञ्चापि कृष्णस्य सप्तवारान् प्रकीर्त्तयेत् ॥
 पाषण्डिनो विकर्मस्थान् नालपेन्नैव नास्तिकान् ।
 प्रभाते वासुना स्नातो दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥
 भुञ्जीत कृतपूजस्य कृष्णस्यैव जगत्पतेः ।
 वैशाखज्यैष्ठयोद्यैव पारणं हि त्रिमासिकम् ॥
 उपोष्य देवदेवेशं घृतेन स्नापयेत् हरिं ।
 आषाढे श्रावणे चैव मासि भाद्रपदे तथा ॥
 तथैवाश्वयुजे मासि कृत्वा मासत्रयं तथा ।
 उपोष्य तु द्वितीयं वै पारणं पूर्ववत्तथा ॥
 उपोष्य पूजयेद्देवं* हविषा पारणे गते ।
 पौषमाघे फाल्गुने च नरस्तदुपोषितः ॥
 चतुर्थे पारणे पूर्णे घृतेन स्नापयेद्भरिं ।
 एवं कृतोपवासस्य पुरुषस्य तथा स्त्रियः ॥
 न सन्ततेः परिच्छेदः कदाचिदपि जायते ।
 कृष्णाष्टमीमिमां यस्तु नरोयोषिदथापि वा ॥
 उपोष्यति च साक्षाद् त्रिलोक्यां प्राप्य निर्वृतिं ।
 पुत्रपौत्रसमृद्धिं च मृतः स्वर्गं महीयते ॥

---

* स्नापयेदिति गुप्तकान्तरे पाठः ।

इत्येतत्कथितं दातुं मया कृष्णाष्टमीव्रतं ।

इति विष्णुधर्मोत्तरेक्तं कृष्णाष्टमीव्रतं ।

विष्णु उवाच ।

कन्यागते सवितरि कृष्णपक्षेऽष्टमी तु या ।

सा च पापहरा पुण्या शिवस्यानन्दवर्धिनी ॥

स्नानं दानं जपोहोमः पितृदेवाभिपूजनम् ।

सर्वप्रीतिकरं स्याद्वि व्रतं तस्यां त्रिलोचने ॥

विशेषतः कृतं आद्यं होमश्च विधिवन्मुने ।

तस्मात् आद्यं प्रयत्नेन तस्यां कुर्यात् प्रयत्नतः ॥

एकभक्तान्तु पञ्चम्यां षष्ठ्यां नक्तं विदुर्बुधाः ।

उपवासन्तु सप्तम्यामष्टम्यां पूजयेच्छिवम् ॥

पूजयित्वा शिवं भक्त्या पितुः आद्यन्तु कल्पयेत् ।

कृत्वा तु विधिवच्छ्राद्धं भुञ्जीत पितृसेवितं ॥

यस्त्वस्यां कुरुते आद्यं पूजयित्वा त्रिलोचनं ।

तस्य वर्षाणि तप्ता स्थः पितरोदशपञ्च च ।

एवं व्रतमिदं कृत्वा स्वमेकं चैवमादरात् ॥

स्वमेकं सम्बत्सरं ।

नामभिः पूजयेद्देवं त्रिपुरान्तकरं परं ।

मासि भाद्रपदे शुभं शङ्करन्तु तथा परे ॥

शिवन्तु कार्तिके मासि सर्वं मार्गशिरे तथा ।

पौषे मासि तथैशानमुग्रं माघे प्रकीर्तितम् ॥

फाल्गुने तु इनामानं चैत्रे रुद्रं प्रकीर्तयेत् ।

वैशाखे नीलकण्ठन्तु ज्येष्ठे नाम भवं परम् ॥

महादेवं तथाषाढे श्रावणे त्राम्बकं द्विज ।
 एतानि मासनामानि प्राशनानि निबोध मे ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 गोरोचनां पञ्चगव्यं मन्दरोन्मृत्तिकां तथा* ॥
 तिलान्नञ्च तथा क्षीरं प्राशयेत् कायशुद्धये ।
 वक्त्रिपुष्पाणि ते वीर देवदेवस्य प्रीतये ॥
 करवीरन्तथाजातं पिप्पलातिकदम्बकम् ।
 उन्मत्तकं तथा विष्वं शमीपत्रं कदम्बकम्† ॥
 मालतीकुसुमं विप्रं तथा मुद्गरकस्य च ॥
 कुशपुष्पं तथा पुण्ड्रमगस्तिकुसुमं तथा ।
 सिद्धकं विजयं धूपं महिषाथं च गुग्गुलम् ॥
 य एवं पूजयेद्देवं शङ्करं त्रिपुरान्तकम् ।
 स्वमेकमेकं विप्रेन्द्र स याति परमं पदम् ॥
 ब्राह्मणान् पूजयेद्यस्तु वाचकं च विशेषतः ।
 महादेवस्य वै भक्तान् भक्त्या पाशुपतान् द्विजान् ॥
 एवं यः कुरुते श्राद्धमष्टम्यामष्टकासु च ।
 पूजयित्वा सुरेशानं शिवविप्रैर्मनीषिभिः ॥
 तृप्यन्ति पितरस्तस्य वर्षाणि दशपञ्चकम् ।
 दिव्यानि मुनिशार्दूल सप्तसप्त च सप्त च ॥
 य एवं पालयेद्भक्त्या कृष्णाष्टम्यां व्रतं परं ।
 यं यं काममभीक्षेत् तं तं प्राप्नोति मानवः ॥

* द्वारोन्मृत्तिका, नथेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† वक्त्रन्थेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पुत्रकामो लभेत् पुत्रं धनकामो धनानि च ।
 विद्यार्थी लभते विद्यां कन्यार्थी कन्यकां पराम् ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं शिवकृष्णाष्टमीव्रतम् ।
 अथ कृष्णाष्टमीव्रतम् ।

देव्युवाच ।

कृष्णाष्टम्यां विधानं वै निखिलं क्रियते तथा ।
 क्रमेण मे तथा ब्रूहि तत् कर्त्तव्यं सुरेश्वर ॥

ईश्वर उवाच ।

हेमन्ते त्वथ सम्प्राप्ते मासि मार्गशिरे तथा ।
 नक्तं कृत्वा शुचिर्भूत्वा गोमूत्रं प्राशयेन्निशि ॥

नक्तं कृत्वा नक्तकल्पः ।

आहरेद्वाशनं यत्र यथान्नञ्च तथाशयेत् ।
 तेन नक्तं समुद्दिष्टं प्राशितेनाशितेनचेति ॥
 तेन नक्तं समुद्दिष्टं प्राशितेनचेति ।
 क्वचित्प्राशितेन क्वचिदप्राशितेनेत्यर्थः ॥

कृष्णाष्टम्यां विधानं वै शङ्करं पूज्य भक्तितः ।
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं भवेत् ॥
 स्मरेच्च शङ्करं नाम सायं रात्रौ दिवा यथा ।
 पौषे गव्यं दृतं प्राश्य नक्तं कृत्वा तु मानवः ॥
 भक्त्या तु पूजयेच्छम्भुं भावितस्तुतितत्परः ।
 बाजपेयाष्टकं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥
 माघे माङ्गेश्वरं नाम क्षीरप्राशनमादिशेत् ।

अनाहारः स्वपेद्रात्री शङ्करं पूज्य भक्तितः ॥
 नाम जप्ता महेशस्य गोमेधाष्टकमाप्नुयात् ।
 फालगुने तु महादेवं कृणायां परिकीर्तयेत् ॥
 तिलान् प्राश्य अनाहारो निशि जप्ता* समाहितः ।
 जपन्नामाथ देवस्य संस्मरन् शङ्करं तथा ॥
 राजसूयस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं भवेत् ।
 जपन्नामानि† पूर्वत्र महादेवेति कथ्यते ॥
 चैत्रे स्थाणुं समभ्यर्च्य पूजयन् भक्त्यन्धु ।
 रात्रौ सम्प्राश्य विधिवदनाहारः स्वपेन्निशि ॥
 स्थाणुं जप्ता महामन्त्रमश्वमेधाष्टकं भवेत् ।
 कुशीदकं वै वैशाखे शिवं देवं प्रपूजयेत् ॥
 मन्त्रं तत्र शिवं जप्ता नरमेधफलं लभेत् ।
 ज्येष्ठे पशुपतिं नाम गवां शृङ्गोदकं पिबेत् ॥
 जप्ता पशुपतिं विप्र गवां कीटिफलं लभेत् ।
 कृणाष्टम्यामथाषाढे उग्रं नाम प्रकीर्तयेत् ॥
 प्राशयेन्नोमयं तत्र सौत्रामणिफलं लभेत् ।
 उग्रं जपति योमन्त्रं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥
 नक्तन्तु प्राशयेद्धर्मं स्मरन् मन्त्रं सुभावितः ।
 सर्व्वेति श्रावणे प्रोक्तः सर्व्वकामक्षयं फलम् ।
 चण्डिकां जपेदकं स्मरन् मन्त्रं सुभावितः ॥
 वर्षकीटिशतंसाग्रं रुद्रलोके महीयते ।
 अम्बकश्च जपेद्योवै मासि भाद्रे तथाष्टमी ॥

* सुप्तेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† नामग्नपूर्व्वेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

प्राशयेद्विष्वपवन्तु श्रुतिदीक्षाफलं लभेत् ।
 अम्बकं संस्मरेत्तत्र एकचित्तः सुभावितः ॥
 मासिचाश्वयुजे वीर प्राशनं तण्डुलोदकम् ।
 नान्ना ईशं स्मरेदेवं पुण्डरीकाष्टकं लभेत् ॥
 रुद्रन्तु कार्त्तिके मासि दधि प्राश्य सुभावितः ।
 रात्रौ संस्मरते रुद्रं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलाष्टकमवाप्नुयात् ।
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं न सिध्यति ॥
 मन्त्रेण हि विना देवि यत्नेनापि वृथा भवेत् ।
 तत्सर्वं च प्रयत्नेन मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥
 समाप्ते तु व्रते देवि वर्षान्ते तु महाफलम् ।
 यस्यैव तु प्रसादेन पदं याति निरामयम् ॥

यस्य मन्त्रस्येति शेषः ।

हेमन्ते शिशिरेचैव तथा शरदि शोभने ।
 व्रतं निवेदयेत् शम्भो त्वत्प्रसादात् सुरेश्वर ॥
 सम्पूर्णं हि व्रतं देव कृतं परमपूजितम् ।
 एवं निवेद्य देवेश सान्निध्यो भव शङ्कर ॥
 त्वत्प्रसादात् सुरेशान यथा शक्तिं जपाम्यहम् ।
 कन्दमूलफलैर्वापि वर्षान्ते तर्पणं स्मृतम् ॥
 ब्राह्मणांश्च यथा शक्त्या शिवभक्तान् दृढवतान् ।
 अर्चयेत्परया भक्त्या क्रियतां मे अनुग्रहः ॥
 व्रतस्य तर्पणं पुण्यं करिष्ये शिवचोदितम् ।

तर्पणं, पूरणं* ।

इति सम्पूजयेत्पश्चात् भक्ष्यभोज्यै रनेकशः ॥
 दातव्या चार्जुनी कृष्णा सुरूपा तु पयस्विनी ।
 हेमशृङ्गी रौप्यखुरा घण्टाभरणभूषिता ॥
 वस्त्रयुग्मपरीधाना पुष्पमाल्यान्विता शुभा ।
 गुरवे गौः प्रदातव्या श्रेयोऽर्थं सुरसुन्दरि ॥
 आचार्यन्तु शिवं विन्द्याच्छिवमाचार्यरूपिणं ।
 उभयोरन्तरं नास्ति आचार्यस्य शिवस्य च ॥
 एतस्मात् कारणाद्देवि गुरुं पूज्य तदा नृणां ।
 यः समुद्धरते नित्यं घोरात् संसारसागरात् ॥
 न तेन सदृशो माता न पिता न च बान्धवाः ।
 यद्गुरो दीयते दानं तदगृह्णाति सदा शिवः ॥
 तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन पूजनीयो गुरुः सदा ।
 इत्येतत् कथितं सर्व्वं कृष्णाष्टम्यां विधिः परः ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुरुते वत्सरं नरः ।
 सर्व्वकाम सुसम्पन्नः प्रयाति परमं पदम् ॥

इति देवीपुराणोक्तं कृष्णाष्टमीव्रतम् ।

अथ लक्षणाद्राव्रतम् ।

स्कन्द उवाच ।

श्रुतानि देव देवश व्रतानि भवती मया ।

रूपसौभाग्यदानीह स्वर्गमोक्षप्रदानि च ॥
येन धर्मार्थकामांश्च रूपञ्च गुणवद्भिर्भो ।
स्वल्पवित्तप्रदानेन जायते तद्भूतं वद ॥

ईश्वर उवाच ।

अस्ति वत्स व्रतञ्चैकं तिथिनञ्चत्रयोगतः ।
नभस्ये मासि राजेन्द्र यदाद्रा जायते तदा ॥
व्रतमेतद्विधातव्यमुमामाहेच्छरं भुवि ।
आरोग्यैश्वर्य्यसौभाग्यरूपसम्पत्प्रदायकम् ॥
कारयित्वा यथा शक्ति सौवर्णं मिथुनं तयोः ।
गौरीगिरिशयोभक्त्या नक्तं सङ्ख्या पूजयेत् ॥
उमामहेशरूपन्तु प्रथम कृष्णाष्टम्यां अभिहितं वेदितव्यम् ।
पयोदधिघृतक्षौद्रशर्करावारिभिः क्रमात् ॥
संस्नाप्य चार्चयेद्भक्तैः पूजयेत् कुसुमोत्करैः ।
रक्तैर्वाप्यथवा पीतैः श्वेतैर्वा रक्तमिश्रितैः ॥
संवेष्ट्य वस्त्रयुग्मेन मन्त्रैरिभिः प्रणूजयेत् ।
शङ्कराय नमस्तुभ्य विमलाय शिवाय च ॥
स्वयम्भुवे ह्यनन्ताय भवाय माविने नमः ।
सर्वाय विश्वरूपाय सर्वज्ञाय नमो नमः ।
ईशानाय प्रश्रवेऽथ विरूपाक्षाय शश्ववे ॥
वसुधाय महादेवि विख्याते ललिते शिबे ।
ग्रान्ते रौद्रे महावक्त्रे दुर्गे गोरी नमोऽस्तु ते ॥
सुपद्मपद्मपत्राक्षि सुमुखे पिशितोमुखी ।
ईश्वरीन्द्राणि रुद्राणि रभे देवि नमो नमः ॥

शर्वाय विश्वरूपाय सर्वज्ञाय नमोनमः ।
 पत्रं पुष्पं पयः पत्रं फलं चन्दनपङ्कजैः ॥
 पूर्णं कृत्वा म्रिकेशाभ्यां मन्त्रमेतमुदीरयेत् ।
 नमोगौर्यै स्कन्दमात्रे विष्णुमूर्त्यै नमो नमः ॥
 नमोभूताधिपतये रूपाधिपतये नमः ॥
 गृहाणार्घ्यं विरूपाक्ष रूपायऽभ्यर्चितो मया ।
 स भार्यया महादेव देववैव नमोऽस्तु ते ॥
 अर्घ्यं दत्त्वा ततो धूपं दद्याद्गुरुमिश्रितम् ।
 दीपं नैवेद्यताम्बूलफलानि विविधानि च ॥
 ततो द्वाविंशताधूपैः सूर्यस्य रचितैर्दण्डम् ।
 तत्सङ्ख्याकैश्च गोधूमैर्ब्रह्मिष्ठमयैः शुभैः ॥
 पूर्णं तल्लक्षणैः कृत्वा संदीपं सूत्रवेष्टितम् ।
 रसपञ्चकयुक्तेन शुष्कान्नेन समन्वितम् ॥
 गोधूमैर्गोधूमपिष्टमयैर्लक्षणैर्मत्स्यादिमुद्राङ्कितैर्भक्ष्यैः ।
 रसा दधिदुग्धघृतमधुशर्कराः, शुष्कान्नं मोदकं ।
 उमामहेशयोर्नान्दियुतेत्युद्दिश्य चार्पयेत् ।
 विप्राय दक्षिणां पूर्वं सौवर्णं मिथुनञ्च तत् ॥
 भक्ताय याचमानाय सुविद्याय कुटुम्बिने ।
 आत्मज्ञानकनिष्ठाय वेदवेदाङ्गवेदिने ॥
 कुलशीलसदाचारलक्षणैर्लक्षिताय च ।
 नास्ति काय न दातव्यं नाव्रते नाजितेन्द्रिये ॥
 दत्त्वा चेश्वरभक्ताय प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।
 सत्तृणान्येव तावन्ति भुक्ता चान्नं सुहृद्गणे ॥

सार्धनक्तं ततः सोमं शिवं ध्यायन् सुरेश्वरीम् ।

तावन्ति हान्तिशत् ।

नभस्ये बहुलाष्टम्यामेवं यः कुरुते व्रतम् ॥

लक्षणाईतिविख्यातमिदं तस्य फलं शृणु ।

सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वैश्वर्यसमन्वितः ॥

भुक्ता भोगान्महेशेन ततः कालविपर्यये ।

राजा भवति धर्मात्मा बलवीर्यसमन्वितः ॥

रूपसौभाग्यलावण्यधनायुःकीर्त्तिमान् भवेत् ।

प्राप्य कालचयं तस्मात् उमावद्भद्रप्रसादतः ॥

चतुर्युगसहस्रान्तं स्वर्गलोके महीयते ।

मास्याईर्चयुताष्टमी भवति या कृष्णा नभस्ये तदा ।

सौवर्णं मिथुनं शिवागिरिशयो रूपं तयोर्लक्ष्णैः ॥

पूर्णं पिष्ठमयैर्ददाति गुरवे सार्धं रसैर्भोजनं ।

भुक्ता योगयुतोत्सवं सभुवनं शम्भोर्ब्रजेच्छाश्वतम् ॥

इति मत्स्यपुराणोक्तं लक्षणाद्राव्रतम् ।

अथ सोमव्रतम् ।

— ००० —

अनिलाद उवाच ।

अथान्यत्सम्भवत्यामि व्रतं श्रेष्ठस्करं परं ।

तस्योदाहरणं पुण्यं विधिवत् प्रनिबोधत ॥

बारिसोमस्यवाष्ट्यां पक्षौ सोममर्चयेत् ।

विधिनाचन्द्रचूडाङ्गे प्राज्यान्नेन सचन्द्रकम् ॥
 पक्षोभौ अतीभयत्र पक्षे नियमोऽष्टमीसीमवारयोः
 संयोगमात्रं विवक्षितं, प्राज्यान्नं आज्यवहुलमन्नं ।
 दक्षिणार्द्धं हरभ्यायेदामोर्द्धन्तु हरिं विभुम् ।
 सीमसचन्द्रकवामार्द्धहरिमिति विशेषणत्रयेण चन्द्रहरिरूप
 त्वं वामार्द्धस्योक्तं ।

घृताद्यैरेक्ष्वान्तैश्च लिङ्गं स्नाप्य तु पूर्ववत् ।

घृताद्यैः पञ्चाशत्संज्ञकैः ।

चन्द्रेनेन्दुयुक्तेन दक्षिणार्द्धं विलेपयेत् ।

कुङ्कुमागुरुणा वामं घनमर्घ्यं तथैवच ॥

इन्दुयुक्तेन कर्पूरयुक्तेन, घन-सुशौरम् ।

काञ्चनेन सचन्द्रेण हरभागं तथार्चयेत् ॥

समौक्तिकेन नीलेन हरेर्भागं विशेषतः ।

चन्द्रेण हीरकयुक्तेन ।

पश्चात्पुष्पैः शुभैर्वर्णैश्च कारयेत् पुष्पमण्डपम् ।

नीराजनं पुनः कुर्यात्पञ्चविंशतिपञ्चकैः ॥

उभाभ्याश्चित्तदत्तेन प्रणमेच्च मुहुर्मुहुः ।

उभाभ्यां देवी देवाभ्यां चित्तवृत्तेन हरि

हरध्यायिना विधिना नीराजनस्य ।

आज्यसिद्धैः शुभैर्भक्ष्यैर्नैवेद्यञ्च निवेदयेत् ।

व्रतिनो ब्राह्मणांश्चैव पूजयित्वा विभावसुम् ॥

विभावसुरग्निः ।

मिथुनानि च सम्भोज्य यथाशक्त्या च दक्षयेत् ।

अष्टम्यां पितरावच्छर्प विधिनानेन सुव्रत ॥

पितरीतावेव देवीदेवौ ।

वत्सरन्तु तदन्ते तु कर्त्तव्यं यन्निबोधत ।

प्रागुक्तविधिना पूज्य सितं पीतं युगद्वयम् ॥

दद्याद्वितानके चैव पताकाघण्टिके तथा ।

धूपसञ्चारणे वापि दीपवृक्षौ शुशोभिनी ॥

धूपसञ्चारणा धूपदहनया यौ दीपवृक्षौ वृक्षाकारौ दीपाधारौ ।

एवमादि नियोज्यैव पूर्ववद्भोजमाचरेत् ॥

अन्धपञ्चकमेवं हि यः करिष्यत्यसंशयम् ।

उंभाभ्यां लोकमासाद्य पदं यास्यत्यनामयम् ॥

असंशयस्था जीवन्ति नियमेन समाचरेत् ।

इहैव सरितः साक्षान्नरूपीति लक्षयेत् ॥

न स्पृशेत् पापदञ्चान्नं नच दुःखी भवेत् खलु ।

ज्वरग्रहादिभिर्नैव पीयतेऽसौ कदाचन ॥

तत्र व्रते नाममन्त्रैः पूजाहीमौ ।

इति कालिकापुराणोक्तं सोमव्रतम् ।

अथ शङ्करार्कव्रतम् ।

— ००० —

अनिलाद उवाच ।

अथ चानेन मार्गेण शुभान्तामैव चाष्टमौ ।

सम्प्राप्यादित्ययोगेन प्राग्विधानेन वा नरः ॥

क्रिन्तु दक्षिणनेत्रस्थं भास्करश्चार्चयेद्बुधः ।

पद्मरागेन हेमेन योज्येदं लेपनं शृणु ॥

नेत्रे न्यस्य ललाटाधः कुङ्कुमं रक्तचन्दनम् ।

वृत्तन्तु योज्य मध्ये तु हरं पूर्ववदर्चयेत् ॥

अर्द्धचन्द्राकारं तन्मध्ये वृत्तञ्च लेपनं

कृत्वा हेमनिबद्धं पद्मरागं वृत्तमध्ये निधाय सूर्यरूपनेत्र
कुर्त्यादित्यर्थः ।

अभावे पद्मरागादेर्हेमं सर्वत्र योजयेत् ॥

रुद्रबीजं परं पृतं यतस्तच्चैव सर्वदा ।

शुक्लं माल्यां बरं* वल्कं नैवेद्यं च घृतप्लुतम् ॥

शेषः पूर्वविधानेन कर्त्तव्यो विधिविस्तरः ।

किन्त्वत्रोष्य प्रकुर्वीत सप्तम्यां विजितेन्द्रियः ॥

शङ्करार्कयुतः पूज्य-घृतं गव्यञ्च पारयेत् ।

उष्य उपोष्य

एतत् प्राग्विधिना कार्यं पञ्चवृत्तायणौ विधौ ।

कुर्वन् सूर्यादिलोकेषु भुक्त्वा भोगान् व्रजेत्परम् ॥

एतत्तीर्त्वा प्रतापी स्याददीनः स्वजनप्रियः ।

अस्मिन् लोके च धनवान् लोकवांश्च भवेत् पुनः ॥

इति कालिकापुराणोक्तं शङ्करार्कव्रतम् ।

अथ सोमाष्टमीव्रतम् ।

— ००० —

नन्दुवाच ।

अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि व्रतं श्रेयस्कृतं परं ।
शिवलोकव्रतं पूज्यं सर्वसम्पत्कारं नृणां ॥
वारे सोमस्य चाष्टम्यां पक्षयोक्तमथोरपि ।
विधिवच्चन्द्रचूडाभं सोमं सम्पूजयेज्जिहि ॥
सोमं उमासहितम् ।

रूपन्तु कृष्णाष्टम्यामेव व्याख्यातं ।
तिलमर्घपक्वत्केन स्नातोऽमलजलाशये ।
गृहे वायतने वापि शिवैकाहितमानसः ॥
ब्रह्मकूर्चं देवेशं प्राशयित्वा ततोव्रती ।
ब्रह्मकूर्चं पञ्चगव्यं ।
वामादिनाममन्त्रैश्च देवं देवीं तथार्चयेत् ॥
चन्दनेनेन्दुयुक्तेन दक्षिणार्चं विलेपयेत् ।

इन्दुःकर्पूरं ।

वामार्चं कुङ्कुमेनाथ सतुरुष्केण मन्त्रवत् ।
तुरुष्कः सिङ्गकः ।

देव्यामूर्ध्नि न्यसेन्नीलं शिवस्योपरि मौक्तिकम् ॥
पश्चात् पुष्पैः समभ्यर्च्य सितरत्नैस्त्वगुत्तमैः ।
नीराजनं पुनः कुर्यात् पञ्चविंशतिदीपकैः ॥

घृतसिद्धान्* शुभान् शुक्लान् फलानि च निवेदयेत् ।
 सम्पूज्यैवं शिवं सोमं स्तुत्वा पश्चात् समापयेत् ॥
 दौर्घितस्यैवमन्योऽपि नाममन्त्रेण भक्तिमान् ।
 ततोविधिबदव्यग्रो ब्रह्मकूर्चं श्रुतांस्तिलान् ॥
 सद्योजातेन जुहुयात्समृद्धेऽग्नौ सुभाविताः ।
 सम्प्राप्य ह्यष्टमेवायं प्रभाते नैव तत्क्षणः† ॥
 तत् ब्रह्मकूर्चं ।

सम्भोजयेत् सपत्नीकान् ब्राह्मणान् संश्रितव्रतान् ।
 सुवर्णञ्च तथा शक्त्या रौप्यं दत्त्वा विसर्जयेत् ॥
 प्रीयतां मे शिवो नित्यमुमा देवी च सर्वदा ।
 एवमाराध्य गौरीशन्दशक्तत्वोमुने शिवम् ॥
 व्रतस्यान्ते प्रकर्त्तव्यं यत्तत्सर्वं शृणुष्व तत् ।
 कृत्वामहोत्सवं प्राप्य पूजयेत्परमेश्वरम् ॥
 पुष्पैः शुक्लैस्तथा धूपैर्नैवेद्यैश्च फलैः शुभैः ।
 वितानं वामलं ह्रवं घण्टाभ्याप्युपयोगवत् ॥
 पूजाप्रकरणं शम्भोर्यथाशक्ति समर्थयेत् ।
 ततोवस्त्रै रत्नङ्कारैः स्वर्णरौप्यमयैर्गुग्गुम् ॥
 सभार्यमर्चयेद्भक्त्या शिवभक्तञ्च मानयेत् ।
 रौप्यखुरीं स्वर्णशृङ्गीं सचेलीं कांस्यदीहनां ॥
 दद्याद्वेनुं सवत्साञ्च वृषभञ्च सुलक्षणम् ।
 पूजयेच्च व्रती साधून् भोजनाच्छादनाशनैः ।

* घृतजिह्वा निति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† संश्राप्य ह्यष्टमेवायं प्रभाते तत्क्षण इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यच्च शिष्टाशनं पद्याङ्गुलीयात् प्रयतो गृही ॥
 य एवं कुरुते भक्त्या पार्थ सोमाष्टमीव्रतं ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोकमवाप्नुयात् ॥
 कुरुक्षेत्रादिदानेन* यत् फलं लभते नरः !
 तत् फलं लभते विद्वान् पूज्येमां विधिवन्नरः ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं सोमाष्टमीव्रतम् ।

अथ अर्काष्टमीव्रतम् ।

— — — ००० — — —

कृष्ण उवाच ।

अथान्यदपि ते वचिष व्रतं कामफलप्रदम् ।
 सर्वपुण्यप्रदं लोके महापातकनाशनम् ॥
 यदाष्टम्यां शुक्लपक्षे रविवारोऽभिजायते ।
 उपोष्या सा प्रयत्नेन तेनैव विधिना नृप ॥
 अर्चयेद्देवदेवेशं सह देव्या महेश्वरम् ।
 विशेष एव एवात्र शिवस्य नयने स्थितम्* ॥
 भानुं सम्पूजयेद्भक्त्या गन्धपुष्पाक्षतैः शुभैः ।
 शिवश्च सितपुष्पैस्तु रक्तपुष्पैस्तथाम्बिकाम् ॥
 रत्नैरक्तसितैर्दिव्यैर्भक्तिमानर्चयेद्दिभुम् ।
 कुङ्कुमेनालभेद्देवीं चन्द्रेण महेश्वरम् ॥

* भवां शतसहस्राणि दशदत्ताचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

* शिवस्याननते स्थितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अभावे सर्व्वरत्नानां काञ्चनं तत्र दापयेत् ।
 रुद्रवीजं जपन् सृक्तं प्रियं रुद्रस्य सर्व्वं दा ॥
 सितरत्नं वस्त्रयुग्मं नैवेद्यं घृतपाचितम् ।
 शेषः पूर्वं विधानेन कर्त्तव्योविधिविस्तरः ॥
 किं त्वत्रोपोष्य कर्त्तव्यं गोजलं प्राश्या पारणं ।

गोजलं गोमूत्रं पूर्वं विधाने नेति
 एतस्य व्रतस्य भविष्योत्तरोक्तविधानेत्यर्थः ।
 हविषाग्नेन सहितो बान्धवै रर्थिभिस्तथा ।
 एतत्प्राग्विधिना यस्तु कुर्यात् सूर्याष्टमीव्रतम् ॥
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ।
 पूर्व्वविधानेनेति एतस्य व्रतस्य भविष्योत्तरोक्तविधानेन
 अत्र यद्यपि भविष्योत्तरोक्तसोमाष्टमीविधिर्नैरन्तर्यादयाह्य
 स्तथापि सत्साधर्म्यगाल्लिखितः ।

स्कन्दपुराणोक्त सोमाष्टमीव्रतस्य विधि
 ग्रहणे विशेषाभावान्नकश्चिद्गोषइति ।
 हविषा ऋतेनसहितोबान्धवैरर्थिभिस्तथा ॥
 एतत् प्राग्विधिना यस्तु कुर्यात् सूर्याष्टमीव्रतम् ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥
 इहवाभ्येत्य स स्यादै पार्थिवः पृथिवीपतिः ।
 आरोग्यसर्व्वसौख्यैकभाजनो भानुभावितः ॥
 प्रतापी भानुवद्भाति दीनानुग्रहकृद्भवेत् ।
 यद्यष्टमी भवति सोमयुताकदाचि
 दर्केण वा कुरुकुलोदह तामुपोष्य ।

पूज्योमया सह हरं हरिणाङ्गचूडं*
भक्त्या पुमान् परमुपैति पदं सुरारिः ॥

इति श्रीभविष्योत्तरोक्तमर्काष्टमीव्रतम् ।
अथ पुष्पाष्टमीव्रतम् ।

महादेव उवाच ।

शृणु देवि महापुण्यं मामपूजाफलं शुभम् ।
आवणे शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां य उपोषितः ॥
स्नापयेत् घृतक्षीराभ्यां करवीरैश्च पूजयेत् ।
कृत्वाग्निकार्यं विधिवदथो ब्राह्मणभोजनम् ॥
कन्याकर्णितसूत्रेण† कारयित्वा पवित्रकम् ।
कृत्वा विचित्रगन्धैश्च कुङ्कुमागुरुचन्दनैः ॥
कृतोपवासं सप्तम्यामष्टम्यां विप्रभोजनम् ।
आरोपयति योभक्त्या सोऽग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
युनर्भवति वै राजा भूतले नात्र संशयः †
मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां शुक्लपक्षे वरानने ॥
स्नापयित्वा तु मां भक्त्या पयसा वा हृतेन वा ।
अपामार्गेण पूजान्तु कृत्वा देवि विधानतः ॥
हंसयानसमारूढो ममलीकं व्रजेदिति ।

* हरिणाङ्गचूडिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कन्यार्णि तत्सूत्रेणेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मासिचाक्षयुजेऽष्टम्यां सर्वपुष्पैश्च* पूजयेत् ॥
गैरिकं यानमारूढो ध्वजमालाकुलं शुभम् ।

गैरिकं सौवर्णं ।

युक्तो मयूखप्रवरैर्भूमयाति स मन्दिरं ॥
कार्तिकस्य तु मासस्य शुक्लाष्टम्यान्तु यो नरः ।
स्नापयेन्मधुचीराभ्यां जातीपुष्पैस्तु पूजयेत् ॥
काञ्चनं यानमारूढ्य किङ्किणीजालमालिनं ।
स याति परमं देवि गन्धर्व्वाप्सरसां प्रियः ॥
मार्गशीर्षे च वै मासि पञ्चगव्येन यो नरः ।
स्नापयित्वा च तं भक्त्या रक्तपुष्पैस्तु पूजयेत् ॥
स्नापयेत् दधिचीरेण कुङ्कुमेन विलेपयेत् ।
हृत्पौषवासं सप्तम्यामष्टम्यां विधिवन्नरः ॥
स त्रैलोक्यमतिक्तम्य यचाहं तत्र गच्छति ।
पौषे मासे तु योऽष्टम्यां भक्त्या मां पूजयेन्नरः ॥
उन्नतकस्य पुष्पैस्तु स्नापयित्वा घृतेन तु ।
स यानं दिव्यमारूढः पुष्पकं नामनामतः ॥
ममालयं समासाद्य मोदते शाश्वतीः ससाः ।
माघमासे तथाष्टम्यां विल्वपत्रेण योऽर्चयेत् ॥
स्नापयित्वा तु मां भक्त्या दिव्यइक्षुरसेन वा ।
प्रतप्तार्कसमं यानङ्गान्धात्रेयसमस्तथा ॥
आरूढो मोदते नित्यं मम लोके न संशयः ।

* चर्कपुष्पैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

फाल्गुनस्य तु मासस्य गन्धतोयेन यो नरः ॥
 अर्चयेद्गोणपुष्पैस्तु इन्द्रस्यावासनं लभेत् ।
 चैत्रे मासि तथा देवि पुष्पतोयेन यो नरः ॥
 स्नापयित्वा चैत्रे इक्ष्वाकर्कपुष्पैस्तु सुन्दरि ।
 बहुस्वर्णस्य यज्ञस्य विन्दते स फलं महत् ॥
 वैशाखे तु यथा मासि अष्टम्यां यस्तु मानवः ।
 कर्पूरागुरुतोयेन स्नापयित्वा विधानतः ॥
 अर्चयेच्छुभगन्धेन* सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
 ज्येष्ठे मासि तथा अष्टम्यां दध्ना यः स्नापयेत्तु मासम् ॥
 अर्चयेत्पुष्पैश्च सगच्छेत्परमाङ्गतिम् ।
 आषाढे यो नरोऽष्टम्यां नानातीर्थोदकैर्नवैः ॥
 स्नापयित्वा चैत्रे इक्ष्वा पचैर्धुस्तूरकस्य तु ।
 गन्धर्व्वोरगयचैस्तु पूज्यमानो नरोदिवि ॥
 क्रीडते च मया सार्धं यावदिन्द्रास्तु दर्श ।
 य एवं वत्सरे देवि कारयेदष्टमीव्रतम् ॥
 न तस्य पुनरावृत्तिः सत्यमेतद्वीम्यहम् ।
 नीलकण्ठश्च शम्भुश्च सर्वं भीमं महेश्वरम् ॥
 विरूपाक्षं महादेवं उग्रं त्रिशूकमेव च ।
 ईश्वरश्च शिवं देवि सर्व्वलोकेषु पूजितम् ।
 एतानि मासनामानि मासेष्वेतेषु कीर्त्तयेत् ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं पुष्पाष्टमीव्रतम् ।

* अर्चयेच्छुभगन्धेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथ तिन्दुकाष्टकाष्टमीव्रतम् ।

— ००० —

ज्येष्ठेमासि द्विजश्रेष्ठ गुणाष्टम्यां त्रिलोचनम् ।

यः पूजयति देवेशमीशलोकं व्रजेन्नरः ॥

ज्येष्ठेमासि तथाषाढे श्रावणे च तथा परे ।

पूजयेच्चतुरोमासान् नीलोत्पलकदम्बकैः ॥

त्रिपुरान्तकरं शम्भुं चाम्बकान्धकसूदनम् ।

गन्धानाञ्च कदम्बेन पूजयेत् गुग्गुलेन च ॥

टेम्बु रुकफलं विप्र प्राशयेत् कायशोधनम् ।

टेम्बु रुकस्तिन्दुकफलं ।

देवस्य कीर्त्तयेन्नाम भास्करेति पुनःपुनः ।

मासि चाश्वयुजे विप्र कार्तिकश्च तथा द्विज ॥

मार्गशीर्षे तथा मासि पौषे मासि तथा हरम् ।

पूजयेद्विधिवद्गत्या उन्मत्तकुसुमैर्विभुं ॥

उन्मत्तकुसुमैर्धुस्तूरपुष्पैः ।

कर्पूरागुरुधूपेन देवेशं पूजयेन्नरिम् ।

विरूपाक्षेति वै नाम प्राशयेद्विधिवत् यवान् ॥

माघे च फाल्गुने चैव कृष्णाष्टम्यां त्रिलोचनम् ।

चैत्रवैशाखयोर्भक्त्या शतपत्रैः समर्चयेत् ॥

महाधूपेन धूपेन विधिवत्कल्पितेन च ॥

पूजयेद्विधिवद्देवं चिपुरान्तकरं हरम् ।

ककीलागुरुकर्पूरदर्पकुङ्कुमचन्दनैः ।

चतुर्जातेन च महान् यक्षकर्म एव च ।
 इत्युक्तः, नैवेद्यैः खण्डवष्टैश्च नाम ईशेति पूजयेत् ।
 य एवं पूजयेद्देवं कृष्णाष्टम्यां महेश्वरम् ॥
 स्वमेकमेकं विप्रेन्द्र स याति परमाङ्गतिम् ।
 यदिष्टं देवदेवस्य शृणु तत् द्विजसत्तम ॥
 उन्मत्तेन पुष्पेण धूपे कृष्णागुरुः सदा ।
 श्रीखण्डः सर्वगन्धेषु नवेद्यं पायसं सदा ॥
 पूजाकारः पाशुपतः* सर्वभोगविवर्जितः ।
 कल्पञ्चो ब्राह्मणानान्तु वाचकस्तस्य वल्लभः ॥
 एवं सम्पूज्य नृपते रुद्रेण विधिना हरिम्† ।
 पूजा लिङ्गे शङ्करादिनाम्ना ।
 वत्सरान्ते वलिं पुण्यं तथा पुस्तकवाचनम् ॥
 यः कारयति वै भक्ता तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 स्वर्गलोकमवाप्नोति तेजसा शुक्रसन्निभः‡ ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं तिन्दुकाष्टकाष्टमीव्रतम् ।

अथ दाम्पत्याष्टमीव्रतम् ।

—००—

कार्तिके मासि विप्रेन्द्र पुत्रकामो नरोत्तमः ।

अष्टम्यां कृष्णपक्षस्य पूजयेद्विधिवद्विजः ।

* पूजाकरः पशुपतिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† शार्ङ्गं विधिनाहरमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ शक्रसन्निभ इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

उमया सहितं देवं कृत्वा दर्भमयं विभुं ॥
 रात्र्यपुष्पोपहारैस्तु धामोभिर्भूषणैस्तथा ।
 नीलवैदूर्यसङ्काशान्* समूलान् पुष्पवर्जितान् ॥
 वैतस्तिकान् तथा सायानृजून् दर्भान् द्विजोत्तम ।
 गृहीत्वा कारयेद्देवं नीलकण्ठमुमापतिं ॥
 उमाच्च तां सतीं देवीं विधिवद्ब्रह्मसत्तम ।
 पूजयेद्बन्धपुष्पैस्तु फलैर्भक्ष्यैरनेकशः ।
 नानाप्रेक्षणकैश्चैव मुखवादौघ सुव्रत ॥
 य एवं कुरुते भक्त्या उमामाहेश्वरं व्रतम् ।
 स्वमेकमेकं विप्रेन्द्र स याति परमां गतिं ॥

स्वमेकः सम्बत्सरः ।

चतुर्भिः पारणैरेवं स्वमेकं कीर्तितं बुधैः ।
 प्रथमन्तु त्रिभिर्मासैः पारणं कार्तिकादिभिः ॥
 कार्तिके मार्गशीर्षे तु पौषे मासि तथा परे ।
 उन्नतकस्य पुष्पैस्तु फलैर्भक्ष्यैरनेकशः ॥

उन्नतकस्य धूसूरकस्य ।

श्रीखण्डचन्दनेनेशं श्वेतेन तु विलेपयेत् ।
 साज्यन्तु गुग्गुलं दद्यान्नैवेद्यं पायसं परं ।
 स्नानन्तु पञ्चगव्येन प्राशनन्तु प्रवर्त्तयेत् ॥
 महादेवेति वै नाम गौरीदेवीति पठ्यते ।
 माघे च फाल्गुने मासि तथा चैत्रे द्विजोत्तम ॥
 मालतीकुसुमैर्द्देवं कुसुमैर्गुहुरस्य च ।

* कुशान् वैदूर्यसङ्काशानिति पुस्तकान्तरं पाठः ।

विरूपाक्षेति वैनाम देव्यानाम उमेति च ॥
 पूजयेद्द्विधिवद्देवं धूपेनागुरुणा विभुं ।
 कुङ्कुमेन तथा भक्त्या विधिवत्तौ विलेपयेत् ॥
 दध्ना शाल्योदनं दद्यान्नैवेद्यं शूलपाणये ।
 कुशोदकं तथाश्रीयादात्मनः कायशुद्धये ॥
 वैशाखे तु तथा ज्येष्ठे आषाढे पूजयेद्धरं ।
 करवीरैश्च पुष्पैश्च तथा रक्तोत्पलैर्मुने ॥
 प्राजापत्येन धूपेन रसालामोदकैस्तथा ।

रसाला शिखरिणी ।

शिवः शिवा च वैनाम्नी तयोर्विप्र प्रकीर्त्तिते ।
 स्नानप्राशनयोःशस्ता घृतकृष्णतिला बुधैः ॥
 अगुरुं सिद्धकं धूपं प्राजापत्यमिति स्मृतम् ।
 श्रावणादिषु मासेषु जातीपुष्पकदम्बकैः ॥
 पूजयेद्द्विधिवद्देवीं त्रिपुरान्तकरं हरं ।
 चतुःसमेन देवेशमर्चयेद्द्विधिवन्मुने ॥
 धूपेनागुरुमिन्ध्रेण कृशरापूपपायसैः ।

चतुःसमेन त्वकपतैलाकेसरेण ।

एभिर्भ्यः पूजयेद्देवं चतुर्भिः पारणैर्हरम् ॥
 चतुर्वर्गमवाप्नोति कामयानो न संशयः ।
 प्रकामयानश्च पुनस्तुरीयं केवलं लभेत् ॥
 तुरीयोमोक्षः ।

कामयानो यथा मोक्षं कामं प्राप्नोति मानवः ।
 पुत्रकामीलभेत् पुत्रं धनकामो लभेन्नमः ॥

विद्यार्थी लभते विद्यान्वनं प्राप्नोति शङ्करात् ।
 कृत्वेवं वर्षमेकन्तु वर्षान्ते प्रीणयेद्भरिं ॥
 नानाप्रेक्षणकैर्ब्रह्मन् ब्राह्मणांश्चान्नतर्पणैः ।
 दाम्पत्यं भोजयेद्विप्रं प्रीतये शङ्करस्य तु ॥
 कल्पस्थं वाचकं विप्रं सपत्नीकं विचक्षणः ।
 वाचकं कल्पयेत् शम्भुं स्वपत्नीं ललितां मुने ॥
 प्रीणयित्वा तु दाम्पत्यं भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ।
 कुसुम्भं रक्तवस्त्राणि ताभ्यां दद्याद्विजोत्तम ।
 नानाविधैर्गन्धपुष्पैः पूजयित्वा द्विजोत्तमं ॥
 दक्षिणाञ्च पुनर्दद्यात्सौवर्णप्रतिमादयं ।
 वाचकाय महादेवं तत्पत्नीं ललितां मुने ।
 य एवं पूजयेद्देवं हरं अद्वासमन्वितः ॥
 स दिव्यं यानमारूढः सुवर्णोद्भवमुत्तमं ।
 तेजसा शुक्रसङ्काशः प्रभया हरिसन्निभः ॥
 स गच्छेत्परमं स्थानमचलं शूलपाणिनः ।
 तस्मादेत्य भवेद्राजा भूतले भूतलेश्वरः ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं दाम्पत्याष्टमीव्रतम् ।

अथ पुत्रीयव्रतम् ।

—000—

पुलस्त्य उवाच ।

प्रौढपद्यामतीतायां कृष्णपक्षाष्टमी तु या ।
 सीपवासोनरोऽष्टम्यां योषिद्वा तनयार्थिनी ॥

स्नाता सरसि धर्मज्ञा तोयेवाप्यथ सारसे ।
 पूजनं वासुदेवस्य यथा कुर्यात्तथा शृणु ॥
 दृतप्रस्थेन गोविन्दं स्नापयित्वा जगद्गुरुं ।
 क्षौद्रेण च ततः पश्चाद्गङ्गा वा स्नापयेत्ततः ॥
 क्षीरेण स्नपनं कृत्वा ततः पश्चाद्विरुचयेत् ।
 सर्व्वीषधैश्च सजलैः सर्व्वबीजफलैस्तथा ॥
 स्नापयित्वानुलिप्ता च चन्दनागुरुकुङ्कुमैः ।
 कर्पूरेण तथा राम तथा जातीफलैः शुभैः ॥
 ततः कालोद्भवैः पुष्पैः पूजयित्वा जगद्गुरुम् ।
 धूपं वागुरुणा धूपं कृत्वा नैवेद्यमीक्षितम् ॥
 विशिष्टाङ्गोरसम्याश्च पुन्नागैरन्वितं फलम् ।
 पौरुषेण च सूक्तेन हुत्वा वानन्तरं ध्रुवम् ।
 शूद्रोवाप्यथवा नारी नाम्ना हुत्वा जगद्गुरोः ॥
 यवपात्राणि* दत्त्वा तु फलानि कनकं तथा ।
 पुत्रार्थं प्राशनं कुर्यात् फलैः पुन्नामभिः शुभैः ॥
 स्त्रीनामभिश्च कन्यार्थी ततो भुक्त्वा यथेष्टितं ।
 पुत्रकन्यामवाप्नोति तथा सर्व्वानभीक्षितान् ॥
 हविष्यं देवदेवस्य भूमिपानान्तु कारयेत् ।
 संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतमाप्नोत्यभीक्षितं ॥
 पुत्रीयमेतद्भूतमुत्तमन्ते मयेरितं यद्यपि धर्मनित्यं ।
 तथाप्यनेनैव समस्तकामान् कृतेन लोके पुरुषा लभन्ते ॥
 इति विष्णुधर्म्मोक्तं पुत्रीयव्रतम् ।

अथ सन्तानाष्टमीव्रतम् ।

—०००—

पुलस्त्य उवाच ।

शृणु दाल्भ परं काम्यं व्रतं सन्ततिदं नृणां ।
 यदुपोष्य न विच्छेदः पुत्रपिण्डस्य जायते ॥
 कृष्णाष्टम्यां चैत्रमासे स्नातो नियतमानसः ।
 कृष्णमभ्यर्च्य पूजाञ्च देवक्याः कुरुते च यः ॥
 निराहारो नरः पश्चात्कृष्णस्य जगतः पतेः ।
 उपोषितो जपन्मन्त्रं रात्रौ प्रयतमानसः ॥
 पूजायाञ्चापि कृष्णस्य सप्तवारान् प्रकीर्त्तयेत् ।
 पाखण्डिनो विकर्मस्थान् वैडालान् वकनास्त्रिकान् ॥
 प्रभाते च ततः स्नातो दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ।
 भुञ्जीत कृतपूजस्तु कृष्णस्यैव जगत्पतेः ॥
 वैशाखज्यैष्ठ्ये चैव पारणं हि त्रिमासिकम् ।
 उपोष्य देवदेवेशं घृतेन स्नापयेद्दरिम् ॥
 आषाढे श्रावणे चैव मासि भाद्रपदे तथा ।
 उपोषितो द्वितीयं वै पारणं पूर्ववद्भवेत् ॥
 आश्विने कार्तिके सौम्ये तृतीयं पारणं तथा ।
 पौषे माघे फाल्गुने च चतुर्थं द्विजसत्तम ॥
 पारणे पारणे पूर्णे घृतेन स्नापयेद्दरिम्
 ब्राह्मणेभ्यो घृतं दद्यात्तथैव प्रतिपारणम् ॥

कृत्वान्नतं नाकमनुप्रयाति
मानुष्यमासाद्य च निर्वृतिः स्यात् ।
सन्तानवृद्धिञ्च तथाप्नुतेऽसौ
यावन्महीं सागरमेखलान्ताम् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सन्तानाष्टमीव्रतम् ।

अथ महेश्वराष्टमीव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षात्तथारभ्य सौम्याष्टम्यां नराधिप ।
पूजयेत्सोपवासस्तु देवदेवं त्रिलोचनम् ॥

सौम्याष्टम्यां गार्गशीर्षाष्टम्यां ।

लिङ्गेवाप्यथ चार्चायां कमले यदिवा स्थले ।
ष्टतक्षीराभिषेकेण स्नातेन विविधेन वा ॥
गन्धमाल्यनमस्कारदोषधूपान्नसम्पदा ।
गीतेन नृत्यवाद्येन वङ्गिसन्तर्पणेन च ॥
ब्राह्मणानाञ्च पूजाभिर्यथावन्मनुजोत्तम ।
व्रतावसाने दत्त्वा तु तथा धेनुं पयस्विनीं ॥
पौण्डरीकमवाप्नोति स्वर्गलोकञ्च गच्छति ।
पौण्डरीकी नाम यज्ञविशेषः तस्य फलमवाप्नोतीत्यर्थः ।
अष्टमीद्वितयं कृत्वा तथा संवत्सरं नरः ॥

प्राप्याश्वमेधस्य फलं यथाव
 जुक्ता च भोगान् सुरनाकलोके ।
 लोकानवाप्याथ महेश्वरस्य
 सायोज्यमाप्नोत्यचिरेण तस्य ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं महेश्वराष्टमीव्रतम् ।

अथ वसुव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

ध्रुवोऽध्रुवश्च सोमश्च आपश्चैवानिलोऽनलः ।
 प्रत्यूषश्च प्रभावश्च अष्टौ ते वसवः स्मृताः ॥
 अष्टात्मा वासुदेवोऽयं प्रभाविनादयेन च ।
 अष्टम्यां पूजयेद्यस्तु सोपवासो नराधिप ॥
 चैत्रमासादथारभ्य शुक्लपक्षाच्च यादव ।
 मण्डले प्यथवार्चासु जपेच्च मनुजाधिप ॥
 गन्धमाल्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ।
 वह्निःस्नानेन राजेन्द्र तथाधःशयनेन च ॥
 व्रतान्ते तु सदा दद्याद्वेनुं विप्राय शक्तितः ।
 व्रतमेतन्नरः स्नात्वा सर्वान् कामानवाप्नुते ॥
 पुण्डरीकमवाप्नोति कुलमुच्चरते स्वकम् ।
 वसूनां लोकमासाद्य मोदतेश्वरसन्निभः ॥
 महातेजाः सत्यपरीक्ष्यगोगोविजितेन्द्रियः ।

सत्यपरोविनीतः ।

धनेन धान्येन तथान्वितः स्यात् ।

स्त्रीणामभीष्टञ्च तथा भवेच्च ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं वसुव्रतम् ।

अथ कालाष्टमौव्रतम् ।

—०*०—

पुलस्त्य उवाच ।

नभस्ये मासि च तथा यास्यात् कृष्णाष्टमी शुभा ।

युक्ता मृगशिरैश्चैव सा तु कालाष्टमौष्मृता ॥

तस्यां सर्वैकलिङ्गेषु तिथौ स्वपिति शङ्करः ।

वसन्तसन्निधाने तु तत्र पूजाक्षया स्मृता ॥

एकलिङ्गानि वृषभगणपतिसहितानि पश्चिमाभिमुखानि
प्रसिद्धानि ।

तत्र स्नायीत विद्वान् हि गोमूत्रेण जलेन च ॥

स्नात्वा सम्पूजयेत् पुष्पैर्धूपस्तूरस्य त्रिलोचनम् ।

धूपः केशरनिर्यासैर्नैवेद्यं मधुसर्पिषा ॥

केशरीवकुलः ।

प्रीयतां मे विरूपाक्ष इत्युच्चार्य च दक्षिणां ।

विप्राय दद्यान्नैवेद्यं सहिरण्यं द्विजोत्तम ॥

तद्वदाश्वयुजे मासि सोपपासो जितेन्द्रियः ।

नवम्यां गोमयस्नानं कृत्वा पूजाञ्च पङ्कजैः ॥

तद्वदाश्वयुजे मामि सोपवामइत्यभिधानात्

(१०७)

पूर्वमासेष्वपवासोवोद्वयः ।

धूपयेत्सर्जनिर्यासेनैवेद्यं मधुमोदकान् ॥

कृत्वोपवासमष्टम्यां नवम्यां स्नानमाचरेत् ।

प्रीयतां मे विरूपाक्ष दक्षिणा च तिलैः स्मृता ॥

कार्तिके पयसा स्नानं करवीरेण चार्चनं ।

धूपं श्रीवासनिर्यासेनैवेद्यं मधुपायसैः ॥

सनेवेद्यञ्च रजतं दातव्यं दानमग्रजे ।

श्रीवासः, सरलवृक्षः, अग्रजे ब्राह्मणे ॥

प्रीयतां भगवांस्याणुरिति वाच्यमनन्तरम् ।

कृत्वोपवासमष्टम्यां नवम्यां स्नानमाचरेत् ॥

मासि मार्गशिरे स्नानं तत्रार्चा रुद्रजा स्मृता ।

अर्चा पूजा रुद्रजा शमीपुष्पजा ।

धूपः श्रीवृक्षनिर्यासो नैवेद्यं मधुमोदकं ।

श्रीवृक्षोविल्वः ।

नैवेद्यं रक्तशालिश्व दक्षिणा परिकीर्त्तिता ॥

नमोस्तु प्रीयतां सर्व्व इति वाच्यञ्च पण्डितैः ।

पौषे स्नानञ्च हविषा पूजा स्यात्पारणेन तु ॥

हविषा घृतेन ।

धूपोयं मधुकनिर्यासो नैवेद्यं मधुशङ्कुली ।

सामुद्रं दक्षिणा प्रोक्ता प्रीणनाथ जगद्गुहोः ॥

वाच्यं नमोऽस्तु देवेभ्य चरम्बकेति प्रकीर्त्तयेत् ।

श्राद्धे कुशोदकस्नानं मृगमदेन वाच्यं नमू ॥

मृगमदीलताकसूरी ।

धूपः कदम्बनिर्यासो नैवेद्यं सतिलोदनं ।
पयः कुम्भेन नैवेद्यं सरक्कं प्रतिपादयेत् ॥
प्रीयतां मे महादेव उमापतिरितीरयेत् ।
एवमेकं समुद्दिष्टं षड्भिर्मासैस्तु पारणम ॥
पारणान्ते त्रिगोलस्य* कपनङ्कारयेत् क्रमात् ।

गोरोचनां चन्दनकुङ्कुमेन

देवं समालभ्य च पूजयेच्च ।

त्रायस्व दीनोऽस्मि भवन्तमीश

शशाङ्कनाथ प्रणतोऽस्मि नित्यं ॥

ततस्तु फाल्गुने मासि कृष्णाष्टम्यां यतव्रतः ।
उपवासः समुदितः कर्त्तव्यो द्विजसत्तम ॥
द्वितीयेऽङ्गि ततः स्नानं पञ्चगव्येन कारयेत् ।
पूजयेत् कुन्दपुष्पैस्तु धूपयेच्चन्दनेन तु ॥
नैवेद्यं सष्टतं दद्यात्ताम्रपात्रे गुडोदनं ।
दक्षिणाञ्च द्विजातिभ्यो नैवेद्यसहितां मुने ॥
ब्राह्मणेभ्यः प्रदद्याच्च वट्टमभ्यर्च्य नामतः ।
चैत्रे चेन्दुस्वरफलैः स्नानं मन्दारकार्चनं ॥
गुग्गुलं मद्भिषाख्यञ्च घृताक्तं घूपयेद्बुधः ।
समीदकं तथा सर्पिः प्रीणनं विनिवेदयेत् ॥
दक्षिणाञ्चैव नैवेद्यमुमाकान्ताय दापयेत्† ।

* त्रिनेत्रेति पुष्पकान्तरे पाठः ।

† नृगाजिममुदाहरेदिति पुष्पकान्तरे पाठः ।

नन्दीश्वर नमस्तेऽस्तु इदमुच्चार्य नारद ॥
 ग्रीणनं देवनाथाय कुर्याच्च अद्वयान्वितः ।
 वैशाखे ज्ञानमुदितं सुगन्धिकुङ्कुमाश्रसा ॥
 पूजनं शङ्करस्योक्तं भूतमञ्जरिभिर्विभी ।
 धूपं सूर्याख्यपुष्पैस्तु नैवेद्यं सफलं घृतं ॥

सूर्याख्यं, अर्कपुष्पं ।

नाम जमव्यमीशेति कालघ्नेति विपश्चिता* ॥
 जलकुम्भान् सनैवेद्यान् ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।
 उपानदयुगलं कृत्वा दानं दद्याच्च शक्तितः ॥
 नमस्ते भगनेत्रघ्न पुष्पदन्तविमाशन ।
 इदमुच्चारयेद्भक्त्या ग्रीणनाय जगत्पतेः ॥
 आषाढे ज्ञानमुद्दिष्टं श्रीफलैरर्चनं तथा ।
 धूसूरकस्य कुसुमैर्धूपार्थं सिद्धकं तथा ॥
 नैवेद्यं सघृताः पूपाः दक्षिणा सघृतास्तथा ।
 नमस्ते दक्षयज्ञघ्न इदमुच्चारयेत्ततः ॥
 आवणे मृगमदेन ज्ञानं कृत्वा र्चयेद्भरिं ।
 श्रीवृक्षपत्रैः सफलैर्धूपं दद्यात्तथागुरुं ॥
 नैवेद्यं सघृतं दद्याद्दधिपूर्णास्तु मोदकान् ।
 दध्योदनं कृशरकः कटिधानाः सशष्कुलाः ॥
 दक्षिणा श्वेतवृषभं धेनुश्च कपिलां शुभां ।
 कनकं रक्तवसनं प्रदद्याद्ब्राह्मणाय तु ॥

* नामपूज्यश्च ईशस्य कालघ्नेति विपश्चिता इति पुस्तकाक्षरे पाठः ।

गङ्गाधरेति वक्तव्यं नाम शम्भोश्च पण्डितैः
 अमीभिः षड्विंशदितैर्मासैः पारणमुत्तमं ॥
 एवं सम्बत्सरं पूर्णं सम्पूज्य वृषभध्वजम् ।
 अत्रयान् लभते लोकान् महेश्वरपरो नरः ॥
 इदमुक्तं व्रतं पुण्यं सर्वाचयकारं शुभम् ।
 स्वयं रुद्रेण देवर्षे तत्तथा न तदन्यथा ॥

इति वामनपुराणोक्तं कालाष्टमीव्रतम् ।

अथ रुक्मिण्यष्टमीव्रतम् ।

— ००० —

स्कन्द उवाच ।

भगवन् कथितं सर्व्वं यदभीष्टं मम प्रभो ।
 साम्प्रतं श्रोतुमिच्छामि भुवि जातस्य कस्यचित् ॥
 येन पुत्रवियोगेन भवेच्चैवं कदाचन ।
 गृहे हि वसतां केन नित्यं श्रीः परिकीर्त्तिता ॥

शङ्कर उवाच ।

शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
 येन चीर्णेन मात्रेण नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥
 न पुत्रविरहं क्वापि न च भर्तुस्तथा क्वचित् ।
 गृहस्थोपस्कारैर्द्रव्यैर्हर्निता न प्रजायते ॥
 मासि मार्गशिरे कृष्ण पक्षेऽष्टम्यां षड्दानन ।
 रुक्मिण्यष्टमिसंज्ञा सा सर्व्वकामफलप्रदा ॥

तस्यां प्रातः शुचिभूत्वा नारी नियमकारिणी ।
 वर्षे च प्रथमे कुर्यादेकद्वारं गृहं नृदा ॥
 गृहोपकरणं सर्व्वं तस्मिन्निक्षिप्य सादरम् ।
 ब्रौह्मीन् स्तूपप्रकारान्नैर्वृतादींश्च रसांस्तथा ॥
 वस्त्रैः काष्ठैस्तथा दन्तैश्चित्रेन लिखितास्तथा ॥
 कार्याः पुत्तलिकास्तत्र तासां मामानि मे शृणु ।
 कृष्णञ्च रुक्मिणीचैव वलदेवस्वरन्धती ॥
 प्रद्युम्नश्चैव तद्गार्था अनिरुद्ध उषा तथा ।
 देवकीवसुदेवादीन् सर्व्वान्स्तत्र प्रकल्पयेत् ॥
 ततो नुपूजयेत् सर्व्वानष्टधूपाक्षतादिभिः ।
 चन्द्रोदये तु सञ्जाते दद्यादर्घ्यन्तदिन्दवे ॥
 शङ्कुकुन्दप्रतीकाश्च गगनाङ्गणदीपक ।
 गृहाणार्घ्यं मया दत्तं शङ्कराय नमोऽस्तु ते ॥

इति चन्द्रार्घ्यमन्त्रः ।

अर्घ्यं दत्त्वा तु भुञ्जीत मितस्वजनवन्धुभिः ।
 ततः प्रभातसमये कुमार्यै तद्गृहं शुभं ॥
 दद्यात् प्रीतेन मनसा सर्व्ववस्तु प्रपूरितम् ।
 ततो द्वितीये अष्टे तु कुर्याद्वै मुखमन्दिरम् ॥
 पूर्व्ववत् पूरितं कृत्वा कुमार्यै विनिवेदयेत् ।
 ततस्तृतीये अष्टे तु कृत्वाभिमुखमन्दिरं ॥
 सम्पूर्णं पूर्व्ववत् कृत्वा कुमार्यै विनिवेदयेत् ।
 ततश्चतुर्थे अष्टे तु कृत्वा मुखचतुष्टयम् ॥
 पञ्चमेऽष्टे पञ्चद्वारं षष्ठे षण्मुखसंयुतम् ।

कृत्वा दद्यात् प्रयत्नेन कुमार्यै सुखचतुष्टयम् ।
 पञ्चमेऽब्दे, पञ्चद्वारं षष्ठे षण्मुखसंयुतम् ॥
 कृत्वा दद्यात् प्रयत्नेन कुमार्यै सप्तमन्दिरम्* ।
 ततस्तु सप्तमे वर्षे कुर्यादुद्यापनं शुभम् ॥
 सप्तद्वारं गृहं कृत्वा सुधाधवलितं महत् ।
 शय्यां तूलीञ्च यानं च कृत्वा पानहमेव च ॥
 आदर्शं चामरञ्चैव मुशलीलूखलं तथा ।
 कांस्यभाजनपात्राणि ताम्रस्य तु महान्ति च ॥
 नानाविधानि वस्त्राणि तथैवाभरणानि च ।
 गृहोपकरणं सर्व्वं गृहे निक्षिप्य सर्व्वतः ॥
 कृष्णञ्च रुक्मिणीञ्चैव प्रद्युम्नञ्च मनोहरं ।
 कृत्वा स्वर्णमयान् शक्त्या पीतवस्त्रावगुण्ठितान् ।
 पूजयित्वा पवासेन रात्रिजागरणेन च ॥
 ततः प्रभातसमये तद्गृहे समुपागतम् ।
 सपत्नीकं द्विजं पूज्य वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
 तस्मादेतद्गृहं दद्यागाञ्चैवाथ सुशीलिनीं ॥
 एवं कृते व्रते पुत्र न दुःखानि व्रजेन्नरः ।
 नारी वा पुत्रदुःखार्त्ता भवेन्नैव षडानन ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं रुक्मिण्यष्टमीव्रतम् ।

अथ दुर्गाव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मीवाच ।

देवीव्रतं प्रवक्ष्यामि सर्व्वकामप्रसाधनं ।
 आवणे शुक्लपक्षे तु अष्टम्यां वायुभोजनः ॥
 स्नात्वा सार्द्धपुटीभूत्वा जितक्रोधः* क्रियान्वितः ।
 देवीं सन्नाम्य तोयेन पुनःक्षीरेण वारिणा ॥
 ततोगुग्गुलधूपञ्च सतुरुष्कन्तु दापयेत् ।

तुरस्कः सिद्धकः ।

ततोगन्धोदकस्नानं पुनः स्नानञ्च वारिणा ॥
 श्रीखण्डेन समालभ्य बिल्वपत्रैः प्रपूजयेत् ।
 पायसं दापयेद्देव्या नैवेद्यन्तेन भोजयेत् ।
 कन्यादिजांश्च शक्त्या तु तेषां दद्याच्च दक्षिणां ॥
 कात्यायनीति चोच्चार्य्य प्रीयतां मम सर्व्वदा ।
 आत्मनः पारणं तच्च कृत्वा प्राप्नोति भार्गव ॥
 अश्वमेधफलञ्चाग्रं देव्यालोकञ्च गच्छति ।
 तथागत्य दूमां भूमिं पृथिव्यां जायते नृपः ॥
 तेन संलभते योगं शिवप्राप्तिकरं परं ।
 मासे प्रौष्ठपदे शुक्ले गोमृङ्गापग्रही तथा ।
 मृदया ह्यात्मनो ह्यङ्गमुपलभन्तु कारयेत् ॥

* जमान्वित इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† शुक्लपक्षे इति दिशेषः अष्टम्यासिति सप्तम्यास इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शुक्ले तु शुक्लपत्रे तु अष्टम्या मित्यनुषङ्गः ।

तदा वामलकैः स्नात्वा शुचिः सङ्गविवर्जितः ।

पूजयेद्यूधिकापुष्पैर्देवीं क्षीरेण स्नापयेत् ।

चन्दनोदकमिश्रेण कुङ्कुमेन विलेपयेत् ॥

ततः पूषकनैवेद्यं कर्णवेष्टांश्च दापयेत् ।

अगुरुं धूपनैवेद्यं तिलतैलेन दौपकान् ।

तेन ता भोजयेत्कन्या द्विजान् सदृत्तवर्त्तिनः ॥

तेन पूषकादिनैवेद्यान्नेन ।

पाषण्डान्नावलोकेत न च शास्त्रवहिष्कृतान् ।

दक्षिणाः शक्तितोदेयाः स्वस्तिवाच्यं च मङ्गलम् ।

पारणं चात्मनः कृत्वा सौत्रामणिफलं लभेत् ॥

प्रयाति विष्णुलोकञ्च तथा विप्रोऽभिजायते ।

धनाढ्योमहतां गोत्रे वेदवेदाङ्गपारणः ।

पुत्रवान् धनवान् भोगी सुखं प्राप्य शिवीभवेत् ॥

शुक्लाष्टम्यामाश्विने च मृदा स्नानं समाचरेत् ।

ततोदेवीं स्नपेद्वत्स दध्ना वेक्षूदकेन च ॥

आलभ्य रीचनां चन्द्रेर्दहेद्बूपञ्च बालकं ।

समखं सितया मिश्रं पद्मपत्रैस्तथार्चयेत् ॥

नैवेद्ये रोहितं मांसं समानं शल्यजं तथा* ।

गोधूमविकृतान् भक्ष्यान् घृतपक्वान्निवेदयेत् ।

तेन कन्यास्तु सम्भोज्य द्विजांश्चापि क्षमापयेत् ॥

* माजं शाल्यकजं तथेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शक्तितोदक्षिणा देया आत्मनस्तच्च भोजनं ।
 गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 अरोगी सुखवान् धन्यो जायते चेह मानवः ।
 दुर्गानामानि सङ्कीर्त्य तस्या लोके महीयते ॥
 कार्तिके दर्भमूलानि मृद्भिः स्नायीत भार्गव ।
 देवीं गन्धोदकैः स्नाप्य उशीरैः पूज्य लेपयेत् ॥
 धूपं पञ्चरसन्देयन्तिलतैलेन दीपकाः ।

पञ्चरसं, बोलरालकुन्दुरुश्रीवेष्टगुग्गुलुक्तं ।
 नैवेद्यं यावकं सर्पिःकन्याविप्रेषु चात्मनि ॥
 भोजनं स्वस्तिवाच्यैव दक्षिणा प्रीयतां शिव ।
 अनेन विधिना वत्स विद्यादानफलं लभेत् ॥
 वेदवैदाङ्गतत्त्वज्ञस्तदन्ते शिवतां व्रजेत् ।
 मार्गशीर्षे तथा मासि अष्टम्याङ्गिरिमृत्क्षया ॥
 स्नात्वा देवीं ततः स्नाप्य तीर्थतोयेन भार्गव ।
 लेपयेद्दालकैः कुष्ठैः पूजा जातीगजाह्वयैः ॥

गजाह्वयैर्नागकेशरैः ।

धूपं कृष्णागुरुं दद्यात् घृतैर्दीपान् प्रबोधयेत् ।
 दधिभक्तान्तु नैवेद्यं कन्यास्तेनैव भोजयेत् ॥
 शक्तितोदक्षिणा देया आत्मनस्तच्च पारणं ।
 उमा मे प्रीयतां वाचं वाजपेयफलं लभेत् ॥
 इहैव धनवान् भोगी देहान्ते ब्रह्मणः पदम् ।
 पौषाष्टम्यान्तु दूर्वाग्रैः स्नात्वा शुक्लपरिच्छदः ।

जितक्रोधः स्नापयेच्च देवीं कर्पूरवारिणा ॥
 विलेपयेत् कुङ्कुमेन मांसी वालकचन्दनैः ।
 धूपञ्च निर्दहेत् प्राञ्चः पूजनीया कुरुण्टकैः ॥
 कृशरं गुडनैवेद्यं कन्या भोज्याश्च तेन वै ।
 आत्मनः पारणं तच्च शक्त्या वै दत्तयेत् द्विजान् ॥
 नारायणी सदा प्रीता मम देवी प्रसीदतु ।
 कृतेन ग्रहराजेन्द्र भूमिदानफलं लभेत् ॥
 सुभगोधनसम्पन्नः परत्र शिवमाप्नुयात् ।
 माघमासे गवां षुङ्गमृद्धिः स्नात्वा तु भार्गव ॥
 देवीं तीयेन संस्त्राप्य तथा क्षीरघृतेन च ।
 स्नापयेत् पुनस्तोयैः कुङ्कुमेन विलेपयेत् ॥
 धूपं देवदलं दद्यात् कुन्दपुष्पैस्तु पूजयेत् ।
 घृतपूर्णञ्च नैवेद्यं कन्या विप्रांश्च तेन वै ॥
 भोजयेदात्मनस्तच्च दक्षिणा प्रीयतां जया ।
 सर्व्वयागफलं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥
 फाल्गुने सर्षपैः स्नात्वा देवीनाम्ना फलाम्बुना ।
 तथाश्चक्षुरसेनैव भूयस्तेनोदकेन च ॥
 रोचनालेपने पूजा शतपत्रिकया गुह ।
 दीपोघृतेन धूपस्तु चन्दनं नतु शर्करा* ॥
 नैवेद्येऽशोकवर्त्तिश्च भोजनं कन्यकासु च ।
 आत्मनस्तच्च कुर्व्वीत दक्षिणां स्वस्ति वाचयेत् ॥

विजया सुखदा नित्यं सुमुखा चेतनेति च* ।
 अनेन विधिना शुक्र राजसूयफलं समम् ॥
 लभते अक्षया युक्तो ततो देवीमयं जगत् ।
 चैत्राष्टम्यां तु स्नायीत मातृस्नाने मृदाम्बुजिः ।
 देवीं तीर्थजलैः स्नाप्य मदलेपेन लेपयेत् ॥
 धूपं तु रुक्मसौशीरं[†] ह्यतिमुक्तैस्तु पूजयेत् ।
 नैवेद्यं शालिजं भक्तं शर्करा कन्यकास्त्रपि ॥
 आत्मनस्तच्च वै भोज्यं शक्तितोदक्षिणा ददेत् ।
 अजिता सर्वकामानाम् पूरणाय सुखाय वै ॥
 विप्रकन्याः समाच्छाद्य हेमदानफलं लभेत् ।
 सहकारफलैः स्नानं वैशाखे ह्यष्टमीं शुचिः ॥
 आत्मानं देवताः स्नाप्य मांसीवालकवारिभिः ।
 लेपनं मृगकपूरं धूपं पञ्चसुगन्धिकम् ॥
 देव्याः पूजां प्रकुर्वीत केतक्या चम्पकेन तु ।
 शर्कराक्षीरनैवेद्यं कन्याविप्रेषु भोजनं ॥
 आत्मनः पारणं तच्च दक्षिणां शक्तितोददेत् ।
 अपराजिता भवानी च शिवा नाम्ना च वाचयेत् ॥
 प्रीयतां सर्वकालं मे ईप्सितं तु प्रयच्छतु ।
 सर्वतीर्थाभिषेकं तु अनेनाप्नोति भागव ॥
 सूर्यलोकं व्रजेदन्ते तत्तुल्योजायते सदा ।
 अष्टम्यां चैव ज्येष्ठस्य तिलैः स्नायाहिचक्षणः ।

* संमुखैर्धनितानिर्चति पुस्तकान्तरे पाठः ॥

† रुक्मसौशीरमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सर्वसङ्गपरित्यागी देवीं जातिफलाम्बुना ॥
स्नापयेत्तेपयेत्ताभिस्रन्दनेन सुगन्धिना ।
ततोविजयपुष्पैस्तु पूजयेद्दृग्वहसत्तम ॥

विजयः कुम्भकः ।

नैवेद्यशक्तवी देयाः शर्करा कन्यकास्वपि ।
दक्षिणा शक्तितोदेया चर्चिकां प्रति वाचयेत् * ॥
लभते शुक्र यज्ञस्य सौत्रामणिसमं फलम् ।
अष्टम्यां च तथाषाढे निशातोयेन स्नापयेत् ॥
ततोदेवीं जलैः कुष्ठैर्वरदामधुकेन च ।

जलैःकालकैः ।

मधुकेन यष्टिमधुना ।

स्नात्वा विलिप्य कर्पूरं चन्दनैरोचनाम्बुभिः ।
धूपश्चन्दनकर्पूरैर्वाङ्गीकैः सितसिङ्गीकैः ॥

सिताशर्करा ।

भक्ष्यान्नशर्करापूपान् पानकानि शुभानि च ।
दापयेत् कन्यकां विप्र भोजनं चात्मनस्तथा ॥
शक्तितोदक्षिणां दद्यात् महिषघ्नीति कीर्त्तयेत् ।
दीपमाला घृतेनैव सर्वकामान् प्रयच्छति ॥
नैवेद्यं शुभ्रकंसारं कन्याविप्रांश्च भोजयेत् ।
सर्वयज्ञमहीदानसर्वतीर्थफलं लभेत् ।
पुतङ्गतवरं शुक्र मया रुद्रेण विष्णुना ॥

जगतोहितमिच्छद्भिश्चीर्णन्दुर्गाव्रतं महत् ।
 भानुना ग्रहविध्वंससमरे च कृतं पुरा* ॥
 यथादेवासुरैर्यक्षनागकिन्नरमानवैः ।
 अप्सरोभिस्तथास्त्रीभिः सौभाग्यस्य विवृण्वये ॥
 कृतं वै ग्रहशार्दूल यच्च कुर्याद्यथाविधि ।
 श्रवणादस्य चाप्नोति सर्वकामसुखानि च ॥
 इष्टानि लभतेमर्त्यो वन्द्यापुत्रं प्रसूयते ।

इति देवीपुराणोक्तं दुर्गाव्रतम् ।

अथाशोकाष्टमीव्रतम् ।

— ००० —

कृष्ण उवाच ।

लिङ्गपुराणात् ।

अशोक कलिकाष्टौ ये पिवन्ति पुनर्व्वसौ ।
 चैत्रे मासि तथाष्टम्यां न ते शोकमवाप्नुयुरिति ॥

कूर्मपुराणेऽपि ।

चैत्रेमासि सिताष्टम्यां बुधवारि पुनर्व्वसौ ।
 अशोककुसुमैरुद्रमर्चयित्वा विधानतः ॥
 अशोकस्याष्टकलिका मन्त्रेणोक्तेन भक्षयेत् ।
 शोकं नैवाप्नुयान्मर्त्यो रूपवानपि जायते ॥

अत्र बुधपुनर्व्वसुयोगः प्राशस्त्यार्थः ।

* भानुनाऽद्योगविधिवत्समरे चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अतएव लिङ्गपुराणे ।

अशोककलिकापान, मशोकतरूपजनम् ।

उक्ताष्टम्यान्तु चैत्रस्य कृत्वा प्राप्नोति निर्घृतिमिति ॥

प्राशनमन्त्रस्तूतो लिङ्गपुराणे

त्वा, मशोकहरा, भीष्ट मधुमाससमुद्भव ।

पिबामि शोकसन्तप्तो मामशोकं सदा कुर्विति ।

कूर्मपुराणोक्तस्तु त्वामशोक नमाम्येनं मधुमासेति शोभितं ॥

शोकार्त्तः कलिकाः प्राश्ये मामशोकं सदा कुर्विति ॥

इत्यशोकाष्टमीव्रतम् ।

अथ सोमव्रतम् ।

— ००० —

कृष्ण उवाच ।

चन्द्राष्टम्यां रोहिणीस्यात्तदा चन्द्रव्रतचरेत् ।

शिवं सम्पूज्य विधिवत् स्नानैः पञ्चामृतादिभिः* ॥

विलेपनन्तु चन्द्रेण चन्दनेन तु वा हितं ।

शुक्लवस्त्रैस्तथापुष्पैः पूजयेत्परमेश्वरं ॥

नैवेद्यं चौरकुम्भन्तु सितशर्करया युतं ।

प्राशनं चन्दनेनैव रात्रौ जागरणं हितं ॥

आयुःकामैः सदा कार्यं कौर्त्तिश्रीसाधने हितं ।

इति चन्द्रव्रतं नाम दारदानेन† जायते ॥

इति कालान्तरोक्तं सोमव्रतम् ।

* रविमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† दारदानेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथ राजराजेश्वरव्रतम् ।

— ००० —

बुधस्वात्यात्मिकोयोगो यदाष्टम्यां प्रजायते ।
 उपोषितस्तु विधिना महास्नानपुरःसरं ॥
 सम्पूजयेद्विरूपाक्ष मङ्गरागचतुःसमं ।
 महावर्त्तिद्वयं दीर्घदीपं साष्टोत्तरं शतं ॥
 लघुकुङ्कुमधूपन्तु सितपुष्पैस्तु पूजयेत् ।
 खण्डखाद्यान्यनेकानि नैवेद्यन्तु प्रकल्पयेत् ॥
 आचार्याय शिवस्यायै ग्रैवेयमुकुटादिकं ।
 रसनाकुण्डलेचैव कङ्कणं मुद्रिकाद्वयं ॥
 वाहनन्तु गजचैव तद्भावाद्भयोत्तम ।
 सम्पूज्य परया भक्त्या भद्रञ्च शर्कराष्टतं ॥
 राजराजेश्वरपदं प्राप्नुयाद्भोमसङ्गाया ।
 राजराजेश्वरं तेन व्रतमेतत् प्रकाशितम् ॥

इति कालोत्तरोक्तं राजराजेश्वरव्रतम् ।

अथ महाव्रतम् ।

— ००० —

शुक्लश्रावणयोगस्तु यदाष्टम्यां प्रजायते ।
 चतुर्दश्यामथो वत्स तदा व्रतं समाचरेत् ॥
 उपोषितस्तु विधिना महास्नानं समाचरेत् ।

अगुरुचन्दनेनैव रोचनाकुङ्कुमेन च* ॥
 महादीपचतुष्केण धूपं कृष्णागुरुं शिवं ।
 तैवेद्यं घृतभूयिष्ठं यावत्केन समन्वितं ॥
 भोगांस्तु विधिना तत्र शिवस्याग्रे प्रकल्पयेत् ।
 आचार्यं पूजयित्वा तु वस्त्रहेमान्नभूषणैः ॥
 प्रत्ययं कुङ्कुमं पुष्पैः शिवस्याग्रे प्रकल्पयेत्† ॥
 ऋग्यजुःसामाथर्व्वणामेकैकं तद्देव हि ॥
 इमं महाव्रतं नाम मया ते परिकीर्तितं ।
 विलसेद्वनीं सर्वां सप्तद्वीपां ससागरां ॥
 रात्रौ जागरणं कार्यं महाविभवसम्भवैः ।
 पितॄन् पितामहाञ्चैव तथैव प्रपितामहान् ॥
 पुत्रान् पौत्रान् प्रपौत्राञ्च शिवलोकेषु यत्फलं ।
 ब्रह्मं महाव्रतं नाम कर्त्तव्यं पृथिवीश्वरैः ॥
 इति कालोत्तरोक्तं महाव्रतम् ।

अथ विश्वरूपव्रतम् ।

— ००० —

रेवतीश्रनियोगस्तु‡ सिताष्टम्यां यदा भवेत् ।
 भूतायां वा महास्येन तदा जातमिदं शृणु ॥
 महाज्ञानं प्रकर्त्तव्यं नित्यकृत्यादनन्तरम् ।

* चङ्गरागमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† तद्ये इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ नवमीति कचित् पाठः ।

चन्द्रेणैवाङ्गरागन्तु रत्नपूजान्तु कल्पयेत् ॥
 श्रितपद्मानि देयानि भूषणानि बह्वन्यपि ।
 चन्द्रमेवं दहेद्दूषं नैवेद्यं पायसङ्घृतम् ॥
 श्वेताश्वन्तरुणं* सौम्यं शिवाय विनिवेदयेत् ।
 अश्वाष्टमं कुञ्जरञ्च आचार्याय प्रदापयेत् ॥
 ऋग्यजुःसामाथर्वणा प्रत्यश्वं कुञ्जरं तथा ।
 राज्याथी लभते राज्यं यावदाहृतसंप्लवम् ॥
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् वायुतुल्यपराक्रमः ।
 भोगार्थी लभते भोगान् विद्यातत्त्वेन शाश्वतान् ॥
 यान् यान् कामयते कामान् तांस्तान् कामानवाप्नुयात् ।
 विश्वरूपमिदन्तेन व्रतमेतदुदाहृतम् ॥
 कुशीदकप्राशनन्तु रात्रौ जागरणं ततः ।

इति कालोत्तरोक्तं विश्वरूपव्रतम् ।

अथ बुधाष्टमीव्रतम् ।

—000—

श्रीकृष्ण उवाच ।

बुधाष्टमीव्रतं भूप ब्रवीमि शृणु पाण्डव ।
 येन चीर्णेन नरकं नरः पश्यति न क्वचित् ॥
 पुराकृतयुगस्यादौ इल्लोराजा बभूव ह ।
 बहुभृत्ययुतोमित्रमन्त्रिभिः परिवारितः ॥

* अष्टम्यामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

जगाम हिमवत्पार्श्वे महादेवानिवारितः ।
योऽसौ प्रविशते भूमी सा स्त्री भवति निश्चितं ॥
स राजा ऋगसङ्गं न प्रविशेत्तदुमावने ।
एकाकी तुरगोपेतः क्षणात्स्त्रीत्वं जगम ह ॥
सा वभ्राम वने शून्येपीनोन्नतपयोधरा ।
का त्वं कस्य कुतः प्राप्ता अनुरोधोस्ति किञ्चन ॥
तां ददर्श बुधस्तन्वीं रूपौदार्यगुणान्वितां ।
अष्टम्यां बुधवारेण तस्यास्तुष्टौ बुधोयहः ॥
ददौ गृहाश्रमन्तस्या मानीयत प्रतोषिता ।
पुत्रमुत्पादयामास योऽसौ ख्यातः पुरुरवाः ॥
चन्द्रवंशकरोराजा आद्यः सर्वमहीचितां ।
ततः प्रभृति पूज्येयमष्टमी बुधसंयुता ॥
सर्वपापप्रशमनी सर्वोपद्रवनागिनी ।
अज्ञानदयिते बन्धि कर्म राजकथामलं ॥
आसीद्राजा विदेहानां मिथिलामनु वैरिभिः ।
संग्रामेनाहतोवीरस्तस्य भार्यादरिद्रिणी ॥
उन्मिला नाम वभ्राम महीं बालकसंयुता ।
अवन्तिविषयप्राप्तौ ब्राह्मणस्य निवेशने ॥
आकारोदरपूर्णार्थं नित्यं कण्ठनपेषणं ।
कृत्वा सा स्तोकगोधूमं ददौ बालकयोस्तदा ॥
कार्पण्यान्मातृवात्सल्यात्क्षुधासम्पीड्यमानयोः ।
कालेन बहुधा साध्वी पञ्चत्वमगमच्छुभा ॥
पुत्रस्तस्या विदेहाख्यं गत्वा स पितुरासने ।

उपविष्टः सत्वयोगात् बुभुजे गमनाकुलम् ॥
 अन्विष्य धर्मराजोऽसौ सा कन्या मिथिवंशजा ।
 विवाहिता हिता भर्तुः सामहानायिका भवत् ॥
 श्यामला नाम चार्वङ्गी प्रसिद्धा श्रूयते श्रुतौ ।
 तामुवाच वरारोहं धर्मराजः स्वयं प्रियां ॥
 बहस्र सर्व्वव्यापारं श्यामले त्वं गृहे मम ।
 कुरु स्वजनभृत्यानां दानाक्षेपं यथेप्सितं ॥
 किं त्वेते पञ्चराः सप्त नालोक्या अतियन्त्रिताः ।
 कदाचिदपि घोरान्ध त्वया वैदेहनन्दिनि ॥
 एवमस्त्वितिसाप्युक्ता निजं कर्म चकार ह ।
 कदाचिद्व्याकुलीभूता ब्रह्मराजविदेहजा ॥
 उदुघाटयित्वा प्रथमं ददर्श जननीं स्वकां ।
 सा पचमाना क्रन्दन्ती भीषणैर्यमकिङ्करैः ॥
 हेलयाक्षिप्यते बध्वा तप्ततैले पुनः पुनः ।
 तथैव तां समालोक्य व्रीडिता सा मनस्विनी* ॥
 द्वितीये पञ्चरेतद्वन्मातामेव ददर्श ह ।
 सुधावत् पिष्यमाणान्तां शिलापात्याष्टकेतुना ॥
 तृतीये पञ्चरेतद्वत्तां ददर्श स्वमातरम् ।
 क्रकचैः पाटयते मूर्ध्नि घण्टायुक्तैः करोत्त्वणैः ॥
 चतुर्थपञ्चरे स्थाने भीषणैः श्वरुणाननैः ।
 भूष्यमानैः स्वापदैश्च क्रन्दतीं तां पुनः पुनः ॥
 पञ्चमे निहतां भूमौकण्ठं पादेन पीडितां ।

सदृशैर्घनचतुष्टय विदीर्णा क्रियते तु सा ॥
 षष्ठेभ्यश्चमध्यस्थां मस्तकेमुद्वराहतां ।
 सम्पीड्यमानामनिशं सुदृढं खण्डखण्डवत् ॥
 सप्तमे पिञ्जरे चार्त्तस्त्रिणां पूति सुगन्धिना ।
 दृष्ट्वा तथागतं तां तु मातरं दुःखकर्षितां ॥
 श्यामला स्नानवदना किञ्च नोवाच भामिनी ।
 अथागतयमं प्राह सरीषा श्यामला पतिं ॥
 किन्तवापहतं राजन् ममत्वाशंस दारुणम् ।
 येन त्वं विविधैर्घातैर्वध्यते बहुधा चया ॥
 यमः प्राह प्रिये दृष्ट्वा भद्रे नोद्विष्टिता त्वया ।
 एते पिञ्जरकाः सप्त निषिद्धा त्वं मया पुरा ॥
 तवमात्रा सुतस्त्रेहान्नोद्धूतोऽपहतः किल ।
 किन्नजानासि तेभद्रे धेन तुष्ट्यापयोपरि ॥
 ब्रह्मस्त्रं प्रणयाद्भूतं दहत्यासप्तमं कुलं ।
 तदेव चौर्यरूपेण क्षिप्त्वात्पाचन्द्रतारकं ॥
 गोधूमास्तदिमे भूताः कर्मरूपाः सुदारुणाः ।
 ये पुरा ब्राह्मणगृहे हता तव कृते मया ॥

श्यामलोवाच ।

जानामि तदहं सर्वं यन्मे मात्राकृतं पुरा ।
 तथापि त्वां समासाद्य त्वाच्च जामातरं शुभम् ॥
 मुच्यते कर्मिराशित्वादयथावदधुना कुरु ।
 तच्छ्रुत्वा चिन्तयाविष्ट हृदयोऽवस्थितश्चिरं ॥
 बुधाष्टमो सुसम्पूर्णो यथोक्तफलदायिनी ।

तत् फलं यच्छतीवेयं कुरु श्रीमन् जगाद तां ॥
 धर्मराजः सहासीनां प्रियां प्राणधनेश्वरीं ।
 व्रतञ्च सप्तमे, तीर्तेजन्मनि ब्राह्मणी शुभा ॥
 आर्त्तासि च त्वयासङ्गात्सखीनां पर्युपासिता ।
 बुधाष्टमी सुसम्पूर्णायथोक्तफलदायिनी ॥
 तत् फलं यच्छती वाचं सत्यां कृत्वा ममाग्रतः ।
 येन मुचेत तेमाता नरकात् पापसङ्कटात् ॥
 तच्छ्रुत्वात्वरितं ज्ञात्वा ददौ पुण्याहवाचकम् ।
 स्वमातुः श्यामला तुष्टा तेन मोक्षं जगाम सा ॥
 उन्मिला रूपसम्पन्ना दिव्यदेहधरा शुभा ।
 विमानवरमारूढादिव्यमात्म्याम्बरावृता ॥
 भर्तुः समीपे स्वर्गस्था दृश्यतेऽद्यापि सा जनैः ॥
 बुधस्य पार्श्वे नभसि मिथिराजसमीपतः ॥
 विस्फुरति महाराज बुधाष्टम्याः प्रभावतः ।

शुधिष्टिर उवाच ।

यद्येवं प्रवराकृष्णा तिथिर्वैका बुधाष्टमी ।
 तस्याएव विधिं ब्रूहि विधानञ्च विशेषतः ॥
 तस्या एव विधिं ब्रूहि यदि तुष्टीसि मे प्रभो ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु पाण्डव यत्नेन बुधाष्टम्यां विधिं शुभं ।
 यदा यदा सिताष्टम्यां बुधवारो भवेद्भद्रदि ॥
 तदा तदैव सा ग्राह्या एकभक्ताशनैर्नृभिः ।
 ज्ञात्वा नद्यां तु पूर्वार्द्धे गृहीत्वा करकं नवं ॥

जलपूर्णं सहेमानं कृत्वा खाद्यैः समन्वितम् ।
 दद्याद्विप्राय तं गत्वा गृहं चैव क्रमेण तु ॥
 अष्टम्यष्टविधानेन विचित्रान्नैः पृथक् पृथक् ।
 प्रथमा मोदकैर्भक्ष्यैः द्वितीया धानकैस्तथा ॥
 तृतीया घृतपूरैश्च चतुर्थी चटकैर्नृप ।
 पञ्चमी शुभ्रकासारैः षष्ठीसोहालकैः शुभैः ॥
 अशोकवर्चिभिः शुभ्रैः सप्तमी चातिवाहयेत् ।
 अष्टमी फाणितापूर्णैः खण्डवेष्टैर्युधिष्ठिर ॥
 एवं क्रमेण कर्त्तव्याः सुहृत्स्वजन बान्धवैः ।
 सहैकत्र स्थितैर्भोज्यं भोक्तव्यं प्रीतिपूर्वकम् ॥
 उपाख्याममिदं पार्थ भोजनं सहसा त्यजेत् ।
 तावदेव हि भोक्तव्यं यावत्सा कथ्यते कथा ॥
 ततोभुत्वाबुधस्याग्निं आचम्य च समाहितः ।
 विप्राय वेदविदुषे वाचकाय प्रदापयेत् ॥
 साक्षतं सद्भिरण्यं च जातरूपमयं शुभम् ।
 अर्चितं चर्चितं गन्धैः पुष्पैर्धूपैः सुगन्धिभिः ॥
 पीतवस्त्रैः समाच्छन्नं बुधं सोमात्मजाकृतिं ।
 माषकेन सुवर्णस्य तदर्द्धार्द्धेन वा कृतां ॥

बुधरूपसुक्तं मत्स्यपुराणे ।

पीतमाख्याम्बरधरः कर्णिकारसमद्युतिः ।
 खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थीवरदीबुध इति ॥
 भक्तियुक्तस्तु कौन्तेय दद्याद्देवं समुच्चरन् ।

ॐ बुधाय नमः । ओं सोमात्मजाय नमः । ओं दुर्बुद्धिनाशाय
नमः । ओं सुबुद्धिप्रदाय नमः । ओं ताराजातभ्य नमः ।
ओं पीताम्बराय नमः ओं सौम्यग्रहाय नमः ओं सर्वसौख्यप्रदाय
नमः ।

इति पूजामन्त्राः ।

ओं बुधोयं प्रतिगृह्णाति द्रव्यस्थस्तु पुनः स्वयं ।
दीयते बुधरूपेण तुष्टतां मे बुधोत्तमः ॥

दानमन्त्रः ।

ओं दुर्बुद्धिवोध दुरितं नाशयत्वावयोर्बुधः ।
सौख्यं सौमनसं नित्यं करोतु शशिनन्दनः ॥
इत्युच्चार्य गृहोत्वा तु दत्त्वा मन्त्रपुरस्कृतम् ।
सप्तजन्मनि राजेन्द्र भवेज्जातिस्मरौभुवि ॥
धनधान्यसमायुक्तः पुत्रपौत्रसमृद्धिमान् ।
दीर्घायुर्विपुलान् भोगान् बहून् भुक्त्वा महीतले ॥
ततः सुतीर्थमरणं ध्यात्वा नारायणं लभेत् ।
मृतोऽसौ स्वर्गमाप्नोति पुरन्दरपुरीं नृप ॥
तत्रास्ते यावदासृष्टे र्यावदाभूतसंज्ञवम् ।
एवमेषा समाख्याता गुह्या पार्थ बुधाष्टमौ ॥
यां श्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
यथाष्टमीं बुधयुतां समवाप्य भक्त्या
सम्पूजयेच्छशिसुतं करकोपरिस्थम् ।
पक्वान्नपानसहितं सहिरण्यवस्त्रं

पश्यत्यसौ यमसुखं न कदाचि देव ॥

इति भविष्योत्तरे बुधाष्टमीव्रतम् ।

अथ दूर्वाष्टमीव्रतम् ।

— ००० —

विष्णुर्वाच ।

ब्रह्मन् भाद्रपदे मासि शुक्लाष्टम्यामुपोषितः ।

पूजयेच्छङ्करं भक्त्या योनरः अङ्गयान्वितः ॥

स याति परमं स्थानं यत्र देवस्त्रिलोचनः ।

गणेशं पूजयेद्यस्तु दूर्वाया या हितं मुने ॥

गणेशोमहेश्वरः ।

फलानां सकलैर्दिव्यै गन्धपुष्पैर्विलेपनैः ।

दूर्वां पूज्य तथेष्टानां मुच्यते सर्वपातकैः ॥

शुचौ देशे प्रजातायां दुर्वायां ब्राह्मणोत्तमः ।

स्नाप्य लिङ्गान्तोगन्धैः पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत्* ॥

खर्जूरैर्नारिकेलैश्च मातुलिङ्गफलैस्तथा ।

पूजयेच्छङ्करं भक्त्या दूर्वाया विधिवद्भिज ॥

दध्यक्षतैर्हिजश्रेष्ठ प्रदद्यात्तु त्रिलोचने ।

दूर्वा शमीभ्यां सम्पूज्य मानवः अङ्गयान्वितः ॥

स वै सुकृतजन्मा स्यात् सर्वदेवैस्तु वन्दितः ।

विद्यां प्राप्नोति विद्यार्थी पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् ॥

* समर्पयेदिति क्वचित् पाठः ।

धर्मार्थी धर्ममाप्नोति कन्यार्थी लभते च तां* ।

मनसा यद्यदिच्छेत तत्तदाप्नोति मानवः ॥

य एवं पूजयेद्दूर्वां भूतेशं मानवः फलैः ।

सप्तजन्मनि पापौघैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥

कृत्वोपवासं सप्तम्यामष्टम्यां पूजयेच्छिवम् ।

दूर्वासमेतं विप्रेन्द्र दध्यक्षतफलैः शुभैः ॥

त्वं दूर्वेऽमृतजन्मासि वन्दितासि सुरासुरैः ।

सौभाग्यं सन्ततिं देहि सर्वकार्यकरो भव ॥

यथा शाखाप्रशाखाभिर्विस्तृतासि महीतले ।

तथा ममापि सन्तानं देहि त्वमजरामरे† ॥

दूर्वापूजनमन्त्रः ।

सलिङ्गमन्त्रै रीशानमर्चयेत् प्रयतः शुचिः ।

ततः सम्पूजयेद्दिप्रान् फलैर्नानाविधैर्द्विज ॥

अनग्निपक्वमश्रीयादन्नं दधि फलं तथा ।

अक्षारलवणं ब्रह्मन् नाश्रीयान्मधुनान्वितं ॥

दद्यात् फलानि विप्रेषु फलाहारः स्वयं भवेत् ।

प्रणम्य शिरसा दूर्वां शिवं शिवमवाप्नुते ॥

य एवं कुरुते भक्त्या महादेवस्य पूजनम् ।

गणत्वं यात्यसौ ब्रह्मन् मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥

एवं पुण्या पापहरा अष्टमीदेवसंज्ञिता ।

* भार्यामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† नद्याविस्र तस्यनानमिति पाठान्तरं ।

चतुर्णामपि वर्णानां स्त्रीजनानां विशेषतः ॥

इति भविष्यपुराणोक्तं दूर्वाष्टमीव्रतम् ।

अथ दूर्वाष्टमीव्रतम् ।

—०००—

शुक्लाष्टम्यां तु सम्प्राप्ते मासि भाद्रपदे तथा ।

दूर्वाप्रतानं सुश्वेतमुत्तराश्राभिगामिनं ॥

पूजयेद्दृष्टहमानीय गन्धमाल्यानुलेपनैः ।

फलमूलैस्तथाचैव दीपं धूपैर्विसर्जयेत् ॥

अग्निपक्वं तथा सर्वं निवेद्य च कथञ्चन ।

भोक्तव्यञ्च तथा ब्रह्मन् वज्रपक्वविवर्जितम् ॥

दूर्वाङ्गुरस्थां सम्पूज्य विधिना यौवने प्रियम् ।

यौवनं स्थिरमाप्नोति यत्र यत्राभिजायते ॥

इति आदित्यपुराणोक्तं दूर्वाष्टमीव्रतम् ।

अथाशोकाष्टमीव्रतम् ।

—०००—

भानुहवाच ।

अष्टमीषु च सर्वासु पूजनीयाश्चशोकिका ।

गन्धमाल्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ॥

तस्मिन्नहनि या भुङ्क्ते नक्तमिन्दुविवर्जिते ।

भवत्यथोविशोका सा यत्र यत्राभिजायते ॥

अष्टमीषु च सर्वासु न चेच्छुक्तेति वै मुने ।

प्रोष्ठयद्यामतौतायां या स्यात् कृष्णाष्टमी द्विजाः ॥

तस्यामवश्यं कर्त्तव्यं देवीं पूज्य यथाविधि ।

इत्यादित्यपुराणोक्तमशोकाष्टमीव्रतम् ।

अथ मातृव्रतम् ।

— ०१० —

मातृणामष्टमी दत्ता ब्रह्मणा तिथिरुत्तमा ।

एतांः क्षमापयेद्भक्त्या निराहारो नरः सदा ॥

तस्य ताः परितुष्टास्तु चेमारोग्यं ददन्ति च ।

इति वाराहपुराणोक्तं मातृव्रतम् ।

अथ नरसिंहव्रतम् ।

— ००० —

सनत्कुमार उवाच ।

अथाष्टमीव्रतं ब्रह्मन् प्रोच्यमानमिदं शृणु ।

भवविध्वंसनं नृणां सर्वार्तिहरणं परं* ॥

राजा वा राजपुत्रो वा यदि चेद्रिपुनाशनं ।

तदष्टम्यान्तु सुस्नातो यवाग्रञ्च प्रकाशयेत् ॥

कुर्यादष्टदलं पद्मं तन्दुलैर्वाप्रसूनकैः ।

कर्णिकायामथेशानं नरसिंहाकृतिं स्मरेत् ॥

उग्ररूपं महादंष्ट्रं गम्भीराध्वानगर्जितम् ।

* उपवाससङ्कारबेदिति पाठान्तरं ।

बृहद्रजततुङ्गादिप्रवराहतनुद्युतिं ।
 चलत्करालकुटिल भ्रूभङ्गनिहताहितं ॥
 वक्त्रान्तवृत्तिज्वलितस्फुरत्पद्मविलोचनं ।
 दंष्ट्राग्रान्त विनिर्दूतज्वालाव्याप्तदिगन्तरम् ॥
 नखरागविनिर्भिन्नवैरिवक्षः क्षत श्रुतिः ।
 दैत्योरस्थलविक्षोदक्षतजानुकराम्बुजः* ॥
 रक्तपुष्पगुडान्नेन फलमूलेन चार्चयेत् ।
 तत् प्रकाशे महाकुम्भमव्रणं भारसन्धितं ॥
 तीर्थोदकेन शुचिना गन्धयुक्तेन पूरितम् ।
 वस्त्रयुग्मेन सञ्छन्नं कुशकूर्चसमन्वितं ॥
 सर्वौषधिसमायुक्तं सर्व्वरत्नसमन्वितं ।
 धान्यपूगेऽथ वा श्वेततण्डुले स्थापयेत् सुधीः ॥
 दिक्षु वा कलसानष्टौ शुभवस्त्रादिसंयुतान्† ।
 पूर्वादिक्रमयोगेन स्थापयेदेकमग्रतः ॥
 द्वारप्रदेशे संस्थाप्य कलशानां द्वयं द्वयं ।
 द्वारपालान् प्रतिष्ठाप्य कलशेषु वह्नि क्रमात् ॥
 रथाङ्गं पाञ्चजन्यञ्च शार्ङ्गं गन्धकमेव च ।
 स्मरन् प्रतीचीपर्यन्तं कलशेषु यथाक्रमं ॥
 शरांस्य मुशलं चन्द्रं स्मरन् कोणेषु वै गदां‡ ।
 अनन्तरञ्च वै तार्क्ष्यं वेदात्मानञ्च संस्मरन् ॥

* चालघेदिति पाठान्तरम् ।

† नववस्त्रयुगानपीति पाठान्तरं ।

‡ वज्रमिति पाठान्तरं ।

तत्र तत्र च वै नाम्ना पूजयेत्सुसमाहितः ।
 रक्तानुलेपनैः पुष्पैः फलमूलैः समर्चयेत् ॥
 तत्र तत्र च तन्मन्त्रं जपेदष्टसहस्रकम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतम्वापि स्वशक्तितः ॥
 नृसिंहैकाक्षरं मन्त्रं जपेद्दानुष्टुभं परं ।
 जपान्ते कल्पयेत् कुण्डमग्रतः शास्त्रसम्मतम् ॥
 द्विहस्तायामविस्तारं योनिनाभिसमन्वितम् ।
 चतुर्मेखलकं वास्य त्रिमेखलकमेव वा ॥
 उन्नतपुष्पसदृशं योनिरन्ध्रं विदुर्बुधाः ।
 एवं कृत्वा ततः कुर्यात् समिद्धं जातवेदसम् ॥
 तन्मध्ये संस्मरेद्देवं नरसिंहमनुत्तमं* ।
 सुदर्शनाद्यायुधानि यथा स्थानं च संस्मरेत् ॥
 विधायग्निप्रतिष्ठानं प्रणवेनैव मन्त्रवित् ।
 आदौ कुण्डञ्च संगोध्य कुर्यादग्निनिमन्त्रणं† ॥
 पश्चादग्निं परिस्तीर्य प्राग्गैर्वा कुशैरपि ।
 ततः संशोध्य पात्राणि प्रोक्षयेत् क्रमशस्ततः ॥
 प्रणीतामपि संशोध्य कुर्यात्तत्परिषेचनं ।
 संगोध्यहोमद्रव्याणि‡ कुण्डस्यैवापसव्यतः ॥
 विधायान्यस्य संस्कारं पात्रादीन् परिधाप्य च ।
 निधाप्य सम्यक् पात्राणि वाज्यभागी तथैव च ॥

* नरसिंहतदु' तत इति पाठान्तरं ।

† भूमिविशोधनमिति पाठान्तरं ।

‡ पात्राणि इति पाठान्तरं ।

देवतावाहने पञ्चाङ्गविषय समर्पणं ।

आयुः कामस्तु दूर्वाभिः श्रीकामो विल्वसम्भवैः ॥

आरोग्यकामोऽपामार्गैस्तिलैर्वापि घृतेन च ।

मृत्योर्विजयमन्विच्छन् मध्वाक्तैः कमलैर्नवैः ॥

पुष्पैश्च चम्पकभवैर्धनार्थी जातिसम्भवैः ।

शत्रोर्भरणमाकाङ्क्षन्नाक्षैर्वापि विभीतकैः ॥

वश्यार्थी लवणोद्भूतैः सर्षपैः समरीचकैः ।

तुषैर्वा निम्बपत्रैर्वा तैलेनापि च साधयेत् ॥

उन्नतकैस्तथोन्मादैर्भोहने स्तम्भनेऽपि च ।

तद्बीजैस्तत्फलैर्वापि तत्काष्ठैर्ज्वलितानलैः ॥

अम्बुजैः श्रियमन्विच्छन् सितैरव्याकुलं यदि ।

श्रीलताकुसुमैश्चापि तत्पत्रैरक्षतैरपि ॥

तद्बीजैरङ्गुरैश्चापि त्रिमध्वाक्तैश्च तन्दुलैः ।

चन्दनक्षौद्रसंयुक्तै रत्पत्रैः कुमुदैरपि ॥

तथा चन्दनकाष्ठेन गव्येन पयसापि वा ।

एकपत्रैः परां पुष्टिं सहदेव्याप्यरोगतां ॥

धान्यैरायुस्तथारोग्यमक्षतैः कदलीफलैः ।

यं यं कामयते मन्त्री तेन तेनैव साधयेत् ॥

साधारणोविधिरयं लभते वच्मि तं पुनः ।

जुहुयाद्दशसाहस्रं द्रव्यैर्वाथ यथाविधि ॥

यावत्साध्यगरीयस्त्वं साहस्रं वा यथा विधि ।

यावत्साध्या गरीयस्त्वं तावत्संख्यादर्शनम् ॥

श्रीनिवास नमस्तेऽस्तु श्रीवृक्ष शिवबल्लभ ॥

ममामिलषितावाप्तिं कृत्वा विघ्नहरोभव ॥
 सप्तकृत्व स्तुतीभ्यर्च्य श्रीवृक्षं प्रणिपत्य च ।
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या श्रीदेवी प्रीयतां मम ॥
 ततो भुञ्जीत मौनेन तैलक्षारविवर्जितम् ।
 अग्निपक्वं मृत्पात्रे दधिधान्यफलं शुभम् ॥
 एवं यः कुरुते पार्थ श्रीवृक्षाभ्यर्चनं नरः ।
 नारी वा दुःखशीकाभ्यां सुच्यते नात्र संशयः ॥
 सप्तजन्मान्तरं यावत् सुखसौभाग्यसंयुता ।
 श्रीमती फलिनी सत्या मर्त्यलोके महीयते ॥

श्रीवृक्षं मन्त्रतफलं वरदं नवम्यां
 नैवेद्यदिच्यफल वस्त्रविरूढ धान्यैः ।
 पूज्य प्रभात समये पुरुषोत्तमा ये
 ते प्राप्नुवन्ति कमलां पुरुषेन्द्रचन्दाः ॥

अथ देवस्य पुरतः साध्यं कृत्वा सने स्थितः ।
 कुम्भतोयेन कलशैर्मन्त्रेणैवाभिषेचयेत् ॥
 दक्षिणां गुरवे दत्त्वा कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 युद्धारभेजनक्षोभे राष्ट्रयात्रारिषीडने* ॥
 भये व्याधिपरिक्षेपे स कुर्यादष्टमीव्रतं ।
 विद्यार्थी विद्यामतुलां त्रियमिच्छन्महाश्रियम्† ॥
 यद्यद्यदिच्छति तत्तस्य पुण्यात्येतं व्रतं परं ।

इति गरुडपुराणोक्तं नरसिंहव्रतम् ॥

* राष्ट्रनाशेऽरिषीडने इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† त्रियमायुषविन्दतीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथ हरव्रतम् ।

—:ॐ:—

ब्रह्मोवाच ।

अष्टम्यां पूजितो देवो गोश्रुताभरणी हरः ।
 ज्ञानं ददाति विपुलां कान्तिं* जातिं बलं तथा ॥
 गोश्रुताभरणः चक्षुःश्रवोभूषः शिव इत्यर्थः ॥
 मृत्युहा ज्ञानदश्चैव पापहा च प्रपूजितः ।
 मूलमन्त्रस्वसज्जाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ॥
 पूर्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्चातिथीश्वरः ।
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥
 पूजागाठेन शठेन कृतापि तु फलप्रदा ।
 आज्यधारासमिद्धिश्च दधिचीरान्नमाक्षिकैः ॥
 पूर्वोक्तफलदो होमः कृतः शान्तेन चेतसा ।
 एतद्व्रतं वैखानरप्रतिपद्व्रते व्याख्येयम् ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं हरव्रतम् ।

अथ सुगतिव्रतम् ।

—ॐ—

नक्ताशी त्वष्टमीपुष्पादम्बरान्ते तु गोप्रदः ।
 पौरन्दरपदं याति सुगतिव्रतमुच्यते ॥

अत्र पुरन्दरो देवता ।

इति पद्मपुराणोक्तं सुगतिव्रतम् ।

* कान्तिमिति कचित्पाठः ।

अथ वृषभव्रतम् ।

— ००० —

सिताष्टम्यां सोपवासोवृषभं यः प्रपश्यति* ।
 सितवस्त्रयुगच्छन्नं यदाभरणभूषितम्† ॥
 शिवलोके चिरं स्थित्वा ततो राजा भवेद्दिह ।
 वृषव्रतमिदं प्रोक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 सोपवासइति पूर्वदिने कृतोपवास इत्यर्थः ।

अत्र शिवोदेवता ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं वृषभव्रतम् ।

अथ गुर्वष्टमीव्रतम् ।

— ००० —

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्रूहि कृष्ण व्रतं किञ्चित् सर्वपापप्रणाशनम् ।
 प्रेतत्वनाशनञ्चैव भुक्ति मुक्ति फल प्रदम् ॥

कृष्ण उवाच ।

मासि भाद्रपदे राजन् शुक्लपक्षे यदाष्टमी ।
 गुरुवारेण संयुक्ता सा तिथिर्द्धर्मवर्द्धनी ॥
 सम्पूर्णा सर्वपापघ्नी प्रेतयोनिविनाशनी ।
 गृह्णीयान्नियमं सम्यक् दन्तधावनपूर्वकम् ॥

* यच्छतीति पाठान्तरं ।

† घण्टाभरण भूषितमिति पाठान्तरं ।

एकभक्तेन राजैन्द्र तस्यां देवो ब्रह्मस्यतिः ।
 ज्ञानं नद्यान्तडागे वा गृहे वा नियमात्मना ॥
 सौवर्णं कारयेज्जीवं राजतं वा नरोत्तम ।
 तस्याभावे यथाशक्त्या श्रीखण्डेनापि कारयेत् ॥
 शाल्योदनञ्च भोक्तव्यं षष्टिकान्नमथापि वा ।
 पात्रे तु शालिं संस्थाप्य परिपूर्णं यथाभवेत् ॥
 कपिला गौः प्रदातव्या व्रतसम्पूर्णहेतवे ।
 जलपूर्णं तु सद्व्ये स्थापयेद्वाह्मणो घटे ।
 नमस्ते ज्ञानिनां श्रेष्ठ नमोनीतिविशारद ।
 त्रिदशो देवदेवेश देवराज नमोऽस्तुते ॥
 त्रिदशाधिपं संपूज्य प्रारब्धे गिरिशस्तुतः ।
 गृहाणार्घ्यमिदं देव नमस्तुभ्यं ब्रह्मस्यते ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

बुद्धिं देहि श्रियं देहि गतिं देहि शुरार्चित ।
 ब्रह्मस्यते विधिश्चैव* परिपूर्णं कुरुष्व मे ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

अत्रैवोदाहरिष्यामि इतिहासं पुरातनं ।
 प्रेतमोक्षप्रदं पुण्यं तच्छृणुष्व महामते ॥
 शृणु राजन् महाबाहो सकले क्षितिमण्डले ।
 सुरथोनाम राजाभूत्सोमवंशसमुद्भवः ॥
 स कदाचिद्गतोऽरण्ये प्रविष्टो गहने वने ।

* व्रतस्यास्य इति पाठान्तरं ।

शाल्मलीवृक्षमेकञ्च निर्जले सूर्यतापिते ॥
 निर्जीवे निर्जले रौद्रे सर्वप्राणभयङ्करे ।
 स ददर्श नृपस्तत्र दुष्टरीद्रनिभान्तकान् ॥
 अस्थिचर्मावरोकांश्च ऊर्ध्वकेशभयावहान् ।
 दंष्ट्रा करालरक्ताक्षान् पूर्वपापफलव्रतान् ॥
 तानुवाच नृपः पार्थ सुरथोविगतज्वरः ।
 के यूयं निर्जनेऽरण्ये कथम्भो भीषणाननाः ॥
 ततस्तू मूचः सम्प्रोताः सुरथं प्रेतसत्तमाः ।
 राजन् कर्मविपाकेन वयं प्रेतत्वमागताः ॥
 अथोवाच नृपः प्रेतान् कर्मणा केन कथ्यतां ।
 निर्जने येन वारण्ये तिष्ठन्ति प्रेतभीषणाः ॥
 अथ चैकेन तन्मध्यादुक्तो राजा यथा क्रमम् ।
 कृतं परस्त्रीगमनमसत्यं भाषितं मया ॥
 तेन कर्मविपाकेन प्रेतत्वमहमागतः ।
 द्वितीयोऽथा ब्रवीद्राजन् अस्मदीयं कृतं शृणु ॥
 कुर्वन्तीनां गवां पानं जले विघ्नं मया कृतम् ।
 तृतीयोऽथा ब्रवीद्राजन् पैशून्यं कृतवानहम् ॥
 तेन कर्मविपाकेन प्रेतत्वं प्रगतोऽहम् ।
 एतस्मिन् कथिते राजा प्रोवाच सुरथो नृपः ॥
 कथं वो भोजनं पानं शयनं स्वस्ति ते कथम् ॥
 प्रेत उवाच ।

यत्रोच्छिष्टं स्थितं भूमौ श्लेष्मा नासाविनिर्गतं ।
 रजोविनिःसृतं योनौ स्त्रीणां तदपि भोजनं ॥

नान्यथा भोजनं राजन् तेन लज्जामहे वयम् ।
न प्रष्टव्यं महावाहोपानीयं न लभामहे ॥

सुरथ उवाच ।

किं यज्ञैः किं तपोदानैः किं वा तीर्थावगाहनैः ।
युष्माकञ्च भवेन्मोक्षो व्रतमेकं विना प्रभो ॥

राजोवाच ।

किं व्रतं कथ्यतां शीघ्रं कोविधिः का च देवता ।
कस्मिन् वारे दिने मासे येन मोक्षो भवेच्च वः ॥

प्रेत उवाच ।

मासि भाद्रपदे राजन् शुक्लपक्षे यदाष्टमी ।
गुरुवारेण सम्पूर्णा लभ्यते च महाव्रतम् ॥
गुर्वष्टमी महापुण्या सर्वपापप्रणाशिनी ।
बुधाष्टमी सहस्रस्य फलमाप्नोति मानवः ॥
दिङ्मूढोऽहं वने प्रेता भवन्तो दर्शयन्तु मे ।
भूपस्य दर्शयामासुस्ते च मार्गं सुगामिनं ॥
राजा च स्वपुरं गत्वा कृत्वा च व्रतमुत्तमं ।
प्रेतान् नरेण विधिना ददौ पुण्यं त्रिवाचकम् ॥
प्रेतत्वादथ मुक्तास्ते विमानवरमाश्रिताः ।
सूर्ययुग्मसमं दृष्टासुरथं नृपसत्तमं ॥
एवं यः कुरुते पार्थ ब्रह्मसृतिशुभव्रतं ।
तस्मिन् वंशे च न प्रेता भविष्यन्ति कदाचन ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः पदं गच्छत्यनामयं ।

एतत्ते कथितं पार्थ गुह्यं गुर्वष्टमीव्रतम् ॥

यः श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।

इति श्रीभविष्यत्पुराणोक्तं गुर्वष्टमीव्रतम् ।

इति श्रीमहाराधिराज-श्रीमहादेवस्य समस्तकरणाधी-
श्वर-सकल-विद्या-विशारद-श्रीहेमाद्रि-विरचिते
चतुर्व्वर्गचिन्तामणौ-व्रतखण्डे
अष्टमीव्रतानि ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

—000@000—

अथ नवमी व्रतानि ।

अवाप्य यदुपाश्रयं गुणिगणः परं स्नाघते
पवित्रितजगत्त्रयं जयति यस्य कान्तं यशः ।
क्रमागतमयोच्यते सकललोकशोकापहं
समस्तनवमीतिथिव्रत मनेन हेमाद्रिणा ॥

अथ श्रीवृक्षनवमीव्रतम् ।

कृष्ण उवाच ।

समुत्पन्नेषु रत्नेषु क्षीरोदमथने पुरा ।
विल्ववृक्षगणं गत्वा विश्रान्ता कमलालया ॥
ममेयमिति चान्योन्यं युयुधुर्हवदानवाः ।
असुरा निर्जिताः सर्वे युद्धे चक्रेण चक्रिणा ॥
पातालं गमिता दैत्याः सश्रीकः स्वयमावभौ ।
श्रीकामावासितो यस्मात् श्रीवृक्षस्तेन स स्मृतः ॥
तस्माद्भाद्रपदेचैव शुक्लपक्षे कुरुत्तम ।
नवम्यामर्चयेद्भक्त्या ईषत्सूर्योदयेऽनघ ॥
श्रीवृक्षं विविधैरत्नैरनग्निपतितैः फलैः ।
तिलपिष्टान्नगोधूमैर्धूपगन्धानुलेपनैः ॥
ईषद्भानुकराक्रान्त श्रीकृता वै नभस्तले ।
मन्त्रे णानेन राजेन्द्र पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥

श्रीनिवास नमस्तेऽस्तु श्रीवृक्ष शिववत्सभ ।
 समापि सत्तमां तृप्तिं* कृत्वा विघ्नहरो भव ॥
 समस्तत्वस्ततोऽभ्यर्च्य श्रीवृक्षं प्रणिपत्य च ।
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या श्रीदेवी प्रीयतां मम ॥
 ततो भुञ्जीत मौनेन तैलक्षारविवर्जितम् ।
 अनग्निपक्वं मृत्पात्रे दधिधान्यफलं शुभम् ॥
 एवं यः कुरुते पार्थ श्रीवृक्षाभ्यर्चनं नरः ।
 नारो वा दुःखशोकाभ्यां मुच्यते नात्र संशयः ॥
 समजन्मान्तरं यावत् सुखसौभाग्यसंयुता ।
 श्रीमतीद्युतिनीचैव† मर्त्यलोके महीयते ॥
 श्रीवृक्ष मक्षतफलं वरदं नवम्यां
 नैवेद्य पुष्पफलरत्न विरूढधान्यैः ।
 पूज्य प्रभातसमये पुरुषोत्तमोऽस्यां
 ते प्राप्नुवन्ति कमलां पुरुषेन्द्रचन्द्र ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं श्रीवृक्षनवमीव्रतम् ।
 अथ ध्वजनवमीव्रतम् ।

— ००० —

कृष्ण उवाच ।

उल्काश्यां नवमीं राजन् कथयामि निबोध ताम् ।
 या काश्यपेन कथिता तारकस्यार्त्तिनाशिनी ॥

* समाभिलषितावाप्तिमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† श्रीमतीफलनिषत्या इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अश्वयुक् शुक्लपत्ते या नवमीति च विश्रुता ॥
 नद्या स्नात्वा तमभ्यर्च्य भगवत्या महासुरैः ।
 पूर्व्ववर मनुष्मृत्य संग्रामे वहवः कृताः ॥
 नानारूपधरा देवी अवतीर्थ्य पुनः पुनः ।
 धर्मसंस्थापनार्थाय पतिघ्ने दैत्यसत्तमान् ॥
 अथ रक्तासुरोनाम महिषस्य सुतोमहान् ।
 आसीत्तेन तपस्तप्तं वर्षाणामयुतानि षट् ॥
 तस्मै ददौ चतुर्वक्त्रो राज्यं त्रैलोक्यमण्डले ।
 तेन लब्धवरेणाय ह्यलपित्वा दनोः सुतान् ॥
 प्रारब्धं सह शक्रेण युद्धं गत्वामरावतीं ।
 तं दृष्ट्वा दानवबलं सन्नद्धं बोद्धतध्वजं ॥
 युयुधे दानवः सार्धं सुरैः शक्रपुरःसरैः ।
 तत्र प्रावर्त्तत नदी शोणितो घतरङ्गिणी
 परमस्य गदाप्राह वसुलं दन्तकच्छपा ।
 वहन्ती पित्तलेकाये सुरासुरभटानकाः ॥
 अथ रक्तासुरोरोषात् युयुधे विबुधैः सह ।
 ते हन्यमाना विबुधा रक्ताक्षेण महारणे ॥
 अष्टाः स्वर्गम्यरिष्वज्य त्यक्तप्राहरणाहुतं ।
 कटच्छत्रां पुरीं प्राप्ता यत्रास्ते भवबलभा ॥
 दुर्गा चामुण्डया सार्धं नवदुर्गासमन्विता ।
 आद्या तावन्महालक्ष्मीर्नन्दा चेमङ्गरी तथा ॥
 शिवदूती महातुण्डा भ्रामरी चन्द्रमङ्गला ।
 रेवती हरिसिद्धिस्तु नवैताः परिकीर्त्तिताः ॥

य स्तासां ते स्तुतिं चक्रे त्रिदशाः प्रणता मताः ॥
 अमरमुकुट चम्बित चरणाम्बुजाः सकल भुवन सुखजननी ।
 जपन्ती जगदीशं मुदिता सकलनिष्कलादुर्गा ॥ १ ॥
 विष्णते नख दशन भूषण रुधिरवसाच्छ्रित कतखड्गहस्ता ।
 जयति नररुद्र मण्डित पिशाचानुचरहारकुन्दरी ॥ २ ॥
 प्रज्वलितशिखिगण्गोल्बण विवाटजटावहचन्द्रमणि शोभा ।
 जयति दिगम्बरे भूषासिद्धवटे सा लक्ष्मीः ॥ ३ ॥
 करकमलजनितशोभाविप्रावबद्धपद्मवचना च ।
 जयति कमण्डलुहस्ता नन्दादेवी न नन्निहर ॥ ४ ॥
 दिग्वसना विक्षतमुखा फेत्कारोहामपूरितदिक्शोभा ।
 जयति विकारणदेहा क्षेमङ्करी रौद्रभावस्था ॥ ५ ॥
 क्रोशत ब्रह्माण्डोदरमुखरमुखरमुखहुङ्कृतनिनादा ।
 जयति महातिहस्ता शिवदूती प्रथमशिवभक्तितः ॥ ६ ॥
 मुक्ताट्टहासभैरवदुःमह उच्चकितसकलदिग्वक्त्रा ।
 जयति भुजगेन्द्रबन्धनशोभित कर्णाम्बुतुण्डा ॥ ७ ॥
 पटहमुरजमर्दल कुलरिक्तानर्चितावयवा ।
 जयति मधुव्रतात्तपादैत्यहरी भ्रामरी देवी ॥ ८ ॥
 शान्ता प्रशान्तवदना सिंहन्व्याध्यानयोगगतिनिष्ठा ।
 जयति चतुर्भुजदेहा चन्द्रकला चन्द्रमण्डला देवी ॥ ९ ॥
 पक्षपुटचञ्चुघातैः सचूर्णित विविधशत्रुसङ्घाता ।
 जयति शिवशूलहस्ता बहुरूपा रेवती भद्रा ॥ १० ॥
 पर्यति जगतिदुष्टा पितृवननिलयेषु योगिनी सहिता ।
 जयति हरसिद्धि नाम्नां हरसिद्धिर्विन्दता सिद्धैः ॥ ११ ॥

इति दुर्गां सूक्ष्मानुषम मर्यादातिरमरराट् कृत्वा इदमूचै
सहदेवैः सापह्यस्मात्सर्वभौतिभ्यः ।

पुनः पुनः प्रणम्यापुर्भवानां सिंहवाहिनीं ।

अस्माकं भवभीतानां श्रुत्वा तेभ्योभयं ततः ॥

सिंहान्तश्च विनिर्गल्य दुर्गाभिः सहिता पुरात् ।

युयुधे दानवैः सार्द्धं महासमरदुर्द्दिनम् ॥

कुमारीं विंशतिभुजा घनविद्युत्ततोपमा ।

तेपि तत्रासुराप्राप्ताः प्रचण्डा रौद्ररूपिणः ॥

सर्वं लघुवरः सूरसुतस्तपसस्तथा ।

महाग्रहापक्रान्ताह्यसमायाविनिर्णये ॥

आब्रह्मण्याह्यधमिषानास्तस्य निबोधिनान् ।

इन्द्रमारी मनुकेशां प्रलम्बो नरकः कुतः ॥

कुष्ठः पुलोमाशरभः सम्बरो दुन्दुभिः खरः ।

इल्वलीनमुचिर्भौमोवाताय्यं धेनुकः कलिः ॥

मायाव्रतो बली बन्धु मधुकैटभ कालवित् ।

रहः पौण्ड्रादिदैत्येन्द्राः प्राधान्यात् ये प्रकीर्त्तिताः ॥

धनगोभिर्जनाः सर्वे सन्नद्धा स्त्रोच्छृतोध्वजः ।

रूपतोर्वर्णितश्चैव ध्वजास्तेषां पृथक् पृथक् ॥

प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्रज्वलिता इव पावकाः ।

काञ्चनाः काञ्चनापीडाः काञ्चनास्त्रगलङ्कृताः ॥

प्रताका विविधैर्गालै रस्थिता लक्षणाञ्चिताः ।

नीलाः पीताः सिन्हा रक्ता कृष्णाभाः पञ्चवर्णकाः ॥

तत्र पद्मपटी सौचा कृतबुद्धदुर्बुरा ।

पताका कान्तिवलला कर्त्तव्या इव शोभनाः ॥
 ततोहलहलारावच्चक्रस्ते दानवोत्तमाः ।
 प्रास्फालयन्ति पणवा भेरीमुरजगोमुखाः ॥
 तान् वादयत्यानकन्ये शङ्खाडम्बरडिण्डिमान्
 एव ते समयुध्यन्त भवानी दैत्यदानवाः ॥
 समाजघ्नुः शरैः शूलैः परिघैः शक्तितीमरैः ।
 कणायैरिव तैः कुन्तैः शतघ्नीकूटमुद्गरैः ॥
 आहत्यमाणोरोषेण जज्वाल समरेऽधिकं ।
 सिंहारूढा द्रुतं देवी रणमध्ये प्रधाविता ॥
 अच्छिवाच्छ प्रचिह्नानि ध्वजानानाविधास्तथा ।
 बलात्कारेण दैत्यानामनाथसमरेतु वा ॥
 चिह्नकानि ददौ तुष्टा देवेभ्यः शीघ्रचारिणी ।
 सर्वैरपि गृहीतानि जपेद्देवीतिवादिभिः ॥
 अविद्यातु भृशन्तुष्टा तेषाञ्चक्रे क्षणात्क्षयं ।
 कालरात्रिर्दानवानां मरीचिनिपपात सा ॥
 जीवितानि च जग्राह दैत्यानान्दवनन्दिनी ।
 अथरक्तासुरङ्गण्डे गृहीत्वापात्य भूतले ॥
 देवी जग्राह तीक्ष्मेन त्रिशूलेन भृशन्दिवि ।
 संभिन्नहृदयेमासाञ्चक्रे दैत्यसुदारुणाः ॥
 तथापि देव्याभिहतः पपात च ममार च ।
 देवस्तानसुराञ्जित्वा जित्वाशत्रुपुरे जितं ॥
 ददृशुस्ते क्रणप्रान्ते लम्बमाना महाध्वजाः ।
 यात्राञ्चक्रुः सम्प्रहृद्यान् नवम्यां ध्वजचिह्नितान् ॥

अतोयां पीह भूपालैर्जयन्तश्चैक्षिपादृतैः ।

उपेय्यते नरैर्भक्तैः नारीभिश्चैवपाण्डव ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशविधानं तस्यास्तु नवम्यां ब्रूहि मे प्रभो ।

सरहस्यञ्च मन्त्रञ्च तुष्यते येन चण्डिका ॥

कृष्ण उवाच ।

पौषस्य शुक्लपक्षे या नवमी शम्भ्वरी श्रुता ।

तस्यां स्नात्वा शुभैः पुष्पैरर्चनीया हरेश्वरा ॥

कुमारी भगवान् देवी सिंहस्यन्दनगामिनी ।

धजान् नानाविधान्कृत्वा पुरतस्तच्च पूजयेत् ॥

मालती कुसुमैर्दीपैर्गन्धधूपविलेपनैः ।

वलिभिः पद्मभिर्मध्ये सुरामांसस्त्रपिन्धनैः ॥

दधिचन्दनचूर्णैश्च फलैश्चानग्निपाचितैः ।

देवीं स्वर्णमयीं कृत्वा सिंहारूढां चतुर्भुजां ॥

खड्गशक्तिधरां शूलधरां नेत्रत्रयान्वितां ।

मन्त्रेणानेन कौन्तेय ब्राह्मणेन पृथग्वान तु ॥

भद्रां भगवतीं कृष्णां विश्वस्य जगतोहितां ।

प्रवेशनीं संवमनीं ग्रहनक्षत्रमालिनीं ॥

प्रपन्नोहं शिवां रात्रीं भद्रेमांपाहिसर्वदा ।

सर्वभूतपिशाचेभ्यः सर्वसत्त्वसरीसृपैः ॥

देवेभ्यो मानुषेभ्यश्चोभयेभ्यो रक्ष मां मनः ।

यक्षरक्षः पिशाचेभ्यो नागेभ्यो वृश्चिकेष्वपि ॥

चौरादिदृष्टसत्वेभ्यो हिंसेभ्यो रक्ष सर्वतः ।
 इत्युच्चार्य प्रधान्येकं ध्वजकिङ्किणिमालिनं ॥
 ततश्चारोपयेद्राजा देवीनां भवने तथा ।
 भोजयेच्च कुमारोश्च प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥
 वाचकं पूरयित्वा य परिप्राप्य क्षमाप्य च ।
 उपवासेन कुर्वीत एकभक्तेन वा पुनः ।
 भक्त्या नरेण दृढया भक्तिस्तत्र गरीयसी ॥
 एवं ये पूजयिष्यन्ति ध्वजैर्भगवतीं नरः* ।
 तेषां दुर्गा दुर्गमार्गे चौरव्यालान्निसङ्कटे ॥
 रणे राजकुले गेहे युद्धमध्ये जले स्थले ।
 रक्षाङ्करोति सततं भवानी सर्वमङ्गला ॥
 अस्यां वभूव विजयो नवम्यां पाण्डुनन्दन ।
 भगवत्यास्तु तेनैषां नवमी सततं प्रियां ॥
 धन्या पुण्या पापहरा सर्वोपद्रवनाशिनी ।
 अनुष्ठेया प्रयत्नेन सर्वकामानभीष्टितान् ॥
 देवार्चनं हितमिदं मनुजो नवम्यां
 हेमस्तजं ध्वजवरां स हि रोपयेद्यः ।
 कामानवाप्य मनसोपिहितान् विहाय
 देहं प्रायाति परमेश्वरि पादमूलम् ॥
 इति भविष्योत्तरे ध्वजनवमीव्रतम् ।

अथ उत्कानवमीव्रतम् ।

— ००० —

उष्ण उवाच ।

उत्कास्या नवमी राजन् कथयामि निबोध तां ।
या काश्यपेन कथिता तारकस्यार्त्तिनाशिनी ॥
अश्वयुक्शुक्लपक्षे या नवमी लीकविश्रुता ।
नद्यां स्नात्वा समभ्यर्च्यं पितृदेवान् यथाविधि ॥
पश्चात् संपूजयेद्देवीं चामुण्डां भैरवीं प्रियां ।
पुष्पैर्धूपैः सनैवेदैः मांसमत्स्यसुरासवैः ॥
पूजयित्वा स्तवं कुर्यान्मन्त्रेणानेन मानवः ।
समारोप्याञ्जलिं मूर्ध्नि जानुभ्यामवनीं गतः ।
महिषघ्नि महामाये चामुण्डे मुण्डमालिनि ॥
द्रव्यमारोग्यं विजयन्देहिदेवि नमोस्तु ते ।
भूतप्रेतपिशाचिभ्यो रक्षोभ्यश्च महेश्वरि ॥
देविभ्यो मानुषेभ्यश्च भयेभ्यो रक्ष मां सदा ।
सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥
उमे ब्रह्माणि कौमारी विश्वरूपे प्रसौद मे ।
कुमारीर्भोजयेत्पश्चात् नवम्यां नीलकण्ठकैः ॥
परिधानैर्भूषणैश्च भूषयित्वा क्षमापयेत् ।
सप्तपञ्चमयैषां वा वित्तवृत्तानुरूपतः ॥
अद्वया तुष्टते देवी इति वीरानुशासनम् ।
अभ्युक्ष्य मण्डलं कृत्वा गोमयेन शुचिः स्मृतः ॥

दत्त्वासनं चोपविशेत् पात्रञ्च पुरतो न्यसेत् ।
 ततः सुसिद्धमन्नं च तत्सर्वं परिवेषयेत् ॥
 सद्यस्तं पायसन्तेऽपि स्वयञ्चापात्रसन्निधौ ।
 तृणानि पुष्टिमादाय ह्यादाय ग्रामकं तथा ॥
 प्रज्वालयेत्ततो भोज्ययावज्ज्वलति पावकः ।
 प्रशान्ते भोजनं त्यक्त्वा समाचम्य प्रसन्नधीः ॥
 चामुण्डां हृदये ध्यात्वा गृहकृत्यपरो भवेत् ।
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ॥
 ततः सम्बत्सरस्यान्ते भोजयित्वा कुमारिकाः ।
 वस्त्रैराभरणैः पूज्य प्रणिपत्य क्षमाययेत् ॥
 सुवर्णं शक्तितोदद्याद्वाञ्च विप्राय शोभनाम् ।
 य एवं कुरुते पार्थ पुरुषो नवमीव्रतम् ॥
 न तस्य शत्रवो नार्त्तिं न राजा नापि तत्स्करः ।
 भूताः प्रेताः पिशाचाश्च जनयन्ति भयं गुह ॥
 समुद्यतेषु शास्त्रेषु हता तस्य न विद्यते ।
 रक्षते जयदीयुक्ता सर्वांस्त्वचण्डिका ॥
 नरोवा यदिवा नारीव्रतमेतत्समाचरेत् ।
 उल्कावत्स सपत्नानां ज्वलगस्ते सदा हृदि ॥
 तां शुष्कवोढरसुखी प्रकटी तु दंष्ट्रा
 कामाकिनीं समबलं चितिमुण्डमालम् ।
 उल्कव्रतेषु पुरुषो नवमीषु चण्डो
 संपूज्य कस्य हृदयं न च शङ्करोति ॥
 इति श्रीभविष्योत्तरे उल्कानवमीव्रतम् ।

अथ उल्कानवमीव्रतम् ।

— ००० —

ऋषय ऊचुः ।

व्रतेन येन देवेन्द्र प्रसीदत्याशुपार्वती ।
 लक्ष्मील्का नवमीसंज्ञं शृणु सर्वफलप्रदम् ॥
 तस्यां नवम्यां सर्वाणी महिषादीन् महासुरान् ।
 जघान समरे शत्रून् तेन सा नवमी प्रिया ॥
 अश्वपुक् शुक्लपक्षस्य नवम्यां प्रयतात्मवान् ।
 स्नात्वाभ्यर्च्य पितॄन् देवान् मनुष्यांश्च यथाक्रमम् ॥
 जपेत् पञ्चान्महादेवीं महिषासुरघातिनीं ।
 पुष्पैर्धूपैः सनैवेद्यैः पयोदधिफलादिभिः ॥
 भक्त्यासम्पूजयित्वैव देवीं सम्प्रार्थयेत्ततः ।
 मन्त्रेणानेन वृत्रारिं शङ्कया परया व्रती ॥
 महिषघ्नि महामाये चामुण्डे मुण्डमालिनि ।
 दिव्यमारोग्यविजयं देहि देवि नमोऽस्तु ते ॥
 भूतप्रेतपिशाचेभ्योरक्षोभ्यश्च महेश्वरि ।
 देवेभ्योमानुषेभ्यश्च भयेभ्योरक्ष मां सदा ॥
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
 उभे ब्राह्माणि कौमारि विश्वरूपे प्रसीद मे ॥
 कुमारीर्जाजयित्वा च भोजयित्वा क्षमापयेत्* ।
 न च समाष्टकञ्चैकं बाल वित्तानुसारतः ॥

* दद्याच्चाष्टादनदिकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथवा प्रीतिमाप्नोति देवी भगवती शिवा ।
 शास्त्रवयस्यजच्चैव स तं यत्नेन पूजयेत् ॥
 यतः शास्त्रेषु सा देवी निवसत्येव सन्ततं ।
 अभ्युक्ष्य मण्डलं कृत्वा गोमयेन सुविस्तरं ॥
 दत्त्वा समं चौपविशेत् पात्रञ्च पुरतोऽन्यसेत् ।
 तस्यां संसिद्धमन्त्राद्यन्तत्सर्वं मुपवेषयेत् ॥
 प्राक् च सर्वं समुद्धृत्य वायसेभ्यो निवेदयेत् ।
 दण्डानां मुष्टिमादाय हस्तामात्रं सुयन्त्रितं ॥
 अन्यहस्तस्थितं क्षाल्य स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 प्रशान्तेऽग्नौ समाचम्य शुचिस्तद्गतमानसः ॥
 चामुण्डां हृदये ध्यात्वा गृहकृत्यपरोभवेत् ।
 अनेन विधिना वर्षे मासि मासि समाचरेत् ॥
 ततः सम्बत्सरस्यान्ते भोजयित्वा कुमारिकाः ।
 वस्त्रैराभरणैः पूज्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥
 सरुक्मशृङ्गीर्दद्याच्च गास्तु विप्राय शोभनाः ।
 नरोवा यदि वा नारी व्रतमेतत् करोति यः ॥
 उल्लैवसा सपत्नीनां तेजसा भाति भूतले ।
 श्रीमहानवमी तेषां ख्याता सुरथ तेऽधुना ॥
 सर्वं सिद्धिकरी पुण्या सर्वोपद्रवनाग्निनी ।
 नाध्यात्मिकं भयं तस्य दैवं स्यान्नाधिभौतिकम् ॥
 रक्षते हि सदा शक्रं सर्वापत्सु च चण्डिका ।
 शान्तिपुष्टिकरी धन्या पुत्रारोग्यार्थलाभदा ॥
 अनुष्ठेया सदा पुंभिश्चतुर्वर्गफलार्थिभिः ।

यच्छ्रद्धनापि कुरुते व्रतमेतदित्यं
 चण्डीप्रियं सुरय ते मुनिसिद्धजुष्टं ।
 रुद्राङ्गनाकुलवराकुलितं विमान
 मारुह्य याति सुमुखेन शिवस्य लोकं ॥
 इति सौरपुराणोक्तं उत्कानवमीव्रतम् ।
 अथ प्रदीपनवमीव्रतम् ।

—०*०—

हस्तमात्रं तृणं कार्यमङ्गुष्ठतर्जनीगतम् ।
 प्रदीपं यावन्नोद्दीप्तं तावद्भोजनमाचरेत् ॥
 आश्विनशुक्लनवम्यामिति शेषः ।
 देवीं सम्भूयित्वा तु षोडशार्णेन भावितः ।
 ओं महाभगवत्यै महिषासुरमर्दिन्यै
 नान्ना हुं फटिति षोडशाक्षरम् ।
 हेमपुष्पैस्तथागन्धैरनैश्चित्रैर्यथाविधि ॥
 सम्बत्सरं यथा न्यायं सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
 प्रदीप्ता नवमी वत्स हेमगोदक्षिणा मता ॥
 आद्या सर्वगता शुद्धा संग्रामेष्वपराजिता ।
 भवते शत्रुसङ्घस्य यथा देवो महेश्वरः ॥
 अनेनैव विधानेन गुग्गुलीर्गुटिकादधन् ।
 पूजयित्वा शिवं मन्त्रैः प्रदीप्तां होमयेद्दिधौ ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन शिवं पूजयित्वा गुग्गुलीर्गुटिकां होमये-

दितन्वयः ।

मन्त्रैर्दुर्गामन्त्रैः

प्रदीप्तेविधौ प्रौढे चन्द्रे प्रदीपान्त इत्यर्थः ॥

पूर्वोक्ता दक्षिणा वाच फलं वाजिमखोदितं ।

इति देवीपुराणोक्तं प्रदीपनवमीव्रतम् ।

अथ नवरात्रिव्रतम् ।

—०००—

देवा ऊचुः ।

यावद्भूर्वायुराकाशं* जलं वह्निश्शशियहाः ।

तावदै चण्डिकापूजा भविष्यति सदा भुवि ॥

ग्राह्यकाले विशेषेण आश्विनेष्टमीषु च ।

महाशब्दी नवम्यां च लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतत्ते देवराजेन्द्र स्वर्गवासफलप्रदम् ।

परापरविभागन्तु क्रियायोगेन कीर्तितम् ॥

एवं महाबलं शक्र पुरा देवारिकण्टकम् ।

हत्वा देवीं वरं दध्नुर्विद्याद्याद्य प्रतोषिताः ॥

शक्र उवाच ।

आश्विने घातिते घोरे नवम्यां प्रतिवत्सरं ।

श्रोतुं मिच्छाम्यहं तात उपवासजपादिकम् ॥

घोरे घोरनान्नि दैत्ये घातिते मारिते सतीत्यर्थः ।

* आनराकाशमिति पुस्तकान्तरेपाठः ।

ब्रह्मोवच ।

मृगु शक्र प्रवक्ष्यामि यथा त्वं पृच्छसि स्वयम् ।
महासिद्धिप्रदं धन्यं सर्वशत्रुनिवर्हणम् ॥
सर्वलोकोपकारार्थं विशेषादतिवृष्टिषु ।
कृत्यर्थं ब्राह्मणाद्यैश्च क्षत्रियैर्भूमिपालने ॥
गोधनार्थं विशा वत्स शूद्रैः पुत्रसुखार्थिभिः ।
सौभाग्यार्थं स्त्रिया कार्य्यमादौश्च धनकांक्षिभिः ॥
महान्नतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितम् ।
कर्त्तव्यं देवराजेन्द्र देवीभक्तिसमन्वितैः ॥
कन्यासंस्ते* गुरौ शक्र शुक्लादारभ्य नन्दिकां ।

नन्दिकां प्रतिपत् ।

यवाशीत्यथवैकाशी नक्ताशीत्यथवा पुनः ।
प्रातर्नाथी जितद्वन्द्वस्त्रिकालं शिवपूजकः ।
जपहोमसभासक्तः कन्यकाभोजयेत्सदा ॥
अष्टम्यां नवगेहानि दारुजानि शुभानि च ।
एकं वा द्वि त्रिभावेन कारयेत् सुरसत्तम ॥
तस्मिन् देवी प्रकर्त्तव्या हैमी वा राजती पि वा ।
युद्धकालक्षणेपेतखड्गशूलेन पूजयेत् ॥
सर्वोपहार सम्यग्ना वस्त्र रत्नफलादिभिः ।
कारवेद्रघदोलादिपूजाश्च बलिदैविकीं ।
बलिग्राहिणी देवा बलिदेवा विनायकादयः ।

तत्सम्बन्धिनीं बलि दैवकीं ।

पुष्पैश्चन्द्रेण बिल्वास्त्रजातीपुत्राग, चम्पकैः ।

द्रोणः कुरुवकः ।

विचित्रां रचयेत् पूजां अष्टम्यासुपवासयेत् ।

दुर्गाग्रतो जपे नान्वमेकचित्तः सुभावितः ॥

तदर्ज्यामिनीशेषे विजयार्थं नृपोत्तम ।

पञ्चाब्दं लक्षणोपेतं महिषश्च सुपूजितम् ॥

विधिवत् कालकालीति जप्ता खड्गेन घातयेत् ।

तस्योत्थं बधिरं मांसं गृहीत्वा पूजनादिषु ॥

नैर्ऋताय प्रदातव्यं महाकौशिकमन्त्रितम् ।

तस्याग्रतो नृपः स्नायाच्छतुं कृत्वा सुपिष्टजम् ॥

खड्गेन घातयित्वा तु दद्यात् स्कन्दविशाखयोः ।

ततो देवीं समृत्पान्ने क्षीरसर्पिर्जलादिभिः ॥

कुङ्कुमागुदकपूरचन्दनैश्चार्यं धूपयेत् ।

हेमादिपुष्परत्नादिवासांसि आहतानि च ॥

नैवेद्यं सुप्रभृतन्तु देयं देव्या सुभावितैः ।

देवीभक्तांश्च पूजेत कन्यकाः प्रमदादिकाः ॥

द्विजातीनन्धप्रापण्डानन्रदानेन प्रीणयेत् ।

नन्दाभक्ता नरा ये तु महाव्रतधराश्च ये ॥

रथयात्रावलिक्षेपं जयवाद्यरवाकुलम् ।

कारयेत्तुषते येन देवी वस्तुनिघातनैः ॥

अम्बमेधमवाप्नोति भक्तितः सुरसत्तम ।

महानवम्बां पूजेयं सर्वकामप्रदायिका ॥

सर्वेषु वत्स वर्षेषु तव भक्ताः प्रकीर्तिताः ।
कृत्वाप्नोति यशोराज्यं पुत्रापुर्धनसम्पदः ॥

इति देवीपुराणोक्तं नवरात्रि व्रतम् ।

अथ महानवम्यत्सवविधिम् ।

— ००० —

कुमारीपूजनमप्यशेषेणोक्तं स्कन्दपुराणे ।
एकैकां पूजयेत् कन्यामेकहृदया तथैव च ॥
द्विगुणां त्रिगुणां चापि पूजयेन्नवकन्या ।
नवभिर्लभते* भूमिमेतत्त्र्यं द्विगुणेन च ॥
एकहृदया लभेत् क्षेममेकैकेन प्रियं लभेत् ।
एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थिनां विवर्जयेत् ॥
गन्धपुष्पफलादीनां प्रीतिस्तस्य न विद्यते ।
द्विवर्षकन्यामारभ्य दशवर्षावधि क्रमात् ॥
पूजयेत्सर्वकार्येषु यथाविध्युक्तमार्गतः ।
कुमारिका द्विवर्षा तु त्रिवर्षा च त्रिमूर्तिनौ ॥
चतुर्वर्षा तु कल्याणी पञ्चवर्षा तु रोहिणी ।
षड्वर्षा तु भवेत् काली सप्तवर्षा तु चण्डिका ॥
अष्टवर्षा शाश्वती तु दुर्गा तु नवमी स्मृता ।
दशवर्षा सुभद्रेति नामभिः परिकीर्तिताः ॥
अत ऊर्ध्वन्तुयाः कन्याः सर्वकार्येषु वर्जिताः ।

दुःखदारिद्र्यनाशाय शत्रूणां नाशनाथ च ।
 आयुष्यवल हृद्दार्थं कुमारीः पूजयेन्नरः ॥
 आयुष्कामस्त्रिमूर्तिन्तु त्रिवर्गस्य फलाप्तये ।
 अपमृत्युव्याधिपीडा दुःखानामपनुत्तये ॥
 सौख्यधान्यधनारोग्यपुत्रपौत्रादिवृद्धये ॥
 कल्पाणीं पूजयेद्दीमान्नित्यं कल्पाणहृदये ।
 आरोग्यसुखकामी च जयकामी तथैव च ।
 यशस्कामी नरो नित्यं रोहिणीं परिपूजयेत् ॥
 विद्यार्थी च जयार्थी च राज्यार्थी च विशेषतः ।
 शत्रूणाञ्च विनाशार्थी कालिकां पूजयेन्नरः ।
 संया मेजयकामी च चण्डिकां परिपूजयेत् ॥
 दुःखदारिद्र्यनाशाय नृपसंमोहनाथ च ।
 महापापविनाशाय शान्भवीञ्च प्रपूजयेत् ॥
 स चेत् कुलाटशत्रूणामुग्रसाधनकर्म्मणि ।
 दुर्गां दुर्गतिनाशाय पूजयेद्यत्नतो बुधः ॥
 सौभाग्यधनधान्यादि वाञ्छितार्थफलाप्तये ।
 सुभद्रां पूजयेन्मर्त्यो दासीदासविवृद्धये ।
 कुमारीपूजाप्रकारश्च तत्रैवोक्तः ।
 प्रातःकाले विशेषेण कृताभ्यङ्गी विशेषतः ॥
 आवाहयेत्ततः कन्यां मन्त्रेणानेन भार्गव ।

आवाहन मन्त्रः ।

मन्वाच्चरमयी लक्ष्मी मातृणां रूपधारिणी ।
 नवदुर्गात्मिकां साक्षात् कन्यामावाहयाम्यहं ॥

त्रिपुरां त्रिपुराधारां त्रिवर्गां ज्ञानरूपिणीं ।
 त्रैलोक्यवन्दितां देवीं त्रिमूर्तिं पूजयाम्यहम् ॥
 कलात्मिकां कलातीतां कारुण्यहृदयां शिवां ।
 कल्याणजननीं नित्यां कल्याणीं पूजयाम्यहम् ॥
 अग्निमादिगुणाधारां मकाराद्यक्षरात्मिकाम् ।
 अनन्तशक्तिकां लक्ष्मीं रोहिणीं पूजयाम्यहम् ॥
 कामचारीं शुभां कान्तां वाणचक्ररूपिणीं ।
 कामदां करुणोदारां कालीं सम्पूजयाम्यहम् ॥
 चण्डवीराच्चण्डमायाच्चण्डमुखप्रभञ्जनीं ।
 पूजयामि सदा देवीं चण्डिकां चण्डविक्रमां ॥
 सदानन्दकरीं शान्तां सर्वदेवनमस्कृतां ।
 सम्पूर्णभूतात्मिकां लक्ष्मीं शाश्वतीं पूजयाम्यहम् ॥
 दुर्गमे दुस्तरे कार्ये भवदुःखविनाशिनीम् ।
 पूजयामि सदा भक्त्या दुर्गां दुर्गार्तिनाशिनीम् ॥
 सुन्दरीं स्वर्णवर्णाभां सुखसौभाग्यदायिनीम् ।
 सुभद्रां जननीं देवीं सुभद्रां पूजयाम्यहम् ॥
 एवमभ्यर्चनं कुर्यात् कुमारीणां प्रयत्नतः ।
 कम्बुकैश्चैव वस्त्रैश्च गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्भोजयेत्प्रायसादिभिः ।
 हीनाधिकाङ्गीं कुठादिविकारां कुकुलान्तथा ॥
 ग्रन्थिस्फुटितगर्भाङ्गीं * रक्तपूयव्रणशङ्किताम् ।
 आत्वन्धां केकरीं काशीं कुरुपान्तगुरोमयां ॥

* ग्रीवाङ्गोमिति पुलकान्तरे वाचः ।

मन्यजेद्रोगिणीं कन्यां दामौगर्भसमुद्भवां ।
 झरोगिणीं सुपुष्टाङ्गीं सुरूपां व्रणवर्जितां ॥
 एकवंशसमुद्भतां कन्यां सम्यक् प्रपूजयेत् ।
 ब्राह्मणीं सर्वकार्येषु जयार्थं नृपवंशजाम् ॥
 दारुणे चान्यजातीयां पूजयेद्विधिना नर इति* ॥

अत्र चाश्वस्य पूजनमुक्तं देवीपुराणे ।

अश्वयुक् शुक्लप्रतिपत्तिथियोगे शुभे दिने ।
 पूर्वमुच्चैःश्रवा नाम प्रथमं श्रियमावहन् ॥
 तस्मात् सोऽश्विनरैस्तत्र पूज्योऽसौ श्रद्धया सह ।
 पूजनीयाश्च तुरगा नवमीं यावदेव हि ॥
 शान्तिः स्वस्त्ययनं कार्या तदा तेषां दिने दिने ।
 धान्यभक्ष्यातकं कुष्ठं वचां सिद्धार्थकांस्तथा ॥
 पञ्चवर्णेन सूत्रेण ग्रन्थिस्तेषान्तु बन्धयेत् ।
 वायव्यैर्व्वारुणैः सौरैः शक्तैर्मन्त्रैश्च वैष्णवैः ॥
 वैश्रदेवैस्तथाग्नेयैर्होमः कुर्याद्दिने दिने ।
 तुरङ्गा रक्षणीयास्तु पुरुषैः शस्त्रपाणिभिः ॥
 दारिद्र्यतः क्वचित्तत्र न च वाह्याः कथञ्चन इति ।
 अस्मिन्नवरात्रे षष्ठ्यां विल्वशाखादिमन्त्रणं कार्यं तथा
 लिङ्गपुराणे ॥

* लाभार्थं वैश्रवणस्यां सुतार्थं शूद्रवंशजां ।

दारुणे चान्यजातानां पूजयेद्विधिना नरः ॥ इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एं रावणस्य बधार्थाय रामस्यानुग्रहाय च ।
 अकाले ब्रह्मणा बोधोदेव्यास्त्वयि कृतः पुरा ॥
 अहमप्याश्रितः* षष्ठ्यां सायान्ने बोधयाम्यतः ।
 श्रीशैलशिखरेजात श्रीफल श्रीनिकेतन ॥
 नेतव्योऽसि मया गच्छ पूज्योदुर्गास्वरूपतः ।
 सप्तम्यां प्रातस्तां शाखां गृहं च्छित्वा प्रवेशयेत् ॥
 तथा च तत्रैव । मूलाभावेऽपि सप्तम्यां केवलायां प्रवेशयेत् ।
 उभाभ्यां नवबिल्वस्य फलाभ्यां शाखिकान्तयेति ॥
 अष्टम्यां पूजाविशेषो विहितो ब्रह्मपुराणे ।
 अताष्टम्यां भद्रकाली दक्षयज्ञविनाशिनी ॥
 प्रादुर्भूता महाघोरा योगिनीकोटिभिः सह ।
 अतीर्ष्य पूजनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैः ॥
 उपोषितैर्वस्त्रधूपैर्दीपैर्गन्धामुलेपनैः ।
 आमिषैर्विविधैः शकैर्होमब्राह्मणतर्पणैः ॥
 बिल्वपत्रैः श्रीफलैश्च चन्दनेन घृतेन च ।
 नवम्यां तु कृतस्नानैः सर्वैः पूज्यास्तु ब्राह्मणा इति ॥
 प्रतिपदादिषु नवसु प्रतिदिनं दुर्गापूजादिकरणासामर्थ्ये
 सप्तम्यादिदिनत्रयेण कर्त्तव्यम् ।

तदाह धौम्यः ॥

आश्विने मासि शुक्ले तु कर्त्तव्यं नवरात्रकं ।
 प्रतिपदादिक्रमेणैव यावच्च नवमी भवेत् ॥

* अहमप्याश्रिते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

त्रिरात्रं वापि कर्त्तव्यं सप्तम्यादि यथाक्रममिति ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

पुनरा महानवम्यस्ति तिथीनामुत्तमा तिथिः ।

सानुष्ठेया सुरैः सर्वैः प्रजापालैर्विशेषतः ॥

भवानीतुष्टये पार्थ सम्बत्तरसुखाय च ।

भूतप्रेतपिशाचानां प्रीत्यर्थं तूत्सवाय च* ॥

युधिष्ठिरउवाच ।

कल्पात् कालात् प्रवृत्तेयं नवमी महशब्दिता ।

किमादावपि कृष्णासीद्भगवत्याः प्रिया तिथिः ॥

वशीदागर्भसम्भूता भूतयाचा प्रवर्त्तते ।

उताहो पूर्वमेवासीत् कृतत्रेतायुगादिषु ॥

ये चान्ते प्राणिनः केचिद्वन्यन्ते घातयन्ति वा ।

हतानां प्राणिनां तेषां का गतिः पारलौकिकी ॥

स्वयं ज्ञातां घातयतामनुमोदयतां तथा ।

एतन्ने संशयं सर्वं* च्छेत्तुमर्हसि केशव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पार्थ या परमा शक्तिरनन्ता लोकपूजिता ।

आद्या सर्वगता शुद्धा भावगम्या मनोहरा ॥

अर्धाष्टमी कालिकायाः सुषुप्ता सर्वमङ्गला ।

माया कात्यायनी दुर्गा चामुण्डा शङ्करप्रिया ॥

ध्यायन्ति यां योगरताः सा देवी परमेश्वरी ।
 रूपभेदैर्नामभेदैर्भवानी पूज्यते शिवा ॥
 नवम्यां तु महाराज देवदानवराक्षसैः ।
 गन्धर्वैरुत्तरगैर्यक्षैः पूज्यते किन्नरैर्नरैः ॥
 अन्यैरपि महीपालैः सृष्टिपूर्वं प्रकीर्तिता ।
 पूजितेयं पुरा देवैस्तेभ्यः पूर्वतरैः शुभैः ॥
 अश्वयुक् शुक्लपक्षस्य अष्टमी मूलसंयुता ।
 सा महानवमी नाम त्रैलोक्येऽपि सुदुर्लभा ॥
 कन्यागते सवितरि शुक्लपक्षेऽष्टमी तु या ।
 मूलनक्षत्रसंयुक्ता सा महानवमी स्मृता ।
 अष्टम्यां च नवम्यां च जन्ममोक्षप्रदाम्बिकां ॥
 पूजयित्वाश्विने मासि विशोकोजायते नरः ।
 सन्तर्जयन्ती हुङ्कारैर्विघ्नौघच्छेदकत्परा ॥
 नवम्यां पूजिता देवी ददात्यनुपमं फलं ।
 सा पुण्या सा पवित्रा च सुधर्मसुखदायिनी ॥
 तस्यां सदा पूजनीया चामुण्डा मुण्डमालिनी ।
 तस्यै ये ह्युपयुज्यन्ते प्राणिनोमहिषादयः ।
 सर्वे ते स्वर्गंति यान्ति व्रतां पापं न विद्यते ॥
 न तथा बलिदानेन पुष्पधूपविलेपनैः ।
 यथा सन्तुष्यते भेषैर्माहिषैर्विन्ध्यवासिनी ॥
 उद्दिश्य दुर्गां हन्यन्ते विविधा यत्र जन्तवः ।
 ते यान्ति स्वर्गं कौन्तेय घातयन्तोयशस्त्रिनः ॥
 भवानी प्राक्कणे प्राणांशेषां याता युधिष्ठिर ।

तेषां स्वर्गे ध्रुवं वासीनरास्तेऽप्सरसांप्रियाः ।
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु कल्पेषु कुरुनन्दन ॥
 तेषु सर्वेषु चैवासीन्नवमीयं सुरार्चिता ।
 प्रसिद्धानादिनिधना वर्षे वर्षे युधिष्ठिर ॥
 भूयोभूयोऽवतारेषु भवानी पूज्यते सुरैः ।
 अवतीर्णावतीर्णा च भुवि दैत्यनिवर्हिणी ॥
 स्वर्गपातालमर्त्येषु करोत्यतिथिपालनं ।
 सैषा काले भहादेवी यशोदागर्भसम्भवा ।
 कंसासुरस्योत्तमाङ्गे पादं गत्वा गता दिवं ॥
 ततः प्रभृति दैत्यघ्नी यशोदानन्दिनी मया ।
 विन्ध्याचले स्थापयित्वा पुनः पूज्याप्रवर्तिता ॥
 पूर्वप्रसिद्धापि पुनर्भगिन्या महिमाकृते ।
 भुवि सत्त्वोपकाराय सर्वोपद्रवशान्तये ॥
 एवञ्च विन्ध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासितः ।
 एकभक्तेन नक्तेन स्वशक्त्यायाचितेन वा ।
 पूजनीया जनैर्देवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे ।
 गृहे गृहे शक्तिपरैर्यामे ग्रामे वने वने ॥
 स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्नृपैः ।
 ततः संपूजयेद्दीमान् मन्त्रैरेव पृथक् पृथक् ।
 वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुक्तैर्क्षेत्रेण्येव मानवैः ।
 स्त्रीभिश्च कुरुशार्दूल तद्विधानमिदं शृणु ॥
 जयाभिलाषी नृपतिः प्रतिप्रत्प्रभृति क्रमात् ।
 लीलाभिगारिकं कर्म कारयेत् यावदष्टमीं ॥

प्रागुदक्प्लवणे देशे पताकाभिरलंकृतम् ।
 मण्डपं कारयेद्विव्यं नवसप्तकरं शुभम् ॥
 आग्नेय्यां कारयेत् कुण्डं हस्तमात्रं सुशोभनम् ।
 मेखलाचयसंयुक्तं योन्यश्वत्थदलालया ।
 राजचिह्नानि सर्वाणि शस्त्राण्यस्त्राणि यानि च ॥
 आनीय मण्डपे तानि सर्वाण्येवाधिवामयेत् ।
 ततस्तु ब्राह्मणैः स्नातः शुक्लाभ्वरधरः शुचिः ॥
 ओंकारपूर्वकैर्मन्त्रैस्तस्मिन्नेर्जुह्यात् घृतं ।
 लोहनामाभवत् पूर्वं दानवः सुमहाबलः ॥
 स देवैः समरे क्रूडैर्व्वहुधा शकलीकृतः ।
 तदङ्गसम्भवं सर्वं लोहं यदृश्यते क्षिती ।
 लोहाभिसारिकं कर्म तेनैतदृषिणा स्मृतम् ॥
 हुतशेषन्तुरङ्गाणां राजानमुपहारयेत् ।
 शस्त्रास्त्रमन्त्रैर्हीतव्यं पायसं घृतसंयुतम् ॥
 केवलं घृतहीमस्तु राजचिह्नं सुमन्त्रकैः ।
 वज्रानालानकैस्तत्र गजाश्वान् समलङ्कृतान् ॥
 भ्रामयन्नगरे नित्यं नन्दिघोषपुरःसरान्* ।
 प्रत्यहं नृपतिः स्नात्वा संपूज्य पितृदेवतां ॥
 पूजयेद्राजचिह्नानि कलमाल्यानुलेपनैः ।
 हृतशेषं प्रदातव्यमौपनायनिके द्विजे ॥
 तस्याभिहरणाद्राज्ञोविजयः समुदाहृतः ।

* वेदघोषेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पूजामन्त्रान् प्रवक्ष्यामि पुराणोक्तानहं तव ॥
 येः पूजिताः प्रयच्छन्ति कीर्त्तिमायुर्यशोबलम् ।
 यथा चन्द्रश्चा* दयति शिवायेमां वसुन्धराम् ॥
 तथा ष्छादय राजानं विजयारोग्यहृदये ॥

हृतमन्त्रः ।

गन्धर्वकुलजातस्त्वं माभूयाः कुलदूषकः ।
 ब्राह्मणान् सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥
 प्रभावाच्च हुताशस्य वर्द्धयस्व तुरङ्गम ।
 तेजसाचैव सूर्यस्य सुनीनां तपसा तथा ॥
 रुद्रस्य ब्रह्मचर्येण पवनस्य बलेन च ।
 स्मर त्वं राजपुत्रञ्च कौस्तुभञ्च मणिं स्मर ॥
 यां गतिं पितृहा गच्छेद्ब्रह्महा मातृहा तथा ।
 भ्रूणहानृतवादीच क्षत्रियश्च पराङ्मुखः ॥
 सूर्याचन्द्रमसौ वायुर्यावत्प्रशन्ति दुष्कृतिं ।
 ब्रज त्वं ताङ्गतिं क्षिप्रं तव पापं भवेत्तदा ॥
 विव्रति यदि वाञ्छन्तो युद्धेऽध्वनि तुरङ्गम ।
 रिपून् विजित्य समरे सह भर्ता सुखी भव ॥

अश्वमन्त्राः ।

शक्रकेतो महावीर्य श्यामवर्णाच्चयाम्यहं ।
 पतत्रि वैनतेय त्वं तथा नारायणध्वज ॥
 काश्यपेयारुणभ्रातर्नागारे विष्णुवाहन ॥

* यथाचन्द्रः ष्छादयतीति पुंस्तत्कान्तरे ।

अप्रमेय दुराघर्ष रणे देवारिसूदन ।
गरुत्मान्मरुतगतिस्त्वयि मन्निहितीयतः ॥
अस्त्वर्चयिषुधान् पत्रं रक्ष त्वं च रिपून् दह ।

ध्वजमन्तः ।

कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः ।
सुप्रतीकोज्जनो नील एतेष्टौ देवयोनयः ॥
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्यष्टौ समान्विताः ।
भद्रोमन्दोमृगश्चैव राजसङ्कीर्ण एव च ॥
वने वने प्रसृतास्ते स्मर योनिं महागज ।
पान्तु त्वां वसवोरुद्रा आदित्याः समरुहणाः ॥
भर्तारं रक्ष नागेन्द्र स्वामिवत् प्रतिपाल्यतां ॥
अवाग्रहि जयं युद्धे गमने स्वस्ति नो व्रज ।
श्रोस्ते सोमाहलं विष्णोस्तेजः सूर्याज्जवोऽनिलात् ।
स्थैर्यं मेरोर्जयो रुद्राहौर्यं देवात् पुरन्दरात् ॥
युद्धे रक्षन्तु नागास्त्वां दिशश्च सह देवतैः ॥
अश्विनौ सह गन्धर्वैः पान्तु त्वां सर्व्वतः सदा ।

गजमन्तः ।

हृतभुग्वसवोरुद्रा वायुःसीमो महर्षयः ।
नाग, किन्नर, गन्धर्वा, यक्षभूतगणग्रहाः ॥
प्रमथास्तु*सहादित्यै भूतेशोमातृभिः सह ।
शक्रसेनापतिस्कन्दोवरुणःपार्श्वदास्त्वह ॥

* प्रथमान्तु, सहादित्यैरिति पुस्तकान्तरे ।

प्रदहन्तु रिपून् सर्वान् राजा विजयमृच्छतु ।
 यानि प्रयुक्तान्यरिभिर्भूषणानि समन्ततः ॥
 पतन्तूपरि शत्रूणां हतानि तव तेजसा ।
 कालनेमिबधे यद्वत्तद्वत्तिपुरघातने ॥
 हिरण्यकशिपीर्युद्धेयुद्धे देवासुरे तथा ।
 शोभितासि तथैवाद्य शोभयास्मांश्च संस्मर ॥
 नीलां श्वेतामिमां दृष्ट्वा नश्यन्वाशु नृपारयः ।
 व्याधिभिर्विविधैर्घोरैःशस्त्रैश्च युधिनिर्जिताः ॥
 सद्यःस्वस्था भवन्वस्मात्त्वद्वातेनापमार्जिताः ।
 पूतना रेवती गौरी कालरात्रिश्च या स्मृता ॥

पताकामन्त्रः ।

असिर्विशसनः खड्गोऽपि विकर्मा च दुरासदः ।
 श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्माधारस्तथैव च ॥
 इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ।
 नक्षत्रं कृत्तिका ते तु गुरुर्देवो महेश्वरः ॥
 हिरण्यश्च शरीरन्ते धाता देवो जनार्दनः ।
 पिता पितामहोदेवस्तन्मां पालय सर्वदा ॥

खड्गमन्त्रः ।

श्रीं शर्माप्रदं त्वं समरे चर्मासर्वायसौ हृदि ।
 रक्ष मां रक्षणीयोऽहं न हन्तव्यो नमोस्तु ते ॥

* रायधानीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† तौ ह्येषा रौद्रासद इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वन्धमन्त्रः ।

दुन्दुभे त्वं प्रपन्नानां रोषाद्दयकम्पनः ।
भव भूमिपसैन्यानां तथा विजयवर्धनः ।
यथा जीमूतघोषेण प्रहृष्यन्ति तु बर्हिणः ॥
तथास्तु तव शब्देन हर्षोऽस्माकं सुदावह ।
यथा जीमूतशब्देन स्त्रीणां चासोऽभिजायते ॥
तथा वादित्रशब्देन चासोऽस्वस्मद्विपोरणे ।

दुन्दुभिमन्त्रः ।

सर्वायुधमहामात्र सर्वदेवारिसुदन ।
शिवभूमासि सैन्यानां तथा विजयवर्धनः ॥
चाप मां सर्वदा रक्ष साकं सायकसप्तमैः ।

चापमन्त्रः ।

पुण्यस्त्वं शङ्खशब्दानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
विष्णुना विष्टतो नित्यमतः शान्तिप्रदो भव ॥

शङ्खमन्त्रः ।

शशाङ्ककरसङ्काश हिमडिण्डीरपाण्डुर ।
प्रोक्षारणाय सुदित चामरामरवत्तम ॥

चामरमन्त्रः ।

सर्वायुधानां प्रथमा निर्मितासि पिनाकिना ।
शूलायुधाद्विनिष्कृष्य कृत्वा मुष्टिग्रहं शुभम् ॥
चण्डिकायाः प्रियासि त्वं सर्वदुष्टनिबर्हणी ।
त्वया विस्तारिता वासि देवानां प्रतिपादिता ॥

सर्वसत्वाङ्गभूतासि* शुभासुरनिवर्हणी ।
 कुरिके रक्ष मां नित्यं शान्तिं यच्छ नमोस्तु ते ॥

कुरिकामन्त्रः ।

प्रोक्तास्त्राय दुष्टानां साधुसंग्रहणाय च ।
 ब्रह्मणा निर्मितञ्चापि व्यवहारप्रसिद्धये ॥
 यशोदेहि सुखं देहि जयदो भव भूपतेः ।
 ताडयाशु रिपून् सर्वान् हेमदण्ड नमोस्तु ते ॥

कनकदण्डमन्त्रः ।

विजयो जयदो नाम रिपुघाति प्रियङ्कर ।
 दुःखहा धर्मदः शान्तः सर्वारिष्टविनाशन ॥
 एतेष्टौ सन्निधौ प्रोक्तास्तवसिंहा महाबलाः ।
 तेन सिंहासनोऽसि त्वं विप्रैर्वेदेषु गीयसे ॥
 त्वयि स्थितः शिवः साक्षात् त्वयि शक्रः सुरेश्वरः ।
 त्वयि स्थितो हरिर्देवस्त्वदर्धे तप्यते तपः ।
 नमस्ते सर्वतोभद्र भद्रदो भव भूपतेः ॥
 त्रैलोक्यजयसर्वस्व सिंहासन नमोस्तु ते ॥

सिंहासनमन्त्रः ।

लोहाभिसारिकं कर्म कृत्वैवं मन्त्रपूर्वकम् ।
 फलनैवेद्यकुसुमैर्धूपदीपविलेपनैः ॥
 अष्टम्यां नियमं कृत्वा पूर्वाह्ने स्नानमाचरेत् ।
 दुर्गां काञ्चनमूर्त्तिं स्थां रौप्यां वा मृन्मयीमथ ॥

* सर्वशुभविबर्हणीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शैलीं वार्चींश्च रैत्तीं वा ताम्नीं विभवतः कृत्वा ।
 दारुविचित्रतोरणे न्यस्ता शोभने स्थाने ।
 पुरतो विन्यस्तदेशां विचित्रगृहमध्वगां देवीम् ॥
 चन्दन कुङ्कुम चम्पकचतुःसमैः शैलपिष्टैश्च ।
 चर्चितगात्रां देवीं कुसुमैरभ्यर्चितां* बहुभिः ॥
 कुसुदैः सपद्मपुष्पैः सुदीपधूपैः सुनैवेद्यैः ।
 मांसैर्वक्ष्यपहारैर्ध्वजलशब्दैः समुच्चलितैः ॥
 विजयद्वजैर्यानैः स्यन्दनसितशस्त्रधारिजनलोकैः ।
 तुष्टैर्वरवस्त्रादि सुनिवेद्यते सर्व्वमेव भगवत्यै ॥
 जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनी ।
 दुर्गा चमा शिवा धात्री† स्वाहा स्वधा नमोस्तु ते ॥
 अष्टतौलव श्रीवृक्ष महादेवप्रियं सदा ।
 विस्वपत्रं प्रयच्छामि पवित्रं ते सुरेश्वरि ॥
 दुर्गां सम्पूजयेच्चैव तद्दिने द्रोणपुष्पकैः ।
 साचाभीष्टा सुरेशान्यास्तथाकूटव्रतोद्यतः† ।
 ततः खड्गं नमस्कृत्य शत्रूणाञ्चैव मर्दयेत् ॥
 दृच्छेत् विजयं राज्यं सुभिन्नं चात्मनो नृपः ।
 पुनः पुनः प्रणम्यासिं संस्मरन् हृदये शिवाम् ॥
 महिषघ्नी महाभुजां कुमारीं हिंङ्गवाहिनीम् ।
 दानवांस्तर्जयन्तीं च खड्गोद्यतकरां शुभाम् ।
 घण्टाक्षस्त्रगंधरां दुर्गां रणारम्भे व्यवस्थिताम् ॥

* कुसुमैरभ्यर्चयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† शिवाचनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततो जयजयालापैस्तवं कुर्यादिमन्ततः ।
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥
 शरण्ये चाम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ।
 कुङ्कुमेन समालभ्ये चन्दनेन विलेपिते ॥
 विल्वपत्रमहामाले दुर्गेऽहं शरणङ्गतः ।
 दत्त्वैवमथ कौरव्य अष्टम्यां जागरं निशि ॥
 नटनर्त्तकगीतैश्च कारयेत्सुमहोत्सवम् ।
 एवं हृष्टोनिशां नीत्वा प्रभाते अरुणीदये ॥
 घातयेन्महिषान्घेघानशतो नतकन्धरान् ।
 शतमर्हशतंवापि तदर्द्धं वा यथेच्छया ॥
 सुरासवभृतैः कुम्भैस्तर्पयेत्परमेश्वरीम् ।
 कपालिकेभ्यस्तद्द्वयं तथा दुष्टजनेष्वपि* ॥
 विभज्य सर्वं कौन्तेय सुहृत्सम्बन्धिवन्धुषु ।
 ततोपराजसमये नवम्यां स्यन्दनेस्थितां ॥
 भवानीं भ्रामयेद्राष्ट्रे स्वयं राजा स्वसैन्यवान् ।
 सुविदग्धैः पूरुषैर्वीरयुक्तैः सुपूजितैः ॥
 शनैः शनैरम्बिकायाञ्चलङ्घिर्दीपहञ्जकैः ।
 आकृष्टखड्गैर्घैस्तु धानुष्कैः सुप्रवल्गतैः ॥
 नदङ्गिः शङ्खपटहैर्नृत्यङ्गिर्वहुचारणैः ।
 कश्चिच्चोपोषितो वीरोविधृतोन्येन खड्गिना ॥
 भूतेभ्यस्तु बलिं दद्यान्मन्त्रेणानेन चामिषं ।
 सरत्तं सजलं चान्नं गन्धपुष्पाद्यतेर्युतं ॥

* दासीदासजने तथेति पुस्तकान्तरे ।

त्रींस्त्रीन् वारांस्त्रिशूलेन दिग्विदिक्षु क्षिपेद्वलिं ।
 बलिं गृह्णन्विमं देवा आदित्या वसवस्तथा ॥
 मरुतश्चाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पद्मगा यक्षाः* ।
 असुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरोरगाः ॥
 डाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः घूतनास्तथा ।
 जृम्भकाः सिद्धगन्धर्वा मालाविद्याधरा नगाः ।
 दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः ॥
 जगतां शान्तिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ।
 मा विघ्नं मा च मे पापं मा सन्तु परिपन्थिनः ॥
 सौम्या भवन्तु उग्राश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ।
 इत्येवं भ्रामयेद्वाङ्मे दुर्गादेवीं रथस्थितां ॥
 नरयानेन वा पार्थ ततोविघ्नं समापयेत् ।
 अथोत्पन्नेषु विघ्नेषु भूतशान्तिं समाचरेत् ॥
 येन विघ्ना न जायन्ते यात्रा सम्पूर्णतां व्रजेत् ।
 एवं ये कुर्वन्ते यात्रां राजानोऽपि मानवाः ॥
 महानवम्भान्नन्दायाः पुत्रिका दृष्टमानसाः ।
 ते सर्वे पापनिमुक्ता यान्ति भागवतीं पुरीं ॥
 न तेषां शत्रवो नाश्विनर्चौरो न विनायकाः ॥
 विघ्नं कुर्वन्ति राजेन्द्र येषां तुष्टा महेश्वरी ।
 निरुजाः सुखिनी भोगान् भुङ्क्ता रोमविज्जिताः ॥
 भवन्ति पुरुषा भक्ता भगवत्पाः किमु च्यते ।
 इत्येतत्ते समाख्यातं दुर्गादेव्या महोत्सवम् ॥

* पिशाचो रगाश्चादितुः पुच्छकाकरे ।

पठतां शुण्णतां चैव सर्वांशुभविनाशनम् ।

शूलाग्रभिन्नमहिषासुरपृष्ठपीठ

मध्यास्य तत्सुरचिराङ्गदवाहुदण्डां ।

अभ्यर्च्य चन्द्रवदनानुगतां नवम्यां

दुर्गान्तु दुर्गगहनानि तरन्ति मर्त्याः ॥

इति भविष्योत्तरपुराणोक्तो महानवम्युत्सवविधिः ।

अथ महानवम्युत्सवविधिः ।

—000@000—

अथाथर्वणगीपथब्राह्मणात् ।

अथ नवम्यामपराह्णे वाहनानि स्नपयित्वा आहतवामा
ब्राह्मणोद्वाद्दशकुशमितं वेदं कृत्वा अथ तन्त्रमित्युक्तां शान्तिं
कृत्वा तद्गुणवाहनानि त्रिःप्रोक्ष्य परिधीयान् निशालामिति
सूक्तं जपन् प्रत्येत्याभिषेचयेत् । यदेतेनाश्वलङ्गे * कृतं सञ्चल
कण्टकं

कृत्वोपस्थाय निदध्यादभयैरपराजितैः

स्वपुण्यैः† स्वस्थयनैरप्रतिरथेन च हुत्वा संस्थाप्य अग्ने रक्षांसि
अपाहतेति वासोभिः प्रच्छाद्य रसैः कुम्भानीडुम्बरान् पुर-
यित्वा प्रतिदिवसमवस्थाप्य निदध्यादेवमन्यान्युद्पात्राणि संमिश्रा
धान्याष्टपात्राण्यष्टासु दिक्षु तत्रैव देवताः यजेताग्निवायुवरुण
सोममश्विनाविति पयसि स्थालीपाकं अपयित्वा समन्वारम्भाऽग्ने

* यत्तेनमश्वगातं कृतं मश्वनलकण्टकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† स्वपुण्यैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

त्वन्नो अतम समाग्रे वर्चोविहवेष्स्तु उदत्तमं वरुणपाशमस्मान्
सदस्यतिमद्भुत अश्विनावाचमिति पञ्चभिर्जुहुयात्पौर्णमासी
प्रथमेति जुहुयादुन्दुभिमाह्न्यादितुक्तं उपस्थासपइति* तत्रैवा-
नुमन्त्रम्

सर्वाणि च वादित्राणि वाहनानि च सन्तं स्यात् प्रतिहर्ष-
यन्ति पञ्चमीनधिष्ठापयेतञ्च पञ्चैतुदेव इति शुग्गुल्ल कुष्ठ धूपं
दद्यात् यस्ते गन्धचायुषं इति भूतिं प्रयच्छेत् दुष्ट्यादूषितरसीति
प्रतिसरमवध्वनात्† पुस्तादिति†† प्रतिसंचिपेच्चहिर्निःसृत्योत्तरेण
गत्वा वाह्योतापनिःक्रम्य सुहृदे कुर्यात् अहधते कुर्यात् हतानाम-
भयंकर्म्म विवर्जित पक्षयोर्नवमीं यत्नात् कुर्याच्च भयंकर्म्माणि ।

इति गोपथब्राह्मणे महानवमीविधिः ।

इति महानवम्युत्सवविधिः ।

अथ उभयनवमीव्रतम् ।

— ००० —

श्रीसुमन्तुरुवाच ।

योऽष्टमेकं प्रकुर्वीत नवम्यां नक्तमादरात् ।

इह भोगानवाप्याग्रान् परत्र च दिवं व्रजेत् ।

पौषे मासे च सम्प्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनं ॥

जितेन्द्रियः सत्यवादी कामक्रोधविवर्जितः ।

पक्षयोर्नवमीं यत्नादुपवासेन पालयेत् ॥

* उपस्थासपइति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रसवमाधवेध्वार्जइति पुस्तकान्तरे पाठः ।

त्रिकालं पूजयेद्दार्ढ्यां गन्धपुष्पोपहारतः ।
 कृत्वाग्निकार्यं विधिवद्भूमौ शय्यां प्रकल्पयेत् ॥
 मासान्ते जपनं कृत्वा भवान्यै च वृतादिभिः ।
 कृत्वा ध्यानं महापूजां चण्डिकायै प्रकल्पयेत् ॥
 नैवेद्यं तण्डुलप्रस्थं वीरसिद्धं निवेदयेत् ।
 कुमारीर्भोजयेच्चाष्टौ विप्रान् भागवतांस्तथा ॥

भागवतान् भगवतीभक्तान् ।

कृत्वा पिष्टमयीं देवीं नान्ना आर्य्येति पूजयेत् ।
 चतुर्भुजां मूलधरां कुन्दपुष्पैः सगुग्गुलैः ॥
 स्नानं कृत्वा तिलैर्विप्र स्तिलानां प्राशनं तथा ।
 य एवं पूजयेद्दार्ढ्यां तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 सूर्य्यकोटिप्रतीकाग्रं विमानवरमास्थितः ।
 दध्नीयमानश्चमरे स्तूयमानः सुरासुरैः ॥
 गच्छेद्दुर्गापुरं रम्यं यत्रास्ते चण्डिका स्वयम् ।
 क्रीडते देवगन्धर्व्वै र्यावदाहृतसंप्लवम् ॥
 त्रिःसप्तकुलजैः सार्धं भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ।
 पुनरेत्य भुवं वीर राजा भवति भूतले ॥
 माघे मासे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
 कथरां वृत्तसंयुक्तां भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ॥
 उपवासपरोष्ठ्यां पक्षयोक्तभयोरपि ।
 पूजयेद्दिविधिवद्दुर्गां* नान्ना गौरीति वै नृप ॥

* पूजयेदग्निर्काभक्त्या कृत्वा गोधूत पूषणाभिनि पुष्पकाकरे धातः ।

विमानवरमारुढः सूर्यलोके महीयते ।

प्राप्ते तु फाल्गुने मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥

यवाक्षं भुञ्जमानस्तु त्यक्त्वा दूरेण योषितं ।

कृत्वापवासमष्टम्यां पञ्चयोरुभयोर्नृप ॥

उपवासं मनसि कृत्वा पूजयेद्दिधिवदुर्गां नवम्युपवासं
मनसि निधायाष्टम्यां नक्तं

पूजयेत्पञ्चकां भक्त्या कृत्वा गोधूमचूर्णतः ।

दुर्गामष्टभुजां वीरं चाम्बकामिति नामतः ।

गन्धपुष्पोपहारैस्तु सर्व्वरत्नैस्तु पूजयेत् ॥

धूपं कृष्णागुरुं दद्यात् मांसं दद्याच्च माहिषम् ।

धान्यं सिद्धार्थकाः स्नाने प्राशने वा यवाः स्मृताः ॥

य एवं माघमासे च पूजयेत्पञ्चकां नृप ।

कृत्वा ताम्रमयीं वीरं द्वात्रिंशद्भुजां शुभां ॥

पीतैस्तु पूजयेत् पुष्पैश्चन्दनागुरुमिन्द्रितैः ।

दध्योदनन्तु नैवेद्यं धूपोऽयं सिद्धकः परः ॥

स्नानप्राशनयोर्धान्यं* गोमूत्रं कायशोधनम् ।

नवम्यां च महादेवीं स्नानं कृत्वा घृतादिभिः ॥

कुमारोर्भोजयेद्भक्त्या ब्राह्मणांश्च स्वशक्तितः ।

य एवं पूजयेद्भक्त्या दुर्गादेवीं नृपोत्तम ॥

स याति परमं स्थानं यत्र सा चण्डिका स्थिता ।

चैत्रे मासे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनं ॥

पिष्टकं पत्रसा युक्तं भुञ्जानः शालिसम्भवम् ।

* धन्यमिति पुष्पकालरेपाठः ।

पूजयेद्भगवतीं भक्त्या कृत्वा वै चन्दनस्य च ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च विंशार्द्धभुजसन्नितां ।
 ज्वालामुखीति वै नाम्ना कुङ्कुमागुरुचन्दनैः ॥
 धूपं सागुरुकर्पूरं भगवत्यै निवेदयेत् ।
 दद्यात्पशुमुखं भक्त्या नैवेद्यं विधिवन्मृप ॥
 स्नाने कुशीदकं धर्म्मं प्राशने च नराधिप ।
 इत्थं सम्भोज्य* देवेशीं कुमारीं भोजयेत्ततः ॥
 ब्राह्मणंश्च तथा शक्त्या ततो भुञ्जीत ब्राह्मणतः ।
 पद्मरागगणैर्युक्तं सौवर्णमणिवेदिकं ॥
 विमानवरमारूढो ब्रह्मलोके महीयते ।
 वैशाखे मासि राजेन्द्र पक्षयोरुभयोर्द्वयोः ॥
 उपवासपरोभक्त्या पूजयामास चण्डिकां ।
 अष्टम्यां नक्तं नवम्यामुपवासप्रकाराद्देदितव्यमुत्तरेष्वपि मासेषु ।
 नाम्ना भगवतीत्येवं कृत्वा पक्षमयीं विभो ।
 रूपेणाष्टभुजां शुभ्रां पूर्णचन्द्रनिभाननां ।
 मुहुराणां प्रजाभिस्तु पूजयेच्छिवनाथिकां ॥
 नानागुरुककर्पूरधूपेन विजयेन च ॥
 नैवेद्यं गुडपूपाश्च अथवा गुग्गुलुं नृप ।
 एवं संपूज्य विधिवत् कुमारीर्भोजयेत्ततः ॥
 पुष्पेषुतनुसङ्गाश† स्तेजस्वी ध्रुवसन्निभः ।
 विमानवरमारूढोदेवीलोके महीयते ॥

* सम्पूज्येति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पुष्पञ्जालतनुसङ्गाश इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ज्यैष्ठेमासि नृपश्रेष्ठ यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
 शाल्युत्तमं शृतं शुभ्रं* भुञ्जानः पयसा सह ॥
 उपवास परोभक्त्या नवम्यां पूजयेद्दुर्मता ।
 कुङ्कुमागुरुकर्पूरैर्धूपे नागरुणाथवा ।
 अशोकवर्त्तिप्रमुखैर्नानाभक्ष्यैस्तु पूजयेत् ।
 आषाढे मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
 भुञ्जानः खण्डखाद्यानि पायसं च नराधिप ॥
 उपवासपरोभक्त्या नवम्यां पक्षयोर्द्वयोः ।
 पूजयेच्छ्रद्धया दुर्गामैन्द्रीनाम्ना तु नामतः ॥
 ऐरावणगतिं शुभ्रां श्वेतरूपेण पक्षिणीं ।
 कृत्वा स्वर्णमयीं भक्त्या नानानयनभूषितां ॥
 नानापुष्पविशेषैस्तु भक्ष्यैर्नानाविधैस्तथा ।
 यक्षकर्दमगन्धैश्च धूपैः सागरुचन्दनैः ।
 एवं संपूज्य इन्द्राणीं कुमारीं भोजयेत्ततः ॥
 स्त्रियो विप्रान् यथा भक्त्या ततोभुञ्जीत वाग्यतः ।
 पञ्चगव्यकृतस्नातः पञ्चगव्यकृताशनः ॥
 ध्यायमानस्तथाचैन्द्रीं स्वयं भूमौ नराधिप ।
 य एवं पूजयेत् दुर्गां भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥
 उपवासपरोवीर नवम्यां पक्षयोर्द्वयोः ।
 पूजयेद् ब्राह्मणं भक्त्या श्रद्धया चण्डिकां नृप ॥

शाल्युत्तमसमोपेतमिति पुस्तकान्तरेपाठः ।

+ अथ ब्रह्मणीं मन्त्ररूपिणीं पद्मपत्रे चणां भक्त्या नक्षत्रैर्ज्विविधैरपीति पुस्त-
 कान्तरे पाठोक्तिः ।

कौमारौमिति वै भान्ना नामतः पूजयेत्तदा ।
 कृत्वा रौप्यमयीं भक्त्या योगं वै पाशनाशिनीं ॥
 करवीरैस्तु पुष्पैस्तु गन्धैश्चागरुचन्दनैः ।
 नरो भाद्रपदे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनं ॥
 भुञ्जानः पायसं वीर कालशाकञ्च अद्वया ।
 उपवासपरोनित्यं नवम्यां पक्षयोर्द्वयोः ॥
 पूजयेद्देष्णवीं भक्त्या शङ्खचक्रासिधारिणीम् ।
 जातीपुष्पैर्महाबाहो गन्धैः श्रीखण्डमिश्रितैः ॥
 श्रीखण्डागुरुकर्पूरैः सिद्धकेन च धूपयेत् ।
 नैवेद्यं पायसं युक्तं यथाशक्त्या निवेदयेत् ॥
 मांसेन प्रीणनं तस्या स्तुतः पूज्याश्च कन्यकाः ।
 गोसक्त्याश्च विधिवत् ततो भुञ्जीत वाग्व्यतः ॥
 प्रीणयित्वा द्विजान् शक्त्या योषितश्च नराधिप ।
 य एवं पूजयेद्भक्त्या वैष्णवीं सततं नृप ॥
 विमानवरमारुढो विष्णुलोके महीयते ।
 राजन्नश्च युजे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥
 गुडोदनं प्रभुञ्जानोजितात्मा संयतेन्द्रियः ।
 उपवासपरोभूत्वा नवम्यां पक्षयोर्द्वयोः ।
 माहेश्वरीं पूजयेच्च कृत्वा रौप्यमयीं शुभां ॥
 वृषभश्च तथा वीर श्वेतपुष्पोपलेपनैः ।
 धूपनञ्च महाङ्गेन खण्डखाद्यादिभोजनैः ॥
 अजानां महिषाणाञ्च मेषाणाञ्च यथावधात् ।
 प्रीणयेत् विधिवद्देवीं मांसयोषितपायसैः ॥

कुमारीं भोजयेद्वक्त्या ब्राह्मणान् योषितस्तथा ।
 भक्ष्यभोज्यैरनेकैश्च समासैर्विधिवन्मृप ।
 अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥
 द्विजेन्द्रप्रभया तुल्यः काम्या पुष्पायुधस्य च ।
 पुष्पकं यानमारुढो मोदते शाश्वतीः समाः ॥
 कार्त्तिके मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
 क्षीरोदनस्तु भुञ्जानः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
 यवान्नं पयसा युक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ।
 पूजयेच्छ्रद्धया देवीं वाराहीं चक्रधारिणीम् ॥
 शतपत्रभ्रजाभिश्च कुङ्कुमेन विलेपयेत् ।
 कृष्णागरं सिल्हकञ्च धूपं देव्यै निवेदयेत् ॥
 नैवेद्यं खण्डवेष्ट्यांस्तु नवम्यां पञ्चयोर्हयोः ।
 एवं संपूज्य वाराहीं कुमारीं भोजयेत्ततः ॥
 ब्राह्मणांश्च तथा शक्त्या ततो भुञ्जीत वाग्वतः ।
 प्राशयित्वा तिलाव्वीर दत्त्वा हुत्वा च शक्तितः ॥
 एवं संपूजयित्वा तु वाराहीं स्वर्गमाप्नुयात् ।
 क्रीडते विष्णुना सार्धं क्रीडमानैः सुरासुरैः ॥
 पुनरेत्य भुवं राजा सार्वभौमी भवेन्मृप ।
 राजन् मार्गशिरे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥
 भुञ्जानः शङ्कुलीं नित्यं जितात्मा च जितेन्द्रियः ।
 पूजयेद्विधिवद्वक्त्या चासुखं सुखनाशनीं ॥
 नीलोत्पलैस्तथा पद्मैर्विस्वपत्रैः कदम्बकैः ।
 चन्दनागुरुकर्पूरगुग्गुलेन तथा नृपः ॥

भक्ष्येर्भोज्यै रनेकैश्च सुरामांसैरनेकशः ।
 रुधिरेण तथा वीर शिरोभिर्विविधैर्नृप ॥
 गजाविमहिषाणां च स्वदेहस्य च भेदनात् ।
 नवम्यां विधिवद्भक्त्या पञ्चयोरुभयोरपि ॥
 कुमारीर्भोजयेच्चापि ब्राह्मणान् योषितस्तथा ।
 पञ्चगव्यकृतस्नातः सम्यक् प्राश्य विधानतः ॥
 ततो भुञ्जीत राजेन्द्र भूमिं कृत्वा तु भाजनं ।
 य एवं पूजयेत् भक्त्या चामुण्डां सततं नरः ।
 स याति परमं स्थानं यत्र सा परमा कला ।
 सौवर्णं यानमारुह्य ध्वजमालाकृतं शुभम् ॥
 मोदते देवतैः सार्धं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 पुनरेत्य महीं वीर राजा भवति भूतले ॥
 प्रभया भृगुसङ्काशस्तेजसा रविसन्निभः ।
 कान्त्या चन्द्रसमोवीर युद्धे चेन्द्रसमो भवेत् ॥
 रुच्या यमसमोवीर बुद्ध्या धिषणश्शक्रयोः ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं उभयनवमीव्रतम् ।

अथ नामनवमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

नवम्यां शुकपक्षे तु कृते नक्ते विशेषतः ।
 मासि चाश्वयुजे वीर दुर्गादेवीति पूजयेत् ॥
 विल्वपत्रैस्तथाङ्गिश्च द्रोणपुष्पैस्तु सर्वशः ।

गुग्गुलेनाथ दग्धेन भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ॥
 परमान्नेन रत्नेन अजमहिषैर्विघातितैः ।
 सम्प्रीणनं तथा कुर्याद्देव्या वै भक्तिमाचरन् ।
 भोजयित्वा नवम्यां तु ब्राह्मणानां तु कन्यकाः ।
 ब्राह्मणानां स्वस्त्रियश्च यथा भवति शक्तितः ॥
 पञ्चगव्यं ततः प्राश्य नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 य एवं पूजयेदत्र दुर्गां भक्त्या समन्वितः ॥
 सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ।
 कार्यमाश्विनवत्सर्वं कार्तिकेऽपि हि सप्तम ॥
 कृत्वोपवासमष्टम्यां मासि मार्गशिरे नृप ।
 नवम्यां पूजयेद्यस्तु शक्त्या भगवतीं बुधः ॥
 नाम्ना भगवतीत्येवं जातीपुष्पैर्नराधिप ।
 कर्पूरागरुधूपेन मधुना पायसेन च ॥
 भोजयित्वा कुमारीश्च स्त्रियोविप्रांश्च शक्तितः ।
 गोमयं प्राश्य विधिवत्ततोभुञ्जीत वाग्यतः ॥
 य एवं पूजयेद्भक्त्या नरोभगवतीं नृप ।
 राजसूयफलं प्राप्य ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥
 पुष्पेप्येवं महाबाहो नवम्यां संजितेन्द्रियः ।
 पूजयेत्त्र्यम्बकाच्चैव नाम्ना तात नरः शिवां ॥
 करवीरस्य पुष्पेण कुङ्कुमेन तु केसरैः ।
 निवेद्य सिद्धकं धूपं नैवेद्यं मांसपूरिकम् ॥
 पूजयेद्द्विप्रकन्याश्च स्त्रियोविप्रांश्च शक्तितः ।
 विधिवत् प्राश्य गोमूत्रं ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

य एवं पूजयेन्नर्त्तरी वाजपेयशतं लभेत् ।
 माघे शुक्लनवम्याञ्च पूजयेच्चण्डिकां बुधः ॥
 सर्व्वमङ्गलनामाख्यां यूथिकाकुसुमैर्नृप ।
 प्रबोधाख्येन धूपेन अथवा गुग्गुलेन च ॥
 नैवेद्यञ्चैव पूपाञ्च मत्स्यमांसञ्च भारत ।
 पूजयित्वा नरोह्यैवं विधिवत्सर्व्वमङ्गलां ॥
 कुमारीर्भीजयेत्पश्चात् प्रीयतां सर्व्वमङ्गला ।
 गोधूमानां* शतं लब्ध्वा गोलोके च महीयते ॥
 फाल्गुने मासि राजेन्द्र चण्डिकेति सदार्चयेत् ।
 नान्ना भगवतीं देवीं कुन्दपुष्पेण पूजयेत् ॥
 धूपेनागरवणा वीर सिङ्गकेनापि चार्चयेत् ।
 नैवेद्यं मोदकान् दद्यान्मधुमांसम्यस्तथा ॥
 गोक्षीरप्राशनात्पूतः पूतोभुञ्जीत वाग्वतः ।
 पूर्व्वोक्तान् भोजयित्वा च यथा शक्ता विधानतः ॥
 एवं सम्पूज्य विधिवच्चण्डिकां मुखमण्डनां ।
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं शतगुणं भवेत् ॥
 चैत्रे मासि महाबाहो आर्या भगवती स्मृता ॥
 पूजयेद्विधिवद्भक्ता पुष्पैर्मुद्गरकस्य च ।
 धूपेनागरमिश्रेण सिङ्गकेनापि चार्चयेत् ॥
 धूपेन कुसुमौघेन कासारिण च पूजयेत् ।
 वैशाखे मासि राजेन्द्र नान्ना भगवतीं यजेत् ॥
 प्राशयेत् पुष्पतीयन्तु ततो भुञ्जीत वाग्वतः ।

कुमारीर्भोजयेद्भक्ता पालाशकुसुमैरिमम् ।
 धूपं कृत्वागुरुश्चैव नैवेद्यं घृतपूपकान् ॥
 ज्येष्ठेमासि नृपश्चैव पूजयेदम्बिकामुमां ।
 कुशपुष्पोदकं प्राश्य ततोभुञ्जीत् वाग्यतः ॥
 कुमारीर्योषितोविप्रान् पूजयेद्विधिवन्नृप ।
 यूथिकाकुसुमैर्भक्ता धूपेनाश्वलेन च ॥
 शान्धोदरजलाजासः* श्रियै नैवेद्यमादिशेत् ।
 एवं पूज्य श्रियं देवीं विष्णुलोके महीयते ।
 आषाढे शुक्लपक्षस्य नवम्यां पूजयेदुमां ॥
 कर्णमोढीति नाञ्जी तु लम्बकर्णीं प्रकीर्त्तिता ।
 शमीपत्रकदम्बैस्त पूजयेद्विधिवन्नृप ॥
 कर्पूरागरुमिश्रेण धूपेन च कपालिनां ।
 पूजयित्वा भगवतीं कुमारीं भोजयेत्ततः ॥
 स्त्रियश्चापि यथा शक्ता ब्राह्मणांश्च नराधिप ।
 शमीपत्रं ततः प्राश्य ततो भुञ्जीत् वाग्यतः ॥
 एवं पूज्य महाकालीं राजसूयफलं लभेत् ।
 आवणे मासि राजेन्द्र नवम्याश्चण्डमहिनीम् ॥
 नारायणीति वै नाञ्जा पूजयेत् सततम्बुधः ।
 रत्नैस्त्रिलैः सबकुलैः सकदम्बैस्तथा नृप ॥
 सघृतं गुग्गुलुं धूपं नैवेद्यं घृतपायसम् ।
 एवं सम्पूज्य विधिवत् कुमारीर्भोजयेत्ततः ॥
 योषितश्च तथा विप्रान् शक्ता च विधिवन्नृप ।

शान्धोदरशालांसेनि पञ्चकान्तरेपाठः ।

भोजयित्वा घृतं प्राश्य नवम्यां विधिवन्नृप ॥
 एवं सम्पूजयेद्देवीं स गच्छेत् परमम्मदम् ।
 मासि भाद्रपदे शुक्ले नवम्यां चन्द्रिकां सदा ॥
 महानन्देति वै नाम्ना पूजयेद्विधिवन्नृप ।
 श्वेतरक्तैस्तथा पीतैः सर्वपुष्पैश्च भारत ॥
 कर्पूरागरुधूपेन गुग्गुलेन विशेषतः ।
 भक्ष्यभोज्यैरनेकैश्च मोदकैर्लोपिकादिभिः ॥
 एवं सम्पूज्य विधिन्महादेवीं नराधिप ।

लोपिका गोधूमचूर्णपिण्डिका ॥

कुमारीर्भोजयेद्भक्त्या योषितो ब्राह्मणांस्तथा ।
 भोजयित्वा ततोविल्वं प्राशयेत् कायशोधनम् ॥
 भूमिं तु भाजनं कृत्वा ततो भुञ्जीत वाग्यमः ।
 एवं त्रिः पूजयित्वा वै ब्रह्मलोके महीयते ॥
 वर्षान्ते भोजयेद्विप्रान् दुर्गाभक्तिपरायणान् ।
 पायसं मधुसंयुक्तं घृतेनच पवित्रकम् ॥
 कुमारीः पूजयित्वा तु दद्याच्चान्न षडङ्गिणीम् ।
 कपिलां कुरुशार्दूल शीलयुक्तां पयस्विनीम् ॥

षडङ्गिणीङ्गां ।

करोति वै वर्षमेकन्नैरन्तर्येण यो नरः ।
 नामाख्यनवमीं भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 सर्वपाप विनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
 वसेद्दुर्गापुरन्नित्यं नवेहायाति वा पुनः ।
 य एवं कुरुते पुण्यां नवमीं नामसंज्ञिकां ॥

स हि कामानवाप्स्याथ ब्रह्मलोके महीयते ।
 अपुत्रो लभते पुत्रान् निर्धनश्च धनं लभेत् ॥
 कन्यार्थी लभते कन्यां यशोऽर्थी लभते यशः ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं नामनवमीव्रतम् ।
 अथ रूपनवमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

शूलं पिष्टमयं कृत्वा मार्गे मासि नराधिप ।
 कृत्वा सुराजतं पद्मं सौवर्णं कृतकर्णिकम् ॥
 निवेद्य अद्वया वीर भगवत्यै प्रपूजितम् ।
 कामतोऽपि कृतं पापं भूणहत्यादि यद्भवेत् ॥
 तत् सर्वं शूलदानेन देवो नाशयति ध्रुवम् ।
 विमानवरमारूढीदेवगन्धर्व्वपूजितः ॥
 कल्पकोटिशतं सायं दुर्गालोके महीयते ।
 चण्डिकाप्रीतिमाप्नोति यदिच्छेद्विपुलां श्रियम्* ॥
 पौषे मासि महाबाहो चतुर्दन्तं गजं शुभम् ।
 कृत्वा रुक्ममयं भक्त्या न्यस्य पात्रे हिरण्मये ॥
 इन्द्राण्यै विधिवद्दयान्नानामणिविभूषितं ।
 एवं पूजयते भक्त्या इन्द्राणो विधिवत्ततः ॥
 स ऐरावतमारूढः सोमलोके महीयते ।
 वर्षकोटिशतं सायं देवगन्धर्व्वपूजितं ॥
 माघे कृत्वा तु वै मेघं सर्वसौवर्णमुत्तमं ।

* यदवायच्छतेनपदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कृत्वा रुक्ममये पात्रे स्वाहायै विनिवेदयेत् ॥
 भक्तगन्धैः* समायुक्तं नानापुष्पोपशोभितं ।
 विनिवेद्य नरोभक्त्या अग्निलोके महीयते ॥
 दिव्यं विमानमारुढो ध्वजमालाकुलं शुभम् ।
 पुनरेत्य महीं राजा मण्डलाधिपतिर्भवेत् ॥
 मयूरं फाल्गुने मासि कृत्वा पिष्टमयं नृप ।
 गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य कुमार्यै विनिवेदयेत् ॥
 निवेद्य विधिवद्भक्त्या विमानवरमास्थितः ।
 क्रोडते देवगन्धर्वैर्गुहेन च महात्मना ॥
 चैत्रे मासि महावाहो गरुडं पिष्टजं कृतम् ।
 संपूजयित्वा विधिवद्दैव्यै विनिवेदयेत् ॥
 स्रजाभिर्विविधै वीर गन्धमाल्यैश्च शोभितं ।
 तं निवेद्य महावाहो विष्णुलोके महीयते ।
 चित्रं यानं समारुह्य नानान्नीदकदम्बकैः ॥
 वर्षकोटिशतं साग्रं ज्वलन्निव सुतेजसा ।
 कृत्वामणिमयं वीर वाराहं लोकपूजितं ॥
 गन्धमाल्योपहारैस्तु पूजयित्वा विधानतः ।
 चित्रैस्तु कुसुमैरेव गुग्गुलेन सुगन्धिना ।
 चामुण्डायेति नैवेद्यैर्हविष्यान्नैर्लभेत् फलम् ।
 प्रयाति च परं लोकं यत्र सा चण्डिका स्थिता ॥
 पलायते च चौरादि सर्वशत्रुर्भयङ्करः ।
 कृत्वा पिष्टमयं ज्यैष्ठ्ये कच्छपं रत्नभूषितम् ॥

भूषयित्वा रजोभिश्च पुष्पाणां चन्दनेन च ।
 निवेद्य भक्त्या वारुण्यै रुद्रलोके महीयते ॥
 शङ्खकुन्देन्दुसङ्काशं विमानवरमातरेत् ।
 वर्षकोटिशतं साग्रं क्रीडयित्वा नराधिप ॥
 पुनरेत्य महाराजो मण्डलाधिपतिर्भवेत् ।
 कृत्वा मृगं पिष्टमयं आषाढे रत्नभूषितम् ।
 स्वर्णशृङ्गं रौप्यसुरं वायव्ये विनिवेदयेत् ॥
 पूजयित्वा सुविधिवत् पुष्पधूपविलेपनैः ।
 नैवेद्येन महावाहो वायुलोके महीयते ॥
 नरयानं* पिष्टमयं कृत्वा राजन् सुशोभितं ।
 अनेकावरकोपेतं आवणे मासि भूपते ॥
 पुष्पमालाकुलं दिव्यं धजमालाकुलं तथा ।
 गन्धपुष्पोपहारैश्च पूजयित्वा विधानतः ॥
 कौबेर्यै विनिवेद्ये ह अश्वमेधफलं लभेत् ।
 प्रयाति परमं स्थानं दुर्गालोके महीयते ॥
 कृत्वा भाद्रपदे मासि सर्वहेममयं विभो ।
 महिषं दिव्यसंस्थानं गन्धमाल्योपशोभितम् ॥
 याम्यै निवेदयेद्भक्त्या भगवत्यै विधानतः ।
 एकं निवेदयेद्भक्त्या सूर्यलोके महीयते ।
 तथा चाश्वयुजे मासि भगवत्यै विधानतः ॥
 सुस्निग्धैश्च गोधूमैर्भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ।
 नानावस्त्रसमायुक्तं कृत्वा पुष्पमयं द्विज ॥

विचित्रयानमारुढो रुद्रलोके महीयते ।
 वर्षकोटिशतं साग्रं क्रीडयित्वा गणैः सह ॥
 क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् प्राज्ञो भवति भूतले ।
 सप्तधातुसमायुक्तं सर्व्वबीजरसादिभिः ॥
 बाहुले बहुलं वीर वितानच्छत्रशोभितम् ।

बाहुले कार्तिके

गन्धमान्यैश्च बहुभिः पूजिते च तथा शुचिः ।
 कृत्वा रुक्ममयं शक्त्या विधिवच्चन्द्रमण्डलं ।
 सुवर्णं मणिमुक्ताढ्यं रोहिण्यां विनिवेदयेत् ॥
 य एवं कुरुते भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 वेदान्तेषु च यत् पुण्यं कथितं मुनिभिः पुरा ॥
 तत् पुण्यं कोटिगुणितं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ।
 स याति परमं स्थानं चण्डिका वरदा यतः* ॥
 देवदानवगन्धर्व्वैस्तूयमानो गणादिभिः ।
 कल्पकोटिशतं साग्रं क्रीडते सह देवतैः ॥
 चन्द्रलोकादिलोकेषु भोगान् भुक्त्वा यथेष्टितान् ।
 पुण्यक्षयादिहागत्य राजा भवति भूतले ॥
 सुरूपः सुभगोनित्यं चन्द्रिकावरदानतः ।
 कल्पकोटिं समुद्दिश्य नरनारीनपुंसकः ।
 भगवत्यै गृहं दत्त्वा सर्व्वान् कामानवाप्नुयात् ॥
 * एवं कुरुते नक्तमेकभक्तमथापि वा ।

नवम्यामुपवासन्तु कुर्वाणो विधिवन्नृप ॥
रूपाणि यच्छमानस्तु पूर्वोक्तानि नराधिप ।
अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च ॥
लब्ध्वा फलं महाबाहो ब्रह्मलोके महीयते ।
कल्पकोटिसहस्राणि पूज्यमानः सुरासुरैः ॥
पुण्यचयादिहागत्य पुनरेव महीयति ।
राजा भवति दुर्द्धर्षः सप्तद्वीपाधिपो मृप ॥
इति भविष्यत्पुराणोक्तं रूपनवमीव्रतम् ।
अथ वरव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

नवम्यां नववर्षाणि राजन् पिष्टाग्रनो भवेत् ।
तस्य तुष्टा भवेद्देवी सर्व्वकामफलप्रदा ॥
अग्निपक्वमभुञ्जानोयावज्जीवं व्रती भवेत् ।
इह चामुत्र वरदा तस्यानन्तफलं ददेत् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं वरव्रतम् ।

अथ दुर्गानवमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

नवम्यां तु सिते पक्षे नियतः संजितेन्द्रियः ।
मासि चाश्वयुजे वीर कार्तिके कार्तिकोत्तरे ॥

(११८)

कार्तिकोत्तरे मार्गशीर्षे ।

पुथे च पूजयेद्दूर्गां जातिपुष्पैर्विधानतः ।
 धूपार्थं गुग्गुलं दद्यान्नैवेद्यं गुडपूपकान् ॥
 दुर्गेति नाम जप्तव्यं प्रयतोऽष्टशतं नृप ।
 माघे च फाल्गुने मासि चैत्रे चैत्रोत्तरे नृप ॥
 शुक्लपक्षे तु अष्टम्यामुपवासपरायणः ॥

चैत्रोत्तरे, वैशाखे ।

मालतीकरवीरेण बिल्वपत्रैश्च पूजयेत् ।
 धूपेनागरकूर्पूरसिंहकैर्हृषणैश्च ॥

सिंहकस्तुरकः ।

हृषणं कस्तूरिका ।

नैवेद्यं पायसम्भांसम्भङ्गलायै निवेदयेत् ।
 सर्वमङ्गलद्वयत्वं जप्तव्यं नाम भारत ।
 ज्येष्ठे मासे तथाषाढे आवणे आवणोत्तरे ॥

आवणोत्तरे भाद्रे ।

चण्डिकां पूजयेत् भाद्रे चण्डमुण्डप्रणाशिनीम् ।
 बिल्वपत्रैर्मुहुरकैः शातपत्रिकया तथा ॥
 प्रबोधेनैव धूपेन नैवेद्यं सोदकान्यसेत् ।
 स्वमेकमेकं यस्त्वेवं पूजयेदस्त्रिकां नरः ॥
 नवम्यां शुक्लपक्षे तु सोपवासो जितेन्द्रियः ।
 अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च ॥

फलमाप्नोति राजेन्द्र सूर्यलोकञ्च गच्छति ।
 विमानं दिव्यमारूढः सौवर्णकिङ्किणीचितं ॥
 क्रीडित्वेवं महाराजश्चासौ भवति भूतले ।
 प्रथमे पारणे दुर्गा द्वितीये सर्वमङ्गला ।
 तृतीये चण्डिका प्रोक्ता राजन् भगवती बुध ॥
 प्रथमं पञ्चगव्यञ्च स्नानप्राशनयोश्मृतं ।
 द्वितीयं बिल्वपत्रैश्च तृतीयं मधुसर्पिषा ॥
 मासि मासि महाबाहो कुमारीर्ब्राह्मणान् नृप ।
 स्वशक्त्या भोजयेद्राजन् भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ॥
 पारणान्ते महाभोज्यं कर्त्तव्यं विधिवन्नृप ।
 गन्धपुष्पोपहारैश्च चण्डिकां पूजयेत्ततः ॥
 नानाप्रेक्षणकैर्वीर ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ।
 एवमेकं स्वमेकान्तु सुव्रतेनार्चयेन्नरः ॥
 महानवमीसंज्ञेन दुर्गाभक्तान् नराधिप ।
 स याति परमं स्थानं विमानवरमास्थितः ॥
 यत्र साक्षाद्भगवती पूज्या मान्य तिलैरसैः ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं दुर्गानवमीव्रतम् ।

अथ गोपालनवमीव्रतम् ।

— ००० —

अतः परं त्वञ्च कृष्ण नवमी व्रतमुत्तमम् ।
 माङ्गल्यं परमं त्राणं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 तथा समुद्रगामिन्यां नवम्यां स्नानमाचरेत् ॥

शुचौ तत्पुलिने तीरे सिक्ताभिः समलङ्कृते ।
 वसुदेवसुतं विष्णुं गोपीगणनिषेवितम् ॥
 वनमालाचितोरस्कं वन्यपुष्पैरलङ्कृतम् ।
 बहिर्त्रयलतापीडं पीतकौशेयवाससम् ॥
 समानवेषैरतुलैक्रीडद्भिरितरेतरं ।
 वृतं गोपकुमारैश्च नीलाकुञ्चितमूर्द्धजम् ॥
 ध्यात्वा देवं परं विष्णुं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ।
 वन्यपुष्पैश्च बहुभिः पायसेन समर्चयेत् ॥
 फलमूलैश्च गन्धाद्यैः शुचिभिश्च यथाविधि ।
 सुभगं पतिमिच्छन्ती कन्यका शृणुयात् व्रतम् ॥
 गोपीजनमनःकान्त गोविन्दगरुडध्वजः ।
 वरं प्रयच्छ सुभगं सुवर्षं दयितं मम ॥
 ततस्तु सर्पिषा पूर्णं हरिद्राचूर्णपूरितम् ।
 कुलाङ्गनाभ्यस्तु दद्यात् पात्रं बीजप्रपूरितम् ॥
 गुरवे च वरं दद्यात्तथा ब्राह्मणतर्पणम् ।
 एवमभ्यञ्जनं नाम नवमीव्रतमुत्तमं ॥
 एवं स्वस्त्ययनं स्त्रीणां उक्तं सर्व्वमुखप्रदं ।
 भ्राता पिता च कन्यार्थी व्रतमेतत्समाचरेत् ॥
 अङ्गनानां व्रतञ्चैव अर्चनीयः श्रियः पतिः ।
 पतिर्विश्वस्य भगवान् सर्व्वान् कामान् प्रवर्षति ॥
 यं यं कामयते कञ्चित् सिद्धिर्भवति तस्य तं ।
 अलं ददाति भगवान् अर्चितः किमुयोषितः ॥
 परिपूर्णा हि भगवान् क्षिण्यैतत्किञ्चिदीहितं ।

साक्षादेव ददात्येते तेभ्यः प्रीतो ददेत्फलं* ॥

इति गारुडपुराणोक्तं गोपालनवमीव्रतम् ।

अथ रामनवमीव्रतम् ।

— ००० —

अगस्त्य उवाच ।

सर्वानुष्ठानसारन्ते सर्वदानोत्तमोत्तमं ।

रहस्यं कथयिष्यामि सुतीक्ष्णं शृणु सत्तम ॥

चैत्रे नवम्यां प्राक्पक्षे दिवा पुष्पे पुनर्वसौ ।

उदये गुरुगौरांश्वोः स्त्रीक्षेत्रे ग्रहपञ्चके ॥

मेघे पूषणि सम्प्राप्ते लग्ने कर्कटकाक्षये ।

आविरासीत्सकलः कौशल्यायां परः पुमान् ॥

तस्मिन् दिने तु कर्त्तव्यमुत्वासव्रतं सदा ।

तत्र जागरणं कुर्याद्रघुनाथपरोभुवि ॥

प्रातर्दशम्यां कृत्वा तु सव्याद्याः कालिकीः क्रियाः ।

संपूज्य विधिवद्रामं भक्त्या वित्तानुसारतः ॥

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।

गोभूतिलहिरण्याद्यैर्वस्त्रालङ्करणैस्तथा ॥

रामभक्तान् प्रयत्नेन प्रीणयेत्परया सुदा ।

एवं यः कुरुते भक्त्या श्रीरामनवमीव्रतम् ॥

अनेकजन्मसिद्धानि पातकानि बहून्यपि ।

भस्मी कृत्य ब्रजन्त्येव तद्दिष्णोः परमं पदं ॥

सर्वेषामप्ययन्धर्मीभुक्ति मुक्त्यैकसाधनम् ।
 अशुचिर्वापि पापिष्ठः कृत्वेदं व्रतमुत्तमम् ॥
 पूज्यः स्यात् सर्वभूतानां यथा रामस्तथैव सः ।
 यस्तु रामनवम्यान्तु भुङ्क्ते स च नराधमः ॥
 कुम्भीपाकेषु घोरैषु पच्यते नात्र संशयः ।
 अकृत्वा रामनवमीव्रतं सर्वव्रतोत्तमं ।
 व्रतान्यन्यानि कुरुते न तेषां फलभाग्भवेत् ॥
 रहस्यकृतपापानि प्रख्यातानि बह्वन्यपि ।
 महान्ति च प्रणश्यन्ति श्रीरामनवमीव्रतम् ॥
 एकामपि नरोभक्त्या श्रीरामनवमीं मुने ।
 उपोष्य कृतकृत्यः स्यात् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 नरोरामनवम्यां तु श्रीरामप्रतिमाप्रदः ।
 विधानेन मुनिश्रेष्ठ स मुक्तो नात्र संशयः ॥

सुमन्तुरुवाच ।

श्रीरामप्रतिमादानविधानं वा कथं मुने ।
 कथय त्वच्चरामेपि भक्तस्य मम विस्तरात् ॥

अगस्त्य उवाच ।

कथयिष्यामि तद्धि श्रीप्रतिमादानमुत्तमं ।
 विधानञ्चापि यत्नेन यतस्त्वं त्रैण्वीत्तमः ॥
 अष्टम्यां चैव मासेषु शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ।
 दन्तधावनपूर्वन्तु प्रातस्नायाद्यथाविधि ॥
 नद्यां तडागे कूपे वा हृदे प्रस्नवणेऽपि वा ।

ततः सन्ध्यादिकाः कार्याः संस्मरन् राघवं हृदि ॥
 गृहमासाद्य विप्रेन्द्रं कुर्यादौपासनादिकम् ।
 दानं कुटुम्बिनं विप्रं वेदशास्त्रपरं सदा ॥
 श्रीरामपूजानिरतं सुशीलं दम्भवर्जितम् ।
 विधिज्ञं राममन्त्राणां राममन्त्रैकसाधनम् ॥
 आह्वय भक्त्या संपूज्य हृणुयात् प्रार्थयन्निति ।
 श्रीरामप्रतिमादानं करिष्येऽहं द्विजोत्तम ॥
 भक्त्या चार्थं भव प्रीतः श्रीरामोऽसि त्वमेव च ।
 इत्युक्त्वा पूज्य विप्रं तं स्नापयित्वा ततः परं ॥
 तैलेनाभ्यज्य वस्त्राद्यान् चिन्तयन् राघवं हृदि ।
 श्वेताम्बरधरः श्वेतगन्धमाल्यानि वारयेत् ॥
 अर्चितो भूषितश्चैवं कृतमाध्याह्निकक्रियः ।
 आचार्यं भोजयेद्भक्त्या सात्विकान्नैः सुविस्तरं ॥
 भुञ्जीत स्वयमप्येवं हृदि राममनुस्मरन् ।
 एकभक्तव्रती तत्र सहाचार्यो जितेन्द्रियः ॥
 शृणुन् रामकथां दिव्यामहःशेषं नयेत् पुते ।
 सायंसन्ध्यादिकाः कुर्यात् क्रिया राममनुस्मरन् ॥
 आचार्यसहितोरात्राबधःशायी जितेन्द्रियः ।
 वसेत् स्वयं नचैकान्ते श्रीरामार्पितमानसः ॥
 ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वा सन्ध्यां यथाविधि ।
 प्रातः सर्वाणि कर्माणि शीघ्रमेव समापयेत् ॥
 ततः स्वस्थमना भूत्वा विद्वद्भिः सहितोऽनघः ।
 स्वगृहेचोत्तरे देशे दानस्थोज्वलमण्डपं ॥

चतुर्द्वारं पताकाढ्यं सवितानं सतीरणम् ।
 मनीमयं महोत्सेधं पुष्पाद्यैः समलङ्कृतम् ॥
 शङ्खचक्रहनुमद्भिः प्राग्द्वारे समलङ्कृतम् ।
 गरुत्मन् शार्ङ्गवाणैश्च दक्षिणं समलङ्कृतं ॥
 गदाखड्गाङ्गदैश्चैव पश्चिमेषु विभूषितं ।
 पद्मखस्तिकनीलैश्च कौवेरे समलङ्कृतं ॥
 मध्ये हस्तचतुष्काढ्यं वेदिकायुक्तमायतं ।
 पवित्रनृत्यगीतैश्च वाद्यैश्चापि सुसंयुतम् ॥
 पुण्याहं वाचयेत्तत्र विद्वद्भिः प्रीतमानसः ।
 ततः संकल्पयेद्देवं राममेव स्मरन्मुने ॥
 अस्यां रामनवम्याञ्च रामाराधनतत्परः ।
 उपोष्याष्टसु ग्रामेषु पूजयित्वा यथाविधि ।
 इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमाञ्च प्रयत्नतः ॥
 श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्त्या विधीयते ।
 प्रीतो रामहरत्वाशु पापानि सुबह्वनि मे ॥
 अनेकजन्मसंसिद्धान्यभ्यस्तानि महान्ति च ।
 ततः स्वर्णमयीं रामप्रतिमां पलमात्रतः ।
 निर्मितां द्विभुजां दिव्यां वामाङ्गस्थितजानकीं ॥
 बिभ्रतीं दक्षिणकरे ज्ञानमुद्रां महामुने ।
 वामे नाधःकरेणात्र देवीमालिङ्ग्य संस्थिता ॥
 सिंहासने राजवेत्तं पलद्वयविनिर्मितं ॥
 पञ्चामृतस्नानपूर्वं संपूज्य विधिवत्ततम् ।
 मूलमन्त्रेण नियतोन्मत्तसंपूर्वमतन्द्रितः ॥

दिवैवं विधिवत् कृत्वा रात्रौ जागरणं ततः ।
 दिव्यां रामकथां कृत्वा रामभक्तैः समन्वितः ॥
 नृत्यगीतादिभिश्चैव रामस्तोत्रै रनेकधा ।
 रामाष्टकं तथाध्याप्य गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 कर्पूरागरुकस्तूरीकङ्काराद्यै रनेकशः ।
 पूजयन् विधिवद्भक्त्या दिवारात्रं नयेद्बुधः ॥
 ततः प्रातः समुत्थाय ज्ञानसन्ध्यादिकाः क्रियाः ।
 समाप्य विधिवद्रामं पूजयेत् विधिवन्मुने ॥
 ततो होमं प्रकुर्वीत मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ।
 पूर्वीक्तपद्मकुण्डे वा स्थण्डिले वा समाहितः ॥
 लौकिकाग्नौ विधानेन शतमष्टोत्तरं ततः ।
 साज्येन पायसेनैव स्मरन् राममनन्यधीः ॥
 ततोभक्त्या सुसम्पाद्य आचार्यं पूजयेन्मुने ।
 कुण्डलाभ्यां सरत्नाभ्यामङ्गुलीयै रनेकधा ॥
 गन्धपुष्पाक्षतैर्वस्त्रै र्विविधैः सुमनोहरैः ।
 ततो रामं स्मरन् दद्यादेवं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 इमां स्वर्णमयीं राम प्रतिमां समलङ्कृतां ।
 चित्रवस्त्रयुगकृत्वां रामाहं राघवाद्य ते ॥
 श्रीरामप्रीतये दास्ये तुष्टो भवतु राघवः ।
 इति दत्त्वा विधानेन दद्याद्दक्षिणां ध्रुवं ॥
 अन्येभ्यश्च यथान्यायङ्गीहिरण्यादि शक्तितः ।
 दद्याद्वासीयुगन्यान्यं यथाविभवमादृतः ॥

ब्राह्मणैः सह भुञ्जीत तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां ।

ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।

— तुलापुरुषदानादिफलं प्राप्नोति सुव्रत ।

अनेकजन्मसंसिद्धपापेभ्यो मुच्यते ध्रुवम् ॥

बहुना किमिहोक्तेन मुक्तिस्तस्य करे स्थिता ।

कुरुक्षेत्रे महापुण्ये सूर्यपर्वण्यशेषतः ॥

तुलापुरुषदानाद्यैः कृतैर्यज्ञभ्यते फलम् ।

तत्फलं लभते मर्त्यो दानेनानेन सुव्रत ॥

इति अगस्त्यसंहितायां रामनवमीव्रतम् ।

अथ रथनवमीव्रतम् ।

—:०:—

सुमन्तुर्वाच ।

कृत्वेवाश्वयुजे मासि कृष्णपक्षे नराधिप ।

नवम्यामुपवासन्तु दुर्गादेवीं प्रपूजयेत् ॥

पुष्पधूपोपहारैस्तु ब्राह्मणानां च तर्प्य गैः ।

पूजयित्वा रथं कृत्वा नानावस्त्रोपशोभितम् ॥

शोभितं ध्वजमालाभिः कृतचामरदर्पणैः* ।

नानापुष्पस्रजाभिश्च सिंहैर्युक्तं मनोरमं ॥

कृत्वा स्वर्णमयीं दुर्गां महिषासनशोभिताम् ।

दुर्गारूपन्तु विष्णुधर्मात्तरात् ।

* चक्रचामरतर्पणैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अलीढस्थानसंस्थानां तथा राजन् चतुर्भुजाम् ।
 स्तुचः पात्रकरां देवीं शूलखड्गधरां तथा ॥
 चतुर्थं च करस्तस्यास्तथा कार्यं स्तु सामिष इति ।
 विन्यस्य रथमध्ये तु पूजयेत् कतलक्षणम् ॥
 तं रथं राजमार्गेण शङ्खभेर्यादिनिस्वनैः ।
 नवम्यां भ्रामयित्वा तु नयेत् दुर्गातपं नृप ॥
 तत्र जागरपूर्वन्तु प्रदीपाद्युपशोभितम् ।
 नानाप्रक्षेपकैर्वीरैर् नृत्यमानैश्च वालकैः ॥
 जागरं कारयेत्तत्र पूजयानश्च चण्डिकाम् ।
 प्रभाते स्नपनं कृत्वा तद्भक्तानाञ्च भोजनम् ।
 रथं शोभासमायुक्तं भगवत्यै निवेदयेत् ॥
 भुक्त्वा च बान्धवैः सार्धं प्रणम्यार्यागृहं व्रजेत् ।
 सर्वव्रतानां प्रवरं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 नवम्यां रथव्रताख्यं सर्वकामार्थसाधनम् ।
 सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत् फलम् ।
 तत् फलं लभते विद्वान् नवमीव्रतपालनात् ॥
 कल्पकोटिशतं साग्रं विष्णुलोके महीयते ।
 पुनरेत्य मर्हो राजा सार्वभौमो भवेदिति ॥
 रक्तीपकरणैर्युक्तां देवदारुमयीं शुभाम् ।
 शय्यां निवेदयेद्यस्तु भगवत्यै नराधिप ॥
 संपूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्विधिवच्चण्डिकां नृप ।
 दुकूलवस्त्रलूतानां* परिसंख्या च यावती ॥

* वस्त्रलूतानामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तावद्वर्षसहस्राणि दुर्गालोके महीयते ।
 वृषं शूलाङ्कितं यच्च भगवत्यै निवेदयेत् ॥
 आसप्तमं स तु कुलं महादेवालयं व्रजेत् ।
 यच्चोभयमुखीं गङ्गां भगवत्यै सुशोभितां ॥
 सप्तद्वीपान्धरां दत्त्वा यत् फलं तद्वाप्नुयात् ।
 प्रदह्यं शिरोर्ध्वं यावद्वत्सस्य निर्गतम् ॥
 तावन्नौः पृथिवी ज्ञेया तद्दाता स्यात् महीप्रदः ॥

इति भविष्यत्पुराणे रथनवमी व्रतम् ।

अथ आनन्दनवमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

अनन्दा नन्दिनी नन्दा महानन्दा महीपते ।
 तथाद्या नवमी पुण्या पञ्चमी महती स्मृता ॥
 फाल्गुनामलपक्षस्य नवमी या महीपते ।
 अनन्दा सा महापुण्या सर्वपापहरा शुभा ॥
 हत्वेकभक्तं पञ्चम्यां षष्ठ्यान्नक्तं तथानृप ।
 अयाचितन्तु सप्तम्यामुपवासः परेऽहनि ॥
 य एवं पूजयेद्भक्त्या नवम्यां विधिवन्नृप ।
 सोपवासोऽर्चयेद्देवीं धूपं दद्यात्तथागुरुम् ।
 मुद्गराणां स्रजाभिस्तु पुष्पैरन्यैश्च पूजयेत् ॥
 नैवेद्यं पायसन्दद्यात् रसालामोदनं तथा ।

पञ्चगव्यं प्रशस्तं हि स्नान प्राशनयोर्नृप ॥
जप्तव्यं नाम देव्यास्तु आरूपाख्यभयापहं ।
इत्येतत् प्रथमं प्रोक्तं पारणं पापनाशनम् ॥
मासैश्चतुर्भिरादीयं द्वितीयं पारणं शृणु ।
आदीयं आहं ।

भोजयेद्विप्रकन्याश्च नवम्यां ब्राह्मणस्त्रियः ।
मासि मासि महावाहो यथाशक्त्या यथा विधि ॥
आषाढे श्रावणे मासि मासि भाद्रपदे तथा ।
तथावाश्वयुजे मासि पूज्या भगवती विभो ॥
कृत्वैकभक्तं पञ्चम्यां षष्ठ्यां नक्तं तथा नृप ।
अयावितं तु सप्तम्यामुपवासः परेऽहनि ॥
सोपवासो नवम्यां तु पूजयेद्विधिवच्छिवाम् ।
सोऽश्वमेधफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते
जातिपुष्पस्रजाभिस्तु तथा रक्तैश्च चन्दनैः ।
कस्तूरिकाक्षतैर्गन्धै देवीमालेपयेत्तथा ॥
माहिषाख्यं गुग्गुलञ्च धूपं परमपूजितम् ।
नैवेद्यं गुडपूपाश्च खण्डचेष्टाश्च शक्तितः ॥
वित्त्वपत्रीदकस्नानं प्राशने च प्रकीर्तितम् ।
दुर्गाख्यं नाम जप्तव्यं सर्वपापभयापहम् ॥
इत्येवं पूजयित्वायां पूजयित्वा गुरुं तथा ।
कुमारीर्भोजयेच्छक्ता ब्राह्मणान् योषितस्तथा ॥
एवं यः पूजयेद्भक्ता यथाविभवमात्मनः ।
स सिंहासनमारुढो ब्रह्मलोकं प्रयाति वै ॥

तृतीयं पारणं तस्मिन् सर्वपापविनाशनम् ॥
 ध्यायेच्छिवं सदा शान्तं सच्चिदानन्दविग्रहम् ।
 कार्तिकादि महापुण्यं दुर्गायाः प्रीतिवर्द्धनम् ॥
 नानाविधानां पुष्पाणां* जलजानां विशेषतः ।
 स्रजाभिरर्चयेद्देवीं त्रयम्बकां जगतोऽम्बिकां ॥
 कुङ्कुमागरुकर्पूरैः सुगन्धैश्च प्रलेपयेत् ।
 मांसगर्भैस्तथाभक्ष्यैः श्रीवेष्टैश्चापि पूजयेत् ॥
 धूपोर्विल्वागुरुःशस्तःसष्टतो गुग्गुलुस्तथा ।
 तिलस्नानं तिलैर्होमस्तिलानां प्राशनं वरम् ॥
 जपेन्नाम तथा देव्याः सर्वपापक्षयङ्करम् ।
 अपराजिताख्यमतुलं जपेदन्ते व्रतं नृणाम् ॥
 एवं यः क्लृप्त्वादेन नवमीं तामुपासते ।
 मासि मासि महावाहो यावदेव हि वत्सरम् ॥
 स हि पुत्रानराध्याग्रान् धनं धान्यं बलं यशः ।
 विपुलां च तथा कीर्त्तिमारोग्यमतुलां श्रियम् ॥
 ततस्त्विन्द्रपुरं याति सिंहासनसमन्वितः ।
 तेजसाम्बुजसङ्काशः प्रभयाम्बुजसन्निभः ॥
 य इदं शृणुयान्नित्यमनन्दाकल्पमादितः ।
 स हि कामानवाप्याग्रान् ब्रह्मलोके महीयते ॥
 इत्यनन्दानवमीव्रतम् ।

— 000 —

* पुष्पाणामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† तत्, प्रासते इति पुस्तकान्तरे ।

अथ मातृव्रतम् ।

— ००० —

राजा विजयमाप्नोति भुक्त्वा राज्यमकण्टकम् ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या येचान्ये मन्दजातयः* ॥
 सर्वत्र जयमायान्ति भयेभ्योऽपि विवर्जिताः ।
 मातरश्चैव संपूज्याः यथा शक्त्या प्रयत्नतः ॥
 तदग्रे शिवभक्तांस्तु व्रताचार्यं विशेषतः ।
 एवं कृत्वा विधानेन सर्वत्र जयमाप्नुयात् ॥
 ब्रह्माणींचैव माहेशीं कौमारीं वैष्णवीं तथा ।
 वाराहीं नारसिंहीं च शिवक्षेमजयां महीं ॥
 ऐन्द्रीञ्चामुण्डां योगेशीं गौरीं चैव तथाम्बिकां ।
 आग्नेयीं वारुणीं चैव वायव्यां व्योमसंज्ञिकां ॥
 लम्पटां गजवक्त्राञ्च गारुडीं च जयां यजेत् ।
 विजयां च जयन्तीं च तथान्यां त्वपरजितां ॥
 सिद्धहस्तां तथा शुक्लां उत्पलां पूजयेत्तथा ।
 गरुडां च तथा रात्रिं सुरात्रिं च तथा पुनः ॥
 हंसवक्त्राश्च वक्त्राश्च सिंह व्याघ्रमुखीं तथा ।
 जम्बूलकमुखारावीं भार्जारीं ऋक्षवानरीं ॥
 उद्धवक्तां श्याममुखीं गोमुखीं सुमुखीं तथा ।
 भैरवीं चैव संपूज्या तथा वै कृष्णरेदती ॥
 शुक्लरेवतिसंज्ञा च तथा शकुनिरेवतीं ।
 लङ्गेश्वरी भद्रकर्णा श्रीशीघ्रा सिद्धिरेव च ॥

* चन्द्रजातय इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

घण्टाकर्णी तथा निद्रा मातरः परिकीर्तिताः ।
 नवम्यां पूजयेद्यस्तु मासि चाश्वयुजे सदा ॥
 अखण्डितप्रभावस्तु भवते नात्र संशयः ।
 अहन्यहनि योनित्यं भक्त्या पूजावसानतः ॥
 अहदीषा न बाधन्ते परकृत्या विशेषतः ।
 दुःस्वप्नो व्याधयो भूता हिंसकाश्च विनायकाः ॥
 स्वग्रहाः पूतनाश्चण्डा डाकिन्यो मारिकास्तथा ।
 नश्यन्ति स्मरणात्तस्य सर्व्वदुर्भिक्षकल्मषाः ॥
 मृततोकाः* काकबन्धा सुप्रजा वै प्रजायते ।

इति मातृव्रतम् ।

अथ वैशाखनवम्योर्भविष्योत्तरोक्तं नवमीव्रतम् ।

— 000 —

वैशाखे मासि राजेन्द्र नवम्यां पक्षयोर्द्वयोः ।
 उपवासपरोभक्त्या पूजयानस्तु चण्डिकां ॥
 विमानवरमारूढो देवलोके महीयते ।

इति वैशाखनवमीव्रतम् ।

अथ नन्दानवमीव्रतम् ।

— 000 —

सुमन्तुरुवाच ।

मासि भाद्रपदे या तु नवमी बहुलेतरा ।
 मातृनन्दा महापुण्या कीर्तिता पापनाशनी ॥

* उलुकीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

बहुलः कृष्णपक्षः तदितरा शक्ता ।

तस्यां यः पूजयेद्दुर्गां विधिवत् कुरुनन्दन ॥
 सोऽश्वमेधफलं विन्दमाक्षिणालोकं स गच्छति ।
 एकभक्तं तु सप्तम्यामष्टम्यां समुपोषितः ॥
 जातीपुष्पैः कदम्बैश्च पूजयेद्विधिवच्छिवं ।
 दूर्वां परिस्थितां देवीं यथा शास्त्रविनिर्णितां* ॥
 खर्जूरनालिकेरैश्च तपुसामलकैस्तथा ।
 पूजयेत्सप्तधान्येन पिण्याकेन च सुव्रत ॥
 दध्ना साज्येन धूपेन दूर्वाङ्गुरैश्च धूपयेत् ।
 प्रजागरं ततो रात्रौ नन्दायाः पुरतो नृप ॥
 नानाप्रेक्षणकैः कुर्यात् ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ।
 नन्दाख्यं च जपेन्मन्त्रमष्टोत्तरशतं विभी ॥

विभीनन्दाख्यः ।

श्रीं नन्दायै नमः स्वाहा हुँ फ डिति ।
 प्रभाते तु नवस्यान्तु पूजां कृत्वा तु चण्डिकां ॥
 प्रीणयित्वा गुरुं शक्त्या कुमारीर्भीजयेत्ततः ॥
 एवञ्चाश्वयुजे मासि कार्तिके कार्तिकोत्तरे ।

कार्तिकोत्तरे, मार्गशीर्षे ।

पूजयेच्चतुरोमासान् नन्दां भगवतीं विभी ॥
 स्नाने कुशीदकं प्रोक्तं प्राशने च नराधिप ।

* यथानार्धविनिर्णितामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति ते कथितं वीर प्रथमं पारणं शुभम् ॥
 द्वितीये शृणु मे पौषे पारणान्नानप्राशनं* ।
 शण्डिकां पूजयेदत्र नान्ना कनकनन्दिनीं ॥
 नानास्त्रजाभिः कुसुमैः कुङ्कुमागरुचर्चितां ।
 नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्धूपे नागुरुणा तथा ॥
 पञ्चगव्यकृतस्नानः सोपवासीजितेन्द्रियः ।
 पूजयित्वा महादेवीं रात्रौ स्वपिति भूतले ॥
 पुनर्नवम्यां संपूज्य विधिवत् कनकनन्दिनीं ।
 हुत्वा तु शण्डिलीपुत्रं कुमारीर्भोजयेत्ततः ॥

शण्डिलीपुत्रमग्निं ।

वैशाखादिषु मासेषु पूजयेद्विधिनाच्युतम् ।
 मुहुराणां स्त्रजाभिस्तु अशोकानां च भारत ॥
 कुङ्कुमागरुकर्पूरैश्चन्दनेन विलेपयेत् ।
 धूपेनागुरुमिश्रेण पयसा पायसेन च ॥
 अच्युताख्यं जपेन्नाम सर्वपापहरं शिवं ।
 गोरोचनाम्बुना स्नानं प्राशनं गोमयस्य तु ॥
 कृत्वापवासमष्टम्यां पूजयित्वा तथाच्युतम् ।
 नवम्यां भोजयेच्छक्त्या कुमारीर्ब्राह्मणान् स्त्रियः ॥
 य एवं कुरुत नन्दां नवमीं विधिवद्विभो ।
 स्वमेकमेकं विधिवच्चिन्तितं लभते फलम् ॥
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं नन्दानवमौव्रतम् ।

अथास्यामेव भविष्यत्पुराणोक्तं दुर्गापूजनम् ।

— ००० —

मासि भाद्रपदे या स्यान्नवमी बहुलेतरा ।
 मातृनन्दा महापुण्या कीर्त्तिता पापनाशिनी ॥
 तस्यां यः पूजयेत् दुर्गां विधिवत् कुरुनन्दन ।
 सोऽश्वमेधफलं पाप्य विष्णुलीकञ्च गच्छति ॥
 अथ भाद्रपदकृष्णनवम्यां देवीपुराणोक्तं दुर्गाबोधनम्
 कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वा उभेऽपि वा ॥
 नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादित्रनिस्त्रनैरिति ।
 कन्यायां दर्शान्तभाद्रपदे ॥

इति नाना पुराणोक्तं दुर्गापूजनम् ।

अथ महानवमीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुरुवाच ।

माघमासे तु या शुक्ला नवमी लोकपूजिता ।
 महानन्देति सा प्रोक्तं सदानन्दकरो नृणाम् ॥
 'स्यां ज्ञानं तथा दानं तथा होम उपोषितम् ।
 सर्वं तदक्षयं प्रोक्तं यदस्यां क्रियते नरैः ॥
 श्वेतपुष्पस्रजाभिस्तु नन्दां भगवतीं यजेत् ।
 कुङ्कुमेन तथा वीर धूपेनागरुणा तथा ॥
 मोदकैर्विविधैर्वीर फलैर्नानाविधैस्तथा ।
 तिलकस्फुटतस्नानो होमयेद्दिधिर्वात्तिलान् ॥

पूजयेच्चतुरोमासान् नन्दां भगवतीं शिवाम् ।
 कुमारीं भोजयेद्भक्त्या योषितो ब्राह्मणांस्तथा ॥
 ज्यैष्ठादिपारणे वीर जातीपुष्पकदम्बकैः ।
 पूजयेद्बिधिवद्दुर्गां नान्ना विभ्यनिवासिनीम् ॥
 प्राशयेत्पञ्चगव्यं तु स्नानं तेनैव पुण्यदम् ।
 पायसान् मधुसर्पिभ्यां तथा दध्योदनं परम् ॥
 कार्तिकादिषु मासेषु पूजयेच्चि स्मृताननाम् ।
 कुन्दपुष्पस्रजाभिस्तु करवीरैश्च सुव्रत ॥
 कस्तूरिकाक्ततैर्गन्धैर्धूपैर्नागरुणा तथा ।
 घृतपूरैः खण्डवेष्टैः श्रीफलैश्चापि पूजयेत् ॥
 गोमृङ्गचालनस्नानात् पूतदेहो नराधिप ।
 पूजयेद्बिधिवद्देवीं भक्त्या श्वेतमुखीं विभो ॥
 य एवं पूजयेद्दर्शनं चण्डिकां समुपोषितः ।
 सर्वान् कामानवाप्स्याग्रान् ब्रह्मलोके महीयते ॥
 क्रीडित्वा ब्रह्मणः सार्द्धरात्रं तत्र प्रपूजितः ।
 पूजयेद्बिधिवद्देवीं भक्त्या भवति भूतले ।
 धनधान्यसमृद्धस्तु पुत्रवान् कीर्त्तिमान् भवेत् ॥

इति भविष्यत्पुराणे महानवमीव्रतम् ।

अथ दुर्गानवमीव्रतम् ।

—000@000—

ब्रह्मोवाच ।

दुर्गां संपूज्य दुर्गाणि नवम्यां तरति तथा ।

संग्रामे व्यवहारे च सदा विजयमाप्नुयात् ॥
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।
 पूर्ववत् पद्मपत्रस्था कर्त्तव्या च तिथीश्वरा ॥
 तिथीश्वरात् दुर्गा तद्रपन्तु रथनंवमीव्रते ।
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥
 पूजाशाठ्येन शाठ्येन कृत्वापि तु फलप्रदा ।
 आज्यधारासमिद्धिश्च दधिचीरान्नमाचिकैः ।
 पूर्वोक्तफलदोहोमःपयसा तेन वै कृतः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं दुर्गानवमीव्रतम् ।

अथशौर्यव्रतम् ।

अगस्त्य उवाच ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि शौर्यव्रतमनुत्तमम् ।
 येन भीरीरपि महत् शौर्यं भवति तत्क्षणात् ॥
 मासि चाश्वयुजे शुद्धा नवमी समुपोषिता ।
 सप्तम्यां कृतसङ्कल्पःस्थित्वाष्टम्यां निरोदनः ॥
 नवम्यां प्राशयेत् पिष्टं प्रथमं भक्तितो नृप ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या देवीञ्चैव तु पूजयेत् ।
 दुर्गां देवीं महाभागां महामायां महाप्रभाम् ॥
 एवं सम्बत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नृप ।

व्रतान्ते भोजयेद्द्वीमान् यथाशक्त्या कुमारकान् ॥
 हेमवस्त्रादिभिः स्नातुं पूजयित्वा तु शक्तितः ।
 पश्चात् क्षमापयेत्क्षान्तुं देवीं मे प्रीयतामिति ॥
 एवं कृत्वा भ्रष्टराज्योलभेद्राज्यं न संशयः ।
 अविद्यो लभते विद्यां भीरुः शौर्यञ्च विन्दति ॥

इति वाराहपुराणोक्तं शौर्यव्रतम् ।

अथ वीरव्रतम् ।

नवम्यामेकभक्तं तु कृत्वा कन्याः स्वशक्तितः ।
 भोजयित्वा समां दद्याद्देमकुम्भञ्च वाससी ॥
 समां संवत्सरं यावन्नवम्यामेव भोजयेत् ।
 तथाहेमन्तु दातव्यं मृतो शिवपुरं व्रजेत् ।
 प्रतिजन्म सुरूपः स्याच्छत्रुभियापराजितः ॥
 एतद्वीरव्रतं नाम नारीणाञ्च सुखप्रदम् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं वीरव्रतम् ।

अथ आग्नेयव्रतम् ।

कृष्ण उवाच ।

सकन्नवम्यां भक्तेन पूजयेद्विन्धवासिनीम् ।

पुष्पैर्धूपैस्ततोदीपैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
 पूजयित्वा ततोविद्यात् पञ्जरं सुकसंयुतम् ।
 हेमं विप्राय दद्याद्यः स वाग्मी जायते नरः ॥
 सकृद्भक्तेननक्तेन अग्निलोकप्रदायकम् ॥

इति भविष्योत्रोक्तं आश्वेयव्रतम् ।

अथ वर्षव्रतम् ।

—:—

मार्कण्डेय उवाच ।

हिमवान् हेमकूटश्च शृङ्गावान् मेरुमाख्यवान् ।
 गन्धमादनएवैतान् पूजयेत् पार्थिवर्षभः ॥
 शैलान् नृप नवम्यांतु चैत्रमारभ्य पार्थिव ।
 सोपवासेन धर्मज्ञ गन्धमाल्पान्नसम्पदा ॥
 जम्बूद्वीपस्य संस्थानं व्रतान्ते राजतं नरः ।
 तुलाप्रमाणां दद्यात्तु सर्वान् कामानवाप्नुते ॥

तुलाप्रलशतम् ।

अश्वमेधमवाप्नोति स्वर्गलोकश्च गच्छति ।
 मानुष्यमानाद्यंत ततोश्चक्रवर्त्ती नृपोभवेत् ॥
 चिरञ्च कलं वसुधां प्रश्राव्यलोकावाप्नोति ततोधि लोकान् ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तिरोक्तं वर्षव्रतम् ।

— —

अथ भद्रकालीव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

नवम्यां सोपवासस्तु भद्रकालीं प्रपूजयेत् ।
 शुक्लपक्षे महाराज कार्तिकात् प्रभृति क्रमात् ॥
 गन्धमाल्य नमस्कार धूपदीपान्न सम्पदा ।
 सम्बत्सरान्ते सम्पूज्य व्रतान्ते ब्राह्मणाय तु ॥
 वस्त्रयुग्मं नरोदत्त्वा यथेष्टं काममाप्नुयात् ।
 रोगार्त्तीमुच्यते रोगात् बद्धो मुच्येत वन्धनात् ॥
 राजकार्य्याभियुक्तश्च मुच्यते च महाभयात् ।
 नामरेभ्यो भयं तस्मान्ननरेभ्यः कथञ्चन ॥

पुत्रानवाप्नोति धनं यथेष्टं

यज्ञश्च पुण्यं विविधं च कुप्यम् ।

पूजां च कृत्वा विधिवत् भवान्याः

कामानवाप्नोति तथादि भूतान् ।

हेमरूप्यव्यतिरिक्तं धनं कुप्यम् ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं भद्रकालीव्रतम् ।

राजोवाच ।

विधिना पूजयेत् कन्यां भद्रकालीं नराधिप ।

नवम्यामाश्विने मासि शुक्लपक्षे नरोत्तम ॥

पुस्कर उवाच ।

पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे लिखेत् वास्तुमनोहरे ।

भद्रकालीं नृपगृहं चित्र वस्त्रैरलङ्कितम् ॥

भद्रकालीं पटे कृत्वा तत्र सम्पूजयेद्भिज ।
 भद्रकालीरूपनिर्माणं तत्रैव दर्शितम् ॥
 अष्टादशभुजा कार्या भद्रकाली मनोहरा ।
 आलीढस्थानसंस्थाना चतुःसिंहे रथे स्थिता ॥
 अक्षमालां त्रिशूलञ्च खड्गश्चन्द्राख्य* एव च ।
 वाण, वापीच कर्तव्यौ शङ्खपद्मौ तथैव च ॥
 शुक्लशुक्लौ च तथा कार्या तया वैदिकमण्डलं ।
 दण्डशक्ती च कर्तव्ये तथा शक्तिहुताशने ॥
 हस्तानां भद्रकाल्या स्तु तारकान्तिकरः† करः ।
 एकश्चैव महाभाग रत्नपात्रं भवेदिति ॥
 आश्विने शुक्लपक्षस्य अष्टम्यां प्रयतः शुचिः ।
 तत्रैवायुधचर्माद्यं कृत्वा वस्त्रञ्च पूजयेत् ॥
 राजलिङ्गानि सर्वाणि तथा शस्त्राणि पूजयेत् ।
 फलैर्मधैस्तथा भक्ष्यैर्भोज्यैश्च सुमनोहरैः‡ ॥
 वलिभिश्च विचित्रैश्च प्रेत्यादानैस्तथैव च ।
 रात्रौ जागरणं कुर्यात् तत्रैव वसुधाधिप ॥
 उपोषितो द्वितीयेऽङ्गि पूजयेत् पुनरेव ताः ।
 आयुधानाञ्च सकलं पूजयेद्वसुधाधिप ॥
 एवं सपूजयेद्देवीं वरदां भक्तवत्सलां ।
 कात्यायनीं कामगमां बहुरूपां वरप्रदां ॥

* खड्गश्चन्द्रश्च यादव इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† तारकान्तिकर इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ पुष्पैर्भक्ष्यैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पूजिता सर्वकार्यैः सा युनक्ति वसुधाधिप* ।

एवं हि संपूज्य जन्मप्रधानां

याचासु देव्या वसुधाधिपेन ॥

प्राप्नोति सिद्धिं परमां महेशा

जनस्तथान्योऽपि च वित्तशक्त्या ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं भद्रकालीव्रतम् ।

इति श्रीमहराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-

धीश्वर-सकल-विद्या-विशारद-श्रीहेमाद्रि-विर-

चिते-चतुर्वर्ग-चिन्तामणौ व्रतखण्डे

नवमीव्रतानि समाप्तानि ॥

---

* एवं हि संपूज्य जन्मप्रधानाया शक्तुदेत् या वसुधाधिपेन । प्राप्नोति सिद्धिं परमान्महेशचित्तस्थान्योपि जनः स्वशक्त्या इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

—000@000—

अथ दशमीव्रतानि ।

अन्यं न वेत्ति विषयान्तरमन्तरायं
यश्चन्द्रचूडचरणार्पितचित्तवृत्तिः ।
सत्यव्रतः सकलगैलसमूहसूर्योः*
हेमाद्रिरथ दशमीव्रतवन्दमाह ॥

सनत्कुमार उवाच ।

अथ त्वं शृणु विप्रर्षे दशमीव्रतमुत्तमं ।
सर्वरोगार्तिशमनं सत्त्वपुष्टिप्रदं शुभम् ॥
व्रतमेतन्महावुद्धे कार्यमारोग्यमिच्छता ।
सर्वकार्यार्थमेतद्धि लिप्सुना जीवितं चिरं ॥
उपवासश्च कर्त्तव्यो नवम्यामिह सुव्रत ।
दशम्यां तु कृतस्नानो मङ्गलायतनं हरिं ॥
देवमिन्दिरया सार्द्धं ध्यात्वा च जगतां पतिं ।
शङ्खचक्र गदा पद्म, शार्ङ्ग, सि, धरमुत्तमं ॥

इन्दिरया लक्ष्म्या ।

फलैश्च धूपैश्च पुष्पैश्च पायसेन समर्चयेत् ।
अग्रतः स्थापयेत् कुम्भन्तीर्यतोयेन पूरितं ॥

अस्मिन्नावाहयेत्पद्मं, चक्राद्यान्यायुधान्यपि ।
 पूजयेद्रक्तपुष्पैस्तु गुह्यान्नेन समाहितः ॥
 द्रोणमात्रतिलैः कृष्ण कारयेदजिनोपरि ।
 तस्मिन्नष्टदलं पद्मं सौवर्णं च निधाय वै ॥
 मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्राणान् बुद्धिं दलेष्वपि ।
 कर्णिकायां तथा कालं क्रमेणैवमथार्चयेत् ॥
 अनामयानीन्द्रियाणि प्राणश्च चिरसंस्थितः* ।
 अनाकूतासना बुद्धिः सर्वेषु निरुपद्रवा† ॥
 मनसा कर्मणा वाचा मया जन्मनि जन्मनि ।
 सच्चितं क्षपयत्वेनः कालात्मा भगवान् हरिः ॥
 इत्येवं प्रार्थितं कृत्वा देवदेवस्य चाग्रतः ।
 दरिद्राय सपुत्राय सत्पुत्राय द्विजन्मने ॥
 दृष्टापूतविधिज्ञाय दद्यात् सर्वमतन्द्रितः ।
 गुरवे दक्षिणां दद्याद्वाङ्मनेभ्यश्च भोजनं ॥
 आचार्यः साधकं पश्चात् स्नापयेत् कुम्भवारिणा ।
 अवशिष्टेन चान्नेन गुर्वनुज्ञापुरः सरं ॥
 बान्धवैः सह भुञ्जीत नियमानुत्सृजेत्ततः ।
 जह्याद्वाधिकां पीडां स्वप्नोक्तामपि सुव्रत ॥
 व्रतेनानेन वै मर्त्यः सकृत्सिद्धेन संयुतः ।
 पुत्र पौत्र सुहृदन्धु पश्वादीनपि नित्यशः ॥

* प्राणश्चिरसंस्थितिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† अनाकूलाक्षमेबुद्धिः सर्वेषु निरुपद्रवा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

आरोग्यं चिरजीवित्वं व्रतमेतत् प्रयच्छति ।
 राजयक्ष्मस्त्रीहाष्टीलागुल्मशूलभगन्दराः ॥
 नश्यन्ति च महासर्व्वं व्रतिनोनात्र मंगयः ।
 अनपत्यः सुतं देवि दीर्घं मायुश्च विन्दति ॥
 अन्तरामरणं जह्यादानन्दारोग्यमृच्छति ।
 अन्तरामरणं, जह्यादित्यपमृत्युं नाप्नोतीत्यर्थः ॥

इति गरुडपुराणोक्तमारोग्यव्रतम् ।

अथ राज्याग्निदशमीव्रतम् ।

—ॐ—

मार्कण्डेय उवाच ।

क्रतुर्दत्तो मुनिः सत्यः कालः कामो वसुस्तथा ।
 कुरवान् मनुजो विप्र रोमसारश्च ते दश ॥
 विश्वे देवाः समाख्याता दशात्मा केशवो विभुः ।
 तस्य संपूजनं कार्य्यं सितपत्ते नराधिप ॥
 आरभ्य कार्तिका मासाद्दशम्यां नृपपुङ्गव ।
 मण्डलेष्वथ पुण्येषु यदि वार्चासु यादव ॥
 गन्ध, माल्य, नभस्कार, दीप, धूपान्न, सम्पदा ।
 अर्चा प्रतिमा सा च यथासम्भवं सुवर्णादिधातुमयी विधेया ।
 व्रतान्ते कनकं दद्याद्यथाशक्ति द्विजातये ॥

कृत्वा व्रतं केवलमेतदिष्टं
 प्राप्नोति तेषां सुचिरन्तु लोकान् ।
 तत्रोष्य लोके पुरुषोत्तमस्य
 राजा भवेद्वाङ्मणपुङ्गवो वा ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं राज्याग्निदशमीव्रतम् ।

अथ ब्रह्मावाप्तिव्रतं ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

आत्माह्मायुर्मनोदक्षोमदः प्राणस्तथैव च ।
 हविष्मोश्च गतिस्तस्य* दक्षः प्रत्यस्य ते दश ॥
 देवास्त्वङ्गिरसोनामदशस्यां पूजयेन्नरः ॥
 सोपवासःपूर्वपक्षे पूर्वोक्तविधिना चिरं ।
 पूर्वोक्त विधिना अनन्तरोक्तविधिना ।

कृत्वाव्रतं वत्सरमेतदिष्टं
 प्राप्नोति तेषां सुचिरं हि लोकान् ।
 तत्रोष्य कालं पुरुषत्वमेत्य
 राजा भवेद्वाङ्मणपुङ्गवो वा ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं ब्रह्मावाप्तिव्रतं ।

अथ पदार्थव्रतं ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षे दशम्यां तु सोपवासस्तथानरः ।
 मार्गशीर्षे तथारभ्य यावत्सम्बत्सरं भवेत् ॥
 गन्धमाल्यनमस्कार धूपदीपान्नसम्पदा ।
 दिक्पालपूजनं कुर्याद्दिशां संपूजनं तथा ॥
 गां वत्सरान्ते दद्याच्च तथैवच पयस्विनीं ।
 ब्राह्मणाय महाभाग यथा च मनुजोत्तम ॥
 एतद्व्रतं नरः कृत्वा यत्र कचन गच्छति ।
 तत्रेष्टं काम्यमाप्नोति पुत्रेष्टिफलमश्नुते* ॥

वाणिज्यकण्ठस्य नरस्य सिद्धं
 यावान् तथान्यां विजोगीषवश्च ।
 विद्यार्चिनो वा रिपुनाशनं वा
 हितं पदार्थं व्रतमेतदिष्टं ॥
 इति विष्णुधर्माक्षरे पदार्थव्रतम् ।

अथ धर्मव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षे दशम्यां तु सोपवासस्तु मानवः ।
 धर्मं सम्पूजयेद्देवं सर्वलोकमुखावहं ॥

---

* पुत्रीसिमधिपान्नुते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मार्गशीर्षादथारभ्य नित्यमेवमरिन्दम् ।
 गन्धमाल्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ॥
 घृतेन जुहुयादङ्गिं ब्राह्मणांश्चात्र पूजयेत् ।
 व्रतावसाने दद्याच्च तथा धेनुं पयस्विनीं ॥
 व्रतमेतद्विनिर्दिष्टमश्वमेधफलप्रदम् ।
 कृष्णपक्षे तथाप्येतत् कार्यं मनुजसत्तम ॥
 राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ।
 स्वर्गलोकमवाप्नोति कुलमुद्धरति स्वकम्* ॥
 धर्मेति च भवेत्तस्य धर्मं प्राप्नोति मानवः ।
 यत्र यत्नाभिजायेत तत्र धर्मपरो भवेत् ॥
 व्रतेनानेन सर्वत्र नरोधर्मपरो भवेत् ।

आपुष्पमारोग्ययशस्करन्तत्
 स्थानप्रदं पापविनाशकारि ।
 कर्त्तव्यमेतत् पुरुषोयथावत्
 पूज्याहि विष्णुर्भगवान् स धर्मः ॥

इति विष्णुधर्मीत्तरोक्तं धर्मव्रतम् ।

अथापराजितदशमीविधिः ।

— ००० —

आथर्वणगोपथब्राह्मणे अथापराजितदशम्यां पूज्योक्तं विजय
 मुहूर्त्त उक्तं प्रास्थानिकं एतानि खलु प्रास्थानिकं एतानि खलु
 प्राग्वा द्वाराणौत्यादि येते पन्थान इत्यादि नक्षत्रहीमश्च दध्यो-

दनं भुक्त्वा कृत्तिकासु अभ्युदियात्सिद्धार्थो* हि पुनरागच्छति
तृटित मांसैर्भुक्त्वा पूर्वयोः फाल्गुन्योरभ्युदियाद्रसैरुभयोः प्रियं
गवहस्ते पवित्रं भक्तं भुक्त्वा चित्राभ्युदियानि शस्तानि फलजा-
तानि तेषां भुक्तोखादतिष्ठ भूरिपायसपूपान् विशाखयोर्ह्येतानि
खलु दक्षिणद्वाराणि भवन्ति ॥

तत्रैव दक्षिणादिशमभ्युदितः ।

वराहहस्तेन जालहस्तेन वा मत्स्यसम्बन्धेन वा समेयानि वर्त्ते-
तावाक् खलु एतेक्ष्णीयादर्वाक् श्यानुकर्णस्य भवन्ति खलु गुडैर्भुक्त्वा
नुराधाभिरभ्युदियाच्छलानामोदनं भुक्त्वा श्रवणेनाभ्युदियादे-
तानि पादेतानि खलु पश्चिमद्वाराणि स यत्रैव दिशमभ्युत्थितः ।
शयनहस्तेन वा तृणहस्तेन वा आसन्दीहस्तेन वा

नीवीहस्तेन वा जानुहस्तेन वा

समेयान्निवृत्तोतावाक् खल्वेतक्कान्धादूर्ध्वं क्रोशादर्वाक्
घातुकथमस्य भवति । विदलन्तपेन भुक्त्वा अविष्टास्त्रभ्युदयाद्रा
सैरुत्तरयोर्गृहिणीभक्तं भुक्त्वा रेवतीभिरभ्युदयातिरभ्युदयात्ति-
लान् भक्षयित्वा भरणीभिरभ्युदियात् एतानि खलूत्तरदिक्द्वाराणि

० हेव पुनरागत्यार्थमेव मांसेन रोहिण्यां वृगमांसैर्गग्निरसि वधिरमाद्र्यां गृह-
पतिभक्तं भुक्त्वा पुनर्वस्योर्घृतपायसान् पुष्यैः सर्पमांसैरश्लेषायां एताभिः खलु प्राक्
द्वारा भवन्ति स यत्रैव प्राचीं दिशमभ्युत्थितः ब्राह्महस्तेन वा कम्बुहस्तेन वा शालग्राम
निर्वर्त्तनार्थाः खल्वेतत् क्रोशादर्वाक् घातुकथमस्य भवति तैस्तेषां कृशरां भुक्त्वा
मघाभिरभ्युदयात् सिद्धार्थाः हेव पुनरागच्छति पक्षिमांसैर्भुक्त्वा पूर्वयोः फाल्गुन्योरभ्यु-
दियाद्रसैः कृशराद्यान् प्रियङ्गवंहस्ते चित्रं भक्तं भुक्त्वा चित्रादिभ्युदियाणि शस्तानि
फलजातानि इत्यादि पुस्तकान्तरे पाठः ।

भवन्ति सम्पन्नैर्वीर्वादेवीं दिग्मभ्युत्थितः । पानहसेनवा किण्व
हसेनवा क्षीरेण वा सयेपान्निभर्त्तितावाक् खल्वेतत् क्रोशा-
दर्वाक् भाकुशं कुमर्थस्य भवति । अनिजनिवेज्योजनिः सनिग-
र्भहोजनि ब्रह्माजनि चर्य्यं समजनि । सर्वेषां लोकानां सर्वेषां
वेदानां सर्वेषां भूतानां सर्वासां अवन्तीनां अधिपतिः स्यादिति
तस्मादेतस्मिन्नक्षत्रेण कुर्यात् प्राञ्चरुमिधमपमासाधया प्रस्तीर्य्य
वहिरसान् वहिष्याध्यायत्वालाय जुहुयात् पवित्राणि साकं
हि रोचनानि स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा रसेषु संपातनानानीय संस्थाप्य
होमस्तु स्रपनं प्राशय निरसानि ववैतस्मै करोति सर्वेषां लोहानां
सर्वेषां देवानां सर्वेषां भूतानां सर्वासां अवन्तीनां जनिता-
धिपतिरजनिर्भवति । चित्राणि साकं दधिरोचनानि सरी-
रुपाणि भवने जनानि । तूनीशमितिच्छमोहनिगाभिं सप-
र्याणि नाकमुहत्वमग्रे कृत्तिकारोहिणी वास्तु प्राशयति । रशा-
नेवं चैनचैनस्मै सौवभद्रेऽश्रुतिरः समुद्रापुनर्वसोस्तु शून्यता वातुष
चाक्षुषो भानुमस्तेषां यमं गया मे पुण्यं सर्वफालगुश्चानुहस्ता-
श्विनाश्रिष्यति सुखो मेस्तु शून्यताचानुराधे विशाखासहवानु-
राधा ज्येष्ठासु नक्षत्रमरिष्ठमूलं अन्नपूर्णां रसन्तां मे स्वाहा
जङ्घं पूर्वादेत्युत्तरावाह उक्तं प्रास्थानिकमित्युपक्रम्य ।

तदप्येते श्लोकाः ।

अलङ्कृतो भूषितभृत्यवर्गः परिष्कृतोत्तुङ्गतुरङ्गमार्गः ।
वादित्रनादप्रतिनादिताशः सुमङ्गलाचारपरम्पराशीः ॥
राजा निर्गत्य भवनात् पुरोहितपुरोगमाः ।
प्रास्थानिकं विधिं कृत्वा प्रतिष्ठेत् पूर्व्वतो दिशि ॥

गत्वा नगरसीमान्तं वास्तुपूजां समारभेत् ।
 सम्पूज्य चार्थदिकपालान् पूजयेत् पश्चि देवताः ॥
 मन्त्रैः सर्वैर्दिकपौराणैः पूजयेच्च शमीतरुं* ।
 अमङ्गलानां शमनीं शमनीं दुष्कृतस्य च ॥
 दुःस्वप्नशमनीं† धन्यां प्रपद्येऽहं शमीं शुभाम् ।
 सतताशीः पूर्वस्यां दिशि विष्णुक्रमात् क्रमेत् ॥
 रिपोः प्रतिकृतिं कृत्वा ध्यात्वा वा मनसा तथा ।
 शरेण स्वर्णपुङ्खेन विद्धोद्दयमर्म्मणि ।
 दिशां विजयमन्त्राश्च पठितव्याः पुरोधसा ॥
 एवमेव विधिं कुर्यादक्षिणादिदिशास्वपि ॥
 पूज्यान् द्विजांश्च संपूज्य सम्बत्सरं पुरोहितः ।
 गजवाजिपदातीनां प्रेक्षाकौतुकमाचरेत् ॥
 जयमङ्गलशब्देन ततः स्वभवनं विशेत् ।
 नीराज्यमानः पुण्याभिर्गणिकाभिः सुमङ्गलम् ॥
 य एवं कुरुते राजा वर्षे वर्षे सुमङ्गलम् ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं विजयं च स गच्छति ॥
 नाधयोव्याधयस्तस्य भवन्ति न पराजयः ।
 श्रियं पुण्यामवाप्नोति विजयञ्च सदा भुवीति ॥
 उक्तं प्रास्थानिकमिति विवाहमुद्दिश्य यदुक्तं
 प्रास्थानिकं तदिहापि ज्ञातव्यमित्यर्थः ।

* गोपशमनाद्ये इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† दुःस्वप्नशमनीमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तच्च प्रास्थानिकं यथा ।

अथातः प्रास्थानिकं व्याख्यास्यामीजनेषु गमिष्यत्सु पार्थिवा
वा तस्य त्वां दुन्दुभयःस्युर्वीणाश्चीपवादयेरन् हृष्टालङ्घिताश्चरु
वदन्त उदगयने पूर्वपक्षे पुण्यनक्षत्रे केशश्मशूरोमनखानि
वापयित्वा संभारानुपकल्पयित्वा मुहूर्त्तमुपसमाधाय शान्तिप्रतिमं
कारयित्वा वोढारन्तेनाभिषिञ्चेदन्यथोक्तमञ्चनाभ्यञ्जनानुलेपनं
कारयित्वा वासो गन्धान् स्रजश्चावध्य पुरःस्थातारं स्थापयित्वा
कर्त्तान्वालभ्यजुहोत्यभयैरपि राजितैरापुष्पैः स्वस्त्ययनैः शर्म
वर्मभिजनैश्च हुत्वा पार्थिवस्येतिभाप्रगामेति बहुधा आगच्छता
गतस्येतीत्येतीन्द्रं स्थालीपाकेनेष्ट्वा आतिष्ठाजिष्णुरनृक्षराऋजेव
इति पन्थानमस्याप्य जपेदिमौ पादौ यतइन्द्रनातारमिन्द्रं मानो
विदन्नभयंसोमोऽहस्यतिर्नः परिपांतु पश्चादिति त्रीन्विष्णुकामान्
क्रान्त्वा विवाहं कारयेन्नद्धरात्प्रतिष्ठेन्नपरिवसेत् सद्यएव कुर्या
दिति ।

पुराणसमुच्चयेत्वस्यामेवापराजिता पूजोक्ता ।

आश्विनशुक्लपक्षं प्रक्रम्य दशम्याञ्च नरैःसम्यक् पूजनीया
पराजिता ।

ऐशानीन्दिशमाश्रित्य अपराह्णे प्रयत्नत इति ।

द्वयंतिथिद्वैधे* परदिने श्रवणाभावे पूर्वोक्ता

आश्विनशुक्लपक्षं प्रक्रम्य दशम्याञ्च नरैः

सम्यक् पूजनीयापराजिता ।

यदा* अवणयुक्ता तदा सैव कार्य्या ।

तदुक्तं कल्पपेन ।

उदये दशमी किञ्चित् संपूर्णैकादशी यदि ।

अवणर्चं यदाकाले सा तिथिर्विजयाभिधा ॥

अवणर्चं तु पूर्णायां काकुत्स्थः प्रस्थितो यतः ।

उल्लङ्घयेयुःसीमान्तं तद्दिनर्चं ततो नरा इति ॥

अन्येषु सर्वेषु पक्षेषु नवमीयुक्ता ग्राह्या ॥

तदुक्तं पुराणसमुच्चये ।

या पूर्णा नवमीयुक्ता तस्यां पूज्यापराजिता ।

क्षेमार्थं विजयार्थञ्च प्रसिद्धविधिना नरैः† ॥

नवमी शेषसंयुक्ता दशम्यामपराजिता ।

ददाति विजयं देवी पूजिता जयवर्द्धनी ॥

तथा आश्विने शुक्लपक्षे तु दशम्यां पूजयेन्नरः ।

एकादश्यां न कुर्वीत पूजनं चापराजितमिति ॥

स्कन्दपुराणेऽपि ।

दशमीं यः समुल्लङ्घ्य प्रस्थानं कुरुते नृपः ।

तस्य संवत्सरं राज्येन क्वापि विजयोभवेदिति ॥

इत्यपराजितादशमीविधिः ।

कृष्ण उवाच ।

पूर्वं कृतयुगस्यादौ भृगोर्भार्या महासती ।

दिव्ये रामाश्रमे रम्ये गृहकार्य्येषु तत्परा ॥

* ऐर्षादेवेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पूज्योक्तविधिनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वभूव सा भृगोर्नित्यं हृदयेऽस्मितकारिणी ।
 तस्यां मुनिर्न्महातेजा अग्निहोत्रं निधाय च ॥
 विष्णोस्त्रासोदानवानां कुत्रालणसमाकुलम् ।
 मुक्ता युद्धस्थितं पार्श्वं समर्प्य मुनिपुङ्गवः ॥
 दत्त्वा निक्षेपकं सर्व्वं दिव्यया सुमहातपाः ।
 जगाम हिमवत्पार्श्वं हरन्तोषयितुं हरः ॥
 सञ्जीवनीकृते नित्यं कणैर्धूममधोमुखः ।
 ययौ दानवराजस्य विजयाय पुरोहितः ॥
 आजगाम गते तस्मिन् गरुडैर्नायथो हरिः ।
 अभ्येत्य तत्स्थलं चक्रे चक्रेण कृतकन्धरम्* ॥
 गलद्रुधिर पल्ललोघैर्नोहितार्णवसन्निभं ।
 दृष्ट्वासुरबलं सर्व्वं निहतं विष्णुना तदा ॥
 दिव्यास्त संयुकामोभूत् विष्णुमस्त्राविलेक्षणं ।
 यावन्नीचरते वाचं चक्रेण कृतकन्धरम् ।
 तावन्निपातयामास शिरस्तस्य सकुण्डलम् ॥
 प्राप्य सञ्जीवनीं विद्यां यावदायात्यसौ मुनिः ॥
 तावत्सदैव्य दैत्यान् हि पश्यतिस्म निपातितान् ।
 रोषाच्छाप च हरिं भृकुटीकुटिलाननः ॥
 अवश्यभावभावित्वाद्दिश्वस्य हितकारणात् ।
 यस्मात्त्वया हता दैत्या ब्राह्मणी मत्परिग्रहा ।
 तस्मात्त्वं मानुषे लोके दशवारं गमिष्यसि ॥
 अतीर्थं मानुषे लोके रक्षार्थञ्च महीभृतां ।

* निपातयामास शिरस्तस्य रुधिर पल्लोघैर्नोहितार्णव मन्वत्य इति पुस्तकान्तरे ।

अवतारोदशाकारो भूयो भूयः पृथग्विधः ॥
पूर्वोक्तकारणैः पार्थ अवतीर्णं महीतले ।
मान्नरा येऽर्चयिष्यन्ति तेषां वासस्त्रिपिष्ठपे ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

व्रतं दशावताराख्यं कृष्ण ब्रूहि सविस्तरम् ।
समन्त्रं सरहस्यञ्च सर्वपापप्रणाशनं ॥

कृष्ण उवाच ।

प्रोष्ठपदे सिते पक्षे दशम्यां नियतः शुचिः ।
स्नात्वा जलाशये स्वच्छे पितृदेवादितर्पणम् ॥
कृत्वा कुरुकुलश्रेष्ठ गृहमागत्य मानवः ।
गृह्णीयात् धान्यचूर्णस्य द्विहस्तप्रसृतित्रयम् ॥
क्रमेण पाचयेत्तत्तु पुंसं जघृतसंयुतम् ।
वर्षं वर्षं दिने तस्मिन् यावद्वर्षाणि वै दश ॥
प्रथमे पूरिकां वर्षे द्वितीये घृतपूरिकान् ।
तृतीये शुक्लकासारं चतुर्थे मोदकान् शुभान् ॥
सोहालकान् पञ्चमेऽन्द्रे षष्ठेऽन्द्रे खण्डवेष्टकान् ।
सप्तमेऽन्द्रे कीकुरस्यलकापुष्टस्तथाष्टमे ॥
नवमे कर्णवेष्टांस्तु दशमे खण्डकान् शुभान् ।
दशात्मनो दशहरे दशविप्राय दापयेत् ॥
क्रमेण भक्षयित्वा च यथोक्तं भरतर्षभ ।
अर्द्धार्द्धं विष्णवे देयं अर्द्धार्द्धं वा द्विजातये ।
स्वतएवार्द्धमग्नीयात् गत्वा रम्ये जलाशये ॥
दशावतारानभ्यर्च्य पुष्पधूपविलेपनैः ।

मन्त्रे णानेन मेधावी हरिमभ्युच्य वारिणा ॥
 मर्त्यं कूर्क्षं नृसिंहं वराहं त्रिविक्रमं रामं
 रामं रामञ्च बुद्धचैव सकल्हिकं ।
 गतोस्मि शरणं देवं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥
 प्रणतोस्मि जगन्नाथ स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 कृत्वा तु वैष्णवीं मायां भग्नां प्रीतो जनार्दनः ॥
 श्वेतद्वीपं नयत्वस्मात् मयात्मा विनिवेदयेत् ।
 एवं यः कुरुते पार्थ विधिनानेन सुव्रतम् ॥
 दशावतारनामाख्यं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 श्रूयते यास्त्विमा लोके पुरुषाणां दशा दश ॥
 तांश्छिनत्ति न सन्देहश्चक्रप्रहरणैर्हरिः ।
 संसारसागरा घोरा तत ऊर्ध्वरते हरिः ॥
 श्वेतद्वीपं नयत्याशु व्रतेनानेन तोषितः ।
 किं तस्य न भवेत्लोके यस्य तुष्ठीजनार्दनः ॥
 सोऽहं जनार्दनो राजन् कालरूपोरराम्यतः ।
 मर्त्यलोकेऽभयं पार्थ चरिष्यति मयोदितं ॥
 सलक्ष्मणा चलया भक्त्या भर्तृपुत्रसमन्विता ।
 मर्त्यलोके चिरं स्थित्वा विष्णुलोके महीयते ॥
 विष्णुलोकादिन्द्रलोकं ततो याति परं पदम् ।
 ये पूजयन्ति पुरुषाः पुरुषोत्तमस्य
 मत्स्यादिकान् दशमीषु दशावतारान् ।
 मर्त्ये दशस्वपि दशासु सुखं विहृत्य
 ते यान्ति यानमधिरुह्य सुरेशलोकान् ॥
 इति भविष्योत्तरे दशावतारं नाम ।

अथ सोद्यापनमाशादशमीव्रतम् ।

—000—

कृष्ण उवाच ।

पार्थ पथि विवर्द्धन्तमुखपङ्कज सद्रवे ।
 शृणुष्वावहितो वक्ष्मि तवाशादशमीव्रतम् ॥
 नलतापीभवेत्पूर्व^० निषधेषु महीपते ।
 स भ्रात्रा विजितो राजन् निष्करेणाति निष्कृतिः ॥
 अक्षैर्दूतेन राजेन्द्र निर्ययौ भार्यया सह ।
 वनं भयप्रतिभयं शून्यं शिल्लीतगणनादितः ॥
 स गत्वा प्रीतिहोतान्नजलमात्रेण वर्त्तयेत् ।
 ददर्श वनमध्यस्थां च्छकुनीन् काञ्चनच्छवीन् ॥
 गृहीतु मिक्षुस्तान् राजन् समाच्छाद्य स्ववाससा ।
 समीपे तु खगात्तूर्णं गृहीत्वा वसनं शुभम् ॥
 आससाद सभां काञ्चित् धृतवासा सुदुःखितः ।
 दमयन्ती सभां प्राप्य निद्रयापहृता तदा ॥
 दुःखादुत्सृज्य गतवान् चान्यत्र प्रधनेश्वरम् ।
 गते तु नैषधे भैमी प्रबुद्धा चर्चितानना ॥
 अपश्यन्ती नलं वीर भैमी सुतं पतिं वने ।
 इतश्चेतश्च बभ्राम हाहेति रुदती मुहुः ॥
 दुःखशोकसमाक्रान्ता नलदर्शनलालसा ।
 आससाद वनेकैश्चिन्ताचैद्यपुरपुञ्जसा ॥
 उन्मत्तवत्परिवृत्ताग्निशुभिः कौतकाकुलैः ।

दृष्ट्वा च चेदिराजस्य जननी जनचेष्टिता ॥
 चन्द्रलेखेव पतिता भूमौ भासितदिङ्मुखा ।
 आरोग्य सा स्वभवनं पृच्छका त्वं वरानने ॥
 उवाच भैमी सत्रीडं सैरिन्धीं मां निबोधत ।
 न धावयेयं चरणौ नीच्छिष्टं भक्षयाम्यहं ॥
 यदि प्रार्थयते कश्चिदण्डास्ते साम्प्रतं भवेत् ।
 प्रतिज्ञया तया देवि तिष्ठेऽहं तव वेश्मनि ॥
 एवमस्त्वनवद्याङ्गि राजमाताप्युवाच तां ।
 एवं वै दासभवने कञ्चित् कालमनिन्दिता ॥
 उवास वत्सराज्ञेन* प्रवृत्तातेकिलद्विज ।
 अनयामासमुदितादमयन्तीगृहं पितुः ॥
 मात्रा पित्रा समायुक्ता सुतैर्भ्रातृभिरेव च ।
 दमयन्ती तथाप्यास्ते दुःखं नैषधवर्जिते ॥
 प्रोवाच विप्रानाह्वय व्रतं दानमथापि वा ।
 कथयध्वं यथा मे स्यादिष्टेन सहसङ्गमः ॥
 तत्रेतिहासकुशलो विप्रः प्रोवाच बुद्धिमान् ।
 भद्रे त्वमाशादशमीं कुरुष्वेप्सितसिद्धिदम् ॥
 चकार सर्व्वं तन्वङ्गी यत्पुराणविदा तदा ।
 ख्यातमाख्यानविदुषा दमनेन पुरोधसा ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन दमयन्त्या नरोत्तम
 सञ्जातः सुखदोत्पथ्यं भर्ता सह समागमः ॥
 युधिष्ठिर उवाच ।

कथमाशादशम्येषा गोविन्द क्रियते कदा ।

सर्वमेतत् समाचक्ष मासतिथ्यादि* यादव ॥

कृष्ण उवाच ।

राज्याशया राजपुत्रः कथ्यन्तु कृषीवलः ।
 भार्यार्थं तु वणिक्पुत्रः पुत्रार्थं गुर्विणी तथा ॥
 धर्मार्थकामसंसिद्धौ लोके कन्या वरार्थिनी ।
 यष्टुकामो द्विजवरो रोगी रोगापनुत्तये ॥
 वीर प्रवासिते कान्ते तदार्त्तितापपीडिता ।
 एतेष्वन्येषु कर्त्तव्यमाशा व्रतमिदं तदा ॥
 यदा यस्य भवेदार्त्तिकार्यं तेन तदा व्रतं ।
 शुक्लपक्षे दशम्यां तु स्नात्वा संपूज्य देवताः ॥
 नक्तं दशम्यां संपूज्यः पुष्पालक्तकचन्दनैः ।
 गृहीगणे लेखयित्वा यवैः पिष्टालकेन वा ॥
 स्त्रीरूपाद्याधिपूज्यास्तु स्वचिह्ने नैव चिह्निताः ।
 यथा देवस्य शक्रादेशस्तवाहनलक्षणम् ॥
 दत्त्वा घृताक्तं नैवेद्यं पृथक् दीपांश्च दापयेत् ।
 फलानि कालजातानि ततः कार्यं निवेदयेत् ॥
 आशास्वाशा सदा सन्तु विद्यन्तां मे मनोरथाः ।
 भवानोनां प्रसादेन सदाकल्याणमस्त्विति ॥
 एवं संपूज्य भुञ्जीत दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ।
 अनेन क्रमयोगेन मासि मासि समाचरेत् ॥
 यावन्मनोरथः पूर्णं स्ततः पश्चात्समुद्यमान् ।
 मासिपूर्णे च श्रम्यामे वर्षे वर्षद्वये गते ॥

* मासपौर्णमासिषादयः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सौवर्णी कारयेदाग्राः रौप्या पिष्टातकेन वा ।
 ज्ञातिवन्धुजनैः सार्द्धं स्नातः सम्यगलंकृतः ॥
 पूजयेन्मन्त्रसन्दर्भं रेभिर्ध्यात्वा गृहाङ्गणे ।
 तव संनिहितः शक्रः सुरासुरनमस्कृतः ॥
 पूर्वं चन्द्रेण सहिता ऐन्द्रीदिग्देवतेनमः ।
 अग्नेः परियहाचार्यो त्वमाग्नेयी समुच्यसे ॥
 तेजोह्यपां पराशक्तिराग्नेयी वरदा भव ।
 देवराजं समासाद्य लोकः संयमयत्यसौ ।
 तेन संयमिनीयासि याम्ये कामप्रदा भव ॥
 खड्गं सहेति विष्णुतानैर्ऋतिस्वामुषामृतं ।
 तेन नैर्ऋतनान्नि त्वं कृतवान् भवतः सदा ॥
 त्वयास्ते भवनाधार वरुणोयादसां पतिः ।
 द्रष्टुकामार्थसिद्धार्थं वारुणिप्रभवो भव ॥
 अधित्वासिच यस्मात्त्वं वायुदा जगतां पुनः ।
 वायव्ये त्वमतःशान्तिं नित्यं यच्छ नमोनमः ॥
 कौवेरोवशिसौम्या च प्राभ्याप्ता त्वमथोत्तरा ।
 निरुत्तरा भवास्मासु दत्त्वा सद्योमनोरथान् ॥
 ये पानीजगदीशेन शशुना त्वमलङ्कृता ।
 अतस्त्वं शिवसान्निध्यं दभिव्याहि शिवे नमः ॥
 सर्पाटक कुलेन त्वं सेवितासि तथाप्यधः ।
 नागाङ्गनाभिः सहितोताहिता न सर्व्वदा भव ॥
 समलोकैः परिगतः सर्व्वदा त्वं शिवाय तु ॥
 सनकाद्यैः परितृताम्राक्षजिह्वानपांकुर ।

नक्षत्राणि च सर्वाणि ग्रहास्ताराग्रहास्तथा ॥
 नक्षत्रमातरो ये च भूतप्रेतविनायकाः ।
 सर्वे ममेष्टसिद्ध्यर्थं भवन्तु प्रणता सदा ॥
 एभिर्मन्त्रैः समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिना ततः ।
 आपोभिरभिसंस्थाप्य फलानि विनिवेदयेत् ॥
 तत्सूर्यध्वनिघोषेण गीतमङ्गलनिस्वनैः ।
 नृत्यतीभिः क्षुमाप्यस्तां स्तां रात्रिमतिवाहयेत् ॥
 कुङ्कुमचोदतीव्रेण दानमानादिभिः सुखम् ।
 प्रभाते वेदविदुषे सर्वं तत् प्रतिपादयेत् ॥
 अनेन दिधिना सर्वं क्षमाप्य प्रश्रियस्य च ।
 भुञ्जीत मित्रसहितः सुहृदभ्युजनैरपि ॥
 य एवं कुरुते पार्थ दशमीव्रतमादरात् ।
 स सर्वकाममाप्नोति मनसा भीक्षितं नरः ॥
 स्त्रोभिर्विशेषतः कार्यं व्रतमेतद्युधिष्ठिर ।
 लघुवित्तपते नार्थं सदा काम परायणाः ॥
 धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वं कामफलप्रदम् ।
 कथितं ते महाराज मया व्रतमनुत्तमम् ॥
 ये मानवा मनुजपुङ्गवकामकामाः
 संपूजयन्ति दशमीषु सदा दशाशाः ।
 तेषां विशेषनिहिता हृदये प्रकाम
 माशाः फलं तलमलं बहुनोदितेन ॥
 इति भविष्योत्तरे सोद्यापनमाशादशमीव्रतम् ।

अथ यमव्रतम् ।

—०००—

ब्रह्मोवाच ।

दशम्यां यमराडिष्टः सर्व्वव्याधिहरो ध्रुवम् ।
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ॥
 पूर्व्ववत् पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च त्रिथीश्वरः ।
 नमोस्तु पञ्चसुभुजोवरदण्डपाशाभयङ्करोमहोष पृष्ठवर सुरार्थ्यः ।
 गन्ध पुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ।
 पूजाशाठेयन शाठेयन कृतापितु फलप्रदा ॥
 आज्यधारासमिद्भिश्च दधिक्षीरान्नमाक्षिकैः ।
 पूर्व्वोक्त फलदो होमः पायसान्नेन वा कृतः ॥
 इदं व्रतं वैश्वानर प्रतिपद्मतवद्व्याख्ये यम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं यमव्रतम् ।

अथ भौमव्रतम् ।

—:—

अगस्त्य उवाच ।

सार्वभौमव्रतं चान्यत् कथयामि समासतः ।
 येन सम्यक् कृतेनाशु सार्वभौमो भवेन्नरः ॥
 कार्त्तिकस्य तु मासस्य दशमी शुक्लपक्षगा ।
 तस्यां नक्ताशनोमर्त्योर्दिक्षु शुद्धवलिं हरेत् ॥
 शुद्धवलिः पवित्रद्रव्यैः पूजोपहारः ।

विचितैर्कुसुमैर्भक्ष्यैः पूजयेच्च द्विजांस्तथा ॥
 सर्वा भवत्यः सिध्यन्तु मम जन्मनि जन्मनि ।
 एवमुक्ता बलिं तासु दत्त्वा शुद्धेन चेतसा ॥
 ततोद्विगते भुञ्जीत दध्यन्नञ्च सुसंस्कृतं ।
 सर्वपश्चाद्यथेष्टञ्च एवं संवत्सरं नृपः ।
 यः करोति नृपोनित्यं तस्य दिग्विजयो भवेत् ॥
 इति श्रीवाराहपुराणोक्तं सार्वभौमव्रतम् ।

अथ विश्वव्रतम् ।

—000—

पुलस्त्य उवाच ।

दशस्यामेकभक्ताग्री समांते दशधेनवः ।
 दिशस्तु काञ्चनीर्दद्याद्यह्नारुष्या* महीपतिः ॥
 तिलद्रोणोपरिगताः सार्वभौमो भवेन्नृप ।
 एतद्विश्वव्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं विश्वव्रतम् ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकर-
 णाधीश्वर समस्तविद्याविशारद हेमाद्रि विर-
 चिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
 दशभौव्रतानि ।

* नानारूपा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

— ००० —

अथैकादशी व्रतानि ।

लोकानुग्रहविग्रही स भगवान् चित्तेयदीये वसन्
क्षीरोदं मनसापि नेच्छति नवा वैकुण्ठमुत्कण्ठितः ।
सोऽयं सम्प्रति सुप्रतीतचरितः श्रीविष्णुभक्तायणो
हेमाद्रिर्व्रतजातमत्र कथयत्यैकादशीसंश्रितम् ॥

तत्रैकादश्यां जागरणगीतनर्त्तनभगवत्
पूजनोत्सवमाहात्म्यम् ।

— ००० —

ब्रह्मपुराणे ।

एकादश्यां नरोयस्तु कुरुते जागरं नरः ।
गीतैर्नृत्यैस्तथावाद्यैः प्रेक्षणीयेः पृथक्विधैः ॥
स याति वैष्णवं लोकं यं गत्वा न निवर्त्तते ।
हत्यायुतानोह सुसंचितानि स्तेयानि रुक्मस्य वस्तूनि सद्यः ॥
निहत्य ते नैव निराकृतानि सर्वाणि भद्राणि निशिजागरेण ।
मार्गे भयं प्रेतपुरं नदूतात्त्वनन्ततः स्वःवरम्वद्भपत्रम् ॥
स्वप्ने न पश्यन्ति च ते मनुष्या येषां गताजागरणेन भद्रा ।
काभासहस्रं विधिवद्दाति रत्नैरलङ्कय सधर्ममेव ॥
गवां सहस्रं कुरुज दत्तं जागरेण विष्णोः* ।

* कुरुजां गणकुजागरणंति पुस्तकान्तरे पठः ।

तथा । एकादश्यां निराहारः पूज्य दामोदरं हरिम् ।
 रात्रौ जागरणं कृत्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥
 ननु ये पापकर्माणः समायाताः प्रजागरे ।
 संसारसागरेतीव्रं न ते यान्ति हरेः पुरम् ।

-यथा यथा याति निशाप्रजागरै
 स्तथा तथा विष्णुपुरे विचिन्त्यते ।
 वासः पुरो वैष्णवलोकहेतवे
 मदङ्गगीतध्वनिनादिते गृहे ॥
 गदासिंहाङ्गारधरश्चतुर्भुजो
 दैतेयदर्पापहरास्त्रधारी ।
 प्रगीयमानः सुरसुन्दरीभिः
 स याति खं खेचरगात्रसङ्गी ॥
 ब्रह्मवैवर्ते ।

द्वादश्यां जागरं रात्रौ श्रद्धया श्रौपतिं स्तुवन् ।
 कुरुते कुरुते तस्य नारको नैव वासना ।
 यमः, पापानि विप्रेन्द्र स्वपटात्माञ्जपत्कृता ॥
 वाराहपुराणे ।

योगायति विशालाक्षि ज्ञानतो ज्ञानतो पि वा ।
 मम प्रजागरे गीतैर्नित्यं मत्तया व्यवस्थितः ॥
 यावन्तश्च स्वराः केचिन्नायमाना यमस्त्रिणि ।
 तावद्वर्षसहस्राणि शक्रलोके महीयते ॥
 मङ्गलश्चैव जायेत शक्रलोकमुपास्थितः ।
 सर्वकर्मागुणश्रेष्ठस्तत्रापि मम पूजकः ॥

इन्द्रलोकपरिभ्रष्टो ममपूजापरायणः ।
 प्रसुतः सर्वसंसारान् मम लोकायगच्छति ॥
 तथा शृणुत तत्त्वेन मे भूमिं कथ्यमानय ।
 मम गाथाप्रभावेण* सिद्धिं प्राप्सोमहौजसीं ॥
 तत्रैव चाश्रमे कश्चिच्चण्डालः कृतनिश्चयः ।
 दूरात् जागरणे गायन्ममभक्तिव्यवस्थितः ॥
 एवन्तु गायतस्तस्य जग्मुर्वर्षाण्यनेकशः ।
 स्वपाकः सुगुणः सोऽयं मङ्गलश्च वसुन्धरे ॥
 कौमुदस्य तु मासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशीं ।
 सुसंज्ञते जने याते वीणामादाय जागरं ॥
 ततोर्द्धमार्गे चण्डालो गृहीतो ब्रह्मराक्षसैः ।
 अल्पप्राणः स्वपाको वै बलवान् ब्रह्मराक्षसः ॥
 दुःखेन चैव सन्तप्तो न शक्नोति विचेष्टितं ।
 सवै प्रोक्तः स्वपाकेन बलवान् ब्रह्मराक्षसः ॥
 किन्त्वया चेष्टितं मह्यं यद्वैवं परिधावसि ।
 स्वपाकवचनं श्रुत्वा† तदा वै ब्रह्मराक्षसः ॥
 उवाच मधुरं वाक्यं मानुषोद्धारलोलुपः ।
 अद्य मे दशरात्रोऽयं निराहारस्य गच्छति ॥
 धात्रा सुविहितोसि त्वमाहारार्थं पुरस्थितः ।
 अद्य ते भक्षयिष्यामि नरमांसञ्च शोणितं ॥
 पीत्वा चैव यथान्यायं यथावा तव रोचते ।

* नद्योपगाथान्प्रभावेणेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† दृष्टेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ब्रह्मरक्षोवचः श्रुत्वा श्वपाको गीतलालसः ॥
 राक्षसं हृन्दयामास मम भक्त्या व्यवस्थितः ।
 एवमेतन्महाभाग भक्षाय समुपागतः ॥
 अवश्यमेव कर्त्तव्यं धात्रा दत्तं यथा तव ।
 पश्चात् खादसि मां रक्षो जागरे विनिवर्त्तिते ॥
 विष्णोः सन्तोषणार्थाय ममेतत् व्रतमुत्तमम् ।
 संरक्ष व्रतभङ्गादौ देवनारायणं प्रति ॥
 जागरे विनिवृत्ते तु मां भक्षय यदिच्छसि ।
 श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मरक्षः क्षुधार्दितम् ॥
 उवाच मधुरं वाक्यं श्वपाकं तदनन्तरम् ।
 मिथ्या वदसि चाण्डाल त्वं कथं पुनरेष्यसि ॥
 कोहि रक्षोमुखाद्गृष्टो मानवो विनिवर्त्तिते ।

तथा ! राक्षसस्य वचः श्रुत्वा चाण्डालो धर्मसंस्थितः ॥
 उवाच मधुरं वाक्यं राक्षसं पिशिताशनम् ।
 यद्यप्यलं हि चाण्डालः पूर्व्वं कर्मविदूषितः ॥
 प्राप्नोऽस्मि मानुवं जन्म गर्हितेनान्तरात्मना ।
 शृणु तत्समयं रक्षो येन मे पुनरागमः ॥
 दूरस्थं जागरं कृत्वा लोकनाथस्य रात्रितः ।
 सत्यमूलं जगत् सर्व्वं लोके सत्यं प्रतिष्ठितम् ॥
 सत्येन लेभिरे सिद्धिमृषयो ब्रह्मवादिनः ।
 नाहं सत्यात् प्रमुच्येय तस्थौ ब्रह्मीह्यतेन्द्रियः ॥
 स याति चैव सत्येन नागमिष्यामि यद्यहम् ।
 ब्रह्मघ्ने च सुरापे च त्रौरे भग्नव्रते तथा ।

तेषां गतिं प्रपद्ये यं नागमिष्यामि यद्यहम् ॥
 ब्रह्मराक्षसमुक्तस्तु श्वपाकः कृतनिश्चयः ॥
 पुनर्गायति मत्स्यं वै मम भक्त्या व्यवस्थितः ।
 अथ प्रभाते विमले गीतं नृत्यञ्च जागरे ॥
 नान्ना श्वपाका गायन्ति श्वपाकोन निवर्त्तते ।
 ततः स्वरितमागत्य पुरुषोदात्तरूपभाक् ॥
 उवाच मधुरं वाक्यं श्वपाकं तदनन्तरम् ।
 कुतो गच्छति तत्वेन द्रुतं गमननिश्चितः ॥
 एकदा चङ्क्रमेत्सर्वं यत्र तत्र प्रवर्त्तने ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा श्वपाकः सत्यसङ्गरः ।
 उवाच मधुरं वाक्यं पुरुषादस्य संसदि ।
 समयो मे कृतः पूर्वमग्रतो ब्रह्मराक्षसः ॥
 तत्राहं गन्तुमिच्छामि नात्र कार्या विचारणा ।
 ततो राक्षससन्निध्यं श्वपाकइत्युवाच ह ॥
 गच्छ चण्डाल भद्रं ते गन्तुं तत्र न चार्हसि ।
 यत्रासौ राक्षसः प्राप्तः पिशितासनसंसदः* ॥
 अथोवाच श्वपाकोऽसौ मरणे कृतनिश्चयः ।
 नाहमेवं करिष्यामि यथात्वं वदसेऽनघ ॥
 नचाहं नाशये सत्यमेतन्मै निश्चितं व्रतम् ।
 नाहं समयमुत्सृज्य शपथांश्च कदाचन ॥
 सत्यमित्थं करिष्यामि नृच्छ तावन्नमोस्तु ते† ।

* पिशितासिद्धिरासद इति पुस्तकान्तरे पाठः

† गच्छता च नमोस्तुते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एवं प्रचारणं तस्मिन्वै श्वपाके सत्यवादिनि ॥
 ब्रह्मराक्षसि सत्यत्वात् सत्यवाक्यप्रभाषणात् ।
 दृष्ट्वा तु राक्षसं तत्र श्वपाकस्तमुवाच ह ॥
 आगतोस्मि महाभाग गीत्वा गाथां यथेप्सिताम् ।
 विष्णोर्वै लोकनाथस्य मम पूर्णा मनोरथाः ॥
 एह्येहि मम गात्राणि भक्षयस्व यथेप्सितम् ।
 श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा प्रोवाच ब्रह्मराक्षसः ॥
 तव तुष्टोऽस्म्यहं वत्स सत्यधर्मानुपालनात् ।
 चाण्डालस्य विधिक्षस्य यस्य वै बुद्धिरीदृशी ॥
 ततः प्रोवास रात्रौ च विष्णुज्ये जागरः कृतः ।
 फलं गीतस्य मे देहि यदि जीवितुमिच्छसि ॥
 अथोवाच श्वपाकस्तु मया सत्यं वचः कृतम् ।
 खाद राक्षस मांसानि न दद्यां गीतजं फलम् ॥
 उवाच राक्षसी गीतं दीयतामर्द्धरात्रिकम् ।
 ततोमोक्ष्यामि कल्याण राक्षसत्वाच्च भाषणात् ॥
 अथोवाच श्वपाकोऽसौ त्वं पाहि ब्रह्मराक्षसः ।
 त्वां भक्षयामीत्येवोक्तं गीतेपुण्यं किमिच्छसि ॥
 श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मरक्षो जगाद ह ।
 एकयामस्य मे देहि पुण्यं शान्तस्य वै फलम् ॥
 तं राक्षसमुवाचाथ चाण्डालो गीतलुब्धकः ।
 नच याम्यफलं दद्वि ब्रह्मराक्षस्तवेप्सितम् ॥
 पिवस्व शोणितं मेऽद्य यत्त्वया पूर्वभाषितम् ।
 श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा राक्षसः प्रत्यभाषत ॥

एकगीतस्य मे देहि यत् फलं विष्णुसंसदि ।
 आत्मानं तारयिष्यामि तव गीतफलेन तु ॥
 नान्नाहं सोमशर्मेति ब्राह्मणो ब्रह्मयोनिना ।
 सूत्रयन्तपरिभ्रष्टो यज्ञकर्मसु निष्ठितः ॥
 ततोस्मि कृतवान्यज्ञं लोभमोहप्रपीडितः ।
 तस्य यज्ञस्य दोषेण जातोस्मि ब्रह्मराक्षसः ॥
 मन्त्रहीनश्च यदृत्तं स्वरहीनश्च यत्कृतम् ।
 यदिष्टं पुत्रहीनेन विध्वस्तं कर्मजन्मया ॥
 परिमाणञ्च रूपञ्च मया नात्रोपलक्षितम् ।
 लाभलोभस्य दोषेण योनिं प्राप्तोस्मि राक्षसीम् ॥
 त्वं तु गीतप्रदानेन मां तारयितुमर्हसि ।
 युज्येयं राक्षसत्वाच्च विष्णुगीतप्रसादतः ॥
 ब्रह्मरक्षोवचः श्रुत्वा श्वपाकः संश्रितव्रतः ।
 वाढमित्येव तद्वाक्ये ब्रह्मराक्षसमब्रवीत् ॥
 गीतवानस्मि यत्पश्चात् स्वरमेकमनुत्तमं ।
 फलेन तस्य भद्रं त्वां राक्षसत्वादमोचयम् ॥
 सकृद्गायति संयुक्तः कौशिकं विष्णुसन्निधौ ।
 स तारयति दुर्गाणि श्वपाको राक्षसं तथा ॥
 एवं तत्र वरं लब्ध्वा स तदा ब्रह्मराक्षसः ।
 जातस्तु विमलो भद्रे शरदीव निशाकरः ॥
 यज्ञशापाद्विनिर्मुक्तः सोमशर्मा द्विजस्तदा ।
 जातो भागवतो भूमिचेत्रे दत्तो महायशः ॥
 श्वपाकश्चापि सुयोनि ममचैवोपगायनात् ।

कृत्वा सुविमलं कर्म सोऽपि ब्रह्मत्वमागतः ॥

एतद्भूमिकथां सर्वां कथितं तव सुन्दरि ॥

ब्रह्मपुराणे ।

देवस्योपरि कुर्वीत श्रद्धया सुसमाहितः ।

नानापुष्पैर्मुनिश्रेष्ठ विचित्रपुष्पमण्डपं ॥

कृत्वा वावरणं पश्चात् जागरं कारयेन्निशि ।

कथां च वासुदेवस्य गीतकं वापि कारयेत् ॥

श्रायन् पठन् स्तवन् देवं प्रेरयेद्भजनीं बुधः ।

मम जागरणे गीतस्वरसङ्घैः कनिश्चितं ॥

यस्तु गायति सुश्रोणि कौमुदद्वादशीनिशि ।

स सर्वसङ्गं सन्त्यज्य मम लोकायगच्छति ॥

यस्तु गायति गीतानि मम जागरणे सदा ।

युक्तश्चान्तस्थिरोभूत्वा* ब्रह्मभूयं स गच्छति ॥

यस्तु गायति गीतानि मम जागरणे† सदा ।

युक्तमन्तस्थितीभूत्वा ब्रह्मभूयं स गच्छति ॥

एतत्ते कथितं भूमिगायने मम जागरे ।

नित्यं तु गायने नैव तरेत्संसारसागरात् ॥

वादित्रस्य प्रवक्ष्यामि तच्छृणु त्वं वसुधरे ।

सप्तवत्सु‡ फलं यस्मात् वादित्रात् धर्मसंस्थितः ॥

सम्यक् कालप्रयोगेण सन्निपातेन वा पुनः ।

* युक्तमन्तस्थिरो इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† जागरणे सदेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ सप्तवत्स इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नववर्षसहस्राणि नववर्षशतानि च ॥
 कुबेरभवनं गत्वा मोदते ऽसौ यदृच्छया ।
 कुबेरभवनाद्भृष्टः स्वच्छन्दो धनवान् सुखी ॥
 सम्यक्कालनिपातेन मम लोकाय गच्छति ।
 नर्त्तनस्य प्रवक्ष्यामि तच्छृणु त्वं वसुन्धरे ॥
 मनुजा येन गच्छन्ति क्त्वा संसारसागरं ।
 त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च ॥
 पुष्करद्वीपमासाद्य स्वच्छन्दगमनीभवेत् ।
 नृत्यंस्तु जागरे देवि मम कर्मपरायणः ॥
 रूपवान् गुणवांश्चैव शीलवांश्चैव जायते ।
 मङ्गलश्चैव जायेत संसारादपि मुच्यते ॥
 यस्तु जागरणे नृत्ये मम कर्मपरायणः ।
 जम्बूद्वीपं समासाद्य राजराजः स जायते ॥
 सर्वकर्मसमायुक्तो रक्षिता पृथिवीतले ।
 मङ्गलश्चैव जायेत शूरः सर्वगुणान्वितः ॥
 उपगच्छेत्तु मामन्ते* मम कर्मपथे स्थितः ।
 एतत्ते कथितं भूमि गीतवादित्रनर्त्तनं ॥
 मङ्गलानां सुखार्थाय सर्वसंसारमोक्षणं ।

इह खलु निखिलस्मृतिपुराणनिगमादिविहितमेकादशीव्रतं ।

तत्र वहवो विप्रतिपद्यन्ते† ।

* उपगच्छेद्यमामन्ते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† एकादश्यामन्नपतिषेधमावमित्येके । उपवासव्रतमित्यपरे । व्रतत्वे च नित्यं काश्चिदिति हेधास्थितिः । तत्र नित्यमधिकृत्य कात्यायनद्वयौ इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपि ।

विष्णुरहस्यस्कन्दपुराणयोः ।

उपोष्यैकादशीं सम्यक् पक्षयोरुभयोरपि ।

गरुडपुराणे ।

उपोष्यैकादशीं नित्यं पक्षयोरुभयोरपि ।

सनत्कुमारप्रोक्तं ।

एकादशीं सदोपोष्या पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः

तथा । एकादश्यामुपवसेत् न कदाचिदतिक्रमेत् ॥

मत्स्यभविष्यपुराणयोः ।

एकादश्यां निराहारो यो भुङ्क्ते द्वादशीदिने ।

शुक्ले वा यदिवा कृष्णे तद्व्रतं वैष्णवं महत् ॥

आग्नेयपुराणे ।

एकादश्यां न भुञ्जीत व्रतमेतद्धि वैष्णवं ।

उपवासपरमिदं वचनं युगलं, व्रतमिति वाक्यशेषात् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे कूर्मपुराणे च* ।

न शङ्के न पिबेत्तोयं न खादेत् कूर्मशूकरौ ।

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ॥

नारदीयपुराणे ।

परहोरटतेत्यर्थं मृगारिरिपुमस्तके ।

अभुक्ता दशमीं लोका ममत्वेन विवर्जिताः ॥

प्राणवाधेषु कार्येषु देवेशश्चिन्तरतां हरिः ।

* पञ्चपुराणेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

रटन्तीह पुराणानि भूयो भूयो वरानने ॥

न भीक्तव्यं न भीक्तव्यं सस्त्राप्ते हरिवासरे ।

विष्णुस्मृतौ ।

एकादश्यां न भुञ्जीत कदाचिदपि मानवः ।

एतान्यपि वचनानि नादित्यमीक्षतेति च वदत उपवासव्रत-
पराण्येव क्वचित् क्वचिदुपवासप्रतिपादनाच्च ।

अर्थविधौ मूलभूतवेदान्तर कल्पनाप्रसङ्गात्तत्त्वणाप्रसङ्गाच्च
एकमूलत्वाय लक्षणात्वनुमतैव ।

यद्वैकादश्यामुपवसेदित्युपक्रम्य एकादश्यां न भुञ्जीतेति देव-
लादिवचनं तदुप संहारार्थं गुणविधानार्थं वा तथा चोपवास-
प्रकरणपठनमप्युचितं* भवति ।

तेन स्वतन्त्रं नार्थविधिपरमेव मादिवचनमितिमतमपास्तं ॥

तथाच सिद्धोपवासोव्रतरूप. सच नित्यः फलाश्रवणात्
कल्पनायां प्रमाणाभावात् विहितत्वाच्च सदाकरणं न कदाचिद-
तिक्रमेदितिवचनात् अकरणे प्रत्यवायस्मरणाच्च ।

तथा हि सनत्कुमारप्रोक्ते ।

न करोति हि यो मूढ एकादश्यामुपोषणम् ।

स नरोनरकं याति रौरवं तमसावृतम् ॥

तथा । एकादश्यां मुनिश्रेष्ठ यो भुङ्क्ते द्विजपुङ्गवः† ।

* ससुचितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† द्विजजन्मवानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

प्रतिश्रासं स भुंक्ते च मलं कुष्ठीसमुद्भवमिति* ॥

निष्कृतिर्ब्रह्महोक्ता धर्मशास्त्रे मणौषिभिः ।

एकादश्यन्नकामस्य निष्कृतिः क्वापि नोदिता ॥

मद्यपानान्मुनिश्रेष्ठ पापी च नरकं व्रजेत् ॥

एकादश्यन्नकामस्तु पितृभिः सह मज्जति ॥

नारदीये ।

सोऽश्राति पार्थिवं पापं योऽश्राति मधुभिर्दिने ।

तथा । यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ॥

अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति संप्राप्ते हरिवासरे ।

तानि पापानि वाप्नोति भुञ्जानो हरिवासरे ॥

स्कन्दपुराणे ।

मातृहा पितृहा चैव भ्रातृहा गुरुहा तथा ।

एकादश्यां तु भुञ्जानो विष्णुलोकात् व्युतो भवेत् ॥

स्वीकृतव्रतपरित्यागे च पापं कृतं ।

विष्णुरहस्ये ।

समादाय विधानेन द्वादशीव्रतमुत्तमम् ।

तस्य भङ्गं नरः कृत्वा रौवरं नरकं व्रजेत् ॥

तथा द्वादशी व्रतमादाय व्रतभङ्गं करोति यः ।

द्वादशाब्दव्रतं चीर्णमफलं तस्य जायते ॥

पंरिगृह्य व्रतं सम्यगेकादश्यादिकं यदि ।

न समापयते तस्य गतिः पापा गरीयसी ॥

* पृथ्वीसमुद्भवमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

* पाताचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नारदीये ।

एकादश्यां विना रण्डा यतिश्च सुमहामते ।
पच्यते ह्यन्धतामिन्द्रे यावदाभूतसंप्लवम् ॥

कात्यायनः ।

विधवा या भवेन्नारी भूञ्जीतैकादशीदिने ।
तस्यास्तु सुकृतं नश्येत् ब्रह्महत्यादिने दिने* ॥
विष्णुरहस्ये ।

द्वादशी न प्रमोक्तव्या यावदायुःसुवृत्तिभिः ।
अग्निपुराणे ।

उपोष्यैकादशी राजन् यावदायुःसुवृत्तिभिः ।
विष्णुरहस्यस्कन्दपुराणयोः ।

परमापदमापन्नोर्ध्ववा समुपस्थिते ।
सूतके मृतके वापि न त्याज्यं द्वादशीव्रतम् ॥
ऋष्यमृङ्गः ।

एकादश्यां न भुञ्जीत नारी दृष्टे रजस्यपि ।
पुलस्त्योऽपि ।

संप्रवृत्तेऽपि रजसि न त्याज्यं द्वादशीव्रतम् ।
सूतकादावपवासमात्रं कार्यं न पुनरर्चनादि ।
विष्णुरहस्यस्कन्दपुराणे ।

सूतकेऽपि नरः स्नात्वा प्रणम्य मनसा हरिं ।
एकादश्यां न भुञ्जीत व्रतमेवं न लुप्यते ॥
सूतकेऽपि न भुञ्जीत एकादश्यां सदा नरः ।

* भूषणेत्येति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्वादश्यां तु समन्नीयान्नीवा विष्णुं प्रणम्य च ॥
केचित्तु पुत्रवतो गृहिणः कृष्णैकादश्यामुपवासे नाधिकार
इत्याहुः ।

यदाह पैठीनसिः ।

कृष्णैकादश्यां संक्रान्त्यां ग्रहणे चापि वा पुमान् ।
उपवासं न कुर्वीत सर्वबन्धुधनक्षयात् ॥
संक्रान्त्यां कृष्णपक्षे च रविशुक्लदिने तथा ।
एकादश्यां न कुर्वीत उपवासञ्च पारणम् ॥

गौतमः ।

आदित्ये ऽहनि संक्रान्तावसितैकादशीसु च ।
व्यतीपाते कृते आषे पुत्री नोपवसेद्गृहो ॥

कात्यायनः ।

एकादशीषु कृष्णासु रविसंक्रमणे तथा ।
चन्द्रसूर्योपरागे च न कुर्यात् पुत्रवान् गृही ॥

उपवासमिति शेषः ।

नैतत्साधीयः, कृष्णैकादश्यादिनिमित्तकाभ्योपवासप्रतिषेध
परत्वादिषां वचनानां ।

तथा च कात्यायनः ।

तन्निमित्तोपवासस्य निषेधोऽयमुदाहृतः ।
प्रयुक्तान्तरयुक्तस्य न विधिर्न निषेधनम् ॥
स्मृतिमीनां सायां जैमिनिः ।
तन्निमित्तोपवासस्य निषेधोऽयमुदाहृतः ।

नानुषङ्गकतो आह्वोयतो नित्यमुपोषणम् ॥

अयमर्थः ।

तन्निमित्तस्य भानुदिनदिनादिनिमि

त्तस्योपवासस्यायमुदाहृतो निषेधः ॥

नतु भानुवाराद्यनुषक्तैकादशुपवास विषयः ।

यत एकादश्यामुपोषणं नित्यमवश्यकर्त्तव्यं

तथा विहितं, न च तस्य निषेधः कल्प्यते विकल्पापत्तेः ।

न च संक्रान्त्यादीनामेकादशीविशेषणत्वं ।

चन्द्रसूर्यग्रहणसाहचर्यात् असमानविभक्तिनिर्देशात् तथा
पदप्रयोगाच्च संक्रान्त्यादियुक्ताया मध्ये काश्युपवासविधानाच्च ।

तथा सनत्कुमारप्रोक्ते ॥

भानुवारेण या युक्ता तथा संक्रान्तिसंयुता ।

एकादशी सदीपोष्ठा सर्व्वसम्पत्करी तिथिः ।

कात्यायनः ।

संक्रान्ती रविवारी वा एकादश्यां यदा भवेत् ।

उपोष्ठा सा महापुण्या सर्व्वपापहरा हि सा ॥

तथा । व्यतीपातो वैधृतिर्वा एकादश्यां यदा भवेत् ।

उपोष्ठा सा तु विज्ञेया पुत्रसम्पत्विबर्द्धनी ॥

आह्नदिनेषु विशेषमाह कात्यायनः ।

उपवासी यदा नित्यं आह्नं नैमित्तिकं भवेत् ॥

उपवासं तदा कुर्यादाघ्राय पितृसेवितं ।

अस्तोव गृहिणः पुत्रवती रुक्माङ्गदादेः

कृष्णैकादश्युपवासश्रवणं ।

किञ्च । स्वीकृतउभयैकादशीव्रतोपावसः पुत्रजन्मनि कृष्णै-
कादशीपरित्यागप्रसङ्गः ।

तथा च । समादाय विधानेन द्वादशीव्रतमित्यादिवचन
विरोधात् ।

अपरन्त्वे कादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।

वनस्थयतिधर्मीऽयं शुक्तामेवं सदा गृही ॥

गौतमवचनबलाद्गृहिणः ।

शुक्तायामेवोपवासः तद्व्रतवैष्णवं महद्विचनविरोधः
स्यात् ।

अपरथा वैष्णवोवाथ शैवो वा कुर्यादेकादशीव्रतमिति मत्स्य-
पुराणवचनविरोधः स्यात् ।

अतः सर्वेषां उभयैकादश्युपवासेऽधिकारइति युक्तम् ।

तथा च स्कन्दकूर्मपुराणयोः ।

यथा शुक्ता तथा कृष्णा न विशेषोस्ति कश्चन ॥

सनत्कुमारप्रोक्ते ।

यथा शुक्ता तथा कृष्णा यथा कृष्णा तथेतरा ।

नारदीयपुराणे ।

तस्मात् अर्द्धां पुरस्कृत्य कृष्णे शुक्ले हरेर्हिने ।

पूजयेज्जगतां बीजं सोपवासीजनार्दनं ॥

सद्योगैर्यत्पदं सांख्यैः प्राप्यते वा नवा द्विज ।

अनायासेन यत् प्राप्यं पदं हरिदिनानुगैः ॥

तस्य देवस्य नेदिष्ठं मूर्त्तिद्वयमिदं स्मृतं ।

पावको ब्रह्मणश्चेति तच्च ज्ञेयानुभावतः ॥

भविष्यत् पुराणे ।

शुक्ला वा यदि वा कृष्णा विशेषोनास्ति कश्चन ।

सौरधर्मेषु, एकादशौ सदोषोऽथ शुक्ला कृष्णा तथैव च ।

मत्स्य पुराणे ।

यथा सुपूजितोगौरः कृष्णो वा वेदविद्विजः ।

सन्तारयति दातारमेकादशौ तथा स्मृते ॥

तैले शुक्लेतराणां वै तिलानां सदृशं यथा ।

कृष्णायाश्च सितायाश्च गोर्गव्यं सदृशं यथा ॥

द्वादश्याः सदृशं तद्वत् पुण्यं स्यात्कुलकृष्णयोः ।

दर्शश्च पूर्णमासी च पुण्यतस्तु यथा समे ॥

तथा तथा सिते पुण्ये द्वादश्यौ मुनिभिः स्मृते ।

यथोत्तरदक्षिणञ्च त्रयने च प्रकीर्तितम् ॥

तुल्यं पुण्यमवाप्नोति द्वादश्यास्तु तथोभयोः ।

पद्म पुराणे ।

सोम सूर्यग्रहौ पुण्यौ तथैव मुनिभिः स्मृतौ ॥

तथा तथा सिते पुण्ये द्वादश्यां धर्मतः समे ।

यथा विष्णुः शिवश्चैव सम्पूज्यौ मुनिभिः स्मृतौ ॥

तथा पूज्यतमे प्रीते द्वादश्यौ शुक्लकृष्णके ।

इति शुक्लकृष्णविवेके पापस्मरणात् ।

तथा च कूर्मपुराणे, विष्णुधर्मोत्तरे च ।

सब्रह्महा सुरापः स्यात् कृतघ्नो गुरुतल्पगः ।

स्कन्दपुराणे ।

सुत्रद्वया सगोत्रश्च सुरापो गुरुतल्पगः ।

कालिकापुराणे ।

सर्वेषामिह पापानामाश्रयः स तु कीर्तित इति
तेषामुत्तरार्थं विवेचयति ।

यथ मोहादेकादशी शुक्लकृष्णे सितासिते ।

भविष्यत् पुराणे ।

एवं ज्ञात्वा सदीपोष्पा द्वादशी शुक्लकृष्णजा ।

तयोर्भेदं न कुर्वीत तद्भेदान्नरकं व्रजेत् ॥

गारुडपुराणे ।

शुक्ला वा यदि वा कृष्णा यावदाहृतसंज्ञवः ।

अथैकादशीव्रताकरणेन निन्दा । सनत्कुमारप्रोक्ते

शुक्ला वा यदि वा कृष्णा विशेषो नास्ति कश्चन

विशेषं कुरुते यस्तु पितृहा स तु कीर्तितः ॥

सनत् कुमारप्रोक्ते ।

एकादश्योर्द्वयोर्थस्तु विशेषं कुरुते नरः ।

तस्योच्चारं न पश्यामि यावदाहृतसंज्ञवम् ॥

अथैकादशीव्रताकरणनिन्दा । सनत्कुमारप्रोक्ते ।

न करोति हि यो मूढ एकादश्यामुपोषणं ।

स नरोनरकं याति रौरवं तमसावृतम् ॥

तथा तथा मुनिश्चैष्ठ योभुङ्क्ते द्विजजन्मवान् ॥

तथा । प्रतिग्रहसं स भुङ्क्ते तु किल्बिषं श्वादिविट्समं ।

निष्कृतिर्नम्यपस्योक्ता धर्मशास्त्रे मनैषिभिः ॥

एकादश्यन्नकामस्य निष्कृतिः कापि नोदिता ।
 मद्यपानान्मुनिश्रेष्ठ पातैव नरकं व्रजेत् ॥
 एकादश्यन्नकामस्तु पितृभिः सह मज्जति ।
 नारदीयपुराणे ।

सोऽश्राति पार्थिवं पापं योऽश्राति मधुभिर्दिने ।
 तथा । यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ॥
 अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति सम्प्राप्ते हरिवासरे ।
 तानि पापान्यपाप्नोति भुञ्जानो हरिवासरं ॥
 दिने च सर्वपापानि भवन्त्यत्र स्थितानि तु ।
 तानि मोहेन योऽश्राति न स पापैः प्रमुच्यते ॥
 तस्मादवश्यं कर्त्तव्या द्वादशी सोमकात्मजा ।
 स केवलं मलं भुङ्क्ते योभुङ्क्ते हरिवासरे ॥
 स्कन्दपुराणे ।

मातृहा पितृहा चैव भ्रातृहा गुरुहा तथा ।
 एकादश्यां तु भुञ्जानो विष्णुलोकाच्च्युतो भवेत् ॥
 नारदीयपुराणे ।

रण्डा, यतीनामेकादशीव्रतस्याकरणे प्रत्यवायविशेषार्थमाह ।
 एकादशीं विना रण्डा यतिश्च सुमहामते ।
 पच्यते ह्यश्वतामिये यावदाहृतसंप्लवम् ॥
 कात्यायनश्च ।

विधवा या भवेन्नारी भुञ्जीतैकादशीदिने ।
 तस्यास्तु सुकृतं नश्येद्भूणहत्यादिने दिने ॥
 स्वीकृतव्रतपरित्यागे पापमुक्तम् ।

विष्णुरहस्ये ।

समादाय विधानेन द्वादशीव्रतसु त्तमम् ।
 तस्य भङ्गं नरः कृत्वा रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
 तथा । द्वादशीव्रतमादाय व्रतभङ्गं करोति यः ।
 द्वादशाब्दं व्रतं चीर्णमफलं तस्य जायते ॥
 तथा । परिगृह्य व्रतं सम्यगेकादश्यादिकं यदि ।
 न समापयते तस्य गतिः पापा गरीयसी ॥
 अथास्मिन् दिने अधिकारिणमाह कात्यायनः ।
 अष्टवर्षाधिकोमर्त्यो ह्यपूर्णशीतिवत्सरः ।
 एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपि ।

नारदीयपुराणे ।

अष्टवर्षाधिकोमर्त्यो अशीतिर्नहि पूर्यते ।
 यो भुङ्क्ते मामके राष्ट्रे विष्णोरहनि पापकृत् ॥
 स मे वध्यश्च दण्ड्यश्च विवास्योदेशतः स मे ।

कात्यायनः ।

एतस्माद् कारणादिप्र एकादश्यामुपोषणं ।
 कुर्यान्नरोवा नारीवा पक्षयोरुभयोरपि ॥
 अचानुकल्पे सर्वैवाधिकारी ज्ञातव्यः ।]

यथाह ब्रह्मवैवर्ते ।

एकादशीं विना विप्र न संसारादिमोक्षणम् ।
 तत्राप्ययं विशेषोऽस्ति कार्यशक्तिमताच्च सः ॥
 न तु देहं विदुः प्राज्ञोपीडयानो महाग्रहात् ।
 शरीरं पीडयते येन सुशुभेनापि कर्मणा ॥

अत्यन्तं तन्नकुर्वीत* अनायासः स उच्यते ।
 धर्मसाधनमाद्यं यः शरीरं बहुपुण्यकृत् ॥
 यथाकथञ्चिन्मौख्यान् पीडयेदेव हेलया† ।
 गूढग्राहेणात्मनो यः पीडया कुरुते तपः ॥
 न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिं ।
 अधिकारिणोऽसामर्थ्यं प्रतिनिधिमाह ।

वाराहपुराणे ।

असामर्थ्यं शरीरस्य व्रते तु समुपस्थिते ।
 कार्येद्धर्मपत्नीं वा पुत्रं वा विनयान्वितम् ॥
 भगिनीं भ्रातरं वापि व्रतमस्य न लप्स्यते ।
 शृणु योवान्यमुद्दिश्य एकादश्यामुपोषति ॥
 यमुद्दिश्य कृतो विप्रस्तस्य पूर्णफलं भवेत् ।
 कर्त्ता दशगुणं पुण्यं प्राप्नोत्यस्य न संशयः ॥

अथोपवासव्रतानुष्ठानक्रमः ।

तत्रोपवासस्य सामान्येन स्वरूपं ।

यथाह वसिष्ठः ।

उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासी गुणैः सह ।

उपवासः स विज्ञेयः सर्व्वभोगविवर्जितः‡ ॥

पापेभ्यो उपावृत्तस्य वर्ज्येभ्यो निवृत्तस्य, गुणैर्विष्णुनामकीर्त्त-
 नादिभिः ।

* अत्यल्पमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पपलेदेकहेलयेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ न शरीरविशीषणमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एतदुपवासव्रतं द्विविधं नित्यं फलार्थञ्च ।

नित्ये तु यथाकथञ्चिदेकादश्यां भोजनद्वयपरिहाररूपेणोप-
वासव्रतेन प्रत्यवायपरिहारः ।

तथाच ब्रह्मवैवर्ते ।

इति विज्ञाय कुर्वतावश्यमेकादशीव्रतम् ।

विशेषनियमांश्चोऽहीरात्रं भुक्तिवर्जितः ॥

निगृहीतेन्द्रियः श्वासहायोविष्णुतत्परः ।

उपोथैकादशीं पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥

काल्यायनश्च ।

अथ नित्योपवासी चैत्सायम्प्रातर्भुजिक्रियां ।

सप्तजन्मेति मान्देवि संप्राप्ते हरिवासरे ॥

अथ फलार्थमुपवासव्रतस्वरूपं तत्रैवाह ।

शक्तिमांस्तु पुनः कुर्यान्नियमं सविशेषणं ।

सायमाद्यन्तयोरङ्गोः प्रातःसायञ्च मध्यमे ।

उपवासफलं प्रेक्ष्य ज्ञात् भक्तचतुष्टयम्* ॥

इति नित्यकाम्ययोरुपवासव्रतयोरन्यतरमारम्भमाणः प्रथम-
दशम्यां भोजनानन्तरं दन्तधावनं कुर्यात् ।

तदाह । दशम्यां दन्तकाष्ठेन जिह्वां लेढि† यथायथा ।

हादशीनियमार्थाय निराशः स्योद्यमस्तथा ॥

निश्मार्जयति तत्पापं तटस्थं दीनमानसः ।

अभुक्तकर्मा यद्याति पातकी वैष्णवं पदम् ॥

* वज्र्यभक्तचतुष्टयमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† जिह्वामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततो दशम्यां रात्रौ नियमग्रहणाय सङ्कल्पद्भुयात् ।

ब्रह्मवैवर्ते ।

प्राप्ते हरिदिने सम्यक् विधाय नियमं निशि ।

दशम्यामुपवासस्य प्रकुर्याद्वैष्णवं व्रतम् ॥

सङ्कल्प मन्त्रहेतु देवतान्याह ।

एकादश्यां निराहारः स्थित्वाहमपरेऽहनि ।

भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष तारणं* मे भवाच्युत ॥

इति संकल्पं विधाय एकादशीदिने देवस्य पुष्पमण्डपं
विरचयेत् ।

यथाह ब्रह्मपुराणे ।

देवस्योपरि कुर्वीत श्रद्धया सुसमाहितः ।

नानापुष्पैर्भुज्येष्टा विचित्रं पुष्पमण्डपं ॥

कृत्वा चावरणं पद्माज्जागरं कारयेन्निशि ।

एवं मण्डपं विधाय रात्रौ देवं पूजयेत् ।

तथा भविष्यत्पुराणे ।

एकादश्युपवासेन रात्रौ संपूजयेद्भरिं ।

तां च रात्रिं यथाशक्ति पुराणश्रवणादिना ॥

नीत्वेति शेषः ।

ब्रह्मवैवर्ते ।

तस्माच्छ्रद्धां पुरस्कृत्य शुक्लां कृष्णाञ्च द्वादशीम् ।

संप्राप्य पूजयेद्देवं सोपवासी जनार्दनम् ॥

* शरणं मे भवाच्युतेति पुष्पकान्तरे पाठः ।

ब्रह्मपुराणे । व्यास उवाच ।

एकादश्यामुभे पक्षे निराहारः समाहितः ।

स्नात्वा सस्यग्विधानेन सोपवासी जितेन्द्रियः ॥

सम्पूज्य विधिवत् विष्णुं श्रद्धया सुसमाहितः ।

पुष्पैर्गन्धैस्तथाधूपैर्दीपैर्नैवेद्यकैः परैः ।

उपवासैर्वहुविधैर्जप्यहोमप्रदक्षिणैः ॥

स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्गोतवाद्यमनोहरैः ।

दण्डवत्प्रणिपातैश्च जयशब्दैस्तथोत्तमैः ॥

एवं संपूज्य जागरं कुर्यात् ।

अत्रैवाह । एवं संपूज्य विधिवद्वाची कुर्यात् प्रजागरं ।

अत्रैवाह ।

कथां च गीतिकां विष्णोर्ग्राहयन्विष्णुपरायणः ॥

याति विष्णोः परं स्थानं नरोनास्त्यत्र संशयः ।

कथां च वासुदेवस्य गीतकं वापि कारयेत् ।

ध्यायन् पठंस्तुवन् देवं पूजयेद्भजनीं बुधः ॥

एवं जागरं निर्वर्त्य द्वादश्यां प्रभाते स्नात्वा विष्णुं संपूज्य
उपवासं समर्पयेत् ।

अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनानेन केशव ।

प्रसीद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥

इति मन्त्रेण देवाय उपवासं संकल्पयेत् ततः पारणं कुर्यात् ।

तथा । पारणन्तु ततः कुर्याद्यथासम्भवमार्गतः ।

एतच्च पारणं तुलसीमिश्रं कुर्यादित्याह ।

स्कन्दपुराणे ।

कृत्वा वै वोपवासन्तु योऽश्नाति द्वादशीदिने ।

नैवेद्यं तुलसीमिश्रं हत्याकोटिविनाशनम् ॥

एवं दशमीमारभ्य पारणान्तं सर्व्वं नियमयुक्तं व्रतं निवर्त्तयेत् ।

ते च नियमा उच्यन्ते विष्णुधर्मीक्षरे ।

क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥

शिवपूजाग्निहोत्रञ्च सन्तोषास्तेयभावनाः ।

सर्व्वव्रतेश्वयं कर्मसामान्यं दशधा स्मृतः ॥

तान्याह मनुः ।

विहितस्यानुष्ठानमिन्द्रियाणामनिग्रहः* ।

निषिद्धसेवनं नित्यं वर्जनौयं प्रयत्नतः ॥

कूर्मपुराणे ।

कांस्यं माषं मसूरञ्च चणकं कीरदूषकान् ।

शाकं मधु परान्नञ्च वर्जयेदुपवसन्निति ॥

मत्स्यपुराणे ।

कांस्यं मांसं मसूरञ्च क्षौद्रं तैलं वितथभाषणम् ।

व्याग्रामञ्च प्रवासञ्च दिवाश्वप्नमथाञ्जनम् ॥

शिलापिष्टं मसूरञ्च द्वादशैतानि वैष्णवः ।

त्यजेदिति शेषः ।

हारीतः ।

पतित, पाखण्डि नास्तिकादिसम्भाषणानृतद्यूतादिकमुप-
वासद्दिने वर्जनौयमिति ।

विष्णुधर्मीक्षरे ।

तज्जप्यजापी तद्भानतत्कथाश्रवणादिकं ।
तदर्चनञ्च तन्नामकीर्तनश्रवणादयः ।
उपवासकृतोद्धृते गुणाः प्रोक्ताः मनीषिभिरिति ॥
विष्णुरहस्ये ।
प्रह्नीवाच ।

मनसा कर्मणा वाचा पूजयेद्गरुडध्वजं ।
कुर्यान्नरस्तिषवणं बृहद्भक्तिर्जितेन्द्रियः ॥
नामावलोकनालापं* विष्णोः कुर्यादहर्निशं ।
भक्त्या विष्णोस्तुतिर्वाच्यामृषावादं विवर्जयेत् ॥
सर्वसर्वदयायुक्तः शान्तिवृत्तिरहिंसकः ।
सुप्तोवा शयनस्थो वा वासुदेवं प्रकीर्तयेत् ।
स्मृत्यालोचनगन्धादिलेपनं† परिकीर्तनम् ॥
अन्यस्य वर्जयेत्सर्वं मांसानां चाभिकाञ्चणम् ।
गात्राभ्यङ्गं शिरीऽभ्यङ्गन्ताम्बूलं सविलेपनम् ॥
व्रतस्थोवर्जयेत्सर्वं यच्चान्यच्च निराकृतम् ।
व्रतस्थो न गृहे किञ्चिद्विकर्मस्थैर्नचालपेत् ।
देवतायने तिष्ठन् न गृहस्थश्चरेद्भूतम् ॥

ब्रह्मपुराणे ।

उपवासे तथाश्राद्धे नखादेहन्तधावनम् ।
दन्तानां काष्ठसंयोगो हन्ति सप्त कुलानि वै ॥

* नाम्नावेवलेचालायमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† गन्धादिस्थाननमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

विष्णुधर्मेषु ।

पाषाण्डभिरसंस्पर्शा ह्यसम्भाषणमेव च ।

विष्णोराराधनं यत्र नरैः कार्यमुपोषितम् ॥

धनुषपुराणात् ।

रत्यौषधं परान्नञ्च पुनर्भोजनमैयुनम् ।

क्षौद्रं तिलामिषं चैव द्वादश्यां स्मृतं कर्जयेत् ॥

एते नियमाः सङ्कल्पपारणान्तमेव विधेयाः ।

पारणे नैव व्रतवरिसमाप्तिः ।

अत ऊर्ध्वं यथेच्छया पारयेच्च यथा रुचीति कात्यायनीकृतात् ॥

उपवासव्रताशक्तस्य नक्तादिकस्माह ।

भविष्यत्पुराणे ।

एकादश्यामुपवसेन्नक्तं वापि समाचरेत् ।

कूर्मपुराणे ।

एकभक्तेन नक्तेन क्षीणवृद्धातुरोक्षिपेत् ।

नातिक्तमेद्वादशीं तु उपवासव्रतेन तु ॥

भार्गवपुराणे ।

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायचितेन च ।

उपवासेन दानेन न निर्वादाश्रितो भवेत्* ।

नित्यैकादशीविधिः । वज्रउवाच ।

अकामेन कथं ब्रह्मन् द्वादशीषु जनार्दन ।

पूजनीयो हि जज्ञेष्ठ तन्मेवाक्षपृच्छतः ॥

* नेवाद्वादशिको भवेदिति पुस्तकाकारे पाठः ।

मार्कण्डेयउवाच ।

भार्गशीर्षस्य मासस्य शुक्ला सर्वं त्वया बुध ।
 अश्वीयान्मासिमास्ये वं कुर्यात्संवत्सरं व्रती ॥
 नामानि देवदेवस्य केशवस्य पृथक् पृथक् ।
 कृष्णोऽनन्तोऽशुतसक्ती वैकुण्ठोऽथ जनार्दनः ॥
 उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः ।
 योगेशः पुण्डरीकाक्षोमासनामान्यनुक्तमात् ॥
 एतानि प्रातरुत्थाय यः स्मरेत् पुरुषः सदा ।
 अपि दुर्गतिकास्तस्य पितरः स्वर्गमाप्नुयुः ॥
 तिलपात्रं द्वादशकं योदद्यात् प्रत्यहं द्विजे ।
 गावश्च कपिला दद्यात् जपेत् नामानि वै समाः ॥
 मासोपवासिनां पुण्यां यज्वनां तीर्थयायिनां ।
 पूज्यते देवदेवस्य प्रत्यहं मासनामभिः ॥
 प्रतिमासं स्नानान्नैवं पूजादानादिकं हरेः ।
 नामयस्मिन् मासे च यत् प्रोक्तं तेनैवेत्यर्थः ।
 कृत्वान्ते च ततो होमः कार्यस्तद्देवतापदे ।

अन्ते व्रतान्ते ।

अग्निप्रणयणाद्द्विं द्वादशैताननुस्मरेत् ॥
 द्वादशाश्वत्थपत्रेषु स्थापयेत्कुक्ततण्डुलैः ।
 ओं तस्मै नमः प्रायातु स इत्यावाहयेत् पृथक् ।
 संस्थाप्याग्निं ततः प्राच्यां ध्यायेन्नानात्मसंमुखान् ।
 आसनं पादमर्घ्यं च गन्धपुष्पाञ्जनानि च ।

धूपदीपांश्च वासांसि होमशेषं समापयेत् ॥
 दत्त्वा वाचमनं पश्चाद्दोमशेषं निवेदयेत् ।
 अष्टाष्टसमिधः पूर्वं हुत्वाष्टौ च घृताहुतीः ॥
 कशराहुतिकैका च यवाद्याष्टौ तिलाहुतीः ।
 देवोपहारशेषेण दत्त्वा स्विष्टकृतं ततः ॥
 अग्निप्रतिष्ठान्तर्होमं कृत्वा देवेभ्य

आसनाद्याचमनं दत्त्वा शेषहोमं समाप्य हुतशेषं देवेभ्यो-
 निवेद्य तच्छेषेण स्विष्टकृतं दद्यात् ।

पूर्णाहुत्या भवेन्मन्त्रस्तद्विष्णोः परमं पदम् ।
 एवं कृते तु होमान्ते गाः कृष्णा द्वादशाष्ट वा ॥
 षट्चतस्रोऽथ वा देया एकावापि पयस्विनी ।
 हेमशृङ्गीं रौप्यसुरां सघण्डाभरणाम्बराम् ॥
 कांस्यपृष्ठां तथा दीग्ध्रीं सुवर्णान्तरदक्षिणाम् ।
 सवत्सां द्विजमुख्याय पूजयित्वा समर्पयेत् ॥
 कृष्णभक्ताय शान्ताय विधिज्ञाय महात्मने ।
 ते प्रीयन्तामिति प्रोक्ता देवद्वादशमासिकाः ॥
 मामेवमुद्धरस्वेतिचेत्यावाह्य प्रतिग्रहाः ।
 मासि मासि च दत्तेषु तिलपात्रेषु तैर्घटैः ॥

सहाय्यं तृतीया न केवलमस्मिन् दाने प्रतिमासं घटदानेऽप्ययं
 मन्त्रइत्यर्थः ।

तस्मिन् काले प्रदातव्यास्ते घटा मासनामभिः ।
 समानं तद्वतं पुण्यं तस्मादर्घ्यं समर्पयेत् ॥
 सूर्यायेति शेषः ।

समाप्तेस्मिन्* व्रते भूमे यदभीष्टमवाप्स्यते ।
महारौरवपूर्णेभ्यो नरकेभ्योऽथ तारयेत् ॥
स्वपितृस्तत्पतेर्याम्यो न स्यात् कल्पशतैरपि ।
ब्रह्महत्यादिपापानामश्वमेधैर्भवेत् क्षयः ॥
स्वकृतानां न वै भूमे कृतानां पितृभिः स्वकैः ।
अश्वमेधादया आद्या हतमेतद्विशिष्यते ॥
पितृणामात्मनश्चैव तारकं सर्वकामदम् ।
नरकस्थाश्च ये केचिद्भवासे रणे च ये ।
ये बाल्ये नरणेनापि भूत प्रेतत्वमागताः ॥
नेच्छन्ति सन्ततिं ये च मुच्यन्ते ते च किल्बिषैः ।
उद्धारयेत्पितृगणान् दशपूर्वान् दशापरान् ।
आत्मानमेकविंशच्च कृष्णद्वादश्यपोषणात् ॥
इति वाराहपुराणोक्तं कृष्णद्वादशीव्रतम् ।

अथ कृष्णद्वादशीव्रतम् ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

कृष्ण कृष्ण न मे ख्याता द्वादशी केन हेतुना ।
किं सा न ते प्रिया देव किं वाख्यातुं न युज्यते ।

कृष्ण उवाच ।

न कस्यचिन्मयाख्यातं गुह्यमेतदनुत्तमं ।

* समाप्तेस्मिन् इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

महापुण्यप्रदं पार्थ महापातकनाशनम् ॥
 वाञ्छितार्थप्रदं नृणां श्रुतं पापापहारकम् ।
 श्रेष्ठं व्रतानां सर्वेषामुभयदादशीव्रतम् ॥
 तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि समाहितमनः शृणु ।
 ततोऽपराहे सन्तर्प्य कृतसम्ब्यादिकः शुचिः ॥
 प्राप्यान्नां वेदविदुषः पुराणज्ञात् जितेन्द्रियात् ।
 संपूज्य देवदेवशन्दन्तधावनपूर्वकम् ॥
 कुर्याच्च नियमं पार्थ गुरुदेवाग्निसन्निधौ ।
 एकादश्यां निराहारः स्थित्वाहमपरेऽहनि ॥
 भोष्यामि पुण्डरीकाक्षं शरणं मे भवाच्युत ।
 इत्युक्त्वाथ गुरुव्रत्वा पूजयित्वा जनार्दनं ॥
 भूमौ स्वपेज्जितक्रोधः शब्दादिविषयोऽभूतः ।
 ततः प्रभाते विमले केशवार्पितमामसः ॥
 केशवेति तदा वाक्यं श्रुतप्रस्रवलितादिषु ।
 पाषण्डादिभिरालापं दर्शनस्पर्शनादिना ॥
 त्यजेद्दिनत्रयं पार्थ व्रतवैकल्यकारकम् ।
 ततोमध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले ॥
 स्नानं कुर्याज्जितक्रोधः पञ्चगव्यपुरःसरं ।
 स्नानं कृत्वैकचित्तस्तु प्रपूतात्मा दयान्वितः ॥
 आदित्याय नमस्कृत्य केशवं कारणं व्रजेत् ।
 उत्तीर्थं परिधायीतकुक्कुटेऽच्छिद्रे च वाससी ॥
 पितृदेवमनुष्याणां दत्त्वातोयाञ्जलींस्ततः ।
 स्ववर्णाचारविधिना कृतकल्योगृहं व्रजेत् ॥

पूजयेत्तत्र गोविन्दं केशवेति जपन् वुधः ।
 पुष्पधूपैस्तथा दीपैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ।
 गीतवाद्यैः कथाभिश्च जागरं कारयेन्निशि ॥
 कुम्भं संस्थापयित्वा तु रत्नगर्भं सकाञ्चनम् ।
 क्वादितं वस्त्रयुग्मेन शितचन्दनचर्चितं ॥
 गन्धमाल्यसमायुक्तं दीपैर्दिक्षु स्खलंकृतम् ।
 कुम्भस्यैकाङ्गदेशे तु शितचन्दनचर्चिताम् ॥
 प्रतिमां देवदेवस्य शङ्खचक्रगदाभृतम् ।
 कृत्वाभ्यर्च्य यथान्यायं प्रभाते बिमले सति ॥
 द्वादश्यां कृतकृत्यस्तु समभ्यर्च्य जगद्गुरुम् ।
 विप्राय दद्यात् कलशं दक्षिणोपस्करान्वितम् ॥
 सम्भोज्य विप्रमुख्याय दद्यात्कृत्या च दक्षिणां ।
 भृत्यान् सम्भोजयित्वा तु दत्त्वा गोषु गवाङ्गकं
 पञ्चगव्यन्तु सम्प्राश्य स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 अनेन विधिना मासि तस्मिन् कृष्णामुपोषयेत् ॥
 द्वादशीं पुरुषव्याघ्रं ध्यायन् सङ्कर्षणं विभुं ।
 प्राग्वत्सर्व्वं ततः कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 भोजयित्वा द्विजश्रेष्ठं दद्यात्तेभ्यश्च दक्षिणां ।
 भुञ्जीत वाग्यतः पश्चात् पञ्चगव्यहुताशनं ॥
 एवं पीषेतु सङ्कल्प्य द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ।
 नारायणं जपन् प्राज्ञः सर्व्वं प्राग्विधिमाचरेत् ॥
 स्नानप्राशनदानानि भोजनं तद्वदाचरेत् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा दद्याद्दक्षिणां यदुनन्दन ॥

नारायणः प्रीयतां मे इत्याचार्यं क्षमापयेत् ।
 अस्यैव पुष्यमासस्य द्वादश्यां कृष्णपक्षतः ॥
 वासुदेवेति सम्पूज्य प्रागुक्तविधिना नृप ।
 देवदेवं जगन्नाथं सर्वकारणकारणम् ॥
 ततो दद्याद्दिजातिभ्यो दक्षिणां श्रद्धयान्वितः ।
 भोजनं पूर्ववत् कुर्याद्दानं पूजादिकं ततः ॥
 शुक्लायां माघमासस्य द्वादश्यां तु विशाम्यते ।
 माघवेति जपन्नाम पूजयेत् पूर्ववद्धरिं ॥
 रात्रौ जागरणं तद्वत्पुष्पधूपप्रदीपकैः ।
 पूजयित्वा ह्रिज्जगैश्चान् माघवः प्रीयतामिति ॥
 प्राशनदिकमेवात्र पूर्वोक्तविधिना स्मृतम् ।
 अस्यैव माघमासस्य द्वादश्यां कृष्णपक्षतः ॥
 प्रद्युम्नेति जपन् प्राज्ञः सर्वं प्राग्विधिमाचरेत् ।
 स्नानप्राशनदानानि भोजनं तद्देव हि ॥
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा दद्याद्दक्षिणां पाण्डुनन्दन ।
 फाल्गुनामलपक्षस्य द्वादश्यां नियतः शुचिः ॥
 गोविन्देति जपन्विष्णोः पूजयेत् प्रतिमान्नरः ।
 विप्राय दक्षिणां दद्याद्गोविन्दः प्रीयतामिति ॥
 जपपूजनदानानि पूर्वेण विधिनाचरेत् ।
 फाल्गुनस्य तथा कृष्णद्वादश्यां नियतेन्द्रियः ॥
 अनिरुद्धेति कृष्णस्य जपन् पूर्ववदाचरेत् ।
 तेनैव विधिना पार्थ सर्वपापपहारणं ॥
 पुष्पधूपनैवेद्यैश्च गन्धदीपादिशोभया ।

नैवेद्याद्युपचारैस्तु पूर्वं दानं समाचरेत् ॥
 अनिरुद्धः प्रीयतां मे दानकाले ह्यदीरयेत् ।
 चैत्रस्यामलपक्षे तु द्वादश्यां पाण्डुनन्दन ॥
 पञ्चगव्यजलैः स्नात्वा विष्णुनामानुकीर्त्तयेत् ।
 उपस्थानं तु कुर्वीत भास्करस्य विचक्षणः ॥
 य एव भास्करोदेवः स वै विष्णुः प्रकीर्त्तितः ।
 विष्णुर्भवतु सुप्रीतोदेवदेवः सनातनः ॥
 भुक्तिमुक्तिप्रदानाय तव दत्तो मयाञ्जलिः ।
 इत्युच्चार्याञ्जलिं जिघ्क्षा गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् ॥
 पूर्ववद्देवमभ्यर्च्य दानं दद्याच्च शक्तितः ।
 विष्णुर्मे प्रीयतां देवो जगद्योनिः सनातनः ॥
 अस्मिन्मासि तथा कृष्णां द्वादशीं विधिना क्षिपेत्
 स्नानभोजनकाले तु जपन्वै पुरुषोत्तमं ॥
 तेनैव विधिना पार्थ स्नानदानं समाचरेत् ।
 वैशाखस्यामले पक्षे द्वादश्यां विधिवन्नरः ॥
 कृत्वा स्नानादिकं सर्व्वं पूजयेन्मधुसूदनम् ।
 पूर्व्ववत् पुष्पधूपार्घ्यैर्गन्धदीपं निवेदयेत् ॥
 दक्षिणां गुरवे दद्यात् प्रीयतां मधुसूदनः ।
 इत्युच्चार्य्य महावाहो सर्व्वं निष्पादयेद्दिदम् ॥
 मासेऽस्मिन् कृष्णपक्षे तु द्वादश्यां भरतर्षभ ।
 कृत्वा प्राग्विधिना सर्व्वं जपन् देवमधीक्षजं ॥
 पूजयन् प्रतिमां विष्णोः सुगन्धैः पुष्पचन्दनैः ।
 ततोदद्याद्विजातिभ्यो दक्षिणां वित्तसारतः ॥

ज्यैष्ठमासामले पक्षे द्वादश्यां पूर्ववन्नृप ।
 स्नानादिसर्वं निर्वर्त्य पूजयेच्च त्रिविक्रमम् ॥
 पुष्पधूपादिनैवेद्यैः प्रभाते विमले सति ।
 प्राज्यक्षीराज्यसंभोज्यैर्भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥
 ज्यैष्ठमासामले पक्षे द्वादश्यां पूर्ववन्नृप ।
 स्नानादिसर्वं निर्वर्त्य पूजयेच्च त्रिविक्रमम् ॥
 पुष्पधूपादिनैवेद्यैः प्रभाते विमले सति ।
 प्राज्यक्षीराज्यमश्वज्यैर्भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥
 तेभ्यश्च दक्षिणां दद्यात् प्रीयतां मे त्रिविक्रमः ।
 इत्युच्चार्य नरव्याघ्र स्वयं भुञ्जीत पूर्ववत् ।
 ज्यैष्ठस्यैव हि कृष्णायां द्वादश्यां तु विशास्यते ॥
 स्नात्वा प्राग्विधिना भक्त्या नृसिंहं पूजयेद्दिभुम् ।
 पुष्पैर्धूपैस्तथादीपैर्गन्धैर्नैवेद्यकैरपि ॥
 वामनः प्रीयतां देवो मम नित्यं सनातनः ।
 भोजनं प्राग्विधानेन कर्त्तव्यं व्रतिना तदा ॥
 आषाढस्यैव कृष्णायां द्वादश्यां नियतः शुचिः ।
 पूजयेदच्युतं देवं तेनैव विधिना नृप ।
 निर्वर्त्य पूर्ववत्सर्वं प्रभाते निमले रवौ ।
 विप्राय दक्षिणां दद्यादच्युतः प्रीयतामिति ॥
 आवणस्य तु मासस्य द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ।
 स्नात्वा पूर्वविधानेन श्रीधरेति जपन् बुधः ॥
 पूजयेद्देवदेवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
 ततोविप्राय दातव्या दक्षिणा शक्त्यपेक्षया ।

विशेषान्नवनोतन्तु तदा देयं द्विजातये ॥
 श्रीधरः प्रीयतामेत्य श्रियं पुष्पात्वमुत्तमां ॥
 इत्युच्चार्य कुरुश्रेष्ठ ततो विप्रान् विसर्जयेत् ॥
 ततो भुञ्जीत पूर्वोक्तविधिना सुसमाहितः ।
 आ वणस्यैव कृष्णायां द्वादश्यां कुरुनन्दन ॥
 स्नात्वाभ्यर्च्य देवेगं तूर्ध्वोक्तविधिना ततः ।
 जनार्दनेति संपूज्य प्रतिमाञ्चक्रपाणिनः ॥
 ततो विप्रेषु दातव्यं भोजनं सहदक्षिणम् ।
 जनार्दनः प्रीयतां मे वाक्यमेतदुरीरयेत् ॥
 स्वयं भृत्यैस्ततः सार्द्धं भुञ्जीयात्पूर्ववन्नृप ।
 मासि भाद्रपदे भद्र द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ॥
 पूर्ववत् कल्पयेत् सर्वं देवमभ्यर्चयेत्ततः ॥
 हृषीकेशेति संकल्प्य क्षुतप्रखलितादिषु ॥
 प्राह्मणान् भोजयेत्कृत्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 विशेषेणार्चयेद्देवं क्षीरं विप्रेषु पाण्डव ॥
 हृषीकेशः प्रीयतां मे वाक्यमेतदुरीरयेत् ।
 क्षमापणं ततः पार्थ भुञ्जीयात् पूर्ववन्नृही ॥
 कृष्णाप्येवं हि कर्त्तव्या मासि भाद्रपदे नृप ।
 उपेन्द्रेति च संपूज्य प्रतिमां शाङ्गधन्विनः ॥
 पूर्ववदक्षिणां दद्याद्विप्राणां भक्तितत्परः ।
 प्रीतये देवदेवस्य ममैव पाण्डुनन्दन ॥
 अश्वयुच्छुक्लपक्षे तु द्वादश्यां नियतः शुचिः ।
 स्नात्वा पूर्वविधानेन कृत्वा देवाय तर्पणम् ॥

पद्मनाभेति नाम्ना वै पूजयेत् प्रतिमां हरेः ॥
 पूर्वोक्तविधिना सर्वं कृत्वा जारणादिकम् ।
 ततः प्रभाते विमले कृतस्नानादिकोऽगृही ॥
 विप्रान् संभोजयित्वा च तेभ्यो हेम स्वशक्तितः ।
 ततः प्रदक्षिणं कुर्यात् प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥
 प्रीयतां पद्मनाभाय इति वाचमुदीरयेत् ।
 अश्वयुक्शुक्लपक्षे तु द्वादशीं भक्तिमान्नरः ॥
 उपोष्य विधिना तेन हरिरित्यपि पूजयेत् ।
 विप्राय दक्षिणां दद्याद्यथाशक्त्या नृपोत्तम ॥
 हरिर्मे प्रीयतां देवोमन्त्रमेतमुदीरयेत् ।
 कार्तिकस्य तु मासस्य द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ॥
 आद्येन विधिना सर्वं स्नानादि विनिवर्त्य च ।
 शुक्लमाख्याम्बरधरः पाषण्डालापवर्जितः ॥
 गृहमभ्येत्य मेधावी विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 कुर्याच्छ्रीभादिकं सर्वं पुष्पधूपनिवेदनम् ॥
 वंशपात्रे च कर्त्तव्या सर्वकर्मसु भारत ।
 दामोदरायेति संपूज्य नाम देवस्य चक्रिणः ॥
 विशेषादुत्सवं कृत्वा गीतवाद्यादिभिर्नृप ।
 कृष्णाप्येवंतु निर्वर्त्य द्वादशी कार्तिके तदा ॥
 कृष्णेति नाम संपूज्य देवदेवस्य चक्रिणः ।
 प्रनुत्तस्य विधिः पार्थ विशेषान्न विधीयते ॥
 अग्निन् व्रते केशवाद्या चतुर्विंशन्मूर्त्तयः पूजनीयाः ।
 अत्र देयानि नामानि षोडशैव विधीयते ॥

गोलक्षं गौसहस्रं वा गोशतं द्वादशैव गाः ।
 तुलापुरुषदानानि मुख्यानि विधिवत्तदा ॥
 देयानि विप्रमुख्यानां व्रतान्ते समुपस्थिते ।
 सूर्योपरागे यदा तु कुरुक्षेत्रे कुरुत्तम ॥
 हेमवाससमं दत्त्वा तत्फलं तद्दिने भवेत् ।
 प्रभासं नाधिकं पार्थ न गया नव पुष्करं ॥
 वाराणसी न वा तद्वत् प्रयागमथ वापि च ।
 तीर्थानि च ततः पूर्वं पश्चिमानि जनेश्वर ॥
 सर्वाण्येव नृपश्रेष्ठ उदीचिदिग्भवानि च ।
 न समानि महाबाहो व्रतान्ते कार्तिकस्य च ।
 उभयद्वादशीयोगाच्छ्रद्धधानो नरोत्तम ।
 वित्तशाठा न कुर्वीत कृष्णैकगतमानसः ॥
 सर्व्वदयादिसंयुक्तः पुराणार्थैकनिष्ठितः ।
 कुलान्युद्धृत्य समैव विष्णोः सायुज्यतां व्रजेत् ॥
 एतदुद्देशतः प्रोक्तमुभयद्वादशीफलम् ।
 श्रद्धधानस्य यत्पुण्यं पार्थ तत् केन वर्ण्यते ॥
 एतत् पुण्यं पवित्रं च व्रतानामुत्तमं परम् ।
 नाशिश्याय प्रदातव्यं न चाशुश्रूषवे क्वचित् ॥
 नावैष्णवाय राजेन्द्र अन्यथा नरकं व्रजेत् ।
 सुमुचूणामिदं ब्रह्मन् बुभुक्षूणामियं गतिः ॥
 इदं हि यः पार्थ नरोमहात्मा शृणोति यो भक्तिपरः स्मरेद्वा ।
 विमुक्तपापः स विहाय दुःखं प्रयाति सान्निध्यमनन्तमूर्त्तः ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तमुभयद्वादशीव्रतम् ।

अथ मत्स्यद्वादशीव्रतम् ।

—000—

सत्यपा उवाच ।

कोमौ धरण्यां संचीर्ण उपवासो महामुने ।

कानि व्रतानि च तथा एतन्मे वक्तुमर्हसि ॥

दुर्व्वासा उवाच ।

मार्गस्य शुक्लपक्षे तु दशम्यां नियतात्मवान् ।

स्नात्वा देवार्चनं कृत्वा अग्निकार्यं यथाविधि ॥

शुचिवासाः प्रसन्नात्मा हव्यं चान्नं सुसंस्कृतम् ।

भुक्त्वा पञ्चपदं गत्वा पुनः शौचं तु पादयोः ॥

कृत्वाष्टाङ्गुलमानन्तु चीरतृक्षसमुद्भवम् ।

भक्षयेदन्तकाष्ठं तु ततश्चाचम्य यत्नतः ॥

स्यूद्वा खानि तथाङ्गिश्च चिरं ध्यात्वा जनार्दनम् ।

खानीन्द्रियाणि ।

गङ्गचक्र गदापाणिं पीतवस्त्रं किरीटिनं ।

प्रसन्नवदनं देवं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥

ध्यात्वा जलं* गृहीत्वा तु भानुरूपञ्जनार्दनम् ।

दृष्ट्वा ध्या दापयेत्पश्चात्करतोयेन मानवः ॥

एवमुच्चारयेद्वाचं तस्मिन् काले महामुने ।

एकादश्यां निराहारो भूत्वाहमपरेऽहनि ।

भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्षं शरणं मे भवाच्युत ॥

एवमुक्त्वा ततो रात्रौ देवदेवस्य सन्निधौ ।
जपन्नारायणायैति स्वयं भूमौ विधानतः ॥
ततः प्रभाते विमले नदीं गत्वा समुद्रगां ।
इतरां वा तडागं वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥
आनीय मृत्तिकां शुद्धां मन्त्रेणानेन मानवः ।
धारणं पोषणं त्वत्तोभूतानां* देवि सर्व्वदा ॥
तेन सत्येन मां दिव्ये पापान्मोचय मृत्तिके ।

मृत्तिकामन्त्रः ।

ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि करैस्सृष्टानि ते रवेः ।
भवन्ति पूतानि यतो मृत्तिकामालभेत्ततः ॥
आदित्यस्य मृत्तिकादर्शनमन्त्रः ।
त्वयि सर्व्वे स्थितान्नित्यं स्थिता वरुण सर्व्वदा ।
तेन मां मृत्तिकां प्राप्य मां पूतं कुरु माचिरम् ॥

मृत्तिकाभ्युक्षणमन्त्रः ।

एवं मृदं रविं तीर्थं प्रासाद्यात्मानमालभेत् ।
त्रिःकृत्वा शेषमृदया कुण्डमालिख्य वै जले ॥
ततः स्नात्वा नरः सम्यक् मन्त्रवच्चोपचारतः† ।
आचम्यावश्यकं कृत्वा पुनर्देवगृहं व्रजेत् ॥
तत्पाराध्य महायोगं देवं नारायणं विभुम् ।
केशवाय नमः पादौ कटिं दामोदराय च ॥
ऊरुयुग्मं नृसिंहाय उरः श्रीवत्सधारिणे ।

* कृत्वेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† मैत्रवच्चोपचारत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कण्ठं कौस्तुभनाथाय वक्षः श्रीयतये तथा ॥

चैलोक्यविजयायेति बाह्वर्गं सर्वात्मने शिरः ।

रथाङ्गधारिणे वक्त्रं शङ्करायेति वारिजम् ॥

वारिजं शङ्कम् ।

गङ्गीरायेति च कट्यान्तु कजशान्तचिर्मूर्त्तये* ।

एवमभ्यर्च्य देवेशं देवं नारायणं प्रभुं ॥

पुनस्तस्याश्रितः कुम्भांश्चतुरः स्थापयेद्बुधः ।

जलपूर्णान् समाख्यांश्च सितचन्दनलेपितान् ॥

चतुर्भिस्त्रिलपात्रैश्च स्थगितान् रत्नगर्भिणः ।

चत्वारस्ते समुद्रास्तुकलयाः परिकीर्त्तिताः ॥

तेषां मध्ये शुभं पीठं स्थापयेद्वस्त्रसंयुतम् ।

तस्मिंश्च रौप्यं सौवर्णं नान्नं वा दारवं तथा ॥

अलाभतस्तोयपूर्णं कृत्वा पात्रं ततो न्यसेत् ।

अलाभतः सौवर्णादीनामलाभे दारवमपि कुर्यादित्यर्थः ॥

सौवर्णं मत्स्यरूपेण कृत्वा देवं जनार्दनम् ।

वेदवेदाङ्गसंयुक्तं श्रुतिस्मृतिविभूषणं ॥

तोयपूर्णं पात्रं कृत्वा तत्र मत्सरूपं जनार्दनं न्यसेदित्यन्वयः ।

तत्रानेकविधैर्भक्ष्यैः फलैः पुष्पैश्च शोभितम् ।

गन्धैर्मन्त्रैश्च† धूपैश्च अर्चयित्वा यथाविधि ॥

रसातलगता वेदा यथा देव त्वयाहृताः ।

मत्स्यरूपेण तदन्नां भवादुद्धर केशव ॥

* खञ्जकशान्तमूर्त्तये इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† मन्त्रैश्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एवमुच्चार्य तस्याग्रे जागरं तत्र कारयेत् ।
यथाविभवसारेण प्रमाते विमले तथा ॥
चतुर्णां ब्राह्मणानां च चतुरोदापयेत् घटान् ।
पूर्वञ्च बह्वृचे दद्याच्छन्दोगे दक्षिणां तथा ॥
यजुः शाखान्विते दद्यात् पश्चिमं घटमुत्तमम् ।
उत्तरेऽथर्वणे दद्यादेषएव विधिः स्मृतः ॥
ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्वं सामवेदस्तु दक्षिणे ।
पश्चिमे तु यजुर्वेदेऽथर्ववेदस्तु उत्तरे ॥
ताम्रपात्रैस्तु सतिलैः स्थगितान् कारयेद्घटान् ।
ततस्तु जलपात्रं वै ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
दद्यादेव महाभाग ततः पश्चात् भोजयेत् ।
ब्राह्मणान् पायसेनाग्रान् ततः पश्चात् स्वयं नरः ॥
भुञ्जीत सहितो भृत्यैर्वाग्यतः संयतेन्द्रियः ।
यः सकृद्वादशीमेतां करोति विधिवन्मुने ॥
स ब्रह्मलोकमाप्नोति तत्कालं चैव तिष्ठति ।
द्वादशीदोत्रधरणीव्रतेष्वेकादशीपरः ॥

तत्कालं ब्रह्मकालं ।

ततो ब्रह्मोपसंहारे तत्तयस्तिष्ठतेऽचिरं ।
पुनः सृष्टौ भवेद्देवो वैराजी नामनामतः ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि इह लोके कृतान्यपि ।
अकामतः कामतो वा तानि नश्यन्ति तत्क्षणात् ॥
इह लोके दरिद्री वा राज्यं भ्रष्टो भवेन्नृपः ।
उपोष्य तु विधानेन भिक्षुरो राज्यभाग्भवेत् ॥

मेश्वरः लक्ष्मीश्वरः ।

वन्ध्या नारी भवेद्यातु अनेन विधिना शुभा ।

उपोष्यति भवेत्तस्याः पुत्रः परमधार्मिकः ॥

अगम्यागमनं येन जानताजानता कृतम् ।

स इमं विधिमास्थाय तस्मात्पापाद्विमुच्यते ।

ब्रह्मक्रियाया लोभेन बहुवर्षकृतेन च ॥

उपोष्ये मां सकृद्व्रत्या वेदसंस्कारमाप्नुयात् ।

किञ्चात्र बहुनोक्तेन न तदस्ति महामुने ॥

प्राप्यं वा प्राप्यते नैव पापवान् यन्न पश्यति ।

अदीक्षिताय नो देयं विधानं नास्ति काय च ॥

देववेदद्विषे वापि न श्राव्यन्तु कदाचन ।

गुरुभक्ताय दातव्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥

इह जन्मनि वारोग्यं धनं धान्यं वरस्त्रियः ।

भवन्ति विविधा यस्तु उपोष्यति विधानतः ॥

इति धरणीव्रतमत्स्यद्वादशीव्रतं ।

अथ कूर्मद्वादशीव्रतम् ।

—000—

दुर्वासा उवाच ।

पुष्यमासस्य या पुण्या द्वादशी शुक्लपक्षतः ।

तस्यां प्रागिव सङ्कल्पं कुर्यात् स्नानादिकाः क्रियाः ॥

निर्वर्त्याराधयेद्वातावेकादश्यां जनार्दनम् ।

पृथङ्मन्त्रैर्द्विजयेद्देवदेवं जनार्दनम् ॥

कूर्माय पादौ प्रथमन्तु पूज्य नारायणायेति कटिं हरेस्तु ।
 सङ्कर्षणायेत्युदरं हरेस्तु उरोविशीकाय भवाय कण्ठम् ॥
 सुवाहवेत्येव भुजौ गिरश्च नमो विशालाय रथाङ्गशङ्खौ ।
 खनाममन्त्रैश्च सुधूपगन्धैर्नानानिवेद्यैर्विविधैःफलैश्च ॥
 अभ्यर्च्य देवं कलशं तदग्रे संस्थाप्य माल्यास्तूतदामकण्ठं ।
 तं रत्नगर्भन्तु पुरेव कृत्वा स्वशक्तितोहेममयञ्च देवम् ॥
 समन्दरं कूर्मरूपेण कृत्वासंस्थापयेत्ताम्रपात्रे घृतस्य ।
 पूर्णं घटे पर्य्यथ सन्निवेश्याथोवाह्मणायैव सर्व्वं तु दद्यात् ॥
 घृतस्य पूर्णं ताम्रपात्रे समन्दरं कूर्मरूपं निधाय घटो-
 परि निवेश्य प्रभाते दद्यादित्यर्थः ।

श्वो ब्राह्मणान् भोज्य सदक्षिणांश्च यथाशक्त्या प्रीणयेद्देवदेवं ।
 नारायणं कूर्मपुराणे पश्चात् स्वयं भुञ्जीत सभृत्यवर्गः ॥
 एवं कृते वै त्रिविधं हि पापं विनश्यते नात्र विचारणास्ति ।
 संसारचक्रन्तु विहाय शुद्धं प्राप्नोति लोकं तु हरेः पुराणम् ॥
 अनेकजन्मान्तरसञ्चितानि नश्यन्ति पापानि नरस्य भक्त्या ।
 प्रागुक्तरूपं तु फलं लभेत नारायणस्तुष्टिमुपैति सद्यः ॥

इति धरणीव्रते कूर्मदादशीव्रतम् ।

अथ वाराहदादशीव्रतम् ।

— ००० —

दुर्वासा उवाच ।

एवं माघे सिते पक्षे द्वादशीधरणीभृतः ।

वाराहस्य शृणुष्वान्यां पुण्यां परमधार्मिकः ॥

प्राशुक्तेन विधानेन सङ्कल्पस्नानमेव च ।
 कृत्वा देवं समभ्यर्च्य एकादश्यां विचक्षणः ॥
 पुष्पैर्नैवेद्यगन्धैश्च ह्यर्चयित्वाच्युतं नरः ।
 पश्चात्तस्वाग्रतः कुम्भञ्जलपूर्णन्तु विन्यसेत् ॥
 वराहस्येति पादौ तु माधवायेति वै कटिं ।
 चैत्रज्ञायेति जठरं विश्वरूपं पुरोहितः ॥
 सर्वज्ञायेति वैकण्ठं प्रजानांपतये शिरः ।
 प्रद्युम्नायेति च भुजौ दिव्यास्त्राय सुदर्शनम् ॥
 अमृतोद्भवाय शङ्खश्च एष एवार्चने विधिः ।
 एवमभ्यर्च्य मेधावी तस्मिन् कुम्भे तु विन्यसेत् ॥
 सौवर्णं रौप्यं ताम्रं वा वाराहं कारयेद्बुधः ।
 दंष्ट्राग्रैर्णोद्धृतां पृथ्वीं सपर्वतवनद्रुमां ॥
 माधवं मधुहन्तारं वाराहं रूपमास्थितम् ।
 सर्व्वबीजभृते पात्रे रत्नगर्भघटोपरि ॥
 स्थापयेत्परमं देवं जातरूपमयं हरिं ।
 सितवस्त्रयुगच्छन्नं तत्राभावे तु वैणवे ॥
 स्थाप्याच्चर्गं गन्धपुष्पैश्च नैवेद्यैर्व्विविधैः फलैः ।
 पुष्पमण्डयिकां कृत्वा जागरं तत्र कारयेत् ॥
 प्रादुर्भावान् हरेस्तत्र वाचयेद्वाययेद्बुधः ।
 एवं संस्तूयमानस्य प्रभाते ह्युदिते रवौ ॥
 शुचिः स्नातो हरिं पूज्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 वेदवेदाङ्गविदुषे साधुवृत्ताय धीमते ॥
 विष्णुभक्ताय विप्रर्षे विशिषेण तु दापयेत् ।

एवं विधानतोदत्त्वा हरिं वाराहरूपिणम् ॥
 ब्राह्मणाय च तद्दद्यात् फलं तस्य निशामय ।
 इह जन्मनि सौभाग्यं श्रीः कान्तिस्तोष्टरेव च ॥
 ज्ञानवान् वित्तवान् भोगी अपुत्रः पुत्रवान् भवेत् ।
 योगी अपुत्रः पुत्रवान् भवेत् ।

इति धरणीव्रते वाराहद्वादशीव्रतम् ।

अथ नृसिंहद्वादशीव्रतम् ।

—000—

दुर्वासा उवाच ।

तद्वत् फाल्गुने मासि कृष्णपक्षे तु द्वादशी ।
 उपोष्या प्रोक्तविधिना हरिमावाहयेदुधः ॥
 नरसिंहाय पादौ तु गोविन्दायोदरं तथा ।
 कटिं विश्वभुजे तद्वदनिरुद्धेत्युरस्तथा ॥
 कण्ठन्तु शितिकण्ठाय पिङ्गकेशाय वै शिरः ।
 असुरध्वसनायेति चक्रवोद्गामने तथा ।
 शङ्खमित्येव सम्पूज्य गन्धपुष्पफलैस्तथा ॥
 तदग्रे स्थाप्य तु घटं सितवस्त्रयुगान्वितम् ।
 तत्रोपरि नृसिंहन्तु सौवर्णं ताम्रभाजने ॥
 सौवर्णं शक्तितः कृत्वा दारुवंशमयोऽपि वा ।
 नृसिंहरूपन्तु विष्णुधर्मात्तरेऽभिहितं ।
 पीनस्त्वकटिग्रीवः कृशमध्यः कृशोदरः ।
 सिंहासनो नृदेहश्च नीलवासा प्रभान्वितः ॥

आलीडस्थानसंस्थानः सर्वाभरणभूषणः ।
 ज्वालामालाकुलमुखोज्वालाकेसरमण्डलः ॥
 हिरण्यकशिपोर्वक्षःपाटयन्खरैः खरैः ।
 नीलोत्पलाभःकर्त्तव्यो देवतानुगतस्तथा ॥
 हिरण्यकशिपुर्देव्यःसंव्रतीयमिति ध्रुवमिति ।
 रत्नगर्भघटे स्थाप्य तं सम्पूज्य विधानतः ॥
 द्वादश्यां वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 एवं कृते फलं प्राप्तं यत् पुरा पार्थिवेन च ॥
 वत्सनाम्ना तु तत्तेऽहं प्रवक्ष्यामि महामुने ।
 तस्य व्रतान्ते भगवान् नरसिंहस्तुतोष च ॥
 चक्रं प्रादात्तु शत्रूणां विध्वंसनकरं मृधद्विति ।
 तेनास्त्रेण स्वकं राज्यं जितवान् स नृपोत्तमः ॥
 राज्ये स्थित्वाश्वमेधानां सहस्रमकरोत् प्रभुः ।
 अन्तेच ब्रह्मलीकाख्यं पदमागाच्च सत्तम ॥
 एषा धन्या पापहरा द्वादशी भवती मुने ।
 कथितेमां प्रयत्नेन श्रुत्वा कुरु यथेच्छसि ॥

इति धरणीव्रते नृसिंहद्वादशीव्रतम् ।

अथ वामनद्वादशीव्रतम् ।

—000—

दुर्वासा उवाच ।

एवमेव मुने मासि चैत्रे संकल्प्य द्वादशी ।
 उपोष्य धारयेद्भक्त्या देवदेवं जनार्दनम् ॥

वामनायेति पादौ तु विष्णवे कटिमर्चयेत् ।
 वासुदेवेति जठरं उरः सङ्कर्षणाय च ॥
 कण्ठं विश्वभृते पूज्य शिरोवै व्योमरूपिणे ।
 बाह्व विश्वजिते पूज्य स्नानान्ना शङ्खचक्रके ॥
 अनेन विधिनाभ्यर्च्य देवदेवं जनार्दनम् ।
 प्राग्वंशेनीदरं कुम्भं सयुग्मं पुरतो न्यसेत् ॥
 युग्मं वस्तयुग्मं ।

प्रागुक्तपात्रे संस्थाप्य वामनं काञ्चनं बुधः ।
 यथाशक्तिकृतं ऋक्सं सितयज्ञीपवीतिनम् ॥
 कुण्डिकां स्थापयेत् पार्श्वे कृत्तिकापादुके तथा ।
 अक्षमालाञ्च संस्थाप्य यष्टिकां च विशेषतः ॥
 एतैरुपस्करैर्युक्तं प्रभाते ब्राह्मणाय तु ।
 दापयेत् प्रीयतां विष्णुः ऋस्वरूपीति कीर्त्तयेत् ॥
 मासनाम्ना तु संयुक्तं प्रादुर्भावाभिधानकम् ।
 प्रीयतामिति सर्वत्र विधिरेष प्रकीर्त्तितः ।

मासनाम्ना मार्गशीर्षादिमासकेशवादिनाम्ना प्रादुर्भावाभि-
 धानकं मत्स्यरूपी कूर्मरूपीत्येवमादि ।

श्रूयते च पुरा राजा हर्ष्यश्वः पृथिवीपतिः ।
 अपुत्रः स तपस्तेषु पुत्रमिच्छंस्तपोधनम् ॥
 तस्यैवं कुर्वन्तस्त्वष्टिं पुत्रार्थं मुनिसत्तम ।
 आजगाम हरिर्देवोद्दिजरूपसमन्वितः ॥
 स उवाच नृपं राजन् किं ते व्यवसितम्विति ।
 पुत्रार्थमिति चोवाच मम तं प्रत्युवाच ह ॥

इदमेव विधानं तु कुरु राजन् प्रयत्नतः ।
 स विप्र एवमुक्त्वा च क्षणादन्तर्हितस्ततः ॥
 राजा च तच्चकाराथ मन्त्रवित्तु द्विजातये ।
 दरिद्राय तथा प्रादाज्ज्योतिर्गर्भाय धीमते ॥
 यथा दितेरपुत्रायाः त्रयं पुत्रत्वमागतः ।
 भगवंस्तेन सत्वेन ममाप्यस्तु सुतोवरः ॥
 इदमेव विधानं वामनद्वादशीव्रतम् ।

विधिमन्त्रवित् यथा दितेरपुत्राया इत्यादिमन्त्रज्ञः ।
 तं वामनम् ।

अनेन विधिनोक्तेन तस्य पुत्रोभवन्मुने ।
 उग्राश्वइति विख्यातश्चक्रवर्त्ती महाबलः ॥
 अपुत्रो लभते पुत्रान् धनहीनोलभेद्वनम् ।
 भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं मृतो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥
 इति धरणीव्रते वामनद्वादशीव्रतम् ।

अथ जामदग्न्यव्रतम् ।

— ००० —

दुर्वासा उवाच ।

वैशाखस्येवमेवन्तु संकल्पविधिना नरः ।
 तद्वत् स्नानं मृदा कृत्वा ततोदेवालयं व्रजेत् ॥
 तत्राराध्य हरिं भक्त्या एभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ।
 जामदग्न्याय पादौ तु उदरं सर्वधारिणे ॥

मधुसूदनायेति कटिं उरः श्रीवत्सधारिणे ।
 क्षत्रान्तकायं बाहू च मणिकण्ठाय कण्ठकम् ॥
 स्वनाम्ना शंखचक्रे तु गिरी ब्रह्माण्डधारिणे ।
 एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम् ॥
 विन्यसेत् स्थगितं वस्त्रयुगेन च विशेषतः ।
 वैष्णवेन च पात्रेण तस्मिन् संस्थापयेद्धरिम् ॥
 जामदग्नेन रूपेण कृत्वा सौवर्णममृततः ।
 दक्षिणे परशुं हस्ते तस्य देवस्य कारयेत् ॥
 सर्वगन्धैश्च संपूज्य पुष्पैर्नानाविधैस्तथा ।
 ततस्तस्याग्रतः कुर्याज्जागरं शक्तिमान्नरः* ॥

प्रीयतां मधुसूदनोजामर्दन्यरूपीतिमन्त्रः ।
 प्रभाते विमले सूर्ये ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 एवं नियमयुक्तस्य यत् फलं तन्निबोध मे ॥
 आसीद्राजा महाभागो वीरसेनो महाबलः ।
 अपुत्रः स पुरा तीव्रन्तपस्तेपे महाबलः ॥
 चरतस्तत्तपोघोरं याज्ञवल्क्यो महामुनिः ।
 आजगाम महायोगी तं द्रष्टुं वानियोगतः ॥

राजोवाच ।

कथं मे भविता पुत्रः स्वल्पायासेन वै द्विज ।
 एतन्मे कथय प्रीत्या भगवान् प्रणतस्य मे ॥
 एवमुक्तो मुनिस्तेन पार्थिवेन यशस्विना ।
 आचख्यो द्वादशीक्षेमां वैशाखे सितपञ्चजां ॥

* भक्तिमाप्नोति पुस्तकान्तरे पाठः ।

स हि राजा विधानेन पुत्रकामो विशेषतः ।
 उपोष्य लक्ष्मवान् पुत्रं नत्नं परमधार्मिकम् ॥
 योऽद्यापि कीर्त्तयते लोके पुण्यस्त्रोको नृपोत्तमः ।
 ग्रासङ्गिकं फलं ह्येतत् व्रतस्यास्य महामुने ॥
 सुपुत्री जायते वित्तविद्यावान् कीर्त्तिमांस्तथा* ।
 इह जन्मनि किं चित्त्वं परलोके शृणुष्व मे ॥
 कल्पमेकं ब्रह्मलोकमुपित्वाप्सरसाङ्गणैः ।
 ज्जीडतेऽतः पुनः सृष्टौ जायते चक्रवर्त्तिनः ।
 त्रिंशत्कल्पसहस्राणि जायते नात्र संशयः ॥

इति धरणीव्रते जामदग्न्यद्वादशीव्रतम् ।

अथ राघवद्वादशीव्रतम् ।

— ००० —

दुर्वासा उवाच ।

ज्यैष्ठमाशेषे वमेवं संकल्प्य विधिना नरैः ।
 अर्चयेत् परमं देवं पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ॥
 ॐ नमोराधवायेति पादौ पूर्वं समर्चयेत् ।
 त्रिविक्तमायेति कटिं धृतवस्त्राय वै हरम् ॥
 उरःसंवत्सरायेति कण्ठं संवर्त्तकाय च ।
 सर्वास्त्रधारिणे बाह्वस्त्रनाम्नाजरथाङ्गके† ॥
 सहस्रशिरसेऽभ्यर्च्य शिरस्तस्य महात्मनः ।
 अजरथाङ्गके शंखचक्रके ॥

* कीर्त्तिं वनरेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† अजरथाङ्गके इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एवमभ्यर्च्य विधिवत् घृतकुम्भं प्रकल्पयेत् ।
 प्राग्वहस्त्रयुगच्छन्नी सौवर्णौ रामलक्ष्णौ ॥
 अनयोः स्वरूपं विष्णुधर्मोत्तरात् ।
 रामो दागरथिर्मौली राजलक्ष्णलक्षितः ॥
 मौली मुकुटवान् ।

भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च धनुर्धरः ।
 तथैव नूनं कर्त्तव्याः किन्तु मौलिविवर्जितादिति ।
 अर्चयित्वा विधानेन प्रभाते ब्राह्मणाय तौ ।
 दातव्यौ मनसा काममीहता पुरुषेण तु ॥
 अपुत्रेण पुरा पृष्टो राजा दशरथेन तु ।
 जशिष्ठः पुत्रकामाय प्रोवाच परमार्थतः ॥
 इदमेव विधानन्तु कथयामास स द्विजः ॥
 प्राग्रहस्यं विदित्वा तु स राजा कृतवानिदम् ।
 तस्य पुत्रः स्वयं जज्ञे रामाख्यो मधुसूदनः ॥
 चतुरंशोऽप्यभूद्विष्णुः परितोषान्महामुने ।
 एतदेव हि चाख्यातं पारत्रिकमतः शृणु ॥

दिव्यान् भोगान् भुञ्जते स्वर्गसंस्थो यावदिन्द्रा दशच द्विद्विसंख्याः
 अतीतकाले पुनरेत्य मर्त्त्या राजराजोजायते यज्ञयाजी ॥

दश द्विद्विसंख्याः चतुर्दशेत्यर्थः ।

नश्यन्ति पापानि च तस्य पुंसः कामानवाप्नोति यथासमीहान् ।
 निष्काम एतद्भूतमेव चोर्त्वा प्राप्नोति निर्वाणफलं स्थितं तत् ॥
 एतद्भूतमेव निर्वाणसाधनान्तरमनुष्ठायापीत्यर्थः ।

इति धरणीव्रते राघवद्वादशीव्रतम् ।

अथ वासुदेवद्वादशीव्रतम् ।

—000—

दुर्वासा उवाच ।

आघादे प्येवमेवन्तु सङ्कल्प्य विधिना ततः ।
 अर्चयेत्परमं देवं गन्धपुष्पैर्विधानतः ॥
 वासुदेवाय पादौ तु कटिं संकर्षणाय च ॥
 प्रदुम्नायेति जठरमनिरुद्धाय वै उरः ।
 चक्रपाणयेति भुजौ कण्ठं भूपतये तथा ॥
 स्वनाम्ना शङ्खचक्रे तु पुरुषायेति वै शिरः ।
 एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम् ॥
 विन्यसेद्वस्त्रयुग्मं तु तस्योपरि ततो न्यसेत् ।
 काञ्चनं वासुदेवं तु चतुर्वाहुं सनातनम् ॥
 तमभ्यर्च्य विधानेन गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
 प्राग्वत्तु द्वाह्ये दद्याद्देवादिनि सुव्रते ॥
 एवं नियमयुक्तस्य यत् पुण्यं तच्छृणुष्व मे ।
 वसुदेवो भवेद्राजा यदुवंशविवर्द्धनः ॥
 देवकी तस्य भार्यासीत्समानव्रतचारिणी ।
 सात्वपुत्रा भवेत्साध्वी पतिधर्मपरायणा ॥
 तस्याः कालेन महता नारदोभ्यागमद्गृहम् ।
 वसुदेवेन तद्भक्त्या पूजितो वाक्यमब्रवीत् ॥
 कथयामास धर्मज्ञो देवकीवसुदेवयोः ।
 तावप्येवं विधिं भक्त्या चक्रतुः श्रद्धयान्वितौ ॥

तयोस्तुष्टः स्वयं विष्णुः पुत्रत्वञ्च जगाम ह ।
 एवमेवा पापहरा द्वादशी पुत्रदा स्मृता ॥
 इमामुपोध्येह सुतान्विद्यावित्तं लभेत च ।
 राज्यञ्च भ्रष्टराज्यस्तु पापिनः पापसंचयम् ॥
 यथा भावोपनीतस्तु धरण्यां केशवेन वै ।
 मृतो विष्णुपुरे रम्ये मोदते कालसंचयम् ॥
 मन्वन्तराणि षट्त्रिंशत्ततः कालात्यये पुनः ।
 इह लोके भवेद्राजा सप्तवर्षायुतानि तु ॥
 दाता यज्वाक्षमायुक्तस्ततो* निर्व्वाणमाप्नुयात् ।

इति धरणीव्रते वासुदेवद्वादशीव्रतम् ।

अथ वृद्धद्वादशीव्रतम् ।

—०.०.—

दुर्वासा उवाच ।

एवमेव आवणे तु मासि संकल्प्य द्वादशीम् ।
 अर्चयेत्परमं देवं गन्धपुष्पनिवेदनैः ॥
 वृद्धाय पादौ संपूज्य औधरायेति वै कटिम् ।
 पद्मोज्जवाय जठरमुरः संवत्सराय वै ॥
 सुयोवायेति कण्ठं तु भुजौ हौ विश्वाहनः ।
 प्राग्वच्छस्ताणि संपूज्य शिरो वै परमात्मने ॥
 एवमभ्यर्च्य मेधावी तस्याग्रे पूर्व्ववद्वटम् ।

स्थापयेत्तत्र सौवर्णं बुद्धं कृत्वा विचक्षणः ॥

बुद्धस्वरूपमुक्तं पुराणान्तरे ।

बुद्धस्तु द्विभुजः कार्योऽध्यानस्तिमितलोचन इति ॥

तमप्येवन्तु संपूज्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।

अनेन विधिना पूर्वं हादशी समुपेक्षिता ॥

शुद्धोदनेन बुद्धोऽभूत् स्वयं पुत्रो जनार्दनः ।

महतीच्च श्रियं प्राप्तः पुत्र पौत्र समन्वितः ।

भुक्त्वा राज्यश्रियं सोऽथ गतिं परमिकां गतः ॥

इति धरणीव्रते बुद्धहादशीव्रतम् ।

अथ कल्किहादशी व्रतम् ।

—०००—

दुर्वासा उवाच ।

तद्वद्भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षे तु हादशीम् ।

सङ्कल्प्य विधिना देवमर्चयेत्परमेश्वरम् ॥

नमोस्तु कल्किने पादौ हृषीकेशाय वै कटिं ॥

नङ्गे च्छुद्धं सनायोरू जगन्मूर्त्तिस्तथोदरम् ।

श्रीकण्ठार्येति कण्ठन्तु खड्गपाणीति वै भुजौ ॥

स्वनाम्ना शङ्खचक्रे तु विश्वमूर्त्तस्तथा शिरः

एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्बत्तस्याग्रतो घटम् ॥

विन्यस्य कल्किनं देवं सौवर्णं तत्र धारयेत् ।

कल्किस्वरूपं पुराणान्तरात् ।

कृपाणपाणिः कर्त्तव्यः कल्की तुरगवाहन इति ।
 सितवस्त्रयुगच्छन्नं गन्धपुष्पोपशोभितम् ॥
 कृत्वा प्रभाते विप्राय प्रदेयं शास्त्रवित्तमे ।
 पूर्वं राजा विशालोऽभूत् काशीपुर्यां महाबलः ॥
 द्वादशीं कृतवान् सोऽपि चक्रवर्त्ती बभूव ह ।
 यज्ञैश्च विविधैरिष्टा परं निर्व्वर्णमाप्तवान् ॥
 पूज्यते मत्स्यरूपेण सर्व्वं ज्ञत्वमभीप्सुभिः ।
 स्ववंशोद्धरणार्थाय कूर्मरूपी तु पूज्यते ॥
 भवोदधिनिमग्नेन वराहः पूज्यते नरैः* ।
 नरसिंहस्वरूपेण सर्व्वं पापभयातुरैः ।
 वामनीमोहनार्थाय वित्तार्थे जमदग्निजः ॥
 क्रूरशत्रुविनाशाय यजेद्दाशरथिं बुधः ।
 बलकृष्णौ यजेद्दौमान् पुत्रकामो न संशयः ॥
 रूपकामो यजेद्बुधं कल्किनं शत्रुघातने ।

इति धरणीव्रते कल्किद्वादशीव्रतम् ।

अथ पद्मनाम द्वादशी व्रतम् ।

—०—

दुर्वासा उवाच ।

तद्वादशयुजे मासि द्वादशीं शुक्लपक्षिणीम्† ।

* हारायेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पक्षजामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सङ्कल्प्याभ्यर्चयेद्देवं पद्मनाभं सनातनम् ॥
 पद्मनाभाय पादौ तु कटिं वै पद्मयोनयेः ॥
 उदरं सर्वदेवाय पुष्कराक्षाय वै उरः ॥
 अव्यथाय तथा बाह्व प्राग्वदस्त्राणि पूजयेत् ।
 प्रभवाय शिरः पूज्य प्राग्वदग्रे घटं न्यसेत् ॥
 तस्मिन् हेममयं देवं पद्मनाभं तु विन्यसेत् ।

पद्मनाभस्तु दक्षिणाधीहस्तादारभ्य सव्येन शङ्खपद्मगदा
 धारी कार्यः ।

तं देवदेवं संपूज्य गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
 प्रभातायान्तु शर्व्वर्यां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 आसीत् कृतयुगे राजा भद्राश्वो नाम वीर्यवान् ।
 यस्य नाम्ना भवेद्वर्षं भद्राश्वं नामनामतः ॥
 तस्यागस्त्यः कदाचित्तु गृहमागमत् भूपते ।
 उवाच पञ्चरात्रं तु वसामि भवतो गृहे ।
 तं राजा शिरसा नत्वा स्थीयतामित्यभाषत ॥
 तस्य कान्तिमती नाम्ना भार्या परमशीभना ।
 तामगस्त्यस्तथा दृष्ट्वा रूपतेजोन्वितां शुभां ॥
 सपत्न्यश्च भयात् सर्वाः कुर्व्वन्त्यः कुर्म्यं शीभनम् ।
 साधु पार्थ जगन्नाथ स्त्री शूद्रः साधुमाध्विति ॥
 एवमुक्त्वा ननर्त्तोच्चैरगस्त्यो राजसन्निधौ ।

राजीवाज ।

किं हर्षकारणं ब्रह्मन् येनैवं नृत्यते भवान् ।

अगस्त्य उवाच ॥

इयं राज्ञी त्वदीयाभूदासी वैश्यस्य वैदिशे ।
 नगरे हरिदत्तस्य त्वमस्याः पतिरेव च ॥
 तस्यैव कर्मकारोऽभूत् शूद्रो विध्येति नामतः ।
 स वैश्योऽश्वयुजे मासि द्वादश्यां नियतः शुचिः ॥
 स्वयं विष्णुालयं गत्वा गन्धपुष्पादिभिर्हरिम् ।
 अभ्यर्च्य स्वगृहे प्रायाङ्गवन्तौ रज्ज् पालकौ ॥
 स्थाप्य हावपि दीपानां ज्वालनार्थं महामते ।
 गते तस्मिन् भवने तद्दीपप्रज्वालने स्थितौ ॥
 यावत् प्रभाता रजनी निःशाठेन नरोत्तम ।
 ततः कालेन महता मृतौ हावपि दम्पतौ ॥
 तेन पुण्येन ते जन्म प्रियव्रतगृहेऽभवत् ।
 इयञ्च पत्नी ते जाता वैश्यदास्यभवत् पुरा ॥
 पारक्यस्यापि दीपस्य ज्वलितस्य गृहे हरेः ।
 इयं व्युष्टिः परा जाता भक्तियुक्तस्य ते पुरा ॥
 स्वेनयः पुनरर्थेन विष्णुमभ्यर्च्य दीपकम् ।
 ज्वालयेत्तस्य यत्पुण्यं तत्सङ्ख्यातुं न शक्यते ॥
 इति श्रीधरणीव्रते पद्मनाभद्वादशीव्रतम् ।
 अथ योगेश्वरव्रतम् । अथ धरणीव्रतम् ।

— ००० —

अगस्त्य उवाच ।

शृणुष्व भक्तितोराजन् कार्तिकेकादशीं तथा ।

(१३१)

उपोष्य विधिना येन सर्वासां प्राप्नुयात् फलम् ॥

प्राग्विधानेन संकल्प्य तद्वत् स्नानं समर्चयेत् ।

विलोमेनाच्च येद्देवं नारायणमकल्मषम् ॥

नमः सहस्रगिरसे गिरः संपूज्य वै हरेः ।

पुरुषायेति च भुजौ कण्ठे वै विश्वरूपिणे ॥

ज्ञानात्मनेति चास्त्राणि श्रीवत्साय तथा उरः ।

जगद्वसिष्णवे पूज्य उदरं विश्वमूर्त्तये ॥

कटिं सहस्रपादाय पादौ देवस्य पूजयेत् ।

अनुलोमेन देवेशं पूजयित्वा विचक्षणः ॥

नमो दामोदरायेति सर्वाङ्गं पूजयेद्धरिम् ।

एवं संपूज्य विधिना तस्याग्रे चतुरो घटान् ॥

स्थापयेद्रत्नगर्भांस्तु सितचन्दनचर्चितान् ।

स्नग्दामवद्भग्रीवांस्तु सितवस्त्रावगुण्ठितान् ॥

स्थगितान् ताम्रपात्रैस्तु तिलपूर्णैः सकाञ्चनैः ।

चत्वारः सागराश्चैते कल्पिता हिजसत्तम ॥

तन्मध्ये प्राग्विधानेन सौवर्णं स्थापयेद्धरिम् ;

योगेश्वरं योगनिद्राशायिनं पीतवाससम् ॥

तमप्येवं तु संपूज्य जागरं तत्र कारयेत् ।

कुर्यात्तु वैष्णवं यागं जपेत् योगेश्वरं हरिम् ॥

घोड़शारे रथाङ्गे तु रजोभिर्बहुभिः कृते ।

घोड़शारे रथाङ्गे घोड़शारचक्रे ।

एवं कृत्वा प्रभाते तु ब्राह्मणान् पञ्च वानयेत् ।

चत्वारः कलशा देयाश्चतुर्णां पञ्चमस्य तु ॥

सौवर्णं प्रदद्यात् प्रयतः शुचिः ।

वेदाध्यक्षे समं दत्तं तद्विदे द्विगुणं तथा ॥

आचार्यं पञ्चरात्राणां सहस्रगुणितं भवेत् ।

यस्त्विमं सरहस्यन्तु समन्त्रं चोपपादयेत् ।

विधानं तस्य भक्त्या वै दत्तं कोटिगुणोत्तरम् ॥

योग्ये तिष्ठति यस्त्वन्यमासन्नं पूजयेत्सुधीः ,

दुर्गतिं समवाप्नोति दत्तं तस्य च निष्फलम् ॥

एवं दत्त्वा विधानेन तत्त्वतो विष्णुमर्च्य च ।

विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या च दक्षिणाम् ॥

धरणीव्रतमेतद्वि पुरा कृत्वा प्रजापतिः ।

प्रजां^० लेभे तथा मुक्तिं ब्राह्मण्यं विमलं शुभं ॥

युवनाश्वश्च राजर्षिरनेन विधिना पुरा ।

मान्धातारं सुतं लेभे परं ब्रह्म च शाश्वतम् ॥

तथा हैहयदायादः कृतवीर्यो नराधिपः ।

कार्तवीर्यं सुतं लेभे परं ब्रह्म च शाश्वतम् ॥

शकुन्तलाप्य वनेव व्रतं चीर्त्वा महामुने ।

लेभे शकुन्तलं पुत्रं दौष्मन्तं चक्रवर्त्तिनम् ॥

अनेन विधिना प्राप्तं चक्रवर्त्तित्वमुत्तमम् ।

धरण्या अपि पाताले पद्मया तु कृतं पुरा ।

व्रतमेतत्ततो नान्ना धरणीव्रतमुच्यते ॥

सुमेस्मिंस्तु धरा देवो हरिणा क्रोडरूपिणा ।

उद्धृताद्यापि तुष्टेन धारिता नौरिवाम्भसि ॥
 धरणीव्रतमेतद्वि कीर्तितं तन्मया मुने ।
 य इदं शृणुयाद्भक्त्या यच्च कुर्यान्नरोत्तमः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसालोक्यतां व्रजेत् ।
 एकैकयापि वापत्सु राज्यमेकैव यच्छति ।
 किं पुनर्हादशैतास्तु यत्रेदं न ददुः परं ॥

इति योगेश्वरद्वादशी ।

इति वाराहपुराणोक्तं धरणीव्रतम् ।

अथ भीमद्वादशीव्रतम् ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

कृष्णः कदाचिदासीनः स्वपुत्र्याममितद्युतिः ।
 प्रवृत्तासु पुराणीषु धर्मसम्बन्धिनीषु च ॥
 कथासु भीमसेनेन परिपृष्टः प्रतापवान् ।
 धार्मिकस्याप्यशक्तस्य तीव्राग्नित्वादुपोषणे ॥
 किञ्चिद्व्रतमशेषाणां व्रतानामधिकं मम ।
 निरूपयतु विश्वात्मा वासुदेवोजगद्गुरुः ॥
 अशेषयज्ञफलदमशेषाघविनाशनं ।
 अशेषदुष्टदमनमशेषसुरपूजितम् ॥
 पवित्राणां पवित्रञ्च मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।

वासुदेव उवाच ।

यद्यष्टस्यां चतुर्दश्यां द्वादशीष्वथ भारत ।

अन्येष्वपि दिनर्क्षेषु न शक्तस्त्वमुपोषितुं ॥
 ततः पुण्यामिमाभैमीं* सर्वपापप्रणाशनीं ।
 उपोष्य विधिनानेन गच्छ विष्णोः परं पदम् ॥
 माघमासस्य दशमी यदा शुक्ला भवेत्तदा ।
 हृतेनाभ्यञ्जनं कृत्वा तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥
 तथैव विष्णुमभ्यर्च्य नमो नारायणेति व ।
 कृष्णाय पादौ सम्पूज्य शिरः सर्वात्मने नमः ॥
 त्रैकुण्डायेति वै कण्ठमुरः श्रीवत्सधारिणे ।
 शङ्खिने चक्रिणे तद्वह्निदिने वरदाय वै ॥
 सर्वं नारायणस्यैवं सम्पूज्या वाहवः क्रमात् ।
 दामोदरायेत्युदरं मेढ्रं पञ्चशराय वै ॥
 जरु सौभाग्यनाथाय जानुनी भूतधारिणे ।
 नमो नीलाय वै जङ्घे पादौ विश्वसृजे नमः ॥
 नमो देव्यै नमः शाक्त्यै नमो लक्ष्म्यै नमः श्रिये ।
 नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै तथा प्रिये ॥
 नमो विहङ्गनाथाय वायुवेगाय पद्मणे ।
 विषप्रभाषिणे नित्यं गरुडञ्चाभिपूजयेत् ॥
 एवं सम्पूज्य गोविन्दसुमापतिविनायकौ ।
 गन्धमाल्यैस्तथा धूपैर्भक्ष्यैर्नानाविधैस्तथा ॥
 गव्येन पयसा सिद्धां कृशरांत्वथ वाग्यतः ।
 सर्पिषा सह भुञ्जानो गत्वा शतपदं बुधः ॥

* पुण्यामिमां भौमतिथिमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

न्यग्रोधन्दन्तकाष्ठान् अथवा खादिरं बुधः ।
 गृहीत्वा धारयेद्दन्तानाचान्तः प्रागुदङ्मुखः ॥
 पूजां सायन्तनीं कृत्वा शयीतास्तमितेरवौ ।
 नमो नारायणायेति त्वामहं शरणं गतः ॥
 एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य च केशवम् ।
 रात्रिञ्च सकलां स्थित्वा स्नानञ्च पयसा ततः ॥
 सर्पिषा विश्वदहनं कृत्वा ब्राह्मणपुङ्गवैः ।
 सहैव पुण्डरीकाभ द्वादश्यां क्षीरभोजनम् ॥
 करिष्यामि यतात्माहं निर्विघ्ने नास्तु तच्च मे ।
 एवमुक्त्वा स्वपेद्भूमावितिहासकथाः पुनः ॥
 श्रुत्वा प्रभाते सञ्जाते नदीं गत्वा विश्राम्यते ।
 स्नानं कृत्वा मृदा तद्वत् पाषण्डानभिवर्जयेत् ॥
 उपास्य सन्ध्यां विधिवत् कृत्वा च पितृतर्पणम् ।
 प्रणम्य च हृषीकेशममलं वार्कमौखरम् ॥
 गृहस्य पुरतो भक्त्या मण्डपं कारयेद्बुधः ।
 दशहस्तमथाष्टौ वा करान् कुर्याद्विश्राम्यते ॥
 चतुर्हस्तांशुभां कुर्यात् वेदीमरिनिषूदन ।
 चतुर्हस्तप्रमाणाञ्च विन्यसे तत्र तोरणम् ॥
 प्रलम्ब्य कलशं तत्र माषमात्रेण संयुतम् ।
 छिद्रेण रत्नसम्पूर्णमधःकृष्णाजिने स्थितः ॥
 तत्रेति तोरणद्वयार्थः ।

तस्य धारां च शिरसा धारयेत्सकलां निशां
 धाराभिर्भूरिभिर्भूरिफलं वेदविदो विदः ॥

यस्मात्तस्मात् कुरुश्रेष्ठ धारा धार्या स्वशक्तिः ।
 तथैव विष्णोः शिरसि क्षीरधारां प्रयामयेत् ॥
 पञ्च कुण्डांस्ततः कृत्वा वेद्यां तत्र समाधिनः ।
 चतुरस्रं पूर्वं कुण्ड कारयेत् प्रयती द्विज ॥
 दक्षिणे नार्द्धचन्द्रन्तु पश्चिमे वर्त्तुलं तथा ।
 तथा वाष्पत्यपत्राभमुत्तरेण तु कारयेत् ॥
 मध्ये तु पद्माकारं च कारयेद्वैष्णवो द्विजः ।
 पूर्वं तो वेदिकायास्त् निजस्थानं प्रकल्पयेत् ॥
 पानीयधारां शिरसि धारयेद्विष्णुतत्परः ।
 द्वितीयवेदो देवस्य तत्र पद्मं सकर्णिकम् ॥
 तत्त्वमध्यस्थितं देवं मूर्त्या वै पुरुषोत्तमम् ।
 पुरुषोत्तममूर्त्तिं स्तु प्राधान्यात् सुवर्णमयी कार्या ।
 अरत्निमात्रं कुण्डञ्च कृत्वा तच्च त्रिमेखलं ॥
 योनिवक्तुयुतं कृत्वा ब्राह्मणैर्यवसर्पिषी ।
 तिलांश्च देवदेवत्यै मन्त्रैरेवाग्नवत्तदा ।
 हुत्वा च वैष्णवं सम्यक् कृत्वा गोक्षीरसंयुतम् ॥
 निष्पावाहुं प्रमाणं वै धारामाज्यस्य पातयेत् ।
 ब्राह्मणैर्ऋत्विग्भिः करणभूतैर्हृत्वेत्यर्थः ।
 निःवर्द्धं बलवौजार्द्धं ।
 जलकुम्भान् महावीर स्थापयित्वा तयोदश ॥
 भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तान् सितवस्त्रैरलङ्कितान् ।
 युतानौदुम्बरैः पात्रैः पञ्चरत्नसमन्वितान् ॥
 औदुम्बरैः ताम्रमयैः ।

चतुर्भिर्वृद्धैर्होमस्ततः कार्यं उदङ्मुखैः ।

रुद्रजापश्चतुर्भिश्च यजुर्वेदपरायणैः ॥

वैष्णवानि च सामानि चत्वारः सामवेदिनः ।

अरिष्टवर्गसहितान्यभितः परिपाठयेत् ॥

अरिष्टवर्गः, तपमूषवाजिनमित्यस्यामृन्मुत्पन्नसामद्वयं ।

एवं द्वादशविप्रांस्तान् वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ।

पूजयेद्भङ्गुलीयैश्च कटकैर्होमसूत्रकैः ॥

वासोभिः श्रमनीयैश्च वित्तशाठ्याविवर्जितः ।

पञ्चक्षपा तिबाह्या वै गीतमङ्गलनिस्वनैः ॥

उपाध्यायस्य च पुनर्हि गुणं सर्वमेव तु ।

ततः प्रभाते विमले समुत्थाय त्रयोदश ॥

गाय दद्यात् कुरुश्रेष्ठ सौवर्णमुखसंयुताः ।

पयस्विनीः शीलवतीः कांस्यदाहसमन्विताः ॥

रौप्यखुराः सवस्त्राश्च चन्दनेनाभिषेविताः ।

तास्तु तेषां ततो दत्त्वा भक्ष्यभोज्यान्नपिण्डितान् ॥

कृत्वा वै ब्राह्मणान् सर्वान् रत्नैर्नानाविधैर्युतान् ।

भुक्त्वा वाक्षारलवणमात्मना च विसर्जयेत् ॥

अनुगम्य पदान्यष्टौ पुत्रभार्यासमन्वितः ।

प्रीयतामत्र देवेशः केशवः क्लेशनाशनः ॥

शिवस्य हृदयं विष्णुः विष्णोश्च हृदयं शिवः ।

यथोत्तरं न पश्यामि तथा मे स्वस्ति वायुधः ॥

एवमुच्चार्य तान् कुम्भान् गायैव शंघनानि च ।

वामांसि चैव सर्वेषां गृहाणि प्रापयेद्बुधः ।
 अभावे बहुशय्यानामेकामपि सुसंस्कृतां ॥
 शय्यां दद्याद्गृही भीम* सर्वोपस्करसंयुतां ।
 इतिहासपुराणानि वाचयित्वातिवाहयेत् ॥
 तद्दिनं नरशार्दूल य इच्छेद्विपुलां श्रियम् ।
 तस्मात्त्वं सत्वमालम्ब्य भीमसेनो विमत्सरः ॥
 कुरु व्रतमिदं सम्यक् स्नेहाद्गुह्यं मयोदितं ।
 त्वया कृतमिदं वीर त्वन्नामकां† भविष्यति ॥
 मा भैमी द्वादशी ह्येषा सर्वपापहरा शुभा ।
 या तु कल्याणिनी नाम पुरा कल्पेषु पठ्यते ॥

स्नातः पुरा मण्डलमेष तद्वत्तेजोमयं वेदशरारमाप ।
 अस्याञ्च कल्याणतिथौ विवस्वान् सहस्रधारेण सहस्ररश्मिः ॥
 इदमिह हि कृतं महेन्द्रमुख्यैर्वसुभिरथासुरदेवकोटिभिश्च ।
 फलमिह हि न शक्यतेऽनुवक्तुं यदि जिह्वायुतकोटयो मुखेषु ।
 कलिकलुषविदारिणीमतस्तामितिकथयिष्यति यादवेन्द्रते ।
 अपि नरकगतान् पितृनशेषानलमुहर्त्तुमिहैव यः करोति ॥

इति श्रीपद्मपुराणे भीमद्वादशीव्रतम् ।

अथ भीमद्वादशीव्रतम् ।

—०००—

कृष्ण उवाच ।

विदर्भाधिपतिः श्रीमानासीत् पूज्यः सुधार्मिकः ।

* भाममिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† त्वन्नामाकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दमयन्त्या पिता पूर्वं नलस्य श्वशुरो भुवि ॥
 सत्यवदनशीलश्च प्रजापालनतत्परः ।
 क्षात्रधर्मरतः श्रीमान् संग्रामेष्वपराजितः ।
 तस्यापि कुर्ष्वतीराज्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
 आजगाम महाभागः पुलस्त्यो ब्रह्मणः सुतः ॥
 सर्वज्ञानविधिः श्रीमांस्तीर्थयात्राप्रसङ्गतः ।
 तमायतमयो दृष्ट्वा ब्रह्मयोनिमकल्पयाम् ॥
 उत्थाय प्रददौ राजा स्वमासनमभीक्षितम् ।
 अर्घ्यैः पादौ च यत् किञ्चित् तत्तस्मै प्रददेत् स्वयम् ॥
 राज्यचैवात्मना सार्धं निवेद्य स कृताञ्जलिः ।
 तेन चैवाभ्यनुज्ञातो निससाद च आसनं ॥
 यप्रच्छ कुशलं प्रश्नं तपस्यध्ययने तथा ।
 तथेति चोक्तः समुनिस्तं राजानमभाषत ॥

पुलस्त्य उवाच ।

कथितं कुशलं राजन् कोशे जनपदे पुरे ।
 धर्मे च ते मतिर्नित्यं तस्मात् पार्थिव वर्त्यते ॥

भीम उवाच ।

सर्वत्र कुशलं ब्रह्मन् येषां कुशलमिच्छति ।
 तवागमनतो नाहं प्रचितः सङ्गचारिणः ॥
 एवन्तौ सर्वदा कृत्वा सभाष्येऽपि परस्परं ।
 रसान्तैः पूर्ववृत्तान्तैः कथाभिरितरेतरं ॥
 ततः कथान्ते राजेन्द्र पुलस्त्यो याति विस्मयं ।
 यप्रच्छ सर्वलोकस्य हिताय जगतः पतिः ॥

भगवन् प्राणिनः सर्वे संसारार्णवमध्यगाः ।
 दृश्यन्ते विविधैर्दुःखैः पीड्यमानां दिवानिशं ॥
 नरके गर्भवासे च व्याधिभिर्जनपा तथा ।
 तथा चेष्टवियोगादिदुःखैर्दौर्गत्यसम्भवैः ॥
 वलापचयमापन्नान्* परिपीडोपजीविनः ।
 एवं विधान्यनेकानि दुःखानि मुनिपुङ्गव ॥
 दैवान्येतानि तान्येव भृशं मे व्यथितं मनः ।
 तेषां दुःखानि भूतानां प्राणिनां भूमिमापदा† ॥
 उपकारकरं ब्रूहि ममानुग्रहकाम्यया ।
 स्वल्पायासेन सुमहज्जायते सुमहत् फलम् ॥

पुलस्त्य उवाच ।

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
 यामुपोष्य न दुःखानां भाजनं भजते जनः‡ ॥
 माघमासे सिते पक्षे द्वादशी पावना स्मृता ।
 तस्यां जलार्द्रवसन उपोष्य सुखभाग्भवेत् ॥

भीम उवाच ।

कथं सा मुनिशार्दूल उपोष्या द्वादशी भवेत् ।
 विधिना केन विप्रेन्द्र तन्मे ब्रूहि यथाक्रमम् ॥

पुलस्त्य उवाच ।

शृणु राजन् ब्रह्मविहीनं पापप्रणाशनम् ।

* वलापचयपरमानादिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भूमिमातदेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ भोजनेयजनीजनइति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तव शुश्रूषणाद्वाचं मयाप्येतत् न संशयः ॥
 अदीक्षिताय नो देया नाग्रिष्याय कदाचन ॥
 विष्णुभक्ताय शान्ताय धर्मनिष्ठाय चैव हि ।
 वाचमेतन्नाहाराज भवतान्यस्य* कस्यचित् ॥
 ब्रह्महा गुरुघाती च सोमस्त्रीघातकस्तथा ।
 कृतघ्नो मितधुक् चौरः क्षुद्रो भग्नव्रतस्तथा ॥
 मुच्यते पातकैः सर्वैर्व्रतेनानेन भूपते ।
 शुद्धे तिथौ मुहूर्ते च मण्डपं कारयेत्ततः ॥
 दशहस्तप्रमाणेन देशे पूर्वोत्तरञ्चवे ।
 तन्मध्ये पञ्चहस्तां तु वेदिकां परिकल्पयेत् ॥
 शुक्लां† सकर्दमां भूमिं वेदीं कृत्वा प्रयत्नतः ।
 विलिखेन्मण्डलं तत्र पञ्चवर्णविधानतः ॥
 ब्राह्मणवेदसम्पन्नो विष्णुभक्तोजितेन्द्रियः ।
 पञ्चविंशतितत्वज्ञः स्वाचाराभिरतस्तथा ।
 कुण्डानि कल्पयेत्तत्र अष्टौ चत्वारि वा पुनः ॥
 ब्राह्मणास्तेन युञ्जीत चातुश्चरणिकाः शुभाः ।
 मध्ये च मण्डलस्याथ कर्णिकायां जनार्दनम् ॥
 प्राङ्मुखं तु न्यसेद्देवं चतुर्बाहुमरिन्दम ।
 पूजयेत विधानेन शास्त्रोक्तेन विचक्षणः ॥
 गन्धपुष्पैस्तथा धूपैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
 एवं संपूज्य देवेशं ब्राह्मणैः सह देशिकः ॥

* भवेतान्यस्य कस्यचिदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सुकुदिमामिति पुस्तकारे पाठः ।

न्यसेस्तम्बद्वयं पश्चान्निम्बकाष्ठसमन्वितम् ।
 देवस्याभिमुखं तत्र पीठस्योपरि कल्पयेत् ॥
 षड्त्रिंशदङ्गुलं श्रेष्ठं चतुरस्रं समन्ततः ।
 तत्र शिलां समालम्ब्य सुवृत्तं सुदृढं नवं ॥
 आरोपयेद्दृढं तत्र यादृशं तु शृणुष्व मे ।
 कलधौतं तथा रौप्यं ताम्रं वाप्यथ मृण्मयं ॥
 सर्वलक्षणसम्पूर्णं सुदृढं व्यङ्गवर्जितं ।
 तं सहस्रशतं कुर्यादच्छिद्रमथवापि वा ।
 स्वकुलत्वानुरूपेण पार्श्वैकच्छिद्रमेव वा ॥
 सन्निधाने ततः कुर्यात् मलिलं वस्त्रमातलं ।
 होमार्थं कल्पयेच्चापि पलाशाः समिधः शुभाः ॥
 तिला घृतं तथा क्षीरं शमीपत्राणि चैव हि ।
 वेद्याः पूर्वोत्तरे भागे ग्रहपीठं प्रकल्पयेत् ॥
 तत्र पूज्या ग्रहाः सर्वे ग्रहयज्ञविधानतः ।
 पूर्वस्यां दिशि शक्रस्य पूजां कुर्वीत यत्नतः ॥
 दक्षिणस्यां यमस्याथ प्रतीक्षां वरुणस्य च ।
 कुबेरस्य तथोदीचां वलिं कुर्यात् फलाक्षतेः ॥
 एवं सम्भृत्य सम्भारं शुक्ताम्बरधरस्तथा ।
 समलम्ब्य शुभैर्गन्धैर्दर्भपाणिरतन्द्रितः ॥
 पीठमारोपयेयुस्ते यजमानं द्विजात्तमाः ।
 यजमानोऽपि देवस्य सम्मुखः प्रयतः शुचिः ॥
 उपविश्य पठन्नन्वं पुराणोक्तमिदं शृणु ।
 नमस्ते देवदेवसा नमस्ते भुवनेश्वर ।

व्रतेनानेन मान्वाहि परमात्मा नमोऽस्तु ते ॥
 तिलोदकस्य धारास्ताः प्रतिसन्ध्यासमन्वितः ।
 शिरसा धारयेत्तूष्णीं तदृष्टेनान्तरात्मना ॥
 होमं कुर्युस्ततो विप्रा दिक्षु सर्वासु तत्पराः ।
 पठेयुः शान्तिकाध्यायं विष्णुसंज्ञानि यानि च ॥
 वादित्रैस्ताड्यमानैश्च शङ्खगेयस्वनैस्तथा ।
 पुण्याहं जयशब्दैश्च वेदध्वनिविमिश्रितैः ॥
 मङ्गलैस्तुतिसंयुक्तैः कारयेत्तु महोत्सवम् ।
 देवदेवस्य चरितं केशवस्य महात्मनः ॥
 हरिवंशादिकं सर्वं श्रावयेत् ब्राह्मणोवरः ।
 सौवर्णिकमथाख्यानं भारताख्यानमेव च ॥
 व्याख्यानकुशलः कश्चिच्छ्रावयेत् पुरतस्थितः ।
 अनेन विधिनासाद्य तां* रात्रीं प्रत्यवर्द्धिनीं ॥
 यजमानो नयेद्भीमान् यावत् सूर्यादयोभवेत् ।
 ब्राह्मणाद्यापि तां रात्रिं सुकृतो जातवेदसम् ॥
 मन्त्रैस्तु वैष्णवैर्दिव्यैः क्षपयेयुर्महोपते ।
 वासुदेवस्य शिरसोधारां तत्र प्रपातयेत् ॥
 क्षीरेणाज्येन वा राजन् सर्वसिद्धिप्रदायिनीं ।
 ततः प्रभातसमये यजमानोद्विजैः सह ॥
 स्नानं कुर्यात् नृपयेष्ठ नद्यां सरसि वा पुनः ।
 अथ वा शक्तिहीनस्तु यजमानोष्णवारिणा ॥
 ततः शुक्लानि वस्त्राणि परिधाय यतव्रतः ।

* माध्वमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अर्घ्यं दत्त्वा भास्करस्य सविधानं प्रसन्नधीः ॥
 पुष्पैर्धूपैः सनैवेद्यैः पूजयेत् पुरुषोत्तमं ।
 हुत्वा हुताशनं भक्त्या दत्त्वा पूर्णाहुतिं ततः ॥
 दक्षयेत् ब्राह्मणान् सर्वान् होतारोऽथ कल्पिताः ।
 शय्यालाजैश्च गोदानैर्वस्त्रैराभरणैस्तथा ॥
 आचार्यः पूजनीयोऽत्र सर्वस्वेनापि भारत ।
 येन वा तुष्टिः स्यादेव देवतुल्यो गुरुर्यतः ॥
 वित्तशक्तिविहीनस्तु भक्तिशक्तिसमन्वितः ।
 दीनानाथविशिष्टेभ्यो वन्दिनश्च समागताः ॥
 तेषामन्नं हिरण्यञ्च दद्याच्छुद्धेन चेतसा ।
 एवं सम्पूज्य विप्राय भोजयित्वा यथेक्षितम् ॥
 यथाविभवसारेण पञ्चाङ्गजीत वाग्यतः ।
 हविष्यमन्नं यत्नेन न हविष्यातिलस्तथा ॥
 एष यज्ञो महाराजन् चोक्तो यस्ते प्रकीर्तितः ।
 यत्कृत्वा* सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
 वाजपेयातिरात्राभ्यां याजयन्ति शतं समाः ।
 सर्वे ते विद्धि यागस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
 सप्तजन्मनि सौभाग्यमायुरारोग्यसंपदः ।
 प्राप्नोति द्वादशीमेतां यामुपोष्य विधानतः ॥
 ऋतो विष्णुपुरं याति विष्णुना सह मोदते ।
 चतुर्युगानि द्वात्रिंशद्विष्णुरूपधरस्तथा ।
 रुद्रलोके तथा राजन् युगानि द्वादशैव तु ॥

ब्रह्मलोके तथा त्रीणि सूर्यलोके युगे तथा ।
 पुण्यक्षयादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥
 पृथिव्यधिपतिः श्रीमान् विजितारिः प्रतापवान् ।
 व्रतमेतत्पुरा चीर्णं सगरेण महात्मना ॥
 अजेन धन्वमारेण दिलीपेन ययातिना ।
 अन्यैश्च पृथिवीपक्षपालितैरिह भूतले* ॥
 स्त्रीभिर्वैश्यैस्तथाशूद्रैः धर्मकामैः सदा नृप ।
 भृग्व्याद्यैर्ह्यनिसंघैश्च ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥
 त्वया च पृष्टेन मया कथितं तन्नराधिप ।
 अद्यप्रभृति चैवेतिख्यातिं यास्यति भूतले ॥
 भीमाख्या द्वादशीचेति क्षतक्षत्या नरा यतः ।
 एषा पुलस्त्यमुनिना कथिता कुरुनन्दन ॥
 यश्चैनां कथितां यत्नात् कुर्याद्वा भक्तिभावितः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥
 दरिद्रेणापि वा पार्थ वित्तशाठं विवर्जयेत् ।
 विष्णुभक्तेन कर्त्तव्या संसारभयभीरुणा ॥
 भीमेन या किल पुरा समुपोषितत्वा
 द्राचौगलत्स्थिरसुशीतलवारिधारा ॥
 तां द्वादशीं त्रिदशवेद्यमुखां स्मरेद्यः
 सम्यक् समाचरति याति स विष्णुलोकम् ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं भोमद्वादशीव्रतम् ।

* पृथिवीपक्षपालितादीषभूतले इति पुलस्तकान्तरे पाठः ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि विष्णोर्व्रतमनुत्तमम् ।
 विभूतिहादशी नाम सर्वाभरणभूषिता ॥
 कार्तिके वाथ वैशाखे मार्गशीर्षेऽथ फाल्गुने ।
 आषाढे वा दशम्यान्तु शुक्लायां लघुभुङ्करः ॥
 कृत्वा सायन्तनीं सन्ध्यां गृह्णीयान्नियमं बुधः ।
 एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥
 द्वादश्यां द्विजसंयुक्तः करिष्ये भोजनं ततः ।
 तद्विघ्नेन मे यातु साफल्यं मधुसूदन ॥
 ततः प्रभाते चोत्थाय कृत्वा स्नानजपं शुचिः ।
 पूजयेत् पुण्डरीकाक्षं शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥
 विभूतिदे नमः पादौ विकीर्षयेति जानुनी ॥
 नमः शिवायेति चोक्तं कटिं वै विश्वरूपिणे ।
 कन्दर्पाय नमो मेढ्रं आदित्याय नमः करौ ॥
 दामोदरायैत्युदरं वासुदेवाय च स्तनौ ॥
 माधवायैत्युरोविष्णो कण्ठसुत्कण्ठिने नमः ।
 श्रीधराय सुखं केशान् केशवायेति ना रदः ॥
 धृतशार्ङ्गधरायेति श्रवणे वरदाय वै ।
 खनान्ना शङ्ख, चक्रा, सि, गदा, वरद, पाणयः ॥
 शिरः सर्वात्मने ब्रह्मन् नम इत्यभिपूजयेत् ।
 मत्स्यमुत्फुल्लसंयुक्तं हैमं* कृत्वा तु शक्तितः ॥
 उदकुम्भसमायुक्तमग्रतः स्थापयेद्दिभीः ।

* मत्स्यमुत्फुल्लसंयुक्तं हैममिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

गुडपात्रन्तिलैर्युक्तं सितवस्त्राभिषेष्टितम् ॥
 रात्रौ च जागरं कुर्यादितिहासकथादिकम् ।
 प्रभातायां तु शर्व्वर्यां ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
 सकाञ्चनोत्पलं देवं सोदकुम्भं निवेदयेत् ॥
 यथा ना मोच्यते विष्णो सदा सर्व्वं विभूतिभिः ।
 तथा मामुद्धराशेषदुःख संसारकर्ममात् ॥
 दशावताररूपाणि प्रतिमासक्रमान्मुने ।
 दत्तात्रेयं तथा व्यासमुत्पलैः समन्वितम् ॥
 प्रतिमासं तु कर्त्तव्या मूर्त्तयः काञ्चनेन वै ।
 काञ्चनस्यैव पद्मस्य संस्थाप्योपरिपूजयेत् ॥
 पुष्प धूपादिनैवेद्यैर्भक्ष्यभोज्यैः सदीपकैः ।
 वस्त्रैराभरणैश्चैव यथाविभवसारतः ॥
 रात्रौ जागरणं कुर्याद्भीतनृत्यादिभिर्नरैः ।
 ततः प्रभाते विमले कृतस्नानादिकक्रियः ॥
 उपदेष्टे तु दातव्यं सर्व्वमेतत् समाहृतम् ।
 प्रतिमासं पुराणत्रैर्व्वेदवेदाङ्गपारमैः ॥
 ततः संवत्सरस्यान्ते विशेषं शक्तिपूर्व्वकम् ।
 शक्तिपूर्व्वकं विभूतिपुरःसरम् ।
 कृत्वा तस्मै लवणपर्व्वते न समन्वितं ।
 लवणपर्व्वतदानविधिस्तु दानखण्डे विलोकनीय
 शय्यां सोपस्करां श्रेष्ठां गाञ्चैवोपष्करान्वितां ।
 ग्रामं देशपतिर्दद्यात् क्षेत्रं ग्रामाधिपस्तथा ।
 निवर्त्तनं क्षेत्रपतिर्भवनञ्च सन्निविष्टम् ॥

एवं विभवसारेण पूजयित्वेदं गुरुम् ।
 अन्यानपि यथाशक्त्या तर्पयित्वा द्विजोत्तमान् ॥
 वस्त्रान्नगोहिरण्यादिसत्त्वमास्थाय चोत्तमम् ।
 यत्र सत्त्वं तत्र हरिस्तोषमायात्यसंशयम् ॥
 यथातिनिष्ठः पुरुषो भक्तिमान् माधवं प्रति ।
 पुष्पाच्च न विधानेन स कुर्यादत्सरद्वयम्* ॥

षष्ठपुराणात् ।

शेषे गास्तु प्रदातव्या मध्यमे भूमिरुत्तमा ।
 कन्या सकाञ्चना देया[†] ह्रीत्येषा दक्षिणा स्मृता ॥
 प्रथमं ब्रह्मदेवत्यं द्वितीयं वैष्णवं तथा ।
 तृतीयं रुद्रदेवत्यं त्रयो देवाः त्रिषु स्थिताः ॥

मत्स्यपुराणात् ।

अनेन विधिना यस्तु विभूतिहादशीव्रतम् ।
 कुर्यात् स पापनिर्मुक्तो गुरुणां[‡] तारयेच्छतम् ।
 सप्तजन्मान्यसौ मर्त्यो विभूतिं प्राप्नुयात्परम् ।
 रोगदौर्गत्यपापानां भाजनं नोपजायते ॥
 भक्तिश्च यज्ञपुरुषे तस्य जन्मनि जन्मनि ।
 प्राप्नुयादच्युतं स्थानमच्युतस्य प्रसादतः ॥
 इयञ्चाखण्डिता कार्या विभूतिहादशी नरैः ।
 सर्वपापोपशमनी फलमीदृक्प्रदायिनी ॥

* वत्सरणमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कन्यामकाञ्चनं देय मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ पिढणां तारयेच्छतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति कलषविदारणं जनानां
 पठति सदा शृणोति यश्च भक्त्या ।
 मतिमपि च ददाति देवलोके
 वसति चिरं च स पूज्यतेऽसरोऽवै ॥

इति मत्स्यपुराणोक्तं विभूतिद्वादशीव्रतम् ।

वज्रउवाच ।

द्वादशीषु कथं विष्णुः सोपवासेन पूजितः ।
 राज्यप्रदः स्याद्ब्रह्मज्ञ तन्मे त्वं ब्रूहि तत्त्वतः ॥
 ब्रह्मचारौ गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽप्यभिक्षुकः ।
 राज्ञा संरक्षिताः सर्वे शक्नुवन्ति निषेवितुम् ॥
 मानुषेण शरीरेण राजा देववपुर्द्धरः ।
 क्षत्रियोऽपि सतां पूज्यो ब्राह्मणानां महात्मनां ॥
 विना राज्यं हि या लक्ष्मीः परतन्वा हि सा मता ।
 तस्माद्राज्यं प्रशंसन्ति तत्राज्ञानं विहन्यते ॥
 तुल्यधातुशरीराणां तुल्यावयवधारिणां ।
 नरेन्द्राणां नरैर्ब्रह्मन्देववद्भुवि वर्त्तते ॥
 राज्यदां द्वादशीं* तस्माद्वक्तुमर्हति मे भवान् ।
 यामुपोष्य महद्वाज्यं प्राप्तवान् स तु वै द्विज ॥

मर्कण्डेय उवाच ।

शृणुष्वावहितो राजन् द्वादशीं राज्यदां शिवां ।

* नीराज्यद्वादशीमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यामुपोच्य नरोलोके राज्यमाप्नोत्यकण्टकम् ॥
 मार्गशीर्षस्य मासस्य शुक्लपक्षे नराधिप ।
 दशम्यां प्रयतः शुद्धः स्नानमभ्यङ्गपूर्वकं ॥
 हविष्यभुक् प्रशान्तात्मा दन्तधावनपूर्वकं ।
 उपवासस्य सङ्कल्पं श्वोभूतस्य तु कारयेत् ॥
 देवाङ्गणे कुशस्तीर्णामेकवस्तीत्तरच्छदां ।
 अध्यासीत महीं तत्र तां रात्रीं संयतो नयेत् ॥
 द्वितीयेऽङ्गि ततः कुर्यादङ्गिः स्नानमतन्द्रितः ।
 पूजनंचैव सर्वस्य* सर्वमुक्तेन कारयेत् ॥
 कपूरं चन्दनं देयं मल्लिका श्वेतयूथिका ।
 जात्यश्व शुक्ला राजेन्द्र धूपं कुन्दुकमेव च ॥
 घृतेन दीपा दातव्या शुक्लवर्त्तिममन्विताः ।
 घृतोदनं दधिक्षीरे परमान्नं तथैव च ॥
 इक्षुमिक्षुविकारं वा देवदेवे निवेदयेत् ।
 कालोद्भवं मूलफलं पर्णं तत्र न चिन्तयेत् ॥
 यथालाभेन तद्देयं शुक्तं वा स्याद्विशेषतः ।
 हवनञ्च ततः कार्यं परमान्नेन पार्थिव ॥
 तद्विष्णोः परमित्येवं होममन्त्रोऽभिधीयते ।
 द्वादशः क्षरकं मन्त्रं स्त्रीशूद्रेषु विधीयते ।
 ततोऽग्निहवनं कृत्वा शक्त्या संपूज्य च द्विजान् ।

* सर्वं शुक्लेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पर्णं तत्र निवेदयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सितरङ्गेण कर्त्तव्या भूमिशोभा सुरालये ॥
 रात्रौ जागरणं कार्यं गीतं नृत्यञ्च पार्थिव ।
 कर्मणा देवदेवस्य कर्त्तव्यं श्रवणं तथा ॥
 हादृश्यां विधिनैतेन पुनः पूज्यः सनातनः* ।
 राज्यलिङ्गं प्रदातव्यमेकं विप्राय दक्षिणा ॥
 ततश्च पश्चाद्भोक्तव्यं हविष्यं पार्थिवोत्तम ।
 एकादशी यथा मध्ये स्नानयोर्व्यर्त्तते नृप ॥

तथा भोक्तव्यमिति शेषः द्विवचनबलादेकभक्तस्नानमनुकथ्यते
 अयमर्थः एकादश्यामनागतायां यो मे विप्राय दक्षिणां तम
 भुक्तमतीतायां पारणं, स्नानग्रहणं दूरतो वर्जनार्थं ।

कास्त्रं मौनञ्च कर्त्तव्यं जप्यं कार्यन्तु मानसम् ।
 हादृशीष्वथ शुक्तासु सर्वास्वेव विशेषतः ॥
 विधिस्तवायं निर्दिष्टः कृष्णास्वेवञ्च कारयेत् ।
 विशेषं तासु वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
 रक्तवस्त्रेण कर्त्तव्या देवपूजा यथाविधि ।
 रक्तञ्च देयं नैवेद्यं पुष्पगन्धानुलेपनं ॥
 तिलतैलेन दीपाश्च महारजतरञ्जिताः ।
 दीपेषु वक्तृयोदेया होमः कार्यस्तथा तिलैः ॥
 भूमिशोभा च कर्त्तव्या रक्तैर्भूपाल वर्णकैः ।
 अनेन विधिना पूज्य राजन् संवत्सरं प्रभु ॥
 कार्त्तिक्यां समतीतायां कृष्णा या हादृशी भवेत् ।
 व्रतावसाने तस्यां तु महावर्त्तिं प्रदापयेत् ॥

* जनार्दन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वामसा च समयेण तुलया च हृतस्य च ।
 ब्राह्मणाय च दातव्या धेनुः कांस्योपदीहना ॥
 हेमशृङ्गैः खुरैरौष्यैर्मुक्तालाङ्गूलभूषिताः ।
 वस्त्रोत्तरीया दातव्या गत्त्या द्रविणसंयुता ॥
 संवत्सरेण राजा स्यान्नरः पर्वतगङ्गरे ।
 त्रिभिः सवत्सरैः पुण्यैर्जायते मण्डलेश्वरः ॥
 तथा द्वादशभिः पुण्यैः राजा भवति पार्थिवः ।

राज्यप्रदा तेऽभिहिता मयैषा
 स्याद्वादशी पापहरावसिष्टा ।
 उपाध्य यां भूमितले नरेन्द्रो
 भवत्यजेयस्तु रणेऽरिसंघैः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं राज्यद्वादशीव्रतम् ।

अम्बरीष उवाच ।

कथं सुनामभिर्देवो द्वादश्यां मुनिसत्तम ।
 पूज्यते केशवा मर्त्ये मुक्तिकामफलार्थिभिः* ॥

वसिष्ठ उवाच ॥

शृणुष्वैकमना भूप सुनामद्वादशी शुभा ।
 सर्वपापहरा स्वर्ग्या भुक्तिमुक्तिप्रदायिका ॥
 मनसा च चिकीर्षन्ति द्वादशी ये नरोत्तमाः ।
 तेऽपि घोरं न पश्यन्ति पुनः संसारसागरं ॥

* क. मफलान्तिथि रिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

आद्यं सर्वव्रतानां तु वैष्णवानां नृपोत्तम ।
 नरैस्त्रिभिश्च कर्त्तव्यं विष्णोस्तुष्टिकरं परम् ॥
 मार्गशीर्षे शुभे मासि शुक्लपक्षे यतव्रतः ।
 प्रथमञ्चैव गृह्णीयाद्वादशीं विधिवत्तरः ॥
 मनोवाक्कायचेष्टाभिः सुविशुद्धो जितेन्द्रियः ।
 दशम्यां नियतः स्नात्वा प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥
 हविष्यान्नकृताहारः शुचिभूत्वा भवेद्भृती ।
 उपतिष्ठे शुची देशे भक्षयेद्दन्तधावनं ॥
 उपोष्यैकादशीं* सम्यक् पूजयित्वा जनार्दनम् ।
 सुनामद्वादशीं देव अहं भोक्ष्ये परेऽहनि ॥
 एवं सकल्प्य नियमं प्रणम्य गरुडध्वजम् ।
 दशम्यामेकभक्ताग्नी संयतः संवसेन्निशां ॥
 एकादश्यां ततः प्रातरेकचित्तः समाहितः ।
 पूर्व्वे संपूजयेत् सूर्य्यं ततो देवं प्रपूजयेत् ॥
 देवं विष्णुं ।
 नमस्ते देवदेवेश नमस्ते भक्तवत्सल ।
 भास्कराय नमस्तुभ्यं रवये त्वयि भानवे ॥
 नमः सूर्याय देवाय नमस्ते सप्तसप्तये ।
 एकस्मै हि नमस्तुभ्यमेकचक्ररथाय च ॥
 ज्योतिषां पतये नित्यं सर्व्व तेजोहराय च ।
 दिवाकर नमस्तेस्तु प्रभाकर नमोस्तु ते ।
 एवं संपूज्य विधिवत् पुष्पधूपानुलेपनैः ।

दीपैर्वस्त्रैः सनैवेद्यैस्ततो विष्णुगृहं व्रजेत् ॥
 अच्युतं चार्चयेद्भक्त्या मालतीकुसुमैर्भृशम् ।
 गुग्गुलं घृतसंयुक्तं दीपं दद्यादहर्निशम् ॥
 पायसापूपसंयावकरम्भादिकदम्बकैः ।
 नैवेद्यं हरये दद्यात् फलमीदकफाणितैः ॥
 गीतवाद्यैर्हरेरिष्टैः प्रणमेच्च मुहुर्मुहुः ।
 एवं पूजां हरेः कृत्वा द्विजं ज्ञानप्रदायकम् ॥
 पूजयेदन्तरं नास्ति विप्रकेशवयोरिव ।
 ततो व्रतं समालभ्य चन्दनेन नवं घटम् ॥
 स्वर्ग्विणं तोयसंपूर्णं न्यसेद्देवस्य सन्निधौ ।
 सुनीलमौक्तिकाख्यन्तु वज्रं रत्नसुवर्णकं ॥
 न्यस्तगर्भं सवस्त्रं* तु पूजयेत्तत्र केशवं ।

केशवमूर्तिस्तु दक्षिणाधोहस्तादारभ्य प्रदक्षिणं पद्मं शङ्खं
 चक्रं गदा धारिणी सा च स्वर्णमयी विधेया ।
 यस्य रोचिस्थिता मेघाः सर्व्वे सविषपन्नगाः ॥
 सागराः कुक्षिदेशस्थाः सोतासनजगत्पतिः† ।
 वनस्पतिरसो दिव्यः सर्व्वगन्धेषु चोत्तमः ॥
 घृतेन सहसंमिश्रः धूपोऽयं प्रतिगृह्यतां ।
 केशवं केशिहा दुष्टकंसदैत्यनिषूदनः ॥
 सर्व्वकामप्रदो देवः स मे पापं व्यपोहतु ।
 एवमभ्यर्च्य देवेशं प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥

● न्यस्तगर्भसदृशस्य इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सोमयोतुजगत्पते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्वादश्यां गन्धतोयेन स्नापयित्वेह माधवं ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवीं लभते तच्च ॥
 कृताभिषेकः पुण्यात्मा सम्यग्भ्यर्च्य केसवं ।
 नवसूतां तथा धेनुं ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥
 केशवः प्रीयतां देवः केशिहन्ता महाद्युतिः ।
 स च मे भगवान् प्रीत इष्टान् कामान् प्रयच्छतु ॥
 एवं प्रदक्षिणं कृत्वा शृणु तस्यापि यत् फलं ।
 त्रिंशदष्टकृतं पापं हत्वा स त्रिविधं नरः ॥
 षष्टिर्षहस्राणि स्वर्गे मोदति देववत् ।
 यदा कालादिहयाति स धर्मधनवान् भवेत् ॥
 अथवा दशधेनूनां तन्मात्रं कल्पयेन्नरः ।
 तत्फलं हि विनिर्दिष्टं यथा शक्त्या तु दक्षिणा ॥
 विभक्त्या फलमाप्नोति भक्तिरेवात्र कारणम् ।
 द्यौषे चैव तु मासे वा यश्चैवं कुरुते नरः ॥
 समाहितमना भूप रसं नु विप्रदायकः ।
 आपो नरा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ॥
 अयनं^१ वर्त्तयेत्तस्मात्तारायण इति स्मृतः ।
 नारायणः प्रीयतां मे देवो नरप्रियः सदा ॥
 द्रष्टुकामप्रदं नित्यं स मे पापं व्यपोहतु ।
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा प्राज्ञान् भोजयेत्ततः ॥
 एवं हि यजमानस्य तस्य पुण्यफलं शृणु ।

१ अभावाद्दशधेनूनामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

। ना द्वादश्यायनं पूर्वं तेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

षष्टिवर्षकृतं प्रापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥
 दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति वर्षाणामयुतं शुभं ।
 माघस्यैव तु मासस्य द्वादशी शुक्लपक्षतः ॥
 यः क्षपेद्विशुचिर्भूत्वा एकचित्रः समाहितः ।
 तपने पूजने नित्यं ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥
 प्रदाने नृपगार्दूल इमं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 महालक्ष्मीः पुरात्रेयी भगिनी शशिनोऽनुजा ॥
 धवस्त्वमपि तस्यास्तु सर्वकामद माधव ।
 प्रीयतां देवदेवो मे मधुकैटभसूदनः ॥
 कंसकेशिनहन्ता च मम पापं व्यपोहतु ।
 एवं यः कुरुते नूनं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 यावज्जन्मकृतं पापं हत्वा सर्वमशेषतः ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गं वसति षोडश ॥
 गुडधेनुप्रदो माघे दद्यात् सदा सुखी ।
 भवेद्भ्राजनिरातङ्गः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ॥
 तत्र विष्णुपरोभूत्वा क्रमान्मोक्षमवाप्नुयात् ।
 फालगुनामलपक्षस्य दशम्यां नियतः शुचिः ॥
 पूजयित्वा विधानेन गन्धपुष्पादिना हरिं ।
 तिलधेनुं ततो दद्याद्दृषं चापि सुभक्तितः ॥
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र गोविन्दः प्रीयतामिति ।
 गवां भक्तोसि गोस्वामी गोवासी गोकुतालयः ॥
 सर्वकामप्रदो नित्यं स मे पापं व्यपोहतु ।
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा शृणु पुण्यं यथातथं ॥

बलीवर्दसहस्राणां दशानां धुरवाहिनी ।
 न तैस्तत्फलमाप्नोति द्वादश्यां यद्ववेन्नृप ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गं तिष्ठति स्वर्गिवत् ॥
 चैत्रस्य द्वादशी शुक्ला समुपोष्या नृपोत्तम !
 स्नात्वा सम्पूजयेद्विष्णुं जगतान्तरचारिणं ॥
 पूर्वोक्तविधिवत् स्नात्वा गोमूत्रैर्गोमयेन वा ।
 स्नापयित्वा मृतेनैव पञ्चानां गव्यसंयुतैः ॥
 जलैः पश्चात्तु पूज्यैवं गन्धधूपविलेपनैः ।
 पुष्पवासोभिरेवं हि मन्त्रेणानेन बुद्धिमान् ॥
 प्रवेशनो सदाशीलो* भगवान् रक्षणाय च ।
 उर्वृत्तांश्च विनिर्जेतुं मासि विष्णुरतो हरेः ॥
 विष्णुर्भवतु मे प्रीतो विष्णुर्देवः सनातनः ।
 सर्वपापविनाशाय विष्णुर्मे प्रीयतामिति ॥
 मधुधेनुमभावाच्च शक्तितः पात्रमेव च ।
 दत्त्वा यत् फलमाप्नोति तदिहैकमनाः शृणु ॥
 सर्वजन्मनि यत्पापमिह जन्मनि साम्प्रतं ।
 वर्त्तते सकलं हत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥
 वैशाखस्य तु मासस्य पूजयेन्मधुसूदनं ।
 पूर्वोक्तविधिना राजन् सौवर्णं मधुसूदनं ॥
 जलकुम्भेन संस्थाप्य मन्त्रेणानेन पूजयेत् ।
 एकार्णवे जले धातर्हता वेदाः पुरा हरे ॥
 मधुनामा हतःसोऽपि तेनानुमधुसूदनः ।

* प्रवेशनैः सदेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

स मे भवतु सुप्रीतो देवदेवः सनातनः ॥
 सर्वपापापनोदाय प्रीयतां मधुसूदनः ।
 घृतमन्नमथो दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा दत्त्वादेयां तथैव गां ।
 एवन्तु रक्षमाणस्य तस्य पुण्यमतः शृणु ॥
 कपिलायाः सहस्रस्य सम्यक्दत्तस्य यत् फलं* ।
 तत्फलं समवाप्नोति भक्तियुक्तो न संशयः ॥
 यावदिन्द्रो वसेत् स्वर्गे तावदेव स तिष्ठति ।
 ज्यैष्ठ्यस्यैव तु मासस्य शुक्लपक्षे तु द्वादशीं ॥
 पूजयेद्दिविधिवद्भक्त्या समुपोष्य त्रिविक्रमं ।
 जलधेनुमथोदद्याद्दिप्राय नियतः शुचिः ॥
 यज्ञभागभुजोदैत्यान् सन्निहत्य क्रमैस्त्रिभिः ।
 त्रैलोक्यमाहतं तस्मात्तेनासि त्वं त्रिविक्रमः ॥
 त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं प्रीणयामि त्रिविक्रमं ।
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणां ॥
 दत्त्वा तु भोजयेत्तांस्तु शृणु तस्यापि यत्फलं ।
 वाजपेयस्य यज्ञस्य सम्यगिष्टस्य पार्थिव ॥
 तत्फलं लभते मर्त्यो परत्रैव सुखी भवेत् ।
 वामनन्तु यथापाठे समुपोष्य प्रयत्नतः ॥
 द्वादश्यां नियमाहारी वामनं तत्र पूजयेत् ।
 हिताय सर्वदेवानामादित्यः कामदो यथा ॥
 तथा त्वं भव मे देव वामनो बलिबन्धनः ।

* गवां दशसहस्रेण पातदत्तेन यत्फलं मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तिलधेनुं ततो दद्याद्दामनः प्रीयतामिति ॥
 इन्द्रस्थानाच्च सरसस्तथा पर्वतमस्तकान् ।
 एताभिः स्नाप्य देवेशं दद्याद्गोरोचनां शुभां ॥
 ततस्तु कलशा देया यथावत्समलङ्कृताः ।
 जातीपल्लवसंयुक्ताः सफलाश्च सकाञ्चनाः ॥
 पुण्याहवेदशब्देन वीणावेणुरवेण च ।
 शब्देन मधुरेणैव सूतमागधबन्दिनां ॥
 एवं संस्थाप्य गोविन्दं स्वनुलिप्तं स्खलङ्कृतं ।
 सुवाससम्पूजयेत्तं सुमनोभिश्च कुङ्कुमैः ॥
 धूपैर्दीपैर्मनोज्ञैश्च पायसेन तु भूरिणा ।
 मातारत्नप्रदानैश्च ह्रीमैः पुण्यैः सदक्षिणैः ॥
 वासोभिर्भूषणैर्हृदयैर्गोभिरश्वगजैरपि ।
 ब्राह्मणाः पूजनीयाश्च विष्णोराद्याः सुसूक्तयः ॥
 विष्णोरात्रौ प्रसुप्तस्य दामोदरगतस्य च ।
 ब्रह्माण्डस्य सुतोसि त्वं दामोदरइति स्मृतः ॥
 दामोदर इमां धेनुं गृह्णातु स्वयमेव हि ।
 द्विजरूपेण ते विष्णो प्रकृत्येषा सनातनी ॥
 इत्येवं पृथिवीदानात् फलं प्राप्नोति मानवः ।
 सुवर्णस्य महाधेनुं दत्त्वा वरं नृपोत्तम ॥
 हत्वा पापान्यशेषाणि शतजन्मान्तराणि वै ।
 वैष्णवं लोकमाप्नोति यावदिन्द्रास्तुर्दश ॥
 सम्यगत्र व्रतेचीर्णे सप्तजन्मानुगं फलं ।
 ददाति भगवान् विष्णुः क्रमात् मोक्षं नरेश्वर ॥

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या भक्ष्यैस्तूष्णावचैरपि ।
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा यथाशक्त्या च हृदिनि ।
 कलशान् हादशांश्चैव ब्राह्मणेभ्यः प्रदापयेत् ।
 वज्रेण वेष्टयेद्ग्रीवान् होमगर्भोपशोभितान् ॥
 दधिक्षीरयुतांश्चैव सगुणान् नृप भूरिशः ।
 शक्तिर्यथा तथा दद्याद्भक्तिरेवात्र कारणं ॥
 प्रसङ्गेनापि यो राजन् सुनामहादशीं नरः ।
 करोति पुण्यभागी स यथा दद्याद्भवेद्वलिः ॥
 एवं यः कुरुते राजन् सुनामहादशीं नरः ।
 राजसूयस्य यज्ञस्य फलं समधिकं भवेत् ॥
 सर्व्वदानेषु यत्पुण्यं यच्च पुण्यं तपोवने ।
 सर्व्वतीर्थेषु यत्पुण्यं तत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 गावो द्वादश दातव्या वस्त्रयुग्मानि काञ्चनं ।
 अलाभाच्चैव गामेकां पात्रञ्च स्वर्णसंयुतं ॥
 समाखेनाथवा प्येवं चञ्चलं जीवितं ततः ।
 बहुविघ्नानि धर्मस्य कर्तुः क्षिद्रं न जायते ॥
 एतज्ज्ञात्वा तु मेधावी व्रते युग्मेन यत्नतः ।
 न तस्य वित्तलोभोस्ति भक्तिग्राह्योऽस्ति केशवः ॥
 अनेन विधिना यस्तु द्वादशीं परिवत्सरं ।
 कृत्वा नरः परं याति विष्णुलोकमनामयं ॥
 सुनामहादशीचैषा व्रतानामुत्तमं व्रतं ।
 आद्या नरैस्तु कर्त्तव्या तोषयद्भिर्जनार्दनं ॥
 यच्चैमां कीर्त्तयेत् पुण्यां शृणुयाद्द्वादशीं नरः ।

तावभौ गच्छतः स्वर्गं कर्त्ता विष्णुपुरं व्रजेत् ॥

इति वल्किपुराणोक्तं सुनामद्वादशीव्रतम् ।

पुलस्त्य उवाच ।

फाल्गुनामलपक्षस्य एकादश्यामुपोषितः ।

नरोवा यदि वा नारी समभ्यर्च्य जगत्पतिं ॥

हरेर्नाम जपन् भक्त्या सप्तवारान् जनेश्वर ।

उत्तिष्ठन् प्रस्वपंश्चैव हरिमेवाशु कीर्त्तयेत् ॥

अतः प्रभाते विमले हादश्यां नियतो हरिं ।

स्नात्वा सम्यक् समभ्यर्च्य दत्त्वा विप्राय दक्षिणां ॥

हरिमुद्दिश्य चैवाग्नौ घृतहोमं समाचरेत् ।

प्रणिपत्य जगन्नाथमिति वाणीमुदीरयेत् ॥

पातालसंस्था वसुधा प्रसाद्य च मनोरथान् ।

अवाप वासुदेवोमे स ददातु मनोरथान् ॥

यमभ्यर्च्य हिति प्राप्ता सकलांश्च मनोरथान् ।

भ्रष्टराज्यश्च देवेन्द्रो यमभ्यर्च्य जगत्पतिं ॥

मनोरथानवाप्याशु स ददातु मनोरथान् ।

एवमभ्यर्च्य पूजाञ्च निष्पाद्य हरये ततः ॥

सम्भोज्य तिथिभृत्यांश्च हविष्यान्नेन वाग्यतः ।

स्वयम्भुज्जीत च नरोहरिं ध्यात्वा विमत्सरः ॥

फाल्गुनश्चैत्रवैशाखौ ज्येष्ठमासश्च पार्थिव ।

चतुर्भिः पारणं मासैरेभिर्निष्पादितं भवेत् ॥

रक्तपुष्पैश्च चतुरोमासान् कुर्वीत वार्चनम् ।

दहेच्च गुग्गुलं प्राश्य गोमृगचालनं परं* ॥
 हविष्यान्नञ्च नैवेद्यमात्मनश्चापि भोजनं ।
 तदस्तु श्रूयतामन्या आषाढादिषु वा क्रिया ॥
 जाती† पुष्पाणि धूपञ्च शस्तः सर्जरसेन तु ।
 प्राश्य दर्भोदकं चात्र शाल्यन्नं च निवेदयेत् ॥
 स्वयमेव तदग्नौ याच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 कार्तिकादिषु मासेषु गोमूत्रं कायशोधनं ॥
 सुगन्धं स्वेच्छया धूपं पूजां भृङ्गारकेण च ।
 भृङ्गारको माकन्दः ।
 कासारं वात नैवेद्यं भुञ्जीयात्तच्च वै स्वयं ।
 प्रतिमासञ्च विप्राय दातव्या दक्षिणा तथा ॥
 प्रीणनं देवदेवस्य पारणे पारणे गते ।
 यथा शक्त्या च कुर्वीत वित्ताश्रयविवर्जितः ॥
 सद्भावेनैव गोविन्दः प्रीतिमाप्नोत्यनुत्तमां ।
 अतोर्थं पारणस्यान्ते प्रीणनीयो जनार्दनः ॥
 प्रीणीतश्चेप्सितान् कामान्ददात्यव्याहतान् भुवि ।
 वर्षान्ते प्रतिमां विष्णोः कारयित्वा सुशोभनां ॥
 सुवर्णं न यथा शक्त्या गदा शङ्खासि भूषितां‡ ।
 शुक्लवस्त्रयुगच्छन्नां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 द्वादश ब्राह्मणांस्तत्र भोजयित्वा चमापयेत् ।

* जलमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† जालीपुष्पाणि पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ गदाशङ्खानि भूषितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्वादशात्र प्रदातव्याः कुम्भाः साम्रजलाक्षताः ॥
 कृत्रोपानद्युगैः सार्धं दक्षिणाभिश्च सत्तम ।
 गाश्चैवात्र प्रदातव्या गुरवे च पयस्विनीः ॥
 सर्व्वोपस्करसंयुक्ताः सवत्साः शीलसंयुताः ।
 एषा पुण्या पापहरा द्वादशी फलमिच्छतां ॥
 यथाभिलषितान् कामान् ददाति नृपसत्तम ।
 पूरयित्वाखिलान् भक्त्या यतश्चैषा मनोरथान् ॥
 मनोरथा द्वादशीयन्ततो लोकेषु विश्रुता ।
 उपोष्येतां त्रिभुवनं प्राप्तमिन्द्रेण वै पुरा ॥
 आदित्या वेष्टितान् पुत्रान् धनमौशनसा तथा ।
 धौम्येनाध्ययनं प्राप्तमन्यैश्चाभिमतं फलं ॥
 अपुत्रो लभते पुत्रान् निर्धनो धनमाप्नुयात् ।
 रोगाभिभूतश्चारोग्यं कन्या प्राप्नोति सत्पतिं ॥
 समागमः प्रवसितैरुपोष्यैतद्वाप्यते !
 सर्व्वकामानवाप्नोति मृतः स्वर्गं च मोदते ॥
 नापुत्रो नापि निधनो वियुक्तो न च निर्गुणः ।
 उपोष्यैतद्भूतं मर्त्यः स्त्रीजितो वापि जायते ॥
 स्वर्गलोकं सहस्राणि वर्षाणां मनुजाधिप ।
 भोगानभिमतान् भुक्त्वा स्वर्गलोकेऽभिकांक्षितान् ॥
 इह पुण्यवतां नृणां धनिनां साधुशीलिनां ।
 मृहेषु जायते राजा सर्व्वव्याधिविवर्जितः ॥
 न द्वादशीमुपवसन्ति मनोरथाख्यां
 नैवार्चयन्ति पुरुषोत्तममादिदेवं ।

गोत्राह्मणां च न नमन्ति न पूजयन्ति
ये ते मनोभिलषितं कथमाप्नुवन्ति ॥
इति श्रीपद्मपुराणोक्तं मनोरथदादशीव्रतम् ।

—000—

भीष्म उवाच ।*

किममीष्टवियोगशोकसंघा
नलमुहर्त्तुमुपोषणं व्रतं वा ।
विभवोद्भवकारि भूतलेऽस्मिन्
भवभीतेरपि सूदनञ्च पुंसां ॥

पुलस्त्य उवाच ।

परमिष्टमिदं जगत्प्रियन्ते
विबुधानामपि दुर्लभं महत्वात् ।
नव भक्तिमतस्तथा च वक्ष्ये
व्रतमिन्द्रादिसुरदानवेषु गुह्यं ॥
पुण्येवाश्रयुजे मासि विशोकदादशीव्रतं ।
यच्चीर्त्वा शोकदौर्गत्यभाजनं न नरो भवेत् ॥
दशम्यां लघुभुक् रात्रौ कृत्वा वै दन्तधावनं ।
उदङ्मुखो प्राङ्मुखो वा वाक्यमेतदुदीरयेत् ॥
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य च केशवं ।
त्रियं च जगतां भूतिं भोक्ष्यामीत्यपरेऽहनि ॥
एवं नियममाख्याय सुप्ता रात्रौ जितेन्द्रियः ।
प्रभाते विमले गत्वा मध्याह्ने तु जलाशयं ॥

* श्रीकृष्ण उवाचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

स्नानं सर्वौषधैः कुर्यात् पञ्चगव्यजलेन च ।
 शुक्लमाख्याम्बरधरः समभ्येत्य गृहं ततः ॥
 पूजयेज्जगतां नाथं लक्ष्मीदयितमुत्पलैः ।
 केशवाय नमः* पादौ जङ्घे च वरदाय वै ॥
 श्रीशाय जानुनी तद्वदूरु च जलशायिने ।
 कन्दर्पाय नमो गुह्यं माधवाय नमः कटिं ॥
 दामोदरायेत्युदरं पार्श्वं च विपुलाय वै ।
 नाभिञ्च पद्मनाभाय हृदयं मन्मथाय च ॥
 श्रीधराय विभोर्वक्षः करौ तु मधुघातिने ।
 चक्षिणे वामबाहुञ्च दक्षिणं गदिने नमः† ॥
 नासां शोकविनाशाय वासुदेवाय चाक्षिणी ॥
 ललाटं वामनायेति हृरये च पुन भ्रुवौ ।
 अलकान् साधनायेति किरीटं विश्वरूपिणे ॥
 नमः सर्वाङ्गने तुभ्यं सर्वाङ्गान्यभिपूजयेत् ।
 एवं संपूज्य गोविन्दं गन्धमाख्यानुलेपनैः ॥
 तदस्तु मण्डपस्याग्रे स्थण्डिलं कारयेन्मृदा ।
 चतुरस्रं समन्ताच्च त्रिरत्निमात्रमुच्छ्रयं ॥
 सूक्ष्मं हृदयञ्च पुरतोवप्रद्वयसमावृतं ।

वप्रप्रकारः ।

त्रिरङ्गुलोच्छ्रितं वप्रं तद्विस्तारोद्विरङ्गुलः ।
 स्थण्डिलस्योपरिष्ठात् भित्तिरष्टांगुला भवेत् ॥

* विशोकायेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कण्ठमास्त्रमश्वमुखाय वै अथ पुस्तकान्तरे पाठोऽस्ति ।

नदी वालुकया शूर्पे लक्ष्म्याः प्रतिकृतिं न्यसेत् ।
 स्थण्डिले शूर्पमारोप्य लक्ष्मीमित्यर्चयेद्बुधः ॥
 नमोदेव्यै नमः शान्त्यै नमस्तस्यै नमः श्रिये ।
 नमोस्तुष्यै नमः पुष्यै सृष्यै वृष्यै नमोनमः ॥
 विशोका दुःखनाशाय विशोका वरदास्तु ते ।
 विशोका मेऽस्तु सन्तत्यै विशोका सर्वसिद्धये ॥
 शुक्ताम्बरधरः सूर्यं वेष्य संपूजयेत् फलैः ।
 भक्ष्यैर्नानाविधैस्तद्वत्सौवर्णं कमलेन च ॥
 यथा विभवतो भीष्म वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
 दर्भोदकं प्रशंसन्ति रात्रावस्मिन् व्रते सदा ॥
 प्राशनं जागरच्चैव गीतनृत्यादिभिस्तथा ।
 यामत्रये व्यतीते तु सर्वोपस्करसंयुतः ॥
 अभिगम्य च विप्राणां मिथुनानि समर्चयेत् ।
 शक्तिः स्त्रीणि चैकं वा वस्त्रमात्यानुलेपनैः ॥
 शयनस्थानि पूज्यानि नमोस्तु जलशायिने ।
 ततस्तु गीतवाद्यादि निशाशेषे विवर्जयेत् ।
 प्रभाते कृतकृत्यस्तु दम्पत्यानि च भोजयेत् ।
 यथा शक्त्या कुरुश्रेष्ठ ततो मुञ्जीत वाग्यतः ॥
 दिवास्वप्नं परान्नञ्च पुनर्भोजनमैथुनं ।
 क्षौद्रन्तेलामिषञ्चैव हादृश्यां सप्त वर्जयेत् ॥
 अतीर्थं पारणादूर्ध्वं पुराणश्रवणादिभिः ।
 सिद्धिनादैस्तथाचान्यैस्तद्दिनञ्चातिवाहयेत् ॥
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ।

व्रतान्ते शयनं दद्यात् गुडधेनुसमन्वितम् ॥
 सोपधानकविश्रामं सवस्त्राभरणं शुभम् ।
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र विप्रेन्द्राय निवेदयेत् ॥
 यथा लक्ष्मीर्न देवेश त्वां परित्यज्य तिष्ठति ।
 तथा रोग्यश्च रूपश्च विशोकं वा स्तु मे सदा ॥
 यथा देवेन रहिता न लक्ष्मीर्जातु जायते ।
 तथा विशोकता मेऽस्तु भक्तिरग्रा च केशवे ॥
 विधिनानेन तत्सर्वं शूर्पं सकमलं तथा ।
 दातव्यं वेदविदुषे आत्मनो भूतिमिच्छता ॥
 उत्पलं करवीरश्च अञ्जानकुसुमं तथा* ।
 मृङ्गारं सिन्धुवारश्च मल्लिकागन्धपाटलं ॥
 कदम्बकुमुदंजाती शस्तान्येतानि पूजने ।
 विशोकद्वादशी चैषा सर्वपापप्रणाशिनी ॥
 यामुपोष्य नरो भक्त्या शुभसौभाग्यभाग्भवेत् ।
 भुक्त्वा कामानशेषांस्तु अन्ते स्मरणमाप्नुयात् ॥
 स्मृत्वाच्युतं ह्यन्तकाले याति तत्सममन्ततः ।
 इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यक्
 मधुमुरनरकारैरर्चनं चापि पश्येत् ।
 मतिमपि कुरुते यो देवतास्त्रिन्दुलोके
 वसति च ससुराद्यैः पूज्यमानः सदैव ॥

इति पद्मपुराणोक्तं द्वादशीव्रतम् ।

दालम्ब्य उवाच ।

अतीव भीषणा नित्यं शस्त्राग्निभयदाक्षर ।
 कथं न गच्छेन्न रक्षानेतन्मे वक्तुमर्हसि ॥
 अहोतिकष्टं पापानां विपाकी नरकस्थितिः ।
 पुरुषैर्भुज्यते ब्रह्मन् तस्मिन् वद सर्वतम ॥

पुलस्त्य उवाच ।

पुण्यस्य कर्मणः पाकः पुण्य एव द्विजोत्तम ।
 चेतसः परिणायार्थं स्वर्गस्थैर्भुज्यते नरैः ॥
 तथैव पाकः पापानां पुरुषैर्नरकस्थितैः ।
 भुज्यते तावदखिलो यावत् पापं क्षयं ब्रजेत् ॥
 यथेयं द्वादशी शस्ता नृणां सुकृतकर्मणां ।
 यासुपोष्य द्विजश्रेष्ठ न याति नरकं नरः ॥
 फाल्गुनामलपक्षस्य एकादश्यामुपोषितः ।
 द्वादश्यां च द्विजश्रेष्ठ पूजयेन्मधुसूदनं ॥
 एकादश्यां स मुत्तिष्ठन् विष्णोर्नामाशुकीर्तनं ।
 पूजायां वासुदेवस्य कुर्वीत सुसमाहितः ॥
 नमो नारायणायेति वाक्यं वाक्यमहर्निशं ।
 क्रोधं पापं तथेर्ष्याञ्च दम्भलोभञ्च वर्जयेत् ॥
 कामद्रोहं मदं वापि मानमैश्वर्यमेव च
 सर्वमेतत् परित्याज्यं विष्णुभक्तेन चेतसा ॥
 असारताञ्च लोकेऽस्मिन् संसारे भावयन्निति ।
 तथैव कुर्याद्द्वादश्यां नाम्नामुच्चारणं द्विज ॥
 भविष्योत्तरात् ।

सौवर्णताम्रपात्राणि मृण्मयान्यपि पाण्डुव ।
 यवपात्रस्थानि कृत्वा प्रतिमासमुपोषितः ॥
 नामत्रयमशेषेण मासि मासि दिनद्वयं ।
 तथैवोच्चारयेदद्याद्द्वादश्याञ्च यथोदितं ॥
 प्रणम्य च हृषीकेशं कृत्वा पूजां प्रसादयेत् ।
 विष्णो नमस्ते जगतः प्रसूते श्रीवासुदेवाय नमो नमस्ते ॥
 नारायणोस्तु धन्वा मे जहि पापमशेषतः ।
 सर्वपापक्षयो मेऽस्तु महासुक्ततर्कभिरभिः ॥
 अनेकजन्मजनितं बाल्ययौवनवार्द्धके ।
 पुण्यं विवृद्धिमायातु पापं च संचयं व्रजेत् ॥
 तत्प्रशान्तिवृद्धिमायातु पापानां पञ्चकक्षयं ।
 आकाशादिषु शब्दादौ श्रोत्रादिमहदादिषु ॥
 प्रकृति पुरुषौ चैव ब्रह्मसंप्राप्तिमाप्नुते ।
 यथैक एव सर्वात्मा वासुदेवो व्यवस्थितः ॥
 तेन सत्येन मे पापं नरकार्त्तिप्रदक्षयं ।
 प्रयातु सुक्ततस्यास्तु ममतुद्दिनसञ्चयं ॥
 पापस्य हानिं पुण्यं तु वृद्धिमभ्ये त्वनुत्तमां ।
 एवमुच्चार्य विप्राय दत्त्वा वा कथितं तव ॥
 भुञ्जीत कृतकृत्यस्तु पारणे पारणे गते ।
 पारणान्ते च देवस्य प्रीणतां शक्तितोहिज ॥
 कुर्वीताखिलपापघण्डैरास्तापञ्च विवर्जयेत् ।
 एवं संवत्सरस्यान्ते काञ्चनीं प्रतिमां हरेः ॥
 पूजयित्वा वस्त्रपुष्पपुष्पतपात्रेण संयुतां ।

गां सवसां च विप्राय दद्यात् कृष्णां समाहितः ॥
 विलंबितञ्च यत्पूर्वं दैवात्मात्रं भवेद्यदि ।
 तस्मिन्नहनि दातव्यं भोजनञ्चानिवारितं ॥
 इत्येषा कथिता दालभ्य सुकृतस्य जयावहा ।
 द्वादशी नरकं मर्त्योयामुपोष्य न पश्यति ॥
 नाग्नयो न च शस्त्राणि न च लोहमुखाः खगाः ।
 नरकास्तं न वाधन्ते मर्त्यस्य जनार्दने ॥
 नामोच्चारणमात्रेण विष्णोः क्षीणाघसञ्चयः ।
 भवत्यपास्तपापस्य नरके गमनं कुतः ॥
 नमो नारायणायैह वासुदेवेति कीर्त्तयेत् ।
 न याति नरकं मर्त्यः संच्छीणाशेषपातकः ॥
 तस्मात्पाषण्डिसंसर्गमकुर्वन् द्वादशीमिमां ।
 उपोष्य पुण्योपचर्यो न याति नरकं नरः ॥

इति विष्णुधर्म्मोक्तं सुकृतद्वादशीव्रतम्

—000—

पुलस्त्य उवाच ।

एकादश्यां शुक्लपक्षे फाल्गुने मासि यो नरः ।
 जपन् कृष्णेति देवस्य नाम भक्त्या पुनः पुनः ॥
 देवार्चनं वाष्टशतं कृत्वैतत्तु जपेक्षुचिः ॥
 स्नान, प्रस्थानकाले च उत्थाने स्खलिते क्षवे ।
 पाशण्डान् पतितां, श्वैव तथैवान्ध्यावसायिनः ॥
 नालपेक्षु तथा देवमर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ।
 द्वादक्षोदाहरेत् मन्त्रं मनश्चाधाय तत्परः ॥

(१३६)

कृष्ण कृष्ण कृपालुस्त्वमगतीनां गतिर्भव ।
 संसारार्णवमग्नानां प्रसीद मधुसूदन ॥
 एवं प्रसाद्योपवासं कृत्वा नियतमानसः ।
 पूर्वार्द्ध एव चान्येदुर्गवां संप्राश्य वै सकृत् ॥
 स्नातोऽर्चयित्वा कृष्णेति पुनर्नाम प्रकीर्तयेत् ।
 वारिधारात्रयञ्चैव विक्षिपेद्देवपादयोः ॥
 चैत्रवैशाखयोश्चैवं तद्वज्रैश्चैव पूजयेत् ।
 मर्त्यलोके गतिं श्रेष्ठां दारुभ्य प्राप्नोति वै नरः ॥
 उत्क्रान्तिकाले कृष्णस्य स्मरणञ्च तथाप्नुयात् ।
 आषाढे श्रावणे चैव मासि भाद्रपदे तथा ॥
 तथैवाश्वयुजे देवमनेन विधिना नरः ।
 उपोष्य संपूज्य तथा केशवेति च कीर्तयेत् ॥
 गोमूत्रप्राशनात् पूतः स्वर्गलोके महीयते ।
 आराधितस्य जगतामीश्वरस्य महात्मनः ।
 उत्क्रान्तिकाले स्मरणं केशवस्य तथाप्नुयात् ॥
 क्षीरस्य प्राशनं श्रेष्ठं विधिनेहं यद्योदितं ।
 कार्तिकादि यथान्यायं कुर्यान्मासचतुष्टयं ॥
 तेनैव विधिना ब्रह्मन् तत्र विष्णुं प्रकीर्तयेत् ।
 स याति विष्णुसालोक्यं विष्णुं स्मरति तत्क्षये ॥
 प्रतिमासं हिजातिभ्यो दद्याद्दानं यथेच्छया ।
 चातुर्मास्ये च सम्पूर्णं पुण्यश्रवणकीर्तनं ॥
 कथाञ्च वासुदेवस्य तद्भोतं वापि कारयेत् ।
 एवमेव गतिं श्रेष्ठां देवानामनुकीर्तनात् ॥

कथितं पारणं यत्ते कुर्वन्मासचतुष्टयं ।
 आधिपत्यं तेन भोगान् दिव्यमाप्नोति मानवः ।
 द्वितीयेन तथा भोगानैन्दान् प्राप्नोति मानवः ॥
 विष्णुलोके तृतीयेन पारणं तु तथाप्नुयात् ।
 एवमेतत्समाख्यातं मतिप्रापकमुत्तमम् ॥
 विधानं द्विजशार्दूलं कृष्णतुष्टिप्रदं नृणां ।
 सुगतिदादशीमेतां श्रद्धधानश्च योनरः ॥
 उपोष्यति तथा नारी प्राप्नोति त्रिविधां गतिं ।
 एषा धन्या पापहरा तिथिर्नित्यमुपासिता ।
 आराधनाय श्लेषा देवदेवस्य चक्रिणः ॥
 इति विष्णुधर्म्मोक्तं सुगतिदादशीव्रतम् ।

—ooo@ooo—

मुधिष्ठिर उवाच ।

ऋणैस्त्रिभिः परिहृतः पुरुषो जायते किल ।
 ऋणत्रयात् मुच्येत पुरुषः पुत्रदर्शनात् ॥
 पुत्रामनरकायस्मात् पितरं त्रायते सुतः ।
 तस्मात् पुत्र इति प्रीतः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥
 दिग्म्बरं गतव्रीडं जटिलं धूलिधूसरं ।
 पुण्यहीना न पश्यन्ति गङ्गाधरमिवात्मजं ॥
 तस्मात् पुत्रस्य लाभाय व्रतमेतदुदीरयेत् ।

कृष्ण उवाच ।

एकादश्यां चाश्वयुजे स्नात्वोपोष्याच्चयेद्वरिं ।
 गां रात्रौ पूजयेद्दद्यात् सवत्साया गवाह्निकं ॥

कृष्ण लवाच ।

आसीत् पुरा नरीनामा विदर्भायां कुशध्वजः ।
 शान्तः पुरुषुतो येन चक्रे राष्ट्रमतन्द्रितः ॥
 जघान तापसं सोप्यप्रमादं मृगयाङ्गतः ।
 मृगं मत्वा महारण्ये ब्राह्मणं दैवमोहितः ॥
 तेन कर्मविप्राकेन देहान्तं गवयस्ततः ।
 तत्रासौ पतनाहोरात्रं तु भूपातिपीडितं ॥
 तस्मादिहागतो मर्त्ये रौद्री विषधरो भवेत् ।
 अदर्शत्सोऽपि राजेन्द्र ब्राह्मणञ्चरणे तु घा ॥
 सलतां हतपञ्चत्वं जगाम द्विपसूनुतां ।
 विपन्नश्च ततः सिंही द्वितीयेऽभूत्सुदारुणः ॥
 विदारितमुखो हिंस्त्रानाम सत्वभयङ्करः ।
 जन्मान्ते सोऽभवत् श्रेष्ठराजन्यो मृगयागतः* ।
 ततोभि बहुभिः शस्त्रै राजालोकैर्निपातितः ॥
 पुनर्व्याघ्रो बभूवासौ तृतीयेऽपि भवान्तरे ॥
 तीक्ष्णपादनखाघातव्यापादितमृगान्वयः ।
 तेनापि वैश्यो निधनंगतः कश्चित्ततान्तरे ॥
 सनीरक्तमिराशित्वं लोकैः ख्यातनिपातनान् ।
 स जातस्तापकृद्रक्षो† नखराहतजन्तुभुक् ॥
 जघान बालं चण्डालादसौ मृत्युमवाप्नुयात् ।

* जन्मान्ते सोम पुनः श्रेष्ठराजन्यं मृगयागतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† ताम्रगटद्वय इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पञ्चमे मकरो* जातः समुद्रेति भयङ्करः ॥
 स्त्रियं जघान तरुणीं स्नातुकामां यथागतां ।
 प्रभाते शङ्करस्याग्रे शशाङ्कग्रहणे निशि ॥
 तत्रापि बहिसं दत्त्वा जनैः प्राणैर्वियोजयेत् ।
 पुनः षष्ठे भवेजातौ पिशाचः पिशिताशनः ॥
 क्रूरः क्षिद्रपरः क्षुद्रो नरप्राणवियोजकः ।
 सोऽवतीर्णो नरस्याङ्गङ्गनामा स च कस्यचित् ॥
 मन्त्रेण पूयसिद्धेन वातिकेन व्यसुः कृतः ।
 सप्तमे स पुनर्जातौ दुन्निरीक्षवपुर्भृशम् ॥
 क्रूरदंष्ट्रः करालास्यो मांसशोणितभोजनः ।
 दिग्वासा मनुभसौषु वासिष्ठो बह्वाराक्षसः ॥
 राष्ट्रञ्च गीर्जरं शून्यं सर्वं चक्रे विषादिषु ।
 आक्रम्य भीमदासेन राजा राक्षसशत्रुणा ॥
 समारोप्य धनुः संख्ये ब्रह्मास्त्रेण निपातितः ।
 भूयोभवद्द्वाराग्रसमः स्याज्जन्मन्यष्टमे भुवि ॥
 वनेतराणां कुह्वीगोब्राह्मणात्तर्कं निगन्धनं ।
 स तु हस्तीजभङ्गेन मातङ्गेन धनुष्मता ॥
 एकादेशेऽपि पाञ्चालो पञ्चमध्येतिभीषणः ।
 ऊर्ध्वकर्णोऽतिरक्ताक्षोजातौ ऋक्षतनुर्दृढः ॥
 पापो धर्मध्वजोरक्षो देवतोजिनमात्यष्टक् ।
 स दण्डपाशिकेनैव वृक्षाग्रे ह्यवलम्बितः ॥
 द्वादशे स पुनर्जातः पुल्कशः क्लेशभाजनः ।

भक्ष्यलोभाद्विलगतीव्याधेन विनिपातितः ॥
 तेन वासीत्कृतं पूर्वं तारकहादशी व्रतं ।
 तस्य प्रभावाज्जातोऽपि दुष्टयोनौ पुनः पुनः ॥
 अवाप शीघ्रं पञ्चत्वं संसारभवसागरे ।
 पुनरेवाभवद्राजा विदर्भायां सुधार्मिकः ॥
 भूयः सोपोषिता तेन तारका हादशी शुभा ।
 पश्यतां व्रतमाहात्म्यं जाती जाती पुनः पुनः ॥
 व्रतप्रभावाद्भवने भुक्त्वा राज्यमकण्ठकं ।
 प्राप विष्णुपुरे स्थानं यावदाहतसंभ्रवं ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं तत् कृष्ण कर्त्तव्यं तारकहादशीव्रतम् ।
 पापोऽपि सद्गतिं प्राप्नो यत्प्रभावात् कुशध्वजः ॥

कृष्ण उवाच ।

मार्गशीर्षे सिते पक्षे गृहीत्वा हादशीव्रतम् ।
 अकृत्तिमे जले स्नानमपराह्णे समाचरेत् ॥
 प्रणम्य भास्करं भक्त्या कृत्वा देवार्चनं तथा ।
 मौनेनैवावस्थातव्यं यावदस्तं व्रजेद्रविः ॥
 ततो मुक्ताफलैः पुष्पैर्गन्धधूपविलेपनैः ।
 मज्जलं साक्षतं युक्तं हिरण्याक्षफलैः शुभैः ॥
 रम्ये ताम्रमये पात्रे जानुभ्यां धरणीं गतः ।
 पूर्वामुखः प्रदोषाग्रे मूर्ध्नि कृत्वा घर्मभाजनं ॥
 भूमौ मण्डलिकं कृत्वा गोमयेन सताडितं ।
 चन्दनेन समालिप्य ध्रुवश्च मृगगोमुखं ॥

सहस्रशीर्षामन्त्रेण भूमौ ध्यात्वा जगद्गुरुम् ।
 तारकानां कुरुश्रेष्ठ दद्यादर्थं जितेन्द्रियः ॥
 पर्युक्ष्य धूपमुत्क्षिप्य दद्याद्विप्राय दक्षिणं ।
 क्रमेण सर्वं निर्वर्त्य भोज्यं भोज्यं निशाग्रमे ॥
 मार्गशीर्षे खण्डखाद्यैः पुष्पैः शीवालकैः शुभैः ।
 माघे तिलान्नकुशरैः फाल्गुने गुडपूरकैः ॥
 वसन्ते मोदकैर्दिव्यैर्व्याख्ये खण्डवेष्टकैः ।
 ज्येष्ठे शक्तभृतैः पात्रैराषाढे गुडपूरकैः ॥
 श्रावणेशष्कलीभिश्च नभस्ये प्रायसेन च ।
 चतुर्पूरैरश्वयुजे कासारैः कार्तिके क्रमात् ॥
 एभिर्द्वादशभिर्भक्ष्यैर्भोजयित्वा द्विजान् स्वयम् ।
 भुञ्जीत वाग्यतः पार्थ पञ्चाद्विप्रान् क्षमापयेत् ॥
 समाप्ते तु व्रते कृत्वा राजतं तारकागणम् ।
 पेटं वा पूर्वविधिना पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥
 कुम्भा द्वादश दातव्याः सोदका मोदकान्विताः ।
 ब्राह्मणानां परीधानं पञ्चरागं सकच्चुकं ॥
 श्वेताञ्च गां ब्राह्मणाय चन्दनञ्चोपवीतकं ।
 कुङ्कुमाञ्जनताम्बूलं स्त्रीणां दत्त्वा क्षमापयेत् ॥
 अनेन विधिना राजन् यः करोति व्रतं नरः ।
 नारीवा भर्तृपरमा विधवा श्रीलभूषणा ॥
 नचत्रलीकं व्रजति विमानेनार्कवर्चसा ।
 अप्सरोगणगन्धर्व्यश्च विद्याधरैः शुभैः ॥
 तीव्र तारावृतः स्वर्गे युगान्तमपि पूज्यते ।

एतद्भूतं पुरा चौर्यं श्रव्या राज्ञ्या त्रिया मया ॥
यासीतया दमयन्त्या रुक्मिण्या सत्यभामया ।
अन्याभिरपि नारीभिः पुरुषैश्च पृथग्विधैः ॥
चौर्यमेतद्भूतं पार्थ सर्वपापभयापहम् ।
जन्मान्तरेष्वपि कृतानि दहत्यघानि*
यासन्दधाल्यहरहः सुकृतोपयोगं ।
ताराभिधानमतिपातकतूलकीला
तन्नास्ति यत्र विदधाति कृता मनुष्यैः ॥
इति भविष्यत्तरोक्ततारकाद्वादशीव्रतम् ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुता मे मानवा धर्मा वासिष्ठाश्च मया श्रुताः ।
हैपायन यथोद्दिष्टा वैष्णवान् वक्तुमर्हसि ॥

व्यास उवाच ।

श्रुतास्ते मानवा धर्मा वैदिकाश्च श्रुता मया ।
कलौ युगे न शक्यन्ते ते वै कर्तुं नराधिप ॥
सुखोपायमल्पधनमल्पक्लेशं महाफलं ।
पुराणानाञ्च सर्वेषां सारभूतं वदामि ते ॥
एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
एकादश्यां न भुङ्क्ते यो न याति नरकान्तु सः ॥
• व्यासस्य वचनं श्रुत्वा कम्पितोऽश्वत्थपर्णवत् ।

* दहत्यघर्म्ममिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

भीमसेनो महाबाहुर्भीतो वीर्यमभाषत ॥

भीम उवाच ।

पितामह न शक्तोऽहमुपवासं करोमि किं ।

अतो बहुफलं ब्रूहि व्रतमेकमपि प्रभो ॥

व्यास उवाच ।

वृषस्थे मिथुनस्थेऽर्के शुक्लाष्टोकादशी भवेत् ।

ज्यैष्ठे मासि प्रयत्नेन सीपीष्या जलवर्जितैः ॥

ज्ञाने वाचमने चैव वर्जयित्वा दकं बुधः ।

उपभुञ्जीत नैवान्यद्व्रतभङ्गोन्यथा भवेत् ॥

उदयादुदयं यावद्वर्जयित्वा जलं बुधः ।

अप्रयत्नादवाप्नोति द्वादश्यां द्वादशीनरः* ॥

ततः प्रभाते विमले द्वादश्यां ज्ञानमाचरेत् ।

जलं सुवर्णं दत्त्वा तु द्विजातिभ्यो यथाविधि ॥

भुञ्जीत कृतकृत्यस्तु ब्राह्मणैः सहितो वशी ।

एवं कृते तु यत्पुण्यं भीमसेन शृणुष्व तत् ॥

संवत्सरस्यया मध्ये एकादश्यो भवन्तुत ।

तासां फलमवाप्नोति अत्र मे नास्ति संशयः ॥

इति मां केशवः प्राह शङ्खगदाधरः ।

अस्य व्रतस्य यत् पुण्यं तन्मे ब्रूहि जनाहंन ॥

एकादश्यां सिते पक्षे ज्यैष्ठस्योदकवर्जितं ।

उपोष्य फलं प्राप्नोति यत्तु शृणु ह्यकोदर ॥

सर्वतोर्ध्वेषु यत् पुण्यं सर्वदानेषु यत् फलं ।

* उपवासस्तु भुञ्जीत द्विजातिभ्यो यथाविधि इति पुस्तकाकारेपाठः ।

सर्वहोमेषु यत् पुण्यं तदस्याः समुपोषणात् ॥
 संवत्सरस्य सावत्यः शुक्लाः कृष्णा वृकोदरः ।
 उपोषितास्तु ताः सर्वा एकादश्यां न संशयः ॥
 धनधान्यवहाः पुण्याः पुत्रारोग्यप्रदास्तथा ।
 उपोषिता नरव्याघ्र इति सत्यं ब्रवीमि ते ॥
 यमदूता महाकाया करालकृष्णरूपिणः ।
 दण्डपाशधरा रौद्रा मरणे दृष्टिगोचराः ॥
 न प्रयान्ति तरव्याघ्र एकादश्यामुपोषणात् ।
 पीताम्बरधराः सौम्याश्चक्रहस्ता मनोजवाः ॥
 अन्तकाले नयत्येवं वैष्णवा वैष्णवीं पुरीं ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन उपोष्य जलवर्जितं ।
 जलधेनुं तथा दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 इति श्रीमहाभारतोक्तनिर्जलैकादशीव्रतम् ।

— ००० —

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् ब्रूहि ते सम्यक् गणयद्वादशीव्रतम् ।
 सप्राशनं सोपवासं सरहस्यं समन्त्रकं ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

कीर्त्तय यत्पुरा चीर्णं सीतया वनसंस्थया ।
 व्रतं राघववाक्येन अगस्त्यऋषिभाषितं ॥
 लोपामुद्रालये सर्वा मुनिपत्न्यो बहुप्रजाः ।
 भोजितास्तर्पिताः सर्वैराहारैः सर्वकामिकैः ।

तामिहैकमनाः पार्थ अरण्यहादशीं शृणु ।
 मार्गशीर्षे सिते पक्षे एकादश्यां दिनोदयं ॥
 स्नात्वा नरः सोपवासः कृत्वा पूजां जनार्दने ।
 गन्धपुष्पाद्यधूपैश्च दीपैर्जागरणादिभिः ॥
 निशां नीत्वा प्रभाते च वनोद्देशेऽतिशोभने ।
 सजले कृष्णसान्निध्ये वेदवेदाङ्गपारगं ॥
 भोजयित्वा फलप्रायं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 पञ्चगव्यपूर्णमेव प्राशनं वाथ तद्दिने ॥
 वर्षमेकं सुसंपूर्णं पारयित्वा युधिष्ठिर ।
 आवणे कार्तिके माघे चैत्रे वाथ समुद्यमेत् ॥
 व्रती पक्वान्नसंपूर्णान् भाडुकान् घृतपूरकान् ।
 अन्नं स्वादु च सुस्विन्नं खण्डखाद्यादिसंयुतं ॥
 भक्ष्यैर्नानाविधैः पार्थ संयुतं षड्रसेण तु ।
 व्यञ्जनैः पत्रशकैश्च शुष्काद्रैरतिशोभनैः ॥
 पानकैः पत्रसारैश्च सुगन्धैः स्वादुशीतलैः ।
 फलैः कालोद्भवैः सर्वैर्यथाविभवमात्मनः ॥
 गत्वा वनं मुक्तजनां स्वादुतोयं धनञ्जय ॥
 तत्र विप्रान् सुखासीनान् प्रागुदीचमुखाञ्कुचीन् ।
 भोजयेद्दृश च द्वौ च कृतपूजादिकक्रियः ॥
 अलाभे यतिमुख्यानां गृहस्थानपि भोजयेत् ।
 सपत्नीकान् सदाचारानप्रियुक्तान् गुणप्रियान् ॥
 उद्दिश्य देवं गोविन्दं पृथक् द्वादशनामभिः ।
 वासुदेवं हृषीकेशं विष्णुं दामोदरं हरिं ॥

त्रिविक्रमश्च गोविन्दं पद्मनाभञ्जनार्दनं ।
 गोवर्दनधरं कृष्णं श्रीधरं क्रमशो नृप ॥
 प्रणवादिनमस्कारैर्नामभिः पूजयेद्दिजान् ।
 गन्धपुष्पादिना पार्थ भक्त्या तद्भावितात्मना ॥
 भोजयित्वा शुभान्नानि स्वाचारांस्तान् सदक्षिणान् ।
 प्रणम्याथो विसृज्येतान् विष्णुर्म्म प्रीयतामिति ॥
 ततो भुञ्जीत सहितोभृत्यैर्वन्धुजनेन च ।
 आश्रितैरर्थिभिः पार्थ सामान्यैरथवाग्यतः ॥
 एवं यः कुरुते सम्यगरण्यद्वादशीं नरः ।
 स देहान्ते विमानस्थो दिव्यकन्यासमावृतः ॥
 उद्धृत्य स्वपितृष्वपि श्वेतद्वीपं हरः प्रियं ।
 यत्र लोकाः पीतवस्त्राः श्यामदेहाश्चतुर्भुजाः ।
 शङ्खचक्रगदापद्मव्यग्रहस्ताः सकौस्तुभाः ॥
 तार्क्ष्यासनाः समुकुटा दिव्यकुण्डलमण्डिताः ।
 नीलोत्पलमहापद्ममालया ललितोरसः ॥
 लक्ष्मीधरा मेघवर्णाः केयूराङ्गदभूषणाः ।
 तिष्ठन्ति विष्णुसामान्या यावदाहृतसंभवं ॥
 तत्र भोगांश्चिरं भुक्त्वा पश्यन् विष्णुं सनातनं ।
 पुण्यशेषात् समाधातः पृथिव्यां पृथिवीपते ॥
 सार्वभौमः श्रिया युक्तो राजा स्याद्राजपूजितः ।
 तत्रापि पुनरेवेमामरण्यद्वादशीं शुभां ॥
 करोति द्वादशैवासौ जन्मानि हरितत्परः ।
 तदन्ते बन्धुनिर्मुक्तो याति ब्रह्म सनातनं ॥

एकादशीमुपवसन्ति सितासरण्य
 नास्त्रीं वने द्विजवरा व्रतमाचरन्ति* ।
 साध्यस्त्रियः शुचरिताभरणाश्च तेषां
 विष्णुः प्रसादमुपयान्ति ददाति मोक्षं ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमपरादादशी व्रतम्† ।

—000—

याज्ञवल्क्य उवाच ।

कृष्णपक्षे तु पौषस्य संप्राप्तिद्वादशीं शृणु ।
 यामुपोष्य समाप्नोति सर्वानेव मनोरथान् ॥
 पाषण्डादिभिरालापमकुर्वन् विष्णुतत्परः ।
 पूजयेत् प्रयतो देवमेकाग्रमतिरच्युतं ॥
 पौषादिपारणं मासैषद्विज्यैष्ठान्तिकं स्मृतं ।
 प्रथमे पुण्डरीकाक्षनाम देवस्य गीयते ॥
 द्वितीये माधवाख्यन्तु विश्वरूपन्तु फाल्गुने ।
 पुरुषोत्तमाख्यश्च ततः पञ्चमेऽच्युतसंज्ञितं ॥
 षष्ठे जयेति देवस्य शुद्धं नाम प्रकीर्तयेत् ।
 पूर्वेषु षट्सु मासेषु स्नानप्राशनयोस्तिलाः ॥
 आषाढादिषु मासेषु पञ्चगव्यमुदाहृतं ।
 स्नानञ्च प्राशनञ्चैव पञ्चगव्यं सदेयते ॥
 पूजयेत् पुण्डरीकाक्षं पुनस्तेनैव नामभिः ।

● द्विजवराचयजपनीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† इति विष्णुधर्मोक्तमरणद्वादशीव्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

प्रतिमासञ्च देवस्य कृत्वा पूजां यथाविधि ॥
 विप्राय दक्षिणां दद्याच्छुद्धधानः स्वशक्तितः ।
 पारणान्ते तु देवस्य प्रीणनं भक्तिपूर्वकम् ॥
 कुर्वीत शक्त्या गोविन्दे सदा साभ्यर्चनं यतः ।
 नक्तं भुञ्जीत च नरस्त्रैलचारविवर्जितं ॥
 एकादश्यामुषित्वैवं द्वादश्यामथवा दिने ।
 एवमेकादश्यामुपोष्य द्वादशीनक्तं दिनं वा भुञ्जीतेन्ययः ॥
 एवं संवत्सरस्यान्ते ददाति प्रीतिमांस्ततः ।
 धेनुं वस्त्रं हिरण्यञ्च धान्यं भोजनमासनं ॥
 शय्याञ्च ब्राह्मणे दद्यात् केशवः प्रीयतामिति
 एतामुपोष्य विधिवत् विष्णुप्रीणनतत्परः ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते
 यतः सर्वमवाप्नोति यद्यदिच्छति चेतसा ॥
 ततो लोकेषु विख्यातं संप्राप्तिद्वादशीति वै ।
 कृताभिलाषिता दृष्ट्वा प्रारब्धा कर्मतत्परैः ।
 पूरयत्याखिलान् कामान् संस्मृता च दिने दिने
 इति विष्णुधर्माक्षरं संप्राप्तिद्वादशीव्रतं ।

—000—

पौषे कृष्णे विशाखासु युक्ताचैकादशी भवेत् ।
 तस्यां संपूजयेद्विष्णुमुपोष्य विधिवन्तरः ॥
 सुगन्धपुष्पनैवेद्यैर्वस्त्रभूषणसम्भवैः ।
 मासानुमासम्पूजयेत् विधिना जगतीपतिं ॥

प्राशनङ्गायशुद्धार्थं कार्यं मासक्रमेण तु ।
 गोमूत्रमुदकं सर्पिराचस्य कामतः परं ॥
 ततोदूर्वादधिब्रीहितिलांश्चैव यवांस्तथा ।
 जलमर्ककरैस्तप्तं दर्भांश्च क्षीरमेव च ॥
 द्वादश्यां भोजयेद्विप्रान् दधिक्षीरगुडौदनैः ।
 मासक्रमेण विप्रेभ्यो दद्यात्सम्यक्कृते व्रती ॥
 घृतं तिलान् ब्रीहियवसुवर्णसंयुतं घटम् ।
 मोदकैश्च युतं कुम्भमातपत्रन्तु पायसं ॥
 फाणितं चन्दनं मालाः सुगन्धाश्चेति दक्षिणाः ।
 व्रतमेतन्महापुण्यं दृष्टादृष्टफलप्रदं ॥
 कर्त्तव्यं धर्मनिरतैर्विष्णुपूजनतत्परैः* ।
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा विप्राणां प्रवरे कुले ॥
 सुजन्मा जायते धीमान् वेदवेदाङ्गपारगः ।
 निरातङ्गोऽनन्तसुखः सुखतश्च यथारिहा† ॥
 बह्वृत्तोभवेद्धीमान् धनैश्च धनदोपमैः ।
 यथानरस्तथा नारी व्रतमेतत् समाचरेत् ।
 ब्रह्म प्राप्य परां लक्ष्मीं मृतो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥
 इति विष्णुरहस्योक्तं महाफलद्वादशीव्रतम् ।

द्वादश्यां भोजयेद्विप्रान् तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां ।
 प्रतिमासं तिथौ तस्याङ्गोभ्योदद्याद्गवाङ्गिकं ॥

* विश्वपूजनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सुतान्तश्च यथारिहा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

गवां क्षीरेण संयुक्तं दध्ना वाय घृतेन वा ।
 मृत्पात्रे च समग्नौयादचारलवणं व्रती ॥
 संवत्सरमुपोष्यैव गोविन्दहादशीं नरः ।
 पुनर्गोभ्यो यथा शक्त्या भूयोदद्याद्गवाङ्गिकं ॥
 गोविन्दहादशी यातु उपोष्य विधिवन्नरः ।
 प्राप्नोति विधिवद्दत्त्वा गोसहस्रस्य यत्फलं ॥
 समुपोष्य महापुण्यां गोविन्दहादशीमिमाम् ।
 गवां लोकमवाप्नोति दधिक्षीरघृतप्लुतम् ।
 तत्र भोगान्वरान् भुक्त्वा चिरकालं मनोरथान् ॥
 गोविन्दस्य सदानन्दं ततो लोकमवाप्नुयात् ॥
 तत्र तिष्ठेन्निरातङ्गो मुदा परमया युतः ।
 गोविन्दस्य प्रसादेन यावदिन्द्रायतुर्हयम् ॥
 इति विष्णुरहस्योक्तं गोविन्दहादशीव्रतम् ।

नारद उवाच ।

हादश्योविधिवित् प्रोक्तास्त्वया लोकपितामह ।
 अनुष्ठानविहीनानां तासां ब्रूहि क्रियाफलम् ॥
 प्रारम्भञ्च समाप्तिञ्च हादशीनां यथाविधि ।
 व्रतचर्याफलञ्चैव कथयस्व पितामह ॥

ब्रह्मीवाच ।

शृणुष्वैकमना विप्र विष्णोः प्रीतिकरं शुभम् ।
 पुण्यं व्रतानां सर्वेषां हादशीव्रतमुत्तमम् ॥
 मार्गशीर्षे शुभे मासि शुक्लपक्षे यतव्रतः ।

प्रथमञ्चैव गृह्णीयात् द्वादशीं विधिवच्चरः ।
 कारयेच्च हरैर्यज्ञमाचार्याद्यैर्विधानतः ।
 अर्चयित्वा हरिं तत्र लब्ध्वानुज्ञां द्विजस्ततः ॥
 चक्रतीर्थं हरिं दृष्ट्वा मथुरायाञ्च केगवं ।
 दृष्ट्वाऽशोकवने विष्णुं कुजाथे च जनार्दनं ॥
 तत्फलं समवाप्नोति द्वादश्यां समुपोषणे ।
 मनोवाक्कायचेष्टाभिः शुचिः शुद्धो दृढव्रतः ॥
 ततो बन्धून् गुरुन् विप्रान् प्रणम्यैवानुमन्य च ।
 धर्मकामो नरः कुर्यादेतैः कृच्छ्रैर्न कारयेत् ॥
 गुरोश्चानुज्ञया तत्र भक्षयेदन्तकाष्ठकम् ।
 साक्षतश्चोदकं गृह्य व्रतस्यानुपकल्पयेत् ॥
 उपोष्यैकादशीं विष्णोर्यावच्च परिवत्सरं ।
 अविघ्नसिद्धिमायातु त्वत्प्रसादात् जनार्दन ॥
 एवं सम्बल्य नियमं प्रणम्य गरुडध्वजम् ।
 जितेन्द्रियः शान्तमना दशम्यां निवसेन्निशां ॥
 एकादश्यां ततः प्रातःस्नानं कृत्वा विधानतः ।
 मधुना स्नाप्य देवेशं दधिक्षीरघृतादिभिः ॥
 सव्वर्षधिजलैः पूर्णैः कुम्भैः पञ्चवचन्दनैः ।
 कुङ्कुमोशीरकर्पूरैः स्रग्दामपरिशोभितैः ।
 तत्रार्चयेत् स्थितं भक्त्या मालतीकुसुमैः शुभैः ॥
 धूपं वरगुरुसंसिद्धं गुग्गुलुं वा घृतप्लुतं* ।
 दहेद्देवाधिदेवाय दीपं दद्यादहर्निशं ॥

* घृतं शूदनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पायसं पूषसंयावं फलैः सार्द्धं हारभक्तं ।

करन्ना दधिसंमिश्राः शक्तवः ।

नैवेद्यन्तु हरेर्दद्यात् भक्त्या चैव विधानतः ॥

गीतवाद्यं ततः कृत्वा यथाशक्त्या निशां नयेत् ।

एवं पूजां हरेः कृत्वा द्विजैवानुपूजयेत् ॥

योग्ये सति च नत्वन्यमासन्नं पूजयेद्यदि ।

स दुर्गतिमवाप्नोति खण्डश्चैव व्रतं नयेत् ॥

खण्डव्रताच्च निरयङ्गत्वा कल्पशतं स्थितः ।

यातोभवति देवर्षे खण्डस्थानान्तु भाजनं ॥

यथाशक्त्या नरोदद्यात् गुरवे दक्षिणां सुधीः ।

गुरुणा तत्र वै कुम्भे जपः कार्यः प्रयत्नतः ॥

एकाक्षरेण मन्त्रेण यत्तोयं चानुमन्त्रयेत् ।

अष्टोत्तरशतं जप्त्वा जलरूपं न्यसेद्भुवि ॥

यस्य रोम्नि स्थिता मेघाः सर्वसन्धिषु निम्नगाः ।

समुद्राः कुक्षिमध्यस्थाः सर्वतीर्थानि पादयोः ॥

एवं न्यस्य जले विष्णुं तां रात्रिं वासयेद्बदन् ।

एवं बदन् जले न्यस्येत्यन्वयः ।

द्वादशां तेन तोयेन तं शिष्यं स्नापयेद्गुरुः ॥

तेन स्नानेन विधिवन्मन्त्रपूतेन नारद ।

पुनर्तु सर्वतीर्थानि सर्वदेवाः सवासवाः ॥

तोयेनाद्याभिषिञ्चन्तु सर्वपापविमुक्तये ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवीं तु लभेत्तनुं ॥

कृताभिषेकः पुण्यात्मा समभ्यर्च्यार्थ केशवं ।

गुरुं ज्ञानप्रदश्चैव भोजयेद्वाङ्मणैः सह ॥
 भोजयित्वा द्विजेभ्योऽथ दक्षिणां प्रतिपादयेत् ।
 एवमभ्यर्च्य देवेशं प्रतिमासं द्विजोत्तमं ॥
 अर्चयेत् कीर्त्तय नामानि मासि मासि तथा शृणु ।
 मार्गशीर्षे तु पुष्ये च नाम नारायणं तथा ॥
 माघे तु माधवं पूज्य गोविन्दं फाल्गुने तथा ।
 चैत्रे च केशवं विष्णुं वैशाखे मधुसूदनं ॥
 ज्येष्ठे त्रिविक्रमं देवभाषाढे वामनं मुने ।
 श्रावणे श्रीधराख्यं च हृषीकेशं नभस्यथ ॥
 पद्मनाभं चाश्वयुजे तस्माद्दामोदरं तथा ।
 एवं संकीर्त्तय नामानि द्वादशैव यथाक्रमं ॥
 प्रीयतां मे हृषीकेश इत्युक्त्वा प्रणमेत्ततः ।
 ततो विप्राय शान्ताय सवत्सां गां पयस्विनीं ॥
 कृष्णस्य प्रीतये दद्याद्भूतस्यास्य च सिद्धये ।
 उपानहौ च वस्त्राणि मुद्रिकाञ्च कमण्डलुं ॥
 कर्णमात्रान् घटांस्तोयपूर्णान् सह मोदकैः ।
 द्वादश द्वादशेभ्यश्च विप्रेभ्यश्च सदक्षिणान् ॥
 अनेन विधिना यस्तु द्वादशीं समुपोषयेत् ।
 पूजयित्वा हरिं यान्ति विष्णोर्लोकमनामयं ।
 नामाख्यद्वादशीद्येत्तद्भूतानां प्रथमं मुने ॥
 नरैस्त्रिभिरनुष्ठेया तोषयद्भिर्जनार्दनं ।
 ॐकारः सर्ववेदानां यथादौ परिपठ्यते ॥
 यज्ञैनां कीर्त्तयेद्भक्त्या शृणोति श्रद्धयान्वितः ।

तत्सर्वपापनिर्मुक्ती विष्णुलोके व्रजत्यसौ ॥

एवं कृते यच्च फलं लभते च तदुच्यते ।

मानो धनी ज्ञानयुतोऽथ विप्र

कुले प्रधाने धनधान्यपूर्ण ।

विवेकविन्यस्तसमस्तदुःखे

प्राप्नोति जन्माविकलेन्द्रियय ॥

तस्मात्त्वमप्येतदमोघविद्यो

नारायणाराधनमप्रमत्तः ।

कुरुष्व विष्णुं मगवन्तमीश

माराध्यमानश्च फलान्यपैहि ॥

धातेतदुक्ता ह्यभवत्स तूष्णीं

तदा स वाग्भिः परिपूजितः सन् ।

इति विष्णुरहस्योक्तनामद्वादशीव्रतम् ।

— ००० —

अगस्त्य उवाच ।

शृणु राजन्महाभाग शुभव्रतमनुत्तमं ।

येन सम्प्राप्यते विष्णुः शुभेनैव न संशयः ॥

मासि मार्गशिरे पुण्ये प्रथमाब्दात्समाचरेत् ।

एकभक्तं सिते पक्षे यावत् स्याद्दशमी तिथिः ॥

ततो दशम्यां मध्याह्ने स्नात्वा केशदमर्चयेत् ।

भुक्त्वा सङ्कल्पतः प्राग्वद्वादश्यां शुद्धमानसः ॥

केशवेति हरिं पूज्य दद्यात्तत्प्रोतये तिलान् ।

सहिरक्ष्यं तथा कृष्णहादश्यां प्रयतो नृप ॥
 तामप्येवमुषित्वा च यवान् दद्याद्विजातये ।
 कृष्णायेति हरिर्वाच्यो दाने होमे तथाश्चने ॥
 चातुर्भास्यामथैवन्तु क्षपित्वा राजसत्तम ।
 चैत्रादिषु पुनस्तद्वदुपोष्य प्रयतः शुचिः ॥
 शक्रपात्राणि विप्राणां सहिरक्ष्यानि दापयेत् ।
 श्रावणादिषु मासेषु तद्वह्नीविन्दमर्चयेत् ॥
 त्रिषु मासेषु यावत्तु कार्तिकः स्यादिहागतः* ।
 तमप्येवं क्षपयित्वा दशम्यां प्रयतः शुचिः ॥
 अर्चयित्वा हरिं भक्त्या मासनाम्ना विचक्षणः ।
 प्रियदत्तेत्यादिमन्त्रेण ।

सङ्कल्प्य कारयेद्भक्त्या द्वादश्यां संयतेन्द्रियः ॥
 एकादश्यां यथा भक्त्या कारयेत् पृथिवीं नृप ।
 काञ्चनीं सप्तपातालकुलपर्वतसंयुतां ॥
 भूविन्यासविधानेन स्थापयेत्तां हरेः पुरः ।
 सितवस्त्रयुगच्छन्नां सर्व्वबीजसमन्वितां ॥
 सम्पूज्य प्रियदत्तेति पञ्चगव्यैर्व्विचक्षणः ।
 जागरं तत्र कुर्व्वीत प्रभाते तु पुनर्द्विजान् ॥
 आमन्त्र्य सङ्कृता राजन्नेकविंशतिनामतः ।
 तेषामेकैकशो गाञ्च अनड्वाहञ्च दापयेत् ॥
 एकैकं वस्त्रयुग्मञ्च एकैकं चाङ्गुलीयकं ।
 कटकञ्चैव सौवर्णं कर्णाभरणमेव च ॥

* कार्तिकस्यादिहागत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एकैकं ग्राममेतेषां राजा राज्यप्रदो भवेत् ।
यथाविभवसारेण ततो गां सम्प्रदापयेत् ॥
अशक्त्या करणे चैव दरिद्रोऽपि स्वशक्तितः ।
यथाशक्त्या महीं कृत्वा काञ्चनीं गोयुगं तथा ॥
वस्त्रयुग्ममथैकं वा दद्याद्विभवशक्तितः ।
गोयुग्मासम्भवात्सर्व्वं हिरण्येनैव कारयेत् ॥
एवं कृत्वा तथा कृष्णाद्यादश्यामेवमेव तु ।
रौप्याच्चेत् पृथिवीं कृत्वा यथाविभवशक्तितः ॥
प्रदद्याद्वाघ्रणानान्तु तथा तेषान्तु भोजनं ।
उपानहौ यथा शक्त्या पादुके च्छत्रिकान्तथा ।
एवं दद्याद्देविदे कृष्णो दामोदरो मम ॥
प्रीयतां सर्व्वदेवोऽपि विश्वरूपो हरिर्मम ।
दाने च भोजने चैव मुक्ता यत्फलमश्नुते ॥
न तच्छक्यं सहस्रेण वर्षाणामपि कीर्त्तितुं ।
शुभव्रतमिदं यस्तु पुण्यं कुर्यान्नरेश्वरः ॥
स सर्व्वसम्पदं प्राप्य ततो विष्णुपदं व्रजेत् ।
इति वाराहपुराणोक्तं शुभदादशीव्रतम् ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

शृणु राजन्महाभाग व्रतज्ञानुत्तमं शुभं ।
मासि चाश्वयुजे ब्रह्मन् यदा पद्मजसन्निधिः ॥
नाभ्यां निर्याति जगतामीशितुषक्रधारिणः ।
तस्मिन् रम्ये शुभे काले या शुक्लैकादशी भवेत् ॥

तस्यां सम्यग्यजेद्दिष्णुं येन खण्डं प्रपूर्यते ।
येन विष्णुप्रपूजनेन खण्डमसम्पूर्णं धर्मादिभिः परिपूर्णम्भवतीत्यर्थः ।

पुष्पैः पत्रैः फलैर्वापि गन्धवर्णसमन्वितैः ।

श्रीषधीभिश्च सर्वाभिर्यावत्स्थावरसम्भवैः* ॥

घृतं तिलान् ब्रीहियवान् हिरण्यङ्गनकादि च ।

मणिमुक्ताप्रवालानि वस्त्राणि विविधानि च ॥

रसाश्च स्वादुकटुश्लक्ष्णायलवणानि च ।

तिक्तानि च निवेद्यानि तान्यखण्डानि यानि हि ।

तत्पूजार्थम्यदातव्यं केशवाय महात्मने ॥

येन सम्बत्सरं पूर्णमखण्डं जायते गृहे ।

कृतोपवासो देवर्षे द्वितीयेऽहनि सर्व्वतः ॥

स्नानेन तेन स्नायीत येनाखण्डं हि वत्सरं ।

सिद्ध्यर्थकैस्त्रिलैर्वापि तेनैवोद्वर्त्तनं स्मृतं ॥

हविषा पद्मनाभस्य स्नानमेव समाचरेत् ।

होमे तदेव गदितो दाने शक्त्या द्विजोत्तम ।

पूजयेच्चः कुसुमैः पादादारभ्य केशवं ॥

धूपयेद्विधिवद्भूपं येन स्याद्वत्सरं परं ।

हिरण्यरत्नवासीभिः पूजयेत्तं जगद्गुरुं ॥

सरसद्रवचूषाणि हविष्याणि निवेदयेत् ।

प्रथमैकादश्यां येन द्रव्येण यत्कर्म्म निष्पादितं शेषास्वेकादशीषु तेनैव द्रव्येणान्यन्निष्पाद्यं ।

* यावत्स्थावरदागम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततः सम्पूज्य देवेशं पद्मनाभस्त्रगङ्गकं ।
 विज्ञाययेन्मुनिश्रेष्ठ मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥
 नमोस्तु पद्मनाभाय पद्मावह महाद्युते ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणि अखण्डानि भवन्तु मे ॥
 विकासिपद्मपत्राक्ष यथाखण्डोसि सर्वतः ।
 तेन सर्वेण धर्माद्यास्त्वखण्डाः सन्तु केशव ॥
 एवं सम्वत्सरे पूर्णे सोपवासोजितेन्द्रियः ।
 अखण्डम्यारयेद्ब्रह्मन् व्रते वै सर्ववस्तुषु ।
 अस्मिंश्चीर्णे व्रते व्यक्तं परितुष्यति माधवः ॥
 धर्मार्थकाममोक्षाद्याः स्वेच्छया सम्भवन्ति च ।

इति वामनपुराणोक्ताखण्डद्वादशीव्रतम् ।

—०००—

मुनय ऊचुः ।

कुम्भिकाव्रतमस्माकं प्रब्रूहि मुनिसत्तम ।
 यथा जागरणं तस्यां यथा वै देवपूजनम् ॥
 यद्देवं यत्फलं तस्यां तद्ब्रूहि मुनिसत्तम ।

शौनक उवाच ।

अतिव्रतमिदं पुण्यं पवित्रं पापनाशन ।
 आवयेत् पुण्डरीकाक्षं देवानामपि दुर्लभं ॥
 एकादश्यां कार्तिकस्य शुक्लपक्षे तु कारयेत् ।
 कुम्भरादिनरकेभ्यस्तु उच्यते स्वमशेषतः ॥
 प्रयत्नात् कार्तिके मासि विष्णोरग्रे तु जागरम् ।

सुशक्लैकादशीं रात्रौ विशेषादर्शयन्ति च ॥
 चतुरस्रं चतुर्द्वारङ्गोमयेनोपलिप्य च ।
 चतुर्भिः शालिगोधूमवर्णकैरुपशोभितम् ॥
 स्नात्वा नारायणं पूज्य स्थण्डिले प्रतिमासु च ।
 हृत्वा दिशं वलिं दत्त्वा विधानमवधारयेत् ॥
 दीपमालान्वितं गन्धपुष्पाद्यैः पूजयेत्ततः ।
 कुम्भीं देवमयीं ध्यात्वा मुच्यते सर्व्वकिस्त्रिषैः ॥

कुम्भीनाम प्रसिद्धा ।

यदा सुकुसुमोपेता कुम्भी कल्पवृक्षनाशिनी ।
 तस्या मूले स्थितो विष्णुस्तदूर्ध्वं च पितामहः ॥
 स्कन्धे च संस्थितोरुद्र अन्ते च त्रिपुरान्तकः ।
 इन्द्रवायुसमायुक्तशस्त्रास्तु ऋषयस्तथा ॥
 पर्णे चरन्ति देवाश्च मूलेषु भरतः स्मृताः ।
 सर्व्वदेवनमस्कार्य्या सर्व्वव्रतकरी स्मृता ॥
 तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन कार्य्यं वै कुम्भिकाव्रतम् ।
 सदा जागरणं कार्य्यं नृत्यगीतपुरःसरं ॥
 दम्पत्योः परिधानञ्च पूजा च मधुसूदन ।
 यथाशक्ति तथा देया दक्षिणा पापनाशनी ॥
 य एवं कुरुते कश्चित् कुम्भीजागरणं शुभं ।
 मन्त्रेण पूजयेत् कुम्भीं कुम्भीपाकप्रणाशनी* ॥
 वल्लीं स्वर्णमयीं कृत्वा रौप्यञ्च पुष्पमेव च ।
 सौवर्णं केसरञ्चैव नानाफलसमायुतम् ॥

* यावपः कप्रणाशमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

लक्ष्मीं नारायणं चैव सौवर्णं कारयेद्बुधः ।
पूजयेत् परया भक्त्या कुम्भीकायाः समीपतः ॥
ईशे त्वं दैवतैः पूर्व्यं प्रेषिता भुवनागता ।
गृहाण पूजां भद्रस्ते सर्व्वकार्य्यार्थसिद्धये ॥

पूजामन्त्रः ।

फलपुष्पाक्षतैस्तोयैः कर्पूरैश्चन्दनेन च ।
रौप्यपात्रे च शङ्खे वा दद्यादर्घ्यं प्रयत्नतः ॥
अर्घ्यं गृहाण मे देवि सर्व्वपापप्रणाशनी ।
अर्घ्यं मृत्युभयं मया दत्तं कुम्भीकायै नमोस्तुते* ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

त्वन्माता सर्व्वभूतानां त्वमेव परमेश्वरी ।
विद्या परमविद्यानां सर्व्वभूतवशङ्करी ॥
पुत्रसौभाग्यदा देवी सर्व्वसौख्यदितैषिणी ।
मत्स्याय पादौ संपूज्य ऊरू कूर्माय वै तथा ॥
वराहाय कटिं पूज्य नृसिंहाय उरस्तथा ।
वामनाय च कण्ठञ्च भुजौ रामद्वयेन च† ॥
रामनाम्ना च नेत्रे तु बुधनाम्नः शिरस्तथा ।
कल्किनाम्ना तथा केशान् वामनायेति सर्व्वतः ॥

पूजामन्त्रः ।

जय विष्णो जयानन्त जय वामनरूपधृक् ।
गृहाणार्धं मया दत्तमेकादश्यां तु कुम्भिके ॥

* वसो नमरति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† वायुद्वयेन चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सवत्सां वस्त्रसम्बितां शुभां यज्ञोपवीतिनीं ।
 स्वर्णशृङ्गीं रौप्यसुरां ताम्रपृष्ठां सवर्णिकां ॥
 कांस्थोपदोहनयुतां सितचन्दनचञ्चितां ।
 मुक्ताफलस्रजन्दिभ्यां हिरण्योपरिसंस्थितां ॥
 हिरण्यं वाचयित्वाग्ने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 नन्दाचैवोपनन्दा च सुशीला सुरभी तथा ॥
 गावो मम गृहेऽसन्तु गावो मे लोकमातरः ।
 एवं सम्पूज्य विधिना नक्तं वास्यादुपोषणं ॥
 रात्रौ जागरणं कुर्यात् सकलं प्राप्नुयात् फलं ।
 स पुत्रपशुरद्वानि अचर्याणि पितामह ॥
 सप्तकल्पसहस्राणि सप्तकल्पशतानि च ।
 कर्त्वीत कुम्भीव्रतमिदं विष्णुलोके महीयते ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं कुम्भीव्रतम् ।

—:○:—

दाल्भ्य उवाच ।

अल्पायासेन विप्रर्षे दानेनाल्पेन वा विभी ।
 पापप्रशममायाति येन तद्वक्तमर्हसि ॥

पुलस्त्य उवाच ।

शृणु दाल्भ्य परां पुण्यां द्वादशीं पापनाशनीं ।
 यामुषोष्य परं पुण्यं प्राप्नुयाच्छुचयान्वितः ॥

ममापतइति पुस्तकान्तरेपाठः ।

ब्रह्मलोकरति पुस्तकान्तरेपाठः ।

माघमासे तु सम्प्राप्ते आषाढर्क्षं भवेद्यदि ।
 मूलं वा कृष्णपक्षस्य द्वादश्यां नियतव्रतः ॥
 गृह्णीयात् पुण्यफलदं विधानं तस्य मे शृणु ।
 देवदेवं समभ्यर्च्य सुस्नातः प्रयतः शुचिः ॥
 कृष्णानान्ना तु सम्पूज्य एकादश्यां महामतिः ।
 उपोषितो द्वितीयेऽङ्गि पुनः सम्पूज्य केशवम् ॥
 संस्तूय नाग्ना तेनैव कृष्णाख्येन पुनः पुनः ।
 दद्यात्तिलांस्तु विप्राय कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥
 स्नानप्राशनयोः शस्तास्तथा कृष्णतिला मुने ।
 विष्णुप्रीणनमन्त्रैश्च समाप्ते वर्षपारणे ॥
 कृष्णकुम्भास्तिलैः सार्धं पक्वान्नेन च संयुताः ।
 कुचोपानद्युगैः सार्धं सखीता रत्नगर्भिणः ॥
 ब्राह्मणानां प्रदेयास्ते यथावन्म ससं ज्ञया ।
 कृष्णाश्च गां ब्राह्मणाय पीतवस्त्रां पयस्विनीं ॥
 कुचोपानद्युगन्दद्यात् कृष्णो मे प्रीयतामिति ।
 तिलप्ररोहजाः क्षेत्रे यावत्सङ्गास्तिला द्विजाः ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।
 अरोगो जायते नित्यं नरो जन्मनि जन्मनि ॥
 अन्धो न च विहीनाङ्गो न कुष्ठो न च कुक्षितः ।
 अवत्येतामुषित्वा तु तिलाख्यां द्वादशीं नरः ॥
 विष्णुप्रीणनमन्त्रोक्त्या समाप्ते वर्षपारणे ।
 पूजां च कुर्याद्विप्राय भूयोदद्यात्तथा तिलान् ॥
 अनेन विधिना दाल्भ्य तिलदानान्नसंशयः ।

मुच्यते पातकैः सर्वैरनायासेन मानवः ॥

दानं विधिस्तथा ब्रह्मा सर्वपातकशान्तये ।

नार्थप्रभूतोनायासः शरीरे मुनिसत्तम ॥

इति विष्णुधर्मोक्तिं तिलद्वादशीव्रतम् ।

—000—

कृष्ण उवाच ।

शरतस्यगतं भीष्मं पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ।

व्रतेन येन पुण्येन यमलोको न दृश्यते ॥

नारी वा पुरुषो वापि शोकं चैव न पश्यति ।

तन्ममाचक्ष्व धर्मज्ञ पितामह कृपां कुरु ॥

भीष्म उवाच ।

एकादशी वैतरणी या तां कृत्वा सुखी भव ।

यमलोकं न पश्ये च शोकश्चैव न विन्दति ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

केन तात विधानेन कर्त्तव्या सा महाफला ।

पितामह समाख्याहि तद्विधानं मम प्रभो ॥

कृष्ण उवाच ।

एकादशी तिथिः कृष्णा मार्गशीर्षगता नृप ।

तामासाद्य नरः सम्यक् गृह्णीयान्नियमं शुचिः ॥

एकादशी तिथिः कृष्णा नाम्ना वैतरणी शुभा ।

सा व्रतेन मया कार्या वर्षं नक्षत्रपरा सिता ॥

मध्याह्ने तु नरः स्नात्वा नित्यं निर्व्वर्त्तितक्रियः ॥

रात्रौ सुरभिमानोय कृष्णामर्चं यथाविधि ॥
 पूर्वाभिमुख्यभिधातव्या कृष्णागौर्लिप्तभूतले ।
 अग्रपादादितः पूज्या यथात्पादद्वयावधि ॥
 गोपुच्छन्तु समासाद्य कुरु वै पिष्टतर्पणं ।
 ततः पूजा प्रकर्तव्या शास्त्रदृष्टविधानतः ॥
 गाञ्चैव अक्षया युक्तसन्दर्शनामुलेपयेत् ।
 गन्धतोयेन चरणौ शृङ्गे प्रक्षाल्य भक्तितः ॥
 ततो तु पूजयेद्भक्त्या पुष्पैर्गन्धादिवासितैः ।
 मन्त्रैः पुराणसम्प्रोक्तैर्यथास्थानं यथाविधि ॥

तत्र पूजामन्त्रः ।

गौरप्ररादाभ्यां नमः । गौरास्थाय नमः । गोः शृङ्गाभ्यां
 नमः । गोः स्कन्धाभ्यां नमः । गोपुच्छाय नमः । गोप्रपादाभ्यां
 नमः । गोः सर्वाङ्गेभ्यो नमः ।

स्थानेष्वेतेषु गन्धांश्च प्रक्षिपेच्छ्रद्मानसः ।
 पश्चात्प्रदापयेद्भूपं गौर्दीपं प्रतिगृह्णातां ।
 असिपद्मादिकं घोरं नदीवैतरणीं तथा ॥
 प्रसादात्ते तरिष्यामि गोमातस्ते नमोनमः ।
 सुखेन तीर्थ्यते यस्माच्च दी वैतरणी ध्रुवं ॥
 तस्मादेकादशीं कृत्वा नाम्ना वैतरणी भवेत् ।
 आनन्दकृत्स्नर्व्वलोके देवानाञ्च सदा प्रिया ॥
 गौर्ध्वं पाहि जगन्नाथे दीप्रोऽयं प्रतिगृह्णातां ॥

दीपमन्त्रः ।

आच्छादनं गवे दद्यात् सम्यक् शुद्धं सुनिर्मलं ।

सुरभिर्वस्त्रदानेन प्रीयतां परमेश्वरी ॥

आच्छादनमन्त्रः ।

मार्गशीर्षादिके भक्तं यावन्मासचतुष्टयं ।

अन्यन्मासचतुष्कन्तु यवकाशनमेव च* ॥

आवणादिषु मासेषु चतुर्ष्वद्याश्च पायसं ।

तदन्नस्य त्रयोभानाः गोगुरु स्वार्यमेव च† ॥

नैवेद्यं हि मया दत्तं सुरभि प्रीयतामिति ।

द्वितीयं गुरवे दद्यात् तृतीयं स्वयमेव च ॥

मासान्मासं प्रकुर्वीत मासद्वादशकं व्रतं ॥

उद्यापनमन्त्रः कुर्यात् पूर्णं सम्बत्सरे सदा ।

शय्या सतूलिका कार्या दम्पत्योः परिधानकं ॥

सवत्सा‡ कृष्णवर्णा तु धेनुः कार्या पयस्विनी ।

सौवर्णीं सुरभीं कृत्वा स्थापयेत्तूलिकोपरि ॥

सुरभीं पूजयेन्मन्त्रैः पूर्वोक्तैर्भक्तिसंयुतैः ।

ततस्तु गुरवे दद्यात्सर्वं तत्र क्षमापयेत् ॥

नारी वा पुरुषो वापि व्रतस्यास्य प्रभावतः ।

राज्यं बहुविधं भुक्त्वा स्वर्गलोके महीयते ॥

भारी लोहस्य दातव्यः कार्योऽसौ द्रोणसम्मितः ।

वैतरण्यां समाख्यं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं वैतरणीव्रतम् ।

* यमकाशनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† मोमदः स्वार्यमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ सवत्सेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

मेघावृतेऽम्बरे देव प्रावृट्काले ह्युपस्थिते ।
दुर्दुरारावभूयिष्ठे केकानादनिनादिते ॥
किं व्रतं तत्र कर्त्तव्यं स्त्रीभिः पुंभिरथापि वा ।
ब्रूहि मे तत् सोपवास सर्वनामानि मन्त्रकं ॥

कृष्ण उवाच ।

प्रकृते आवणे मासि कृष्णपक्षे समाहितः ।
एकादश्यां शुचिर्भूत्वा स्नात्वा सर्वौषधीजलैः ॥
माषचूर्णेन राजेन्द्र कुर्यादिन्दुरिकाशतं ।
मीदकांश्च तथा पञ्च घृतप्रस्थः सुनिर्मलः ॥
आत्मीययोगमुद्दिश्य ततो गत्वा जलाशयं ।
दुष्टयादोविरहितं अजोपेतजलैर्वृतं ॥
तस्यैव पुलिने रम्ये जलान्ते गोमयादिना ॥
कृत्वा मण्डलकां वृत्तं पिष्टकादिभिरर्चितं ।
चर्चितं गन्धकुसुमैर्धूपदीपाक्षतैः शुभैः ॥
तत्र चन्द्रं लिखेत्पार्श्वे रोहिण्या सहितं भुवि ।
अर्चयौत शुभार्थेन मन्त्रेणानेन भक्तितः ॥
सोमराज नमस्तुभ्यं रोहिण्या ते नमोनमः ।
महासति महादेवि सम्पादय ममेक्षितम् ॥
इत्थं सम्पूज्य तस्याग्रे नैवेद्यं देयमर्चितम् ॥
तच्चैवं ब्राह्मणे दद्यात् सोमे नः प्रीयतामिति ।
प्रीयतामिति मे देवि रोहिणी शशिनः प्रिया ॥
एवमुच्चार्य तदृत्वा तज्जलं स्वयमाविशेत् ।

कण्ठान्तं जलमात्रं वा जानुगुल्फान्तमेव वा ॥

ध्यायते सोमराजञ्च रोहिणीसहितं विभुम् ।

जलस्थमेव भुञ्जीत स्वयमिन्दुरिकाशतम्* ॥

पञ्च मोदकान् घृतप्रस्थस्येति शेषः ॥

यावत्समस्तं† तद्भुक्तं भुक्त्वा तत्तटसंस्थितः ।

निवेद्य वाचनं वाच्यं ततो विप्राय भोजनम् ॥

दक्षिणासहितं दद्यात् स्वशक्त्या परिधानकम् ।

भक्त्या परमया पार्थ वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥

यः करोति नरो राजन्नारी वाथ कुमारिका ।

वर्षं वर्षं विधानेन पार्थेदं रोहिणीव्रतम् ॥

इहलोकैः‡ चिरं स्थित्वा धनधान्यसमाकुले ॥

गृहाश्रमे शुभे पार्थ पुत्रपौत्रादिसंयुते ।

ततः सतीर्थमरणं लब्ध्वा विष्णुपुरं व्रजेत् ॥

दिव्यं वर्षशतं स्थित्वा भुक्त्वा भोगाननुत्तमान् ।

इह चाभ्येत्य राजासौ जायते जनवल्लभः ॥

हे रोहिणी शशिभृता विद्धता हिता

यत् कारणं मृणु मरेन्द्र निवेदयामि ।

सत्पिष्टमाषरचितेन्दुरिकाशतं य-

द्भुक्तं जले गुडघृतेन फलं तदेव ॥

गुडो, मोदकः ।

इति भविष्योत्तरोक्तं रोहिणीदादशीव्रतम् ।

* छिडिरिका इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यावत् समस्तमिति पुस्तकान्तर पाठः ।

इहलोकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

शङ्ख चक्र गदापाणे श्रीवत्स गरुडासन ।
मल्लाख्यद्वादशीं ब्रूहि किं विधानञ्च किं फलम् ॥

कृष्ण उवाच ।

मार्गशीर्षे शुभे मासि देवर्षिपितृसेविते ।
यदा च भङ्गीरवटे रमामि यमुनातटे ॥
गोपासमभ्ये गोवत्सैरष्टवर्षास्मि लीलया ।
कंसासुरवधार्थाय यमुनोपवने तदा ॥
अवलोवालरूपेण गोपमल्लैर्बलोत्कटैः ।
त एव मल्लगोपाश्च बलेन सह कानने ॥
आष्फोटयन्ति नृत्यन्ति त्रिदिवे त्रिदशा इव ।
सुभद्रो मन्दुलोगण्डस्तर्गोवर्द्धनगायनः ॥
पक्षेन्द्रभट्टइत्यादि तेषां नामानि गोकुले ।
गोपीनामपि नामानि प्राधान्येन च बोधयेत् ॥
गोपाली पालिका धन्या विशाखान्या विनिश्चिका ।
गन्धानुगन्धा सीमाभा तारका दशमी तथा ॥
इत्थेवमादिभिरहमुपवेश्य वरासने ।
पूजितोस्मि शुभैः पुष्पैर्दधिदूर्वाक्षतैस्तथा ॥
शतानां त्रीणि पुष्पाणि मल्लानां पूजयन्ति मां ।
मल्लैश्चैव सुरागैश्च रङ्गजा मरनर्त्तनैः ॥
मल्लयुद्धैर्बहुविधैर्मत्तमल्लभटैस्फुटैः ।
भक्ष्यैर्भीज्यैस्तथा पानैर्दधिदुग्धघृताशनैः ॥
स्नेहसङ्कर्षणैर्हास्यैः कर्षणक्रीडने मित्यः ।

एवं द्वादश कर्त्तव्याः स्मर्त्तव्याः सुसमाहितैः ॥
 मङ्गलैर्विशेषतः कार्यास्तथान्यैरपि भक्तितः ।
 पूजयन्ति क्रमेणैव मासि मासि तनूर्न्मम ॥
 मार्गशीर्षादिभिः पार्थ पूजयेन्मासनामभिः ।
 पारणे पारणे दद्यान्मल्लिकानि द्विजातये ॥
 गन्धैः पुष्पैस्तथादीपैर्गीतवाद्यैर्धनोहरैः ।
 मङ्गयुद्धैश्च विविधैर्जागरं कारयेन्निशि ॥
 घृतदानैः क्षीरदानैर्दधिदानैः पृथक् पृथक् ।
 सर्व्वं च देवदेवेशः कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥
 एवमेव विधिः प्रोक्तो मन्त्रदानसमन्वितः ।
 द्वादशीयं मयाद्यापि क्रियते बलवद्भवे ॥
 मङ्गानां जयदा यस्मान्मङ्गद्वादशिसंज्ञिता ।
 तस्मान्मङ्गलैः प्रकर्त्तव्या मङ्गयुद्धजयार्थिभिः ॥
 अन्येषामपि कौन्तेय सर्व्वार्थजयदायिनो ।
 इमां चीर्त्वा पापसङ्क्षेप्युच्यते नात्र संशयः ॥
 अरण्येस्याद्यतोभोज्यं दत्तं तैस्तु परस्परं ॥
 क्रमेण पाण्डवश्रेष्ठ तेनैषारण्यद्वादशी ।
 एषैव मार्गशीर्षे तु गृहीता पार्थ मानवैः ॥
 द्वादशिसंज्ञा तु विख्याता द्वादशी भुवनत्रये ।
 यस्याः प्रभावात् राजेन्द्र गोपगोकुलसङ्कुलाः ॥
 अजाविगोमहिष्यादिधनधान्यसमृद्धिभिः ।
 इमां पापहरां पुण्यां नामाख्यद्वादशीं नृपः ॥
 ये करिष्यन्ति मङ्गलास्तेषां दास्यामि हृदयतम् ।

आरोग्यं बलमैश्वर्यं विष्णुलोकञ्च शाश्वत
भण्डोरपादपतले मिलितैर्महद्भि-
र्मल्लैरनाकुलबाहुबलं नियुद्धैः ।
सम्पूजितः सपदि यत्र तिथौ ततश्च
सा द्वादशी भुवि गता बलमल्लसंज्ञा ॥
इति भविष्योत्तरोक्तं मल्लद्वादशीव्रतम् ।

मैत्रेय उवाच ।

उपवासव्रतानां तु वैकल्यं यन्महामते ।
दानकर्मकृतं तस्य विपाको वद यादृशः ॥

याज्ञवल्का उवाच ।

यज्ञानामुपवासानां व्रतानाञ्च यतव्रतः ।
वैकल्यात्फलवैकल्यं यादृशं तच्छृणुष्व मे ।
उपवासादिना राज्यं प्राप्ताश्चान्ये तथा वसु ॥
अष्टैश्वर्या निर्द्विनाश्च भवन्ति पुरुषाः पुनः ।
रूपं तथोत्तमं प्राप्य व्रतवैकल्यदोषतः ॥
काणाः कुलाश्च भूयस्ते भवन्त्यन्याश्च मानवाः ।
उपवासान्नरः पत्नीं नारी चापि तथा पतिं ॥
वियोगव्रतवैकल्यादुभयं तदवाप्नुते ।
येऽपि हव्ये सत्यदारास्तथान्ये सत्यनग्नयः ॥
कुले वसति दुःशीला दुष्कुले शीलिनश्च ये ।
वस्त्रानुलेपनैर्हीना भूषणैश्चातिरूपिणः ॥
विरूपरूपाश्च तथा प्रसाधनगुणान्विताः ।

सर्व्वे ते व्रतवैकल्यात् फलवैकल्यताङ्गताः ॥

तस्माद्भूते तथा दाने यज्ञे वीपोषिते तथा ।

वैकल्यं नैव कर्त्तव्यं वैकल्यादिकलं फलं ॥

मैत्रेय उवाच ।

कथञ्चिद्यदि वैकल्यमुपवासादिके भवेत् ।

किं तत्र वद कर्त्तव्यं निश्चिद्रं येन जायते ॥

यान्नवल्का उवाच ।

अखण्डद्वादशीमेतां समस्तैष्वेव कर्मसु ।

वैकल्यशमनायालं शृणुष्व गदतो मम ॥

मार्गशीर्षेऽमले पक्षे द्वादश्यां नियतः शुचिः ।

कृतोपवासी देवेशं समभ्यर्च्य जनाह्वनं ॥

स्नातो नारायणं वक्ति भुञ्जन् नारायणं तथा ।

भुञ्जन्नारायणं देवं स्वपन्नारायणं पुनः ॥

पञ्चगव्यजलस्नातो विष्णुं ध्यात्वा जितेन्द्रियः ।

यवत्रीहिभृतं पात्रं दत्त्वा विप्राय भक्तितः ॥

इदमुच्चारयेत् पश्चाद्देवेस्य पुरतो हरेः ।

सप्तजन्मनि यत् किञ्चिन्नया खण्डव्रतं कृतं ॥

भगवंस्त्वत्प्रसादेन तदखण्डमिहास्तु मे ।

यथाखण्ड जगत्सर्व्वं त्वमेव पुरुषोत्तम ॥

तथाखिलान्यखण्डानि व्रतानि मम सन्तु वै ।

एवं मे त्वत्प्रभावेण कामावाप्तिस्तु साम्प्रतं ॥

एवं मासानुमासञ्च चातुर्वर्ण्यविधिः स्मृतः ।

चतुर्भिरेव मासैस्तु पारणं प्रथमं स्मृतं ॥

प्रीणनञ्च हरेः कुर्यात् पारणे पारणे पुनः ।
 चैत्रादिषु तु मासेषु चतुर्थेष्वेव पारणं ॥
 तत्रापि शक्तुपात्राणि दद्यात् अद्वासमन्वितः ।
 आवणादिषु मासेषु कार्तिकान्तेषु पारणं ॥
 तत्रापि धृतपात्राणि दद्याद्विप्राय शङ्कितः ।
 सौवर्णं राजतं ताम्रं मृण्मयं पात्रमिष्यते ॥
 स्वशक्त्यपेक्षया राजन् पालाशम्बाथ कारयेत् ।
 एवं सम्बत्सरस्यान्ते ब्राह्मणान् संयतेन्द्रियान् ॥
 आमन्त्रितान् द्वादश वै भोजयेद्दृतपायसैः ।
 वस्त्राभरणदानैश्च प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥
 उपदेष्टारमपि च पूजयेद्दिविबद्गुरुन् ।
 गाञ्च दत्त्वा नृपञ्चेष्ट प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥
 एवं सम्यग्यथान्यायमखण्डद्वादशीं नरः ।
 समुपोष्यान्खण्डस्य व्रतस्य फलमश्नुते ॥
 सप्तजन्मानि वैकल्यं यद्भूतस्य क्वचित् कृतं ।
 करोत्यखण्डमखिलमखण्डद्वादशी यतः ॥
 तस्मादेवा प्रयत्नेन नरैस्त्रीभिश्च सुव्रते ।
 अखण्डद्वादशीं सम्यगुपोष्य फलकाङ्क्षया ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरे अखण्डद्वादशीव्रतम् ।
 विष्णुधर्मोत्तरोक्तमुद्यापनम् ।

— ००० —

कृष्णउवाच ।

भारदेन पुरा विष्णुरखण्डद्वादशीव्रतं ।

उद्यापनविधिं पृष्टः कथयामास तं शृणु ॥

नारद उवाच ।

भगवन् देवदेवेश पुराणपुरुषोत्तम ।

कच्चित् पृच्छामि सन्देहं कारुण्यात् कथय प्रभो ॥

अखण्डद्वादशी यासौ पुराणे कथिता तु या ।

सा सर्व्वव्रतखण्डानां पूरणाय किमुच्यते ॥

यथा सर्व्वव्रतानान्तु वैकल्यं पूर्य्यते प्रभो ।

तस्या उद्यापनविधिर्न सम्यक्कथितस्त्वया ॥

न तत्प्रश्नस्य वक्तास्ति श्रोता वापि सुदुर्लभः ।

विष्णुरुवाच ।

मार्गशीर्षे शुभे मासि शुक्लपक्षे शुचिव्रतः ।

दशम्यां केशवं पूज्य हविष्यान्नकृताशनः ॥

निर्व्वर्त्य पश्चिमां सन्ध्यां गृह्णीयादन्तधावनं ।

उपसृश्य यथान्यायं मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥

कृष्ण विष्णो हृषीकेश केशव क्लेशनाशन ।

करिष्येऽहं व्रतारम्भं भवेद्यावद्दिनत्रयं ।

इति सम्प्रार्थ्य गोविन्दं मन्त्रेणादौ ततः स्वपेत् ॥

व्रतग्रहणमन्त्रः ।

ततः प्रभाते चोत्थाय यथोक्तं व्रतमाचरेत् ।

चतुर्भिः पारणं मासैः कथितं यत् द्विजोत्तम ॥

तत्पात्रदानविधिना भिद्यते नहि पारणं ।

एवं द्वादश निर्व्वर्त्य द्वादशीः पञ्चजोद्धव ॥

उद्यापनन्ततः कुर्याद्विधिमन्तपुरस्कृतं ।

एकादश्यां शुचिः स्नातः शुक्ताम्बरधरोव्रती ॥
सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत् फलं ।
त्वत्पादपद्मतीयेन सर्वं मे भवतु प्रभो ॥

इति स्नानमन्त्रः ।

स्नानं कृत्वा ततो देवं पूजयेद्गुरुङ्घ्रजं ।
एकचमूर्तिसम्पन्नं लक्ष्मीनारायणं प्रभुं ।
यथाशक्त्या प्रकुर्वीत सौवर्णं रत्नभूषितं ॥
सहस्रशीर्षामन्त्रेण स्नापयेद्गन्धवारिणा ।
मधुवातादिभिर्गन्धैर्मधुना स्नापयेद्धरिं ॥
यथार्थमेतिमन्त्रेण क्षीरेण स्नापयेत्ततः ।
एवं स्नाने कृते पश्चात् पूजां कर्तुं समारभेत् ॥
चन्दनोशीरकर्पूरकुङ्कुमादिभिरर्चयेत् ।
तैर्विलिप्य हरिं भक्त्या ततो मन्त्रमुदीरयेत् ॥
यथाशक्त्या मया देव स्नापितश्चानुलेपितः ।
न्यूनातिरिक्तं तत्सर्वं लक्ष्मीनारायण चमेत् ॥

अनुलेपमन्त्रः ।

ततो वस्त्रयुगं श्रेष्ठमानीय परिधापयेत् ।
पीतं वा लोहितं वापि श्वेतं नानाविचित्रितं ॥
परिधानं यथाशक्त्या तव देव समर्पितं ।
न्यूनातिरिक्तं तत्सर्वं लक्ष्मीनारायण चमेत् ॥

इति परिधानमन्त्रः ।

परिधाप्य ततो देवं पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ।

संच्छाद्य पुष्पमालाभिर्भक्तमेतमुदीरयेत् ॥
 पुष्पैरपि यथा शक्त्या पूजितोसि जनार्दन ।
 न्यूनातिरिक्तं तत्सर्वं लक्ष्मीनारायणः क्षमेत् ॥

इति पुष्पाञ्जनमन्त्रः ।

एवं कृत्वा विधानेन शय्यां चैव निवेदयेत् ।
 तूलीपर्यङ्गयुक्तान्तु छेदप्रच्छेदगूडकैः ॥
 प्रतिपादसमारूढैः चतुःपादप्रतिष्ठितैः ।
 निवेश्य तत्र देवेशं लक्ष्मीनारायणं शुभं ॥
 नैवेद्यादि निवेद्यानि नानाभक्ष्ययुतानि च ।
 लेह्यान्धव्यवहार्याणि चूष्याणि चूर्वाणानि च ॥
 पानकानि च वै यत्नात् यस्मिन् देशे यथा तथा ॥
 तानि सर्वाण्युपादाय देवाय विनिवेदयेत् ।
 फलानि च सुगन्धीनि पक्वान्नानि निवेदयेत् ॥
 एवं निवेद्य तत्सर्वं भक्त्या मन्त्रमुदीरयेत् ।
 यथाचित्तोपसंयुक्तं* मया तव निवेदितं ॥
 लक्ष्मीनारायण विभो भक्ता तत् प्रतिगृह्यतां ॥
 इति नैवेद्यदानन्तु भक्त्या देवस्य कारयेत् ।
 देवस्य तु शिरः पूर्वं पादौ पश्चात् प्रकल्पयेत् ।
 शिरः स्थाने ततः कुम्भं वारिपूर्णं मनोहरं ॥
 स्थापयेत् कर्कटीयुक्तं सरत्नं वस्त्रभूषितं ।
 स्थापयित्वा तु तं कुम्भं ततोमन्त्रमुदीरयेत् ॥

भुक्त्वा पीत्वा तथाचम्य तोयेनानेन केशव ।

मद्भक्त्या प्रीतितो देव सुदृप्तः सुमुखः स्वयं ॥

इति स्थापनमन्त्रः* ।

शय्योपचारं यत्किञ्चित् तत्सर्वं विनिवेदयेत् ।

यावत्पूजा समारब्धा स्नानदानाशनान्तिकाः ॥

सष्टतं गुग्गुलं तावद्देहेवाग्रतो निशि ।

ततो विप्रं समानोय भार्यया सहितं शुभं ॥

सर्वं दुर्लभैर्हीनं साङ्गोपाङ्गसमन्वितं ।

वेदविद्याव्रतज्ञातः पूजितः स्वकुलोद्भवैः ॥

देवस्यान्ते ततो विप्रं भार्यया सहितं न्यसेत् ।

प्राङ्मुखं विमलं शुद्धं भक्त्या तं पूजयेत्ततः ॥

बहुना किं प्रलापेन कथितेनेह नारद ।

देवः संपूजितो यद्वत्तद्विप्रश्च पूजयेत् ॥

विष्णुब्राह्मणयोर्भेदं न कदाचिद्विकल्पयेत् ।

इति येषां हृदि सदा पूज्या विप्रा यतीश्वराः ॥

द्वादशान्यांस्तथा कुम्भान् पूर्णान् शुद्धेन वारिणा ।

स्नापयेद्देवपर्यङ्गोपरितः शुभचेतसा ॥

द्वादशैव तथा गावः सवत्साः कांस्यदोहनाः ।

क्षीरवत्यः सुशीलाश्च स्नापयेद्देवसन्निधौ ॥

अथवा वित्तवैकल्ये कुर्यात् गोत्रिनयनरः ।

दद्यात्तु सम्यक् भक्ताय तत्राशक्तिमतः सतः ॥

एकाग्रमुत्तमगुणा तस्य सा द्वादशाधिका ।

स्ववित्तशक्त्या यत्किञ्चिद्दातुमुत्सहते नरः ॥
 तत्सर्वं द्विजदेवाभ्यां सन्निधौ सम्प्रकल्पयेत् ।
 उपस्कराणि दानानि कृत्रोपानत्प्रपादुकाः ॥
 गोसङ्ख्यादिकृतं सर्वं दानं तस्मिन् प्रकल्पयेत् ।
 यदा दानेन गौरेककल्पा शक्तिप्रपूर्वकं ॥
 सा सम्पूर्णा तु कर्त्तव्या वत्सेन सह पूजिता ।
 स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां घण्टाभरणसंयुतां ।
 तद्वर्णवस्त्रसम्बितां वत्सेन सह पूजयेत् ॥
 एवं निर्वर्त्य विधिना स्नानपूजादिना समं ।
 देवब्राह्मणयोर्भक्त्या ततो विप्रान् चमापयेत् ॥
 एतत् गृहाण मे विप्र भार्यया सहितः प्रभो ।
 एतेनावाह्य तं विप्रं तस्मिन् सर्वं निवेदयेत् ॥
 प्रतिग्रहीता दाता च व्रती विष्णुर्गृह्यता तथा ।
 मया दत्तमिदं सर्वं गृहाण त्वं द्विजोत्तम ॥

दानमन्त्रः ।

दाता च विष्णुर्भगवाननन्तः
 प्रतिग्रहीता स च एव विष्णुः ।
 तस्मात्त्वया दत्तमिदं हि सर्वं
 प्रतिगृहीतञ्च मया शुभाय ॥

ब्राह्मणमन्त्रः ।

अन्येभ्योऽपि यथा शक्त्या तस्मिन् काले प्रदीयते ।
 दीनान्धकृपणादिभ्यस्तदक्षयफलं स्मृतम् ॥
 वित्तशाठ्यं न कुर्वीत समग्रफलमाप्नुयात् ॥

इत्यखण्डव्रतस्यैव उच्चापनविधिः स्मृतः ॥

कथितस्ते मया वत्स तस्य पुण्यफलं शृणु ।

यावज्जगज्जलधिश्चैलधरादि तावत्

तत् सन्ततिर्भवति पुण्यफलोपभोक्ता ।

तावन्न विष्णुभवनात्परिवर्त्ततेऽसौ

अन्ते लयञ्च परमात्मनि याति विष्णौ ॥

इत्यखण्डद्वादश्या उपायनविधिः ।

यतस्तद्गुल्मं पुण्यं भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां ।

नारदेन पुरा प्राप्तं सकाशाच्चक्रपाणिनः ॥

नच व्यूहं परं पात्रं* स्वयं देवेन भाषितम् ।

तद्वदस्व गुरु त्वं मे कुरुष्वानुग्रहं मयि ॥

मार्कण्डेयउवाच ।

श्वेतद्वीपस्थितो विष्णुः पुरा देवसुरर्षिणा ।

आराधितो हरिर्भक्त्या वर्षाणां कीटयस्तु षट् ॥

प्रसन्नस्तस्य देवर्षेः शङ्खचक्रगदाधरः ।

प्रादुर्भूत्वाब्रवीद्वाक्यं नारदं मुनिसत्तमं ॥

ब्रूहि नारद देवर्षे वरदोस्मि तवानघ ।

मत्सकाशाहरो यस्ते चिरात्समभिकाङ्क्षितः ॥

नारद उवाच ।

वेदशास्त्राणि वेदाङ्गधर्मशास्त्राणि वा प्रभो ।

अधीतानि मया सम्यक् सकाशात्पद्मयोनिनः ॥

न श्रुतं हि मया देवपूजने नैतदुत्तमं ।
 तत्त्वानाञ्च समुद्धारं अङ्गानाञ्च तथार्चनम् ॥
 यज्ञं च विभवं यज्ञे भुक्तिमुक्ति फलप्रदम् ।
 यदि तेस्ति दया देव कृष्ण मे तद्वद प्रभा ॥

श्रीभगवानुवाच ।

आदौ तु मण्डपं वक्ष्ये शृणुष्वैकमना मुने ।
 यत् प्रविश्य नरोयाति तत् स्थानं परमं मम ॥
 कस्यचित् शुक्लपद्मः स्यादेकादश्यामुपोषितः ।
 पुष्टक्षलम्नसंयोगे यज्ञं कुर्वीत वैष्णवं ॥
 फाल्गुनाषाढशुक्लायां कार्तिक्कां ग्रहणेऽपि वा ।
 एकादश्याञ्च सङ्क्रान्त्यौ कर्त्तव्यं यजनं मम ॥
 यथा चोपनतं शिष्यं अद्धानं जितेन्द्रियम् ।
 सर्वसत्त्वहितं विप्रभक्तं च सुपरीक्षितम् ॥
 यज्ञस्तदैव कर्त्तव्यो भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ।
 शैवाय चलवित्ताय हिंसकायाजितात्मने ॥
 मम यज्ञो न दातव्यो प्रार्थमानस्य कस्यचित् ।
 परीक्ष्य भूमिं सगुणां यन्नार्थं प्रागुदक्प्लवां ॥
 मन्त्रयेत् प्रथमं तस्यास्ततः कुर्वीत मण्डप ।
 अङ्गारतुषकेशास्त्रिवल्मीककमिसङ्कुलाम् ॥
 सशल्यामूषरां भूमिं यत्नेन परिवर्जयेत् ।
 नीलां पीतां तथा रक्तां कृष्णवर्णां हि सन्त्यजेत् ॥
 आचार्यो वैष्णवो यज्ञं कर्त्तुमर्हति योगवित् ।
 अन्यदर्शनसंलीनं शूद्रं सङ्करजं शठं ॥

अकार्यकारिणः सर्वानाचार्यान् दूरतस्थजेत् ॥
 ततः प्रवर्त्तयेत् सम्यक् मण्डपं मुक्तिदायकं ।
 आचार्यः कवचं कृत्वा वैष्णवन्त्वभयप्रदं ॥
 प्रतिमायां कृतौ पूर्वं चतुःकोणपुरं लिखेत् ।
 द्वारैश्चतुर्भिः संयुक्तं समरेखाङ्कितं शुभं ॥
 तस्य मध्ये स्थितं पद्ममष्टपत्रन्तु वर्त्तुल ।
 पीता सौवर्णिका तस्य रक्तकेसररञ्जिता ॥
 पुरद्वाराणि शुक्तानि कोणान् रक्तेन रञ्जयेत् ।
 चतुरो विन्यसेच्छङ्खान् शङ्खान् पद्मस्य कोणगान् ॥
 पूरयेद्रक्तपुष्पैस्तु अन्तरं पुरपद्मयोः ।
 आयुधानि दिगीशानां विलिखेद्वाग्यतः पुमान्* ॥
 वज्रं शक्तिं तथा दण्डं खड्गं पाशं ध्वजं गदां ।
 शूलञ्चेति दिगीशानां स्वासु दिक्षु विनिर्द्दिशेत् ॥
 वर्णादि विन्यसेत्तत्त्वं वासुदेवाख्यमव्ययं ।
 शुद्धस्फटिकसङ्काशं कर्णिकायां महाप्रभुं ॥
 पूर्वोक्तानन्तरे वर्णं रक्तं पूर्वदले स्थितं ।
 तत्त्वं सङ्कर्षणञ्चैव सर्वलोकेषु पूजितं ॥
 आद्यं विन्दुसमायुक्तं विशुद्धकनकप्रभं ।
 आग्नेये तु दले तत्त्वं प्राङ्मुखन्तु विनिर्द्दिशेत् ॥
 सविसर्गं तथैवाद्यं भिन्नाञ्जनसमन्वितम् ।
 खवर्णात् सप्तमं वर्णं याम्ये विन्दु विभूषितम् ॥
 तत्त्वं नारायणाख्यन्तु न्यसेन्नैऋतिदिग्दले ।

सर्वं ब्रह्ममयं तत्त्वं रक्षाख्यं कुसुमप्रभम् ।
 ईशाने च दले पूज्यं वामनं तत्त्वमव्ययं ॥
 आकाराणि नवैतानि नमोन्तानि तपोधन ।
 स्थातानि नवतत्त्वानि नवव्यूहेति शब्दितं ॥
 अङ्गानि वास्य मुख्यानि नवव्यूहस्य सत्तम ।
 वाहनान्यायुधानाश्च सम्यग्भोगं यथादिशेत् ॥
 वैनतेयं गरुडान्तं पक्षिराजमनुत्तमं ।
 मण्डपस्य न्यसेद्धारि पूर्वञ्चैव तथापरे ॥
 तं थं रं हुं फडिति चक्रं त्रैलोक्यवन्दितं ।
 सुदर्शनमहावीरं न्यसेत्पीठस्य दक्षिणे ।
 खं धं फं यं चं गदां देवीं मं शं शक्तिं सुदुर्जयां ॥
 उत्तरे तु न्यसेद्धारि पूर्वञ्चैव तथा परे ।
 बलवन्तं* महाशङ्खं मृणालरजतप्रभम् ।
 पीठस्य पश्चिमे भागे पाञ्चजन्यं विनिर्द्दिशेत् ॥
 पद्महस्तां श्रियं देवीं स्वाकारां पद्मभूषितां ।
 वामे चैनां पराकान्तिं न्यसेत्पीठस्य दक्षिणे ॥
 मण्डपश्च चतुःषष्टिसत्त्ववीर्यबलप्रदं ।
 गणेशं माश्वतीन्ध्यायां न्यसेत्पीठस्य चोत्तरे ॥
 वर्वर्णोद्गमामालाञ्च भूषणाय ममोत्तमा ।
 पीठस्य पश्चिमे भागे न्यसेच्च ममसन्निधौ ॥
 क्षतं क्षत्रं ववं रुक्मं कौस्तुभं भूषणं मम ।
 पश्चिमे विन्यसेत्तत्र पश्चिमे मुनिसत्तम ॥

* वं ल स क्षमिति पाठान्तरं ।

तं मं यं शं महाभोगं फणामणिविभूषण ।
 आधारः सर्वलोकानां तमप्यस्य विनिर्दिशेत्
 नवैतानि ममाङ्गानि साकाराणि यथाक्रमम् ।
 पीठमध्येऽर्चयेत्सम्यक् बहिः पद्मस्य सत्तम ॥
 नवव्यूहं तथाङ्गानि परिकल्प्य यथा पुरा* ।
 उपरिष्ठाद्वितानन्तु पताकाभिरलङ्कृतम् ॥
 दर्पणौ पुष्पमालाभिर्यथाशोभं विभूषितौ ।
 एवमभ्यर्च्य मान्तर आचार्यः शिष्यसंहतः ॥
 अग्निकुण्डं ततो गच्छेत् प्रदीपं दक्षिणान्वितम् ।
 निविश्य मामतः शिष्यान् पूजयित्वा हुताशनम् ॥
 जुहुयामूलमन्त्रेण तिलान् ब्रीहिष्टुतप्तुतान् ।
 लक्ष्मणोत्तरं हुत्वा सहस्रं शतमेव च ॥
 शिष्याणां कायशुद्ध्यर्थं समयं वैष्णवं मुने ।
 नवव्यूहस्य मूर्त्तानामङ्गानाञ्च यथाक्रमम् ॥
 शतं शतं तु सर्वेषां हुत्वा चाष्टोत्तरं पृथक् ।
 हुत्वा लक्षं सहस्रं वा अष्टधा तु विधानतः ॥
 ततः पूर्णाहुतिं दद्यात् समामौ च विशेषतः ।
 समाप्ते तु महायज्ञे तुष्ट्यर्थं त्रिदिवीकसां ॥
 वसोद्वारां ततः कुर्यात् प्रदीपे यज्ञवाटके ।
 शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्मृदङ्गपणवस्वनैः ॥
 कर्त्तव्याख्यानकुशलैः मनुजैर्जागरं निशि ।
 समाप्य विधिवद्यज्ञं प्रभूतं धनसञ्चयम् ॥

* बृहच्छ्रयात्मनानि तु इति पुलकान्तरे पाठः ।

ततोऽनुपूजयेद्भक्त्या गुरुं दीक्षाप्रदायकम् ।
 यः प्रकाशयते ज्ञानं निष्कलं विपुलं धनम् ॥
 स गुरुर्वन्दनीयो हि यथैवाहं तथा मुने ।
 दीक्षां प्राप्य गुरोः सम्यक् ज्ञानं वा मत्प्रकाशकम् ॥
 गुरुं न प्रणमेद्यस्तु स पापो नरकं व्रजेत् ।
 अतः प्रणम्य शिरसा दद्याच्च गुरुदक्षिणां ॥
 भू-गाम्बैकाञ्चनं धान्यवस्त्राण्याभरणानि च ।
 निवेद्य गुरवे सर्व्वमात्मानं विभवं गृहम् ॥
 तथा मिथः प्रकुर्व्वीत यथा सुप्रीतये गुरोः ।
 परितुष्टे गुरुस्तस्य तुष्टोऽहं नात्र संशयः ॥
 विमानिते भृशं क्रुद्धे गुरौ वाहं विमानितः ।
 ततो धान्यानि भूगावौ भक्ष्य,भोज्य,मवारितम् ॥
 चतुर्थस्थाश्रमेभ्यश्च शक्त्या देयं प्रियस्वद ।
 यः कारयति मे यच्च यो विद्याङ्गतिमान्नरः ॥
 यः पश्यति विशुद्धात्मा स याति भवनं मम ।
 इमं यज्ञं महापुण्यं महापातकनाशनम् ॥
 नवव्यूहं ते पुत्र प्रोक्तं संसारमुक्तिदम् ।
 आधानं यो नवव्यूहं यज्ञे यस्मिन् प्रविश्य तु ॥
 विशुद्धो जन्मदुःखौघालीयते मयि मानवः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति गुह्यतमं ज्ञानं नवव्यूहं कपिञ्जल ।
 माषितं वासुदेवेन नारदाय महात्मने ॥
 ते नराः पश्यन्तो लोके किं तेषां जीवितैः फलम् ।

यैर्लब्धा न हरेर्दीक्षां नाश्चितो वा जनाह्नयः ॥
 संसारेऽस्मिन्महाघोरे जन्मरोगभयाकुले ।
 स एवैको महाभागः पूजयेद्यो जनाह्नयम् ॥
 स एवैकः कृती लोके कुलं तेनाप्यलङ्घितम् ।
 आधारः सर्वलोकानां येन विष्णुः प्रसादितः ॥
 इति विष्णोर्महायज्ञं ये कुर्वन्ति नरा भुवि ।
 ते यान्ति शाश्वतं विष्णोरानन्दम्परमं पदम् ॥
 इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं नवव्यूहाच्चर्चनं ।

—000—

स्कन्द उवाच ।

विष्णुं वैकुण्ठमासीनन्देवदेवं जनाह्नयम् ।
 प्रणम्य शिरसा भक्त्या प्रह्लादो दैत्यसत्तमः ॥
 वासुदेव जगन्नाथ भक्तानामभयप्रद ।
 अहं हि मनुजैः पृष्टो लोकानाञ्च शुभाशुभम् ॥
 शुभगा मनुजाश्चैव केचिद्देवेश दुर्भगाः ।
 भवन्ति कर्मणा केन सुरूपा रूपवर्जिताः ॥
 तेस्तु सर्वैरहं पृष्टो न जानामि जनाह्नय ।
 प्रणम्य शिरसा भक्त्या प्रह्लादो दैत्यसत्तमः ॥
 वासुदेव जगन्नाथ भक्तानामभयप्रद ।
 आपृष्टवान् जनान् सर्वान् आगतोऽस्मि तवान्तिकम् ॥
 एवं सर्वं ततो मया जनानां मम चैव हि ।

श्रीभगवानुवाच ।

पुरा कृतयुगे तात न तेजोऽभत हुताग्ने ।

ब्राह्मणस्य च शापेन तनुस्तस्य विरूपिता ॥
ततो देवगणाः सर्वे ऋषिभिः किन्नरैः सह ।
तेन दुःखेन सन्तप्ता ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥

देवा उचुः ।

देवदेव जगत्कर्त्ता लोकानां प्रपितामह ।
हुतभुक् द्विजशापेन नच यज्ञेषु ह्यते ॥

ब्रह्मोवाच ।

आसीत्पुरा व्रतं गोप्यन्तिलदाहीति संज्ञकम् ।
तेन व्रतेन देवेन्द्र प्रेरयध्वं हुताशनम् ॥
व्रतस्यास्य प्रभावेण पावको ह्योष्यतेऽध्वरैः ।
तथेति चोक्त्वा देवास्ते व्रतमग्निमकारयन् ॥
तदा प्रभृतियज्ञेषु ह्यते च यथा पुरा ।
लोकपालेषु वैशित्वं दत्तञ्च ब्रह्मणा स्वयम् ॥
तिलदाही तथाप्येकाप्रसिद्धा दिवि दैवतैः ।
तथा त्वमपि दैलेन्द्र गच्छ शीघ्रं जनान् प्रति ॥

प्रह्लादउवाच ।

विधिना केन कर्त्तव्यं तिलदाही व्रतोत्तमम् ।
कस्मिन्मासे तिथौ चैव विधिना केन तद्भवेत् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पौषमासेषु या कृष्णतिथि रेकादशी शुभा ।
तामुपोष्य तदा स्नानं कृत्वा नारायणं जपेत्* ॥

* यजेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पुष्पार्चणं तु संगृह्य गोमयेन तु पिण्डकान् ।
 कारयेत्तिलसंयुक्तान् ध्यायेद्देवं जनार्दनम् ॥
 होमं कुर्याद्यथा शक्त्या मन्त्रेयागमसम्भवैः ।
 मण्डलं कारयेद्विष्णोः कुम्भान् स्थाप्य चतुर्दिशम् ॥
 सप्तध्यान्यमुदीच्याच्च वस्त्राणि च फलानि च ।
 तिलप्रस्थोपरि देवं सन्धियं स्वर्णसम्भवम् ॥
 नारायणं न्यसेत् पादौ जानुभ्यां विष्णुरुपिणम् ।
 जर्वास्त्रिविक्रमश्चैव मेढ्रे त्रैलोक्यरूपकम् ॥
 कट्याच्च शोधरं देवं पद्माख्यं नाभिमण्डले ।
 उदरे* नरसिंहश्च वैकुण्ठं कण्ठमण्डले ॥
 सर्वसाधारणं बाह्वोर्म्यखे विज्ञानविग्रहम् ।
 नेत्रे संसारदीपश्च सर्वात्मानं शिरस्तथा ॥
 एवं न्यासविधिं कृत्वा मन्त्रमुक्तिं प्रकल्पयेत् ।
 कृत्वा पूजां यथा योगं ततो ह्यर्घ्यं प्रपूजयेत् ॥
 फलरत्नसमायुक्तं पुष्पधूपादिधूपितम् ।
 मन्त्रेणानेन दैत्येन्द्र ततोऽहन्तीषमावहम् ॥
 कृष्ण कृष्ण कृपालुस्त्वं सर्वघोषविनाशन ।
 देहि मे रूपसौभाग्यं स्वर्गं मोक्षं च देहि मे ॥
 तिलदाहीति ये केचित् व्रतं कुर्वन्ति मानवाः ।
 वरदोऽहं सदा तेषां ददामि विपुलां श्रियम् ॥
 एवं संश्रुत्य दैत्येन्द्रो नमस्कृत्य जनार्दनम् ।
 आगतो यत्र सम्मर्द्दे जनानां संस्थितो भुवि ॥

लोका ऊचुः ।

ब्रूहि दैत्येन्द्र यद्वत्तं कथितं चक्रपाणिना ।
त्वया पृष्टेन लोकानां हितायाये तथात्विह ॥

प्रह्लाद उवाच ।

अहो जना युष्मदर्थे गतोऽहं यत्र केशवः ।
मम दुःखतरं घोरं मर्द्दितं चक्रपाणिना ॥
यद्योपदिष्टं देवेन निर्णयं कथयाम्यहम् ।
सविस्तरं ततो लोके व्याख्यानं दानवेन वै ॥
व्रतस्यास्य प्रभावेण पुरुषत्वं प्रजायते ।
अजरा जायते तत्र न च दुःखं प्रपश्यति ॥
मनोरथाः सुसम्पूर्णाः पुत्रपौत्रसमन्विताः ।
अवैधव्यं सदा स्त्रीषु सतीत्वं जायते जने ॥
भर्त्रा सह तथैकत्वं सुनिर्व्वीणं समृच्छति ।
पूर्वं तावत् कृतं शच्या इन्द्रपत्न्या सुशीलया ॥
अनुसूयारुन्धतीभ्यां सीलया च कृतं तथा ।
द्रौपदैतद्व्रतं सर्व्वं यावज्जीवमनुष्ठितम् ॥
सुखमारोग्यमैश्वर्य्यं रूपसौभाग्यबुद्धिदम् ।
सम्यया संस्तुतं सर्व्वं पाञ्चाल्या यदनुष्ठितम् ॥
तत्सर्व्वं साध पप्रच्छ विष्णुपत्नी यशस्विनी ।
तिलदाहीव्रतं भद्रे ब्रूहि त्वं सखि सुव्रते ॥
विधिमुद्यापनंचैव कथयस्व यथातथम् ।
द्रौपदी कथयामास व्रतस्यास्य विधिक्रमम् ॥
पौषे मासे तु या कृष्णा तिथिरेकादशी तथा ।

तामुपोष्य ततः स्नानं विधिपूर्वम् समाचरेत् ॥
 मौनं सङ्कल्प्य सञ्चित्य पुराणपुरुषोत्तमं ।
 ततः पूजा विधातव्या मन्त्रैः स्वागमसम्भवैः ॥
 अर्घ्यं दत्त्वा विधानेन स्तुतिं कुर्यात् पुनः पुनः ।
 उद्यापनविधिं वच्मि शृणुष्वैकमनाः सति ॥
 तिलप्रस्थोपरिदेवं सन्धियं सुवर्णसम्भवम् ।
 पूजयेन्मण्डलं पञ्चादस्त्रैराभरणैः फलैः ॥
 कुम्भाः सवस्त्राः कर्तव्याश्चत्वारो मण्डपादहि-
 समधान्यमुदीच्यान्तु प्राञ्चं होमं नु कारयेत् ॥
 आचार्यं सकलत्रयं वार्चयेत् कुसुमादिभिः ।
 वस्त्रैराभरणैः पुष्पैः फलैर्नानाविधोत्तमैः ॥
 एवं यः कुरुते भद्रे नारी वा पुरुषोऽपि वा ।
 वर्षे वर्षे तु शुश्रोणि गाञ्च दद्यात् सदक्षिणां ॥
 तिलदाहीव्रतं सम्यक् ये प्रकुर्वन्ति मानवाः ।
 तेषां सौभाग्यमतुलं सुन्दराङ्गः प्रजायते ॥
 एतद्व्रतं सविस्तारमुद्यापनसमन्वितम् ।
 यः करोति सदा भक्त्या स वैष्णवपुरं व्रजेत् ॥
 एवं यः कुरुते भद्रे नारी वा पुरुषोऽपि वा ।
 सर्व्वं कामसमृद्धं तु परं पदमवाप्नुयात् ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं तिलदाहीव्रतम् ।

मैत्रेय उवाच ।

विधानं शृणु राजेन्द्र यथा दृष्टं मनीषिभिः ।
 यथोक्तं नियमं कुर्यादेवाद्दश्यामुपोषितः ॥
 दन्तकाष्ठं प्रगृह्यादौ वाग्यतो नियतेन्द्रियः ।
 श्रवणद्वादशीयोगे समुपोष्य जनार्दनम् ॥
 अर्चयित्वा विधानेन अहं भोक्ष्ये परेऽहनि ।
 नदीनां सङ्गमे स्नायादर्चयेत् यत्र वा मनः ॥
 सौवर्णं रक्तसंयुक्तं द्वादशाङ्गुलमुच्छ्रितम् ।
 पीतवस्त्रैः शुभैर्वेद्य भृङ्गारं निर्ब्रणं नवम् ।
 हिरण्ययेन पात्रेण अर्घ्यपात्रं प्रकल्पयेत् ॥
 दध्यक्षतफलैश्चैव सहिरण्यं सचन्दनम् ।
 नमस्ते प्रज्ञनाभाय नमस्ते जलशायिने ॥
 तुभ्यमर्घ्यं प्रयच्छामि वालवामनरूपिणे ।
 नमः कमलकिञ्जल्कपीतनिर्मलवाससे ॥
 महाहररिपुस्कन्धः धृतचक्राय चक्रिणे ।
 नमः शार्ङ्गसिंहाजपाणये वामनाय च ॥
 यज्ञाय यज्ञेश्वराय यज्ञोपकारणाय च ।
 यज्ञभुक् फलदात्रे च वामनाय नमोनमः ॥
 देवेश्वराय देवाय देवसम्भूतिकारिणे ।
 प्रभवे सर्वदेवानां वामनाय नमोनमः ॥
 मत्स्यकूर्मवराहाय नरसिंहस्वरूपिणे ।
 रामरामतिरामाय वामनाय नमोनमः ॥

श्रीधराय नमस्तुभ्यं नमस्ते गरुडध्वज ।
 चतुर्वाहो नमस्तेस्तु नमस्ते धरणीधर ॥
 एवं पूज्य विधानेन नरः स्रक्चन्दनादिभिः ।
 रात्रौ जागरणं कुर्यात् पुरतो जलशायिनः* ॥
 धृत्वा जलभयं रूपं देवदेवस्य चक्रिणः ।
 ब्रह्माण्डमुदरे यस्य महद्भूतैरधिष्ठितं ॥
 मायावी वामनः श्रीशः सोत्रायातु जगत्पतिः ।
 एवं सम्पूजयित्वा तु द्वादश्यामुदये रवेः ॥
 भृङ्गारसहितं† वस्त्रं सम्बत्सरं प्रपूजयेत् ।
 वामनः प्रतिगृह्णातु वामनोऽहं ददामि तम् ॥
 वामनं सर्व्वं तीभद्रं विजयार्थं निवेदयेत् ॥
 जलधेनुं तथा दद्याच्छत्रं चैव तु पादुक ।
 सहिरण्यानि वस्त्राणि धेनुं वानुडुहं नृप ॥
 यत्किञ्चिद्दीयते तत्र तदानन्थाय कल्पते ।
 अवणद्वादशीयोगे सम्पूज्य गरुडध्वजम् ॥
 दत्त्वा दानं द्विजातिभ्यो वियोगे पारणं ततः ।
 सिंहस्थिते तु मार्तण्डे अवणस्थे निशाकरे ।
 अवणद्वादशी ज्ञेया न स्याद्वाद्रपदाहते ॥
 दशम्येकादशी यत्र सानुपोष्या भवेत्तिथिः ।
 अवणेन तु संयुक्ता सा शुभा सर्व्वकामदा ॥
 अवणेन युक्ता या दशमी साप्युपोषेत्यर्थः ।

* सुरभ इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भृङ्गारं देवसहितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पारणं तिथिवृद्धौ तु द्वादश्यामुडुसंचयात् ॥
 वृद्धौ कुर्यात्त्रयोदश्यां तत्र दोषो न विद्यते ।
 द्वादशीतीत्ये नक्षत्रे द्वादश्यां पारणं अधिके त्रयोदश्या-
 मित्यर्थः ।

इत्येषा कथिता राजन् द्वादश्यां अवणे तथा ।
 कर्त्तव्या सा प्रयत्नेन इहामुत्तमफलप्रदा ॥

इत्यग्निपुराणे विजयद्वादशीव्रतं ।

—:—:—

कृष्ण उवाच ।

द्वादश्यास्तु विधिः प्रोक्तः अवणेन युधिष्ठिर ।
 सर्वपापप्रशमनः सर्वसौख्यप्रदायकः ॥
 एकादशी यदा शुक्ला अवणेन समन्विता ।
 विजया सा तिथिः प्रोक्ता भक्तानां विजयप्रदा ॥
 पुरा देवगणैः सर्वैः समवेतैर्व्वरार्थिभिः ।
 नारदः प्रार्थितो विष्णुश्चन्द्रान्यनिलसंयुतः ॥
 बलवान् विजितो दैत्यो बलिर्नामा महाबलः ।
 तेन देवगणाः सर्वे त्याजिताः सुरमन्दिरम् ॥
 त्वं गतिः सर्वदेवानां शीघ्रमस्माकमुद्धर ।
 जहि दैत्यं महाबाहो बलिं बलवताम्बरम् ॥
 श्रुत्वा विष्णुस्तदा वाक्यं देवानां करुणोदयं ।
 उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो देवानां हितकांक्षया ॥
 जानामि विरोचनेः पुत्रं बलिं त्रैलोक्यकण्टकं ।
 त्वपसा भावितात्मानं शान्तं दान्तं जितेन्द्रियं ॥

मङ्गलं महत्तमं सत्यसन्धं महाबलं ।
 प्रजापतिसमं ख्यात्या प्रजानां प्रियकारकं ॥
 तद्गुणा नहि शक्यन्ते वक्तुं कैरपि भूतले ।
 अवश्यं नावसेयोऽतीभीतव्यं तपसः फलं ॥
 तपस्यान्तश्च बहुना कालेनास्य भविष्यति ।
 अथ काले बहुतिथे सादितिर्गुर्विणी भवेत् ॥
 सुषुवे नवमे मासि पुत्रं वालाकृतिं हरिं ।
 ऋषपादं ऋषकायं महाशिरसमर्भकं ॥
 पाणिपादोदरकृशमूर्ककन्धरकद्वयम् ।
 दृष्ट्वा सुवामनं जातमदितेऽक्षकितं मनः* ॥
 भयं वभूव दैत्यानां देवानां तोषमावभौ ।
 जातकर्मादिकस्तस्य संस्कारः स्वयमेव हि ॥
 चक्रे च कश्यपो धीमान् प्रजापतिसमन्वितः
 आयुधमेखलो दण्डी यतिर्यज्ञोपवीतिनां ॥
 कुशचर्माजिनधरः कमण्डलुविभूषितः ।
 वलेर्बलवती यज्ञं जगाम बहुविस्तरं ॥
 दृष्ट्वा वलिं तु यज्वानं वामनो† भ्येत्य तत्क्षणम्
 अर्थं नाहं यज्ञपते दीयतां मम मेदिनी ।
 पदत्रयप्रमाणेन पठनार्थं स्थितो ह्यसि ॥
 दत्ता दत्तास्तु च मया‡ वलिः प्राह द्विजोत्तमं ।

* मदिति मणेनक्त किन्नमे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† मञ्जीवैववामन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ खवमयेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ततोवदितुमारब्धं वामनोऽनन्तविक्रमः ॥
 पादौ भूमौ प्रतिष्ठाप्य शिरसावृत्य रोदसी ।
 नाभ्यामिन्द्रादिकान् लोकान् ललाटे ब्रह्मणः पदम् ॥
 न तृतीयं पदं लेभे ततो नेदुर्दिवौकसः ।
 तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं सिद्धाद्या ऋषयस्तथा ॥
 साधुसाध्विति देवेशं प्रशशंसुर्मुदान्विताः ।
 ततो दैत्यगणाः सर्वे जित्वा त्रिभुवनं वशी ॥
 वलिमाहृह्यधोगच्छ सुखं सवलवाहनः* ।
 तत्र त्वमीषितान् भोगान् भुक्त्वा मद्वाहुपालितः ॥
 अस्येन्द्रस्यावसाने तु त्वमेवेन्द्रो भविष्यसि ।
 एवमुक्तो वलिः प्रायान्नमस्कृत्य नरोत्तमं ।
 विसर्ज्यायं वलिं देवलोकपालानुवाच ह* ।
 स्वानि धिष्णानि गच्छध्वन्तिष्ठस्वं विगतज्वराः ।
 देवेनोक्ता गता देवाः प्रहृष्टा पूज्य वामनं ।
 एवमुक्त्वा† जगत्कर्त्ता तत्रैवान्तरधीयत ॥
 एतत्सर्वं समभवदेकादश्यां नराधिप ।
 तेनेष्टा देवदेवस्य सर्वथा विजयान्वितः ॥
 एषैव, फालगुने मासि पुष्येण सहिता नृप ।
 विजया प्रीच्यते सङ्घिः कोटिकोटिगुणोत्तरा ॥
 एषैवेति शुक्लपक्षैकादशी परामृष्यते ।

* वलिसाहद्रीगच्छसूत्रं स्ववल्गुनाम् इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कपिलापातुवाहवा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ एवं कालेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एकादश्यां सोपवासी रात्रौ संपूजयेद्धरिं ।
 रौप्यसौवर्णपात्रे वा दारुवंगमयेऽपि वा ॥
 आच्छाद्य पात्रं वासीभिरहतैः फलसंयुतैः ।
 मार्गचर्मण गन्धैश्च भक्त्या वा शक्त्यपेक्षया ॥
 तिलादुकेन वित्ताढ्यैः प्रस्थेन कुङ्कुमेव वा ।
 अलाभे यवगोधूमैः फलैः शुक्लतिलैर्भवेत् ।
 पुष्पैर्गन्धैः फलैर्धूपैः कालीत्थैरर्घ्यैर्द्धरिं ॥
 नानाविधैश्च नैवेद्यैर्भक्ष्यभोज्यैर्गुण्डोदनैः ।
 स्ववित्तमनुसारेण सहिरण्यञ्च कारयेत् ॥
 मन्त्रवते शतगुणं* भक्त्या लक्षगुणोत्तरम् ।
 भक्तिमन्त्रगुणोपेतं† कोटिकोटिगुणोत्तरम् ॥
 एभिर्मन्त्रपदैस्तत्र पूजयेद्गरुडध्वजम् ।
 उपहारैर्नरयेष्ठ शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥
 ओं जलोपमदेहाय जलजास्याय शङ्खिने ।
 जलराशिस्वरूपाय नमस्ते पुरुषोत्तम ॥
 नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने ।
 नमस्ते केशवानन्त वासुदेव नमोस्तु ते ॥

स्नानमन्त्रः ।

मलयेषु समुत्पन्नं गन्धाढ्यं सुमनोहरं ।
 मया निवेदितं तुभ्यं गृहाण परमेश्वर ॥

चन्दनमन्त्रः ।

* मन्त्राच्छतगुणमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भक्तिमन्त्रसमेतम् इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वनस्पतिसमुत्पन्नं गन्धाढ्यं सुमनोहरम् ।

मया निवेदितं पुष्पं गृहाण पुरुषोत्तम ॥

पुष्पमन्त्रः ।

नमः कमलकिञ्जल्क पीतनिर्मलवाससे ।

महाहवे रिपुस्तन्धष्टृष्टचक्राग्र चक्रिणे ॥

पूजामन्त्रः ।

मत्स्यकुर्मवराहश्च नारसिंहश्च वामनम् ।

रामं रामश्च कृष्णश्च अर्चयामि नमोनमः* ॥

अर्चनमन्त्रः ।

पादाद्यैकाग्र्य पूजनं शीर्षमतः सर्वाङ्गपूजा ।

धूपोऽयं देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधर ।

अच्युतानन्द गोविन्द वासुदेव नमोस्तु ते ॥

धूपमन्त्रः ।

त्वमेव पृथिवी ज्योतिर्वायुराकाशमेव च ।

त्वमेव ज्योतिषां ज्योतिर्दीपोऽयं प्रतिगृह्णातां ।

दीपमन्त्रः ।

अन्नक्षतुर्विधं स्वादु रसैः षड्भिः समन्वितम् ।

मया निवेदितं देव प्रसीद परमेश्वर ॥

अग्निर्यमो वैश्रवणः पापं मे हन्तु मेऽव्ययम् ॥

नैवेद्यमन्त्रः ।

जगदादिर्जगद्रूपोह्यनादिर्जगदन्तकृत् ।

जलाशयजगद्योनिःप्रीयतां मे जनार्दनः ॥

प्रीयनमन्त्रः ।

अनेककर्म्मनिर्व्वन्ध्वंसिनं जलशायिनम् ।
नतोऽस्मि मधुरावासं माधवं मधुसूदनम् ॥
नमो वामनरूपाय नमस्ते स्तु त्रिविक्रम ।
नमस्ते मणिवन्धाय वासुदेव नमोस्तु ते ॥

नमस्कारमन्त्रः ।

नमो नमस्ते गोविन्द वामनेश त्रिविक्रम ।
अघौघसंचयं कृत्वा सर्व्वकामप्रदो भव ॥

प्रार्थना मन्त्रः ।

सर्व्वगः सर्व्वदेवेशः श्रीधरः श्रीनिकेतनः ।
विश्वेश्वराय विष्णुय श्रीशायी च नमोनमः ॥

शयनमन्त्रः ।

सर्व्वं संपूजयेद्रात्रारेकादश्यां नृप्रोत्तम ।
जागरं तत्र कुर्व्वीत गेयवादित्रनिस्वनैः ॥
यात्रयव श्रवणे युक्ता द्वादशी परमा तिथिः ।
तस्याहं सङ्गमे स्नात्वा सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ।
एवं स नियमङ्गत्वा प्रभाते विमले सति ॥
प्रदेयः शास्त्रविदूषि ब्राह्मणे मन्त्रतो नृप ।
ब्राह्मणस्यापि मन्त्रेण प्रतिगृह्णीत मन्त्रवित् ॥
वामनो बुद्धिदो दाता द्रव्यस्थो वामनः स्वयम् ।
वामनस्य प्रतिग्राही वामनाय नमस्तु ते ॥

ओं गुह्यं । ओं गिरसि । पुष्पफलनैवेद्यं सर्वमेतदर्चन
विधिना दद्यात् ।

एवमुपोष्य विधिवदेकादश्यां समन्त्रकं ।

पूर्वोक्तविधिना चैव प्रतिपक्षोभयङ्करः ॥

हस्तश्वरथजातीनां दाता भोक्ता विमत्सरी ।

रूपसौभाग्यसंपन्नो दीर्घायुर्निर्जितो भवेत् ॥

पुत्रैः परिहृतो जीवो जीवेच्च शरदः शतम् ।

एषा व्युष्टिः समाख्याता एकादश्यां जया तव ॥

पूर्वमेव समाख्याता द्वादशी अवगणान्विता ।

उपोष्यैकादशीं पश्चाद्द्वादशीमप्युपोषयेत् ॥

नचात्र विधिलोपः स्यादुभयोर्देवता हरिः ॥

एकादशीद्वादशीचान्यतरस्यां वा अवणयुक्तायां अवणयुक्ती-
पवासेनैव व्रतद्वयसिद्धिः एकस्मिन् व्रते पूर्वमन्यां तिथिमुपोष्य
पश्चादपारयित्वा नान्योपोष्या इति यो विधिलोपः स एव देवतै-
कत्वे न भवतीत्यर्थः ।

बुध अवणसंयुक्ता द्वादशी सङ्गमोदकम् ।

स्नानं* दध्योदनं सम्यगुपवासः परो विधिः ॥

सगरेण ककुत्स्थेन धुन्धुमारेण गाधिना ।

एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र कामाच्च द्वादशीव्रतम् ॥

सा द्वादशी बुध युता अवणेनं साकं

स्याज्जायतेतिकथिता ऋषिभिर्नभस्ये ।

तामादरेण समुपोष्य नरोऽमरत्व-
माप्नोति पार्थ अग्निमादिगुणोपपन्नम् ॥

इति श्रीभविष्योत्तरे विजयद्वादशीश्रवणद्वादशीव्रतम् ।

— ००० —

ब्रह्मोवाच ।

एकादश्यां यथोद्दिष्टा विश्वेदेवाः प्रपूजिताः ।
प्रजां पशून् धनं धान्यं प्रयच्छन्ति महीं तथा ॥
मूलमन्त्रः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राः प्रकीर्त्तिताः ।
पूर्व्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥

अत्र तिथिश्चरोविश्वेदेवाः ।

गन्धपुष्पोपहारैश्च यथा शक्तिं विधीयते !
पूजाशाठेयन शाठेयन कृतापि तु फलप्रदा ॥
आज्यधारासमिन्निश्च दधिक्षीरान्नमाचिकैः ।
पूर्व्वोक्तफलदो ह्योमः कृतः शान्तेन चेतसा ॥
एतद्भूतं वैश्वानरप्रतिपद्भूतवह्न्याख्यम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं विश्वव्रतम् ।

— ० ० ० —

कृत्वा भूरितरं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
तस्य पापस्य शान्त्यर्थं किं दानं किमथ व्रतम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

महाव्रतमिदं वत्स सर्व्वपापप्रणाशनम् ।
कीर्त्तयिष्यामि ते वत्स सुखकीर्त्तिधनप्रदम् ॥

पुण्यक्षेण समायुक्ता शुक्ता वै द्वादशी भवेत् ।
 सा प्रोक्ता वासुदेवेन सर्वपापप्रणाशिनी ॥
 येऽर्चयन्ति नरास्तस्यां भक्त्या देवं जनार्दनम् ।
 समुपोष्य विमुच्यन्ते पापैस्ते शतजन्मजैः ॥
 कर्मणा मनसा वाचा यत्पापं समुपार्जितम् ।
 तत् चालयति गोविन्द त्रिधौ तस्यां समर्चितः ॥
 स्नानं जपोऽथवा होमः समुद्दिश्य जनार्दनम् ।
 नरैर्यत् क्रियते तस्यां तदन्तफलं भवेत् ॥
 यस्मान्नाशयते जन्तोः पापं जन्मशतोद्भवम् ।
 पुण्यक्षेणादशी तस्मात् प्रोक्ता पापप्रणाशिनी ॥
 एवमेव पुरा प्राह भानुः सारथिनं प्रति ।

भानुर्वाच ।

द्वादशी या परा ब्रध्न पुण्येणैव च संयुता ।
 उपोष्या तु प्रयत्नेन द्वादशी पापनाशनी ॥
 पुण्येण द्वादशीयुक्ता शुक्ता वै फाल्गुनस्य च ।
 जया सा द्वादशी प्रोक्ता स्वयं वा विष्णुना पुरा ॥
 तस्यां दत्तं तपस्तप्तं कीटिकीटिगुणोत्तरं ।
 एकादश्यां निराहारो द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत् ॥
 रौप्य-सौवर्ण पात्रे वा दारुवंगमयेऽपि वा ।
 आच्छाद्य पात्रं वासीभिरहृतैः सुपरीक्षितैः ॥
 मार्गैश्च मेढ्रजैश्चैव सिद्धिः स्याच्छतपेक्षया ।
 तिलादकेन वित्ताढ्यैः प्रस्थेन कृतजेन वा ॥
 अलामै चैव गोधूमैः फलं मुख्यं तिलैर्भवेत् ।

पुष्पैर्धूपैः फलैर्गन्धैः कालोत्थैरर्चयेद्भरिम् ॥
 नानाविधैश्च नैवेद्यैर्भक्ष्यैर्भोज्यैर्गुह्योदनैः ।
 जागरं तत्र कुर्वीत गेयवादित्रनिखनैः ॥
 एवं सनियमस्यास्य प्रभाते विमले सति ।
 भक्त्या वा वित्तसारेण सहिरण्यं प्रदापयेत् ॥
 समाप्ते तु व्रते ब्रह्मन् यत्पुण्यं तन्निबोध मे ।
 चतुर्युगानां विप्रेन्द्र एकसप्तति खेचर ॥
 तावद्विष्णुपुरे तत्र क्रौडते कालमचयम् ।
 इत्यादित्यपुराणोक्तं विजयाद्वादशीव्रतम् ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

एकादशां शुक्लपक्षे यदा तु स्यात् पुनर्वसुः ।
 नान्ना सा तिजया ख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥
 यो ददाति तिलप्रस्थं त्रिकालं वत्सरं नृप ।
 उपवासन्तु तस्यां यः करोत्यभ्येत्य तत्समम् ॥
 तस्यां जगत्पतिर्देवः सर्वलोकेश्वरो हरिः ।
 प्रत्यक्षतां प्रयात्यस्मात्तत्रानन्तफलं स्मृतम् ॥
 सगरेण ककुत्स्थेन धुन्धुमारेण गाधिना ।
 तस्यामाराधितः कृष्णो दत्तवानखिलां भुवम् ॥
 इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तमतिविजयैकादशीव्रतम् ।

— ००० —

वज्र उवाच ।

केवलं कृष्णपक्षस्य द्वादशीषु जनार्दन ।

कदा प्रभृति धर्मज्ञ विधिना केन वा चर्चयेत् ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

माघ्यान्तु समतीतायां* द्वादशी या भवेत् ॥

ततः प्रभृति कर्त्तव्यं व्रतमेतदुपोषिता ॥

द्वादशीषु च कृष्णासु नाम कृष्णस्य कीर्त्तयेत् ॥

तेनैव नाम्ना कर्त्तव्यौ जपहोमौ तथैव च ॥

तिलैर्निवेदनं कार्यं होमे कार्यस्तथा तिलैः ।

पौष्पान्तु समतीतायां कृष्णा या द्वादशी भवेत् ॥

तस्यां व्रतावसाने तु तिलान् दद्याद्विजातिषु ।

सुवर्णञ्च महीपाल रत्नवस्त्रं तथैव च ॥

सम्बत्सरमिदं कृत्वा व्रतं मनुजपुङ्गव ।

तिर्थेभ्योनिं नचाप्नोति स्वर्गलोकञ्च गच्छति ॥

यावज्जीवं व्रतमिदं यः करोति समाहितः ।

न स दुःखमवाप्नोति नारकं मनुजीप्तम ॥

यत्र वैतरणी दुर्गा क्षुरधारा सपर्वता ।

पापानां पावना यत्र तत्रासौ न गमिष्यति ॥

यस्या गणा भीमबला महीशू

दंष्ट्राकरालाग्रकरोग्रवेषा ।

विद्रावणाः पापकृतां नराणां

दृष्टेर्न तस्यानद्य यान्ति मार्गम् ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तिरोक्तं कृष्णद्वादशीव्रतम् ।

— 000 —

वज्र उवाच ।

एकामुपोष्य कृष्णां यां द्वादशीं विधिना नरः ।
महाफलमवाप्नोति तन्ममाचक्ष्व भार्गव ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

माघ्यान्तु समतीतायां श्रवणेन तु संयुता ।
द्वादशी या भवेत् कृष्णा प्रोक्ता सा तिलद्वादशी ॥
तिलैः स्नानं तिलैर्ह्रीं नैवेद्यं तिलमोदकैः ।
दीपैश्च तिलतैलेन तथा देयं तिलोदकम् ॥
तिलाश्च देया विप्रेषु तस्मिन्नहनि पार्थिव ।
उपवासदिने राजन् होतव्याश्च तथा तिलाः ॥
उपोषितेनापरेऽङ्गि होतव्यश्च विशेषतः ।
इन्धनञ्च प्रदातव्यं ब्राह्मणेषु तथानघ ॥
तिलप्रस्थं तदा हुत्वा सोपवासो जितेन्द्रियः ।
न दुर्गतिमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥
तद्विष्णोः परमं नित्यं सोममन्त्रः प्रकीर्तितः ।
पौरुषञ्च तथासुक्तं श्रीसूक्तेन च संयुतम् ॥
ह्रीमः कार्योऽथ राजेन्द्र सावित्र्या परमात्मनः ।
एतत् प्रोक्तं द्विजातीनां स्त्रीशूद्रेषु च यत् शृणु ॥
द्वादशाक्षरौ मन्त्रौ च तेषां प्रोक्तौ महात्मनां ।
द्वितौ तौ च द्विजातीनां मन्त्रश्रेष्ठौ नराधिप ॥
तेभ्योऽप्यधिक मन्त्रोऽपि विद्यन्ते नहि कुत्रचित् ।

वज्र उवाच ।

द्वादशाष्टाक्षरौ मन्त्रौ कथयस्व ममानघ ।

पुण्यैः पवित्रौ माङ्गल्यौ सर्वपापप्रणाशनौ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ओं नमो भगवते वासुदेवाय । ओं नमो नारायणाय ।

एतौमयावः कथितौ पवित्रौ
मन्त्राविनौ पापहरौ धरण्यां ।
परायणौ सर्वतपस्विनां वरौ
वरस्य भूतौ भुवनेषु नित्यम् ॥
यथातिथिस्ते श्रवणेन युक्ता
माघस्य मासस्य तथा मयोक्ता ।
कार्या तथेयं नृपतेर्विशेषाद्
योगे पवित्रे सरिताद्वयस्य ॥

इति विष्णुधर्मीक्तं तिलदादशीव्रतम् ।

—००—

एकादशी तथा कृष्णं फाल्गुने मासि भार्गव ।
छन्दोदेवस्य कर्त्तव्यः पूजा धर्मभृताम्बर ॥
पूजनाच्छन्ददेवस्य येनायं गुणवर्जितम्* ।
न प्राप्नोति तथा प्रीतिं† गुणवन्तीं न संशयम् ॥

इति धर्मीक्षरोक्तं कृष्णैकादशीव्रतम् ।

—०००—

* तेन यं गुणवर्जितमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

+ न प्राप्नोति तथाप्नोतीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एकादशीं तथा प्राप्य चैत्रे शुक्लस्य पूजयेत् ।

सम्पूज्य तं महाभागं गृहमङ्गलमश्नुते* ॥

तमिति छन्दोदेवम् ।

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तमवैधव्यशुक्लैकादशीव्रतम् ।

—०००—

मार्कण्डेय उवाच ।

अङ्गारकं तथा सूर्यं निऋतिं वापगेश्वरः ।

हवनं वेश्वरं मृत्युं कपालकषकिङ्किणीं ॥

तत्र वैकादशान् यस्तु देवान् त्रिभुवनेश्वरान् ।

एकादश्यां सोपवासः सोमं सम्पूजयेत्तथा ॥

गन्धमाल्य नमस्कारदीपधूपान्नसम्पदाः ।

मार्गशीर्षादथारभ्य यावत् सम्बत्सरं भवेत् ॥

सम्बत्सरान्ते दद्याच्च ब्राह्मणाय पयस्विनीं ।

कृत्वाव्रतं वत्सरमेतदिष्टं

रुद्रत्वमाप्नोति नरस्तु राजन् ।

रुद्रेण सार्धं सुचिरं वसित्वा

कामानप्राप्नोति मनोऽभिरामान् ॥

तथा सर्वगतान् रुद्रान् मुदा सर्वत्र पूजयेत् ।

सर्वकामानवाप्नोति सर्वगानपराजितान् ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं सर्वकामव्रतम् ।

—००—

सनत्कुमार उवाच ।

मासि भाद्रपदे शुक्लपक्षे यदि हरेर्दिनम् ।
 बुध श्रवणयोगश्च प्राप्यते तत्र पूजितः ॥
 प्रयच्छति सुतान् कामान् वामनो मनसि स्थितान् ।
 विजया नाम सा प्रीक्ता तिथिः प्रीतिकरो हरेः ॥
 सङ्गमः सर्वतीर्थानां सङ्गमे तत्र जायते ।
 शुक्ला भाद्रपदे स्वर्गं कृष्णा कलुषसंचयम् ॥
 फाल्गुने कुरुते मोक्षं अपि ब्रह्मवधारणम् ।
 गङ्गायमुनयोः पुण्ये नर्मदासरित्सङ्गमे ॥
 सरस्वत्यरुणयोश्चैव सङ्गमे पापनाशने ।
 ब्रह्मवल्लीसाम्भ्रामे समधारेऽथवा द्विज ॥
 अन्येषु सङ्गमेष्वेव स्वयमायाति वामनः ।
 तत्र संपूजितोऽयं जायते प्रेतमोक्षदः ।
 हृद्योदनसमायुक्तां वारिधानीं प्रदापयेत् ॥
 पूजय त्वं जगन्नाथं वामनः प्रीयतामिति ।
 महापुण्यप्रदा ह्येषा सङ्गमे विजया तिथिः ॥
 सर्वपापक्षयो नूनं जायते च उपोषणात् ।
 गृहीत्वा नियमं प्रातर्गत्वा नद्यादिसङ्गमे ॥
 सौवर्णं वामनं कृत्वा सौवर्णमापकेण वा ।
 यथा शक्त्या तु विन्यस्य कुम्भोपरि जगत्पतिम् ॥
 पूर्णपात्रे स्नापयित्वा मन्त्रैरेतैः प्रपूजयेत् ।
 श्रीं वामनाय नमः पादौ कटिं हामीदराय च ।
 ऊरू श्रीपतये गुह्यं कामदेवाय पूजयेत् ॥

पूजयेत् जगतां पत्युरुदरं विश्वधारिणे ।
 हृदये योगिनाथाय कण्ठं श्रीपतये नमः ॥
 मुखञ्च पङ्कजस्थाय शिरः सर्वात्मने नमः ।
 इत्थं संपूज्य वासीभिराच्छाद्य च जगद्गुरुम् ॥
 दद्यात्सुश्रया वार्ष्णे नारिकेलादिभिः फलैः ।
 श्रीं नमोनमस्ते गोविन्द बुधश्रवणसंज्ञया ॥
 अघौघसंचयं कृत्वा प्रेतमोक्षप्रदो भव ॥

इत्यर्घ्यमन्त्रः ।

कृत्वा पानद्युगं दानं दद्यादन्नं कमण्डलुम् ।
 विशेषेण द्विजाग्रथाय वामनः प्रीयतामिति ॥
 धेनुदानं प्रशंसन्ति सङ्गमे जगतां पतिम् ।
 उद्दिश्य कमलाकान्तं पुण्यनद्यास्तु सङ्गमे ॥
 त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
 आसप्तमं पुनात्येव दीहवानिह वेदनैः ॥
 यथाशक्त्या च दानानि द्विजाग्रेभ्यः प्रदापयेत् ।
 कुर्याज्जागरणं कुर्याद्भीतं शास्त्रसमन्वितम् ॥
 अङ्गया परया युक्तो निशामनिमिषेक्षणः ।
 प्रभाते भोजयेद्विप्रान् द्वादश्यां पारणं ततः ॥
 कुर्यात्तयं अङ्गया च सर्व्वं सफलतां व्रजेत् ।
 एवं कृते तु विजयाव्रतेऽस्मिन् वै जयादिने ॥
 न दुर्लभतरं किञ्चिदिह लोके परत्र च ।
 दुर्लभा विजया नृणां दुर्लभस्तत्र सङ्गमः ॥

(१४५)

सुदुर्लभतरा अद्या तच्च गोविन्दपूजने ।
 सर्व्वतीर्थेन मूयिष्ठे सङ्गमे याति सङ्गमम् ॥
 विजयावासरे सर्व्वदेवानां सङ्गमे भुवि ।
 अपि रम्योदकस्यात्र सङ्गमः पापनाशनः ॥
 आपगासङ्गमस्यात्र फलं वक्तुं न पार्य्यते ।
 इदं सर्व्वपुराणेषु रहस्यं परिगीयते ॥
 सङ्गमे वामनं पूज्य प्रेतायेन न जायते ।
 फलमस्य व्रतस्योक्तं देवपितृद्वरोत्तमः ॥
 वंशोद्धारकरं मुक्तिं याति पैवत्सणादपि ।
 न पावनं न तत् किञ्चिदतः परमिहोच्यते ॥
 विजयाव्रततुल्यं यदपरं परिपद्यते ।
 वामास्त्रि वामनं वारिधानीं धेनुचतुष्टयं ॥
 दत्त्वा च सङ्गमे तात याति विष्णोः सलोकतां ।
 अनृणो जायते मोहादेवानामतिथिक्रिया ॥
 कुर्व्वन्नेव मनुष्याणां पितॄणां विजयाव्रतात् ।
 अश्वद्वया कृतं दत्तं तपस्तप्तं कृतञ्च यत् ॥
 विफलं जायते तावत् न च तत् प्रेत्य नो इह ।
 अद्या धर्मसुता देवी अद्या साधनमुत्तमं ॥
 अद्वामयोऽयं मनुजोयच्छ्रद्धादः स एव सः ।
 यो योगेन गतिं याति याञ्च सांख्येन योगतः* ॥
 इष्टापूर्त्तेन यां याति तां कलौ वामनार्चनात् ।
 मुच्यते तस्य पूर्व्वेपि पितृमातामहाः कुले ॥

प्रेतभावा* न जायन्ते तदंशे प्रेतयोनयः ॥
 इदं रहस्यं परमं पवित्रं पुराणसंघेषु मुनिप्रणीतं ।
 विशेषकार्यं विजयाभिधानं वदन्ति सन्तः परमात्मनिष्ठाः ॥
 इति ब्रह्मवैवर्त्तोक्तं विजयादादशीव्रतम् ।

—000@000—

देव्युवाच ।

कथमेतद्व्रतं कार्यं वैष्णवं विष्णुवत्सभम् ।
 रात्रौ जागरणं कार्यं विधिना केन तद्वद ॥

ईश्वर उवाच ।

फाल्गुनस्य सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ।
 स्नात्वा नद्यां तडागे वा वाप्यां कूपे गृहेपि वा ॥
 गत्वा गिरौ वने वापि यत्र सा प्राप्यते शिवा ।
 क्षीरोदे मथ्यमाने तु यदा वृक्षः समुत्थितः ॥
 आमर्द्दन्दे वदैत्यानां तेन सामलकी स्मृता ।
 अस्मिन् वृक्षे स्थिता लक्ष्मीः सदा पितृगृहे नृप ॥
 शिवालक्ष्मोस्थिता वृक्षः सेव्यते सुरसत्तमैः ।
 देवैर्ब्रह्मादिभिः सर्वैर्ब्रह्मोऽसौवैष्णवः कृतः ॥
 तत्र गत्वा हरिः पूज्यो वृक्षमूलेऽथवा शिवा ।
 पूज्या पुष्पैः शुभैरात्रौ कार्यं जागरणं नरैः ॥
 अष्टाधिकशतैः कार्यं फलैस्तस्याः प्रदक्षिणा ।
 प्रदक्षिणीकृत्य ततो भीतव्यं तु फलं नरैः ॥

* प्रेतयौगाविति पुस्तकान्तरे पाठः ।

करकञ्चलपूर्णन्तु कर्त्तव्यं पात्रसंयुतं ।

हविषाज्जन्तु कर्त्तव्यं दीपः कार्यो विधानतः ॥

एवं जागरणं कार्यं यथा श्रवणतत्परैः ।

मुच्यन्ते देहिमः पापैः कलिजैः कायसम्भवैः ॥

देहान्ते ये नराः पूर्वं पूज्यन्ते हरिमन्दिरं ॥

इति स्कन्दपुराणौयप्रभासखण्डोक्तं आमलकै

कादशीव्रतम् ।

— ००० —

अथ गोदाहमन्त्रैस्तु विधिना केन वै मुने ।

हरिं सम्पूजिता शीघ्रं नराणां स प्रसीदति ॥

क्षीरोदे मथ्यमाने च मुने पूर्वं सुरासुरैः ।

। च गावः समुत्पन्नाः सर्व्वलोकस्य मातरः ॥

सर्व्वलोकोपकारार्थं देवानां तर्पणाय च ।

यज्ञानां दोहसम्पत्त्यै तथा हरिहरस्य च ॥

गोमयं रोचना क्षीरं मूत्रं दधि घृतं गवां ।

षडङ्गानि पवित्राणि तथा सिद्धिकराणि च ॥

उच्छ्रितो* बिल्ववृक्षश्च गोमयाम्बुनि सत्तम ।

तत्रासौ लभते लक्ष्मीं श्रीवृक्षस्तेन बोध्यते ॥

गोरोचनायां माङ्गल्याः सञ्जाताः सर्व्वकामिकाः ।

गुग्गुलस्तु ततो जातो गोमूत्राकुम्भदर्शनः ॥

यत् किञ्चिज्जगतो वीर्य्यं तत्सर्व्वं क्षीरसम्भवम् ।

दध्नी जातानि सर्वाणि मङ्गलार्थस्य सिद्धये ॥

* उतथित इति पुस्तकान्तरेपाठः ।

दृतादृशतसम्भूति सुरासुरायां भुवम् ।
 हरिं सुस्नापयेत्तस्मात् पयोदधिदृष्टैस्तथा ॥
 गुग्गुलं निर्हह्यश्चैर्मन्त्रैः पौराणसम्भवैः ।
 नैवेद्यैर्विविधाकारैर्दीपैर्वस्त्रैः सुशोभनैः ॥
 एवं पूज्य विधानेन ब्राह्मणां स्तुपयेत्ततः ।
 मुनिपुण्याणि पूजार्थं यावत्सु तिथिषु त्विह ॥
 तावर्धुगसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।
 ततो विष्णुपदं याति यस्मान्नावर्त्तते पुनः ॥
 ये तस्य पितरः सन्ति पतिता नरकार्णवे ।
 तेऽपि स्वर्गं समासाद्य मोदन्ते विगतज्वराः ॥
 एवमभ्यर्च्य देवेशं ब्राह्मणेभ्यो यथापगां ।
 धेनुं सर्व्वं गुणीयेतां क्रमेण मुनिपुङ्गव ॥
 अनेन विधिना पञ्च शरदान्तदिनानि तु ।
 कर्त्तव्यमेकभक्ते न दिनान्ते लघुभुञ्जरः ॥
 जलाज्यमधुधेनुञ्च तिलहेमवतीं तथा ।
 दत्त्वा पुण्यमवाप्नोति न तत् सर्व्वं महामखैः ॥
 सर्व्वं यत् कुरुते सम्यक् महावृद्धिद्वतं परं ।
 नावलिम्पति पापेन पद्मपत्रमिषांभसा ॥
 यत्र संकीर्त्तय कर्माणि मर्त्याः सन्ति महाधियः ।
 प्रायश्चित्तानि निर्दिष्टं तेषां सुगतिकामिनां ॥
 ब्रह्महत्यादि पापानि अगम्यागमनानि च ।
 कृत्वा स्तेयं सुरापथप्रसादं मुच्यते मुने ॥
 विक्रयं तिलधेनूनां कृत्वा व्रतमिदं शुचिः ।

मुच्यते पातकात् सद्यः कीर्त्तनात् स्मरणान्मुने ॥
 एवं वा द्वादशान्मासानुपोष्यैकादशीं बुधः ।
 यद्यः करोति शुद्धात्मा कृतकृत्यः सुखी भवेत् ॥
 सुनामद्वादशी पूज्या नान्नाद्वादशभिस्तथा ।
 द्वादशा धेनवो देया हरिः कामान् प्रयच्छति ॥
 दिवि देवाः सदेवेन्द्राः कृत्वा कर्माण्यनेकशः ।
 पञ्चादाराधयन्तीह हरिं शुद्धव्रतेन हि ॥

इति वज्रिपुराणोक्तं शुद्धिव्रतम् ।

—000—

एकादश्यां निराहारो द्वादश्यां पुरुषोत्तमं ।
 अर्चयेद्वाङ्मणमुखे स गच्छेत्परमं पदं ॥
 एषा तिथिर्वैष्णवी स्याद्द्वादशीशुक्लपक्षका ।
 तस्यामाराधयेद्देवं प्रयत्नेन जनार्दनम् ॥

इति कूर्मपुराणोक्तं द्वादशीव्रतम् ।

—000@000—

एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥
 द्वादश्यां शुक्लपक्षे महापापैः प्रमुच्यते ।

इति कूर्मपुराणोक्तं द्वादशीव्रतम् ।

—000—

मार्गशीर्षे श्रिते पक्षे द्वादश्यां समजायत ।
 मत्स्यो विष्णुः समाहात्म्यः तस्येष्टेयं सदा तिथिः ॥
 एकादश्यामुपोष्यादौ पठन् मत्स्यावतारकम् ।

शृणुन् सौवर्णं मन्त्रं च कारयित्वा वदेदिदम् ॥
विष्णुधर्मे ।

प्रीयतां मत्स्य इत्युक्त्वा तं दद्याद्ब्राह्मणाय तु ।
यो दद्यात् स सुखी भूत्वा विष्णुलोकं व्रजेक्षुभं ॥
पौषे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां समजायत ।
कूर्मरूपी स भगवान् तस्येष्टेयं सदा तिथिः ॥
एकादश्यामुपोष्यादौ पठन् कूर्मं च तारकं ।
शृण्वन् सौवर्णं कूर्मं च कारयित्वा वदेदिदम् ॥
विष्णुधर्मे प्रीयतां कूर्म इत्युक्त्वा ब्राह्मणाय तु ।
यो दद्यात् सुखी भूत्वा विष्णुलोके महीयते ॥
यो मर्त्यो माघशुक्लस्य द्वादश्यां तु विशेषतः ।
उपोष्य भक्त्या बाध्यर्ष्यं वराहं रुक्मनिर्मितम् ॥
दद्यात्पठेच्च चरितं बाराहं हरिमुत्तमं ।
वराहजन्मदिवसे विप्राय श्रद्धयान्वितः ॥
सुतमेतं समासाद्य मोदते कालमचयं ।
वराहं विष्णुं प्रीतिं च कूर्मदेवं यथातथम् ॥
नारसिंहं फाल्गुने तु एकादश्यां सिते शुचिः ।
उपोष्याभ्यर्चयेद्भक्त्या नारसिंहं भवे दिने ॥
सौवर्णं नारसिंहं च कृत्वा शक्त्या द्विजाय तु ।
दद्यान्नृसिंहचरितमिदं शृणुन् पठंश्च वा ॥
शत्रून् विजित्येह लक्ष्मीं प्राप्य नित्यं नरोत्तमः ।
पातालस्वर्गमाप्नोति नागदैत्याङ्गनायुतम् ॥
चैत्रे मासि सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ।

वामनस्य दिनेऽभ्यर्च्यं वामनं पुरुषोत्तमं ।
 सौवर्णं वामनं दद्यात् पठेन्नृत्त्या च यो नरः ॥
 स चिरं वामनस्येदं शृणुयाद्वाप्युपोषितः ।
 स धनैरन्वितो भुक्ता भोगानिह च मानुषान् ॥
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति विद्वान्नामानुतत्परः ।
 वैशाखशुक्लैकादश्यामुपोष्याभ्यर्चयेत्कुचिः ॥
 जामदग्न्यं तथा रामं दद्याद्विप्राय रुक्मजम् ।
 इदं च रामचरितं शृणुयाद्वा पठेन्नरः ॥
 रामस्य जन्मदिवसे तथा दाशरथेर्द्विजः ।
 सीतारामन्तु सौवर्णं यो विप्राय प्रयच्छति ॥
 द्वादश्यां रामचरितमिदं शृण्वन् पठेन्नृत्त्या ।
 स इन्द्रलोकं लभते रामस्यैव प्रसादतः ॥
 ब्रह्म कीर्त्तिमवाप्नोति धनं पुत्रांश्च जीवितं ।
 आषाढमासि शुक्लां य उपोष्यैकादशीं द्विजः ॥
 द्वादश्यामर्चयेद्द्रामं रौहिणेयं महाबलं ।
 रौहिणेयस्य रामस्य तिथौ जन्मनि सूतमे ॥
 सौवर्णं ब्राह्मणायपि रामं दद्यात्सपात्रकम् ।
 स नागलोकमाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥
 इहस्त्रीभोगमाप्नोति बलवान्निरुजो भवेत् ।
 श्रावणे मासि शुक्लां य उपोष्यैकादशीं द्विजः ॥
 द्वादश्यामर्चयेत् कृष्णं रुक्मिणीसहितं शुचिः ।
 रुक्मप्रतिकर्त्तिं कृत्वा दद्याच्च ब्राह्मणाय च ॥
 पठेच्च कृष्णचरितं कृष्णजन्मदिने शुचिः ।

आवणे शृणुयाद्वापि य इदं पुरुषोत्तमः ॥
 स मुच्यतेऽस्मात् संसारात् मुक्ता भोगमनुत्तमं ।
 यस्तु भाद्रपदे मासि एकादश्यामुपोषितः ॥
 शक्तायामर्चयेत् कालं विष्णुं सौवर्णमच्युतं ।
 द्वादश्यां जन्मदिवसे कल्किविष्णुः सुरेश्वरः ॥
 दद्याद्दिप्राय तं वापि भक्त्यानुष्ठानतो मुदा ।
 पठेद्दिदं कल्किविष्णोश्चरितं शृणुयात्ततः ॥
 जनलोकमवाप्नोति कृते जन्म लभेन्नगे ।
 तस्मिंस्तु तस्मिन्दिवसे दत्तं विष्णुवतारकं ॥
 अर्चयन्तु सुराः सर्वे भवेपुः सर्वदार्चिताः ॥
 इति विष्णुपुराणोक्तं दशावतारव्रतं ।

—000—

एकादश्यां तु नक्ताशो यश्च कं विनिवेदयेत् ॥
 विप्रायेति शेषः ।
 क्त्वा मर्त्ये च सौवर्णं स विष्णोः पदमाप्नुयात् ।
 एतत् कृष्णव्रतं नाम* कल्पान्तैः सुखलाभकम् ॥
 इति पद्मपुराणोक्तं कृष्णव्रतं ।

—000—

अगस्त्य उवाच ।
 एकादश्यान्तु यत्नेन नक्तं कुर्याद्यथाविधि ।
 मार्गशीर्षेण कृष्णायामारभ्यादौ विचक्षणः ॥

* यजान्ते पञ्चरात्रेवेति पुरुषाक्षरे पाठः ।

तद्व्रतं धनदस्येहं कृतं वित्तं प्रयच्छति ॥

इति वाराहपुराणोक्तं धनदव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणाधीश्वर
सकल विद्याविशारद श्रीहेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्ग
चिन्तामणौ व्रतखण्डे एकादशीव्रतानि ।

अथ षोडशीऽध्यायः ।

—ooo@ooo—

अथ द्वादशीव्रतानि ।

भक्ता विष्णोः सूरिहेमाद्रिणेह
प्रस्तूयन्ते द्वादशीस्थव्रतानि ।
कृत्वा यानि प्राणिनोलङ्घयन्ति
तं दुर्वारासारसंसारपारं ॥
विष्णुधर्मोत्तरात् ।

राम उवाच ।

उपवासासमर्थानां किं स्यादेकमुपोषितं ।
महाफलं महादेव तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥

कृष्ण उवाच ।*

या रामश्रवणोपेता द्वादशी महती तु सा† ।
तस्यामुपोषितः स्नातः पूजयित्वा जनार्दनं ॥

* शङ्कर उवाचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भाद्रपदेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

प्राप्नोत्यत्रात् धर्मज्ञ हादशीफलं ।
 दध्योदनयुतं तस्यां जलपूर्णं घटं द्विजे ॥
 वस्त्रसंवेष्टितं दत्त्वा कृत्रोपानहमेव च ।
 न दुर्गतिमवाप्नोति जाति* मग्नश्च विन्दति ॥
 अक्षय्यं स्थानमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।
 श्रवणहादशीयोगे बुधवारी भवेद्यदि ॥
 अत्यन्तं महती नाम हादशी सा प्रकीर्तिता ।
 स्नानं जप्यं तथा दानं ह्रीमं श्राद्धं सुरार्चनं ॥
 सर्वमक्षयमाप्नोति तस्यां भृगुकुलोद्बह ।
 तस्मिन् दिने तथा स्नातो यत्र क्वचन सङ्गमे ॥
 स्वर्गङ्गास्नानजं राम फलं प्राप्नोत्यसंशयं ।
 श्रावणे सङ्गमाः सर्वे परपुष्टि† प्रदाः सदा ॥
 विशेषात् हादशीयुक्ते बुधयुक्ता विशेषतः ।
 तथैव हादशी प्रोक्ता बुधश्रवणसंयुता ॥
 तृतीया च तथा प्रोक्ता सर्वकामफलप्रदा ।
 तथा तृतीया धर्मज्ञ तथा पञ्चदशी शुभा ॥

ब्रह्मवैवर्तपुराणे ।

नमस्ये फाल्गुने मासि यदि वा हादशी भवेत् ।
 शुद्धश्रवणसंयुक्तासङ्गमो विजया स्मृता ॥
 वारिधानीप्रदानो स्यादध्योदनसमायुता ।

* गतिमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पञ्चपुष्णीति पाठान्तरं ।

प्रेतयोनी न जायेत पूजयित्वा च वामनं ॥

वंशः ममुद्धृतस्तेन मुक्तं पिष्टकृष्णादसौ ।

भविष्योत्तरात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

उपवासासमर्थानां सदैव पुरुषोत्तम ।

एकया द्वादशीं पुण्यां ता उपोष्य ममानघ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

मासि भाद्रपदे शुक्ला द्वादशी अवणान्विता ।

सर्व्वकामप्रदा पुण्या उपवासे महाफला ॥

सङ्गमे सरितां स्नात्वा द्वादशीं समुपोषितः ।

समग्रं समवाप्नोति द्वादशद्वादशीफलं ॥

अत्र द्वादश द्वादश्यामेवोपवासविधानं, वचनसामर्थ्यात् ।

तथाचोक्तं विष्णुरहस्ये ।

द्वादश्यामुपवासीत्र त्रयोदश्यान्तु पारणं ।

निषिद्धमपि कर्त्तव्यमित्याज्ञा परमेश्वरी ॥

बुधश्रवणसंयुक्ता सैव चेत् द्वादशी भवेत् ।

अतीव महती तस्यां सर्व्वं कृतमिहाक्षयं ॥

द्वादशी श्रवणोपेता यदा भवति भारत ।

सङ्गमे सरितां स्नात्वा गङ्गादिस्नानजं फलं ॥

सोपवासमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।

जलपूर्णं तदा कुम्भं स्थापयित्वा विचक्षणः ॥

पञ्चरत्नसमोपेतं सोपवीतं पूजितं ।

तस्य स्तम्भे सुघटितं स्थापयित्वा जनार्दनं ।
 यथा शक्त्या स्वर्णमयं शङ्खशार्ङ्गं विभूषितं ॥
 स्थापयित्वा विधानेन सितचन्दनचर्चितं ।
 सितवस्त्रयुगकृत्रं कृत्रोपानद्युगान्वितं ॥
 श्रीं नमोवासुदेवाय शिरः संपूजयेत्ततः ।
 श्रीधराय मुखं तद्वत् वैकुण्ठाय दृशे नमः ॥
 नमः श्रीपतये वक्त्रं भुजौ सर्वास्त्रधारिणे ।
 व्यापकाय नमः कुक्षौ केशवायोदरं नमः ॥
 त्रैलोक्यजनकायेति मेढ्रं संपूजयेच्चरेः ।
 सर्वाधिपतये जङ्घे पादौ सर्वात्मने* नमः ॥
 अनेन विधिना राजन् पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत् ।
 ततस्तस्याग्रतो देयं नैवेद्यं घृतपाचितं ॥
 मोदकांश्च नवान् कुम्भान् शक्त्या दद्याच्च दक्षिणां ।
 एवं संपूज्य गोविन्दं जागरं तत्र कारयेत् ॥
 प्रभाते विमले स्नात्वा संपूज्य गरुडध्वजं ।
 पुष्पधूपादि नैवेद्यैः फलैर्वस्त्रैः सुशोभनैः ॥
 पुष्पाञ्जलिं ततो दत्त्वा मन्त्रमेतमुदीरयेत् ।
 नमो नमस्ते गोविन्द बुधश्रवणसंज्ञक ॥
 अघौघसंचयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव ।
 अनन्तरं ब्राह्मणेदं वेदवेदाङ्गपारगे ॥
 पुराणज्ञे विशेषेण विधिवत्संप्रदापयेत् ।
 प्रीयतां देवदेवेशोमम् नित्यं जनार्दन ॥

अनेनैव विधानेन नद्यास्तीरे नरोत्तम ।
सर्वं निवर्त्तयेत्सस्यगेकभक्तारतीपि सन् ॥

कृष्ण उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं ।
महत्परिणयेयद्भूतं भूमिपाल मृगेष्व तत् ॥
देशो देशोरको नाम तस्य भागे तु पश्चिमे ।
अतिवाजन्मनुदेशो सर्वसत्त्वभयङ्करः ॥
सुतप्तसिकता भूमिर्यत्र कष्टा महोरगाः ।
अल्पक्यायद्रुमाकीर्णाः मृतप्राणिसमाकुला ॥
शमीखदिरपालाशकरीरैः पीलुभिस्तथा ।
सत्पतत्रभीमद्रुमाः पार्थ कण्ठकौराविला दृढैः ॥
गन्धप्राणिगणाकीर्णा तत्रभूदृश्यते क्वचित् ।
अतर्कतापविषमा भूस्तृणा पुरुषोः खग ॥
ज्वलिताग्निसमश्चैव यत् किञ्चित्तत्र दृश्यते ।
तथापि जीवा जीवन्ति सर्वकर्मनिबन्धनाः ॥
नोदकं नोत्पलाराजनुवन्त तत्र वलाहकाः ।
कदाचिदपि दृश्यन्ते प्लवमाना विहङ्गमाः ॥
सकान्तरगतिः कैश्चिच्छिशुभिस्तृषितैः समं ।
उत्तान्तजीविता राजन् दृश्यन्ते विहगोत्तमाः ॥
उत्प्लुत्योत्प्लुत्यतरसा मृगः सैकसताङ्गतः ।
शक्यते चैव नश्यन्ति जलैः सैकतसेतुवत् ॥
तस्मिन्तथाविधे देशे कश्चिदैववशाद्वणिक् ।
निजसार्थपरिभ्रष्टः प्रविष्टो मरुजङ्गले ॥

उक्तवान्मलिनात्तच्चार्चिर्मासान् भीमदर्शनात् ।
 बभ्रामोदुभ्रान्तहृदयः क्षुत्तृषाश्रमकर्षिताः ।
 द्युग्रामद्युजलाकाहं यास्यामि न बुधोपमः ।
 कथमेति ददर्शासौ तृष्णाव्याकुलितेन्द्रियाः ॥
 स्नायुवहास्थिचरणा धावमानानितस्तत ।
 प्रेतस्कन्धसमारुढमेकं विचित्रदर्शनं ॥
 ददर्शं बहुभिः प्रेतैः समन्तात्परिवारिनं ।
 आगच्छमानमव्यग्रं स्तुतिशब्दपुरःसरं ॥
 प्रेतस्कन्धान्महीं गत्वा तस्यान्तिकमुपागमत् ।
 सोभिवाद्य वणिक्श्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् ॥
 अस्मिन् घोरतरे देशे भवतः कथमागमः ।
 तमुवाच वणिग्धीमान् सार्धभ्रष्टस्य मे वने ॥
 प्रवेशो दैवयोगेन पूर्वकर्मकृतेन तु ।
 तृष्णा मे बाधते सार्धं क्षुद्रमोयं भृशं तथा ॥
 प्राणाः कण्ठमनुप्राप्ता वचनं नृपतीव मे ।
 अन्नोपायं न पश्यामि जीवेयं नृप केनचित् ॥

कृष्ण उवाच ।

द्वत्येवमुक्ते प्रेतस्तं वणिजं वाक्यमब्रवीत् ।
 पुन्नाममिदमुत्सृत्य प्रतीक्ष समुहर्त्तकं ।
 कृतमतिथ्यो मया राजन् जनिष्यसि यथासुखं ॥
 एवमुक्तस्तथा चक्रे स वणिक् तृष्णयार्दितः ।
 मध्याह्नसमये प्राप्ते ततस्तद्देशमागतः ॥
 सन्नासहृक्षाङ्गान्तीक्ष्णवारिधाणी मनोरमा ।

दध्योदनस्य युक्तेन वर्धमानेन संयुतान् ॥
 अवतीर्य ततस्त्वग्रं प्रददातीष्टये तदा ।
 तेषां गामन्नदानेन वणिक् तृप्तिमुपागतः ॥
 विदृष्टो विज्वरयै व चणेन समपद्यत ।
 ततस्तु मेतसं यस्य तस्माद्भागं समाद्दौ ॥
 दध्योदनान्नपानीयात्प्रेतास्तृप्तिं पराङ्गताः ।
 अतिथिं तर्पयित्वा च प्रेतलोकं च सर्वशः ॥
 ततः स्वयञ्च बुभुजे भुक्तशेषं यथासुखं ।
 तस्य भुक्तवतश्छत्रं पानीयं चाक्षयं ययौ ॥
 प्रेताधिपतयस्तस्य वणिग्वचनमब्रवीत् ।
 आश्चर्यं मेतत्परमं वनेस्त्रिंशतिभाति मे ॥
 अन्नपानस्य संप्राप्तिः परमस्य कुतस्तव ।
 स्तोकेन च तथान्नेन विभर्षि सुवहन् पृथक् ॥
 त्वमस्ते कथं तत्वे निर्मा साभिन्नकुक्षयः ।
 अपरञ्च कथं स्नेह ममवापपरिचये ॥
 हस्ताबलं वकं कस्त्वं सन्तप्तो निर्जले वने ।
 तृष्णाश्वासि कथं ग्रासमात्रे गेषु भवानपि ॥
 कस्त्वमस्यां सुघोरायां सुवृथां तुहतीललः ।
 तदेतच्छयं छिन्धि परं कीतूहलं मम ॥
 एवमुक्तः स वणिजा प्रेती वचनमब्रवीत् ।
 शृणु भद्र प्रवक्ष्यामि दुष्कृतं कर्म चात्मनः ॥
 शालके नगरे रम्ये अहमासं सुदुर्मतिः ।
 वणिक् सक्तः पुरा कालो तीतीर्व हर्षमयानघ ॥

साकले नगरे रम्ये नास्तिकस्य दुरात्मनः ।
 धनलोभान्मया तत्र न कदा वित्तभेदिता ॥
 न दत्ता भिचवे भिक्षा तृष्णाया जलदेन च ।
 प्रतिवेशस्तु तत्रासीद्वाङ्मणी गुणवान् मम ॥
 श्रवणद्वादशीयोगे मासि भाद्रपदे तथा ।
 सह कश्चिन्मया सार्द्धं तोषीं नाम नदीं ययौ ॥
 तस्याश्च सङ्गमं पुण्यं यत्रासीच्चन्द्रगङ्गया ।
 चन्द्रभागा सोमसुता तत्रासीच्चार्कनन्दिनी ॥
 तपःशीतोष्णसलिले सङ्गमे सुमनोहरे ।
 श्रवणद्वादशीयोगे स्नानंचैव तथोषितः ॥
 चन्द्रभागस्य तीयस्य वारिधान्पीतवान् दृढं ।
 दध्योदनयुतैः सार्द्धं संपूर्णैर्वर्द्धमानकैः ॥
 कृतोपानयुगं वस्त्रं प्रतिमां विधिवद्दरेः ।
 प्रददौ विप्रमुख्याय रहस्यज्ञो महामुनिः ॥
 वित्तसंरक्षणार्थाय तस्यापि च ततो मया ।
 सोपवासेन दत्ता वा परिधातिसुशीभना ॥
 चन्द्रभागस्य प्रददौ विप्र पुष्पयुता तदा ।
 एतत् कृत्वा गृहं प्राप्तः ततः कालेन केनचित् ॥
 पञ्चत्वमहमासाद्य नास्तिक्यात् प्रेततां गतः ।
 अस्यामटव्यां घोरायां तथा दृष्टास्त्वयानघ ॥
 ब्रह्मखहारिणस्त्वेते पापाः प्रेतत्वमागताः ।
 परदाररताः केचित् स्वामिद्रोहरताः परे ॥
 मितद्रोहरताः केचिद्देशेऽस्मिंस्तु सुदारुणे ।

ममैते विपदो याता अन्नपानकृतेऽनघ ॥
 अक्षयो भगवान् विष्णुः परमात्मा सनातनः ।
 यद्दीयते तमुद्दिश्य अक्षयं तत् प्रकीर्तितं ॥
 मया विहीनाः किं तत्त्वं वनेऽस्मिन् भृगदारुणे ।
 षोडशमनुभविष्यन्ति दारुणां कर्मयोनिजां ॥
 एतेषां त्वं महाभाग ममानुग्रहकाम्यया ।
 अनेकनामगोत्राणि गृह्णीयास्वखिलेन च ॥
 अस्ति चोच्चागता चैव तव संपुटिका शुभा ।
 हिमवत्यां तथासाद्य यत्र त्वन्विष्यते निधिं ॥
 गयाशीर्षं ततो गत्वा आद्यं कुरु महामते ।
 एकमेकमयोद्दिश्य प्रेतं प्रेतं यथासुखं ॥
 एवं संभाष्यमाणोऽसौ तप्तजांबूनदप्रभः ।
 विमानवरमारुह्य स्वर्गलोकमिती गतः ॥
 स्वर्गं च प्रेतनाथेन प्रभावात्स वणिक् क्रमात् ।
 नामगोत्राणि संगृह्य प्रयातः स हिमाचलं ॥
 तत्र प्राप्य निधिं गत्वा विनिक्षिप्य स्वके गृहे ।
 धनभागमुपादाय गयाशीर्षं वटं ययौ ॥
 प्रेतानां क्रमशस्तत्र चक्रे आद्यं दिने दिने ।
 यस्य यस्य यथाश्राद्धं स करोति दिने वणिक् ॥
 स स तस्य सदा स्वप्ने दर्शयत्यात्मनस्तनुं ।
 ब्रवीति च महाभाग प्रसादेन तवानघ ॥
 प्रेतभावं मया त्यक्तं प्राप्तोऽस्मि परमां गतिं ।
 सत्कृत्वा धनलाभस्य प्रेतानां सत्कृतिं वणिक् ॥

जगाम खगृहं तत्र मासि भाद्रपदे तथा ।
 श्रवणद्वादशीयोगे पूजयित्वा जनार्दनं ।
 दानञ्च दत्त्वा विप्रेभ्यः सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
 महानदीसङ्गमेषु प्रतिवर्षं युधिष्ठिर ।
 चकार विधिवद्दानं ततो दृष्टान्तमागतः ॥
 अवाप परमं स्थानं दुर्लभं सर्वमानवैः ।
 तत्र कामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्दमाः ॥
 शीतलामलपानीयाः पुष्करिण्यो मनोरमाः ।

तं देशमासाद्य वणिक् महात्मा
 सुमृष्टजाम्बूनदभूषिताङ्गः ।
 कल्पं समग्रं सह सुन्दरीभिः
 सार्धं सुहृद्भिर्मुदितः सदैव * ॥

बुधश्रवणसंयुक्ता द्वादशी सङ्गमोदके ।
 दानं दध्योदनं शस्तमुपवासपरोविधिः ॥
 सगरेण ककुत्स्थेन धुन्वुमारेण गाधिना ।
 एतैश्चान्येद्य राजेन्द्र कामदा द्वादशी कृता ॥
 या द्वादशी बुधयुता श्रवणेन सार्धं
 सा वै जयेति कथिता मुनिभिर्नभस्ये ।
 तामादरेण समुपोष्य नरो हि सम्यक् ।
 प्राप्नोति सिद्धिमणिमादिगुणोपपन्नां ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं श्रवणद्वादशीव्रतम् ।

* स्वर्गं सरिन्ममुदितः सदैवेति पुलकान्तरे पाठः ।

ब्रह्मोवाच ।

त्रैलोक्यगामिनी देवी लक्ष्मीस्तेऽस्तु सदा प्रिया ।
द्वादशी च तिथिस्तेऽस्तु कामरूपी च जायते ॥

हरिं प्रतीदं वचनं

धृताशनो भवेद्यस्तु द्वादश्यां तत्परायणः ।
स स्वर्गवासी भवतु पुमान् स्त्री वा विशेषतः ।

इति वाराहपुराणोक्तं हरिव्रतम् ।

—000—

मार्कण्डेय उवाच ।

भुवने भारतश्चैव सुजात्यः सुजनस्तथा ।
क्रतुः सर्वश्च मूर्धा च तेजः सत्यस्रवाः सदा ॥
प्रसवश्चाव्ययश्चैव दक्षोद्वादशकस्तथा ।
भगोवा नाम निर्दिष्टा देवा द्वादश यज्ञियाः* ॥
तेषां सम्पूजनं कुर्याद्द्वादश्यां नियमेन तु ।
गन्धमाल्यनमस्कारधूपदीपान्नसंपदाः ।
संवत्सरान्ते दद्याच्च ब्राह्मणाय पृथुस्त्रिणीं ॥

कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं

प्राप्नोति तेषां तु सलोकमेव ।

तत्रोष्य कालं सुचिरं मनुष्यो

राजा भवेद्वा द्विजपुङ्गवो वा ॥

इति विष्णुधर्म्मोक्तं भृगुव्रतम् ।

—000@000—

मार्कण्डेय उवाच ।

मनोमनस्तथाप्राणो नरोजातश्च वीर्यवान् ।
 वीतिर्हयोनघश्चैव हंसोनारायणस्तथा ॥
 विभुश्चापि प्रभुश्चैव स्वाध्या द्वादश कीर्त्तिताः ।
 पूजयेदुक्तपक्षे तान् द्वादश्यां मार्गशीर्षतः ॥
 कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं
 प्राप्नोति तेषां तु स सलोकमेव ।
 तत्रोप्य कालं सुचिरं मनुष्यो
 राजा भवेद्वा द्विजपुङ्गवो वा ॥
 इति विष्णुधर्मोक्तं साध्यव्रतम् ।

— ००० —

मार्कण्डेय उवाच ।

धाता मित्रोऽर्यमा पूषा शक्रोऽश्विनश्चोभगः ।
 त्वष्टा विवस्वान् सविता विष्णुर्द्वाशकस्तथा ॥
 पूजयेद्द्वादशादित्यान् शुक्लपक्षे उपोषितः ।
 मार्गशीर्षादथारभ्य द्वादश्यां नियतव्रतः ॥
 दत्त्वा व्रतान्ते पुरुषः सुवर्णं
 प्राप्नोति लोकान् सवितु नृवीर ।
 मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगी
 जितेन्द्रियश्चैव धनान्वितश्च ॥

इति विष्णुधर्मोक्तं द्वादशादित्यव्रतं ।

— ००० —

पुलस्त्य उवाच ।

पौषे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां शक्रदैवते ।
नक्षत्रयोगगे विष्णुं प्रथमं तु समर्चयेत् ॥
ततः प्रभृति विप्रेन्द्र मासि मासि जनार्दनं
उपोषितः पूजयेत् यावत्संवत्सरं गतं ॥

मासेच मासे विधिनोदितेन
तस्यां तिथौ दानमिति ब्रवीमि ।
प्राश्यं यथावद्विधिवत् क्रमेण
तदुच्यमानं निखिलं निबोध ॥
घृतं यथात्रीहियवं हिरण्यं
यवान्नमम्भ स्वनकान्नपानं ।
कृत्तं पयोन्नं गुडफाणिताढ्यं
सुचन्दनं वस्त्रमनुक्रमेण ॥
एकैकपादोक्तमेकैकदानं
गोमूत्रमम्भोघृतमामशाकं ।
दूर्वादधित्रीहियवं तिलांश्च
सूर्यांशुतप्तं जलमम्बुदाभं ॥
क्षीरञ्च मासक्रमशः प्रयुक्तं

दाभंमम्बुकुशोदकं ।

कुलप्रधाने धनधान्यपूर्णं
विवेकवत्यस्तसमस्तदुःखे ।

प्राप्नोति जन्माविकलेन्द्रियश्च
भवत्यरोगो मतिमान् सुखी च ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं सुजन्मद्वादशीव्रतं ।

— ००० —

बृहस्पतिरुवाच ।

कथं स राजा भाग्यस्थः सर्वलोकाधिकोविभुः ।
कथञ्च दिव्यतां प्राप्नोति विष्णुसायुज्यतां विभो ॥
सर्वदेवेश्वरस्तस्य कथं तुष्ट उमापतिः ।

ब्रह्मोवाच ।

भाग्यर्चद्वादशी नाम सर्वभाग्यप्रदायिनी ।
तत्र कृत्वा हरेरर्चामिष्टा पद्मे र्यथाविधि ॥
सर्वलक्षणसम्पन्नां अष्टावक्रो महामुनिः ।

हरेरर्चा हरिरूपा प्रतिमा ।

शङ्करार्चं हरेः पुंस उभे संस्थापयेद्दशी ।
शङ्करार्चं हरेरित्यादि शङ्करस्यार्चं हरेश्च पुरुषस्यार्चंसत्येवं
हरिहरमूर्त्तिमुभे संस्थापयेदित्यर्थः ।

भक्त्या सर्वोपहारेण द्वादशीरेणुमण्डले ।
आद्येन चक्रराजेन पूजितो मधुसूदनः ॥
तृतीये तस्य नृपतेस्तेन भाग्यत्वमाप्नुयात् ।

चक्रराजो महासुदर्शनमन्त्रः ।

तुष्टेन देवदेवेन वरो दत्तो द्विजोत्तम ।
अत उर्द्धं भवान् वत्स मम तुल्यो भविष्यति ॥

भाग्यर्चद्वादशी तात अष्टम्यां वा तदर्चनं ।
 यागमण्डलपूजार्घं हरिमुद्दिश्य कारयेत् ॥
 आचार्याय प्रदातव्यं हेम गो भू तिलादिकं ।
 दक्षिणां वित्तसारेण पुनाति नरकार्णवात् ॥
 युगभाग्यप्रभावेन प्रयच्छति फलं हरिः ।

युगभाग्यप्रभावेणेति युगस्य कृतादेर्भाग्यस्य कर्मणः प्रभावेनेत्यर्थः ।

यथाकाले च क्षेत्रे च एकापि गणिका गता ।
 प्रयाति शतधा वृद्धिं तथाभाग्ययुगे द्विज ॥
 यथा भाग्ये तथा पौष्णे वासवे च द्विजोत्तम ।
 तुल्यरूपं विजानीयात् द्वादश्यामष्टमीषु च ॥

भाग्यं भगदैवत्यं पूर्वफलंगुनी नक्षत्रं पौष्णं रेवती वासवं
 धनिष्ठा ।

तुष्यते देवदेवेशः शशाङ्कांकितशेखरः ।
 पुत्रायूराज्यसौभाग्यं प्रयच्छति जनार्दनः ॥
 मासि मासि च योमर्त्यः करोति हरिहरार्चनं ।
 पद्मे सुलक्ष्णोपेते सर्व्ववर्णीपशोभिते ॥
 तस्य तुष्यति देवेशश्चक्रपाणिर्जनार्दनः ।

इति देवीपुराणोक्तं भाग्यर्चद्वादशीव्रतं ।

— 000 —

पुण्यार्कद्वादशी पुण्या सर्व्वपापनिवर्हणी ।
 कृता वा केन सा शक्रं दृढपात्रप्रदायिना ॥
 तदा प्रत्यक्षतस्तस्य देवदेवो जनार्दनः ।

ददर्श स्वांतनुं शुभ्रां पीताच्चैवतुर्भुजां ॥

इति देवीपुराणोक्तं पुष्पार्कद्वादशीव्रतं ।

—000—

ब्रह्मोवाच ।

द्वादश्यां विष्णुमिद्वेह सर्वदा विजयी भवेत् ।

पूज्यश्च सर्वलोकानां यथागोपतिगोकरः ॥

गोपतिः सूर्यो गोकरो नेत्ररश्मिर्यस्य स गोपतिगोकरो विष्णुः ।

मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभि रङ्गमन्त्राश्च कीर्तिताः ॥

पूर्व्ववत् पद्मपत्रस्यः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ।

गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥

पूजा शठेन शठेन कृतापि तु फलप्रदा ।

आज्यधारासमिद्धिश्च दधिक्षीरान्नमाक्षिकैः ॥

पूर्व्वोक्तफलदो होमः कृतः शान्तेन चेतसा ।

एतत्तुव्रतं वैश्यानरप्रतिपद्भवद्वाख्येयं ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं विष्णुव्रतं ।

—000—

युधिष्ठिर उवाच ।

अवियोगव्रतं ब्रूहि मम यादवनन्दन ।

विधानं तस्य कौटुकं किं पुण्यं काव्र देवता ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु पाण्डव यत्नेन कथ्यमानं मया खिलं ।

अवियोगव्रतं नाम व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥

(१४८)

शुक्ले प्रोष्ठपदे मासि द्वादश्यां समुपोषितः ।
 स्नात्वा जलाशये स्वच्छे शुक्ताम्बरधरः शुचिः ॥
 जलान्ते मण्डलं कृत्वा गोमयेनातिशोभनं ।
 गोधूमचूर्णैस्तन्मध्ये सलक्ष्मीकं जनार्दनं ॥
 लेपयित्वा हरं गौरीं सावित्रीं ब्रह्मणा सह ।
 राज्ञा सह रविं राजं स्त्रैलीक्योद्योतकारकं ॥
 गन्धपुष्पैस्तथाधूपैर्नैवेद्यैर्भक्तितोर्चयेत् ।
 अवियोगव्रतं पार्थ मन्त्रेणानेन तद्गतः ॥
 अवियोगा दृढमना श्वेतस्याधाय केशवं ।
 शङ्करं पद्मयोनिञ्च रविं गगनभूषणं ॥
 इदमुच्चारयेत् पार्थ कृत्वा तत्प्रणवं नमः ।
 सहस्रशीर्षापुरुषः पद्मनाभो जनार्दनः ॥
 व्यासर्षिकपिलाचार्यौ भगवान् पुरुषोत्तमः ।
 नारायणोऽथ मधुहा विष्णुर्दामोदरो हरिः ॥
 महावराहो गोविन्दः केशवो गरुडध्वजः ।
 श्रीधरः पुण्डरीकाक्षो विश्वरूपस्त्रिविक्रमः ॥
 उपेन्द्रो वामनो रामो वैकुण्ठो माधवो ध्रुवः ।
 वासुदेवो हृषीकेशः कृष्णः सङ्कर्षणोऽच्युतः ॥
 अनिरुद्धो महायोगी प्रद्युम्नोऽनन्त एव च ।
 नित्यं ममास्तु सुप्रीतः श्रीकण्ठोऽरिनिघ्नद्वजः ॥
 उमापतिर्नीलकण्ठः स्याणुः शम्भुर्भगोऽरिहा ।
 ईशानो भैरवः श्ली चाम्बक स्त्रिपुरान्तकः ॥
 कपर्दी गोपतिर्लिङ्गी महाकालो वृषध्वजः ।

शिवः सर्वो महादेवो रुद्री भूतगणेश्वरः ॥
ममास्तु सह पार्वत्या शङ्करः शङ्करः सदा ।
ब्रह्मा शम्भु विभु स्वष्टा पौष्करः प्रपितामहः ॥
हिरण्यगर्भी वेदज्ञः परमेष्ठी प्रजापतिः ।
विधाद्यतुर्मुखः कर्त्ता स्वयम्भूः कमलासनः ॥
विरिञ्चिः पद्मयोनिश्च ममास्तु वरदः सदा ।
आदित्यो भास्करो भानुः सूर्योऽर्कः सविता रविः ॥
मार्त्तण्डो मण्डलो द्योतो रश्मिमाली ग्रहाग्रणीः ।
प्रभाकरः सप्तसप्ति स्तरणि द्युमणिः खगः ॥
दिवाकरो दिनकरः सहस्रांशु मरौचिमान् ।
पद्मप्रबोधनः पूषा जगच्चक्षु द्युभूषणः ॥
द्वादशात्मा महातेजा मित्रः कालान्तको हरिः ।
निक्षुभावल्लभो देवः सुप्रीतोऽस्तु सदा मम ॥
लक्ष्मीः श्रीः कमला पद्मा विभूति हर्षिवल्लभा ।
पार्वती ललिता गौरी उमा शम्भुप्रिया सती ॥
गायत्री प्रकृतिः सृष्टिः सावित्री देवसम्भवा ।
राज्ञी भानुमती संज्ञा निक्षुभा भास्करप्रिया ॥
दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूति विमला तथा ।
अमोघा विद्युति शैव इत्येते मूर्ति रूप ततः ॥

इति स्वरूपोच्चेयः । सूर्यस्तु श्मशुल शतुर्बाहु रुद्धकरद्वयधृत-
कमलः अधःकरद्वयधृतपुष्पमालः कर्त्तव्यः वामपार्श्वे स्वर्णपङ्कज-
करा निक्षुभा कर्त्तव्या इति । पद्मनाभ शङ्कर पितामहाकादीन्-
सप्रियान् कृत्वा । दत्त्वा दानं गुरवे भुक्ता चान्ते ब्रजेहे श्म-

यश्चरतिनरः कश्चिद्भ्रतमेतद्भक्तिभावितो लोको भवति च स
 धनभागी सन्ततिमान् विगतसन्तापः ॥ हरिहरहरिख्यगर्भ-
 प्रभाकराणां क्रमेण लोकेषु भुक्त्वा भोगान् विपुलान् वियोगी
 अथ सुनिर्वृतो भवति* स्त्रीपुंसयोर्यदियुग्मं पुरुषोऽपि यदि
 समाचरेत् कश्चित् यदि नारी वा व्रतमेतच्चोर्त्वा यात्पालयं विष्णाः ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तमवियोग द्वादशीव्रतं ।

—०००—

युधिष्ठिर उवाच ।

अक्षौहिण्यो दशाष्टौ च मद्राज्यार्थं क्षयंगताः ।
 तेन पापेन मे चित्ते जुगुप्सातीव जायते ॥
 तत्र ब्राह्मणराजन्यवैश्याः शूद्रादयो हताः ।
 भीष्मद्रोणकलिङ्गादिकर्णशल्यसुयोधनाः ॥
 तेषां वधेन यत्पापं तन्मे मर्माणि क्लन्तति ।
 पापप्रक्षालनं किञ्चिद्वर्त्मं ब्रूहि जगत्पते † ॥

कृष्ण उवाच ।

सुमहत्पुण्यजननं गोविन्दद्वादशीव्रतं ‡ ।
 अस्ति पार्थ महाबाहो पाण्डवानां धुरन्धर ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

येयं गोद्वादशी नाम विधानं तत्र कीदृशं ।
 कथमेषा समुत्पन्ना कस्मिन् काले जडाह्न ॥

* अनाथ योगी सुनिर्वृतो भवति इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† महापुण्य प्रदं स्त्रीणां गोवत्स द्वादशीव्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ व्रतं ब्रूहि जनाह्न इति पुस्तकान्तरे पाठः ॥

एतत्सर्वं हरे ब्रूहि मां तर नरकार्णवात् ।

कृष्ण उवाच ।

पुरा कृतयुगे पार्थ मुनिकोटिः समागताः ।

तपश्चचार विपुलं नानाव्रतधरा गिरौ ॥

हर्षेण महताविष्टा देवदर्शनकाङ्क्षया ।

जम्बू मार्गे महापुण्ये नानातीर्थविभूषिते ॥

पारिपाते सिद्धपात्रे रम्ये वदरिकाम्रमे ।

घण्टारवीति विख्याते उत्तमे शिखरे नृपे ॥

तापसारण्यमतुलं दिव्यकाननमण्डितं ।

वसिष्ठ, शुक्राङ्गिरस, क्रतुदत्तादिभिर्वृतं ॥

वल्कलाजिनसम्बीतै र्भृगोराश्रममण्डलं ।

नानामृगगणैर्युष्टं शाखामृगगणैर्युतं ॥

प्रशान्तसिंहहरिणं वस्तुसर्वगतद्रुमं ।

गहनं निरुत्सनं रम्यं तालसन्तान सङ्कुलं ॥

सिंहव्याघ्र गजैर्भिन्नं हरिणैः शंशरैःशरैः ।

वराह तुतुभिश्चित्रैः समन्तादुपशोभितं ॥

तपस्यतां तत्र तेषां मुनीनां दर्शनार्थिनां ।

व्याजं चक्रे महीनाथ हादशार्द्धार्द्धलोचनः ॥

वभूव ब्राह्मणो वृद्धो जरापाण्डुरमूर्ध्वजः ।

श्लथचर्मतनुः कुञ्जो पाशपाणिः सवेपथुः ॥

उमा विचक्रे गोरूपं शृणुयात्पार्थ यादृशं ।

क्षीरोदतीयसम्भूताः याः पुरामृतमन्यने ॥

पञ्च गावः शुभाः पार्थ पञ्चकस्य च मातरः ।

नन्दा सुभद्रा सुरभी सुशीला बहुला सती ॥
 यतो लोकोपकाराय देवानां तर्पणाय च ।
 जमदग्निर्भरद्वाजवसिष्ठशिवगौतमाः ॥
 जगृहुः कामदाः पञ्च गावो दत्त्वा सुरैस्ततः ।
 गोमयं रोचना मूत्रं क्षीरं दधि घृतं गवां ॥
 षडङ्गानि पवित्राणि संशुद्धिकरणानि च ।
 गोमयादुत्थितः श्रीमान् विल्ववृक्षः शिवप्रियः ॥
 तत्रास्ते पद्महस्ता श्रीः श्रीहृत्तस्ते न स स्मृतः ।
 बीजान्युत्पलपद्मनां पुनर्जातानि गोमयात् ॥
 गोरोचना च माङ्गल्या पवित्रा सर्वसाधिका ।
 गोमूत्राज्जुह्वेषु र्जातः सुगन्धः प्रियदर्शनः ॥
 आहारः सर्वदेवानां शिवस्य च विशेषतः ।
 जगद्बीजं जगत्किञ्चित् तज्ज्ञेयं क्षीरसम्भवम् ।
 दध्नः सर्वाणि जाताति मङ्गलान्यर्थसिद्धये ।
 घृतादमृतमुत्पन्नं देवानां न्तोषकारणम् ॥
 ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतम् ।
 एकत्र मन्त्रास्तिष्ठन्ति हविरन्यत्र तिष्ठति ॥
 गोषु यज्ञाः प्रवर्तन्ते गोषु देवाः प्रतिष्ठिताः ।
 गोषु वेदाः समुद्गीर्णाः स षडङ्गपदक्रमाः ॥
 शुद्धमूले गवां नित्यं ब्रह्मविष्णू समाश्रितौ ।
 शृङ्गाग्र्ये सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च ॥
 शिरोमध्ये महादेवः सर्वकारणकारणम्* ।

* सर्वभूतमयः स्थित इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ललाटे संस्थिता गौरी नासारन्ध्रे * च षण्मुखः ॥
 कम्बलेऽश्वतरौ नागौ नासापुटसमाश्रितौ ।
 कर्णयो रश्मिनौ देवौ चक्षुषोः शशिभास्करौ ॥
 दन्तेषु वसवः† सर्व जिह्वायां वरुणः स्थितः ।
 सरस्वती च हृद्गारे यमयक्षौ च गण्डयोः ॥
 सन्ध्याद्वयं तथोष्ठाभ्यां ग्रीवायां च पुरन्दरः ।
 रक्षांसि कुक्षौदेव्यौ च पाष्णिंकाये व्यवस्थितौ ॥
 चतुष्पात् सकलौ धर्म्मौ नित्यं जङ्घासु निष्ठति ।
 खुरमध्येषु गन्धर्वाः खुराग्रेषु च पन्नगाः ॥
 खुराणां पश्चिमे भागे राक्षसाः सम्प्रतिष्ठिताः‡ ।
 रुद्रा एकादशाः पृष्ठे वसवः सर्वसन्धिषु ॥
 श्रोणीतटस्थाः पितरः कुल्वाकेषु च मानवः ।
 श्रीरपर्णागवान्नित्यं स्वाहालङ्कारमाश्रिताः॥ ॥
 उदरे पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ।
 चत्वारः सागराः पूर्णा गवां ये तु पयोधराः ॥
 पर्जन्यः क्षीरधारासु मेघविन्दु व्यवस्थिताः ।
 उदरे गार्हपत्योऽग्निर्दक्षिणाग्निर्हृदि स्थितः ॥
 कण्ठे आहवनीयोऽग्निः सभ्योऽग्निः स्थाणुनि स्थितः ।
 अस्थि वाचः स्थिताः शैला मज्जासु कृतवस्थिताः ॥

* नाश्रावंशेचेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† वायव इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ गणास्त्राप्सरसां स्थिता इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

॥ सोमीलाङ्गूलमाश्रित इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ऋग्वे दोऽथर्ववेदश्च सामवेदो यजुस्तथा ।
 सितरक्तपीतकृष्णा गवां वर्णा व्यवस्थिताः ॥
 नासारूपमुपाश्रित्य सुरभीणां युधिष्ठिर ।
 यत्श्रित्य तत्क्षणा क्षीरी आदित्यमदृशीतनुः ॥
 आत्मानं विदधे देवो धर्मराज शृणुष्व तत् ।
 षडुन्नतां पञ्चनिम्नां मण्डूकाक्षीं सुवालधिं ॥
 ताम्रसूनीस्थितकठिं सुखरीं सुमुखींमितां ।
 सुशीलाञ्च वसुस्नेहां सुसुक्षीरां पयोधरां ॥
 गोरूपिणीमुवां स्मृष्ट्वा स्वामिने चात्र वासकम् ।
 चर्यया प्रतरं हृष्टो महादेवस्य चेतसि ॥
 शनैः शनैः ययौपार्थविप्ररूपी महाश्रमः ।
 दत्त्वा कुलपतेः पार्श्वं भृगोःस्नाङ्गं निवेदयेत् ॥
 तपस्विनां महातेजा स्तेषु सर्वेषु पाण्डव ।
 न्यासरूपां ददौ धेनुं रत्नत्वेनां दिनद्वयं ॥
 यावत्स्रत्वाद्गतस्तीर्त्वाजांवूमार्गादिहास्मग्रहं ।
 रक्षिष्यामी प्रतिज्ञा या मुनिभिः सुरभी मिमां ॥
 अतश्चे मृगवद्देवः पुनर्व्याघ्रो बभूव ह ।
 वज्रचक्रनखो दर्वीं ज्वलपिङ्गल लोचनः ॥
 जिह्वाकरालवदनो जिह्वा लांगूलदातुगः ।
 संपदाश्रमफादन्तीं धेनुञ्चैव सवत्सकां ॥
 आसयामास नादेन मुनीनां दिक्ष्ववस्थिताः ।
 ऋषयोऽपि समाक्रान्ता दार्त्तनादं प्रचक्रिरे ॥
 हाहेत्युच्चैः केचिदूचुः डुडुङ्गारां स्तथापरे ।

तालस्कोटां ददुः केचिद्वाघ्रं दृष्ट्वाति भैरवम् ॥
 स्वामिनं भीरवं चक्रे गौरुपूत्य सवत्सका ।
 तस्या व्याघ्रभगार्त्तायाः कपिलाया युधिष्ठिर ॥
 पलायास्याः शिलामध्ये क्षणं च हरतुष्टये ।
 व्याघ्रवत्सकयोस्तत्र वन्दनं सुरकिन्नरैः ॥
 दृश्यतेऽतीव सुव्यक्तं न ददामि चतुष्पदम् ।
 सजलं शिवलिङ्गञ्च शम्भोस्तोयं तदुत्तमं ॥
 यस्त्वं स्पृशति राजेन्द्र स गोवधादपोहति ।
 तत्र स्नात्वा महातीर्थे जम्बूमार्गे गणाधिप ॥
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ।
 ततस्ते मुनयः क्रुद्धा ब्रह्मदत्तां महास्वनां ॥
 जघ्नुर्घण्टां सुरैर्दत्तां गिरिकन्दरपूरणीं ।
 शब्देन तेन व्याघ्रोऽपि मुक्ता गावं सवत्सकां ॥
 विप्रैस्तत्र कृतं नाम दृढुगौरितिविश्रुतं ।
 अपिवन् परिपेयार्थं तेरुद्रा नात्र संशयः ॥
 अथ प्रत्यक्षतः श्रेष्ठ स्तेषां देवो महेश्वरः ।
 शूलपाणि स्त्रिपुरहा कामाक्षी वृषभे स्थिरः ॥
 उमासहायो वरदः सस्वामी सविनायकः ।
 सनन्दो समहाकालः सभृङ्गी सवल्लो हरः ॥
 वीरभद्रश्च चामुण्डाघण्टाकर्णादिभिर्वृतः ।
 मातृभिर्वृत सङ्घातैर्यक्षराक्षसगुह्यकैः ॥
 देवदानवगन्धर्वमुनिविद्याधरोरगैः ।
 प्रणम्य देवदेवाय पत्नीभिः सहितैस्तथा ॥

गोरूपिणी सवत्सा च पूजिता ब्रह्मचारिभिः ।
 कार्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यां नन्दिनीव्रतैः ॥
 ततः प्रभृति राजेन्द्र अवतीर्णो महीतले ।
 उत्तानपादेन तथा व्रतं चीर्णमिदं शृणु ॥
 उत्तानपादनामासीत् क्षत्रियः पृथिवीपतिः ।
 तस्य भार्याद्वयं चासीद्गुचिशुक्लीति विश्रुतं ॥
 शुभ्रां जातो ध्रुवः पुत्रो बालपादधरोव्ययः ।
 रुच्याः समर्पितः शुभ्रा ध्रुवोऽयं रक्षतां सखि ॥
 अहं करिष्ये शुश्रूषां भर्तुं स्तावत्सदा स्वयं ।
 नृवीरं सवितुं नित्यं प्रतिज्ञा जायते गृहे ॥
 करोति भर्तुं शुश्रूषां शुक्ली नित्यं पतिव्रता ।
 कदाचित् क्रोधमासाद्य सपत्न्या जनितं तया ॥
 स्वयञ्च व्याहनिष्यामि शिशुः खण्डकृविः कृतः ।
 ततोपि कायं तत्स्यात्पां एकः सिद्धः सुसंस्कृतः ॥
 अन्नभोजनवेलायां ददाति नृपतेः स्वयं ।
 भुञ्जीत* स्वपतिं† चोक्ता सामिषं भोजनं किल ॥
 अथ भोजनवेलायां ध्रुवो जीवितमाप्तवान् ।
 तथैव च प्रसन्नात्मा मातुरुत्सङ्गोऽभवत् ॥
 तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं शुक्ली पप्रच्छ विस्मिता ।
 किमेतद्ब्रूहि वृत्तान्तं यस्येयं व्युष्टिः तत्तया ॥
 किं त्वया चरितं किञ्चिद्भूतं दत्तं हुतं तथा ।

● भुञ्जीतचपितामसि पुस्तकान्तरे पाठः

† स्वपतिं दृष्टेति पाठान्तरं]

सत्यं सत्यं पुनः सत्यं येन जीवति ते सुतः ॥
 शय्यायां सुप्तवान् वाली निहत्य सकली कृतः* ।
 पक्वः स्वयं कृतः स्थाव्यां व्यञ्जनैः सह भोजनैः† ॥
 परिशिष्यमानासुः पुनः कथं जीवितमाप्तवान् ।
 'किते सिद्धा महाविद्या मृतसञ्जीवनी शुभा ॥
 रत्नं मणि महारत्नं योगांजनमहौषधम् ।
 कथयस्व महाभागे सत्यं सत्यं भगिन्यसि‡ ॥
 एवमुक्ते तु वृत्तेऽस्याः व्याचख्यौ वत्सकव्रतम् ।
 कार्तिके शुक्लद्वादश्यां यथा चानुष्ठितं पुरा ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन पुनर्जीवति मे सुतः ।
 वत्सो मे वत्सवेलायां मनोर्थं मलते पुनः ॥
 समागमश्च भवति व्रतैः प्रवसितैरपि ।
 यथार्थं मेतद्वाख्यातं तव गोद्वादशीव्रतं ॥
 कदापि चैतत् सर्वं तु भविष्यति शुभाशुभा ।
 एवमुक्तव्रतं चीर्णं रुच्याः पुत्राः सुखान्विताः ॥
 सम्प्राप्तजीवितान्ते च ध्रुवस्थाने निवेष्टिताः ।
 ब्रह्मणा सृष्टिकारेण रुचिर्भर्त्ता सहोषिता ॥
 दशनक्षत्रसंयुक्तो ध्रुवः सोऽद्यापि दृश्यते ।
 ध्रुवर्चश्च यदादृष्टे लोकः पापैः प्रमुच्यते ॥

* मया संसुप्तवानस्मि निशस्य सकली कृत इति पाठान्तरं ।

† पात्रां दत्तः पुनश्चैव जवत्येवाहितः सुत इति पाठान्तरं ।

‡ वेपथुर्द्वये सम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशं तद्विधानं च तन्मे ब्रूहि जनार्दन ।

यत् कृतं शुभ्रीवचनाद्रुच्य यदुकुलोद्वह * ॥

कृष्ण उवाच ।

संप्राप्ते कार्त्तिके मासि शुक्लपक्षे† नृपोत्तम ।

द्वादश्यां कृतसकल्यः स्नात्वा शुद्धे जलाशये ॥

नरोवा यदिवा नारी नक्तं संकल्प्य चेतसि ।

ततो मध्याह्नसमये कृत्वा देवार्चनादिकं ॥

प्रतीचेतागमं भक्त्या गवां गोध्यानतत्परः ।

सवत्सां तुल्यवर्णाच्च शीलिनीं गाम्पयस्विनीं ॥

चन्दनादिभिरालिप्य पुष्पमालाभि रर्चयेत् ।

कुङ्कुमालक्तकै धूपैः धूपदीपैः‡ सुगन्धिभिः ॥

अथ ताम्रमये पात्रे कृत्वा पुष्पाक्षतैस्त्रिलैः ।

चन्दनैः कुङ्कुमैर्गन्धैः पुष्पैः कालोद्भवैस्तथा॥ ॥

पादमूले तु दातव्या मन्त्रेणानेन पाण्डव ।

पाता रुद्रेण इत्येष मन्त्रः प्रोक्तोद्विजन्मना ॥

स्त्रीशूद्राणां महाबाहो मन्त्रोयं परिकीर्तितः ।

क्षीरोदार्यवसम्भूते सुरासुरनमस्कृते ॥

सर्वदेवमये मात गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तुते ।

* यत्कत् कुलोद्वह इति पाठान्तरं ।

† कृष्णपक्षे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ दीप गन्धैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

॥ माता रुद्राणामित्येष इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दत्तार्घ्यं तज्जलं पुण्यं सच्च तं मूर्ध्नि निक्षिपेत् ॥
 ततो मासादि संसिद्धान्वटकांश्च निवेदयेत् ।
 पञ्चसप्तदशैकं वा यथा विभवमात्मनः ॥
 सुरभि त्वं जगन्मातर्नित्यं विष्णुपदे स्थिते ।
 सर्वदेवमये ग्रासं नयाद्य त्वमिमं शुभं ॥
 दत्तार्घ्योदत्तनैवेद्यः कृतपूजः सुसंयतः ।
 प्रार्थयेदाशिषं प्राज्ञो वध्वाये करसंपुटं ॥
 सर्वदेवमये देवि सर्वं वेदैरलङ्घ्यता ।
 मात र्माभिलषितं सफलं कुरु नन्दिनि ॥
 एवमभ्यर्च्य विधिवदत्त्वा गवि गवाङ्गिकं ।
 पर्युक्ष्य वारिणा भक्त्या प्रणम्याथ पुनः पुनः ॥
 तद्दिने तायिकापक्कं स्थालीपाकं युधिष्ठिर ।
 गोक्षीरं गोष्ठतं दत्त्वादधिक्षीरं विसर्जयेत्* ॥
 माघान्नं कामतोऽश्वीयाद्रात्रौ विगतमत्सरः ।
 भूम्यां स्वपन् ब्रह्मचारौ शृणु यत् फलमाप्नुयात् ॥
 यावन्ति† गात्ररोमाणि गवां कौरवनन्दन ।
 तावद्दिनानि गोलोके पूजितो मोदतेऽमरैः ॥
 नारी वा कुरुते जातु ब्रामेतत् युधिष्ठिर ।
 मेरोः पूर्वाष्टकं रम्यमिन्द्राग्नियमरक्षसां ॥
 वरुणानिलरुद्राणां रुद्रस्य च युधिष्ठिर ।
 तेषामुपरि गोलोकस्तत्र याति स गोव्रती ॥

* विवर्जयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† यावत्यः कोटयो वीणामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

जर्जामन्ते हि दशमे ऋ च गां सवक्षां
 याः पूजयन्ति वटकैः कुसुमैश्च हृद्यैः ।
 ताः सर्वकामसुखभोगविभूतिभाजो
 मर्त्ये च सन्ति सुचिरं नृपतेश्च वक्षाः ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं गोवत्सदादशीव्रतं ।

—000—

कृष्ण उवाच ।

पुरा बभूव राजर्षिरजापालइति श्रुतः ।
 प्रापितः स प्रजाभिस्तु सर्वदुःखापनुत्तये ॥
 दुःखापनोदं कुरु भो व्याधिर्नाना नरेश्वर ।
 एवमुक्तश्चिरं ध्यात्वा कृत्वा व्याधीनजागणान् ॥
 पालयामास हृष्टोऽसौ अजापालस्ततोऽभवत् ।
 तेनैषा निर्मिता शान्तिः नाम्नानीराजना जने ॥
 तस्यान्तु पाण्डवश्रेष्ठ लक्षणं वन्मि ते शृणु ।
 राजा पुरोहितैः सार्धमनुष्ठाय विधानतः ॥
 तस्मिन् काले बभूवाथ रावणो राक्षसेश्वरः ।
 लङ्कास्थितः सुरगणो नियुनक्ति स्वकर्मेभ्यः ॥
 अखण्डमण्डलं चन्द्रमातपचञ्चकार ह ।
 इन्द्रं सेनापतिं चक्रे वासुं पांशुप्रमार्जकं ॥
 वरुणं बभ्रुकर्मेभ्यः धनदम्भनरक्षकं ।
 यमं संयमनेऽरीणां युयुजे मन्त्रणे मनुं ॥
 मेधाकृन्दन्ति लिप्यन्ति द्रुमाः पुष्पाणि चिचिपुः ।
 सप्तर्षयः शान्तिपरा ब्राह्मणाः संस्थिताः परे ॥

यमो यामककक्षायां गन्धर्वा गीततत्पराः ।
 प्रेक्षणीयेष्मरोऽष्टौ वा बाह्ये विद्याधरावृताः ॥
 गङ्गाद्याः शरितः पाने गार्हपत्योद्भृताग्ने ।
 तिष्ठन्ति पार्थिवाः पूर्वा पुरसेवाविधायिनः ॥
 दीप्यन्ति भासुरै रत्नैः प्रशालातो विभूषणैः ।
 तं दृष्ट्वा नारदः प्राह प्रशस्तं प्रतिहारकं ॥
 परावर्त्त* मम स्थाने ब्रूहि कोऽत्र समागतः ।
 उवाच च प्रणम्याग्रे दण्डपाणिर्निशाचरः ॥
 एषां ककुब्धोमान्धाता धुम्भुमारो नलोजुनः ।
 ययातिर्नहुषो भीमो राघवोऽयं विदूरथः ॥
 एते चान्ये च बहवो राजान इति आसते ।
 सेवाकरा न च स्थानेनाजापाल इहागतः ॥
 रावणः कुपितः प्राह शीघ्रं दूतं विसर्जय ।
 इत्युक्ते प्रहितो दूतो धूम्राक्षो नाम राक्षसः ॥
 धूम्राक्ष गच्छ ब्रूहि त्वमजापालं ममाज्ञया ।
 सेवां कुरु समागच्छ कबन्धायस्य पार्थिव ॥
 अन्यथा चन्द्रहासेन त्वां करिष्ये विकम्बरं ।
 रावणेनैवमुक्तस्तु धूम्राक्षो गरुडो यथा ॥
 संप्राप्य तां पुरीं रम्यां तच्च राजकुलं गतः ।
 ददर्श यतमेकं स अजापालमजावृतं ॥
 मुक्तकेशं मुक्तकक्षं नैका भूतं क्रमद्वयं ।
 यष्टिस्कन्धं रेणुभूतं व्याधिभिः परिवारितं ॥

निहतामित्रशार्दूलं सर्वोपद्रवनाशनं ।
 मद्यामालिख्य नामानि विनिघ्नन्ति द्विषां गणं ॥
 स्नानं भुक्तं शुभे स्थाने कृतकृत्यं मनुं यथा ।
 दृष्ट्वा हृष्टमनाः प्राह धूम्राक्षो रावणोदितं ॥
 साक्षेपमजपालोपि प्रत्युक्त्वा कारणान्तरं ।
 प्रेषयामास धूम्राक्षं ततः सत्यं समादधे ॥
 ज्वरमाकारयित्वा तु प्रोवाचेदं महोपतिः ।
 गच्छ लङ्काधिपस्थानमाचरस्व यथोचितं ॥
 नियुक्तस्त्वजपालेन ज्वरराजो जगाम ह ।
 गत्वा च कम्पयामास सगणं राक्षसेश्वरं ॥
 रावणस्त्वविदित्वा तु ज्वरं परमदारुणं ।
 प्रोवाच तिष्ठतु नृप स्तेन मे न प्रयोजनं ॥
 ततः स विज्वरो राजा बभूव धनदानुजः ।
 तेनैषा निर्मिता शान्तिरजपालेन धीमता ॥
 सर्वरोगप्रशमनी सर्वोपद्रवनाशनी ।
 कार्तिके शुकपक्षस्य द्वादश्यां रजनीमुखे ॥
 समुत्थिते विनिद्रे तु देवे दामोदरे तथा ।
 विद्यान्ते नरमालाभिरम्ये स्त्रीषां नुरन्तिके ॥
 जनयित्वा नवं विष्णुं हुत्वा मन्त्रैर्द्विजोत्तमैः ।
 वर्द्धमानतपुष्पाभिर्दीपिकाभिर्हुताशनं ॥
 कृत्वा महाजनाः सर्वे हरिं नौराजयेच्छनैः ।
 पुष्पैरभ्यर्चितं देवं समालभ्य च चन्दनैः ॥
 बदरैः कर्पूरैश्चैव त्रपुसैरिक्षुमिस्तथा ।

गन्धैः पुष्पै रत्नहारै र्वस्त्रै रन्नेष पूजितैः ।
 तस्यैवानुमतां लक्ष्मौ ब्राह्मणं चण्डिकां तथा ।
 आदित्यं शङ्करं गौरीं यक्षगणपतिं ग्रहान् ।
 मातरः पितरो गावः सर्वा नौराजयेत् क्रमात् ॥
 गवां नौराजनं कुर्यात् महिषादेश्च मण्डलं ।
 भ्रामयेत्तासयेच्छब्दै र्घण्टावादनच्छादनैः ॥
 ता गावः प्रस्रुता याश्च ताषां पीडा तथागदा* ।
 सिन्दूरकृतमृङ्गाया हम्बारावाः सवत्सकाः ॥
 अनुयान्ति च गोपालाः कलयन्तो वनानि ते ।
 केदानुलिप्तरत्नाङ्गा रत्नपीतसिताम्बराः ॥
 पञ्चकोलाहले वृत्ते गवां नौराजनोत्सवे ।
 तुरङ्गान् लक्ष्णैर्युक्तान्† द्विरदांश्च सुपूजितान् ॥
 राजचिह्नानि सर्वाणि उद्धृत्य स्वगृहाङ्गणे ।
 राजा पुरोहितैः सार्द्धं मन्त्रिभृत्यपुरःसरः ॥
 सिंहासनोपविष्टश्च शङ्खभेर्यादिना निस्त्रनैः ।
 पूजयेत्तन्धकुसुमैर्वसुदीपः‡ विलेपनैः ॥
 द्वयमश्वादिपूजा महानवम्युत्सवे द्रष्टव्या ।
 तत्र स्त्री लक्ष्णैर्युक्ता वेश्या वाथ कुलाङ्गना ।

* ताश्च प्रस्रुताथीति स्नापीडस्त्रवकां गदा इति पाठान्तरं ।

† सर्वाङ्गा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ तुरङ्गान् लक्ष्णोपेतानिति क्वचित् पाठः ।

¶ शङ्खतूर्यादीति पाठान्तरं ।

§ वस्तधूपं विलेपनैरिति पाठान्तरं ।

श्रीर्षीपरि नरेन्द्रस्य त्रिवारं भ्रामयेच्च* सा ॥
 शान्तिं रस्तु समिन्निष द्विजैर्वन्दस्वमेव वा ।
 ततो नीरा जयेत् सैन्यं हस्त्यश्चरथ सङ्कुलम् ॥
 एवमेषा महाशान्तिः ख्याता नीराजना जने ।
 येषां राष्ट्रे पुरे ग्रामे क्रियते पाण्डुनन्दन ॥
 तेषां रोगाः क्षयं यान्ति सुभिन्नं वर्धते सदा ।
 शान्तिनीराजनालोके सर्वरोगान् व्यपोहति ॥
 लोकानां वर्धयित्वायुरजपालचरो† यथा ।
 येषां रोगादिपीडासु जन्तूनां हितमिच्छता ॥
 वर्षे वर्षे प्रयोक्तव्याः‡ शान्ति नीराजनाइति ।

नीराजयन्ति नवमेघनिभं हरिं यो
 गोब्राह्मणार्थहितकारिणमश्वगोभिः ।
 ते सर्वरोगरहिताः सहिताश्च भृत्यैः
 दीर्घायुषो भुवि भवन्त्यजपालवाक्यात् ॥

इति भविष्योत्तरे नीराजनद्वादशीव्रतम् ।

—000@000—

सूत उवाच ।

पुरा देवासुरे युद्धे हतैस्तु हरिणासुरैः ।
 पुत्रपौत्रेषु शोकार्ता गत्वा भूर्लोकमुत्तमं ॥

* भ्रामयेद्धार याचिकमिति पाठात्करं ।

† राजपालं नृपां प्रया इति पाठात्करं ।

‡ प्रतिवर्षे प्रकृत्या इति क्वचित् पाठः ।

समन्ते पञ्चके तीर्थे सरस्वत्याः शुभे तटे ।
 भर्तुराराधनपरा तप उग्रञ्चकार ह ॥
 तदा दितिर्देत्यमाता* ऋषिरूपेण संस्थिता ।
 फलाहारा तपस्ते पे कृच्छं चान्द्रायणान् बहून् ॥
 यावद्वर्षव्रतं साश्रं जराशोकसमाकुला ।
 ततः सा तपसा तप्ता वसिष्ठादीनपृच्छत ॥
 कथयन्तु भवन्तो मे पुत्रशोकविनाशनम् ।
 व्रतं सौभाग्यफलदमिह लोके परत्र च ॥
 जचुर्वशिष्ठप्रमुखा मदनद्वादशीव्रतम् ।
 यस्य प्रसादाद्भवत् सुतशोकविवर्जिता ॥

ऋषय जचुः ।

श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तो मदनद्वादशीव्रतम् ।
 सुतानेकीनपञ्चाशद्येन लेभे दितिः पुरा ॥

सूत उवाच ।

यद्वशिष्ठादिभिः पूर्वं दितेः कथितमुत्तमं ।
 विस्तरेण तदेवेदं मत्सकाशान्निबोधत ॥
 चैत्रे मासि सिते पक्षे† द्वादश्यां नियतव्रतः ।
 स्थापयेद्व्रणं कुम्भं सिततण्डुलपूरितं ॥
 नानाफलयुतं तद्वद्विद्वदण्डसमन्वितं ।
 सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितचन्दनचर्चितम् ॥
 नानाभक्ष्यसमोपेतं सहिरण्यं स्वशक्तितः ।

* देवमानेति पाठान्तरं ।

† शुभ पक्षे इति वा पाठः ।

ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेशयेत् ॥
 तदभावे कथां कुर्यात् कामकेशवयो नरः ।
 कामनाम्ना हरेरर्चां स्नापयेद्गुडवारिणा ॥
 शुक्लपुष्पाक्षतितिलै रर्चयेदिति केशवम्* ।
 कामाय पादौ संपूज्य जङ्घे सौभाग्यदायकं ॥
 जङ्घ स्मरायेति पुनर्मन्त्रयायेति वै कटिं ।
 स्तम्बोदयायेत्युदरं अनङ्गायेत्युरो हरेः ॥
 मुखं पद्ममुखायेति बाह्व पञ्चशराय वै ।
 नमः सर्वात्मने मौलिमर्चयेदिति केशवं ॥
 एवं प्रजागरं कृत्वा शुक्लमाल्याम्बरो व्रतौ ।
 ततः प्रभाते तं कुम्भं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या स्वयं भुञ्जीत बन्धुभिः ॥
 भुक्त्वा तु दक्षिणां दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 प्रीयतामत्र भगवान् कामरूपी जनार्दनः ॥
 हृदये सर्वभूतानां य आत्मेत्यभिधीयते ।
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत्
 उपवासी त्रयोदश्यामर्चयेद्दिणुमव्ययम् ।
 फलमेकञ्च सम्प्राश्य द्वादश्यां भूतले स्वपेत् ॥
 ततस्त्रयोदशे मासि घृतधेनुसमन्वितां ।
 शय्यां दद्याद्द्विजेन्द्राय सर्वोपस्करसंयुतां ॥
 काञ्चनं कामदेवं च शुक्लां गाञ्च पयस्विनीं ।

* अर्चयन्मधुसूदनमिति पाठान्तरं ।

वासोभिर्द्विजदाम्पत्यं पूज्य शक्त्या विमूषणैः ॥
 सर्व्वगन्धादिकं दद्यात् प्रीयतामित्युदीरयेत् ।
 होमं शुक्ततिलैः कुर्यात् कामनामानि कीर्त्तयेत् ॥
 गव्येन सर्पिषा तद्वत् पायसेन च धर्मवित् ।
 विप्रेभ्यो भोजनं दद्यात् वित्तश्रोत्रं विवर्जयेत् ।
 द्रुतुदण्डानयो दद्यात्पुष्पमालाः स्वशक्तितः ॥
 यः कुर्याद्विधिनानेन मदनद्वादशीमिमाम् ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति हरिसात्मरताम् ॥
 ब्रह्म लोके वरान् पुत्रान् सौभाग्यसुखमश्नुते ।
 यः स्मरः संस्मृतो विष्णुरानन्दात्मा महेश्वरः ॥
 सुखाद्यो^१ कामरूपेण यजेत्तं जगदीश्वरम् ।
 तत् श्रुत्वा च चचारासौ दितिः सर्व्वमशेषतः ॥
 कश्यपो व्रतमाहात्म्यादागत्य परया मुदा ।
 चकाराकर्कशां भूयो रूपयौवनशालिनीं ॥
 वरैराच्छादयामास सा तु वने वरं सुतम् ।
 ततः सा व्रतमाहात्म्यास्तेभे गर्भमनुत्तमम् ॥
 कदाचिल्लब्धसञ्चारं शत्रुत्वाज्जठरं दितेः ।
 प्रविश्यैकोनपञ्चाशत् कृत्वा शक्रो जघान ताम् ॥
 तावन्तोवालका भूय रुदुन^०मृतिं गताः ।
 ततो वै चिन्तयामास किमेतदिति ह्रतहा ॥
 धर्मस्य पश्य माहात्म्यं पुनः सञ्जीवितास्त्वमी ।
 कदाचिदनया नूनं मदनद्वादशी कृता ॥

तत् प्रभावेन जीवन्ति तनया निहता अपि* ।
 नूनमेतत् परिणतमधुना तत्तु पूजनं ॥
 वज्रेणाभिहताः सन्तो न विनाशमवाप्नुयुः ।
 एकाग्रनेकतामाय यस्मात् गर्भो हतोप्यलं ॥
 अहो माहात्म्यमेतस्मिन् मदनद्वादशीव्रते ।
 जीवपुत्रा बहुसुता येन नारी प्रजायते ॥
 इति मत्स्यपुराणोक्तं मदनद्वादशीव्रतम् ।

—000—

भद्राश्व उवाच ।

विज्ञानोत्पत्तिकामस्य क आराध्यो भवेद्भिज ।
 कथमाराध्यते सोहि एतदाख्याहि मे बिज ॥

अगस्त्य उवाच ।

विष्णुरेव महायज्ञः† सर्वदेवैरपि प्रभुः ।
 तस्योपायं प्रवक्ष्यामि येनासौ वरदो भवेत् ॥
 रहस्यं सर्वदेवानां मुनीनामुत्तमस्तथा ।
 नारायणः परोदेवः तं प्रणम्य न सौदति ॥
 श्रूयते च पुरा राजन् नारदेन महात्मना ।
 कथितं पुष्टिदं‡ विष्णोर्व्रतमप्सरसान्तथा ॥
 नारदस्तु पुराकल्पे गतवान् मानसं शरः ।
 स्नानार्थं तत्र सोऽपश्यत् सर्वमप्सरसाङ्गणम् ॥

* अस्मोति पाठान्तरं ।

† विष्णुदेवः सदा पूज्य इति पाठान्तरं ।

‡ तुष्टिदमिति क्वचित् पुस्तके पाठः ।

तास्तं दृष्ट्वा विलासिन्यो जटामुकुटधारिणम् ।
अस्थिचर्मावशेषन्तु क्वच कुण्डौ-कपालिनम् ॥
देवासुरमनुष्याणां दिदृक्षुः कलहं सदा ।
ब्रह्मापुत्रं तपोयुक्तं पप्रच्छुस्ता वराननाः ॥

अप्सरस जचुः ।

भगवन् ब्रह्मतनय भर्तृकामा वयं द्विज ।
नारायणस्य भर्ता नो यथा स्यादाचचक्ष्व तत् ॥

नारद उवाच ।

प्रणामपूर्वकः प्रश्नः सर्वतो भवते* शुभः ।
स च मे न कृतो गर्वाद्युष्माभिर्यौवनस्मयात् ॥
तथा हि देवदेवस्य विष्णोर्गन्नामकौर्त्तितम् ।
भवतीभिस्तथा भर्ता भवत्विति हरिः शुभः ॥
तन्नामोच्चारणादेव कृतं सर्वं न संशयः ।
इदानीं कथयामास व्रतं येन हरिः स्वयम् ॥
वरदन्तमवाप्नोति भर्तृत्वं च निश्च्यति ।
वसन्ते शुक्लपक्षस्य द्वादशी या भवेच्छुभा ॥
तस्यामुपोष्य विधिवत् सश्रीकं हरिमर्चयेत् ।
पर्यङ्कास्तरणं कृत्वा नानास्तरणसंयुतम् ॥
तत्र लक्ष्म्या युतं देवं रौप्यं कृत्वा निवेदयेत् ।
तस्योपरि ततः पुष्पैर्मण्डपं कारयेद्बुधः ॥
नृत्यवादित्रगीतैश्च जागरं तत्र कारयेत् ।

मनोभवायेति* शिरस्त्वनङ्गायेति वै कटिं ॥
 कामाय बाहुमूले तु कुशुमास्त्राय चोदरं ।
 मन्मथायेति पादौ तु हरयेति च सर्व्वतः ॥
 पुष्पैः संपूज्य देवेशं मल्लिकार्ज्जुनातिभिस्तथा ।
 पश्चाच्चतुर आदाय इक्षुदण्डान् सुशोभनान् ॥
 चतुर्दिक्षु न्यसेत्तस्य देवस्य प्रणतो नृप ।
 एवं कृत्वा प्रभाते तु दापयेद्वाङ्मनाय तम् ॥
 वेदवेदाङ्गयुक्ताय संपूर्णाङ्गाय धीमते ।
 ब्राह्मणांश्च तथा भोज्य व्रतमेतत्समाप्यते ॥
 व्रतस्यान्ते ततो विष्णुर्भर्त्ता वो भवति ध्रुवम् ।
 अकृत्वा मत्प्रणामन्तु पृष्टं गर्वेण शोभनाः ॥
 व्रतेनानेन देवेशं पतिं लब्ध्वाभिमानतः ।
 अवसानेऽपहरणं गोपालैर्वी भविष्यति ॥
 पराहृतानां कन्यानां† देवो भर्त्ता भविष्यति ।
 एवमुक्त्वा स देवर्षिः प्रथयौ नारदः क्षणात् ॥
 अतीप्येतद्व्रतं चक्रुस्तृप्तासां स्वयं हरिः ।
 इति भविष्यत्पुराणोक्तं भर्तृप्राप्तिव्रतम् ।

—000@000—

द्वादश्यां शुक्लपक्षे च मासि भाद्रपदे नरः ।

नैवेद्यगन्धपुष्पाद्यै रर्चयेज्जलशायिनम् ॥

* नमो भवायेति वा पाठः ।

† पराहृत्याय कलपान्कमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

न चालपेदिकर्मस्थान् पाषण्डान् पतितान्नरान् ।
 स्नात्वा जपन्ननन्तेति शतमष्टोत्तरं बुधः ।
 व्रजंस्तिष्ठन् स्वपन् भुञ्जन् बुध्यन् प्रस्रविते क्षुते ॥
 वेदनार्त्तः स्मरेन्नित्यमनन्तं मनसा गिरा ।
 व्रतमेतद्विधानेन कुर्यात् सम्बत्सरं नरः ॥
 ततोऽथ भोजयेद्विप्रान् शक्त्या दद्याच्च दक्षिणां ।
 पूर्णं संवत्सरे शक्त्या पूजयित्वा जनार्दनम् ॥
 वीणा-वेणु-मृदङ्गाद्यैर्गीतनृत्यन्तु कारयेत् ।
 अर्चयित्वा हरिं भक्त्या कारयित्वा तु जागरम् ॥
 अनन्तफलमाप्नोति गीतवाद्यैरुदाहृतम् ।
 अहिंसकः शुचिर्दान्तः सर्वभूतहिते रतः ॥
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा विष्णुलोके महीयते ।
 इति विष्णुरक्षस्योक्तं अनन्तदादशीव्रतम् ।

— ००० —

युधिष्ठिर उवाच ।

यत् कृत्वा मुच्यते जन्तुर्महतः पञ्चपातकात् ।
 पञ्चपातकिनः प्रेतान् पितॄंस्तारयते तथा ॥
 निशाक्तदाप्यायनश्च पूर्णिमादेवता इमाः ।
 जगन्नाथो महीधारो देवेन्द्रो देवकीसुतः ॥
 चतुर्भुजो गदापाणिः सुरभीदः सुलोचनः ।
 सर्वगतश्चक्रपाणिः शूरश्चाप्यसुरान्तकः ॥
 श्रीशश्च द्वादश इमा देवताः परिकीर्तिताः ।

(१५१)

स्वाहाकारान्वितैरेतैश्चतुर्थन्तैश्च नामभिः ॥
 श्रावणादौ देवतानां पूजां च कुरुते व्रती ।
 श्रावणादेव कुर्वीत द्वादश्यां परिकीर्त्तिताः ॥
 पूर्णिमायान्तु देवेभ्यः पायसञ्जुहुयात्ततः ।
 अमावास्यां देवतानां तिलमुन्नगुडोदनम् ॥
 पञ्चरत्नानि देयानि पञ्चपातकशान्तये ।
 पञ्चमूर्त्तिं स्वर्णमयीं पञ्चामृतसमन्विताम् ॥
 भोजयेद्ब्राह्मणान् राजन् पञ्चद्वादशसंख्यया ।
 एतच्चीर्णं हव्यवधान्मुक्तवान् पाकशासनः ॥
 अहल्या सङ्गदोषाच्च सुरापानादृहस्यतिः ।
 गुरुस्त्रीगमनात्सोमः सुवर्णहरणाहलिः ॥
 अन्यैरपि महीपालैर्दिलीपसगरादिभिः ।
 महापातकजैर्दोषैर्विमुक्ताश्चोपपातकैः ॥
 तस्मात्त्वमपि कौन्तेय कुरु व्रतमिदं शुभम् ।
 यद्वाञ्छति महाराज शाखतीं गतिमात्मनः ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं पञ्चमहापापनाशनद्वादशीव्रतम् ।

—000—

द्वादश द्वादशीर्यस्तु समाप्योपोषणैर्नरः ।
 गोवत्सं काञ्चनं विप्रानर्चयेद्भक्तितः पुनः ॥
 परं पदमवाप्नोति विष्णुव्रतमिदं स्मृतम् ।

इति पद्मपुराणोक्तं विष्णुव्रतम् ।

—000—

वराह उवाच ।

द्वादश्यामुपवासन्तु ये वै कुर्वन्ति ते नराः ।
 मामेव प्रतिपद्यन्ते मम भक्तिपरायणाः ॥
 कृत्वा चैवोपवासन्तु गृहीत्वा च जलाञ्जलिं ।
 नमो नारायणायेति आदित्यं चावलोकयेत् ॥
 यावन्तो विन्दवः केचित् प तन्त्यञ्जलितो जलात् ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महोयते ॥
 तथैव वस्यां द्वादश्यां कृत्वा कर्म यथाविधि ।
 पाण्डुरैश्चैव पुष्पैस्तु शृष्टैर्गन्धैश्च धूपनैः ॥
 य एवं कारयेद्भूमि तस्यापि शृणुयान्नतिं ।
 दत्त्वा शिरसि पुष्पाणि द्रुमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥

ॐ इति कृत्वा मन्त्रः ।

सुरश्रेष्ठ धराधार सुमनसः सुमना गृह्य प्रीयतां म
 भगवानम्बिकः । एतेन मन्त्रेण सुमनोदयात् ।

गन्ध मन्त्र उच्यते ।

ओं नमस्तुभ्यं स्वस्ति विध्युक्तसुगन्धं गृह्णेमं मङ्गलवते*
 विष्णवे । एतेन मन्त्रेण गन्धान् दद्यात् ।
 अश्रुत्वापि च शास्त्राणि यो मामेवञ्च कारयेत् ।
 मम लोकं स गच्छेच्च जायते च चतुर्भुजः ॥
 श्यामाकं षष्टिकञ्चैव सङ्गोज्यानि गुणंस्तथा ।

* भगवते इति पाठः ।

गुणांश्च, व्यञ्जनानि ।

शालीन्-यवान् च तथा नीवारभक्तकं तथा ॥

एतानि यस्तु भुञ्जीत मम कर्मपरायणः ।

स स्याच्च शङ्ख-चक्रांको लाङ्गली मुगली गद्दी ॥

उपवासः, सूर्यार्घ्यं, विष्णुपूजा, श्यामाकाद्यन्यतमं पारणं
चेति व्रतम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं* विष्णु प्राप्तिदादशीव्रतम् ।

— 000 —

कृष्ण उवाच ।

द्वादश्यां गुह्यकानर्च्य पललाक्षतसंयुतैः ।

हेमं विप्राय वै दद्यादुपवासपरायणः ॥

एतद्वै गुह्यकं प्रोक्तं व्रतं पापहरं शुभम् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं गुह्यकदादशीव्रतम् ।

— 000 —

द्वादश्यां देवदेवेशं पूजयित्वा जलाधिपं ।

पुण्डरीकमवाप्नोति वरुणं यादसाम्पतिं ॥

इति विष्णुधर्मीकं पुण्डरीकयज्ञप्राप्तिव्रतम् ।

— 000 —

सर्व्वं देवरथं शक्रं पूजयित्वा तथा नरं ।

सर्व्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गलोकञ्च गच्छति ॥

इति विष्णु धर्मीत्तरोक्तं शक्रव्रतम् ।

— 000 —

उमोवाच ।

भगवन् श्रुतुमिच्छामि आश्चर्यं परमं विभी ।
 कथितव्यं प्रसादेन यद्यस्ति मम सौहृदम् ॥
 देव येन विरूपत्वं यद्व्रतेन प्रणश्यति ।
 सौभाग्यं परमं चैव प्राप्यते कस्य सेवनात् ॥
 तन्मे कथय देवेश परमाभीष्टदायकम् ।

ईश्वर उवाच ।

अयतां वै परं गुह्यं व्रतं पापहरं शुभम्* ।
 सुरुपा द्वादशी नाम महापातकनाशनी ॥
 रूपप्रदायिनी चैव तथा सौभाग्यवर्धनी ।
 कुलहलिकरीचैव सर्व्व सौख्यप्रदायिनी ॥
 तां शृणुष्व प्रयत्नेन कथ्यमानां मयानघे ।
 पुरा वै द्वापरस्यान्ते वष्णुर्देवनिर्मुदकः ॥
 उत्पन्नी मृत्युलोकेश वसुदेवकुले किल ।
 तेनोढा रुक्मिणी नाम भीष्मस्य च सुता पुनः ॥
 अत्यन्तरूपसुभगा पतिव्रतपरायणा ।
 नहि तस्या विना कृष्णस्तोकमुद्ब्रूते सुखम् ॥
 श्वश्रूश्चशुरयोः पादवन्दनं भर्तृ तत्परा ।
 केनापि कर्मदोषेण कुपितां कृष्ण मातरं ॥
 न प्रसादयति क्षिप्रं प्रतिमत्वेच्छती प्रियं ।
 ततो देव्याः समुत्पन्नः कोपः सर्व्वगुणापहः ॥

* पापप्रणाशनमिति पुस्तकान्तरेपाठः ।

कृष्णं प्रोवाच कुपिता यदि ते जननी स्वयं ।
तत स्तयापि वै बाह्या कुरुपा निर्गुणाधिका ॥
महाक्यं नान्यथा कर्तुं नार्हसि त्वं कुलोद्भव ।

कृष्ण उवाच ।

अपापां रुक्मिणीं त्यक्तुमुत्सहेऽहं कथं शुभां ।
यः परित्यजते भार्यामविलुप्तशरीरिणीं ॥
स प्राप्नोति च मन्दात्मा दौर्भाग्यं साप्तपौरुषं ।
विरूपत्वमवाप्नोति न सुखं विन्दते क्वचित् ॥
व्याधि र्वा जायते लोके निन्दनीयस्य देहिनां ।
इत्यहं नानुमानोऽपि कथं कुर्यास्तथा वचः ॥

देवक्युवाच ।

सर्वेषामेव दानानां दानं तीर्थादिं यच्छति ।
माता गुरुतरा वत्स कस्तस्या वचनं त्यजेत् ॥
मम वाक्यस्य करणात् कथं पापिष्ठता भवेत् ।
जननी पूज्यते लोके न भार्या यदुनन्दन ॥

कृष्ण उवाच ।

न च त्यजाम्यहं मातः प्रियां प्राणधनेश्वरीं ।
इति तुष्णीं पराभूतां मातरं प्रेक्ष्य केशवः ॥
चिन्तामवाप परमां कथं सौख्यं भवेदिति ।
एतस्मिन्नेव काले तु नारदोमुनिसत्तमः ॥
अभ्याजगाम सहसा विष्णुं प्रेक्ष्य च विस्मितम् ।
पूजितः परया भक्त्या अर्घ्यं तस्मै निवेदितम् ॥

उपविष्टे यथान्याय पर्यपृच्छदनामयं ।

नारद उवाच ।

किं त्वं सखेदपरमः किमुद्देशस्य कारणम् ।

किञ्च सिध्यति तेऽभीष्टं त्यजोद्देशं यदुत्तमम् ॥

कृष्ण उवाच ।

मात्रा नियुक्ता देवर्षे परिणेतुं द्विजोत्तम ।

कन्यामुदह यस्यापि कुरूपां कस्यचित् प्रभो ॥

यथा मातुर्नियोगोत्र कृतो भवति सत्कृतिः ।

नारद उवाच ।

श्रूयतामभिधास्यामि पूर्ववृत्तान्तमादरात् ।

लक्ष्मीयुक्तः पुरा नाथ क्रीडमानो हि नन्दने ॥

तत्राययौ स भगवान्[†] दुर्वासा ऋषिसत्तमः ।

सत्कृतश्च यथान्यायं अभ्युत्थानक पूर्वकं ॥

प्रेक्ष्य वीभत्सरूपं तं देव्या हासः कृतस्तदा ।

स च कोपेन महता वैश्वानरसमप्रभः ॥

शशाप लक्ष्मीं दुष्टात्मा मुनिः क्रोधसमन्वितः ।

हसितोऽहं त्वया मुग्धे आत्मनो रूपमीक्षिता ॥

विरूपा भव दुर्बुद्धे किं न ज्ञातो ह्यहं त्वया ।

इत्युक्ता सा तया देव्या यथावत् संप्रसादितः ॥

प्रसन्नो जगदे वाक्यं मे शापो न वृथा भवेत् ।

* किञ्चोदेव यदुत्तमदातं पाठान्तरम् ।

† तत्रायते सभगवान् इति पुस्तकान्तरेपाठः ।

जन्मान्तरेण साफल्यं भविष्यति कुरूपता ॥
 सा एव चावतीर्णाहि गोत्रकस्य गृहे सुता* ।
 सत्यभामा विरूपाङ्गी विरूप दर्शनं तथा ॥
 कर्णनासातिविक्रतां† सञ्जातां तत्प्रभावतः ।
 पाणिपादौ कटिग्रीवा सर्वं वैरूप्यलक्षणम् ॥
 तपादस्यो महाप्राज्ञः स ते कन्यां प्रदास्यति ।

कृष्ण उवाच ।

भगवन् विरूपं वदनं कथं द्रक्ष्यामि नित्यशः ।
 का निर्हति गमिष्यामि तां विवाह्य कुरूपिकां ॥

नारद उवाच ।

तस्या एव प्रसादेन रुक्मिण्या यदुनन्दन ।
 उत्तमं प्राप्य सौरूपं सौभाग्यं परमं सुखं ॥
 माता हि तावन्मान्या वै धर्मकामार्थ मिच्छता ।
 एवं पुरा व्यतीत्येवं सम्बन्धो विहितः पुरा ॥
 त्वया वाक्यं तथा कार्यं गुरुणां वचनं महत् ।
 माता गुरुतरा भूमे इति वेदेषु गीयते ॥

ईश्वर उवाच ।

एवमुक्त्वा महादेवीं नारद स्तिदिवं गतः ।
 कृष्णस्य मातरं प्राह वैवाह्यं हि विधीयतां ॥
 विवाहितावसानेन वेदीक्तं विधिना ततः ।

* वचं नृपावतीर्णाहि गोत्रिकानां गृहे सुता इति पाठान्तरम् ।

† कपिष्ठाङ्गानि विक्रतां इति मुक्तकान्तरेपाठः ।

आनीयतां तदा देवि दर्शयामास तां बधून् ॥
 पश्य त्वं वचनाद्ब्रूहि* परिणीता शुचिब्रता ।
 निर्वृत्तिपरमं गच्छ प्रसादपरमा भव ॥
 इत्युक्ता वीक्ष्य तां कृष्णः प्रणिपत्य स्वमातरं ।
 जगाम देवकार्याणां करणाय महाबलः ॥
 तां दृष्ट्वा देवमाता च बभौ दुःखान्विता मृगं ।
 ईदृग्विरूपं विकृतिं कथं कर्त्तास्मि गोपनं ॥
 चिन्ता च मेति† महतीमतीवोद्विग्नमानसः ।
 कस्यापि नाचचचेऽपि विरूपं तच्छरीरजं ॥
 अथ किं विहितं काले रुक्मिणी तव चाग्रतः ।
 नमस्कृत्य ततः श्वश्रून् सम्पृष्ट्वा चरणौ तदा ॥
 उवाच प्रस्तुतं वाक्यं भक्तियुक्तं सुखावहं ।
 प्रभावं‡ द्रष्टुमिच्छामि भवतीं॥ कृष्णबलभां ॥
 दर्शयन्तु च मे शीघ्रं प्रसादं सुविधीयतां ।

देवक्युवाच ।

श्वश्रूर्ह्यहन्ते§ सुभगे ममापि वचनं कुरु ।
 दीयतां त्वरितं शुभं सुरुपादादशीव्रतं ॥

* सापश्यद्वचनादिति पाठान्तरं ।

† चिन्तामवापेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ अस्त्राहमिति पाठान्तरं ।

॥ भगिनीमिति पाठान्तरं ।

§ शुभं इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

संप्रयच्छति* * चेतस्यं दर्शनन्ते भविष्यति ॥

रुक्मिण्युवाच ।

कथं यद्दीयते धर्मं व्रतञ्चापि सुदुष्करम् ।
कथं तस्यां प्रयच्छामि फलं देवैः सुदुर्लभम् ॥

देव्युवाच ।

अर्घ्यं प्रदीयतामस्यै तदर्घ्यमथवा पुनः ।
पञ्चमः सप्तमः षष्ठः षोडशांशोऽथवा पिबा ॥

देव्युवाच ।

सुरूपाक्षादशी पुण्यतिलार्घ्यमपि नोत्सहे ।
किं पुनः षोडशांशेन सप्ततया दुष्टचेतसः ॥
एवमुक्त्वा जगामाथ मन्दिरं सा शुभेक्षणा ।
पुनः पृच्छति ते सा तु प्रणिपातेन वै रुषा ॥
देवि पृच्छामि† चोक्तोऽयं न करोति प्रभुर्मम ।
कथं पश्यामि तां तन्वीं नबोद्धां कृष्णवक्त्रभां ॥

कृष्ण उवाच ।

अस्त्वा द्रव्यसि ते सुभ्रूं धियूपां तां सुमध्यमां ।
कर्णनासा च विकृता विरूपा विकृतानना ॥
अहं तु नोत्सहे द्रष्टुमीदृशूपां शुचिस्मिते ।
कर्म नृणां फलं ते च शुभाशुभमसंशयं ॥

* संप्रयच्छति चेतस्यौदर्शनान्ते इति ।

° संप्रयच्छसि स्तेस्यौदर्शनान्ते इति च पुस्तकान्तरे पाठः ।

† देव पृच्छामि वत्कीपान्नं करोति च प्रभुर्मम इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एवं बहुगते काले देवैश्चैव प्रभावतः ।
 देव्यागारं सत्यभामा शिष्या दत्त्वा च वेशिता ॥
 प्रार्थये यततां तूर्णं सुरूपाद्वादशीव्रतं ।
 तिलादपि हि षड्भागं होमादपि हि निःसृतं ॥
 सा गता तत्संकाशं तु विवाहद्वारमार तु ।
 उवाच रुक्मिणीं सा च सत्यभामा शुचिव्रता ॥
 एकामप्याहुतिं देवि देहि मे भीष्मनन्दिनि ।
 अर्धाहुतिं वा मे देहि सद्यस्ति मम सौहृदं ॥

रुक्मिण्युवाच ।

कोऽयं मतिभ्रम स्ते वै सुरूपां द्वादशीं प्रति ।
 तिलाहुतिञ्च दास्यामि उद्घाटय कपाटकं ॥
 इत्युक्त्वा त्वरितं स्नात्वा दत्त्वा ह्येकां तिलाहुतिं ।
 तिलञ्चैव प्रदत्तैयं रूपेणैवाधिका भवत् ॥
 तां दृष्ट्वा विस्मयपरा पप्रच्छ दयितां हरेः ।
 कथ्यतां मम का हि त्वं किमर्थं मिह चागता ॥

सत्यभामोवाच ।

तवाहं भगिनी भद्रे कृष्णबोटा स्मि धर्मतः ।
 सत्यभामेति मे नाम नमामि चरणौ तव ॥
 इति श्रुत्वा तु वचनं विस्मयोत्फुल्ललोचना ।
 नोवाच किञ्चित् चार्वाङ्गी अत्यर्थं विस्मिताभवत् ॥
 एतस्मिन्नेव काले च वागुवाचाशरीरिणी ।
 तव दानप्रभावेन सत्यव्रतपरायणे ॥

सुरूपा द्वादशीपुण्यं देवानामपि दुर्लभं ।

देव्युवाच ।

कर्म्मणा केन कर्त्तव्यं किमाचारं वदस्व मे ।

नियमं होमदानञ्च प्रसादः सखिधीयतां ॥

ईश्वर उवाच ।

पौषमासन्तु संप्राप्य पुण्यर्त्तं तु सुशोधयेत् ।

तस्यां रात्रौ संयतात्मा ध्यात्वा विष्णुं सनातनं ॥

श्वेता गौरेकवर्णा च तस्या ग्राह्यं च गोमयं ।

अन्तरिक्षात् प्रपतितं शुचि मूर्ध्नि नमवास्थितः ॥

तस्याः कृत्वा हुतीनां च शतमष्टोत्तरं तिलैः ।

प्रतीक्ष्यैकादशीं कृष्णामुपवास परायणैः ॥

भाव्यं नियमसंयुक्तैर्विशेषात्संयतात्मभिः ।

स्नात्वा नद्यां तडागे वा विष्णुमेवाथ चिन्तयेत् ॥

सौवर्णञ्च हरिं कृत्वा रूप्यं वासः स्वशक्तितः ।

तिलपात्रोपरिस्थे च न्यसेत् कुम्भे सद्रव्यके ॥

ततो विष्णुं पूजा

इति संपूज्य विधिना पुष्पैर्धूपैः सचन्दनैः ।

नैवेद्यं तिलमित्रञ्च फलानि विविधानि च ॥

अर्घ्यमन्त्रोपयुक्तानि तदग्रे स्तवनं पठेत् ।

नमः परमशान्ताय विरूपाक्ष नमोऽस्तुते ॥

सर्वकल्मष नाशाय गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तुते ।

अर्घ्यमन्त्रः ।

एवं संपूज्य देवेशं होमयेद्दोमयाहुतीः ।

तिलानाहुतिसंयुक्तान् मन्त्रैः सहस्रशीर्षकैः ॥
 हृदि ध्यात्वा च देवेशं लक्ष्मीयुक्तं सनातनं ।
 शङ्ख चक्र, गदा खेटं* ध्यात्वा देवं जनार्दनं ॥
 होमान्ते कारयेच्छाङ्गं वैष्णवं द्विजसत्तम ।
 दत्त्वा च भोजनं तेभ्यः कृत्वा चैव प्रदक्षिणं ॥
 धर्मश्रवणसंयुक्ता जायतो तत्र तां निशां ।
 तं कुम्भं वैष्णवीं मूर्त्तिं विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं† सर्वं तत्र चमापयेत् ॥
 ईश्वर उवाच ।

एवं यः कुरुते देवि सुरूपादादशी व्रतं ।
 नरो वा यदि वा नारी तच्च पुण्यं शृणुष्व मे ॥
 दौर्भाग्यं नश्यते तस्य अपि जन्मान्तरार्जितं ।
 अपि भूमस्यसम्पर्को जायते कारणान्तरात् ॥
 तस्यापि न भवेद्दुःखं वैरूप्यं तस्य जन्मानि ।
 बन्धुजन वियोगञ्च॥ नेष्टैः सह वियोगतः ॥
 जायते गोत्रहृदिश्च कीर्त्तिमान् जायते भुवि ।
 जातिस्मरणमाप्नोति पदं निर्वर्णमाप्नुयात् ॥
 वाच्यमानमिदं भक्त्या यः शृणोति समाहितः ।
 पुण्यमाप्नोति सततं स्वर्गलोके महीयते ॥
 इति उमामहेश्वरसंवादे सुरूपादादशी व्रतं ।

* गद्दीपेतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† विनिवेदधेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ भक्तिहीनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

॥ बान्धवैर्न वियोगञ्च इति पाठान्तरं ।

मान्वाता उवाच ।

एकादशी महाव्रह्मन् महापुण्यफलप्रदा ।
ऋक्षयोगैस्तु संयुक्ता कथयस्व मम प्रभो ॥

वसिष्ठ उवाच ।

जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशनी ।
सर्वपापहरा चैषा कर्त्तव्या फलकाङ्क्षिभिः ॥
एकादश्यां शुक्लपक्षे यदा ऋक्षं पुनर्वसुः ।
सा नान्ना च जया ख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥
समुपोष्य व्रती पापात् मुच्यते नात्र संशयः ।
अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥
यदा शुक्ले तु द्वादश्यां नक्षत्रं श्रवणं भवेत् ।
विजया सा तथा प्रोक्ता तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥
तस्यां स्नातः सर्वंतीर्थं स्नाती भवति मानवः ।
दानं सहस्रगुणितं तथा चैव प्रयोजनं ॥
होमजपोपवासैश्च* सहस्राणां फलं लभेत् ।
यदा च शुक्लद्वादश्यां रोहिणी च प्रजायते ॥
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा तिथिः ।
सप्तजन्मकृतं पापं खल्वं वा यदिवा बहु ॥
तत्क्षालयति गोविन्दस्तस्यामभ्यर्च्य भक्तितः ।
यदा च शुक्लद्वादश्यां पुष्यं भवति कर्हिचित् ॥
तदा सातिमहापुण्या कथिता पापनाशनी ।

* होमजपोपवासैश्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यो ददाति च यत्पुण्यं नित्यं संवत्सरे नरः ।
 उपवासन्तु तस्यां च यः करोति महत्फलं ॥
 तस्यां जगत्पतिर्देवः सर्वलोकेश्वरो हरिः ।
 प्रत्यक्षतां प्रयात्याशु तदनन्तफलं स्मृतं ॥
 सगरेण ककुत्स्थेन धुन्धुमारेण गाधिना ।
 तस्या माराधितो देवो दत्तवानखिलां भुवः ॥
 उपवासस्तु तस्याच्च देव आराधितः स च ।
 तस्मै स राज्यमखिलं सन्तुष्टो भुवि दत्तवान् ॥
 वाचिकान् मानसांश्चैव कायिकांश्च विशेषतः ।
 सप्तजन्मकृतं पापं मुच्यते नात्र संग्रहः ॥
 इमामेका मुपीथैव पुण्यं नक्षत्रसंयुतां ।
 एकादशीसहस्रेण फलं प्राप्नोत्यसंग्रहं ॥
 स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायदेवतार्चनं ।
 यदस्यां क्रियते किञ्चित्तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥
 पुरुषैस्तु प्रवर्त्तेन कर्त्तव्या फलकाञ्चिभिः ।
 फाल्गुने च विशेषेण विशेषः कथितो नृप ॥
 आमर्द्दकौव्रतं पुण्यं विष्णुलोकफलप्रदं ।
 आमर्द्दकीमधो गत्वा जागरं तत्र कारयेत् ॥
 कृत्वा तु जागरं विष्णोर्गोसहस्रफलं लभेत् ॥

मान्धाता उवाच ।

आमर्द्दकी कदा ह्येषा उत्पन्ना द्विजसत्तम ।
 एतत्सर्वं समाचक्ष* परं कौतूहलं हि मे ॥

* समाचक्ष इति पाठान्तरं ।

कस्मादियं पवित्रा च कस्मात्पापप्रणाशनी ।

कस्माज्जागरणं कृत्वा गीसहस्रफलं लभेत् ॥

वसिष्ठ उवाच ।

कथयामि महाभाग गच्छेयं भगवान् क्षितौ ।

आमर्द्दकी महावृक्षः सर्वपापप्रणाशनः ॥

एकार्णवे पुरा जाते नष्टे स्थावरजङ्गमे ।

नष्टे देवासुरगणे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥

तत्र देवाधिदेवेशः परमात्मा सनातनः ।

जजाप परमं ब्रह्म आत्मनः पद्मव्ययं ॥

ततोऽस्य जपतो ब्रह्म सुखाच्छशिसमप्रभः ।

ह्रीवनादिन्दुसम्पन्नः स भूमौ निपपात ह ॥

तस्मादिन्दोःसमुत्पन्नः स्वयं धात्रीनगो महान् ।

शाखाप्रशाखाबहुला फलभारावनामितः ॥

सर्वेषां चैव वृक्षाणां आदिरेष प्रकीर्तितः ।

एतस्मिन्नेव काले तु सृष्टेर्बहुधाः प्रजाः ॥

ब्राह्मणानसृजत्तेन संसृष्टाश्च इमाः प्रजाः ।

देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।

तांश्च दृष्ट्वा महाभाग परं विस्मयमागताः ।

नजानीय इमान् वृक्षान् चिन्तयानोपि सर्वतः ॥

एवं चिन्तयतस्तेषां वागुवाचाशरीरिणी ।

सञ्जाता वैष्णवी तत्र ऋषीणां प्रतिबोधनी ॥

असृजद्भगवान्देव ऋषयस्तु तथामराः ।

अजिताश्चात्र यत्रास्ते धारा वै विष्णुसन्भवा ॥

आमर्द्दकी नगो ह्येष प्रवरो लोकविश्रुतः ॥
 विष्णो निर्णीवनाज्जातः प्रवरो वैष्णवी नगः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्या आमर्द्दकी सदा ॥
 सर्वपापहरा प्रोक्ता वैष्णवी पापनाशनी ।
 अस्या मूले स्थितो विष्णु रूर्ध्वे चैव पितामहः ॥
 स्कन्धे च भगवान् रुद्रः संस्थितस्त्रिपुरान्तकः ।
 शाखासु सरितःसर्वाः प्रशाखासु च देवताः ॥
 पर्णेषु वसवो देवाः पुष्पेषु मरुतस्तथा ।
 प्रजानांपतपः सर्वे फले चैव व्यवस्थिताः ॥
 सर्वदेवमयी ह्येषा धात्री च कथिता मया ।
 तस्मात् पूज्यतमा ह्येषा विष्णुभक्तिपरायणैः ॥

ऋषिरुवाच ।

की भवान्नहि जानामि अकस्माद्दद हे शुभः* ।
 देवीवा यदि वा चान्यः कथयस्व यथातथं ॥

वागुवाच ।

यः कर्त्ता सर्वलोकानां भुवनानां चतुर्दश ।
 अनङ्गाङ्गवपुःप्रेक्ष्य सोऽहं विष्णुः सनातनः ॥
 तच्छ्रुत्वा तस्य देवस्य भाषितं ब्राह्मणाः स्थिताः ।
 विषयोत्फुल्लनयनाः परं विस्मयमागताः ॥
 अनादिनिधनं देवंस्तोतुच्चैव प्रचक्रमुः ।
 श्रीं नमो भूतात्मने च भूताय परमात्मने ॥

* आस्मान्नकोदेखव इति पाठान्तरं ।

अव्यक्ताय नमो नित्यं अनन्ताय नमोनमः ॥
 दामोदराय शुचये यज्ञेशाय नमोनमः ।
 नमो मायापटच्छन्नजगद्वात्रीमहात्मने ।
 अच्युताय नमो नित्यं अनन्ताय नमोनमः ॥
 एवं स्तुतस्तदा तैश्च तुतोष भगवान् हरिः ।
 प्रत्युवाच महर्षींस्तान् अभीष्टं किं ददामि वः ॥

ऋषय ऊचुः ।

यदि तुष्टोहि भगवानस्माकं हितकाम्यया ।
 व्रतं किञ्चित् समाख्याहि स्वर्गमोक्षप्रदं परं ॥
 धनधान्यप्रदं पुण्यं आत्मनस्तुष्टिदायकं ।
 अल्पायासं बहुफलं व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥
 कृतेन येन देवेश विष्णुलोके महीयते ॥

विष्णुरुवाच ।

फाल्गुनामलपक्षेषु द्वादशी ऋषिसत्तमाः ।
 ब्राह्मणानां महापुण्या सर्वपातकनाशनी ॥
 विशेषस्तत्र कथितः शृणुष्व ऋषिसत्तमाः ।
 आमर्द्दकी न्तु संप्राप्य जागरं यस्तु कारयेत् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो गोसहस्रफलं लभेत् ।
 एतद्वः कथितं विप्रा व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥

ऋषय ऊचुः ।

व्रतस्यास्य विधिं ब्रूहि परिपूर्णं कथं भवेत् ।
 के मन्त्राः के नमस्कारा देवताः काः प्रकीर्तिताः ॥
 कथं स्नानं कथं दानं कथं पूजाविधिः स्मृतः ।

अर्घ्यप्रदानमन्त्रश्च कथयस्व यथातथं ॥

विष्णुरुवाच ।

श्रूयतां यो विधिः सम्यक् व्रतस्यास्य हिजोत्तम ।
 न कस्यचिन्मयाख्यातो व्रतस्य विधिरुत्तमः ॥
 एकादश्याञ्च नियमं गृह्णीयादन्तधावनं ।
 एकादश्यां निराहारं स्थित्वा चैवापरेऽहनि ॥
 भोज्यामि पुण्डरीकाञ्च शरणं मे भवाच्युत ।
 इति कृत्वा च नियमं दन्तधावनपूर्वकं ॥
 भालापेत् पतितांश्चौरान् तथा पाषण्डिनो नरान् ।
 दुर्विनीतान् भिन्नमर्यादान् गुरुदारप्रकर्षकान् ॥
 अपराद्धे तथा स्नानं विधिवत् कारयेद्बुधः ।
 नद्यां तङ्गागे कूपे वा गृहे वा नियमाग्रनः* ॥
 मृत्तिकालम्बनं पूर्वं ततः स्नानं समाचरेत् ।
 अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुधरे ॥
 मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतं ॥

मृत्तिकामन्त्रः ।

त्वमापो योनिः सर्वेषां देवदानवरक्षसां ।
 श्वेतयोनि भुजङ्गास्यं रसानांपतये नमः ॥
 स्नातोऽहं सर्वतीर्थेषु ऋदे प्रश्रवणेषु च ।
 नदीषु देवखातेषु अत्र स्नानन्तु मे भव ॥

* नियतात्मवानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

स्नानमन्त्रः ।

जामदग्निं ततश्च व कारयित्वा हिरण्यमयं ।
 माषकेण सुवर्णस्य तदर्द्धनाथ वा पुनः ॥
 गृहमागत्य देवानां पूजाहोमन्तु कारयेत् ।
 ततश्चामर्दकीं गच्छेत् पोषयेच्च समन्ततः ॥
 तस्याधो जलकुम्भश्च स्थापयेन्मन्त्रसंयुतं ।
 पञ्चरत्नसमीपे तं दिव्यगन्धादिवासितं ॥
 कृत्रोपानहवस्त्रैश्च सितचन्दनचर्चितं ।
 स्रग्मालालङ्कृतग्रीवं सर्व्वतो धूपधूपितं ॥
 दीपमालाकुलं कुर्यात् सर्व्वतस्तु मनोहरं ।
 तस्योपरि न्यसेत् पात्रं दिव्यदानैः प्रपूजितं ॥
 पात्रोपरि न्यसेद्देवं जामदग्न्यां महाभुजं ।
 विशोकाय नमः पादौ जानुनी विश्वरूपिणे ॥
 उग्राय च* नमः कण्ठे आस्थं यज्ञमुखाय वै ।
 ननाम शोकवियुतो वासुदेवाय च क्षुणी ॥
 ललाटे वामनायेति रामायेति पुनर्भुवौ ।
 नमः कूर्मार्त्तने तद्वत् शिर इत्यभि पूजयेत् ॥
 पूजयित्वा ततो देवं अर्घ्यञ्चैव प्रदापयेत् ।
 फलेन चैव शुभ्रेण भक्तियुक्तेन चेतसा ॥
 नमस्ते देवदेवेश जामदग्ने नमोऽस्तु ते ।
 इमं देवमिमं देवं शीलक्ष्मणा सहितो हरिः ॥

* उग्राय च तथा जरु कठिं दामोदराय च इत्यादिपाठान्तरं ।

अर्घ्यमन्त्रः ।

ततो जागरणं कुर्यात् भक्तियुक्तेन चेतसा ।
 नृत्यैर्गीतैश्च वादित्रैर्धर्माख्यानकथानकैः ॥
 वैष्णवैश्च तथा ख्यातैः क्षपयेच्छर्व्वरीन्तु तां ।
 प्रदक्षिणं ततः कुर्यादामर्हस्या नमस्तदा ॥
 शतमष्टाधिकश्चैव अष्टाविंशतिमेव च ।
 ततः प्रभातसमये नीत्वा नीराजनं हरेः ॥
 ब्राह्मणं पूजयित्वा तु सर्व्वं तस्मै निवेदयेत् ।
 जामदग्न्यं घटच्छन्नं वस्त्रयुग्ममुपानहौ ॥
 जामदग्न्यं स्वरूपी च प्रीयतां मम केशवः ।
 ततश्चामर्हकीं स्पृष्ट्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणं ॥
 स्नानं कृत्वा विधानेन ब्राह्मणान् भोजयेत्तदा ।
 ततश्च स्वयमश्रीयत् कुक्कुटेन समन्वितः ॥
 एवं कृते तु यत्पुण्यं तत्सर्व्वं कथयाम्यहं ।
 सर्व्वतीर्थेषु यत् पूज्यं सर्व्वदानेषु यत् फलं ॥
 सर्व्वयज्ञाधिकश्चैव लभते नात्र संशयः ।
 एतद्दः सर्व्वमाख्यातं व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥
 एतद्धृतं गतमलं कथितं मया वै
 पापापहं शुचिमतिर्हरिवासरे ते ।
 योवै करिष्यति नरः शुचिशुद्धचित्तः
 स प्राप्स्यते हरिपदं परमं परचक्र* ॥

* युद्धमतीव वाधार। करिष्यते यः शुचिशुद्धिं तस्य सप्तास्यते विष्णुपदं परचक्र इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एतावदुक्त्वा देवेश स्तत्रैवान्तरधीयत ।

तेचापि ऋषयः सर्वे चक्रुः सर्व्वमशेषतः ॥

तथा त्वमपि राजेन्द्र कर्त्तुमर्हसि सत्तम ।

व्रतमेतद्दुराधर्षं सर्व्वपापप्रणाशनं ॥

इति मार्कण्डेय पुराणे आमदकी व्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्त

करणाधीश्वर सकलविद्याविशारद

श्री हेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्गं

चिन्तामणौ व्रतखण्डे

द्वादशी व्रतानि ।

SOME OF OUR IMPORTANT RESEARCH PUBLICATIONS

Elements of Indian Aesthetics.

S.N. Ghoshal Shastri.

2 vols. in 5 pts. 29 cm. bib. index. 1978-1983. Cloth.

Rs.1350.00

Contents: v. 1. Historical and cultural elements — Philosophical elements — Literary elements — Elements of poetic diction (kāvyā-śikṣā). v. 2, pt. 1. History, thoughts and canon of Indian iconography (with three component parts) — v. 2, pt. 2. The Tantric iconography — v. 2, pt. 3. Indian gesturology. — v. 2, pt. 4. Primitive arts, crafts, and alpana.

Word and Meaning: a new perspective. in the light of Jagadīśa's Śabda-śakti-prakāśikā.

K.N. Chatterjee.

Iviii, 702 p. 23 cm. bib. index. 1980 Cloth

Rs. 150

Kalyāṇamalla's Anarigariga : an Indian erotic : Sanskrit text with English translation. Edited and translated by S.N. Prasad. 156 figures and 58 plates. 1983.

Rs. 400.00

Laments in Sanskrit literature.

By S.C. Banerji. 1985.

Rs. 125.00

Reflections on Indian philosophy

By K.P. Sinha. 1984.

Rs. 100.00

History of Rūpaka in the Alāṅkāra Śāstra.

Biswanath Bhattacharya. 1982.

Rs. 250.00

अपस्तम्बसूत्रम्। हरवत्समिश्रकृत

'अनाकला' टीका, सुवर्णनाथार्यकृत 'सात्यवर्षा' टीका, ए० चित्रस्वामी शास्त्री कृत संस्कृत टिप्पणी तथा उमेशचन्द्र पाण्डेय कृत हिन्दी अनुवाद सहित। १९८३

Rs. 75

अग्निष्टोम (अग्निष्टोम अध्याय तक)।

ककुन्द झा वक्शी कृत 'सरला टीका' एक टिप्पणी सहित। द्वितीय संस्करण १९८४

Rs. 40

बीजायनधर्मसूत्रम्। गोविन्दस्वामी कृत 'विवरण' टीका, ए० चित्रस्वामी शास्त्री कृत भूमिका, टिप्पणी, अनुक्रमणिका आदि, तथा उमेशचन्द्र पाण्डेय कृत हिन्दी टीका सहित १९८३

Rs. 75

मनुस्मृतिः। कुल्लूकभट्टकृत 'मन्वर्धमुक्तावली' टीका तथा हरगोविन्द शास्त्री कृत 'मणिप्रभा' हिन्दी टीका, गोपाल शास्त्री नेने कृत भूमिका सहित। १९८२

Rs. 100

नीतनधर्मसूत्रम्। हरवत्सकृत 'मिताक्षरा' टीका उमेशचन्द्र पाण्डेयकृत हिन्दी टीका सहित। १९८३

Rs. 60

वाल्मवल्क्यस्मृतिः। विज्ञानेश्वरकृत 'मिताक्षरा' टीका उमेशचन्द्र पाण्डेय कृत हिन्दी टीका, तथा श्रीनारायणमिश्रकृत भूमिका सहित। तृतीय संस्करण १९८३

Rs. 70

धर्मसिन्धुः। काशीनाथ उपाध्यायकृत; वशिष्ठवत्स मिश्र कृत 'धर्मदीपिका' हिन्दी टीका तथा सुदामा मिश्र शास्त्रीकृत 'सुधा' व्याख्या, तथा म०म० सदाशिव शास्त्री मुसलगाँवकर कृत समीक्षात्मक प्रस्तावना सहित। १९८४

250

वेदान्तसूत्रवैदिकवृत्तिः। स्वामी हरिप्रसाद वैदिक-मुनि विरचित। १९८२

Rs. 150

हरविजयम्। राजानक रत्नाकर विरचित, राजानक अलककृत टीका सहित; पं. दुर्गाप्रसाद एवं काशीनाथ पाण्डुरङ्ग परब सम्पादित।

Rs. 100

चरकसंहिता। महर्षिणा पुनर्वसुनोपटिष्टा; तच्चिच्छयेनाग्निवेशेन प्रणीता; चरकद्वन्द्वबलाभ्यां प्रतिसंस्कृता; चक्रपाणिदत्तविरचितया आयुर्वेददीपिकाव्याख्या संवल्लिता; आचार्योपाध्वेन विधिक्रमात्मजेन यादवशर्माणां संशोधिता १९८४

Rs. 250

Also available at :

CHAUKHAMBHA ORIENTALIA

Post Box No. 1032

VARANASI-221001 (India)

Telephone : 63354

Telegram : Gokulotsav

Branch—Bungalow Road 9 U.B. Jawahar Nagar

DELHI-110007

Phone : 2911617